902.7
11-25

193

L 5 OCT 2011

ԲԱԼՈՒ

ԻՐ ՍՈՎՈՐՈՅԹՆԵՐԸ, ԿՐԹԱԿԱՆ ՈՒ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ԵՒ ԲԱՐԲԱՌԸ

399

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵՑ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔՀՆ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
(ԱԼԵՒՈՐ)

902.7
Ս-25

ԳԱՀԻՐԷ
ՏՊ. ՍԱՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊ
1932

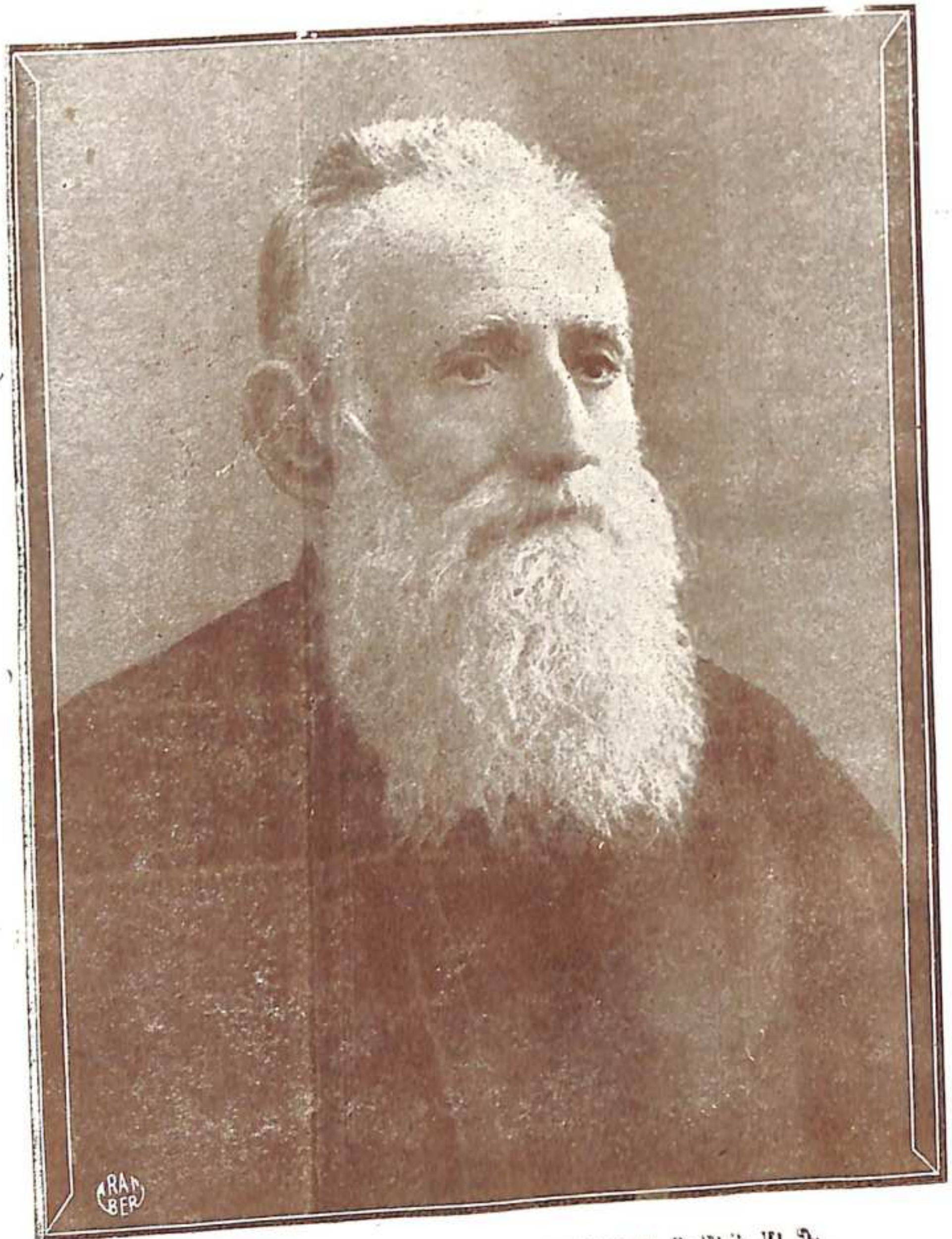

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔՀ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
(ԱԼԵՒՈՐ)

902.7
Ս-25

ԲԱԼՈՒ

ԻՐ ՍՈՎՈՐՈՅԹՆԵՐԸ, ԿՐԹԱԿԱՆ ՈՒ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ԵՒ ԲԱՐԲԱՌԸ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵՑ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔՀՆ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
(ԱԼԵՒՈՐ)

ԳԱՀԻՐԷ
ՏՊ. ՍԱՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊ
1932

19782-

26.07.2013

ՁՕՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

23764-59

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

1926ին՝ Գահիրէ հրատարակուող «Լուսարձակ» շաբաթաթերթին խմբագրութեան թելադրութեան վրայ, «Գիւղի սովորոյթներ» խորագրով, եւ, «Ալեւոր» ծածկանունն ստորագրութեամբ, գրելու սկսայ յօդուածներու շարք մը, որ, նոյն թերթին մէջ, թերթօնի ձեւով, պարբերաբար լոյս տեսաւ:

1928ին, երբ «Լուսարձակ»ի հրատարակութիւնը դադրեցաւ, ինծի առաջարկուած նիւթը տակաւին սպառած չէր. ուստի, միևնոյն ուղղութեամբ աշխատութիւններս շարունակեցի. գրեցի՝ ի՛նչ որ տակաւին կը յիշէի, եւ, ի՛նչ որ կրցայ հաւաքել 1930ին, Պէյրութի ու Դամասկոսի մէջ ապրող տարագիր հայրենակիցներէս, որոնց հետ, քանի մը շաբաթ, շփման մէջ գտնուելու առիթն ունեցայ:

1931ին երբ մամուլին յանձնեցի աշխատութիւններս, յիշողութիւնս երեւան կը բերէր մոռցուած էջեր, ու յաճախ, կը հարկադրէր ես դառնալ՝ նորանոր յաւելումներ ընելու նիւթերու եւ բացատրութեանց, ու այս կերպով մեծապէս կը դժուարացնէր տպագրական պայմանները: Ստիպուած այս հարկէն ու նիւթական միջոցներու անբաւականութենէն, չէի կրնար աւելի երկարաձգել հրատարակութեան գործը, ուստի աւելին՝ ապագայի հրատակելով բաւականացայ:

Այս գիրքը ուրեմն, զոր «ԲԱԼՈՒ» անուանեցի, կը բովանդակէ նոյն յօդուածներուն շարքը, եւ անոնց՝ ապա գրի առնուած շարունակութիւնը:

Ես, Բալուի Թըրխէ — տեղական ուղղագրութեամբ Թրխէ — գիւղը ծնած եմ, եւ հոն ապրած մինչեւ 1895 թուականը, իբրեւ՝ մանուկ, պատանի ու երիտասարդ, եւ իբրեւ՝ արհեստաւոր, ուսուցիչ ու քահանայ: Այս բնական պատեհութեամբ՝ ընտելացած այդ փոքրիկ գաւառին սովորոյթներուն, զբաղմանց ու բարքառին բոլոր ձեւերուն ու նրբութիւններուն, զանոնք ներկայացուցած եմ, այս գիրքով, անթերի ճշտութեամբ մը, առանց անոնց վրայ բան մ'աւելցնելու, առանց անոնցմէ նշանախեց մ'իսկ պակսեցնելու, փոխելու կամ սեթեւեթելու վնասակար ունայնամտութեամբ:

Կը մտածէի թէ այս գաւառակը՝ որպէս իրականութիւն ներկայացնել, ա՛յն է՝ տալ, անոր հարազատ ու ամբողջական դիմա-

գրծութիւնը ա՛յնպէս, ի՛նչպէս որ է, եւ, հասկնալի դարձնել ա[illegible]նը, զոր ես տեսած ու խրացուցած եմ, անոնց՝ որոնք զայն ո՛չ տեսած են, եւ ոչ ալ նման սովորոյթներու զուգորդիչ գաղափարներու պատկերներն ունին իրենց երեւակայութեան մէջ, նաեւ, գլուխ հանել գործ մը, որ փոխանակ՝ գրականութեան բանաստեղծական բաժնին մէջ դասաւորուելու Բանասիրական, Ազգագրական եւ Լեզուաբանական ուսումնասիրութեանց իբրեւ հարազատ ատաղձ ծառայելու սահմանուէր, ինծի համար, շատ ծանր յանձնառութիւն մը պիտի ըլլար: Ծանր կ'ըսեմ անոր համար որ՝ շուրջ քառորդ դարու, անընդհատ շրջան մը գիս կը բաժնէ բնագաւառէս, ու, այս երկարատեւ ժամանակաշրջանին, մոռացութիւնը շատ բան տարած է յիշողութենէս, եւ, այն ամէնը, որոնք դեռ յիշողութեանս մէջ անվթար կ'ապրին, հանրութեան հասկնալի դարձնելու համար գլխաւորապէս նիւթական միջոցներս՝ գիս վհատեցնելու աստիճան սեղմիչ կը գտնէի:

Սակայն, հայրենի գաւառիս դարաւոր գոյութեան եղերական փլուզումէն յետոյ, անոր երազը, երեւակայութեանս մէջ աւելի ուժգնութեամբ ապրելու սկսաւ, ու ես, այդ երազին հզօր ներշնչումներուն տակ, չէի կրնար արդար ու վսեմ վրիժառութեան մը հարկը հատուցանելու պարտականութենս զանց ընել:

Վրիժառութիւնը, որուն խօսքն ըրի, պէտք չէ հասկնալ այն, զոր չարագործները ստեղծած են, եւ հոմանիշ է՝ արիւնի ու աւերածութեան, եւ որ, իբրեւ հասարակ, հակամարդկային արարք, իրաւունքը կը նուաստացնէ, զրկողին դերն ու դիրքը զրկեալին փոխանցելով, այլ, պէտք է հասկնալ աշխատանք մը, որուն նպատակը պիտի ըլլար՝ դարաւոր կառուցուածքի մը հիմնայատակ ցըրուած մասունքները հաւաքել, անոր ոսկերոտին ամփոփել, պատրաստել, հանդիսաւոր այն մեծ օրուան համար, երբ, կը հաւատամ թէ՝ անոնց վրայ Եհովայի հրամանը պիտի հնչէ, (Եզեկիէլ՝ Գլ.37. հ. 1-10) եւ անոնք, ոգեւորուած աստուածային շունչէն, հոն այդ ամայութիւններուն մէջ, ցեղերու Եղբայրակցութեան, Սիրոյ, Խաղաղութեան ու Բարգաւաճումի աւելի՛ հոյակապ կառուցուածքի մը ատաղձանին պիտի դառնան:

Այդ մասունքները, որքան ալ փոքր ու աննշան համարուին մեզի համար, կրնան թանկագին ըլլալ սակայն բանասիրութեան համար, եւ կրնան տալ՝ ազգագրական թաքուն մնացած մեծ ճըշմարտութիւններու առեղծուածային լուծում մը: Այս նկատումով, հարկ էր երկիւղած հոգածութեամբ մը հետեւիլ ճշտութիւններուն, եւ արտայայտել այնպէս ինչպէս որ են կամ՝ եղեր են...:

Բալուի հայ բնակչութեան հարազատ բարբառը, զբաղում-

ներն ու սովորութիւնները հանրութեան ներկայացնել. առանց անոր՝ բնական, քաղաքային կամ վարչական պայմանները ամփոփ գծերով ծանօթացնելու, միշտ աւելի՛ թերի աշխատութիւն մը պիտի մնար, այսպիսի զանցառութեամբ մը, ոչ միայն հայ գիւղացիին հոգեկան վիճակներուն առարկայական աղբիւրը անծանօթ պիտի մնար, այլ, անոր սովորոյթներուն ու կենցաղին՝ իրենց վաղընջական, հարազատ ձեւերուն մէջ անվթար շարունակութիւնը՝ անբացատրելի:

Այս մտածումով, անհրաժեշտ համարեցի՝ սոյն Ներածութիւնը ընդլայնել քանի մ'անջատ հատուածներու յաւելումով. որոնք ցոյց պիտի տան թէ ինչ պայմաններու մէջ ապրած է հայ ցեղը, ի՛նչ եղած է իր յարաբերութիւնը՝ իր հայրենակից ցեղերուն հետ, եւ հետեւաբար ի՛նչ եղած է ժամանակին սոյգ դերը՝ հոն՝ դարերով կղզիացած մանաւորապէս ապրող հայ ցեղին անհատական ու ընկերային, իմացական ու բարոյական բարեշրջութեան, կեանքի յառաջդիմական շարժման կամ յետադիմական կայունութիւններու տեսակէտներով:

Ներածութիւնը ամբողջացնող այդ հատուածները հետեւեալներն են. Ա. Բնական դիրք եւ Վարչական բաժանում. Բ. Պետական պայմաններ կամ կառավարութիւն. Գ. Ցեղագրական բաժանում եւ յարաբերութիւն. Դ. Բարբառ.

Ա.

ԲՆԱԿԱՆ ԴԻՐՔ ԵՒ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄ

Բալու կամ Բալահովիտ, պետական արձանագրութեամբ ու հնչումով ՓԱԼՈՒ, որպէս վարչական բաժանում, անկէ շուրջ կէս դար առաջ, Խարբերդի կուսակալութեան արեւելեան ծայրագոյն մէկ գաւառակը եղած է. բայց յետոյ, վարչական Նոր Բաժանումով մը, Օսմանեան կեդր. կառավարութիւնը զայն՝ Տիգրանակերտի կուսակալութեան միացուցած է: Նախապէս գիւղախումբ կամ Աւան մը եղած է, բայց վարչական նոր փոփոխութենէն յետոյ, գաւառակի վերածուած՝ Միւտիրութիւնը Գայմագամութեան փոխուելով:

Այս նոր փոփոխութիւնը, այն է Խարբերդէն անջատելով զայն Տիգրանակերտի միացնելը՝ Բալուի ժողովուրդին համար, պաշտօնական շատ մը յարաբերութիւններու տեսակէտով, աննպաստ եւ անբնական կարգադրութիւն մ'եղած է. որովհետեւ, ասով, կառավարական կեդրոնէն հեռացուած է ենթարկուելով՝ կեդրոնին։ հետ հաղորդակցելու բացառիկ դժուարութիւններուն, որոնցմէ մին եղած է ճամբաներու անապահովութիւնը:

Իր սահմաններն են՝ Հիւսիսէն՝ Կարնոյ, Արեւմուտքէն՝ Խարբերդի, Արեւելքէն՝ Բաղէշի նահանգները, որոնց ծայրագոյն գաւառակներուն՝ Չարսանճագի, Ճապաղջուրի, Գըլիի եւ Հայնիին միջեւ սեղմուած փոքրիկ հողամաս մը կը ձեւացնէ:

Արածանի կամ Մուրատ Չայ գետը՝ Արեւելքէն Արեւմուտք կ'երկարի քանի մը ծոցաւորումներով, եւ Բալուի հողամասը երկու հատուածներու կը վերածէ, Հարաւային եւ Հիւսիսային: Հարաւային կամ Ձախափնեայ հատուածը՝ լեռներու շեղջակոյտով մը՝ Արղընի կամ Պագըր Մատէնի կը կրթնի, եւ նեղ երիզ մը կը ձեւացնէ: Այս շեղջակոյտը՝ գետին հետ զուգահեռօրէն երկարելով մինչեւ Խարբերդի սահմանը՝ դէպի հարաւ կը հակի, եւ կը կազմէ Տաւրոսեան շղթային վերին հատուածներէն մին:

Նոյն շղթային հիւսիսային ստորոտը կը գրաւեն Թիլ, Թըրխէ, Նաճարան, Վերի Վարդենիկ եւ Վարի Վարդենիկ գիւղերը: Վերջին երկու գիւղերը նախապէս հայաբնակ եղած են, ապա՝ բոլորովին քրդաբնակ: Նոյն լեռներուն բարձունքները կը գրաւեն Սրլին եւ Պաղլին երկու հայաբնակ գիւղերը:

Ձախափնեայ այս շերտին մշակելի դաշտօրան նոյն լեռնաշղթային ստորոտը կը տարածուի, եւ միշտ ենթակայ է գետին գարնան յորդումներուն պարբերական աւերածութեանց: Կէս դարու ընթացքին, այս գիւղերը մեծ տարածութեամբ մշակելի ընտիր արտեր կորսուած են:

Արածանիի աջ ափը, գետին երկայնքը կը գրաւեն՝ Բալու քաղաքէն սկսեալ՝ Սէյտիլար թրքաբնակ, Նոր Գիւղ, Նոր գեղաց Մրզայ, Արմընայ, (կառավարական արձանագրութեամբը Եէնի-Քէօյ, Եարըմճայ), եւ Կիւլիչկէր, Ուզուն-Օպայ զուտ հայաբնակ գիւղերը: Ասոնք ՎԱՐԻ ԳԵՂԵՐ կ'անուանին: Իսկ գետին աջ ափէն դէպի արեւելեան Հիւսիսէր կարող դաշտերը կը գրաւեն՝ Ջէթ, Սղամ, Սագբաթ, Շնաղ, Ապրանք, Մոզոմի, Մրզայ Զայրի Մրզայ, Հաւաւ, Ներխի, Նպըշի, խոշմաթ, Խամիշլու, Իսապէկ, Արթըլեան եւն. զուտ հայաբնակ գիւղերը, որոնք ունին մշակելի ընտիր հողեր: Այս շրջանը՝ ՎԵՐԻ ԳԵՂԵՐ կը կոչուի: Իսկ այս դաշտամասը շրջապատող լեռներուն ծոցերը կամ կողերը կը գրաւեն միւս գիւղերը, որոնք բաղդատաբար նուազ մշակելի գետին ունին, եւ շրջապատուած են քրդաբնակ գիւղերով: Երկու ուրիշ հայ գիւղեր ալ, Օխու եւ Թափայ կամ Թէփէ, գաւառակին Արեւելեան ծայրամասին մէջ խիտ բարեբեր դաշտ մը կը գրաւեն:

Լեռները ընդհանրապէս ապառաժուտ չեն, եւ կրնան մշակելի դառնալ: Տեղ տեղ դեռ կը պահեն հինաւուրց հոխ անտառներու ցանցառ հետքերը, մեծ մասամբ անմշակելի կը մնան, եւ կը սնուցանեն միայն գաւառին աղբիւրները: Հարաւային շեղջակոյտը բնութենէն աւելի օժտուած ըլլալ կը թուի, ունի ջրառատ արօտատեղիներ, եւ վրանաբնակներու ամառնային հաճելի եւ առողջարար կայաններ:

Հանքային հարստութեան տեսակէտով կարելի չէ որոշ բան մ'ըսել. բայց հաւաստողներ եղած են թէ ունի կապարի, ածուխի եւ ոսկիի հանքեր, որոնք դեռ անշահագործելի, թագնուած կը մնան:

Գաւառը կ'արտադրէ արմտիք՝ ցորեն, գարի, կորեկ, կըկըլ, ընդեղէն՝ ոսպ, քուշնայ, սիսեռ, ֆիթ, շուշմայ, կտաւատ, կանեփ, պտուղ՝ թութ, բալ, կեռաս, տանձ, խնձոր, սալոր, ծիրան, խաղող, եւ բանջարեղէններ: Բայց, այս արտադրութիւնները տեղւոյն վրայ միայն կ'սպառին, եւ վաճառումի նիւթ չեն կրնար ըլլալ: Միայն բալն է որ մինչեւ Տիգրանակերտի շուկան կը հասնի, երբեմն ալ՝ թութը: Մշակութիւնը թոյլ, անբաւական է. ընդհակառակն ժողովուրդը չարքաշ աշխատասէր ու համբերատար է:

Ըսի թէ՝ արտածութիւն չունի, բայց ընդհակառակն կը ներածէ մացու կենդանիներ՝ այծ, ոչխար, ուլ. նաեւ՝ կամ, աղ երբեմն ցորեն, կերպասեղէն, երկաթեղէն եւն:

Մշակելի դաշտերը երկու մասերու կը վերածուին, ջրարբի եւ անջրդի արտերու: Այս վերջինները, որոնք միայն անձրեւներով կ'ոռոգուին կը կազմեն աւելի ընդարձակ տարածութիւն մը, բաղդատմամբ ջրարբի գետիններուն: Լեռներուն ընդերքը սակայն անսպառ ջուր կը գտնուի. բնակչութիւնը կը բաւականանայ բնութեան հայթայթած ջուրի հոսանքներովը կամ բխեցուցած աղբիւրներովը:

Բ.

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

Ի՞նչ եղած են կառավարութեան դերն ու հեղինակութիւնը՝ Բալուի ընդհանուր բնակչութեան վրայ, ու մասնաւորապէս հայ գիւղացիներու համար: Առանց ո՛և է նախապաշարումի, կամ կանխակալ կարծիքներու, կրնամ պատասխանել,— յոռեգոյն քան ո՛չինչ:

Սուլթաններու կայսրութեան շրջանին, կառավարութիւն կոչուած մարմինը, Բալուի մէջ, անգիտակից մեքենականութիւն մ'եղած է, բաղկացած ըլլալով տեղացի անուս, դաստիարակութիւն չտեսած եւ օրէնքներու անծանօթ պաշտօնեաներէ, որոնք կ'առաջնորդուէին դուրսէն ղրկուած քանի մը պաշտօնեաներէ եւ կառավարիչէ մը: Ասոնք ալ սակայն յաճախ կ'ստիպուէին ենթարկուիլ՝ իրենց ստորակարգեալ տեղացի պաշտօնեաներու քմահաճոյքներուն:

Իպրահիմ, Շեւքքի, Թէյֆուր եւ Րիւշտի պէյեր, գաւառակին իրական տէրերն ու կառավարիչները մնացին մինչեւ իսկ Օսմանեան Սահմանադրութեան մայրամուտի օրերուն:

Այս բռնակալները զինեալ հետեւորդներ կը պահէին. ուր որ երթային իրենք, ասոնք ալ իբրեւ հեծեալ զինուորներ իրենց կը հետեւէին: Կը հրամայէին կառավարութեան, եւ աս ալ առանց յապաղելու անոնց հրամանները կը կատարէր: Ոստիկանութիւնը պատկառանք ունէր անոնց հանդէպ, մինչ անփոյթ կը գտնուէր յաճախ օրէնքի կիրառութեան մասին:

Կ'սպաննէին անխտիր իրենց հակառորդները կամ իրենց հրամաններուն դէմ անսաստողները ըլլային անոնք հայ, քուրդ, թուրք կամ կառավարական պաշտօնեայ: Քուրդերը, խօսքը Բալուցի քուրդերուն մասին է, որոնք բնութեամբ խաղաղասէր են, անոնց ձեռքին տակ, ու անոնց թելադրութիւններով ու մղումներովը կը դառնային՝ գող, հարստահարող ու ոճրագործ: Հայ, քուրդ, թուրք գիւղացիները, հասարակ երկրագործ ժողովուրդը, կալուածատէրը, ունեւորը կը սարսափէին անոնցմէ, ու կը վախնային կառավարութեան իրենց ցաւերը յայտնելու, որովհետեւ գիտէին թէ կառավարութիւնն ալ իր կարգին անոնց ենթարկուած

էր, եւ ինքն ալ իր կարգին, այդ բռնակալներուն պակաս թողածը կը լրացնէր հարկերը ու տուրքերը անմարդավայել եղանակներով գանձելով:

Գաւառին ընդհանուր ապահովութիւնը այս բռնակալներուն ու անոնց հետ շփում ունեցող կարգ մը աւազակներու քմահաճոյքէն կախում ունեցած է. ճամբաներու երթեւեկը միայն կառավարութեան ոստիկաններուն համար ապահով էր առանց յելուզակային արգելքներու:

Ասոնց դէմ բողոքելու, միամիտ յանդգնութիւնը կ'ունենար երբեմն, միայն հայ գիւղացին, ուղղակի կամ Ազգ. Պատրիարքարանի միջոցաւ. ամէնը ապարդիւն կամ անհետեւանք կ'անցնէին շնորհիւ այն տխուր մտայնութեան, ըստ որում խտրականութիւն մը՝ ցեղային, եւ խտրականութիւն մը կրօնական, պետական մտքի՝ ժողովուրդները վարելու դրութեան հիմն ու խարիսխը կը կազմէին:

Կառավարութեան որդեգրած այս մտայնութեան ազդեցութիւնը իր ծանր անդրադարձումն ունեցաւ հայրենակից ցեղերու փոխադարձ յարաբերութիւններուն վրայ: Նոյն խտրական ոգին անոնց մէջ յարատեւեց ու փոխուեցաւ՝ ատելութիւններու, թշնամութեանց ու չեզոքացումներու: Անոնք կը վախնային իրարու մօտենալու, կը նողկային իրարմէ, եւ միշտ կասկածամտութեամբ կը նայէին իրարու: Ցարաբերութենէ մեկուսացած՝ իւրաքանչիւրը ինք իր մէջ ամփոփուելու՝ եւ իր ազդակներով ինքն իրմով զարգանալու հարկին տակ դրուած էր:

Մեկուսացման այս դրութիւնը որ մեծապէս օգտակար կը դառնար աւազակապետներու շահագործութիւններուն, ու փոխադարձաբար ասոնցմէ՝ օրէօր աւելի կ'արծարծուէր ցեղերուն միջեւ, վերջին ժամանակները լայնօրէն շեշտուած էր Բալուի բնակչութեան մէջ: Վտանգաւոր դրութիւն մըն էր աս զոր կառավարութիւնը իբրեւ զէնք կը գործածէր՝ ցեղերը իրարու դէմ հանելով եւ զանոնք իրարմէ չէզոքացնելով:

Ցեղերը դժբաղդութիւնն ունեցան ուրեմն իրարու չմօտենալու եւ տգիտութեամբ՝ հասարակաց ու պետութեան գաղափարին թշնամի եղողներուն միահեծան տիրապետութիւնը միշտ աւելի ամրացնելու: Այս կերպով՝ մշակութիւնն ու արհեստները շարունակեցին նախնական վիճակի մէջ մնալ, առեւտուրն ու վաճառականութիւնը անդամալուծուեցան, արտադրութեանց քանակը՝ ո՛չ ոք հետամտութիւնն ունեցաւ՝ արտածութեան նիւթ դարձնելու աստիճան աւելցնելու, եւ աշխատութիւնները աւելի հարստաբեր դարձնելու, քանի որ ո՛չ ինչքի ու կեանքի ապահովու-

թիւն կար, եւ ոչ ալ՝ վոխադրութեանց դիւրութիւն:

Տարակոյս չկայ թէ՝ եթէ իմաստուն կառավարական վարչական ոգին լայնօրէն իրագործուէր՝ թուրք կառավարութեան շրջանակներէն ջնջուէին նախապաշարումներն ու խորհրդանութիւնը. եւ անձեռնմխելի ապահովութիւն մը երաշխաւորուէր, անխափոր քաջալերուէին աշխատասէր ու ստեղծագործող բոլոր տարրերը ինչ ցեղի ալ որ պատկանէին, այն ատեն այս հինաբար ժողովուրդը տարբեր վիճակ պիտի ունենար:

Միւս կողմէն կառավարութիւնը, ստիպուած ստեղծելու ակտիվ, գայմագամութիւն մ'ըլլալով, չէր կրնար ունենալ գոնէ կարող՝ լուսամիտ եւ ժողովրդային բարգաւաճման հոգածու պաշտօնեաներ. որոնք կարենային տեղացիներուն մտածելու կերպին, ու գործունէութեան ձգտումներուն վրայ բարերար վոխոխութիւններ առաջ բերել. Սուլթանութեան շրջանին կեդրոնական կառավարութիւնն ինքն իսկ այդպիսի պաշտօնեաններ շատ չունէր, եւ հետեւաբար ստիպուած էր Պոլսէն հոն ղրկելու այնպիսի կառավարիչներ՝ որոնք՝ իրենց հանգամանքովը միայն կը տարբերէին տեղացիներէն, անոնք, ընդհանրապէս, կ'ըլլային նոյնքան տգէտ ու նոյնքան նեղմիտ, եւ շատով կ'ենթարկուէին տեղացի պաշտօնեաներու ազդեցութեան:

Բալուի հայ ժողովուրդը անմոռաց կը յիշէ կառավարիչ Սէլի Իւլվի պէյի պաշտօնավարութիւնը. որ իր հանգամանքը արժեցուցած է անխոտրական ոգիով եւ արդար դատողութեամբ, որքան որ այդ օրերուն հանգամանքները իրեն կը թոյլատրէին: Բալուցին, դժբազդաբար, միակ այս պատուական կառավարիչին յիշատակն է որ կը պահէ, ինչպէս Սեբաստիա՝ իր Բէշիտ Աքիֆ փաշային:

Այս վիճակը, ուրեմն, որ յետադիմութեան ազբիւրը դարձած էր, պատճառը մնաց միանգամայն որ հայ գիւղացին՝ մինչեւ վերջ անվթար պահէ իր աւանդութիւնները, իր բարքառն ու սովորութիւնները, եւ զարգանայ միայն ինքնիրմով, իր կարելիութիւններով եւ իր սեփական ներքին ազդակներու մղումներովը:

Գ.

ԵՂԱԳՐԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿ

Բալուի բնակչութիւնը բազմացեղ ժողովուրդ մը չի կազմեր՝ ան կը բաղկանայ՝ Հայ, Թուրք եւ քուրդ ցեղերէ:

Քուրդերը մեծամասնութիւն կը կազմեն, իսկ Թուրքերը՝ թիւով աննշան փոքրամասնութիւն մը: Քաղաքին Իսլամ բնակչութեան մեծ մասը, Ջովիա արեւելքէն, Սէյտիլար եւ ուրիշ երկու գիւղեր, կ'ամբողջացնեն ամբողջ Թրքական հատուածը: Հայերէք գիւղեր, կ'ամբողջացնեն ամբողջ Թրքական հատուածը: Հայերը կ'ամփոփուէին մեծ ու փոքր շուրջ 40 գիւղերու մէջ, բոլորվին անխառն, եւ բաժնուած երեք շրջաններու. Վերի գիւղեր, Վարի գիւղեր, Աեմուշաս կամ Հարաւային գիւղեր:

Վերի գիւղերու շրջանը մեծագոյնն է, եւ ընդհատուած չէ քրդական գիւղերէ: Ասոր բազմաթիւ գիւղերը կը գրաւեն քաղաքին հիւս. կողմը, Սրեւմուտքէն Արեւելք երկարող դաշտ մը, ու այս դաշտը շրջապատող լեռներուն ստորոտները կամ կողերը: Իսկ լեռները կը գրաւեն քուրդերը:

Այս ցեղերը կարելի է մէկ ակնարկով իրարմէ զանազանել՝ իրենց տարազէն: Հայ գիւղացին ցոյց կուտայ շինարար ու չարքաշ ժողովուրդի մը շատ մը արտաքին յատկանիշերը, իր պարտէզները, այգիները, ծառաստանները, կալերը, կամարաւոր ու վանքերը, իր բնակութիւնները ամէնն ալ ցոյց կուտան էապուրիւրները, քարուկիր եկեղեցիները, աղօրիքները, որբավայրերն ցաւիկ ճաշակ հոգածութիւն, մաքրութիւն ու խաղաղասէր ծրագումներու գերազանցութիւն մը:

Ցոյժ բազմանդամ ընտանիքներու նահապետական կազմակերպութիւնը, եւ մեծածաւալ տուներէն ներս տիրող մաքրութիւնը, կարգն ու պատկառազդու ներդաշնակութիւնը, որ ինքնաւար մեքենականութեան մը զմայլելի պատկերը կը ներկայացնէր, դրական փաստը կուտայ վտառհութեան, համագործակցութեան, տիրապետելու եւ տիրապետուելու ազնուական բարոյականին, որ, տրուած պայմաններուն տակ՝ գոյութեան պահպանման անխորտակելի ոյժը դարձած է:

Հայ գիւղացին ինքնամփոփ ապրելու այս հարկին տակ ինք իր մէջ զարգանալու ազդակներ ալ ունեցած է, որոնք զերծ մնացած են օտար աւերիչ կամ փոխակերպող հակազդեցութիւններէ:

Այդ նպատակին ծառայած են՝ Եկեղեցի, Աւանդութիւններ, Աւելորդապաշտութիւններ, ուխտավայրեր, ուխտագնացութիւններ, պարբերական տօնակատարութիւններ, հանդիսութիւններ, պարեր, հաւաքական խրախճանութիւններ Բարեկենդանի, այգեկութիներու հարսնիքներու եւ ուրիշ առիթներով, միշտ հայ գիւղացիին համար՝ ոգեւորութեան, զգացումներու կենդանութեան եւ ազնուական ձգտումներու վերանորոգիչ ու անսպառ աղբիւրներ եղած են: Ասոնց վրայ կ'աւելնայ, նաեւ, վերի գիւղերուն բնակչութեան, մայրաքաղաքին հետ, հեռաւոր անցեալէ մ'ի վեր ունեցած շփումը յարատեւ պանդխտութեան ձեւին տակ:

Պանդխտող հայ գիւղացին, Պոլսէն հայրենիք կը տանէր՝ դրամ, մշակոյթի սէր, ուսման հաճոյք եւ գեղեցկութեան ճաշակ: Բայց, ինչ տարօրինակօրէն հակասական երեւոյթ, ան կը խորշէր քաղքենի կեանքէն, սովորոյթներէն ու տարազէն, զանոնք գռեհիկ եւ օտար կը գտնէր ու կ'արհամարհէր. իր սովորութիւնները, տարազը, կը նախընտրէր: Կ'արհամարհէր նոյնիսկ Պոլսական բարբառը, նոյնիսկ իր քաղաքին բարբառը: Եթէ մէկը, սովորական խօսակցութեան ընթացքին՝ «կուտեմ, կը գրեմ, կը տեսնեմ, ո՛չ...» ըսէր, փոխանակ՝ «կո՛ւտիմ, կը գրիմ, կը տեսնամ, չ'ը ...» ըսելու «հա՛, Իսթանպոլցի՛ ը էղեր...» ըսելով կը հեգնէին:

Սակայն խորապէս կ'ենթարկուէր Պոլսոյ մտաւորական շարժման, պատկառանք կը տածէր համբաւաւոր ուսուցիչներու հանդէպ, կը սիրէր վարժարանը եւ մանաւորապէս Պոլսոյ Եկեղեցական երաժշտութիւնը. եւ ամէն ճիգ չէր խնայեր գաւառին մէջ նոր վարժարաններ ունենալու, եւ ունեցածները բարւոքելու:

Բալուի հայ գիւղերէն ոմանք, արդէն 1830 թուականներուն, իրենց վարժարանները ունեցած են. 1850-1859 թուականներու. Մելքոն Կիւրճեան (Հրանդ) իր նախնական ուսումը Հալաւ գիւղի վարժարանը առած է:

Հայ գիւղացին ո՛չ կրնար թուրքերէն, եւ ոչ ալ քրդերէն խօսիլ, բացի լեռնաբնակ գիւղացիներէն, որոնք քուրդերէն չէին զանազանուեր եւ սահուն քրդերէն կրնային խօսիլ: Այրերէն քիչեր միայն կրնային կոշտ թուրքերէն մը խօսիլ: Իսկ կիներէն միայն տարէց տանտիկիններէն ոմանք: Քուրդ մը, ճամբորդութեան միջոցին, հայու մը տունը կը հանդիպի եւ տանտիկինոջ կը խնդրէ որ իրեն հաց մը տայ. այս վերջինը կը պատասխանէ, «քը՛րվա, քը՛րվա, աբմակ եօք, կէթ, սափաթտա պիր, կուտ վար, ա՛լ վարդաղբրնկտա թրջել էթ, դի՛ր գտընա, կե՛ր ու գնա...:» կնքահայր, կնքահայր, հաց չկայ, սակառին մէջ կուտ մը կայ (տես բառարանը), գնա՛, ա՛ռ, տար Վարդաղբրիկ (աղբիւրի մը անունը) թրջէ՛

գտիդ մէջ դիր, ուտելէն գնա...: Հայ ժողովուրդին մեծագոյն մասը թուրքերէն չէր գիտեր:

Ահա ցեղային յարաբերութեանց գլխաւոր միջոցը, լեզուն, որ բացարձակապէս կը պակսէր: Այս պայմաններուն մէջ ապրող կինը, որ դատապարտուած էր իր գիւղի սահմաններուն մէջ ապրելու, միշտ աւանդութիւնները, սովորոյթները եւ լեզուն խստամբեր սրբութեամբ մը անվթար պահեց. ան մնաց վստահելի բառարանը՝ պտուղներու, ծաղիկներու, բոյսերու, միջատներու, թռչուններու բազմատեսակ անուններու արտայայտող զմայլելի բառերուն, որոնք մատենագրութեան մէջ կամ տարտամ իմաստով հետք մ'ունին, կամ բնաւ չունին:

Մեր հայրենակից քուրդերը, ինչպէս թուրքերը, ներքին ինքնազարգացման տեսակէտով, ալ աւելի դժբաղդ էին: Բազմաթիւ քուրդ գիւղերէն ոչ մէկը դպրոց ունէր: Անոնք կրօնական պաշտամունք չունէին ընդհանրապէս, բայց հայոց ուխտատեղերը կը յաճախէին եւ ունէին նոյն աւելորդապաշտութիւնները՝ նուիրական ժայռերու, ծառերու ու աղբիւրներու մասին:

Թուրքերը մէկ վարժարանի նմանող հաստատութիւն մը միայն ունէին քաղաքին մէջ, պետական հսկողութեամբ ու նիւթական մատակարարութեամբ կառավարուած: Ասոնք չունէին, գիւղերու մէջ ո՛չ մէկ մզկիթ: Չունէին տօներ, հանդիսութիւններ, կառավարութեան դերը, զանոնք առաջնորդելու գործին մէջ, միշտ ժխտական մնացած է: Ուստի ասոնք ոչ մէկ կերպով այբառու դիրք մը ունեցած են, եւ մնացած են իմացական տեսակէտով շատ յետադէմ: Ասոնք հայ գիւղացիին հանդէպ, կը տածէին բացառիկ գնահատութիւններ, որպէս առաւելապէս օժտուածի, եւ նոյնիսկ անոր նկատմամբ չարագործութիւններու կը դիմէին, պարզապէս պատասխանատուն կառավարութիւնն էր, իսկ դրդողները, այն չարագործները, որոնց արդէն յիշատակութիւնն ըրի:

Ահա, այս պայմաններու մէջ ապրող հայ գիւղացին, իր շուրջը բարոյական ու քաղաքակրթիչ ոչ մէկ զօրաւոր ազդակ կը գտնէր, ընդհակառակն ինքն էր որ կը գտնուէր ընկերային բարձրագոյն աստիճանի մը վրայ, եւ իր այս վիճակն էր որ իր վրայ հրաւիրեց՝ նախանձ, հալածանք որ իր մէջ շեշտեց ազգային աւանդութեանց պահպանման անխորտակելի հակում մը եւ որ վերջապէս իր փճացումը վճռեց...:

Դ.

ԲԱԼՈՒԻ ԲԱՐԲԱՌԸ

Քանի մը օտար, անծանօթ ու խժալուր բառեր հաւաքելով իբրեւ գաւառի մը բարբառը՝ հանրութեան ներկայացնելը՝ անիմաստ ու աննպատակ աշխատութիւն մը կատարել պիտի համարուէր. ընդհակառակն, հարկ է, զայն ճանչնալ ամբողջութեամբ ու ծանօթացնել իր բոլոր ձեւերով, իր բոլոր նրբութիւններով՝ ընդհանուր լեզուին յարաբերմամբ՝ իր նմանութեանց ու աննմանութիւններու բոլոր այլազանութիւններովը. որքան ալ անոնք. մեզի, ծանօթ կամ աննշան թուին: Այս կերպով է որ կարելի կ'ըլլայ գիտնալ թէ՝ ցեղին այս կամ այն գաւառական հատուածը իր բարբառով ի՛նչ համեմատութեամբ մաս կազմած է այն ոստանիկ ամբողջութեան, որ, մշակոյթի մէջ առաջաւոր դիրք մը գրաւած էր երէկ, եւ կամ, նոր լեզուին մէջ ընդելուզուելու համար, որքան արժէքաւոր տարրեր կը բովանդակէ:

Ի հարկէ, կարելի չէ ժխտել թէ՝ մեր հին մատենագրական լեզուն, մէկ բիւրեղացած մասն է միայն ժողովրդային լեզուին, եւ ո՛չ թէ ամբողջ լեզուն. իսկ գաւառական լեզուները կամ բարբառները, կը կազմէին ամբողջութիւն մը, աւելի ճոխ, ու այսօր իսկ դեռ այդ ամբողջութենէն շատ մը փշրանքներ կը հասցնեն մեզի, թէեւ այլափոխեալ. կամ մերթ նոյնիսկ անխառն վիճակի մէջ: Գաւառացի ժողովուրդը, ուրեմն, եղած է այն անգիր մատեանը, որ գրաւորին առնթեր, կուտայ լեզուական ճոխ մթերք մը՝ բառերու, ոճերու, ասացուածներու, որոնք միւսին մէջ գոյութիւն չունին, եւ ունին սակայն գերազանց արժէք մը՝ իրենց կարճ, կուռ ու քաղցրալուր կերտուածքովը, իմաստի անուղղական ճոխութեամբը, հանգիտութիւններու կամ զուգորդութեանց անթերի պատկերացումներովն ու քերականական նրբին այլաձեւութիւններովը: Անոնք ոչ միայն թանկագին են բանասիրութեան ու լեզուաբանութեան, այլ՝ նոյնքան արժէքաւոր գոհարներ՝ նոր լեզուին ճոխացման ու գեղեցկացումին համար: Ո՞ր հայագէտը պիտի չզմայլէր՝ ոճ, կոխ, բոք, բուրակ, ճագուկ, բանչ, գորշ, սողնակ, կռունկ, չոփ, ցող, ցուլալ, սլել, սլուբլտալ, բունբճալ, ճոնճղիկ եւ այլն բառերու գաւառական կիրառութեանց վրայ. եւ ո՞վ պիտի մերժէր՝ ոստանիկ լեզուին մէջ նախապատիւ տեղը ա-

նոնց վերապահելու անոնց բոլոր հոմանիշներուն շարքին, եթէ սակայն գոյութիւն ունին այդ հոմանիշները: Ո՞վ պիտի կրնար մերժել կիրառութիւնը չաք, չուր, չրել, չարմալ, չարմալել, չողան, չոլանակ, լական եւ դեռ շատ մը բառերու՝ կենդանի լեզուին մէջ զանոնք ենթադրաբար միայն օտար նկատելով: Արտաքին պայմաններէ բոլորովին մեկուսացած ժողովուրդի բարբառին այս բառերուն ապրումը, շատ սովորական ձեւով, ապացոյց է ի հարկէ թէ անոնք, հին ժամանակներու մէջ հայացած կամ հայերէն բառեր եղած են. սխալ է ենթադրել թէ լական բառը՝ թուրքերէն լէյէն բառէն ծնած է, ընդհակառակն ճիշդ պիտի ըլլար ըսել թէ «լէյէն»ին մայրը լական բառն է, որ հայ է իր բոլոր միւս կիրառիկ արմատովն ու ածանցումներովը, ամէնն ալ սովորական դարձած Բալուի բարբառին մէջ. ինչպէս՝ լակ, լական, լկել, լկաման եւն:

Այս խոնարհ գնահատութիւններով, այն եզրակացութեան եկած եմ թէ՝ գաւառի մը բարբառը գրի առնելու պարագային, անհրաժեշտ է զայն առնել՝ իր ծանօթ ու անծանօթ վիճակներովը, առանց զանց ընելու անոր նշանախեցն իսկ, ունայնամտօրէն աննշան, անկարեւոր կամ անպէտ համարելով զայն: Այս նկատողութիւններով, ուշադրութեամբ հետեւեցայ բարբառին, եւ, հակառակ որ գրաւոր ոչինչ ունէի աչքի առջեւ, պարզապէս յիշողութեանս շնորհիւ, յաջողեցայ ՝ի մի հաւաքել շուրջ 4000 բառեր, ոճեր, ասացուածներ ու առածներ, անցնող չորս տարիներու ընթացքին, եւ անոնք կը ներկայացնեն այդ ափ մը ժողովուրդին խօսած լեզուին մեծագոյն կտորակը:

Անոնցմէ դուրս կը մնան դեռ բուսական, կենդանական, արհեստական, առարկայական անուններ ներկայացնող մերձաւորապէս չորս հարիւր բառեր, նաեւ վերջին ժամանակներու ընթացքին լեզուին վրայ աւելցուած թուրքերէն 2-300 եւ վերջապէս ընդհանուր լեզուին դեռ շատ մը բառերը, որոնք հնչումով ու նշանակութեամբ նոյն կիրառութիւնը կը պահեն: Այս կերպով, այս փոքրիկ գաւառը, բաղկացած շուրջ 40 մեծ ու փոքր գիւղերէ, մինչեւ վերջին ժամանակները տէրն ու աւանդապահը մնացած է, զմայլելի բարբառի մը, որ վեց հազար բառերու, ոճերու, ասացուածներու պատկառելի ու պատկերալից մթերքի մը անմոռանալի գանձարանը եղած է:

Սա ալ յիշատակելի ճշմարտութիւն մըն է թէ՝ մինչեւ 1870 թուականը, գոյութիւն ունեցող հայ գիւղերը, ինչպէս, սովորական պեղումներով երեւան եկող՝ պատեր, հիմեր, թոնիրներու, կարասներու, ամաններու բեկորներ, շինութեանց քարեր, գործիքներ, եւ

Դ.

ԲԱԼՈՒԻ ԲԱՐԲԱՌԸ

Քանի մը օտար, անծանօթ ու խժալուր բառեր հաւաքելով իբրեւ գաւառի մը բարբառը՝ հանրութեան ներկայացնելը՝ անիմաստ ու աննպատակ աշխատութիւն մը կատարել պիտի համարուէր. ընդհակառակն, հարկ է, զայն ճանչնալ ամբողջութեամբ ու ծանօթացնել իր բոլոր ձեւերով, իր բոլոր նրբութիւններով՝ ընդհանուր լեզուին յարաբերմամբ՝ իր նմանութեանց ու աննմանութիւններու բոլոր այլազանութիւններովը. որքան ալ անոնք. մեզի, ծանօթ կամ աննշան թուին: Այս կերպով է որ կարելի կ'ըլլայ գիտնալ թէ՝ ցեղին այս կամ այն գաւառական հատուածը իր բարբառով ի՛նչ համեմատութեամբ մաս կազմած է այն ոստանիկ ամբողջութեան, որ, մշակոյթի մէջ առաջաւոր դիրք մը գրաւած էր երէկ, եւ կամ, նոր լեզուին մէջ ընդելուզուելու համար, որքան արժէքաւոր տարրեր կը բովանդակէ:

Ի հարկէ, կարելի չէ ժխտել թէ՝ մեր հին մատենագրական լեզուն, մէկ բիւրեղացած մասն է միայն ժողովրդային լեզուին, եւ ո՛չ թէ ամբողջ լեզուն. իսկ գաւառական լեզուները կամ բարբառները, կը կազմէին ամբողջութիւն մը, աւելի ճոխ, ու այսօր իսկ դեռ այդ ամբողջութենէն շատ մը փշրանքներ կը հասցնեն մեզի, թէեւ այլափոխեալ. կամ մերթ նոյնիսկ անխառն վիճակի մէջ: Գաւառացի ժողովուրդը, ուրեմն, եղած է այն անգիր մատեանը, որ գրաւորին առընթեր, կուտայ լեզուական ճոխ մթերք մը՝ բառերու, ոճերու, ասացուածներու, որոնք միւսին մէջ գոյութիւն չունին, եւ ունին սակայն գերազանց արժէք մը՝ իրենց կարճ, կուռ ու քաղցրալուր կերտուածքովը, իմաստի անուղղական ճոխութեամբը, հանգիտութիւններու կամ զուգորդութեանց անթերի պատկերացումներովը ու քերականական նրբին այլաձեւութիւններովը: Անոնք ոչ միայն թանկագին են բանասիրութեան ու լեզուաբանութեան, այլ՝ նոյնքան արժէքաւոր գոհարներ՝ նոր լեզուին ճոխացման ու գեղեցկացումին համար: Ո՞ր հայագէտը պիտի չզմայլէր՝ ոճ, կոփ, բոք, բուքակ, ճազուկ, բանս, գորս, սողնակ, կրունկ, չօփ, ցոլ, ցուլալ, սլել, սլուբլսալ, բունջեալ, ճոնճղիլ եւ այլն բառերու գաւառական կիրառութեանց վրայ. եւ ո՞վ պիտի մերժէր՝ ոստանիկ լեզուին մէջ նախապատիւ տեղը ա-

սոնց վերապահելու ասոնց բոլոր հոմանիշներուն շարքին, եթէ սակայն գոյութիւն ունին այդ հոմանիշները: Ո՞վ պիտի կրնար մերժել կիրառութիւնը չար, չուր, չրել, չարմայ, չարմայիլ, չողան, չոխանակ, լական եւ դեռ շատ մը բառերու՝ կենդանի լեզուին մէջ զանոնք ենթադրապէս միայն օտար նկատելով: Արտաքին պայմաններէ բոլորովին մեկուսացած ժողովուրդի բարբառին այս բառերուն ապրումը, շատ սովորական ձեւով, ապացոյց է ի հարկէ թէ ասոնք, հին ժամանակներու մէջ հայացած կամ հայերէն բառեր եղած են. սխալ է ենթադրել թէ լական բառը՝ թուրքերէն լէյէն բառէն ծնած է, ընդհակառակն ճիշդ պիտի ըլլար ըսել թէ «լէյէն»ին մայրը լական բառն է, որ հայ է իր բոլոր միւս կիրառիկ արմատովն ու ածանցումներովը, ամէնն ալ սովորական դարձած Բալուի բարբառին մէջ. ինչպէս՝ լակ, լական, լկել, լկաման եւն:

Այս խոնարհ գնահատութիւններով, այն եզրակացութեան եկած եմ թէ՝ գաւառի մը բարբառը գրի առնելու պարագային, անհրաժեշտ է զայն առնել՝ իր ծանօթ ու անծանօթ վիճակներովը, առանց զանց ընելու անոր նշանախեցն իսկ, ունայնամտօրէն աննշան, անկարեւոր կամ անպէտ համարելով զայն: Այս նկատողութիւններով, ուշադրութեամբ հետեւեցայ բարբառին, եւ, հակառակ որ գրաւոր ոչինչ ունէի աչքի առջեւ, պարզապէս յիշողութեանս շնորհիւ, յաջողեցայ ի մի հաւաքել շուրջ 4000 բառեր, ոճեր, ասացուածներ ու առածներ, անցնող չորս տարիներու ընթացքին, եւ ասոնք կը ներկայացնեն այդ ափ մը ժողովուրդին խօսած լեզուին մեծագոյն կոտորակը:

Ասոնցմէ դուրս կը մնան դեռ բուսական, կենդանական, արհեստական, առարկայական անուններ ներկայացնող մերձաւորապէս չորս հարիւր բառեր, նաեւ վերջին ժամանակներու ընթացքին լեզուին վրայ աւելցուած թուրքերէն 2-300 եւ վերջապէս ընդհանուր լեզուին դեռ շատ մը բառերը, որոնք հնչումով ու նշանակութեամբ նոյն կիրառութիւնը կը պահեն: Այս կերպով, այս փոքրիկ գաւառը, բաղկացած շուրջ 40 մեծ ու փոքր գիւղերէ, մինչեւ վերջին ժամանակները տէրն ու աւանդապահը մնացած է, զմայլելի բարբառի մը, որ վեց հազար բառերու, ոճերու, ասացուածներու պատկառելի ու պատկերալից մթերքի մը անմոռանալի գանձարանը եղած է:

Սա ալ յիշատակելի ճշմարտութիւն մըն է թէ՝ մինչեւ 1870 թուականը, գոյութիւն ունեցող հայ գիւղերը, ինչպէս, սովորական պեղումներով երեւան եկող՝ պատեր, հիմեր, թոնիրներու, կարասներու, ամաններու բեկորներ, շինութեանց քարեր, գործիքներ, եւ

դեռ, այդ թուականէն ասդին, գիւղերէն դուրս գտնուող եկեղեցիներ, մէկէ աւելի աղօթատեղիներ ցոյց կուտան, թէ՝ այժմու բնակչութեան հնգապատիկն ունեցած են առնուազն, ու կազմած են անթափանցելի հոծ բազմութիւն մը, որ մնացած է իբրեւ աւանդութեանց ու լեզուի անաւարիկ ամրութիւն մը:

Ուրիշ պարագայ մը: Բալուի բարբառը, հնչումի ու բառամթերքի մնրձակցութիւններու, ինչպէս նաեւ իր քերականական ձեւերուն նմանութենէն դատելով, մաս կը կազմէ՝ այն մեծ հոգամասին վրայ ապրող հայ ցեղին հատուածներուն լեզուին, որ Խարբերդէն սկսելով կը տարածուի մինչեւ Կարին, իր մէջ բովանդակելով՝ Սկը, Սրաբկիր, Զարսանճագ, Քղի, երգնկայ եւն, գաւառները, ու դեռ չեմ կրնար վճռապէս վերջակէտ դնել կարնոյ սահմաններուն վրայ:

Հարաւայիններու կամ Աշմուշատի բարբառը, զոր երկու լեռնաբնակ գիւղեր միայն կը գործածեն, Սրին եւ Պաղին, թէեւ հընչումով ու մասամբ միայն բառերու մթերքով կը միանայ գաւառաբարբառներու այն ճիւղին որ կը տարածուի դէպի արեւելք եւ կը հասնի Մուշ գաւառը, ասիկա սակայն չի կրնար ազդել հիւսիսայիններուն բարբառին:

Բալուի բարբառը, ուրեմն, առաւելապէս հնչումի տեսակէտով, երկու գլխաւոր մասերու կը բաժնուի· Հիւսիսային կամ Աջափնեայ, եւ Հարաւային, Ձախափնեայ կամ Աշմուշատի ճիւղը: Սրածանիի աջ ափը գտնուող գիւղերէն մեծ մասը, բարբառի տեսակէտով ենթարկուած են հիւսիսային բարբառին. ասիկա տիրական ազդեցութիւն մը ունի միւսներուն վրայ, շնորհիւ վերի գիւղերու համեմատաբար բարձր մշակոյթին:

Բաղաքին բարբառը՝ իր հնչումովը, եւ իր բառամթերքովը երկուքին միջեւ որոշ դիրք մը կը գրաւէ: Առօրեայ շփման մէջ գտնուելով ան թուրք տարրին հետ, լեզուական տեսակէտով, իր աւանդապահութենէն բան մը կորուսած է· այսպէս, առեւտուրի, վաճառականութեան մէջ ան ներմուծած է շատ մը օտար: մասնաւորապէս թուրքերէնի տարրեր, պաշտօնական յարաբերութիւններ, դատական, օրինական ու վարչական բառեր, առանց շատ բան կորնցնելու սակայն իր քնատոհմիկ բարբառէն, որովհետեւ ան ենթարկուած է նաեւ վերի գիւղերու հայ բնակչութեան իմացական ազդեցութիւններուն:

Թուրդերը կը խօսին քրդերէն մը որ հայերէնին հետ ունի որոշ հանգիստութիւններ: Դիտելի է որ ան իր բարբառը կ'ամբողջացնէ հայ գիւղացիներու բարբառէն փոխառեալ բառերով. ինչպէս՝ կուռ=քէռ, ծլիկ=ղաիկ, այս քրդացած ձեւը դարձեալ հայ

բարբառին անցած է իմաստի թեթեւ փոփոխութեամբ մը. քուլպայ=փիլպայ, ցուիք=սուիք, կամ = կեամ, բմպիկ, ցաք = սաք, գոմ=քէօմ, մահճ, բոթ=քէօթ, սիլիկոն=սիլիկէօն, բաղարջ=փեսաղարջ եւն, որոնց շարքը շատ երկար է: Իսկ հայ բարբառին տըւած են՝ սրտուն, հրպըք, գըչէ կամ գեայէ (այս վերջին հնչումը քրդական է, առաջինը հայացած), կոմայ, քրբուայ եւ ուրիշ քանի մը բառեր, այնպէս որ քրդերէնը գրեթէ զանցառելի ազդեցութիւն մը ունեցած է հայ բարբառին վրայ:

Թուրքերը կը խօսին թուրքերէն մը, որուն հնչումը մեծապէս կը տարբերի պոլսական նուրբ հնչումէն: Սա ալ հայերէնի վրայ ազդած չէ ուղղակի:

Բալուի հայ բարբառը այն գործիս մէջ ամփոփելու պարագային հետեւեալ նկատողութիւններէն առաջնորդուած եմ, ամբողջական բարբառը ներկայացնելու դիտաւորութեամբ.

Ա.— Առած եմ այն բառերը, որոնք մատենագրական լեզուին մէջ արդէն գոյութիւն ունին, բայց գաւառին մէջ, տարբեր իմաստով կամ տարբեր առումներով ալ գործածուած են՝ ինչպէս՝ մուրճ, ալը, գոց, գորտ, ծնծ, ձող, փուշի, երդիք եւ այնպիսի բաներ ալ՝ որոնց սեռը փոխուելով տարբեր իմաստով կը գործածուին, ինչպէս գարնել (չէզոք բայ)=մէկուն հարուած մը տալ, մէ՛կ անգամ գարնել՝ մէկուն, գարնել (ներգ. բայ) = սպաննել: Օրինակ Յակոբին գարկաւ = Յակոբին հարուած մը տուաւ: Յակոբը գարկին=Յակոբը սպաննեցին:

Բ.— Այն բառերը՝ որոնք մատենագրական կամ ընդհանուր լեզուին հետ իրենց իմաստի նոյնութիւնը պահած են, բայց՝ հնչական կամ ուղղագրական աւելի կամ նուազ տարբերութիւններով կիրարկուած են, ինչպէս՝ կաղընչայ = կաղանչան, բարս = բարձր, աղբիր=աղբիւր, ալիր=ալիւր, մնճիկ=մժղուկ, խոլ=խոյլ եւն:

Գ.— Այն բառերը, որոնք բառագրքերու մէջ գոյութիւն ունին թէեւ, բայց, իմաստի ու կիրառութեան տեսակէտով աւելի կամ նուազ բացատրութիւններու կը կարօտին: Այս կարգի բառեր են, օրինակի համար, սամի, ներքնակ, կռան, կորի, կաւառ, կեմ եւն, գիւղացին ատոնց գործածութեան համար, շատ որոշ տեղեր սահմանած է· ինչպէս կեմ բառը հասարակօրէն կապ բառին տեղ չի գործածեր, ու՝ փոխադարձաբար:

Դ.— Գրական լեզուին բոլորովին անծանօթ բառերը, որոնք Բալուի բարբառին մէջ սովորական ու անփոխանակելի են. ինչպէս՝ սիլիկոն=ջրամբարի յատակին վրայ թողուած անցք, ատրպաս, խճէճ, խուլինճակ, սալմին, ռատամ եւն:

Ե.— Այն բառերը որոնք թուրքերէնի դրոշմ ունին, բայց

վաղնջական գործածութիւն մը ունին բարբառին մէջ. ինչպէս՝ զոռ, չաթ, չաթմայ, չաթմայել, որոնցմէ առաջինը՝ պարսկերէն է, իսկ երկրորդը՝ սեմական ըլլալ կը թուի:

Զ.— Այն պարզ, բարդ, ածանց, բնաձայն ու կրկնաձայն բառերը, զորոնք, մեծ մասամբ, գիւղացին ինք կերտած է եւ որոնցմով կ'ապացուցանէ թէ՝ իր ստեղծագործող միտքը դարերու ընթացքին օտար ազդեցութիւններէ անկախ ապրած է՝ լեզուի տեսակէտով: Ինչպէս՝ հոսել, հարել, ցաբել, հոսելի, երկումասնի, փարկշգուր, սուսու, վզուկ, պտտալիր, պատիհոն եւն:

Է.— Զանց ըրած չեմ նաեւ տեղական յատուկ անուններէն մաս մը, իբրեւ նմոյշ, որոնք, կառավարական արձանագրութիւններով ալ յաւերժացած են. ինչպէս՝ Ակնիկ = ջրառատ ճախճախուտ տեղեր, Օձիկ, Օձկընի, Լարեր, Բարակլար, Թօսաղբիւր, Խոռոշնի, Վարդաղբիւր, Զուլթքար, Աւզընոց, Շամիրան, Սիզուանի:

Ը.— Այս աշխատութեան մէջ կը պակսին թուրքերէն շուրջ 2-300 բառեր, որոնք վերջին ժամանակներու ընթացքին՝ բարբառին մէջ տեղափոխել փորձած են, պանդխտութենէ դարձող այրեր, բայց տեղւոյն վրայ ժողովուրդը միշտ անոնց հոմանիշները գործածած է, ինչպէս նաեւ դուրս կը մնան պաշտօնական բառեր, որոնք այսպէս կամ այնպէս տեղաւորուած են բարբառին մէջ: Առաջին կարգին օրինակներ են՝ տասթարա=սրոց, քեասար=ուրագ, տօլապ=պատուհան. զանց առնուած են նաեւ այնպիսիներ ալ, որոնցմէ շատերուն գաւառական հոմանիշները մոռցուած են. ինչպէս՝ հարիմ = բժիշկ, պառպառ = սափրիչ, խավուրմայ= խարկուած միս, խախայ=ագռաւ եւն: Եւ այս՝ պարզապէս տըպագրական ծախքերը կրճատելու նպատակաւ է որ ըրած եմ:

Թ.— Կը պակսին ընդհանուր լեզուին ծանօթ բառերը. որոնք նոյնութեամբ գործածուած են սովորական յարաբերութեանց պաշտօնական ու անհատական թղթակցութեանց, ժողովներու, որոշումներու մէջ, ասոնք ալ կը կազմեն ստուար թիւ մը. ինչպէս՝ ախոռ, քար, ծառ, ուտել, պառկիլ, խմել, նստիլ եւն:

Ժ.— Չեմ մոռցած մատնանշելու նաեւ, իրենց կարգին, այն կիրառութիւնները. որոնք կը տարբերին Վերի Գիւղերու եւ Աշմուշատի կամ Զախափնեայ բարբառներուն մէջ, եւ կամ՝ մէկուն կամ միւսին յատուկ են. ինչպէս տամր=տարմ, հըպըք եւն:

Բալուի հայ բարբառին ու սովորութիւններուն առընթեր պէտք էր որ նոյն մանրամասնութեամբ գրի առնուէին նաեւ Վերի Գիւղերու շրջանը ամբողջացնող քիւրդերու բարբառն ու սովորութիւնները: Սակայն անշուշտ շահեկան պիտի ըլլար, երեւան հանելու թէ ասոնք հեռաւոր արենակցութիւն մը ունեցած

են հայ ցեղին հետ, բայց՝ ներքին ու արտաքին պայմաններու բերումով յաջողած չեն իրենց արենակցական բոլոր յատկանիշները պահելու:

* * *

Այս աշխատութիւնը, իր ամբողջութեան մէջ, երկու մասերէ կը բաղկանայ, առաջինը կը բովանդակէ՝ սովորութիւնները, երկրորդը՝ բարբառը: Երկու մասերը յաճախ իրար կը լրացնեն. Սովորութիւններն ու զբաղումները որոշապէս կը լուսաբանեն բառերու իմաստն ու կիրառութիւնը, եւ բառ մը, մերթ լայնօրէն բացատրուելով, զբաղման մը կամ սովորութեան մը ծանօթութիւնները կը լրացնէ:

Գործը ալ աւելի հասկնալի դարձնելու համար տուած եմ պատկերներ ալ՝ գործիքներու, առարկաներու, բոյսերու, ամաններու, գուլպայի զարդերու եւն, որոնք ամէն տարակոյս կը ջնջեն անոնց ցոյց տուած անուններու բացատրութեան մասին:

Հոգ տարած եմ ճշդելու հնչական ուղղագրութիւնը, եւ այս ճշդումները կարելի է ըսել թէ անվրէպ կը մնան. գրած եմ այնպէս ինչպէս գիւղացին հնչած է: Սակայն կարելի եղած է շնորհիւ անոր ծանր արտասանութեան, որով իւրաքանչիւր բաղաձայնի յարաբերական արժէքը երեւան եկած է. ուր որ լսողութիւնը դժուարութիւն ունեցած է այդ ճշդումը վճռելու, դիմած եմ նոյն բառին ածանցումներուն, ու այս կերպով ճշդած եմ լսողական արժէքը. օրինակ, Վարդենի՞ք թէ՝ Վարդենիկ, դժուար է զանազանել, բայց անոր սեռական հոլովին դիմելով=Վարդենկայ, որոշապէս լսելի կ'ըլլայ «կ» տառին հնչումը:

Բառարանին մէջ «ը» տառին գործածութեան անսովոր յաճախութիւն մը կը տեսնուի. սակայն անհրաժեշտ էր երկու պատճառներով. նախ յաճախ ան իբրեւ ամբողջական ձայնաւոր մը կ'արտաբերուի, ու ամբողջ վանկ կը կազմէ. երկրորդ, կրկնաձայն բառերու արտաբերութեան մէջ առաջ գալիք շփոթութիւնը ջնջելու համար գրած եմ ը տառը, որ պիտի կրնար, ըստ ոմանց չգրուիլ, մասնաւորապէս գրական լեզուին մէջ ծանօթ նմանատիպ բառերու կանոնին հետեւողութեամբ մը:

Բառերու ոճերու հաւաքման ու անոնց իմաստներու ճշդումի աշխատութիւններուն մէջ, ինծի մեծապէս օգտակար եղաւ հայրենակիցս Պ. Ս. Գոլոյեան, որ նոյնպէս գաւառական երգերն ու պարերգները հայկական եւ եւրոպական ձայնագրութիւններով գրի առաւ այս գրքին համար, իմ երգեցողութեանս համաձայն:

Գիրքը կը պարունակէ նաեւ Բալուի մէկ քարտէսը, ուր Գլխաւոր հայ գիւղերը նշանակուած են, ճշդուած դիրքերով ու հե-

ռաւորութիւններով: Այս աշխատութիւնը սիրայօժար կատարեց Պ. Մարտիրոս Պալայեան, որուած ուրուագծի մը համաձայն:

Ընելով այսքանը, անխառն գոհունակութիւնը կը վայելեմ մատնելով որ մեռնող ժողովուրդի մը մատենքները հաւաքելու, համադրելու եւ յաւերժացնելու պարտականութիւն մը կատարած եղայ՝ որուած միջոցներէն միշտ աւելի սրտանց միշտ աւելին օգտագործելով:

Իսկ այն որ կը պակսի իրրեւ նիւթ, որ թերի է իրրեւ գաւառաբանութիւն, կը թողում զայն իրրեւ շարունակելի աշխատութիւն մը Բ. տպագրութեան առիթին, երբ Աստուծոյ կամքը տնօրինէ, իսկ հակառակ պարագային՝ ուրիշ հայրենակիցներու իրրեւ նուիրական հրիտակ մը:

Յ. ՓՀՅ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

(Ալեւոր)

ԲԱԼՈՒԻ ՍՈՎՈՐՈՅԹՆԵՐԸ

Ա. ԳԱԼՈՒԽ

ՆՇԱՆՏՈՒՔ ԵՒ ՀԱՐՍԱՆԻՔ

Հին ժամանակներէ ի վեր, նամապետական սիրուն աւանդոյթի մը համաձայն, գիւղացիները մէջ, ծնողքը կ'ընտրէ իր հարսնցուն կամ փեսացուն Ամուսնութեան տարիքը, անոնց մէջ, քանէն պակաս պէտք է ըլլայ մեռնելուն համար, իսկ աղջիկներուն համար 14 կամ աւ առաւելն 15, տակէ աւելին, աղջկան համար գոհելի աւանդութիւնէ դուրս է: Երբ ընտրութիւնը կատարուի ծնողաց կողմէ, մանչն ու աղջիկը աւարկութիւն չեն կրնար ընել. Տարկաւ՝ ծնողքները իրենց համար պէշ բան չեն կամենար իրենց ամուսնութեան ընտրութեան մէջ ըսելով կը համակերպին ամենայն հնազանդութեամբ երկու կողմերու ծնողաց հաւանութիւնէն ու վերջնական համաձայնութիւնէն յետոյ, խօսքերուն կը սրուի, որ սրծաթէ մատանի մըն է, կամ զոյգ մը օղ և կամ մանեակ ոսկի մը: (Օսմանեան հին զարդակի մը որուն արժէքը մերձաւորապէս օսմանեան արծաթ դրամով 60 դահեկան է): Պաշտօնական նշան օրինել չեն սար քահանային խօսք կապ առնէն, այլ կը թողուն զայն հարսի օրինութեան ժամանակ, բայց պէ առնէն, այլ կը թողուն զայն հարսի օրինութեան ժամանակ, բայց նշանառուքը նշանառուք է, երկու կողմերն ալ աչքի լոյսի գացողները կ'ընդունին, զայն իրրեւ կատարուած իրողութիւն համարելով: Գիւղացիները օրուան խօսակցութեան նիւթը կ'ըլլայ խօսակապը, «չսա լաւ ընտրութիւն մը, ազան ըլ աղջիկն ըլ յարմար էնե: Աստուած խէրի բնէ, չէն ըլլի, Աստուած թամամին հասցնէ» ևայլն, մաղթանքներ կ'ընեն: Աղջիկը այլեւս իր համարձակութիւնը կը կորսնցնէ, այլ չի կրնար հոս ու հոն երթալ առանձին: Զգուշանք կ'ընէ ամէն մէկ քայլափոխին, նշանածէն չհանդիպելու համար, կը տաքի անկէ (պահաբանել) եղիպէս կը տաքի կեսրայրէն, կեսուրէն և անոնց տաքնին բոլոր անդամներէն: Ինչպէս որ տաքերը զգոյշ է ամէն տեղ չերթալու

համար, նոյնպէս ալ՝ լեզուն. չի խօսիր մտնչուն կռմկոցն ալ որ երթալու ըլլայ ապկան առնը, ինք ամենուրեք երեսն կ'ելնայր, կը պահպանէ առնին մէկ անկիւնը, և երբ գինքը ասիկն, այն տանն երեսին վրայ քար մը առնելով կ'երթայ ակամայ, եկողներուն ձեռք պարզելու արարողութիւնը կ'ընէ ծռնր, ծռնր ծանրով։ Ասիկա երկար կը տեւէ, և կը նկատուի համեստութեան և պարկեշտութեան արտայայտութիւն. ըսի թէ աչքերն ալ կը զոպէ. այսինքն, չի նայիր վեր կամ դիմացը կամ կոպնակի այլ միջա վար, երբ խօսիր կամ իրեւ պատասխանաբերեան։ Երբ դուռ կ'երթայ, կամ պատէպ, այդի, կալ և կամ ապրիւր՝ ջուր բերելու, այս երեւոյթը կ'ուշնէ։ Բայց առանց անասնի ընելու չորացած նայուածք մը կը նետէ դէպի նշանաձին առնը, հոն թերեւս անասնելու համար նշանաձը, վերաստաք մը կ'ընէ կէս գոց, կէս բաց աչքի նայուածքով, կամ անոր առն դրան առջև, կամ չորասխին մէջ, կամ առնիքին մնծ լուսնրիկին տեսն և կամ դէր ու խաչոր գոմէշները ապրիւրը լցնելու տարած առնն կ'ուզէ երեւնալ նշանաձին և նշանաձն ալ՝ իրեն, երբեմն ալ ապառաթիւնը կ'ունենայ այդ պարապային մեզմ ու ամօթխած հայ մը առեղծել կոկորդին մէջ նշանաձին ուշադրութիւնը իրեն վրայ գարձնելու. այս անմեղ հետապնդումները երկու կոմէն ալ կ'ըլլան եթէ գիրենք լրտեսներ չհետնուն, հակառակ այդ զգուշութիւններուն, մերթ կը մտանաբեն և կ'ընդունուին չոխեր իրենց ծնողներէն, մանաւանդ ապկիկը, այդ չոխերէն գեռնէ գեռին կը մանէ։

Երբեմն նշանաձած կը մնան տարիներ, տարին երկու մնծ առաջարներուն երկու անգամ փայ (բաժին) կը առնին տղան կողմէ ապկիկին առնը, հոն գացողներուն թիւը պարապային համեմատ, կը հասնի քսանէն մինչեւ 40 հոգիի, տարտած փային գլխաւոր նիւթը կը կազմեն թռնիրին մէջ խորոված ոչխար մը, լոյն ու խաչոր ոսխի մը վրայ լաւ պատրաստուած անուշեղէն մը, ուրուն մէջտեղը մնծկակ նաւա մը կամ խնձոր մը դրուած. տակէ վերջ հարնցուին արուեստիք հագուստներուն ծրարը ասնական օրերը հագնելու համար. հագուստներն են զոնազան գոյներով կերպասներ, թաշկինակ, սեւ մետաքէ փուչիներ, մտատնիներ, արծաթեայ ապարանջաններ, եայլն, եայլն։ Նոյնը կը կրկնուի յաջորդ առաջարին, տղան կողմէ գացող բոլոր հիւրերը հարնցուին նուէրներ կուտան, իւրաքանչիւրը իր կարողութեան համեմատ, քսանոց ոսկիէն (օսմ. զուպի) պակաս չկայ, անկէ վեր առաջներ չատ կ'ըլլան. երբ նակառատար տղան հայրն ու մայրը սեպի արժէքաւոր նուէրներով կ'օժտեն իրենց ապագայ հարսը։ Այս փայը կը կրկնուի տարին երբ անգամ անոր համար որ հարնցուն իրենց առնին մէկ անգամը սեպելով, պարտաւոր են բաժին հանելու անոր։ Վերջապէս հարսնիքին օրը կ'որոշուի ապկիկին հօրմէն վերջին խօսքը առնելէն և անոր ձեռքը իրրեւ պաշտպան (գլխագին) 10–15 օսմ. ոսկի գնելէն յետոյ։

Հարսնիքին որոշումը տրուելուն պէս, կ'սկսին պատրաստութիւններ տեսնել. այդ առթիւ, բացառիկ ծախքի նախահաշիւը այդ տարուան պիւտճէին մէջ մտցուած է արդէն. պսակի արարողութենէն չորսթ մը առաջ, եթէ ունեւոր են հարսնիքի տիրերը առուրն ու զուռնան կը բերուն, ու կ'սկսին իրենց առնդական տաճկի եղանակները հնչեցնել, առտու համար ապրպարար նշանը գիւղացիներուն թէ հարսնիքը սկսած է։ Ալ հոն են գիւղին երիտասարդները, չափահաս կամ անչափահաս ապկիկները, մնծ, պզտիկ հոն են, ամենուրեք ինչոնց են եկեր ըսող չկայ, հարսնիք է որովհետեւ, ամօթ կ'ըլլայ իրենց համար եթէ մէկը ուշ պարապային տակ վշանալով հետնայ հարսնեառաւէն, զոյն հարսնեառն բերելով կրկին, հազար ներողութիւն կը խնդրէն անկէ։ Գիշեր ու ցերեկ առուրին ու զուռնային ձայնը չի դադրիր. ամէն մէկ անգամին երկու կամ երեք ապկիկներ, կամ կիներ և կամ հարսներ կը պարեն առնից իրարու ձեռք բռնելու, ձեռքերնին մէկ մէկ թաշկինակ բռնած կը խաղան վարժ ու ճկուն չարժումներով։ Նոյնը՝ հարսին առնը, բայց ոչ ամէն օր, այլ միայն վերջին իրիկունն ու առաւօտը։ Այդ իրիկունը հարսը հագցնելու, իր երեսին քողը ձգելու և ձեռքերը հինայելու կ'երթան առաւոտով ու զուռնայով, այդ միջոցին, առնէն յուզիչ և արցունք խլող եղանակները կը նուագուին զուռնաճիին վարժ մատներուն տակ. ան կը լացնէ հարսն ալ, անոր ծնողքն ալ և ապրպարանները ալ։ Յետոյ հարսին թեւերէն բռնած տոքի կը հանեն զոյն, բաւսվորութեան որպէս զի պարէ, վերջապէս, այդ հարկադրանքին տակ թէ կուլայ, թէ կը պարէ հարսնեառներուն նէնեներուն և ծաներուն միջեւ, վերջը կարգը կը տրուի զուռնաճիին, որուն փչելու եռանդը կ'ելլէքարակառնայ այդ պահուն, կարծես թէ մնեղներուն անգամ պարել կուտայ, ինչպէս կ'ըսեն գիւղացիները։ Հարսը հագցնելէն վերջը, կը վերապահուին փեսին առնը, ուր փեսա-մանուկները կեցած իրենց կ'ըսպասեն, որպէսզի փեսան հագցնեն, նախ զոյն գոյլ ջուրով կը լոգցնեն, ու յետոյ ձերմակեղէնները հագցնելով, անոր թեւերէն բռնած կը բերեն գինքը հոն, ուր քահանան և հարսնեառները նըստած են, արդէն առաջուընէ հարսը օրհնուած ըլլալով զգեստները իրարու վրայ կարգով սեղանի մը վրայ քահանային առջեւ են։ Փեսան և փեսա մանուկները տոքի կը կենան որպէսզի զոյն զգեստաւորեն օրհնուած հագուստներով։ Քահանան, լուսարարը, կամ վարժապետը «Տէր ողորմեա»ով կ'սկսին, առաջին առնը միայն կ'երգեն, վերջը հագուստներէն հատ հատ կ'առնեն կը գոլեն եղանակներով ու հետան փեսայ մանուկներուն, որոնք իրենց կարգին հագուստ

ռէֆրէնը տպագով կը գովեն այսպէս

Ըսեմ ըճաճոր, վայլէ ըճաճոր,
Ըս մեր բազուրին եղակ (*բաճկոն*) ըճաճոր.
Ըսեմ ըճաճոր, հագնի ըճաճոր,
Ըս մեր բազուրին չորապ ըճաճոր:

Ժամանակ յորդոր

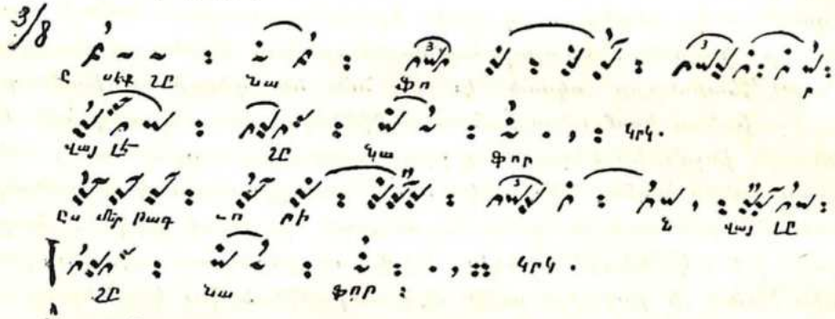

Allegro Moderato

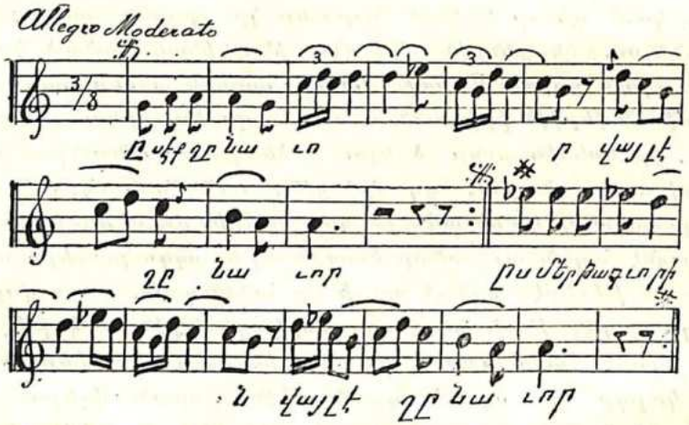

Ըսեմ ըճաճոր, վայլէ ըճաճոր,
Ըս մեր բազուրին բումպայ (*տոպիաս*) ըճաճոր:
Ըսեմ ըճաճոր, հագնի ըճաճոր,
Ըս մեր բազուրին զօշի ըճաճոր: եւն.

Եւ այսպէս կը շարունակուի մինչեւ փեսին գալը, հօշիներու հագնելը: Փեսան հագուստները զարդարուելէն յետոյ սիւնի մը կռթնած կը կենայ ոտքի, կնքահայրը փեսայ մանուկներու հետ, նոյն ատեն ծառ մը կը բերէ (զոր նախապէս պատրաստած կ'ըլլան) մէկ ու կէս մէթր բարձրութեամբ, որուն գագաթը եօթը ճիւղեր պիտի ունենայ ճկոյթի մը չափ հատու. Առանց վրայ կը շարեն խնձորներ, սուձներ, չամիչի շարոցներ, ու յետոյ ճիւղերուն բոլոր ծայրերը մոմացնելով վրան կ'անցնեն մեծկակ նուռ մը զարդարուած ժապաւէններով, բամպակէ ոլորուած ճերմակ պատոյգներով, այս ծառը որպէս թէ փե-

սին ու հարսին տպագայ բարգաւաճումը կը խորհրդանշէ, ինչպէս որ այդ պահուն, նոյնխմաստ երգով ծառը կը գովեն այսպէս.

Էրթամ բերիմ զոգ մը կաճառ,
որ գայ գովը ծառը ծաղկեր:
Հարս ու փեսաս ծառ տնկեցին,
Լկեմ գովիմ ծառն ը ծաղկեր:

Ժամ. յորդ.

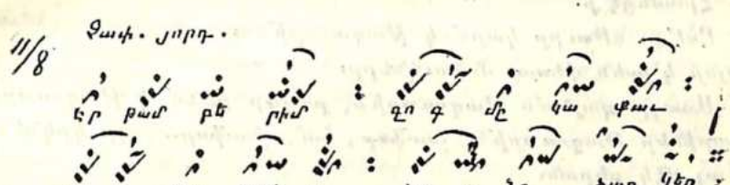

Allegro Moderato

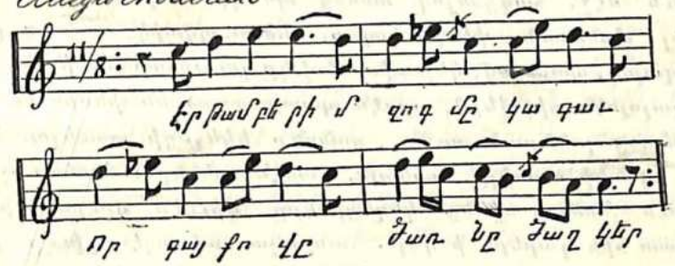

Եւ ահա. յետոյ կ'սկսին փեսան գովել, զարմանալ եղանակներով, այսպէս.

Թազուր լինչ բերիմ հու ճման,
հու կանանչ առեւուդ ճման.
բէ or բերիմ կարմիր վարդեր,
չեն ճմանիր թուջիդ կարմիր,
բէ or բերիմ ջուրի ու ձիւ.
չեն ճմանիր պօյիդ էրկան.
բէ or բերիմ հարս մը աղկէկ (*տղուտր*)
ան պիս ճմանի արդիդ բազուր:

ու երբ այս գովանքի արարողութիւնները կը վերջանան, հարսին հետ միասին, օրհնուած թուրը կառնան փեսին իբրեւ թագաւորի որ անոր պաշտպանէ իր թագաւորին պահուը, յետոյ մեսափոխոյ թաշկինակի մը մէջ ծրարուած կոմիր, հոտաւէտ խնձոր մըն ալ կառնան փեսին իբրեւ որպիծնութեան նշանակ, ասոր հետ կը տրուի նաեւ Աւետարան մը, երբ փեսան կարդալ գիտէ, երբ պատ-

կուկլու կ'երթայ, պատկէն վերջ, Աւետարանը կ'առնեն անկէ. բայց թաշկինակով խնձորը՝ ո՛չ. զայն քիթէն չպիտի հեռացնէ, մինչեւ հարսնիքին աւարտումը։

Նոյն ատեն՝ պարողներէն մէկը որ աւելի փորձառութիւն ունի, իր բոլոր ուժովը կը պոռայ.

— Փեսա՛յ մանկա՛նք…

— Հրամեցէ՛ք.

— Ըսէ՛ք. «Թուրը կտրո՛ւկ թագաւորի՛ն»։

Նոյնը կ'ըսեն փեսայ մանուկները։

— Սազը պայծա՛ռ թագաւորի՛ն, թագը բանո՛ւկ թագաւորի՛ն, շատ տարիներ թագաւորի՛ն, չնաֆար, հա՛, չնաֆար…, կը կրկնեն ամէնքն ալ մէկ բերան։

Ընդհանրապէս, շատ մը գիւղերու մէջ, հարսնիքներու նախօրեակը կը կատարուի կիրակի իրիկուն, թէ փեսին եւ թէ հարսին տուներուն մէջ, հագցնելով անոնց պսակի հագուստները։ Երկու կողմն ալ, մանաւանդ փեսին կողմը, մեծ ու պզտիկ, առանց քնանալու, խաղալով, պարելով, կերուխումով կը զուարճանան մինչեւ առտու։

Արշալոյսէն քիչ վերջ, արդէն պատրաստած են փեսին ու հարսին ձիերը անոնց դռներուն առջեւ, զանոնք եկեղեցի տանելու համար։ Ձիերով պսակի տանիլը՝ սովորոյթ, ամէն տեղերու համար չէ, այլ գիւղերուն համար որոնց եկեղեցիները գիւղէն դուրս կը գըտնուին շատ հին դարերէ ի վեր. ինչպէս նախապէս գիւղը բազմամարդ եղած է եւ տարածուած եկեղեցիին շուրջը, յետոյ հալածանքներու կամ անասնական այլ պատճառներով ան կոտորակուած է, եւ եկեղեցիին շուրջը գտնուող տուները քանդուած են այս կերպով ան գիւղէն հեռու մնացած է։

Նախ հարսը տանելու կ'երթան թմբուկով ու զուռնայով։ Հարսին փոքր եղբայրներէն մին (հարսնաղբարը) նախապէս ձին կը հեծցնեն։ Իբրեւ թէ ան չուզեր որ իր տունէն բաժնուի։ Բայց յետոյ անոր նուէր տալով կը համոզեցնեն ու ձիէն վար առնելէ վերջ, հարսը կը հեծցնեն։ Այդ ատեն գիւղին բնակիչները մեծ մասը դուրս կը թափուի, տանիքներու ցուիքներուն վրայ, փեսին ու հարսին անցքը դիտելու համար։ Փեսան առջեւէն, հարսը անոր ետեւէն կը տարուին եկեղեցի։ Հոն, դրան առջեւը, վար կ'առնեն զանոնք ձիերէն ու կը տանին սեղանին առջեւ ուր քահանան կ'սպասէ իրենց, կատարելու համար պսակի Ս. խորհուրդը։

Պսակի ձեւը նոյնն է ամէն տեղ։ Փեսային բռնած թուրը կնքահայրը կ'առնէ, խաչին հետ միասին կը դնէ փեսին եւ հարսին միացած գլուխներուն վրայ. ան ալ շատ խորհրդաւոր իմաստ մ'ունի իր մէջ… մեկնութիւնը ընթերցողին կը թողում։

Պսակը կատարուելէն յետոյ, նորէն հեծած, կուգան հարսն ու փեսան դէպի փեսին տունը։ Տաւուլն ու զուռնան լեռ ու ձոր կը թնդացնեն իրենց բամբ ու հնչեղ ձայներով, բայց այս անգամ ոչ թէ յուզիչ ու տխուր եղանակներ կը հնչեցնեն, այլ յաղթական բանակի մը քայլերգը կարծես։ Այդ միջոցին վարժ ու փորձ վռճան խաղացողները կը խաղան այդ հին, բայց գիւղացիական հետաքրքրաշարժ խաղը։

Տղուն ծնողքը, մանաւանդ մայրը կ'սպասէ փեսան ու հարսը ընդունելու համար, տան դրան առջեւ, ուր անոնք վար կ'առնուին ձիերէն։ Փեսին ծնողքը անոնց ճակատները համբուրելէն վերջը, գառնուկ մը կամ ալ մը փեսին բոլորտիքը դարձնելով կը մորթեն զայն դրան սեմին վրայ, որուն վրայ կոխելով պիտի անցնին հարսն ու փեսան ու երթան իրենց յատկացուած տեղը ոտքի վրայ կենալու։ Նստիլ չկայ երբեք, ժամերով ոտքի կը պահեն զանոնք իբր պատիժ. այն իմաստով որ անգամ մըն ալ չ'ամուսնանան (վաղաժամ մահ չունենան)։ Այդ օրը մինչեւ իրիկուն հարսնիքին հանդիսաւորութեան էն գեղեցիկ օրը կ'ըլլայ։ Մինչեւ երեքշաբթի կէսօր հարսնիքը կը տեւէ ամենէն առք խրախճանութիւններով՝ նոյն օրը, կէս օրուան ատեն պսակի նարօտը վար կ'առնուի։ Անկէ յետոյ փեսան անմիջապէս պարելու կը հանեն. կը պարէ հարսին ներկայութեան եւ փոխադարձաբար՝ հարսը։ Այդ պարերով վերջապէս հարսնիքը կը փակուի, տաւուլն ու զուռնան այս անգամ թայլ ու կէս արագ կը հնչեցնեն թափթփուկ եղանակներ, փեսան կնքահօրը տունը փոխցնելու համար, ուր պիտի մնայ մինչեւ ուրբաթ օր, այսինքն՝ չորս օր։

Փեսան ու կնքահայրը, փեսա մանուկներուն հետ միասին, հարսնետունէն դուրս կը հանուին եւ շիտակ կ'երթան կալերը, ջրաղացներու տարածներէն կամ այգիներէն քարընկեցի մը չափ հեռու կը կենան, ուրկէ փեսան ու կնքահայրը կը վազեն արագութեամբ դէպի այն տարածք, զայն երկու մասի բաժնելու համար՝ փեսան իր թուրովը, իսկ կնքահայրը՝ այդ թուրին պատեանովը, որպէս թագաւոր եւ թիկնապահ։ Անկէ վերջը կ'երթան կնքահօր տունը եւ պզտիկ ուրախութիւն մըն ալ հոն կ'ընեն հարսնիքը կը վերջանայ։

Փեսան չորս օր կնքահօր տունը կը մնայ փեսայութեան հագուստներով, կնքահօր հետ միասին այցելութիւններ կու տայ իր եւ կնքահօր ազգականներուն եւ բարեկամներուն, միշտ կերուխումով զուարճանալով, երբ անոնց մեկնելու պահը կուգայ զիրենք պատուասրող տուներէն, տանտիկինները փեսին գլուխը կը զարդարեն բամպակէ ճերմակ պատրոյգներով, այնպէս որ ան նոր ծաղկած նըշենիի մը երեւոյթը կ'առնէ (*)։ Ուրբաթ իրիկուն մթնշաղին,

(*) Այս սովորութիւնը յատուկ է միայն աշափնեայ կամ հարաւային գիւղերուն։

ուր այլեւս ամէն օք իր առէնը կը քաշուի, ու գալոք մարդ մարդասանօք չի անանուիր, կնքահայրը վնասն առնելով կը տանի վնասին առէնը, ուր արդէն պատարտասէրներն անհամբեր կ՚սպասեն անոնց։ Փեսին ծնողքը, տանը բոլոր անդամները վնասին ու կնքահօր հետ կ՚ուրախանան, կը զուարճանան ուտելով ու խմելով։ Ամէնքը ցնծութիւնն մէջն են այդ իրիկուն, միայն նոր հարսը մէջտեղը չկայ, երեւան չ՚ելլեր ան այդ մէջօդին, անկիւն մը կծկուած է. կ՚սպասէ այդ խրախճանութիւնն վերջանալուն...։ Արդէն այդ իրիկուն կնքահայրը փոխհանգստօրէն չուա չի նայիր հոն. չուա կը մնայ վնասին առէնին։

Հարսանիքը վերջացած է։

.....

Ե. ԳԱԼՈՒՍԿ

ՄՆՆԴԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

Բալաբ գիւղացիները բազմածին են. կին մը կրնայ ունենալ ութ-տասն երկու ութ հասակներու զաւակներ. բայց ամուսնոյ ծնունդներուն հետ երկու ու երեք համեմատութիւն ունի, այսինքն երեք ծնունդներուն վրայ, մէջէն հանելով երկուքը կրնան ապրիլ, բնական պայմաններու մէջ։ Հակառակ օդին ու ջուրին մաքրութեան, կեանքի տեւողութիւնը 60-80 է ընդհանրապէս, հազուագիւտ բացառութիւններ են 85-90 տարի ապրողներ։ Ես, իբր իրազեկութիւն ունեցած եմ մէկ երկու անձեր, որոնք 125-130 տարի ապրած են. սակայն մէկը եկեղեցիներու բանակներուն մէջ ծառայած է և անոնց ջնջումէն ճողոպրած իր գիւղը, Զէյթ ապրուստնուն ու մեր օրերուն հոն մնացած է։ Զէյթի հիւանդութիւնը, գլխաւորապէս, կը թուի թէ երկարակեցութեան հակազդած է։

Կինը յղութեան ամբողջ շրջանին, իր գործի կամ տան աշխատութիւնը չ՚ընդհատեր, վիժումի վտանգներ երկիւղ չեն պատճառեր բնաւ։ Հիւանդանոց, բժիշկ, վկայուող մանկաբարձներ գոյութիւն չունին։ Բայց կան փորձառու և հասուն տարիք ունեցող կիներ, որոնք գործիքութիւն (մանկաբարձութիւն) կ՚ընեն։ Գործիքը երկունքի ցաւերը սկսելուն պէս, հիւանդին քով կ՚սպասէ։ Ո՛չ միայն կը քաջալերէ զայն անոր ուր խիթերուն մէջօդին, այլ զայն յատկապէս դիրքերով կը տեղաւորէ, ծննդաբերութիւնը դիւրացնելու համար, այս ամէնը կը կատարէ մեծ զգուշութիւններով և կատարեալ յաջողութեամբ։ Երբ մանուկը աշխարհ կուգայ, գայիկը միզասուկ անոր պարանին լարը կը կտրէ իրր վերջին կապը մայրական արգանդին հետ, և բաւական երկար մաս մը այդ լարէն դեռ մանուկին պարանին կախուած կը մնայ։ Այս ալ թելով կը կապէ փորին մօտէն և քանի մ՚օր այսպէս կապուած մնալով ինքնին կը կարի։ Այդ կարուած մասը, գայիկը սուր մէկ անկուածը կը թողէ, որպէս զի մանուկը, իր կեանքի ամբողջ տեւողութեան միջոցին տանը հետ կապուած մնայ։

Երկունքէն ապաքինելէն քանի մը ժամ յետոյ, ազգային կնոջ (ծնող) մեզրի և կարագի խառնուրդ կը կերցնեն սուրճ հագի, եթէ մեզր չգտնուի, ուսպ և կարագ կը խառնեն իրարու հետ, կը կերցնեն նաև արգար խեղով (ապէն զատուած կարագ) տապկուած հաւկիթ, սա է սովոր կերակուրը մինչեւ վեց օր։ Սակայն վերջն է որ կ՚սկսին զայն հաց ուտելու արտօնել։ Այս վեց օրերու ընթացքին սուրճ կամ կը խմցնեն, սուրճ չտքարի. և պղպեղ ջուր տալէ խիստ զգոյշ կ՚ըլլան։ Եթէ խիթեր ունենայ, կը խմցնեն, նոյնիսկ ջուրի տեղ ալ, անիսոնի, լաւենճի և մայրամ խոտի (սառնիկ լեզի բոյս մը) գաղջ արգանակներ։

Երկունքը ընդհանրապէս երկար չի տեւեր, մէկ երկու ժամէն արդէն վերջ կը գտնէ, սակայն կը հետեւի թէ գիւղացի կինը մանուածորապէս գժուարութիւն չէ, երկու երեք օր միայն անկողնի մէջ հանգիստ կ՚ընէ, երեք օր յետոյ ան առքի կ՚երթայ. ու կ՚սկսի անոնց թեթեւ աշխատութիւններ կատարել. բայց քառասուն օր ոչ առնէ դուրս նիստելու է և ո՛չ ալ արեւ տեսնելու է։ Երեխային լուացած լաթերն ու չորերն իսկ չուքին մէջ կը չորցնեն։ Քառասունքի ամբողջ տեւողութեան, կաթ մը հաց և մկրատը՝ որով մանուկին պարանին լարը կարուած է, ազգականին բարձին տակ կը պահուին, քառասունքէն յետոյ, հացը հոսուն ջուրին մէջ կը նետուն, իսկ մկրատը մկրատութեան տուն միւսանգի ջուրով (մնուն) կը լուան և իրրեւ սովորական գործիք մը կը գործածուին։

Ազգականին անկողինը, քառասունքի տեւողութեան, սեւ մազէ հիւսուած պարանով մը պէտք է շրջապատուած մնայ, ու անոր քով երկաթեայ շամփուր մը և դանակ մը գտնուի (Հարուածոյ սովորոյթ)։ Առանցմով աքլերը ու գեւերը կը հալածուին եթէ զանցուածութիւն ըլլայ այս սովորոյթին դէմ, ան ատեն ալքեր կուգան և ոչ միայն ազգականին լուարդը կը տանին, այլեւ երեխան ալ կը վտանգուի ուրիշ նեռնար, վտասոյժ, ապաւոզ երեխայով մը։

ԼՈԳԱՆՔԸ

Մինչեւ երեխային մկրտութիւնը, անոր լոգանքը գայիկը կը կատարէ, գալջ ջուր պատրաստակալ տաշտի մը մէջ։ Օճառի փրփուրով անոր մարմնոյն բոլոր մասերը կը լուայ, կը մաքրէ։ Յետոյ գլուխին, ճակատին, քիթին, ինչպէս նաեւ ծնօտին գանգուր մազերը բիամատով կը մարձէ, գանոնք ձեւաւորելու համար։ Մանուկ երեխային երակորդն ալ ներսէն դէպի վեր կը ճնշէ, քիմքը կը վերցնէ ի՛բանն։ Հնգ մ՚ալ օճառով լուալէն յետոյ, գլուխը երկու ձեռքերուն մէջ առնելով առանց ցնցուելի կը կախէ, որպէս զի պարանոցը կարճ չմնայ, յետոյ երկու ականջները բանտելով գլխիվար կը կախէ, որպէս զի արտաքինները ազիլ ըլլան։ Հնգ մ՚ալ տաշտին մէջ կը պահեցնէ կանգուն վրայ, նախ երկու երեք անգամ եղեխային թեւերը կուրծքին վրայ կը խաչաձեւէ, և յետոյ արտաքիներէն իւրաքանչիւրը կը ծալէ փորին վրայ այնպէս որ ծոծրակը պարանոցին մօտենան։ Ասով լոգանքը կը վերջանայ։

Դիտելի է որ բոլոր լոգացիներու գլուխները իրարու կը նմանին, բայց կը տարբերին իրենց դէմքի գեղեցկութեան և թերքերուն գլուխներէն որոնք աւելի ձուաձեւ են, մինչդեռ առաջինները աւելի կլոր են։

Մանուկին խանձարուրը հետեւեալ կերպով կը պատրաստեն։ Մեծ ու մաքուր քուրակաւոր պատառ մը կը փռեն, անոր վրայ՝ ուրիշ աւելի փոքր մը նայնպէս քուրակաւոր կատարի կողմ մը, ասոր վրայ ալ մանրաթի մը, այս մանրաթին վրայ ալ ուրիշ կտոր մը կտաւ կը տարածեն, որուն վրայ կը լեցնեն շատ նուրբ մաղուած մաքուր կաւ զոր կը տաքցնեն պատուհի մէջ։ Երեխան անոր վրայ կը պառկեցնեն երբ գալջ բարեխառնութիւն մ՚ունի ձմեռնային եղանակին մէջ, իսկ գալ՝ ամառնային եղանակին մէջ։ Երեխան կռնակի վրայ պառկեցնելէ յետոյ, գայիկը, անոր անուիներուն, երանքներուն միջոցները մէկ մէկ քիչ այդ նուրբ կաւէն կը լեցնէ որպէս զի բարեբաստ առարկայ, երկուս սրտաբիները քով քովի կ՚երկարէ ազիլ դիրքի մէջ պահելու է աքլերը։ Սկիզբ կը դնէ վրան այնպէս որ պարանոցը մինչեւ ծոծրակները ծածկէ, յետոյ չորս մ՚ալ ծածկելով կը փաթթէ մանրաթը, ապա վերջ թեւերը կ՚երկարէ իր երկու կողմերուն վրայ, ու վերջին պատառներով ալ կը փաթթէ և կը դնէ օրանը (օրօրոցը) ուր յարդատած է որդէն իրեն համար բաւրէ և բամբակէ յատկապէս կազմուած վարդիկ անկողին մը՝ լայնքով ու վերմակով միասին, երեսը

բաց կը թողուն մինչեւ որ փռնտոյ, քնանալէն յետոյ միայն բարակ շղարշով մը կը ծածկեն զայն որպէս զի ճանճեր չիջենան վրան։

Այս լոգանքը, առաջին օրերը օրը երկու անգամ տալի կ՚ունենայ, առաւօտ և երեկոյ, իսկ անկէ յետոյ, օրը մէկ անգամ, և սկսելէ երկու օրը մէկ անգամ, մինչեւ մանուկը քալելու սկսի, վերջին լոգանքը գայիկը կը կատարէ հինգերորդ յետոյ, այս լոգանքը կը կոչուի մանուկը մեռանէն հանելը։ Այս լոգանքին ջուրը առատապատառատ ջուրերուն հետ չեն խառներ, մեզք կը համարեն, զայն առանձին մէկ անկիւնը կը պահեն։ Առաջ վերջ ոչխարը լոգանքը պիտի կատարուի երեխային մօրը կամ անոր կեսուրին ձեռով ճիշդ այնպէս ինչպէս գայիկը կը լոգցնէր զայն։

Օրական երկու անգամ մանուկին խանձարուրը կը քակեն և ազատութիւնները մաքրելէ յետոյ կը թողուն որ հագին վրայ չորսուտ

ասեղ չնորհասրաթի իջնելը։ Ազգականներ, բարեկամներ, դրացիներ կը հաւաքուին ապագային առնը, իրենց հետ բերելով այս անգամ զանազան կերակուրներ և նուէրներ։ Նուէրներ կ'ըլլան զարդակիներ, ոսկեդրամ, արժէքաւոր կերպասի կտորներ են։ Հոն կ'ուտեն, կը խմեն, և ժամերով ուրախութիւններ կ'ընեն, կը չնորհաւորեն ապագային, կեսուրը, սմսաւանը «աչուընիդ լո՛ս, մարով պապով մեծցընէք, մնացկան ըլլի», ըսելով։ Իսկ անոնք ալ կը պատասխանեն, տատոյը ձեր տունը ըլլայ, ձեր վրայ, (երէկ անոնց մէջ դեռատի կիներ գտնուին)։ Ուշ տանն վերջ կը գտնէ խնդակցութեան այս արարողութիւնը, որ ապարանք կ'անուանուի։ Սակէ յետոյ կ'սկսի բնական կեանքը։ Հարկ է յիշել թէ՝ ապարանքի միջոցին հնքանոյրը և հնքանոյրը երկիւղած յարգանքի ոչ պատճառ կը գառնան։

Մայրը պարտաւոր է դիւցնելու իր երեխան մինչեւ 2–3 տարի, երէկ կամ չունենայ բացառիկ պարագաներու մէջ, այն տանն նորածին ապագան մը առանց վճարումի կը դիւցնէ գայն, այս պարագային առաջին երեխան ու առաջինը իրարու կաթնաղբար կը դառնան։ Կան մայրեր, որոնք իրենց մէկ հատիկը մինչեւ 5–6 տարի կը դիւցնեն, հակառակ որ այդ տարիքին մէջ այլեւս անոնք պէտք չունին տաթնքով սնանելու։

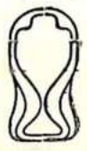

Դ. ԴԱՆԻԱՆ

ԿԱՂԱՆԴ

Կաղանդը նայն կերպով կը տօնուի գրեթէ Բաղուի բոլոր դիւղերուն մէջ, չատ քիչ կը տարբերին իրարմէ այդ օրուան համար դատարուած սովորութիւնները։ Կաղանդը կ'սկսի իրիկուընէ բազմատեսակ միրգերու, պտուղներու և անապակ դինիի կերուխումով։ Զեւք պապնելու և նուիրատուութեան ընտանեկան հին, բայց տարտղնուիկ սովորութիւնները կը կատարուին այդ իրիկուընը։ Մինչեւ լոյս տունին անդամները մեծ մասամբ բացի երեխաներէն, չեն քնանար, այդ օրուան պատրաստութիւնները արդէն օրեր առաջ աւարտած են. ամէն տեսակ կերակուրներ եփած են, որք են, Ա. Պղպեղ (ձաւար), տղընծուած ու ծեծուած և խիւսի վերածուած չաշխոյ (առասամ), քիչ մը ծեծուած մանր կտորիկ պղպեղ, բաւական չափակի ջարդուած սոխ իրարու հետ խառնելով կը լեցնեն զանազ մինչեւ կէսը կամ քիչ մը աւելի ջուրով լեցուն պոռուկի մէջ որուն կափարիչը վրան դնելով անոր բերանը կը ծեփեն խմորով ու կը դնեն թոռիրին մէջ որ եփի, առր կ'ըսեն Եօթը, Բ. Պղպեղով և անոր երանգ անգամ աւելի սխտորով պրեթէ թոխիկի չոր և նման գնդիկ կը չինեն, Գ. Ծիրանէ, սալորէ, չամիչէ և ուրիշ խոշոր կ'եփեն, Դ. Անուշպաղար, ոլոռն, սալորէ, չամիչէ և ուրիշ խոշոր կ'եփեն, որ մաքրուած է իր թեփերէն՝ ընկուզ, նուշ, չամիչ, մեղր կամ ուրիշ երբեմն գազպէն(*) ալ կը դնեն երբ գայն ունենան, Ե. փերփիր-սպաղ, առր ալ նախորդները կը բազկանան չորցուած փերփիրէ, ծեծուած ցորեկէ, կարմիր լոպիկէ (լոբիայի տեսակ մը), ապացուած ոսպէ, չոր, բայց քիչ պղպղպղէ, սոխէ և չաշխոյի խիզէ, Զ. պանոյ քէչքէկ, առ՝ կը բազկանայ

(*) Հայաստանի մանաւանդ է, որ ունի իր ժամանակը թափուելու ամառուընեու ծառերու տերեւներու վրայ, ուր կ'երթան մարդիկ կը հաւաքեն։ Մեղրին աւելի հաղորդ է։

ծնծուած ցարնել, ապէ, սխտէ՛ չորցուած կանկառէ, ցնլուկ բռուած չոր բանջարէ և չուչմայի խոզ (չիրիկ), է. Շուչմայի հաց, ասիկա զուտ ցորենի ալիւրի շաղուած խմոր մըն է զոր կը բանան խիստ բարակ ու կը սոպկին չուչմայի խոզին մէջ ու յետոյ անոնց ամէն մէկուն երկու երեսներուն վրայ կը լեցնեն կամ կը քսեն ուռպով կամ մեղրով չուչմային խիւսին հետ խառնուելը, և կը չարեն զոնունք իրարու վրայ, որպէս զի կակուղ մնան և մէկ ուելէ անուշնան իրար ծծելով, պէտք է գիտնալ մէկ ատ բոլոր կերակուրները պահոց կերակուրներ են։

Եփած են նաև իրենց արջառներուն համար Կապանդի հացեր (*)։ Մանրը կոխելուն պէս, գոմեհարը կ՛սկսի սոսկալի ամենքին կլորակ կամ քառակուսի երդիքներէն վար։ Այդ երկայն գոմերն ծայրը կցուած է բաւական մեծ կով սպրակ մը, ուստիկինը սանդղ դղլն պահելու-թեան, սիրով կը լեցնէ կոխուած սպրակներուն ընկոյզ, նուշ, չամիչ, պատառ, առձիկ (քաղցրեղէնով պատրաստուած չորց նուշէ, ընկոյզի եւն.) չոր եփուած ու Բանձրացած առպի պատառներ (լոզոմի պէս) որոն ֆեամէ կ՛ըսեն, հայերն, այսպէս չորանոկ մկկը միւսին եռեւէն կոխուած սպրակները կը ճամբէ գոհունակ սրտով և կատակներով մինչեւ անոնց վերջանալը, գրեթէ մինչեւ կէս գիշեր։ Անկէ յետոյ ամէն մարդ իր տունը կը քաշուի։ Նոյն տանն տան մեծը, իր տղոց առնելով նոյնպէս արջառներուն համար եփուած հացերն ալ մանլի մը մէջ լեցնելով կ՛երթայ տղերքը, այդ զանազան ձեւերով եփուած հացերուն մէջ կան նաև խոփի նման հացեր, եթէ առաջերը հազագործ է, կկոցներ, եթէ՝ տապանակ է, առանիկնոջ մատի մատնացոյց ու մկրատ ալ չեն մոռցուիր։ Հէն տղերքին չոքիը այդ կէս գիշերին, կը լեցուին գիւղացիները, որպէս զի թէ լուացուին և թէ այդ հացերը թրջեն, երեւակայեցէք թէ Բոլոքի, գիւղերուն մէջ Յունուար ամիսը որքան սառնակ ցուրտ կ՛ընէ առ հասարակ, մանաւանդ գիշերուան պահերուն, և սակայն այդ խոտաչուխ եղանակին ու արիւն առնցող ժամերուն, գիւղացիները նոր առուան բարեբեր-թեան վրայ առգրուն յոյսերով, ցուրտ ու սառնամանիքը արհամարհելով ալիւրին սկիւռն գալ չուրին (ձմեռը ալիւրները սկիւռն հոսող ջուրը գալ կ՛ըլլայ) առկ բոլորովին մերկ, կը պղպջին ու կը լողանան Աղբիւրին սառնային մէջ չեն մնար լողանալու համար, գոյն կը նկատեն իրենց անցող առուան ջուր, այլ, անպատճառ կ՛ընեն այդ լողանքը կէս գիշերին ու հացերն ալ

(*) Կենդանիներուն կեղակներուն ու ցնաական եւ երկրագործական ուրիշ գործիքներուն նմանող բազմազան ձեւերով։

կը թրջին նոյն պահուն մէկիկայն սկիւռն ջուրովը որպէս նոյ առաքուան ջուր։

Պատահի որ սեւէ մէկ բնակիչի մը մէկ անդամը ուրիշզով (միամեայ ջնրմ) ուննենայ, կ՛սպասեն մինչեւ Կապանդի գիշեր. գոյն տանելով իրենց հետ ալրիւրը լոգցնելու համար գալ ջուրով, երեք անգամ խնդճ հետանդը սկիւռն տակ կը մտնէ կ՛նկլէ մէկ երկու վայրկեանի մէջ, կրկնելով երկու երեք անգամ «Աս քեզի վազ, կըտրէ քեզ պզ» յետոյ գոյն կը հանեն թմինեն ծառի մը վրայ ու կ՛ըսեն անոր, «Ծօ, Ամօ, ինչ կ՛ընես քա ծառին վրայ» «Թռչուն կ՛ուտեմ քնաքի» կը պատասխանէ. «Հիմա՛կ ըլ թնաքի» կ՛ըսեն իրենց, «Հիմա՛կ ըլ պզդ» պատասխանը կ՛ըլլայ անար. զարմանալի է այս ծիծաղելի նախապաշարմունքին, շատ անգամներ տարեզգ ուենցգիները ճամբու գլուխ են գիրենք կրծոդ այդ սարսափելի հետադրութիւնը, անգամ մըն ալ չդնուելու պայմանաւ։ Այդ տարօրինակ ուսումնական նախապաշարմունքն գատ, ուրիշ մէջոցներ չեն գաներ շատ մը գիւղի բնակիչներ, գիտցողներն ալ կոպիտորութիւն չեն ուզեր։ Հայ՝ գիւղացին ընդհանրապէս գիտի զարմանալի, քիչին մեծ կարեւորութիւն կ՛ընծայէ, բայց հարկ է ըսել թէ գատուած կեդրոնին մէջ յանախ գիտ գիտցող, մանաւանդ գէթ թատրոնական քիչ կը պակսի Շատ հարկեցուցիչ պատճառներ կամ հետեւեալ, եթէ կարելի ըլլար մերձակից կուսակալութիւն մը կեդրոնը կը ուսնէին, կամ անկէ քիչ կը կանչէին մեծ ծախքերու ենթարկուելով։ Սակայն ժողովրդական քիչիներ, երբեմն, գործեր մը կը կատարեն, գիտցած առաջնորդելով կամ մեռցնելով. հոն մարդը սխան է... Քինքինոյի և քիչկական այլեւայլ գործողութիւններուն կը գիմեն թէև բացառիկ պայմաններու մէջ։ Թուրքի ծառը ինչ զօրութիւնով, կամ այդ գիշերուան սառնակ ցուրտին ազդեցութիւնը ինչպէ՞ս կը բաժնի հինցած ջերմը, այս մասին ուրէք բացատրութիւն տալը, իմ կարողութիւնէս վեր ըլլալով՝ մտնազգանութեան կը թողամ։ Ես կ՛ուզեմ իմ պատմութիւնս. վերջապէս, ալրիւրէն տուն կը գառնան ամէնքն ալ, տանը մեծը նոր տարուան ջուրով թրջուած ու մաղին մէջ իրարու վրայ գիզուած հացերը առնելով կը տանի գանազան սխտաւ խոտաքանչիւր գուարթ վերաբերող կճղակաձեւ հացերը անոնց կերցնելու, իրրեւ կապանդէջ, ինքն ալ իր խոփը (խոփաձեւ հացը) կուտէ, կամ կկոցը, կամ ուրացն ու սղոցը, առնաիկինն ալ՝ տնեցիք առաջ ճաշակած է իր մատնացոյց ու մկրատը։ Սառնատուն նոր Տարին կ՛սկսի, ետքը առաջ կերակուրները, զորս նախապէս պատրաստած են, կարգով կը չարեն երկայնկիկ սեղանին վրայ, շնորհաւորութեան համար նկոզ հիւրերը կը մեծարուին կապանդի կերակուրներուն մասնակից ընելով, սեղանը այդպէս զարդարուած ու դրուած կը մնայ մինչեւ յաջորդ առաւօտ, առաւ ու անոգակ գինին

ալ կը խմեն զրպաւած ախուժակով ազնար պատրաստած թոքիկին չնորհիւ, գինին ազգեցութիւնը հետզհետէ զգալի գառնալով կը խլէ անոնց լեզուները, ու կ՚սկսին Նոր Տարուան յարմար երգեր ու խոզեր երգել. այսպէս.

«Բարի եկար Նոր Տարի
տո՛ւր մըզի ցորեն գարի,
լէ լէ, լէ, լէ, ախ լէ լէ,
մեր փեթակն ալիր (ալիւր) կ՚ուզէ
լէ, լէ, լէ, լէ...
տաւիղիկներ եղ (իւղ) կ՚ուզէ լէ, լէ
բուխերիկս մուխ կ՚ուզէ, լէ, լէ...
մեր ճաճոր փաս կ՚ուզէ լէ, լէ...
եզուն (այգի) պաղջին պտուղ տուր լէ, լէ.
մեր աղջկին փեսայ տուր լէ, լէ...
մեր տղային հարս մը տուր լէ, լէ...
հիւրհուրին (հիւանդութիւն) թող չ՚ըլլի
հեսատուին (վատակի հուսպուին)
թող չ՚ըլլի լէ, լէ,
հեյրան Նոր տարի:»

Եւ այս անմեղ խրախճանութիւնը կ՚ըլլայ գրեթէ առհասարակ ամէն տուներու մէջ, ապաքէն ալ յարմար խոզերով իրենց հասակակիցներուն հետ օրուան հանդիսութեան փայլը կ՚ընեն։

Դ. ԴԱԼՈՒՆ

ՏԵԱՌՆ ԸՆԴ ԱՌԱՋ

(ՏԷՐՆՏԱՍ ՄԵԼԵՄԷՏ)

Բոլոր դիպուածներ մէջ «Տեառն ընդ առաջն իրիկունը, մելամէտի կամ մելեմի կրակը կը վառուի երկու տարբեր տեղերու մէջ. մէկը եկեղեցւոյ գաւիթին մէջտեղը, իսկ մեծը դիմացի սէնին առջեւ բակին վրայ։ Հարուստներուն տաւարները մեծ խումբ Հիւսիսներուն տաւարներուն համաձայն եկեղեցւոյ դէմ գտնուող տրապեզաքին վրայ կը կազմուի խարոյկի դէզը։ Եկեղեցւոյ գաւիթին մէջ խարոյկը կը պատրաստուի չորցած ցախերով, իսկ դիմացի սէնի առջեւինը վրայի վառուելիքը կազմող ցրտին է։ Առաջինը կը բազկանայ հնչպէս ըսի չորցած ցախերու մէկ երկու փոքր խուրձերէ, մինչդեռ վերջինը ճշդապատրաստ ցրտիներու առտոյն խոշոր դէզ մըն է։ Եւ պիտի գրեմ այս վերջինին վրայ և ընդհանուր Բոլոսցինեներուն Մելամէտին նկատմամբ ունեցած սովորութեանց մասին։

Տեառն ընդ առաջի իրիկունը, նախատօնակը կատարելէ առաջ, այդ առտուն ու օրուան նոր կոչուող վիճակին ու անոնց կընքահայրերը ցրտիներու ճիւղերը արդէն դիզած կ՚ըլլան դիմացի սէնի առջեւ։ Անոնք այդ օրուան արշալոյսէն առաջ կ՚երթան վեր, վառելէն դիւզ երթ ու գարձը կ՚ընեն իրենց վրայ դրուած պրեզան պատրաստութիւնով։ Այդ յոգնեցուցիչ պրոմանեներուն առկախուն իրենց դէմքին վրայ չանանուիր երեսք դժգոհանքի տեղ չունին, ընդհակառակը, անոնք ժպտուն են ու զուարթ՝ արհամարհելով ձմեռնային խստութիւնը, իրենց գործը ճշտապահօրէն կը կատարեն և իրիկուան ժամերգութենէն գոնէ մէկ երկու ժամ առաջ կառուցած կ՚ըլլան ցրտիի դէզը դիմացի սէնի առջեւ։ Մելամէտը կամ ցրտիի այդ դէզը մօտաւորապէս կը բազկանայ 30–40 չափնոցէ։

Թէպետեւ իւրաքանչիւր տուն իր առանձին, կամ իր դրան առջեւ այդ իրիկուն կրակի լոյս մը կը տանէ, բայց պաշտօնական Մելամէտը դիմացի սէնի առջեւ տեղի կ՚ունենայ, անոր չորքը կը բաղկանայ գիւղին բնակչութեան մեծ մասը, մեծ, պզտիկ, մանչ աղջիկ։ Մինչեւ անգամ ծծկան երեխան իր մօրը առնքին փակած՝ կը պատահի հոն, առնքին վրայ ցրտիին վառուելու արարողութեան, զոր պահի կատարէ քահանան եկեղեցւոյ երեկոյեան ժամերգութենէն

23764-59

յետոյ։ Մուխը հագիւ կը սկսի և անոնց ժամուրները վառուած մոմեր ձեռքերնին, թափօրով կուգան դէպի Մելամէնը, անոնց եաւէն ալ՝ քահանան ու դպիրները։ Քահանան նախ կը խաչակնքէ յետոյ կը վառէ ցրվիչին իր ձեռքի մոմով, նոյն տանն իրեն կը հետեւին ժամուրները, իրենց բռնած մոմերով կը բանկցնեն ցրվիչին այդ ընթացքով դէպը, կրակը ամէն կողմերէ կը սկսի, բոցերը հետզհետէ երկինք կը բարձրանան և մէկ երկու ժամէն այրուածը վերջ կը գտնէ, բոցերը կը դադրին և կը մնայ մոխիրի և կրակի դէզ մը կէս այրող կամ մեռցող ճիւղեր։ Ինչպէս ըսի, դիւղին երկաւոր առաւոտ բազմութիւնը մնծով պզտիկով հոս, Մելամէնին սպասէն է։ Անոր չուրջը կը դասնան չորսերը, գրեթէ բոլորը, մանաւանդ նոր փեսացուները ա՛լ աւելի փութկոտութիւնը կ՚ունենան առաջնութիւնը ուրիշին չտալու համար Մելամէնին բոլորտիքը դասնալու վազքին մէջ։

Ամուրին, ամուսնացեալը, մանչ, աղջիկ, հարսնցու, անզաւակն ու զաւակ ունեցողը, սարէցիները Մելամէնին յարմարցուած չերեքը կ՚երգեն (Հարսանեաց սովորոյթ)։ Երիտասարդներէն ոմանք, անվախօրէն Մելամէնին կրակին վրայէն կը ցատկեն, ոմանք ալ ճարճատող կրակին բոցերուն մէջէն անոր միւս կողմը կ՚անցնին խիստ արագ վազքով մը։ Այս խաղերը, վազքերը և ցատկումները ասկայն իրենց յատուկ նպատակներն ու նշանակութիւնները ունին աւանդաբար հինները իրենց փոխանցուած, այսինքն, ով որ Մելամէնին կրակին մէջէն անցնի անվնաս, կամ անոր վրայէն ցատկած տանն աւանդ անոր կրակին կամ անոր մէկ կայծին դպչուի, անիկա ազատ կը մնայ կայծակի արկածներէ, օձերու և կարիճներու խայթումներէ և պատահական ամէն վտանգէ։

Հոն գտնուողներէն չտաներ, մանաւանդ երկաւոր պատանիներ իրենց բազձանքներն ունին, որոնց իրականացման համար, անոնք զոյգ զոյգ իրարու ձեռք բռնած երեք անգամ արագօրէն կը վազեն այդ կրակի դէզին չուրջը, նոյնը կ՚ընէ դեռատի հարսը իր ծծկան մանկիկը կուրծքին սեղմած, անդադար ոգեւորութեամբ մը մէկը միւսէն առաջ անցնելու փութկոտութիւնը կ՚ունենան դասնալու կրակին չուրջը, անմահ չմնալու համար Մելամէնին կարծեցեալ պարգեւներէն։

Ցետոյ, երբ կրակը իր տաքութիւնը կորսնցնելով հետզհետէ մրչիլ կ՚սկսի, իր չուրջի բազմութիւնը աւելի կը մօտենայ անոր։ և այդ պահուն ամէն ոք կրակին եզերքներուն վրայ թափած կիսայրուած ցրվի ճիւղերէն մէկ մէկ հատ առնելով առնը կը տանի զոյն իր հանոյքին մէջ կը դնէ։ Նաեւ անկէ մաս կարելով բաժիններ կը հանէ մարագին, գոմին, ախոռին, որպէս զի անոնք այդ տարին բերքերով լեցուին.

և միեւնոյն ժամանակ զերծ մնան վտանգներէ և համաճարակ չոռէ (արջառներուն հիւանդութիւն)։ Անոնք ա՛յ միայն այդ կիսայրուած ցրվինները կը տանին իրենց տուները, այլ Մելամէնին կրակին մոխիրն անգամ չեն ձգեր որ մնայ տանիքին վրայ ի տես երկինքի և երկրի։ Մոխիրն ալ, մանաւանդ ըստ իրենց հաւատքին, մեծ նշանակութիւն մը ունի, տարի համար զայն կը պահեն մինչեւ տարի մը։ Տարի մը, անկէ մաս մաս առնելով կը խառնեն ամէն աւտու օճախին մէջ վառուած կրակին մոխիրին հետ, նոյնպէս անկէ մաս մ՚ալ կը լցնեն հաց եփած տանն թոնիրին բարկ կրակին մէջ։

Անոնք այն հաւատքն ունին, թէ իրենց դորգանին գործած դին, փողոցին վրայ, ապրուստ մէջ հաւաքուած մոխիրակոյտին հետ երբ այդ մոխիրէն քիչ մը խառնելով փոխադրեն արտերուն վրայ, այդ տարի մեծ առատութիւն կ՚ըլլայ, արմաւիքները լեզուն և առատ կ՚ըլլան։

Ուրիշ նախապաշարում մըն ալ կայ, որ աւելի խոր է Քալուի դիւղացիներուն մէջ. երբ Տէառն ընդ առաջի իրիկունը Մելամէնը վառուիլ սկսի, հոն հաւաքուած բազմութիւնը իր ուշադրութիւնը կը դարձնէ դէպի այդ վառուող դէզին ծուխը, տեսնելու համար թէ ա՛նոր հոտութիւնը ո՛ր կողմը կ՚ուղղուի։ Եթէ ծուխը այդ միջոցին թեքուած է դէպի հիւսիս, ուրեմն կ՚ըլլան անունք և ալ չեն մտածուիր իրենց տարեկան ապրուստին վրայ, խորհելով որ այդ տարին բերքի առատութեան տարի մը պիտի ըլլայ։ Իսկ եթէ ծուխը դէպի հարաւ երկարի, օ՜հ, տարիկ իրենց համար խիստ գէշ երեւոյթ մըն է, իրրեւ յայտարար նշանը երաշտ տարիի մը, ուր ալիքներուն, վտակներուն ջուրերը իրենց ամէնհոտառ աստիճանին պիտի իջնեն, երկինքը պղինձ պիտի ըլլայ ամբոխակելով անձրեւի տոհմիկները կաթիլ մը անձրեւ երկրին վրայ չկթկթելու համար։ Նոյն տանն գարի, ւեւ, բլուր, պատեղ, ածու և այդի պիտի տյրին, մրրկին արեւին խանձող ճառագայթներէն, ու պիտի չորնան ծառ, ճիւղ, բոյս եւն. և հետեւանքը պիտի ըլլայ տարապայման սղութիւն, գալիք համատարած սով մը, որ տէր, սրբէ բազմաթիւ մարդիկ ու անասուններ։

Այսպէս կը մնայ երկրագործ դիւղացին այդ միջոցին Մելամէնին առջեւ կեցած, ծուխին դէպի հարաւ հակումը. կը տեսնէ ան այդ պահուն չտիտանոց, դիտելով վեր բարձրացող կրակին ծուխը, որ չի դառնար դէպի հիւսիս, հարաւի կողմէն, անոր յառած են աչքերը չտուտակ, այդ կողմը, ծուխին. կը դիտէ, ու կը դիտէ, չտիտելով այդ վհատեցուցիչ երեւոյթին տասաւոր խորութիւնը։ Իսկ եթէ հովին պատահական մէկ զարձուածքովը ծուխը դէպի հիւսիս թեքի, նոյն տանն հոտ կեցող բազմութիւնը ցնծագին ոգեւորականներով վեր, վեր կը ցատկէ, կարծես ծուխը գրկելու փոյթ ըլլալու տե-

զուարթութիւնը կ'անհետանայ, ու կը կարծէ թէ աշխարհ իրենն է։

Հակառակ պարագային, եթէ երբեք գէշի հետեւ չանկի, գիւղին բազմութիւնը կը տխրի, անոր սիրտը կը ճմլուի, տակաւին կը պաշարուի. յուսահատ ու գլխիկոր, հոս, իրարու կ'ըսեն անոնք, որ գիւղին մեծերը, փորձառուները կը սկսին, և հողին ու ջուրին յատկութիւնները սերտած ու սորված են, «տղաք, անուրինի կ'ուրի, փոշինիս կը մղուի, ըս տարի գէշ տարի ը (է) Աստուած օղորմի աշխարքին, (աշխարհ) սով պիտի ըլլի, (պիտի ըլլայ) ի՞նչ ընենք, ուր էրթանք (երթալ) չոլուխ, չոճուխ, տավար, տանըղ ունինք. ի՞նսնե (ինչպէս) պէյլինք (պահել) էն, էն։

Այսպէս ձեռքերնին ծոցերնին դրած, տուն կը դառնան կէս գիշերին մօտ. այդ երեկոյեան բայց իրենց ծուծը ցնցող ահաւոր սարսափութեան տակ։ Զարմանալի է որ անոնց տառապելուն այդ հուսաքը երբեմն կուտայ իր արդիւնքը. եթէ ոչ ընդհանուր, գէթ մասնաւոր անկերու մէջ տասնել կամ նուազ տարածանով մը։ Անոնք նախապաշարուած մը են ունին. ա՛յն է թէ Մելեմէթին կխայրեաց փայտերը իրենց տուները կը տանին ուրիշ նշանակութեան մը համար ալ, այսինքն այդ կխայրեաց փայտերով, Տատը պիտի հալածեն իրենց տուներէն։ Ես լաւ կը յիշեմ որ մայրս երբ անհանգիստ կ'ըլլար մեր անհանդարտ վիճակէն, կ'ազգարարէր որ հանդարտ ու խելօք կենանք, եթէ ոչ, Տատը պիտի կանչէր աշխարհներուն գամէն, կամ մառանէն մեզ պատժելու համար։ Տատը կանչելու սպառնալիքը մեզ կը սարսեցնէր, այնպէս որ գոմին ու մառանին կողմն անգամ նայելու կը սարսափէինք։

Բալուի գիւղերէ անոնց մէջ հինէն ի վեր սովորութիւն եղած է, որ Մելեմէթի կրակին փայտը անպատճառ ցրդի ծառէն ըլլայ, մանաւանդ որ այդ գիւղերը ուելլի լեռներուն մօտ ըլլալով ունին կաղնիի և զանազան փայտերու առատութիւն բայց գործնալ անոնց փառքը ցրդին է Մելեմէթին համար։ Արդէն ամբողջ տարուան մէջ կանանչ է, տերեւ չունի անիկա. ունի խիտ, խիտ սրածայր փուշեր կանանչ գոյներով։ Ասոր փայտը սակայն կարծր ու շատ դիմացկուն է։ Անիկա երբ կը սկսի վառիլ, կայծերու տեղատարափ մը կը ցանցնէ բաւական հեռաւորութեան մը վրայ, այս պատճառաւ մարդիկ չեն համարձակիր շատ մօտենալու անոր կրակին։ Այս ծառը ունի նաեւ սիսեռի մեծութեամբ և անոր պէս կլորիկ ու կարմրագոյն պտուղներ, զոր «ցրդի պլոր» կ'անուանեն գիւղացիները։ Այս ցրդի պլոր ըսուած պտուղը սակայն, կ'ըսուի թէ կը գործածուի բժշկութեան մէջ։ Ասկէ զատ, այս պտուղէն քիչ քանակութեամբ ալ կը լեցնեն խմորեղէն այն խառնուրդին մէջ ուրկէ օղի պիտի թորուի։ Ցրդիի այս պտուղը օղիին ախորժելի համ մը կ'ուտայ։

Ե. ԳԼՈՒԽ

ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆ

Բարեկենդանի նախատօնը կ'ըլլայ պարկցումով մը այդ չաբթուան նախորդ կիրակի օրուան մէջ։ Երեք օր դադար տալէն վերջը, հինգշաբթի առաւօտուն կը սկսի Բարեկենդանը։ Բոլոր տուներուն ըմերիկներէն ծուխերու թանձր քուլաները կը բարձրանան զիկզակ գալարումներով։ Ամէնուն օճախները իրար գերազանցող տենդոտ գործունէութեան մէջն են։ Արշալոյսէն առաջ, ժամերգութենէն վերջը, որ կանուխ կը վերջանայ՝ արեւին ելնելէն առաջ, ճաշին սեղանը, պատրաստ պիտի ըլլայ։ Ասոր համար մրաջան տանտիկինները կերակուրներու գէլին տակ կքած՝ տաղակին կոթը ձեռքէ չեն ձգեր, բռնած են զայն կրակին վրայ իրարու ետեւէ եփելու համար կերակուրներ Հայաստանի պատուական և անխարդախ իւղերով, զորս պատրաստած են բուն իրենց ձեռքով։ Այդ օրուան կերակուրներն են Փարիլայ, Սրաօն, Բլբխիկ։ Փաթիլան խմորեղէն մըն է։ Աղջիկները ինչ՛ր կը քաշեն զայն պատրաստելու համար. զուտ ցորենի ալիւրով խմորը կը պատրաստեն, յետոյ փայտէ սեղանի մը վրայ չափին համեմատ զայն կը բանան(*) շատ բարակ, մաղի պէս, տանտիկինը այդ բացած հացերը մէկիկ մէկիկ առնելով կը դնէ շղկուած կլորակ սեղանի մը վրայ, մէջը չափով մը պանիր կամ խաւուրմայ կը դնէ ու յետոյ անոր վրայ բարակ հացով մը կը ծածկէ, երկու հացերուն եզերքները իրարու հետ փակցնելով կ'եփէ տաճին վրայ, այսպէս խաւ խաւ մէկը միւսին վրայ դիզելով մեծ ափսէի մը մէջ, կը կտրէ զայն՝ փոքր և քառակուսի պատառիկներու բաժնելով, ու վրան կը լեցնէ հալած սքանչելի իւղը։ Սրաօն ալ այսպէս բարակ բացուած հացով կը պատրաստուի. աս ալ մանր պատառիկներու կը վերածեն ու սխտորուած մածնաթանի մէջ թաթելով կը հանեն ու կը շարեն խարունկ պնակի մը մէջ, վրան իւղ լեցնելով կ'ուտեն։ Բլբխիկը ալիւրով, հաւկիթին դեղնուցով ու կաթով կ'եփեն իւղին մէջ անոր ամէն մէկ պատառը ընկոյզէն քիչ մը մեծ կ'ըլլայ. սեղանին վրայ բերելէ առաջ, վրան առատ կամ մեղր կը լեցնեն։ Չ'մոռնամ ըսելու որ փաթիլայի երկրորդ անուն մ'ալ կայ, ան ալ առաջուան փաթիլային նուբթերն ունի թէպէտեւ, բայց տարբեր համ կ'ունենայ

(*) Բանալ կը նշանակէ խմորին գունտը փայտէ գլանով շատ բարակ նկանակներու վերածել։

ուլինքն ձեռքի մեծութեամբ կը պատրաստեն զայն կը տապ-կեն իւղի մէջ ու վրան ալ ռուպ կամ մեղր կը լեցնեն։ Ճաշը ընելէն վերջը, տանիք կ'ելնեն մեծ ու պզտիկ իրենց նոր ու գեղեցիկ հագուստները հագած, մանաւանդ կիները ու աղջիկները, իրենց նախշուն և բազմագոյն գդակներովը պճնուած։ Դեռ խմբա-կան պարը չ'սկսած, հոս ու հոն. իրենց դուռներուն առջեւ, կամ իրենց տանիքներուն վրայ, հինգ, տասը հոգի, աղջիկ կեցած կ'սպասեն պա-րին սկսելուն։ Զ'ուշանար ան ալ, և ահա, Եղսօ Խաթունը իբրև ամէն տարուան պարկցողն ու պար պարելու ամէնէն վարպետն ու առաջնորդողը, պարի շրջանակը կազմած, իր նրբանուշ և քաղցրա-հունչ պարերգովը, պարողները իրեն կը կանչէ, որոնք անմիջապէս կը փութան երթալ հոն պարին շրջանակը մեծցնելու։ Հետզհետէ պարը կը մեծնայ, կ'ընդարձակուի, անդադար ոգեւորութեամբ մը ա-մէնքը կը հետեւին Եղսօ Խաթունին վարժ շարժումներուն, կրկնե-լով անոր բառերը, որ հետեւեալն է, «Ծնկն (*ծունկ*) ածո, ծնկն ածո, ծնկն ածոին քնարը, Կրպօ էլիր տէնէրը (*տանիք*) Կրպօ էլիր տէնէ-րը, տէ՛ս Մրօին (*Մարխամ*) բճէրը, կարմիր խնձորի պէս ը (*է*), կարմիր խնձորի պէս ը, մազէրը ձոնի (*ձիւնի*) պէս ը մազէրը ոսկու պէս ը, մազէրը ոսկու պէս ը, պօյը ջինարի պէս ը, Ննի, Ննի, Ննի, Նի, Ննի, Ննի, Ննի, Նի։» *Կը փոխէ այս անգամ դրուատիքը (Մրօին) կող-մէն որպէս թէ ուղղուած Կրպօին,* «Մրօ Կրպօյի չինար ը, Մրօ Կրպոն չինար ը, ան քու ուզած լաւ եարն ը, ան քու ուզած լաւ եարն ը, էրնէկ քիզի (*քեզի*) որ ունիս, էրնէկ քիզի որ ունիս, Կրպօին պէս նշանած, Կրպօյին պէս նշանած, աչքեր ունի եղնիկի, աչքեր ունի եղ-նիկի, սիրտ մը ունի արբի պէս, սիրտ մը ունի արբի պէս,» *Եւն. եւն.*

ՊԱՐԵՐԳ Ա.

Պաղչին պատը փըլեր ը
Եարըս մէջը քընէր ը
Ձան (*ձայն*) կուտամ, ձանըս չ'առներ
Մըկըր իզմէն (*ինձմէն*) ցաւեր ը։

Ըս օր աղկէկ մը (*գեղեցիկ*) տեսայ,
Կուժն առաւ ջո՛ւրը կ'երթայ,
Ոտքը սըլըխուաւ (*սահիլ*) ինկաւ,
Ձեռքին բըռնած, կո՛ւժը կոտրաւ։

Մի՛լար աղջի՛կ, ըսի մի՛ լար,
Կուժըդ շինիմ ոսկի անկով.
Ջուր լեցնեմ վարդի ռէնկով։

ՊԱՐԵՐԳ Բ.

Աղկէկ իմ աղն ի՞նչ ընեմ.
Կլոր իմ, մաղն ի՞նչ ընեմ,
Էլլամ (*ելլել*) տիներն ի՞չ էնիմ,
Հո՛ն տեսնելու եա՛ր չունիմ։

Եարըս ղարիպ երկիր ը,
Աշխարն ինծի հոս մուք ը,
Էլին (*ուրիշին*) ծառնը ծաղկեր,
Իմս՝ կարկուտնը զարկեր։

Աղկէկ կեսուր, խաթուն կեսուր,
Քու ըս տղուդ խօսք մը հասցուր,
Իս, (*ելիս*) կը թողը (*թողու*) կ'երթայ պառկի
Մեծ ախոռին գոմշին (*գոմէշ*) մըսուր։

Մեր դուռը ձեր դռան դիմաց,
Հերիք էնիմ աչօք իմաց,
Ճեպիկըս խաշըրը չը մընաց,
Բոլորը քու օղուրըդ գընաց։

Մեր տունը բակի կըլմանի,
Մազերըս թագի կըլմանի,
Անցաւ, գնաց սիրականըս
Գիտես քի Պեկի կըլմանի,

Ռեհան ցանեցի, թեզ մը (*շուտ*) բուսցաւ
Խապարըդ էկաւ ինծի հասաւ,
Լսեցի որ կարգըւեր ես
Գըլոխըդ երկի՛նք հասաւ։

Պատին քովիկը կամ փիչ մը տեսա, զանազան խազեր անդի կ'անէնան. պատերուն տարօրան ալ, պատուհանները, ձեղերը, կազերը. կը պզդին կռնակնին անոր տալով՝ և պարն ու խազերը դիտելու վայելքը կ'անէնան։

Գիւղին մեծերը և անոնց կիները. նոյնպէս քանի տարեկանէն վեր երիտասարդներ վոխադարձաբար ճաշի կը հրաւիրուին կարգով, ուր ժամնալով կը նստին սեղանի ասչև, Բարեկենդանի ուրախութիւնն ընելուն վերը, տանիքներու վրայ պարն ու զանազան խազերը, վարը, տուներու մէջ հիւրասիրուած ջոջերու և աչքի զարնող ճիվան երիտասարդներուն երգերը ցնծալից կէնդանակ կեանքի մը երեւոյթը կուտան այդ օրերու մէջ գիւղի բնակիչներուն, ամէնքն ալ երկի հոգն ու վիշտը մոռցած են, վազուան ըլլալին ալ վազուան ձգելով կ'ապրին այդ օրուան հաճոյքը, վայելքի կեանքը. ամէնուն երեսներուն վրայ ժպիտը կը տիրանա, անառակական տարտնապ, կատաղութիւնն ու ուրախութիւնն ու հրճուանքը։

Գիւղի պարը իր չուռ սեռակիներն ունի, ամէնքն ալ ծանր կամ միջակ և կամ թեթեւ եղանակներ ունին, պարագներն ալ կը հետեւին անոնց հանդարտ քայլերով և մարմնական չարժուձեւերով, հետեւանք սովորութիւն մըն է, որ նշանուած մանչ ու աղջիկ միասին պարեն միայն քանի մը վայրկեան աղջիկին գէմքը ծածկելով բարակ և թափանցիկ չարշաֆ։ Ետեւի օրուան պարը ընդհանուր հանդամանք կ'առնէ անոր կը մասնակցին այր մարդկերն ալ, գիւղին բոլոր տուներուն մեծերը իրենց կիներուն հետ միասին, պարին մէջն են, երկաւոր է այդ օրուան պարը, տարեցներն ալ այդ հանդիսքէն չեն զրկուիր, անոնց պարե'րգ ալ երգել կուտան և կը հրճուին լսելով հետուստ անցեալին ձայները։

Պարէզէն ո'չ չուռ հետու տեղ մը, երիտասարդները սեղան կը պատրաստեն գիւղին մեծերուն համար, կէսօրուան ճաշը հոն ընելու։ Այդ երկոյն սեղանին չուրջը կապերտներ ու անոնց վրայ ալ պզտիկ տոպրակներ կը դնեն բարձերով միասին։ Պարին մէջէն կը հրաւիրեն մեծերը, զոլ իրենց յատկացուած տեղերը նստելու, տանիքին վրայ տանէն տէջեան են։ Արդէն նախապէս անոնց տուներէն բազմատեսակ կերակուրներ բերուած են հոն։ Այդ օրուան կերակուրին տեսակները մեծաւ մասամբ մսեղէն են, որոնցմէ լաւագոյնն ու պատուականը, խորովուած ոչխարն է, բերանը կախարիչով մը գոցուած ու ծեփուած թոնիրի մը կախուած։ Նախ քան ոչխարին կախուիլը թոնիրէն, անոր փորը կը լեցնեն տարիներով չորցած պղպեղ ու յետոյ զայն կը կարնեն, թոնիրի կրակին վրայ կը կախեն մինչև որ կարմրի, սաղ կ'ըսեն խաշխաշայ կամ պրիաճ։ Ամէն տեսակ պատն, Բարեկենդանի

դանի Շաբաթ օրը անպայման պիտի ուտենայ այդ խորովուած ոչխարը։ Ճաշը կ'սկսի, գինիի գաւաթները կը պարպուին իրարու հետե, դրախտին կը տաքնայ. կամաց կամաչ, ձայները կը բարձրացնեն պատուու տատիճան, սեղանին ծայրը, կամ մէջտեղը։ Գիւղն (Գիւղօր) ու կախն (Կիրակա) տաք խօսակցութեան մը կ'ծխկը քակած տարբ, անոր, այդինի, կամ տրանի կամ գամէշին ու եզան գովքը կ'ընեն, ամանք ալ գիւղին վերաբերեալ այլ և այլ բայց կարեւոր տարցերու մասին կարծիքնին կը յայտնեն իրարու իրենց տարբեր գլուխներով, ուրիշ մըն ալ անգիէն գինիին գաւաթը ձեռքը բռնած, «ազդար. ըս օր ուրախութեան օր ը, է'դ խօսքերը ալէկոկէք (պտնել) մեծ պատի երկուչորքի օրուան, կենդանութիւն ձեզ» ըսելով կը խմէ, տարբ վրայ ամէնքն ալ կ'սխմելին, գիտնալով որ Բարեկենդանի տամանէն իրապէս գուրս եկած են «Տախ ունիս, տախ, (իրաւունք) խմենք ձեր կենացը» կ'ըլլայ ամէնքին պատասխանը։ Ու երբ տաէներու կենդանութիւնները կէս օրուան ճաշը տալով գործերնին տարածած կ'ըլլան միտյն գործով զրաղելերը, կը հաւաքուին հոն, ուր մեծ պարը և մեծերուն սեղանը կայ, այդ պատուն, հոս, գիւղացիներուն իրենք պէտք է տարբզ. ըլլայ, վասն զի գիւղացիներուն բարքերուն, կամ ուսուի. ջիչը գիւղին օգտին համար օրուան Ութին ընելիքներուն վրայ յորմոզուած իրաւարարութիւնը պիտի սկսի։ Թուանարարութիւնը ներկայացնողը գատաւոր անուանը կը կրէ, ու կ'անէնայ իր տատիկանները, իր գրագիրները, ամէնքն ալ իրենց տատիճաններուն տամեմատ զգեստաներ կը հագնին։ Ներկայացման ժամանակը եկած պէս, գատաւորը վայտաչէն ձիու մը վրայ հեծած՝ կը յատաջանայ հոն, ուր նկզրնական պարը կայ և ուր գիւղին Ութը ու միւս մեծերը նստած ուրախութիւն կ'ընեն։ Կը յատաջանայ ծոնր, ծանր բայց խոժոռ ու գժնեայ երեսլայով մը։ Անոր սուրհանդակ տատիկանները տաջեւէն կուգան ճամբայ բանալու լեցուած բազմութեան մէջէն։ Երկու կողմերն ու ետեւն ալ իր պահապան տատիկաններն ունի։ Անոր կեանքին պաշտպանութիւն ընելու համար։ Ամէնքն ալ ծպտուած են։ Եթէ ձայներնին պիտենք չի մտանէ, կարելի չէ ճանչնալ անոնց ով ըլլալը։ Դատ պիտի տեսնէ (*) գատաւորը։ Դատը պիտի ըլլայ անկատչա ու անաչառ, գատաւելիք անձերը նախապէս ընտրած ու տատ է։ Քանի են տատնք, գլխաւորն տատնցմէ, որպէս թէ գիւղին Ութն է։ Մրանցն ալ գիւղին մեծերը։ Այս նամանգուած կնգձ Ութը ու միւս կնգձ մեծերը քննութեան կեսոյ գատաւորէն, կը պատժուին, նոյն տեղէն վրայ ծարթացուած ու ծայրերը իրարու միացուած երկու տատ

տաւարին յանդիմանութենէն զերծ չեն կրնար մնալ։

Առեանը կազմուած է ու գառաւորը իրեն յատկացուած բայց քիչ մը բարձրկեկ երկու բարձերու վրայ կը նստի, ճիշտ մեծերուն սեղանին մօտիկը, անոնց առընթեր։ Ալ պարն ու միւս բոլոր խաղերը կը գտգրկուին, վասնզի գառաւարութիւնը պիտի սկսի կը գտգրի նաև հոն բազմիլ մեծերուն կերուխումին ալ։ Գառաւորը ևկած սեղրլով առներ, առեանը կը քանայ և հրամայ կուտայ որ կերգ ուէաը առեան կանչուի. զայն անմիջապէս կը բերեն ռասիկանները, և հարցաքննութիւնը կ'սկսի հրապարակաւ հետեւեալ հարցումներով, զորոնք երկու մասի բաժնած է գառաւորը, մէկը հանրային իսկ միւսը անհատական։ Ջանանք կը կարդայ գառաւորին գրագիրը և կատարուած հարցաքննութիւնն ալ կ'արձանագրէ։ Ամբաստանագիրը ձեռքն առնելով, գառաւորը կը հարցնէ ուէին. «գեղին աքիններուն (գանգեր) նոր խորուածին (պահապան) ինչո՞ւ համար ըն օրը օր (որ) հինը երթալ չը բանեցիր, տասը օր սոդն (վերջ) բանեցիր, օր գող կուբդան ու Մրտօն, մօրը նղը (խղ) գողցող Աւօնց Խոկ, ը՞ա խլուդնելորը, օր Աառծու մոլը, ժամուն մոմը գողնալը պղտզնուն հարալ կ'էնին, իրանց էծէրն (այծ) ու մաքինները՝ կովերն ու եզնները, մուխտն չաքիտիը (արշալոյսին) չը բացուած, տասան սայակցին (Թոյլ տալ) խալխուն (ուրիշներուն) աքիններուն մէջ արծելով (արածել) չաս զարոր գիան (վնաս) առնին, ու գուն ը՞ա չունեորուն հախէն չէկար, գեղացիներուն էդած ըս զարոր գիանը վէ՞վ (ով) պիտ տայ։ Գեղին օրմաններն ըլ խորուածի չունեցան հազիկ (մինչեւ) հինայ, Սեւ հաստիկի օրմանն ըլ, Տըմբքին օրմանն ըլ, մընացին քրդերու ձեռքը, անտէր անտիրական, ուզածնուն խաստար (չափ) փաստերը (փոյտ) կըլրեցին (կարել), Թէ պիտ (մինչեւ անգամ) փաստերուն, քուլի (ամէն) մոչանեորուն (կաղնի) մրգիքները հանեցին, ալ խերը չը մընաց օրմաններուն, գեղին մուխը մարաւ (մարիլ), հարիր քեսայ զարոր էդաւ գէղին, ըս զարորը վէ՞վ պիտ տայ, ուէա։ Դաշտին ջուրն ըլ քիչ էր հերու, բամպակը, լոպիկը, կառաւարը. կորեկը, խիարն ու կուբհան, ձմերուկն ու խաւուզը, կուշտ ջուր չը խմեցին, ըս սապաղով (պատճառով) չատ պակաս էդաւ գեղին մսաւլը (բերքը) ը՞ա տարին, ինչո՞ւ ճայթ (ջանք) չէրիր տասր համար խըչտանէթ (ապերախտ), չը գիրբ (գացիր) ջրին ակը սեռնայիր քի սապաղը ինչ է, օր գեղին ջրին փայը (բաժին) քիչը ու քրդուն փայը, չատ ը, ը՞ա զարոր՝ վէ՞վ պիտի տայ ուէա։ Էգինեորու (այգի) պաղպանչին (պահապան) ալ հախը թամամ, թամամ (ամբողջ տարեկանը) աւաւ, վա՛յ պապամ, վա՛յ, տասո՞պ, էյ զալը՛մ (անգութ) վէ՞վ չը լսեց օր ը՞ա չուն պաղպանչին էգինեորուն թամալը (հինը) փորեց ըս տարի անձախ (հազիւ) վեց բեռ ունեցաւ, չահատով, խապթով վրան հախ եղաւ՝ (հատատառնեցաւ) ըս չունը, օր Մչօչնց խաղողը գողցաւ, Պզընենց խաղողը գողցաւ, Թազենց խաղողը գողցաւ... ո՛րը ըսիմ, ո՛րը թողնիմ. ը՞ա խնդիրորուն ինչ խոտոր գործ էդաւ, գիտէ մը ուսուց չունին օր ուտան մաբլիները (խնդիր, գրկեալներ, անմիզներ), ինչո՞ւ համար ձէն (ձայն) չը հանեցիր ու ընար հախը թամամ տուիր, ըս խնդիրորուն ու գնդին գործերը վէ՞վ պիտ տայ ուէա։ Հը՞պը (հոպա) օխչարնեորուն, էծերուն չոպաճը (հովիւ) ը՞ն ըլ իր թամամ հախն տուաւ, հէ՞չ (բնաւ) չըսիր ը՞ա չուտիկ չտպանին, ո՞ր ը Մրտոսենց էծն ու մաքին, ո՞ր ը Մանուկանց օխչարն ու խոյը (խոյ) ո՞ր ը գըռ (խուլ) Զարդարենց չափիճը (մոտաղ ոչխ), տըղա (գեղ) չտրի՞մ, մկկը գոյլը (գոյլ) կերտա, մկկըմնկերը ինք կերտա, նոտ փնտռեցիր, նոտ ըլ հարցուցիր ուէա, ու հոգն ալ թամամ տուիր. ը՞ա գործերը վէ՞վ պիտ տայ։ Հերու, ամսոը, գոլիր Գոզոյենց, մեծ Տէրտէրենց ու Խորոպենց անուրենին գողեր մտան, քուլլի (բոլոր) ջանները արթնցին տարան, տմտմն, չտմտմն (պղինձլղին), ագ, կով, էծ, մոքի, էշ, քուռակ, մինակ չընուքախքը (չռնգոց) Թողին, խնդիրորը անոնց ձրլին վրայ հրատարցուցին, գեղը ոհուդոզի մէջ ձգեցին, ամէն գիշեր գո՛ղ, գո՛ղ, գո՛ղ, գոն ը՞ա գիտլին ուէան էա, տարտ չէրիր, հոգ չէրիր ոը (Թէ) գողեր կան, մուխտի (զգուշութիւն) ըլլինք, ըոտր լինի, վազը քեզի կ'ըլլի, մուրտխ կ'երթայ, տասխտխ կ'երթայ, օր մըլնկերը (երթէ) ըոցէ (ապտիէ) հաչտնտզամ (ինչես պէտք) էնինք նը, մեր կնկաբախքն ըլ (կիներ) կ'երթան, մեր սեչըտախքն ըլ (ոզջկիներ) ձ'երթան։ Գեղին ուէաը, գեղին մէաուն է (պատասխանատուն) ը՞ա բաներուն։ Դուն էտալօց (առաջուընէ) առչունտիշ (խորհիլ) պիտ ըլլէիր, գեղին մէջ փուսք Աստու (Աստուծոյ) սժուտրի պէս խուվտիտով (ուժով) ձախիներ (երթասարդ) կան, ընոնցմէ քնի (քանի) հատը կոնչէիր տասնդ գողտակ, մարդ մարդտատնք Թող խաստար չունենար, բարձիդ վրայ պատուկ պիտ (անպատ) Թող չէի գիտտար, ըսէիր, ամբ (հրամայեմ) ընէիր ընոնց օր գիշերը գեղին պտպտնութիւն (պահպանութիւն) ընէին, գողերուն ձամբաները բռնէին, սիլահ (գէնք) կտյ, Թիֆանք (հրացան) կտյ, Թուր կտյ, մուխտին կտրելի էր օր գողերը ձտտորտի ընէին (համարձակէին) ու ը՞ա զարորը տային գեղին, ինչո՞ւ չէրիր ուէա, ինչո՞ւ չի կանչեցիր գեղին տղտներ (առիւծ) պէս կտրիճները, քովդ, ուէա։ Հերու Հատան ազան, ը՞ա գործի մտրդը գեղին չտյնան էր, (բոլոր բերքերուն հուսքինը, տյսինքն տատտնտրդը) գեղը տյրեց Թափեց տյդ խազի ձագը, Թիթեռ (Թուխ) ուչուրը (տատնտրդը) հարիրին իմձուն (յիսուն) տուաւ, պօսթան մը քուլլի ձմերուկով, խաղողով, խըչտրով, կուխտտյով, (վարունկին մէկ տեսակը երկտյն ու տղեղնտձեւ) բկրը ծախուէր անձախ (հազիւ) հինգ հարիր ղր. կը բըռնէր, ը՞ա անիծածը, ը՞ա պօսթանէն իրէք հարիր ղր. ուչուր տաւաւ։

Հըգը էգիներ՞ն ուչուրը, ինչ՞խ (ոբքան) ատղ կըլրնց (գին գրաւ) օր խալպն ըլ, օրմանո (ոբմը) ըլ, թուփերն (տիրիւ) ըլ), ձգերն ըլ (ճիւղ) քուլլի ծախնա ոբկէն չէս կըրնար (կրնար) էրնէլ, ինչո՞ւ քա չաներ համար ոբգալ չի ուաւ իր հաւքուտմէթին (կառավարութիւնն) օր մուխտիմէ ճամբէր (քննիչ) քննէլ քաոր կարայ (համիատա) ուչուր ասնէլին, լոքին (բայց) չէրիր, ու թողիր օր քա գազանին կըլրած կըլրած ըլլի, կապածը՝ կապած։

Անհատական քննութիւնն կ՚ըսէի, որ հետեւեալն է։ Տարի մը էչէլ էգաւ Կաբրզէնց ու Մըքոէնց կուքրատքը իրանց լորերուն (արտէր) սինօնէլուն (ասհմուն) վրայ, ըն (ան) կ՚ըսէ օր դուն իմ սինօսըս քակէր էս լաոս գազգեր էս՝ ը՞ն կ՚ըսէ օր դուն, ու ըս ատպաղալ (պատճառով) իրարու հետ կը գազաբռին։ Մամպակին (ոչէ) չնեղուն պէս, ուէս, դուն կը լըսէս քաոնց խազրութիւնը սինօսներուս վրայ, ատէնիր հետզ Մէլիք Արթին, Մէլիք Տօնան էրթայիք քաոնց լորերը, չամէնիք պտղատով հոխը հոխին (իրաւունք) ընկէնիք օր խալլակ, վրթիկ էրթար, ընոնք ըլ, դուն ըլ, գետն ըլ քաոնտի (հանգիստ) կ՚ըլլէնիք (ըլլալ), ըս քաոը քաւ չլինի (վիզիզ) պտղատքըն էր, ուէս, ֆահաթ չէրիր ուէս, չէրիր։ Ժամուն էգինէրը, պտղչանները ակրտանց Մրտօն քեհ, քեհ ատրի կ՚ընէ օր կ՚ուաւէ, ատէնց հիտագ (հաչիւ), նա հիտագ, նա միտագ, ժամուն մալը ը՞նի թող ուաւէ, ու ըսկին ըլ (այս կազմը) մեր խեղճ ակր պտղը, օտից ոտան չունի (ձօշիկ) քուճ չունի (գուլպայ), խեղճին օճախին մուխն ըլ կըրնցիք, կը կնքէ, չի գայ, կը թողէ չի գայ, կը պահէ չի գայ, պտարագ կունէ չի գայ, մկկ կիուռնք, մկկ հոխա քաոնտակ կըլրնցիք ատրի մը էնաղ գիրուվ, խազայով (ատարագրութիւնով) ը՞ն ըլ չի ուաւին, մկկ պահկի համար չոփ մը ցորեն (7 հոխա) կըլրնցիք, ընոր էլ կէսը ուաւին, կէսը չը ուաւին։ Ասուս իրիկուն ժամը կը քանայ, հիւանդ ըլլինք նը, կուգայ ուէտրան, նարեկ կը կարգայ, արբութին կուտայ, մնուխ կը թողէ, ջուր կ՚օրհնէ, [օրհնել] գուղ կը կապը, ոխան կէսը օձի, կոբի, [կաթիճ] ձմիուն ըլ մղի [մեղի] պատուհութիւն կ՚էնը, խեղճ ակր պտղը անօթի մնայ ու ակրտանց Մրտօն ըլ ժամուն մոտն ուաւը, վայ պտղամ վայ, գեղին մնուծը պիտ ըլլիս ուէս, հրպը ինչո՞ւ կ՚ըսէք ակրտէրը, գաշտ կ՚երթայ, ակրտէրը լեռ կ՚երթայ, ակրտէրը փոտ կը կըրը իշուն, թուռի կը չորցնը, ցորէն, գարի կը հաւը ուխր կուտնը ու կը ծախը, ալիւր վերին կէնը, հոխ ունի ակր պտղան հոխ, ուէս, գէք աուտյ [ազօթեցէք] էրէք օր մեր ակր պտղան վիժուան ունի, [խեղճ] չը նը մեր ժամը հիմա գոյ պիտ ըլլէր։

Ագնօէնց Կաիան [կիրակոս] ըս քօռը [ցաւուս ակ] ժամուն կօշնակին [կոշնակ] ձանը լանուն պէս, իր ներն ու գամէչը կը ատպէ խալխուն [ուրիշին] ակրինուրեան մէջ ու ինք ընոնց քով կը կենայ

ժամ կէնը [ժողովը], խորհէին քեհ, քեհ հետ ըսար ներն ու գամիչները ծեծեց քշեց գուրս էրաց [ըրաւ] խալխուն, ակրինուրեան մէջէն, կակոյին երեսը թքաց օր խալխուն ցորէնները չ՚ուծը ազօթքը ատպաղ էնելով, ըս մարդը սուտ քրիստոնեայ ը, մեր օրէնքը, մեր ժամը ապազգինուրեան ուաջ խոչուտակ կէնը, գրեին քահանայ ներսէն ատտանայ ը, ըսար, ը՞ս կերտաս մարդուն ինչո՞ւ ճագա [պատիժ] մը չը՞ս ի ատր, ուէս։ Վալժուխաը թոնեցիք հնրուս, ատնամով [պայմանագիր] մկկ ատրի համար երկու չարեկ ցորեն, [մկկ չարեկը 406 հոխա կը կշռէ] 12 հոխա քանպակի, 15 ըռա [իշու] փոսի, խնդը հալվար եոխոր էգաս, ատճախ [հազիւ] իր հոխուն կէսը առաս, տիմա նա կարգալու հավաս ունի [փոխարէն] նա ակրինուրեան ըրահատ [ծառայութիւն], գիր սովրելու սիրա ունի, չարտիսն ալ, գիրքն ալ նազով առզով կը կարգայ, մարդը հոխ ունի, ընչեր ըսգե էրթայ գրպտցի [վարժարան] ալ, ժամն ալ պիտ գոցուին, ուէս, ինչո՞ւ չէք ի ատր, մարդուն հոխը, [ձայներ ամէն կողմերէ, հոխալի խօսք, հոխալի խօսք]։ Եւ այսպէս հարցաքննութիւնները չարչը կ՚երկարի քաոր մանրամասնութիւններով ուղղուած ուէսին որ իր պատասխանատուութիւնը չէ կատարած խղճմտօրէն իբրեւ պատասխանատու անձ։

Կեղծ ուէսը այդ հարցաքննութեան միջոցին, գաղտնարին կողմէ իրեն եղած հարցումները պատասխանելու համար օրքան որ ինքզինքը արդարացնել կը ջանայ իր պաշտպանողականն ընելով չի կըրնար սակայն, վասն զի ինքնարդարացման փաստերը բաւարարութիւն չեն տար գինքը անաչառօրէն դատողատեանին, որուն ձեռքը մանաւանդ ուէսը գաղտապարտելու և զայն իր պաշտօնէն հանելու ապացոյցներ կան, չատ մը պարկեշտ և հաւատարիմ վկաներէ հաստատուած։ Փիչ մը դպքար ատնելէն յետոյ, ատենը կը բացուի, գաղտնարին գրագիրը ի լուր ժողովուրդին վճիռը կը կարդայ հետեւեալ խօսքերով։ «Մեր գեղին լաւ սիրութիւնն [պաշտպանութիւն] չի կըրնար էնել [ընել], չատ զարար գիման ատեց՝ գեղին, իմ մախքէմէս [գաղտարանս] մանքիւմ [գաղտապարտեց] էրաց ըս ուէսը, ճագա ատեց ըսար [ատար] ու հանեց ուէսութինէ, ըլ [ալ] ընի [անիկա] մեր գեղին ուէսը չէ, զարար գիտցը քուլլի [ամբողջ] պիտ ատյ, մարդը [բանտ] պիտ էնիմ [ընել] ըս անկատած նարտիմանութիւնը վրայ [առնգուածք]։ Վճիռը կարգալէն յետոյ, անմիջապէս ուէսին վրայէն կը հանուն մուտ ատան [որ անոր տրուած է ընդհանուր ժողովուրդին հաւատարմութիւնը իբրեւ գիտցին ուէսին հանգամանքը ցոյց տալով վերարկու, անկէ ետք գիտցին մէջ մուտ հոգնաղ չըլլար], և զայն ատեիանութեան միջեւ ատնգուղին վրայ կը նանցնէ ի տես ժողովրդեան, յետոյ անոր խորհրդականները ի-

բարու համա այդ աշխարհը կը կրկնի ձեւական խառնաթիւամբ մը, որով մասամբ մը միայն գործադրուած կ'ըլլայ վճիռը, իսկ ասկը, իր անհոգութեամբ դիւցազներուն պատճառած բոլոր վնասները ապրպտելու համար, երաշխաւորութիւն կուտայ։ Անկէ վերջը է որ ապաս կը ձգտին ան իր պաշտօնակիցները։ Այս գործնական բայց կենդանի պատկերը կը ներկայացնէ տարին անգամ մը միայն, այդ ձեւին տակ, իրրեւ նախազգուշութիւն, որպէս զի օրէնքն ալ և դիւղին մնձերը մոռնալով, լաս ու աչալուրջ կերպով հակին դիւղին ընդհանուր շահերուն վրայ։ Գուցէ իրաւունք չէ ան դիւղին մնձերը քննադատութեան տակ առած անձնաւորութիւններ գործած ըլլան իրրեւ մարդ, թերեւս ակամայօրէն, կամ անգիտակցաբար, հոդ, այդ խոպ ներկայացման ընթացքին, գառաւարէն ուղղակի պզտիկ յանդիմանութիւն մ'ալ կը լսեն անոնք բայց առանց նեղանալու, իրաւունք կուտան։ սովորութիւն մըն է ան, ըստ որում, այդ օրուան պատշաճութեամբ մնձերը պէտք է որ ներողամիտ դանուին փոքրիկ այդ կարգի վարմունքներուն։ Յետոյ գառաւարը կը մնծարուի մասնակցելու առիթքին վրայ մնծարուն սեղանի խնճոյքին, իր պատիւ իրեն և գնոնատանք իր պատկերալից խոսքին։ Թատերախաղը կը վերջանայ և պարն ու միւս խաղերը կ'սկսին։ Բարեկենդանի օրերուն մէջ, դիւցազները օրինակելի բարի սովորութիւն մ'ալ ունին, այսինքն. եթէ այդ ատրուան մէջ առն մը մահ ունեցած է, ու առջի մէջ ըլլալով կ'ողբայ տակաւին իր սիրելիին անպատմելի կորուստը, անկէ հետու կը պահեն պարերն ու խաղերը։ Միւնետյն տեղն առանց մխիթարութեան ալ չեն թողուր զայն նոյն իսկ այդ կերպասութեան օրերուն մէջ։ Քահանան յաճախ կ'այցելէ հոն կ'այցելեն նաեւ դիւղին ազնուականները, առանց ճաշի ալ չեն թողուր երբեք այդ ազատար առնը, որուն դրան առջեւէն կամ անոր տանիքին վրայէն մասնաւոր զգուշութեամբ քայլերով կ'անցնին իրր յարգանք հանգուցեալին և իրր ցաւակից այդ ազատար տան վիճակորուն։ Դիւցազին չատ քնահան է որ իր ալքատն ալ կ'ուռնեցնայ։ Բարեկենդանը գեռ չ'նկած, կը մտածեն ազգականներու մասին, հոգալով անոնց ալ Բարեկենդանի անհրաժեշտ պէտքը, անոնց սեղանն ալ չէն ու գործարուն կ'ընեն նոյն օրերուն յարմարող կերակուրներով, անոնց մանչ ու ազջիկ պատանիներն ալ պարտիներու մէջն են վայելուչ հագուստներով, դիւղին ուներար գառակարգի սիրիներուն կողմէ պատրաստուած։ Անոր կողմէ ու այծն ալ առանց պաշարի չեն թողուր, նոյնիսկ կալի ժամանակ, լեցուցած են այդ խեղճերուն մարտղները պաշարով, որպէս զի Բարեկենդանը ամենուն համար, հաւասար ըլլայ։ Այս ընկերական բարձր գաղափարականը դիւցազին սրտին, ու ուղեղին մէջ

արմատացած է աւանդաբար, այն գիւղացիին՝ որ տակաւին իր տիղին մէջ մնալով պատեհութիւն կամ հարկադրանք չէ ունեցած անկէ հեռանալու և չփոխելու քաղաքակրթութիւն ըսուած պիտակին հետ։

Բուն Բարեկենդանի կիրակի օրուան պարը իր խելայեղ ոգեւորութիւնը կ'սանայ, գիտնալով որ իր վերջին օրն է, անոր համար եղոյց կամ եզան խաթոնը իր ձայնին բոլոր ուժը թող կուտայ իրրեւ զնկավարը այդ ատեարացած պարին, այնպէս որ մինչեւ մութ, տակաւին անոր մեղմուչ երգերուն իրթռունները կը լսեն անոնք, որ այլեւս պարը կամ այլազան խաղերը ձգած մտած են իրենց տուները։

Գ. ԳԼՈՒԽ

ՄԵԾ ՊԱՀՔ

Երկուշաբթի է, Մեծ Պահքը վերջ տուած է այլեւս հաճոյքէ, կերուխումէ և զուարճութենէ։ Աշխարհը ծոպած է, աքաղաղները բուխռմի և զուարճութեան Աշխարհը ծոպած է, աքաղաղները վար իջած են իրենց թառերէն հաւերով մխասին, կը գոռան իրենց կռակռելիկներով, իրր թէ Բարեկենդանի երգիչներն ըլլային անոնք, ընելու համար անոնց ներկայութիւնը, որ արթնանան իրենց կերին, կռաքին ժամանակն է, հաւերը ատեն գոռան վրայ հաւաքուած գիրար կը ծեծեն կռուցնելով, կարծես դիտմամբ չարացած իրարու վրայ ամենքն ալ հանեն, որպէսզի անոնց ներկայութիւնը եթէ ո՛չ ամենքը, գոնէ տանտիկինը կենէ անկողնէն, կ'ապահովի անոր երեւումին, բարակ գլուխներն կոխեր են գառն սովնակէն ներս, իրենց պզտիկ, բայց սուր ու պճլատուն ոչքերով, տանտիկինը կը փնտռտէ։ Ախոռէն ուրիշ կողկողագին ձայներով, տանտիկինը կը փնտռտէ։ Ախոռէն ուրիշ կողկողագին ձայներ սկսած են հանել, նորածին հորթուկներն ու հոխուն փոքրիկ գառնուկներն են անոնք, որոնք իրարու հետ անվերջանալիօրէն կը բառաչեն ու կը մայեն, իրրեւ զարթուցիչներ անոցներուն, է՛ն ալ իր քառակողը միասին իրենց անճոռնի զանչակատնութիւնով հետ են անոնց օրինակին։ Բայց չեն արթնար։ Վերջապէս անոնց այդ անհերդաշնակ երաժշտութենէն կէս մարած ձայն մը կը լսուի, «տղաք, էլէք, ճաշք (կէս օր) եղեր է», կ'ըսէ, որոնք տակտն կէս արթնուն կէս քուն, ելնել չեն ուզեր։ Ո՛չ սիրտ ունին, ո՛չ փափաք։ Աչքերնին քուն, ելնել չեն ուզեր։ Ո՛չ սիրտ ունին, ո՛չ փափաք։ Աչքերնին

նան։ կափարիչը դեռ ծանր է քունի մրափէն։ Ցաղնած են անոնց բոլորին ալ մարմինները, կը յօրանջեն լայն, լայն բացուած բերաններով։ Բարեկենդանի յոգնեցուցիչ խաղերուն, պարերուն, երգերուն, զուարճութիւններուն ազդեցութիւնը դեռ թարմ է անոնց վրայ։ Վերջապէս տանտիկինը աչքը կը բանայ «քա, ճաշ է եղեր արեւմարդ (էրիկ մարդ) կ'ըսէ ամուսնոյն, որ արթնցած է արդէն իրմէ առաջ և չէ ուզեր իր կինը անհանգիստ ընել, ալ չ'սպասեր, կէս մը հագուած հագուստներով կ'երկննայ դէպի օճախը անթեղուած կրակը մոխիրին տակէն հանելու։ Փայտն ու կէչուրը (չոր թրիք) կը շարէ կրակին վրայ, կը բռնկցնէ զայն, և անոր կրակը օճախէն իր կարմիր ու կանաչ լեզուներով ու ճարճատիւններով կ'սկսի ամէնքն ալ դուրս թափել իրենց անկողիններէն։ «Հայտէ հարս Մագոյ (Մարգրիտ) Աշխէն, Էգսոյ, Վարդոյ, թէզ (շուտ), մեծ թանձրան (կաթսան) բերէք, ամանները պլրաւ վլացուին, (լուացուին)։ Կաթսան կը դնեն բարձր օճախին վրայ ջուրով, եռացնելու համար զայն երէկի խաշու, մսոտ ամանները լուալու, մինչեւ որ պահքը ուրոյ պծղ ալս մը, բիծ մը անգամ չի մնայ ամաններուն մէջն ու դուրսը։ Ալ ամէնքն ալ տանտիկնոջ քովն են, որմէ հրահանգի կ'սպասեն իրենց ամէն մէկուն առանձին գործերն ընելու։ Ջուրը տաքցած է այլեւս, պնակ, տապակ, ափսէ, պուտուկ, սինի (անդամ պղինձէ) ամէնքը կը շարեն օճախին առջեւ, տանտիկնոջ ձեռքին տակ։ Կը լուայ զանոնք մէկիկ մէկիկ, ու յետոյ մոխիրով արբել կուտայ քովիններուն։ Աւարտելուն պէս այդ արբուծքի գործը պնակներուն, կարգը իրենց կուգայ լըւացուելուն։ Բաղնիք չունի գիւղացին, անոր բաղնիքը տանը դուռթըն է, ծածքի մը տակ, ուր ջուրը կը տաքցնեն կաթսաներուն մէջ։ Հո՛ն է տանտիկինը դարձեալ, նախ պզտիկները կը լոգցնէ, յետոյ ամուրի տղաքը, օրիորդները, իսկ ամուսնացեալ այրերը իրենց կիներէն կը լուացուին։ Ամէնէն վերջը կարգը կիներունն է լոգանքին, կիները օճառին հետ միասին, կուսով ալ կը լուացուին, այս վերջինը ցեխ մըն է մոխրագոյն, զայն լեռներէն բերելով կը չորցնեն արեւին տակ գործածելու համար լոգանքի միջոցին, որ պարզուն փայլ մը կուտայ կանանց մազերուն։ Վերջապէս երկուշաբթին մաքրուելու օրն է, չէ՞ որ նոյն օրուան ժամուն (եկեղեցի) մէջ կարդացուած գիրքը «Լուացարուք, Սրբեցարուք» կը յանձնարարէ։ Այսպէս անոնք ո՛չ միայն կը հեռացնեն գիրքին տառական խմորին մխմխյն սրբելով իրենց մարմիններուն արտաքինը, այլ՝ անոր ակնարկած հոգեւոր գաղափարին, սրբելու համար իրենց ներքինն ալ։ Մեծ Պահքի բոլոր օրերուն առաւօտուն ու իրիկուան ժամերգութեանց մանաւանդ ներկայ կ'ըլլան անխափան մեծ մասամբ։

Մեծի Պահոց երկուշաբթի օրը կերակուր եփելու հոգ չեն ըներ։

Որովհետեւ ուտելու ախորժակ չէ մնացեր մինակ նօսր, թեթեւ ու թթուաշ կերկուր ապուրով մը կը բաւականանան։ Բոլոր տուներուն մեծերը նախօրդ իրիկուընէ, սուխ մը բոլորակ կողերուն վրայ աքաղաղի եօթը փետուրներ անցընելով, ամուր կապով մը զայն կը կախեն իրենց միջնատան մէջտեղի կլոր երդիքէն (լուսամուտ) վար, ատ ունի երկու բայց խորհրդաւոր պատճառներ։ Առաջինը աքաղաղի եօթը փետուր, ո՛չ աւելի, ո՛չ պակաս՝ խոկալէս խորհրդաւոր թիւ, որ իբր թէ կը խորհրդանշէ ա՛յն աքաղաղին փետրազարդ թեւերուն զարնուիլը միացուած անոր կուկուլիկու կանչին, որ կը յիշեցնէ Պետրոս Առաքեալին ուրացման պարագան։ Երկրորդը, Մեծ Պահքի եօթը շաբաթները կը ներկայացնէ իբրեւ պահեցողութեան, աղօթքի, ինքնազսպումի և ապաշխարութեան շաբաթներ։ Մանաւանդ փոքր բայց չարաճճի տղոց համար, բարի և խելօք կենալ կը հարկադրէ ան։ Ի հարկին կ'ըսեն անոնց մեծերը «տղաք խելօք կեցէք, երդիքին խարխալը կը տեսնայ»։ Տանը բոլոր անդամները այս երկու պատճառներուն ալ նշանակութիւնը պզտիկուց սորված են, իրենց մեծերէն։ Որքան նայելու ըլլան երդիքէն կախուած զիրենք մեղքէն զգուշացնող և Առաքեալին ուրացման պարագան յիշեցնող այդ պատկերալից տեսարանին, այնքան մեծ պահքը պահի արժեցնեն իրենց ապրած բարոյական կեանքի արտայայտութիւններով, Եօթը փետուր, եօթը շաբաթ, ամէն մէկ շաբաթ որ պակսի, մէկ, մէկ փետուր կը պակսեցնէ իրեն հետ։ Մինչեւ Խթման շաբաթ իրիկուան մնացած մէկ հատն ալ, որ իր վերջալոյսի պահը կ'ապրի, պէտք է փրթի հետեւեալ առաւօտ սուխին հետ միասին։

Ըսի թէ այդ կիները կ'զբաղին լուացքի, սրբուածքի կարկըտանքի և լոգանքի գործերով։ Այրերն ալ իրենց զբաղումներն ունին այդ օրը։ Մէկը ալօրը և անոր մասերը աչքէ կ'անցնէ գնահատելու համար թէ նորոգուելիք, կամ չինուելիք պէտք մը կա՞յ։ Միւսը բահն ու բրիչը, յաթաղն ու կացինը կը փորձէ հասկնալու համար թէ երկաթագործին տանիլ հա՞րկ է։ Այսպէս երկրագործական բոլոր գործիքները կը թափին աչքէն անցնին և կ'զբաղին անոնցմով։ Ուրիշը եզներն ու գոմէշները տարած է կալերը անոնց պայտուքները, ցաւկատուքները տեսնելու, որովհետեւ վաղը, Մարտ ինէն յետոյ, դաշտ պիտի երթան գարնան ցանքերն ընելու։

Տանը մեծն ալ, թանձր բայց ճերմակ թաղիքէ կլորակ գտակը աւ մետաքսեայ փոչիներով փաթթած՝ վայելուչ ձեւ մը տալով անոր, դրած է գլուխը, օճախին անկիւնը նստած կը նայի իր արալանի պէս կնոջ, որ թեւերը սոթտած տան գործերը կ'ընէ կրակի պէս՝ հրամայելով միեւնոյն տանն բոլորին ալ, ընել տալու համար իրենց պատկանած գործերը։ Այս ամէնուն ի տես, Սրգօ (Սարգիս) ամուսին

սիրտը հպարտութեամբ լեցուած կ՚ըսէ իր կնոջը «Հալալ ըլլի քեզի հագածդ ըլ, կերած, խմածդ ըլ արդյունս՛, փառք քեզ Աստուած, փառք քեզ»։ Այս գովասանքներէն կինը աւելի քաջալերուած կ՚արժեցնէ ինքզինքը իբրեւ լաւագոյն տանտիկինը իր պաշտած ամուսնոյն։ Սրգօ տանն ալ քարիմանը տուած, բուրդ կը մնէ, իրեն ու աղջըը զուլպաներ պատրաստելու համար, մանողն ալ հիւսողն ալ ինքն է, իրե՛նն է այդ գործը, տղաքը վաղը գործի պիտի երթան, դաշտը կամ լեռը, այգին կամ պարտէզը։ Մինչեւ Մարտ ինը դուրսի գործը չ՚ըներ գիւղացին, վասնզի այդ օրը նախապաշարմամբ մը, ան նկատած է փոթորկայոյզ եւ արկածալից։ Այդ օրուան համար կ՚աղօթեն գիւղացիները ըսելով «Աստուած ողորմի ջուրերու վրայ եղողներուն» այսինքն ծովու վրայ եղողներուն։ Զարմանալի է որ արագիլն ալ նոյն հաշիւը ընելով՝ մինչեւ որ Մարտ ինը չ՚անցնի, իր այցը չի տար նախորդ տարիներու մէջ երկնապաց բարաններու վրայ իր պատրաստած բոյներուն։ Երեքշաբթի, կանուխ, գիշերանց, տանտիկինը տակաւին իր քունը լմին չառած կ՚ելնէ անկողնէն արթնցնելով Սրգոյ տանն ալ, իր ամուսինը։ Երկուքը միասին կխաղցնելով օճախին երկու անկիւնները կը նստին դէմ դիմաց։ Անթեղուած կրակը կը բանան, ճրագը կը վառեն, իբր ազդարար նշան միւսներուն ելնելուն, եւ ահա՛, մէկը միւսին ետեւէն կը պատրաստուին ելնելու դալու հաւաքուելու օճախին շուրջը, անանց քով։ Արդէն իրիկուընէ պատուիրուած են անոնք այդ օրուան գործին համար, կրկնելու պէտք չկայ, հաց պիտի եփուի բանելու համար եօթը շաբթուան. մինչեւ Զատիկ։

Երկայն փայտաչէն տաշտը կը տեղաւորեն իր տեղը, ուր կը լեցնեն ջուրն ու ալիւրը իրենց ուզածին չափ, նաեւ թթխմորը տանտիկինին հրահանգին վրայ, անոր աչքերուն առջեւ։ Մոզան ու Եզան, բնութենէն օժտուած այդ կայտառ ու ուժեղ զոյգերը, ալիւրով բեռնաւորուած խմորը կը շաղեն, սթառուած թեւերով։ Երբեմն, իրենց այդ սիրած աշխատութեան արդիւնք կ՚ըլլան անոնց ոսկեգոյն մազերը զորս յաճախ կը նետեն կանանցն վրայ։ Խեղճ գեղջկուհիներ եթէ գիտնային որ օր մը իրենց քաղքենի քոյրերը իրենց պարգեւուած եւ իրենց շնորհքը աւելցնող մազերու տղտակէն պիտի ազատուէին առիբինէն մկրատին տակ, գուցէ իրենք ալ, այդ պահուն, խմոր շաղած միջոցին, մասծէին այդ ծանրութենէն թեթեւնալ պղծելով իրենց այնքան շնորհալի գլուխնին։ Ինչ որ է, շարունակեմ, երբ հացը պատրաստուած է այլ եւս կը դադրին շաղելէ, նոյն տաշտին անոր վրայ կը ծածկեն լաթերով որպէսզի խմորուի։ Արշալոյսը ծագելուն պէս, թոնիրը կը պատրաստեն, կաղնիի փայտեր կը լեցնեն անոր մէջ եւ կ՚չգուր, եթէ

փայտ չունին, ու կը բանեցնեն մինչեւ որ անոնք բոլորովին կայծերու վերածուին։ Յետոյ թոնիրին բերանն ու ծործը(*) կը գոցեն կափարիչներով, որպէսզի կրակը լաւ մը՛ նստի, մեղմանայ, տաք չափն ու ժամանակը շատ լաւ գիտէ, իր փորձառութեամբը, հաց եփող տանտիկինը, որ կը նստի թոնիրին մօտ։ Հո՛ն են նաեւ հարսներն ու աղջիկներն ալ։ Մէկը խմորը կը գնդէ եփուելիք հացին համեմատ, միւսը այդ գունտերը կը բանայ մասնաւոր յղկուն ու քառակուսի տեղանի մը վրայ։ Ուրիշը զայն առնելով կուտայ հաց եփողին, որ կ՚առնէ այդ բարակ բացուած լաւաշները մէկիկ մէկիկ, կը փակցնէ թոնիրին կողերուն, եփելով զանոնք կը հանէ, ուրիշներ կը դնէ անոնց տեղը արագօրէն մինչեւ որ հացը վերջանայ, կրակը չմարած։ Վասնզի եթէ այդ գործին արագութիւն չի տան անոնց վարժ ու ճարպիկ ձեռքերը, խմորը դեռ չի լմնցած, կրակը իր ազդեցութիւնը կը կորսնցնէ եւ այժ չունենար հացը եփելու, ու մնացած հայսմ ալ մինչեւ որ թոնիրը դարձեալ տաքցուի չափէն աւելի կը խմորուի կամ կը թթուի։ Որպէսզի այս անպատեհութիւնները չ՚ըլլան, արագ շարժելու առիպումը կ՚ունենան։ Ունեւոր գիւղացիին հացը, զուտ ցորենի ալիւրէ կը պատրաստուի, ո՛վ որ կերած է Բալուի գիւղերուն մաքուր ցորենի հացը, գիտէ թէ ինչ համ ունի ան, մանաւանդ թոնիրի բարակ հացը. ճերմակ՝ ձիւթի պէս, համեղ՝ ու անուշաբար, ուտելով՝ մարդուն ախորժակը կը բացուի։

Ամբողջ եփուած հացերը կը փռեն տանը մէջ կողերաններու վրայ, որպէսզի լաւ մը չորնան անոնք, ու յետոյ կը հաւաքեն տեղաւորելու համար մասնաւոր տեղ մը ուր ամէնեւին ո՛չ կը բորբոսի ո՛չ ալ համը կը կորսնցնէ հակառակ այնքան երկար մնալուն։

Չորեքշաբթի եւ հինգշաբթի օրեր բամպակ կ՚աղնեն։ Աշնան վերջին ամիսը աղնած են մէյմը ու մանածի վերածած։ Մէկ մ՚ալ գարնան առաջին ամսուն, այսինքն Մարտին, որպէսզի դաշտին գործերը դեռ չ՚սկսած աղնուած բամպակը մանեն, կամ եթէ բան մ՚ալ մնայ մանուելիք, տանտիկինը թող ալ մնայ, արդէն տանն է ան, մինչեւ Ապրիլի վերջերը կը լմնցնէ։ Բամպակի մասին յատուկ գրելիքս յաջորդիւ։

Մեծ Պահքին երկուշաբթին լուացքն ու սրբուածքն ըլլալն, երեքշաբթի հացը եփեցին, չորեքշաբթի, հինգշաբթի բամպակ աղնեցին գիւղի կիները, ուրբաթ ու շաբաթ, արդէն ամէն մէկը իրեն յարմար գործն ունեցած է ու կ՚զբաղի անով։ Գիւղացին Մեծ Պահքի

(*) Թոնիրին վարի մասը բաց տեղ մը ունի, ինչ հարկին կը գոցեն կամ կը բանան հաց եփած ատեն, ասոր ծործ անունը կուտան։

երկայն օրերը կ'ապրի ո՛չ միայն նուիրականին վրայ մտածելով, այլ նոյն իսկ կ'ապրի հոգևոր կեանքն ալ առանց օր մը պակաս թողելու իր ներկայութիւնը առաւօտեան և իրիկուան ժամերգութեանց։ Մեծով, պզտիկով եկեղեցին են, մինչև Ծաղկազարդի իրիկուն։ Աւագ շաբթուն հինգշաբթին ալ մինչև Ս. Յարութեան մնացեալ օրը։ Անոնց աղօթքներուն մէջ ձևականութիւն չկայ բնաւ, ինչպէս կը հաւատան, այնպէս ալ կ'աղօթեն, ջերմեռանդ են անոնք մեծով պզտիկով, այր թէ կին, միևնոյն հոգին, միևնոյն անկեղծութիւնը. միևնոյն սրտացաւութիւնը կը յայտնեն իրենց նախնիքներուն պաշտած ու հաւատացած Աստուծուն։ Իրենց հասկցած, ըմբռնած կրօնքը կայս է մնացեր իրենց սրտերուն մէջ։ Անոնք չունին նորաձևութեան մոլութիւնը, կինը խնդեցնող մանաւանդ եկեղեցւոյ մէջ ինքզինքնին ցուցադրելու համար։ Գիւղացի կինը եկեղեցւոյ մէջ զարդերէն չ'ունենար վրան երբեք։ Հոն կը նկատէ այդ կերպ ներկայութիւնը Աստուծոյ տաճարին մէջ, իբրև պչրասիրութիւն, որ խաղալիկներու կը յարմարի։ Անշնորհք կեցուածք չունի ան աղօթած ատեն։ Իրարու հետ չեն խօսիր, այդ միջոցին եկեղեցւոյ մէջ փսփսուք մը անգամ չի լսուիր անոնցմէ։ Կ'աղօթեն մտամփոփ առանց աջ ու ձախ նայելու, այլ միայն՝ խորանին, դասին, ուր կը կատարուի ժամերգութիւնը։ Գիւղի եկեղեցին պահած է իր հին ամփոփոյթը առանց թոյլ տալու որ ֆէմինիզմը մուտ գտնէ իր մէջ, կանանց տեղը վերնատունն է։ Խառն չեն աղօթեր անոնք եկեղեցւոյ մէջ, ժամերգութենէն վերջը Աւետարան համբուրելու ալ նախապատուութիւնը կանանց տրուած չէ հոն... «Ձի այր է գլուխ կնոջ»ը դեռ պահած է իր ազդեցութիւնը անոնց վրայ ու կը կատարուի անփոփոխ։ Կոչնակէն առաջ, հոն, ժամուն դուռը կը լըցուին։ Գիւղին Ռէսը, ունևոր դասակարգը, միջակը, աղքատը, ծերը, պառաւը, երիտասարդն ու պատանին, ամէնքը, գրեթէ, քով քովի նստած մտիկ կ'ընեն օրուան նիւթերուն վրայ Տէր Պապային տուած բացատրութիւններուն (երջանիկ ժամանակներ)։ Եկեղեցւոյ ժամերգութեան աւարտումէն յետոյ, ժամուորները տուն կը դառնան բայց մտածելով, որոճալով, իրենց խղճմտանքին արթնցընող աղօթքներուն, շարականներուն և երգերուն վրայ, «Տէր Ամենակալ կ'ըսուի, Արեւագալ կ'երգուի, Խաղաղական կ'ըսուի» կ'ըսեն գիւղացիները իրենց տան անդամներուն առհասարակ։ Մեծ Պահքի օրերը շատերը ծոմով կ'անցնեն, կարծես թէ ամենուն երեսներու վըրայ ժպիտը տեղ չունի այլևս, մեղք ու ամօթ կը սեպեն անոր, որ ակամայ անխոհեմութիւնը կ'ունենայ պարերգ մը, կամ շարքի մը ըսելու դաշտէն և կամ այգիէն դարձին։ Ո՛չ, ալ լուծ են մարմինին հաճոյք ըմբոշխնել տուող զուարճութեան տաւուլն ու զուռնան։

Հոգևոր կեանքն է անոնց օրուան կարգախօսը։ Այս հոգևոր կեանքը իր բոլոր կանոնաւորութեամբը կը շարունակուի մինչև Ծաղկազարդին կիրակին, այդ օրերը իբրև աղօթքի, ծոմապահութեան և ապաշխարութեան օրեր են։ Ծաղկազարդէն շաբաթ մը առաջ, չարտախը ելնելու պատրաստութիւն կը տեսնեն, որ միայարկ տան վրայ շինուած է իբրև ամառուան բնակարան։ Ներսն ալ չի պառկուիր, դուրսը կեանք կայ։ Գարուն է, որուն դուռները բացած է Մարտ ամիսը։ Ուռենին, ծառերուն անհամբերը, իր կլոր ու կանաչաձև սաղարթներէն վերածնունդի աւետումը տուած է գիւղացիներուն իր պզտիկ կանաչ տերևիկներովը։ Նշենին ալ տեղ տեղ սկսած է նշաններ տալ իր ճերմակ ծաղիկներով։ Հարմանուկը, «Կուժ կոյրուկ»ը (տեսակ մը ծաղիկ) բամպօսը (զանազան գոյներով գեղեցիկ ծաղիկ մըն է) մանիշակը, ալ լեցուցած են իրենց գեղեցկութեամբն ու զմայլելի հոտերով լեռները, դաշտերը, պարտէզները կը խնկաւէտեն Գիւղացիներ դուրս կ'ելնեն իրենց ձմեռուան թաղստոցներէն։ Ո՞վ կ'ուզէ ներս մնալ։ Կիները, մանաւանդ մանկամարդ կիները, ու աղջիկները գործի վրայ են։ Չարտախը պիտի ծեփուի, եօթն օրէն հոգին կը չորնայ ան։ Շաղախը կը պատրաստեն յաւաղ, կաղճի [կաւ] մոխրով ու մերթ կենդանիներու քակորի ջուրով շաղելով, որ քիչ մը կարմիր գոյն ունի։ Գիւղէն բաւական հեռու է անոր տեղը, տարբեր է միւս հողերէն ան։ Կարծր է, ուժեղ բազուկի կը կարօտի զայն իր կողերէն փրելու համար։ Ունևորը, էշերով՝ տուն կը կրէ նախապէս պատրաստուած հողը, իսկ չ'ունեւորն ալ կը կրէ շալակով։

Չարտախին համար բաւող ծեփին չափը գիտեն անոնք. մանաւանդ կիները, որոնք աչքէ կ'անցնեն կամ հաշիւ կ'ընեն բերուած հողը ու յետոյ քուլուկներով (խալայ) ջուր կը բերեն ու կը խառնեն հողին հետ։ Անոնցմէ ուժովը երկաթեայ թին բռնած պատրաստուելիք ցեխը կը խառնէ, միւսներն ալ կը տորեն իրենց կրունկէ ոտքերով։ Ու երբ այլևս շաղախը բաւական կը թանձրանայ տորումէն ու խառնուելէն, անոր հետ կը խառնեն խիտ բարակ մըրղ (յարդ) դարձնող թիով, ոտքերով կը խառնեն, կը տորեն զայն մինչև որ կպչունութի յատկութիւնը տան անոր և կամ մինչև որ ծեփուելու ատակնանին հասնի։ Ծեփելու ատենը եկածին պէս, կին, աղջիկ կ'սկսին գործել։ Նախ Չարտախին պատերը կը ծեփեն, մէկը շաղախը պատին կը փակցնէ, միւսը այդ փակցուած ցեխը կը յարդարէ մալայով (արմնադիրի գործիք)։ Երբ պատերուն ծեփուիլը կ'աւարտի, կ'սկսին այնուհետև յատակը ծեփել։ Մէկ, կամ երկու օր վերջը, երբ քիչ մը շատ ցամքելու վրայ է ծեփը, զայն կը յղկեն, կը կոկեն մասնաւոր կլոր ու կոկ քարերով, կ'սպասեն մինչև

որ լաւ մը չորնայ ան։ Անկէ յետոյ, ամբողջ պատերը կը ներմկկ-
ցընեն ներսեան հոգով մը Զատասթին չխզուելիւն մը տալու համար։
Ծաղկազարդի չաբաթ օր, արդէն ձմեռուան առնը ձգած, վերը, Զատ-
ասթը կը կրնան այլեւս։

Զարմանալի սովորութիւն մ'ալ կայ Բալուի գանազան գիւ-
ղերուն մէջ, ան է թէ Ծաղկազարդի առաւօտ, առանէն մին-
չեւ առանիւղով ասրկան ազատ, ուանիկ, թէ բարակ, կար-
միր ներկով նախշուած, մէյ մէկ բիրեր ձեռքերնին առած, առնիք-
ներուն վրայ կամ փողոցներու մէջ, իրարու բիրերուն դիմացկութիւ-
նը կը փորձեն, այդ բիրերը կը կոչուին ասուհ չպուխ։ Մէկը իր ասուհ
չպուխը կը կրծեցնէ պատի մը չնզակի, մէսը իր բիրովը կը զար-
նէ ուժգին անոր։ Հարուածը մէկ անգամ պէտք է ըլլայ և փո-
խըն ի փոխ, մինչեւ որ անոնցմէ մէկը կտրի։ Կտրուածը յաղթո-
ղին է, զայն կ'առնէ առն կը տանի։ Այսպէս մինչեւ իրիկուն տա-
նիքներուն վրայ, դուռներուն առջեւ, փողոցներուն մէջ, այդ սրսէ
չպուխներուն չախ չուխըկը լուռ։ Այս տարօրինակ սո-
վորութեան նշանակութիւնը ըստ գիւղացիներուն, սա խնամ-
ած ուն է, որպէս թէ անոնք կը խորհրդանշեն ան բիրերը, ո-
րոնցմով Հրեաները Յիսուսը ծեծեցին և ներկուեցան անոնք Անար
Արիւնով։ Իրենք ալ իբր թէ այդ բիրերը կը կտրեն բիրը բիրին
զարնելով, և անոնց կտրուածքը ամբողջութեամբ, խնամքով կը
պահեն մինչեւ Զատկուայ Ճրագալոյցի իրիկունը, այդ օրուան Թանա-
պարհին տակ վառելու համար։

Ամէն առն այդ իրիկուն իր ազգականին վրայ Թանապարը պիտի
ունենայ, զոր կը պատրաստեն Թանով, ծեծուած ցորենով և գաղձով։
Ասիկա անհրաժեշտ կերակուրն է անոնց համար, կարմիր հաւկիթը,
ուրիշ կերակուր չունի գիւղացին այդ իրիկուան համար ասոնցմէ
զատ։

Ե. ԳԼՈՒԽ

ՎԻՃԱԿԸ

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

Ինչպէս Հայաստանի կարգ մը տեղերու մէջ, նոյնպէս Բալուի, մանաւանդ գիւղերուն մէջ հինէն ի վեր սովորութիւն եղած է, որ Վիճակին օրը, այսինքն, հինգշաբթի, երկաւ քաղմութիւն մը հա-ւաքուի գիւղին դուռը ընդարձակ հրապարակի մը վրայ, ուր չատ մը խաղերու բաժնուած այդ քաղմութիւնը զանազան խաղեր կը խա-ղայ, այսինքն, պարեր, կռանաններ (չրջպար), թևախազ, երգ, ցատ-քել և լն։ Այս խաղացողներէն ոմանք տուուղ, զուռնայի առջեւ կը խաղան, ոմանք ալ անոնցմէ քիչ մը հեռու արնգաժռանելու քաղց-րասիրութեան եղանակներու նախընտրութիւն ընելով իրենց սիրած խաղե-րը կը խաղան։ Այս խաղերը ոգեւորութեամբ կը չարունակուին մինչեւ կէս օր, ուր ժամու մը չափ կամ աւելի դադար կուտան ճա-շելու, խմելու համար։ Անկէ յետոյ նորէն կը սկսին նոյն խաղերը չարունակել բուն բարեկենդանի չաբթաան մէջ եղած խաղերուն պէս։

Վիճակի օրուան բուն նշանակութեան հանդէպ, իրենց մեծերէն յաջորդ սերունդներուն թողուած աւրուէ աւրի յարգանքի ցնծու-թիւնն է, որ կ'արտայայտին անոնք անմեղանուկ զուարճութիւններով։ Աւագէն օրուընէ նախապէս իրենց մէջ որոշուած եօթը անչափահաս՝ հասկ 13–14 տարեկան տղոքներ մէկական հոգի փարչեր առնելով, կ'երթան եօթն տղբիւրներէ ջուր բերելու, նոյնպէս՝ եօթը տեսակ ծաղիկներու փունջեր, զորս առած կ'երթան ուղղակի եկեղեցի օրհնել տալու համար գանոնք քահանային։ Անկէ յետոյ կը վերադառնան գիւղ, և կը սկսին այդ օրհնուած ջուրերէն ու ծաղիկներէն մաս մաս քաշխել գիւղին բոլոր տուներուն, որոնք այդ ջուրը կը լեցնեն հար-ուածի մածունին հետ խնոցիին մէջ, որպէս զի իրենց կաթն ու իւղը անպակաս ըլլայ ու ծաղիկներն ալ կը կերցնեն կաթնատու կեն-դանիներու և լծկան եզներուն։

Այս գործողութիւնը Վիճակին, նախորդ իրիկունը կ'ըլլայ։ Յա-ջորդ առաւօտ, արշալոյսը դեռ չծագած եկեղեցւոյ կոչտակին ձայնը ընդոստ կ'արթնցնէ գիւղացի ժամուորները, որոնք կրօնասի-

բական ջերմ փոխադրներով, կ՚ուզեմ երթալ եկեղեցի երգուած «Զարթիք»ին համեմատ։ Նոյն ատեն, առջի իրիկուընէ հօմն ալբիւրներէ ջուր լեցուլ հօմն ալջիկներն ալ իրենց ընկերացող հինգ ալջիկներու հետ, որպէս Տաճարկու թիւը ամբողջացնողներ՝ կը հաւաքուին նախապէս իրենց տրամադրուած անկանկին մէջ, որչափ համար իրենց ամէն մէկուն ընելիք գործը վիճակին օրուան մէջ։

Նախ կը սկսին վիճակ ձգել որոշելու համար թէ իրենց ո՞ր մէկը կեզծ հարս պիտի ըլլայ, և ո՞ր մէկը այդ հարսին հետ պիտի պարէ իրենց այցելութիւնը առներուն մէջ։ Ցետոյ, զանազան խաղցնող դափը (ափֆ) ո՞վ պիտի զարնէ, որո՞նք պիտի երգեն փոխն ի փոխ, վիճակին վերաբերեալ երգերը իրենց այցելած առներուն մէջ, այդ առներէն իրենց տրուած նուէրները, այսինքն, իւղ, հաւկիթ, ալ, պղպեղ և այլն, որո՞նք պիտի առնին լեցնելու համար զանազան զամ, զամ ամանները։ Այս կարգադրութիւններն ընելէն յետոյ, ամէնքն ալ կը պատրաստուին եկեղեցւոյ արարողութեան ասպարէզին վերջը գործը սկսելու։ Ամէնքը միասին տան մը դռնէն ներս կը մտնեն, ուր կեզծ հարսը և իրենց հետ խաղացողը դասին առջեւ կը սկսին պարել ոգեւորուած ծեքծեքուքներով գրեթէ տասը վայրկեանի չափ, անկէ յետոյ երգել կը սկսին անոնք, որոնք վիճակով որոշուած են։ Երգուած երգերը հետեւեալներն են։

Վիճակ եկեր (եկեր) մեր դուռը, օխ լէ, լէ, լէ, լէ, լէ
Ետքն աղբիւրեն ջուր կուզը (է) օխ լէ,
Կարմիր կովուն եղ (իւղ) կուզը, օխ լէ,
Սեւ հաւուն հաւկիթ կուզը, օխ լէ,
Մեծ փեթկեն պղպեղ կուզը, օխ լէ,
Պզտիկ փեթկեն աղ կուզը, օխ լէ,

* * *

Հայտէ, եղսա ու Մագոյ (Մարգրիս) օխ լէ,
Փարչեր դնենք մեր փիճին (ուս) օխ լէ, լէ,
Էրթանք, եռաջ (առաջ) կաքն աղբիւր օխ լէ,
Ջուր լեցնենք մեզմ ընկէ (անկէ) օխ լէ,
Փարչերուն մէջ ու դառնանք օխ լէ,
Էրթանք մեկ մըլ Տող աղբիւր, օխ լէ,
Ընկէ էրթանք Պաղ աղբիւր օխ լէ,
Քամուն աղբիւրն ըլ էրթանք օխ լէ,
Սեւ հասիկի պաղ զուլալ օխ լէ,

Ջուրն ըլ առնենք ու դառնանք օխ լէ,
Էրթանք գեղին Մեծն աղբիւրն օխ լէ,
Մեղրիկ ջուրն ըլ չի մառնանք (մոռնալ) օխ լէ...։

Դարձեալ ուրիշ տան մը մէջ նոյն երգին չարաճճիութիւնը կ՚ընեն պահս թողուած մասէն այսպէս,

Ետքն ախջիկ էինք էրէկ (երէկ) լէ, լէ հէյրան լէ, լէ,
Ետքն աղբիւրեն ջուր բերող լէ, լէ
Տարինք ըս ջուրը Պապուն լէ, լէ
Տեր պապն օրճնեց (օրհնել) ըս ջուրը լէ, լէ
Ու խմցուցինք Վինակին լէ, լէ
Ու սողը գցինք (լացինք) ամեն տուն լէ, լէ
Օրճնած ջուրեն մեյ մեկ բաս լէ, լէ
Տուինք ընոնց (անոնց) որ խառնեն լէ, լէ
Մածունին հես խնոցուն լէ, լէ
Որ (որ) օրճնուի, մածունը լէ, լէ
Որ եղն ընոր ըս ըլլի լէ, լէ

Ցետոյ, վիճակին համար իրենց ըրած այս երգախառն գովասանքներուն իբրեւ փոխարինութիւն, ալաչանք ու խնդրուածք կը դնեն իրենց նոր երգած երգերուն ձեւին մէջ, այսպէս, Վիճակ, միզի տուր լէ, լէ հէյրան լէ, լէ։

Ետքը կտրին ալկեկուկ լէ, լէ, հէյրան լէ, լէ,
Ձնարի պոյ ունեցող, լէ, լէ
Առնենք էլլանք սառերը լէ, լէ
Պարեցինք մեկտեղ գոշիման (իրարու գոտին բռնած) լէ, լէ
Սառեր, ձորեր բոլ խնտան լէ, լէ
Մեր ձաներեն (ձայն) բանպուրայ լէ, լէ
Ու ծենցնենք մեր տներ լէ, լէ
Վարենք, ցանենք մեր լարեր (արտ) լէ, լէ
Որ տան մեզի ըս բերեր հալն, լէ, լէ

Իրենց բոլոր այցելած առներուն մէջ այս երգերով ու խաղերով կը զուարճացնեն անոնցները, որոնք հաճոյքով մասիկ ընելէն վերջը, նուէրներով զանազան ճամբու կը դնեն։ Անոնք մը կարգադրած են որ մինչեւ կէս օր վերջանան առներուն իրենց այցելութիւնները։ Անկէ յետոյ գեւատի տաներկու ալջիկներու այդ խումբը կ՚ուզուի դէպի իրենց արամադ-

բուխնան տակ դրուած անթեակը, ուր իրենց հատաքած նռէրները անդադարած են։ Ջանանք կարգի կը դնեն, այսինքն անոնց մէկ մասը առնելով կերակուր կ'եփեն կէս օրուան ճաշի համար։ Կերակուրներն են ձուարէ եղինձ խաւարմայով կամ իւղով, և իւղով տապկուած հաւկիթ, ու առպով ատխայ (հէլուայ)։ Կերակուրները պատրաստելէն յետոյ, կը հրաւիրեն քահանան ախթայուձներով, նոյնպէս՝ գիւղին չքաւոր ալքատները։ Քահանան սեղանը օրհնելով կը ճաշեն հրաւիրեալները միասին իրենց տիւրնը առնելիքնուն։

Ճաշէն վերջը մնացած մասը հատաքուած նռէրներուն, կուտան այդ ալքատներուն, որոնք հազար օրհնութիւններ կուտան այդ ալքներուն, գիւղին, գիւղացիներուն, անոնց վար ու ցանքին, վարտակին և ագիին, կը մեկնին անկէ ուրախ սրտով և նռէրներու ծանր պարարով մը։

Ը. ԳԼՈՒԽ

ՄԾԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա.

ԲԱՄՊԱԿԸ

Բամպակի մշակութեան համար գիւղացի հողագործը, առաջուընէ իր արտերուն մէկ քանին կը յատկացնէ անոր, զանոնք նախորդ տարւոյն մէջ կը վարէ (հերկել) աւօրով հինգ-վեց անգամներ։ Ամէն մէկ հերկումէն յետոյ, տասը օր դադար կուտայ։ Յաջորդ տարին ապրիլի կէսերէն յետոյ, ցանուելիք բամպակին սերմը իր չափին համեմատ, տունին յատակին վրայ կը փռէն և անոր հետ կը խառնեն կենդանիներուս քակորի անօգտ լուծոյթ մը, զոր կը կերցնեն (ձձել տալ) լաւ մը ցանուելիք բամպակին հունտերուն, մինչեւ որ այդ բոլոր սերմնահատիկները գոյն ձձելով քիչ մը ուռին։ Մէկ կամ երկու օր զանիկա այդ վիճակին մէջ պահելէն վերջը, գոյն էչերուն վրայ բեռցնելով, կը տանին ցանելու՝ չարաթի մը առաջ ուռցուած արտին մէջ։ Վարպետ սերմնացանը ձերմակ քաւակուաի առանին երկու ծայրերն ալ ձեռքով կը բռնէ, այնպէս որ պարկ մը կը ձեռացընէ, ուր սերմը լեցնելով կը կենայ արտին առաջին (*) կորին վրայ, այսինքն ծայրը, (կորին արտի լաժանուած մէկն է, որուն լայնութիւնը մերձաւորապէս չորս մէթր է) ու կ'սկսի ցանել իր ոչ ձեռքով։ Իր ափը իբրեւ չափ կը գործածէ։ Երբ այդ կորին ցանելը կը լմնցնէ, կ'անցնի միւս կորին, մինչեւ որ ամբողջ արտը լմնայ։ Սերմնացանին հետէն ալ մէկ, կամ աւելի աւօրներով ցանուած կորիները կը վարեն լծվարները։ Ուրիշ մըն ալ մէկ կողմէն այդ վարտածները ցաքելու գործը կ'ընէ զոյդ եզներով կամ գոմէշներով։ Ցաքելու գործողութիւնը քանի մը անգամներ կը կրկնեն, որպէսզի ան լաւ մը հարթուի, չմնայնալով ամենուրեք իր վրայ ցցուածք մը բամպակի

(*) Ամբողջ արտը ցամելեն վերջը, բանով ու թիով ցամոլ կորցուած կորիները նորեն կը ծակեն, որովհետեւ կորիները դիւրութիւն կուտան բամպակին արտը ոռոգելու ժամանակ։

բոյսին ուղղաձիգ աճումը արգիլել։ Ցուքումով կը վերջանայ բամպակին ցանքը։ Տարածք մը կամ քիչ մը աւելի յետոյ, արտը կը կանաչնայ բամպակի բոյսերով, որոնք իրենց պզտիկ ծլած բայց երկու տերեւները իրենց կոկոններէն դուրս հանած, մանաւանդ առոյգ ցցուածքով տերեւը կ'ողջունեն եւ կ'սպասեն զիրենք խնամող ձեռքերու։ Հետզհետէ կ'աճին, կը մեծնան ու կը զարգանան անոնք, որոնց հետ նաեւ կ'աճին իրենց թշնամի եւ իրենց կեանքին սպառնացող բազմատեսակ բոյսերն ալ։ Կը վտանգուի անոնց աճումը անպայման, եթէ ատենին չի հանուին գիւղացի հարսն ու աղջիկը այդ վտանգէն ազատելու բամպակի բոյսերը։

Հողագործ գիւղացին, որդէն նախապէս աչքէ անցուցած է բամպակին արտը եւ տեսած անոր վնասող բոյսերուն աճիլն ու հաստատելէ. զանոնք ջնջելու ատենը եկած ըլլալով՝ հրամայած է իրեններուն, որ վաղն իսկ երթան բամպակին արտը «քաղհանքի»։ «Հայդէ հարսներ, աղջըներ, վիզը հազրուեցէ՛ք (պատրաստ) թէզ (շուտ) գացէք, բամպակը քաղհանեցէք» կ'ըսէ անոնց. Հրամանը չի կրկնուիր, քաղհանքին ատենը գիտէ գիւղացի հողագործը իր ժառանգական փորձառութեամբը։ Անիկա հողին, բոյսին, տունկին ու տերեւին մարդն է դարձեր։ Անոնց մտերմիկն է։ Այսպէս, ատենը պէտք չէ որ անցնի քաղհանքին, զի խոտը կ'աճի ու կը զօրանայ բամպակէն աւելի եւ թոյլ չի տար որ բամպակը աճի։

«Քաղհանքը» կ'ընեն ուրագին նմանող քուլպայով (բրիչ). բայց բերանը աւելի նեղ ու կեռ է, անոր կոթն ալ՝ ուրագի կոթէն քիչ մը բարակ։ Այս գործիքները առաջուընէ շինել կուտան երկաթագործին։ Երբ անոնց բոլորին ալ կոթերը կ'անցնեն, կը կանչեն հարսներն ու աղջիկները, որպէս զի իւրաքանչիւրը իր գործածելիք քուլպան նշանակէ։ Այդպէս ամէնքն ալ նոյն ատեն կը զատեն իրենց գործածելիքը եւ անոր կոթին վրայ ալ նշաններ կը դնեն, մէկը միւսին հետ չշփոթելու համար, եւ «քաղհանքի» ատեն սա իմս է, այս քուկդ է չ'ըսուի։

Տանին մեծին հրամանին վրայ, առտուն կանուխ, արշալոյսը ծագելէ առաջ, ելած են ամէնքն ալ, մանաւանդ քաղհանքի գացող հարսներն ու աղջիկները։ Տենդոտ գործունէութեան մէջ են անոնք այդ պահուն, պատրաստուած են, ամէն մէկը իր քուլպան ի ձեռին ունենալով։ Զուարթ են անոնք, զի կը սիրեն քաղհանքը, անոր համար որ միասին են եւ ազատ կ'ըլլան բարձր խօսելու իրարու հետ եւ արտայայտելու՝ իրենց փափաքին համաձայն։ Անկէ զատ գործն ալ կը սիրեն, ո՛չ թէ որովհետեւ չեն յոգնիր, այլ որովհետեւ փոշի չեն ունենար քաղհանքի պահուն։ Քաղհանքի պզտիկ խումբը ճամբայ կ'ելնէ արտ երթալու։ Ճամբու վրայ կը հանդիպին ուրիշ քա-

ղհանքաւոր խումբերու, որոնք կը կազմեն բաւական մեծկակ խումբ մը հարսներու եւ աղջիկներու։ Անոնք իրենց ամէն մէկ բամպակին արտը հասնելնուն պէս իրենցմէ փորձառուն ու տարէցը, օրուան ճաշը անկիւն մը տեղաւորելէն յետոյ, աղօթքը կ'ընէ Հայր մերն ըսելով, գործի սկսելէ առաջ։ Յետոյ իր աշխատակիցները կարգի կը դնէ քաղհանելիք արտին առաջին կողին վրայ, ու կը սկսին գործել նրրմանաշ չորգին կամ պարերգն ալ անոր հետ միացնելով։ Ամէնքն ալ գլխիկոր եւ խոնարհած ծռած արտին վրայ կը գործեն։ Այս աշխատութիւնը կը շարունակեն այնքան ատեն, որքան ատեն որ չեն լրացուցած բամպակին ամբողջ արտը։ Քաղհանքի այս կանացի աշխատութիւնը հինգ վեց անգամներ կը կրկնեն, մինչեւ որ գիտնան թէ բամպակի բոյսը այլեւս զօրացած ըլլալով՝ կրնայ դիմադրել վնասակար բոյսերուն։ Քաղհանքի այս աշխատութեան հինգ վեց անգամի կրկնութիւնները կ'ընեն տասն օր անգամ մը։ Նոյնքան անգամ ալ կը ջրեն։ Ամէն քաղհանքէ տասն օր յետոյ ոռոգումը տեղի կ'ունենայ եւ մէկ երկու օր յետոյ կրկին կը քաղհանեն նոյն արտը մէկ անգամ առաջուէն վերջը, երբ արտը ցամքիլ կը սկսի, քաղհանքը կը սկսի. ինչպէս որ ըսի, մինչեւ որ այլեւս պէտք չի մնայ երկու աշխատութեանց։

Յուլիսի մէջ բամպակի թուփերը կը բարձրանան իրենց ցօղուններուն վրայ ասանց ճիւղերու։ Ասոր ալ հնարը գտած է գիւղացի հողագործը. որպէսզի այդ ցօղունները ճիւղեր ունենան, շաբաթը անգամ մը գործել հարսներն ու աղջիկները այդ ամսուն մէջ կ'երթան բամպակին արտը, անոր բոլոր բամպակի ցօղուններուն գագաթներուն ծայրերը կը կտրեն քչիկ մը։ Այս աշխատութեան «բամպակ կրտել» կ'ըսեն անոնք։ Քանի մը անգամներ այս գործողութիւնը կը կրկնեն։ Եւ աստ արդարեւ բամպակը աւելի կ'աճի, աւելի շատ ճիւղեր կ'արձակէ եւ բերքը կ'ըլլայ աւելի առատ։ Եթէ կրտումի գործողութիւնը չկատարուի բերքը նուազ կ'ըլլայ։ Անկէ մինչեւ Օգոստոսի վերջը, ալ կը ձգեն զայն իր վիճակին մէջ։ Նոյն ատեն բամպակը կը ծաղկի դեղին գոյնով, յետոյ ան կը վերածուի կանաչ ու կլոր ընկոյզներու, որոնք կը բացուին արեւին տաք ճառագայթներուն տակ զարդարելով ամբողջ արտը իրենց սպիտակագոյն խաճէճներով (բացուած խոզակ) ի մեծ ուրախութիւն գիւղացի հողագործին։

Գիւղացի հողագործը Օգոստոսէն մինչեւ Սեպտեմբերի վերջը, իր տարեկան աշխատութեան արդիւնքը, տուն կը բերէ, այսինքն, ցորենը, չիկոնը (կարմիր ցորեն), գարին՝ ոսպը, կտաւատը, շուշման, քուշնան, ֆիթը կէկըը, լուբիան եւ կորեկը։ Ասոնց ամէնքն ալ քաղելով՝ սայլերու վրայ կը բեռնէ ու անոնց լծուած եզներով կամ

դամէշներով հետզհետէ զանոնք կը կրէ կալը, ուր կը կամնէ, կը թե-
զէ, կը հոսէ, կը մաքրէ, ու չափելով առաքինորդի պաշտօնական (կա-
ռավարական) հաւաքիչի ներկայութեան առէն կը առնէ իր բաժինը,
և անոնց յարդն ալ կրելով՝ կը լցնէ մարագներու մէջ, իբրեւ ձմեռ-
ւան պաշար՝ իր սեպհականներուն։

Այգեկոչին ալ կը վերջանայ այդ ամիսներուն մէջ։ Վեր-
ջապէս, ամէն բան, կալէն, այգիէն, պարտէզէն առնը պզտիկ
կամ մեծ չանմարանոցներուն, հողէ վրիմակներուն, կարասներուն
մէջ առգաւորելէն յետոյ, կարգը կուգայ բամպակին հաւաք-
ման, այսինքն քաղելն։ Հոկտեմբերին կիսուն, կամ Նոյեմբերի
սկիզբը, գիւղին ընդհանուր բերքերուն առաքինորդի հաւաքիչը (չայ-
նան) գիւղին ձէնին և ուրիշ փոքառու և վաստակաւորներուն վայելող
անձնասիրութեանց հետ, ինչպէս առաջ միւս բերքերուն համար,
նոյնպէս հիմա, բամպակին արտերը կ'երթան, անոնց արժէքները զե-
նուոտելու։ Գիւղացիները առ կ'ըսեն «բամպակ կըլլել», այսին-
քէն կառավարութիւնն կազմէն գրկուած չայնան բամպակի արտերուն
արժէքները, իրեն ընկերացող անձանց հետ դնահատելով՝ վերջնական
համաձայնութիւնը գոյացուցած են իրենց միջեւ և պաշտօնական
տետրակն ալ առորագրած են երկուսնալ։

Համաձայնութիւնն լուրը խոյն կը տարածուի գիւղին և չըր-
ջակայ քուրդ գիւղերուն մէջ։ Վաղուընէ սկսեալ գիւղի բնակիչ-
ներուն մեծ մասը բամպակին արտերը կը թափի բամպակաքաղը ը-
նելու։ Հո՛ն են հասկացած էշերն ու եզներով լծուած սայլերը, ո-
րոնք ժողվուած խճէնները պիտի կրեն առէն իրենց վրայ բեռցուած
լեի լցուն քուրձերով և առպատներով։ Հո՛ն են գրացի և հեռաւոր
քուրդերու, նաև, խնճոր, ընկոյզ, առնձ, չամիչ, պտասել բամպա-
կի հետ փոխանակողներ, և բամպակի մաքրագործներ։ Քուրդը լեռը
ապրելուն համար, բամպակի մշակութիւն չի կրնար ընել։ Իր առ-
նը բամպակը կ'առնեցնայ այդ միջոցներով։ Գրեթէ անոնց մեծագոյն
մասը հայ գիւղացիին չափ ու անկէ աւելի թերեւս կ'ապահ բամպ-
կաքաղին։ Ամանք զանազան միրգեր ծախելով, ամանք ալ հոյուն
վճռանձն ու իր պապերէն ժառանգած բաղխ արտին դիմելով՝ կ'առնե-
նան իրենց առն բամպակը։ Գիւղացի հայ հողագործը իր խղճին
դէմ կը նկատէ կալի վրայ իրեն դիմողները պարապ ճամբել առանց
բան մը տալու անոնց։

Բամպակին քաղը երկու երեք շաբաթներ կը տեւէ։ Կան բամ-
պակ ցանուած արտեր, որոնք աւելի զօրաւոր ըլլալով՝ բամպակի
առնկը առաջ և միշտ ածման մէջ կը պահեն և անոր խճէնները ուշ
կը բացուին, մինչեւ որ սկսին բացուիլ, այլեւս արեւուն զօրութիւնն
ալ մաստամբ մը իր ուժը կը կորնցնէ և բամպակին ընկոյզներուն
քառորդ մասը կը մնայ չբացուած, որոնք կը մնան իրենց առնկե-

րուն վրայ կախուած։ Ասոր համար, տարի կ'ըլլայ ապահ մէկ եր-
կու շաբաթ ևս, մինչեւ որ անոնք ալ բացուելով խճէններու վե-
րածուին։ Իսկ եթէ այդ միջոցն ալ չբաւէ անոնց բացուելուն, այն
առեն այդպէս կանայ վիճակի մէջ կը հաւաքեն բոլոր ընկոյզները
բամպակին, մանաւանդ գէտ ցուրտը չկած, առէն կը փոխադրեն,
նախապէս առէն փոխադրուած խճէններուն տեղէն, տարբեր տեղ մը
լցնելով զանոնք։ Որոնցմէ մաս մը, ամէն օր առնիքը կը տանին
ու կը փռեն պատերուն առջեւ արեւին տակ։ Ակէ գատ հոյ եփ-
ուած ժամանակ տաք թոնիրին վրայ ալ կը լցնեն այդ ընկոյզները,
որոնք հետզհետէ տաքնալով արեւի և թոնիրի ջերմութենէն, ճեր-
մակ բամպակը դուրս կ'երնէ գինքը պարփակող կեղեւէն։ Բայց այս
վերջանալուց և հետեւաբար արհեստական միջոցներով բացուած ըն-
կոյզին բամպակը, արտին մէջ բացուած բամպակէն վար արժէք կ'ու-
նենայ ընականօրէն՝ խիստ աչքառու տարբերութիւնով մը, անոր
համար որ, ոչ առաջինին ճերմակութիւնը, ոչ ալ անոր թելի եր-
կայնութիւնը ունի ան։

Առաջին առաքինի խճէնները (խոզս) որ սկիզբէն քաղուած ու
առէն փոխադրուած են, չոր են, և հետեւաբար զանոնք արեւելու
պէտք չեն ունենար։ Միայն մաքրուելու պէտք ունին անոնք, առ
համար ալ հնարած են ուռենիի խիստ բարակ ու ճկուն ճիւղերով
հիւսուած գործիք մը, մէկ մէթրէն քիչ մը աւելի երկայնու-
թեամբ, առկախ նմանող բայց երկու ծայրերը քիչ մը նեղ
խնոցիի նմանութեամբ։ Այդ բարակ ու նեղկակ երկու ծայ-
րերուն մէջտեղերը, ծակեր թողուած են հիւսուած առեն,
որպէսզի այդ ծակերուն մէջէն զոյն գործնող ձողը անցուի։ Այդ
ձողն ալ հարկ է որ գինքը ճնշող ծանրութեան դիմանալու համար
դոնէ թեւի մը հաստութիւնն ունենայ։ Ճղուած ու չիի չխակ այդ
ձողը առպատէ գործիքին ծակերէն անցընելով լաւ մը կ'ամրացնեն
զանոնք իրարու հետ ու յետոյ կը դնեն գոյն յատկապէս առար հա-
մար պատրաստուած և իրարու միւնաւոր երկու սիւներու
գամուած փայտեայ յենարաններուն վրայ։ Այս գործիքին անունը
Զալխավու է։ Մաքրուելիք խճէնները առար մէջը, լցնե-
լով կը գործեն ձեռքով ոչ այնչափ արագ և կամ ծանր,
այլ չափաւոր։ Ամէն մէկ անգամին մաքրուելիք խճէններուն չափը
կամ կշիռը առանձին առանձնիզ քաշ է գրեթէ։ Կէս ժամէն աւելի
խճէնները լեցուած այս գործիքը կը գործենն չափաւոր արագու-
թեամբ որպէսզի խճէնին վրայ գանուած կամ անոր հետ փոխուած
բամպակի առանկերու չոր տերեւներու մանր մասերը, հողին
չոր ու անոնց կպչած վուշները այլեւայլ նեղութեան ազատին ու կեղ-
ւերը, այս չալխավուէն դուրս թափին գործուած առեն։ Ահա այս

միջոցով կը մաքրեն բամպակին բոլոր խճճանները։ Ասկէ զատ վերջն է որ կ՚սկսին մաքրուածները օրը օրին զատել իրե՛ց չոր ու սուր կեղեւներէն։ Այն տուները որ շատ բամպակ ունին, իրենց դրացիները, ծանօթները իրիկունները կը հրաւիրեն իրենց տուները խճճաքաշելու։ Ատանայի և կամ ուրիշ տեղերու պէս, դրամով ընել չեն տար այս գործը, գիւղացիին համար սովորութիւն եղած չէ դրամով իրարու օգնել։

Երբեմն կը պատահի այդ տուներուն մէջ քսան հոգիներէ աւելի կ՚ըլլան խճճա քաշողները։ Մինչեւ ժամը տասը տասնմէկ կը նստին անոնք այդ գործին համար։ Բաշուելիք խճճը հաւասարապէս կը բաժնեն ամէնուն, գիտնալու համար թէ անոնցմէ ո՞րը ձեռքի ճարպիկութիւն ունի իրեն տրուած աշխատանքի բաժինը շուտ լմնցնելու։ Այս պատճառաւ մրցումը կ՚սկսի անոնց միջեւ ու բամպակը իր կեղեւէն ամբողջապէս զատելով՝ կ՚աւարտեն այդ տաղտկալի գործէն։

Ըսի թէ տաղտկալի գործ մըն է խճճը իր կեղեւէն զատելու աշխատութիւնը գիւղացիին՝ մանաւանդ անոնց չորքոտ կիներուն համար։ Արդարեւ հողագործական բոլոր աշխատութիւնները այնքան չեն զբաղեցներ գիւղի աշխատաւորը, որքան զայն կ՚զբաղեցնէ բամպակը։ Մինչեւ որ անիկա թել ըլլայ, թե՛ն ալ՝ կտաւ ու կտաւն ալ հագուստ, մինչե՛ւ կը քաշեն անոնք և անոնց կիները տառապանքներ։ Սակայն հակառակ այս նեղացուցիչ երկար տաժան աշխատանքին, չեմ փորձեր ճշմարտութիւնը խառնաւանել հոս, որ ան զարձեալ կը սիրէ հողն ու հողագործութիւնը։ Հանեցէք, փոցուցէք զայն հողէն, տաւարէն, բայսէն, արօրի մաճէն ու բրիչէն կաշուածներէն, կը մեռնի ան և իրեն հետ կը մեռցնէ զանոնք և անոնց հետ հողագործութիւնն ալ։ Ազգին, բնութեան օրհնեալ զաւակներն են անոնք, մաքուր և հարազատ։ Անոնք կոչտ, բայց համբուրելի բազուկներն են, որ քաղքենի իրենց քոյրերուն զբօսաւորութիւնը կը յագեցնեն, հագցնելով անոնց յաճախ նորաձեւութեան նուէրներ բամպակէն, և միւս կենսական նիւթերն ալ՝ անոնց անյագ հեշտակեցութեան։ Հո՛ս է որ գիւղին կինն ու աղջիկը իրենց բնական բոլոր պարզութեամբ կը բարձրանան տանց չափազանցութեան, բարձրագոյն աստիճաններու, ըլլալով մեր հայման ատարկան։

Գիւղի կինը քրտնջող աշխատանքին արժանի վերլուծումը կը թողում աւելի ձեռնհասներու, դառնալով ես իմ ըսելիքներուս։ Բամպակը զատուած է իր կեղեւներէն և ամբարուած տանին մէկ անկիւնը, անիկա իր հունտերէն ալ պէտք է զատուի։ Գիւղացին չունի գիտական արդի սխառէմներով հնարուած մեքենաներ, զատելու համար բամպակը իր հունտերէն, ինչպէս որ ունին Եւրոպայի և Ա-

մերիկայի հողագործները։ Հայ գիւղացիին այդ մասին ունեցած գործիքը, նահապետական դարերէ մնացած շատ պարզ գործիք մըն է «Ճըրճըր» կոչուած։ Հետաքրքիր ընթերցողներուն ծանօթութիւն մը մատուցանելու համար, յանձն կ՚առնեմ ճըրճըրին ձեւը նկարագրելու։ Անիկա կը բաղկանայ ընկոյզի և կամ կաղնի փայտէ հինգ մասերէ, որք են՝ պատուանդան մը, երկու ոտքեր, լող մը, թեւ մը և իլ մը։ Պատուանդանին երկայնութիւնն է 50 սանթիմ, լայնութիւնը 30, իսկ բարձրութիւնը 10. ոտքերուն երկայնութիւնը '0 սանթիմ, լայնութիւնը 10, իսկ թանձրութիւնը 5 սանթիմ է։ Պատուանդանին երկու ծայրերէն 5-6 սանթիմ ներսէն կը փորէ դուրալ տաղձագործը, ծակեր բանալու համար, որպէսզի անոնց մէջ ոտքերը անցնելով՝ ամրացուին։ Յետոյ ոտքերուն ալ երկու ծայրերէն 5-6 սանթիմ վար եզերքներէն քանի մը սանթիմ ներսէն կը փորէ դուրալ, բանալով անցքեր ներսի կողմէն մինչեւ դուրսի կողմը։ Պատուանդանին փորուածքներուն մէջ անցուելիք և ամրացուելիք այդ ոտքերուն փորուած ու անցքեր բացուած տեղերուն մէջ յղկուած ու կոկուած փայտեր կը շարուին իրարու վրայ իբրեւ ճըրճըրին իրանը. իրարու վրայ շարուած այդ փայտերը, ոտքերուն վերի մասերէն գրեթէ 10 սանթիմ վար են։ Այդ տասը սանթիմ պարապ միջոցը, լողին համար է, որ պիտի նստի այդ շարուած փայտերուն վրայ ամուր մը։ Լողը կաղնիի ազնիւ տեսակէն է, զոր տաղձագործը ճախարակէն անցընելով պատրաստած է, «խմորի օկլավուին» ձեւն ունի ան։ Անոր հաստութիւնը 35 սանթիմ երկայնութեան վրայ 3 սանթիմէթր տրամագիծ ունի. տար երկու ծայրերը 5 սանթիմ բարակցուած են, մանաւանդ աջ կողմինը որ կոթն է, և որ ճըրճըրին աջ ոտքէն դուրս պիտի մնայ որպէսզի անոր հետ միացուի զինքը դարձնող թեւը։ Այս լողին յատկութիւնը կոկուղ է, անոր վրայ խուլ խուլ, խիտ փոքրիկ, բայց շատ խիտ չերտեր կան։ Բանեցնելով զայն, քանի մաշի, այնքան դուրս կ՚ելլեն այդ չերտիկները։ Ասկէ վերջը այդ լողին վրայ կը դնեն պողպատեայ կամ մաքուր երկաթէ շինուած իլը, որ գրեթէ 50 սանթիմ երկայնութիւն և մատի չափ ալ հաստութիւն ունի։ Անոր ալ երկու ծայրերը բարակ են իր մէջքէն։ Մէկ ծայրը տափակ է ու ծակուած, և լողին վրայէն ճըրճըրին ձախ ոտքէն դուրս պիտի մնայ փայտեայ անիւէն՝ ճախարակին մէջտեղը ագուցուելու համար։ Իսկ միւս ծայրն ալ լողին աջ կողմի ոտքէն դուրս պիտի ելնէ, կամ՝ անոր հաւասար։ Ահա, այս է բամպակը իր հունտերէն զատող գիւղացիին ճըրճըր մեքենան։ Ամէն մէկ ճըրճըրաճի կրնայ այդ գործիքը շալկելով հեռու տեղեր տանիլ։ Շատ բամպակ ունեցող տուներուն մէջ 4-5 հատ ճըրճըր դարձնողներ կարգով կը նստին

իրենց այդ գործիքներուն սալէա ու բամպակը ձախ ձեռքով կը բռնեն լոլին ու իլին մէջտեղ ու ոչով ալ ճըրճըռին թելը, որ լոլին կոթին հետ ամուսցուած է, կը գործնեն, նոյն ատեն գուռած բամպակը մեր պզտիկ մանքենային ետին կը դիզուի, իսկ հունտերն ալ անոր առջեւ կը թափին ճըրճըռիչին գոլին մէջ։

Բայց չմոռնալ ըսելու, որ այդ գործիքին երկու ոտքերուն մէջ ուր լոլն ու իլը իրենց ծայրերը իրարու միացուցած են, հոն իլին ու լոլին միջեւ քուրջի մէջ ծրարած ու չուրը չգուռած օճառ կը դնեն, որպէսզի անոր վրայ իլն ու լոլը սահելով դիւրին դառնան և չդժգնեցնեն ճըրճըռը գործաւորը։ Ճըրճըռիչին նախ բամպակը լուռ մը կը ձագկէ ձագկով և յետոյ կ'սկսի կթծնել, [կուտը գուռել բամպակէն] (*)։

Գիւղացիներէն մէկ չատ անձնական մարդ է որ իր սեփական հողը ունի և որ կրնայ ի հարկին իր տուներէն երեք չորս հոգի յատկացնել բամպակի մշակութեան ամէն մէկ տարուան համար։ Ենթէ բամպակի բերքը չվնասուի մարախէն, թրթռուքէն որեւէ մէկ տարի, ու ամէնէն բեզուն արդիւնքը ասոր, հազուագիւտ գործ, նոյն տուներէն առնուազն՝ իրրեւ զուտ հասոյթ, մօտաւորապէս կ'ունենայ 6–700 հոխա բամպակ իւրաքանչիւր տարի։ Առանց մէկ կուսակցութեան բաժինը և իր տունին համար գործածուելիք մասը հանելով՝ մնացածը կը ծախէ երբ յարմար գինը ձեռք բերել կարենայ։ Իսկ այն հողագործը որ սեփական հող չունի ու մասնաւոր է հողագործութեամբ, չի կրնար տարեմտքին բամպակ ունենալ ծախելու համար։ Վասնզի իր ցանած բամպակին տարեկան հասոյթին կէսը, անոր կը թողու։ Մնացած կէս բաժինէն, առաջնորդն ալ պիտի առնէ կուսակցութեան, տունին համար գործածուելիք ու զոնազան ծախքերն ալ մնացածէն պիտի հանէ։ Հապա եթէ բամպակի բոյս ալ, բամպակը չբացած, կանխաւ դրամական վոխառութիւն ըրած է վաչխառուներէ, այդ ատեն գրեթէ բան մը չի մնար տնօրհնէքը՝ կամ եթէ մնայ ալ, չատ ոչինչ քանակութիւն մը պիտի ըլլայ որ հազիւ պիտի բաւէ անոր տարեկան խալաբտայէն, ալէն, օճառէն, կօչիկէն, խոփէն, արօրէն և հագուստներու ներկերուն։ Անոր ունեցած տաւարկոգոյն չանը բամպակի կուսան է, զոր կը կերցնէ ձմեռ ատեն իր արջառներուն, որոնց մսուրներուն մէջ գրուած կերին համեմատ, մէկ երկու ափ կուտ կը դրուի։ Մանաւանդ լծկան գամէշներու և եզներու, կթան մատակներու ու կուերու միշտ կուտան բամպակի կուաերէն։ Տաւարներուն համար պատաւական կերակուր մըն է ան, դիւրցող ու կաթը առատացնող։

(*) Այս գործաւորին կըսող (կտցող) ալ կ'ըսեն։

Առաջին տարիներուն բամպակին խնէրը իր մնծութեամբը կը զանազանուի միւսներէն ասոնց մէջ բացուած միջոցին։ Բամպակին տնկիս տեսակն է ան, զոր մէկիկ մէկիկ կը գտնեն խնէրներուն մէջէն ու կը լեցնեն գոնէ մանուածոյ տեղ մը, ու յետոյ անոնց բամպակը կը յատկացնեն իրենց տարեկան հագուստներուն և անոր հունտը ալ իրր ցանելիք պահ կը պահեն յաջորդ տարուան համար։ Գիւղացիին գրազովը բամպակին հետ, կը չորեցնակուի գրեթէ մինչեւ Ս. Սարգիս։ Բամպակը, հունտը, խնէրին կեղեւը, այլեւս տեղուտած կ'ըլլան իրենց յատկացուած տեղերուն մէջ, ծախքելիք մնաց ալ առնելն մէկ անկիւնը դնելով կը կազատուին զայն ծանր տառապանքով, ոչխարին քորերով ճնշելով։ Տունին համար մաս մը բամպակ ունենալ

մէկ տեղը բարակ, կոշտ բան մը պիտի ըլլայ։ Աս է պատճառը որ անոնք որքան կարելի է կը ջանան բամպակը լաւ ու մաքուր ազնել։

Անոնց ամէն մէկուն առջեւ, մէկ մէկ աղջիկ կամ հարս կը նըստին ունենալով իրենց առջեւ զատ զատ յղկուն, կլորակ անդուններ, որոնց վրայ աղնուած բամպակէն մաս մը կ՚առնեն ու բարակ ճապոտին վրայ փաթթելով 25-30 սանթիմ երկայնութեամբ պատրոյգներու կը վերածեն ու յետոյ զանոնք մաղերու մէջ իրարու վրայ կը դիզեն։ Ուրիշներն ալ այդ դիզուած պատրոյգներէն ութէն տասը հատը իրարու հետ պլլելով՝ հանգոյց մը կը շինեն։ Անոնց կ՚ըսեն «բամպակի քուլայ»։ Անկէ յետոյ կարգը կուգայ զայն մանածի վերածելու ճախարակին (Չայր)։

Բամպակը մանածի վերածող գործարան չունի հայ գիւղացին։ Անոր գործարանը իր պապերէն մնացած իբրեւ նախնական ժառանգութիւն, պարզ, անձեւ ջահրակն է, որ բարդ մեքենականութիւն մը չէ։ Մանածին այս կոշտ ու անձեւ, բայց հին պատենական փոքրիկ գործիքը կը բաղկանայ քանի մը փայտի պարզ մասերէ, այսինքն պատուանդան մը 1.30 մէթր երկայնութեամբ և հինգ սանթիմ թանձրութեամբ և 15 սանթիմ լայնութեամբ (պատուանդանն ալ նոյնչափ լայն է)։ Ասոր երկու ծայրերէն 5-6 սանթիմ ներսօք 10 սանթիմ տրամագծով կլոր ծակեր բացուած են, ասոնց մէջ անցուած են գրեթէ 50ական սանթիմ երկայնութեամբ և մերձաւորապէս 5 սանթիմ տրամագծով ուղղաձիգ երկու սիւներ։ Աս երկու սիւներուն ներսի երեսներուն վրայ իրենց գլուխներէն 8-10 սանթիմ վար ճիշտ իրարու դէմ դիմաց կլոր ծակեր բացուած են, որոնց մէջ կ՚անցուի ճախարակուած գրեթէ 2 սանթիմ տրամագծով յղկուած, կլոր ձող մը, ասոր վրայ անցուած է տափակ այսինքն տասը սանթիմ թանձրութեամբ, նոյնքան լայնութեամբ ու երկայնութեամբ կոճղ մը։ Յետոյ այդ կոճղին երկու երեսներուն վրայ միացուած են մեծ կլոր երկու տախտակներ, այնպէս որ մէկ տախտակը մէկ սիւնին կողմը կ՚իյնայ, միւսը՝ միւս սիւնին։ Եւ ասիկա՝ կ՚ըլլայ անիւը ջահրակին որ իբրեւ լծակ կը ծառայէ։ Յետոյ ջահրակին աջ կողմէն տասը սանթիմ դուրս երկընցող ձողին ծայրին վրայ անցուած է բութակ մը (բռնակ)։

Այս բութակին վրայ, և անոր ուղղահայեաց, մանիչը, իսկ միւս ծայրը, երկու ձողերու վրայ հաստատուած է ճաղը, որուն անցուած է 10 սանթիմէթր երկայնութեամբ, եղջերէ պատուակ մը պուքրայ անուանեալ։ Ահա այս է Չայրը որուն պատկերը կը տեսնուի բաւարանին մէջ։

Գիւղացի կինը ձմեռուան երկայն գիշերները շատ կը սիրէ։ Անոր համար որ, լաւ պատեհութիւն մըն է իրեն, ճրագի լոյսին տակ մանաւանդ ջահրակին առջեւը նստիլ, հանդարտ ու խաղաղ բամպակին քուլաները մանածի վերածել։ Անոր մանած թելը երբ չորրոնոց ճաղին վրայ փաթթուելով շատնայ, զայն կը կծկէ կարժառին վրայ։ Ասոր մէկ կամ կ՚ըսեն անոնք։ Կան կիներ, որոնք իրենց ձեռքի արագութեամբ էն լաւ բարակ մանածէն, օրական երկու կամ երեք կամ կը մանեն։ Գուցէ չորս կամ ալ։ Չորս կամէն մէկ «բանա» կ՚ըսեն անոնք։

Մանուելիք մանածը երեք տեսակ յատկութիւն պէտք է որ ունենայ, բարակ, միջակ և հաստ։ Բարակ տեսակէն ինչպէս որ ըսի, օրական երկուքէն մինչեւ չորս կամ մանած կը մանէ գիւղացի վարժ կինը։ Միջակէն, չորսէն գրեթէ վեց կամ, իսկ հաստ տեսակէն, վեցէն մինչեւ եօթը ութը կամ կրնայ մանել եթէ չորրոնոց նստի ան ջահրակին առջեւ։ Բարակ մանածին մեծ մասը զանազան գոյներով ներկել կուտան ու յետոյ զայն կտաւի կը վերածեն կանանց հագուստներուն համար, այդ կերպ կտաւը «խամ» կ՚անուանեն. Միջակ տեսակէն մանածն ալ այր մարդոց համար է, իսկ հաստ տեսակը՝ անկողիններու, գոգնոցներու համար։ Մանածը երբ նուրբ ու լաւ ոլորուած ըլլայ, մանաւանդ կոկիկ ու հարթ, շատ կը յարգուի անոնց մէջ և անոր մանողին անունն ալ, բերնէ բերան շրջան կ՚ընէ իրենց մէջ, և այդ գովասանքէն ու գնահատութենէն աչքի զարնելիք փառասիրութիւն մը և անմեղ հպարտութիւն մը կ՚ունենան, իբրեւ լաւագոյն մանող մը գիւղի կիներուն մէջ։ Վերջապէս այդ բարակ մանածէն գործուած խամ ըսուած կտաւէն կիները ոչ միայն իրենց հագուստ կը կարեն, այլ շատ անգամ հարս ըլլալիք օրիորդին համար պատրաստուելիք օժիտին մէկ մասն ալ անկէ կը կարեն, այդ ներկուելիք մանածին ներկի գոյները իրենք կ՚որոշեն իրենց ճաշակէն համեմատ, ու ներկել կուտան։ Այս գոյները քանի մը տեսակներէ կը բաղկանան, այսինքն կարմիր (ալրան) կապոյտ, կանաչ, դեղին սեւ, թուխ ևն., մանածը ներկուելէն վերջը զայն կշռելով կուտան ոստայնանկին գործածելիք խառնին օրինակովը միասին, ան ալ զայն թանալով(*) չրէզի լուծոյթին մէջ կը թանայ, կը ճմլէ ու թելերուն վրայ անցնելով արագ ու ամուր կը դարձնէ որ լաւ մը ծծէ ան չը-

(*) Հենքը չրէզին մէջ թանալու, մասուրաններուն վրայ կծկելու, զանոնք ճասանաղին վրայ սարելու եւլն.ի մասին պիտի գրեմ իրենց կարգին։

ըեղին մածուցիկ հիւթը, ու յետոյ, կաւը կ'անցնէ նոյնակին վրայ կծկելու համար մասուրներու վրայ ջահրակով։ Ոստայնանկը գոյնըզգոյն մասուրները կը շարէ գործիքին վրայ ու կը հինէ հինքը։ Այս գործած խառէն կիներ իրենց հասակին համեմատ երկայն պատմուճաններ (զպուն) կը կարեն, որոնց վրայէն ալ ծակեր կը կտրեն երկու անգերէ, այնպէս որ ծակին մէկ մասը զպունը հագնող կռնակ առջեւ, գօտիին վրայ կուգայ, իսկ միւս մասին՝ իսկ երկու ծայրերն ալ անոնց քովերէն երկնցած կը հասնին մինչեւ անոնց ոտքերը։

Ծառը կը հիւսեն գիւղի կիները ճամի բուրդէ, իլիկով մանուած բարակ թելերով. մ'ա՛ ալ կը ներկեն զանազան բայց անճաշակ գոյներով. ասոր լայնութիւնը գրեթէ չորս սանթիմ է, երկու մէթր երկայնութիւն ունի մերձաւորապէս։ Գիւղացի կիներուն ու աղջիկներուն մէջքի ու կուրծքի աչքի զարնող զարդն է ծառը, որ ձեւ ու վայելչութիւն կուտայ խառէ զգեստին վերայ կապուելով։ Ըսի թէ բամպակին բարակ մանածը կանանց հագուստներուն համար է. այս պատճառաւ լաւ հոգ ու խնամք կը տանին անոր նրբութեան, կակղութեան։ Երբ այլեւս բամպակը մանածի կը վերածեն, կաժերը մէկ մէկ բանա (կապ) ընելով կը անդուարեն իրենց յատկացուած սենեակներուն մէջ։ Տան մը սենեակներու մէջ որդէն անոնք ունին իրենց ոստայնանկը ու կաւի փոքրիկ գործարանը. զոր hor կ'անուանեն։ Անոնք կաւէ գործողին կ'ըսեն «հոր գործող»։ Այս հորը, բաւական մեծ կը չորչորէ կաւը մաքուր յաջող կերպով արտադրելու համար։

Հորը պատրաստած ատեն, վարպետ hor չափողը անոր բոլոր գործիքները իր առջեւը կ'ունենայ. ու յետոյ, ոստայնանկին նստած տեղին եւ անոր կոթնելիք պատին առջեւ գրեթէ 60 սանթիմ երկայնութեամբ 30 սանթիմ լայնութեամբ ու 40-45 սանթիմ խորութեամբ հոր մը փորել կուտայ. ասոր առջեւին մասը, այսինքն ակիզբը, ուր ոստայնանկը կը նստի, երկու եզերքներ ունի աջ՝ ու ձախ. իրարմէ գրեթէ մէկ մէթր հեռու. այդ երկու եզերքներուն վրայ 40 սանթիմ երկայնութեամբ, հաստ բայց յղկուած ցիցեր կը զարնէ. ցիցերուն գլուխներէն 4-5 սանթիմ վարոք լայն ու կլոր ծակեր բացուած են իբրեւ յենարաններ գործածելիք կաւը իրեն վրայ փաթթող սալմիկին, որ գրեթէ 40 սանթիմ շրջագիծով գլան մըն է, յղկուած ու ծայրէ ծայր իրարմէ 15ական սանթիմ հեռու, չորս երեսներու բաժանուելով, ծիրանի փայտ մըն է մէկ մէթր երկայնութեամբ։

Այս սալմիկին աջ կողմը 5 սանթիմ ներսէն չորս հաստ գիրար

խաչաձեւող կլոր ծակեր կը բանան անոր չորս երեսներուն վրայ, որպէսզի անոնց մէջ անցուի 50 սանթիմ երկայնութեամբ եւ 20 սանթիմ շրջագծով բանակը. ասիկա, հարկաւ է գործած կաւը մաս մաս սալմիկին վրայ փաթթելու կը ծառայէ։

Փորուած հորին ակիզբի մասին երկու կողմերուն վրայ զարնըւած այդ հաստ ցիցերուն մէջ սալմիկը դնելէ յետոյ, հոր չափող վարպետը հորին մէջ, բայց անոր ակիզբը իրարու ուղղիթեր 30 սնթ. երկայնութեամբ երկու ցիցեր ես կը զարնէ գետնին մէջ 25 սնթ. խորութեամբ, այնպէս որ անոնք ոստայնանկին կրունկներուն գային։ Այս երկու ցիցերուն ամէն մէկուն գլուխէն զատ, զատ երկաթեայ բարակ շղթաներ կ'անցնեն եւ կամ կանեփահիւս հաստատուն չուաններուն կը կապեն երկու հաստ կոկուած հաստատուն տախտակներ, իբր պատուանդաններ ոստայնանկին ոտքերուն։

Այս տախտակները իրենց կապերովը կ'երկարին մինչեւ հորին ծայրը։ Այս երկու տախտակներուն բերանքնչելին ծայրերուն մէջ տեղերէն մէկ-մէկ ծակեր կը բանան, որոնց մէջերէն ալ երկաթեայ շղթաներ անցնելու համար, որպէսզի անոնք զատ զատ անցուին հորին լայնքին հաւասար երկու հաստ տակուն, ամփոփուած փայտեայ ցցափիններուն վրայ ծակուած ծակերուն մէջ։

Յետոյ, հորին երկայնքին ծայրի երկու կողմերուն վրայ, իրարու դէմ դիմաց երկու ցիցեր ես կը զարնէ վարպետը, որոնց երկայնութիւնն է 50 սնթ. եւ թանձրութիւնը 10 սնթ., այնպէս որ անոնց 25 սանթիմը գետնին մէջ կ'ամրացուի, 25 սանթիմն ալ գետնէն բարձր կը մնայ. եւ որոնց իրարմէ հեռաւորութիւնը գրեթէ 60 սանթիմ է, այսինքն հորին լայնքը, ուր այդ երկու ցիցերը զարնըւած են։

Այս երկու ցիցերուն գլուխները երկու մասերու բաժնուած են 5 ական սնթ. վարոք հաւասար փորուածքով, որպէսզի անոնց մէջ դրուի իրենց լայնքին հաւասար 6 սնթ. թանձր եւ 8 սնթ. լայնութեամբ տախակ ու յղկուն փայտը, որ բալախոր անունով կը կոչուի։ Այս բալախորը սալմիկէն գրեթէ 10 սնթ. բարձր կը մնայ։ Սալմիկին ու բալախորին մէջտեղը կը մնան ապուած ցցափինները, այնպէս որ ի հարկին, ոստայնանկը իր նստած տեղէն կրնայ իր ձեռքերը հասցնել հինքին թելերը շտկելու կամ կտրած ոեւէ մէկ թելը կապելու (պատրաստել) համար։ Այս բալախորին եռեւ գրեթէ 5 սնթ. հեռու եւ իր ցիցերուն երկու կողմերուն վրայ 5 ական սնթ. անոնցմէ դուրս, 20 ական սնթ. երկայնութեամբ երկու հաստ հաստատուն ցիցեր կը զարնէ իրարու դէմ դիմաց հորին լայնքին վրայ 15 սնթ. խորութեամբ գետնին մէջ։

Գետնէն վեր մնացած երկու կողմերուն վրայ եղող այդ երկու ցիցերուն փորուած գլուխներուն մէջ կ'անցնեն գրեթէ մէկ մէթր երկայնութեամբ եւ 30 սնթ. շրջագծով կլորուած ձող մը, յետոյ այդ ձողին երկու ծայրերուն մէջ 8 սնթ. երկայն երկու փոքրիկ, բայց յղկուած սեպակներ կ'ամրացնեն, որպէսզի անոնց մէջ անցուին 50 սնթ. երկայնութեամբ փայտեայ երկու թեւեր, այդ երկու թեւերուն ծայրերը. որոնք աթոռին պէս միացուին. մէկ չորքի վրայ քով քովի 3, 4 փոքրիկ ծակեր կ'ունենան իբրեւ օղակ աթոռին երկու

ծայրի ձագերուն։ Այդ երկու թևերը իրեն միացնող մէկ մէթրի չափ երկայն այս ձողիկին «մերկիկը» կ'ըսեն անոնք։ Փերկիկը, թևերը և ոտքանը կը կապուին իրարու հետ ձագերով և գամերով, այս երեք առարկաներուն միացումովը է որ կարելի կ'ըլլայ առաջանկին կառուցիլը։

Ցետոյ ձեղունէն երկաւոտն զոյգ հատատուն և կանեփահիւս չուաններ կը կախեն ալդպիսի տարին կուբայքին վրայ, որոնց երկու զոյգը ոտքերն են, իսկ մէջ երկուքը, ոտքերն ետին կեցող ալդին ձագանոցուն։ ոտքերն չուաններուն մէկ զոյգը կը կապուի անոր մէկ ուսին վրայ անցուած օղակին հետ։ միւս զոյգը, միւս օղակին հետ։

Ձեղունէն կախուած այս չորս զոյգ չուանները իրարմէ գրեթէ 40 սմ. հեռու կը կապէ վարպետը ձեղունին երկու կողմերուն վրայ զարնուած գամերուն հետ, ճիշդ իրարու դէմ։

Ալդին պատկանող երկու զոյգ չուաններուն երկու ծայրերովը կը կապէ 4 սմ. երկայնութեամբ և մէկ սմ. չրջագծով յղկուած ցուպիկ մը, որուն երկու կողմերուն վրայ 10ական սմ. ներսօք մէկ մէկ հատ փոքրիկ և երկաթէ ընդ ճախարակներ, կամ իրենց բուսով (ճնճղուկներ) կ'անցնէ. այդ անցուած տեղերուն վրայ, ալդին ձագանոցուն չուանները կը ձգուին։

Այս կախուած չուաններն ալ չսխալով ու հաշուելով կ'ըսէ վարպետը, որպէսզի անոնք ալդիկ համեմատութիւններ ունենան իրենց հետ յարաբերութիւն ունեցող մասերուն, այսինքն ետ ու առաջ չըպահի ըլլան մէկը միւսէն դէպի ալդը, ոտքան ու սալմինը։

Ցետոյ, վարպետը ներքնակին երկու ցիցերը կը զարնէ, որ սալմինէն գրեթէ երկու-քառէկ մէթր վար է, բայլայրին հետը, ան ալ 60 սմ. երկայնութիւն ունի, և 10 սմ. չրջագծով կլորցուած յղկուն փայտ մըն է, որուն երկու ծայրերը բարակցուցած են ցիցերուն մէջ անցուելու համար. այս ցիցերը սալմինին ցիցերուն երկայնութիւն ունին, անոր համար որ կասեը գործածած ատեն, ամբողջ ուժը ատոր, սալմինին և վերնակին վրան է։

Տֆայն մաքուր սեասակէն ծիրանի փայտ մըն է։ Անոր գագաթին երկու երեսները սափակ են, բայց գագաթը սրածայր գրեթէ գմբէթաձեւ է։ Անոր երկայնութիւնը մերթառորակէս 110 սմ. է, իր երկու ծայրերուն վրայ քչիկ մը դէպի վեր ծռած երկաթեայ բարակ ձագեր պատուած են, անցուելու համար փարկեալին թևերուն վրայ ծակուած բարձր գտիք ծակերուն մէջ։ Տֆային միացող վարի մասն ալ միեւնոյն փայտէն է իրեն հաւասար երկայնութեամբ։ իրարու միացուած այս երկու գործիքներուն ճիշդ մէջ տեղերէն, մինչեւ իրենց ծայրերը ոտքին բերնին չափ նեղ, բայց ուղիղ ու բարակ անցք մը բացուած է իրարեւ տեղ, հոն գրաւելիք տարբին (ոսկոր)։

Տֆային ու իրեն միացուած ատկի գործիքին երկու ծայրերէն գրեթէ չորս սանդիմ ներսօք ճիշդ իրարու դէմ դիմաց, չորս սանդիմ լայնութեամբ ծակեր բացուած են այդ ամէն մէկ կողմի ծակերուն մէջերէն, վերէն վար անոնց լայնքին համեմատ, յղկուած փոքրիկ պարզուհակներ (ասղնակ) անցուած են. և անոնց վրայէն ու մինչեւ տակէն ալ, (այսինքն ոտքային ու իրեն միացուած տակի գործիքին) բարակ և օղակաւոր կաչիով մը ամրացուած է, որպէսզի անոնց միջեւ անցուած կասեւ հիւսող սանտրը չի չորժի տեղէն ոտքանդակին աչխատած միջոցին։ Տֆային չափն ալ սալմինէն կ'սանէ վարպետը. երկուքին ալ ու ձախ կողմերը բարակ լարով կը չափէ. եթէ անոնց ալ կողմերը իրենց ձախին հաւասար չ'ըլլան, այսինքն եթէ տֆային ալ կողմը, սալմինէն մօտ ըլլայ. ձախ կողմին հաւասարելու համար այդ կողմի ձեղունէն կախուած չուանները եա, կամ առաջ կը բերէ որպէսզի անոնց երկու կողմերն ալ հաւասար գան սալմինին. յետոյ, սանդից իրարու հակառակ անկիւնները կը չափէ, սալմինին ալ կողմէն լարը կը բռնէ և լարին միւս ծայրն ալ կը բռնէ տֆային ձախ թևէն գամուած ճարմին ակիզբը, նոյնը կ'ընէ հակառակ կողմը. եթէ իրարմէ տարբերին անոնց չափերը, սալմինին ուէ կողմէն հետու մնացած կողմը կը մօտեցնէ անոր ձեղունէն։ Տֆային գագաթն ալ կը չափէ սալմինին անկիւններէն, տարբերութիւնը կը չափէ վարպետը գարձեալ ձեղունին չուաններովը, զորս, կամ առաջ կամ ետ և կամ դէպի սալմինին հակառակ անկիւնը կը բերէ։ Կասեը գործուած միջոցին, ոտքանդակին նստած տեղէն մինչեւ իր ալ ձեռքին հասած տեղերն վրայ, 20 սանդիմ չրջագծով և 30 սանդիմ երկայնութեամբ ցից մը կը զարնէ. որուն վրայ կանէփահիւս հաստատուն և հօմը մեթրի չափ երկայն չուանը կ'անցընէ չուանին երկայնութիւնը անոր համար է որ, ոտքանդակին տարին մէջ նստած տեղէն ակռայ հնձքին հետ կապուած պիտի բարձրանայ մինչեւ անոր գլխուն վերեւ ձեղունին գամուած վերնակը. ու անկէ ալ չրջուելով վար պիտի գայ տֆային ու ալդուած ձգտաներուն երկու կողմերուն հետ կապուելիք ձեղունէն կախուած չուաններուն մէջ տեղերէն անցնելով հասնի մինչեւ ներքնակը, ու անկէ ալ մինչեւ սալմինը։ Վարպետը այս երկայն չուանին գործածութեան համար, ցից մը եւս կը զարնէ, այս ցիցն ալ միւսին չափ հաստ ու երկայն է, բայց երկզոլի է, վարպետը կը զարնէ զայն. ոտքանդակին նստած տեղէն ճիշտ եաեւը այնպէս որ, անոր մէկ ճիւղը գետնին մէջ կը մնայ, միւսը՝ պատին մէջ, հոգիւ այդ ցիցին գլուխը չորս հինգ սանդիմ վեր կը մնայ գետնէն, անոր գլուխին տակը գրեթէ գետնին հաւասարած, ծակ մը յատուկ եկած է ոտքանդակին երկզոլին ուրկէ պիտի անցնի այդ չուանը, հնձքին հետ միացնելէ առաջ վարպետը գարձեալ կոճակին վրայ ձգելու և զանոնք իրարու հետ կապուելիք փայտէ կոճակին վրայ ձգելու և զանոնք իրարու հետ կապելու համար։ Այս վերջին երկզոլով ցիցն ալ սալմինին և վերնակին անկիւններէն կը չափէ վարպետը անոնց հետ հաւասարեցնելու

լու համար։ Գործուելիք կտաւին հինքը կծկելով իրարու վրայ հանգոյց մը կ՚ընէ ոստայնանկը ու զայն կը կոխէ իր ձախ կողմի պատին վրայ բաւական բարձր զարնուած ցիցէն, երբ ան կ՚սկսի կտաւը գործել, մասի մը երկայնութեամբ ու նոյնքան ալ հաստու-թեամբ, ինչպէս որ ըսի, փայտէ կճանին հետ գործուելիք հինքը կը կապէ այն չուանով, որ անցուած է իր ետեւի երկճղի ցիցին ծա-կէն, կճանը հինքին հետ կապող այդ չուանին ծայրը օղակ մըն է, հինքն ու չուանը իրարու հետ կը կապուին, ոստայնանկը, իր աջ կողմի ցիցին վրայ հանգոյցով կ՚ամրացնէ միեւնոյն չուա-նին ետքի մնացած մասը, որ իր ցիցին քով ամփոփուած է։

Վերնակն ալ, ներքնակին պէս չլկուած ու անոր չափ ալ եր-կայն, կլոր փայտ մըն է, զոր դամած է վարպետը ձեղունին, ճիշդ ոստայնանկին գլխուն վերեւ, ասոր անկիւններուն չուանն ալ ատլմի-նին վրայ կ՚առնէ վարպետը լարով, ատլմինին ու վերնակին ան-կիւնները հաւասար պէտք է ըլլան իրարու, թէ երկուքին աջ ան-կիւնները և թէ ձախ, և մէկին ձախ անկիւնը միւսին աջ անկիւնը պէտք չէ որ իրարմէ մազի չափ տարբեր ըլլան, կամ ետ կը առնի ատլմինին մօտ մնացած անկիւնը վերնակին, կամ առաջ կը բերէ զայն երբ հեռու է ան ատլմինէն։ Անոր իրարմէ բարձրութիւնն ալ կը չափէ վարպետը լարով, որուն երկու ծայրերը ինք բռնելով լա-րին մնացած մասին երկու ակզերէն ալ ուրիշ մը բռնել կուտայ, ու ինք կռնակը կուտայ վերնակին տակը եղող պատին։ Վար-պետը ատլմինին երկու անկիւններուն եզերքներուն վրայ բարձրու-թիւնը կը համնայ։ Եթէ լարը լարին չդպի, բարձր մնացած վե-րնակին այդ կողմի անկիւնը կը ցածցընէ մինչեւ որ անոնք հաւա-սարին իրարու։

Հարը չափելու համար կատարեալ ճշտութեամբ, ամէնէն յարմար չափը ագքին լարն է, որ ինչպէս ըսի, ջուլհակին լարին պէս բարակ է։ Անոր չափով վարպետը, հարին վրայ զարնուած բոլոր ցիցերը, ձեղունէն կախուած չուանները, ատլմինին վրայ կը չափէ, վերնակին չափն առնելուն պէս միւսներուն ալ չափն կ՚առ-նէ, այսինքն, կը չափէ ատլմինին ու ներքնակին երկու կողմերը, եթէ ներքնակին մէկ կողմը հեռու է ատլմինին այդ կողմէն, ներ-քնակին ցիցը կը մօտեցնէ վարպետը ատլմինին։ Այս չափը անոնց հակառակ անկիւններէն կը բռնէ վարպետը ուրիշ մը հետ միասին։ Այսինքն, ինք լարին երկու ծայրերէն կը բռնէ, (վերնակին պէս) իր բռնած լարին երկու ծայրերուն ամէն մէկն ալ բռնել կուտայ ուրիշին։ Ինք կը նստի ատլմինին ետեւ և լարը կը

բռնէ երկու ծայրերէն, մէկ ծայրը աջով, միւսը ձախով ատլմինին երկու անկիւններուն վրայ։ Միեւնոյն լարին երկու ծայրերէն ալ միւս մարդը բռնած է ներքնակին անկիւններուն վրայ։ Բայց ոչ թէ իրարու դէմ գտնուող անկիւններու վրայ, իրարու հակառակ ան-կիւններու, այնպէս որ լարը լարին վրայ կուգայ։ Եթէ իրարու դը-պին անոնք, ճիշդ են, հակառակ պարագային, բարձր եղող այդ կողմի ցիցը կ՚իջեցնեն, մինչեւ որ հաւասարին անոնք իրարու։ Այս է բարձրութեան չափը անոնց։ Արդէն ամէնէն կարեւորներն են, ատլ-մինը, վերնակը և ներքնակը, որոնք երբ ճշտութեամբ չափուին ու իրենց տեղերուն վրայ ամրացուին, միւսներուն չափը առնելը դիւրին կ՚ըլլայ։ Ձեղունէն կախուած ագքին ու ափային չուաննե-րը, բացուած հարին երկայնքին ճիշդ մէջտեղին վրայ պէտք իջնեն անոնք ալ հեռաւորաբար, ատլմինին երկու անկիւններուն պէտք հաւա-սարին ետ ու առաջ չըլլալու համար իրարմէ։

Ծուռ հարը, բնականաբար ծուռ արդիւնք կուտայ, ոստայնանկ մը, որ հար չակել չգիտեր, տառապանք է իրեն համար, վասնզի ան-կարելի կը դառնայ իրեն համար ուղիղ կտաւ գործելը, անոր համար որ կտաւին մէկ կողմը առաջ կ՚երթայ, միւս կողմը ետ կը մնայ. նոյն ատեն ափան կ՚սկսի ծուռ զարնել կտաւին եզերքին, և շատ ան-գամ ալ այդ պատճառաւ անոր մէջ անդամալուած ամարը կը կտա-րի իրեն հետ նաև խեղճ ոստայնանկին փափաքն ալ, կորածն ալ և իր արհեստաւորի արժանապատուութիւնն ալ, որովհետեւ ագէտ մնացած է իր արհեստին մէջ։

Գիւղի կտաւի գործարանը սա է, ոստայնանկը կտաւ գործած մի-ջոցին ափան բռնելով կը զարնէ կտաւին, անոր համար հեռուէն թէ մօտէն անոր ձայնին չախ-չախը կ՚իմացուի։ Թէպէտեւ աղմուկը շատ է այս կերպ գործուելիք կտաւին, բայց միեւնոյն ատեն պէտք է ըսել թէ այս ձեւ հարով գործուած կտաւին տոկունութիւնը ուրիշ ձեւով հարերը չեն կրնար տալ, երբ ոստայնանկը ափան բռնելով ամուր կը զարնէ հիւսուածքին կտաւը աւելի խիտ կ՚ըլլայ, թող որ, ուրիշ միջոց մ՚ալ կայ կտաւը խիտ ու հաստատուն ընելու հա-մար. զանք պիտի բացատրեմ կտաւին պատրաստուած գլխուն մէջ։

Քաղաքներուն, այսինքն Պոլսոյ կամ Կիլիկիոյ շրջանին մէջ, տարբեր ձեւով շինուած հարեր կան, ափան առանց ոստայնանկին բռնելուն կը զարնուի հիւսուածքին, որովհետեւ այս ափան մերինին պէս թեւերով փարկեալ չունի, անթեւ է ան, միայն ձեղունէն կախ-ուած է ու շատ մօտ է ատլմինին։ Ոստայնանկը միշտ ետ պիտի հրէ իր երկու բոյթ մատներովը և յետոյ առջեւ պիտի թողու, ափան իր բնական թափով կը տանի և կը ճնշէ հիւսուածքը։ Սակայն ձայն ու աղմուկ չունի, կրկին ու սիրուն է ու արդիւնքն ալ առաջինէն շատ, իր գործած կտաւին ցանցառութեան համար։

Ասպը կամ ազբը մանածի չորս թելերով ոլորուած լար մըն է գրեթէ ջուլհակին լարին նմանող։ Ասիկա ոլորելէն յետոյ կաժերու կը վերածեն։ Այդ կաժերը վերջը չրէզի չափաւոր թանձր լուծոյթին մէջ լաւ մը ծմելով՝ կ'անցնեն նազուկին վրայ ու կը կծկեն մասուրաներու վրայ։ Յետոյ այդ մասուրաներուն վրայի թելերը զատ զատ կը ձգեն արեւին տակ զարնուած ցիցերու վրայ որպէսզի չորնան։ Ահա, այս է ազբը, առել է որ կը հիւսեն մէկ սանդիմ տրամագծով մորանիի (մորանի) բարակ և յղկուն ճղաններու վրայ։ Այս ազբին գործածութիւնն ալ իր գործիքն ունի. մէկ մեթր երկայնութեամբ պատուանդան մըն է փայտէ, 5 սանդիմ լայն ու նոյնքան ալ թանձր է։ Ասոր երկու կողմի ծայրերուն վրայ 30ական սանդիմ երկայնութեամբ և 5ական սանդիմ թանձրութեամբ՝ թեւեր անցուած են, որպէսզի ազբը հիւսուած ատենը տեղէն չի շարժի։ Յետոյ այս թեւերուն՝ պատուանդանին երկու կողմի ծայրերուն մօտեցուած ճիշտ մէջտեղերէն կը ծակեն զուրով, ու անոնց մէջ կ'ամրացնեն 50ական սանդիմ կամ քիչ մը աւելի երկայնութեամբ երկու ուղղաձիգ փոքրիկ սիւնակներ։ Ասոնց գլուխներուն մէջտեղերէն հաւասար չափով սղոցով ճեղք մը կը բանան իբրեւ խիստ բարակ յենարաններ, հոն դրուելու համար նոյն համեմատութեամբ յղկուած ու կոկուած ութը սանդիմ լայն տախտակ մը։

Այս տախտակին վրայ ազբուելիք ճապոտը դնելով կը կապեն զայն չուաններով տախտակին երկու ծայրերուն հետ, այնպէս որ ճապոտը չշարժի ազբուած ատեն։ Բայց այս ճապոտին մէկ ծայրը, որ ազբողին աջ կողմը կ'իյնայ, կապուած է լար մը որուն մէկ ծայրը կը հասնի մինչեւ ձախ կողմը ու կ'երկարի անկէ դուրս, այսինքն սիւնակին մէջ դրուած տախտակին ձախ կողմը (նկատի ունենալով ազբողին աջն ու ձախը)։ Ճիշտ այդ անկեան դուրսի կողմէն զամուած է սիւնակին հետ՝ տասը սանդիմ երկայնութեամբ և երկու սանդիմ թանձրութեամբ յղկուած փայտ մը, որուն ծայրն ալ երկու սանդիմ վարօք ծերպ մը բացուած է։ Այս յղկուն փայտը, որ 10 սանդիմ երկայն է իրեն միացող տախտակէն ու սիւնակէն և ուղղաձիգ պզտիկ գործիք մըն է, որ ազբին ճապոտին աջ կողմի ծայրին կապուած, լարին ծայրէն կը կապեն 25 տիրհէմնոց քար մը, և կամ նոյն ծանրութեամբ երկաթի կտոր մը, և կը կախեն զայն ձախ կողմի սիւնակին և տախտակին զամուած այդ փայտին փորացուած ծայրէն վար, որպէսզի ազբին ճապոտին լարը դէպի ձախ բարձր մնայ ազբուելիք ճապոտէն։ Անկէ յետոյ ազբել կ'սկսի (հիւսել) պզտիկ կկոցով մը, որ կը կրէ իր վրայ ազբուելիք լարը։ Աջէն դէպի ձախ կը հիւսէ ազբողը։ Նախ, կկոցին վրայ փաթթուած լարին ծայրը կը կապէ ազբուելիք ճապո-

տին աջ կողմի ծայրին հետ. յետոյ կկոցը կ'անցնէ անոր վրայէ լարին վրայէն ու կ'իջեցնէ զայն ծայրին այդ ճապոտը իր վրան դրկող տախտակին տակէն բերելով դէպի իր կողմը՝ ու վեր հանելով կկոցը, զայն կ'անցընէ ճապոտէն բարձր մնացող լարին մէջէն, դարձեալ դէպի իր կողմը բերելով, զայն կ'ամրացնէ ճապոտին աջ կողմի ծայրին հետ ուրկէ որ սկսած է։ Յետոյ կկոցին լարը օղակ ընելով ճապոտին վրայի լարէն դուրս կը հանէ և անոր մէջէն կ'անցընէ կկոցը ու կ'ամրացնէ զայն ճապոտին ու վրայի լարին հետ։ Այնպէս որ այդ օղակը միշտ ազբող մարդուն դիմացի ճապոտին ետին կը մնայ։ Այսպէս ազբողին մէկ ձեռքով կկոցը արագութեամբ ճապոտին վրայի լարին մէջէն անցնելով դէպի իր կողմը կը բերէ, ու յետոյ օղակ ընելով զայն, լարին տակէն դուրս կը հանէ իր դիմացի ճապոտին ետին դարձնելով կ'անցնէ կկոցը՝ ճապոտին ու անոր տախտակին ետեւէն ու ներքեւէն ու միւս ձեռքով զայն վեր կ'առնէ։ Ա՛ս է ազբ հիւսելու կերպը։

Ազբուելիք ճապոտները վեց հատ են, որոնց երեքը ոստայնանկին մէկ ոտքին համար է, իսկ միւս երեքը՝ միւս ոտքին։ Այս երկու մասերուն երկուական ճապոտները վեր կը մնան գործուելիք հենքին վրայ։ Իսկ միւս երկուքը վարը կը մնան հենքին ներքեւ, բայց իրարմէ անջատ։ Ազբումը գործուելիք կտաւին լայնութեան համեմատ կ'ըլլայ, այսինքն, եթէ կտաւին լայնութիւնը 7 չլոյ կ'ուզուի (մէկ չլան 40 թելերէ կը բաղկանայ) կամ ութը կամ ինը, մինչեւ 12 չլոյ, ասոնց իւրաքանչիւրին համեմատ կ'ազբուին չլաները։ Այսինքն 7 չլան իր վեց ճապոտներն ունի, ութը՝ իրը, և այսպէս կարգաւ։ Այնպէս որ ուզուած կտաւին լայնութեան համեմատ կը պատրաստեն զանոնք։ Ոստայնանկը, ստիպուած է ասոնց ամէնքը հիւսել, զանոնք իր ձեռքին տակ պատրաստ ունենալու համար. որպէսզի ի հարկին անմիջապէս գործածէ այն որ կը յարմարի պահանջուած հենքին։ Ըսի թէ մէկ չլան 40 թելերէ կը բաղկանայ։ Հենքին ամէն մէկ չլայի թելերը մէկիկ մէկիկ կ'անցնեն ճապոտուած հենքին... ճապոներու վրայ հիւսուած ազբին ամէն մէկ լարին մէջէն։ Ու յետոյ այդ թելերուն երկուական հատը կ'անցնեն ափային մէջ զետեղուած կտաւը հիւսող սանտրին եղէգ կտաւներուն ծերպերէն, որոնք հաշուըուած ու թելերուն յատկութեանց համեմատ ծերպեր կը ձեւացնեն։ Ազբուելիք վեց ճապոտներուն տակի երկու ճապոտները խիտ կը հիւսուին։ Այնպէս որ անոնց վրայ հիւսուած ամէն մէկ չլան քառասուն թելերու անցքերէ կը բաղկանայ։ Իսկ անոնց վրայի իրենց ամէն մէկուն մօտ կողմաղ երկուական ճապոտները քառական թելերու անցքեր ունին։ Անոր համար, որ վրայի ճապոտներուն ազբին անցքերը ցանցառ՝ և միեւնոյն ատեն դիւրին կը հիւսուին։ Չլային, այսինքն գործուելիք կտաւին

ըոյնքին համեմատ, ազրուելիք ճղաններուն թէ տակը և թէ վրան ծայրերէն երկուական չլայներով, կապերու անցեր կը ձգեն։ Այս ձգուած անցքերուն վրայ կապեր կ՚անցնեն իրրեւ օղակներ։ Անոնց մէջ անցնելու համար, ձեղունէն կախուած փոքրիկ ճախարակները խել վարի կողմէն ու հորին մէջի երկու պատուանդաններուն կը միացուին։ Ոստայնանկը երբ մէկ ոտքով պատուանդանին վրայ կոխէ, ափոյին ետեւ կեցող հիւքին վրայի ազդուած երկու ճղանները վար կ՚իջնեն հիւքին զսպելով, միւս ոտքին կողմի երկու ճղանները ալ վեր կ՚ելլեն հիւքէն։ Այդ միջոցին, կկոցին համար անցք կը բացուի հիւքին մէջ ափոյին առջեւ։ Նոյն ատեն ոստայնանկը իր երկու ձեռքերով կկոցը հիւքին այդ բացուած անցքէն արագ արագ կ՚անցնէ կաւտոյ եթէ վարժ է ան։

Կտաւին հոր-գործարանին բոլոր մասերը չափուելով զարմանացուն իրենց յարմար տեղերուն մէջ։ Մնացին երկու գործիքներ միայն, կկոց ու մթիթ։ Կ՚արժէ անոնց մասին ալ բացատրութիւն մը տալ։ Կկոցը գոմէշի եղջիւրներէն կը շինուի ընդհանրապէս։ Անոր երկու ծայրերը սուրիկ, սուր ու յղկուած են ու մէկ սանտիմի չափ ալ լայն։ Անոնց վրայ գրեթէ 1 սանտիմ լայնութեամբ մետաղ կ՚անցնեն։ Անոր երկայնութիւնը քառսն սանտիմ է մերձաւորապէս, և իր երկուծայրերուն մէջտեղը, այսինքն մաքուքին երկայնքին կէս տեղը, ունի անցք մը։ Այդ անցքին երկու ծայրերուն մէջ դէմ դիմաց, փոքրիկ ծակեր կան փորուած, առանց մէջ անցքին երկայնքին համեմատ, մասուրային բարակ ձողը կ՚անցուի։ Անցքին աջ կողմին վրայ ծակ մը կայ, մասուրային թելը անցնելու համար։ Այդ ձողին երկայնութենէն քիչ պակաս, հիւսող կտաւին թելը իր վրայ փաթթող մասուրան այդ ձողին վրայ կ՚անցուի։ Ահա մաքուքը (կկոցը)։

Մթիթը. այս գործիքին գէշն ալ կարեւոր է։ Անոր տեղը գործուած կտաւին, այսինքն ափոյին ճիշդ դրած եղերքին վըրան է, որ կը զարնեն։ Գրեթէ 2 սանտիմ ետ՝ կտաւին լայնքին վրայ։ Աս գործիքը հիւսուելիք եղերքէն սրկելով կտաւին լայնքը շատ կը դիւրացնէ ափոյին շարժումները։ Ձեռքի մը չափ կտաւը գործուելէն ետք, մթիթը կը փոխուի ափոյին մօտ։ Մթիթը երկու մասերով և երկու մատի լայնութեամբ բարակ տախտակ մըն է։ Ամէն մէկ մասին երկայնութիւնը գրեթէ քառասուն սանտիմ է։ Երկու ծայրերուն վրայ երեքական ասեղներ կը զարնեն, կտաւին լայնքին երկու եղերքներուն մէջ չալուելու համար։ Այս երկու մասերը իրարու վրայ հաստատուած են և ծխնիի մը պէս կրնան իրարու վրայ դառնալ։ Երկուքը երբ ուղիղ գիծ մը ձեւացընեն կտաւին լայնքէն աւելի երկար կ՚ըլլան։ Երբ անոնց ծայրի ասեղները կը կառչին կտաւին երկու եղերքներուն, այն ատեն

իրենց իրարու միացած կէտին վրայ բութ անկիւն մը կը ձեւացնեն։ Արդ, կտաւին լայնքին ուզուածին չափ պրկում տալու համար, պէտք է անկեան գագաթը ճնշելով զայն մեծցնել։ Որպէսզի այս անկեան երկու կողմերը պրկուած մնան, իրենց միջնամասին վրայ հաստատուած է երկաթեայ չեռ մը, որուն մէկ ծայրը կ՚ագուցուի մթիթին մէկ թեւին վրայ գտնուող ծակին մէջ. իսկ միւսը յաջորդ թեւին ծակին մէջ։ Այս ծակերը մէկէ աւելի են, իրենց թիւը յարմարցուած է պրկումի չափին։

Սալ, մեր գիւղացիին կտաւին հոր-գործարանը, կը վերջանայ, իր հետ ունենալով անոր ամբողջ մասերը։ Հիմայ կարգը կուգայ գործուելիք կտաւին։ Բայց կտաւը առանց հաշիւի, կտաւ չըլլար. զայն յառաջ բերողը, մանուած թելերն են, այն է հենքը։ Ինչ է հենքը, բացատրեմ։ Ոստայնանկը, հենուելիք մանածին կշիռքին համեմատ, չրէզը կը պատրաստէ կլոր ու բաւական խորունկէկ տաշտին մէջ ջուրով միասին, այնպէս որ, այդ լուծոյթը մածուցիկ վիճակ մը կ՚առնէ։ Բայց նախ քան այս, ոստայնանկը աջ ափովը չրէզը կ՚առնէ ու քչիկ քչիկ կը թափէ ջուրով լեցուն լականին մէջ, և ձախ ձեռքովն ալ զայն կը խառնէ, մինչեւ որ ան առնայ վերեւ յիշուած յատկութիւնը։ Անկէ վերջը կ՚սկսի կարգաւ մանածին բանդերը քակել ու կաժ. կաժ, թանալ այդ մածուցիկ հեղուկին մէջ։ Ու յետոյ զայն անցնելով իր թեւերուն վրայ, ուժով բայց արագ արագ կ՚ոլորէ, պրկելով կը զարնէ շատ անգամներ, մինչեւ որ այդ կաժ մանածը լաւ մը ծծէ չրէզը և անոր մէջ ոեւէ թել մը չմնայ այդ լուծոյթը չծծող։ Ու այսպէս կը շարունակուի հենուելիք մանածին չրէզով թանալու աշխատութիւնը, մինչեւ որ աւարտի ան։ Ա՛ս է հենք թանալը։ Իրենք ասոր «հեվանձ թանալ» կ՚ըսեն։ Անկէ վերջը, թանուած այդ կաժերը, մէկիկ մէկիկ ոստայնանկը, կամ ուրիշ մը, որ ընդհանրապէս կին մը կ՚ըլլայ, կ՚անցնէ նաւակին վրայ (կարժար) ջահրակով զայն կծկելու համար մասուրաներու վրայ։ Ամբողջ կաժը, գրեթէ մէկ մասուրայ մը կ՚ընեն։ Այդ կծկումի գործը աւարտելէն յետոյ, ատասն կանուխ, բաւական է որ օդը անձրեւոտ կամ ձիւնոտ չըլլայ, ոստայնանկը մէկ մեթրէն քիչ մը աւելի երկայն, 70-80ի չափ խուրձ մը յղկուած ցուպի նման ցիցեր ուսին վրայ դնելով կը տանի կալը կամ ուրիշ տափարակ տեղ մը, անկելու համար զանոնք գետնին վըրայ որպէսզի հենուելիք հենքը ընէ։

Ոստայնանկը մանածին բարակութեան կամ հաստութեան նայելով, հաշիւը հանած է, գիտէ թէ քանի կանգուն տեղ պիտի յատկացնէ անոր տեղւոյն երկայնութեան վրայ, եւ անոր վրայ կը շարէ այդ ցիցերը անոնց ծայրերը խրելով գետնին մէջ։ Եթէ հենուելիք մա-

Նաժը բարակ անասկէն է ու կշիռքը՝ վեց հոխա, երեսուն կանգուն կը չափէ, (մէկ կանգունը երկու արշըն է հոն) սկսած անդէն մինչեւ անոր ծայրը, ուր կը վերջանայ երեսուն կանգունը։ Եւ որովհետեւ այդքան երկայնքին երկու կողմերուն վրայ կը տնկէ ցիցերը, գործուելիք կտաւին երկայնութիւնը կ'ըլլայ հարիւր քսան արշըն, այսինքն վեց թափ (ծրար)։ Սկսած անդին աջ կողմին վրայ զարնուելիք (անկուելիք) ցիցերը չորս հատ են։ Մէկ գիծի վրայ, և իրարու մօտիկ են անոնք, այսինքն հինգական մատնաչափ հեռու իրարմէ և բարձրութիւննին ալ իրարու հաւասար։ Ձախ կողմն անոր, երկու ցիցեր կը զարնէ։ Երկու չորքերուն միջոցը, հազիւ կէս մեթր է։ Այդ ծայրէն կ'սկսի, զարնուած չորս ցիցերուն ակիզբէն, չափել դէպի առաջ երեք կանգուն ու քառորդ մը։ Այսքան երկայնութիւնը մէկ կոճակ կ'անուանուի. հոդ կը զարնէ երկու ցիցեր, երկու ցիցեր ալ ճիշդ անոնց դիմաց միւս կողմին վրայ, զարձեալ բարձրութիւննին հաւասար պիտի ըլլան։ Եւ այսպէս կը շարունակէ չափուած երեսուն կանգուն երկայնքին երկու կողմերուն վրայ զոյգ, զոյգ ցիցերը զարնել իրարու դէմ դիմաց, մինչեւ անոր աւարտած տեղը՝ ուր կը զարնէ միայն մէկ հատ։ Բայց միւս ցիցերէն աւելի հաստ ու երկայն ցից մը եւս գետնին մէջ 15 մատնաչափ խորութեամբ, կը զարնէ հենքին երկու կողմերուն ներսէն ճիշդ այդ զարնուած հաստ ու հաստատուն մէկ ցիցին դիմաց իբր յենարան։ Որպէսզի հենքը [illegible] այդ հաստատուն մէկ ցիցին կռնակին վրայ փաթթուած միջոցին իր տեղէն չշարժի։ Առաջնանկը աջ կողմի ծայրի չորս ցիցերէն կ'սկսի հենել հենքը ու կ'երթայ առաջ երկու ցիցերուն վրայ ալ կը ձգէ հենքին թելերը։ Այսպէս կը շարունակէ իր երթը մինչեւ յենարանուած ծայրին մեծ ցիցը, անոր կռնակէն դառնալով, կ'անցնի ձախ կողմը հենելու։ Անկէ ալ հենելով, հենելով կուգայ ծայրը, չորս ցիցերուն դիմացի երկու ցիցերուն, ու անոնց վրայ ալ հենքը ձգելով կը դառնայ ետ։ Այսպէս ատ երթ ու դարձը կ'ընէ մինչեւ, որ աւարտին պահանջուած չլաները։ Չ'ըսի թէ առաջնանկը հենքը ինչո՞վ կը հենէ՝ ո՞ւր կը շարէ առէջքին մասուրաները — գործիք մըն է ան, տասնաձող անունով։

Տասնաձողը կը բաղկանայ քանի մը մասերէ։ Գրեթէ մէկ մեթր երկայնութեամբ երկու փայտեայ պատուանդաններ ունի ան։ Որոնց լայնութիւնն ու թանձրութիւնը մերձաւոր հաշուով երկու մատնաչափ է։ Այս պատուանդաններուն առջեւի ծայրերը միացած են գրեթէ 20 մատնաչափ երկայնութեամբ անջրպետով մը իրարմէ հեռու և պատուանդաններուն թանձրութեան ու լայնութեան համեմատ փայտով մը։ Աւիկա տասնաձողին առջեւի մասը կամ գլուխն (գլուխ) է։ Առջեւի մասը նեղ, իսկ ակիզբը լայն է։ Ետեւի ծայրերն ալ իրարու միա-

ցած են գրեթէ 35 մատնաչափի անջրպետով մը։ Այս ետեւի լայն մասին երկու անկիւններուն վրայ ուղղաձիգ դիրքով հաստատուած են, իւրաքանչիւրը 30 մատնաչափ բարձրութեամբ և 8ական մատնաչափ շրջագծով կլորցուած երկու սիւնակներ։ Այս սիւնակներուն դէմ դիմաց զանուող տասնական ծակերուն մէջ հաստատուած են իրարմէ երկուական մատնաչափ անջրպետով մը անջատուած տասը ձողիկներ, որոնց իւրաքանչիւրին վրայ երկու ծակեր բացուած են։ Այդ ծակերէն կ'անցնին տասնաձողին երկայնութեան երկու կողմին վրայ շարուած, բայց իրարմէ գրեթէ 10ական մատնաչափ հեռու ձողերուն վրայ անցուած մասուրաներուն թելերը, այնպէս որ այս տասը ձողիկներուն երկու կողմերուն վրայ բացուած ծակերը, դէմ դիմաց են տասնաձողին երկայնութեան երկու կողմերուն վրայ շարուած մասուրաներուն։ Այսինքն տասնաձողին աջ կողմի տասը մասուրաներուն թելերը զատ զատ կ'անցնին անոր աջ կողմի տասը ձողիկներուն ծակերէն։ Տասնաձողին ակիզբի մասուրային թելը՝ ամէնէն առաջ ձողիկին ծակէն կ'անցնի։ Երկրորդ մասուրային թելը՝ երկրորդ ձողիկին ծակէն, երրորդը՝ երրորդին մինչեւ տասներորդը, ձախ կողմին ալ՝ նոյնպէս։ Յետոյ այս տասը ձողիկները հաստատուած են 30 մատնաչափ երկայնութեամբ ուղղաձիգ երկու սիւնակներուն հետ և իրենց յարմարող տախտակով մը գամուած են։ Հանկէ 30 մատնաչափ դէպի առաջ տասնաձողին երկայնութեանը վրայ, երկու պատուանդաններուն երկու կողմերուն վրայ տախտակ մը եւս գամուած է։ Առոր ալ երկու կողմերուն վրայ երկուական մատնաչափ ներսօք ճիշդ իրարու դիմաց՝ ետեւի լայն մասին երկու անկիւններուն վրայ հաստատուած 30 մատնաչափ բարձրութեամբ ուղղաձիգ երկու սիւնակներուն հաւասար եւ անոնց նման երկու սիւնակներ անցուած և իրարու միացուած են անոնց գլուխները տախտակով մը։ Ճիշդ ետեւի սիւնակներուն վրայ գամուած տախտակին պէս։

Ըսի թէ անոնց իրարմէ ունեցած հեռաւորութիւնը 30 մատնաչափ է, հետեւաբար այդ հեռաւորութեան համեմատ 10 մատնաչափէ շրջագծով կլոր ու յղկուած փայտ մը գամուած է թէ ակիզբի, և թէ անոր առջեւի երկ երկու սիւնակներուն և ճիշդ իրարու դէմ դիմաց եղող երկու տախտակներուն վրայ իբրեւ բռնակը հենք հենողին, ան է տասնաձողը։ Հենք շինողը առէջքէն կծկած մասուրաները, տասնաձողին երկու կողմերու երկայնութեան վրայ զարնուած տասնական ձողերուն վրայ կարգաւ շարելով կ'սկսի հենել, աջ ձեռքով վերը յիշուած բռնակը կը բռնէ ու ձախ ձեռքովն ալ ձախ կողմի ձողիկներուն տասը թելերը բռնելով՝ կը ձգէ ակիզբի չորս ցիցերէն առաջինին վրայ, յետոյ երկրորդին, յետոյ՝ երրորդին, ամէնէն վերջը չորրորդ ցիցին, փոխն ի փոխ, մերթ աջ ու ձախ դարձնելով տասնաձողը։

Հինգ պատրաստելու ծառայող տաստասմասը թող չկարծուի թէ բոլորովին կոչտ ու ամուր է, ընդհակառակը, զայն չհնող գիւղացի հիւանը կամ տասդմագործը գիտցեր է անոր տալ բաւական ճկունութիւն ու թեթեւութիւն, անոր բոլոր մասերը, հաչիւով հատտասած են իրենց տարի եղած անկերան վրայ, այնպէս որ ան սիրուն ու կոկիկ է և գիւրաթեռնամբ գործածուելու յարմար։

Նախապէս որոշակի ըսի թէ հինաւելիք սէյքլին սկիզբի չորս ցիցերէն մինչեւ անոնց երկայնքին զոյգ ցիցերը, երեք կանգուն ու մէկ քառորդ է, այս քանը, մէկ կտոր կ'ըսուի, այս երկայնութիւնը կը հաւասարի հարիւր փոսին երկայնութեան, այսինքն, ասասյանկին հարիւր մէջ հատած անգին մինչեւ անոր գլուխն ձեղունին մոցուած վերնակը, ու անոր վրայէն ալ չորսուելով գեպի վար մինչեւ ներքնակը, որուն տակէն ալ անցնելով մինչեւ սալմինը, երեք կանգուն մէկ քառորդ է, որ մօտաւորապէս 7 արշին կ'ըլլայ, սոր պէս երեք անգամը այսինքն երեք կտոկը քսան արշին կասւ կ'ըլլայ մեքենասր հասկալ, որ է մէկ թօփ · (պրակ)։ Ասասյանկներ կան, որունք օրական երեք կտոկ հինգ կրնան գործել, այսինքն մէկ թօփ կասւ, կան ալ՝ որ սակի վատ են ձեռքի ապրանքնին մէկ թօփ կասւ, կան ալ՝ որ սակի վատ են ձեռքի ապրանքնին դուրեանաք, կրնան օրական 1սկէս թօփ կասւ գործել · սակայն այս վերջինին գործած կասւը, սասյինին գործած կասւին դիմացկասնութիւնը չհասնիսար անորինին պէս խիտ չըլլալուն համար։ Հինգին սանկ մէկ գործուելիք կտոկները, չորս կամ հինգ կ'երթայ, զոր կը կծկեն նազուկին վրայէն ջոկելին ճաղին անցուած մասրանիներուն վրայ։

Նազուկը սակի երկու մասի յատուկութեամբ, քառասան անդիմ երկայնութեամբ և մէկ անդիմ հասասութեամբ չորս թևեր, որունք հասասուսած են խաչաձեւ իրարու մէջ ազուցուած երկու փայտերու ծայրերուն վրայ։ Այս, խաչը երկուք է, մէկը սասրին միւսը վերին։ Սասրինին թևերը սակի երկայն են վերինին թևերէն։ Թևերուն իրար կարած անգին վրայ մէկական ծակ անրին, սորկէ կ'անցնի քասրի մը վրայ հասասուսած ուղղածիգ և բասրակ ձող մը։ Այս ձողին վրայ նազուկին չորս թևերը կրնան անսորգել ալ կամ ձախ դասնալ։ Նազուկին վրայ կասրը կ'անցնին, անկէ ալ մասրանիներուն վրայ կը փոխանին։

Մանածը կասւի վերածուելու գործը պէտք է վերջանայ գոնէ մինչեւ Մայիսի կէսը, կամ սասուսելն Մայիսի վերջը, վասնզի գործուած կասւը պէտք է խասար (ձեղմիկցուիլ) ըլլայ, և խասարը միայն այդ ամսուն կարելի է գնել (ընել), Մայիս ամիսն է այդ գործին յարմար ժամանակը, գիւղացի հայ կինը չատ լաւ գիտէ սակայն իր սանդսական փորձասութիւնովը, ո՛չ թէ սրտիհասւ միւս ամիս-

ներէն սրպէսք կ'ըլլան այդ գործին աչխասուելնան, այլ սրտիհասւ, այդ ամիսներէն կասւ ձեղմիկցնելու նեխքը չունին։ Ինչ է այդ նեխքը,— սասուսելու անօսր քակորը, որ Մայիսին մէջ կ'ըլլայ, մայիս կը նչանակէ նասւ չորքասունիներու քակորը, Բալասի բորբասին մէջ։ խակ մայիսել կը նչանակէ նախ քակորով ձեղմիկցնել երկորդ, երրորդ, չ-քնել, երբորդ քակորով վրան սպառսել։ Հետասքրքրական չէք գասէր սա, ինչ է գպասնիքին սասր։ Իրենք սասր կ'ըսեն «կասւը պիսի մայիսենք»։ Հետ թէ ինչպէս կ'ըսեն կասւ ձեղմիկցնող հայ կիներէն։ Մեծ կոթոռներու մէջ չուր կը լեցնեն կէսէն վեր, որունց մէջ կը լեցնեն այդ ամիսին մէջ սրսաժող սասուսարներուն՝ բասրական չսիսել անօսր քակորը, «մայիսսասած են սասուսրները» կ'ըսեն իրենք ու կը խոսնեն զայն չուրին հետ երկայն չերեփներով, ու յետոյ, կասւները մսա մսա դնելով այդ կոթոռներուն մէջ, լաւ մը կը սրսրին, կը ճմռթկեն, մինչեւ որ կասւները լաւ մը ծծած ըլլան այդ լպրծուն լուծոյթը։ Այդպէս կը ձգեն գոնէ երկու կամ երեք օր, անկէ վերջ մայիսսասած կասւները կը սանեն ալերիւրը կամ սասուսիներու եզերքները լուսալու համար։ Չոր, գիւղացի հայ կինն ու սղջիկը կասւին սանն մէկ սրակը կը թսիեն չուրին մէջ, կը լուան ու կը թակեն զայն, յետոյ անոր երկու ծայրերէն բռնած «կը մեյնեն» (կը մանեն, կը փուեն) սրեւէն սակ սասփսրակ գետնին վրայ։ Այս գործողութեան կրկնութեամբ կը չորսանակսուի քանի մը անգամներ, այսինքն կը լուան, կը քսիեն, կը փուեն, կը չորցնեն գոնէ սրեւէն սակ, ու երբ կը սեսնեն որ կասւները պասնիջուսած սասիճասով ձեղմիկսած են, գասնիք վերջին անգամ չորցնելէ յետոյ սուն կը փոխադրեն։

Մնգիր է թէ, ինչու սասրեր սմիսներու մէջ սպրող և սրսածող սասուրներուն քակորը չի գործածուիր թսիչութեան մէջ ու միայն Մայիս սմսուսնը կը գործածուի։ Սասր պասճասը գիւղացի կինը չի գիսեր, սակիս գիսնասրրսասնին գործն է, բայց սասնդսութեան սրվեցուցած գիսական դասը ճիշդ է, ու գիւղացիին մսո՝ գործերու փորձարկութիւններով հասսասուսած։

Այս գլուխով կ'սասրսեմ բամպակի մասին իմ ծանօթութիւններս, և կ'անցնիմ գործի և սրչիլ ընդլայնելու և սրմռիքներու մշակութեանս

Թ. ԴԱՆԻԵԼ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

Բ.

ԳԱՐԻ

Ցորենի արտերուն պէս, պէտք է, սերմանումը կատարվէ առաջ, գարիի արտը քանի մը անգամ հերկել։

Իւրաքանչիւր հողագործ, իր ունեցած հողերու տարածութեան համեմատ, մէկէ աւելի արտեր կը վերապահէ գարիի մշակութեան։

Տարին, երկու անգամ գարիի սերմանում տեղի կ'ունենայ, մէկը՝ աշունը, իսկ միւսը՝ գարնանը։

Աշնան ցանքը՝ չոր, այսինքն ցորենէն առաջ կը հատունցնայ, մինչդեռ գարնանը ցորենին հետ։

Գարիի ցանքը, ցորենին պէս, քանի մը անգամ միայն կ'ոռոգուի։ Աւար ցօղունները կարճ են քան ցորենին ցօղունները, իսկ հատկերը աւ հատարակ աւելի երկայն ու ատուար են քան ցորենին հատկերը։ Գարիին քաղը աւելի դժուար է և աւելի երկար ժամանակ կ'պահանջ մանաւանդ իր ցօղուններուն ցանցառութենէն և կարճութենէն։ Ցորենին պէս մանգաղը հնձուէն զարնելով ցօղուններուն չեն քաղեր, այլ՝ բուռ բուռ բռնելով մանգաղով կը կարեն։ Աւար համար որ աւար ցօղունները դիւրաբեկ են, և չուտ կը կոտրտին մանգաղին թեթեւ ճնշումէն ու գետինը կը թափթփին հատկերը, յօդուտ ագռաւ պարսպաճնճղներուն (հատկաքաղ)։ Գարիին հատիկները ծանօթ են չատերուն, անոնք աւելի գէր ու երկայն են քան ցորենին հատիկները, աւելի զօրաւոր ու անդադար են մանաւանդ մատաղ ատամոքսներու համար։ Ձին, ջորին ու էշը աւելի կը նախընտրեն գարին ուաւել քան ցորենը։ Լեցուցէք անոնց առջեւ աս երկու տեսակէն՝ պիտի համոզուիք իմ բառիս։ Այդ կենդանիները երբ զոյն կանոնաւորապէս ուտեն, քիչ ժամանակէն կը գիրնան, կը գեղեցկանան, աչքերնին կը կարմրի և կ'ըլլան ախոյժ։ Գարիին գինը ընդհանրապէս աժան է ցորենի գինէն, երբ ցորենին գինը տարապայման կերպով բարձրանայ, ինչպէս կ'ըլլայ սղութեան տարիներուն, գարին օգնութեան կը հասնի հաց վճռողներուն՝ ազատելով զանոնք սովի ահարկու ճիրաններէն։

Գարիին յարդն ալ կը տարբերի ցորենի յարդէն, ուժի, համի

տեսակէտով։ Աւ՛ա ալ փորձուած է, բոլոր արջառները կը գոհին զոյն ալին պէս, մանաւանդ ոչխարներն ու այծերը ձմեռուան եղանակին գարիի յարդէն օրական երեք անգամ ուտելով այլևս ուրիշ կերի չեն փնտռեր։ Վերջապէս քուչտային, ֆիթին, ոսպին և կտաւտային յարդերուն գոյէ բամպակին հանդէպ չափ օգտակար է տաւարներուն համար։ Գարիին կամնուիլը դիւրին և չուտ կ'ըլլայ, ինչպէս ըսի, անոր ցօղունները կարճ ու մանաւանդ բնականաբար են։ Աւար մէկ սայլը, հազիւ հարիւր խուրձերէ կը բաղկանայ, կարճ ըլլալուն համար կարելի չէ աւելի բեռցնել սայլը։ Աւտուընէ մինչեւ իրիկուն երկու կամնրով կը մանրուի, թեթեւ աւելի չուտ։ Մինչդեռ ցորենին չարչը այդպէս չէ։ Վասնզի անոր ցօղունները աւելի երկար, աւելի աւտիճ կամ ճկուն են գարիէն։ Նոյնքան խուրձեր, երեք կամրով, արչալոյսէն ակսեալ մինչեւ իրիկուան ժամը ութը, հազիւ կը մանրուին։

Գիւղացի հողագործը կալը պատրաստելէն անմիջապէս վերջը, ցորենին քաղէն առաջ, գարիին քաղը կ'ընէ ու զոյն կը կրէ սայլերով կալը, ուր եռեւէ եռեւ կը կրէ նաեւ քուչտան, ֆիթը, ոսպը, և, օր առաջ կամնելով, հասկով տուն կը փոխադրէ։ Անոնց հատիկները մանաւանդ ամանները մէջ կը տեղաւորէ, իսկ յարդն ալ՝ մարագները մէկ անկիւնը կը լեցնէ, առանց՝ յետոյ մարագ փոխադրուելիք ցորենի յարդին հետ խառնելու։

Այս հունձքերը, գիւղացի երկրագործին համար, մեծ մեծ աշխատանքներ կը համարուին. իրենց համար գլխաւորը ցորենի հունձքն է։ Բուչտան, և ուրիշներ կալէն տուն փոխադրելու և տեղաւորելու աշխատանքները վերջ գտնելէ յետոյ է որ, կարգը ցորենին կուգայ։

Ցորենի քաղին զուգընթաց կը սկսի միայն չուչմայի և կտաւատի քաղերը։ Բայց ատոնք որովհետեւ չատ տեղ չեն գրաւեր, կալը գրեթէ ամբողջապէս կը յատկացուի ցորենը դիզելու, չորչելու, կամնելու, թեզելու և հասելու գործողութիւններ, որոնց համար ընդարձակ գետին պէտք է։

Դ. ԳԻՐՔ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

Գ.

ՔՈՒՇՆԱՅ

Քուշնան, գարունը, Սալիբի տօնէն ետքը կը սերմանուի։ Հողագործը, իր պէտքերուն համեմատ, մէկ կամ երկու արտեր կը յատկացնէ այս ընդեղէնին մշակութեան։

Քուշնայի մշակութեան յատկացուած արտերը նախապէս քանի մը անգամներ կը հերկուին, և ապա սերմանումը տեղի կ'ունենայ։

Երբ հատիկները կը ծլին, ծիլերուն հողէն դուրս ելլելնուն մէկ երկու շաբաթ յետոյ առաջին ուղղումը տեղի կ'ունենայ, ու ասկէ յետոյ, շաբաթը կամ տասը օրը անգամ մը պարբերաբար կը շարունակուի մինչև որ հասուննայ։

Քուշնայի արտը՝ քաղհանքի պէտք չունի, որովհետև մեծամասնաբար նկատուած խոտերը, չեն կրնար անոր աճման արգելք ըլլալ. այսպէս անոնք այլևայլ խոտերու հետ միասին կ'աճին, կը հնձուին, և կը կամնուին։ Հատիկները, հանելով կը զատեն և կը մնայ միայն խառնախառն յարդը։

Քուշնային ցօղունը կարճ կ'ըլլայ, հազիւ գետնէն թիզ ու կէս կամ երկու թիզ բարձրութիւն կ'ունենայ։ Արմատը հաստկէկ է, գրեթէ ճկոյթի չափ, և կարծր ալ է։ Գագաթը մինչև արմատը կլոր է կարմրաւուն։ Արմատէն բաժնուած փոքրիկ ծղօտները իրարու հետ խառնուած՝ փունջ մը կը կազմեն։ Իւրաքանչիւր ծղօտի վրայ, իրարու քով խիտ խիտ շարուած, երկարաձև պատուկներ (պատիճ) կան, որոնք քուշնայի հատիկներուն ընդունարաններն են։

Հատիկները փոքրիկ սիսեռէ մ'ալ աւելի փոքր են, և անոր պէս փոխանակ գնդաձև ըլլալու, բազմանկիւն են, կողմնակի եզերքներով անջատուած փոքրիկ երեսներ ունին։ Գոյնը կ'ըլլայ մոխրագոյն կանանչ։

Քուշնայի քաղը մանգաղով դժուար է ընել՝ իր կարճութեան և արմատին կարծրութեան պատճառաւ. շատ անգամ, զայն քաղելէ քանի մը օր առաջ, արտը կ'ոռոգեն։ Երբ ոռոգուած գետինը քիչ մը ցամքի, այն ատեն կին ու աղջիկ քաղուորները գործի կ'սկսին, զայն

կը քաղեն, արմատախիլ ընելով։ Քաղուած քուշնան խուրձերու չեն վերածեր, որովհետև անոնց ցօղունները կարճ են. զանոնք իրարու վրայ դնելով փոքրիկ դէզեր կ'ընեն, որոնց վրայ ծանրկէկ քարեր կամ գունդեր դնելով խարմանը կը կազմեն։ Հեռուէն դիտողը պիտի կարծէր թէ արտին վրայ մակաղած ոչխարներու հօտ մը կայ. քովէքով շարուած խարմանները այս երևոյթը կը պարզեն։

Քուշնային այս խարմանները, դեռ կալը չփոխադրուած, այս վիճակով արտին մէջ կը մնան, մինչև որ ցորենի կամնումի և հասումի գործողութիւնները աւարտին, այն ատեն միայն կալը կը փոխադրուին։

Քուշնան, կենդանիներուն համար, պատուական ուտեստ մըն է, ձմրան եղանակին մէջ։ Իր յարդը՝ առաւելապէս չափ յարգի է։ Ցուրտ եղանակին զայն կը խառնեն ցորենի յարդի կամ քամի հետ (կամնուած մնձուշ) և արջառներուն կը կերցնեն։ Գալով հատիկներուն, զանոնք ալ, որոշ չափով, նախապէս օրուընէ, ջուրով լեցուն կաւէ մէջ (հողէ մեծ ու խոր աման) կը լեցնեն, ու կրակարանին մէկ անկիւնը կը զետեղեն։ Ոչ շատ հեռուէն, կրակարանին ջերմութեան ազդեցութեան տակ մնալով մինչև հետևեալ առաւօտ, հատիկները կ'ուռին, կը կակղանան և քիչ մ'ալ կը թթուին (խմորուիլ)։ Առաւօտուն, արշալոյսին, երբ կենդանիներու կերին ժամանակը գայ, զանոնք ջուրէն մաղին մէջ կը փոխադրեն, անկէ ալ իւրաքանչիւր մսուրի մէջ լեցուած յարդին հետ մէկական ափ կամ աւելի քուշնայ կը խառնեն։ Միշտ լծկան եզներուն, գոմէշներուն, ինչպէս նաև կթնատու մատակներուն և կովերուն աւելի կուտան։

Գիւղացիք կ'ըսեն թէ, ան ալ գարիին չափ սննդարար է, և գիրցնող։

Գիւղացի տանտիկինները քիչ անգամ, երբ մանաւանդ իրենց տան տարեկան լիցքը (պաշար) պակաս է, քուշնան աղալով երկանաքարով, պահոց կերակուրներու մէջ կը գործածեն, ուրիշ ընդեղէններու հետ քիչ քանակութեամբ խառնելով։

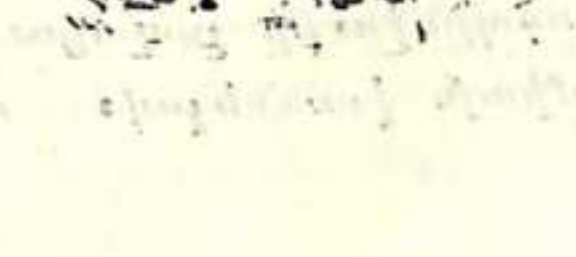

ԺԱ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

Դ:

ՈՍՊ

Այս պատմական ու պատուական ընդեղէնին մասին գովեստներ գրի առնելու պէտք չկայ . անոր յատկութիւնները արդէն հանրածանօթ են, հին ժամանակներէ ի վեր։

Գիւղացիին պահոց օրերու տնտեսութեան մէջ շատ կարեւոր դեր մը կը կատարէ։ Իբրեւ կերակուր, ծանօթ է ան գիւղացիին, (ոսպընջուր) ոսպնջուր և ոսպովապուր անուններով, ասոնցմէ տարբեր կերակուրներէն (պահոց) շատերուն մէջ, պէտք է որ ոսպը գըտնուի։ Գիւղացին թէ քաղաքացին հաւասարապէս այս ընդեղէնը գըլխաւոր սնունդի տեղ կ'առնեն։ Աս էր որ Եսաւին անդրանկութիւնը Յակոբին տուաւ...։ Ուրեմն, ոսպը գիւղացիին տարեկան ապրուստին (ապրուստի յատկացուած ընդեղէն, ձաւար, ծեծած եւն.) մէջ անզանցանելի և դուն ուրեք փոխանակելի տեղ մը կը գրաւէ։

Ոսպը, գարունը, Ապրիլ ամսուն սկիզբը կը սերմանուի, և, առհասարակ Յունիս ամսուան ընթացքին կը քաղուի. Գետնէն վեր շատ չի բարձրանար. իր բարձրութիւնը մէկ թիզէն աւելի չըլլար։ Ցօղունը, արմատը նուրբ են. այս պատճառաւ դիւրութեամբ կը հընձուի. աւելի ճիշդ է ըսել արմատախիլ կ'ըլլայ քան թէ կը հնձուի։ Աս ալ, քուշնային նման, շատ մը ծղօտներու փունջ կը ձեւացնէ։ Այս ծղօտները կը ծածկուին պճեղներով, որոնց մէջ կ'ամփոփուին ոսպին հատիկները։

Ասիկա քուշնային ցեղակից կը համարուի. անոր նման մութ մոխրագոյն կեղեւ մ'ունի, իր միջուկը ընդհակառակն դեղին է։ Ոռոգումը կը կատարուի 10-15 օր անգամ մը։

Զայն երկու ձեւերու տակ կը գործածեն. աղալով, և, առանց աղալու։ Երկփեղքարով զայն կ'աղան, առանց մանրելու կամ փըշրելու, միայն թեթեւակ նուրբ կեղեւը կը զատուի, իսկ պղնձային գեղնութեամբ հատիկները երկուքի կը վերածուին։ Միւսը առանց աղալու կը գործածեն. ոսպընջուրը չաղացուած ոսպով կ'եփեն հետը քիչ մը ցորեն ու սոխ միայն խառնելով։

ԺԲ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ե.

ՖԻԹ

Ֆիթը ընդեղէն մըն է։ Երկայն ցօղուններ ունի, որոնք խոտերու կը փաթթուին։ Ասոր մէկ հատիկէն կը բուսնի ցօղուն մը, որուն վրայ կ'երկարին, հարիւրաւոր ծղօտներ։ Անսովոր կերպով առատ բոյս մըն է։ Եթէ յաճախ ոռոգուի, ճիւղերը մէկ մէթրի չափ կ'երկարին, ու շատ խիտ կ'ըլլան։ Ցօղունը, քուշնային ցօղունին չափ հաստ ու կարծր չէ, ասոր իր հունձքը դիւրութեամբ կը կատարուի։ Ֆիթին (հատիկներուն) կեղեւը թխորակ է, իսկ միջուկը՝ կարմրագոյն։

Երեք՝ համահաւասար բեղմնաւորութիւն ունեցող արտերու մէջ միաժամանակ մշակուած եթէ ըլլան՝ քուշնայ, ոսպ և ֆիթ, երեք արտերուն արդիւնքները իրարմէ տարբեր պիտի ըլլան, յարդի և հատիկի առատութեան տեսակէտով՝ ֆիթը կը գերազանցէ միւսները։ Ասոր յարդը իր կանանչ գոյնը բնաւ չի կորսնցներ. ու այս գոյնովը կը տարբերի միւսներուն յարդէն։ Սակայն, սնունդի տեսակէտով, ըստ գիւղացիներու սնունդական կարծիքին, միւսներուն չի հաւասարիր. հակառակ ասոր, կենդանիները զայն աւելի ախորժանօք կը զատեն, ասոր լափելով կ'ուտեն զայն, ամէն անգամ որ տրուի իրենց։

Ասոր հատիկներն ալ, քուշնային պէս, երկփեղքարով կ'աղան ու ջուրի մէջ թթուեցնելով (խմորել)՝ քիչ քանակութեամբ կը խառնեն արջառներու կերին հետ։

Գիւղացիները սա ալ իբր ապրցու կը գործածեն։ Եթէ ֆիթը շատիր տեսակէ ըլլայ, այսինքն եփուն և աճուն ըլլայ, հաւասար չափով կամ աւելի նուազ քանակութեամբ մը, աղացուած ոսպի հետ կը խառնեն անկէ, կերակուր եփելու համար։ Գիւղացիներու չքաւոր մասը մանաւանդ, երբ ոսպ ունենալու միջոցներէն զուրկ ըլլայ, կամ ոսպի տարեկան լիցքը անբաւական ըլլայ, վեց ամիսի չափ, ֆիթով պատրաստուած կերակուրներով կը բաւականանայ. անոր՝ ոսպնապուրին տեղը՝ ֆիթապուրը կը գրաւէ։

Այսպէս ուրեմն՝ ոսպը, քուշնան, ֆիթը, գիւղական տնտեսութեան մէջ, իբրեւ ընդեղէն, կարեւոր դեր մը կը կատարեն, կազմելով մարդոց և անասուններուն սնունդին մէկ կարեւոր մասը, քանակի և որակի տեսակէտով։

ԺԳ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

Զ.

ՇՈՒՇՄԱՅ

Ահա բոյս մըն ալ, որ այլապէս գիւղական տնտեսութեան գլխաւոր մէկ նիւթը կը կազմէ։ Ասոր իւղն է զոր գիւղացին ձէթի տեղ կը գործածէ, պահոց օրերուն, կերակուրներու մէջ և նոյնիսկ լուսաւորութեան համար։

Շուշման, գարունը, Ապրիլ ամսուան ընթացքին կը սերմանուի։ Ասոր ցօղունը, մերձաւորապէս, մէկ մէթր երկայնութիւն կ'ունենայ. հազուադիպօրէն ցօղունէն քանի մը ճիւղեր կը բաժնուին։ Ան հաստ ու քառակուսի է, ունի շատ կակուղ ու փայտեղէն մաս մը, և զայն պատող նուրբ կեղեւ մը։ Տունկի մը նմանութիւնն ունի, թէեւ արմատը շատ խոր չէ, և ամէն կողմի վրայ տարածուած նուրբ մանրիկներէ կը բաղկանայ։

Այս ցօղունին և ճիւղերուն վրայ, անոնց երկու կողմերը, առանձնաբար կոթուններով միացած պաճուկներ կ'երկարին, որոնք երկու մասերէ կազմուած են, և այս մասերը իրարու միանալով չորս խոռոչներ կը փակեն իրենց ներքին մասին մէջ, այս չորս խոռոչներուն մէջ ահա կարգով կը շարուին շուշմայի թխորակ հատիկները։ Թխորակ են անոնք երբ հասունցած են, իսկ սպիտակ՝ երբ դեռ խակ են։

Այս բոյսը, երբ հասուննայ, ցորենին, գարիին և ուրիշ բոյսերու նման չի ճերմկիր, ընդհակառակն կանանչ գոյնը կը դեղնի։ Այս գոյնէն է որ երկրագործը անոր հասուն կամ խակ ըլլալը կը հասկընայ։

Ասոր սերմանումը, երկրագործական լայն փորձառութիւն պահանջող գործ մըն է։ Երկրագործը պէտք է որ գիտնայ թէ՝ այս ինչ արտին մէջ ինչ քանակութեամբ շուշմայ պիտի սերմանուի։ Եթէ հողը զօրաւոր է արգասաբերութեան տեսակէտով, կրնայ աւելի քանակութեամբ շուշմայի սերմանումին պատշաճիլ։ Բայց պէ՛տք է ցանցառ ըլլայ սերմանումը այն հողին վրայ, որ նուազ արգասաբեր է։

Շուշման՝ քաղելով խուրձերու կը վերածեն, ու, այս խուրձերը,

սայլերով, կալերը կը փոխադրեն։ Անիկա չի կամնուիր, որովհետեւ ցօղունը յարդ չ'արտադրեր։ Խուրձերուն կեմերը (կապ) կտրելով, զանոնք կը տարածեն ամբողջ բարկ արեւին տակ։ Այս վիճակին մէջ քանի մը շաբաթ կը մնան անոնք։ Երբ բոլորովին չորնան, պաճուկները մէջ տեղէն, վերէն վար երկուքի կը բաժնուին, առանց կոթուններէն զատուելու, կը բացուին նաեւ ներքին չորս նուրբ մաշկերը, որոնք չորս խոռոչներու մէջ՝ հատիկներու շարքերը կը ծածկեն, ու, այս կերպով, անցք կը բանան անոնց, թեթեւ ցնցումի մը ազդեցութեամբ անկէ դուրս թափելու։

Չորցած ցօղունին արմատէն բռնելով վեր կը բարձրացնեն, գագաթները դէպի գետին դարձուցած, և կը ցնցեն զայն. այս ցնցումէն, շուշմայի հատիկները անձրեւի պէս գետին կը թափին։ Այս գործողութիւնը շուշմայ թօփլել կ'անուանեն։

Շատ մը գիւղերու մէջ, փոխանակ խուրձերը կալին երեսը տարածելու, զանոնք երեքական կ'առնեն և անոնց գագաթները իրարու միացնելով վրանաձեւ կը կանգնեն եռոտանիի պէս ու այս վիճակին մէջ աւելի լաւ կը չորնան, և շուշման, թօթվելէ առաջ գետին չի թափիր։

Թօթվուած շուշմային ցօղունները, զորոնք ցօլ կ'անուանեն, իբրեւ վառք կը գործածեն։ Այս ցօլերուն կեղեւը կը հանեն, զանոնք բարակ ծղօտներու կը վերածեն և յետոյ, անոնց ծայրերը հալեցուած ծծումբի մէջ թաթխելով կը պահեն, ըստ հարկին իբրեւ լուցկի գործածելու համար։ Շուշմայի ցօղունը շատ դիւրավառ է։

Գիւղացին, միայն շուշմային ցօլերը չէ որ կ'օգտագործէ, իբրեւ վառք, և իբրեւ կպցանք, այլ՝ կ'օգտագործէ նաեւ անոր իւղը, անոր խիւսը, և նոյնիսկ հատիկը իր պարզ վիճակին մէջ։

Հատիկը կ'աղնձեն տապակներու մէջ, կամ ձիթհանքերու փուռերուն մէջ։ Այս աղնձուած հատիկները կ'ուտեն, կամ զանոնք սանդերու մէջ կը ծեծեն ու խիւսի կը վերածեն։ Այս խիւսը համեղ կ'ըլլայ, զայն հացի վրայ քսելով, կամ երբեմն ուրիշ հետ խառնելով կ'ուտեն, կամ անով պահոց կերակուր կը պատրաստեն, անկէ կը շինեն նաեւ գնտիկներու միջուկներ։

Ձիթհանքերու (ձիթահանք) փուռերուն մէջ մեծ չափով աղնձելէ յետոյ, անոր կալին վրայ կը ծեծեն լաւ մը կամ կը ճմլեն մինչեւ որ մանրուի, առանց իւղը դուրս տալու։ Այս վիճակին մէջ կը լեցնեն բոլորաձեւ պարկերու մէջ, որոնց կեդրոնը լայն ծակ մը թողուած է մինչ. այս պարկերը մազով հիւսուած են, այնպէս որ իւղը չեն ծծեր։ Ծեծուած շուշմայով լեցուն պարկերը իրարու վրայ կը շարեն ձիթհանքին պատին վրայ շինուած մէկ մեծ հոնին մէջ, տափարակ քարէ յատակի մը վրայ, որ կը մնայ վիմափոր փոքրիկ

դուբի կամ ասպանի մը։ Պարկերուն վրայ կը յանգին երիկու հակայ գերաններու ծայրերը, որոնք պատուհակաձեւ չատ զօրաւոր լծակներ կը ձեւացնեն։ Ասոնց ճնշումին տակ, չուչմային իւղը կը զատուի ալիւրէն, և կը հոսի վիմափոր ասպանին մէջ։

Այս իւղը, գիւղացիները չէրիկ կ'անուանեն։ Շէրիկը՝ գիւղացիներու համար այն է ինչ որ է ձէթը պուլկարներու կամ ձիթենիի մշակութիւն ունեցող երկիրներու համար։ Ձիթենին անծանօթ է մեր գիւղացիներուն, ինչպէս նաեւ ձէթը։ Չէթ անունին տակ, մեր գիւղացիները կտաւատի իւղը կը հասկնան, զոր միայն լուսաւորութեան և մեքենաներու համար կը գործածեն։

Պահոց կերակուրները եղէ իւղաւոր են, անոնցմէն չէրիկով պէտք է որ եփուած ըլլան։ Անով կ'եփեն ապուրներ, նոյնիսկ ուղիւծ, կը տապկեն զանազան բանջարեղէններ, կը պատրաստեն իւղով հացեր, բլիթներ, եւն։

Ժ.Պ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

Է.

ԿՏԱՒԱՏ

Կտաւատը, գիւղացիներուն համար, ո՛չ նուազ օգտակար բոյս մըն է։ Այս բոյսը, մանաւանդ կը մշակուի, միւսներուն պէս, բայց անոնց չափ խնամքի առարկայ չըլլար, որքան կը յիշենք, պատահական տուրքէ կամ տասանորդէ զերծ է։

Ծօղունը չատ չի բարձրանար։ վերջին բարձրութիւնը կ'ըլլայ 75 սանթիմէթր։ Իր բազմաթիւ ճիւղերը, իրենց գագաթներուն ծայրերը կը կրեն սիսեռի մեծութեամբ գնդիկներ, որոնց իւրաքանչիւրին մէջ կ'ամփոփուին տասնեակ մը հատիկներ, խորչիկներուն մէջ ճաւազապատճառ չորուած։

Հատիկները չուչմայի հատիկներուն կը նմանին ձեւով, բայց նոնցմէ քիչ մը խոշոր են։ Ունկեղէն և սոխուն մակերես ունին։ Գիւղացին զայն կ'անուանէ կտաւտի հուլս։

Կտաւատը չեն հնձեր, այլ կը քաղեն։ Անոր ցօղունը չեն օգտագործեր, ոչ ալ ցօղուններուն մնացքաքանման քուղը, որմէ պիտի կրնային ընտիր կտաւներ հիւսել։

«Կտաւատի հուլս»ը կ'օգտագործուի միայն իր իւղին համար։

Չիթիհանքերու փուլերուն մէջ կ'աղնձեն, անոր, կալին վրայ քարով (երկնաքար՝ որ իր լայն չրջապատին վրայ կը թուալի ատամոտվէն կալին կեդրոնը ազուցուած չորժուն առանցքի մը չուրջը) կը ձգտին, ալիւրի կը վերածեն, յետոյ չուչմային պէս, մանուածոպատէ հիւսուած քոլոմաձեւ տուպակներու (պարկ) մէջ լցնելով մեքենական մեծ ճնշումի կ'ենթարկեն։ Այս ճնշումին տակ կտաւատի հուլսին իւղը կը զատուի և կը հոսի ճնշատանին ասպէս չինուած վիմափոր փոքրիկ ասպանին մէջ։

Գիւղացին, այս իւղը ձեռք կ'անուանէ։ Զայն կը գործածէ միայն լուսաւորութեան և մեքենաներ, գործիքներ, պատուհանի թուղթեր, եւն իւղուելու համար։ Հողէ չինուած, թրծուած ու ներքին երեսը մուրասանկուած փոքրիկ աման մը, որուն եզերքը փոքրիկ կտուցի մը պէս դուրս կ'երկարի, գիւղացիին գործածած ճրագն է։ Ասոր մէջ կը դրուի պայրագը (պատրոյգ) գալարուած վիճակի մէջ, մէկ ծայրը միայն ամանին խողովակաձեւ կտուցին վրայ կ'երկարի։ Ասոր վրայ կը լեցնեն ձէթը ու ձէթով թրջուած պատրոյգին ծայրէն կը վառեն։ Այդ փոքրիկ ամանով ձէթը, քանի մը ժամ տուէնը լուսաւորելու կը բաւէ։

Չէթ, ձիթալան, ձիթաման, ձիթձախ, ձիթման բառերը հասարակ, չատ սովորական բառերն են իր բարբառին։

Այս ձէթը, կերակուրներու համար երբեք չեն գործածեր, միայն 1895ի կոտորածէն ու թալանէն յետոյ, գիւղացիներ, չքաւորութենէ մղուած, զայն սովորական իւղի տեղ գործածելու քանի մը ամիս։

Ճնշումէն յետոյ, երբ ձէթը կտաւատի հուլսէն կ'անջատուի, կը մնայ իւղոտ ալիւր մը, ցամքած խիւսի նման, այն է դիրտը։ Աւելի կովսօն կանուանեն։ Զայն, ձմեռնայոյն ցուրտ եղանակին միայն, եղներու և ցուլերու կը կերցնեն։ չատ զօրաւոր ու դիրդնոյ մնունդ մը կ'ըլլայ արջառներուն համար։

Կտաւատի մշակութիւնն ուրեմն, այնքան ընդարձակ չէ, իրականէն տուն 30–40 լիտր ձէթով կը բաւականանայ։

Վերջին ժամանակներս քարիւղի գործածութիւնը մանաւանդ սկսաւ տարածուիլ գիւղերու մէջ, և կտաւատի ձէթին կարեւորութիւնը մասամբ նահանջուց։ Քարիւղէն զատ, լուսաւորութեան համար, կը գործածուէր կանակէրչաքի (արջընկոյզ, datura stramonium) հուլսին իւղը։ Այս պատճառաւ, գիւղացին փոքրիկ արտ մը միայն կը յատկացնէ, կտաւատի մշակութեան։

Կառաւարը չեն հնձեր մանգաղով, զայն արմատէն կը հանեն։ Հունտերը զատելու համար չեն կամներ զայն, այլ կը ծեծեն, ծռեր վայտերով։ Փոքրիկ պնդիկները, որոնք հատիկները կը պարունակեն; չեռւսով կը փշրեն և հոսեցնով կը զատեն իրարմէ։

Քանի որ կանակէրչաքի յիշատակութիւնն ըրի, անոր մասին ալ կարգ մը ծանօթութիւններ աւելցնեմ՝ կառաւարի այս գլխուն մէջ, վախանակ անոր առանձին գլուխ յատկացնելու։

Կանակէրչաքը մինչեւ երկու մէթր բարձրութեամբ ամպ առնող մըն է, քան բայս մը։ Խոշոր տերեւներ ունի, ցօղունը եղէգի պէս կարծր է։ Ծառատունկի մը պէս շատ մը ճիւղերու կը բաժնուի և անոնց յօդուածներուն մէկեւ կը ցցուի մեզէն փուչերով ծածկուած մանեղէն կեղեւով իր պատուղը, որուն ներքինը կայ փայտայ կեղեւ մ՚ալ։ Այս կեղեւին մէջ կան չորս խորշեր, որոնց մէջ կ՚ամփոփուին լոբիայի մեծութեամբ, թուխ ու ճերմակ կոշ գիծերով զարդարուն նոյնը բայց կարծր կեղեւով հունտերը։

Կանակէրչաքը թոնիսաւոր բայս մըն է, եթէ կենդանիները ուտեն զայն, նախ կը տկարին (կ՚ուռին), յետոյ կը մեռնին։ Այս պատճառաւ, ընդհանրապէս բամպակի արտերուն եզերքները կը ցանեն զայն, որ տեղով՝ կենդանիներուն անմերձենալի ցանկապատ մը կը կազմէ։ Կենդանիներ բնազդաբար չեն մօտենար անոր և հետեւաբար ցանքը վերջ կը մնայ անոնց աւերիչ արշաւանքներէն։

Սառ միայն հունտերը կը քաղեն, ու տանիքներու վրայ կը լծեն արեւին տակ, որուն ջերմութենէն, կճեպը չորնալով յանկարծ ճարճատիւնով կը բացուի, և մէջի հունտերը մինչեւ մէկ մէթր կամ աւելի հեռուները կը ցոակեն։ Այս պատճառաւ, անոր չուրջը տարպատէ (*) պատով մը կը փակեն։

Սառ հունտերը շատ աւելի իւղ կը պարունակեն քան կառաւարն ու չոչմայնի հունտերը։ ուստի զայն ճնշելու և իւղէն զատելու համար շատ քիչ կ՚աշխատին, և քիչ կը ծեծեն «ձիթհանատուց քարով»։ Կեղեւները կտորելուն պէս, կը դնեն ձիթհանքի վիթխարի մամուլին տակ։

Ուշագրաւ պարագայ մը կայ զոր տակի է յիշատակել։ Այս բոյսը, դիտուած է որ ժամագրավայր է շատ մը թրթռուններու։ Գիտցողները կը կարծեն թէ, այս թրթռուններուն յաճախութեամբն է որ առնկը կը թոնիսաւորուի և մահացու կը դառնայ իրենց կենդանի նիներուն։

(*) Տես ատրպասը իր մասնաւոր գլխուն մէջ։

Ժ.Ե. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ը

ՁԻԹԻՀԱՆՔ

Իւղատու հունտեր ստուգելով բոլորու մշակութեան չարքին մէջ, չեզոք մը ընելով, տարի կը տեսնեմ բացատրել թէ ի՞նչ է ձիթհանքը։

Իւղ ստանալով այս պարզ գործառնութիւնը, իր վաղնջական կազմութեան վրայ, նպատակին ընդարձակ չենք մըն է միայարկ, ձիւղ գետնին հաւասար յատակով, որ քանի մը գլխաւոր մասերէ կը բաղկանայ, փուռուններ (փուռ), կալը, նուկեկը, ճահաճնամը, գերաններ, տորպակներ։

Փուռը, ամէնուն ծանօթ է, և ոչինչով կը տարբերի սովորական փուռներէն։ Ընդարձակ ներքին անջրպետ մը ունի, որուն մէկ կողմը դիւրաւոտ նիւթեր, ինչպէս չոչմայի, կտաւիսի ցօղեր և կտաւատի ճանճ կը վառուն, միւս կողմը ապնձուկիւք ընդհղնը կը լեցնեն։ Սառ չափը մէկ դիրք ըլլալու է։ 1 դիրքը կրնայ ըլլալ 12—24 օխայ, թէեւ այս սահմանը այնքան ճիւղ չէ։ Դիրք ըսելով պիտի հասկնանք այն քանակութիւնը, որ կարող ընդարձակութեան յարմարելով երկանաքարով դիւրաւթեամբ կրնայ ծեծուիլ։ Իւղատու հունտը որոշ ատիճան ապնձելէ յետոյ պէտք է ծեծել հատիկները մանրելու համար։

Կալը, մէկուկէս մէթր տրամագծով և գետնէն 70 սանտիմէթր բարձր, բոլորակաձեւ քարաշէն սիւն մըն է, որուն վրան սալաքարէ ծածկուած է, ատանց տ՚եւէ անհարթութիւն ունենալու։ Այս մակերեսը քիչ մը գոգաւոր կ՚ընեն, որպէսզի ընդհղէնները կամ սրմատիքը՝ ծեծուելու գործողութեան ընթացքին, միշտ փոխանակ եզերքներէն դուրս թափելու, դէպի կեդրոնը, ծեծող քարին ներքեւ հասնին։ Կալին կեդրոնը հաստատուած փոս երկաթի մը մէջ կ՚ապուցուած գերանի մը երկաթապատ կրունկը, որուն միւս ծայրն ալ կ՚ուղղուի առաստաղին գերանին հետ հաստատուած երկաթեայ կապոցի մը մէջ։ Այս ուղղաձիգ գերանը կրնայ իր կրունկներուն վրայ դառնալ բոլ հարկին։ Երկանաքարը, որուն դիւղացիները ձիթհանուց քար անունը կուտան, իր լայն չրջագիծ եզերքներով կալին վրայ կը նստի, իսկ իր մակերեսով կը կրծոնի կալին կեդրո-

նին և առատապէն մէջ ապուցուած գերանին, որուն հետ ապխտուած կ'ըլլայ: Բարեն ինկղմնէն և սիւնին մէջտեղէն հարիւրնոցնոց լուծ մը կ'երկարի, և այս լուծին ծայրը առմիներու միջոցաւ քարը պարզնող ղոյն կամ գամէշին պարանոցին կը կապուի: Կենդանին չրջանակաձեւ կը գառնայ կալին չուրջը, իրեն հետ գարձնելով քարը և սիւնը միանգամայն: Որպէսզի կենդանիին խելքը չգառնայ, աչքերը երկու քովերէն կը կապուն, առաջմտաը միայն բաց կը թողուն:

Չիթիանը, որ թի մը ձեւքը, ձիթխնձուց քարը գարձնող կենդանիին կը հետեւի, չարաշահ՝ ծեծուող արմաւքը վրայ կուտայ (քարչին ղեկքներէն դուրս ցցուածները կամ ցցումները դէպի կալին կեդրոնը կը մղէ, որպէսզի քարին հոլովական ձիրքին վրայ գանուի):

Կալին վրայ խզուտար հունտերը արագ ատիճանով մը կը ծեծուին. այսինքն ծեծելուն նպատակն է փշրել զանազան, առանց անոնց խլաը հանելու: Ուստի չուշման, մանաւանդ կատարեալ հունտը միշտ ամէն կը ծեծուին, որովհետեւ անոնց հատիկները ամէն դժուար կը փշրին: Իսկ կանակէրչաքը, որ շատ խլ կը պարունակէ և հատիկները ոչ խոշոր ըլլալով դիւրաթեամբ կը փշրին, քիչ ժամանակ կը ծեծուի:

Չիթիհանքի կալին վրայ կը ծեծուին նաեւ արմաւիքներ, անոնց՝ ծեծած, կորկոտ և ձուարտ ունենալու համար: Ատոնք ծեծուելէ առաջ չեն ազնաուիր, և կը ծեծուին միայն իրենց թեփերը հանելու համար: Ծեծուելիք արմաւիքին վրայ քիչ մը ջուր կը սրսկուի, որպէսզի՝ թէ թեփը դիւրաթեամբ անջատուի, և թէ հատիկները չփշրին:

Չիթիհանուց կալը և իր վրայ կատարուելիք գործողութիւնները ատոնք են:

Ձահաճնամբ՝ ձիթխնձքին չէնքին երկրորդ մասն է, որ առաջին մասէն 1 1/2 մէթր խոր է, նոյն առատապէն ներքին. 4–5 մէթր լայնութեան և 6–7 մէթր երկայնութեան, 6 մէթր ալ բարձրութեան ունի: Մէկ պատին վրայ հոն մը չինուած է արրատաչ քարերով ու փոսացած սալայատակով, 1 1/2 մէթր բարձրութեամբ, 0,80 սանթիմէթր խորութեամբ և մէկ մէթր լայնութեամբ. սոյն յատակին կը միանայ վիմախոր փոքրիկ ուղղան մը:

Այս փոս յատակին վրայ է որ կը չորուին ծեծուած ընդեղէնով լեցուած բոլորաձեւ պարկերը, թուով՝ 10—12 հատ. ու այս պարկերուն վրայ կը յանգին երկու հակայ գերաններու ծայրերը:

Գերանները, իրարու միացած, ճնշող ճշմարիտ լծակ մը կը ձեւացնեն: Այս լծակին կառանը կամ յենարանն է հոնին վերին բաւարը որ նոյնինքն պատին վերին մասն է, ծանրութիւնը՝ երկուքին ծայրերուն կատարելիք ճնշումն է, իսկ զօրութիւնը՝ կառանէն 4–5 մէթր հեռու երկարող երկու գերաններուն միւս ծայրերը կը կազմեն:

Այսպէս.

Գերաններուն վերջին երկու ծայրերը հատ հատ քառակուսաձև կոճղով մը իրարու միացած են ամրապէս, իրարմէ կէս մէթր անջրպետով մը անջատուած: Այդ միացնող կոճղին մէջտեղը, որ գերանները իրարմէ բաժնող անջրպետին մէջեւ կ'իյնայ, երկու ծայրերէն հաւասարապէս հեռու, պղոսեակաձեւ ծակ մը կայ 20 սանթիմէթր տրամագծով: Այս ծակէն կ'անցնի ուղիղ պղոսեակաձեւ գերան մը, որ երկու կրունկներով գետինին և առատապէն գերաններն միացած է կամրջակով, և կրնայ ինք իր վրայ հոլովիլ գիւրաթեամբ: Այս պղոսեակաձեւ սիւնին առջին մասին վրայ հատատուած է մեծ երկանաքար մը նուկեկ անուններով, գետնէն 70 սանթիմէթր բարձրութեամբ: Ասիկա կը կազմէ լծակին չարժող մասը: Երբ նուկեկը գարձնեն ոչ կամ ձախ, պղոսեակաձեւ սիւնը միասին կը գառնայ, և իր միացեալ երկու գերաններուն ծայրերը հետզհետէ վեր դէպի առատապէն կը բարձրանան, կամ վար կ'իջնեն: Ուրդ, ամէն հեղ որ գերաններուն զօրութեան կազմը գանուած ծայրերը վեր բարձրանան, միւս ծայրերը դէպի վար կը ճնշեն իրարու վրայ չարուած և ծեծուած ընդեղէնով լեցուած մազափնա պարկերուն վրայ: Ասիկա լծակներուս ամէնէն զօրաւոր տեսակին կը պատկանի, և իր տրուած սաստիկ ճնշումին տակ խլը մանրուած ընդեղէններէն կ'անջատուի, ու կը հոսի վիմախոր աւազանին մէջ:

Նուկեկը մէկ մէթր տրամագծով 50–60 սանթիմէթր հաստութեամբ երկանաքար մըն է, որ, պղոսեակաձեւ սիւնին հետ լծակի ուրիշ մէկ տեսակը կը կազմէ: Սիւնին պղոսեակներուն քայլերը իրարմէ 6–7 սանթիմ հեռաւորութիւն ունին: Նուկեկը ամրապէս հատատուած է պղոսեակաձեւ առջին մասին վրայ, գետնէն 0, 70 սանթիմէթր մոյն բարձրութեամբ: Ասիկա ճախարակի գեր կը կատարէ. նուկեկը եզներէն բանելով կը գարձնեն և այս կերպով առաջ կուգայ հոլովական անդիմադրելի ոյժ մը, որուն թափին տակ գան լծակին (գերաններուն) միւս ծայրը բարձրացած վիմախորի ճնշում ի գործ կը դնէ պարկերուն վրայ:

Իւղի, ձէթի համար կը գործածուին պարունակութիւնն չափեր, որոնք սահմաններ են. ինչպէս՝ նուկի, բուղր և լիր: Նուկին, ծանրութեան չափի վերածուելով քանակութիւնը տրիթմի կը հաւասարի. ուրեք նուկին մէկ բուղր է, ուրեք թուղրը 200 տրիթմի կամ կէս օխայի հաւասար է. տասներկու թուղրը մէկ լիր է, այն է՝ վեց օխա: Անշուշտ, պարունակութեան և ծանրութեան չափերուն այս բազմազանութեան մէջ, նախնիներուն տեսակարար ծանրութիւնը նկատի չունէք ոչնինար, բազմազանութիւնը կ'ընծանք պարզապէս թողուլ ջնորի ծաւալն ու ծանրութիւնը միայն նկատի ունենալով:

Ահա, Բալուի ձէթի կամ բուսական իւղեր արտադրող գործարանը աս է․ և կը ներկայացնէ, ամենայն հարազատութեամբ իր նախնական տիպը․ գիւղացին ոչինչ աւելցուցած է անոր յօրինուածութեան վրայ, և ոչինչ պակսեցուցած է անկէ։ Ինչ որ եղած է ցարդ, նոյնը եղած է նաև դարեր առաջ։ Ամէն գիւղ ձիթհանք չունի․ քրդական գիւղեր բնաւ չունին․ հայ գիւղերէն քիչեր միայն ունին, իսկ միւսները այս քիչերէն կ'օգտուին։

Ձիթպանը՝ ձիթհանքը բանեցնող աշխատաւորն է, ձիրպրճի լաքը, այն ձիթոտ զգեստն է, զոր աշխատաւորը կը հագնի ձիթհանքի աշխատութիւններուն ընթացքին։

Այս շեղումով վերջացնելով ձիթհանքի կազմութեան և գործածութեան ծանօթութիւնները, կը շարունակենք մշակութեան մասին մեր գրութիւնները։

ԺԶ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

Թ.

ԲԱԿԼԱՅ

Ընդեղէններու կարգին կը պատկանի նաև բակլան։ Բալուի մէջ առատ մշակութեան լայն գետին կը յատկացուի, որքան չի յատկացուիր մերձաւոր գաւառներու մէջ։ Միայն կանաչնոտ քիւսակը չեն մշակեր հոն։

Այս բոյսին ցօղունը ընդհանրապէս տերևներով շրջապատուած կ'ըլլայ, ու տերևներուն ցօղունին միացած յօդուածէն կ'երկարին՝ հատիկները պարունակող՝ լայն, ուռած ու երկայն պաճուկներ։ Բարձրութիւնը 75 սանտիմէթրէն աւելի չըլլար։ Ցօղունը թէև հաստ կ'ըլլայ, բայց կարծր չըլլար․ այնպէս որ մանգաղով քաղել կարելի կ'ըլլայ։ Քաղելէ կամ հնձելէ յետոյ, խուրձերու կը վերածեն, ու խուրձի վիճակին մէջ է որ կալ կը փոխադրեն։

Գիւղացիները, բակլան, կանանչ ու մատղաշ վիճակին մէջ, հաճ-ուստխօրէն իբր բանջարեղէն կը գործածեն, անկէ կերակուրներ պատրաստելով։ Բայց հատիկները, պահոց օրերուն, ցորենի հետ խաշելով, և հետը կարմիր պղպեղ ալ խառնելով կ'ուտեն իբրև կերակուր։ Արդէն լուբիայի շատ տեսակներ ունին, և պէտք ալ չեն տեսներ բակլան իբրև բանջարեղէն գործածելու։

Կալը փոխադրուած խուրձերը կը կալեն, կը հանեն, հատիկները կը զատեն փշրուած տերևներէն։ Իսկ ցօղունները, չորնալէ յետոյ՝ կամնումի գործածութեամբ չմանրուելու պատճառաւ կը չորնան։ Գիւղացիները, զայն, չաւճոյի և կանեփի ցօղերուն պէս կը վառեն։

Գիւղեր ալ կան, ուր բակլային հատիկները աղալով ալիւրի կը վերածեն․ այս ալիւրը ցորենի ալիւրին հետ խառնելով հաց կը պատրաստեն անկէ։ Այսպիսի խառնուրդ ալիւրով պատրաստուած հացը թէև այնքան ախորժահամ չըլլար, բայց աւելի սննդարար կ'ըլլայ։

Բակլայի հատիկներն ալ, թրջելով կը խառնեն յարդերու հետ և արջառներուն կը կերցնեն ձմեռային եղանակին․ ա՛ս է անոր մշակութեան գլխաւոր շարժառիթը, որովհետև, ինչպէս վերը ըսուեցաւ, գիւղացին քիչ անգամ զայն կը գործածէ իբրև նուազ կարեւորութիւն ունեցող կերակուր մը։

ԺԷ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ժ.

ԿՈՐԵԿ (ԿՈՐԵԱԿ)

Կորեկը՝ արմտիքներու խումբին կը պատկանի։ Հատիկները՝ շատ մանր, ոսկեգոյն, կարծրկեղ և կլոր կեղեւի մը մէջ, ազխատ փոշոտ՝ ալիւրէ միջուկ մը կը պարունակեն։

Սերմանումը տեղի կ'ունենայ՝ Յունիս ամսուան սկիզբները, իսկ հունձքը՝ Սեպտեմբեր ամսուան ընթացքին։ Սերմանումէն չորս հինգ օր յետոյ, արտը կանոնաւորութեամբ կը ջրդեղուի։

Երկրագործները՝ իրենց ջրարբի, կամ աւելի ճիշդը ճախճախուտ արտերը կը յատկացնեն կորեկի մշակութեան, նոյն իսկ ցորենի նոյն տարուան խոզանը, այսինքն ցորենը հնձելէն անմիջապէս յետոյ, արտը կ'ոռոգեն․ քիչ մը ցամքելէն յետոյ կը հերկեն, և սերմանումը կ'ընեն։ Երբ կորեկին ցանքը բուսնի, ալ այնուհետև յաճախ ոռոգե-

լա է, նախնիկ մինչեւ որ հասունանալու մօտ ըլլայ, գրեթէ ջուրը անպակաս կ'ընեն։ Ասոր համար է որ կարեկի կը յատկացնեն ընդհանրապէս այն արտերը, որոնք գետափնեայ կամ առուներու եզերքները կը գտնուին, և ցած ու տափարակ կ'ըլլան։ Շնդ կամ զառիվեր եղող արտերը անոր մշակութեան երբեք չեն յարմարիր։ Առաջանը՝ չափաթը անգամ մը անդի կ'ուղղուայ, սկիզբնական, իսկ կը դադրի երբ այլեւս հասունցած է, և՝ հնձուելու մօտ։

Ցօղունը կէս մեթրէն նուազ բարձրութիւն կ'ունենայ ընդհանրը, ու կը վերջանայ բազմաթիւ ճիւղերէ կազմուած գարգմանակով, որ ծանրաբեռնուած կ'ըլլայ խազալի ակօդի նման չատ խիտ, ու բազմաթիւ հասկերնելով։ Ասոնք բոլորն ամէնատիպական մանր եւ ուռմազերով ծածկուած է, և քիչ մը հպած կ'ըլլայ երբ հասունցած է, կամ մօտ է հասունցուլու, ասեղնագործուած փոշիներու նմանութեամբ։

Կարեկը՝ մանգաղով կը հնձեն։ Ասոր հունձքը, որ Սեպտեմբեր ամսուն տեղի կ'ունենայ, երբ, օդերը, բաղդատաբար ուժի զով կ'ըլլան, կիները իրենց համար հաճելի աշխատութիւն մը կը համարեն։ Քաղելէ յետոյ, խուրձերու կը վերածեն զանոնք։ Խուրձերը՝ չաքաֆներով ծիլուած չեն մտնար արտին մէջ, այլ, քանի մը օր մնայն, խոզանին վրայ ցիր ու ցան կը մտնուն արեւին առակ, մինչեւ որ բաւական մը չորնան։ Ասկէ յետոյ կը փոխադրեն կալը, ուր այլեւս ո՛չ մէկ արմանք կամ ընդհատէն մեռցած կ'ըլլայ։

Կարեկով կը վերջանան կալերու այդ տարուան աշխատութիւնները։ Խուրձերը ցանցաօրէն կը չարեն կալին տարածութեան վրայ, անոնց կեմները (կոպ) կը կարուն, կը տարածեն կամ քիչ մը կ'անօսրացնեն, որպէսզի արեւը դիւրաթեամբ թափանցէ անոնց մէջ։ Քանի մը օրեր, այս անօսրացած վիճակին մէջ մնալով, ցօղունները կը չորնան, և դիւրաթեամբ կամնուելու պատրաստ կ'ըլլան, թէեւ, սակայն ցօղունները չոր վիճակի մէջ իսկ իրենց եղէգնեայ ճկունութիւնը կը պահեն։ Սակայն, կամին հատու ակռաներէն (կայծքարեր՝ կամին ներքեւն երեսին վրայ չարուած) կը մանրուին և յարդի կը վերածուին։ Սեպտեմբերը կը հարկագրէ հողագործը որ փութացնէ իր այս վերջին աշխատութիւններն ալ, որովհետեւ չատ չանցած անձրեւները պիտի սկսին։ Ուստի, քանի մը օրուան մէջ կը կամնէ, կը հսէ, և անձրեւ չգալու չանմարան կը փոխադրէ։ Եթէ պատահի որ անձրեւէն թրջի, կարեկին խերը կ'անիծաբո..., այլեւս չորնալու հնարաւորութիւն չունենալ, խոնաւութիւնը իր մէջ պահելով, ձմրան ամիսներուն կը նեխի, և անգործածելի կը դառնայ։

Կարեկը կ'ապան, ալիւրի կը վերածեն, և այդ ալիւրով հաց կը պատրաստեն։ Հայ գիւղացին կարեկ-հաց կը գործածէ միայն սովի

օրերուն, կամ չատ քիչեր երբեմն, ծայրագոյն չքաւորութեան պատճառաւ, անով իր կեանքը կը փրկէ։ Որովհետեւ, ասոր, ցորենին քաղցամաքը չատ ատան է, երբ գրեթէ մը ցորեն (24-28 օխա) 40 դահեկանի բարձրանայ, գրեթէ մը կարեկը 6-7 դահեկանի կրնայ գնուիլ։ Երբեմն, ցորենի նուազութեան կամ անբաւականութեան հետեւանքով, որպէսզի աւարկան ալիւրի պահասը մինչեւ ատոնցիկայ հունձքի օրերը կարելի ըլլայ բաւեցնել, կուկեկի ալիւրով կը լրացնեն պահասը։

Իսկ քխաթաները իրենց հացը, սովորաբար կարեկի ալիւրով կը պատրաստեն։ Անոնց մէջ քիչ է բարեւութիւնը, որ ցորենալիւրի հացով կը մտնայ։ Այդպէս ալեւին, իրենց մշակութեան գլխաւոր նիւթը կարեկն է, մինչ հոյ գիւղացիները՝ ցորենը։ Կորեկալիւրի հացը սակեզոն է և քիչ մ'ալ քաղցրահամ, բայց դժուարամարս է։

Կորեկալիւրով հաց պատրաստելու համար, նախ ալիւրը կոթոսայի մը մէջ եռացած ջուրով քիչ մը կը խաչեն, յետոյ, կոթոսային տաշտի մը մէջ պարզելով կը չալեն, մինչեւ որ խմորնոյ հացը։ Դիտելի է որ կորեկալիւրը, ցորենի ալիւրին չափ կպչուռութիւն չունի։ Ուստի որքան ալ չալեն, դժուարութեամբ իրարու կը փակչին մասնիկները, և հետեւաբար բարակ նկարահներու չի վերածուիր հացը։ Անոր նկարահները թանձր կ'ըլլան, ու թոնիրի կողերը՝ անկարելի է փակցնելով եփել, այլ պինդ թիթեղներու (սաճ) վրայ կ'եփեն։

Այս հացը թարմ եղած ատեն միայն կարելի է ուտել. այս պատճառաւ, օրը կամ երկու օրը անգամ մը անպատճառ պէտք է թարմ հաց եփել։

ԺԸ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԺԱ.

ՑՈՐԵՆ ԵՒ ՀՈՒՆՁՔ

Գիւղացին, գարնան ու ամրան եղանակներուն ընթացքին, ցորենի յատկացուած արտերը, սերմանելէ առաջ, չորս հինգ անգամ կը հերկէ, իւրաքանչիւր հերկումէ վերջ 10–15 օրուան դադար մը տալով։ Այս հերկումներէն յետոյ, արտերը կը մնան իրենց վիճակին մէջ մինչեւ սերմանուելի օրերը, առատօրէն ու անարգել կերպով ծծելով արեւին կենսատու ճառագայթներն ու բնութեան օդը։ Հողը, այս կերպով պատրաստ կ'ըլլայ ընդունելու իր մէջ ինկող հատիկները, և զանոնք կենսաբէնելու։

Սեպտեմբեր ամսուան 10–15 օրերուն երկրագործը կ'սկսի պատրաստել ցանքի համար ընտրուած արտերը։ Նախ անոնք կ'որոշէ, թէ որքան մասերու պէտք կ'ունենայ, և ապա կը սկսի ցանել։

Ցանողը, ձախ ձեռքին մէջ բռնած հատիկները, աջ ձեռքով կը ցանէ, ոտքերը կը շարժէ, ինչպէս որ ամէն ցանող կ'ընէ։ Ցանողը մանկական սասանի մը երկու անկիւններուն ծայրերը իր մէջքին կը կապէ, անոր մէջ կը լեցնէ ամբողջ ցորենը (սերմնացու) և միւս երկու անկիւնները քով քովի բերելով ձախ ձեռքով ամուր մը վեր կը բռնէ։ Աջ ձեռքով քանի քանի հատիկները կ'առնէ գոգնոցէն, և մինչ յաճախ ու համաչափ քայլերով արտին մէկ ծայրէն միւսը կը անցափոխուի, ցորենը ափ ափ կը սրսկէ աջ ու ձախ, ուշադրութիւն ընելով որ ցանցառութիւնը համաչափ ըլլայ և անդ ահդ կատարեալներ չըլլան, և ո՛չ ալ աւելորդ ցանցառուածներ։

Սերմանացանին կը հետեւի արօրը, որ սերմանուած մասերը հող մ'ալ տակնուվրայ ընելով, հատիկները իրենց վերջին հանգրուաններն կը անցուցնէ։ Իսկ արօրին կը հետեւի ցաքը, որ լայներակ ակօսները փակելով, հատիկները կ'ապահովէ ճնճղուկներու կամ ուրիշ թռչուններու ապահէչ յափշտակութենան դէմ։ Ցաքը քանի մը անգամ, չորքան կ'ընէ յղի արտին մակերեսին վրայ, մինչեւ որ սեւ անհարթութիւն չմնայ, ո՛չ կոր, ո՛չ ակօս, և ո՛չ կատաղ։

Արտը, այս վիճակին մէջ, բնութեան խնամքին կը յանձնուի այլեւս. պէտք է որ ձիւնի վերամուխին առաջ, հատիկներուն մատղաշ ծիլերը տաքցնէ ցուրտին դէմ պաշտպանելէն, մինչեւ գարուն։ Երբ ձիւնները կը հալին, այն տեղ արտը ցոյց կուտայ կանանչութեամբ ծածկուած իր գեղեցիկ երեսը, այնուհետեւ կարիքուան կամ երաշտութեան վախը միայն կը մնայ։ Ապրիլէն մինչեւ Մայիս հասկերնին վրայ չորս անգամ ոռոգումի պէտք կը տեսնուի։ Խոխանջի պէտք չունին։

Բալուի մէջ ցորենի տեսակները չորս են. Մանճաֆի, Ասորայ, Շիկոն եւ Ձոն։

Մանճաֆին կոմբոտակ է. հատիկները ոսուած են և սեւի կոբծըր ու ծանր։ Ասոր հասկերը սեւի խաշոր ու սեւի ծանր են։ Իր ցողունին բարձրութիւնը մէկէն մինչեւ մէկուկէս մէթր կ'ըլլայ։ Այս ցորենը հացագործի համար չէ գործածուիր, որովհետեւ, սակէ պատրաստուած հացը, թէեւ համով, բայց կարծր կ'ըլլայ։ Սակայն պատրաստուած հացը, թէեւ համով, բայց կարծր կ'ըլլայ։ Սակայն միակ ցորենն է ասոր, ուրկէ կը պատրաստուին իրենց ապրուստին մէկ մասը, կորկոտ, ձմածած եւն։

Ասորան միակ ցորենն է որմէ հացագործ կը պատրաստուի։ Ասոր հասկերը սպիտակ են, ո՛չ սեւ։ Ասոր հատիկները ոսկեգոյն կը պարունակէ

ասելի երկար ատեն պէտք է չսպասել։ Հայրը չատ կպչուն կը դառնայ, յատկապէս մը, որմէ օգտուելով, չատ նեղը նկատմունքներուն կրնան վերածել փոյթէ զրկուելու միջոցով։ Աշխարհին հայրը սպիտակ կ'ըլլայ, մինչդեռ մանկամիսիներ՝ կարմրորակ։

Աշխարհ ո՛չ միայն հայրապետի համար կը դործածուի, այլ, անկէ կը չհետևի նաեւ ձուլարը, որ, գիշերային գլխաւոր ապրուստն է, ինչպէս նաեւ՝ սէրբահիկը, որ ձուլարին մանր անասուն է։

Յորինի հունձքը (փոդը, ինչպէս կ'ըսեն գիշերային) Ցունիս ամսուն կ'սկսի. բոլոր երիտասարդ գիշերացիներուն համար Ցունիս, Ցուլիս և Օգոստոս ամիսները գլխաւորապէս, քանի եղանակը կը կազմուն։ Ցունիս ամսուն, արտերը, իրենց սերմանուամի կարգին համաձայն, յաջորդաբար կ'սկսին հասուննալ։

Գիշերայինները այցելութիւն մը կուտան դաշտերուն, և կը հասկնան թէ՝ քանը ո՛ր արտէն պէտք է սկսիլ։ Իսկոյն իրարու կը հաղորդուին, թէ գիւղին ո՛ր կողմը, ո՛ր արտը պիտի քաղին (հնձուն)։ Երբեմն ալ, պաշտօնապէս..., գիւղին գլխաւորը, նախորդ երեկոյին, երբ բոլոր գիշերայինները տուն դարձած կ'ըլլան, բարձր տեղի մը վրայ երգելով, բարձր ձայնով կը պոռայ ըսելով. «Վաղը մանկո՛ւղ ը, մանկո՛ւղ հա՛..., հազը կզէք օր դաշտ երթա՛ք... չըսէք օր չի լսեցինք հա՛...» (Վաղը մանկական (հունձք) օր է, պատրաստուեցէք որ հունձքի երթաք)։

Իրիկուընէ պատրաստութիւնները կը տեսնուին։ Հարս, ապչիկ, երիտասարդներ իրենց մանգաղները, մասնոցները, երկտամանին, երեկոյեան չոմման (վրան եղուանի) մկկդի կ'ամփոփեն, որպէսզի տուտօտուն վնասուտքով ժամուսաստ չըլլան։ Իսկ իրենց ձայը տանտիկինը կը պատրաստէ, և կէսօրուան մօտ դաշտ կը հասցնէ։

Սրշալոյսին առաջ, քաղաւորները (հնձող), իւրաքանչիւրը իր մանգաղը ուսին վրայ կրելով, արտ կը հասնին։ Տուներ կան, որոնք չատ հնձողներ կ'ունենան, համեմատ իրենց արտերուն ընդարձակութեան, մինչեւ 15—20 մանկղուար (մանգաղուար, հնձող) մէկ արտի մէջ կարգով, ուղիղ գծի վրայ չարուած, հնձելով կը յառաջանան, առանց կարգը խանգարելու։

Այս քաղաւորներուն կը հետեւին պաճախնիներ ալ (հասկաքաղ) որոնք վրիպած կամ հոս հոն թափթփած հասկերը կը հաւաքեն։ Իսկ երկրագործ չեղողներն ալ վարձքով հնձելու կ'երթան բանուորի պէտք ունեցողներուն։ Այսպէս գիշերը կը մնան միայն ծերերը, տանտիկիները, անչափահաս 6–7 տարեկան մանուկներ, և հաւեր... չունեցողներն իսկ, քաղաւորներուն հետ միասին արտերը կ'երթան, և, երեկոյեան օրօրոցներուն քով կ'ընկողմանին, ու չեն թողուր որ ո՛եւէ թռչնաւոր կամ անշնաս սողուն, օձ, մողէս, կոր, անոնց մօտենայ։

Ամբողջ դաշտը հաւասար մը կայ, բայց ներդաշնակ ու անաղմուկ։ կարգ մը կը սիրէ, որ միօրինակ է, ամէն արտերու մէջ, ու մանգաղները չափնելուն, և կարուող ցօղուններու հաւկերուն չըշխնարէն պատ, գ՛ուն ուրիք քաղաւորներէն մնձին, կամ տասնորդական հրամանները կամ քանի մը բառերէ բաղկացող հրամանները հրամանները չկայ, յապաղում չկայ, և ները կը լսուին։ վէճ չկայ, գիտողութիւն չկայ, յապաղում չկայ, և մանգաղը կը հասնի հակոյն հոն, ուր որ մնձաւորը նշանակած է։ Սկսիլն ու գործէն գադրիլը միաժամանակ տեղի կ'ունենան։ Հարսը, մնձաւորին հրամանին վրայ միայն մանգաղը կը խոզուն և երեխայն մօտ կ'երթայ, անոր ձիւ տալու (կաթ տալու) համար, երբ մանկիկը քանի մը անգամ լացած է արդէն։

Բոլանոր ալ (գինուս) երբեմն կ'այցելեն քաղաւորներուն և խաբեբայութիւն կ'ընեն։ Ամէնք ընդհանրապէս անտեղեակ այցելուներ կը ձեր կը մնան։ Ամէնք ընդհանրապէս անտեղեակ այցելուներ կը ձեր կը մնան։ Ամէնք ընդհանրապէս անտեղեակ այցելուներ կը ձեր կը մնան։ նկատուելու, որովհետեւ անվտանգելի են. եթէ պատահ ուրիք գանուն, հոն, ինչոր տեսնուն, մանգալ, յօտոց, չոր եւն, «ելերթանք կ'ենուն», կը գոչուն։ Այս մոլեռանդները երբեմն ալ փոխով ու թմբուկով դաշտէ դաշտ կը պտտին, զուարթացնելու համար մանկղուարները։ որոնց համար, սակայն, միշտ նոյն կասկածելի հիւրերը կը մնան, մինուրեք։

Մանկղ քաղաղներէն (հնձող) ամէնէն փութաւորն, որ կ'ունենայ փորձառութիւնէ զատ, ձեռքի մեծ արագութիւն, Օնճի կ'անուանուի։

Օնճին, նախապէս հնձուելիք արտին քաժանումը կ'ընէ, և իւրաքանչիւրին քաժինը կ'որոշէ։ Ամբողջ հունձքի տեւողութեան, ան կը վարէ հնձողները իր ցուցմունքներով։ Անոր որոշման համեմատ, հունձքը կ'սկսի արտին կէսէն։ Այս կերպով կեդրոնը խոզանի կը վերածուի, ուր կը դիզուն կամ կը հաւաքուին խուրձերը։

Հնձողները, մասնոցները՝ ձախ ձեռքի հինգ մատներուն վրայ անցուցած, և իրենց աջովն ալ մանգալը բռնած, կ'սպասեն օնճիին հրամանին։ Եւ ահա, օնճին, խաչակնքելով կ'ըսէ «Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ, Ամէն...), ու մանգալին բերանը կուռայ բուռ մը ցորեն, սակայն սկսելու նշանն է. մանգալները կը չարժին, և արտին վրայ կանգնած հասկերը յաջորդաբար գետին կը թափին։ Սրբոյ յաջորդաբար կը մերկանայ խարտիշագոյն հասկերէն, հեզհեզ ձայնով մը չլացուցիչ սպիտակութեամբ խոզանն է որ կը տարածուի կեդրոնէ դէպի եզերքները (սահմանները)։

Այս լուին, համաչափ ու եռանդուն աշխատութեան ընթացքին, օնճին կը պոռայ. «Խուրձ համարը ը քս ծոր» ըսել կ'ուզէ. պէտք է որ անձնիւր հնձող, իր քաղածը խուրձերու վերածէ և համրելով գիտնայ թէ քանի՛ խուրձ քաղած է, որպէսզի հասկցուի թէ ո՛վ չատ քաղած է. մրցո՛ւմ կայ ուրեմն... Իրենց քաղած օնը (արտին այն քաղած է. մրցո՛ւմ կայ ուրեմն... Իրենց քաղած օնը (արտին այն

մասը, որ հնձուելու սահմանուած է, առանց այս մասը հնձելով աւարտելու, ոչ ոք կրնայ միւս մասերն հնձելու սկսիլ) պէտք է որ իւրաքանչիւր հնձողի 100—120 խուրձ հունձք տայ, ցանքին աւելի կամ նուազ խիտ ըլլալուն համաձայն։ Վա՜յ ը էկեր (վա՜յ անոր) անոր որ այդ թիւէն պակաս հնձած է, ախո՜ւր ու ամօթանք կը մնայ ան մինչ միւսներուն առջև, ծիքղծիքը ապիկար ու անճարակ համարելով։ Այլևս չուզեր միւսներուն երեսը նայիլ։ Սակայն, իր քով միասին հնձողները զինքը կը քաջալերեն. և մերթ, անոր խուրձերուն վրայ՝ քանի մը հատ ալ իրենց խուրձերէն կ'աւելցնեն, որպէսզի իրենց ընկերը հեգնանքի և յանդիմանութեան առարկայ չըլլայ։

Երկու ծն ցորեն հնձելէ յետոյ, նախաճաշի կը նստին. նախաճաշի պահը իրենք սրտադեղ կ'անուանեն։ «Սրտադեղ ը» երբ կ'ըսեն. հասկցնել կ'ուզեն թէ նախաճաշի պահ է։ Ասիկա, առաւօտուն ամառուան եղանակին, ժամը 7-8 միջոցները տեղի կ'ունենայ։

Հնձողներէն իւրաքանչիւրը՝ իր մօտը, խուրձ մը կամ միշտ պատրաստ կ'ունենայ։ Կամը կապ կը նշանակէ։ Ցորենի հասկով ցօղունները արմատէն խլելով խուրձերու կը վերածեն, և առուակին, կամ աղբիւրին աւազանին մէջ մինչև մէկ օր ընկղմած կը պահեն՝ ծանր քարերու տակ։ Ցորենի ցօղունները կը ծծեն ջուրը, կը կակղնան, և իրենց բեկանելիութիւնը կը կորսնցնեն։ Ասոնցմէ 10 ական հատ կ'առնեն, և հասկերուն կողմէն իրարու հետ կը հանգուցեն, ու այս կերպով չուրջ երկու մեթր երկայնութեամբ կապեր կ'ունենան։ Այս կապերը անբացատրապէս կամ կ'անուանեն։ Կամ կապողները՝ (կապ շինող) աղջիկներ ու հարսներ են. քիչ անգամ երիտասարդներ կամ կապելով կ'զբաղին, որովհետև, իրենց համար, ասիկա շատ թեթև ու դիւրին աշխատութիւն մըն է, ուստի իրենք կը նախընտրեն աւելի դժուարին գործերով զբաղիլ։

Խաղանին վրայ ինկած ցորենի ցօղունները հաւաքելով իրարու վրայ կ'ամփոփեն այնպէս որ բոլոր հասկերը մէկ՝ իսկ արմատները միւս կողմը վերջանան, յետոյ անոնց մէջքէն կամով կը կապեն ամրապէս, ծունկով ճնշելով, այնպէս որ, արտէն մինչև կալ փոխադրուելու, դիզուելու, կամ դէզէն վար առնելու բոլոր ցնցումներէն կամը անխախտ կը մնայ, և խուրձը չի ցրուիր մինչև չորչ ըլլալու պահը։

Առաւօտուն նախաճաշէն յետոյ երկու ծն ևս քաղելով՝ կէս ժամու չափ հանգիստ կ'ընեն։ Այս միջոցին, արտին վրայ հոս հոն, ցիրուցան թողուած խուրձերը՝ խաղանին կեդրոնը կը կրեն, առաջին անգամ հնձուած ծնին տեղը։ Փորձառու մէկը անոնցմէ, 5-6 մեթր տրամագծով բոլորակ խարիսխ մը կը կազմէ, ու այդ խարիսխին վրայ

հետզհետէ խուրձերը դիզելով 6-7 մեթր բարձրութեամբ կոն մը կը ձևացնէ միշտ հասկերը դէզին մէջ, իսկ արմատները դուրսի կողմը ամդարձելով։ Դիզողը վարպետ ըլլալու է. թէև ոևէ չափ չի գործածեր, պարզ գործիք մը միայն (երկու մատնի) ունի, բայց փորձառական հմտութեամբ կրնայ հաշուել իր ասլիք ընդարձակութիւնը, բարձրութիւնը և կոնի վերածելու աստիճանական տրամագծային նեղմումը։

Հնձողները, խուրձերը դէզի վայրը փոխադրելէ յետոյ, կը հանգչին։ Դիզողը և իր օգնականը կ'աշխատին։ Դիզողը դէզին վրայ կ'ելնէ, երբ արդէն մէկ երկու մեթրի չափ բարձրացած կ'ըլլայ. իսկ օգնականը, երկու մատնիով խուրձերը վեր կ'ուտայ, զորոնք վարպետը առնելով յարմարօրէն դէզին վրայ կը շարէ։

Հանգիստի պահը վերջ գտած կը համարուի, երբ ծնճին ոտքի կ'ելնէ, և ծն կ'առնէ (հնձուելիք մասը կ'որոշէ) թէև այս անգամ ո՛չ նախորդներուն չափ լայն. որովհետև, օրուան ամէնաշոգ ժամերն են որ կը սկսին, և, արևուն կիզիչ ճառագայթներուն տակ կքած քրտնաթոր քաղուորները, կորուսած են առաւօտուն իրենց կորովն ու եռանդը, ոգևորութիւնը նուազ է, և ո՛չ ալ մանգաղներուն սույժ չկանչիւնը կը լսուի. բայց, ո՛չ մէկ տրտունջ, ո՛չ մէկ փափուկ, անոնք վարձկաններ չեն մեծ մասամբ, իւրաքանչիւրը՝ իր գործին, իր աշխատութեան, իր յոգնութեան ու ճակատագրին գիտակից. հոգեկան անձկուն կորովով մը ճիգ կ'ընէ չորքային ներդաշնակութիւնը պահելու, չուզելով յուէտ ոչ մէկէն ետ մնալ աշխատութեան բաժինով մը։ Աս հերոսութիւն մըն է։ Ահա՛, քիչ մ'ալ, լար մը միայն կայ, կանգուն հասկերու գիծ մը միայն մնացած է. և ահա յաղթանակի ոգևորութիւնը կը զարթնու, ծնը վերջացած է այլևս։ Հունձքը գտղուած է, կէսօր է, խուրձերը կը կրուին դէզին մօտը, և չուքը ամփոփուած է դէզին ոտքին տակ, արևը վերէն չեչտակի վար կը նայի։

Քաղուորները հաւաքուած են չաթմային չուքը. տանտիկինը արդէն ճաշը ժամանակին խաղանը հասուցած է։ Կէսօրուան ճաշը ճոխ է. խարկուած միսով ու ձուարով եփուած եղինձ, հետը միասին մածնաթան կամ թանապուր. կամ նաև սեր, կարագ, հացբրդօն (ձուածեղ)։ Առաւօտուն նախաճաշը ընդհանրապէս սերէ ու կարագէ կը բաղկանայ. կէսօրուան ճաշը միշտ պէտք է որ ապուր մը ըլլայ։ Ճաշելէն յետոյ չուրջ երկու ժամ հանգիստ քուն մը կը քաշեն, դէզին կամ չաթմաներուն և կամ մերթ ծառերու, եթէ կան, ստուերներուն տակ երկննալով։

Այս հանգիստով իրենց ոյժերը վերստացած, ոտքի կ'ելնեն, և ծն:իլն հրամանին կ'սպասեն։ Ան ալ արդէն իրենցմէ առաջ իսկ

ոտքի վրայ է, և հնձելու սկսելու նշանը կուտայ։ Նոյն կանոնաւոր ու ներդաշնակ աշխատանքն է որ կը չարունակուի. արդէն օդը քիչ մը զովանալու սկսած է, այլեւս կիպիչ ոտքերն չեն նեղուիր։ Ընդհուպ Էֆիճ, կէսօրուան ու երեկոյեան միջին պահը պիտի ըլլայ արդէն, ոպեւորուած կանոք մը կը վերսկսի, ու տակաւ թիակ կ'առնոյ, քանի ժամանակը ասի, որովհետեւ կը սեւնայ որ արեւը հետզհետէ կամարէն դէպի վար կը խոնարհի, ծառերուն, բլուրներուն ու քարքարկներուն սուեւերները կ'երկարին, իրար խոչոմեւելով։ Խոզանը կը զղայ անոնց մանզաղներուն առջեւ, և հակերը՝ եռեւէ եռեւ կը խոնարհին գետին։ Խուրձերը չորք չորք կը մնան հնձողներուն եռեւը։

Եթէ ցորենին ցօղունները երկայն ու խիտ են (մանաւանդ ցօղունները այդպէս կ'ըլլան), հունձքը տարբեր եղանակաւ կը կատարուի։ Քաղաղը երբ ձախ ձեռքով ցօղունները կը բռնէ, ձախ ոտքն ալ անոնց ներքեւ դնելով, և ալ ձեռքի սուր մանգաղով զարնելով կը կտրէ, և իր ձախ ոտքին վրայ կը հաւաքէ, այս կերպով, քանի յաւաջանայ, քաղուածներն ալ ոտքով առաջ կը մղէ։ Աւել արտին մէջ լայն արահետ մը կը բացուի, դրեթէ մէկ մէթր երկայնութեամբ։ Այս եղանակով հնձող մը ո՛չ կրնայ կանգ առնել, և ո՛չ ալ հանգիստ ընել։ Հունձքի այս եղանակը սիլմէ կ'անուանուին։

Մինչեւ մայրամուտ, չորս հինգ օր եւս քաղելով խուրձերու կը վերածեն, և կը փոխադրեն դէղին մօտերը։ Բացատրած ենք արդէն թէ դէզը ինչպէս կը դիզէ վարպետ դիզողը։ Եթէ արտը ընդարձակ է, այսինքն ուրթը կամ ոտը ոճ (արտավար) տարածութիւն ունի, մէկէ աւելի դէզեր կը կառուցանեն անոր վրայ, անոնց մէջ ամիսներով ամբողջ նոյն արտին ցորենը։ Այսպիսի մեծ արտ մը 8–10 հնձողներ հազիւ կրնան երեք չորս օրէն ուտարել, պայմանաւ որ ուրիշ վարպետ քաղուորներ ըլլան։ Ուրեմն ցորենը, ժամանակին իրենց հունձքը ուտարելու համար կ'ատիպուին մշակներ վարձել՝ օրական մէկական չափ (=6–7 օխայ) ցորեն վարձքով։ Վարձուած մշակներըը, պարտաւոր են, մինչեւ հունձքին ուտարուելը, անընդհատ չարունակելու, չեն կրնար, հունձքին ուտարելէն առաջ, լքել իրենց ստանձնած գործը, և ուրիշի մը արտը հնձելու երթալ։ Թէեւ այս վերջինը նախորդէն աւելի լաւ վարձատրելու խոստումներ տայ իրեն։ Վարձկան մշակները, նախաճաշը, ճաշը, նոյնիսկ ընթրիքը վարձողին տեղւոյն պիտի ընեն. ամօթ է որ իրենց տունէն ճաշեն։ Այսպիսի աշխատութեամբ մշակ մը ամառն ի բուն աշխատելով, այսինքն միայն հունձքի չրջանին որ առաւաւտեան 80 օր պիտի կրնայ տեւել զանազան քաղերն ալ միասին հաշուելով, կրնայ չափիլ 80 չափ կամ 560 քաչ ցորեն։ Այս կերպով մշակները, մշակութեամբ,

կրնային ինքնաբուխ ըլլալ տակէ չուրջ 50–60 տարիներ առաջ։

Այսպէս, մշակները իրենց խոստումը միշտ կը յարգեն, իրենց համար դժուարը անպատիւ վարմունք մը կը համարուին և հետեւաբար ամօթալի։

«Մանկալը» (հունձքը) Օգոստոս ամսուն կը լրանայ։ Շուտ լինցուղները՝ իրենց գործընկերոջն կամ ազգականներուն օգնելու կ'երթան, առանց փոխարինութեան, եթէ անոնք ի վիճակի չեն մշակ վարձելու։

Օգոստոսի վերջերը բոլոր ցորենի արտերը ոսկեգոյն վրան վերածուած կ'ըլլան։ Այլեւս դաշտերու ամայութիւնն է որ կ'սկսի հետզհետէ ցոյց տալ իր անախորժ ու տխրագին երեւոյթը։ Խոզաններու միապաղաղ սպիտակութիւնը ընդհատող, մերթ ցանցառ, մերթ չատ խիտ, բազմիկ խաան է այժմ որ իր մութ կանանչութեամբ, կամ եթէ հաւսունցած է, թուխ գոյնով ոգուտներու, ստրիկաստ, կամ եթէ հաւսունցած է, թուխ գոյնով ոգուտներու, ստրիկներու նման կը ծածկէ աչքի ոսջեւ մինչեւ հորիզոնը կամ մինչեւ լեռներու ոտքը տարածուող մերկութիւնը։

Շրջում մը ընելով, ցորենի կարգին ներկայացնեմ նաեւ այս բոյսը, որ օգտակար է մասամբ ցորենի արտերուն պարարտացուցմին։

Սակիս, ոսպի բոյսին նման, փոքր ու նուրբ է, բազմամզի, մութ կանանչագիտակ։ Շատ փոքր, գրեթէ կորեակի մեծութեամբ ծաղիկներ կ'ունենայ, երբ կը հասունցնայ, ցորենի արտերուն, ուստարաններուն մէջ ուստարէն առաջ անվնաս բոյս մըն է. սակայն կանաչը կարճատեւ է, մէկուկէս երկու ամիս հազիւ կը տեւէ, սրմէ յետոյ կը չորնայ։

Զոր վիճակին մէջ գրեթէ սեւ գոյն մը կ'առնայ։ Զախտազանց գիւրաւառ բոյս մըն է, այնպէս որ, երբեմն զայն կը քաղեն և ուտեն տանելով դորդանին մէկ անկիւնը, ծածկին տակ կը դիզեն և իւրեւ կպցանք կը գործածեն ուրիշ գիւրաւառ կպցանքներու հետ միասին։ Իրեւ վառք չի գործածուիր, որովհետեւ չուտով կ'այրի, խոնաւ

բոյս մը ըլլալու առնմանուած է. անոր ամբոխին՝ գիւղացին չի նեղուիր, որովհետեւ դժուար չէ, եթէ հակ ըլլայ, զայն փճացնել...

Բազկերէն ալ չեն հնձեր, այլ ըստ հարկին զայն արմատախիլ կը հանեն, որովհետեւ խոր արմատներ չունի, ուստի դիւրաթեւռեմբ կը բաժնուի հողէն, քազուած բազկերները իրարու վրայ կը դիզեն, այս դէղերուն վրայ քարեր դնելով քանի մը օր ճնշումի տակ կը պահեն. այս կերպով խոտոմներու վերածուած կ'ըլլան անոնք։ Խոտոմները ձեռացնող բազկերները այլեւս իրարմէ չեն անջատուիր, չեն ցրուիր, այնպէս որ երկու մարդով կարելի կ'ըլլայ փոխադրել զանոնք տեղէ տեղ։ Շալակով տուն կը կրեն այդ խոտոմները։

Բազկերէն մասին այս ծանօթագիտութիւններէն յետոյ կը դառնամ նորէն գործին։ Առաջ սերմանուածը, հունձքը բաղարեցի, այգեգործով չի վերջանար, մինչեւ հասկերուն օգտագործութիւնը, դեռ շատ մը աշխատութիւններէ պիտի անցնի։ Ասիկա գիւղացի երկրագործին մտահոգութեան, խնամքին, յոյսերուն գլխաւոր առարկան է։ Որովհետեւ, գիւղացին տունը ինչ որ չդանակ, դորեն հացը պէտք է դանակ, ու եթէ այս չդանակ տունը թափուր կը համարուի, և անեցիները սովի ու մահուան առաջերին ծածանիլը կ'երեւակայեն իրենց տան անկիւններուն մէջ...

ԺԹ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԺԲ.

ՑՈՐԵՆԸ

Դէպի կալը Մանգալը (հունձքը) վերջ գտած է այլեւս Բոլոր՝ գաշտի աշխատաւորները տունն են. մէկ երկու օր հանգիստ պիտի ընեն. պիտի մաքրուին գաշտի վրայինէն ու քրտինքէն գոյացած ոտաներէն, և պիտի պատրաստուին իրենց աշխատութիւնները այլեւս կալերուն մէջ շարունակելու։

Տանտիկինը, ուրախ ու աշխոյժ, գործի վրայ է միշտ Սրահատնամ մը կ'ուենենայ, անհնելով որ՝ իր գեղատի հարսները, աղաքնեները և բոլոր գաշտի աշխատաւորները քրտինքով ու փոշիի խառնուրդով չաղախուած են։ Կաթսաները, ջուրով լեցուն, ալրէն կրակի վրայ

դրուած են. ձվերը՝ (*) ճարճատելով, բոցարձակ կը վառի, և ջուրը եռալու սահմանն առջեւ է։

Ուրիշ կաթսաներու մէջ տաք ջուրը կը փոխադրէ, հալկուճով կը բարեխառնէ, լոգանքի սահմանին վերածելով զայն։ Իր ձեռնները հատիկ հատիկ կը լոգցնէ մեծ խնամքով ամառելով ու օճառելով քանի մը անգամ, անոնց գլուխը, կրնակը, կուրծքը, թեւերը, սրունքները և կշկռատած ոտքերը՝ քանի մը անգամ հառաչելով. «վա՜խ, քոնա՜մ ես, ըս ի՜նչխէ (ատ որչա՜փ) կեղտ (ապտ) ը (է) լցուեր վրաս...»։

Փոքրիկը, պատանիները ու հարսները այսպէս գուրգուրանքով լոգցնելէ և հագուեցնելէ յետոյ, կը թողու որ հարսներն ալ, իրենց կարգին, իրենց ամուսինները լոգցնեն։ Լոգանքը այս կերպով կ'ամբողջանայ, միաժամանակ լուացքն ալ վերջ կը գտնէ։

Հանգիստը մէկ երկու օր մնայն կը տեւէ։ Պէտք է ընդհատել կալերու պատրաստութեան սկսելէ։ Կալատեղին գրաւուած է ամբողջութեամբ՝ ծեփուած կզգուրներով, որոնց մէջտղներէն խտանալ սկսած են իրենց ծիլերը բարձրացնելու։ Պէտք է կզգուրները տուն փոխադրել։

Բոլորը, տանտիկինն ալ միասին ըլլալով, կարն են աւարտել կանուխ։ Իւրաքանչիւրը կշտուրի քանի մը կապոպար (կապապար) շալկած դէպի տուն, մինչեւ կեզրտուն կ'երթայ կքած։ Այս երթ ու դարձի չարքը, եռուզեռը կը տեւէ մինչեւ որ ամբողջ փոխադրութիւնը աւարտի։ Այս աշխատութեան ընթացքին, նոյն զբաղութիւնն ու եռանդն է որ կը տիրէ իրենց մէջ։ Մանուկներ իսկ հաճոյքով կը մասնակցին փոխադրութեան գործին, և չալկելով մէկական կապոպար կշտուրան կը տանին ու կը դառնան, չալակցատելով իրարու հետ։ Այս աշխատութեան ընթացքին, տանտիկինը, ինչպէս ամուսինը միշտ կալը կը մնան, և կշտուր կրողները կը քաջալերեն, իւրաքանչիւրին չալակը մէկ, երկու, երեք, չորս կապոպար դնելով։ Որպէսզի այս կշտուրները չմաշին, կրողները՝ իրենց մէջքին մէկական սպրան կապած են, քաջալերողը՝ կապոպարները կրողին կրնակին վրայ չարելէ, սպրանին երկու ճիւղերը անոնց վրայէն դարձնելէ յետոյ, կրողին ձեռքը կուտայ։ Կրողը, կը պրկէ զանոնք, և այս կերպով չալակը կ'ապահովուի։

Այս փոխադրութիւնէն յետոյ, որ շատ չի տեւեր, քանի մը ժամէն կ'աւարտի, ամբողջ կալատեղին կ'ուռզեն, արօրով կը հերկեն, — հիւսխայինները չեն հերկեր, — ու թող վիճակին մէջ կը ցամքին մինչեւ որ ո՛եւէ անհարթութիւն, կամ բռնատկանութիւն չմնայ։ Այս վիճակին մէջ մէկ երկու օր կը թողուն որպէսզի ցամքի և քիչ մը պնդանայ հողը։ Ցամաքումէն յետոյ, դեռ խոնաւ վիճակի մէջ աո-

(*) Այս բառը իբրեւ եզակի կը գործածուի։

կան, կ'ակռին ծանր լուքարներով լուծել։ Լուծելու գործողութիւնը քանի մը չրջանով կ'աւարտի. այսինքն, առաջին անգամ, կալին ամբողջ մակերեսը կը լուծուի, երկրորդ, երրորդ և չորրորդ անգամ նոյնը կը կրկնուի, որմէ ոչ մէկ մաս կը վրիպի։ Այս գործողութիւններէն յետոյ, կալը չորնալով կ'ըլլայ՝ մոքուր, կատարեալ հարթ, և մանաւանդ այնքան կարծր, որ կամիւռմի բոլոր ճնշումները հակառակ, և հակառակ որ մարդիկ, կենդանիներ չարաչարելով կ'երթեւեկին, անխոնջ կը մնայ, ու քիչ մը փչրուած հող կարելի չըլլար անոր վրայ գտնել։ Այս կերպով, անոր վրայ կամիւռած և հոսուած արմաւիքը միշտ հողերէ ու քարերէ զերծ կը մնայ։

Կալերու այս պատրաստութեան մեծ խնամք կը տարուի, եթէ ոչ բոլոր արմաւիքը հողերու հետ պիտի խառնուէր։

Կալատեղին պատրաստ է այլեւս։ Երկրագործ գիւղացիին առաջին գործը կ'ըլլայ՝ քաշկնան, ապտը, գարին, ֆիթը, կտաւատը, բակլան և սիսեռը՝ այլերով հան փոխադրել, և նախ, առանք կամնել, հոսել և առն կամ մարտաք (*) ակռաւորել, որպէսզի կալը գտատրկուի և ամբողջովին արամագրելի ըլլայ ցօրենի՝ ամէն ընդարձակ ու ամէն երկարատեւ աշխատութիւններու և գործողութեանց։ Վերը յիշուած ընդհղիններու և արմաւիքին կամիւռմի և հոսելու գործողութիւնները երկար չեն տեւեր, մէկ երկու չաբաթէն կ'աւարտին։

Կարգը, ցորենին կուգայ։

Շատ հող ըսի թէ, գիւղացին, իր արտերուն արդիւնքը այլերով կալ կը փոխադրէ։ Այլը անոր մեծագոյնակ փոխադրութիւններուն գլխաւոր միջոցն է։ Ասիկա ճիշդ է միայն գաշտի գիւղերուն համար, որոնք լայն ու ասֆարակ ճամբաներ ունին, և որոնց արտերուն վրայ ամէն ուղղութեամբ, առանց արգելքի, այլերն անհիները կրնան թափառիլ։ Նոյն չէ լեռնային գիւղերու համար, ուր ճամբաները կածաններ են ընդհանրապէս, վտանգաւոր փուլերով ընդմիջուած։ Այս պատճառին անոնց փոխադրութիւնները կը կատարուին՝ էշերով ու ջորիներով միայն։ Այս պատճառաւ, անոնք, բաղդատաբար, դանդաղօրէն կը կատարուին, և հետեւաբար երկար ժամանակ կ'ապառնան։

Շատերն այս պիղծերէն, փոխադրութեանց դժուարութիւններէն ու ժամավաճառութիւններէն զերծ մնալու համար, իրենց խոզամներուն վրայ նոյնիսկ կը յարդարեն իրենց կալերը, ոչ շատ ընդարձակ գետնամաս մը յատկացնելով ասոնց։ Առանք ալ, ընդհանրապէս, շատ

(*) Այս բառը "ֆ„ով կը վերջանայ եւ ո'չ թէ "գ„ով. ասիկա որոշապես հասկնալի կ'ըլլայ երբ գայն գիւղացին կ'արտաբերէ սեռական հոլովով կամ հոլովուած ձեւով մը, ինչպես. մարֆի, մարֆէ։

հունձք չեն ունենար, և իրենց ցօրենի արտերը եթէ իսկոյն կէց չըլլան, իսկոյն շատ ալ հետաքրքիր չեն ըլլար, ուստի փոքր կալատեղի մը իրենց կրնայ բաւարարութիւն տալ։

Դաշտային գիւղերը ո'չ միայն իրենց փոխադրութիւնները այլերով կը կատարեն, այլ, միաժամանակ, որպէսզի աւելի արագ ընթանայ գործը, էշերով ալ կ'ընեն, իւրաքանչիւր էշի վրայ 10–12 ցօրենի խուրձեր լեցնելով։

Ցօրենի, գարիի կալ փոխադրելը, ըլլայ այլով, ըլլայ գրաստներով, Օրաճ կրել կ'անուանեն, փոխադրողին ալ՝ Օրաճ կրող։ Օրճն գուցէ որոյ բառէն ծնած է։

Այս ամէնով, կարեւոր է հարկաւ գիւղացիներուն գործածած այլին մասին քիչ մը ծանօթութիւններ տալ։ Իրենք, գիւղացիները այլ կ'անուանեն զայն։ Նոյն բարբառին մէջ, այլ կը նշանակէ նաեւ ամբարակ քար, որ գետիններուն ամայուտակելու համար կը գործածուի։

Այլը կա՛ւ այլը կը բաղկանայ՝ երկու արեղներէ, երկու պլանիներէ, ներտ մը, չորս արղաներէ (ակռայ) և տուճ մը։

Արեղները՝ երեք, երեք ու կէս մէթր երկայնութեամբ և 15–20 սանթիմէթր արամագծով, կեղեւէն մաքրուած ու փորուած երկու գերաններ են, որոնց բարակ ծայրերը իրարու հետ ամրապէս հոսուած են, երկաթեայ անուրի մը մէջ սեղմուելով։ Առանք, զոյգ պահառ երկարելով աւելի անկիւն մը կը ձեւացնեն, որուն վերջին բացուածքը չափով 1.75 մէթր է։ Արեղներուն այս վերջին ծայրերը՝ երկու մէթր, իսկ մէկուկէս մէթր դէպի առաջ երթալով՝ մէկ մէթր երկայնութեամբ երկու գերաններու միջոցով ամրապէս իրարու կը միացուին։ Այս երկու գերանները իրենց միջեւ կը ձեւացնեն արահետի անջրպետ մը, որ սախատակներով լեցուած է։ Որպէսզի այս սախատակեայ խարխոյը լեւնելու ծանր ճնշումներուն կարենայ առկայ, իրենց ներքեւէն, խաչաձեւ մէկ երկու ձողեր կ'երկարեն, որոնց ծայրերը կ'ապահովեն արեղներուն վրայ դէմ դիմաց բացուած փոսերու մէջ։ Այս ձողերը գոսի կը կոչուին։ Իսկ արեղներուն՝ սախատակներով գոցուած այս անջրպետը տուճ կ'անուանուին։ Տանը վրայ կը չարաչարին փոխադրելի ծանրութիւնները։

Արեղներուն ներքեւ, ամէն ճիշդ միջին կէտին վրայ 30–35 սանթիմէթր երկայնութեամբ ցիցեր հոսուած են ամրապէս։ Այս ցիցերը արղայ (ակռայ) կը կոչուին. ասոնց միջեւ կը թաւալի գերաններուն ներտ, այն գերանը, որուն երկու ծայրերուն վրայ կ'ամրացուին բուն գլանները։ Գլանները հոսուած են ներտին հետ, ու ասոր հետ միասին կը թաւալին, և ո'չ թէ ասոնցմէ։

Նետը, կարծր պէտք է որ ըլլայ, ուստի, թթենի, բանչի (լաւա), թիզիլի (թեղոչ) կամ փշատի փայտերէն կը չինուին։ Որովհետեւ

թթենին ամէնէն չատ ապրածուած ծառն է, և անկէ միշտ կ'ընտրէ յարմարագոյն գերանները ունենալ, այս պատճառաւ նետը ընդհանրապէս թթենիի դասակարգէն կը չինեն։

Ասիկա, 2 1/2 մէթր երկայնութիւն ունի, մէջ տեղը բոլորաձեւ յղկուած է. իսկ, ծայրերուն մօտ, արեզնէրէն նեղ, աւելի ուռած կ'ըլլայ։ Այս ուռկերէն մին, այն մասը, որ արզանդերուն (ակուռներուն) միջեւ պիտի անցնի, գրեթէ բոլորաձեւ յղկուած ու աւելի բարակ է ապամոգծով, իսկ երկու ծայրերը քառանկիւն երեսներով կը վերջանան, և կը հասնուին գլաններուն քառանկիւն ծակերուն մէջ. գլաններուն ծակերէն 10-15 սանտիմէթր տակաւին դուրս կ'երկարին ծայրերը, որոնց վրայ ալհասպիւմը կը կատարուի, որպէսզի գլանները չչարժին կամ չդահնուին ներեն։

Գլանները, երկաթեայ շրջանակներու մէջ ամրապէս պրկուած մայրի տախտակէ բոլորակներ են, որոնց, դէպի կեդրոնը, հաստութիւնը հետզհետէ կ'աւելնայ, բազդատմամբ եղերքներուն, և, երկկողմնակի թարթ ոսպնեակի մը նմանութիւնը ունին։ Ասոնք, շուրջ մէկ մէթր տրամագիծ ունին։

Գլանները անշարժ ապառաժութիւն չեն, կը ներծծուին Սեբաստիոյ նահանգին պահանջ կեմերէկ դիւղին. այս է ուանդակութիւնը։ Ուանդակութիւն կ'ըսենք, որովհետեւ գլաններու վրայ տեւական ու յամառապէս գնահատելը չեն ըլլար։ Գլան մը կրնայ 100 տարի ու աւելի դիմանալ, այնպէս որ մեր ժամանակներուն, նոր նետաձգութիւններ տեղի ունեցած չեն։ Մեր հայրերը կ'ուսանէին թէ անոնք կ'ապացուին Սեբաստիոյէն։ Այս ներծծութեան պատճառը, պարզապէս, Բալուի մէջ մայրի կամ չոճի չգտնուիլն է։ Գտնուած ծառերուն տախտակները ալ ջուրի ու արեւի ազդեցութեան տակ, կը ճեղքուին, կը ծռմռկին, կ'որդնոտին կամ կը փտին. ուստի դիւղացին տախտակած է ուրիշ նահանգ մը պատրաստ բերել տալ։

Գլանը ձեւացնող երկու տախտակները իրարու միացուած են կպրաձիւթով ու բեւեռներով, և, ինչպէս ըսի վերը, սեղմօրէն պըրկուած են երկաթեայ շրջանակներու մէջ։

Նետը չեն թողուր որ ուղղակի արեզնէրուն հետ չօշափման մէջ գանուի, որովհետեւ թաւալումով ա'չ միայն նետը, այլ արեզնէրն ալ կը մաշին, և քանի մը տարի յետոյ այլեր անգործածելի կը դառնայ։ Նորոգութիւնը թէ սուղ կ'ըլլայ և թէ չատ աշխատանք կը պահանջէ, ուստի, նախ արզանդերուն միջոցը, ճկուն ուռենիի ճիւղերով հիւսուածք մը կ'ընեն.—այս հիւսուածքին վրայ է որ կը յենուն նետին երկու պարանոցները. այս կերպով, արեզնէրն ու նետը քաժնուած կը մնան։ Այս հիւսուածքը Բալուի դիւղացիները բարձ կ'անուանեն, "սալիճ բարձերը„ կ'ըսեն։

Բարձերը, մաչելու պարագային, դիւրին է փոխել, առանց դ'ուէէ ծախքի, և առանց ժամավաճառութեան. մինչ, եթէ արեզնները և նետը մաչին, այն ատեն հարկ կ'ըլլայ ամբողջ այլը քակել. և նոր արեզնեներու վրայ, նոր նետով, վերատին կառուցանել։ Ասիկա դ'չ միայն օրեր աւելի ժամավաճառութիւն մը կ'ըլլայ, այլ. դիւղացիի քակին վրայ, ուր ամիսներով նոյնիսկ, ընդհանրապէս, առանց մը անդամ չի գտնուիր, չատ սուղի կը նստի։

Սալին կամ այլին կառուցուածքին գլխաւոր մասերը ասոնք են. չմոռնամ ակատն ընել թէ, տան չորս անկիւններուն վրայ մէկ մէթր երկայնութեամբ չորս ցիցեր կը բարձրանան արեզնիներուն մէջ ամրապէս ապուցուած, և այս ցիցերը, այլին երկու արտաքին կողերուն վրայ հորիզոնական ձողերով իրարու միացուած կ'ըլլան։ Ցիցերը և ձողերը կրկնակ մնծաքանակ բեւեռաւորումը կը դիւրացնեն, անոնք երկու կողերուն վրայ, չեն թողուր որ բեռը դուրս իյնայ։ Տան առջեւը և հետեւը բաց կը մնան, և բեռնաւորումի կամ բեռնաթափումի իրը անցք կը ծառայեն։

Այն մասը, ուր արեզնիներուն երկու ծայրերը իրարու միացած են, սալիճ գլոխը (այլին գլուխ) կ'անուանուին։ Այլը, քանի որ երկու գլաններ միացն ունի, միշտ հորիզոնական դիրքի մէջ պահելու համար, պէտք է որ անոր գլուխն ներքեւ յենակ մը կամ մայր մը դրուի երբ լծուած չէ, և պիտի բեռցուի։ Այս յենակը կամ մայրը, որ մէկ մէթր երկայնութիւն կ'ունենայ սուսուկէն, գրկիպտէ կը կոչուի։ Ուրիշ պարագաներու տակ այլին գլուխը միշտ գետնի վրայ կը յանգի, և արեզնիներն ու առէնը չեզ դիրք մը կ'ունենան հորիզոնական գետնի վրայ։

Այլին գլուխը պրկող անուրէն ներս, ու անոր չատ մօտ, երկու արեզնիներուն դէմ դէմի ունեցած մէկական ծակին մէջէն անցուած է կարճ գաւազան մը, որուն երկու ծայրերը, 15ական սանտիմէթրի չափ դուրս կ'երկարին։ Ասիկա սալիճ անկաճն է. ան է որ կ'անցուի՝ այլը և լուծը իրարու միացող փակին գոյարներուն մէջ, և միացումը կ'ապահովէ առանց միջոցառ։

Գըլխատէ բառին տակ, հարաւային կամ Ադրանիկի ձախակիսայ գիւղացիներ տարգ բառը կը գործածեն։

Այլի մասին այս բացատրութիւնները տալէ յետոյ, կ'անցնիմ վերադրութեան աշխատութիւններուն։

Աշխատութեան նոյնիսկ առաջ, սալ կրողները (այլորդ) ինչպէս կ'անուանուին գիւղացիները, որդէն իրենց գործիքները և նետերը լաւ մը կշռացուցած ըլլալով, ախոռէն դուրս, կալը, այլին քով կը բերեն։ Լուծը փակի մը միջոցաւ որդէն այլին գլուխին հետ կապուած է, գըլխատէն վրայ, երկուքը միասին հորիզոնական

դերքի մը ուղղութիւնը առացած են։ Գամէշները, եղնիքը անոր մօտ կը քերուին։ Կենդանիները վարժ են, ու կարծես գիտակցօրէն ապրելու արուեստներուն քով կանգ կ'առնեն, առանց ապրին անպէս չնչելու, իրենց պարտականը լուծելն առմիներուն մօտ երկնցուցած։ Սայլապը՝ անոնց պարտականը կ'անցնէ երկու կոր առմիներուն միջեւ ու բոլոր ծայրերը սամեչուանով կը կապէ իրարու հետ. ապա կերպով ատնանք լծուած կ'ըլլան։

Դեւատաի եղնիքը, որոնք նոր սկսած են՝ արօրի, սայլի կամ կառքի լծուելու, դիւրութեամբ չեն համակերպիր սայլապին, ապին անպին կը փախչին, կից կը նետուին, գլուխնին կը չանչեն, ու լուծէն հեռու կը փախչին, բայց սայլապը, անոնց ականջէն բռնելով փայփայելով, գլուխնին չփելով, չոյելով կը մօտեցնէ լուծին եւ վերջապէս անոնց ալ պարտականը, առմիները աջծանի պէս կը գրկէն։ Ալ առկէ անպին իրենց խնդութիւնները մասսայով (երկուքն զուտզատնով) կարելի կ'ըլլայ զսպել։

Սայլապը, իր ճաշը առանի մը մէջ ծրարած, սայլին մէկ ցիցին ծայրը կը կապէ, և գիչերուան զով օդին, արշալոյսէն առաջ, խոզանը, ցօղնի հակայ զէլին առջեւ կանգ կ'առնէ։ Երկու հոգի կը բեռցնեն սայլը. մէկը խուրձերը երկու մասնիով կուտայ միւսին, որ սայլին վրայ կեցած զանազան կանոնաւոր կերպով կը շարէ քով քովի, միշտ խուրձերուն արմատին կողմը դուրսի կողմը բերելով, իսկ գլուխները՝ ներս։ Խուրձերու չարքերը կ'աւելնան, հետզհետէ, չարագը, որ վարպետ է փորձառութեամբ, առանձնատար բեռին արամագիծը կը նկատէ, այնպէս որ անոր կողի մը ձեւը կուտայ։ Բեռը հաշիւով մը կ'ընեն, և խուրձերու թիւով կ'որոշեն անոր ծանրութիւնը, համեմատ լծկան կենդանիներուն տարողութեան, և ճամբուն բնութեան ու երկայնութեան։ Երբ խուրձերու զէլը կ'ուարտի, զոյն պարաններով կը կապեն սայլին արեզիններուն հետ քանի մը կողմերէ, և այս կերպով, բեռը չրջուելու կամ քայքայուելու վտանգէն զերծ կ'ըլլայ։

Արշալոյսին, արդէն բեռնաւորուած սայլերու դարձը սկսի կ'ուննայ։ Ճամբուն երկայքին վրայ, անոնց չարքը դիտող մը պիտի նկատէ զանազան որպէս չարժուն բլրակներու հանդոյց մը, որ կ'ուաջանայ յառաջանալ, անշնչ ու կանոնաւոր։ Հովիտները անոնց ճռընչիւնին արձագանգը գիւղ կը հասցնեն, որ, յաճախ, երկաստիճան երաժշտութեան մը հնչաւորը քաղցրութեան կը փոխուի, և, միանալով ուրիշ սայլերու ալ, հեռուստր կամ մերձաւոր, ճանչիւններուն ներդաշնակութիւն մը կը յօրինեն։ Սայլապը, յաճախ, բեռին կրթնած, կը քնանայ, բայց եղնիքը, գամէշները իրենց ճամբան գիտեն, իրենց

ճամբան անվանդ է. յամր յամր կը քալեն համաչափ արագութիւն պէս գիւղը, գեղի գիւղին կողը։

Կալին վրայ կանգ կ'առնեն։ Բեռը սայլէն վար կը թափեն խուրձ խուրձ, մինչ ուրիշներ զանազան կալին եզերքներուն վրայ երկուքական մէկ մը չափութեամբ պատերու ձեւով կը շարեն։

Արեւը հորիզոնին վրայ է։ Կէս ժամուան հանգիստ մը յետոյ, — չմոռնանք ըսելու թէ, հոն, գիւղը ժամանակը ժամերով չեն բաժներ. անոնք «պահ»երով կը խօսին, պահ բառով կը հասկնան ժամանակի միջոցները, ինչպէս՝ պահ մը, պահիկ մը.— սայլը գաշտին ճամբան կը գառնայ։ Մինչեւ երեկոյ այս երթեւեկին է որ անգի կ'ուներայ. և, հետզհետէ խոզաններու դէզերը կալերը կը փոխադրուին։

Փոխադրութիւնը մէկ երկու չորեքշաբթի կը վերջանայ, գալիք երեքշաբթի կը գործի այլեւս. այժմ եռուզեռը կալն է, գիւզապին միտուզ մը պէտք է որ զոյն կալերը գանէ։

Ի. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԺԳ.

ԿԱՄ, ՁԱՐՁ, ԿԱՄՆՈՒՄ

Պէտք է մանրել ցորենի խուրձերը, զանոնք յարդի վերածել, անոնց հատիկները քիստաւոր կճեպներէն գուրս հանել, հռսել։ Ահա գալի գործողութիւնները, որոնք երկու երեք ամիսի չափ գիւզապիները կ'զբաղեցնեն։

Ցորենը՝ կամով կը մանրեն։

Կամ, կամնել, կամաւոր, բառերը անոնց մանուկներուն համար իսկ չատ սովորական բառեր են։

Կամը, չռճի երկու ասխատակներէ կը բաղկանայ։ Առանց երկայնութիւնը չուրջ 170 սանթիմէթր կ'ըլլայ, իսկ լայնութիւնը 50ական սանթիմէթր, 4–5 սանթիմէթր հաստութեամբ։ Առանց ծայրը դէպի վեր գարձած են կոր անկիւն մը ձեւացնելով։ Այս երկու ասխատակներուն եզերքները իրարու միացուած են, երկու վայրաձայ գօտիներով, որոնք, անոնց լայնութեան վրայ գամուած

են, իրարմէ մէկ մէթր հեռաւորութեամբ։ Կամրն այս սրաքերն են, կամիճ կրնակը կ'անուանեն։ Մէս երեսը, որ տակը, կամ տակի երեսը կ'անուանուի, ծածկուած է սուր գայլախազերու կաշիներով, որոնց կրնակի մասը ատլասակին մէջ խրած է մէկ սանդիմէթր ու աւելի խորութեամբ։

Կամրն այն ծայրը որ դէպի վեր դարձած է, կամիճ գլոխ կ'անուանուին։ Գլուխին կողմը գանուող օսլին ճիղ մէջտեղը անցք մը ունի, ուրկէ պարանով կամը կը կապուի կեռաձայր ձողի մը ծայրին հետ։ Այս ձողին կեռը անցընելով լուծին փակին մէջ, կամը լծուած կ'ըլլայ այլեւս։ Այս կեռ փայտը կամ ձողը կամրնիսի կ'անուանուին։ Կամրնակին երկայնութիւնը մէկ ու կէս երկու մէթր է։ Այս է ահա կամրն կազմութիւնը։

Կամնուսի առաջին գործողութիւնը Զարչն է։

Երեկոյեան, երբ ամէն ուրիշ աշխատանքները դադրած կ'ըլլան, կիներ, պառաւներ, աղջիկներ, 7–8 տարեկան մանուկներ միաբերան հետ կալը կը լեցուին։ Ցաճախ լուսնի լուսով, չատ գաւառի, չատ սիրելի աշխատութիւն մըն է զոր պիտի կատարեն։ Ճա՛ր չը՛ը… ինչ անուշ աշխատանք… Այժմ, բոլորն ալ խուրձ կը հասցնեն չորչոր կալատրին. ասիկա, երկու մանրիկ, զանազ չրջանակաձեւ կը շարէ նախ, միւս հասկերը դէպի չրջանակէն ներս դարձած։ Այս չրջանակին ամբողջ ներքին պարապութիւնը խուրձերով կը լեցնէ, զանազ կալ կալի չորելով։

Խուրձերու այս չարականգութիւնը երբ աւարտի, հարսներ ու աղջիկներ, մանգալ ի ձեռին, կ'սկսին խուրձերուն կեմերը կտրել, յաջորդաբար։ Հինգ վայրկեան կետոյ 2–300 խուրձերու կեմերը արդէն կատարած կ'ըլլան։

Կարդը փոթածուռ կալատրներուն է։ Ամէնք ալ հասկերով քակուած խուրձերու ցօղուններն կը ցրուին, այնպէս որ, կազմուած բոլորակին վրայ, ամէն կոյտ, ցորենի ձանձերը (ցօղունները) հաւասարապէս տարածուած կ'ըլլան։ Այս գործողութեան ամբողջութիւնը չարչել է, իսկ ձանձերով կազմուած բոլորակը չարչ կ'անուանուի։

Առաջին չարչը, գէտ չկամնուած, 75 սանդիմէթր բարձրութիւն կ'ունենայ, այս չարչը կամնուելէն յետոյ, յարդը և ցորենը առանց անփոխելու կամնուած վիճակին մէջ կը պահին, և անոր վրայ չարչ մըն ալ կը կազմեն, այս երկրորդ չարչը մէկ մէթր բարձրութիւն կ'ունենայ։ Ի հարկէ, այս բարձրութիւնը կը ցածնայ կամերու քանի մը չրջանառութենէն յետոյ։

Կարդը այլեւս կամնուրներուն է։

Կամերը լծուած են։ Զարչը բարձր է առկայն, լծկան կենդանիները դժուարութեամբ պիտի կրնան կամերը անոր վրայ բարձրացնել։ Կամնուր մանուկներու գործը չէ սա, մեծ չափահաս կալաւորը, որուն գործն է այլեւս կամնուսի գործողութիւնն հակել, մասան ձեւը քանած, կամրն վրայ կը բարձրանայ, կը մարակէ կարիճ դամէչները կամ եղները, որոնք, չնայելով որ մինչեւ իրենց փորը ձանձին մէջ խազուած են, կը թռչին կարծես, և կամը կամնուորին հետ չարչին վրայ կը վազցնեն չրջանակաձեւ։ Այսպէս քանի մը չրջան ընելէ յետոյ, կալատրը կամը կը յանձնէ մանուկներուն, ոտքնակ, նստած կամրն վրայ զետեղուած սիմառակին վրայ, մասայով կը վարեն լծկանները, ուշադիր ըլլալով որ ատոնք կամը գետին չիաճեցնեն, այսինքն չրջանակէն դուրս չելնէ։ Շրջանները իրարու կը յաջորդեն, և 4–5 ժամէն, արդէն չարչը իր նախագոյն բարձրութեան կը մօտենայ, և ատով կամնուսի գործողութիւնները հետզհետէ կը դիւրանան։

Եզները, կամ գամէչները լծելէ յետոյ, անոնց դէմնէրը, փրնչոցները կպչուած դիմացիէն փայտի ճիւղով չիուսած անուրի մը մէջ կ'ամրեն։ Ասիկա փոքրիկ չրջանակ մըն է, երկու ծայրերը իրարու վրայ կապուած։ Եզնէրուն կամ լծուած գամէչներուն դէմնէրը կ'անցընեն այս չրջանակը և անոր մէկ կէտին կապուած մազէ ատամանը (խազըլ), լծկաններուն եղջիւրներուն հետ խազը կ'ընեն (կը հանկուրցեն)։ Այս կերպով կենդանին չի կրնար չափէն աւելի, այսինքն մեծ ճապաւելու ատիճան մալադմայ (կամնուսի յարդախառն հասիկ) ուտել։

Կէս օր կ'ըլլայ, կամերը կը քակեն (կենդանիները լուծէն կը զատեն), կամնուսի գործողութիւնը կ'ընդհատուի, ճաշի կ'երթան։ Կամուր եղներուն չուր խմցնելով մէկ երկու ժամ ատաւերին մէջ կը հանգչեցնեն զանազ։ Մանուկներն ալ կը հանգչին չուքերուն մէջ, երբ ժամանակը գայ, զարթնալ կը լծեն, և մինչեւ արեւը մարը մանելէն յետոյ երկու երեք ժամ ասկաւին կը չարունակեն կամնելու գործողութիւնը։

Կալատրը, հասկին կամ երկու մասնին ձեռքը, չարունակ կը հակէ, և կալը վրայ կուտայ (եզերքին վրայ գանուող խոչոր ձանձերը դէպի ներս, կեդրոն մղել) միշտ, որպէսզի ցօղունները հաւասարապէս մանրանան։

Կէսօրէն յետոյ, գէտ կամերը չլծուած, ամբողջ չարչը կը ծռչեն, այսինքն հասկերով չարչին տակը ծածկուած ու գէտ չմանրուած ձանձերը վրան կը հանեն, ասոր համար կը բաւէ հասկին ներքինը խրել, ու վեր բարձրացնելով քանի մը անգամ ցնցել, մանրուած յարդը վար կ'իջնէ, իսկ երկայն ցօղունները վրան կը մնան։ Այս գործողութիւնը չարչը ծռչել կ'անուանուին։

Շրջումը, միեւնոյն չարչին կամնուսի գործողութեան ընթաց-

քին, քանի մը անգամ ալեզի կ'ուռնայ, մինչեւ որ ամբողջ ձանձերը այլեւս հաւաստարուկէս ու բաւականանայի մանրուքին։

Ալածանքի ձախողնայ գիւղերուն մէջ, կամը, առաջին անգամ չորչին վրայ հանելէ առաջ, երբ մէկ մէթր աւելի բարձր ըլլայ, իրենց բոլոր կենդանիները, մեծ ու փոքր, կը մղեն անոր վրայ։ Ասոնք ամէն ուղղութեամբ զայն կոխկրտելով բաւականանալի կը ցածցնեն. ապէ յետոյ է որ կամը անոր վրայ հանելով կամենալու կ'սկսին։

Ցորենի մէկ չորչին կամնալը երկու օր կը տեւէ։

Փոքր չորչերը մէկ կամով կը կամնալին, իսկ մեծ չորչերը, որոնցմէ իւրաքանչիւրը գոնէ երեք տարիէ ի վեր կը բազկանայ, երկու, չորս, մինչեւ վեց կամերով միաժամանակ կը կամնալին։ Ասոնցմէ երկուքը կամ երեքը մէկ ուղղութեամբ չրջան կ'ընեն, իսկ միւս երկուքը կամ երեքը ներհակ ուղղութեամբ կը դառնան, ասոնց իրարու բախելու, որովհետեւ չորչին բոլորակը ընդարձակ է, այնպէս որ իւրաքանչիւր կամնատարբի համար կամնալիք լայն պրակ մը իրրեւ բաժին կ'իյնայ։

Եթէ պատահի որ չորչը մեծ ըլլայ այնքան որ կամնալէ յետոյ կարելի ըլլայ զանիկա ամբողջ թեղ մը ընել, անոր վրայ այլեւս նոր չորչ չեն ըներ, զայն կը հաւաքեն կալին մէկ անկիւնը, երկար ձեւ մը կուտան մէկ ու կէս մէթր բարձրութեամբ, և երեք, չորս մէթր երկայնութեամբ, ուշադիր ըլլալով որ անոր երկայնութիւնը արեւելքէն արեւմուտք ուղղուի, եթէ հոսելիսլ պիտի հոսուի կուտակուած այս չորչի ու հասկի խառնուրդը, զոր մալաղմայ կ'անուանեն, թեղ կը կոչուի, հաւաքելու գործողութեան ալ՝ թեղել, կամ թեղ հեղել։ Կալին միւս մասին վրայ նոր չորչ մը կ'ընեն նոյն կերպով, կը կամնեն, և կը թեղեն։ Այս գործողութիւնն է որ ալեզի պիտի ուռնայ, մինչեւ որ ցորենի խուրձերը լմնան։

Կալին մէջ, անոր եզերքներուն վրայ, քանի մը թեղեր կը կազմուին կամ իլլակի ձեւով, կամ արեւմուտքէն արեւելք երկարող լերան չերտի մը նմանութեամբ։ Այս ուղղութիւնը կուտան թեղերուն, որպեսզի ճիշդ արեւմուտքէն փչող հովէն օգտուին զայն հոսեցնելու ատեն։ Հարկ է ըսել թէ՝ ամառնային եղանակին, ընդհանրապէս արեւմուտեան հովն է որ կը փչէ։

Թեղերը այսպէս օրերով կրնան մնալ, որովհետեւ, մինչեւ որ կուտավարութեան կոմէն տատանողին պաշտօնեան, կամ տատանողը գնողներու կոմէն մանուածոյ ներկայացուցիչ մը (չորչայ = չոհնայ) չարաճնէ, ապօրէն գործողութիւն մը և հետեւաբար գողութիւն կը համարուի՝ թեղը հոսելով արմաիքը յորդէն զատելը։

Կուտավարութիւնը լինք ուղղակի չի տատանողներ գիւղերու բերքերը, որովհետեւ տարիկա իրեն համար չուտ գլուխեցնող աշխատութիւն մը կը համարուի. այլ՝ գիւղերու ամբողջ տատանողը միանուագ կերպով, ունեւորներու՝ ամուրդով կը վաճառէ, ամուրդուած տատանողութեան փոխարժէքը կանխիկ կը գանձէ, կամ մանաւանդ երկար, եթէ գնորդը կալուածական երաշխաւորութեամբ ապահովցուցած է պահպանել պաշտօնատունը, իսկ տատանողները հաւաքելու, չանճարանալու, փոխադրելու և վաճառելու հոգը, իրեւանքին ու աշխատութիւնները գնորդին կը թողու, քանի հարկին միայն, տանկանութեան մինչեւ գիւղացիներով անոր գործը, երբ ճնշում բանեցնել հարկ ըլլայ կամ տատանողիչը յարմար դատէ՝ գիւղացիին վրայ, ըլլայ արդար, ըլլայ անիրաւ կամ ապօրէն, չըսենք միշտ, այլ յաճախ ապօրէն։

Տատանողներու ամուրդը՝ անուանական է։ Ամուրդով գնողները, ուժով, բանութեամբ և հարստահարութիւններով համբաւուած քանի մը, 3–4, ոչ աւելի, տէրպէյներ են, ամիրայ կոչուած հոզատէրեր, որոնք կուտավարական պաշտօնեաներուն իսկ, սկսեալ կուռավարիչէն մինչեւ գառաւարին ու տանկանութեան սոկում պատճառած են։ Ասոնք են որոնք ամուրդին կը մանակցին. տատնց տնուելը սոկ բաւական է, ո՛վ կը համարձակի մրցակցութեան մանելու անոնց հետ։ Այս պայմաններով ամուրդը բացարձակէս անպատուղ կը մնայ կուտավարութեան հաշուոյն իսկ անհատատուի չանը ամիրային ապահանքը կը կրուի իր սեկպանիներուն խարազանին տակ գիւղացիներու կողմէ։ Իւրաքանչիւր գիւղացի պարտաւոր է իր տայլերով, կամ իր էշերովը տատանողը պէյին չանճարանիները հասցնելու գիւղէ գիւղ տանելով, մերթ քանի մը ժամուան հեռաւորութիւն կտրելով։

Ըսինք թէ տատանողութեամբ կուտավարութեան հաշուոյն ապահանքն չափ արդիւնաւոր չըլլար։ Դիտուած է որ գիւղի մը տատանողը, երբ պէյերը ի վիճակի եղած չեն ամուրդի մանակցելու, տարեկան 30,000 ղրչ.ի բարձրացած է, բայց երբ պէյերը (ամիրաները) մանակցած են, 6000 ղրչ.ի միայն ծախուած է։ 1895 թուականէն յետոյ, երբ ամիրաներու դիրքը աւելի զօրացաւ քաղաքական նպատակներու հետապնդութեան պատճառաւ, տատանողի տուրքերու քանակը քառապատիկ, հնգապատիկ նուազեցաւ։ Որովհետեւ, հաները ընկճուեցան, և թուրք ունեւորները իրենց համբաւակութիւնը սահման մ'ալ կորսուցին, ուստի ամիրաները կուտավարութեան ու գիւղացիին մինչեւ սանձարձակ տարրը դարձան, միշտ ի վնաս պետութեան գանձին։

Գիւղացին, իր թեղերը հասցնելու համար, ուրեմն, պարտաւոր է Ամբարտին կամ պէյին ներկայանալու, և անկէ արտօնութիւն խնդ-

ընելու։ Ամիրային բարեհաճ հրամանով, որոշուած օրը, իր ներկայացուցիչը (շահնայ) կալը կը գտնուի ժամանակին, և կը հրամայէ որ հանելու սկսին։

Կը պատահի որ քանի մը շահնաներ միասին գտնուին, իբրև ներկայացուցիչ կամ տասնորդիչ՝ մէկէ աւելի պէյերու կողմէն։ Կալին կորդը, ծառի ճիւղերով և տերևներով տաղաւար մը կը պատրաստուի շահնաներու հանգիստը ապահովելու համար։ Այս տաղաւարը խուղ կ'անուանեն բուլուցիները։

Շահնաները խուղին մէջ նստած կը հսկեն հանելու գործողութեան։ Հոն կը ճաշեն. ճաշը գիւղացին պարտաւոր է տալու քանի օր որ անոնք գիւղը մնան. և պէտք է որ իրենց ախորժակին գոհացում տրուի, ապա թէ ո՛չ, անոնք կալատէրին գլխուն չարիք մը կը դառնան, չարախօսելով իրենց մասին կամ զիրենք զրպարտելով ամենակարող Ամիրային առջև։

Գիւղացի երկրագործներէն շատեր, սեփական հող չունին մշակութեան համար. անոնք ալ իրենց ամիրային հողերը կը մշակեն։ Արդիւնքին տասնորդը զատելէ յետոյ մնացածը, ամիրան, իր շահնային միջոցաւ կը բաժնէ իր իրաւունքը նուազագոյն բաժինը գիւղացի մարապային (վարձկան մշակ, որ ամիրային հողերը կը մշակէ) կը թողու։

Հանելու գործողութիւնը կ'սկսի։ Թեղը հանելու երկու եղանակ կայ. մէկը հովի միջոցաւ, իսկ միւսը մասնաւոր մեքենայի միջոցաւ։

Հովի միջոցաւ հանելու համար երկու երեք կալուորներ թեղին վրայ կը բարձրանան, հանելներ ի ձեռին։ Երբ հովը կը փչէ, անոնք թեղին մաղաղման հանելին վրայ առնելով, վեր, օդին մէջ կը նետեն։ Յարդը թեթև ըլլալով, հովէն հեռուները կը մղուի իսկ հատիկները, իրենց ծանրութեան պատճառաւ թեղին վրայ կը թափին անձրևի պէս։ Այս գործողութիւնը շարունակելով հետզհետէ յարդը և արմտիքը անջատ կոյտեր կը ձևացնեն։ Ցորենի այս կոյտը մաղէ մ'ալ կ'անցնեն, և կանոնաւոր կոնաձև կամ շերտաձև կոյտերու կը վերածեն։ Շահնան, խոկոյն այս կոյտը, առխառակէ կնիքով մը կը կնքէ շուրջանակի, վրան և կողերը տեղ տեղ, այնպէս որ ո՛և է կողմէ անկարելի կ'ըլլայ, ափ մը ցորեն կամ արմտիք գողնալ առանց կնիքը աւրելու։ Կնիքը աւրել օրինական ծանր պատասխանատուութիւն հրաւիրել է. գիւղացին, ուրեմն, օրերով զգուշաւոր պահպանութիւն պիտի ընէ, որպէսզի ոևէ ձևով, կամ ոևէ պատճառով այն կնիքներէն մէկ երկուքը չաւրուին, մինչև չափելու օրը։

Հովի միջոցաւ թեղը հանելու գործողութիւնը ինչպէս կը հե-

տևցուի, շատ տաժանելի և շատ ալ երկարատև կ'ըլլայ, ասիկա հին ձևն է։

Թեղը կը հանուի նաև զատիչ մեքենայով մը։ Ասոր գլխաւոր մասերը թևաւոր անիւ մը, մաղերը, և անիւը շարժող մեքենական լծակներ։ Անիւը դառնալով օդի ուժգին շարժում առաջ կը բերէ։ Անիւին լայն ու երկայն թևերէն ո՛չ շատ հեռու անիւին թաւալման հետ միասին ու անոր լծակներէն մէկուն հետ հաստատուած, շեղ դիրքով շրջանակ մը աջ ու ձախ արագ շարժումներ կ'ընէ։ Այս շրջանակին մէջ կը հաստատուին մետաղեայ թելերով հիւսուած մանր կամ խոշոր ծակերով մաղեր։

Ասոնք հաստատուած են տախտակներով շինուած հիւղակի մը մէջ, որուն վրայ քառակուսի, 30 սանդիմէթր կողմով ծակ մը կը գտնուի։ Վրայի այդ ծակէն, հանելով կամ մաղով մինչ մէկ կողմէն մաղաղման կը լեցնեն, մեքենային մաղին վրայ, ուրիշ մը մանիչի մը միջոցաւ, անիւին առանցքը կը դարձնէ, ասիկա յենած է փոքրիկ ատամնաւոր անիւի մը միջոցաւ, ուրիշ աւելի մեծ ու ատամնաւոր երկաթեայ անիւի մը։ Անիւը արագ պտուտութեամբ դարձած ատեն, առաջ եկող օդի հոսանքը մէկ կողմէն յարդը դուրս կը վանէ, միւս կողմէն աջուձախ արագապէս շարժող մաղը, իր վրայ գտնուող մաղաղման կը ցնցէ, և արմտիքը իր ծակերէն շեղ մակարդակով անցքէ մը մեքենային տակը գետինը կը կուտակուի։

Մեքենայով մէկ երկու ժամէն կարելի կ'ըլլայ մեծածաւալ թեղ մը հանել։

Հարկ է ըսել թէ, ցորենը մեքենային տակը երբ կը հաւաքուի, կոթնիքը ուրիշ տեղ մը կը հաւաքուի։ Կոթնիքը ցորենախառն կարծր կճեպներ են, որոնք կամէն վրիպած են և այլևս անկամնելի են։ Կոթնիքը երբեմն կամընաէներով կը ծեծեն, և այս կերպով հատիկներէ մաս մը տակաւին կճեպներէն կը զատեն կամ նորէն կը կամնեն։

Մեքենայով հանուած ցորենը հեղ մըն ալ կը հանեն, այս անգամ անոր վրայ աւելի մանր ծակերով մաղ մ'անցնելով. այս երկրորդ հանումով արմտիքը աւելի կը մաքրուի կոթնիքներէ և քարերէ, այս կերպով շատ մաքուր արմտիք ունենալ կարելի է։

Կանոնաւորապէս կուտակուած ու կնքուած արմտիքը կրնայ այդ վիճակին մէջ մնալ օրերով։ Անոր վրայ պաշտօնական վերջին գործողութիւնը Չափելու գործողութիւնն է, զոր կատարելու համար արտօնութիւն պէտք է ձեռք բերել ամիրայէն, կամ իր փոխանորդ շահնայէն։

Կնքուած արմտիքի չեղջակոյտին քանակը գնահատելու համար գիւղացի երկրագործը մասնաւոր փորձառութիւններ ունի։ Եթէ այդ

չեզջակոյտին գրաւած դեռնին չրջանակը քառասուն և հինգ կամ յիսուն անգամ չափելէն ետքը պարզուելու համար թէ ինչ քանակ ցորեն կը պարունակէ իր մէջ, անոտակոյտը, կնքուած այդ չեզջակոյտը, չափուելու առնն չորս Տալիա (մէկ տալիան հինգ չարիկ է) կ'ըլլայ։ Մէկ չարեկը առանձինն օլչակ գրիւ է, մէկ օլչակը, առնուազն քանակով օկա=քաշ կամ 1.283 քիլոկրամ կը կշռէ։ Մէկ օլչակը չորս Զափ է (թուրքերը և քիւրտերն ալ չափ բառը կը գործածեն)։ տասիկ առնուազն մէկ օկայ է։ իսկ մէկ չափը չորս Տոլ=դոյլ է։ մէկ դոյլը չորս կիլօ է, մէկ կիլօը երկու ոտի է։ Ամբողջ պարունակութեան այն չափն է, որ երկու ձեռքերը, ճկոյթներուն կողմէն իրարու միացնելով կը կազմուի, գոգաւորելով զանոնք։

Գիւղացի հողագործը, իր փորձառութեամբը, սրա մը տակաւին չհնձած, կրնայ դիտել կամ հաշուել թէ՝ այդ հունձքը քանի չարիկ արմաւ պիտի տայ, նոյնիսկ ամպրոսն փոխադրութենէն քանակը հաշուելով կրնան դիտել թէ ամլի մը մէկ բեռը որքան արդիւնք կուտայ։ Ցորենի խուրձերու դէզ մը երբ քառասուն կամ քառասունըհինգ տալի բեռ կ'ըլլայ, անկէ առնուելիք գոնա արմաւը մերձաւորապէս երեք տալիա կը հաշուեն. այսինքն տասնհինգ չորեկ, կամ վեց հազար օկա։

Հոսուած, մաքրուած եւ կնքուած ցորենը չափելու արտօնութիւնը դիւրութեամբ ձեռք չբերուիր, երբ պէյը կամ իր չոհան սիրաշահուած չէ կպտաէրին կոմէն։ Պէտք է ապահով, արդարամիրային կամ իր չոհայէն, կամ չոհայէն հանեւորդներուն, կնքողին սիրտը առնել, անոնց յօժարութիւնը ձեռք բերել կերցնելով, խմցնելով կամ կաշառելով։

Օր մը, երկու, երեք, ութը օր ու գիշեր կալատէրը ապահովուիլ կերպով պէտք է որ հսկէ կալին վրայ, որպէսզի չափուելիք չեզջին կնիքը չաւրուի, ո՛չ մարդ և ոչ ալ անասուն չեն թողուր որ մօտենայ անոր։

Վերջապէս ինչպէս կ'ըսեն անոնք «կալը չափել»ու հրամանը կամ արտօնութիւնը ձեռք կը բերուի։

Կալը եռուզեռ մը կայ։ Գիւղին գլխրը, չոհան, կնքակիրը, չոհայէն գրագիրը. գիւղին մնձը կամ ուեսը, ցորենը կրազներ մէկ մէկ քուրձ իրենց ուսերուն վրայ, աղքատներ, մերթ պարապտանջներ, կօշկարներ եւայլն, և դիտող գիւղացիներ հոն են։ Առանք ցորենին չափուելուն կ'սպասեն։

Շուտիան չեզջին կնիքները՝ վերջին հեղ մ'ալ աչքէ կ'անցնէ, հաստատելու համար անոնց անպատրաստ մնացած ըլլալը. և հրաման կ'ընէ որ չափելու սկսին։

Գլիրը և կալուորներէն մին, երկու օլչակնոց պարունակութեամբ մեծ չափը չեզջին մօտ դրած երկու կողմը կ'սպասեն, և չոհան հրամանը տալուն պէս, կ'սկսին փայտեայ թիերով ցորենը մեծ չափին մէջ լցնել։ Գլիրը ուղիղ ու չկռնած փայտով մը չափին եզերքին վրայ գնելով կը տանեցնէ, աւելորդ ցորենը դուրս կը թափի։ Գլիրը և կալուորը այդ խոշոր չափին (քիլոյ) երկու անկիւնէն բռնելով չեզջէն քիչ մը հեռու կը պարպեն գետինը, այն տանն գլիրը կը պատայ բարձր ձայնով ու թուրքերէն լեզուով. «Պիր, Ալ-լա՛հըմ, պիր...» մէկ, Աստուա՛ծս, մէկ...։

Դատարկ չափը դարձեալ չեզջին քով կը տանին և մինչ ուրիշ աշխատաւորներ թիերով ցորենը քիլոյին մէջ կը լցնեն, գլիրը պարբերապէս ու եղանակով կը կրկնէ միշտ «պիր...» բառը։ Երկրորդ անգամ չափը կը պարպուի նախորդին վրայ, դարձեալ գլիրը կը պոռայ «Իքի, պարապա՛թ», երկրո՛րդ, օրհնեալ ըլլա՛յ...։ Այս կերպով կը շարունակուի մինչեւ որ չափելու գործողութիւնը վերջ գտնէ։ Շեզջակոյտէն եթէ քիչ մը մնայ դեռ, չափելը կը դադրեցնեն, մնացածը վերապահելով ազգատներու որպէս կալամաս կամ կալամաս տէրական բարբառով։

Չափուած ցորենին կէսը հողատիրոջ կը պատկանի, մնացածին ալ ութուկէսէն մէկը տասանորդ զատելէ յետոյ, վերջին մնացորդը հողագործին բաժինը կ'ըլլայ։ Ուրեմն, ինչ որ տասանորդ կ'ըսենք, բերքին մէկ տասներորդը հասկնալու չէ, այլ պէտք է հասկնալ տասնոր մէկ ութուկէսերորդը նոյնիսկ մինչեւ մէկ հօթներորդը։ Այս պատճառաւ ալ, անցողակի ըսենք, գիւղը յաճախ ինքնաբուխ եղած չէ։

Կալը (արմաւը) չափուելէն յետոյ, պէյը կամ հողատէրը և չոհան իրենց բաժիններն կրկ կուտան մասնաւոր չանմարանիներու մէջ։ Նոյն տանն կալատէրը կ'սկսի կալամաս տալ. կը կանչէ ազգատները և անոնց մէկական դոյլ ցորեն տալէ յետոյ կը ճամբէ։

Կարգը պարապտանջներուն կուգայ։ Երկաթագործ, կօշկակար, նկարկարար, և ուրիշներ, որոնք որ նկարկոյ են, կ'տանեան իրենց իրաւունքները։ Սակէ յետոյ է որ տուն պիտի կրեն մնացած ցորենը։

Մեծ քանակութեամբ ցորեն արտադրողներ, իրենց տուներուն անկիւնները չլեռնել տուած էին տախտակէ խոշոր չանմարաններ։ Ամէն վրայ տանիքը կը ծակէին, ու ցորենը կալէն կրկնով այդ ծակէն չանմարանին մէջ կը պարպէին. չանմարանը լեցուելէն յետոյ, այդ ծակը կը գոցէին, որպէսզի ձիւնի և անձրեւի եղանակին ողողումէ զերծ մնայ։ չանմարանին բերանն ալ տախտակով կը գոցէին։ Շանմարաններէն ամէնափոքրը 7-8 չարեկ արմաւ պարունակելու չափ ընդունակութիւն ունի։ Մինչ մէկ կողմէն հարս, աղջիկ, պատանի, չափուտա իրենց չալակի քուրձները (ճօտալ, ինչպէս կ'ըսեն իրենք)

թնամբ մեծ չափը չեզջին մօտ դրած երկու կողմը կ'սպասեն, և չոհան հրամանը տալուն պէս, կ'սկսին փայտեայ թիերով ցորենը մեծ չափին մէջ լցնել։ Գլիրը ուղիղ ու չկռնած փայտով մը չափին եզերքին վրայ գնելով կը տանեցնէ, աւելորդ ցորենը դուրս կը թափի։ Գլիրը և կալուորը այդ խոշոր չափին (քիլոյ) երկու անկիւնէն բռնելով չեզջէն քիչ մը հեռու կը պարպեն գետինը, այն տանն գլիրը կը պոռայ բարձր ձայնով ու թուրքերէն լեզուով. «Պիր, Ալ-լա՛հըմ, պիր...» մէկ, Աստուա՛ծս, մէկ...։

Դատարկ չափը դարձեալ չեզջին քով կը տանին և մինչ ուրիշ աշխատաւորներ թիերով ցորենը քիլոյին մէջ կը լցնեն, գլիրը պարբերապէս ու եղանակով կը կրկնէ միշտ «պիր...» բառը։ Երկրորդ անգամ չափը կը պարպուի նախորդին վրայ, դարձեալ գլիրը կը պոռայ «Իքի, պարապա՛թ», երկրո՛րդ, օրհնեալ ըլլա՛յ...։ Այս կերպով կը շարունակուի մինչեւ որ չափելու գործողութիւնը վերջ գտնէ։ Շեզջակոյտէն եթէ քիչ մը մնայ դեռ, չափելը կը դադրեցնեն, մնացածը վերապահելով ազգատներու որպէս կալամաս կամ կալամաս տէրական բարբառով։

Չափուած ցորենին կէսը հողատիրոջ կը պատկանի, մնացածին ալ ութուկէսէն մէկը տասանորդ զատելէ յետոյ, վերջին մնացորդը հողագործին բաժինը կ'ըլլայ։ Ուրեմն, ինչ որ տասանորդ կ'ըսենք, բերքին մէկ տասներորդը հասկնալու չէ, այլ պէտք է հասկնալ տասնոր մէկ ութուկէսերորդը նոյնիսկ մինչեւ մէկ հօթներորդը։ Այս պատճառաւ ալ, անցողակի ըսենք, գիւղը յաճախ ինքնաբուխ եղած չէ։

Կալը (արմաւը) չափուելէն յետոյ, պէյը կամ հողատէրը և չոհան իրենց բաժինները կրկ կուտան մասնաւոր չանմարաններու մէջ։ Նոյն տանն կալատէրը կ'սկսի կալամաս տալ. կը կանչէ ազգատները և անոնց մէկական դոյլ ցորեն տալէ յետոյ կը ճամբէ։

Կարգը պարապտանջներուն կուգայ։ Երկաթագործ, կօշկակար, նկարկարար, և ուրիշներ, որոնք որ նկարկոյ են, կ'տանեան իրենց իրաւունքները։ Սակէ յետոյ է որ տուն պիտի կրեն մնացած ցորենը։

Մեծ քանակութեամբ ցորեն արտադրողներ, իրենց տուներուն անկիւնները չլեռնել տուած էին տախտակէ խոշոր չանմարաններ։ Ամէն վրայ տանիքը կը ծակէին, ու ցորենը կալէն կրկնով այդ ծակէն չանմարանին մէջ կը պարպէին. չանմարանը լեցուելէն յետոյ, այդ ծակը կը գոցէին, որպէսզի ձիւնի և անձրեւի եղանակին ողողումէ զերծ մնայ։ չանմարանին բերանն ալ տախտակով կը գոցէին։ Շանմարաններէն ամէնափոքրը 7-8 չարեկ արմաւ պարունակելու չափ ընդունակութիւն ունի։ Մինչ մէկ կողմէն հարս, աղջիկ, պատանի, չափուտա իրենց չալակի քուրձները (ճօտալ, ինչպէս կ'ըսեն իրենք)

կը պարպէին տանիքին ծակին վրայ, փոքրիկ տղաքներ ալ, ծակին վրայ կուտակուած ցորենին՝ ծակէն վար հոսումը կը դիւրացնէին, խառնելով ձեռքով և ցրուածները անցքին վրայ բերելով։

Քանի մը ժամէն, հաւաքեալը կը դադրի։ Զատուած արմտիքին կամ մանաւանդ ցորենին շեղջը չանհարին փոխադրուած վերջացած է, ալրուած, մաքրուած ու իր ամբարին մեծակն առուցած է։ Կայ կամնելի չորսը, կայ դեռ խուրձերու դէզը, կան ալրիչ թեղեր ալ, որոնք հնաղենաէ պիտի անցնին կամէն, հանլիէն, հովէն կամ մաքինայէն, չորնալի կնիքէն, ու տասանորդուելէն։ Ծածկոյ, կնքատար, հնծուորդներ, ամբողջ իրենց ակռերը կը զատեն այս աշխատանքին չափումի գործողութեան աւարտուելէն յետոյ։

Քանի մը մաղեու ընդարձակութեամբ չարտախին երկայնութեան արդէն քառասուն յիսուն հոգիներու բաւող երկայն ու ցած սեղանը դրուած պատրաստ է։ Բոլոր աշխատաւոր անեցիներն ու վարձուած մշակները նոյն սեղանին շուրջը մեծութեան կամ տարիքի համեմատութեամբ նստած են երկխաղած շարքով մը, որովհետեւ Սարգիս աղբարը, տանը ամէնէն տարէցը, հոն սեղանին գլուխը բազմած ներկայ է։ Տանտիկինը կերակուրի կաթսաները օճախէն մէկդի առած է. կերակուրը պատրաստ է։ Հարսները ու աղջիկները պնակներ կը բերեն կերակուրով լեցուն և բնաւ հացերը սեղանին վրայ առատօրէն կը շարուին։ Ճաշ պիտի ընեն։

Տան մեծը, Սարգիս ամուն,— ըսենք առանց մոռնալու թէ, ամէն ինչ թէեւ պատրաստ է, բայց ո՛չ ոք ձեռքը դգալին կրնայ երկնցնել, որքան ալ անօթեցած ըլլայ, հոն խիստ կարգը ու աւանդական սովորութիւնները ամենախստօրէն ճշտութեամբ կը պահեն։ —Սարգիս աղբարը, տանը մեծը որովհետեւ դեռ սկսելու նշան տուած չէ։ Ահա լռութեան մէջ «Յանուն Հօր և Որդւոյ...» ըսելուն պէս ամէնը մէկէն կը խաչակնքեն, «Հայր մեր»ը կը շարունակէ, «և փառք յաւիտեանս» ըսելուն պէս դարձեալ ամէնը մէկէն կը խաչակնքեն. «Ճաշակեսցուք խաղաղութեամբ զկերակուրս»ն ալ կ'ըսէ և աւարտելուն վերջին խաչակնքումը կ'ընեն, բայց ամէնուն աչքը կը դառնայ դէպի Սարգիս աղօր ձեռքը։

«Առէք զաւակներս, Աստուած բարի վայելում տայ ձեզի ամէնուդ» ըսելով կարճ բարեմաղթութենէն յետոյ ձեռքը դգալին վրայ կը դնէ, իրեն կը հետեւին մեծերէն մինչեւ պզտիկները տարիքի կարգով։ Հարսները, աղջիկները զատ սեղանի շուրջ կը հաւաքուին։

Դգալներու ձայն պիտի չհանեն, երբ քանի մը պզտիկներ մեծերու հետ ամէնը մէկ պնակէ պիտի ուտեն, իրենց դգալները ուրիշներու աջիններէ պիտի չերկարեն. ամօթ է, մեծ զգուշութիւն կայ, ոչ

մէկ խօսակցութիւն, ոչ մէկ շշուկ, ո՛չ մէկ խնդուք, տանք անքաղաքավարութիւն, անպատկառութիւն իսկ կը համարուին մեծին ներկայութեան։ Բայց ուրախ են որ վերջապէս տարեկան լիցքին (պաշար) մէկ մասը տունը լեցուցին։

Աւ աւելին մէկ ժամէն ճաշը կ'աւարտի։ Նախ հարսներն ու աղջիկները ոտքի վրայ են, անշուշտ մեծին վերջին «Հայր մեր»ը և «Գոհութիւն սեղանոյս» ըսելէն յետոյ։ Մէկ վայրկեանի մէջ, սեղանը թափուր է. հարսները կը հաւաքեն պնակ, լական, դգալ, կը մաքրեն սեղանները, կը վերցնեն զանոնք, կ'աւլեն գետինը զգուշութեամբ այնպէս որ հացի ո՛չ մէկ փշրանք ոտքի տակ չմնայ, մեղք կը համարուի։ Ամանները, դգալները լուալու աշխատանքը տանտիկնոջ կը մնայ, իսկ միւսները, դարձեալ կալն են, ուր դեռ կը մնան՝ տուն փոխադրուած ցորենին յարդը և կոթնիքը՝ և մրեղը։

Մարագներուն տանիքին վրայ խոշոր լուսամուտներ կը բացուին։ Բոլորն ալ, հայր, աղջիկ, պատանի, չափահաս ունենին հիւսուած խոշոր սափրներ իրենց շալակը մէկական ավխտակ լաթով իրենց գլուխն ու վիզը ծածկած կ'ակեն յարդը և մրեղը կրել։ Տանիքին մանաւանդ բացուած լուսամուտէն յարդը կը պարպեն մարագին մէջ. մինչեւ աստաղը կը հասնի յարդի կոյտը։ Այս կերպով յարդն ալ կը տեղաւորեն։ Իսկ մրեղը որ յարդէն շատ մանր է և կը գործածուի շաղախներու մէջ, ուրիշ անկիւն մը կը լեցնեն։ Գիւղացին, պէտքին համաձայն մէկէ աւելի ախոռներ, մէկէ աւելի մարագներ, քոմեր, կչգրատներ կ'ունենայ, եւ առատ եմ նահապետական տուներ, որոնք հինգ ախոռներ ունէին, և իւրաքանչիւր ախոռի մէջ քառասուն եզներ կը կապուէին դէմ դիմաց երկու շարք մսուրներու առջեւ։

Յարդին և մրեղին փոխադրութիւնը աւարտելէն յետոյ կը մնան կոթնիքին վրայ կատարելիք աշխատութիւնները, զորոնք փութացնելու շտապողական հարկ մը չկայ։

Կոթնիքը, ցորենին ասեղն են, այսինքն հասկերուն ցողունին հետ միացած մասը, որ կամնումի գործողութեան միջոցին չի մանրուիր և առը կճեպը և հատիկը անբաժան կը մնան իրարմէ։ Երբ թեղը հասուի, տանք յարդէն կը զատուին հատիկներուն հետ խառն մնալով. երկրորդ անգամ մաղուելով հատիկներէն կը զատուին, և որովհետեւ մեծ քանակութեամբ, կրնայ ըլլալ որ, կոթնիք չելնէ մէկ թեղէն, զայն կալին մէկ անկիւնը կը լեցնեն, հոն կը մնայ, մինչեւ որ ուրիշ թեղեր ալ հասուին։ Վերջէն հաւաք թեղերուն կոթնիքներն ալ առաջինին վրայ կ'ամփոփեն, մինչեւ որ շատնայ և բաւական ըլլայ անկէ չարչ մը կազմելու և կամնելու համար։

Կը պատահի որ քանի մը տեսակ ցորեններու կոթնիքները ի-

բարու հետ խառնելով չորս մը կողմին. սակայն կ'ըլլայ այն ատեն, երբ մէկ տեսակ ցորենի կոթնիքը անխառնական ըլլայ մէկ չորս կողմերու։ Կոթնիքը կը կամեն կը հասնին այնպէս ինչպէս ցորենը։ Եւ եթէ այս երկրորդ կամուամէն դարձեալ կոթնիք մնայ, այն ատեն կամընտէններով կամ թակերով կը ծեծեն և կամ ծանր լոքօրով կը լուծեն, հատիկները կճեպներէն զատելու համար։ Սակայն կ'ըլլայ վերջին գործողութիւնը։

Կոթնիքէն զատուած սերմերը տասանորդէ զերծ է թէեւ, բայց հողատէր ամբողջ կամ պէյը իր մարագային հետ զայն ալ հաւասարապէս կը բաժնէ։ Եթէ հողատէրը ինք երկրագործն ըլլայ, ամբողջովին իրեն կը մնայ, պայմանաւ որ մեծ քանակութիւն մը չներկայացնէ։ Բայց եթէ կոթնիքը մեծ քանակութեամբ ըլլայ, այն ատեն ենթակայ կ'ըլլայ տասանորդական գործողութեան, ուստի պիտի կամուի, պիտի հասնի, պիտի կնքուի, պիտի չափուի և այս տասանորդը հանելով մնացածը բաժնուի հողատէրին ու երկրագործին միջեւ։

Այս կոթնիքէն առաջ եկած մասը, ցորենէն զատ իբրեւ յարդ չի գործածուիր, որովհետեւ կարծր է, և կենդանիները չեն ուտեր, աս ալ թուրքի (թուրծ), ամաններ, թրծելու գործողութեան միջոցին կը վառեն, ասոր ջերմութիւնը մեղմ կ'ըլլայ, և հետեւաբար թրծուելիք ամանները ոչ միայն չեն ճեղքուիր, այլ հաւասարապէս կը թրծուին իրենց ամէն մասերովը։

Գիւղացի ճուալակները (անոնք որ հողագործութեամբ չեն պարապիր, արհեստներով ու մշակութեամբ կամ բանուորութեամբ կ'ապրին) որոնք կոթնատ կենդանիներ՝ կով, մատակ, այծ, ոչխար կը սնուցանեն, իրենց արջառներուն համար հարկ եղած յարդը դրամով չեն գներ, այլ երկրագործներէն կ'առնեն, աշխատութեամբ փոխարինելու պայմանաւ։ Երբեմն ալ առանց փոխարինութեան։ Չկայ ճուալակ մը, որ յարդ ուզելու պարագային մերժուի իր գիւղի երկրագործէն։

Կալերու գործողութիւնները Սեպտեմբերի ընթացքին վերջ կը գտնեն. Սեպտեմբերի վերջերը հազիւ հազ, հոն կալերուն անկիւնները քիչ քանակութեամբ կոթնիք կը գտնուի։ Կալը, հասկին, երկու մասնին, փրնչըռէն և բոլոր գործիքները տանին մէջ, իրենց յատուկ տեղերը դրուած են այլեւս, ո՛չ ոք անոնցմով կ'զբաղի

Ցորենները ամբողջովին տանը փոխադրելէ յետոյ, կը մնայ անոնցմէ սերմըցուն (սերմնացու) զատել։ Ասոնցմէ ամէնէն մաքուրը, խոշորն ու կատարելապէս հասունցածը կը մաղեն խնամքով, և չգործածելու համար, մասնաւոր փեթակներու մէջ կը պահեն իբրեւ սերմըցու ցորեն։ Մանճաքին, աշորան, չիկօնը իրենց ինքնուրոյն տե-

ղերու սերմըցուները կ'ունենան, առանձին փեթակներու մէջ պահուած, որպէս սերմաքներէն իւրաքանչիւրին ընտրելագոյն մասը։

Կորեկը ապրցուներուն կուգայ։

Ապրցու բառով կը հասկցուին բոլոր այն սերմաքները և ընդեղէնները, որոնք, մասնաւոր վիճակի մը մէջ դրուելէ յետոյ, կերակուրներու պատրաստութեան կը վերապահուին։

Ապրցուներ են, ոսպն, պըլղուր (պուլղուր, ձաւար), մըրափկը (մանր պըլղուր), կորկոտը, ծեծածը, ալը, սիսեռը, բակլան, ֆիթը։

Ցորենի այս գլխուն մէջ բացատրել յարմար կը գտնեմ թէ ինչպէս կը պատրաստուին անոնք։

Պըլղուր, պըլղուր բառին երկու ձեւերն ալ անխտիր գործածական են հայ գիւղացիին և քաղաքացիին բերնին մէջ։ Իսկ քիւրտեր և թուրքեր պուլղուր բառը կը գործածեն։ Դժուար է՝ զայն թուրքերէն բառ մը համարել, սակայն ստուգաբանութեան և բանասիրութեան վերաբերեալ հարց մըն է. կը թողում զայն՝ անոնց։

Դժուարին աշխատութիւն մըն է պըլղուրին պատրաստութիւնը, և՝ մէկէ աւելի կիներու հարսներու, այլեւ օրեր տեւող զբաղում հոյթայթաղ գործ մը։

Պըլղուրը, միայն աշորայէն կը պատրաստեն. ո՛չ մանճաքին և ո՛չ ալ չիկօնը կրնան ընտիր պըլղուր տալ։ Նախ չմոռնամ ըսելու թէ՝ սակայն ամէնէն գլխաւոր ապրցուն է, և տարեկան անոր լեցքը պէտք է որ մեծ քանակութեամբ ըլլայ։

Տանտիկինը, նախ, կ'որոշէ այն քանակը, որ պըլղուր կամ ձաւար պիտի ըլլայ մէկ տարուան բաւելու չափ։ Անիկա, տարիներու փորձառութեամբ լաւ գիտէ այդ չափը, նոյնիսկ մէկ երկու օլչակ ալ՝ աւելի կը հաշուէ, չնախատեսուած, կամ պատահական պարագաներու համար։ Տան անդամներուն թիւին համեմատ տարեկան պըլղուր կը պատրաստեն. իւրաքանչիւր անձի համար, ամբողջ տարին, անուազն երեք օլչակ պըլղուր կ'ապահովի։ Տուն մը եթէ հողագործ է, և ունեւորի համբաւ ունի իր սահմաններուն մէջ, ու 20-25 անդամներէ կը բաղկանայ, իւրաքանչիւրին համար մէկական օլչակ աւելի պըլղուր կը խաչէ, տան համար պատրաստուելիք պըլղուրի քանակէն զատ։ Որովհետեւ, այցելուներու դուռը միշտ բաց է եկող գնացող, ծանօթ կամ անծանօթ հիւրերու առջեւ։ Ասոնցմէ զատ, ախքատը, տնանկները, հողարբանը, կառավարիչը իր հետեւորդներով, գործի մը առիթով երբ գիւղ հանդիպին, ունեւորին տանը կ'օթեւանին։ Այսպէս անոր սեղանը «զետնէն բառ չի վերնար» ինչպէս կ'ըսեն անոնք, հասկցնելու համար թէ միշտ սեղանը պատրաստ վիճակի մէջ է։

Պըլղուրի յատկացուած չիկօնի չեղջը պատրաստելէ յետոյ, տան-

ակիկինը, իր չոբրջը հաւաքելով հարեւանին ու չոխահաս ազջիկները՝ — ո՛չ մէկ այլ չի մտանակիր այս աշխատութեան,— անոր քով կը նստի։ Ամէնքն ալ մանուկը մաղերով կը մաղեն աչերան, և մաղուածը մէկդի կը կուտակեն։ Մաղելու գործողութիւնն ատարաձէ լեալ, մաղուած ցորենը կը տեփրեն. (անս բառարանը) քարերէ և կոխնիքներէ ինչպէս նաեւ օրանիներէ մաքրելու համար։ Տեփրելու գործողութեան ընթացքին, այդ օտար նիւթերը, քար, որամ, կոխնիք, խլոր, տեփուրին ներքեր կ՝անջատուին ցորենէն, և այն ատեն ձեռքով զատել դիւրին կ՝ըլլայ։ Ասիկա, պղլուրցու ցորենը մաքրելու վերջին գործողութիւնն է. ատոր կը յաջորդեն խաչելու, չորցնելու, ծեծելու, հաւելու, ապրելու, մաղելու, և ատոնցմէ անհրաժեշտ գործողութիւնները։

Պղլուրին քանակին համեմատ, քանի մը պղինձներ (խոշոր կոթանակներուն պղինձ=պղինձ կ՝ըսենք) դորգանին մէջ չնեռուած մանուածոր օճախներու վրայ կը դնեն. անոնց մինչեւ կէսը ջուրով կը լեցնեն, ու կ՝սկսին տաքցնել. ջուրը քիչ մը տաքնալէ յետոյ, իւրաքանչիւր պղինձի մէջ մէկէն մէկ ու կէս օչչակ մաքրուած ցորենէն կը լեցնեն։ Ջուրը հետզհետէ աւելի կը տաքնայ, կ՝եռայ. ցորենը կ՝ուռի, կը բարձրանայ, դէպի պէս, ասկէ խաչուած ըլլալը կը հասկցուի։ Այս վիճակին մէջ, միշտ խոշոր չկրեփներով կը խառնեն խաչուող ցորենը, որպէսզի ամբողջը հաւասարապէս խաչի, ասկիս անհրաժեշտ է, յաւ պղլուր ունենալու համար. հակառակ պարագային թերխաչ ցորենը եփուն պղլուր չըլլար։ Տանտիկինը, իր տարբերութեամբ, խաչուած ցորենին գոյնէն, ուսերու տատիճանէն կրնայ հասկնալ թէ՝ պէտք է այլեւս խաչելու գործողութիւնը դադրեցնել. երբ ժամանակը գայ, խակոյն խոշոր ու ծակոտկէն չկրեփներով խաչուած ցորենը քաբձերու մէջ կը լեցնեն. տարներ ու ազջիկներ գոյն չալակով տանիքը կը տանին։

Տանիքը քանի մը օր աւազ արդէն մաքրուած ու չոզախուած է, խաչուած ցորենը հոն կը պարպեն, և կը մէկնեն (կը փռեն, կը տարածեն) հաւասար թանձրութեամբ։ Սաոր ուշադիր կ՝ըլլան, որպէսզի չորացումն ալ հաւասարապէս տեղի ունենայ։ Շաբեկ մը, երկու, երեք, չորս խաչուած ցորենը, որ ուռելով կրկնապատիկ, եռապատիկ ծաւալ ունեցած կ՝ըլլայ, չաւալ կարելի չըլլար տանիքը փոխադրել, քանի մը ժամ կը տեւէ։ Ամէնն ալ գործի վրայ են. տանիքէն դորգան և դորգանէն տանիք երթեւեկ մը կայ. չորս հինգ հոգի չալակով կը կրեն մէկ երկու հոգի ճաւարները կը լեցնեն. մէկ մէկ հոգի ալ կը փռեն կամ կը տարածեն տանիքին վրայ։ Մանուկները անգամ գործի կը խառնուին. անոնք ալ տանիքին վրայ մէջնաւած ցորենին մօտ կը կենան, և կը հսկեն, որպէսզի ճնճղուկները,

սպիտակ ագռաւները, որոնք բոլի խաղա կ՝անուանուին տեղւոյն վրայ, ուրուրները հաստիները չժողվին։ Ճնճղուկները առաւօտ տարմերով արդէն առնելու գալիքներուն մշանջենական հիւրերն են։ Երբ երամով կ՝իջնեն փռուած ցորենին վրայ, մանուկները «հէյ, հէյ, հէյ...» պոռալով կը փախցնեն զանոնք։ Այսպէս օրերով պահպանութիւն կ՝ընեն, մինչեւ որ խաչուած ցորենը չորնայ, և ճաւարներու մէջ ամփոփուի գործեալ։

Շուներն ալ փռուած ցորենին վնասներ կը հասցնեն, ճնճղուկներէն ալ աւելի, եթէ հոգ մը աւելի ուշնուան տանիք երթալու. ճնճղուկները հասիկ հասիկ կ՝ուտեն, մինչդեռ ուշնելու այդ չորքոտանի պահապաններըս... լափելով աւեր կը գործեն։ Մեծն մանուկներու չի վստահելի հսկողութեան գործը. չոխահաս ազջիկներ, մերթ հարեւներ ալ հոն կը գտնուին, կ՝ուշնուան իրենց մօտ գուռգան և տափարակ երկու փոքր քարեր. երբ թռչուններ գան, այդ երկու քարերը իրարու կը բախեն, ատոնց բախումէն ուսաջ եկած ձայնէն թռչունները կը փախչին։ Իսկ գուռգաններ չուներուն համար կը գործածեն վանելչօրէնս...

Այս պահպանութիւնը օրեր կը տեւէ։ Երբ լաւ մը չորնայ, կը հաւաքեն զայն տեղւոյն վրայ, և քանի մը կիներ, անչուչա վարժ եզրայներէն, կ՝սկսին ամբողջ ցորենը տեփուրէ ածցրնել։ Մէկ կողմէն մինչ տեփրուած քը տեղի կ՝ունենայ, միւս կողմէն մեծ տեղւոյն մը վրայ կուտակուած տեփրուած ցորենը կը նրբրեն (ընտրեն, մէջէն ուժելորդ, օտար նիւթերը զատել, ինչպէս, խլոր, խզիմ, կոխնիքի հետքեր, քար եւն։ Ասիկա երկրորդ անգամն է որ պղլուրին մաքրութիւնը կը կատարուի։ Հզրուած ցորենը ճաւարներու մէջ կը լեցնեն, ու կը կարեն խոշոր մախաքցեռով (մեծ տեղ)։

Հոս, կիներուն աշխատութիւնը կ՝ընդհատուի։ Խաչուած, մաղուած, տեփրուած, ու հզրուած ցորենը այլեւս ձիթիճանք կը տարուի ծեծուելու համար։ Զայն դիւրք, դիւրք, ձիթիճանուց կալին վրայ կը լեցնեն, և քիչ քանակութեամբ վրան ջուր սրսկելէ յետոյ, խոշոր երկանաքարը կ՝սկսին անոր վրայէն չուրջանակի թաւալցնել։ Երկանաքարին այս երկարատեւ թաւալումէն խաչուած ցորենին թեւերը կը զատուին թաղանթին անկէ։ Որքան թեւերը լաւ զատուին ցորենէն, այնքան պղլուրը ընտիր կամ յարգի կ՝ըլլայ. անոր թէ եղինձը և թէ ֆուճթան համեղ կ՝ըլլան։

Թեւերը ցորենէն զատելէն յետոյ, ծեծելու գործողութիւնը կը վերջացնեն։ Թեւախառն ցորենը զարձեալ ճաւարներով տուն կը փոխադրեն։

Գիւղեր կան որոնք ջրաղացներու մէջ կամ տունց մօտ ունին մանուածոր ձիաքարան, զոր դիւղացիները Տրնկ կ՝անուանեն, ուր կը

ծեծեն իրենց գլուխն կամ մուրճակից գլխներու ալ պղլուրն ու կոր-
կոտը կամ ձաւարը։ Ասոնք ալ Ջրաղացքին հմնութեամբ ու անոր բա-
ժանումներուն ունեցած անուն մըն է, եթէ աղօրիքէն անջատ է։ Աս ալ
երկու յարկերէ կը բաղկանայ. ստորին յարկը, ուր ջուրի ցայտ մը
զօրաւոր ճնշումին տակ, ուղղաձիգ առանցքով անիւ մը կը դառնայ
իր առանցքին հետ միասին։ Այս առանցքը, շուրջ 2 1/2 — 3 մեթր
երկարութիւն ունի, և 8—10 սանդիմ ալ՝ տրամագիծ, և կը շինուի
կաղնի կամ թեղօշի կարծր, դիմացկուն ղուկանէ։

Ասոր ստորին կռունկը գետնի վրայ հաստատուած է, իսկ վերին
կռունկը կ'անցնի երկաթեայ կամուրջակի մը մէջ, երկանաքար մը
այս անիւին առանցքին հետ հաստատուած է, և երբ անիւը դառնայ,
իրեն հետ միասին, հաստատուն խարիսխի մը վրայ կը դառնայ նաև
երկանաքարը. այս կառուցուածքը շատ կը նմանի ձիթհանքի կա-
ռուցուածքին. սա տարբերութեամբ որ, ասոր երկանաքարը ջուրի զօ-
րութեամբ կը դառնայ, մինչդեռ ձիթհանքին քարը, եզ մը կամ ձի մը
կամ գոմէշ մը կը դարձնեն։ Անիւի թուարման արագութիւնը կախում
ունի ջուրին թափէն։ Տընկին մէջ պէտք է, երկանաքարը մեծ ա-
րագութեամբ չդառնայ, ասոր համար ջուրին անկումը կը չափա-
ւորեն։

Երբ խաշուած ու չորցուած ցորենը կը լեցնեն տընկին կալին
վրայ, նոյն վայրկենին, քարը դեռ դառնալու չսկսած, անոր վրայ
քիչ մը ջուր կը սրսկեն, որպէսզի, թէ թեփը կակուղնալով դիւրու-
թեամբ բաժնուի ցորենէն և թէ հատիկները չփշրին։

Բաց թէ ծեծուած ցորենը, իր թեփին հետ խառն, տուն կը
փոխադրեն, դարձեալ տանիքը, և, այս անգամ կապերտներու վրայ
կը մեջնեն ու կը թողուն արևուն ներքև քանի մը ժամ, նոյնիսկ օր
մը թեփն ու պղլուրը, որպէսզի ոևէ խոնաւութիւն չմնայ, սակէ
քայ տանիքին վրայ հօսելու գործողութիւնը կը կատարեն։ Ասոր
համար, ոչ մաքինա և ոչ ալ հօսելի կը գործածեն։ Մաղերը միայն
կը բաւեն։ Մաղին մէջ կը լեցնեն թեփախառն պղլուրը, և, ոտքի
վրայ կենալով, մաղը աւելի վեր կը բարձրացնեն։ Ասոր շեղ դիրք
մը տալով կ'սկսին մեղմօրէն շարժել։ Մաղին եզերքէն հատիկները,
իրենց ծանրութեան պատճառաւ, ուղղակի տանից չեղումի, գետին
կ'իյնան, մինչ թեփը, իր թեթևութեան պատճառաւ, հովէն հեռու
կը քշուի, և կը կուտակուի տանիքին տարբեր մէկ մասին վրայ։
Այս կերպով թեփը պղլուրէն կը զատեն։ Այս աշխատութիւնները
քանի մը օրեր կը տևեն։

Թեփէն մաքրուած պղլուրը, դեռ գործածելի պղլուրը չէ. պէտք
է զայն աղալ և մաղել՝ մանրն ու խոշորը իրարմէ զատելու համար։
Կամ որ Ջրաղացքներու մէջ կ'աղան, կամ ալ որ, և սա՝ ընդհանրապէս,

ձեռնատար փոքր երկանաքարերու միջոցաւ, տան մէջ կ'աղան։ Ա-
զօրիքներու միջոցաւ աղացուած ձաւարը այնքան յարգի չէ համար-
ուիր. աւելի յարգի է երկանաքարով աղացուածը, որովհետև, եր-
կանաքարը, այնքան ալիւր չի հաներ, և թէ կլոր կտորներու կը
վերածէ, մինչդեռ միւսը տափակ չերտերու վերածելէն զատ ալիւր
ալ շատ կը հանէ։

Տան մէջ աղալը, գիւղացիներու համար հանդիսութիւն մըն է։
Պղլուրին քանակին համաձայն, երկու, երեք, չորս նոյնիսկ հինգ եր-
կանք կը դնեն (երկանաքարեր կը զետեղեն) իրարմէ քիչ հեռու։ Կը հրա-
ւիրուին դրացի երիտասարդները, որոնք տան երիտասարդներուն հետ
միասին, երեքական կամ չորսական կը բոլորուին երկանաքարերուն
շուրջը։ Իրենց մօտ ունին մեծ աուշակի մէջ լեցուած աղացուելիք
պղլուր։ Երկանաքարին եզերքին վրայ հաստատուած ցիցը բռնելով,
արագ արագ կը դարձնեն, առանցմէ մէկը միաժամանակ պղլուրը ափ
ափ կը լեցնէ դարձող երկանաքարին ծակին մէջ։ Ասոր համար շատ
վարժ ըլլալու է անոր։

Այս աղացողներուն մօտ կը նստին կիներ ու աղջիկներ, երկու-
ական կամ երեքական, որոնք աղացուած պղլուրը պիտի մաղեն։
Անոնցմէ մէկը խոշոր պղլուրը մաղելու, վերցնելու և ամբարելու
(ամբել, ամաններու մէջ տեղաւորել) աշխատանքը կը կատարէ։ Ու-
րիշ մը մանր պղլուրը կը զատէ դարձեալ մաղելով, ուրիշ մը սմբր-
տիկը կը զատէ պղրակիւրն (պղլուրի ալիւր)։ Պղրակիւրը ոչ մէկ
կերակուրի համար կը գործածուի. զայն հացալիւրին հետ կը խառ-
նեն և հաց կը պատրաստեն անով։

Խոշոր պղլուրը կամ փիլաւի պղլուրը ամէնէն խոշորն է. ասիկա
կը գործածուի միայն եղինձի համար։ Մանր պղլուրը կը գործածեն
միայն քուֆթայի համար։ Ասիկա ծեծելով աղացուած կամ փայտէ
գլաններով ծեծուած միսի հետ կը շաղեն, և գնտիկներու վերածե-
լով կ'եփեն։ Ասկէ աւելի մանր պղլուրը, զոր սմբրտիկ կ'անուա-
նեն, անօսր ապուր եփելու կը յատկացնեն։ Ասով եփուած ապուրը
շատ ուշ կը պաղի բաղդատմամբ եղինձին։

Պղլուր աղալու գիշերները,— քանի մը գիշեր երբեմն,— տան-
տիկինը բացառիկ կերակուրներով կը պատուէ երկանք աղացողները,
որոնք շատ զուարթ ու հաճելի կ'անցնեն ժամանակը՝ յաճախ երգե-
լով, կատակելով և պատմութիւններ պատմելով՝ մինչ ընտանեկան
պատշաճութենէն տանից անախորժ չեղումներ ընելու։

Խոշոր պղլուրը կը զետեղեն հողէ շինուած և անբուրծ փեթակ-
ներու կամ խոշոր ու թրծուած կարասներու մէջ։ Նոյնպէս մանր
պղլուրը և սմբրտիկը։ Բնականաբար ամէն տեղը կը գրաւէ
խոշորը, այսինքն ամէնէն շատն է, որովհետև չորաթը քանի մը ան-

գամ եղինձ կ'եփուի. ուստի ամէնէն չատ գործածականն է։ Ամէն վերջ կուգայ մանր կամ խուճքի պղպեղը, որ ուժի քիչ է. որովհետեւ չարամը մէկ անգամ կամ միայն քանի՛ուկ օրերու մէջ է որ քաղիքայ կ'եփուին։ Իսկ ամրակը՝ ամէնէն քիչն է. ամբողջ տարուան մէջ քիչ կը պատահի որ սըմբրաիկով ապուր եփուին։

Ատենք ամէնը կարտոֆիլներու մէջ կը անդադար տոմատիկները, և տոմոց խուրձերը բերանները դնելով եղերքները կուտով յուր մը կը շեխե (կը չաղախէ) այնպէս որ եղերքները ոչ մէկ փորր ծակ մնայ չի մնար, այս կերպով մուկերու դէմ ապրուստ ապահովուած կ'ըլլայ։ Այս գործերի կենդանիները կը պատահի երբեմն, որ փեթակները ծակեն և ներս մտնեն, ապրուստ կ'ապականեն զոյն ծրտոտելով։

Կարտոֆիլներու բերանը, երբ սկսին պղպեղը գործածելու, կարդալ կը բանան. մէկ կարտոֆիլն պղպեղը չընցած, միւսը չեն բանար. բայց տոմոտիկներէն, ուրիշ ոչ ոք երեսուներ ունի փեթակի կամ կարասի մօտենալու։ Անոնց աչքն ու սիրտը տոմոտիկներն է, որ, ամէն տեղ որ կարասի մը բերանը բանայ, «Յանուն Հօր և Որդւոյ» մը կ'ըսէ ցած ձայնով՝ խուսափելով։

Ցորենին գերը այսքանով չի վերջանար։ Կարկոտը և ծեծածը որ պղպեղին յետոյ, ապրուստներուն չորքին մէջ երկրորդ տեղը կը գրաւեն. ցորենէն կը պատրաստուին։

Ծեծածը և կարկոտը մանճաքի ցորենէն կը չխնեն. ասոր համար այնքան աշխատանք թափելու պէտք չկայ։ Ընտրուած մանճաքին մաղել, տեփրել, մաքրել յետոյ, արեգի կամ ձիթխնդի մէջ ձեծել կուտան պղպեղին պէս։ Աղիկա ուժի դիւրութեամբ կը ծեծուի քան պղպեղը, այսինքն, ցորենը խաչուած չէ նախապէս։

Ցորենին վրայ նախապէս քիչ քանակութեամբ ջուր սրսկելէ յետոյ երկար տանն քորը կը թուլնայ անոր վրայ։ Այսպէս, ամէն մէկ դիւրը ծեծելու համար, քանի մը ժամ ժամանակ պէտք է յատկացնել։ Երբ ծեծելու գործողութիւնը կ'ասարտի, զոյն տանիք կը փոխադրեն և կապերանները վրայ լցնելով կ'սկսին մաղել հանելու պղպեղին պէս։ √ Հանելով թեփը ամբողջովին կը պատրաստի ծեծածէն կը մնայ հատիկը որ մերթ բրինձի սպիտակութիւն կ'ունենայ։

Ծեծածը չատ ուժի թեփ կ'արտադրէ, որովհետեւ պղպեղին ուժի երկարատեւ կը ծեծուի։ Եւ ծեծած մը, որքան ուժի ծեծուած ըլլայ, այնքան ուժի եփուն (եփուն, դիւրութեամբ եփուող) կ'ըլլայ։

Հանելէն յետոյ կապերաններու վրայ փռելով կը չորցնեն, այնքան որ խոնաւութիւն չմնայ. որովհետեւ սպիտակ չուտով որդնոտելու հնարաւոր է։ Զորացուցէն յետոյ, երկու տեսակ մաղերով կը մաղեն

զոյն։ Առաջին մաղը՝ խոշոր ծակերը, երկրորդը մանր ծակերը կ'ունենայ։ Առաջինով ծեծածը կ'ուտեն, իսկ երկրորդով մանրաքը դուր կուտան կ'ունուտեն, և ուրիշ բան չէ բայց եթէ ծեծածի փշրանքներ, քարեր ճնշուածէն ուսոյ եկած։ Հիւսիսայիններէն ծեծածին կարկոտ կ'ըսեն, մինչ հարաւայիններէն մանրաքին կարկոտ կ'ըսեն, մինչ հարաւայիններէն մանրաքին կարկոտ կ'ըսեն և խոշորին՝ ծեծած։ Կարկոտը, ինչպէս ծեծածը ուժի պիւրատուրա կը համարի գիւղացին քան պղպեղը. այս պատճառաւ հիւանդներուն կարկոտ ապուր (չորպա) կը կերցնեն, փոխանակ բրինձ ապուրի։ Բրինձը չատ քիչ ծանօթ է գիւղացիներուն. վերջին ժամանակներս միայն բրինձի մշակութիւն ընելու սկսան մէկ երկու գիւղեր։

Ծեծածով կ'եփին կարկոտ ապուր, որ ուրիշ բան չէ բայց եթէ՝ ծեծածով ու միսով եփուած եղինձ։ Ասով կ'եփին նաեւ հաւկիթակ (էղբիան)։

Ասոր մանրաքը երբեմն պղպեղի մանրաքին հետ խառնելով քաղիքայ կը չորին. ասով չորուած քաղիքան ուժի հատատուն կ'ըլլայ և եփուելու ատեն չի փլիր (փլչիլ, տրուիլ)։ Երբեմն, քանի՛ խաւ կ'եփին ունով։ Թանխաշը միսով կամ արդար իզդով ու կարկոտի մանրաքով եփուած կերակուր մըն է։

Ահա, հոս կը վերջանան՝ ցորենի մշակութեան, անոր վերաբերեալ տրհետներուն, կամ ճարտարարուեստին, և դիւղական տնտեսութեան մէջ անոր ունեցած այլեւայլ վիճակներու տակ, դիրքերը։

ԻԱ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԺԴ.

ՊՏՈՒՂՆԵՐ

ԹՈՒԹԸ

Ընդհանուր առմամբ, պատղներու մասին խօսելէ առաջ, կարեւոր կը համարիմ պղպատու և անպտուղ ծառերու մասին ծանօթութիւններ տալ: Բարեբէ այդ ինչերն ու ծառատեսակները,— այս վերջինները պարզապէս կ'անուանեն,— բազմատեսակ ծառերով կը զարդարեն:

Բարեբէն, իր ուղղարեր ցցուածքով, ամէնէն շատ տարածուած ծառն է. ամէն ծառատեսակի մէջ, մեծ թուով բարեբիներ պիտի գտնուին, նոյնիսկ միայն բարեբի ծառատեսակներ ալ կան, ուր մասնաւորապէս առնիկը կը սնուցուին, կանոնաւոր չորքերով ու անջրպետներով, և անոնց սեռային տարտնոյզ ամէն խնամք կը տանին: Կ'աճի, կը ճարդնի (յօդոն) և քանի մը տարուան մէջ կ'ունենանք հակոյ բարձրութեամբ ու դիրկչափ հատուածքներով ծառեր: Մօտքը բարեբի մասին է:

Այս ծառը, իբրեւ չհնութեանց տարտնոյզ տրտատրոյ սղբիւր՝ առաջին տերը կը դրաւէ: Ասկէ կը հանեն՝ ամէն մեծութեամբ գերանները, դռակոնները, մարդակ, սեղանը, տախտակները՝ դռան, պատուհի, առատատոյզի համար: Շատ գործածական է ասոր փայտը՝ չնորհիւ իր կակուղ, նուազ վարակուածր (պռատոյզ), և ուղիղ քաշելի, որուն կողերուն վրայ ցանցառ թիւով բարակ ճիւղեր միայն կ'ածին: Կը գործածուի նաեւ իբրեւ վառելափայտ:

Կայ նաեւ սուս բարեի ծառը: Ասոր կեղեւը աւելի սպիտակ է, և իր լոյն տերեւներուն ներքեւը ձիւնի պէս սպիտակ թաւչոտման խաւով մը ծածկուած է, իսկ վրայի երեսը կանանչ է: Մինչդեռ բարեբին տերեւներուն կամ ինչպէս բալուկները կ'անուանենք, ոսկիներուն երկու երեսներն ալ կանանչ են:

Սուս բարեին այնքան առատ չէ, և իր գործածութիւնը այն է, ինչ որ է բարեբին գործածութիւնը:

Անպտուղ ծառերու չորքին մէջ կը գտնուին՝ թեղին, որ հազուագիւտ է. կարծր փայտ ունի, և չհնութեանց մէջ ալ նուազ կամ պատահական դեր մը միայն կ'ունենայ. կաղնին, որ վառելափայտը կուտայ. ուռենին, որ առատահոսներու եղերքները հովանաւորող զարդ մըն է, դէպի վար երկարող վարսանման տերեւներով. ազտուին, որ ուռենիի տարբեր մէկ տեսակն է, երկայն, նուրբ և շատ ճկուն կամ առաձիգ մոլեւով: Այս մոլեւով կը հիւսեն գիւղացիները՝ իրենց բոլոր մեծ ու փոքր առկառները, սափաքներ, կանիսկներ, ինչպէս նաեւ սայլերուն բառներ:

Առանք ասոնք գլխաւոր անպտուղ ծառերն են, Բալուի պարտէզներուն:

Իսկ պղպատու ծառերուն մէջ առաջին տեղը կը դրաւէ թթենին: Բալուի գիւղերուն՝ պտուղ արտադրող ծառերուն մէջ, ամէնէն կարեւորը, և ամէնէն բազմերեսը այս է, որ, անոր անհատութեան անհնարինութեան պղպատուներէն մին կը համարուի:

Թթենին, բարեբին պէս ուղղաբուն չէ, այն ամէն ուղղութեամբ ճիւղաւորներ ունի, ու, բազմաճղի է. Ամէն կողմ, երկարող իր հատ ճիւղերը՝ իրենց բազմաթիւ, աւելի բարակ կամ երկրորդական ճիւղաւորութիւններովը, օդին մէջ մեծ տեղ կը գրաւեն: Իր բարձրութիւնն ալ, յաճախ, բարեբիներու բարձրութիւնն կը հաւասարի: Թթենիին պտուղն է, զոր գիւղացին կ'օգտագործէ: Իսկ փայտը անյարմար է վառելու և տուներու չհնութեանց, միայն կրնայ է անկէ չինել, որօրի ռասամ, ատոր՝ ձող, կամրճեի չնորհիւ իր ճկունութեան: Վառելու յարմար չէ ըսի, որովհետեւ այրելու համար ու գժուար տեղի կ'ունենայ գիւրավառ չէ ան, նուազ բոց կ'արձակէ առատ կրակ չի թողուր. վառելու պահուն, ճարճատիւնով չրդըմիկ (փոքրիկ կայծ) կը ցայտեցնէ չարունակ, ինչպէս կ'ընէ ուռենին՝ բացառութեամբ այրելու տանին: Գժուարավառ ըլլալուն համար մեծ քանակութեամբ չերմոյժ առաջ չի բերեր:

Իր փայտին օգտագործումը, ուրեմն, նկատառելի կարեւորութիւն մը չունի, նոյն նկատողութիւնը պիտի ընէի նաեւ իր տերեւներուն համար ալ: Միայն թէ, վերջին ժամանակներս, 1895 թուականէն յետոյ, գիւղացիները, հետեւելով բարեկրգիներու և ախտանիկացիներու, սկսան չերամաբուծութեամբ ալ պարապիլ: Այս պարապումը պատճառ եղաւ որ թթենիին տերեւներն ալ օգտագործուին:

Ունեւոր կամ միջակութեան, երկրագործ կամ նուաստ, ամէնն ալ, թթենին՝ սակ իր պտուղին համար կը մշակեն: Ներամաբու-

ծուխիւնը, Բալուի մէջ, գլխաւոր կամ անդրաժեշտ գործողութիւնը կարգը չանցաւ. անիկա, միշտ, Վատաքրքրութիւնն, և ժամանցի գործողութիւն մը մնայ գիւղացիին համար։ Ծխախոտ մէկ կողմ դնելով, որովհետեւ, Բալուի քաղաքը, չերմոցի, մեսաքաղաքութիւնն ունեցող տարածութիւն մը չէր. անոնք որ չերմոցագործութիւնով զբաղէին, իրենց աշխատութիւնն ու զոհողութիւնները տրդիւնքը՝ հարկագրուելուն, Խորքերդ տանելու անձամբ, և հոն վաճառելու։ Այս վաճառումը, տրուած պայմաններով, հրապուրող փոխարինութիւն մը չէր ըլլար. ուստի, հազագրթին համար, օրերով իր երկրագործական գործողութիւնները ընդհատելով քաղքէ քաղաք թափառելուն մէջ մեծ կը տեսնէր. հետեւաբար, չերմոցագործութիւնը կը մնար միայն գործ մը, կամ միւսներու ժամանցաւորութիւն մը, որ, իրրեւ գործողութիւն, ունէր կը պատճառէր անոնց, որոնք, դաշտի գործողութիւնները յարմարութիւններ չունէին մանաւանդ ֆիզիքական տկարութեան կամ չարքաշութեան տեսակէտով։ Այս կարգին կը պատկանէին իրենց ապարելին հետ ապրող ուսուցիչներ, և գիւղերու մէջ չրջուն տեւաւորով գործող անձեր, որոնց եղբայրները, գիտնալով անոնց ֆիզիքական անընդունակ վիճակը, և, իբր տեսակ մը գնահատանք իրենց եղբօր խնդացական տեսակցութիւններուն, թոյլ կուտային որ, ան այդ ձեւին տակ, գերծ մնայ դաշտի ծանրաձանր և յոգնեցուցիչ գործողութիւններէն։

Դիտել տալիք պարագայ մըն է սա թէ, թմրենին՝ այգիներու կամ ընդհանուր տեսմամբ անջրդի տեղերու մէջ չտեսիր. թմրատունները պէտք է որ չերեսան պարսէղներ ըլլան։ Այս պատճառով, Բալուի գիւղերուն շրջակայքներուն մէջ, անկարելի է թմրենիի ծառ մը իսկ գտնել։ Քաղաքը միայն բացառութիւն է, իր գեղատեսիլ այգիներովն ու թմրատուններովը։

Թուխ բառը, բացի բուրաստի հայերէն, կը գործածուի նաեւ քուրդերը ու Թուրքերը, և ասոր հոմանիշը չունին իրենց լեզուներուն մէջ։ Սառնք, ընդհանրապէս թմրենիին ու թմրենիի վայրին ալ բուր տեղը կ'ուսուցանեն։

Գիւղացիներուն ու քաղաքացիներուն, հայերու, քուրդերու և Թուրքերու համար, թմրենիի անկազմութիւնն ու մշակութիւնը, հետաքրքրական իր պարզին օգտագործումովը անդրաժեշտ գործ մն է։

Թուխը քաղցրահամ է, և իրրեւ ուտուտ անունդ բոլոնդակով պտուղ մը շատ օգտակար կը համարուի։

Բալուն՝ թուխի շատ տեսակներ ունի։ Սառնցմէ լուսագոյնը սպիտակ բուր բուսածն է. լուսագոյնը կը համարուի մնար համար որ ամէն տեսակներէն ալ քաղցրահամ է և ապխտակ կ'ըլլայ, և իր՝ կորկէն ուրիշ մանրիկ, ու ուրմօրէն իրարու չնուած հատիկներուն չափը նուրբ մազմզուքներ չեն ծածկեր։ Սպիկա բալի կամ կեռասի մեծութիւն ունի բայց քիչ մը ուրկայն կ'ըլլայ անոնցմէ։ Հարուստին գիւղացիները զայն «ինճիր» կ'անուանեն, բուռ մը՝ զոր հիւանդներուն չեն գործածեր։

Անկուս բուրը՝ միւս բոլոր տեսակներէն ալ շատ կը հատուննայ. Մայիս ամսուն խակ, այլեւս գիւղացին, կրնայ օգտուիլ անկէ «գզալները գզալոցին մէջ ամփսիելով» ինչպէս կ'ըսէն անոնք, երբ թուխը կ'սկսի հատունցնել։ Սառը օգտագործումը ամիսի մը կամ ամիս ու կէսի չափ կը տեւէ։ Գիւղացիին ու քաղաքացիին ամէնօրեայ ուտելիքը կ'ըլլայ. տուտուծները, զոր պահերուն, փոքրիկ կոնաձեւ սակառներով քաղաք կը հասցնեն. և քաղաքացիներն, անխոթիր, կը գնեն տասապկական ժամանակով մը և տնօրէուց կ'ուտեն։ Ազքատներուն համար, ան յաճախ ճաշի տեղ կը գործածուի։ Զքաւոր պէյեր կան, որոնք բուր-պէյի կ'անուանուին. տարի պէյ կը յորջորջուին բայց իրենց անփափանութիւն մնացած թմրատուններով կը մնային տարբեր մէկ գլխաւոր մասը։ Առանց անուան «պէյ» բառը, թուխ-պէյի բարգութեամբ, հնգետական մակդիր մը գործած է. ժողովուրդին բերնին մէջ։ «Թուխը հատաւ» (հատունցաւ) կ'ըսեն, այլեւս հացի, տպուրի տեղ չի մնար. գզալները՝ գզալոցներու իսկ տանտիները իրենց անփափան անկիւններուն մէջ անգործածած, չտեսնելով անչարժ կը մնան։ Սիտա թուխին մէկ կարեւոր դերը գիւղական տնտեսութեան մէջ, ու այսքանով չի վերջանար ան. պիտի անդրադառնամ անոր յետոյ։

Միւս տեսակները՝ տասնեակ մը կը համրուին։ Սառնք ծանօթ են իրենց ինքնատիպ կազմութեամբը, տեսքով, գոյնով և խաղորութեամբը։

Մրճաճ կամ մրճաճ բուր, մօտ բուր կամ մor բուր, իբրուր կամ իւռւ բուր, կռնիկ բուր կամ կրճիկ բուր, պուչուս, փալուս, դեղնուս թուխեր ևն։

Մռճանը կամ մրճանը՝ ձերմակ ու կաւոր է. բայց նաեւ քաղցրահամ է։

Մor բուրը խոշոր ու բոսորագոյն է. մօրի պէս թթուտնոյշ, շատ հաճելի համ մը ունի. տեսիկ՝ խոշոր փուչեր իրրեւ պատատաքար գործածելով գգաչութեամբ կ'ուտեն, որպէսզի մանուկներին և չրթունքներնին չի ներկուին։ Սիկա նաեւ չրատաս է։ Սառ ծառն ալ կը տարբերի միւսներուն ծառերէն՝ իր տերեւին կարծրութեամբն ու խարտոցի նման անտարթութեամբը։

Կայ սառ մէկ տարբեր տեսակը որ կարմիր կ'ըլլայ, և քիչ մը ուրիշ թթուահամ է. իսկ ուրիշ մէկ տեսակն ալ՝ որ տարօրինակ

թութէն քիչ մեծութիւն կ'ունենայ, կամ անոր չափ կ'ըլլայ, բայց աւելի մութ գոյն կ'ունենայ քան բաստարագոյնը։

Իսքուրը կամ իսուրուքը մերթ սպիտակ և մերթ կարմիր կ'ըլլայ համը թէև քաղցր է, բայց մազմզուքներով ծածկուած կ'ըլլայ. կ'ունենայ երկայն կոթուն մը կամ պոչ մը անդական բոլորտով յորջորջուած։

Փալուտը՝ բժշկական հատկութիւն կ'ունենայ. գեղնութը՝ գեղնորակ կ'ըլլայ։ Ասոնք ալ աւելի կամ նուազ քաղցրահամ կ'ըլլան, բայց բնակչութիւնը զանոնք յարգի չի նկատեր։

Ըսի թէ թութը գիւղի անտեսութեան բացառիկ արդիւնքներէն մէկը համարուած է անցեալին մէջ։ Արդարև, զայն ո՛չ միայն իր թարմ վիճակին մէջ կ'ուտեն, ըլլայ իբր սննդատու պտուղ, ըլլայ խնայողութեան համար, այլ անոր քաղցուէն կը պատրաստեն, իրենք գիւղացիները՝ թթէ-ռուպ (ռուպ), թթէ-պաստեղ (պաստեղ), օղի, քաղցրեղէններ, պտուտներու ձեւին տակ, որոնք ձմեռնային սննդեղէններու պաշարին մէջ գլխաւոր տեղերէն մին կը գրաւեն։ Թութը կը չորցնեն, և աղալով ալիւրի կը վերածեն, անկէ՝ լոյծ, կխալինդ մալեզներ պատրաստելու համար։

Թթէ-ռուպը շատ յարգի է գիւղացիին համար։ Կ'ըլլայ թանձր ու գեղնորակ, և կը գործածուի ո՛չ միայն ուտելու կամ իբրև օշարակ խմելու համար, այլ՝ իբրև դեղ։ Գիւղական բժշկութեան մէջ, անիկա կը համարուի իբրև պալարները հասունցնելու, ծակելու. և բանեցնելով մաքրելու յատկութիւն ունեցող դեղ մը՝ դուրսէն գործածուելով։ Իսկ ներսէն գործածելով արիւնը անօսրացնելու. սրտի, ստամոքսի և սինդութեան պատճառաւ անհանգստութիւնները ամոքելու կը ծառայէ։ Հիւանդներուն՝ զայն՝ կիսով չափ ջուրի հետ խառնելով կը խմցնեն, որպէս լուծողական։ Ամէն գիւղացի անոր այս յատկութիւններուն ծանօթ է։

Երբ թութը «հասնի» (հասուննայ), գիւղացին այլեւս չի յամենար, պէտք է որ թօթուէ զայն, առա թէ ոչ՝ ճիւղերը հովերէն շարժելու պահուն, «հասած» թութերը վար, գետին թափելով, հարամ կ'ըլլան (չեն օգտագործուիր) մրջիւններուն, և ուրիշ միջատներու կեր դառնալով, կամ աղտոտելով։

Ծսինէֆին ատենները, այսինքն իրիկուան դէմ, կամ կիրակի առտուները, եթէ ալալանկ (պարտէզներու, ածուներու առաջուն) չունենան, տան բոլոր մարդիկը մասնաւորապէս կին, աղջիկ, մանուկ և երիտասարդ, իրենց հետ առնելով՝ սաւաններ, թակ, սափար, քուլակ կամ սըթըլ, թթատառ կ'երթան։ Սաւանները, կամ ինչպէս կ'ըսեն գիւղացիները, թթի-սաւանները, երեք չորս մէթր կողմերով

քառակուսի պատառներ են, որոնք միայն այս նպատակին համար կարուած են։

Չորս հոգիներ այս սաւաններէն իւրաքանչիւրին,— եթէ քանի մը ծառեր միանգամայն պիտի թօթուուին, կամ եթէ թօթուուելիք ճիւղը այնքան տարածուն է որ, մէկ սաւանի տարածութիւնն անբաւական ըլլալով հարկ կ'ըլլայ երկու հատ քով քովի տարածել, որպէսզի ամէն կողմէ վար թափող թութերէն ոչ մէկ մասը, ո՛չ մէկ կողմէն գետին չթափի,— չորս անկիւններէն բռնելով կը պրկեն։ Մագլցելու վարժ երիտասարդը, թակը միասին առնելով, ծառին վրայ կը բարձրանայ, և, առաջնալով այս կամ այն ճիւղին վրայ, կ'սկսի զայն թակով զարնելով ցնցելու։ Այս ցնցումներուն ազդեցութեամբ, հասունցած թութերը անձրեւի պէս վար, սաւանին վրայ կը տեղան, իսկ խակերը՝ ճիւղերուն վրայ կը մնան, մինչեւ որ հասուննան։ Ասիկա թութ թօթուել կ'անուանեն բոլոր Բալուցիները։

Թութ թօթուալը, յաջորդաբար ճիւղէ ճիւղ կ'անցնի աներկիւղ, և այսպէս ամբողջ ծառին հասած թութերը վար կը թափէ, առանց բացառութեան։ Արդէն, երբ թակով կամ գլթակով ուժգնութեամբ մէկ ճիւղին կը զարնէ, առոր հետ շատ մը ճիւղեր ալ միանգամայն կը շարժին, նոյնիսկ ամբողջ ծառը կը ցնցուի։

Սաւանները թութով կը ծանրաբեռնուին։ Կ'ամփոփեն զանոնք, և իրենց մէջ կուտակուած թութը կը մաքրեն աւելորդ չոր տերեւներէն, չիւղերէն, ժախերէն, որոնք ծառին վրայէն միասին վար թափած են, անոր ճիւղերուն ցնցումին չատկալով։ Սաւաններէն ալ կը լեցնեն՝ քուլակներուն, փոքր սափաթներուն և սըթըլներուն մէջ, ու տուն կը փոխադրեն։

Իւրաքանչիւր տեսակի պատկանող թութ, իր հասուննալու որոշ ժամանակաշրջանն ունի։ Ծառ մը մէկ անգամ թօթուելէն յետոյ, պէտք է շաբաթ մը յետոյ երկրորդ անգամ թօթուել, այս միջոցը կը տրուի որպէսզի խակերը հասուննան։ Մէկ ծառը, այսպէս 5-6 անգամ կը թօթուըւի մէկական շաբաթ միջոց տալով։

Իսկ ուրիշ տեսակի թութեր, միաժամանակ չեն հասուննար. տեսակներ կան, որոնք նոյնիսկ Ապրիլ ամսու կէսին հասուննալու կ'սկսին, և մինչեւ Յունիսի կէսը կ'սպառին։ Ուրիշներ ալ կան, որոնք աւելի ուշ հասուննալու կ'սկսին, և հետեւաբար, աւելի ուշ կ'սպառին։ Բնութեան այս իմաստուն կարգադրութեամբ, գիւղացիները կրնան Մայիսէն մինչեւ Օգոստոսի վերջերը՝ ուտելու թութ ունենալ անընդհատ։

Թթենի մը, յաջորդաբար, ամէն տարի թութ կուտայ, անիկա, քանի մը պտղատու ծառերու նման պարբերական հանգիստի կամ դադարի պէտք չունի։

Թօթռըծած թռչնը առնն փոխադրելէ յետոյ մէկ մասը քանի մարմ է, կ'ուտեն, առանց լռտլու, ամենք ալ լռտլէ յետոյ կ'ուտեն. թէեւ լուացուելով ան իր քաղցրութիւնը, մասամբ, կը կորսընդէ. սակայն մաքուր կ'ըլլայ. մինչդեռ անլուայ վիճակին մէջ մաքուր չի կրնար ըլլալ

Մնացած մասը յաջորդ օրուան չնն կրնար պահել, որովհետեւ 10–12 ժամ յետոյ, մանաւանդ ամառնային եղանակին մէջ, կ'ապականուրիչ բացատրութեամբ խմորուելու կ'սկսի: Ուստի, մնացած թռչնը՝ խաղալ առչուրս մէջ լեցնելով նախ լաւ մը կը ճմռնն (ասիկա ճմլել): Այս ճմլումէն յետոյ աւազ եկած քաղցուն, իր գիրքէն անջատելու համար, չորմալէ կամ պարզուստ կ'անցընեն: Ապրեզի բոլոր օտար նիւթերէն լաւ մը մաքրին պոյն, երկրորդ ու նոյնիսկ երրորդ անգամ պարզուստ, կամ չոր մանր ծակեր ունեցող չորմակերէ կ'անցնեն, կամ մարմարով կը քսեն, և այսպէսով՝ կ'ունենան քաղցուքը իր ամէնազուտ վիճակին մէջ:

Այս քաղցուն է ան, զոր առչուրով կը դնեն բարկ արեւին տակ, որուն ջերմութեան ազդեցութեամբ կ'եփի, այսինքն կը չորանայ, չոգիացմամբ, և ոչ թէ կ'եռայ, այս չորուստով կը թանձրանայ, և մածուցիկ զանգուածի մը կը վերածուի, մալէզի նման: Ասիկա կը կոչուի բբեռուպ կամ բբե բուրպ,— բառը այս երկուակ հնչուններովն ալ կը կիրարկուի գիւղերու մէջ: Երբ արագ խօսին առաջին հնչումը լսելի կ'ըլլայ. իսկ երբ ծանր խօսին՝ բառին երկրորդ հնչումը լսելի կ'ըլլայ:

Արեւով «եփուած» այս թանձր քաղցուն, կամ թթեւուպը յարմար կամ մուրաբանկուած կարասներու մէջ կը լեցնեն, և իրրեւ ձմրան պաշար կը պահեն. և արդէն, գիւղացին, ձմրան եղանակին է որ քաղցրեղէններ կ'ուտէ, ամառը չախորժիր անոնցմէ:

Ձմրան եղանակին, ան աւելի կը թանձրանայ, և չոքարի կարծր հատիկներ կը գոյանան անոր մէջ, մանր աւազի նման. ասիկա անոր բիւրեզացումն է. և, գիւղացիները՝ «ըռուպը ձլե՛ր է» կ'ըսեն. ուրեմն, ձիլ բառը բիւրեզացման տեղը կը գործածեն:

Թթեւուպը կ'ուտեն իր պարզ վիճակին մէջ՝ հացով, կամ անոր հետ խառնելով՝ կարագ, մածուն, սեր, թորախ: Այս խառնուրդներուն, յայտնի է թէ՝ ո՛րքան հաճելի համ մը կուտան այդ կաթնեղէններուն: Առանձ կը չնեն նաեւ օշարակ, զոր, ինչպէս ըսի հետզհետէ իսկ իրրեւ լուծողական կը խմցնեն: Ուրիշ այս օշարակը եղինձի նման կերակուրներու հետ միասին կը գործածեն:

Հարկ է խօսիլ նաեւ թթեւպատառի մասին:

Թուրքին քաղցուն, քանի մը անգամներ պարզուստով մաքրելէ յետոյ, կաթսայի մէջ լեցնելով կ'եփեն, այս անգամ կրակի ջերմու-

թեամբ եռացնելով: Ուրիշին պէս արեւով «չնն եփեր»: Եռացումը կը շարունակուի, մինչեւ որ քաղցուն թանձրանայ, մալէզ ըլլայ: Այս մալէզը՝ տանիքներու վրայ մէկտեղած (փռուած), քանի մը մէկտր երկայնութեամբ և կէս մէկտր լայնութեամբ կառնելու վրայ չնթեփնելով կը լեցնեն մէկ կողմէն, միւս կողմէն, տանտիկինը ձեփիչով կը մալայէ մալէզը և անոր կուտայ կտուր անօսրութիւն: Ո՛չ միայն կտաւին պէս բարակ կ'ըլլայ մալայուած մալէզը, այլ շատ կոկ, ցկուն մակերես մ'ալ կ'ունենայ: Այս վիճակին մէջ քանի մը օր կը մնայ, մինչեւ բալարովին ցամքի: Ցամքելէն յետոյ, կառնելը կը ժողվեն և տանիքներէն ներս կ'առնեն:

Տանտիկինը մեծկակ սեղանի մը առջեւ կը նստի՝ իր չուրջը ունենալով իր հարեւները և ազջիկները. քովը ունի մաքուր ջուր, և մաքուր քուրջերէ չինուած գնդակ մը: Կը հրամայէ որ պատառուած կառնները, կարգաւ սեղանին առջեւ իր մօտ բերեն: Հրամանը իսկոյն կը կատարեն: Տանտիկինը, կ'սկսի կտաւին հակառակ ներսը (ապիտակ կողմը), չուրով թրջուած իր քուրջէ գնդակով ձեձելով խնամուելնել: Այսպէսով ամբողջ կտաւը կը խնամուելնէ: Խնամելով՝ կտաւը և պատառը, իրարմէ դիւրութեամբ կը բաժնուին: Պատառին ներքինները նախ կ'անջատէ կտաւէն, յետոյ մաս մաս այսպէս ամբողջութեամբ իրարմէ կը զատէ. կը պատահի որ պատառին երկու ծայրերը հարեւներէն մէկը ու կտաւին երկու ծայրերէն ալ տանտիկինը բռնելով քաշեն և իրարմէ անջատեն, այն պարագային, երբ պատառը շատ կարծր կամ ամուր ճկունութիւն մը ունի: Հակառակ պարագային, տանտիկնոջ գործն է որ առանց քաղցուն կտոր կտոր ընելու ամբողջապէս կտաւէն զատէ: Այս գործողութեան ընթացքին մանուհիները սեղանին չուրջը կը սլքտան, կամ հոն պպզած են: Իրենց համար ուրախութեան օր մըն է՝ պատառին օրը, շատ կ'ախորժին անկէ, մէկը նստած է մօտը, միւսը քիչ մը հեռու տաքի վրայ կ'սպասէ, իրարու ակնարկներ կը փոխանակեն, կը լռուբռտուն, թռչքոտին կը կլնեն, և պատառ, կտոր մը պատառ «ել երթանք ընելու» կամ թռցնելու փորձեր կ'ընեն անհամբերութեամբ, օգտուելով տանտիկնոջ զբաղեալ ուշադրութենէն: Բայց, տանտիկինը, փաքրիկ ուսուցիչները լաւ կը ճանչնայ. իր աչքէն չի վրիպիր ներ անոնց չարաճճիները: Առանցմէ մէկուն, որ շատ մօտեցած է սեղանին, պատառի հարուած մը կուտայ կլնակին, որ հեռու կը փոքչէր իր փաքրիկ ուսուցիչը: Բրքիջ մըն է կ'երթայ հարուածը առնողը կուլայ, ոչ թէ անոր պատճառած ցաւէն այլ իր արժանապատուութիւնը՝ միւսներուն ներկայութեան վիրաւորուած զգալէն: Ուրիշ մը կը խնդայ. ուրիշ մըն ալ ցաւելով, իր եղբօր զգացած վիշտին վրայ, ներողութիւն կը խնդրէ մօրմէն ըսելով՝ «ալ

չէներ, չէներ, մի ձեծեր...»։ Տանտիկինը, ապառնալով, յորդորելով, և նոյնիսկ խոստումներ ալ ընելով թէ՝ աշխատութիւնները ատորեցնէն յետոյ ամէնուն ալ պառակ պիտի բաշխէ, քանկն կը հեռացնէ զանոնք, այդ չարաճճի խախտարարները, որոնց մերթական քնքշանքները, առանկինոջ վրա սիրտը չդիմանալու փարձութեան պիտի ենթարկուէր, մէկ կողմէն պառակը ամբողջովին ատորի տալու։

Աշխատութիւնները կ'ատարեին։ Հարսները կասկածը կը ծալեն և մէկ անկիւն մը կ'ամխրեն, առաջին առիթ գտնելու մտքերնուն մտածումով։ Տանտիկինը իր խոստումները կը կատարէ, ամէնուն ալ մէկ մէկ քիչ պառակ տալով. յետոյ, բոլորը կը ծալէ 30ական անգրիմէքթր կշռով քառակուսի ծալքերով, և կառերու մէջ (կէս կարաս, լոյնաթերան ատան) կը անդատարէ իրարու վրայ կանոնաւորապէս չարելով։

Ծալ մը, երկու ծալ, չորս ծալ, ատոր ծալ պառակը կ'ըսէն, ատկէն անգամ որ անոր քանակութիւնը հասկցնել ուզեն, ինչպէս հասկրիչը քանակութիւնը հասկցնելու համար բարդ բառը կը գործածեն. (տես բառարանը)։

Կառերու մէջ անդատարելէ վերջ, կը գնահատեն մտածելին մէկ անկիւնը։ Կը պատահի որ մտածածը դուռ չունենայ, բայց ատանկինը խիստ է, և չատ փոքրիկներն են որ կը փորձեն մերթ կառերուն մօտենալու։ Գողութիւնը, ատեն մէջ, աստիճ այդպանելի է, և այդ յանցանքը գործելու դայթուելն ունեցող մը, 7–8 տարեկան աբզանեռուն մէջ, օրերով չի համարձակիր միւսներուն երեսը նայելու՝ ամօթէն։ Բայց ատանկինը կառերուն խոչերը՝ անոնց բերանը գնելով, կառով լուռ մը կը չեխէ եղերքները, և այս կերպով երկոտանի և չորքոտանի մուկերուն անմատչելի կը դարձնէ պառակը։

Այս պառակը առանձին, այսինքն իր պարզ վիճակին մէջ կ'ուտուն · բայց խեղով ու հաւկիթով ատակելով՝ կերակուր ալ կը պատրաստուն անոր։

Պառակէն զատ, թռչնին քաղցուածը կը պատրաստուն նաև ուրիշ քաղցրեղէններ, պառաուներու ձեւին ատկ, զորս կարելի է լոգուսին նմանցնել։

Կրծիկ թռչունը ամէնէն ուշ կը հասնի, քաղցր է ան, և կոթուածները դիւրաթեամբ ճեղքելէն չեն զատուիր · այնպէս որ, ոչ միայն հովի մը ցնցուածէն, ծառէն վար չեն թափիր, այլ նոյնիսկ, ծառին ճիւղերը թափելով դժուար կը թափին։

Այս թռչունը Օգոստոս ամսուան սկիզբէն մինչեւ Սեպտեմբերի 15ը՝ ծառին վրայ կը մնայ, և, արեւին տակ յամրօրէն եփելով կը «տանի», և կ'ուտելու դեղնորակ պատրաստութեան վրայ, կարմիրի

մօտ գունատութիւնը։ գեղեցիկ է այս գոյնը, կարծես թէ՝ խաղողէն պատրաստած կարմրագոյն չամիչի գոյն ըլլար ան։

Երբ, այս թռչունը թռչուելու ժամանակը գայ, գիւղացին չի յամենար։ Թռչուղը ծառին վրայ կ'ելնէ, ինչպէս որ սակէ ատաջ նկատեցիք, և ճիւղէ ճիւղ մագլցելով, զանոնք յաջորդաբար կը թակէ, կամ ատքով գոփելով կը ցնցէ։ Ծառին տակ ալ՝ ատենները ատրուածած հետզհետէ չուրջնակի կը գառնան, թռչունըկլիք ճիւղերուն տակ կանգ կ'առնեն։ Դժուարութեամբ կը յաջողին թռչուիլ։

Կրծիկ թռչունը ցամաք կ'ըլլայ, միւսներուն նման ատատ քաղցու չունենար, ուստի, բազպատմամբ միւսներուն, աւելի մարդաբ կ'ըլլայ, գնդակ՝ հովէ, փայտ, չիւղերէ։ Այս վիճակով ատեն կը փախստական ատխտիներու կամ քաղաքներու մէջ լացուցած, և կը անդատարին ատչառերու մէջ։

Այս թռչունն է ատա, զոր չորցնելով կը պահեն իբրեւ ձըմրան պաշար, և իբրեւ յարդի նաւէր ուրիշներու ալ կը ղրկեն։ Զայն ատեն փախստական յետոյ, չուքին մէջ փառատած կամ մեյնուած ատեններու վրայ կը ատրուածեն։ Մնալով այսպէս քանի մը օրեր, կը չորնայ, կը կարծրանայ, փչրուելու ատեիան։ Զորնալէ յետոյ մէկ մէկ կը մարքեն կոմոններէն,— անդատիները կոր կամ պոչ կ'ատատանեն,— յետոյ զայն կտրատելու կամ կառերու մէջ կը լացնեն, ուր կը մնայ մինչեւ Դեկտեմբեր ամիսը։ Դեկտեմբերին, բոլոր թռչնը կտրատներէն պտրտելով ատեիքները կը հանեն, և արեւին տակ կը փռեն։ Վախ չկրնալու ատակ, ան փոխանակ աւելի չորնալու, ընդհակառակն կը կակուղնայ։ Իսկ, արեւին յաջորդող իրիկուան կծու ցուրտին ազդեցութեան տակ գործելու կը չորնայ։ Ասիկա ատրօրինակ երեւոյթ մըն է... Գիշերն ի բուն այդ չոր վիճակը կը տեւէ, մինչեւ առաւօտ, առաւօտուն զայն երկնատարով կ'ատան ատկուելին չկակուղցած։ Ազացուած, կամ, ըսա գիւղացիներուն, ալցուած թռչնը ալիւրի կը վերածուի, ասիկա բրալիր, թռչնի ալիւր կ'ատատանեն։ Զայն չարմաղով կը մաղեն, ապրդած խորտուճքը դատելու համար, մաղատածը պղինձէ աստառներու մէջ լեցնելով դարձեալ ատնիք կը հանեն՝ արեւելու համար։ Բանէ մը ժամ արեւին տակ ձնալով բրալիրը գործելու իրարու փակչելու ատաիման կը կակուղնայ ձեռքով օդին խոնաւութիւնը։ Երբ տեսնեն թէ՝ փակչատութիւնը պատճառած ատաիմանին հատած է, կ'սկսին, գանակներով փոքրիկ խորտարգաձեւ բդոճներու կամ պատատներու վերածելու։ Այսպէս կարատուած վիճակին տակ, զայն ներս կ'առնեն ատնիքներէն, և անկիւն մը կը անդատարեն ատչառով, որպէսզի, գիշերատն չար ցուրտեն գործելու չտնայ։ Այս չոր վիճակին մէջ ատա, կաղա-

պատճառ բազմաթիվները մեկական կը տանին առյուծատան մէջէն, և կը գետնվին յատկապատկան սանդուխտ մէջ։ Ասիկա՝ բուքի հետևի կը կոչեն։

Թիմալիքը խելոք առակներով՝ մանուկներ կեղտոտ մ՚ալ կը պատրաստեն։

Թուխիկն կը պատրաստեն նաև օղի

Բալուխի դիւղացիները, նոյնպէս և քաղաքացիները օղին թուխիկ խմորատունէն կը պատրաստեն։ Դիւղերու մէջ սակայն չեն ընդհանրապէս բարկ օղի գործածելու, որդէն, քաղաքը բացատրութիւն ընդունելով, իրենց տգիտութեամբ գինի կը գործածեն, բայց միայն ձմրան ցուրտ եղանակին։ Ամրան եղանակին ոչ գինի կը գործածեն և ոչ ալ օղի, որուն կարեւորութիւնը աննկատ է։ Այն դիւղացիները, որոնք առընտրով Պոլիս մնացած են և բնակութեան փոքր մը ապրանք ընդարձակ յարաբերութիւններ ունեցած են իրենց չնորհիւ կապրուստներ, կամ ճարտարապետի հանգամանքով տարած են քաղքենի ապրելի լոյն կենցաղով մը, անոնք ամառ ձմեռ օղի գործածելու հետամուտ եղած են։

Քաղաքացիները, ընդհանրապէս տգիտութեամբ, ամառնային եղանակներուն միջնէ խորութիւն գնել գիտցած չեն։ Ամառնային, երեկոները, քաղաքի իրենց ղբաղումներէն ազատելով կը քաշուին իրենց տպրիներուն հնձաններէն, որոնք փոքրիկ սիրուն և բաւարար ամարանոցներ եղած են միշտ, դրացիներով կը հաւաքուին, օղիի չիչը պապ ջուրի մէջ կը պաղեցնեն և կը խմեն մինչև կեղտոտութի պահերը, ատիկա առաւօտեան եղանակն էր՝ օղիի գործածութեան։ Պոյի անդրադառնանք անոնց ձեւերուն՝ ուշադրութեանց գլխուն մէջ։ Ու քաղաքացին, ընդհանրապէս օղին կը նախատեսէ պինիէն։

— Ի՞նչպէս կը պատրաստեն օղին, Բալուխի դիւղերուն մէջ։

— Նախ ըսեմ թէ՝ օղիի պատրաստութեան մանուածքը ամենակիրն է, հակառակ որ կիրնալը ո՛չ օղի և ո՛չ ալ գինի կը խմեն. դիւղացի կնոջ համար ամօթ է՝ ոգելից ըմպելի գործածելը և բարեբարուած է ան՝ իր ազգկինութեան և տարենութեան չրջանները, և այս ժուժկալութիւնը կամ անընտելացումը կը տեւէ նաև իր առնականութեան չրջանին ալ՝ բացառութիւնները չատ ցանցառ նոյնիսկ գանգատելի թիւ մը կը կազմեն։

Առախ, առախ բառերն են որ օղի բառին տեղ գործածական են. այս վերջինը հազուագիպ գործածութիւն մը ունի, ան ալ մտաւորականներու կողմէն միայն։

Բալուխի մէջ, օղին կամ առախը թուխիկն կը պատրաստուի հետեւեալ կերպով։ Թուխը կը լծցնեն կարասներու մէջ, պէտք եղած քանակութեամբ, անոր վրայ ջուր կը լծցնեն, մինչեւ որ ծածկէ ջուրին քանակութիւնը ճշտելու համար, երկայն ու քիչ մը ասիակ պատառան մը կ՚ընկղմեն անոր մէջ այնպէս որ ծայրը մնչնէ յատակը հասնի, այդ ընկղմատեղին մէջ ազատ կը թողուն. երկ գտածը ազդակիր գիրքի մէջ չգնայ, կամ ասդին անդին չերթ, կը հսկեն թէ ջուրին քանակութիւնը ուրկէ է. իսկ երկ իր ազդակիր գիրքը պահէ, այն ատեն ջուրը բաւական կը համարեն։ Պատառանը կարասին մէջ կը ձգուի, որուն բերանը լաթով կամ կտաւով կը ծածկեն։ Խմորատունը անկէ կ՚ուենայ 7–8 օրուան ընթացքին, ամէն օր առաւօտները կ՚այցելէ կարասին, և պատառանով կը խառնէ խմորելի թուխը։ Վարատ ձրագ մը կը մտցնէ անոր, երկ բոցը մարի, կը նշանակէ թէ գինի խմորատուն կը չարաչարուի, երկ ցոյց չտարի, ասիկա նշան է թէ խմորատունը վերջացած է։ Երեցայ առաջ կուգայ ուենալ ծխական հնդուկ մը, երկու պատրաստած պղպջակաւոր ու քիչ մը ուենալ թանձր հնդուկին տեղ։ Այդ ջուրէն քիչ մը պատառանով կը վերցնեն, ու անոր վրայ ալիւրի պէս մանր մանր կը լծցնեն. երկ մանրերը լեցուելուն պէս նուազ կ՚ըլլայ, կը հասկնան թէ՝ այլեւս թուխուն ատիճանին հասած է։ Պէտք չէ աշխատիլ այս վերջին գործողութիւնը, ապա թէ ոչ՝ արագ կը քուի կ՚ըլլան, այսինքն թուխին ժամանակը կ՚անցնի և այլեւս օղին ծոյլ կամ անպէտ կը դառնայ։

Առախ հանելը, այս քաղաքացիութիւնը երկու խմորատուն կը գործածուի. մէկը, օղի պատրաստելու բոլոր գործողութիւնները կը կատարէ, իսկ միւսը միայն թուխով գործողութիւնը կը ցուցնէ։ «Ազիկ, Մրօ՞, մարդ ինչ կ՚ընէր» — «Ազիկ կը հանը (հանէ)» — «Ազիկ, Մարիամ, մարդ ինչով գործած է» — «Օղի կը թորէ»։

Թուխը հնուելով կերպով տեղի կ՚ունենայ։ Թուխը կը կատարուի պարզ ամաններու, և, երբեմն ալ մանուածք թորոցների միջոցով, որ կոչեալ կամ առախի լալայ կը կոչեն։

Պարզ ամաններով հետեւեալներն են պղինձ (պղինձ = կաթսայ) մը պղինձին բերանին մեծութեամբ առյու մը, և հոդ չենուած թրծուն կոտ մը, որ փոքր ատիկ մը ձեւն ունի։ Խմորատուն թուխը իր չորացած մնացին պղինձին մէջ լեցնելէ յետոյ, մանրաբար կաթ կ՚ընկղմեն անոր մէջ, անշուշտ եղերքները հնդուկին գործ ունենալու համար, որպէսզի խմորատուն հիմը անոր մէջ չկեցուի։ Կաթին յատակին վրայ մոտքար ու ծանրկակ քար մը կը գնեն, որ իր գիրքին մէջ անշարժ պահելու համար՝ ընդգիմ լոյծ թուխին վնաս մղումին։ Անոր մէջ կը գնեն նաև մոտքար քարէի կաթսի մը մէջ ձգտուած զրգիլ պտուղ (գիւղ ծառին հատիկները)։ Անոնք, իր ձգտելով միասին կը մանրեն, և խմորատուն թուխին հետ կը

խառնեն։ Այսպէս պատրաստել կեաղ, պղնձին վրայ իբր կամրջիկ, ապա մը կը դնեն, և ասոր մէջ ամպրակաւ բարեխառնուած թեամբ ջուր կը լեցնեն։ Պղնձին եզերքները՝ ապահին հետ կապ չպահով լաւ մը կը ծեփեն, որպէսզի չորին դուրս չկարենայ գնել։ Այս ամէնը ընելէն կեաղ կ'սկսի մեզմ կրակով տաքցնել։ Թորուածը կ'սկսի, և թորուած օդին կը լեցուի կաղին մէջ։ Եթէ իրրեւ կամրջիկ ծառացող ապահին ջուրը տաքնայ, այն տաքութեան որ, տակաւին կինը մաքուր մէջ ընկղմած մինչ՝ին, ներս ուղեցած ջերմութեան չկարենայ տակաւ կը նշանակէ թէ ապահին թորուածը կատարուած է։ Վար կ'առնեն ապահը, և կաղին մէջ հաւաքուած գոլորշին կը պարպեն կամ մեծ չերմութեամբ, կամ մանրատանկուած (ապիկուած) փորկերու մէջ։

Այս թորուածը ապի բերան կը կոչուի, և օդին ու ապի բերնի տակ, որ համեմատաբար բարի կ'ըլլայ, և ընտիր կը համարուի։ Նոյն խմորուած թեամբին վրայ երկրորդ թորում մ'ալ կը կատարեն, մինչ ապահինին պէս. սակայն առնուած օդին ապրի թոյլ կ'ըլլայ, քան երրորդ թորումէ մը առնուած օդին ամէնէն փոչ ալքոլ կը պարունակէ, և հետեւաբար ամէնէն թոյլը կը համարուի Աթիկա, ընդհանրապէս, կնկայ արախ կ'անուանեն։ Իրրեւ թէ կիներու կը յարմարի այս օդին, որովհետեւ անոնք բարի օդի չեն կրնար համբերել, եթէ խմելու՝ քան ըլլան։ Ամէն անգամ որ նոր թորում մը կատարեն, ապահին ջուրը կը փոխեն, այսինքն առաջ ջուրը կը պարպեն, և անոր տեղ պատ ջուր կը լեցնեն։ Առաջին թորումով առացուած օդին կ'անուանեն նաեւ մեկ ջուրով հասնուած արախ, երկրորդը՝ երկու ջուրով, երրորդը՝ երեք ջուրով։

Թորումէն յետոյ մնացած փրսրը, այսինքն թեամբ լուծոյթին հեղուկ մասը կը զատեն, և զայն խառնելով կաղճի հետ (անոր բանաձեւը), չազոտ մը կը պատրաստեն։ Այս խառնուրդով, չորասխնելու կամ անհետացնելու յատակները կը ծեփեն կամ հոսքը խուսով մը կը ծեփեն։ Այս կերպով ծեփուած գետինը՝ ի'ըլլայ կաթը ու պղրկ փայլուն, թէեւ՝ փոչ մը թխթախ։

Այսպիսի գետնի մը յատակութեան հետ կապ ունեցող հրդեհներ մը չենք կրնար պատմել։

1903 Յունուարին, Խորհրդոյ փողոցի առեւտրական մէկուն մէջ հրեւոյթ մը մտահոգեց թեամբ Ջրոյ, և մաս մ'ալ կասկած չհրաժարի գետնի վրայ փռուած կը մնայ օրերով։ Սեռնակը, ուր հրեւոյթը կը մնար, բարձրակէտ փոքր պատուհան մը միայն ունէր ուրկէ լոյս կ'առնէր։ Օրեր անցնելէն յետոյ, կ'ուզեն որ հրեւոյթին սեռնակը ուրիշ, մաքրելու համար, մտահոգը վերցնեն։ Վերցնելով զայն կը անուն որ հրեւոյթին պատկերը նոյնութեամբ գետնին վրայ դրոշ-

մուած է։ Աւելի անկի հարցը կամ կինը ապրամիտար գործ կը վարեչի, ու անոնցը կը պատմէ։ Ամէն կողմէ, հոն կը գիմեն պատմութիւնը իմանալ ուշքովը առաջնորդ Եփրատ Քալէնի, Թիւրաբեդիի և ուրիշ վարժարաններու ուսուցիչներ, նաեւ չատ մը հետաքրքիրներ իրրեւ ականատես իրողութիւնը կը հաստատեն։ Պատկերին վրայ ամէն մանրամասնութիւն, ինչպէս հրեւոյթին վերջերը յատկորէն դրոշմուած անջնջելի են։ Այս պատկերը քանի մը չորս ժամ միայն, չնորհիւ անշուշտ անհետացած մթնոլորտին, անկէ յետոյ հետզհետէ անհետացած է։

Անշուշտ, Ռէնթկէնեան ճառագայթներու արկիւնք եղած բլլալու է, և պարհուած գետինը բամբակած է ասոր պատճառած յատկութիւնները, որոնք ընդունակ են՝ այդ ճառագայթներուն նկարագրութեան մէջնորհ այդ պատկերը կազմելու։

Գոհանամ իմ նկատիս։ Հետզհետէ մտածեն գոհացում թեամբը կամ ջրանգր մասը կը թափին կամ կենդանիներուն կը կերցնեն։

Լուսայոյս կամ թորուածով արախ ճանչելը հարկ չեմ անհրաժեշտ բացատրելու։ Միայն ատ ատրճանակութիւնն ունի որ, ատոր օդին կոտի մէջ չէջներ, այլ կոպիտական խողովակ մը այնպէս մը բռնացուած է կամայնի կարմիր կոխորչին եզերքին վրայ որ չոպիացմամբ թորուած օդին այդ խողովակէն գուրս կը հոսի, իր դէմ գրուած ամանին մէջ։ Երբեմն, մանրուած անխառնը, մաքուր լաֆով մը այս ծորակին ծայրը կը կապեն։ Անոր մէջէն անցնելով օդին, անոր հոտը և հոսը կ'առնէ։

Թարմ թեամբէն ալ օդի կը հանեն։ Ատոր խմորումը աւելի չուտ, պատրաստ 3–4 օրէն կը կատարուի։ Քան անանդ, հետ ճմլուած ատոր ալ կը խառնեն, և կ'ըսեն թէ՝ աւելիս խմորումը կ'արագացնէ, սերկիչներ կը ժխանեն։

Բաղադրիչներուս արախը ատ է։ Անոնք, ուրիշ մրգերէներէ՝ ինչպէս, ատամէ, խնձորէ, ատրճէ հետզհետէ արտի հանել չեն կրնար։

Օգիսի վերջ կը գտնէ գիւղական անտեսութեան մէջ՝ թեամբին գատարած կարեւոր գերը։

Թեամբին կամ թեամբի երկու վատնգաւոր թշնամիներ կան. տատնգմէ մէկին է կարկուտը, իսկ միւսը՝ ծխնտանկի նմանող սեւուկ վարդի թեամբ մը, որ տատ կը կոչուի։ Ատոր մասը յատկապրիի միտքն չատ տանիլ ու խոցուտ է։ Այս բոլոր տնչելու տատեր վերջին երկու բազաձայնութեամբ սուղ տանկ չեն կազմեր, այլ բոլոր ամրողջ մէկ վանկով կը հնչեն, միայն վերջը, երբ տատնց յօդի գործածեն, հոսը «ը» մը կ'աւելցնեն, երբեմն տատը չեն հնչեր։

Կարկուտը կը ջարդէ, կը թափէ գետ չհասունցած թեամբները, և այս պատճառով՝ ատրուան այդ անդրանիկ բերքը ապարդիւն կը

զարձնէ։ Բայց, բազմաոտնաձև երկրորդ պատուհասին, կրնայ մեխիճ համարուիլ։

Երկրորդ պատուհասը տասերեքոտ երամներն են, տասնք հարիւրաւորներէ կը բազկանան, ու թռչունները՝ զանոնք ոչնչացնելով կ'ոգեղեն թմրատուններուն։ Առանց արշաւանքը տեղի կ'ունենայ Մայիս ամսուան ընթացքին, երբ արդէն թռիչքը հասունցած սկսած է։ Կը թառին ճիպոտներուն վրայ, և, անխնայ անջատաբեմեամբ մը կը վճարտին հասուն թռչիները ուտելով՝ թռիչքի կամ ցեցկելուկ վիրաւորելով։

Առանց խուռներամ գալուստը, կամ պատահելիքներէն ներս թռչունները ա՛չ մէկ գիւղացիի աչքին կը վրիպի։ արդէն անունց ճրագուսիչներն պատահիներն ու գիւղերը մանգամանդ տրձագանգ կ'ուղեկեն։ Ամէնքը կը լսեն, կը տեսնեն ու կը մատնոգուին։ Ի՞նչ ըսեն «ասոնք էկեր ը, ապո՛ւ, ըս տարի թռչի պիտի չուտեին, անուրիւ ելլա, տեղնիկա ուրուս, ըս տարի սեւ հատ կանչուց վրանին...»։

Այս վտանգաւոր հիւրերը թմրատուններէն վտնելու համար, գիւղացիները թմբուկով, սրսիալով (զուռնայ), հրացանով պատահիները կը ցրուեին։ Տամերուս երամները, թմբուկներուս թնդիւններէն, սրսիալի խլացուցիչ ուժգ ձայնէն և հրացաններուս պայթիւններէն ուրուհանար, խուռներամ գալները կը վախչին, բայց, տեղերնին... քիչ տասնէն կը վերադառնան իրենց այցելութիւնը կրկնելու համար, զարձեալ կ'ուրիպուին վախչիլ։ Հարիւրաւորաբար, սրչուանքի այս չորքոտը երկարատեւ չելլար։ արդէն ուրուգնուց թռչուններ, շատ չանցած կը հետանան անհետնելու։ գուռուէն։

Հոս կը վերջանան այլեւս թռիչները, թռիչն ու տարր վերադարձելու ճարտարարուեստին մասին իմ ծանօթութիւններս, զորնք ուզեցի, իրենց մանրամասնութիւններովը ամբողջ ցեղին անհատնելիքը զարձնել, երբ անունց բուն ատրերը չկան այլեւս, ու, թռչելուս, անզամնալիօրէն ալ պիտի չելլան։

Այս գլխուն մնացեալ պատչառ կը համարիմ նաեւ ուրիշ քանի մը պտղատու ծառերու և անոնց պատչառներուն մասին ալ քիչ մը ծանօթութիւններ։ Քիչ մը ծանօթութիւններ կ'ըսեմ, որովհետեւ, տասնք, գիւղական անուսնութեան մէջ, բացի խաղողէն, կարեւոր տեղ մը չեն գրաւեր. և ա՛նեւէ ճարտարարուեստի ալ իրրեւ նիւթ չեն ծառայեր։

Այս պտղատու ծառերն են. սալորենի, տանձենի, խնձորենի, կեռասենի եւն։

Սալորենին, զոր տեղացիները սալվորի ծառ կ'անուանեն, հասարակ տարածուած ծառ մըն է, սալորը կամ տեղական հնչուածով սալվորը, շատ գործածուած պտուղ մը չէ, ուստի իւրաքանչիւր պարտէզի

մէջ, մէկ կամ երկու ծառ տագիս կը գտնուի, իրրեւ տեսակ կամ նմոյշ։

Ծիրանի ծառը, մրգակերեսի կոչուած, ամէն գիւղի մրգատատանին գլխաւոր ծառն է՝ թթենիէն վերջ։ շատ առատ է քաղաքին պարտէզներուն և այգիներուն մէջ միանգամայն։ Բանի մը տեսակները կան. ատոնցմէ մէկ տեսակը խառն մրգակերես, կը կոչուի, որովհետեւ, կարիլին մէջուկը լեղի չէ, իսկ մրգակը՝ լեղի մրգակերես, որուն կարիլին մէջուկը լեղի է։ Ծիրանիին լեղի մէջուկները թելի մը վրայ չորեցուի, մոխրաջուրի մէջ կ'եռացնեն և կը չորցնեն արեւին տակ։ ատոնց լեղութիւնը կ'անցնի, և չորացը նշուտաս քաղցրի մէջ ընկզմելով քանի մը անգամ, ուտելի կը դառնան։ Ծիրանները շատ և մանր տեսակները կ'ըլլան։

Ամրան եղանակին ծիրանը կը չորցնեն, և ձմրան եղանակին կոմպոտներուս մէջ կը գործածեն. տասիկա մրգակերես կ'անուանեն։

Մոպովէն ու Թռեչն յետոյ, ամէնէն առատ մրգակերեսներն են ծիրանն ու խնձորը։ Հարբուներ, Ալխաթեան, Թրխէ, Թիլ և Պուպան գիւղերը ինչպէս նաեւ քաղաքին այգեստաններուն, որոնք Արաժանիի հարուստին տիրոջ ճիչերու առատութիւնը կը տարածեն, ծիրանի ու մանուածոյ բալի արտադրութեան միակ վայրերն են. ուրիշ գիւղեր, որոնք Արաժանիի հետաքրքրին կողմը կը գտնուին, այս տեսակներով ապրուստ կը հանարուին։ Բալը մինչեւ Տիգրանակերտի շուկան կը տարուի իրրեւ վոճառքի նիւթ։ Ընտրելագոյն խնձոր կ'արտադրէ՝ Պալխայա քրդաբնակ գիւղը, որուն խնձորները երբ ծառէն վար իյնան, կը ճեղքտին։ Բալը կը չորցնեն, ու ձմրան և նոյնիսկ ամրան եղանակներուն, երբ թարմ բալ կարելի չըլլար գտնել, կը գործածեն օշարակ պատրաստելու անկէ, կամ հիւանդներու իրրեւ կազդուրիչ արգանակ, անոր ջուրը քամելով։

Տանձերուս շատ տեսակներ կան։ Տանձենին ընդհանրապէս լեռներու մէջ ամոզ ծառ մըն է, և կը գտնուի այգեստաններուն, ու ոչ թէ չորրորդ ծառատատանիներուն։

Խնիկ՝ տանձը շատ փոքր, ընկոյզէն քիչ մը մեծ, տանձ մ'է, համը թթուաշ ու տիտրմելի է։ Մեղրուկ տանձը խոշոր ու քաղցր է և երկար ժամանակ չի դիմանար ծառէն քաղուելէն վերջ։ Փոթրուկը, որ քաղուած տանձն անմամ ու տապկելով է, իսկ ժամանակ մը յորդի մէջ եռիլ մնայ կը քաղցրանայ։ Ձմրուկ տանձը, որ ձմեռները կ'ուտուի, շատ կլոր ու յորդի է. տասիկա տանձէն ուշ հասունցող տանձն է։

Խնձորը և տանձը կը չերտան, և թելերու վրայ անցքերով չորցնելով կոմպոտներ կը կազմեն, կը չորցնեն և իրրեւ ձմրան պաշար կը գործածեն։ Ջորցուած տանձը՝ տանձիկս, խնձորը խնձորիկս կ'անուանեն։

Ալոճը զանգաւելի պտուղ մըն է, որուն ծառը լեռնեղբ մէջ կամ այգիներու անջրդի կարգերը կ'աճի. Այս պտուղին մեծագոյն մասը կարիքները կը կազմեն. կազմի մեծութիւն ունի և գեղեցիկ է. համը քիչ մը թթաւուշ է։

Մամոխը վայրի ծառ մըն է, թթաւուշ համ մը ունի, թխագոյն է սովորական սալորէն չատ փոքր է. կը չորցնեն զայն, և պահուց կերակուրներու հետ միասին կ'եփեն։ Կերակուրներու թթաւուշ համ մը կուտայ։

Պտուղներու կարգին բաղուցիներու ծանօթ են նաեւ՝ մորմը որ մարենիին (մարենի, մարենի) պտուղն է. մաթ կորմիր գոյնով ու թթաւուշ համով, փշատիի պտուղը, որ ձիթապտուղի կը նմանի, սակայն նման կորիզ մը ունի, բայց պտուղը ծածկող մսիկը ապխտած կորակ է, և ծածկուած բուսական ապխակ փոշիով մը։ Բանչը սեւ վարդ պտուղ մըն է, բոլորովին կլոր, խակ վիճակին մէջ կանաչ գոյն մը ունի, իսկ հասունցածը գեղին է. ամէնէն մեծ մասը գրաւողը կորիզն է։ Աղիկա չամիչի հետ կը խառնեն, ու պղպեղնեղուն կուտան։

Այս պտղատու ծառերուն փայտերը, չհնաբեմեան մէջ, իրենց ուժէ կարեւոր դեր չեն կատարեր։ Միայն, անոնց ճիւղերը, հատ կամ բարակ, սեղմի համառօտին, իրենց մարդակ կը գործածուին։ Արհեստներու մէջ ալ իրենց կիրառութիւնը հազուագիւտ է։ Ալոճի, ծիրանիի, սամիկենիի, խնձորենիի փայտերը՝ դգալ և չամնայ (չերեփ առնչ գործածուած մեծ դգալ) չինելու ամէնէն յարմար առարկան կազման։ Առանց փայտերը կակուղ են, նեարդուտ չեն, և հետեւաբար, ուչ միայն դիւրաբեմամբ կը աշխատին, այլեւ լաւ կերպով յղկուելու ընդունակ են։

Դիւզացին՝ իր դգալները միայն այս ծառերուն փայտերէն կ'ընտրէ. սակայն հատ ճիւղերը որոշ երկայնութեամբ կը կարէ, այնքան որքան դգալին երկայնութեան համար հարկաւոր է։ Զանազան իրենց հաստութեան համեմատ ճկելով երկայնքին, երկու կամ եռակ մասերու կը վերածէ, իւրաքանչիւր մասէ մէկ դգալ պիտի չինուի։ Այս մասերը նախ ուրագով կը կոպտի (դգալի նախնական ձեւը տալ), ետոյ դանակով աշխատելով ուելի կը ձեւաւորէ, կը նրբացնէ իր ճաշակին համեմատ։ Անոր վերջնական ձեւը տալէն ետոյ, կ'սկսի փորել դգալիեր անուշով գործիքով մը, որ կոր չեղերով դանակ մըն է փայտէ կոթի մը վրայ հաստատուած։ Դգալին խորութիւնը կ'ըլլայ չորք մէկ սանդիմէթր։ Բոլորաձեւ է ան ու ոչ թէ ձուաձեւ, ձուաձեւ դգալները ուրիշ քաղաքներէ կը բերուին ու յարգի չեն։ Դգալին այդ բոլորակը կը վերջանայ կաուցի նմանող, չատ փոքր ու դուրս եղած մասով մը, որ դգալին բիները կ'անուանեն, անոր դո-

գաւոր մասը՝ փոր, ատուկը՝ պոչ և կորնթարդ կոչին ալ՝ կռնակ (կռնակ)։

Զամանի խոշոր գդալ մըն է, 50 սանտիմէթր երկայն հատ ատուկով մը, և կրնայ պարունակել չորք կէս լիքր հեզուկ։

Փշատիին, բանչիին փայտերը չատ նեարդուտ են, ուչ դիւրաբեմամբ կը աշխատին, և ուչ ալ կը յղկուին կամ կ'պարկուին, անկարելի է որ արհեստաւորը կարենայ զանազան միւսներուն չափ վայելցնել։ Առանց փայտերը գրեթէ անպէտ են, որովհետեւ իրենց վաճառ ալ կարեւոր տեղ մը չեն գրաւեր դիւրաշարժ չըլլալնուն և նուազ տաւիճանի չերմութիւն արտադրելնուն պատճառաւ։ Երբ չատ դիմացկուն գործիքներու պէտք ունենան, այն ատեն ատոնց փայտերը կը նախընտրեն, ինչպէս արօրի ռատամ, կամրնիտ, երկումատնի եւայլն։

Բանչի, ալոճի, մամոխի ծառերը ինքնաբոյս են։ Գիւղացին ուչ կը անոնք զանազ և ուչ ալ անոնց խնամք կը տանի, միայն քնութեան խնամքովը կը բուսնին ու կ'աճին։ Բանչին մանաւանդ ժայռերու ձերպերուն մէջ խակ կը բուսնի և կ'աճի իր սովորական մեծութեամբ։ Ընդհանրապէս, ասիկա նաւթային ծառ մը համարուած է՝ թէ հայ և թէ քիւրտ գիւղացիներէ, որոնք երբ այդ ծառին քովէն անցնին, անոր ճիւղերուն վրայ՝ պատրոյգ կամ քարշկերու ծուէններ կը կապկպեն ի նշան պաշտամի և երկիւղածութեան։ Իսկ հայ գիւղացիները չարաթ երեկոները կը լուսեն զայն, այնքան ծառին տակը զանազան քարերուն վրայ վառուած մոմեր կը վառցնեն, կը խաչակնքեն ու կ'աղօթեն անոնց առջեւ։

Ալճենին փշալից ծառ մըն է, ընդհանրապէս այգիներու սահմաններուն վրայ կ'աճի, կամ լեռներու մէջ։ Իր փայտը գդալներ չինելու չատ յարմար է, ինչպէս նաեւ մամխենիինը, սակայն օգտագործելի բուսական չափով ատուձ չեն ատոր, որովհետեւ, թէ իրենց բունը չատ ատուար չէ, թէ ճիւղերը բարակ են, և թէ ուղիղ չեն, ընդհանրապէս ծուռ ու մուռ են։

Պտղատու ծառերու այս չորքը կ'սարաթի այսքանով, սակայն զատ ուրիչ պտղատու ծառեր չունի Բալուն, բացի սրթատունկէն, որուն վրայ պիտի գրեմ առիթ յետոյ։

Այս ծառերուն անկազդածութեան մասին ալ քանի մը տող հարկ է աւելցնել հոս, որթատունկին անցնելէ առաջ։

Բալուին անկազդածութիւնը, որ սահմանական է՝ հարկ եղած չափով ատուձ պատրաստելու մասնագիտութեամբ, հետեւեալ կերպով կը կատարուի։

Նախ, բարակ ծառերէն կը կտրեն այն մատոյ ու թարմ ճիւղերը, որոնք ուղիղ ցօղուն ունին և վարակուած (պուտապոյը) չեն,

տառից հազին մէջ խրելիք ծայրը կը տաչէն, և յետոյ, ուղղաձիգ դիրքով, շարք, շարք, ուղիղ գծի վրայ կը անկէն՝ տաչուած ծայրը խրելով հազին մէջ 30–35 սանտիմէթր խորութեամբ, իրարմէ 75սանտիմէթր հեռաւորութեամբ։ Այս շարքերը իրարմէ կ՚անկան սանտիմէթր հեռաւորութեամբ։ Այս չարքերը իրարմէ կ՚անջատուին ակօսներով, որոնք առուոյր կը դիւրացնեն։

Տնկազործութիւնը կատարուելէն յետոյ, երբ տունկերը կը բռնեն ու աճումը կ՚սկսի, 7–8 ամիս յետոյ աչքէ կ՚անցնեն նորատունկ ծառատունկը, և այն տունկերը որոնք լաւ չեն կրցած աճիլ, կը կարուին, որպէսզի մնացեալներուն աճումը չխոչընդոտեն։ 7–8 տարի յետոյ, բարեխիղճ տունկերը մեծամեծ ծառեր կ՚ըլլան, ունենալով 30–35 սանտիմէթր տրամագծով բուն։ Առանցքէ ամէնէն հեռաւորը գեղանայուն են, իսկ բարեխիղճերը՝ կլպակցու։ Առանց հեռաւ ճիւղերը մարդակերպ կ՚ըլլան։ Բարեխիղճ ծառատունկներուն համար, պիւղացին ուրիշ խնամքներ չի տանիր։ Դիւրաբեկամբ, արագաբեկամբ ու քիչ խնամքով ճոզ ծառ մըն է, որ առատակաչուղ ձմեռներու ցուրտին կրնայ տակալ, առանց տառելու։

Պաղատառ ծառերուն անկազործութիւնը ընդհանրապէս կը նկատուի միջոցառ կ՚ըլլայ։ Պատուհներու կորիզները պատահմամբ հազին մէջ խրուելով կը ծլին, և հետզհետէ կ՚աճին ու տունկեր կ՚ըլլան։ Գիւղացիները այս տունկերը իրենց արմատով մեռնելու հոգին մէջէն, իրենց ուզած տեղը կը թաղեն, ու ժամանակ մը թաղուած արմատը պահանջուած տատիճանի խոնաւութեան մէջ կը պահուի։ 2–3 տարի ետեւ յետոյ զայն կը պատուաստեն, որպէսզի պըտուղ արտադրէ։ Ապա պիտի գրեմ պատուաստի մասին։ Բոլոր պաղատառ ծառերը այս կերպով տառջ կը բերուին, իսկ անպատուղ ծառերը բարեխիղճ պէս կը անկազործեն, ինչպէս փշատին, թեղին, մարենին եւն։

Կաղնիի անկազործութիւնը չեն կատարեր. ծառ մըն է ան անջրդի վայրերու մանաւանդ կանաչուղ, ուր առատօրէն կ՚ամէ, ու դեռեւին տակ հեռաւ ու բազմազան արմատներու ցանցով մը կը ծածկէ։

ԻՐ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԺԵ.

ՈՐԹԱՏՈՒՆԿ

Բալուի կլիման բարեխառն է, թէեւ, երբեմն, ձմեռը տատիկ ցուրտ կ՚ընէ. ջերմչէն 70–80 վար։ Պատճառական այս ցած բարեխառնութիւնը, տակայն, այդքանչափութեան տրվելք չի կրնար ըլլալ, չնորհիւ այն կանխազգուշական միջոցներուն, զոր գիւղացիները ի գործ կը դնեն, որթատունկը՝ տառելու վտանգին դէմ ապահովելու համար։ Գիւղացին կը գուրգուրայ իր այգիներուն վրայ, որովհետեւ տա ալ, թմենիին պէս, գիւղական տնտեսութեան մէջ, մեծ նախարեւտր դեր մը ունի։ Խաղողը, որպէս տակ պատուղ, տառնց հաչուելու առաջ, քաղցուն, գինին և անկէ պատրաստուած զանազան քաղցրեղէնները, մեւս բոլոր պատուղներէն ալ յարգի է, յարգի՝ թուքին չափ, եթէ ոչ անկէ աւելի։ Այս պատճառաւ, ոչ միայն բոլոր երկրագործները, այլեւ բոլոր ճաշակներն ալ, չատ տնչնչան բացառութեամբ մը, իրենց այգիներն ունին. խրատքանչիւր ընտանիք, իր կարողութեան ու բազմամարդութեան համեմատ, կ՚ունենայ մէկէն մինչեւ եօթը ութը այգիներ։

Բալուի այգիները, անբացառապէս, անջրդի գետիններու վրայ տնկուած են. ընդհանրապէս լեռնային վայր տատիճաններուն կը գրաւեն ու արեգիներն։ Արեգի կը կոչուին այն լեռնակողերը, կամ զառիթմներուն, որոնք դէպի արեւելք կը նային, կամ ցերեկուան մեծագոյն մասը, արեւին ճառագայթներուն տակ կը գտնուին։ Ընդհակառակն, ձմակ կը կոչուին այն վայրերը որոնք քիչ տնգամ արեւ կը տնտնին։ Գիւղացիները գետին թէ, արեգի և տնջրդի այգիներուն խաղողները աւելի յարգի են, որովհետեւ տնոնց քաղցուն աւելի քաղցր ու թանձր կ՚ըլլայ, մինչդեռ, ջրարբի այգիներուն խաղողին պտուղները թէեւ նուազ չափ խոշոր կ՚ըլլան, բայց իրենց քաղցուն աւելի լոյծ ու նուազ քաղցր կ՚ըլլայ։ Երջակայ գաւառներէն, Թարբերդն է որ ջրարբի այգիներ չատ ունի։

Բաղաքցիները, ուրեմն, միշտ այգիի տնկազործութեան համար արեգի ու տնջրդի լեռնակողերը կ՚ընտրեն։ Այդի տնկելու համար

ընտրուած գեամինը հեռաւոր որ ընդհանրապէս քարուտ կ՚ըլլայ, գիւղացին, նախապէս այդ բոլոր քարերը կը հաւաքէ ամբողջովին, ու սկզ սկզ, շատ հզ առնմանութեան վրայ խարխափելու (քարտոհոյա) կը ձեւացնէ անոնցմով, այս քարերը, ապա, կը գործածէ, այդիին բոլորտիքը չոր պատ չինելու։ Չոր պատ կ՚անուանենք այն պատերը, որոնց մէջ բնաւ չոպոտ գործածուած չէ։ Բայց այդիները իրարմէ պատերով չեն անջատուիր, այլ անոնցմէ իւրաքանչիւրին միջեւ չմշակուած և 15-20 սանթիմէթր բարձրութեամբ երիզ մը կը գտնուի միայն, ու այս երիզը, խոտերով ծածկուած, կարգ կ՚անուանենք, կամ սիմոս։ Բայց այդիներուն սրատաքին եզերքները միայն սկզ սկզ չէջապատով մը կը փակին, գոլերու և կենդանիներու մուտքը դժուարացնելու համար։

Քարերը մաքրելէ յետոյ, կը մաքրեն նաեւ ամէն կարգի խոտերը, սկզներ, փուչեր, մոցուածներ, վարճախներ եւն, կը մնայ միայն մաքուր ու թխտակ հողը, զի այս խոտերը որթատունկերու աճումը կը խոչընդոտեն, եթէ արմատախիլ չըլլան։ Այս կերպով, քարերէ և օտար բոլոր մաքրուած գեամինը կ՚ակռան որօրով հերկելու, կամ քանիերով փորելու։ Հերկուած գետնին վրայ, իրարմէ երկուական մէթր հեռաւորութեամբ և շարք մէկ մէթր խորութեամբ փոսեր կը քանան։ Այս փոսերը ուղիղ գծի վրայ կը գտնուին, և իրենց թիւը կոխուած ունի անկապարծելի գետնին ատրածութենէն։ Իւրաքանչիւր որթատունկ, այս կերպով, իր շարքը մէկ քառակուսի մէթր ատրածութեամբ գետին կ՚ունենայ, ապրուստին ամելու համար։ Այս փոսերուն մէջ է որ կը տնկեն որթատունկը, հետեւեալ կերպով։

Տնկադործութեան համար ընտրուած մատղաշ ու կենսունակ բոլոր ճիւղերը կամ չոչերը, ըստ տեսակի, խոշորներու կը վերածեն, այնպէս խաղողի այնինչ տեսակը արտադրող որթին բոլոր տնկելի ճիւղերէն առանձին խոշոր կը կազմեն. այսպէս իւրաքանչիւր տեսակէ մէկ կամ ուչի — պէտքին համաձայն,— խոշորներ պատրաստելով, գտնելք իրենց իւրաքանչիւր տեսակին յատկացուած կարգին մէջ կը տնկեն ու հոգով կը ծածկեն։ Այնպէս որ խոզողի տունն, որը գիւղացին իր այգին կը մտնէ խոզող քաղելու համար, գիտէ թէ՛ ո՛ր տեսակ խոզողը, այդիին որթատունկերուն ո՛ր շարքին մէջ պէտք է փնտռէ։

Որթոտները կամ որթատունկերը բոլոր թէ՛ կանոնաւոր շարքեր կը ձեւացնեն, համաչափ անջրպետներով իրարմէ հեռու. այս շարքերէն իւրաքանչիւրը քալուգիները պարան կ՚անուանեն։ Պարանը, իրենց այդիին ատրածութիւնը ցոյց տալու չափն է։ Երբ ըսեն թէ՝ այնինչ այդին քանի պարան է, կը նշանակէ թէ՝ այդիին երկայնութեան վրայ քանի շարք որթատունկեր կը գտնուին, և եթէ իւրաքանչիւր շարքի վրայ քանի որթատունկեր գտնուին ալ այդին չորս հարիւր որթատունկ բովանդակած կ՚ըլլայ։ Պարան բառը երբեմն ծառատունկերու կամ անկատանիներու համար ալ կը գործածուի միեւնոյն իմաստով։

Տնկուելիք ուռը, կամ չոչը մէկ մէթր երկայնութեան պիտի ունենայ, զոն փոսին մէջ ուղղաձիգ դիրքով գնելէ յետոյ հողով փոսը կը լեցնեն այնքան որ անկատած ուռին կամ ճիւղին երեք չորրորդ մասը հողով ծածկուի իսկ մէկ չորրորդը հողէն դուրս մնայ։ Կը պատահի երբեմն որ չոչը երկայն ըլլայ, այն ատեն զոն կը թեքեն և երկու ճիւղերու կը վերածեն. յետոյ մէջտեղի կորացած մասը փոսին մէջ կը գնեն և հողով կը ծածկեն, իսկ երկու ճիւղերուն ծայրերը դուրս կը մնան։ Այս կերպով մէկ ուռէն կամ չոչէն երկու որթատունկ ստացուի կ՚ըլլայ։

Այդիի անկագործութիւնը Մարտ ամսուան կէսէն յետոյ սկսիլ կ՚ընենայ։ Պարբերական ուսգումներ չեն ըներ, միայն անոգող անձրեւները կը բաւեն որպէսզի նոր անկատած ուռերը արմատ ձգեն և կանանչեն։ Մայիս ամսուան վերջին կիսուն, ամբողջ այդին փորելու գործողութիւնն է որ կը կատարուի, եթէ արդէն որթատունկերը կանանչ ճիւղեր արձակելու սկսած են։ Առիկա սովորական խնամքն է, զոր տարէ տարի գիւղացին ստանց զանցառութեան կը կատարէ։ Այդին փորելու գործողութենէն զատ կայ նաեւ եղիւ բանալու գործողութիւնը, որ միամսեակ կը կատարուի, ինչպէս նաեւ եղիւ կլլեցնելու գործողութիւնը։

Գիւղացին պիտի իմ այս գործողութիւնները Մարտ ամսուան կիսուն կատարած պէտք չէ որ կատարուի, որովհետեւ, կլիման տաքացնելի չէ, և պէտք է թողուլ որ որթատունկին բողոքները (մատղաշ ճիւղերը) հողին տակ ծածկուած մնան. կրնայ տարտարումն ցուրտ մը եղիւ մահցնել, այնինքն վնասել տնոր, զի պատառ բոլոր տունկերուն մէջ, որթատունկն է որ ցուրտէն դիւրաւ կ՚ոտղուի։

Եղիւ բանալը այն գործողութիւնն է որով՝ որթատունկին բոնեն չորջը բաւական խորութեամբ փորելով փոս մը կը բանան, և, մատղաշ որթատունկին արմատին մէկ մասը, օդին հետ անմիջական չփման մէջ կը գտնուի։ Այս խառնուածը կամ փոսերը, չյամենցող անձրեւներու միջոցին ջուրով լեցուելով փոքրիկ ատազաններ կը ձեւացնեն, որոնց մէջ գտնուող ջուրը՝ որթատունկի արմատը չորջապատող հողերը կուռակուռ ձգելով, ամառնային ամբողջ երաշտ եղանակին բաւելու չափ անագատ խոնաւութիւն կ՚չահմտանեն։ Այս խոնաւութեան չնորհիւ է որ որթատունկերը կը մնանին ու կ՚աճին այնքան ճոխութեամբ, որքան չորերի առնկերը։

Ա... նկ ամամբ այդիի անկարիութեան համար ընտրուած գետ-

նին բնական գիրքն ալ ա՛չ նուազ օգտակար կ՚ըլլայ։ Անոնք ընդհանրապէս կը գտնուին լեռներու գրկին մէջ կամ անոնց կոպերուն տարբին մտերու վրայ։ Ջմեռնայնին ձիւներու, աչնան ու գարնան անձրեւներու ջուրերը լեռներու բարձունքներէն մղուելով, կը հասնին մինչեւ իրենց խոնարհագոյն մասերը և կը տարածուին ամէն կողմ, գէպի վարերը, տարածելով անապատ խոնաւութիւն մը, որուն չնորհիւ, արմատաւնկերը, ամբողջ ամրան ընթացքին, իրենց կենսաբանական թարմութիւնը անթառամ կը պահեն յայտնելով զոյն իրենց տերեւներուն վրայ կենդանի կանանչութեամբ մը։

Էգին բանալը նոր անկուած այգիներուն առաջին տարին տեղի չունենար, նորատունկ այգիները պէտք չունին տար, տարի մը, երկու ցոյց, երբ այլեւս առնկերը կամ ուռերը լաւ մը արմատացած կ՚ըլլան, այս գործողութիւնը տախտակական կը դառնայ, ու դիւրացնի զոյն ընելու չի թերանար։

1895 թուականին տեղի ունեցող կոտրածներու և տարաժիներու հետեւանքով գիւղացիները չկրցան իրենց այգիները, բանալ, փորել և յօսել։ Այդ տարի այգիներու երեւոյթը անցորդին, որ այգեգործութեան ծանօթ ըլլար, թախիծ կը պատճառէր, ամէն կողմ խեղդող վուշեր, սեզեր և ուրիշ խոտեր բարձրացած, կը ծածկէին որթատունկերը՝ խոխոնելով անոնց արեւը և օդը, հողիւ ընդհատ ցանցառութեամբ անոնց կորածէ ու տերեւատածածկ բազուկները կը նշմարուէին։ Այդ տարի քիչ այգիներ միայն կրցան քիչ քանակութեամբ խաղող արտադրել։

Որթատունկի արմատներուն չորչը բաղուած փոսը աչխ կ՚անուանուն, եգիպն աչխը բանալ կը նշանակէ եգիպ բանալ։ Տան մեծը կ՚ըսէ. «Տղա՛ք, վազը գըցէք (գնացէք) էգուն աչքը բացէք»։

Այս գործողութեան կը յորդորէ՝ որթատունկները յօսելու, ըստ գիւղացիներու բացատրութեան եգիպ կըլրելու գործողութիւնը, նոյնքան անհրաժեշտ է, որքան աչխ բանալը։ Երբ, այգիին բոլոր աչքերը կը բացուին, այգեգործ գիւղացին իր հետը առնելով փոքրիկ յօսացը, որ կոր չեղրով կարոց մըն է, կ՚երթայ այգին յօսելու համար։ Նորատունկ այգինքն նախորդ տարուան անկուած ու արմատ բռնած որթատներուն (որթատունկներուն) ճիւղերուն քանկերը գոյացած մներ տաները կը կարնն,— փորձառու գիւղացին լաւ գիտէ թէ ա՛ր տաները հարկ է կարել,— կը թողուն միայն գլխաւոր ճիւղերը, որոնք, յօսումով ուժգին զօրանան և ուժգին կ՚աճին։ Բոլոր այգեաէրերն ալ այգի յօսելու արհեստին հմուտ չեն, իւրաքանչիւր գիւղի մէջ արուեստի մարդիկ կը գտնուին, որոնք այգիներու կրկրելու յօսելու գործը կը կատարեն, ատ ալ յամախ, առանց վարձքի, միայն՝ չնչին վարձքով մը։ Բազաքին այգիները վարձքով կը յօսեն։

Այգիին աչխերը բանալէ, և զոյն կրկրելէ յետոյ, կարգը զոյն փորելու կուգայ։ Առիկա տեղի կ՚ունենայ Մայիս ամսուան վերջերը, երբ այլեւս անգուտապահութեանց վախը չկայ։ Ամբողջ այգին ծայրէ ծայր, սրտաշար բահերով կը փորուի խոյոր գետնի հետ, տակ, տարբեր ընթացքին գոյացած խոտերը արմատախիլ կ՚ըլլան և ուժգնօրէն հետապնդելի կը զրկուին, միւս կողմէն հողը կը կակուղնայ և ընդգետնեայ օդատարութեան նպաստաւոր կը դառնայ։ Փորուած այգիին մէջ, զոյն ծածկող գետնագործուն պատճառաւ, կարելի չէ դիւրաբեմար պարզուիլ։

Նորատունկ այգի մը չորս հինգ տարի յետոյ հողիւ կ՚սկսի ծաղկիլ և խաղող արտադրելու նշաններ տալ։ Երբ այս առաջին նշանները յայտնուին, պէտք անպատուհաս ուշադրութեան մը կ՚ունենայ, իրրեւ թէ մեծ հոգատարութեան մը ակնյայտ ըլլար։ Սակայն, այն մէկը իր ուշադրութեան ու խնամքին առարկան կը գտնայ, իրրեւ թէ՝ իր սիրելի զաւակներէն մին եղած ըլլար։ Ջոր հինգ տարի միայն կը հետեւի անոր ճիւղերուն բազմանալուն և առիթնանական ուռճացման, մինչեւ անոր խաղող տալու առաիթան հասունցալը։ Տէրը, խրախուսուած այս խոստմնալից երեւոյթէն, այլեւս կը հարմարի թէ իր աշխատութիւնները ընդհանուր անցած չեն, այլ իր յոյսերը պահելու առիթներն հասած են։

Բնութիւնը մեծապէս կ՚օգնէ իր աշխատութիւնները արդիւնաւորելու, մանկ երկիւղը զոր կ՚ունենայ գիւղացի այգեաէրը, կարկառուն է, որ կրնայ փճացնել զոյն Ջորդ փչոր ընելով որթատունկերուն մատաղ ճիւղերն ու ծաղիկները։ Այս անհանգիստ, Մարտ 9ը իրենց համար նախապատրաստման թիւ մըն է. կը կարծեն թէ, եթէ այդին Մարտ 9էն առաջ յօսեն, կարկառնար կ՚ըլլայ կամ թրմոբներէն կը վնասուի։

Մարտի 9ը անցնելէն քանի մը օր յետոյ, եթէ առնուն անպատնեշը չատուր են, երկու երեք տոպրներ, իրենց յօսացներն և յատնները (վատն) հետերնին առնելով այգին կ՚երթան, իւրաքանչիւրը մէկ որթատունկի ճիւղերը կը յօսէ մեծ զգուշութեամբ. այդ ճիւղերը մոլ կ՚անուանուն։ Անոնք գիտեն թէ՝ մոլերուն որո՛նք պիտի կարուին, և որո՛նք պիտի պահուին, որովհետեւ, ամէն մոլ խաղող չի տար։ Ընդհակառակն, եթէ կարողը չգիտնայ թէ՝ ո՛րը պիտի կարէ, այդին պիտի վնասէ, կարելով ուղղակի խաղող արտադրող մոլերը։ Վարպետ կարողը, ուրեմն, պէտք է գտնագտնէ թէ՝ որթատունկին արմատէն մեկնող բազմաթիւ ճիւղերէն, որոնք մերթ երկու մէջերէն ուժգնի երկնցած կ՚ըլլան, որո՛նք են կարուելիքները։ Այգեգործը, այդ մոլերը մէկական բռնելով, բռնին քովէն սկսած, կ՚սկսի անոր վրայի ուժգնագոյն ճիւղերը կարելու, միշտ յօսացը,

կարելու սանն, դէպի իր կողմը քաշելով և ա՛չ թէ դէպի հակառակ կողմը ճնշելով։

Այժմ կարելու (յօտել) գործողութիւնը ա՛ս է։ Ասիկա միայն այրերու գործն է, ա՛հաւ կին չկրնար այդի կարել, եթէ պատահի որ, մահուան կամ պանդխտութեան պատճառաւ ան մը մէջ այր մարդ չգտնուի, կինը ստիպուած կը մնայ գրացի կամ ազգական, կամ խնամի այրերուն օգնութիւնը դիմելու. անոնք, սիրայօժար յանձն կ՛առնեն գալու և անոր այդին կարելու։ Բայց չատկով բնա կրնայ ալ կինեալու ալջիկներու և բացառապէս ալ երիտասարդներու կամ չտնաս պատանիներու գործն է։ Արդ մինչ մէկ կողմէն եղի կբյրողները որթատունկերը կը յօտեն, կիներն ու ալջիկները անոնց կը տնաւելին, կտրուած մկրերը կը հաւաքեն, անոնցմով խաբեթներ կը կապեն մկրերով չինուած կեմիրով, և այս խաբեթերէն երեքական չորսական իրարու միացնելով — կրող անձին կտրուցութեան համաձայն — պարաններով կապելով չարախներու կը վերածեն։ Շատկները կապելէ յետոյ, երբ այլեւս յօտելու գործը վերջ գտած է, կ՛սկսին անոնց փոխադրութեան։ Այժմէն առէն գնացող ճամբուն երկայնքը Օրթոս չորկով կիներու և ալջիկներու չարանը կ՛սկսի։ Այս երթուդարձը մէկ երկու օր կը տևէ, մինչեւ որ որթատի խաբեները հասնին։ Կրնայ ըլլալ որ չորկուորները տեղատարափ անձրեւի բռնուին, ընդհանրապէս ապահովարաններ չեն գտնուիր ճամբուն վրայ. սակայն կ՛ըլլան չարուստներ որ իրենց ճամբան ու ամարտելու վայրկեան մ՛առաջ առէն հասնելու համար։ Այժմները դիւղերէն ընդհանրապէս առաւելն քան վայրկեան հետու կ՛ըլլան. վա՛յ այն չորկուորներուն, որոնք 10–15 վայրկեան տեղատարափին տակ կը մնան ...։ Տուն հասնելով իրենց չորկները վար կը դնեն. կը տեղատարին սանիքներու վրայ՝ Օրթոսի խաբեները կանոնաւորապէս չտրելով իրարու վրայ, բաց օդին մէջ, ուր մնալով տխուն ի բուն արեւուն տակ կը չորնան։ Յետոյ իրենց հագուստները կը փոխեն, ու կ՛սպասեն անձրեւին դադրման կամ ընդհատման՝ իրենց գործը չարունակելու համար։

Փոխադրելու աշխատութեանց աւարտումէն անմիջապէս վերջ, կամ հնգեակ մինուճարտակ, կ՛սկսին այդիները սարքելու։ Սարքիչները ընդհանրապէս քիչ մը կոր և իրենց մէկ ծայրը երկգլի գաւազաններ են։ Այդին կարելէն անմիջապէս յետոյ զանազան խաբեներ այդին կը փոխադրեն, և անոր զանազան կէտերուն վրայ տատնակաս, քառնակաս կը ցրուեն։ Այդեգործ գիւղացին զանազան մէկ մէկ տեղերով իրարանցիբար որթատունկի մօտ, չեզակի, գետինը կը խրէ, երկգլի ծայրը վեր պահելով։ Մէկ որթատունկի համար այն քան անգամ 2 սարքիչ կը գործածէ, որքան բաւնին վրայ յօտուած

մնչեր կան։ Իւրաքանչիւր մկրի համար երկու սարքիչ ըսել է։ Մկրերը մէկական առնելով, կը ձգէ սարքիչին վրայ անոր երկու ճիւղերուն մէջեւ, չատ մտածել մկրերը կրնայ փաթթել սարքիչին չուրջը գալումէն դէպի վար։ Յօտուած մկրերը այսպէս սարքիչին վրայ ձգուելով ծածք մը կը ձեւացնեն. և երբ քանի մը չարախ կիսայ, անբաւնելով ծածկուին, այն ատեն ճչմարիտ հովանոց մը առաջ կուգայ։

Սարքիչներու վրայ ձգուելով, մկրերը փախատակ գետնի վրայ տարածել ամբողջ այդին ծածկելու, վերը օդին մէջ կախուած ատելի լաւ կ՛ուժին, և որթատունկերուն անջրպետներէն կարելի կ՛ըլլայ առանց անոնց վնաս հասցնելու, տեղ որթատունկի մօտենալ։ Սակ զան, խարտեղի ալկայզները, վերը տակաւ մնալով չեն խափարուիր, կանոնաւորապէս կ՛ուժին, ու հաւասարապէս կը հասունան։ Էգին սարքիչել ըսելով ուրիշն, գիւղացիները կը հասկնան յօտուած որթատունկի ճիւղերը սարքիչներու վրայ ձգել։ Տեղ տեղ սարքիչներու գործողութիւնը, յօտելու գործողութենէն առաջ կ՛ընեն, բայց այս պարագային, յօտողն ու սարքիչողը նոյն փորձառու անձը ըլլալու է, որպէսզի չհարկադրուի տեղերդ ըլլալով տեղուած՝ սարքիչները հաւաքելու, կամ պէտքին չափ միայն գործածել պիտոյ։

Նախորդ տարուան մկրերը, յօդորդ տարին, իրրեւ տնպէս հաւասարելով չեն կարող. ընդհակառակը տնոնցմէ երկու կամ երեք հատը պահելով միւսները կը կարճեն. ատելին վերատակար կը համարուին որթատունկին ուժեղացման, որովհետեւ, ատոնք, չատ ատելի խոշոր կուտան քան նոյն տարուան մտաղաչ մկրերը։ Սարքիչելու գործողութեան մէջ կարեւոր կէտ մը կայ, զոր պէտք չէ զանց ընել։ Վարպետ այգեգործները, սարքիչելու ատեն, ուշադրութիւն կ՛ընեն որ բոլոր մկրերը կամ ճիւղերը մէկ կողմի վրայ սարքիչուին, և ոչ թէ որթատունկին բոլորտիքը բոլորտակի տարածուին։ Այսպիսով ատոնք պարանոցներուն անցքերը ոչ միայն չեն խափաներ, այլ կը թողուն անցք մը ուրկէ արեւին ճառագայթները, զգուշօրէն պիտի կրնան որթատունկին բունին և ալկայզներուն հետ հպումի մէջ գտնուելով ցօղնկուան գլխաւոր ժամերուն. պտղատոյ մը՝ որ խոպոտնեբուն ճիշդ ժամանակին հասունցնելուն կը նպաստէ։

Երկրորդ, սարքիչելու գործողութիւնը իր ժամանակն ունի. այս ժամանակը ճչտելու համար, մկրերէն մէկուն վրայ յօտուցով կարելով ճիղ մը կը քաշուի, եթէ այդ կարուած ուղէն անոր ուիչը կախիլ կախիլ գետ գոյ, կը հասկնան թէ սարքիչելու ժամանակին է, և վարպետը կամ ակը կ՛ուճադրէ ժամ առաջ այդ գործը կատարելու։

Յօտելու և սարքիչելու ինչպէս նաեւ ուրիչ գործողութիւններու

պահուն, աչխատասէրները մեծ զգուշութիւն կ'ընեն, որպէսզի մսեղ-
բուն մասալ կոկոնները չվնասին կամ չճմլուին։ Այս երկու գոր-
ծողութիւններէն յետոյ, այլեւս այդին կը թողուի բնականոն ընթաց-
քին մինչեւ խաղողին հասունցումը։ Ամէն յետոյ, ան կ'ուռճանայ ու
կը ծալկի, ծալիկներէն յետոյ ալոխ կաւոյ և ալոխը հասունցում-
ով խաղող կ'ըլլայ։ Գիւղացին չարաքը հող մը կ'այցելէ իր սիրած
այդիին, ամէն կողմերը աչքէ կ'անցնէ, եթէ տարբիանները ծուռ են
կ'ուղղէ, եթէ ճիւղերը չսիրէն աւելի երկարած դանէ, զանոնք կտր-
նէն կը վերցնէ և տարբիաններուս վրայ կը տեղաւորէ, այսպէս կը
հակի, հոգ կը տանի, որպէսզի ոչ մէկ բան արգելք չըլլայ արեւա-
տուներուս տեսնելուս։ Մասերը մանուածապատ ձիրանի, տանձի և
խնձորի ծառեր են, բայց գլխաւորին չափեր որ տանձ թուով չատ
ըլլան, որովհետեւ անոնք կը վնասին արեւատուներուն՝ ըլլայ իրենց
արմատներով, ըլլայ իրենց հասնատարած տաւելով, որ պիտի ծածկէր
արեւատուները՝ գրկելով զանոնք արեւէն կենսատու ճառագայթներ-
էն։ Իւրաքանչիւր այդիի մէջ երկու, երեք կամ չորս պաղատու
ծառեր միայն կը տնկուին ու ոչ աւելի

Հսի թէ կարուած արեւատուներն ճիւղերը չորակներով տաք
կը կրեն։ Առանք խոթելու ձեւին տակ, տանելնելու վրայ, արեւէն
տակ կը պահեն քանի մը ամիս, այնպէս որ լաւ մը կը չորնան անոնք
յետոյ կըշղթաւոնը կը փոխադրեն իրենց վառք գործածելու համար
ձմրան, այնտեղ և գործածելու ներսերնին մէջ։ Առիկա դիւրաշարժ
և լաւ բոց տրձակող վառք մըն է, բայց իր կրակը, բաղդատմամբ
կաղնիի և քարիկըղուբի կրակներուն, այնքան գօրաւոր չէ, աւելի
մեղմ է. ուստի, պէտք կը վառեն թոներները բոց ձգելու, և մանա-
ւանդ թուզի ատեն, ամանները թրծելու համար։ Հաց եփելու կամ
աման թրծելու համար ատիկա կը մնայ յատկապատկեր վառքերէն
մէկը։

ՅԳ. ԳԱԼՈՒՍ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԺԶ.

ԱՅԳԻ

Բաղեի այգիները լաւմասեակ խաղողներ կ'արտադրեն. ասոնք
իրարմէ կը զանազանուին՝ իրենց պատուղներուն խոչորութեամբը,
գոյնովը, քաղցրեն աւելի կամ նուազ քաղցրութեամբը, կեղեւնե-
րուն նրբութեամբը կամ կարծրութեամբը, և, վերջապէս՝ ամանց
շատ և ամանց ալ աչ հասունցումովը։ Խաղողի գլխաւոր տեսակները
հետեւեալներն են.

Ձերմակ խաղող (խաղող), որուն պատուղները մէջտեղ խոչորու-
թիւն կ'ունենան, կեղեւը չատ թանձր ու կարծր չըլլար, և ընդհան-
րապէս իւրաքանչիւր մէջ ուտուելու կը յարմարի։

Սեւ խաղողը, որ չատ տեսակներու կը բաժնուի, կարմիր խա-
ղողը որ միայն ուտուելու կը յարմարի. չամչուկը, որմէ չամիչ կը
շինեն. շաֆրուկը կամ շաֆարիկը որ չատ քաղցր կ'ըլլայ. եզան
աչքը խոչոր պատուղներ կ'ունենայ, մուրտը, ճճնդուկը, Մայրամ խա-
ղողը, աղպրիեիկ, որ ամէնէն ուտելի կը հասունցայ, խոչոր ճերմակ
պատուղներով խաղող մըն է. պինուկը, որմէ գինիի քաղցուն կը հա-
շինեն. և, վերջապէս, խաչկողը, որուն ողկոյզները խոչոնձեւ են, և
պատուղները՝ չատ խիտ են այլեւ։

Գինուկին կեղեւը կարծր, հաստ և տպակցնող է. տակիա ամէ-
նէն ուշ կը հասունցայ, իր քաղցուն բաղդատաբար աւելի թանձր
կ'ըլլայ, քան միւսներունը. տպրքեքերէն յետոյ չոբրուկը կամ չա-
քարիկը կը հասունցայ, յետոյ՝ կարմիրը։ Գիւղացիին համար չատ
կարեւոր են երկու տեսակները. չամչուկը և գինուկը։ Եթէ միւս-
ներուն խնդրանքներուն համար հինգ տասը արեւատուներ տնկուին,
ասոնց համար պատանիներ կը յատկացնէ։ Միւս տեսակները թարմ
վիճակի մէջ կ'ուտուին, իսկ ասոնք իր տնտեսութեան մէջ, կարեւոր
ըսպիզ կը գործեն մանաւանդ գինուկին գինին, իրրեւ փոխանակելի
ապրանք։

Բացատրելու համար Բաղեի գիւղերուն այն ճարտարութիւնը,
որ այդիներու տարածութեանը օդտակար կը գտնէ անոր անուն-

սեբհան, զանազան ձեւափոխութիւններու ենթայ կելլայ գանգը, ի՛սկսեր պրիլ նախ չամիչի պատրաստութեան մասին։

Կայ բնական չամիչը և կայ արհեստականը։

Խաղողը կը հասունցնես, և ոզկոյզները տակաւին երկար ատեն արեւատեղին վրայ տակաւ կը մնան, կը ցամքին աստիճանաբար, կը չրնան, ու չամիչի կը վերածուին։ Գիւղացին այս կերպով չամիչ ունենալու ի վիճակի չէ, որովհետեւ պէտք է որ ոզկոյզները, այդպէսթէն վերջն իսկ, չարաքներով արեւատեղին վրայ ծածուկ հասունցած վիճակով. ասիկա իր անպատեհութիւնը ի՛ունենայ՝ պէտք է ապահովել զայն, եթէ հնարաւոր ըլլայ, գիշերուան ու ցօղիչներուն դէմ։ Ասոնք գողերը կրնանեղեն են, որոնք, չեն դիտեր ո՛երիկ կը մտնեն այդ չրջակայ լեռներէն ու գայտներէն գայթելով, հոն ի՛օթևանին կամ ընակութիւն կը հաստատեն, և, արեւուտնկերան ի՛այցելեն երբ խաղողները հասունցած ըլլան, և կը ծակեն (կը քաղեն, ի՛ուտեն) հասունցած ընտիր պտուղները։ Երկրորդները՝ մեզանները ու պիծակները են, որոնք հասունցած պտուղները կը խաթարեն։ Երրորդները՝ չրջակայ այգի չունեցող բազմ գիւղացիները են, որոնք գիշերները՝ այդիները կը մտնեն, և, իրենց ուզածին չափ խաղող քաղելով ի՛անկարելութեան պատճառնէն անհետանալի կերպով։ Անչուշտ բոլոր քաղքերը այս մրջոյնին չեն դիմեր, կան շատեր որոնք պատահմունդիրեն, և չեն դիջաներ ցերեկով կամ դիշերային գողութիւններով պատահելու։ Եւ ասկէ, անազակները, գաւառին մէջ իրնասունները ու հարեւր քաղքեր, զազատեր կամ գրեթեճներ ազատ են։

Բարեի բարբառին մէջ, խաղող բառը խաւող կը հնչուի, որոշ արտասերութեամբ մը։ Ոզկոյզին՝ կով կ'ըսեն. խաղողի հասիկները պտուղ բառով կը զանազանեն։ Ակէ կազմուած է պատրաստելու գործողութեան բայը, որ կը նշանակէ՝ ոզկոյզին վրայէն պտուղները փրցնել։ Առանց պտուղի ոզկոյզը կուզկաղ կ'անուանեն։ Իսկ ոզկոյզին մէկ փոքր ճիւղը, խաղողի պտուղներով միասին, ձեռ կ'անուանեն։ Հասունցնելու մօտ եզող խաղողը՝ որ ամէն գեռ բոլորովին թթու համ ունի, ազոխ կ'անուանուի։

Ազոխը կը չորցնեն, և, ձմեռնային եղանակին մէջ, անոր թթուն կը գործածեն պանդ կերակուրները համեմելու համար։ Զորցուած ազոխը ազոխոտ կ'անուանեն։ Գիւղացին լման չունի, նայիլակ չափ, որոնք հնուսար գաւառները չեն գտնուած, կամ Պոլիս պանդիսուելու չեն գնացած, լմանի գազափարն անգամ չունին։ Ուսոսի անոր տեղը կը գործածեն՝ քացախը, աղտորի բրուց, և մանաւանդ ազոխոցի ջուրը, որուն նախապատրաստութեան կուսայ գիւղացին՝ միւսներէն։

Թարմ ազոխին ջուրէն սխտորով խառն արգանակ մը կը չինեն և պանդ օրերը, մէջը հայ լրցնելով, գործով կ'ուտեն։ Իսկ ուսիք օրերուն ալ խորոված մսի հետ կ'ուտեն իրենց մարսելիքնով և սխտորնով։

Այս փոքրիկ չափածը, իր կարգին ընկերանալու համար չամիչի արհեստական պատրաստութեան։ Յուրաքանչիւր ամռան վերջերը, երբ արդէն չամիչուկ խաղողը բաւական հասունցած կ'ըլլայ, ամանակիններուն՝ տարեներուն ու ազգիկներուն հետ, փոքր կամ ամաններ, ծիրկի, մաքուր մանրաջուր, կամ նոյնիսկ կոշիկի մխիթար միասին առնելով այգին կ'երթան, ու, չամիչի պատրաստութեան կ'սկսին։ Այգիին մէջ ամանները, նախապէս, դետինը, չորս 2-3 քառակուսի մէթր տարածութեամբ կը հարթեն ու կը մաքրեն։

Կամաններուն մէջ մանրաջուր կը լեցնեն, որուն հետ կը խառնեն 60 քիլոգրամ խաղողի համար 100 սրհէմ չիրիկ, ու եռացնելու կ'սկսին։ Մինչ մէկ կողմէն ամանիկները ջուրը եռացնելու զբաղած կ'ըլլայ, տարեներն ու ազգիկները չամչուկը կը կիներ (քաղել) և իրենց գործողութեան մէջ լեցուցած կը բերեն ամանիկնոյ քով կը հաւաքեն։ Ամանիկները, այս խաղողները, եթէ չամիչը քիչ քանակութեամբ պիտի պատրաստուի, ոզկոյզ ոզկոյզ կ'ը կրմէ եռացող մանրաջուրին մէջ, քանի մը վայրկեան մնալէ յետոյ այդպէս ընկղմուած վիճակին մէջ, կը հանէ և կուսայ տարեներուն կամ ազգիկներուն, որոնք, զոյն՝ պատրաստուած գետնին վրայ կը չարեն քով քովի, առանց իրարու վրայ գիպչելու։ Իսկ եթէ մեծ քանակութեամբ չամիչ պիտի պատրաստուի, այդ ատեն չուս մը ոզկոյզներ մէկ առ մէկ կ'ընկղմէ, եռացող մանրաջուրին մէջ։ Այս գործողութիւնը կը չարունակուի մինչեւ որ քաղուած կամ կրուած, ինչպէս կ'ըսեն իրենք, խաղողը ապահ։ Այդ ատեն կամաղը կեղեւ. ժողովելով ատեն կը գատեն։ Շուրջ 10-15 օր, մանրաջուրով թրջուած ոզկոյզները, այդիին մէջ, արեւին ներքեւ փուռած կը մնան անշարժ, և ատոյնճանաբար, պատղները ցամքելով կը կնճռին։ Չամիչը այլեւս պատրաստուած է։ Պէտք է զայն տուն փոխադրել։ Ինչպէս անանք, ամանիկնին է որ չամիչը եղելու մանուգիսութիւնն անի. և այս մանուգիսութեան ամէնէն նրբին մասը կը կատարուի՝ ընկղմումին տեւողութիւնը լաւ գնահատելուն մէջ. ասիկա, լոյն փորձառութեան պահանջով կարգադրութիւն մըն է, որովհետեւ եթէ՝ խաղողը մանրաջուրի մէջ ընկղմուելի տեւողութիւնը տակի կամ նուազ ըլլայ, այն ատեն չամիչը լաւ չըլլար։ Նոյնը նաեւ՝ մանրաջուրած խաղողները ցամաքելի տասիճանին մասին։ Տանտիկինը, չամիչը եղելէն 10 կամ 15 օր յետոյ այդին կ'այցելէ, աչքէ կ'անցնէ գնա-

Նեն վրայ ապրած չամիչի ոգեկոչները, երբ անոնց ցանքաբեմը բաւական գանէ, հրաման կուտայ իր հարսնեղբօր, որպեսզի աշէն փոխադրին զայն։

Չամիչի փոխադրութիւնը հարց երեսէն ու ապջիկներուն համար ոչ միայն գժուարին ու ապահով աշխատութիւն մը չէ, այլ, ընդհակառակն՝ հաճելի ժամանց մը կը համարուի միշտ. որովհետեւ, նախ ոչ, ընդհանրապէս մնծագործական չըլլար փոխադրելի չամիչը, երկրորդ որ, հարսնեղբն ու չափահաս ապջիկները, որոնք, օրն իրենց պիտի կամ տանը մէջ կաշկանդուած կ'ապրին, ազատութիւն մ'չ կըբնան խօսիլ, մ'չ կրնան խնդալ, իրենց կեանքին կամ կերպարքին, կամ նոյնիսկ մօրը ներկայութեան։ Մայրերը թմանդրութեամբ կը հակին իրենց չափահաս ու անչափահաս ապջիկներուն վրայ, կը հսկեն, չարժանեներուն, խօսակցութեանց ու նոյնիսկ արտայայտութեանց ևրպտակին վրայ. կը սասանին, և անոնց ասաը, պատրամ է։ Այս վիճակին մէջ ապրող չափահաս ապջիկներու և հարսնեղբ նոյնիսկ քանի մը սարիներ առաջ ամուսնացած կիներու համար, այդպիսի պայմաններուն մէջ, հաճելի արձակուրդ մը կը համարուի։ Այդ՛... ինչ գեղեցիկ վայր, որ իր կանանչ ու ժպտուն տեսարաններուն տակ կը ծածկէ գեղատիներու ապառ խօսակցութիւններ, ժպիտները, կատակները։ Ճամբան երկայնքը անդադար կ'ըլլայ երիտասարդներուն, կ'ուզեն որ ան մ'չ ուզիլ երկարէր։ Կրնայ պատահիլ որ կառավարները քիչ մը լրջութեան փոխուին, այն ատեն իրարու չատ ծանր, կամ լաւ հաշիւներ ընել զգայ կ'ըլլան։ Միայն, եթէ իրարու դէմ չատ բարկանան, իրարու տրլ կամ քամ չուն ... կ'ըսեն։ Մէկը անոնցմէ տեղ տալով կը լսէ, միջապակը կը զգդրի, և ժամ մը վերջ քէնը կ'անհետի, առանց մնչեւ ատեն հատնելու, ոլ ալ ևթէ մեծերը լսեն, կամ գիտնան, վա՛յ անոնց. կը յանդիմանուին ծանրագէս, և, իրենց արժանապատուութեան զգացումները խորապէս կը տանջեն դիրնք։ Վէճը, ուրիշն, անզգայն վրայ խակ կ'անհետի, որովհետեւ վիճարկիները ո՛չ միայն չեն ուզեր իրենց մեծերէն յանդիմանութիւններ լսել, այլ չեն ուզեր որ գիւղացիներէն ոևէ օտար անձ իրենց մասին աննպաստ խօսք մը խօսելու առիթ ունենայ։

Այդի հասնելով, կ'սկսին չամիչները ժողվել իրենց կուզկապներով միասին։ Սեռաններու մէջ կ'սմխոիին զանազան, և չսկսիլ ատեն կը փոխադրին։ Շատ չեն կրնար չամիչով տլլեա, որովհետեւ տանտիկնոջ հսկմէն, իրենց ժամանակը հաշուեցած է միշտ. ու անսպասելի գործեր ալ միշտ իրենց վերապահած կը մնան։

Փոխադրութեամբ դեռ չամիչի գործը չատարուիր. Տանտիկինը, որ երբեք իր չուրջը հանգիստ կը նստի, իր ուշիմ ոևնմարով չամիչի ատաններուն։ Նոր աշխատութիւն մ'ալ կայ կատարելիք։ Բոլորը միասին, զանազան իրենց կուզկապներէն զատելով կ'զբաղին։ Այս աշխատութիւնն ալ կրնայ ատեն կամ նստած երկարատեւ ըլլալ, չամիչին քանակութեան համեմատ։ Կուզկապներէն զատելէ յետոյ, խոշորները մանրերէն կ'անջատուին. ինչպէս նաեւ անոնց մէջ գտնուած ազոխչոռեր, որոնք տնտ կամ խակ պտուղներ են չորցուած վիճակի մէջ։ Անջատութիւնը այս գործն ալ ատարելէ յետոյ, տանտիկինը խոտ գնդիչը կայսը, ատաններու կամ կտաւներու կամ կտաւրու մէջ կ'տաքնէ (կը տեղատարէ), և, որպէսզի չորքատաներ կամ երեխաներ տանի մակերեսը... անոնց չմօտենան, քերտիները իրենց խոտփոխով ծածկելէ յետոյ կաղնիով կը չեմէ (կը ծեփէ)։ Աւելի ձմրան պատրաստ է, հետեւաբար, ձմրան եղանակին վրայ չամչի կատասներուն քերտիները պիտի կրնան բաղուիլ։

Չամիչը, Բոլոսի գիւղերուն մէջ, ընդհանրապէս չտնագործուիլուն իրր նեխի ծառացած չէ. հազուադիպօրէն մէկուն, երբ չատ ապատ ըլլայ, այն տանն մատ մը, ուրկէ իրենց ձմեռնային պաշարէն, չնչին գնով մը կը ծախեն, կամ կը փոխատակեն ուրիշ պիտոյքներու հետ։ Չամիչին լիր (չուրջ 7 ուկէա քիլօկրամ) 4-5 ֆրքանան գտնկանի կրնայ ծախել, մէկ գտնկանը չորս մէճիտիէ հազուադիպ կամ չուրջ հինգ կրամ ոսկեմի համարժէք նկատելով։

Աղիկա, իրր չոր պատրաստ, կը պահեն ձմրան եղանակին համար։ Ընդհանրապէս մանուկներն են որ կ'ապահովեն գոյն. չոր ծառի մը անդամ պէտք է որ իրենց գրպանները՝ տանելիացքին քանի մը անգ

կերպասեղէններ, թաշկինակ եւն։ Կալըցեալ բայը, որ ներդործական ձեռով կը գործածուի, կը նշանակէ՝ կազանդի օր մէկու մը նուէրներ տալ։ Նոր տարւոյ գիշերը կը կոչընուին նաեւ լծկան կենդանիները։

Ջամիչով կ'ելլեն նաեւ խաւեցապ, հնաը խառնելով մրգմրգչոր որ կ'ըլլայ թմրուցնուչ զովացուցիչ մը, զոր եղինձին կամ ուրիչ պահոց կերակուրներու հետ կ'ուտանն։

Ջամիչի պատրաստութեամբ, գիւղացին կ'ունենայ այգիներու առոչին բերքը իրրեւ տաճ լիսկ կամ ձմեռնայոյն պաչար։

Անցնելէ առաջ խաղողի ճարտարարուեստին կամ անոր քաղցրեղէն այլեւայլ դոյախոխութեանց ձեռով կիրառութիւններուն, տարկ կը համարիմ քանի մը խօսք ալ գրել՝ այգիներու պահպանութեան մասին, զոր ցանքերու և պարտէզներու պահպանութենէն ուրիշ կարեւոր և ուրիշ դժուարին գործ մը կը համարի գիւղացին։

ԻԴ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԺԷ.

ԱՅԳԵՊԱՆՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ԱՅԳԻՆԵՐՈՒ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գիւղի մը բոլոր այգիները իրարու կից ըլլալով այգեպանը կամ հգիսացը՝ ինչպէս կ'ըսեն անոնք,— կը ձեւացնէ Էգիպտացը, ընդհանրապէս, անթափանցելի ցանկապատով ապահովուած չեն ըլլար. և չեն ալ կրնար ըլլալ, որովհետեւ գիւղացիներուն համար 2—3 քիլոմէթր երկայնութեամբ ցանկապատ մը չունենալը անհնարին նեղի ծախքերու պատճառ պիտի ըլլար. բայց անոր չդիմադրեն ինչ ինչ մասերը, որոնք բանուկ ճամբաներու եզերքները կը վերջանան, մէկուկէս երկու մէթր բարձրութեամբ ցանկապատուելով փակուած կ'ըլլան։ Այս ուղեմնրդ այգիները ոտի տակ կը համարուին, «մեր էգին՝ ոտքի տակ ը» երբ կ'ըսեն, կ'ուզեն հասկցնել թէ՝ իրենց այգին ճամբու մը եզերքը կը գտնուի։ Ոտքի տակ համարուած այգիները փորձութենէ ... ներմակայ են. հոգ կամ քուրդ ուղեւորներ մանաւանդ, չատ կարճ ճանապարհ մը կը փորձուին յանախ այգին մտնելու, և առանց այգեպանին հաւանութիւնն առնելու, խաղող քաղելու։ Այս պատճառաւ է որ ճամբաներու եզերքները չոր պատ մը կամ փուշերէ ցանկապատներ կը չինեն, ոտքի տակ եղող այգիները պահպանելու համար, ոտնձգութենէ դէմ։

Շրջագծին մնացեալ մասերը, որոնք ճամբաներէ հեռու կը մնան, ընդհանրապէս առանց ցանկապատի կը մնան. այնպէս որ, այդ տեղամասերուն մօտ ապրող նախիրներ, կամ ոչխարներ, անարգել կրնան մտնել այգիները և ուտելիներ պատճառել։

Ուրեմն, գիւղի մը բոլոր այգիներուն պահպանութեան գործը միանգամայն առանձնազ մէկ կամ երկու անձեր պէտք են։ Առանց պահապանի պիտի ըլլայ, այգիներուն կարուելէն և տարբերուելէն անմիջապէս յետոյ, գերեզման ի բան, իսկ ծաղկելու և ազոյն բռնելու չդիմանան ակռաւ մինչեւ այգեկութ, գիշեր ցորեկ աչալուրջ հսկողութիւն կատարել, այգիները անտարակոյս հիւրերու այցելութենէ

դէմ ապահովելու համար։ Այս գրազուքը՝ չուրջ հինգ ու կէս սմ. կը տեւէ։

Գիպլին մէջ, միշտ, ճուտլակնկալէն մէկը կամ երկուքը պիտի գտնուին, այս պաշտօնը առանձնելու տրամադիր։ Գիպլացիները, երկոքին ժամուն դուռը կը հաւաքուին, — որովհետեւ հոն կ՚ըլլայ երբեմն ժոզվատանգի, խակ ձմեռ եղանակին ալ՝ ախոռներու ասմուները կամ ձիմիհանքերը։— մելիքներն ու ազդեցիկ տները, իրենց գիպլացիներու վատառելիքները վայելողներ, կ՚ընտրուին խնդրանք ներկայացնող կամ նոյնիսկ տեղւոյն վրայ յօժարութիւն յայտնողներէն մէկ երկուքը իրենց պաղպանչի (այգեպան)։ Անոր վճռամասով, վարձքը կ՚որոշուի, և բոլոր գիպլացիներուն կը յայտարարուի թէ՛ պաղպանչիին անունը և թէ՛ իւրաքանչիւր այգեպէր ընտանիքի վրայ ճարելիք վարձքին քանակը, համեմատելով անոնցմէ իւրաքանչիւրին ունեցած այգիներուն թիւին։ Կը պատահի երբեմն որ քանի մը այգեպաններ ընտրուին, երբ հայկր չգտնուին։

Այգեպաններուն վարձքը ըսի թէ սրմախքով կը հաւաքուի. իւրաքանչիւր այգիի համար երկու դոլ կամ հէս չափ ցորեն, գարի կամ կորեկ կ՚ըլլայ։ Երբ այգեպանը քանի ըլլայ, կորեկը կը նախընտրէ. անոնք որ կորեկ չեն ունենար, գարիով կամ ցորենով կը հաւաքացնեն։ Հաղաւոյիթօրէն դրամով կը վճարեն։

Վարձքերը կը հաւաքուին կամ կալերու ժամանակ, կամ աշնան վերջերը, երբ այլեւս ոեւէր պաշտօնը աւարտած կ՚ըլլայ։

Այգեպաններուն կամ պաղպանչիներուն, որպէսզի կարենան քիչ յոգնութեամբ, և անվրիպելի կերպով իրենց հակազրեհան գործը կատարել, պէտք է որ յարմարագոյն դիրք մը ընտրեն, ուրկէ մէկ ակնարկով կարենան բոլոր այգիները ալ անվրէպ տեսնել։

Յարմարագոյն կը համարուին ամէնէն ցած կամ ամէնէն բարձր դիրքերը, որոնց առջեւ կը տարածուին բոլոր այգիները, և որոնցմէ ամէնն ալ տեսողութենէ չեն վրիպիր։ Ընդհակառակն, եթէ այգեստանը չատ ընդարձակ ըլլայ և տարածուի անկանոն կամ խորտուբորտ դեռնի մը վրայ, այն ատեն մէկէ աւելի դիրքեր կ՚ընտրեն իրենց հակազրեհան իրը կեդրոն ծառայեցնելու համար։

Այս դիրքերուն վրայ կը չինեն մէկական խուղ հետեւեալ կերպով. ընտրուած տեղւոյն վրայ, 5–6 մէթր երկայնութեամբ չորս գիրաններ կը կանգնեն, քառակուսի ձեւով։ Առանց ծայրին մօտ կը չինեն քառանկիւն տնակ մը ծառի ճիւղերով ու տերեւներով, և չորս երեսներուն վրայ մէկական պատուհան կը թողուն, ուրկէ պաղպանչին պիտի հսկէ ամէն կողմերու վրայ։ Անկանոն ձեւով ամրգուխով մը կարելի կ՚ըլլայ միայն հոն բարձրանալ։

Մինչեւ որթատունկերուն ողոխ բռնելը, այգիներու հակազրե-

թիւնը կատարել դիպլին կ՚ըլլայ, որովհետեւ մինչեւ այն ատեն, տնտնց անթոյզալի և պատահական դիպուածը միայն կենդանիները կըրնան ըլլալ, ասոնք ալ երեկոյեան հակազրեհան մը կը բաւէ այգիները պատնց պէտ ապահովելու համար։ Բայց երբ աղպրեհին հասնիլնալու նման կատաղի, այլեւս պատնարդիներուն կամ պաղպանչիներուն մասնակցութիւնը կ՚ուզուի, հակազրեհիւնը կը դժուարանայ, որովհետեւ դիպլացին անթոյզալիներու այցելութենէն չըլլան է որ կ՚ակսի և կը տեւէ մինչեւ այգեկոծ. պէտք է, միշտ, գոլերուն այցելութիւնները կանխելու համար գիպլացին անքուն անցնել, այգիէ այգի թափառելով, հոս, հոն, տղաչանարու, ճաղարներու կամ կրճաներու հասնած չնկոցներուն զարհուրակոծ ըլլալով, կարծելով որ գոլերու գոլտազալի գնայքներու չնկոցներ եղած ըլլան անոնք։ Այսպիսի հակազրեհիւն մը կատարել մէկ երկու անձերու միջոցով՝ նեղութեան կարելի է. մանաւանդ, գիպլիները, որովհետեւ, գոլերը մոլեգին օդեւելով կրնան այգիները մանել, և պահապանները, անկարելի է որ կարենան անոնց մուտքը տեսնեն, և կանխեն անոնց չոնատակութիւնները. ուստի, խոզոզներու չըլլալին, գիպլացի երիտասարդները, գինուած, փոխնիփոխ, ամէն գիշեր, արեւը մարը մանելուն պէս, ուխտի կամ տաճկան այգեստանը կ՚երթան, և պահապրդութեան գործը կը գիւրացնեն պաղպանչիին ուսերնէրգութեամբ։ Անոնք դի հասնելնուն պէս, գլխաւոր դիրքերը կ՚որոշեն այգեստանի չրջապատն մեծերը, և բաժնուելով երիտասարդ անձերու, մինչեւ լոյս ալ տեսիլ կը հակին, և արշալոյսին մօտ գիպլ կը գտնուին։ Գիպլացիները գիտեն ականջ տալով կրնան հետեւները գտնուողներու ոտնաձայնը, կամ խօսակցութիւնները լսել, մանաւանդ գիշերային լռութեան մէջ։ Այս միջոցը կը գործածեն նաեւ այգիներու պահպանութեան մէջ։ Այս միջոցը կը գործածեն նաեւ այգիներու պահպանութեան չրջանին։

Անանք երբեմն որոշ այգի մէջ կը ձգեն ուռզակները, որոնք գիշերով, հրացանով, ատրճանակով կը հարկադրուին մերթ գիմագրելու, ձերբակալուելէ խուսափելու համար։ Այսպէս, գիպլացիները մը ընթացքին, հրազէններու պայթիւնները մինչեւ գիպլը կը լսեն, ու գիպլացիները իսկոյն կը հասկնան թէ այգիներու մէջ յարձակում կայ. երկրի կատ մը գտնուը այգի կը վազէ պահապանները օգնելու համար։ Մինչեւ անոնց ժամանումը ասկոյն, կամ ուռզակները մէկ երկուքը բռնուած կ՚ըլլան, կամ փախած կ՚ըլլան։ Այս գիմագրութեան միջոցին կը պատահի որ վիրաւորներ ալ գտնուին, նոյնպէս կրնայ պատահիլ որ մէկ կողմը ասկոյն կատաղութեան կը գիմէ, գոլերը սրդէն չեն կրնար անոր գիմադրել, իսկ հայերը գիտեն թէ՝ կառավարութենէն ներս յանձին իրենց, և՛ իրաւունքը և՛ նոյնիսկ բռնադրող արդարութիւնը ապահովելու։

ջակոնաբթիան չեն վայելեր։ Հոն, հայը արնամարնելի է՝ որպէս գիւղացի, որպէս հայ և որպէս այլակրօն. ուստի ան կը վանուայ նոյնիսկ կառավարութեան մօտ արդարութիւն փնտռելու նկրտութեան։ Հետեւաբար վիրաւորուելը ցաւը կը քաշէ մինչեւ որ գերեզմանաբնակ, իսկ մնացողն ալ ուսանց բժշկական անզեկտրի կամ կառավարական քննութեան կը թաղուի։ Իրերուն ասհետը հոս կը վերջանայ։

Հակոզութեան գործին՝ գիւղացիներու արտասովոր մտահոգութիւնը կը չարաշահուի մինչեւ այգեկութ. այգեկութը սկսելու ենթակայն իսկ վերջ կը գտնէ անոր։

Պաղպանչիլիկ աւերածին կամ ցերեկոյ հակազութեան առիթներ մէջ կ՚իյնան նաեւ նոյնիսկ գիւղացիները։ Ան իրաւասութիւն ունի արգիլելու մէկը՝ որ իր դրացիին այգին չմտնէ, ուսանց անոր հաւանութեան, հակառակ պարագային, եթէ մէկը անոր հրամանին կամ յարուցած արգելքին դէմ անուսանէ, գիւղին ուսգանիին կամ մէկ ներկայացուցչին կը անձնակոչէ, ասոնք հարկ եղածը կը կարգադրեն յանգաւարին նկատմամբ՝ կամ ուսգանքով մը, և կամ հաշտարար ճանապարհով։

Պէտք է ըսեմ թէ՝ գիւղացիները օրինապահ և կարգապահ են. հազուագիւտ պարագայ մը կը համարուի կարգի կոչնակի դէմ անուսանութիւն մը, եթէ՝ գիւղերու մէջ իրենք ունենալիք բանտ և արգելարան ուղղակի ասիկանութիւն, սարքելով այդ բանտը փակ տիպի ձեւով ուսանց բանտապետի։

Խազողներուն հասունցման մինչեւ այգեկութ սուրբ չրջանը, գիւղացիներու՝ մանուանդ քաղաքացիներու համար չատ հանգիստ ժամանակ մը կը համարուի։ Ամէն կիրակի առաւ, իսկ քաղաքացիները ամէն երեկոյ, իրենց զբոսավայրերէն յետոյ, այդի կ՚երթան։ Գիւղացիները իրենց ճաշը հոն կ՚ընեն, և մինչեւ երեկոյ զուարճանալէն յետոյ կը վերադառնան։ Այլ է ասկէն քաղաքացիներու պարագան։ Ասոնք, այգիներուն մէջ կ՚ունենան գեղեցիկ հնձաններ, որոնք ոչինչով կը տարբերին քաղաքին առներէն, նոյնիսկ անոնցմէ ալ գեղեցիկ, բարեձեւ, կոկիկ ու հանգստաւէտ։ Ամառն ի բուն հոն կը գիշերեն։ Առաւօտուն արեւը ծագելուն պէս քաղաքը կ՚իջնան իրենց գործերով պարապելու, և երեկոյին, դեռ արեւը մարը չմտած, այդի կը վերադառնան։ Հոն, դրացիներով կը հաւաքուին, օղի խմելով ուրախութիւններ կ՚ընեն և ապա իրենց ընթրիքը կ՚ընեն, որ մեզի կերակուրներով բաւական ճոխ կ՚երեւայ։

Հնձանները (հնձան) սովորապէս երկյարկ գեղեցիկ ամարանոցներ են։ Եւ ունին ասոնց բոլոր պէտք եղած բաժանութիւնները. սենեակներ, դահլիճ, մառան եւն։ Շատ մարքսը կը պահուին, որպէսզի մարքսութիւնը, բուլուցիներու, մանուածոյգ քաղաքացի կիներ վրայ էն առաջ աչքի զարնող առաքինութիւններէն մէկն է։ Ասանք, ուրեմն, գարուն ըլլալուն պէս, այգիները բացուելնին, կ՚երուելնին և սարքիւսելնին անմիջապէս յետոյ, իրենց հնձանները կը փոխադրուին, ուր կ՚անցնին մինչեւ այգեկութի վերջերը։

Գիւղացիներու պարագան նոյն չէ. ասոնք այգիներու մէջ հնձաններ չունին. և հետեւաբար հոն չեն գիշերեր, բացի պահապանելէն։ Այդէն այդ չրջանը իրենց ամէնէն չատ բազմապրալ ամիսներէն կը բազկանայ, և ամիսուան են արշալոյսին հետ կալը կամ դաշտը գտնուելու, իրենց համար զբաղումնական օրեր չկան, բացի կիրակի օրերէն, երբ գոնէնալ գժուար է իրենց կալերէն հեռանալ։ Ապահովութեան տեսակէտով ալ, քաղաքը, մասամբ, գիւղերէն ասհետ աւելի ապահով ունի, մանուանդ որ քաղաքի տուներու, աւելի լաւ պաշտպանուած կ՚ըլլան գող գիւղի տուներէն, ուր գողեր չատ դիւրութեամբ կրնան մանել՝ պատէն մագլցելով կամ նոյնիսկ դրան բանալիներ, մազի բանալիներ յարմարցնելով։ Ասկէ զատ, քաղաքացի մէջ նեռուելու մինչդեռ քուրդերը թնդանոթներով կը հարկադրեն կամ պէտիկ, յաճախ գիւղական գողութիւններով կը հարկադրեն գիւղացին, որ ասանք անպաշտպան չմնան։

Այգեհարերը իրաւունք ունին իրենց այգիներէն խազող քաղելու չարթուան ընթացքին և ասոնց ասելու չիմացի ուսանելու համար։ Բայց իրաւունք չունին օրէնքով ասհետած ժամանակէն առաջ, այնքան ատանուրդութի պաշտօնական ձեւակերպութիւնները դեռ չկատարուած, այգեկութ ընելու։ Պաղպանչին իրաւունք ունի արգիլելու խակոյն, կատած յարուցանել ներկայացնել գէպք մը։ Բայց ո՛չ ան իր իրաւասութիւնը չարաչար կը գործածէ զոյն չափազանցութիւններու ասհետելով, և ո՛չ ալ գիւղին հատարակութիւնը տեղի կուտայ այդպիսի գէպքերու, որոնք այգանելի են գիւղացիներուն համար. ուստի. անոնց ու պաղպանչիներու միջեւ իրերը միշտ ներդաշնակ ընթացք մը կ՚ունենան. ասանց յաճախագէպ վէճերու, անհամաձայնութիւններէ և չարաճճիական գանգատներու։

Պաղպանչիութիւնը, (այգիներու պահպանութիւնը) ուրեմն, աւելի դժուարին ու վտիտակ գործ մըն է քան՝ հովութիւնը, ուղղի նուրիւնը (ուղերու երամակները արածելու պաշտօն կամ զբաղում), եղնարոսութիւնը (հզնարածութիւն) և ճախրոնութիւնը։

ԽԵ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԺԸ.

ԷԳԵԿԻԹ (ԱՅԳԵԿՈՒԹ)

Հասանցած խազմները, մինչեւ վարագոյ Հոչի Տօնը, այն է անպանմբեր ամռան վերջերը, արթատուկներուն վրայ կը սկսան։ Սակէ յետոյ է որ օրէ օր կ'ոտոտաւի այգեկոծի պաշտօնական ձեռնակերպութիւններուն։ Էգին մտնել, հգին կրել, Լգիները մտնել, նոյն խմաստը ունին, և կը նշանակին Այգեկոծի ընել։ Այգեկոծը, բոլոր գիւղերը միատեղական չեն ըներ, լեռնային գիւղերը, ուր ամառն ի լուր բարեխառնութիւնը վար է բոլզոտմամբ գաշտային այգիներուն, միշտ ուշ և ուշ հգիները կը մտնեն։ Բայց, միեւնոյն գիւղին մէջ, բոլոր այգեաէրերը միասին պարտաւոր են հգեկիր ընելաս, չեն կրնար տարբեր ժամանակներու մէջ ընել ինչպէս հանձքերը կ'ընեն։ Որովհետեւ պաշտօնական ոտոտութիւնը գիւղին բոլոր այգիներուն համար կ'ոտնուի, և նոյն օրն իսկ պահպանչիներու պաշտօնը վերջ կը գտնէ, անկէ յետոյ պահպանութեան գործը անկախ կը դառնայ, և յոտղոտղ այգիները անապահով կը դառնան ոտոտութեանց ու քանդումներու դէմ։

Ինչպէս կալը, այնպէս ալ այգին, բանջարանոցը, ոտուտանները (Աուտոյան արաներ), խաղողը, ծառատունկները ոտոտնորդումի ենթակայ են։ Ինչպէս կալի գլխուն մէջ բաշտարկի չափելու օրինական պայմանները, կոտավարութիւնը, օրէնքով պիտի ոտոտնայ նաև խաղողին ոտոտնորդը, կամ ոտերքը զոր գիւղացիները պահպան կ'ոտնուտանեն։

Երբ ցանքերը հասունցնելու մօտ կ'ըլլան, մէկ երկու չափոտ ուռաջ, կոտավարութիւնը կ'ոկսի ոտոտնորդումի պաշտօնական գործողութիւններով պարապելու։ Նախօրօք որոտած պաշտօնական յայտարարութեան մը համաձայն, ոտոտնորդ գնելու որոմպիր եղող ունեւորները, որոշուած օրը կոտավարական չէնքին բակը կը հաւաքուին։ Հոն, կոտավարչին նախագահութեամբ գումարուող վարչական ժողովին կազմը (Իտարէ մէճլիսի), որուն մէջ ներկայ կ'ըլլան նաև պատուին Աուտջնորդը և երկու ուրիշ հայ անդամներ, գիւղերը

ասոր կը հաստատի գիւղերը ոտոտնորդ հանել կամ ոտոտնորդ ծախել ոտոտուտածին պաշտօնական խմաստը անոր բոլոր բերքերուն ոտոտնորդին վաճառումը կը նշանակէ։ Մուհնաիկը կը յայտարարէ բարձրաձայն, ի լուր ամենուն, թէ այսինչ գիւղը ոտոտնորդով կը ծախուի, ով որ կ'ուզէ գնել, թող գայ մ'ոտոտջարկէ։ Թևկոտածուները յաջորդաբար ոտոտնորդին կը մոտենան, ինքնոյ ոտոտրկոյ գիւղին վաճառման գինը ոտոտիճանաբար կը բարձրանայ, գնորդներ հոտնէ հոտնէ տեղի կուտան կամ ձեռնխոտ կ'ըլլան և ոտոտնորդը կը մնայ մէկ կամ երկու անձի վրայ։ Այն ոտոտն թևկոտածուները կամ թևկոտածուները հարկ եղած երաշխաւորութիւնները ոտոտով պատրաստել պաշտօնոտոտն, ոտոտնորդի մուրհակը կ'ոտորագրեն։ Այս գործողութիւնէն յետոյ, ոտոտնորդը ոտորագրողներուն կը պատկանի այլեւս գիւղին բոլոր բերքերուն ոտոտնորդը։

Տոտոնորդի այս վաճառումը, իւրաքանչիւր գիւղի համար, ոտորին մէկ անգամ միայն տեղի կ'ունենայ, ու, այս մէկ վաճառումով կամ ոտոտնորդով վաճառման մաս կը կազմեն՝ կալը, բանջարանոցը, խաղողը, ծառատունկները։ Ուրիւնն, այն ցանցան կամ ցանցան որ կալը չափոտ է, պիտի ոտոտնորդէ նաև նոյն գիւղին այգիները՝ այգեկոծէն ոտոտ։

Այգիներու ոտոտնորդումը հնուհետ կերպով տեղի կ'ունենայ։

Այգեկոծէն քանի մ'օր ոտոտ, չոյնան գիւղ կուգայ գիւղացիներուն հրաւէրին համաձայն։ Հոն նախնական խօսակցութիւններ մը կը վարանակուին՝ անոր և գիւղին մուլիքներուն կամ ընթացքին միջեւ. որմէ յետոյ, երկոտց հոտ միասին ոտոտնելով քարի մը անձեր ալ որպէս գնահատող (մոտխամին), ինչպէս գիւղին գլուխը, գրադիքը և այգիներու տէրերէն քանի մը գլխաւոր անձեր ալ, ու այգեոտոտն կ'երթան։ Հոն, բոլոր այգիները աչքէ կ'անցնեն, թէեւ նուիրապէս անկարելի է բոլոր որթոտոտնկները աչքէ անցնել մէկ մէկ գնահատելու համար, ուրիւնն, գնահատութիւնը վեր ի վերոյ տեղի կ'ոտնենայ հոտնէ հոտնէ պով, իւրաքանչիւր այգիի քանի մը որթոտոտնկները միասին աչքէ կ'անցնեն, և անոնց խաղողին քանակութեան հոտ համեմատելով տարեկան բերքը, գնահատողները (մոտխամին) կը յայտարարեն բոլոր այգիին բերքը, գնահատութիւնը ընելով, այս այգին 120 լիր խաղող կը պտոտնայ օրինակի համար։

Շոյնան.— Ո՛չ, այս այգին 160 լիր խաղող կրնայ տալ կը պատասխանէ, ուտոտ ոտոր վրայ՝ իր ոտոտնորդի իրաւունքը 20 լիր կ'ընէ։

Գնահատողները.— Ո՛չ, ա՛ղա, այս այգին այնքան խաղող չի կրնար տալ, հազիւ 100 լիր կուտայ։

Օ՜ֆ, չէ՛ք տեսներ ինչպէս որթոտոտնկները ակոյզներով ծանրացած են. ամէն մէկուն վրայ երկու երեք լիր խաղող կայ ...

ի՛ըսէ չայնան։

Գնահատուհները երէկ ուշն այդիին ակրոջ խնայել, կը պնդէն իրենց գնահատութեան վրայ, և չայնան ճարպիկութեամբ կը տանէին ուրիշ այնպիսի արթատուհներու մօտ, որոնց վրայ կամ խաղալ չկայ կամ չատ քիչ կայ։

— Խիղճ ըրէ, աղա, ան՛ս, աս արթատուհները, որոնք չատ քիչ խաղալ ունին կամ բնաւ չունին, ու գիտցիր որ այսպիսիներ չատ են այս այգիին մէջ, չնարհք ըրէ· այս մարդուն, կ՛ըսեն գնահատուհները և վերջապէս երկուստակ համաձայնութիւն կը գոյանայ. և գնահատութեան քանակը այսպէս ճշտելով կ՛արձանագրուի երկու ատարաներու մէջ, որոնցմէ մէկը գիւղին գրատրին քով կը մնայ, ասկի միւսը՝ չայնային։

Այսպէս այդիէ այդի անցնելով իրենց գնահատութիւնները կ՛ընեն ու կ՛արձանագրեն։ Եթէ գնահատուհներէն ամանք այգեստէրերէն մէկուն հետ հին հաշիւ մը ունին, կամ քէնով են, վո՛յ անոր։ Բայց կը պատահին արթատուհներու այն պարագաները ատչեհները, որոնք ոչխարներու անասնոց ատատութեամբ մը ծանրաբեռնուած են։ Գնահատութիւնը տարապարտան կերպով բարձր կ՛ըլլայ, համաձայնութիւնը կամ տեղի կ՛ունենայ ի վնաս այդիին տէրոջ, և այս կերպով գնահատուհն, կամ գնահատուհները իրենց վրէժը լուծած կ՛ըլլան իրենց հակառակորդէն, և կամ ատկոս կը մնայ, այն պարագային, երբ գիւղին բէսը, կամ մելիքները միջամտեն ի նպաստ այգեստէրոջ։

Փոքր չեզուամով մը ըսեմ թէ՝ մերթ գիւղացիները իրենք իսկ միջոց կը գտանան իրենց գրացիներուն հարատատարուելուն։ Պէտքը այս պարագաները չահագործել լաւ գիտեն անոնց դէմ, ի վնաս ամբողջ գիւղին կամ գիւղացիներէն ոմանց։

Այն գնահատութիւնները, որոնց մասին համաձայնութիւն չի գոյանար, ատկոս կը թողուին, մինչև որ բոլոր այգիներուն ատատնորգումը աւարտի։ Հոն, իրենց համաձայնութիւնները երկու ատարաներու մէջ գրելէ և կնքելէ յետոյ, ամէնը միասին, չրջապատած չայնան, գիւղ կը գատնան։ Այն, որուն այդիին գնահատութիւնը ատկոս թողուած է, պատրաստութիւններ ատած է, չայնան, մելիքները, գրագիրն ու գնահատուհները իր տունը ճաշի հրաւիրելու։ Մերժում չկայ... հրաւէրը յօժարութեամբ կ՛ընդունուի։

Սեղանը պատրաստուած է, օղի կամ անգեալ ատրուընկ ինացած դղումով գինին պրատած է մեծկակ սկահակ մըն ալ իր կողքին։ Կ՛սկսինՀ, խմել սկսին կամ միասը, չայնանները՝ ընդհանրապէս օղի խմելու հակամէտ են։ Ժամանակը կը ատնի տրատելու, այգիներու, ցանքերու չուրջ տեղի ունեցող խոտակուտութիւններուն, համարձակութեան չափանիշը կը բարձրանայ, և վերոյիշեալ զգուշաւորութիւնը կը պակսի, գլուխները քիչ մը տաքցած են արդէն։ Խոտակուտութեանց չարքին, մելիքներէն լեզուանին ու համարձակը ատիթէն օգտուելով ատկոս ինացած գնահատութեան խնդիրն կ՛անդրադառնայ։

— Աղա՛, Աստուած օրեր ատյ քեզի և զաւակներուդ, ատ մեր կրպօ ալթար չնարհք մը ըրէ, և վերջացուր, քեզի ալօթող թող ըլլայ, այդիին ատատնորգը որոշէ, եթէ ատ չնարհքը չընես, ամբողջը աւարի կը տրուի երբ միւս այգիները ատատնան, այն ատեն պէտքին ալ վնաս կ՛ըլլայ ատ խեղճ մարդուն ալ, (պէտք բան ատատնորգը գնողն է, իսկ չայնան՝ իր պատճառաւ կամ ծառան) կ՛ըսէ մելիքը։ Ուրիշներ ալ, ուրիշ ձեւերու ատկ այժ կատան անոր խօսքերուն, ըսելով։

— Աղան բարեհիրատ է, մեր աղան է, մեր գեղը անոր բարիքները չատ վայելած է, մենք ատանց անոր չենք կրնար ըլլալ· գիտենք որ անոր սիրտը փուխ է, չի մերժեր ... կ՛ըսէ ուրիշ մը։

Պատահանելու կարգը ալսյինն է։ Անոնք, ալսյինները ընդհանրապէս չալոքարթուելու չատ հակամէտ են, ատաղ, նախ, քիչ մը յօժարութիւնը կը յատպատնէ, որպէսզի չալոքարթութիւնները իրենց չափը գտնեն, այն ատեն, կ՛ըսէ. «Լէհ, քանի որ այսքան կը թախանձէք, ձեր ըատծին պէս թող ըլլայ, և, գտնելով այդիին ակրոջը, «գնա՛, աս մելիքներուն ալօթէ, եթէ ատնք չըլլային, այս չնարհքը պիտի չգտնէիր... կ՛ատելցնէ։ Ատալ ատկոյն ինացած համաձայնութիւնն ալ վերջ կը գտնէ, գիւղին ու չայնային տեղատուները կը փակուին։

Հայկերտիքէն վերջ չայնան կը մնայի գիւղէն։ Մելիքներուն հրամանին համաձայն, գիւղին գլուխը բարձր ատեղի մը վրայ կոցած, բարձր ձայնով կը պատայ· «Լանգէ՛ք, գեղացի՛ք, բոլորդ ալ լանգէք հա՛, վազը էգհկի՛թ ը, ամէն մարդ թող իր էգին կիմէ հա՛... Վերջը չըսէ՛ք թէ չի լանգի՛ք հա՛...։

Այս հրապարակային յայտարարութեան վրայ, գիւղը կարծես գազանակով լարուած պէս, մէկ ծայրէն միւսը կը չարժի, եռուզեռ մըն է կ՛ակսի, նոյն այս յայտարարութիւնը կայծակի արագութեամբ չրջակայ գեղերն ալ կը ատրածուի։

Պատրաստութիւնները փութալ տեղի կ՛ունենան· ատխոռներ, կարտոֆիլներ, ատեաններ, փալաս (կապերտ), նոյնիսկ անկողին, տապատ, կողով եւն, կը ժողվին, էշերը, ջորիները կը փալնին (հմմտ. եւ), կը ժողվին, էշերը, ջորիները կը փալնին (հմմտ. եւ)։ Նոյնիսկ այն ընտանիքները, որոնք իրենց ապրիլներու հնձուան գիւղերու մէջ ամառնացուցներ են, իսկոյն ատեն երթատարձնուելու կը պատրաստուին, որպէսզի փութայ և իր քոյրը, կամ հօրեղբօրն մէկը կը զրկեն, որպէսզի փութայ և իր քոյրը, կամ հօրեղբօր ապրիլը էգհկիի բերէ։

Այս պատրաստութիւններէն յետոյ, երեկոյին խոկ, լուսնի լուսով

յաճախ, այգեկութի գնացողներու թափօրը կ'սկսի. գիւղէն երեք չորրորդը, երիտասարդներ, տարեր, ալչիկներ, մանուկներ, տարի եղած աւարկանները էշերու վրայ քեացուցած ճամբայ կ'ելնեն, իրենց կը հետեւին նաեւ չոմներն ալ։

Այգեկութը՝ հռնձքին պէս դմնդակ չէ, ընդհակառակն չատ հաճելի, ծծնակատուրեան նման դեղք մըն է, որ տարին մէկ անգամ մեզի կ'ուռնուայ։ Աչխատութիւնը ծանր չէ, ամրան կիզիչ արեւը չկայ, բազդատաբար առնելի զովութիւն մը կ'ուռնուայ այգիներու առուներուն մէջ, ուր փոշի չկայ, և ամէն որթատունկ որ պիտի կծուի, կծոցին համար բնական հովանոց մըն է զովարար ու խնկաբոյր։ Ասոր համար է որ գիւղին գեղեցիկ երեսուն տունին համար զուարճութեան ծոն մըն է այգեկութը։

Քանի մը գիշեր այգիներու մէջ կ'օթեւանին, այս միջոցին տուներն ալ անպաշտպան չեն թողուր։ Աւուրօրեան, որչափ որ բացուելէն յետոյ, այգեկութի կ'սկսին։ Իւրաքանչիւր որթատունկի քով մէկական տոգի կեցած, զգուշութեամբ ալկոյզներու կոմոնները կը կարեն մանուածոր կտրոյններով, և իրենց ուչքե կոպուած գոգնոցները կամ աւանները իրենք գործածելով, քաղուած ալկոյզները նախ անոնց մէջ կը լեցնեն, անոնցմէ ալ, խոչոր սափորներու մէջ կը փոխադրեն յետոյ։ Մինչ այգեկութը կը չարունակուի մէկ կողմէն, միւս կողմէն ալ չափահաս պատանիներ, էշերով՝ կըմոուած խաղողները խոչոր սափորներով տուն կը կրեն, և ներսի տան զոնազան անկիւնները կը լեցնեն, իւրաքանչիւր տեսակի պատկանող ալկոյզներով առանձին կոյտեր ձեւացնելով։

Ճամբան երկայնքը մեծ եռուզեռ և անսովոր խանդավառութիւն կը տիրէ, երգը, լաւուկը, շերը կամ խաղը օդը կը թնդացնեն։ Կ'երթան ու կը դառնան անդադար, այգիէն տուն և տունէն այգի։

Գիւղերու մէջ այգեկութը քանի մը օր միայն կը տեւէ, որովհետեւ, գիւղացիին կալի գործունէութիւնը դեռ ամբողջովին աւարտած չեն ըլլար, ու, դեռ ատենք չտարտած դաշտերու աչխատանքներուն պիտի վերսկսին։ Աւրաները պիտի հերկեն, որպէսզի աշընցանի (աշնանացան) պատրաստ ըլլան, հետեւաբար, որքան հնարաւոր է, կը ջանան այգեկութը չուտով վերջացնելու։ Գաղաքացիներու այգեկութը տասը տասնեհինգ օր կը տեւէ. որովհետեւ, ինչպէս ըսած եմ, կը կրկնեմ թէ անոնք այգեկութը պարզապէս զուարճութիւններու և խնջոյքներու զեղեցիկ առիթ մը կը համարեն, և այգեստան կ'երթան աւելի ուրախութիւններ սարքելու քան այգեկութ ընելու։

Վերջին օրը, այլեւս, երբ որթատունկերը բոլորովին ալկոյզներէն մերկացած կ'ըլլան, վերջին ճառաքաղն է որ կ'ընեն, ոմանք

ինչ ամէն աչխատութիւն աւարտած՝ կը պատրաստուին իրենց այգիին հրաժեչտ տալու, ամէն կողմ եռուզեռը կը դադրի, ուրախութիւնները կը չափաւորուին, խաղող կրողները էշերով, ջորիներով այլեւս չեն վերադառնար այգի, և եթէ տակաւին քիչ մը խաղող մնայ հոն՝ ան ալ հարսնիքը առաւոտով չսկսելով հրաժեչտ կուտան որթատունկներուն, քանի մը չաթախ յետոյ վերադարձ գալու և զանոնք խնամելու պարտքով։

Տարօրինակ իրողութիւն. այգեկութէն չաթախ մը վերջ, անկարելի է առանց յուզումի այգիներուն այցելութիւն տալ, կարճ ժամանակի մէջ ինչպէս որթատունկերու այն փարատած կանանչութիւնն ու թարմութիւնը թօչնամի ու գոլկութեան փոխուեցան, տերեւներ սկսած են դեղնիլ, և վրդովիչ ամայութիւն մը կը տիրէ հոն։ Ցիսկնները, եղեսպասները, կամ նոսրը ատաղձները կը պատին երեսնին, և որթատունկերուն վրայ խաղող կամ մոգուած ալկոյզի ճիւղ գտնելու։

Հակառակը ամռան վերջերը, գարնան այգիները կ'երթան, այս անգամ սապրիմանները կը հաւաքեն և տուն կը փոխադրեն, տալիկոյ տարին գործածելու համար։ Սապրիմանները հաւաքելէ յետոյ, որթատունկին բոլոր ճիւղերը իրարու վրայ, գետնին վրայ կը պառկեցնեն, վրան հող լցնելով կը ծածկեն, և հողին վրայ ալ քանի մը քարեր կը դնեն, որպէսզի սուէ պառաճաուղ ճիւղերը հողին դուրս չելնեն կամ դուրս չնետուին։ Աւիկա՝ եգիւերը հաւել կ'սուռանեն, կամ եգիսացը հաւել, բոլոր ցիսկներու բարբառով։ Այգիները կը քարեն աշունը, պարզապէս ձմրան ցուրտին դէմ տալու համար։ Որթատունկը ցուրտէն ամէնէն չուտ ազդուող տունկերէն է։ Ձմեռն ի բուն, մինչեւ գարունը այսպէս քարուած կը մնան ճիւղերը, գարունը կ'երթան գործածել զանոնք կը popուեն (քարին և հողին տակէն կը հանեն) կը փորեն, կը յօտեն և կը սարքեմեն։ Ամբողջ գուռանին մէջ, որթատունկը պատշաճութեան վիճակին վերծ պահելու համար այս միջոցը միայն կը գործածեն։

Գիւղացիները, երբեմն, այգեկութի օրերուն, ձմրան համար խաղող կը պահեն։ Գեռինը կը փորեն, փոսեր կը քանան, այս փոսերուն մէջ խաղողի ալկոյզները զգուշութեամբ չարելէ յետոյ, փոսերուն բերանները անճանաչելի կերպով կը ծածկեն, այնպէս որ գործէն երբեք յայտնի չըլնար թէ այնտեղ տակը խաղող պահուած է։ Ձմեռնային եղանակին կը հանեն փոսերէն թազուած խաղողները, ոչ քանք գրեթէ անխտիր վիճակի մը մէջ գնացած կ'ըլլան։

Այս կերպով խաղող պահելը չատ սովորական չէ, սակայն չատ յարմար և ընթացիկ ձեւ մըն ալ կայ, որով տուներուն մէջ ալ կրնան բաւական քանակութեամբ թարմ խաղող պահել ձմրան եղա-

հովին ուտելու համար։ Այս մասին յետոյ պիտի գրեմ։

Այգեկութով, ուրեմն, այգիներու աշխատութիւնները վերջ կը գտնեն, և որթերու մօրերը քաղել յետոյ, այլևս իրենց մտահոգութիւնները կը թեթևնան, ու կարգը կուգայ խաղողները ճմլելու (քամել), գինի հանելու, րուպ եփելու և ուրիշ քաղցրեղէններ, ինչպէս պաստեղ, ռոճիկ, ճեմէ եւն պատրաստելու։ Խաղողը, գիւղական տնտեսութեան մէջ, գիւղացիին համար ունի այն դերը ինչոր կը կատարէ թութը, որու մասին արդէն գրած եմ։

ԻԶ. ԳԼՈՒԽ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽԱՂՈՂԻ ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏԸ

Ա.

Այգեկութեան կը յաջորդէ խաղողները ճմլելու (քամելու) աշխատութիւնը։ Գիւղի բոլոր այգատէրերը իրենց տան մէջ մասնաւոր տեղեր ունին, ուր խաղողները կը քամեն։ Այս մասնաւոր տեղերը սալք կ'անուանեն հիւսիսայինները, գուռ կ'անուանեն հարաւային կամ ձախափնեայ գիւղերը, ոմանք ալ մեծկակ տաշտի մը մէջ կը քամեն։

Սալքը մէկուկէս մեթր լայնքով, երկու մեթր երկայնութեամբ, և շուրջ 40 սանթիմէթր խորութեամբ արուեստական աւազան մըն է, որուն յատակը սալաքարերով ծածկուած է, այնպէս որ ո՛եւէ հեղուկ չի թափանցեր գետնին մէջ։ Կողերն ալ նոյնպէս սալաքարերով և ընտիր շաղախով անթափանցելի դարձած են։ Սալքի յատակը՝ իր երկայնութեան վրայ քիչ մը շեղ է, այնպէս որ երբ մէջը հեղուկ մը լեցուի բնաւ չի լճանար, այլ, հաւաքուելով ստորին մասին մէջ, անոր յատակին մօտ հաստատուած ագուգայէն, (կուլջիկան, ծորակ) դուրս կը հոսի։

Կայ սալք որ վիմափոր է, ես տեսած եմ Ջէթ գիւղի մէջ այսպէս վիմափոր հատ մը, որ շուրջ մէկ և մէկուկէս մեթր տրամագծով ձուաձեւ և սրբատաշ գծերով և 30-40 սանթիմէթր խորութեամբ անհագին քարէ մը կը բաղկանար։ Տէրը, որ պարունակութեամբ միանգամայն քարտաշ մը և վարպետ որմնադիր մը եղած է, այս գործին մէջ, որ թեմայն, մասնաւոր ճաշակ մը դրած էր իր այս գործին մէջ, որ ծածկուած է անյիշատակ օր մը, բեւս այսօր փլատակներու տակ ծածկուած է անյիշատակ օր մը, երեւան պիտի հանուէր։ Այգ. սալքը անշուշտ, ո՛վ գիտէ ասկայն երբ, երեւան պիտի հանուէր, և լեռնէն զոյգ մը հաւժկու գոմէշներու լծուած սայլով մը, տուն փոխադրուած է 1896 թուականին, կոփուած է 1885 թուականին։

Գուռը կամ տաշտը փորուած մեծ կաճղ մըն է, որուն ծայրը ծակ մը հաստատուած է, խաղողը անոր մէջ քամելու տեղն, զոյն բակ մը հաստատուած է, խաղողը անոր մէջ քամելու համար, այնպէս մը կը զետեղեն գետինը որ մէկ ծայրը քիչ մը բարձր ըլլայ

միւս ծայրէն, որպէսզի մէջի հեղուկը դիւրաբեմամբ ծորակէն կամ ապուպայէն դուրս հոսի։

Սալք, կամ դուռ կամ տաշտ, պէտք է որ գնահէն 20–25 սանտիմէթր բարձր տեղի մը վրայ գնահոտած ըլլան, ապուպային կողմը քիչ մը յատ և հանդիպակաց կողմը քիչ մը բարձր ըլլալու դիրքով մը։ Իսկ ապուպային առջեւ գարձնալ 30–40 սանտիմէթր խորութեամբ փոս մը գանաւի. այնպէս որ երբ խաղողը քամուի, այս փոսին մէջ, ապուպային չդիպչելի տակ կարելի ըլլայ տաշտ մը գնել, որպէսզի գայացած քաղցուն տաշտին մէջ հոսի։

Քամելու համար կան մկնուկէս մէթր երկայն և մէկ մէթր լայն տապրակներ, որոնք կրնան մագէ հիւսուած կամ պարզ կտաւէ կարուած ըլլալ։

Ըսի թէ, խաղողները այգիին տան փոխագրուելէ վերջ, տաշտակները գոռ գոռ տեղեր կը կռատակին ներսի տան մէջ։ Նախ ապխտակ խաղողը կը քամեն, որովհետեւ անոր կնդիւրը նուրբ է և չի կրնար երկար տանն անխաթար մնալ։ Իսկ պինուկը ամէնէն վերջը կը քամեն, ինչպէս նաեւ խաչկոզը։ Գինուկին կեղեւը հոսա ոչ կարծր է, զանկա չարաթ մը եղածին պէս կը պահեն, մինչեւ որ "փլիլ"։ այնինքն կեղեւը կակուղնայ, և պատառելու կամ քաղցուն դուրս գալու երեւոյթը տառնայ։

Քամելու գործողութիւնը հետեւեալ կերպով տեղի կ'առնենայ. վերը յիշուած պարկին կէսը խաղողով լեցնելէ յետոյ, տալքին մէջ կը դնեն, և քամողը, տաքերը լուալէ յետոյ, բռնելով պարկին բերանը մէկ ձեռքով ոլորուած վիճակով, երկու տաքով կ'սկսի կոխտալու, հեղուկը կամ քաղցուն տալքին մէջ հոսելու կ'սկսի, ու տալքէն ալ ապուպային առջեւ նախապէս դրուած տաշտակներուն մէջ, երբ մէկ տաշտը լեցուի, կը վերցնեն զայն և ուրիշ մը կը դնեն անոր տեղը։ մինչեւ խաղողին հատնիլը, կամ աշխատութեան ընդհատուելը։

Քամողը կը շարունակէ կոխտալ, քաղցուն կը հոսի, և պարկին մէջ գտնուող խաղողին ծաւալը կը փոքրնայ։ Այս պարագային, քամողը միշտ կ'ոլորէ պարկին պարանոցը զոր բռնած է ամրապէս, որպէսզի միշտ խաղողը պարկին մէջ պրկուած մնայ, և տակ քաղցուն հոսումը դիւրանայ։ Այս գործողութիւնը կը շարունակուի մինչեւ որ այլեւս քաղցուն հոսելէ դադրի։ Այն տանն այլեւս հարկ կ'ըլլայ պարկը պարպել՝ դուրս թափելով անոր մէջ մնացած կուզկապը, կեղեւը և խաղողին կտաւերը, որոնք, ամէնը միասին շիտ կը կոչուին։ Երկրորդ անգամ գարձնալ պարկը խաղողով կը լեցնէ. ու նոյն ձեւով կը քամէ, այսպէս, մինչեւ որ վերջ գտնէ։

Մինչ մէկ կողմէն խաղողները կը քամեն, միւս կողմէն պահանջուած չափերով, կամ քաղցուի գնորդներ՝ քաղաքացի, դիւղացի, քաղաք, գիւղ, տուն դուռներուն առջեւ, էլերով կամ ջորիներով միասին կ'սպասեն, որ իրենց պահանջները քաղցուած փոխանակութեան կամ եթէ գնորդ են, իրենց սակարկութիւնները վերջանան։ Գիւղացի այդեաէրները ճամբու կը գնեն տունը կարգաւ, անոնց այսպէս կամ այնպէս գոնացում տալով։ Գիւղացին, որ իր գնուճները ընդհանրապէս, չըսենք միշտ, փոխանակութեամբ կ'ընէ, իրենց փոխանակելի նիւթ ունի, արհեստաւորներու, ինչպէս դարբինի, կօշկարի, նկարչ

կան պարտականութիւնն է, որմէ պէտք չէ որ թերանայ, կամ խուսափի։

Երկու անմիջական աշխատութիւնները, գինիի պատրաստութեան և բուսոյ եփելու, միաժամանակ պէտք կատարուին։ Առաջինը, այսինքն գինիի պատրաստութիւնը, շատ աշխատութիւն պահանջող գործ մը չէ։

Խաղողները քամելու ատեն, մաս մը սեւ և տախտակ սեւաւկէն կը զատեն, ձմրան եղանակին ուտելու համար, իբրեւ թարմ պտուղ։ Խաղողը երկու երեք ամիս թարմ վիճակի մէջ հետեւեալ կերպով կը պահեն։ Գոռոցներու մէջ նախ քիչ մը կաւաւոր մաքուր ձաւծ կը լեցնեն. այս ձաւծին վրայ, տանտիկինը, զգուշութեամբ խաղողի ընտրուած ողկոյզները կը շարէ, ո՛չ այնքան խիտ։ Ողկոյզներու այս շարքին վրայ դարձեալ խաւ մը ձաւծ կը լեցնէ. այս երկրորդ խաւին վրայ ալ շարք մը ողկոյզ կը շարէ, այսպէս խաւ մը կաւաւոր ձաւծ և շարք մը ողկոյզ իրարու վրայ կ'աւելցնեն մինչեւ որ գոռոցը լեցուի։ Ապա, նոյն մեծութեամբ գոռոն մ'ալ անոր վրայ կը շրջեն իբրեւ կափարիչ, այնպէս որ երկու գոռոցներուն եզերքները իրար շօշափեն լաւ մը. այս զետեղումը ընելէն յետոյ, երկուքին եզերքները կաւով կը ծեփեն, առանց ամենափոքր ծակ մը իսկ ձգելու։ Այս գոռոցները կը դնեն մառանը առանց իրենց տեղերէն շարժելու։ Մնալով գրեթէ միօրինակ բարեխառնութեան մը մէջ, խաղողը մինչեւ Ցանուար ամիսը թարմ կը մնայ։ Նոր տարին կամ Ծնունդին կը բանան զանոնք և խաղողի ողկոյզները կը հանեն։

Իւրաքանչիւր գոռոցի մէջ չորս հինգ քիլօկրամ խաղող կարելի կ'ըլլայ պահել, առանց խանգելու։

ԻԸ. ԳԼՈՒԽ

ԽԱՂՈՂԻ ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏ

Բ.

ԲՌՈՒՊ ԿԱՄ ՌՈՒՊ

Սալքը և պարկերը լուացուած մաքրուած են այլեւս։ Հիմա աշխատութեանց վայրը դուրգաններն են։ Տանտիկինը, դուրգանին մէջ, օճախներու վրայ կաթսաները կը զետեղէ, և անոնցմէ իւրաքանչիւրին մէջ 60-70 օխա քաղցու լեցնելով կ'սկսի տաքցնելու. կրակի մեղմ ջերմութեամբ աստիճանաբար կը տաքցնէ, մինչեւ որ հեղուկը եռալու սկսի։ Եռացումը կը շարունակուի երկար ատեն, տանտիկնոջ հսկողութեան տակ. անիկա քայլ առ քայլ կը հետեւի հեղուկին բարեխառնութեան աստիճաններուն, և առանց ջերմաչափի, փրփուրին քանակութենէն և գունափոխութիւններէն կրնայ հասկնալ քաղցուին կրած փոփոխութիւնները, և ըստ հարկին կրակը կը մեղմացնէ կամ կը սաստկացնէ։ Եռալու միջոցին, յաճախ, իր ձեռքը գտնուած մեծ շերեփով կամ պօչով-թասով կը հանէ, այսինքն շերեփով հեղուկը կը բարձրացնէ և բարձրէն կը հասցնէ դարձեալ կաթսային մէջ։ Եփելով քաղցուն կը ջրանի, այնքան որ ամբողջին երրորդ մասը մնալով կը թանձրանայ։ Այն ատեն տանտիկինը հասած ատեն գոյացած փրփուրին կը նայի, եթէ ան կարմրագոյն ըլլայ, կը նշանակէ թէ ժամանակն է եփելու գործողութիւնը դադրեցնելու։ Ասկէ զատ, քիչ մը պնակի մը մէջ կը լեցնէ, եթէ մածունի պէս անոր փակչի, այն ատեն հասկնալի կ'ըլլայ թէ ռուպը եփած է, ուստի, կաթսային կողերուն վրայ գտնուած անկերէն բռնելով օճախին վրայէն կը վերցնեն։ Կրակէն հեռացնելէ յետոյ, դեռ տանտիկինը բաւական ատեն շերեփով կը հանէ ռուպը որպէսզի շոգիացումը շարունակուի և զանգուածին մէջ շոգի չմնայ բնաւ։

Քաղցուն երբ եփելու սկսին, անոր հետ քիչ մը բողբող (կարմրորակ հող մըն է) կը խառնեն, որպէսզի օտար նիւթերը քաղցուէն բաժնուելով յատակը վայրասուզուին։ Այս զտումով, ռուպը կ'ըլլայ մաքուր և կ'ունենայ մութ կարմիր թափանցկութիւն մը։ Ասոր գոյնը կը տարբերի թթեռուպի գոյնէն, որ դեղնորակ է։

Ռուպը եփուելէն յետոյ, երբ կաթսաները վար կ'առնեն օճախ-

ներէն, ըսինք թէ ամառելիքը չպահուիր կը հոգ չերեւիր մինչեւ որ այլեւս պանդուխտէն չգի չերթայ։ Այն ատեն հոգալու գործողութիւնը կը դադրեցնէ, և մէկ երկու ժամ կը մնայ ուռպը կաթսաներուն մէջ, մինչեւ որ բարեխառնութիւնը իջնէ գոլջ վիճակի սահմանին։

Նախապէս արդէն աւելիթուած կարասներ լուացուած մաքրուած և լաւ մը չորցուած պատրաստ կ'ըլլան, ամառելիքը ուշադրութեամբ կը վնտէ անոնց ներքին երեսները հաստատելու կամ համոզուելու համար թէ՝ անոնք կատարեալապէս չոր են, որովհետեւ, եթէ կաթիլ մը ջուր գտնուի անոնց մէջ, ամբողջ ուռպը կը խմուռնցնէ։ Այս ճշդութեամբ ընելէ յետոյ, կ'ակսի, «օրհնեա՛լ ես Աստուած» ըսելով ուռպը կարասներուն մէջ լցնել պոչով բաներով։ Լեցուած կարասները հարթները կը փոխադրեն մառանը և կը չարեն ամառելիքով ցոյց տալու սեղները։ Այս փոխադրութիւնները ատարելէ յետոյ, ամառելիքը մառանը կ'երթայ, իսկ հարթներն ու չոխտաս ալէկոնները դորգանը, ուր կը հանուքին բոլոր ամաններն ու կը լուան՝ կաթսայ, պոակ, չերեփ, պոչով թաս, չամչայ, եւն, կը մաքրեն լաթով կամ դայնայով կը ցամքեցնեն, և, կը տանին իւրաքանչիւրը իր տեղը կը դնեն։ Իսկ ամառելիքը միւս կողմէն, կարասներուն քարանները խուփերով ծածկելէ յետոյ, եզերքները կուռով լաւ մը կը ծեփէ, այնպէս որ ո՛չ փոչի և ո՛չ իսկ օդ կարենայ ներս թափանցել։ Ի հարկէ ամառելիքը կը խիթ կարասներուն քարանը, երբ ուռպը սովորական բարեխառնութեան մէջ կը գտնուի։

Ամէն տուն, իր ունեցած խոզարկին առատութեան, և ընտանիքին անդամներուն թիւին համեմատ քանակ կը պատրաստէ։ Ձմեռնային եղանակին ապահովելիք գլխաւոր պաշարներէն մէկն է ուռպը։ Թթուասպը, և խոզարկի ուռպը իրարմով կը փոխանակուին։ Անոնք որ թթուասպ չեն ունենար, միւսը կ'ունենան, և անոնք որ այս երկուքէն ալ կ'ունենան, խոզարկի ուռպին նախապատուութիւն կուտան։

Ջանազան ձեւերու տակ իրրեւ կերակուր և իրրեւ ըմպելի կը գործածեն զայն։ Ինչ որ խօսած եմ, այս անուանէտով, թթուասպի գլուխն մէջ, նոյնը կը պատրաստեն նաեւ խոզարկի ուռպի գործածութեան պարագաներուն։ Աւելի կը պատրաստեն նաեւ՝ ճիմիլայ և ասիսայ։

Ճիմիլան հետեւեալ կերպով կը պատրաստեն։ Կ'առնեն պէտք եղածին չափ ուռպ, ասոր հետ, իր կէսին չափ ջուր կը խառնեն, կ'ածելցնեն այս խառնուրդին վրայ բաւականաչափ արդար եղ (խմոր), ասոր մէջ կը չարեն թոնիրի հոգի բարակ պատառներ՝ իրարու վրայ, և ապա մէկ երկու վայրկեան կ'եռացնեն այս խառնուրդը, չտալով

թանձրանալ։ Թանձրանալուն պէս՝ կրակէն կը հեռացնեն։ Ասիկա դիւրաշարժ կերակուր մը կ'ըլլայ։

Ասիսայ։ Ասիսան բաղարջին չոր յորդի հրաշալին է։ Կը պատրաստեն հետեւեալ կերպով։

Նախ բաւականաչափ նուրբ ալիւր (կամ ալիւր, չարմազէ մանուցած ալիւր) կը պատրաստեն։ Աղտոտ իզոր ամանի մը մէջ լաւ մը տաղելէ (ալրել) յետոյ, մէկ կողմէն դդալով կը խառնեն իզոր չոջանակածեւ, ալ ձեռքով, միւս կողմէն, ձախ ոտով ալիւրը, բարձրէն չոլմանն մէջ եղող իզոին վրայ կը հանեցնեն փիչ փիչ։ Այսպէս մինչեւ որ բաւականաչափ ալիւր տրուի իզոին։ Ամանը մաղմով կրակի վրայ կը դնեն ամառելիքները, և կը չարաչանակեն ալիւրը խառնել դդալով, մինչեւ որ լաւ մը խարկուի իզոով։ Տառելիքները, դդալին ծայրով, փիչ մը այդ խարկուած ալիւրէն իրենց քովը պատրաստ դրուած ուռպին մէջ կը լցնեն. եթէ եռացում առած դայ, այն ատեն այլեւս խարկելը չարաչանակելու պէտք չի մնար, այլ ուռպը փիչ փիչ կը լցնեն խարկուած ալիւրին վրայ, և կը չարաչանակեն խառնել մինչեւ որ ուռպը՝ ալիւրէն հաւասարապէս լաւ մը ծծուի։ Ասիսան այլեւս պատրաստուած կը համարուի։ Չարանները կամ աղջիկները այդ պանդուխտը գնդակներու կը վերածեն։ Ասիկա կ'ըլլայ ասիսային վերջին ձեւը։

Ըսի թէ Բալուի գիւղացիներուն համար, ասիսան չոր յորդի հրաշալի մըն է։ Ո՛չ միայն զայն ատ բնակիչները երբեմն կ'ուտեն սերի կամ կարագի կամ հաւկիթի հետ, կամ նոյնիսկ առանձին, այլ, իրրեւ չոր կարեւոր անուշեղէն մը, անոնք վրայ կը հանուի նշանաւոր հարսնիքներու, խնջոյքներու և մահուան պարագաներուն հոգու հաց տրուելու առիթներով։ Նաեւ, երբ առաւ

նելու, հեղուկին մակերեսին վրայ փրփուրներ կը գոյանան. տանտիկինները զանոնք չերեփով կ'առնեն, կը թափեն, մինչեւ որ այլեւս փրփուր չի գոյանայ։ Ասկէ յետոյ նշան կամ ընտիր ալիւրը քիչ քիչ բարձրէն կը հոսեն հեղուկին մէջ մէկ կողմէն անդադար և արագօրէն խառնելով զայն։ Ուշադիր կ'ըլլան որ ալիւրը ամբողջովին տարածուի հեղուկին մէջ, առանց կոյտեր կազմելու։ Երբ ալիւրին քանակութիւնը բաւական ըլլայ, այլեւս կը դադրեցնեն զայն և թանձրացած կամ ալիւրով յագեցած հեղուկը քիչ մը ատեն ալ խառնելէ յետոյ կը դադրեցնեն. պաստեղի նիւթը պատրաստուած կ'ըլլայ այլեւս. տեխա մալեզ կը կոչուի։ Կամ մասնաւորելով պաստեխի մալեզ կ'անուանեն, զանազանելու համար անոր այս իմաստը իր միւս իմաստներէն (տես բառարանը)։

Ինչպէս որ նկարագրած եմ թութի պաստեխի գլխուն մէջ, այնպէս ալ է հոս։ Մալէզով կաթսան տանիքը կը հանեն,—այսքանը միայն այրերուն գործն է,—հոն մաքուր կտաւները գետինը փռուած, պատրաստ են։ Մալէզը կը լեցնեն կտաւին վրայ, և տանտիկինը ծեփելով կը տարածէ այդ կոյտը տալով անոր համահաւասար բարակութիւն, և ողորկութիւն։ Այս գործողութիւնը վերջ կը գտնէ երբ մալէզը լմննայ։ Մալէզուած կտաւները այս վիճակին մէջ կը մնան քանի մը օրեր, մինչեւ պաստեղը ցամքի և կարելի ըլլայ զայն կտաւներէն անջատել։

Անջատելու գործողութիւնը այն է ինչ որ է թթեպաստեղը՝ իր կտաւէն զատելու գործողութիւնը, զոր կրկնելու հարկ չեմ տեսներ։ Կտաւներէն անջատուած պաստեղի թերթերը արեւով քիչ մ'ալ չորցնելէ յետոյ ծալերու կը վերածեն համահաւասար ծալելով միշտ քառակուսի, երբեմն ալ եռանկիւն ձեւերով, և թրծուած կարասներու մէջ իրարու վրայ շարելով կը պահեն, անոնց բերանները ծեփելով։

Պաստեղի մալէզը օգտագործելով կը պատրաստեն նաեւ բասծիկներ (ածիկ սուճուղ), հետեւեալ կերպով։ Ընկոյզի միջուկները զատելէ յետոյ թելերու վրայ անցընելով շարաններ կը շինեն չուրջ կէս մեթրէ աւելի երկայնութեամբ։ Կ'ըլլան ոչ միայն ընկոյզի, այլեւ՝ նուշի կամ ծիրանի կուտի միջուկի շարաններ, նոյնիսկ ծիրանի կուտին լեղի միջուկներն ալ մախաղջուրով եփելով կը քաղցրացնեն, այսինքն անոր դառնութիւնը կ'անհետացնեն, և յետոյ թելերու վրայ անցնելով ասեղով, շարաններ կը շինեն։ Այս շարանները մալէզին մէջ կ'ընկղմեն և անկէ հանելով քիչ մը ատեն կը կախեն, դարձեալ կ'ընկղմեն ու կը կախեն, և այս գործողութիւնը երեք չորս անգամ ընելէ յետոյ կը կախեն մինչեւ որ մալէզը ցամքի և իր փակչունութիւնը կորսնցնէ։ Այն ատեն բասծիկը պատրաստ կ'ըլ-

լայ։ Տանտիկինը զանոնք կը հաւաքէ և պաստեղին հետ միասին կամընէ։

Տիպը, ինչպէս որ ըսած եմ ասկէ առաջ, քամուած խաղողին մնացորդն է, կը բաղկանայ՝ կուզկապեն, պտուղներուն փուրերեն (կեղեւ) և կուտերէն։ Երբ, առաջին անգամ, խաղողը կը քամեն քաղցուն առնելու համար, կը մնայ տիպը, զոր չեն թափեր երբեք անպէտ մնացորդ մը, այլ զայն զօրաւոր մամուլներով ճնշելով դարձեալ կը հանեն հեղուկ մը, որ այլեւս քաղցուին համը չունենար, և հետեւաբար զայն իբր այն չեն գործածեր՝ սակայն ան ալ կ'օգտագործեն, օղի հանելով անկէ։

Այդ տափահամ հեղուկին հետ կը խառնեն որոշ քանակութեամբ՝ սպիտակ խաղողի քաղցու և կը թողուն այս խառնուրդը կարասին մէջ, քանի մը օրուան ընթացքին կը խմորուի ան, զոր կը թորեն պղինձով կամ թորանօթով ու կ'ունենան ընտիր օղի։ Թորումի եղանակին մասին արդէն գրած եմ թութի օղիի պատրաստութեան գլուխին մէջ։

Իսկ, երկրորդ անգամ մամուլէ անցած տիպը, զոր կարելի է տիպին տիպը անուանել, այլեւս անպէտ կը համարուի, ուստի զայն կը թափեն կամ էշերուն կը կերցնեն։

Կան մարդիկ, որոնք, մասնաւորապէս տունէ տուն պտտելով տիպ կը հաւաքեն, քաղաքացիներն են որոնք կ'զբաղին այս գործով։ Մեծ քանակութեամբ հաւաքած չիպէն օղի կը պատրաստեն, և այս օղին կէս առ կէս կը բաժնեն իրենց՝ և անոնց միջեւ, որոնք իրենց չիպը տուած են առանց դրամական փոխարինութեան։ Եթէ հինգ քիլօկրամ չիպէն մէկ լիտր օղի ելնէ, կէս լիտրը պէտք է տրուի անոր որ չիպ տուած է։

ԻԿ. ԳԼՈՒԽ

ԽԱՂՈՂԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՍ

Գ.

ԳԻՆԻ

Ռուզը, ընտանիքի բոլոր անդամները, անխտիր, իրենց մոտիկ կը գործածեն. զայն կը գործածեն թէ՛ կերակուրի առիթ և թէ՛ չոքարի տեղ։ Իր պէտքը, ուրեմն, անհրաժեշտ է։

Գինին, ընտանիքի միայն այրերուն ձմեռնային անհրաժեշտ ըմպելին է։ Կիները, տարեները, ալջիները, պառաւները նոյնիսկ, պարկեշտութեան հակառակ բան մը երած կը համարուի, եթէ գինի խմեն. չափահաս երիտասարդները ազատ են գինի խմելու, ան ալ իրենց մեծին հրամանով։ Այրերը կ՚ըսեն. «եթէ կիներուն ու պզտիկները գինի խմեն, հըզը մենք ջո՞ւր պիտի խմինք...»։ Եւ տակաւ գինին ալ ձմեռնային ւիցքի անհրաժեշտ մասը կը կազմէ, ինչպէս արմաւիքը եւն։

Գիւղացիները այն համոզումը ունին թէ՝ աս, այն մեռած ոգիէից ըմպելին է, որ, ամէնէն առաջ, մարդկային արեան անհրաժեշտ տարրերը առատօրէն կը ներարժէ՝ խմուելով. «Արիւն կը չռացնը, գի՛ղ ը ան» կ՚ըսեն։ Բայց եթէ կ՚արգիլին կիներուն, պառաւներուն, պզտիկներուն՝ անոր գործածութիւնը, պարզապէս անոր համար է որ, իրրեւ ոգիէից ըմպելի, գինովցնող յատկութիւն ունի, և թէ անոնք չեն կրնար ինքնազսպութիւնն ունենալ գինովութեան մղումները չափաւորելու կամ արգիլելու։

Նոյնիսկ թուրքեր և քուրդեր՝ հակցնելու համար թէ՝ հայերը մասնաւորապէս գիւղացիները գինին ա՛րբան կը սիրեն, կ՚ըսեն. «Գինի՝ կեսովուքն աթնի»։ Այսինքն գինին՝ անկրօնին կրօնն է։ Եւ իրենք իսկ յաճախ չեն քաշուիր, և, որակելու համար լաւ գինին՝ կ՚ըսեն. «Ըս գինին՝ մնացնի պէս գինի ը...»։ Այս գինին միւսներուն պէս գինի է, բայց հակցնել կ՚ուզեն թէ չատ ընտիր գինի մըն է ան։

Բազմաթիւ ընտանիքներ կան, որոնք, կարասեներով, մեծաքանակ գինի կը լեցնեն։ Իւրաքանչիւր կտոր 30-40 լիտրի պա-

տուհանով կ՚ուղեւոյ։ Ամանք 20-30 տարուան հին գինի կ՚ուզեն։ Հին գինի ունենալը պարծանք մը կը համարեն։

Վանքերը, Բարթրամոյեաց և Խաչայ, տարեկան լաւ պարտադրաբար կարասներ ունեցած են, որոնք միշտ գինիով լեցուն եղած են, չնորհիւ՝ իրենց ընդարձակ, բազմաթիւ և ընտիր այգիներուն։

Այս կարասները պիւղացիներու սովորական կարասներուն չեն նմանիր՝ մեծութեամբ, թրծուածքով և տոլայնի զանգուածով։ Ասոնք չատ ընտիր տոլէ չինուած, կարծր և անթափանցական են։ Ունին մեսրոպեան հնչիւն։ իրենց հնութեան թուականը ո՛չ ոք կը յիշէ։ Աչնուսոյն հինգ դարերու հնութիւն ունեցող հսկայական կարասներ են, որոնց լինչպէս չինութիւնը, լինչպէս գետրգէ անցուիլը և վանքերու մատուռները վերադրուիլը չկրնան ստուգած ունենալ մեր նախնեաց ժրաջան դժուարասիրութիւնը, ու, վերջին ուսումնասիրութիւնն ալ՝ ուսումնասիրութիւնը ընելու ամէն ուսիք անհետացուցին։

Բարթրամոյեաց վանքին մէջ, կը պատմեն որ ընծայեալ կարասներ, որոնք հարիւր լիտր = վեց հարիւր օխա = պարունակութիւն ունէին, և ասոնց բարձրութիւնը երեք մեթրի չափ եղած է։ Սահմանուած գինի քաշելու համար 5-6 սահմանուց ամանդութիւնը կը գործածէին եղեր։

Ջմեռնամուտ բանալու թէ գետաբին արդի բրուտները այդպիսի հսկայական կարասներ երբեք չեն կրնար չինել։

Ջմեռնային սառնիկ ցուրտերուն դէմ, ճամբորդութեանց մէջ, բացօդեայ աշխատանքներու ընթացքին, լինչպէս ամէնքներու ձիւնները բերելու, զանազան լուծելու, տաքնալու համար, չմեռնալ կամ սառնիկ ցուրտին ազդեցութիւնը չզգալու համար, կը բաւէ որ գիւղացին՝ դոլ մը, երկու դոլ գինի գլուխը քաշէ, երկու երեք ժամ առանց ուրիշ ցուրտ ազդեցութիւն կ՚ընէ իր վրայ։ Գինին ձմեռնային ըմպելին է։

Հարսանիքներու, խնջոյքներու, ուխտաւորութիւններուն, հիւրկատարութիւններու նոյնիսկ հոգու հացի սեղաններուն վրայ, կիրակուներու չարքին, անհրաժեշտաբէն պէտք է որ գինին իր փարչովն ու սկահակովը բազմի..., առանց անոր՝ սեղանները որպէս թէ զրկանք, անչուք կը համարուին։

Քաղցրեղէն պէս, գինին ալ վաճառման, կամ փոխանակութեան նիւթ է. չատեր, գինի պատրաստելու համար փոխանակ քաղցրեղէն, մեկ անգամէն գինի կը գնեն, կամ իրենց պահանջքին սեզ գինի կ՚առնեն, մանաւանդ այն գիւղերէն, լինչպէս են Թրիլ, Թրիխ, Խաչմաթ, Հալուս եւն որոնց գինիին համբաւը՝ ամբողջ գաւառին մէջ տարածուած է։

Գինին կը պատրաստեն, մանաւանդ, գինուկ, կողոսկրայ, խաչկող խաղողներու քաղցրներէն. ասոնցմէ գինուկին և կողոսկրայինը ապակեղէնով է իր պարունակած մնացորդային ալկոհոլին պատճառաւ։ Եզան աչք խաղողին քաղցրէն պատրաստուած գինին, ռուսի քաղցրաթիւն կ'անուանեն, և, թէև ուշ կը գինովցնէ, բայց հազ մը որ գինովցնէ դիւրաթեւռմբ մարդուն օձիքը չի թողուր։ Այսինքն, անոնց գինովցող մէկը ուշ կ'սթափի իր գինով վիճակէն. մինչդեռ միւս գինիներուն ազդեցութիւնը առտու ազդեցութեան չափ երկարաձիւ չըլլար։ Այս գինին եխտուած կամ եխտրման գինի կ'անուանեն։ Ոմանք, քաղցրն եփելէն, եռացնելէն յետոյ կը պատրաստեն այս գինին։ Թեւրեա եխտուած կամ եխտրաճ որակիչները այս գործողութիւնը բացատրելու մտքով կիրարկուած ըլլան։

Եխտուած կամ չեխտուած գինիներուն պատրաստութիւնը՝ ռուսի պատրաստութեան չափ աչքառութիւն պահանջող գործ մը չէ, կը պահանջէ միայն առնախկնոջ ուշադրութիւնը կամ հսկողութիւնը։

Բալուի բոլոր գիւղերուն մէջ, առանց բացառութիւն սեպելու քաղաքն ալ, այն կարասները, որոնց մէջ գինին պիտի պատրաստուի, անդրաժշտօրէն պէտք է որ սեւնթրան ըլլան։ Կարասները կը սեւնթիւթեն (կպրտաճիւթ) հետեւեալ կերպով.

Նախ մեծկակ ամանի մը մէջ սեւնթիւթը (կպրտաճիւթ) կը հալեցնեն, սեւնթիւթուելիք կարասն ալ քիչ մը՝ չուրջ 38 ° – 40 ° կը տաքցնեն։ Տանտիկինը, երկար գաւազանի մը ծայրը փաթթուած քուրջը թաթխելով լոյծ սեւնթիւթին մէջ, պատկեցուած կարասին ներքին երեսը կ'սկսի անուշ օծել մէկ կողմէն, և միւս կողմէն կարասը փորի վրայ թաւալեցնել։ Այսպէս ամբողջ ներքին երեսը, առանց ամենաթոքր տեղ մը թող ձգելու, սեւնթիւթով կ'օծէ։ Ուրիշ սեւի դիւրին կերպ մը կը գործածէ առնախկինը երբ պէտք ըլլայ մեծ կարասներ սեւնթիւթելու։ Սա է այդ կերպը. փոխանակ սեւնթիւթը ուրիշ ամանի մը մէջ հալեցնելու, կը հալէ նոյնինքն սեւնթիւթուելիք կարասին մէջ, անոր սոխ մեզմօրէն չնեռացնելով։ Սեւնթիւթը հալելուն պէս, նոյն գաւազանին քրչապատ ծայրովը կ'սկսի զայն տարածել խնամքով ներքին ամբողջ մակերեսին վրայ։ Այս կերպով սեւնթիթելու գործողութիւնը կ'սեւորեն։ Այդ գաւազաններ, որոնց ծայրը քուրջ մը չունած են, սեւնթիւ-փաս կ'անուանեն։

Գիւղացին այն համոզումը ունի թէ գինին անկարելի է չսեւնթիւթուած կարասներու մէջ պահել. և երկու պատճառներ դիտէ, որոնք իր համոզումը կ'ամրապնդեն։ Մէկը սա է թէ՝ պարզ կարասները ըլլալով թափանցական, գինին, որպէս հեղուկ մարմին, կրնայ մզուիլ և դուրս հոսիլ։ Երկրորդը այն է թէ՝ գինին, չսեւնթիւթուած

ամաններու մէջ, չի կրնար երկար ատեն անփոյթ մնալ, կ'սեւորեն։ Այս պատճառը թերեւս, քանաւոր է։ Հաւանական սեւնթիւթը հակոնեխիչ մը կ'ըլլայ ընդդէմ այն մանրէներուն, որոնք պիտի այլայլեին գինին՝ առերեւոյթ անոր գոնէին մէկ մասը։

Արդարեւ, եւրոպական ճարտարարուեստին մէջ, գինին խմորուելէն յետոյ, զայն տակառներու մէջ քաշելէ առաջ, զանազան ձեռնարկներ կը հակասնեխեն, անոնց մէջ վառելով ծծումբի մէջ թաթխուած նիւթեր։ Գիւղացին ո՛չ ծծմբացին կապին, և ո՛չ ալ կարտաձիւթին հակոնեխիչ ազդեցութեան մասին ծանօթութիւններ ունի, բայց զարերու աւանդական փորձառութեամբ համոզուած է թէ սեւնթիւթուած կարասներու մէջ է միայն որ գինին տարիներով կրնայ պահ մնալ հեւանդութիւններէ կամ այլայլումէ։

Այսպէս, ուրեմն, կոպրանները պատրաստելէ յետոյ, գինիի համար վերապահուած քաղցրները կը լեցնեն անոնց մէջ, և խոշոր կով կը ծածկեն անոնց բերանները, միայն եզերքները ծեփարի կը թողուն, որմնցմէ, խմորումէ գոյացած կազը դուրս կ'ելնէ։ Քանի մը օրէն տրիչէն խմորումը կ'սկսի, և կը յայտնուի եռացումի չնչին մը։ Կը շարունակուի սա, ըստ ամենոյ, մինչեւ քառասան օր, ուզով

կը քաշեն մանրամասնութեամբ փոքր սախտիներու մէջ, որոնք սեղանները վրայ կը դրուին գործածութեան առնելու։

Գինիէն յետոյ կուգայ քացախը, խաղողի ճարտարարուեստին իրրեւ վերջին արտադրութիւնը։ Բոլոր քացախ ունենալու համար չատ չի մտածուիր, ուստի այս թթուն իրեն համար երկրորդական կարեւորութիւն մըտյն ունի. որովհետեւ, տարկ եղած ատենն ան կը գործածէ՝ ազոխի, ազոխչորի, աղտոտի թթուները, ինչպէս նաեւ՝ թթխմորը։

Բանջարեղէնները աղը դնելու համար, ինչպէս կաղամբը, բեւեկնի տերեւը, սամիթը, վերփերը, որթի տերեւը եւն. փոխանակ քացախի թթխմորը կը նախընտրեն. պահոց կերակուրները ապահովապէս թթուով կը համեմեն, իսկ ուրիշ պարագաներու տակ ազոխի և ազոխչորի թթուները կը գործածեն։

Սակայն քացախ ալ կ'ունենան։ Մատնուորապէս գոյն չեն պատրաստեր, այլ պարզապէս անզգուշութեանց հետեւանքով, այսինքն գինին կարտնին բերանը բաց ձգելով, կամ անոր մէջ թաց ամանը ընկղմելով կը պատահի գինին այլայլումը և այս այլայլումէն այսինքն գոնոլի ապրելուծութեան ընթացք քացախ առաջ կուգայ. և այս քացախը կը գործածեն ուրիշ թթուներու տեղ։

Ալքոլը կամ գոնոլը գինոգիին համար անհրաժեշտ մըտյն ծանօթ է, գործածութեամբ՝ անծանօթ։ Ուստի խաղողի ճարտարարուեստը, Բալուի մէջ, գինիով այլեւս վերջ կը գտնէ։

ԵՒ. ԴՒՒՒՆ

ԲԱՆՋԱՐԵՂԷՆՆԵՐ

Ա

Բոլոր այն խառնվէնները, զորանք Բալուցիները՝ խոչելով կամ եփելով՝ իրրեւ կերակուր, կամ նոյն իսկ հում վիճակի մէջ ալ՝ իրրեւ ալցան կը գործածեն, բանջար կ'անուանեն։

Բանջարները՝ երկու կարգերու կը բաժնուին, մշակելի բանջարեղէններ և ինքնաբոյս բանջարեղէններ։ Մշակելի բանջարեղէնները մշակութեամբ ձեռք կը բերուին։ Առանց մշակութեան կը յառաջացուին պարտէզներու մէջ բազմաթիւ ածուներ կամ մեծարաններ ուր կը սերմանուին կամ կը տնկուին (սաստր զարնել), կը խնամուին պարբերական ուադումներով և խանութներով և վերջապէս կը քաղուին։ Երբեմն, ամբողջ տարեկ ալ կը յառաջացուին անոնց մշակութեան համար, երբ հարկ ըլլայ մեծ քանակութեամբ արտադրել։ Մասերով չրջապատուած պարտէզներ կան, որոնք ամբողջովին իրրեւ բանջարանոց կը գործածուին։ Գիւղացին այս պարտէզները ածու կ'անուանէ, իսկ միւնոյն պարտէզին համաչափ և համակարգ բաժանումներն ալ մեծարայ։

Ածուները ցանկով և մէկուկէս մէթր բարձրութեամբ պատով մը չրջապատուած կ'ըլլան։ Առնուազն պզտատներէ կ'անջատուին չար պատերով, միացած մասերը (փուչերէ կազմուած չափաւորով ցանկ)։

Ինքնաբոյս բանջարեղէնները քնութեան խնամքին տակ կ'ածին, պարտէզներու խորտուբուտներուն, ոտաերու, լեռներու կողերուն մէջ կամ fաշերու վրայ։ Գիւղացին անոնք միշտ պատրաստ կը գտնէ գործնան եղանակին, և զանոնք քաղելու և տալու յարմարութիւնները միայն կը կրէ։ Այս կարգին պատկանողները բազմաթիւ են։ Ինքնաբոյս բանջարեղէններու առատութիւնը թերեւս պատճառ եղած ըլլայ, որ Բալուի մէջ անոնց մշակութիւն առնամանավոր ըլլայ։ Արդարեւ, գիւղ մը միայն կայ, զոր Թրքահոսակ Սեյիլար գիւղը, քաղաքին արեւմտեան կողմը կէս ժամ հեռու, Արածանիի ալ եզերքին վրայ, որուն խոշոտակէր բնակչութիւնը՝ օգտագործելով իր գետին առկիւ ստրուծուած գետաթի արտերը, ամբողջութեամբ բանջարեղէնի մշակութեան կը յառաջացնէ.

թուրքերը, Բալուի մէջ, միայն ա՛յգքան լաւ բան ուտել: Այս պիտ-
ղը քաղաքին ու գիւղերուն հասատապէս կը տաց է՝ կաղամբ,
պան, պանիտան (պոմիտան), սոխ, սխտոր, լոլիկ եւ. միւս պիտղ-
րան մէջ ամէնէն սովրի մշակուածները են՝ լոպիկ (լոբիա), թէեւ
կը մշակուին նաեւ՝ դդում, սոխ, սխտոր, անուխ (անանուխ), ոսպ, ա-
պաղանոս), բայց քիչ քանակութեամբ այնպէս որ՝ ձմրան
եղանակին իրենց պաշար ունենալու համար կ՚ստիպուին դուրսէն
գնելու՝ ինչ որ չունին:

Մշակութեամբ հայթայթելի բանջարեղէնները են՝ կաղամբ (լա-
հանոց) պանիտան (պոմիտան, լոլիկ կամ պոլտիկ, տապկին (սոխ-
պղին), պան (կանաչ պղպեղ), տակ (ճակնդեղ), լոպիկ սպիտակ կամ
կարմիր (լոբիա), չոզդամ, բազկ, փերփեր, դդում, անուխ, սոխ,
սխտոր եւն.:

Իսկ ինքնաբոյս կամ վայրի բանջարեղէնները են. կանիկաւ,
fզին կամ fզիկ, յելուկ, գաբ, խաւճիլ, եղինճ (մամուռ), լոռուկ
աւիլուկ, թասեիկ ամիրեխան, խառուկ, փարչուկ, պիկ, բորբ (եզ-
նալեզու), լանջուկ, փըփռուկ, սիպեխ, մայրամ ծաղիկ կամ ծաղիկ,
fուռաք, կոտոմ կամ կոտեմ, առուի կարօտ (կարծել առվի և ոչ թէ
առուի), գառգառ, բրգկիչ, դաղձ (դաղձն) լուինն (կարծել լմինճ)
ձորուկ, առուոտ (առուոյտ), fեմաք, պառկուկ մագիլոյ, ապու մօ-
րուք, պրաս, լեռայ ականա, ճճղկայ ճացիկ (էպէմ կէօմէճի -
սունկ եւն.:)

Գիւղացիները, թէ քաղաքացիները, միջնակարգ ըսեմ թէ, քա-
ղաքացիները այս վայրի բանջարեղէններէն չատերը չեն կրնար ու-
նենալ, որովհետեւ չուկաներու մէջ չեն ծախուիր, իսկ գիւղացինե-
ու կիները և աղջիկները են որոնք լեռները դաշտերը կը պտտին
իրենց տունին համար հարկ եղած բանջարեղէնները հաւաքելու:
Ըսել պիտի ուզէի թէ հայ գիւղացին, զոյն վաճառման նիւթ չըներ,
իսկ այն լեռնաբնակ քուրդերը, որոնք քանի կը մտտնուար բանջա-
րեղէններ միայն ծախելու կը տանին, առաւելապէս հայ գիւղերը կը
նախընտրեն իրենց չուկայ. որովհետեւ, հոն, իրենց ունեցածը արմբ-
ափքի հետ փոխանակելու առիթները կ՚ունենան, և փոխանակութիւնը
դրամով կատարուելիք վաճառականներէն քանի մ՚անգամ շահաւէտ է:
Հայ գիւղացին կամաւորապէս կը խաթաի քուրդ լեռնականին, ո-
րովհետեւ անոր համար, դոլ մը, կես չափ, նոյնիսկ չոփ մը ցորեն
աչքի չգար, մինչդեռ քուրդին համար, երբ մէկ օլչակ ցորենը 28
պահկան ըլլայ, չափ մը ցորենը պիտի արժէ 7 ղր. կէս չոփը՝ 3, 5,
դոլը՝ չուրջ մէկ ղր. մինչդեռ քաղաքացին՝ 7 ղր. արժող ցորենին
տեղ հազիւ 2 ղր. պիտի վճարէր, 3 ղր.ին տեղ՝ 1 ղր.: Ասոր վը-
րայ աւելցուցէք նաեւ կշռելու միջոցին քաղաքացիներու կողմէն

գործ ածուած նենգութիւնները, և առևտրականաց ընթացքին յարուցուած
դժուարութիւնը, պիտի հասկնաք թէ ինչու քուրդ վաճառորդը հայ
գիւղերը իրեն իրեն չուկայ կը նախընտրէ:

Քաղաքը փոքր է. բոլոր խանութպաններն իրար կը ճանչնան,
ուստի գնումներու կամ վաճառումներու միջոցին չատ անգամներ
համաձայնը կը գործէն ընդդէմ պարզամիտ չինականին, ըլլայ հայ
ըլլայ քուրդ:

Քուրդ մը, երբ, բնականաբար վաճառախոյս, ածուխ, պտուղ, կամ
բանջարեղէն տանի քաղաքը ծախելու, քաղաքացի առաջին գնորդը
նախ բնաւ լաւ մը կը գտնէ, և կ՚արտայայտէ այնպիսի դիրք մը,
որմէ քուրդը կը կարծէ թէ իր վաճառելիք նիւթը լաւ տեսակէ չէ.
կամ, յարմարագոյն չէ ծախու բերուած չէ: Այս հազարա-
նական նախնական ազգագրութենէն յետոյ, ապրանքին արժէքին
1/10 ը իրեն գին կ՚առաջարկէ: Քուրդը կը մերժէ, ու մէկ
կողմէն չմ ... ըսելով էշերը առաջ կը քշէ. առաջին գնորդը կո-
րնատրաբերին չընծայեր, քուրդը չինանայնար: Քիչ մը հեռանալէ յետոյ,
գնորդը իր դրացիին կը պռոյ. « Տա՛, ևո՛, Աստո՛, ըս ընթապոզը
խելագարուրը» ու կը հասկնէ թէ ինք ի՛նչ գին առած է: Այս երե-
ւոյթը չուկայէն մէկ ծայրէն միւսը նոյնութեամբ կը չարունակուի:

Քուրդը բնականաբար տակ կգած իր էշերը կը պատրաստէ ընդունելու,
եւ, յանկարծ կը տեսնէ որ, իր՝ 30–40 հազմանոցով վաճառած
թաղիքէ գլխարկը վերը, օդին մէջ կը ճօճի: Խանութպանները հոն մեծ
մտատանջ միայարկ և ցած են: Զարհուրելի երիտասարդներ կամ պա-
տանիներ, տանիքներուն ցուրտերուն նզովքին մատ կը կծկեն և
զիմացկուն թելի մը ծայրէն կապուած կարթ մը վար կ՚իջեցնեն այն
պահուն երբ քուրդը նոյն խանութին առջեւ կեցած ապակրկութեամբ
զբաղած է: Կարթը գիւրութեամբ կը կառչի նպատակին մէկուն,
և յանկարծ գլխարկը օդին մէջ կը բարձրացուի: Քուրդը յանկար-
ծակիի եկած, կ՚ոլորտի, կը պռոյ, կը հայհոյէ: Խանութպաններէն
մէկ քանիները իրար թէ անզգուշութեան չունին նպատակը, կը բարկանան
ասանկի առահակներուն, կ՚ապտանան՝ հոգակ ուրիւն կը միջնորդեն և
գլխարկը վար կ՚առնեն... մինչ միւս խանութպանները բարձր քըր-
քիչներով կը լեցնեն չուկայի մթնոլորտը: Քուրդ վաճառորդը մին-
չեւ կէսօր կը թափառի. յուսահատութենան ու լքումի երեւոյթներ
ցոյց կուտայ, որովհետեւ կը մտածէ թէ իր գիւղը քաղաքէն երեք
չորս ժամ հեռու է, պէտք է որ վերադարձը գիշերուան մութին ա-
ռաջ գիւղը հասնի: Ահա, ասոր միջոցին է որ վերջին գնորդը կը ներ-
նայանայ և 1/10 էն քիչ մ՚աւելի գին կ՚առաջարկէ: Քուրդը սիրա-
յօժար կ՚ընդունի. բայց միւնչեւ որ բնական փոխանցումը կատարուի,
վաճառման գինը գարձեալ 1/10ի կ՚իջնէ...

Լեռնական քուրդը կ՚զգուշանայ քաղաքացի թուրք գնորդներու

մօտենալու, որովհետեւ, անոնք բանի կրնան նայիլակ գնում անուան տակ, գրաւել անոր ծոխելու ընթած նիւթերը, սակայն չկրնան վճռաբանի մը փոխարէն։ Ահա թէ՝ ինչո՞ւ լուսնական քուրդը հայ գիւղացիին վրայ սակայն վատանուն թիւն կ՚առնէ։

Երբ խնդիրը գիւղացիին մասին է, քաղաքացի հայն ու թուրքը չուտով կը համաձայնին իրարու հետ, անոր դէմ։ Անշուշտ, այս համաձայնութեան մէջ հայ քաղաքացին ճարտարութիւնը կ՚առնէ միշտ կրաւորական դիրք բռնել գրպանի թուրքին կողքին ընդդէմ գիւղացիին։ Երբ գիւղացի կ՚ըսես, հարկ է հասկնալ նաեւ թէ՛ հայ գիւղացին և թէ՛ քուրդ գիւղացին, սակայն և կրօնի խարուսիկն չկայ խարուսիկը կառավարութեան չրջանակներէն կ՚սկսէր ծոգում առնել ու զարգանալ։

Դառնամ բուն նիւթին։ Այս բանջարեղէնները թէ թարմ վիճակի մէջ կը խաչեն կերակուր կը պատրաստեն անոնցմով և կամ, հում վիճակի մէջ, միայն ազ ցանելով վրան կ՚ուտեն։ և կամ թէ չորցնելով զանոնք՝ ձմեռնային եղանակին կը գործածեն առանձին, կամ խառն։

Դժուարը, պատրաստանը բարակ չերտերու վերածելով, և թելերու վրայ չարելէ յետոյ արեւին տակ կը կախեն և այս կերպով պտուղը չորցնելէ յետոյ կարասներու մէջ կը պահեն։

Շատ սակայն չտեսնուած պիտի ըլլար, եթէ վերը յիշուած ինքնաբոյս բանջարեղէնները իրենց պատկերներովը ներկայացնելու ի վիճակի ըլլայի, և որովհետեւ անկարելի եղաւ ինձ պայն ընել, գոնէ անոնց մասին քանի մը ծանօթութիւններ ակնկալել այս գրքոյկս մէջ, չտեսնուածութենէ զուրկ աչխատասիրութիւն մը չհամարեցի։

Կանկառ.— Այս ինքնաբոյս բանձարը, մշակուած ծանօթ կանկառին նման ան նմանութիւնը ունի, սակայն անոր մեծութիւն ունենալու։ Բարակ փուչերով ծածկուած ընկոյզի մեծութեամբ գլուխ մը՝ որ գտնուին հազիւ 10 սանդիմէթր բարձրութիւն կ՚առնէնայ, բարակ բունի մը վրայ, նոյնպէս եզերքներուն վրայ փուչեր ունեցող քանի մը տերեւներ կ՚առնէնայ իր չուրջը։

Ասիկա լեռները կը բուսնի, ուսոր հարթեր ու ազկիներ սակաւուած են խմբովին սառնաներ միասին առնելով լեռները երթալու, կանկառ հաւելու համար։ Կանկառ հաւել կը նշանակէ կանկառ քաղել։ Հաւել բառը քաղել բառին տեղ կը գործածեն այն պարագային, երբ բոյսերը կամ առնկերը արմատէն կը կտրեն փոխանակ գետնին երեսէն կտրելու՝ հողին մէջ թողելով անոնց արմատը։

Ուրիշ կանկառը ձեռքով չեն քաղեր, որովհետեւ փշոտ է, ուսոր զայն բուլպայով կը հանեն արմատէն։ Բոյսին այս մասը ճերմակ, հաստ է։ մինչ ցօղունը և գլուխը կապտախառն կանանչագոյն։

Շատ թէ՛ ուտելու։ իսկ տերեւները լուղոտած են։

Շատ թէ երկու երեք անգամ, անձրեւներուն գոգաւորութեան ջուրը, աստիճանաբար առնո կը կրնան։ Սկզբնաւորել փուչերէն կը խուզուին, և տերեւներէն կը մաքրուին, յետոյ մաս մը թարմ վիճակի մէջ կը խաչեն, իւղով և հաւկիթով տապկելէ յետոյ իրրեւ կերակուր կ՚ուտուին։ Մնացածը չորցնելու կը վերածեն և կը չորցնեն արեւով և իրր ձմրան պահեստ, կ՚ամբարեն։ Ասիկա կարեւորագոյն բանջարեղէններէն կը համարուի։

Երբեմն լեռնային քուրդ գիւղերու կիներն ալ հայ գիւղերը ընկերանալ ապրուստներու հետ կը փոխանակեն զայն։ Քուրդերը նոյնիակ թուրքերն ալ անոր համար մեծաւոր բան մը չունին, բեռնկեան բառը կը գործածեն առանց բացատրութեան։ «Քրվայ, դը բեռնկեան պուխը» = կնքոջայր դու կանկառ կ՚ուտես»։

Գաք կամ խաւիթլ.— Պիտի ըսէի բանջարեղէններուն համերն է, իր սխորժելի ու ոչ խայթող թթուութենամբը։ Կը բազկանայ 35–40 սանդիմէթր երկայնութեամբ ցօղունէ մը, որ կը վերջանայ հզջերուի հզջերներու նմանող ճիւղաւորումներով։ Այս ճիւղերու ծայրերը կան իր ծաղիկները։ Երկու սանդիմէթր լայնութիւն ունի ցօղունը։ ամբողջ բոյսը ծածկուած է կեղեւով մը, որ իր վրայ ունի տակ տակ ելեւէջներ, որոնք կարծես ծալիններ ըլլային։ նման մարտակ ձեռքերուն վրայ երբեմն գտնուող ափերով միասին, կանկառուկ գոյ ձեռքերուն վրայ երբեմն գտնուող ափերով միասին, կանկառուկ ըսուած։ Հեռուէն դիտող մը՝ մոլէսի մը իրանին պիտի նմանցնէր զայն։

Փայտեղէն մաս գրեթէ չունի։ տրմատէն և ճիւղերէն քիչ մը կը կտրեն և կեղեւը մաքրելէ յետոյ կ՚ուտեն ուսոնց եփելու։ իսկ կը կտրեն և կեղեւը մաքրելէ յետոյ կ՚ուտեն ուսոնց եփելով իրրեւ կերակուր՝ զայն կը մանրեն, և տաւկիթով միասին եփելով քաղաքակիրթ ժողովուրդի մը ամէնէն ափելի փնտռած մէկ կերակուրը կ՚առնէնան։

Ասիկա լեռներու չքնաղ մէկ բանջարեղէնն է, բնութիւնը չընդ, այլ քաղաքական պայմանները՝ զայն միայն զազա քուրդերուն սնանք, այլ քաղաքական պայմաններով՝ զայն միայն զազա քուրդերուն սնանք, չնորհած են։ Կ՚ուզէ լեռներու անտառախիտ մասերուն մէջ միայն, ու նոյնիակ ոչ ամէն լեռան մէջ, իր ուժով ձիւներուն հալելէն առաջ իսկ կ՚սկսի. այնպէս որ, երբ մարտ, ապրիլ ամիսներուն ձիւները հալելու կ՚սկսին, ան արդէն իր արմատին վրայ կանգնած կը սկսի պատրաստ քաղուելու։ Մայիս ամսուան ընթացքին քանի տեսնուի՝ պատրաստ քաղուելու։ Մայիս ամսուան ընթացքին քանի մ՚անգամ միայն, լուսնալնակ վաճառորդներ հայ գիւղերը կ՚իջնան, և զայն ցորենի, կորեկի և ուրիշ արմտիքներու կամ ընդհանրապէս հետ կը փոխանակեն։

Լոճուկ կամ լոճակ.— Ասիկա կը բուսնի ամէն տեղ, բայց լեռներու մէջ այնքան չաճիր որքան զետեղներու չափաններու մէջ,

ուր, իր բոլոր ծղօտները մէկ մէջբէն ուրիշ կ'երկարին ու քա-
զուի նման փչուած ճիւղերու կամ փոքր առնկերու կը վամմուին։
Իր լայն տերեւները որմաառնկի տերեւներուն կը նմանին։ Կակուղ
կամ դիւրաթեքեամբ ծամուելիք բանջարեղէն մըն է սա ու ուրիշ
բանջարեղէններու հետ խառնելով միայն խոշոր կը պատրաստեն։
Հարուստին դիւղացիները միայն սակիս իրենց բանջարեղէն կը գոր-
ծածեն, մինչդեռ հիւանդները լոչոկ անուան տակ կը ճանչնան
ուրիշ երկար մարդակերպ արմատով բոյս մը, որուն մասին սա նա-
խապաշարումը ունին թէ՝ սոր արմատը եթէ հողին մէջէն հանուի,
իրը թէ կը պոռայ, ու հանողին համար ապերասի կ'ըլլայ· այս պատ-
ճառաւ անոր չեն մօտենար։ Լոչոկը թարմ վիճակի մէջ կ'ուտեն։

Աւիլուկը՝ հասակով բաղկնելու վրայ աճող 25-35 սանտիմէթր
երկայնութիւն ունեցող տերեւներէ կը բաղկանայ, և մածուցիկ ա-
րիւ մ'ունի։ Ինքնաբոյս է։ լեռները, դաշտերը չափիր միայն պարտէզ-
ները կորգիրը, մանաւանդ ալբանցներու մէջ առատօրէն կը գըտ-
նուի։ Թեթեւաօրէն լեղուահամ է։ Ուրիշ բանջարեղէններու հետ միա-
սին խաշելով իւղով ու հաւկիթով տապկելով կերակուր կը պատ-
րաստուին։ Կ'ըսեն թէ մանաւանդ ստամոքսի ախորժութիւն հա-
կազդող օգտակար բանջարեղէն մը համարուած է դիւղացիներու
կողմէն։ Սակիս չեն չորցներ։ Երկրագործական բանջարեղէն մը կը
համարուի։

Թախթիկ.— Այս բանջարեղէնը փոքրիկ ու կլոր տերեւներով
բոյս մըն է, գետնէն հազիւ 5-6 սանտիմէթր կը բարձրանայ։ Շատ
համեղ և դիւրամարս է։ Կ'ուտէ առատօրէն պարտէզի մա-
սերուն վրայ։ Սա ալ աւիլուկին պէս մածուցիկ հիւթ մը ունի։

Սամիրխանը՝ արմատի մը վրայ առանձնակ մը նուրբ ծղօտներ
ունեցող բանջարեղէն մըն է։ Տերեւները երկայն են, անոնց մէկ ե-
րեսը կանանչ իսկ միւսը մանիշակագոյն է։

Սակիս թախթիկին չափ առատ չէ, բայց անոր համը ունի, և
անոր պէս կակուղ ու դիւրամարս է։

Ֆռզիկ կամ Ֆռզիճ.— Հիւանդները՝ այս բանջարեղէնները
fռզիկ կ'անուանեն, իսկ՝ հարուստները՝ fռզիճ։ Գետնէն դէպի վեր
ուղղակի ցցուող նուրբ ծղօտներէ կը բաղկանայ, երջապատուած
բազմաթիւ սրածայր տերեւներով։ Սակիս առատօրէն կ'ուտի միայն
լեռներու մէջ, իսկ դաշտերու մէջ չի գտնուիր բնաւ։ Այս բանջա-
րեղէնը հազիւ վիճակի մէջ չեն ուտեր, այլ երբ թարմ է՝ կը տապ-
կեն իւղով ու հաւկիթով, կամ մանաւանդ՝ պղպեղի, ձիծաղի և կորի-
անդրի հետ խառնելով միասին կ'եփեն։

Գարնան եղանակին, առատօրէն քաղելով, պահածներու պէս կը

հիւանդ, և չարտախներու մէջ պատերէն կախելով կը չորցնեն և ձ-
մայ կարտաներու մէջ կը պահեն իբրեւ ձմրան պաշար։

Հելուկ կամ Հելուճկ.— Հիւանդները հելուկ կ'անուանեն,
իսկ հարուստները՝ հելուճկ։ Ամէնէն յարգի բանջարեղէններէն
մէկն է։ Հազիւ գետնէն քիչ մը վեր ցցուող բունի մը չորքը չոր-
ուած, 20-25 սանտիմէթր երկայնութեամբ և 2-3 սանտիմէթր լայ-
նութեամբ, դանակի չափի նման տերեւներ ունի, որոնք ուղղաձիգ
դիրքով վեր կը բարձրանան՝ իրար գրկած։ Այս տերեւներուն կեդ-
րոնը կը գտնուի պոբը, որ բոլորաձեւ ծիլ մըն է, տերեւներէն ուժգին
կը բարձրանայ և փոքրիկ գլուխով մը կը վերջանայ։ Սակիս ծաղ-
կին ընդունարանն է։

Այս բանջարեղէնն ալ թէ թարմ վիճակին մէջ կ'ուտուի և թէ
իրեւ ձմրան պաշար, չորցուելով կը պահուի, ճիշդ fռզիկին պէս
հիւանդներու վերածելով։ Երբեք սակայն հազ վիճակի մէջ չեն
ուտեր։ Շատ համեղ բանջարեղէն մըն է, եփելու եղանակը այն է
ինչ որ է քրզիկինը։

Ասոր արմատն ալ մանաւանդ սակաւուրի նիւթ է։ Ջայն
կը չորցնեն, կ'ապան և ասով կ'ունենան շուշ բուսած փոշին, զոր
քօլայի կամ օսլայի տեղ կ'օգտագործեն դիւզացիները՝ արհեստներու
մէջ. ինչպէս օրինակի համար, հեւերը շուշով կը թանաձ։ Թուբքերը
և քուրդերը՝ այս բառը չիրիճ կը հնչեն։

Սա ալ գաւառին լեռնոտ մասերուն մէջ կ'ուտի միայն, դաշտային
մասերուն մէջ չի գտնուիր կամ հազուագիւտ է։

Եղինճ, եղինճ կամ մուռուսկ խոս։ Այս բոյսը ամբողջովին չատ
մանր և անհամար փուչերով ծածկուած է։ Մայիս ամսուն կ'ուտի և
մինչեւ Յունիսի վերջերը կանանչ վիճակի մէջ կը մնայ. կը գտնուի
մինչեւ Յունիսի վերջերը կանանչ վիճակի մէջ կը մնայ. կը գտնուի
պարտէզներու չափառները, ագրեան կորդերը, ջրաչա վայրեր և
ձորերու եզերքները։ Հիւանդներու և մանաւանդ անմարսողութիւն
ունեցողներու այս խոտին խաշոյնը կը յանձնարարեն։ Կ'ըսեն թէ ա-
սոր արգասիքը՝ արիւներթութեան (մայոսուլ) հիւանդութիւն ունե-
ցողներու, և ձեռքերու կամ ոտքերու եռք ունեցողներու օգտակար
է։ Սաոր գալջ ջուրովը կը լուան հիւանդուոյ անդամները։

Պտիկը.— Սակիս Մարտ Ապրիլ և Մայիս ամիսներուն կ'ուտի
ընդհանրապէս ցորենի արտերուն մէջ։ Երկար ցօղուն մը ունի որ
կը վերջանայ վարդագոյն ծաղիկով մը, զոր հարսնուկ կ'անուանեն։
Այս բոյսը իբրեւ բանջարեղէն կը գործածեն միայն հարուստին դիւ-
ղացիները, որոնք զայն թէ հում կ'ուտեն և թէ՝ խաշելով և իւղով
ու հաւկիթով տապկելով։ Այս բանջարեղէնը դժուարամարս է։

Ֆուռաթ կամ պրաս։ Սակիս կծու համ մը ունի, մանաւանդ
անջրդի դաշտերուն մէջ աճող fուռաթը, որ սոխէն աւելի կծու կ'ըլ-

լայ։ Սակայն ախտարի ընտանիքին կը վերաբերի։ Տերեւները, չեղրի նմանութեամբ, ախտարին տերեւներէն կը տարբերին միայն իրենց փոքրկութեամբը։

Մարտ ամսուան ընթացքին երեւան կ'ուգայ, և մինչեւ Մայիսի վերջը իր թարմութիւնն ու մատղաշութիւնը կը պահէ։ Նոյն ամիսներուն, գիւղացի հարսներ ու աղջիկներ դաշտերը կ'երթան քաւաթ քաղելու։ Շաբաթը մէկ կամ երկու անգամ սաւաններով կը բերեն, հետեւեալ առաւօտ զայն կը մաքրեն, պարանի պէս կը հիւսեն չորցնելու և իբրեւ ձմրան պաշար պահելու համար։ Թարմ վիճակի մէջ, տանից խաշելու կերակուրներու հետ կ'ուտեն իբրեւ ախորժաբեր աղցան. իսկ չորցուածը ապրցուներու հետ խառնելով միասին կ'եփեն, մանաւանդ պղլուրի և սամի ապուրներու հետ, զորոնք աւելի համեղ կը դարձնէ ան իր դրդուիչ թթուութեամբը։ Եզնարոս-ները, լծվարները երբ դաշտը գտնուին, իրենց աշխատութեան օրերը, հացին հետ քաւաթը աղին մէջ թաթխելով կ'ուտեն, փոխանակ սոխի և ախտարի, որոնց կծուութիւնը, յաճախ, աւելի խայթող կ'ըլլայ, մինչդեռ քաւաթինը՝ աւելի մեղմ, եթէ անջրդի վայրերու մէջ աճող տեսակէն չըլլայ։

Նշանուած աղջիկներ, կ'ընտրեն լաւագոյն տեսակները, կը հաւաքեն զանոնք արտերէն, կը լուան, կը մաքրեն, բաւ բաւ առնելով դրցակներ կամ խրձիկներ կը կապեն անոնցմով, խնամք տանելով որ անոնց երկայնութիւնը հաւասար և հաստութիւնը համաչափ ըլլան։ Այս դրցակները կը ղրկեն իրենց նշանածին տունը, իբր նուէր՝ իրենց գողտրիկ սէրն ու հաւատարմութիւնը գործնական փաստով յայտնելու համար իրենց նշանածին։

Մայրամ ծաղիկ.— (Մայրամ ծաղիկ) ամենեւին չփոթելու չէ Մայրամ խոտին հետ, որ սաստիկ դառնութիւն մը ունի և իբրեւ դեղ կը գործածուի (տես բառարանը)։ Ունի երկայն ու բարակ տերեւներ, որոնք մութ կանանչութիւն մը ունին, ցողուններուն ծայրը ճերմակ գոյնով ծաղիկներ կը գտնուին։ Սատր համն ու քրքիկին համին նման է։ Մեծ առատութեամբ կ'աճի դաշտերու մէջ։ Թարմ վիճակի մէջ իբրեւ խաշօն գործածելէ զատ, հեշուկին, քրքիկին, քաւաթին պէս ասոր ալ կը չորցնեն հիւսուած պարանի ձեւին տակ, և կը պահեն կարասներու մէջ իբրեւ ձմրան պաշար։ Չորցուած Մայրամ ծաղիկը ձմեռը կը խաշեն և տաւնձին իւղով տապկելով կերակուր կ'ընեն, կամ ապուրներու հետ խառնելով կ'եփեն միասին։

Խոուենկ և փառչուկ.— Այս երկու բանջարները իրարու շատ կը նմանին՝ իրենց գոյնովը և բարձրութեամբը, իրենց տերեւները քիչ մը կը տարբերին իրարմէ։ Գլխաւոր տարբերութիւնը որ կայ անոնց համերուն մէջ է, որ աւելի զգալի է։ Գարնան ցանքերու ա-

տեն, տանք արտերու մէջ երեւան կուգան, չեն մեծնար, ունին ցցուն տերեւիկներու սուր ծայրեր, քանի մը փոքրիկ թելանման ծղօտներու վրայ։ Աւանք առանց խաշելու նոյնիսկ, գիւղացիները հում վիճակի մէջ կ'ուտեն։

Թուրք.— Համբաւծանօթ բանջարեղէն մըն է, որ եզան լեզուին կը նմանի. սատր համար ըսուած է նաեւ եզնալեզու, ծածկուած է մանրէն հասկիկներով, որոնք խարտոցի մը երեւոյթը կուտան անոր։ Տերեւները լայնկեկ ու երկայն, գետնի վրայ տարածուած կ'աճին արմատին շուրջը։ Այնքան ախորժահամ չէ։ Բայց գիւղացիները զայն օգտակար բոյս մը կը համարեն բուժիչ յատկութիւններու տեսակէտով։ Զայն կը խաշեն և ջուրը հիւանդներու կը խմցնեն։ Երբ խաշօնը ուտեն կամ անոր ջուրը խմեն. բերանը, լեզուն, իրենց լլրծուն վիճակը կը կորսնցնեն, իբրեւ թէ օճառով լուացուած ըլլային։

Թուրին արմատին ճիշդ մէջտեղէն ուղղաձիգ կերպով կը բարձրանայ ցողուն մը, որուն ծայրը կը բացուին բաց կապոյտ ծաղիկներ։ Այս մէկ հատիկ ցողունը պոէ կ'անուանուի։

Սակայն սովորական բանջարեղէններու կարգը չեն դասեր գիւղացիները, զայն իբր խաշօն կ'ընեն միայն հիւանդներու կերցնելու, և անոնց՝ անոր արգանակը խմելու համար։

Լվլինն.— Այս բառին ուղղագրութեան վրայ վստահ չեմ, գուցէ լուլինն ըլլայ, հաւանօրէն «լու» բառէն կազմուելով, որովհետեւ խայթող համ մը ունի։

Դաշտերու մէջ անոր աճումը բնաւ տեսնուած չէ. զայն կը գտնեն լեռներու ծառախիտ մասերուն մէջ, փլրուն հողերու վրայ։ Սատր տերեւները՝ ախտարի կանանչ տերեւներուն կը նմանին, բայց աւելի երկայն են քան ախտարին տերեւները։ Իր տերեւներուն մէջէն կը բարձրանայ սրխատ ծիլ մը աւելի քան տերեւները, և կը պարունակէ իր հունտերը։ Սակայն արմատովը միասին կը հանեն։ Իբրեւ բանջարեղէն չեն գործածեր, իր խթիչ համին պատճառաւ, այլ զայն չորցնելով կը պահեն իբրեւ դեղ գործածելու համար ըստ հարկին։

Ծննդաբերութենէ ազատող կիներու կը խմցնեն լուլինճի արգանակը զաղջ բարեխառնութեամբ, երբ անոնք որովայնի կամ արգանդի, կամ ներքին սեւէ գործարաններու մէջ խիթեր ունենան։ Լուլինճին դերը, բանջարեղէններու շարքէն դուրս պէտք է համարել, ան կը պատկանի գաւառական բժշկութեան բաժնին։

Կոտոմ կամ կոտեմ.— Սակայն ունի կծուութիւն մը որ նուազ այրող է։ Կ'աճի առուակներու եզերքը առատօրէն, դաշտերու մէջ

չի գտնուիր։ Հում վիճակի մէջ, իբրեւ աղցան, կերակուրներու հետ կ'ուտեն։

Բռմա.— Սոխի արմատէն բաժնուող ու գետնի վրայ տարածուող շատ մը տերեւներով շրջապատուող բոյս մըն է, տերեւներուն եզերքները փոթփոթ են, արմատը սպիտակ է, և երբ կարեն, կաթ դուրս կուգայ։ Լեռներու և դաշտերու մէջ աճող բոյս մըն է, պարտէզներու մէջ բնաւ չի գտնուիր։ Առատօրէն կը գտնուի։ Գիւղացիները զայն կ'ուտեն թէ հում, և թէ կերակուրներու հետ եփելով, բնաւ չեն տապկեր, որովհետեւ կարծր է բաղդատմամբ միւս բանջարեղէններուն։ Ձմրան համար ալ հիւսելով խաչը չորցուններու կը վերածեն, և չորցնելով կը պահեն կարասներու մէջ։

Լեռայ-աճուխ.— Ցօղ մը ճիւղերու բաժնուած, շատ մանր տերեւներով ծածկուած բոյս մըն է, որուն տերեւները իբրեւ համեմ կը գործածեն՝ իրենց կծուութեան համար. իսկ բազմաճղի ցօղունէն աւելներ կը կապեն. հաճելի և խթիչ հոտ մը կ'ունենայ այս աւելը։ Իբրեւ բանջարեղէն բնաւ չի գործածուիր։

Փըփրուկ.— Սոխի փուշերով ծածկուած տերեւներ ունի, որոնք թարթին պէս գետնի վրայ տարածուած կ'աճին։ Երբ խաշուի փուշերը կը կակուղնան և անվնաս կը դառնան։ Համով բանջարեղէն մը չէ, եփելու ատեն զայն ուրիշներու հետ կը խառնեն, և այսպէս եփելով կերակուր կը պատրաստեն։

Սիպեղ.— Քանի մը ծղօտներ ունի, որոնք ծածկուած են բարակ ու նեղ տերեւներով։ Արմատը ճերմակ է կաթի պէս։ Սոխի առատ է, և երկու ամիսի չափ կը տեւէ անոր թարմութիւնն ու մատղաշութիւնը։ Կարգ մը ուրիշ համեղ բանջարեղէններու պէս յաճախ կը փնտռուի։

Առուի կառոս (կորդալ տալի կարոս).— Սոխի չէ այն կարոսը (քերեվիզ) որ միսով կ'եփուի, թէեւ տերեւները քիչ մը կը նմանին անոր տերեւներուն, բայց համը կը տարբերի անոր համէն։ Կ'աճի առուակներու եզերքները, և իբրեւ աղցան կ'ուտեն առանց խաշելու կամ եփելու։ Արմատը ճեփ ճերմակ է սիպեղին արմատին պէս։

Ջամպուր.— (Տես բառարանը) Ջամպուրը լեռնային բոյս մըն է, 20-25 սանդիմէթր բարձրութեան կը հասնի իր աճումը։ Սոխի կը բաղկանայ կարծր ցօղունէ մը, որուն շուրջը, արմատէն մինչեւ գագաթը, տերեւներ կան. իր տերեւները այնքան խոշոր չեն, մութ կանանչ գոյն մը կ'ունենան։ Թեթեւօրէն կծուահամ է, երբեք զայն եփելով տապկելով կերակուր չեն ըներ, այլ իբրեւ աղցան կը գործածեն։ Զայն կը չորցնեն, բուռ բուռ կը կապեն և ձմրան օրերը, մանաւանդ պահոց օրերը, կը խաշեն, և վրան աղ ցանելով առանց իւղի կ'ուտեն։

Մեծ պահոց առաջին երկուշաբթի օրը, անպայման ջամպուր պիտի խաշեն և վրան աղ ցանելով պիտի ուտեն։ Ջամպուրը չորցնելէ ետք աղն ալ կը դնեն, այսինքն աղի ջուրի մէջ կը պահեն զայն 10-15 օր, այն ատեն հանելով հացով կ'ուտեն։ Անոր ուտուելիք մասը միայն տերեւները կը կազմեն, ցօղունները փայտի պէս կարծր են և չեն ուտուիր։ Սոխի շատ ախորժաբեր է, հետեւաբար շատ հաց կը կերցնէ։ Գիւղացիները կ'ըսեն. «Ջամպուրը հացի խըռում ը»։ Ըսել կ'ուզեն անոր հետ հացը չափէն աւելի կ'սպառի։ Այս համեմահամ բանջարը գաւառին ամէն կողմը ծանօթ է միեւնոյն անունով։ Քուրդեր և Թուրքեր ալ միեւնոյն բառը կը գործածեն՝ առանց հնչումի որեւէ փոփոխութեան։

Դաղձ.— Մասնագիտական բառ մը, որուն «ն» տառը ջնջուած է գաւառական հնչումին մէջ։ Վայրի անանուխ կարելի է անուանել զայն, որովհետեւ տերեւներուն մեծութիւնն ու ձեւը անանուխին տերեւները կը յիշեցնեն, միայն դաղձին տերեւներուն տակի երեսը սպիտակ խաւ մը ունի։ Առուներու եզերքը, կամ ջրառատ վայրերու մէջ առատօրէն կ'աճի։ Անանուխին չափ զօրաւոր հոտ չունի համն ալ նուազ համեմային է։

Մերթ լուալէ յետոյ աղին մէջ թաթխելով կ'ուտեն, բայց իր գլխաւոր գործածութիւնը սա է որ թանապուրի մէջ կը մանրեն և կ'եփեն թերեւս զայն աւելի դիւրամարս կը դարձնէ։

Առանց դաղձի թանապուր չեն եփեր։ Յարութեան Ճրագալոյցին երեկոյին, պահքը լուծող առաջին կերակուրը՝ դաղձով թանապուրը պէտք է որ ըլլայ միշտ։

Գարունէն մինչեւ աշուն, ամէն ատեն ան կը գտնուի ջուրերու մօտերը, ամէն ատեն գիւղացին զայն կրնայ ունենալ քանի մը վայրկեանի մէջ, որովհետեւ լեռները, հեռաւոր դաշտերը երթալու և զայն փնտռելու պէտք չկայ միւս բանջարեղէններու պէս, այլ տուներուն կից կամ մերձաւոր պարտէզներու մէջ կամ առուներու եզերքը կ'իջնէ թանապուր եփող կինը կամ հարսը քանի մը վայրկեանէն կրնայ ուզածին չափ քաղելով տուն բերել։

Դաղձին ջուրն ալ կը պատրաստեն, և իբրեւ դեղ կը գործածեն։ Դաղձի ջուր կը պատրաստեն մեղմ կրակով դաղձը եռացնելով։ Բուժական ժամանակ այս արգանակը պաղեցնելէ յետոյ շիշերու մէջ կը լեցնեն և կը պահեն հարկ եղած ատեն գործածելու համար։

Կ'ըսեն թէ երբ մէկուն լեզուն բռնուի, այսինքն չկարենայ խօսիլ, դաղձի ջուր կը կաթեցնեն քիթին ռունգերուն մէջ։ Անոր ազդեցութեամբ ենթական իր խօսելու կարողութիւնը կը վերստանայ։

Դաղձը երբեք խաշած չեն ըներ, ոչ ալ իւղով կը տապկեն անով

կերակուր պատրաստելու համար, իր գերը միայն այնքան է, ինչքան որ վերը բացատրեցի։ Ձայն չորցնելու խակ պէտք չունին, որովհետեւ ձմեռն խակ թարմ դալար գտնել կարելի կ'ըլլայ միշտ։

Առուոs (առուօտա)։— Ասիկա ինքնատրոյս խոտանդէն մը չէ, զոյն կը մշակեն մանաւանդ պէս պէս կ'ըսէ թէ միայն իրրեւ բանջարեղէն մը, այլ նաեւ կենդանիներու իրրեւ կեր ծառայող խոտ մը։ Առոր մշակութեան կը յատկացնեն ամբողջ արտ մը կամ նոյնիսկ երկու արտեր։ Կը հերկեն գոնէ երկու անգամ եւ կը սերմանեն։ Գարնան սկիզբները, Մարտ եւ Ապրիլ ամիսներուն երբ առատ հազիւ գետնէն մէկ երկու մատնի մէծութեամբ չափ բարձրացած ու գեռ մատղաշ է, հարեր ու ալիքներ կը քաշեն զոյն առանց սրսմաշէն հանելու, եւ իրենց գաղտնիներուն մէջ լեցնելով տուն կը տանին։ Կը լուան, կը մաքրեն, կը խաշեն եւ պահոց օրերուն, խաշելին վրայ մեղր քիչ մը ալ ցանելով կ'ուտեն, խակ ուտիք օրերուն ալ, կը տապակեն իւղով ու հաւկիթով։ Շատ համով բանջարեղէն մըն է։ Նաեւ, ձմրան համար մաս մը կը չորցընեն, ուրիշ բանջարեղէններու հետ խառնելով կերակուր կը պատրաստեն։

Ապրիլ ամսուն վերջերը կամ Մայիսի ընթացքին իր ամբողջ կը հասնի մինչեւ 70 սանթիմէթրի բարձրութեան, այն ատեն կը ծաղկի եւ բանջարեղէն ըլլալէ կը դադրի Ծաղկած վիճակին մէջ, չեն թողուր որ կենդանիները ուտեն զայն, որովհետեւ կը փոխի. ուստի վնասակար կը համարին։ Հասունցնելէն յետոյ մանգաղներով կամ գերճուններով (գլեյներ) կը քաղեն։ Քաղուած առուոյտը բուռ բուռ ածելով եւ իրարու վրայ դնելով կ'ոլորեն եւ երեք չորս մէթր երկայնութեամբ պարանի մը ձեւը կուտան անոր։ Ձայն լաւ մը ոլորելէ յետոյ երեք ծալք ընելով իրարու վրայ կը դարձնեն։ Ասոնք իրարու հետ կ'ոլորուին ու այլեւս չեն քակուիր։ Այսպէս ոլորուած առուոյտի քանակութիւնը փիլայ կ'անուանեն, եւ ոլորելու գործողութիւնն ալ՝ փիլոյել՝ ներգործական բայով կը յայտնեն։

Երեսուն փիլայ առուոյտը մէկ բարդ կ'անուանեն բարդ մի առուոs երբ ըսեն, երեսուն կապոց կամ փիլոյ կը հասկնան։ Այս փիլաները չորցնելէ յետոյ մսուրքներու մէկ անկիւնը կը չարեն։ Ձմրան եղանակին զոյն առաւօտով մանրելով յորդի եւ եասի հետ կը խառնեն եւ կենդանիներուն իրրեւ կեր կուտան։ Սա վիճակին մէջ ան վնասակար ըլլալէ կը դադրի, եւ ընդհակառակն, անոնց օգտակար կ'ըլլայ իրրեւ լուսոգոյն անուշդնելին մէկը։

Փերփեր։— Սա ալ ինքնատրոյս բանջարեղէններու կարգին կը պատկանի։ Ոչ լեռներու մէջ եւ ոչ ալ ուրիշ խոպանուտներու վրայ կ'աճի։ Կը գտնուի լոսկային արտերուն մէջ պատէրներու եւ առուոյտի արտերուն կորզերը, ուր մեծ առատութեամբ կ'աճի առ-

տակներու եւ ուրիշ գալարային խոտերու հետ խառն։ Գարնան ներկայի չի գտնուիր, միշտ ամբան ընթացքին, մինչեւ աշնան առաջին ամառան լրումը կարելի է գտնել զոյն կանանչ վիճակի մէջ։

Ձայն կը քաղեն, եւ թարմ վիճակի մէջ կը խաչեն եւ իւղով կը տապկեն, համը քիչ մը թթու է։ Այս թարմ վիճակին մէջ, կը դործածեն նաեւ ուրիշ կերակուրներու հետ ալ, ինչպէս անով կը պատրաստեն պոռանի եւն։

Ձմրան եղանակին համար ալ կը պահեն զոյն երկու վիճակներով։ Առաջին. զոյն նոր կը խաչեն, յետոյ կը պաղչրեն, եւ ապա կը փռեն քանի մը օր արեւոտ չորնայ։ Չորնալէ յետոյ կը պահեն մանաւանդ ամանոցներու մէջ։ Առով կ'եփեն ձմեռը, փերփեր ապուր, և ուրիշ պահոց կերակուրներ՝ ձեժածի, և ուրիշ ապրցաններու հետ խառնելով։

Երկրորդ, գարձեալ զոյն կը խաչեն, կը պաղչրեն, և յետոյ մանուածապէս սեղմրուած կարասներու մէջ լեցնելով վրան՝ աղջուր կ'ածելցնեն այնքան որ ծածկէ, որպէսզի փերփերը աղջուրին երեսը չկուտակուի, վրան սալ քարեր ալ կը դնեն, որոնց ճնշումին տակ, մինչեւ վերջ, փերփերը. Ջուրին խորը ընկղմած կը մնայ։ Մնալով այսպէս, օրերով, աղջուրին մէջ, կը դեղնի, և գործածուելիք ատեհնին հասած, աղը մտած կ'ըլլայ։ Ասիկա, սոխով, սխտորով տապկելով չատ համով կերակուր մը կ'ըլլայ։

Այսպէս աղը դրուած փերփերը՝ աղի փերպեր կ'անուանեն, կամբր՝ աղի լահանայ, բեւեկնին՝ աղի բեկի եւն։

Ինքնատրոյս բանջարներու կարգը կ'ամբողջանայ՝ լահանուկով, բրոկիչով, սուսկով, ճճեղկահացիկով, պաղուկ մազիկով և պաղպու մօռուխով։ Առանցմէ լսանուկը կազմելու նմանութիւնն ունեցող բոյս մ'է, տակին անոր պէս տերեւները իրարու վրայ փաթթոց բոյս մ'է, սակայն անոր պէս տերեւները իրարու վրայ փաթթոց ատելով գլուխ կամ փոր չի կազմեր, և փոքր կ'ըլլայ. Բալուխ հիւսիսային գիւղացիներու անձանօթ է ատ բանջարեղէնը, ծանօթ է հիւսիսային գիւղացիներու անձանօթ է ատ բանջարեղէնը, ծանօթ է ան հարեւայիններուն։ Թրթուկիչը՝ թթու համ մը ունի, ունի խոշոր տերեւներ։ Ասիկա, իր թթուշ համին համար երբեմն առանց խառնելու կ'ուտեն։ Կարեւոր բանջարեղէն մը չէ։ Սուսկը երկու տեսակ կ'ըլլայ մէկ տեսակը կ'անուանեն գալու կամ օձու սուսկ, որուն տերեւները ակռաձեւ երեսը ածուխի պէս սեւ կ'ըլլայ. ուրիշ տեսակին ներքեւի

Ձնձղկահացիկը առաւօրէն կ'ուժ տրաներու մէջ, բայց իրրեւ կարեւոր բանջարեղէն մը չի համարուիր։ Ինչ անգամ զայն կը խաչեն և կը տապկեն։

Պառկուկ մազիկը որ Թևրանման բանջարեղէն մըն է, ինչպէս պարզ մօրուքը. իրրեւ ալդան կը գործածեն. տաքկինը կը չորցնեն նոյնպէս, և ուրիշ բանջարեղէններու հետ միասին խաչօն կ'ընեն։

Ահա, տասնք են ինքնաբոյս բանջարեղէնները, զորոնք Բալուի գիւղացիները, ամառ, ձմեռ, ուրէք տանն կրնան ունենալ առանց ծախքի։ Բազդատմամբ տանց անասկներուն չտառեքեան, մշակելի բանջարեղէնները անասկով չատ նուազ և քանակով նոյնիսկ անբաւական կը մնան, գիւղեր կան որոնք տարուան մէջ հազիւ քանի մը անգամ միայն մշակուած բանջարեղէն կ'ունենան։ Առանցմէ միայն լոպիկը, կազամբը, բազկը, սոխ, սխտոր, պան բացառութիւն կը կազմեն։ Դեռատնձոր չկայ. գիւղեր կան որոնք լոլիկի գործածութիւնն իսկ չէին գիտեր մինչէ 30–40 տարիներ առաջ. չոզգամ, տակ, ամբուկ, քիչ գիւղեր կ'ունենան, ան ալ չատ քիչ քանակութեամբ։ Բանջարեղէնի մշակութեան յետադէմ վիճակը, որքան ինքնաբոյս բանջարեղէններու առատութեան, նոյնքան երկրագործական ուրիշ զբաղումներու չատութեան արդիւնք է։ Գիւղացին որ այնքան ցորեան, գարիի, ոսպի, ֆիթի, եւնի, բամպակի, այգիի, ծառերու մշակութեան աշխատութիւններով կը կլանուի, չի կրնար ժամանակ գտնել, բանջարեղէններու մշակութեան լոյն ժամանակ յատկացնելու։ Կիներն ալ, որոնք գաշտի աշխատութիւնները հետաքրքրապէս կը բաժնեն այրերուն հետ, հազիւ կիրակի և տօնի օրեր կրնան ժամանակ գտնել տօնականներու մէջ, իրրեւ զբօսանք պարտէզներու բանջարեղէններու մշակութիւնն ընելով։ Բանջարեղէններու քիչ մը մշակութիւնը, ասկի, սխտորի, լոպիկի, կազամբի, եւնի, տանտիկիններն կ'ընեն, որովհետեւ, տնտեսային եղանակին անոնք հարկադրուած կ'ըլլան տունն մնալու, և տանէն գործերով պարապելու, այս գործերու չարքին, կ'ուզեցինն երբեմն տնտեսներու աշխատութիւններն ալ։ Առանք կը պատրաստեն, կը յարդարեն մշարանները, ասպր կը վաճեն (յետոյ պիտի բացատրեմ), կը քսխեն, կ'ոռոգեն, և բանջարեղէններ կը հաւաքեցնեն. տանց համար յատկացուած ժամանակը ուզերդ ժամանակ մը կը համարեն. այսինքն երբ տղամարդիկը տնտեսական գործերը աւարտէ ա'յն ատեն միայն տնտեսներու աշխատութեամբ կը պարապի։

Այժմ պիտի խօսիմ թէ գիւղացիները ինչպէս կ'ընեն բանջարաշմակութիւնը, և ա'ր կամ ինչ տեսակ գետիններու վրայ։

Բանջարաշմակութեան տեղերը գիւղերու տնմիջապէս քովիկը, տղբիւրներու հոսանքին տակ տուներու կզերքը ընտրուած

գետիններ են, որոնք եթէ միայն բանջարեղէններու մշակութեան յատկացուած են, ապա կ'տնուանին պիւղացիները. իսկ եթէ ուրիշ քերքերու կտղբին մաս մը գետին ալ բանջարեղէններու մշակութեան յատկացուած է, պարզապէս պաղչայ, պարտէզ կ'տնուանին, ուր կը գտնուին նաեւ մրգատու ծառեր։ Ագռաններըն՝ ամէն կողմէ բարձր կամ ուղի ծառերով, պատով ու փշալից ցանկով չքջապատուած պարտէզներ են։ Առանց բանուկ ճամբաներու եզերքը վերջացող տանմասը կը փակուի մէկ կամ մէկուկէս մէթր բարձրութեամբ և 75 սանտիմէթր հաստութեամբ չոր պատով մը, որուն վրայ կը գտնուի անցքը կամ դռնակը, որ կը փակուի ճաղդուռով մը։ Ճաղդուռը դուռ մըն է որուն մէջ տախտակի տակ, ճաղեր կը զետեղուին, իրարմէ 20ական սանտիմէթր տնջրպետով, և հորիզոնական գիրքով հաստատուած, երկու՝ իրարու հորիզոնական և ուղղահիգ գիրքով հաստ սիւներու վրայ, տտնցմէ մէկը՝ երկու ծայրերը վերին բարտարին և տատրին տակին մէջ ստացուող կրտնկներով կը վերջանայ. իսկ միւսին վրայ կը հաստատուի գարտը։ Տնչուչտ չատ հաստատուն դուռ մը չէ, բայց պարզապէս կենդանիներու և փոքրիկ չորտճի ազատներու գէմ տնցքը փակելով՝ ագռանները սպասովելու կը ծառայէ։ Թէեւ, տնտնք, տղբիւրները, երբեմն չտնգրնաքթիւնը կ'տնենան նոյնիսկ բտնալիներ չնկնելու և դուռը բտնալու։ Ագռաններըն չեն հետաքրքրուիր պիրտնք, բայց պարտէզներու մէջ երբեմն ծիրան, տալոր և ուրիշ պտուղներ գողնալու... կ'երթան, և երբեմն ալ բտնուելով ծեծով մը կը քաւեն իրենց յտնցանքը։

Ագռաններըն, ուրեմն, հաճոյատեսիլ վայրեր են։ Գալ պատրաստական ուրիշ տեսարժէքներու, հարտնկեր ու տղջիկներու կը փութան, վայրի խոտերը կը հաւնեն, կը մոքրեն, և համաչափ մշարաններու կը բաժնեն, կազմելով փոքրիկ ակօսներ, որոնք իրրեւ ուղի ծառայեն ոռոգումներու տատեն. կուտաներ, որոնք մշարաններուն թաւմբերուն յարմար մէկ կէսին վրայ թեղուած տնցքեր են, ուրկէ ջուրի հոսանքը ուղէն բտնուելով մշարային վրայ կը տարածուի։ Երբ մշարային ոռոգումը աւարտի, կուտաը կը փակեն ցեխով, և ջուրի հոսանքը կը կարուի մշարայէն։

Իսկ գաշտերու մէջ, միայն լոպիկի = լուբիա = մշակութիւնը կ'ընեն, ան ալ վերջին ժամանակներու մէջ, ուր պէտք զգացին ունենալ մեծ քանակութեամբ լուբիա արտադրելու, իրրեւ վաճառքի նիւթ և իրրեւ տան լիցք։

Կաղամբ.— Այս բառը Բալուի բարբառին բոլորովին անծանօթ է. գիւղացի թէ քաղաքացի լսածնայ բառը կը գործածեն։ Առարկամբ մշակութիւնը հետեւեալ կերպով կը կատարուի։ Նախ, պարտէզին կամ ագռաններու մէկ անկիւնը կամ տղբանցներու վրայ ան-

կանոն կերպով կը սերմանեն։ Մէկ քանի չաբաթէն խոտ կերպով կը ծլին հունտերը, և 5–8 սանդիմէթրի չափ երբ գետնէն կը բարձրանան, այն ատեն զանոնք սրմատով միասին հանելով ցանուած տեղէն, կը փոխադրեն նախապէս պատրաստուած մշտրանները մէջ, ուր որոշ անջրպետներով հատ հատ տողին մէջ կը տնկեն։ Բանջարեղէններու այս կերպ տնկարարութիւնը ատպր զարնել, իսկ տնկուելիք ծիլերը սրմատով հանուած, ատպր կ'տնուանին։ Ատպրը զարնելով տնկարարութիւնը տնդրաժեչա եղանակ մը համարուած է բանջարաշակուբներու մէջ. որովհետեւ կաղամբը, ինչպէս ուրիշ կարգ մը բանջարեղէններ, կրնան տճիլ լաւ կերպով եթէ իրարմէ որոշ կամ բաւականաչափ հեռու տնկուին. բայց որովհետեւ առաջին սերմնացուի, հունտերուն չատ մանր ըլլալուն պատճառաւ, անոնցմէ ընտրելագոյնը կարենալ գտնելը անկարելի է, ատոր համար ատպր զարնելու մէջօգին դիմած են։ Ծլած հունտերուն միջեւ կարելի է գտնել լաւագոյնները, և զանոնք մշտրաններու մէջ փոխադրելով, հոն համապատասխան հեռաւորութիւններով դիւրութեամբ ճշդել։

Ատպրը զարնուելեն օր մը յետոյ, առաջին ոռոգումը տեղի կ'ունենայ, ետքը մշտրանները չաբաթով կը ծածկուին, ինչպէս գարնուան առաջրներուն մէկ մասը։ Այս առաջին ոռոգումէն երեք օր, ապա չորս օր և վերջապէս չաբաթը և առ առաւելն 10–15 օրը մէկ անգամ տեղի կ'ունենան միւս ոռոգումները յաջորդաբար։ Լոհանան աշնան սկիզբները կ'սկսի գլուխ կապելու, այսինքն տերեւները կ'ամփոփուին, իրարու կը փաթթուին սեղմ կերպով, իրր կեդրոն ունենալով ծիլը որուն փոր ալ կ'ըսեն։ Մինչեւ աշնան վերջին սմմը, երբ այլեւս ցուրտերը կ'սկսին, եղեամը առաւօտները կը ծածկէ բաւականաւթիւնը, այն ատեն միայն լոհանաները քաղելու ժամանակը հասած կը համարին, ուսոի յատոցներով անոնց բոլները կը կտրեն, և էշերու բեռցնելով տուն կը փոխադրեն։ Կաղամբը եթէ ձմեռն իսկ առանց քաղուելու մնայ իր բոլին վրայ, անպատեհութիւն չեն տեսներ, ցուրտը զայն աւելի կը քաղցրացնէ կ'ըսեն։

Ըսի թէ բոլոր դիւղերը բանջարանոց չունին, մանաւանդ լեռնայիններուը. կաղամբը կը մշակուի գլխաւորապէս, Սէյմէխար, Սղամ, Սագրաթ, Թիլ, Թրլէ, Նաճարան, Ներքեղ դիւղերու մէջ։ Այս դիւղերուն մէջ մշակուած քանակութիւնը՝ ամբողջ գաւառին անբաւական է։ Այս պատճառաւ, ընդհանրապէս Խորբերդի լոհանան է որ կը վաճառուի, և աւելի յարգի կը համարուի իր թերթերուն սպիտակութեան ու քաղցրութեան համար. սակայն, ասիկա երկար ժամանակ չկրնար դիմանալ։ Բալուի լոհանային թերթերը կոշտանդրուակ են ընդհանրապէս, վորին կեդրոնական մասը, այն է ծիլը միայն պտիտակ է, բայց ատ աւելի երկար ժամանակ կրնայ դիմա-

նալ, մինչեւ Ապրիլ, նոյնիսկ Մայիս ամիսը կաղամբը տակ ջուրի մէջ անխաթար կը մնայ։

Լոհանան ձմրան յատուկ բանջարեղէն մըն է. որդէն Հոկտեմբեր ամսուն կը քաղեն, և խոշոկ յետոյ տակը կը դնեն երբեմն մանրացած երբեմն ալ մէկ գլուխը երկուքի ճեղքուած վիճակով։ Չհանուած կերպով տակը կը դնեն գարնան։ Խոշոկ յետոյ մուրտասանկուած կամ սեւցնրուած կոտոնները մէջ կը տեղաւորեն. գինքը ամրողջին ծածկելու չափ ալջուր կը լցնեն՝ թթխմորի յթոյթով խառնուած։ Վրան ալ կը ծածկեն քարերով, որպէսզի միշտ ջուրին մէջ ընկղմած մնայ, որովհետեւ ջուրին երեսը եթէ ելնէ կը սեւնայ, կ'ուրուի և հոտի կ'ըլլայ այդ մասը թափել։ 15–20 օր այսպէս մնալով այլեւս լոհանան աղը մտած կ'ըլլայ, այսինքն այլեւս կրնան զայն գործածել կերակուրներու մէջ։

Աղը դուռած կամ թթուռուած վերածուած լոհանան՝ տոլով միասին, մերթ սխտոր ալ խառնելով, տապկելով խաղ՝ կ'ուտենան, ատանց շատ աչխատութեան, բաւական համով կերակուր մը, որով կարելի է ժուր ատցնել։ Իսկ առհասարակ ապրուստներու հետ խառնելով կը պատրաստեն անոյ ապուր, եղինձ, նկիլով զայն խառնելով (խարկուած միասով), ուրիշ բանջարեղէններու հետ ալ խառն կը տապկեն։ Այսպէս իր գործածութիւնը շատ է Դեկտեմբեր ամիսէն սկսեալ մինչեւ Մայիս ամիսը։ Այնկէ յետոյ այլեւս չի գործածուիր, որովհետեւ, երբ կլիման տաքնայ, աղը դուռած լոհանան կ'ապականի, այն է լպրծուն վիճակ մը կ'ունենայ, համը կը փոխուի, և այլեւս դիւղացի տանտիկինը կը հարկադրուի կենդանիներու կերցնելու կամ թափելու։

Առար տերեւները, երբեմն, մանաւանդ քաղաքացիները, ձեռուած միասի ու ձաւարով լիցք կը չինեն։ Բաղարջային համար տիկտ ընտրելագոյն կերակուրներէն մէկն է, զոր տակայն գիւղացիները քիչ անգամ կը պատրաստեն, որովհետեւ, անոնք տարեցին մէջ հազիւ քանի մը անգամ թարմ միս կ'ուտեն. իրենց միս կը գործածեն միայն խաւարման, իսկ բանջարեղէնները կը տապկեն, առանց միսի, արդար իւղով, և պահոց օրերու համար ալ ձիրիկով կամ չոչմայի իւղով։

Պան.— Քուրգերը և թուրքերը իսօբ բառը կը գործածեն, բայց քուրդեր, երբեմն, պոճ բառն ալ կը գործածեն։ Սակայն յետոյ, սկսեն շատ գործածական բանջարեղէններէն է։ Սկիզբն աւելի հետ վիճակի մէջ կ'ուտեն զայն կերակուրներու հետ, կամ առանց կերակուրի հացի հետ միայն, հում կամ խորովուած։ Խորովելու համար, ածուխ վրայ մկկական փոքրիկ ծակ կը բանան, ուրկէ անոնց վրայ մէկական փոքրիկ ծակ կը բանան, ուրկէ անոնց մէջ մէկ մէկ քիչ ալ կը լցնեն, յետոյ չամփուրի վրայ անցնելով թո-

նիրի մէջ կը կախեն. մեղմ ջերմութեամբ կը խոնաւեցնէ, և ապա համեմուած իր կծութիւնը ախորժակ կը գրգռէ։

Ատոր մշակութիւնն ալ, լանջային մշակութիւնն նման աստր զարնելով կ'ըլլայ։ Կան մանր և խոշոր տեսակները, ինչպէս նաեւ կծու և անուշ տեսակները։ Բոլոր պաճերը ընդհանրապէս կծու ու յաճախ չատ կծու կ'ըլլան։ Մէյմիտր գիւղը կ'արտադրէ խոշոր ու նուազ կծու պաճեր։

Ա՛ս ալ, լաճանային պէս աղր կը դնեն։ Նախ, ապր դրուելիք բոլոր պաճերը կը ծակեն չիչով մը կամ չամիսուով մը յետոյ սեւ ձրթուած կարասի մէջ դնելով՝ վրան ապի ջուր կը լեցնեն մինչեւ որ ծածկէ զանոնք ամբողջովին, վրան քանի մը ալքատ ալ կը դնեն, և այսպէս խուրմով մը կարասին բերանը կը փակեն։ Քանի մը չաբաթէն, պաճերը աղր մտած կ'ըլլան։ անոնց կանանչ գոյնը դեղինի կը փոխուի։ Ասիկա աղի պաճ կ'անուանենք։ Երբեմն կերակուրներու մէջ կը մանրեն, գանոնք համեմելու համար, բայց յաճախ կերակուրներու հետ կ'ուտեն, կամ առակ հացի հետ՝ պահոց օրերը ու մեռոյ ժուռմ կ'անցրնեն։

Ասկէ զատ, թէլերու վրայ անցնելով թարմ պաճերը, անոնցմէ չորոցներ կը կազմեն, և չորոտիններու պատերէն կամ առիքէն կախելով ամրան եղանակին կը չորցնեն. օդին մէջ այսպէս չորցնելէ յետոյ, թոնիրներու մէջ կը կախեն երեկոյին, հոն մեղմ բարեխառնութեամբ մինչեւ առաւօտ լաւ մը կը չորնայ և փխրուն կամ բեկուն վիճակ մը կ'առնայ։ Ասկէ յետոյ թակով, կամ տանդով կը ձեծեն և կամ երկանաքարով կ'ալան ու առոյ կ'ուշնանան մանր և կարմիր պղպեղ, զոր կը պահեն կերակուր համեմելու համար, գիւղացիներուն՝ գրեթէ, սեւ պղպեղը բոլորովին անծանօթ է, բայց ոչ՝ քաղաքացիներուն։

Տակ.— Ձակնդեղր այսպէս կ'ուռուանեն։ Ա՛ս ալ պաճին և կաղամբին պէս կը տնկեն։ Վերջին ժամանակները, ատոր մշակութիւնը հետզհետէ նուազելու, և գրեթէ անկարեւոր դարձաւ։ Ասիկա ալ աշնան մէջտեղին կը հանեն գետնին տակէն։ Ջոյն խաչելէ յետոյ կ'ուտեն, չատ քաղցր համ մը կ'ունենայ, կամ թէ խաչելէ յետոյ ատոր թթուռուկը կը պատրաստեն քացախով։ Ատոր տերեւները տակի բազուկ, կամ պարզապէս բազուկ կ'անուանեն։ Ա՛ս ալ կերակուրներու հետ միասին կ'եփեն, իբրեւ բանջարեղէն։

Բողկը, տակին պէս քիչ կը մշակուի։ Երկու տեսակներ կան. սպիտակ բողկը և սեւ բողկը, սեւ բողկ անուանը կուտան անոր համար որ, անոր կեղեւը սեւ է։ Երկուքն ալ կծու են, և կ'ըլլան խոշոր։

Աշնան վերջին ամսուն գետնին մէջէն կը հանեն, և առնն տա-

նելով բակերու մէջ կը թաղեն, որպէսզի թարմ մնայ, ձմեռը կը հանեն անկէ և առանց խաչելու կ'ուտեն։ Ներքին կարգ մը հիւանդութեանց օգտակար համարելով զայն, առաւօտները, մեղրով միասին կը կերցնեն հիւանդներուն։

Շողգամն ալ, երեւոյթով բողկին նման է, բայց հասով կը տարբերի անկէ։ Առով ապրը կ'եփեն ծողգամ ապուր անուանով։

Սոխի ու սխտորի մշակութեան համար մանուածոր արտեր կը յատկացնեն, ածուներէն զատ, երբ մեծ քանակութեամբ արտագրել հարկ ըլլայ, երբ սոխը հասունցայ և պոռ կազմած, կամ ծաղկի և հունտ ձեւացնէ. այն ատեն հանած կ'ուտեն և մնացած տերեւները, որ դատցած են և չեն ուտուելր այլեւս, կը կոխկռտեն, որպէսզի հողին մէջ գտնուող սրմասը կամ գլուխը զօրանայ։ Քանի մը չաբաթ այդ վիճակին մէջ մնալէ յետոյ, գետնէն կը հանեն, մէկ երկու օր արեւը պտնելէն յետոյ, նեղաի տան մէկ անկիւնը կամ կտրանները մէջ կը լեցնեն ձմրան եղանակին գործածելու համար։ Ամէն գիւղ մեծ քանակութեամբ սոխ չարտադրեր, ուստի չատեր կ'ստիպուին դրսէն գնելու՝ փոխանակութեամբ։

Սխտորի մշակութիւնն ալ նոյն եղանակով կ'ընեն։

Լոպիկ կամ լուբիա։ Լուբիա բառը անծանօթ է գիւղացիներուն ընդհանուր առմամբ լոպիկ կը գործածեն, նոյնպէս քաղքենին չատերը։ Լոպիկը երկու տեսակ է հոն. մէկը պաղչի լոպիկ կ'անուանուի, իսկ միւսը՝ դաշտի լոպիկ։ Պաղչի լոպիկը ածուներու մէջ կը ցանեն, անոր քոյսը բակերի պէս կը մագլցի. ուստի երբ բաւանալէն յետոյ քիչ մը բարձրանան, անոնց մօտ՝ մէկուկէս, երկու մէթր կտրուածքներով տարբիններ կը անկեն։ Հետզհետէ լոպիկին նուրբ ցօղունները ամելով տարբիններուն չուրջը կը փաթթուին և մինչեւ գագաթը կը բարձրանան։ Շաբաթը անգամ մը կանոնաւորապէս կուռ գագաթէն մինչեւ տարրատը։ Հետ մը որ սկսին լոպիկ տալ, այլեւս հարանները պարբերապէս կը քաղեն խոշորները, իսկ մանրերը կը թողուն որ խոշորնան։ Քաղուած լոպիկներէն կերակուրներ կը պատրաստեն կամ զանոնք կը չորցնեն, ու ձմրան համար կը պահեն։ Այս լոպիկին պաճուձկները կ'ըլլան երկայն, լայն, մսուտ, և հատիկները այնքան խոշոր չեն ըլլար, ուստի, չատ համեղ կ'ըլլան։ Իւղով ախորժակ կը տապկեն և ախորժահամ կերակուր մը կը պատրաստեն անով։ Կամ ըլլայ թարմ, ըլլայ չոր, ձուլորով և խարկուած միասպուր և կամ եղինձ կ'եփեն։ Ատոր հատիկներն ալ գոյնզգոյն կ'ըլլան։

Գալով դաշտի կարմիր լոպիկին, սոխիկ, սրտերը վարելէ յետոյ կը ցանեն։ Այս տեսակին ցօղունները չատ չեն բարձրանար, հազիւ

60–70 անդիմէմբր կը լուծանան, կը ծակին, ու կ'ակռան լակիկ տալ։ Աւոր պռոշկները նեղ և ուռած կ'ըլլան, ուստի հասկինները՝ ուելի փոքր են քան միւսին հասկինները։ Կը թողուն որպէսզի լաւ մը հասունանան։ Հասունալէն յետոյ կը քաղեն կամ կը ժողվեն, և կը թողուն որ չորնան, յետոյ հասկինները կնգեւանէն կամ պռոշկնեբէն կը զատեն, թակով ձեղլով։ Ասկէ կ'ունենան ինչպէս կ'ըսեն երկրորդ տեսակ լակիկը, զոր գաշաբ լակիկ կ'անուանեն։ Ասիկա վաճառականի կամ վաճառելի լաբրան է։

Ձերմակ լոբիան (Ֆասուլիա)։ Ասիկա մինչեւ 1870 թուականը այնքան տաստաբեամբ չէր մշակուեր, և նոյնիսկ գեռնախնճորեն պէս այնքան ծանօթ չէր գիւղացիներուն։ Կը թուխէ, վերջին ժամանակները անոր մշակութիւնը Խարբերդէն Բարս տարածուած ըլլայ։ Այս ճերմակ լակիկը քիչ կը զարմանալի։ Պղպէի լակիկն է որ շատ կը վնասուի գիւղացիներու կողմէն։ Իսկ գաշաբ լակիկն է որ այլ երկրագործները կը մշակեն, միւսը, ինչպէս լաւ քանջարեղէնները կիներն են որ կը մշակեն։

Լակիկը, ուրեմն, մշակելի քանջարեղէններու մէջ կարեւոր տեղ մը կը գրաւէ, թէ՛ իբրեւ պաշար, և թէ՛ իբրեւ վաճառականի արտադրութիւն։ Սմբուկը շատ քիչ կը մշակուի, և քիչ ալ կը գործածուի։ Իսկ գեռնախնճորը հայ գիւղացին տակէ քաղաքացիները կը ներ ուսոյ անունն անգամ լսած չէր, այժմ միայն քաղաքացիները կը գործածեն, ան ալ երբեմն, Խարբերդէն առնուելով։

ԿԱԹՆԵՂԷՆ

Բաղուի գիւղացի երկրագործ ժողովուրդը թէպէտ և կաթնատուներ կը պահէ, այսինքն, մատակ (էգ գոմէշ), կով, ոչխար և այծ, սակայն անոնց կաթը չգնահատելու խնդրով չգիտեր գոյացնելը միայն իրենց տունին համար բաւելու չափ, իւղը, պանիրը, թարմաքը, չորքանը, բոմասը կը պատրաստեն, անկէ յետոյ մէկ անգամէ մսա մը ուտելու ըլլայ, կը ծախեն։ Աւելի ճիշդը, կը ծախեն եթէ շատ ախորժած ըլլան։ Վաճառի անունը սակայնօրէս անունն մեծ մասը կոմիսներէն կ'ըլլայ։ Ընդհանրապէս, ծախողները հաղագործ չեղող փոքր առեւտրականներ են, որոնք կը խնայեն կոմէշն, մատուցն կարագէն, ուրիշ պէտքերու հետ փոխանակելու համար։ Ասոնք միայն իւղը կը գործածեն զոնդաղան կերակուրներ պատրաստելու համար։

Այս խնայողութեամբ ուելցած իւղը, բուռասն ու բոմասը ծախելով՝ անկէ ուտոյ եկած արդիւնքը կը յատկացնեն իրենց անհրաժեշտ պէտքերուն։

Իսկ վաճառու մօտ ապրող գիւղացիները, մանաւանդ վաճառականները, ընդարձակ արօտավայրեր ունենալով, բազմաթիւ ոչխար և այծ կը պահեն փոխանակ արջառներու։ Անասնապահութիւնը և կաթնեղէնի առեւտուրը, անոնց ուտոյին չափազանց գործն եղած է։ Հոն, հազարաւոր այծերու համար արտադած մնունդը անասունները քազմախիտ կողմերու տերեւներն են։ Անասնապահը կ'ուշադրի միայն այս տերեւները կերցնելու այծերուն, ուրիշ ընելիք մը չունի, անոնց այդ մասին բնաւ ծախք մը ընելու հարկին տակ չի գտնուիր, վերջապէս ուտոյ իր կոմէն ըլլալիք գոյն ծախքերու, անասնապահը օգտուելով բնութենէն չնորհուած ձրի պարգեւներէն, կը չահագործէ այծերուն և ոչխարներուն մազը, միսը, բուրդը, մորթը, կաթը, իւղը, պանիրը, բուռասը, չորքանը և բոմասը։ Ինչպէս ըսի, արօտավայրը ձրի, առուներուն և աքանչելի ջուրը ձրի, լեռներուն և վեհաշաւաղներուն զմայլելի բայց գոյզգոյն ծաղիկները ու անապատ մորգերը նոյնպէս ձրի, ասոնց վրայ ուելցուցէք նաեւ կազդուրիչ և անմահ օդին մէջ ապրիլը գարնանալ ձրի, զոր կը վայելէ լեռնալճակ անասնապահը և կ'ապրեցնէ հազարաւոր այծեր ու ոչխարներ, առնելով օգտուելով այդ ձրի պարգեւներէն, իր անհատական վիճակը

դրած կ'ըլլայ ամէնէն ճամբ պայմաններուն տակ, առանց տակայն կատարելու անոնցմէ օգտուելու։

Լուսնթեակ անառնապատը ո՛չ միայն մնծագրական իւ, պանիր, թոմաա, թորոս կը ծախէ զանազան գնով վաճառականներու, այլ նաեւ կը ծախէ այգեպան մը մասնաւոր արտ ուլերը հատկանիշով, զանազան չափազրծով վաճառականներ, որ կը տանի զանազան ծախելու դաշտաթնակ գիւղացիներուս, իւրաքանչիւրը հինգ, վեց դահեկանի գիւղացիներէն անոնք որ նկատման թոյլատու միջոցներ ունին, այդ ծախուելիք ուլերէն ոմանք կը գնեն իրենց պէտքին համեմատ, պահելով զանազան մինչեւ յաջորդ տարուան աշնան ամիսները իրենց խաւարմատպաներ. տասը "չափիչ" կ'անուանուին։ Չափիչին միտը իր նմանը չունի, եթէ ըսեմ չափազանցութիւն բրած չեմ ըլլար, ո՛չ եգիպտոսի անզական փոքրիկ գառնուկին միտը, ո՛չ ալ Պոլսոյ խըբըճըքը չեն կրնար երբեք հաւասարիլ Բալուի պատուական չափիչներու միտին՝ համեղութեան եւ կակուղութեան տեսակէտով։

1.— Կ Ա Թ Ը

Մեր գիտցած չատ մը երկիրներուն կաթը առանց չոքարի չի խմուիր, մինչդեռ Բալուի կաթը, մանաւանդ արդէն չոքարուած ըլլալով, պէտք չունի ուրիշ ծախքերու, անոր համը աքանչելի է եւ թանձր մանաւանդ Յունիսէն սկսեալ մինչեւ Դեկտեմբերի վերջերը ալ ուելի համով եւ թանձր կ'ըլլայ։ Առաջ կաթ ունեցողները մեծ կոմաններու մէջ հաւաքելով զայն կը պարպեն բոյսերուն կոտերու մէջ (տղէ տաշտ), ուր կը մնայ մինչեւ որ անոր մակարդելու ժամանակը գայ, գողջ բաներ ունենայ։ Մակարդած կաթը պարզ թանով կ'ըլլայ։ Մակարդելէն վերջը, կտոր մը բանը քաց կը ձգուի, որպէսզի վրայի սերը անվնաս մնայ առանց խառնուելու մածունին հետ։ Եթէ կաթը առաւօտ ժամերուն մակարդած է, անոր վրայի սերը իրիկունը կը հաւաքեն տարածելով զայն տախտակ պատկերու վրայ, և մածունը յաջորդ առաւօտ կ'սկսին տալ կամ տղէ չմնացած խնոցիով և կամ տարբ համար մանաւանդ չմնացած տիկերով, ինչպէս որ տակէ առաջ նկարագրած եմ «Բուտագործութիւնը» վերնագրին տակ։ Յունիսէ սկսեալ կը կթուի Օգոստոսի վերջը, առաւօտ ունեցող գիւղերու մէջ, օրական երկու անգամ կաթ կ'առնուի այգեցին, ոչխարներէն,— առաւօտ, կէս օր և իրիկուն։ Կէս օրուան պատուն, կաթ կթելը, չատ հաճելի տեսարան մը կը պարզուի գիւղին "պեր" տեղին մէջ։

Հովիտը իր տրամադ այգերուն և ոչխարներուն համար, առաւօտուն, դեռ կէս օր չեղած, արօտավայրերէն պէտ տեղը կը թերէ, որ գիւղին մօտերը կը գտնուի ընդհանրապէս։ Կիներ ու աղջիկներ Խուլակը (գոյլ) ձեռքերնին առած կ'երթան հոն իրենց այգերուն ու ոչխարները կթելու։ Եռուզեռ մը կ'սկսի այդ միջոցին կիներու և աղջիկներու, որոնք անդադար գործունէութեան մէջ են, հետ ի հետ երթ ու դարձը ընելով գիւղէն պէտ տեղ պէտ տեղէն գիւղ, իրենց լեցուն կամ դատարկ կաթնամաններով։ Պէտ տեղը խանուած են բազմաթիւ այգեր ու ոչխարներ, որոնք անհամբեր իրենց սիրուն կ'ուելուն ու գառնուկներուն կատաղագին կ'սպասեն խլացուցիչ մայիսներով։ Տեղ մը սիրուկ չեն ըներ այդ անասուններու ցիչ մայիսներով։ Ուելուն և գառնուկներուն փոքրիկ հօտերն ալ իրենց հովիւներէն պէտ տեղը բերուած են, որոնք կը խաղան, կը ցատկրտեն, իրարու հետ կը կռուին, կը զարմանք գլխի գործելով։ Զարհճմներուն մէյ մը իրարու կը զարնեն իրենց պզտիկ եղջիւրներով, մէյ մը իրարու վրայ կը ցատկեն, հա հոն կը վազեն արհամարհելով հովիւներուն սպառնալիքը, առանց ու անոնցմէ կերած փոքրիկ գառագանի հարուածները։ Մայրերնին կը վնասեն այս փոքրիկ անասունները անդադար հնձուքով մը, կաթի համար, երբեք, վասնզի անօթի չեն, փարերնին կուշտ են լեցուած թարմ կանանչ խոտերով։ Անոնց վնասածը մայրերնին է, որոնց գործողութիւնը վայելելու, անոնց լեզուներէն լիզուելու, համբուելու սրտմտոյ կերտուն է որ պիրկնք մղած է այդ սիրտ հատցնող անհանգստութեան։

Այգերուն, ուելուն, ոչխարներուն և գառնուկներուն անվերջ մայիսները, կաթնատու կիներուն և աղջիկներուն վսեմիսանուչ ձայները, հովիւներուն սպառնական սաստը, հանդէպ իրենց հօտերուն և անոնց մէջ կարգ պահելու քրտնեցուցիչ ժխտարութիւնները, չղ երեւոյթ մը տուած են պէտ տեղին, կեանքն ու ոգեւորութիւնը հոն վերադարձած են այդ ժամուն, և պէտ տեղը կարծէք թէ ծօնաւոր վաճառի մը տեսարանը կը ցուցադրէ։ Վերջապէս կաթ կթելու դործը կ լրանայ, անասուններուն հօտերը հովիւներէն կ'առաջնորդուին դարձեալ դէպի արօտավայր հոս ժամ մը կամ երկու ժամ հանգիստ ընելէն յետոյ։

Ըսի թէ մածունը կը հարեն խնոցիով կամ տիկերով անկէ իւղ առնելու համար, եւթե իւղը կը լուսն պղպ մաքուր ջուրով քանի մը անգամներ, որպէսզի անոր մէջէն թթուած թանը քամուելով դուրս ելլէ անկէ։ Ցետոյ, այդ զատած իւղը բաւականաչափ պղպ չաղնէն վերջը կը դնեն իր յատուկ տաներին մէջ, և այսպէս, հետզհետէ իւղը հաւաքելով մածունէն, կը պահեն յետոյ հալելու և ա-

ղէն զատելու համար, կամ եղածին պէս վաճառելու համար։ Այդ իւղամանը լեցուելէն յետոյ, ուրիշ մը կը պատրաստեն, հոն, օրը օրին դրուելիք իւղին համար։ Անոնք որ բազմաթիւ կովատնտեսութիւններ ունին, ընականաբար իւղամանները շատ կ'ըլլան, և կամ քիչ՝ որ նուազ կով ունին։ Յետոյ, բոլոր իւղամաններուն իւղը կը լեցնեն խոշոր տիկերու մէջ, այնպէս որ իւրաքանչիւր տիկ 50-60 քաշ իւղ կը պարունակէ, զոր բառնալով ուժեղ ջորիներու, կը տանին հեռաւոր քաղաքներ, հոն ծախելու համար իւղավաճառներու։

2. — ՊԱՆԻՐԸ

Պանիրը կը պատրաստեն կաթէ, զոր, լաւ մը եռացնելէն վերջը, կը լեցնեն տաշտերու մէջ, ուր կը թողուն մինչև որ անիկա գաղջ ըլլալու աստիճանին հասնի։ Նոյն պահուն անոր մէջ կը դնեն ոչխարի և կամ այծի միզամանը իբրև կաթը խմորող նիւթ, ու այդպէս կը թողուն քանի մը ժամ տաշտերու մէջ, անկէ յետոյ ամբողջովին թանձրանալով պանիրի կը վերածուի։ Յետոյ կ'սկսին զայն բոլորաձև կաղապարներու վերածել և տեղաւորել իրենց յատկացուած ամաններուն մէջ, ճնշումի կ'ենթարկեն անոնց վրայ ծանր քարեր դնելով, այս ճնշումէն պանիրին մէջ մնացած աւելորդ ջուրերը կը քամուին։ Յետոյ նորէն կը հանեն զայն ամաններուն մէջէն ու կ'սկսին վերածել փոքրիկ շերտերու, աղելով ամէն մէկ շերտ պանիրը, կարգով կը շարեն իրարու վրայ պանրամանին մէջ։ Թրքահայաստանի բոլոր գաւառներուն, և մանաւանդ Բուլու գաւառակին պանիրը աւելի իւղոտ է, վասնզի հոն սովորութիւն եղած չէ ուրիշ օտար երկիրներու պէս կաթէն իւղը առնելէն վերջը պանիր պատրաստել, այս պատճառաւ համեղ է և աւելի սննդարար։

3. — ԹՈՐԱԽ

Թորախը կաթնեղէն մըն է. կը պատրաստեն իւղը առնուած զուտ թանէն, այսինքն թանը եռացնելով, զայն կը լեցնեն ճերմակ կտաւէ պատրաստուած քիչ մը մեծկակ տոպրակներու մէջ, յետոյ զանոնք կը կախեն ձեղունէն, թանջուրը, որ եռացմամբ բաժնուած է պանրիկէն, կը մզուի և կը հաւաքուի ամանի մը մէջ, կախուած տոպրակին տակ զետեղուած։ Երբ այլևս տոպրակներուն մէջ քամուելիք թանջուր չի մնար, այն ատեն տոպրակները ձեղունէն վար կ'առնեն, բանալով կը պարպեն անոնց մէջէն թանձր պանրիկը, որ թորախն է։ Յետոյ զայն աղելով կը դնեն հողէ մասնաւոր ամանի մը մէջ։

Թորախը պատրաստելու այս գործողութիւնը կը շարունակուի ամէն օր այն ատեններուն մէջ, ուր առատ կաթ ունին և հետևաբար ամէն օր խնոցի կը հարեն։ Այս ամէնօրեայ պատրաստուած թորախը կը հաւաքեն քանի մը մեծկակ կճերու մէջ, բայց աղելէն վերջը։ Յետոյ կը պարպեն լայն տաշտերու մէջ, ուր կը շաղեն դարձեալ աղով, և մաս, մաս անկէ կը լեցնեն անոր համար մասնաւոր շինուած ուլերու մորթէ տիկերու մէջ։ Մորթէ տիկի մէջ կը դնեն, որովհետև մորթը թորախը աւելի զերծ կը պահէ։ Ամէն մէկ ուլի տիկ գրեթէ 12-15 հոխա թորախ կը պարունակէ, ասիկա թէ կը ծախեն և թէ ձմրան ընտանիքին կ'ուտեն, մանաւանդ գինի խմողները գինիին վրայ թորախ ու սոխ կ'ուտեն, վասնզի ախորժակ կը բանան ատոնք, որքան ուտեն թորախ ու սոխ այնքան գինին ախորժելի կու գայ իրենց։

4. — ԹՈՄԱՍՏԸ

Թոմաստը միւս կաթնեղէններուն պէս ամէն գնով չի ծախուիր, վասն քանի ունեցողները հազուադէպ պարագաներու տակ, միայն կրնան ճաշակել անոր համը։ Հարուստ ու քաղաքցի ունեւորները զայն կը վայելեն յաճախ և առատօրէն։ Գիւղացի ընտանեպահը եթէ աւելի կաթ ունենայ իր տանը համար թոմաստ կը պատրաստէ, բայց ո՛չ միւս կաթնեղէններուն չափ առատ։ Անոր համար որ թոմաստը միւսներէն շատ աւելի արժէքով կը ծախուի և հետևաբար ամէնէն աւելի շահաբեր է։ Քանի մը խօսքով կ'ուզեմ ընթերցողներուս բացատրել թէ թոմաստը ինչպէ՞ս կը պատրաստուի։ Ասիկա խառնուրդ մըն է կաթնեղէններու, զայն պատրաստողները մասնաւոր փորձառութիւն ունեցողներն են։ Չափին համեմատ կ'առնեն կաթ, մածուն, կարագ, թարմ թորախ և սեր, և իրարու հետ խառնելով լաւ մը կ'աղեն և կը շաղեն, յետոյ զայն կը ձգեն իր վիճակին մէջ մինչև օր մը, որպէսզի ցամքի ան։ Անկէ վերջը մաս, մաս կը լեցնեն, կամ աւելի ճիշդը կը դնեն անմազ լերկ տիկերու մէջ, որոնց վրայ բաւական ծանր քարեր կը դնեն, որպէսզի թոմաստը լաւ մը ամրանայ և օդը պարպուի այդ ծանրութեան տակ, տասը կամ տասնհինգ օր անցնելէն վերջը կրկին կը հանեն զայն այդ լերկ տիկերուն մէջերէն՝ դնելու համար այս անգամ ուլերու կամ այծերու մազոտ տիկերու մէջ, ատոնց վրայ դարձեալ ծանր քարեր դնելով կը թողուն զայն այլևս մինչև որ յարմար ժամանակը գայ անոր ծախուելուն։ Ամէնէն համեղ և ամէնէն սննդարարն է կաթնեղէններուն մէջ թոմաստը։

5.— ՁՈՐԹԱՆԸ

Ձորթանը նոյն ինքն թռչուն է, սակայն թէ թռչունը լաւ մը սպրիշէն յետոյ, կը լեցնէ ուրախ մազաղ ախկերու մէջ, իսկ անկէ մաս մը առնելով փոքրիկ գնդիկներ կը շինէ և կը չորցնէ զանոնք փայտէ սեղաններու և ուրիշ տեղ ու տափակ տախտակներու վրայ, յետոյ զանոնք կը դնէ արեւին տակ, որպէսզի չորնան, այս է չորթանը։

Ձորթանն ալ ամէն լեցքին մէկ մասը կը կազմէ, բայց միայն ձմեռուան եղանակին մէջ կը գործածուի գրեթէ բոլոր, այնքան չարաթը երկու-երեք անգամ ապուր կ'եփուի չորթանով ու ծնծղաձուկ միասին, ինչպէս կ'եփուի գարնան և ամառուան եղանակներուն մէջ ծնծղաձուկ թանապուրը։ Հոն, հինէն իվեր սովորութիւն եղած է, որ ծնծղաձուկ ձրագալոյցի իրիկուան ճաշին, առաջին կերակուրը չորթան ապուրն ըլլայ։ Իսկ զատկի ձրագալոյցի իրիկուան ճաշի սեղանին վրայ ծնծղաձուկ եփուած թանապուրն ըլլայ։ Այս երկու ապուրներուն նամեզութեան իրարմէ տարբերութիւնը, բաւական զգալի կ'ըլլայ, սակայն թանապուրը չատ աւելի համեղ և ախորժելի է, քան չորթանապուրը, մանաւանդ երբ առաջինը դաշծով եփուած ըլլայ։ Երկու ապուրներն ալ թէ դիւրամարս և թէ անդադար են։

Ձորթան ապուր եփելու ժամանակ, նախ, զայն հարել պէտք կ'ըլլայ, հարելու գործողութիւնը հնաոճեան է,— առնտիկինը հարուելիք չորթանին կարը կը պատրաստէ, որ մանաւանդրաբար անոր համար չինուած է, գրեթէ մինչեւ կէսը, կամ քիչ մը աւելի անոր մէջ գաղջ ջուր կը լեցնէ, յետոյ այդ ջուրին մէջ կը լեցնէ չորթանէն հինգ կամ վեց գնդիկներ ու կ'սկսի զանոնք խառնել չորթնահար կոչուած յատկապէս չինուած ու յղկուած փայտով մը, մինչեւ որ այդ գնդիկները լուծուին ջուրին մէջ. ասոնք, այս թանով կ'եփուին չորթան ապուրը։ Բարեկենդանի և ուրիշ ասոնական օրերու մէջ երբ առուն ըսուած չատ յարդի կերակուրը կը պատրաստուին խոտ քարակ հացերէ, վրան կը լեցնեն հարուած չորթանէն, նոյնպէս՝ տաղուած իշոյ, որ կ'ըլլայ իրենց համար պատուական կերակուր մը, չմոռնալով ըսելու որ ախտոր ալ կ'անցնեն անոր վրայ։

Ա. ԳԼՈՒԽ

ՎԱՌՔ

Ջնաւորդաբի համար, Բալաբ դիւղացիները կը գործածեն երկու դիւաւոր նիւթեր. փայտածուխ և կենդանիներու քակտուները։

Առանձ երկու կարգերու կը բաժնուին, անոնք, որոնք աւելի կ'արտադրեն, և անոնք, որոնց արտադրած ջերմութիւնը մեզմ է բաղդատմամբ առաջիններուն։ Առաջինները, որոնց գլխաւորն է՝ կաղնի փայտը, ճիւղ կամ արմատ, ձմեռուան ցուրտ եղանակին, տան ջեռուցման համար օճախներու մէջ կը վառուն, նոյնիսկ եփելու համար կերակուրներ ալ։ Թոնիրները տաքցնելու համար մասնաւորապէս խարկուր կը վառուն, որուն ջերմութիւնը կաղնի փայտին ջերմութենէն չատ կաղաց, և երկար տաեն չափաւոր բարձրութիւն մը կը պահէ, և չատ կը յարմարի հաց եփելու կերակուր եփելու համար կաղնի փայտին հետ կը գործածուի ծեփը որուն ջերմութիւնը աւելի տարբ է բայց նոյնիսկ տեւական ու կանոնաւոր։

Թուրզի, այն է տմոններ թրծելու համար գործածուող ծեփ, յարդ, յղկեր (դիւրավառ ճիւղեր), կշղռաբ, ու քիչ տեղամ քար-կշղռաբ և տեղ կը վառուն։

Իրրեւ վառք. ուրենի, դիւղացին կը գործածէ կաղնիի ճիւղերը և արմատները, խարկուր, ծեփ, ատրպաս, աթար և զանազան ծառերու ճիւղեր ալ երբեմն. ինչպէս՝ բարտիի, թմենիի, սուենիի, որթատունկի չոր ճիւղեր, չոր չմայի, ձանձ եւն։

1.— ԱԹՍԸ

Ըսած եմ թէ տխտուներուն յատակը ընդհանրապէս կը տարածկեն տափակ քարերով, և անոր վրայ մանր ու տրեւով չորցուած Քրիքը (խուշդի) սակայն աւազ և իրիկուն կը փռեն չափաւոր թանձրութեամբ, այնքան հինգ-վեց սանտիմի չափ, որպէսզի անասունները անոր վրայ նստին։

Օրը երեք անգամ անոնց նստած տեղերը ցախաւելով կ'աւլեն և գոմնաքը կը լեցնեն prեեփոսին մէջ (պրուն), ու անոնց տակը խուզի կը փռեն, բայց հակառակ որ օրը երեք անգամ կ'աւլեն, նորէն մաս մը կը մնայ մէզերուն ու Քրիքներուն մնացորդներէն չոր խուշ-

կէին տակ, և այսպէս հետզհետէ թրիքի չոր կտրէր խառ մը կը կազմուի, ու չարունակուելով այսպէս չորս հինգ ամիսներ, ամէն օր կը թողու մէյ մէկ բարակ խաւեր աւարկուած քարերուն վրայ, որմէ կը գոյանայ գրեթէ տասը տանդիմ, դուցէ աւելի թանձրութեամբ կտրտցած քակորի չերտեր, որ է ամբարը։ Ապրիլ ամսուն մէջ, երբ այլեւս անասուններուն ախոռներէն դուրս կը հանուին, այն տաղն, կամ մէկ երկու չարաթ վերջը, իրենց գոմէն յարմարած օր մը, հողագործ գիւղացին վերոյիշեալ ամբարները կը հանէ ախոռին աւարկուած քարերուն վրայէն, և յետոյ մաքուր ջուրով կը լուայ անոնց ամբողջ յատակը, կը մաքրէ և կը պատրաստէ յաջորդ տարուան համար։ Ամբարը կէդալին պէս չէ, ըսի թէ կտրտր է և անոր պէս դիւրաւարձ ալ չէ։ Օճախներուն մէջ չեն վառեր ամբարը իբր վառելիք նկատ, այլ կը վառեն զայն հետ ամոնիակը թրծելուտեղ, նոյնպէս՝ ձէթ հանած միջոցին, երբեմն ալ կը թափեն զայն մոխրակոյտին վրայ, որպէսզի իրենց արտերը փոխադրեն իբր պարարտացուցիչ նիւթ։ Ամբարին վրայ տասը կուգայ ապխտակ բարբոսմը, որ աղբոտակի յատկութիւնն ունի, քանդերը այս նիւթէն վառօդ կը չինեն։

Այդ հինգ ամիսներու տեւողութեան միջոցին, քաղաքի արջառներէն օրական երեք անգամ կերը կ'ուղարկուի իրենց մօտ բնակարանները մէջ և կէս օրին ու եֆիմերուան տանը (իրիկուան մօտ) ալ զանազան իրենց կապերէն արձակելով՝ կը տանին աղբիւրը ջուր խմցնելու։ Անոնք կ'ըսեն (տալարը չրնչ) «տալարը չրնցէ՛ք, ճաշք ը էղեր, տալրուն նայէ՛ք օր (նայիլ=հոգ տանիլ) ընծա՛ք ըլ (անունք) ձիզի (ձեզի) նային» այսինքն, աշխատեցէք իրենց համար. այսպէս կ'ըսէ տան մեծը։

Տալարներուն աղբը, այսինքն թրիքը, օրուան մէջ երեք անգամ կ'ուղուի և զոյն կը լեցնեն թրքփոսին (պրուճ) մէջ, որ սխտորին մէջ մէկ կամ երկու հատ են, և որ երկու մէթր երկայնութիւն մէկ մէթր լայնութիւն և կէս մէթր խորութիւն ունին։ Սխտորին յատակը ըսի թէ մանուածոյ տախտակ քարերով աւարկուած է, ուր կէս օր, աւտու և իրկուն խուչդի (չոր մանրուած թրիք) կը փռեն մէկ երկու սանդիմ թանձրութեամբ, որպէսզի տավարները նստելու տեղը հանգիստ ընեն անոր վրայ։ Թրքփոսին կամ պրուճին մէջ լեցուած թրիքը, օրը մէկ կամ երկու անգամ կը պարպեն. մէկ մը տուեւօտուն, մէկ մ'ալ կէս օրէն յետոյ։ Ինչպէս ըսի, կը տանին զայն թափելու դուռներուն առջեւ և կամ կալին մէկ կողմին վրայ։

Այդ հինգ ամիսներուն մէջ, իրենց տեղերուն վրայ հետզհետէ դիզուած այդ թրիքները, իրարու նմանող, մեծ կամ փոքր, կտրտնս մէկ մէկ բլուրներ ըլլային անոնք։

2.— ԱՏՐՊԱՍ

Բարի կարգ մը գիւղերու մէջ ատրպաս կը չինեն կիները փողոցին և պարտէզին ցանկապատէն բաւական հեռու տանիքին մէկ անկիւնին վրայ։ Ատրպասին չրջագիծը գրեթէ 9–10 մէթր է որոշ վրայ չորս թրիքի պատեր կը չինեն, մօտաւորապէս մէկ ու կէս մէթր բարձրութեամբ, ու կը թողուն զայն այդ վիճակին մէջ առանց անոր վրան ծածկելու։

Փոքր սենեակի մը երեւոյթն ունի ներքինով և արտաքինով, սա տարբերութեամբ որ ատրպասը առանց ձեղունի է։ Անոր պատերէն մէկուն վրայ անցք մը կը թողուն իբրեւ դուռ։ Թէ ինչպէս կը չինէ ատրպասը գիւղացի կիրը և ինչո՞ւ համար։ Ցունիսի վերջերը երբ անձրեւի վախ չկայ, թրիքը օր ըստ օրէ կը հաւաքեն և առանց ժամանակ անցնելու, յարդի և ուրիշ դիւրաւառ նիւթերու հետ խառնած, ոտքերով կը չաղեն և կը սկսին ատրպասին պատերը հիւսել փոքր համաճաներու ձեւ մը տալով անոր, այնպէս որ այս հիւսքը ճշմարիտ պատ մը կը ձեւացնէ։ Հիւսելու այս գործողութիւնը «ատրպաս զարնել» կը կոչուի։ Ատրպասը, մաս մաս և օր աւուր կը զարնեն, այնպէս որ մէկ չորքը երբ կը հիւսուի, օր մը կամ երկու օր յետոյ ուրիշ չորք մը կ'աւելցուի նախորդին վրայ, այնպէս որ նախորդը արդէն արեւին տակ չփլչելու չափ հաստատուն վիճակ մը ստացած կ'ըլլայ։

Ատրպասը այս կերպով կը չինուի մինչեւ իր որոշ բարձրութիւնը։ Ատրպաս զարնելու գործողութիւնը այնքան ճարտարութիւն և փորձառութիւն չպահանջեր. գիւաւոր հարեւրեան և չափահաս աղչիկներուն գործն է. այրեր բնաւ մասնակցութիւն չեն ունենար այս աշխատանքներուն մէջ։ Ատրպասը կը մնայ իր դիրքին մէջ տանիքին վրայ մինչեւ Օգոստոսի վերջերը։ Ինչպէս ըսի, ան չորս պատերէ բաղկացած թրիքի չինուածք մըն է, որ պէտք տեսնուած է գիւղացի հողագործին կողմէն։ Բացատրեմ. գիւղացի հողագործը իր ցանած բամպակի արտերուն չորս եզերքներուն վրայ դղեակ և կանակերչաք կը ցանէ. դղեակը ծանօթ է ամէնուն, անոր մէջն ալ կայ պզտիկն ալ, կլորն՝ ալ երկայն՝ ալ, ասիկա թէ դիտնագործ է, թէ կանայագործ, զոր ի'սւտւն զանազան կերպերով, այսինքն միասով և թէ իւղին մէջ տապկելով։ Իսկ կանակերչաքը տարբեր բոյս մըն է, որ կը բարձրանայ իր արմատին վրայ գրեթէ մարդու հասակի չափ, բաժնուելով միւսներէն տասն իր արմատին վրայ քանի մը ճիւղերու։ Անոր հատիկները երբ կը քաղեն, կը լեցնեն ատրպասէ այդ անակներուն մէջ, ուր հատիկները՝ իրենց կճեպներէն կը լուծուին։ Այս մասին արդէն գրուած է։

Ա՛ս ալ չատ դիւրամուտ նիւթ մըն է, պարզ իրերէ վառօք կը ծածկեն, ոչնան եղանակին զայն առնիքներէն կզգուշանայ մով։ Աւար կրակն ալ չատ քարկ չըլլար։

3.— ԿԸՇԳՈՒՐ ԿԱՄ ԿՇԿԱՐ

Մարտ ամիսէն սկսեալ այլեւս դիզուած թրիքի բլուրներուն վրայ չեն թափեր կենդանիներուն քակտրները, այլ օրը օրին զայն կը կողեն տաղիքներուն, ցանիքներուն և դարպասին դուրսի և ներսի պատերուն վրայ, զոր չորցնելով կը վառեն զայն վեց-եօթ ամիսներու ընթացքին, այս կերպ կըշգուրին «ձեփ» ի՛ըսեն անոնք։ Աւար չինուածքին չատ մը ձևերը կատան դիւղացի կիներէն, այսինքն, տափակ, երկայն, կլորակ, մնծկակ, ու փոքրիկ, ընելով միևնոյն ատեն անոնց ամենուն կտնակներուն վրայ զանազան նախշեր։

Հունձքը դեռ չկատած, դիզուած բլրաձեւ թրիքի կոյտը կշգուրի կը վերածեն իրրեւ վառելիք բաւելու չատ հինգ ամսուան համար։ Այս կշգուրը «ձեփին» պէս քարակ ու տափակ չէ, այլ անոր ամէն մէկ հատը գրեթէ մէկ քիլոյէն ալելի կը կշռէ։ Եթէ աշնան վերջին ամիսներուն, ձմեռուան ու գարնան չաճախակի ձիւնն ու անձրեւները, օրը օրին ձեփուած կշգուրին չորնալուն արգելք չըլլային, հարկ չէր ըլար այդ հինգ ամիսներուն մէջ թրիքի հատաքման։ Գիւղացին իր ընելիք գործերը կարգի դրած ու գաղարտած է և պահուն կը կատարէ յաջորդարար։ Տանը մեծն որոշումը արուած է արդէն ամենէն օրուան մէջ այդ թրիքի կոյտը կշգուրի վերածելու։

Աւտուն կանուխ աշխատող երկտեր բաղուկները հան են, դիզուած թրիքին ուղիղ, ամէնքն ալ բազկիցած ու սթխուած, կոպմ ու պատրաստ՝ գործի սկսելու համար։ Նախ հեռուէր ճամբաներ ջուրը կը բերուի հոսեցնելով զայն իրենց նոր բացած ուժմամբ նեղկուկ ուղիներէ, կըշգուր ըլլալիք թրիքը մաս մաս այդ ջուրին մէջ խառնելու և խիւսը պատրաստելու համար։ Յետոյ դիզուած թրիքէն հոչուբուած, բայց բաւական խոշոր մաս մը կը զատուի իր կոյտէն բահերով ու փետուններով (վառելի հինգ ամիսներու տեւողութեան միջոցին, թրիքին նորը հինին վրայ դիզուելով կ՛ամրանայ) տարածելով զայն ընդարձակ տեղի մը վրայ թրիքի բլուրին քովանոր ճիղզ քովէն հոսող ջուրը կը թողուն որ՝ այդ վարուած մասին վրայ հոսի, ու կ՛ակսին թիերով ու բահերով խառնել զայն ջուրին հետ մինչեւ որ անիկա քիչ մը լուծուի։

Անկէ յետոյ ջուրը անոր վրայէն կը զադրեցնեն և նոյն միջոցին անոր վրայ քանի մը տափատ բարակ յարդ (մրեղ) լցնելով կ՛սկսին տրորել. կիներն ու աղջիկները սթխուած տաքերով կը կոխկռտեն։

Իսկ տղերքը բահերով չարունակ կը խառնեն կոխկռտուած զանգուածը։ Այս գործողութիւնը կը տեւէ մինչեւ որ այդ զանգուածը կազմուի ամէն տեսակ քակտրներ, ինչպէս՝ ըրիւ, զպտուկ, կոճկուռ, աբարի կտաւներ լաւ մը լուծուին և իրարու հետ խառնուին։

Կէս ժամու չափ գործը տալէն վերջը, կ՛սկսին անկէ մաս մաս լցնելով պատգարակի վրայ և երթալ մտրելով կրկին զայն դէպի կոյտին մէկ անկիւնը կամ անոր կողերէն տեղը, ուր տրդէն կ՛ապահովի կշգուր կողող (չինող) երկտեր կամ տեղի վարժ կիներ, և ձեռքի վարժ գործիքներով պատգարակէն իրենց տեղը տեղաւորած զանգուածին կ՛սկսին կոր ձեւ տալ։ Պատգարակը տանողներուն երթ ու գարձը կ՛ըլլայ գործէն, իսկ զայն կողող կիներն ալ տեղ

ԷՄ. ԳԼՈՒԽ

ԲՐՏԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

Բոլոր բոլոր գիւղերը, իրենց տօրինակ պէտքերուն համար, կը գործածեն պղինձէ և հողէ ամաններ։ Անոնք չունին յախճապակիէ պնակ ևն. սնօթներ։ Հո՛ն է անոնց գործածած ամաններուն նիւթը։ Անկէ կը չինեն հետեւեալ սնօթները,— կաւոս, կռ, բլուկ կամ բզիկ, կախակիկ, հասլաց, հասեր, բապիկ, կուժ, փարչ (առփոր), խնոցի, խուրձ, օճախ, բոնիր, փեթակ ևն։ Այս չինուելիք ամաններուն հողը երկու տեսակ է, մէկը կարմիր է, կամ աւոր մօտ գոյն մը, իսկ միւսը ճերմակ։ Առանք բոլորովին տարբեր են միւս հողերէն իրենց կարծր և մածուցիկ յատկութիւնովը։ Տեսակ մը հող կայ հանք՝ որ կարծես թէ բնութիւնէն պատրաստուելու համար այս ամաններուն պատրաստութեան։ Անոնք ա հողին «կոպճի հող» կ՚ըսեն։

Այլ մարդիկ քանի մը օրներ իրարու վրայ կ՚երթան էչերով միասին այս հողին տեղը, ուր կ՚աշխատին փետտաններով փորցնելու անոր կազմը էչերուն բնական պատրաստութեան համար, ու յետոյ գոյն բերելով կը լեցնեն չուալախին մէկ անկիւնը և կամ անոր բացը տանիքին վրայ։ Անկէ վերջը կ՚սկսին գտնել անոր մէջէն մնոր քարերը, խիճերը, զանազան խառնուրդ արմատները, ու ճռացածը կը փշրեն վերածելով փոշիի ու յետոյ կը մաղեն, այդ մաղուած մասին վրայ ջուր լեցնելով կ՚սկսին խառնել գոյն թխելով, մինչեւ որ կաւը լաւ մը ծծէ ջուրը և վերածուի լայն ցիխի, յետոյ խիստ քարակ մաղով մաղուած ցորենի յարդէն ճռացած նաւբը մրսկէն մաս մը ցիխին հետ խառնելու չափ կը թաւին անոր վրայ ու կ՚սկսին խառնել զանազ իրարու հետ թխելով ու երբ քանձրանայ, ոտքերով կը տրորեն։ Այս խառնուածի գործը ժամեր կը տեւէ, մինչեւ որ անիկա ըլլայ քանձր խիճի նման ու կպչուն։ Բրտա կինը ցիխին պատրաստելու ատեն հո՛ն է, կը հակէ միշտ անոր վրայ, կը փորձէ զայն, տեսնելով որ այլեւս կը բաւէ անոր խառնելու աշխատութիւնը կը ձգէ որ անիկա հանգչի իր վիճակին մէջ ամբողջ օր մը։ Յաջորդ օրը, առաւօտեան ժամերուն, բրտա կինը, այդ չորացած կաւը մանրելու վերածելով կ՚սկսի իր նախապէս ընտրած տանը չինել։

Նախ քանիրը չինել կ՚սկսի, քանիրը քանի մը տարին անգամ

մը կը փոխեն նոր մը դնելով անոր տեղը։ Անոր չինուելիք դիւրին չէ կարծուածին չափ, ոչ միայն շատ ժամանակ կ՚առնէ ան, այլ անոր ձեւը, չափը մեծ խնամք կը պահանջէ կին բրուտէն։ Հակառակ պարագային անիկա անյարմար կը գտնուի իր մէջ եփուելիք հացին. որքան ալ զոյն տալու կլոակը աւազով ծածկուի, անոր կողերը ուշ կը տաքնան ու բնաւ չեն կարմրիր բարի կլոակին պղինձ-գոյնէն, և կողերուն վրայ փակցուած լուացնները խմոր վիճակի մէջ, կողերէն կաւ կաւ վար կը թափին կլոակին վրայ, եթէ վարպետ բրուտ կինը առաջ չըլլայ անոր չինուածքին չափն ու ձեւը։

Յառաջ պատահած է որ չինուած նոր քանիրը փորձած են հաց եփելով անոր մէջ և չեն յաջողած, ապխուած են նոր մը չինել տայց ուելի փորձառու վարպետ բրուտ կնոջ մը ձեռքով, ինչ է պատճառը անպէտ քանիրի մը թերութիւնը, անոնք այսպէս կ՚ըսեն — «Ըս քանիրը խուլը, մուխ կ՚էնը (կ՚ընէ), փուռ չուտ կ՚ուառ (կ՚ուառէ), հացը խմոր խմոր կլոակին մէջ կը թափը (կը թափէ) ևն։ Շինուելիք քանիրին տակի մասի արտաքինը գրեթէ 150 սանթիմ է, իսկ անոր բարձրութիւնը 120 և քանձրութիւնը 10-12 սանթիմ է։ Քանիրին ներսի կողմը, տակէն մինչեւ անոր բերանը կը կակղէ։ Բրուտ կինը կլոր ու չկոճն կակուղ ըսուած քարով մը, որպէսզի խորտուբորտ չի մնան և հաւասար ըլլան այն մասերը, որոնց վրայ հաց պիտի ձգուի։ Քանիրը, տակաւ ձեւ առնի, վարի մասը լայն է և հետզհետէ կը նեղնայ մինչեւ անոր բերանը, տակի մասին մէկ կողմին վրայ ծակ մը բացուած է, ի հարկին կին կը գոցէ և կը բանայ հաց եփուած միջոցին, այսինքն եթէ կլոակը խիստ քարկ ըլլայ, այդ ծակը կը գոցէ, եթէ թոյլ ըլլայ, կը բանայ զոյն որպէսզի կլոակը արձարձի, անոնք այդ ծակին «ծարձ» կ՚ըսեն, ա՛յս է քանիրը։

1.— ԿԱՐՍԱՍ

Կարասը մեծ սման մըն է զոր կը գործածեն՝ գինի, ձիթ ևն. պահելու, ուռպ, ձէթ, չամիչ, պատուել լեցնելու։ Կարասին տակը տպրցու, ուռպ, ձէթ, չամիչ, պատուել լեցնելու։ Կարասին տակը 30-35 և անոր վերի մասը, այսինքն բերանը, մերձաւոր հաշուով 30-35 սանթիմէթր տրամագիծ ունի, իսկ տակի մասէն 20-30 սանթիմ վեր տրամագիծ ունի, իսկ տակի մասէն 20-30 սանթիմ վերջ հետզհետէ լայնութիւնը կ՚սկսի մինչեւ անոր բերանէն քանի սանթիմ վեր։ Կարասին ներսի կողմը դեղրինով միասին բրուտ կինը տմնպէս մը կը կակղէ մատոյով (գործիք) որ կը զարմացնէ մեզ թէ առանց կազապարի ինչպէս չինուած է ձեռքով։

Կարասներուն չինուածքին ձեւերը կը տարբերին իրարմէ, նոյնպէս անոնց՝ իրարմէ ունեցած մեծութիւնները, սակայն տեսքը մասնաւո-

է, ուր կը անզաւարնի զանազ քով քովի, արդէս մէկ մէկ խոչոր տակառներ։

2.— ԿՈՏ (ԹԻԹԻՒ)

Կոտը կարասէն աւելի փոքր է, բերանը լայն է, խորութիւնը չափով կէս մէթր, ան ունի իր շուրջ մը անտակները, անոր չինուածքին ձեւը նոյնն է, ինչ որ է կարասները, բայց չունի վերջինիս երբութիւնը, այն պարզ պատճառով որ շուրջ կը չինուին կտաւեր, նկատի ունենալով միշտ պէտքն անոնց, որ պիտի գործածուին առպէտ, պատեղի, չամիչի, թուքի, ապրի, լաւրճայի, պղպեղի, ձեւածի, ֆէթի, քաշնայի եւն. ի պահպանութեան համար։

3.— ԽՆԱՅԻՆ

Խոպոյն կարեւոր անօթ մըն է. անով մածունը կը հարուին կարագը դուրս հանելու համար։

Երկայնութիւնը դրեթէ մէկ մէթր է, անիկա հաւկթաձեւ է, մէկ ծայրը բաւական, մեծը բաւ, իսկ միջտեղի հատուածքիւնը քառասուն սանդիմէթր է։ Մածունը խնոցիին մէջ լեցնելու համար, միջտեղի վրայ լայնակի բերան մը թողուած է։ Խոպոյին երկու ծայրերը կը վերջանան դէպ ցցուած չորջանակներով, որոնցմէ կ'անցուի պարանը զոր ատաղձէն կախելու և հարելու համար։ Անիկա այս զոյգ պարաններուն մէջ դրուելով 30 սանդիմ վեր կը մնայ գետնէն մածունը հարուած միջոցին։ Բուռա կ'ելլը զգուշանքի ամէն միջոց և իր բոլոր ճարտարութիւնը ի գործ կը դնէ խնոցիին չինուածքին բոլոր մասերուն վրայ, որ ունենան կատարեալ համաչափութիւն, հարթութիւն և յարմար խորունկութիւն։

Լա՞ւ էք առաւան մօտ, արշալոյսը դեռ չծագած մածուն հարող խնոցիին ձայնը, ինչ անուշ ձայն...։ Այդ առանց առանիկինը մակարդուած մածունը խնոցիին մէջ լեցուցած, զայն հարելու նստած է անոր առջեւ «խնոցի կը հարէ» կ'ըսուն երգնք, անոր հարուածի միօրինակ ձայնը ընդհատ կ'արթնցնէ անոնցինները մանաւանդ առաջ մեծը, որուն առաջին խօսքը կ'ըլլայ հետեւեալը. «Օրշնեալ է (օրհնեալ) Աստուած (Աստուած), բարի լոյս, բարի Քրիստոս, մոլխանութիւն մեծը, որուն չինես (չընես)» եւն։ Ու խնոցիին ճոպիհիանը անընդհատ կը շարունակէ ճլամի, ճլամի, ճլամի, ճլամի, զոր առաւաւտ զալ օդը կը տանի բաւական հեռուները։

Նոյն առանց լինչպէս ըսի, առաջ մեծը արդէն ելած անկողնէն, կը կանչէ իրմինները, ըսելով էլէ՛ք ազաք, էլէք, (ելէք) հայտէ, թէկ

(չուա) ալօթ կամը (կոզմ) բացուած ը (է), ըսել կ'ուզէ լուացած է։ Ամէն առաւօտ այդ պահերուն, խնոցի հարելու ձայները կ'ազդարարեն աշխատասէր պիւզացիներուն, որպէսզի ամէն ոք պատրաստուի իր գործին գլուխը գտնուելու։

4.— ԲՂՈՒԿ ԿԱՄ ԲՋՈՒՋ

Բղուկը երկու տեսակ է, մեծ ու փոքր, մեծը 50 սանդիմ երկայնութիւն և 40 սանդիմ չրջագիծ ունի, որոնց մէկ զոյգին մէջ թարմ թան լեցնելով կնոտուրներու հետ մեկտեղ զայն կը տանին, հոն գործով աշխատասէրներուն։

Բղուկին բերանը լայն ու կլոր է։ Իսկ միւս տեսակ բղուկը տակէ քիչ մը փոքր է թէ երկայնութեամբ և թէ հաստութեամբ, ատոր մէջն ալ թան կամ թանապուր կը լեցնեն ո՛չ թէ գործի աշխատասէրներու տանելու համար, այլ կը տանին զայն ոչխարին գետին մէջ դնելու, որպէսզի պղպեջ ջուրին ազդեցութենէն անոր մէջի թանը կամ թանապուրը պակի, իրիկունը գործէն եկողնիլուն պղպեջ, պղպեջ կերցնեն։

Ոչխարը բանելու համար ալ կը գործածեն տյդպիսի բղուկներ, ոչխարին անոնց մէջ կը լեցնեն մեղր, անուշեղէն (բէչէլ), ոլի, քաջոլա, իւղ, պանիր, ձեւքի տակ գործածելու համար։

5.— ՀԱՊԻՐ

Հապիրը երկու տեսակ է, տաշտի ձեւ ունի, և իրը այն կը գործածուի, զայն կը չինէ կին բուռաը, տար մեծն ալ կայ, պղպիկն ալ, խորունկ և տափակ է ան։ Մեծը կը գործածեն լուացքի, պատեղ ըլլալիք մալէզի հայկի համար, իսկ փոքրը կը գործածեն փոքրիկ երեխաները անոր մէջ լողցնելու և անոր չորերը լուալու համար։

6.—ՊՈՒՏՈՒԿ (ՄԱՆ)

Բալաթի գաւառին մէջ պատուկը ճարտարարուեստի տեսակէտով, երկու տեսակ է, որոնց մէկը բալաթի կլիմը կը չինէ կազմի հոզէն, որ մեսուղային հանք մըն է։ Այս հոզին գոյնը կարմրագոյն է և դիմացկուն ըլլալով չատ յարմար է ամանները չինուելիան։ Իսկ միւսը, Ապտերի պատուկն է, Ապտերը Բալաթի լեռներուն մէջ քարդ գիւղ մ'է, գրեթէ Բալաթէն չորս ժամ հեռաւորութեամբ։ Այս գիւղին բնակիչները ընդհանրապէս բրտագործութեամբ կ'զբաղին, ասոնց

չինած բոլոր ամանները նոսր, զգեցիկ ու ճաշակաւոր են, այս ամաններուն գոյն ալ կարմրագոյն է, որուն արտաքին երեւոյթը կը փայլի իբրեւ մետաղ. հնչուն ձայն մը ունի: Ըսի թէ Ապարշերի պուտուկը արուեստի տեսակէտով ամէն ինտիր ու զգեցիկ է, այնպէս որ գրեթէ չափազանցի պաղարեւթիւն կ՚ունենայ:

Բայց բոլոցի կնոջ չինած պուտուկին կատն ալ մոռնալու Ապաւերի չինած ամաններու կատէն վար չի մնար գոյնի և տակտնաւթեան տեսակէտով, երկու հոգերէն պատրաստուած կաթը ընտիր, մեղմոտային և անթափանցական է: Միայն տարբերութիւնն այն է որ, բոլոցի կնոջ չինած ամանները, մանաւանդ պուտուկը, ո բուեւսաի ներքեւթիւնը չունի, ինչ որ ունի Ապաւերինը: Բայց յոլոցի կնոջ փայլը չէ, թէ իր չինած ամաններուն կոչտ ու անճոռնակ են, կը բուէ որ անիկա իր չինած ամաններով իր անունը հարկ եղած պէտքերը տեսնելու, առիթուած չըլլար Ապաւերի պուտուկ և կամ ամաններ պնդելու: Պուտուկը կը գործածեն կերակուր եփելու համար, սար ձեւը ճիշդ անոնի ձեւին կը նմանի, միայն թէ ասիկա իր բերնին մօտ երկու կողմերուն վրայ, իրարու դէմ դիմաց երկու կամրջակներ ունի, որոնք «անկ» կը կոչուին. «Ալլէ՛, պուտուկին անկէն բանը (բանէ) օր (որ) խաղա մի (փորձանք) չի հասնիս», կ՚ըսէ տատիկիս իր հարսին կամ աղջիկին:

7.— ԹԱՐԳԱՆ

Թարգանը գիւղացիին կերակուրի պնակն է, որ չուտ մը տեսակներ ունի, այսինքն մեծ, փոքր, երեսակաւ, կամ քիչ մը խոր, որուն մէջ հեռուեւոյ կերակուրները կը լցնեն — կաթ, մածուն, թան, ուռպ, Չրախառն ուռպի օշարակ, սպուր (չորաց), արդանակ, եւն: Ասիկա մեր գիւղացի տնտեսուհիներուն մէկ նմանութիւնն ունի

8.— ԲՂՈՂ

Բղոդը կատէն քիչ մը փոքր է, բայց ո՛չ անոր պէս երկայն, ատոր բերանը աւելի լայն է քան իր ներքեւի մասը: Ատոր մէջ կը պահեն ալուրի պանիր, խոզ, խաւարմայ (խոզին մէջ կարմրցուած միս), հալուած դմակին խառնուդը (հալուած դմակին մնացորդ մնացուքը), սար մէջ եռացուած կաթ ալ լցնելով կը մակրեն մածուն պատրաստելու համար:

9.— ԲԱԴԻԿ, ԿՈՒԺ, ՓՍՐՉ (ԶՈՒՐՒ ՍԱՓՈՐ)

Ատոնց երեքն ալ սարբեր են իրարմէ ձեւով ու մեծութիւնով: Բադիկը, ճիշդ բադի ձեւ ունի և փոքր է փարչէն. փարչն ալ կուժէն. բադիկը միայն կը գործածեն իբրեւ ջուրի տան, ասիկա մասնաւորապէս մանուկներու համար կը չինեն, իբր խաղալիք: Իսկ կուժն ու փարչը ջուր լեցնելիք ամաններ են, որ կը գործածուին նոսրատրախէս գործին, կալին և տան մէջ աշխատանքներուն ջուր պատրաստ ունենալու համար: Գործէն ակսելէ մինչեւ աշխատի վերջին ամբողջ գրեթէ, ջուրի համար գործածուած անօթները կուժն ու փարչն են, անոնք միշտ լիքը և կամ տանը ընդհանուր պէտքին գործածութեան համար ջուրը կը բերեն աղբիւրէն փայտէ չէն զոյգ քաշելով (սիխ), անոնք սիխ կ՚ըսեն նաեւ պղինձէ շինուած քաշելուն, որուն մէջ կամ ալ կը լեցնեն, մածուն ալ կը մակրեն երբեմն, մանաւանդ քաղաք գիւղերուն մէջ:

Գիւղացի բոլոր կնոջ չինած վերը յիշուած երեք տարբեր ամանները ջուր բամելու համար, որպիսեւ չունին այն տեսակաւ գեղեցկութիւնը, ինչ որ ունին Փարիզին (չարաճաճագ) ծախելու բերուած կուժը և փարչը: Փերիի տախտակը մ՚է միայն ճաշակի, սակայն կուժը և փարչը: Փերիի տախտակները

կիներ կը չինեն զայն, այլեր անվարժ են այդ գործին. անոր ձեւին վրայ յատակ գաղափար մը կազմելու համար կը բաւէ աչքի առջեւ ունենալ իր՝ կէսէն, վերջին վար կարուած թմբիր մը, կէսն է ուրիշն թմբիրին, վերի մասը նեղ, վարի մասը լայն: Վերի բազուածքը չորջանակ մը ձեւացնելու չափ կարաթիւն ունի և անոր երկու ծայրերուն և հաւասար մասին վրայ մէկ մէկ գնոտաձեւ երկու անդիմբնոց բարձրաթիւններ կան, որոնց վրայ կը դրուի կիսաբուրի սանը, սանդք հասնելի դիրը կը կոտորին անցք տալով ծալին վեր բարձրանալու: Այս է օճախը:

12.— ՓԵԹԱԿԸ

Փեթակը մէկ մէթր, կամ 120 սանդիմ ճակատ, մէկ մէթր լայնութիւն և մէթր ու կէս բարձրութիւն ունի, սակայ փոքրն ալ կայ, զոր կը գործածեն ընդհանրապէս ցորենի և ալիւրի իբր ամբարներ: Բազմամարդ տուներու մէջ յարմար անկիւններու վրայ կը չինուին այս փեթակները կիներէ՝ միշտ հոն դրուելու համար: Որովհետեւ փեթակը ծանր ըլլալով անզէ տեղ չի փոխադրուիր: Այս փեթակներուն ճակատներուն մտերուն վրայ տեսակ տեսակ զարդեր ալ կը րուագիեն մանուածագ անոնց վրայ, որոնց մէջ լեցուցած են, կամ կը լեցնեն, մէկ տարուան համար ալիւրի պաշարը, զոր կ'ապան ոչնան վերջին ամսոյն մէջ, սակայ «բնապահն» կ'անուանեն իրենք: Կազմի հողէն չինուած այդ բոլոր սանդուկները, բացի փեթակէն, արեւին տակ չորցնելէն յետոյ, կը թրծեն Նոյեմբերի սկիզբը: Անոնց թուրծը մանուածոր չէնք մը չէ սանդուկներու թրծուելուն յատկացուած: Շատ պարզ է ան, այսինքն խոտաքանչիր տուն, որ թրծելու սանդուկներ ունի, իր գետինին տարածքին գրան տակին, անկէ քանի մը մէթր հեռու ընդարձակ փոսերուն մէջտեղը կլորաձեւ չորջանակի մը վրայ սթուրներ կը չարեն և այդ սթուրներուն վրայ կարգով կը դնեն նախ թրծուելիք կարասները, յետոյ, անոնց վրայ կոտորը, բլուկները, բզուկները, կոժակը, սափորները եւն: Սէնէն վերջը խուփերը, և յետոյ, տուռնց սէնէնքն ալ կը ծածկեն գարձեալ թանձր ու սոսկակ սթուրներով, կլորաւոտի, չորչմայի չոր ճանճերով (ճիւղ, ցօղուն), ցորենին յարդէն երած տուռնց կոթնելքներով, որոնց վրայ նուռ մը սթուրներ եւս կը դնեն, տարի վրայ ասկրկին՝ այդ վառելիք նիւթերը, ու կլորակը տալով կը վառեն զայն:

Որքան պակաս կլորակին ապրեցուելքնը, այնքան հոն պատրաստ եղող վառելիք չոր նիւթերէն թրծուելին վրան կը լցնեն, այսպէս առուբրնէ մինչեւ իրենուն կլորակը միշտ պակաս վառելիք թրծուելը վարող

հնոջ ցուցմունքներուն վրայ, մինչեւ որ անոնք յայտարարէ թէ պատրաստելու է այլեւս զայն արծարծելու գործողութիւնը: Հետեւեալ առաւօտ թրծելին մէջէն կը հանեն թրծուած բոլոր սանդուկները և զանազան մէկիկ մէկիկ աչքէ ի՛նայելէն պիտակելու համար թէ կարաթ կամ վնասուած կա՞յ, այսպէս անպէտանները ձգելով միացած չվնասուածները ներս կը տանին իրենց յարմար տեղերուն վրայ դնելու համար: Իսկ այն մեծ կարասները, որ գինիի համար են, նախ քան ներս տանիլը, հալուած սեւ ձիւթով կը ծեփեն անոնց ներսի կողմը, սակի մտէն մինչեւ անոնց բերանը:

Հետ սանդուկներու նախկին գոյնը, ըլլայ ոսկեգոյն, կամ տարբեր, սանդուկներուն թրծուելէն յետոյ, կարմրորակ կ'ըլլայ, և կարասը չընչուն ձայն կ'արձակայ: Երբ սանդուկ մը սեւ վիճակի մէջ ըլլայ թուրզի (թուրծ) գործողութենէն յետոյ, սոսկիա հետ է, և փխրուն կ'ըլլայ

Լ. Թ. ԴԻՈՒԿ

ԶԿՆՈՐՍՈՒԹԻՒՆԸ

Հոն, ձկնորսաբնակ կերպարը տակէ տակ կը տարբերին իրարմէ։ Քալաքացի ձկնորսը քանի մը կերպերով ձուկ կ'որսայ. նախ, կարթով, որ երկարէ չհնուած ու անոր ծայրը քիչ մը ծռուած նուրբ ու սուր ասեղ մըն է, և հաքի մասը կլոր ծակ մը ունի, ուրկէ ձկնորսը կ'անցնէ կանեփահիւս բայց չատակ և հաստատուն երկայն չուան մը։ Ձկնորսը այդ գործիքին առնելով կը կենայ գետին եզերքը, ու կարթին ծայրին վրայ ձուկերուն կերը տնուր մը տեղաւորելէն վերջը զայն կը ձգէ գետին մէջ ձեռքին մէջ պահելով կարթին չուանին ծայրը։ Նոյն տանն ձուկերը կը հաւաքուին այդ կերին չորջը զայն ուտելու համար, անոնց խառնուած միջոցին, կարթին սուր ծայրը կը մխուի իր չրթունքին մէջ և կը բռնուի անկէ։

Ցետոյ, ուրիշ կերպ մ'ալ կայ ձուկ որսալու համար. այսինքն, ուռկանով։ Ուռկանները ալ իրենց հիւսուածքներով կ'ունենան իւրաքանչիւրը, քաղքի ձկնորսին ուռկանը բոլորովին կը տարբերի գետացի ձկնորսին ուռկանէն։ Քաղքցի ձկնորսին ուռկանը բոլորակ ձեւով հիւսուած է, որուն երկայնութիւնը մերձաւոր հաշիւով 120 մանդիմ է, անոր տակի մասերուն վրայ ամրացուած են քանի մը հատ երկ-երկու մանդիմ երկայնութեամբ ու լայնութեամբ կապարներ. իսկ ուռկանին վերի մասը, այսինքն, անոր բերանը անցուած է կլոր ու յղկուած փայտէ չրջանակի մը վրայ, և այդ չրջանակին ձիւդ մէջտեղին վրայ գամուած է մէկ մէթրի չափ երկայն կամ քիչ մը աւելի, հաստատուն փայտէ բռնակ մը։ Ձկնորսը այդ գործիքով կ'երթայ գետին եզերքը, ու կը ձգէ զայն ջուրին մէջ ուղղաձիգ մը բռնելով անոր ձողը, քանի մը վայրկեան սպասելէն վերջը ուռկանը ջուրէն դուրս կը հանէ. որուն մէջ եթէ ձուկեր ինկած են, կը պարպէ գոնոնք, ու նորէն կ'սկսի չարունակել այդ գործողութիւնը մինչեւ որ ուզածին չափ ձուկ որսալ կարենայ։

Քաղաքացի ձկնորսը ուրիշ տեսակ ուռկան մը եւս ունի, որ թէպէտեւ վերը նկարագրածիս ձեւն ունի, բայց չունի անոր պէս փայտէ չրջանակ և փայտէ բռնակ։ Միայն թէ տասը լայն բերնին բոլորակին վրայ փայտէ չրջանակին տեղ, քովէ քով, իսկ իսկ, կապարներ անցուած են ու կապուած է այդ բերնին տեղ գրեթէ 7–8

մէթր երկայն հաստատուն չուան մը։ Ձկնորսը սակայն այդ գործիքով կլոր ձուկ որսալ, միայն վչուած ու իրարու հետ սերտ կապերով միացուած, տիկերէ կազմուած լաստերու վրայ կենալով։

Անկէ այդ լաստին վրայ նստելով զայն կը թիավարէ դէպի գետին ա՛յն տեղերը, ուր կը յուսայ թէ ձուկեր կան, և տո՛ն կը ցնելով զայն, կը ձգէ ջուրին մէջ ուռկանը, ժամերով կ'որսայ հոն այդ չրջանակին մէջ։ Անկէ որսացուած ձուկերը լաստին վրայ պարպելէն յետոյ, լաստը կը թիավարէ գետին ուրիշ կողմերը։ Արդէն ան չատ լաւ գիտէ իր փորձառութեամբը թէ ո՛ր տեղն ան չատ կերակրարար ըլլալ։ Լաստին կազմուածքը այդի, կամ ոչխարի տիպարիւնաւոր

մը բարձր կը բռնեն անոնք. ձուկերը սակայն այդ լոյսը տեսնելով, գետին խոր տեղերէն կ'ելլեն, կուգան դէպի ան տեսնց վտանգը ու կը խաղան այդ լոյսերուն չուրջը և յետոյ կը մնան անչարժ ձկնորսներուն տակիւն։ Նոյն միջոցին երբ ձկնորսները այլևս չրտակօրէն կը տեսնեն զանոնք ջուրին մէջ տարբերութի խոնարհելուն վառուող լոյսերուն չնորհիւ, իրենց բռնած այդ եռաժանի աչառոյով ուժգին հարուած մը կուտան անոնց, մեռցնել զանոնք անոնց մարմիններուն մէջ, վոյրկինապէս կ'անչչանան։ Այս կերպով որսացած ձուկերը սովորաբար, սակայն չորս հինգ հոգոյէն պակաս չեն կշռեր։

Երկրորդ, աշունը երբ անձրեւէ ու գետը պղտորի հեղեղներով, այդ գետին պղտորութիւնը, ձուկերը թաթախական կ'ընէ իրենց տեղերէն, անոնք առանց կարենալ տեսնելու իրենց սովորական ապրած տեղերը (վասնզի գետը պղտորուց ցեխը ձուկերուն աչքերը ծեփած ըլլալով անոնց տեսողութիւնը կ'արգիլէ) անդիտակցաբար կը լեցուին գետին մէկ անկիւնը, կամ անկէ բաժնուած փոքր ջրամատերուն մէջ։ Այս առիթէն օգտուելով ձկնորսը ուռկանով կ'որսայ ձուկերը և կ'ուտեցնայ գոհացուցիչ արդիւնք։

Արդէն ջուրը վճիռ եղած տեսնը ձուկերը ա՛չ ուռկանով կ'որսացուին ա՛չ ալ ուրիշ կերպերով, միայն աշնան գիշերները, ինչպէս վերը նկարագրեցի, սորբիմներու լոյսերուն տուած պատճառ թենէն կ'օգտուին։ Իրենք այդ երեւոյթին «խըչա» կ'ըսեն։

Ձմեռուան եղանակին մէջ սակայն, բաւական դժուար է ձուկ որսալը։ Դժուար է անոր համար որ, լեռ, ձոր, բլուր ու դաշտ ծածկուած ձիւնով կը ծածկուի յանախ, և գետն ալ իր չատ մը մասերը կը սառի։ Այդ խիտ պայմաններուն տակ սակայն, գիւղացի ձկնորսը արդէն ցուրտին վարժուած ըլլալով, կ'արհամարհէ զայն և անհրաժեշտ եղող առարկաները հետը միասին առնելով դէպի գետը կ'ուղղուի։ Գործիքները կը բաղկանան ուռկաններէ, կացիններէ, երկայն ցեցերէ, ձողերէ և սափորներէ։ Գետը սրտագ՝ հասնելուա ըլլալուն համար, իր ամէն տեղերը չեն սառիր, բայց սառի մեծ ու փոքր կտորներ միշտ պակաս չեն իր մէջ, այդ սառի չարաճճիական բնակորներէն անարեկած, ձուկերուն էն մեծերը կը քաշուին գետին ամենէն խորունկ տեղերը, իսկ անոնցմէ փոքրերը թէ սառէն և թէ այդ մեծ ձուկերէն զգուշանալով, կ'ապաստանին գետին միացած ջուրի ա՛յն մասերուն մէջ, որոնց վերի ծայրերը ցամաքին փակած են։ Գետին միացած ջուրին այս վարի մասին «բերան» կ'ըսեն անոնք։ Գետին անկիւն սուղ այս ջրամասը երբեմն կ'ունենայ 100—150 մէթր երկայնութիւն և 7-8 մէթր լայնութիւն, և կարճ փոքրիկ լիճի մը երեւոյթն ունի։ Սա ալ անկաճ կ'անուանենք։

Գետէն դուրս երկարած այս ջրամասերն ալ թէպէտ կը սառին, բայց անոնց վերի ծայրերը քանի որ միացած չեն գետին, ձուկերը անոր հասանքէն քչուած թոզմաթիւ սառի կտորներէն ազատ ու ապահով ըլլալ կը կարծեն հոն, և այս հարդարտ ու խաղաղ ջրամասերը, ապաստանարանը կ'ըլլան թոզմաթիւ ձուկերուս, որոնք կը մնան հոն ապահովելով ինքզինքնին, մինչեւ որ օդերը տաքնան և գետին սառերը հալին։ Գիւղացի ձկնորսը ջուրին մէջն է որ ձուկ կ'որսայ ձմեռուան խառամբեր եղանակին մէջ. թէ ինչպէս, բացատրեմ։

Գետին ու այդ ջրամասին միացած տեղը, այսինքն բերանը, կը գոցեն ուռկանով, որպէսզի այդ խորչին վրայի սառը երբ կտրելու սկսին, ձուկերը չփախչին դէպի գետ. ձկնորսներէն մէկը ուռկանին մէկ ծայրը բռնած գետին այդ բերանէն կ'անցնի անոր դիմացի կողմը, ուր երկայ՛ ցիցը կըզ արձէ ցամաքին վրայ հոլին մէջ բաւական խորութիւնութեամբ և ուռկանէն իր ձեռքն ունեցած ծայրի հատատուն չուանը կը փաթթէ այդ ցիցին վրայ, նոյնը կ'ընէ սադիի կողմի ձկնորսը, այդ կերպով երկու կողմերու վրայ ամրացուած ցիցերէն կը կապուի ուռկանը, և որովհետեւ ուռկանը հինգ վեց մէթր երկայնութիւն և մէթր ու կէս լայնութիւն ունի, արդէն ան բռնած կ'ըլլայ այդ ջրամասին լայնութեան խորունկ մասերը։ Ուռկանը կը հիւսուի վուշի թելերով (քենէն), կանեփահիւս երկու չուաններու վրայ։ Ուռկաններ կան, որոնք չորս հինգ մէթր երկայնութիւն ունին, ինչպէս ըսի, կան ալ որ հինգ վեց մէթր են, անոնց այն կողմը, որ ջուրին սակ պիտի մնայ, իր մէկ ծայրէն մինչեւ միւս ծայրը կապարներ ունի, կապարներուն այդ ծանրութիւնամբն է որ ջուրին սակ կը մնայ ուռկանին այդ մասը գետինին հետ չփման մէջ պահելով, որպէսզի ձուկերը անոր տակէն չկարենան փախչիլ դէպի գետը։

Երբ անոնք ուռկանով գետին ու այդ անկանիկ բերանը կը գոցեն, անկէ վերջը կ'սկսին անոր վրայի սառը կտրելու կացիններով, ուռկանին ձգուած տեղէն 5-6 մէթրի չափ դէպի ետ անոր երկայնքին ու լայնքին վրայ։ Յետոյ, անոր վրայէն կտրուած այդ մեծ սառի կտորը ձողերով վար կը քշեն ուռկանին վրայէն և կուսան զայն գետին հասանքին։ Նոյն տեղն ուռկանը իր ձգուած տեղէն հանելով կը բերեն այդ գետամասին ա՛յն տեղը, ուրկէ սառի կտորը կտրելով վար արուեցաւ։ Հոն, կրկին ցիցերը կը զարնեն անոր երկու կողմերու ցամաքին վրայ և ուռկանը կը ձգեն ջուրին մէջ, կապերը չուանները ցիցերուն վրայ։ Ու կ'սկսին նորէն կտրել սառի տորը տասնչուան չափով ու զայն ուռկանին վրայէն վար կը քշեն դէպի գետին հոսանքը։

Այս գործողութիւնը կը կոչուի չորեակ, մինչեւ այդ գետամոյն վերջաւորութիւնը, հնազանդ անոր մօտեցնելով ուսկանը, ու երբ այլեւս անոր վրայէն մնացած վերջին առն ալ վար կը տրուի դէպի գետը, նոյն պահուն, ձուկերու բազմութիւն մը իրենց վրայ դիպուած կ'երեւի ծանծաղուտ ջուրին մնացած այդ նեղ մասին մէջ, ուրկէ փախչելու այլեւս անկ չունին բնաւ այդ կենդանի մնացողները, պաշարուած ըլլալով ուսկանէն և ցամաքէն: Նոյն միջոցին, ձկնորսները երկարդ ուսկանով մը կը մտնեն այդ ծանծաղուտ ջուրին մէջ և կ'սրսան ձուկերը մինչեւ որ անոնց ամէնքն ալ հանեն ցամաք, մաքրելով անոնցմէ այդ գետամոյսը: Այդ միջոցին սախթիներն ալ ջուրին մէջ ձգելով ձուկերը կը հաւաքեն առանձին:

Ձկնորսը իր փորձառութեամբը հասկցած է թէ երբ առուած այդ գետամոյսին մակերեսին վրայ անկ անկ բացուածքներ նշմարուին, անոնք այլեւս հաստատ համոզումով մը պիտի թէ, հոս լեցուալ ձուկերու հոծ բազմութիւն մը կայ, վասնզի գետէն երկնցող լեզուակի նման այդ առնմանութիւնը Ջրամոյսին մէջ երբ ձուկերու բազմութիւնը կ'ապահովէ բաւական երկար ժամանակ անոնց չնչառութեան կերմաքինէն, այդ Ջրամոյսին մակերեսին վրայ անկ անկ փոքրիկ ծակեր կը բացուին, առնելի երդիքի պէս, ասոնք, այս նշանակութեամբ վարձառու ձկնորսը գործի կ'սկսի ու կը յաջողի այդ անսակ խորչերու առաջ մաքրելով որսալ մեծ քանակութեամբ ձուկեր, այսինքն 150–200 հնդամայի չափ, որ այդ օրը բաժնեկիցներուն (ուրախութեան անասնոյ օր մը) եղած է գիշերուան բոլոր առներուն:

Գարնան եղանակին մէջ, Սպրիլ և Մայիս ամիսներու մոտաւանդ, ձկնորսութեան, ամէնէն յարմար և հաճելի ժամանակներն են, վասնզի գետը իր յորդումին լրութեան հասած, իր ալիք ու ձախը բազմութիւ փոքր կամ մեծ ջուրերու մասեր կը բաժնէ իր հրանէն, որոնք բաւական երկար ճամբորդութեամբ մը գարձեալ կը միանան վերը իրենց փրփրած մայր հրանին: Գիշերացի ձկնորսը այդ բաժնուած ջրամասերուն մէջն է որ ձուկ կ'որսայ յորիկէն սկսեալ մինչեւ յաջորդ առաւս:

Շատ անգամներ պատահած է որ յորիկէն առլի, գիշերուան պահերուն, ալ առլի արդիւնաւոր եղած է ձկնորսութիւնը, վասնզի գիշեր առն, ամէն ինչ կը լսէ, այդ լռութենէն ու խաղաղիկ հանդարտութենէն սխրժած, ձուկերը կը սիրեն գետէն դուրս ելլել ու մտնել այդ խորչերուն մէջ, եզերքներուն մօտերը: կը բաւէ որ իրենց այդ ընթացած փոքր ջրամասերը դէմ մէկ մէթրի չափ խոր ըլլան: Մանաւանդ եթէ սիրած ալ ըլլան անոնք իրենց այդ նոր միջավայրը, հոն կը լեցուին բազմութեամբ:

Գիշերացի ձկնորսը յորիկ առնն, մէյ մը աչքէ կ'անցնէ գետէն բաժնուած այդ բոլոր Ջրամասերը, քննելու համար անոնց երկայնութիւնը, լայնքը, յատակին քարքարուտ և կամ աւազուտ ըլլալը, (քարքարուտ եզած տեղերը ձուկերը չեն սիրեր մնալ) Ջուրին հանդարտ ու մեղմ ընթացքը, ուսումնասիրելէն վերջը. ան կ'երթայ այդ Ջուրերուն մէջ որսալու: Ձկնորսներու նախազգոյշ թիւը երեք հոգիէ կը բազկանայ այդ եղանակին մէջ, երբեմն չորսի կամ հինգի ալ կը բարձրանայ մանաւանդ ուրիշ փոխադրներու:

Արդէն երեք հոգիներով ձուկ որսալը կարելի կ'ըլլայ, մի անձերը ուժգոյզ են: Երեքէն երկուքը, ուսկանը բռնած կը մտնեն Ջուրին մէջ, գրաւելով անոր երկու եզերքները ուսկանով. ինչպէս ըսի, ուսկանը 4–5 մէթր երկայնութիւն ունի հիւսուած երկու կողմերու չուանները վրայ, որոնց մէկ կողմը կապարներ կան չուանին մէկ ծայրէն մինչեւ անոր միւս ծայրը քով քովի շարուած ու ամրացուած, իսկ ուսկանին միւս կողմի չուանին մէկ ծայրէն մինչեւ անոր միւս ծայրն ալ, իրարմէ երկու անգամ հեռաւորութեամբ, առանց կեռ անգամ երկայնութիւնով յղկուն և բմշչափի հաստութեամբ փայտեր կապուած են: Ձկնորսներէն երկուքը երբ ուսկանը կը ձգեն այդ խորչին ու գետին միացած տեղւոյն մէջ իրարու հանդիպակաց կողմերուն վրայ ուսկանին կապարին կողմը, որ Ջուրին յատակին վակած է, իրենց ոտքերէն մէկը անոր վրայ կը դնեն, ու կը բռնեն թէ անոր չուանը և թէ Ջուրին երեսին վրայ մնացող ուսկանին միւս կողմի չուանը ու կը կեռան ուշադիր, առանց ձայնի ու չարժուելու: Նոյն ատեն իրենց միւս ընկերը, որ ուսկանին ձգուած տեղէն քանի երեսուն մէթրի չափ հեռու, այդ գետամոյսին քով կ'սպասէ, անոնց առած տեղը մէկ նշանին վրայ, կը մտնէ Ջուրին մէջ և ձեռքին գետազնիով Ջուրին կը զարնէ մէկ երկու անգամներ ու կը քալէ Ջուրին մէջէն դէպի ուսկանը: Նոյն ատեն ձուկերը դէպի գետը փախչելու պատրաստին կը հանդիպին ուսկանին ցնցելով զայն ուժգնապէս: Այդ ցնցուածն ուսկանը բռնող պարոնները անմիջապէս զայն Ջուրէն վեր կը վերցնեն և անոր կապարները անմիջապէս զայն Ջուրէն վեր կը վերցնեն և անոր կապարին ու տախտակներուն կողմերը իրարու միացնելով կը ժողվին ու կ'ելլեն ցամաք, ձուկերը հոն պարպելու: Յետոյ, նորէն կ'սկսին նոյն գործողութեան, և իրենց առած նշանին վրայ, միւսը, որ վերը Ջուրին մէջ կ'սպասէ, Ջուրին այն տեղը, ուր կեցած էր, հոնկէ կ'սկսի գարնել Ջուրին գետազնիով ու գալ դէպի ուսկանը, այս կերպով անոնք այդ Ջրամասը կ'որսան մինչեւ անոր վերի ծայրը, որ գետէն բաժնուած է:

Երբեմն պատահած է, որ գիշեր առնն այդ խորչերուն գետին հետ միացած տեղերէն մէկուն մէջ որսացած են ձուկերը, անկէ ա-

առնոյ հետաքրքրութիւն կ'ընէ մեզի համար։ Գիտենք որ ամէն տարի Ամերիկայի մէջ 200 միլիոն տոլարի չափ ոսկի կը հանուի, որուն մեծ մասը Քալիֆորնիայէն կու գայ։ Ուրեմն ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ Ամերիկա ոսկիի երկիր մը չէ, ինչպէս որ Ամերիկացիները կ'ուզեն մեզ հաւատցնել։ Ասոր պատճառը այն է, որ Ամերիկա ոսկի կը հանէ, բայց ոսկի կը ծախէ նաեւ։ Ամերիկա ոսկի կը հանէ, որովհետեւ ոսկի ունի, բայց ոսկի կը ծախէ, որովհետեւ ոսկիի կարիք ունի։ Ամերիկա ոսկի կը հանէ, որովհետեւ ոսկի ունի, բայց ոսկի կը ծախէ, որովհետեւ ոսկիի կարիք ունի։

Ամերիկա ոսկի կը հանէ, որովհետեւ ոսկի ունի, բայց ոսկի կը ծախէ, որովհետեւ ոսկիի կարիք ունի։ Ամերիկա ոսկի կը հանէ, որովհետեւ ոսկի ունի, բայց ոսկի կը ծախէ, որովհետեւ ոսկիի կարիք ունի։

Ամերիկա ոսկի կը հանէ, որովհետեւ ոսկի ունի, բայց ոսկի կը ծախէ, որովհետեւ ոսկիի կարիք ունի։ Ամերիկա ոսկի կը հանէ, որովհետեւ ոսկի ունի, բայց ոսկի կը ծախէ, որովհետեւ ոսկիի կարիք ունի։

Ամերիկա ոսկի կը հանէ, որովհետեւ ոսկի ունի, բայց ոսկի կը ծախէ, որովհետեւ ոսկիի կարիք ունի։ Ամերիկա ոսկի կը հանէ, որովհետեւ ոսկի ունի, բայց ոսկի կը ծախէ, որովհետեւ ոսկիի կարիք ունի։

Ամերիկա ոսկի կը հանէ, որովհետեւ ոսկի ունի, բայց ոսկի կը ծախէ, որովհետեւ ոսկիի կարիք ունի։ Ամերիկա ոսկի կը հանէ, որովհետեւ ոսկի ունի, բայց ոսկի կը ծախէ, որովհետեւ ոսկիի կարիք ունի։

ԱՐԱՇՆԱՆԻ ՁՈՒԿԵՐՈՒՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Ամերիկա ոսկի կը հանէ, որովհետեւ ոսկի ունի, բայց ոսկի կը ծախէ, որովհետեւ ոսկիի կարիք ունի։ Ամերիկա ոսկի կը հանէ, որովհետեւ ոսկի ունի, բայց ոսկի կը ծախէ, որովհետեւ ոսկիի կարիք ունի։

հիմա դառնանք միանկերուն։ Սա տրիկը տափակ է և փչուր։ Շատ չի մեծնար ան, բայց ուռած է, ամէնէն մեծը հարիւր տրէմէն աւելի չի կշռեր, գետին ամէնամսեր մէջ կը գտնուի ու ամէն տարի ալ ձկնորսին ուռկանը պարապը չի տանիր։ Առաջին անգամ ձկնորսին ձգած ուռկանին մէջ երբ այս տարտրիկ ձուկը կ'իյնայ, տափիկ խնուս վոյձուած նշան մըն է, որ այդ օրը քիչ ձուկ պիտի կարենան որսալ։

Մաղը, այս ձուկը Ազովանկի ձուկերուն ամէնէն ընտիրն է, ուռոր մարմինին կազմուածքը, ձեւը, երեսկոյթը գեղեցիկ ու սիրուն է, միտ ալ մանուածոյ գեր, համով և դիւրամարս է, փոքրէն սկսած մինչեւ անոր մեծը միշտ կը փնտուի, իբրեւ ընտրելագոյն ձուկ։ Անանք տան, ձուկերու մեծութեան համեմատ գոյ գոյ անուններ կուտան, ոչխարիկ, մազոյ (ջուրհակին մէգիքին չափ), անկէ ուռոր մեծին, ոչխարիկ, անոր կրկինը, զոյգ, ասկէ ուռոր մեծին, պալտըր, ա՛լ ուռոր մեծին, բաս-ալ։ Մազ ձուկէն չսկսած գոյացուած է բոլի բազմութիւն, միւս երեք չափերն ալ,–բազմութիւն-ծանրութիւնը 15–20 հոխոյ կը կշռէ, չատ դժուարութեամբ կ'գոյացուի ուռկանով։ Մաղին պարտիր ըսուած ձուկերը 6–7 հոխոյ կը կշռեն։ Այս մազ ձուկը կ'գոյանայ Ապրիլ և Մայիս ամիսներուն մէջ, մանաւանդ փչուաքի, ցորեկին ձնին և գաշտ մտչին ծագած ատեները, անկից դուրս կ'ելլէ գետին խորունկ տեղերէն ու կը փնտուէ գետէն բաժնուած ջուրին ա՛յն մասերը կամ գետին միացող լեռներէն հոսող ա՛յն վտակները, որոնց բաժանները աւազուտ ըլլան և գիրնէք մնուացնող նիւթերն ալ՝ ախորժելի։ Ասոր գոյացուելը ընդհանրապէս գիշերուան ատենները կ'ըլլայ։ Տեղ մը երբ սիրելու ըլլան այս ձուկերը, հարիւրաւորներով կը լեցուին հոն։ Անանց ամէնքն ալ միեւնոյն մեծութիւնը կ'ունենան գրեթէ, իրարմէ նուազ տարբերութեամբ, ամէնքն ալ պալտրներ կ'ըլլան այդ տեղէն բռնուած ձուկերը։

Ես կը յիշեմ անգամ մը, գիշեր ատեն մեր բարեկամ ձկնորսները քաշուտուն հինգ հատ մազ ձուկէն պարտրիներ որսացին, չորս էշերով փոխադրեցին գիւղ, կ'ըսէին թէ եթէ չարտնակէին որսալ, նոյն ատեն, նոյնքան ալ պիտի կրնային ունենալ այդ մեծութեամբ մազ ձուկեր։

Ասոր միսը նուազ փչաս է, գլուխն ու չրթունքները մանաւանդ իւղոտ և շատ համով են, չրթունքն անոր էշու չրթունքին պէս կախուած է իր գունդէն։

Յատ, ձմեռուան մէջ կ'որսացուի, ինչպէս ըսի, ուռած խորչերու մէջ կ'ըլլայ։ Աւելի հասկցած գիծեր ունի իր կռնակին վրայ, իսկ փորին կողմը գեղնագոյն է, գիւղացին հաւատացած է որ խոտոտիկ բուսը կրծոտելով «խոտ» անունը ուռած է անոր իր վրայի գիծերուն համար։

Խոտ ուռած է այս խոտ ձուկը, շատ չմեծնար ան, որմէ պատրաստուած չունքամբ ուռած չենք բնար։ Ասոր միսը փչուած է բայց ա՛յնքան շատ և համով բուսական ախորժելի է։ Այս ատեակէն եզոյներուն մեծութիւնը և ծանրութիւնը կարծես միեւնոյն են, շատ քիչ կը տարբերին իրարմէ, ասոնց ամէնքն ալ, ուռ ուռածէն կէս կէս հոխոյ կը կշռեն։

Զար անկամ (ակռանջ) այս ձուկն ալ ուռած է, գոյգ խոտէն ուռոր իր ակռանջներուն չորսերկնէն և լիլխերկնէն։ Աւելի գետաձեր իր ակռանջներուն չորսերկնէն և լիլխերկնէն։ Աւելի գետին բոլոր անկերուն մէջ կը գտնուի, ուր որ ուղէ, հոն կ'երթայ, հոյրեներ չունի ան գետին մէջ։ Աւելի բռնուածներ շատ ունի, կը մեծնայ ամէն ձուկերէն աւելի։

Գըռ ձուկը, գիւղացի ձկնորսը այս անունը ուռած է անոր, հաւանաբար խոտ մսուռ և դէր ըլլալուն համար. որպարեւ, որքան օր անկամ մտնել ու դէր է, նոյնքան ալ այդ դէրութեան պատճառաւ պղտոտուած է։ Գիւղացին սովորաբար գանգատ և ծանրաքայլ գանգատ

երկու ուսկաններ կը ձգուէին իրարու նետ չուքի մէջ, այնպէս որ երբ առջևի ուսկանը կարենայ պատռել, անոր ետքի ուսկանին այլեւս անկարող կ՚ըլլայ վնասելու, և անով կը բռնուի։ Պատահած է որ ուսկանը, ինք հետուէն անած ու անոր վրայէն նետուած է գետին մէջ, և կամ ուսկանին մէկ կամ միւս ծայրին քաշերէն, արտօրէն ցամաքէն փախած իւղքունքը գետին մէջ ձգած է։ Երբ ղինքը բռնել կարենան ձկնորսները, չուքէն հետու պահ տանին զայն ցամաքին վրայ, վանդի, այդ միջոցին իր գտնուած տեղէն ցամաքը եթէ գետին մօտ ըլլայ, անկէ չուտ դիւրաբեմամբ կրնայ փախչիլ դէպի գետը։ Սակայ միւսը համեղուբեան տեսակէտով գրեթէ կը հաւասարի մոզ ձուկին միսին։

Օձաձուկը, հոն բնաւ չեն ուտեր, ու չեն օրսար զայն, սովորութիւն եղած չէ հոն անոր միսն ուտել, այս պատճառաւ գոնդոլիեր չուտիր թէ ինչ տեսակ համ ունի անոր միսը։

Թոմթոսին յատկութիւնն վրայ վերը մանրամասն գրած ըլլալուս աՀիւ, այլեւս աւելորդ կը սեպեմ իր մասին նոր մը գրել հոս։

Լ. Գ. ԳԱԼՈՒԽ

ԲԱԼՈՒԻ ՇԻՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Երեք տեսակ յատկութիւններու վրայ չհետաքրքրուած են եկեղեցիները։ — Կաթոլիկէ եկեղեցիները կառուցանելու համար, պարզ հողով ծածկուած։ Կաթոլիկէ եկեղեցիներուն տեսակները, որքան չատ են, որքան չատ են միւս տեսակները։ Իմ գիտցած տեղերուս մէջ կը տեսնեմ մէկ հատ միայն գմբէթաւոր եկեղեցի, որ Բալաթի չորս եկեղեցիներէն մէկն էր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ անուանուած։ Շատ մեծ չէր այս եկեղեցին, այլ չափաւոր։ Խաչաձեւ էր ան և գրեթէ ուղիղ քառակուսիի մօտ ձեւ մը ունէր։ Հարաւային կողմն ունէր երեք հատ բեմական մեծակոչ լուսամուտներ։ Սակայն սիւնի էր այս հոյակապ եկեղեցին, որ կը փայլէր իբր գոհար մը իր հիանալի գեղեցկութեամբը։ Փառաւոր, չքեղ, սիրուն տեսք մը ունէր ան, որքան նայելու ըլլայիր անոր համաչափ և կանխիկ կաթոլիկէին, քիչ ատենքնոտ խաչկալին, ճաճանչաւոր սեղաններուն, մանաւանդ ատոր խորանին տակնզօտուած նուրբ բայց խորհրդաւոր չհետաքրքիր, գոհուած կը ճնայիր քիչ աքանչացնող անոնց զմայլելի գեղեցկութիւններ։

Այս գեղեցիկ եկեղեցին, քաղաքին, մանաւանդ հայաչատ կեդրոնի մը մէջ չտեսայն մօտիկ, կառուցուած էր բալոզի վարպետ ճարտարապետի մը պատրաստած յատակագիծին վրայ։ Բազաքը երբ հետուէն կը տեսնուէր ճամբորդներու, տաղիին անգամ անոնց կ՚ներշնար Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ բարձր և սիրուն կամարիկէն իր վրայ ծածկուած կարմիր կղմինտրներովը։

Կամարաձեւ եկեղեցիները ընդհանրապէս չատ են հոն, կան որ քառակոն ընդարձակ են, և կան չափաւոր, և փոքր։ Այս տեսակ եկեղեցիները չհետաքրքիր են ընդհանրապէս ուղիղ երկայնքի վրայ, չափաւոր բարձրութիւն մը ունին և իրենց եր՛այնութեան համեմատ կողմին վրայ ձգուած են քանի մը լուսամուտներ։ Հակառակ որ այնքան չատ են անոնք, գործածել քիչ մը մուտներէ

սիւներու վրայ։ Սառնք իրարու միանալով կը կազմեն ամբողջ ծածկը, որուն առնիքը կ'ըլլայ առփարակ։

Նոյն սեռով չինուած եկեղեցիներ ալ կան, որոնք բազդատմամբ այս ընդարձակ եկեղեցիներուն ունին միայն վեց հատ արբանեակ չկոչուած քարէ սիւներ։ Այս բազմականոն եկեղեցիներուն հիմերը տեղին կարծրաքիւեան, կամ վիմաշաղախեան համեմատ կը գործեն, գրեթէ երկու կամ աս ատաւելն երկաթ մէթր խորութեամբ և մէկ ու կէս մէթր լայնութեամբ որոնց վրայ կը բարձրացուին հաստատուն պատերը կրասեան չափակով հիւսուած կարծր քարէ ու աչուած քարերով։ Թէև սա եկեղեցիները իրենց վրայ բարձրացած կամարակիկ չունին, ո՛չ ալ անոր գործածի կազմին եկեղեցի երեւնալու յատկին երեւոյթը հետեւին գիտցող մը համար, անոնց ներսի կազմը միայն եկեղեցիի յատկանշական հատկութիւններն ունի. ըլլան անոնց կամարները, սիւները և ձեղունը, ճարտարապետական մանաւանդ չափերու վրայ չինուած են։ Սիւներուն բոլոր խոյակները նուրբ քանդակներ ունին հրեշտակներու և կամ զանազան տերևներու նկարներով զարդարուած։

Սառնց սեղանները ընդհանրապէս երեք հատ են։ Աւագ խորանը մանաւանդ իր վրայ եղած արուեստին գործերուն զուտ, նրբաչէն գեղեցկութիւն մըն է ինքնին։ Հոս ալ կը վայելի հոյ վարպետ հիւանին, կամ ատուձագործին ճաշակն ու տաղանդաւոր միտքը։

Իսկ միակամար եկեղեցիին ամբողջ երկայնութիւնը կը ծածկէ անամէջ կէս գլանի մը ձեւն ունեցող կամար մը քարէ կիր։ Եկեղեցիներ կան, որոնք ունին ընդարձակ գաւիթներ և իրենց քովիկը զեղեցիկ պարէզներ և պղպջուններ։ Քաղաքի եկեղեցիներէն ոմանք կառավարութենէն արտօնուած են զանգակատուններ ունենալու, իսկ կան եկեղեցիներ ալ, որ չունին այդ առանձնաշնորհումը, սակայն են հինէն սնուցած սակաւաթիւ և կամ սակաւաթիւ երկաթէ կոչնակ գործածելէ։

Իսկ կան եկեղեցիներ ալ, որոնց պատերը սառնց կիրի, պարզ քարէ և կամ ալիւսէ չինուած են։ Սառնց սիւները, ձեղունը ամբողջովին փայտէ կազմուած են։ Այս եկեղեցիներուն պատերը մանաւանդ սառնց կրասեան չափակի հիւսուած ըլլալուն, սակաւ են հաստատուն չինել, գնելով վրանէ լայն ու խորանկ հիմերու վրայ, այն պարզ պատճառով որ իրենց վրայ դրուելիք խոշոր գերաններուն ծանրութիւնը կարենան վերցնել. մանաւանդ որ այդ հսկայ գերաններուն վրայ սակաւին պիտի դրուին խիտ խիտ, իրարու կից գրեթէ չափուար հաստութեամբ փոքրիկ գերաններ (դարձեակ) և անոնց վրայ ալ՝ մարզակներ, ապա սակաւակ՝ և կամ ուրիշ նիւթեր, զոր կը գործեն և կամ կը չարեն այդ գործերուն վրայ

և յետոյ գայն կը ծածկեն նախապէս պատրաստուած մախիրի և կամ սիմարի փուչիներու հետ խառնուած դիմացկուն հողի ցեխով մը։

Հոդէ չինուած այս պարզ եկեղեցիները ընդհանրապէս գիւղացիները կ'ուզենան, բայց ոչ ամէն գիւղ, վասնզի իւ գիւղացի գիւղերու մէջ կան կարգ մը գիւղեր, ինչպէս Զէյթ, Սագրաթ, Հաչմաթ և Թրխէ, որոնք ունին միակամար և խաչաձեւ քարակիր եկեղեցիներ, մանաւանդ Զէյթ գիւղի եկեղեցին, որ ճարտարապետական ձեւով չատ կը նմանի Պոլսոյ Պէշիկթաշի հայոց եկեղեցիին ձեւին, իւ չկայ ըսի, որ եւ է կերպով երկարող մէկ կամարի մը տակ կը հանդչի և իւ ամբակուռ պատերը քարակիր և սառնց սիւներ ունի։

Գիւղերու այդ պարզ եկեղեցիներուն տանիքը ընդհանրապէս ծածկուած է հողով, տափարակ է տանիքը, զոր կը լուղին անձրեւատ օրերը, կոկուած չկոշն ծառը քարէ գլանով մը (լուղ)։ Բայց այս պարզ եկեղեցիները որքան որ քարակիր չեն, հաստատուն են տանիք իրենց խորանկ հիմերովը, լայն պատերովը, խոշոր ու մեծ գերաններով և անոնց վրայ չարուած խիտ խիտ բուսական հատակով պարձեւովը։ Ա՛ս եկեղեցիներուն արտաքին երեւոյթը չատ քիչ կը ձեկնուրովը։ Ա՛ս եկեղեցիներուն արտաքին երեւոյթը չատ քիչ կը տարբերի գիւղի տուներէն, այդ տարբերութիւնը միմիայն անոնց տանիքի ձեւի տուներէն, այդ տարբերութիւնը միմիայն անոնց ժամհատի խաչին ու իրենց պատերուն ձերմակ, կամ կարմրագոյն ծեփուածքէն կը գանազանուի։

Գիւղերու մէջ կան եկեղեցիներ, որ ըստ բաւականին մեծ են և կան ալ, որ փոքր են։ Եկեղեցիներէն ոմանք ունին կալուածներ, ոմանք ալ, որ փոքր են։ Եկեղեցիներէն ոմանք ունին կալուածներ, տեղի, պարտէզ, որոնց հատոյքներով եկեղեցւոյ ընթացիկ ծախքերը հոգալէն վերջը, հատոյքին չաւելցող մասը կը թողուի ծախքերը հոգալէն վերջը, հատոյքին չաւելցող մասը կը չատկացնեն գնաւելիք անչարժ կալուածներու։

Եկեղեցիներու մատակարարութիւնը կը չանձնաւոր գիւղին մէջ վստահելի մարդու մը գիւղին մեծերուն որոչումով։ Այդ ընտրուած մարդը նոյն ատեն կ'ստիպուի եկեղեցւոյ երեսփոխան պատուոմարդը նոյն ատեն կ'ստիպուի եկեղեցւոյ երեսփոխան պատուոնուելու։

Թաղական Խորհուրդ, Ընդհանուր ժողով չունէին անոնք ըստ Սահմանադրութեան կանոններու։ Անոնց ժողովը կը կազմուէր մի միայն գիւղին մեծերէն, որոնք ամէն ինչ էին։ Եկեղեցւոյ երեսփոխանը եկեղեցւոյ մատակարարութեան հաշիւը Ցուհնուարէ Ցուհնուար կը ներկայացնէր այդ ժողովին։

Կան եկեղեցիներ ալ, որ չինուած են գիւղերէն դուրս գերեզմանատուն կիր, ինչպէս Թրխէի և Սզամի եկեղեցիները, որոնք ամ

գիւղին վերեւ պարտէզներու ծայրը, հսկայ բլուրի մը ստորոտը շինուած է։ Եկեղեցւոյ արտաքին մասը ընդարձակ գաւիթ մը ունի, իրեն կից ունենալով միեւնոյն ատեն երեք սիւնակներ։ Այդ գաւիթին մէջ բացի Ս. Պատարագէն, պարզ ժամերգութիւն կը կատարուէր գարնան և ամառուան եղանակներուն մէջ։ Եկեղեցւոյ ներքին և արտաքին երեւոյթը, որեւէ գեղեցկութիւն մը չունի, բայց իր դիրքը սիրուն է, վասնզի իր վերեւ հարաւային կողմը, զանազան ծառերով զարդարուած հսկայ բլուրն է, եկեղեցւոյ արեւելեան կողմը, գիւղին լայնատարած դաշտը ստորոտ փոսի մըն է, որուն երկու եզերքներուն վրայ զանազան ծառեր տնկուած են ծայրէ ծայր, աջ կողմը, ջրաղացքներ և հիւսիսի կողմը գիւղին բազմաթիւ պարտէզներն են, իսկ ձախ կողմը, ուղի ճիշդը եկեղեցւոյ արեւմտեան կողմը ընդարձակ գերեզմանատունն է, որ կարծես թէ բնութիւնը մասնաւորապէս օժտած է զայն բազմազան ծառերու զարդանքով։ Ահա, Ս. Սարգիս եկեղեցին, որ պճնուած էր բնութեան ճոխ գեղեցկութեամբը։

Օտար այցելուները զմայլանքով կը դիտէին այս հնամեայ տաճարը, յայտարարելով թէ իրենք շատ մը երկիրներ ճամբորդած ըլլալով, երբեք չեն հանդիպած այդպիսի գեղեցիկ դիրքով, հիանալի տեսարանով, առողջարար օդով և անուշ ջուրով օժտուած եկեղեցիի մը։

ԼԴ. ԳԼՈՒԽ

ԲԱԼՈՒԻ ԳԻՒՂԻ ՏՈՒՆԵՐԸ

Գիւղի տուները մեծ մասամբ մնայուն են հետեւեալ բաժանումներով շինուած, դուրսի և ներսի տուն (զոր կը գործածեն նըստելու և պառկելու համար, Դեկտեմբեր, Յունուար, Փետրուար և Մարտ ամիսներուն մէջ), խզէն (մառան), ախոռ, մարագ, դոդան (գաւիթ), սաքու, փոքր սենեակ, որ ախոռին մէկ անկիւնը շինուած է։ Նախ, շինուելիք տունին յատակագիծը կը պատրաստեն տանտէրն ու որմնադիրը։ Յետոյ անոնց ցուցմունքներուն վրայ, մշակները կ'սկսին բանալ շինուելիք տունին պատերուն հիմերը, գրեթէ մէկ մէթրի չափ խորութեամբ և 60-70 սանթիմ լայնութեամբ։ Չմոռնամ ըսելու որ հիմերը բացուած միջոցին, անոնք ոչխար մը կամ արու այծ մը իբրեւ մատաղ կը մորթեն ճիշդ բացուած հիմին վրայ։ Տունին համար այս հնաւանդ զոհաբերութիւնը ընելէն վերջը, որմնադիրը «Հայր մերով» մը պատերուն չորս անկիւններուն անկիւնաքարերը հիմերուն մէջ կը զետեղէ, որոնք կարծր, մեծ ու կոփուած քարեր են։ Գիւղի տուները առհասարակ իրարմէ անջատուած չեն, մինակ անոնց դուռներուն վրայ բացուած փողոցին մեծ դուռներն են, որ կ'որոշեն տուները իրարմէ, գիտցնելու համար թէ ա՛ս ո՛ր տունն է, ա՛ն ո՞րը։

Ատոր համար է որ անոնց տուներուն ներսի մասերուն պատերը անձրեւէ զերծ մնալով չոր կը մնան հեռացնելով իրենցմէ փլչելու վտանգը։ Մինակ դորդաններուն պատերն են որ յաճախ անձրեւին, ձիւնին և փոթորիկին հետ յարաբերութեան մէջ ըլլալով, հաստատուն կը շինուին վերը յիշուած չափերուն համեմատ, մանաւանդ խոշոր քարեր են այդ պատերուն կառուցուածքին գլխաւոր նիւթերը։ Իսկ տունին ներսի մասերուն պատերը, որ անձրեւի երեսը չեն տեսներ, առհասարակ չթրծուած հում աղիւսներէ կը շինուին, անոր համար որ անոնք ինչպէս ըսի, դորդանին արտաքին պատերուն փլչելու վտանգը չունին։ Արտաքին պատերը գետնէն մինչեւ 2 մէթր բարձրութեամբ քարերով կը շինուին, իսկ մնացած բարձրութիւնը՝ հում աղիւսով որ fարբին կ'անուանեն։

Իսկ կան կարգ մը գիւղեր, որ քարի հանքեր չունին իրենց մօտերը և հեռու տեղերէ ալ բերելու համար զանոնք, մեծ դժուարութեանց կը բախին նիւթական տեսակէտով, ստիպուած են հում

աղիւսով չշինել իրենց տուները, վասնզի այդ կողմի գիւղերու հողը ձիւթի պէս կպչուն ըլլալով, խիստ դիմացկուն է, և երկար տարիներ կը տոկայ անձրեւին ու խառնուածոց փոփոխիկներուն։ Այս հողէն կը թափեն կաղապարներու մէջ հում աղիւսներ, զանոնք արեւին տակ չորցնելէն յետոյ, անոնցմով կը շինեն շինուելիք տունին բոլոր պատերը։

Տունին և գորդանին պատերը երբ քարով, կամ աղիւսով շինուելով կ'ամբողջանան, կը ձգեն զանոնք իրենց վիճակին մէջ երկու ամիսի չափ, մինչեւ որ չորնան և նստին իրենց հիմերուն վրայ։ Շինուած պատերուն բարձրութիւնը իրենց յատակէն մինչեւ վերի ծայրը, գրեթէ չորս մեթր է։ Պատերուն չորնալէն յետոյ, անոնց վրայ հաստ գերաններ կը դնեն։ Ձմեռուան և գարնան եղանակներուն մէջ իրենց բնակած յարկաբաժինները քառակուսի են մեծ մասամբ, երբ անոնք երեքական բաժանումներէ կը բաղկանան, մէկ բաժանումին, մէկ մող կ'ըսեն։ Մէկ մողը մերձաւոր հաշուով երկու ու կէս մեթր լայնութիւն ունի, այսինքն պատերուն վրայ դրուած առաջին գերանը, պատէն երկու ու կէս մեթր հեռու պէտք է որ ըլլայ, և այդ միջոցը հետեւաբար կ'ըլլայ մէկ մող։ Յետոյ այդ առաջին գերանին վրայ շարուած գործեկներուն իւրաքանչիւրին ծայրերուն մէկը գերանին վրայ կուգայ, իսկ միւսը՝ պատին, և միեւնոյն գերանին վրայ պէտք շարուին երկրորդ մողին գործեկներուն մէկ ծայրերը, իսկ անոնց միւս ծայրերն ալ պէտք դրուին երկրորդ գերանին վրայ, ասիկա կ'ըլլայ երկու մող, և այս երկրորդ գերանին վրայ դրուած գործեկներուն միւս ծայրերը կը զետեղուին այդ գերանին դիմացի տունին պատին վրայ, նոյն ատեն տունը բաղկացած կ'ըլլայ երեք մողերէ։

Բոլոր գերաններուն վրայ շարուած գործիկներուն իրարմէ հեռաւորութիւնը գրեթէ քսանական սանդիմ է։ Հոն, շատ մը տեղերու մէջ, տուներու գերանները և գործեկները բարտի են։ Տունի շինութեան համար, ամէնէն յարմարագոյն ատաղձը, բարտի ծառն է։ Միւս ծառերը, ինչպէս, ուռենին, թեղօշը, թթենին, կաղնին, փշատին, ծիրանին ևն, թէեւ շատ կան հոն, բայց շիփ շիտակ չըլլալնուն համար, այնքան յարմար չեն իբրեւ ատաղձ տունի շինութեան համար։ Եւ եթէ անոնք բարտի ծառ չունենալով, ստիպուին տունի շինութեան համար այդ ծառերէն գործածել, զանոնք վերջապէս ձեւի բերելով, շատ ժամանակ կը կորսնցնեն և թէ նիւթական վնասներու կ'ենթարկուին հիւսնին և ատաղձագործին երկար ատեն օրավարձք տալով։

Ներսի տան ճիշդ յար և նման կը շինեն նաեւ դուրսի տունը, որ գորդանին յարակից է, և մօտ՝ փողոցի դրան։ Դորդանը գիւղա-

ցիին համար մանաւանդ այնքան կարեւոր է, որքան՝ տան միւս մասերը, անոր պէտքը շատ զգալի է գարնան և ամառուան եղանակներուն մէջ, վասնզի հո՛ն է որ իրիկուընէ մինչեւ առաւօտ, եզ, կով, գոմէշ, մատակ, հորթ, ընձուղ, էշ, քուռակ միասին կը գիշերին քով քովի։

Դորդանը, տունին բոլոր կենդանիներուն իբրեւ մակաղատեղ ալ կը ծառայէ, ուստի տունին տէրը ստիպուած է զայն շինել ընդարձակ գետնի մը վրայ լայն ու բարձր պատերով։ Ախոռը կամ ախոռներն ալ իրենց ունեցած խաշինքներուն թիւին համեմատ կը շինեն, դուրսի ախոռ և ներսի ախոռ անուններով կ'որոշեն անոնք, իրարմէ զանազանելու համար։ Ներսի ախոռին մէջ կը կապեն միայն գոմէշներ և լծկան եզներ իրենց մսուրներուն առջեւ, իսկ դուրսի ախոռին մէջ ալ կը կապեն մատակ, կով, հորթ, ընձուղ, ձի, ջորի և աւանակ։

Այս ախոռները իրարու կից են անջրպետուած մէկ պատով և մէկ դուռով, որոնք կ'իյնան իրենց բնակած տունին ներսի կողմը, այսինքն գորդանին կից եղող տունը, ուր իրենք կը բնակին, որուն կից է նաեւ ներսի տունը, որ իբրեւ ննջասենեակ և կամ աւելի ճիշդը ննջարան, կը ծառայէ նոր ամուսնացողներու։ Այս ներսի տան կից են ահա, ախոռները, այնպէս որ մէկ շարքի վրայ կը գտնուին բոլորն ալ։ Դորդանէն մինչեւ ներսի ախոռին դուռը հաւանական հաշուով 15-20 մեթր երկայնութիւն մը ունի երկու մեթր լայնութեամբ, ասիկա անցք մ'է կենդանիները դուրս, ներս տանելու բերելու համար, այս երկար անցքը ցորեկ ատեն անգամ, լուսամուտ չունենալուն համար, լոյս չունենար, եթէ դուրսի տան գորդանին մէջ բացուած դուռը բաց չի ձգուի, այդ երկար անցքին անոնք «խոր» կ'ըսեն։

Ըսի թէ Բոլուի կողմ մը գիւղերու տուները առհասարակ միայարկ են, բայց վերջերս այդ նախնական հին ձեւը չի մնաց հոն, ոմանք իրենց տուները սկսան շինել երկրորդ յարկի վրայ իբրեւ բնակութեան տեղ։ Այս նորոյթը միայն անոնք նկրտեցին գիւղի տուներու շինութեան մէջ, որոնք պանդխտութեան ցուպը ձեռք առնելով Պոլիս երթալ գալ սկսան, ունենալով շատ քիչ ճաշակ գեղեցիկին, հանգստաւէտութեան և առողջապահիկ պայմաններու։ Գիւղացին ընդհանրապէս իր տունը կրախառն շաղախով շինելու համար, միջոց և պատեհութիւն չունի, սա պատճառաւ է որ՝ եթէ ան ուզէ շինել իր տունը այդ հաստատուն նիւթերով, իր պիւտճէին հաւասարակշռութիւնը բացարձակօրէն պիտի խանգարուի։ Վասնզի հողագործ գիւղացին կիր պատրաստելու համար, պիտի ստիպուի իր արտերուն վար ու ցանքին և զանոնք հասունցնելու գործին ժամերը

կարանցնել, որոնք իրեն կենսական են. առանց զոռ, կիրակի չենաւելիք առնելի տէրը պիտի պարտաւորուի սրմնադրին և մշակներուն առելի օրավարձք տալու, ոնոր համար որ այդ նիւթով չենաւելիք առնելի պատերուն չենաւելիքը կ'երկարի, որքան չերկարիր եթէ պարզ գետնի չենուէր։ Կայ ուրիշ բայց երկիւղալի պարագայ մը, որ ա՛լ առելի չերջանկացուց ընկուզ առիթած է հաղագարծ դիւղացին մանաւանդ, երբ նիւթի կ'առնէ իր չարչը զինքը չերջապատող այլազգուհան գործիներուն նախանձը և անոնց թշնամական վերաբերմունքը հանդէպ իրեն, ան չկրնար ապաւորէն քնակիլ այնպիսի տան մը մէջ, որնք պէտքու և գրացի ազանելու առնելուն դիւղացիներուն ու չարքը պիտի ունենայիր։ Ինչպէս որ Թլայ Հաչիմ պէյը կ'ըսէ ևվեր Թէ, պէտք է որ իր գիւղացի հաղագարծ հայ մարդպային ոտքը փոխանակ կօչիկի, արիւն ուտէ։

Այս պատճառներով, ան հարկադրուած է խոնարհութեամբ, միջավայրին պայմաններուն համեմատ, իր զործին, գիրքին յարմարող պարզ տուն մը ունենալ չենուած ըլլալով ան սովորական ցեխով, քարով և փայտով և կամ խարիսխով։ Ընդ Թէ նոյն չենուելիքը տուներն պատերուն հիմերը կը գրուին և անոնց վրայ կը բարձրացնեն պատերը մինչեւ իրենց որոշ անգը։ Յետոյ ըստ չենուելիքը տան յատակագծի, գերաններըը կը զետեղուն պատերուն որոշ մասերուն վրայ, անոնց երկու ծայրերը այդ անգերուն մէջ ամրացնելէն յետոյ. անոնց վրայ կը գնեն գարձնկիներ իրարմէ քանակաւ ա՛ր մ հեռաւորութեամբ, այդ գարձնկիներուն վրայ կը չարին նոյնէ խոտ մարգահներ, ու անոնց վրայ ալ՝ տախտակներուն կարներ և կամ ծառերու գարար ճիղերը, նոյնէ ըսուած։ Անկէ վերջը զոն կը ծածկեն լաւ մը պատրաստուած ցեխով։ Այդ ցեխը ոչ միայն հողով կը պատրաստեն, այլ անոր հետ կը խառնեն բաւական աստա յարդի մանրուք (մկեղ), ոմարի փշրուած փոչի և կրակի մոխիր, որպէսզի այդ խառնուրդով առիթքին ցեխը ամուր և տաստատուն ըլլայ դիմանալու համար անզացող ձիւնին և անձրեւին։ Ահա, այս ցեխով կը ծածկեն տախտակներուն վրայ Թարձր բայց կարգով չարուած ճիղերը գրեթէ քանի մանդիմ խորութեամբ։ Յետոյ անոր վրայ կը լեցնեն 30–40 մանդիմէրի խորութեամբ, մանրուած մաքուր հող, որուն վրայ յետոյ կը քաշեն բաւական ծանր քարէ լոգը, կը լոգեն զոն երկու մարդերով, լոգին երկու ծայրերուն մէջ անցուած լաղփայտը բռնելով։ Ահա Նոյնէ կարգ մը գիւղերուն առնելը։ Յետոյ կ'ակսին չենուած նոր առնին բոլոր պատերուն վրայ ցուխքները գնել, որպէսզի պատերը չենուելուն անձրեւէն։ Ցուխքն է ասկսն, որ կը պաշտպանէ այդ պատերը Թրջուելէ, եթէ ոչ, անանք անձրեւէն յանկարծ Թրջուելով կը փլչին։

Ցուխքին նիւթը կը պատրաստեն կաղնի և փչատ ծառերուն դիհոկուն ճիղերէն, և զանազ բաւական խանդրանքներով իրարու վրայ գնելով կը չարեն պատին վրայ խոտ նմանչափութեամբ մը, որուն կէսը պատին դուրս կ'երկարի, իսկ կէսն ալ՝ պատէն ներս իրենց պաշտպանութեան պատին։ Շատ անգամ աշնան և ձմեռուան սրեւէս օրերուն մէջ, գիւղացի առիքատ այրեր և կիներ, և իրենց վազը առիթք անհագպանելու անգամ առնելէ կարգով կը նայեն ցուխքներուն առ կանոնին պատրաստելով և կարգքերնին ալ՝ սրեւէս առքնելու համար...

Հիւսիսային գիւղերուն առնելը մեծ մասամբ երկայարկ են։ Առաջին կամ գետնայարկը՝ իրարու կից կը գտնուին, ներսի առնը իր յատակից մտնելով, ինչպէս գրած եմ վերը, դորպանը ներսի առնը կը բանէ վազոցէն. իսկ դորպանէն քարաչէն, մնրմ սրրատաչ քարերով, և երկու առիւծանները մէկ քարով չենուած առանց գործ մը կը բարձրանայ առնքը, որուն յարմարագոյն մէկ մասին վրայ կայ չարտախ ուր գիւղացիները կ'առնին գործնան հանգակին մէկ մասը, ամբողջ ամառը և աշնան առաջին ամիսը։ Զարտախին երկու կողմերը կը կազմեն առն երկու պատերը, իսկ միւս երկու կողմերէն մէկը ալատուլ ծածկուած կ'ըլլայ, չորրորդ կողմը՝ բաց է։ Զարտախը իր քով կ'առնէնայ նաեւ մէկ կամ երկու սենեակներ ալ, ուր կ'առնիսին ցլերնիները, անկողիններըը, և կը գրուին ապրուստի կարտաներըը և ամէն ինչ որ առնէօրնայ գործածութեան համար առհասարակ է։ Այս տուներուն առնիքներըը սորին անգամ մը կը չարեն (ջեխեն), և ամբողջ վրայ ամառուան ընթացքին հոգ կը տանին որ մաքուր մնան։ Պատերը մէկէ կիսամեն հետ ալիւսով կը պատուաստին, առկայն նոյն այդ պատերը մէկ գարէ առլի կը առկան անգամ, կարկատի և ձիւնի։ Որմհետեւ ալիւսներըը տարան անձրեւներուս, կարկատի և ձիւնի։ Որմհետեւ ալիւսներըը բարիւններ, ինչպէս կ'անուանէ գիւղացին, մանուսար խառնուքով մը կը պատրաստուին, և ընդհ հողմ մը, որ առվորական հողէն առլի

տանին վրայ միայն երդիք անուանուած քառակուսի անցք մը կ'ունենան։

Դարպասին մէկ անկիւնը կը գտնուէր թոյրեզերը (թոնիրը) գետնէն չուրջ մէկ մեթր բարձրութեամբ և 2-3 քառակուսի մեթր լայնութեամբ, ճաղերով գարդանէն զատուած գարեհանդ մը, ուր թաղուած կ'ըլլայ թոնիրը։ Ասիկա թոնրատուն կամ թոյրեզերէ կ'անուանէ գիւղացին։ Տան ուրիշ բաժանումներ ալ կան, միշտ առաջին յարկին մէկ կողմը, ինչպէս քող, ուր ուլերը, գառնուկները կը պատսպարուին. կչգրատունը, ուր կը դիզուին ծեփ, ատրպաս, կչգուր, fարկչզուր, աքար, փայտ վերջապէս վառելի վերաբերեալ բոլոր նիւթերը, կպցնելէն սկսեալ մինչև կողնիկի խառչար աթմանները։

Գիւղացիին օճախին մէջ, ձմեռն իրաւ, կրակը անշէջ կը մնայ, այնպէս որ ան լուցկի իսկ գործածելու պէտք չունենար. երեւակայել պէտք է թէ 5-6 ամսուան ընթացքին ինչ մեծ քանակութեամբ վառք կ'այրուի, և ասկէ կարելի կ'ըլլայ հետեւցնել նաև թէ երկրագործ գիւղացիին, նոյնիսկ ճվալակին բնակութիւնը որքան ընդարձակ ըլլայ նոյն համեմատութեամբ ալ վառելանիւթ կ'այրուի։

ԼԶ. ԳԼՈՒԽ

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

Անհրաժեշտ էր մանաւանդ գիւղի մը յատկացնել՝ բնական, գետական և պետական բոլոր այն միջոցներուն, որոնք, գիւղացի ժողովուրդին համար, առողջ ու առոյգ երկարակեցութիւն մը ապահովելու բնոյթը պիտի ունենային։ Այս միջոցները բաղկացնող տարրերն են՝ օդ, ջուր, սնունդ, բնակութիւն, մաքրութիւն, բարեկեցութիւն. հաղորդակցութիւն, ազատութիւն, ապահովութիւն, և մանաւանդ պետական խնամքներ ապահովող լաւագոյն օրէնքներու իմաստուն գործադրութիւնները։

Բալու քաղաքը «Բալուայ քալաք» «Սուրբ Մարութայ» (Ս. Մեսրոպ) յուրանաձեւ, բարձրաբերձ ու լայնանիստ լերան հարաւային կողին վրայ փռուած, անոր մէջքէն մինչև ոտքերը կը տարածուի, և կը վերջանայ՝ Արածանիի ափը բարձրացող, «Սուրբ Մարութայ» համանման յուրանաձեւ, բայց փոքրածաւալ խարակի մը կրնակը։ Կ'ըսուի թէ՝ ներքնուղիի մը միջոցաւ, այս խարակը Ս. Մեսրոպի բերդին իբր հաղորդակցութեան դուռ ծառայած է անցեալին մէջ, և իրօք ալ, գետին վրայ բացուած քարայր մը ունի, ուր կ'իջնեն եղեր գետէն ջուր առնելու համար։

Բալուն, իր այս դիրքին մէջ, զուրկ մնալով արեւմտեան և հիւսիսային զովարար հովերէն, ամառնային եղանակին մէջ կ'ունենայ ճնշող մթնոլորտ մը, որ զայն անբնակելի կը դարձնէ Մայիսէն մինչեւ Հոկտեմբեր։ Այս պատճառաւ է որ, քաղաքացին, հազիւ օրը երեկոյ կ'ընէ իր խանութին մէջ, և, դեռ արեւը մարը չմտած, այգեստանը կ'առնէ իր շունչը։ Վա՛յ անոնց, որոնք այգի չունին։

Բալուք մըն է ան, ուր, մութը տարածուելուն պէս, երթեւեկ, զուարճութիւն կը դադրին, մինչեւ առաւօտ, գերեզմանական լռութիւն ու սարսափ կը տիրէ։ Ծովեզրեայ կարգ մը զուարթ քաղաքներու բոլորովին հակապատկերը կը ներկայացնէ։ Դիւրին է հետեւցնել թէ այդպիսի միջավայրի մը մէջ ապրող ժողովուրդի մը հոգեբանական վիճակը ինչ տխուր անդրադարձումներ կ'ունենայ՝ իր նկարագրին, և իր մտածելու եղանակին և առողջութեան վրայ։

Տուները երկյարկ են ընդհանրապէս և ունին յարմարագոյն բաժանումներ։ Տուն մաքուր կը պահուին. քաղաքացի կինը, այս տեսակէտով գովելի է, փողոցները նեղ են։ Ասոնց մաքրութիւնը, ըն-

նակչութեան մաքրաձեր հոգածութիւններէն կախում ունի, և ոչ թէ թալապետութեան մը ասօրեայ աշխատութեան մտա կը կազմէ. ա՛յն, հոն թալապետութիւնը անուն մըն է միայն։ Իր գործը քաղաքացի ժողովուրդին կ՚իյնայ կատարել, իր պաշտօնեաներուն ալ՝ ամսական ապահովել կ՚իյնայ։ Եթէ իւրաքանչիւր ընտանիք, իր առջևները ամէն առաւօտ մաքրէ, արդէն փողոցները մաքրուած կ՚ըլլան, և, չնայիւ քաղաքին չոզ դիրքին, անձրեւներէ զտյացող ջուրի հոսանքները միշտպէս կ՚օժանդակեն ժողովուրդին ու թալապետութեան...։

Ըմպելի ջուրը, պէտք է ընդհանուր առմամբ ըսել՝ ջուրը ա՛յն թէ հոսող է քաղաքին մէջ, այլ կը պակսի նոյնիսկ հազիւ մէկ երկու աղբիւրներ կան, որոնք քիչ քանակութեամբ ջուր կը հոսացնեն, և, ձմեռները, առանք ալ երբ առնեն, այն առեն ժողովուրդը կը հարկադրուի, մեծ դժուարութիւններով ու վճարումներով, Ապտանիի ջուրը գործածել, մանաւանդ հայթայթիչներու միջոցաւ, որոնք ամէն կերպ թաղէ թաղ ջուր կը կրեն պէտք ունեցողներուն։ Ա՛ս է քաղաքին առողջապահական պայմաններուն մէկ մասը. մէ՛կ մասն է առ առկայն, յետոյ պիտի խօսիմ անոնց նկատմամբ։

Գիւղերը տարբեր են։ Առանք, առհասարակ, հաստատուած են բնական յարմարագոյն վայրերու մէջ, ուր առողջարար օդը, բազմաթիւ կամարակապ աղբիւրներու առատութիւնը հոսող՝ վճիտ, պղպ և մերթ նոյնիսկ բաժիչ յատկութիւններով օժտուած ջուրերը,— ինչպէս Սագրաթ գիւղի «Սեւ Ակ» աղբիւրին առնունդան ջուրը,— բնակեցութեանց առաջնակարգ փափաքութիւնները, և չրջապատող զմայլելի ու պէսպիսի տեսարանները ոչ միայն գիւղացիին կեանքը կը կենսաւէտեն այլ խորապէս կ՚ազդեն անոր երեւակայութեան վրայ, որ գինքը աւելի սիրասութեան կը մղէ քան քաղաքացին։ Գուցէ ա՛ս ըլլայ պատճառներէն մին, որով գիւղացին իր յամառակի պահպանողութիւններու ընթացքին, միշտ իր գիւղին կապուած մնայ՝ արհամարհելով Պոլսոյ կեանքն ու բնական գեղեցկութիւնները։

Աղբիւրներէն զատ, բազմաթիւ առուակներ, ամէն ուղղութեամբ, կենսատար երակներու նման կ՚երկարին, անոնց չուրջը, և իրենց դաշտերուն ու պարտէզներուն կենդանութիւն կը բաշխեն։ Գիւղերը այս առուներով օժտուած են։ Սակայն, այդ չրատաս վայրերը, տեղ տեղ ճահիճներու վերածուած կ՚ըլլան, ծածկուած ճոխ սիզուտներով որոնք անդադար մժղուկներու աղբիւրներ կը դառնան վտանգելով գիւղացիին քնական առողջութիւնը։ Գիւղացիներու գիտակցութիւնէն այս իրողութիւնը միշտ խուսափած է և երբեք հոգածու գտնուած չեն զանոնք ցամքեցնելու և մշակելի հողերու վերածելու։ Թէև այս մօրուսները ընդարձակ տարածութիւններ չեն գրաւեր, սակայն, աւելի ձեռնտուր են, անոր համար որ գիւղերու չատ մօտիկները կը գտնուին, իրենց պարտէզներու կոզքին նոյնիսկ։ Դաշտի գիւղերը ամէնն ալ այս անպատեհութիւնը ունին։ Լճամոյիները չունին զանոնք, կամ հազուագիւտ են հոն մօրուսները.

Գիւղի առուները երկայարկ են։ Գետնայարկը՝ որ կը բազկանայ ներսի տուներն, ուր ձմեռնոյին հանասկը կ՚անցնին, սխտոններէն, մարաթներէն, ոզկեն, կեզբերուներէն, բոյրեզներէն (բոռներզ), խզեներէն (մառան), խեղեն և դուդաներէն։ Երկրորդ յարկը կը բազկանայ ընդհանրապէս չարտախ մը, որ էական մասն է, և ամէն առն պէտք է որ անհրաժեշտօրէն ունենայ, և անհնարին մը կամ անհնարներէ, ուր կը դնեն առօրեայ գործածութեան յատկացուած կարասիներ, ապրուստներ, և անկողիններ։ Չարտախը, ընտանիքին ամարանոցն է, հոն կ՚անցնէ ան Մայիս ամսէն մինչեւ Սեպտեմբերի վերջը, նոյնիսկ Հոկտեմբերի կէսն ալ։ Չարտախին երկու կողմերը պատեր են, մէկ կողմը՝ բաց է, իսկ միւս կողմը, կիսով չափ, ապատով մը կը փակուի Սպասը՝ վարպետի դեր կը կատարէ։ Օգը և արեւը, ուրնին, անարգել կը թափանցեն հոն, և կը նպաստեն գիւղացիին առողջութեան։ Չարտախին աջկեր կը տարածուի ընդարձակ եզրաջրը, որ ներսի տան տանիքն է։ Գիշերը անկողինները չարտախին մէջ, կամ եզրաջրը կը յարդարեն, համեմատ օդին բարեխառնութեան, և հոն կը գիշերեն, բացօդեայ։ Այս բացօդեայ գիշերելը թէև հանգստաւէտ չէ, նկատելով որ մթնոլորտական բարեխառնութիւնը գիշերն իրեն անփոփոխ կը մնայ գրեթէ, և խոնաւութեան տատանումը ամառը չատ վար է, բայց նկատի առնուելիք լուրջ անյարմարութիւն մը կայ, որով գիւղացիները չեն մասնագրեր։ Տապաստեհ

բան եղանակին, մանաւանդ ցուրտ օրեր, անչէջ կը մնայ, և միշտ օդը մաքրելու միջոց մը կը դառնայ միանգամայն։ Սառակաչուն ցուրտերու առեն, երդիքը կը ծածկեն բաւական թանձր, չուրջ 10 սանդիմէթր, հաստ առագ մը, որպէսզի ցուրտը ներս չխուժէ. այս սառը կրնայ մինչեւ երկու օր մնալ, երբ հալի, կը փոխեն զայն։ Երդիքին չեչառակի տակը, գետինը կայ պուտեր, փոս մը, ուր լուսամուտէն կաթիլ կաթիլ իջնող առուին կամ անձրեւին ջուրերը կը հաւաքուին։ Ներսի տուն կայ որ, դարպանէն դուռով մը միայն անջառուած կ'ըլլայ. կայ ալ որ, ներսի առւնը դարպանին միայն ներքնագրով մը կը միանայ, այս ներքնագրը խնդ կ'անուանեն։ Խելին վրայ կը բացուին նաեւ ախոռները, հէնց։ Ահա այս ներսի տունը գիւղացի ընտանիքներու ձմեռնային բնակավայրն է, և ինչպէս կարելի է հետեւցնել, չի գոնացներ առողջապահական բոլոր պայմանները։ Հոն կը պահին, հոն է տեղաց տեղը ուր անկողինները ցորեկները դիզուած կը մնան, հոն է աղքը, ուր կը դրուին ջուրի սափորները, հոն կը ճաշեն, և հոն է ուր առնախիկները ջայր կը մանէ, ճոր գործողը կառւ կը հիւսէ. ամէն աշխատութիւն հոն տեղի կ'ունենայ։ Սառ կից մէկ երկու սենեակներ ալ կը գտնուին, ուր նոր ամուսնացողները կը դիչերեն։

Գիւղացիներու մաքրասիրութիւնը, ընդհանուր առմամբ, քաղաքացի կիներու մաքրասիրութեան հետ կը մրցի նոյնիսկ։ Տուներնիքները և ներսի առւնը և յարակից սենեակները առին անգամ մը անհրաժեշտ է որ ընաիր կառւ ծեփուին։ Իսկ չարաչար և իր յարակից սենեակները, գոմնան վերջերը չազախելէ յետոյ, չաբաթը կամ առանձին օրը հեղ մը, կազճի լուծոյթով մը կը ծփեն։ Այս կերպով, յատակը, պատերը պատիճներ և պատուհանները կը մաքրուին, կը կոկուին և կը ներկուին։ Մաքուր կաւի անուշահոտութեամբ մը կը բուրուին առեակի բնակարանը։

Գիւղացիներու անկողինները, վերմակները և բարձերը, ընաիր բուրդով կամ բամպակով լեցուած, կ'ամիսին անշուշտ չաբաթ առկուն կառւէ չհնուած առաուներու մէջ, որոնց վրայ, մէկ կողմը կը ծածկէ եւրոպական ապխտակ կառւէ մաքուր երես մը, իսկ միւս կողմը՝ գործեալ եւրոպական ապտծոյէ չհնուած սրտաքին երես մը, դոր պուրս կ'անուանեն։ Տապատանները, փալասները նմանապէս մաքրութեան անհակէտով մեծ խնամքի առարկայ են։ Ամառնային եղանակին չաբաթը մէկ անգամ, իսկ ձմեռնային եղանակին՝ չաբաթը մէկ անգամ, իսկ ձմեռնային եղանակին ալ՝ առանձին օրը կամ ամիսը հեղ մը լուացք կ'ընեն։ Լուացքի համար կը գործածեն՝ օճառ և կաղնիի մոխրաջուր (ինչպէս նաեւ բակ, բակելու համար թրջուած զգեստեղէնները կամ կառւեղէնները, որպէսզի դիւրին մաքրուին։

Մեծերը առաւօտուն արշալոյսին ոտքերնին կ'երթան և հայր մը մը ըսելով կը լուացուին, երեկոյին դպչան աչխատութիւններէն յետոյ երեսնին առքերը ձեռքերը և երեսները լուալէ յետոյ առն կը մանեն։ Կերակուրի նստելէ, եկեղեցի մտնելէ առաջ պէտք է որ լուացուին. «Անլուայ եկեղեցի մտնել, անլուայ ձեռքերով հաց ուտելը մեղք ը» կ'ըսեն, ու կը հարկադրեն որ պզտիկներն ալ այդ սովորութեան դէմ զանցառութիւն չընեն։ Երբ ոտոյ մը լուացուած չըլլայ, քիթը, բերանը ոտոտ ըլլան, «ձօ', կ'ըսեն, Սրբոյ ճրմգ էս լիզեր» ոտ՛յ, որբոյրի ճրմգ լիզեր ես։ Երբեմն, փոքրիկներուն բառիսին մէկ կոճակին վրայ, օդակաւոր թաշկինակ մը կ'անցնեն, որպէսզի անով իր քիթն ու բերանը սրբէ։

Գիւղացիներու տունէզը չուտ կը տարբերի քաղաքացիներու տունէզէն։ Քաղաքացիները տարաժամ օդին մտիկ են, անոնք ո՛չ միայն ձմեռնային եղանակին բաւէլէ առէլի քանակութեամբ խորկուած կամ ատպուած միս (խաւորմայ) կ'ուտեն, այլ, ամէն օր թարմ միսը անպակաս կ'ընեն իրենց սեղանէն, կերակուրները ճոխ են տեսակով ու գերազանցութեամբ. բանջարեղէնը երկրագործական տեղ մը կը գրաւէ իրենց կերակուրներուն չարքին մէջ. ձուկ, հաւ, թէեւ չեն պակսիր, բայց նախապատուութիւն կ'ուտուն անոնք ոչխարի կամ այծի միսերուն, կաթնեղէնն ալ երկրորդական դիծի վրայ կը մնայ անոնց համար. մեղրը, հաւկիթը նշանակութենէ զերծ ուտելիքներ են։ Օրուան մէջ, երեք անգամ կը ճաշեն, ուտուտուն կամ ursապեղինն, կէսօրին, նաճ, և երեկոյին, այսինքն պառկեժամուն առաջ։ Տօնախմբութիւններու սեղանները կերակուրներու տեսակներով ու որակով չուտ ճոխ կ'ըլլան։ Երեկոյին նախքան ընթրելը, անհրաժեշտ է ոգելից ըմպելի խմելը։ Ձմեռնային երբ իւրաքանչիւր ընտանիք, ինքիրեն է, այսինքն հիւր եղանակին չունի, դինի կը խմէ, իսկ տօնախմբութեանց, հարսանիքներու, նշանուքներու և ո՛եւէ առիթով տեղի ունեցող ասպնջականութեանց միջոցին նախ օղի կը խմուի և կը հրամցնեն, կը խմուի մինչեւ որ ալքոլի ազդեցութեան տակ իրենց զուարթութիւնը այլեւս իր բարձրագոյն աստիճանը գտնէ. անկէ յետոյ ընթրիքը կ'սկսի, և, ընթրիքի միջոցին ալ դինիին փարչը և սկահակը սեղանի վրայ կուգան. հարկ է խմել. ո՛չ ոք կրնայ մերժել. մերժելը ասպնջականութեան հակառակ է խմել. ո՛չ ոք կրնայ մերժել. մերժելը ասպնջականութեան հակառակ է։ Երբ կերակուրը վերջ գտնէ, չուտեր հոգիւ կը ըսպին նախապատրաստել

պայմաններուն մէջ քաղաքային չի կրնար երկարակեաց ըլլալ, և արդարեւ ալ երկարակեաց չէ. հազուագիւտ է ներբնակներու հանդիպիլ քաղաքի մանուածրապէս հայ բնակչութեան մէջ։ Առողջապահական կենցաղի անպիտանութիւնը, զանցառութիւնը քաղաքի կամ գիւղի բնակչութեան գլխաւոր թերութիւններէն մէկն է։ Թուրք բնակչութիւնն ալ չի տարբերիր հայ բնակչութենէն անհոգութեան, ապիառութեան և զանցառութեան տեսակէտով։ Առաջին հանդիպումով զոնէ պիտի գանէք վախ, դառնութ, փոքրոգութիւն և խոհեմութիւն. ներքնամութիւն մը որ յատուկ է քաղաքացիներու՝ ընդհանրապէս, սպառնալիքներու և առկախումի ներքեւ ապրող։ Իր ապրուստը երեւոյթը որքան օդին ու ջուրին, այնքան ալ գերբնութեան, ոգեկիրի չարիազանց գործունէութեան և ֆիզիքական ոչխատութեան, մարդոցքի պահանջն վերագրելի է։

Գիւղացին, ընդհանրապէս, որոշապէս ընդարձակ ու բանջարանոցի է։ Ամբողջ տարւոյն ընթացքին ան ունի բանջարեղէններ կը գտնէ՝ թարմ կամ չոր, զորոնք իր ապրուստներուն հետ խառնելով կամ առանձին արդար եղով տապկելով իրրեւ անդադար կերակուր կ'օգտագործէ։ Բանջարեղէններու գլխուն մէջ արդէն կարելի է ըմբռնել թէ որքան տարբեր, և ինչ քանակութեամբ մշակելի կամ ինքնաբոյս բանջարեղէններու պաշար մը կ'ապահովեն իրեն հողը, մշակութիւնն ու բնութիւնը։ Ասոր վրայ աւելնալով նաեւ կախնեղէններու առատութիւն մը, ընդհանրապէս տեսակներ, լիաւի բազմազանութիւն կ'ուտան անոնցմէ պէտքերուն։ Հաւը, զոր ամէն տուն կը բազմանէ, յիսուն, հարիւր ու աւելի թիւով, իրրեւ մսացու չի պահեր, այլ ան կը բազմապատկայ անոնցմէ քանի մը բարդ հաւկիթը մեկնի տանելով։ Բիչ անգամ հաւ կը մորթեն անոնք, «մեղք ը» կ'ըսեն. միայն ոչխարները, երբեմն, ուխտադնացութիւններու պատճառն իրրեւ մսատուցու կը տանին։ Ա՛ն չի նշանակեր թէ գիւղացին, գոնուելով քաղաքի միջավայրին մէջ, նուազ մսակեր պիտի ըլլայ։ Սակայն, քաղաքի կամ չուկայի հեռաւորութիւնը գիւղացիին կը նուազ աշխատութիւնները, յաճախ դրամի չգոյութիւնը կը հարկադրէն ղինքը գոհանալ անոնցմով միայն, զոր ինք պատրաստ ունի իր տանէն ներս։ Ռուզը, մեղրը, հաւկիթը, սերը, մածունը, կարագը, արդար իւղը միշտ պատրաստ ունի։ Երբ նկատը մեզի հաւկիթ կ'ուտեն, և հաւկիթը ամէնէն աւելի դիւրագործական կերակուր մը կը համարեն անոնք. «կովը մինչեւ օր (որ) դուչէն տուն դառնայ, հաւը մուտաֆիրը ճամբու կը դնը...» կ'ըսեն, հասկցնել ուզելով թէ եթէ կանխնեղէն չգտնուի տունը հաւկիթն ալ անոր համարժէք անունդ մըն է, կամ թէ, գիւղացիին համար, կովը որքան կարեւոր է, հաւն ալ նոյնքան անհրաժեշտ է...

Թէեւ, չաթմաը քանի մը անգամ, խարկուած միասի ձուարով կամ ձեծածով եղինդ կ'ուտեն, բայց քիչ քանակութեամբ, այնպէս որ կարելի չէ առալ մսակեր անուանել զանոնք։

Մարտ ամիսէն սկսելով մինչեւ Յունիս, անոնք բնաւ թարմ միս չեն ուտեր. Յունիս ամսուն, երբ զանազան պտուղներ կը հասունան, այն ատեն միայն կ'սկսին երբեմն թարմ միս ուտելու։ Այդ ամիսէն սկսեալ, քաղդ վաճառատրներ չորս հինգ ամսուան մատղաշ ոչխարներ կը բերեն հայ գիւղերը, և չնչին գիներով կը ծախեն գիւղացիներուն։ Գիւղացիները կը գնեն և թռնիրներու մէջ խորովելով կ'ուտեն։ Այսպէս մինչեւ Սեպտեմբերի ամիսը, չաթմաը անգամ մը թարմ միս կ'ուտեն։ Իսկ Սեպտեմբերին մինչեւ Փետրուար, կամ Բուն Բարեկենդանի վերջին կիրակին, գիւղերու մէջ կը գինուեն չաթմաը կամ երկու չաթմաը անգամ մը՝ եղ, կով ու գամէշ, և ոչ սով գիւղացիները թարմ միս կ'ուտենան։ Միայն կը պատրաստեն ամբողջ գառաւեղ սիրած կերակուրը՝ խուշբաշ, կամ խորովելով կ'ուտեն։ Մատղաշ կենդանիներուն ոտքերը, գլուխը, քազլրիքը մաքրելով խաշ կը ձգեն թռնիրներու մէջ. իսկ նրբազիքները մաքրելով, ձուարով լիրք կը չինեն։

Քազաք և գիւղ ամէնէն յարգի կերակուրը կը համարեն խուշբաշ. ասիկա ձեծածած միասի ու ձուարով կը պատրաստուեն. հետ միասը և ձուարը կը չորեն այնքան որ ձուարը կակուղնայ և կպչուն վիճակ մը ունենայ. ասիկա հետ խուշբաշ է որուն վրայ ոգոտքով, սոխ և կանանչ պաճ մանրելով կ'ուտեն. ասկէ մոս մըն ալ գնդիկներու վերածելով կ'եփեն։ Մերթ միջիկով (միջուկ) մերթ ոտանց միջիկ։ Հետը ասկայն չատ ախորժահամ է։ Այս կերակուրին ո՛ր մասը, փոքր չեզոսով մէջ պիտի բերեմ պատմութիւն մը զոր ինծի ուսանած է ինծի ծանօթ մատուռական քարոզիչ մը։

Այս քարոզիչը առաքելոքի հետանգութեամբ մը չորս տարի կը տատապի, հակառակ չորեքնակական դարմանումներու անբաժելի կը մնայ։ Ախորժակը կը պակսի, մարսողութիւնը կը տկարանայ, կը նիհարնայ օրըստօրէ և կմախք մը կը դառնայ։ Տօքթ. Քրիստիէն, գերման բժիշկ մը, չարունակ անօգուտ դարմանումներ կը փորձէ. վերջին անգամ կը յայտարարէ. «Ահա, ասիկա իմ սահմանուած դեղս դիրս է զոր քեզի պիտի տամ, կը յուսամ թէ այլեւս պիտի լաւ նայ վիճակդ, հակառակ պարագային ուրիշ ընելիք չունիմ, և կը յայտարարեմ թէ ա՛ս իմ գիտական պաշարիս վերջին մասը պիտի ըլլայ»։ Դեղագիրը կ'առնէ ջղայնոտ, արհնդ վիճակով, յուսահատ տուն կը դառնայ։ Զորս տարի չարունակ կաթով ու մածունով միայ

բուն, և ահա բժշկութեան վերջին խօսքէն յաւառնաս, դեղապիրը մէկդի կը դնէ. պէտք է այլեւս մնանի, բայց գոնէ հուսմ հուիպային կաթօտուը չմնանի...: «Կնի՛կ, վճռապէս կ'ըսեմ, ինձի քաջքմայ չպէտք, հազմ քաջքմայ կ'ուզեմ, ալ հերիք է այսքանը, պէտք չէ որ առանց զայն ուսելու մնանիմ...»: Կինը կը դողայ, քարտուիչը կը հրամայէ, վերջապէս կինը տեղի կուտայ, և չուտով պատրաստուելու կ'սկսի Քաջքման պատրաստ է. հիւանդը ուզածին չափ կ'ուսուցէ. և, քիչ յետոյ Թմրաբխեան մը կուգայ վրան, կը պատկի. կինը կը տաքնայի, ալ պիտի մնանի կը մտածէ ինքնիրեն. կը մտանայ ամեն բաղկերակը կը բանէ, ինչ անանէ,— պարզապէս կը քնանայ, կը ծածկէ վերմակով մը: Քունը քանի մը ժամ կը տեւէ, հազիւ ուրեմն կ'արթննայ, բայց անօթութիւն կ'զգայ, ախորժակը ոգեւորուած է. նոր մարդ մը եղած է կարծես, «կնիկ ինձի հազմ քաջքմայ...»: Շաբաթ մը ուսլի կ'անցնի, հիւանդութիւնը կ'անհետանայ, ժպտութիւնը իր բնական դիրքին կը վերադառնայ, ժկերը կը վերատեսնայ բոլորովին, և, իր բժիշկին այցելութեան կ'երթայ...:

Բժիշկը զարմանքով կը տեսնէ որ հիւանդը կարճ ժամանակի մէջ իր առողջութիւնը գտած է, և կը բացագանչէ. «Օ՜հ, տեսա՞ք, ինչպէս հրաշք գործեց իմ վերջին դեղապիրս...»:

Դարմանելը ատանց պատասխանելու դեղապիրը իր բժիշկին կ'երկնցնէ, որ կ'առնէ, և կը տեսնէ որ ա՛չ մէկ դեղատան կնիք կայ վրան:

— Ուրեմն դուք իմ տուած դեղապիրս հասկացան դեղեր գործածած չէք, այնպէս չէ՞, կ'ըսէ սրտաբեկութեամբ մը:

— Այո՛, քարեկամս, գործածած չեմ, և ա՛չ մէկ դեղ, կը պատասխանէ ապաքինեալը:

— Ի՞նչպէս ուրեմն ապաքինեցաք, ա՛վ բժշկեց ձեղ, կը հարցնէ ան:

— Չիս՝ հազմ քաջքման բժշկեց..., հաստատուէք ըսածիս, կը պատասխանէ:

Այս պատմութիւնը ցոյց կուտայ թէ բալսացիին տառապանքին որքա՜ն յարմարած է այդ կերակուրը...:

Քաջքմայէն յետոյ կուգան մեր կերակուրները, որոնք հետեւեալ անուններով ծանօթ են ամբողջ գաւառին:

Եղինձ՝ ձաւարով կամ կորկոտով և խորկոտած միսով եփուած, սըմբրտիկ ապուր, բանճար ապուր, փերփեր ապուր, բանապուր, չորբանապուր, փոխիճս, բանխաշ, ճրպիճ, բարխանայ ապուր, խաշ, ոռնիկ, ճիմիլայ, սրուօճ, խալաճօճ, խոտիկ, տապակ հաւկիթ, խորխորած, ասպնջուր, ոսպով ապուր, հեաճհեակ կամ հարիսայ: Առանցմէ զատ կան նաեւ բանջարեղէններու կերակուրները, որոնք

միսոմի բացատրուած են արդէն բանջարեղէններու գլխուն մէջ:

Պղպեղով եփինը կ'եփին խորկոտած միսով, պղպեղով, որոնց հետ կը խառնուն քիչ քանակութեամբ ազացուած սխտոր ալ: Սխտոր խառնելու սովորութիւնը հայաստանեայներու յատուկ է, մինչ ազգաբնակութիւնը, կամ հիւսիսային գիւղերը, փոխանակ սխտորի բանջարեղէններ կը խառնէն յաճախ. ինչպէս՝ լապկի, քշմամի եւն: Շաբաթը քանի մը անգամ կ'եփին:

Կորկոտով կամ ձեծածով եղինձը՝ պարզ ձեծածէ և խորկոտած միսէ կը բաղկանայ: Աւելի քիչ անգամ կ'եփին:

Սըմբրտիկ ապուրը մանր պղպեղով միսով կամ խաղով կ'եփին, սակայ եղինձէն քիչ մը աւելի լայն է, ընդհանրապէս հունձքի կամ գաշտի աշխատութիւններուն եղանակին, հնձողներու համար կ'եփուի, որովհետեւ չատ ուշ կը պպղի, այնպէս որ գիւղէն մինչեւ գաշտ հասնելը չուրջ կէս ժամ կը տեւէ, և այսքան ժամանակի մէջ ուրիշ տեւէ կերակուր պիտի պղէր:

Թանապուրը՝ մածնահամով և ձեծածով կամ կորկոտով կ'եփին, հետը խառնելով քիչ մը կամ բուռ մը գաղձ: Աւելի պզպ վիճակի մէջ կ'ուտուն, դիւրամարս կերակուր մը կը համարուի, իր մէջ ո՛չ իւղ կը պարունակէ և ո՛չ ալ ճարպ: Տուրգին ամէն եղանակներուն մէջ ալ գիւղացին կրնայ ունենալ: Աւար եփելը բաւական ժամանակ և ուշադրութիւն կը պահանջէ: Տանափկինը պզպ թանին հետ մածրուած ձեծած, չուրջ 1/8 համեմատութեամբ, խառնելէ յետոյ կրակին վրայ կը դնէ, և կ'սկսի տրփելեով անընդհատ խառնել, չհոռնամ ըսելու թէ աւաքցնելէ առաջ հաւկիթի մը ձերմուկն ալ կը խառնէ հետը: Մինչեւ որ եփ երթէ, կամ եռալու սկսի, պէտք է որ անընդհատ խառնուի, ապա թէ ո՛չ՝ թանը կը կարի և երբ եռալու սկսի, այն ատեն տանափկինը կը դադրի խառնելէ, և կը թողու որ մեզմ կրակով ժամու մը չափ եփի, մինչեւ որ ձեծածը կամ կորկոտը պէտք եղածին չափ կակուղնայ: Յաջորդութեան ձրագայլացին երեկոյին, պէտք է որ ամէն ատեն, ատանց բացառութեան, թանապուր ունենայ ընդանին վրայ, այդ ընթրիքը ատանց մսեղէնի պէտք է որ ըլլայ:

Թարխանաճ երկու տեսակ կ'ըլլայ. մէկը՝ թանով ու ձեծածով, մեկ միւսը՝ պարզ ջուրով ու ձեծածով:

Առաջին տեսակը հետեւեալ կերպով կը պատրաստուի. Մածնաթանը և ձեծածը՝ մեծակ կաթսայի մը մէջ իրարու հետ կը խառնեն, ու կ'եփեն: Եռալու միջոցին տանափկինը չերփելով անընդհատ կը խառնէ որպէսզի ձեծածը թանին հետ լաւ մը միաւորի, յետոյ կրակէն կը հեռացնէ որպէսզի պպղի: Պաղած այս խիւսը գնդակ-

ներու վերածելով, արևէն առկ կը պահեն մինչեւ որ լաւ մը չորնայ։

Ջուրով բարխանաց առրքեր կերպով կը պատրաստուի։ Նախ, ջուրով կորկոտը կ'եփեն, յետոյ չուրջ ութը օր այդ վիճակին մէջ կը թողուն որպէսզի խմորուի, չմոռնալ ըսելու թէ՝ եփուած միջոցին, անոր հետ կը խառնեն անանուխ, ազատիկ և կանուչ պահ կամ պղպեղ։ Ամէն վերջը խմորուած այս խիւսը գնդակներու վերածելով կը չորցնեն։

Թարխանայով ուրիշ մը ապուր կը պատրաստեն, որ քիչ մը թթուհամ կ'ըլլայ, և կ'ուտեն զայն աշնան ու ձմրան ազանակներուն ընթացքին։

Հրպըբը հիւանդային գիւղերուն անծանօթ կերակուր մըն է. իսկ ծանօթ է ան միայն հարուստին գիւղերու և լեռնաբնակներուն։ Ամիկա կը բազկանայ պարզ ցորենէ և լոպիկէ, զորոնք իրարու խառնելէ յետոյ կ'եփեն։

Փոխինսը, խաւթ ալ կ'ըսուի։ Ցորենը ալնծնելէ յետոյ կ'ապան. այս ալիւրը ջուրով կը խառնեն, կ'եփեն, հետը կը խառնեն նաեւ արդար իւղ ու աղաց։

Խորիսը ձուկով և ձուրտով եփուած եղինձ է։ Պուտուկին յատակը կը շարեն բարակ փայտեր, ասոնց վրայ եւս մաքրուած ձուկ, յետոյ վրան ձուրտ լեցնելէ յետոյ պուտուկին բերանը կը ծեփեն, և կը թողուն որ մոլմոլ կրակի վրայ կամ թոնիրի մէջ եփի։

Այս կերակուրին ուրիշ մէկ տեսակն ալ կայ, որ միայն ձուկով կը պատրաստեն։ Նախորդին պէս շերեփ մը բարակ փայտեր, ու սա փայտերուն վրայ շերեփ մը ձուկ կը շարեն։ Պուտուկին բերանը ծեփելով կը դնեն մոլմոլ կրակի վրայ։ Ձուկը սաք չոգիի միջոցաւ կ'եփի, և կ'ըլլայ համեղ խորոված մը։ Ձուկը կը խորովեն զայն փակցնելով թոնիրին կողերը կամ պարզապէս կրակին վրայ ձգելով։ Կը տապկեն նաեւ զայն այդպէս իւղով և հաւկիթով մանաւանդ այն ձուկերը, որոնք չատ փշոտ չեն, ինչպէս թոսխաը կամ շնաձուկը, ըստ հիւանդայիններուն։

Գոռաիկը՝ պահոց օրերու յատուկ պարզ կերակուր մը կամ աւելի ճիշդ պիտի ըլլայ ըսել թէ բացառ մըն է։ Ընկոյզի միջուկը և սխտորը չափաւոր քանակութեամբ ազով մխտին կը ծեծեն սանդի մէջ, և լաւ մը արտրելէ յետոյ, ջուրով կը խառնեն, և մէջը հաց բրդելով կ'ուտեն։

Ձորքան ապուրը, թանապուրին տեղը կը գրաւէ ձմեռնային եղանակին մէջ, երբ մածնաթան չեն կրնար ունենալ։ Ձորցուած մածնաթանը կը լուծեն ջուրի մէջ՝ ճարելով, յետոյ ծեծածով ապուր կ'եփեն անալ։ Ա՛ս է չորթան ապուրը։ Ա՛ս ալ դիւրամարս է։

Բանճար ապուրը հետեւեալ կերպով կը պատրաստուի։ Նախ ծեծածը քիչ մը ժամանակ կ'եփեն յետոյ ապզը կը լեցնեն, և կը թողուն որ մխտին լաւ մը եփին։ Տակուբեն չեփած, երբ եւացման մէջ է դնես, բնաւ դպալ չեն մխտի մէջը, դպալ գոլորշին պէս, ամանին կամ պուտուկին յատակը կը վակին ապզը և ծեծածը, կեր

տալ խօսելով, իր սեռմոքը չէ որ ժամանակին հանգրեաններուն կը յարմարցնէ, այլ, ասելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել թէ՝ ան՝ ժամանակներուս բաժանումն է զոր իր սեռմոքին կը յարմարցնէ։ Այս սովորութիւնը, դուշ, ասելի սեռղջապահական օրէնքներուս համաձայն ըլլայ։

Այս կարեւոր գլուխն սեռղջին հասարակութեան մէջ, եա, հազորդակցութիւնն ալ սեռղջապահական պայմաններուս անհակասել ներքին ձեւա ազգակ մը նկատելի, և արդարեւ, եթէ ան, սեռեսարի, իմացական զարգացման վրայ ազդող անդրաժեշտութիւն մըն է, անդրաժեշտութիւն է նաեւ՝ ան, մարդկային սեռղջութեան նկատմամբ ալ իր պլսկան և ժխտական երեւոյթներուն տակ։ Հարկ չկայ կարծելու թէ՝ այս մասնաւորի՝ բանապետ, կամ նախապաշարմունք զանազանութեան մը գնահատութիւնն է, որ իրրեւ վարկած կ'ամենայն մանաւանդ դիտումով մը. ո՛չ, եթէ՝ զանազան ժողովուրդին հազորդակցութեանց միջոցները՝ իրենց ամէնէն վսեմական ձեւին տակ ցնծալ կը չարաճակեն, դիւրին կ'ըլլայ հետեւցնել թէ՝ ասոնք, երբ կոչուած են անհատական կեանքին մէջ արդիւնքի անհակասել անխուսափելի դեր մը կատարելու, չեն կրնար ֆիզիքական այժերու ազատման նեղազգաց խնդրանքներուն արդիւնաւորութիւն։ Դիւզացին տարեցն բոլոր եղանակներուն մէջ, ասելի կամ նուազ ախտուած է՝ հազորդակցութեան մէջ ցնծալ՝ իր գործերուն, դրացի գիւղերու, իր և հետաքրքրութեանց հետ, երբ ան մեծ և ըստ ամենայնի ինքնաբաւ միջավայրի մը մէջ չէ որ կ'ապրի, ուր գոնէ չուսով գիւղը, գեղապրիծը, բժիշկը, սասնիսթայժը և այդ նպատակին ազատելու առնուազն բոլոր հոգի կամ պատրաստ նիւթերը։ Իր ապրելը ամէն ուղղութեան վրայ, ճամբաներ չունին ըստ հարկին փոխադրելու գինքը ուզած տեղը. նոյնպէս իր գրասենեակը չեն կրնար գիւղին քաղաք հետեւիլ փոխադրելու, ճամբաները յաճախ կածաններուն կը վերածուին իրենց երկայնքին գոնազան մասերուն վրայ, կամ խոչընդոտուած գժուարանցանելի կ'ըլլան։ Ուստի ան, հիւանդ կամ սեռղջ, հարկադրուած կ'ըլլայ յաճախ հետեւան կարելու ժամեր սեռղ ճամբաներու երկարաձգութիւնները, գիւղէ գիւղ, լեռներէ, ցուրեր անցնելով՝ վտակ, ալմաստ, ընդհղին, չինութեանց գերաններ, կամ քարեր չալակով կամ ուսի վրայ դրած փոխադրելու։ Այս ամէնը ընելու համար ծանր աշխատութիւններու տարկ է դիմագրաւելի։ Տարակոյս չկայ թէ, սկզբնադրել, աշխատութիւնը սեռղջութեան պայմաններէն մէկն է, ո՛չ ոք կրնայ ժխտել այս ինքնայայտ ճշմարտութիւնը, բայց ան, իրրեւ ճշմարիտ, խնդրական նոյնիսկ վիճելի կը դառնայ, երբ սեռղջ կը լսէ յաղնութիւններ, որոնք սեռղջապահական սահմաններէն անդին կ'անցնին, երբ գործունէութիւնը սրտագո-

բէն իր սրդիւնաւոր վախճաններուն չի յանգիր, ըսել պիտի ուզէի թէ՝ ֆիզիքական այժերու և կենսաւնակութեան վատնումները համեմատական չեն ըլլար անոնց մխիթարմին, ի հարկէ հետաքրքրութիւնը կը խախտի, ու այս խախտումը սեռղջութեան խոչընդոտ սեռղջ կը լսէ։ Առասել ֆիզ՝ նուազ արդիւնիք, համապատասխան չեն երկարակեցութեան և այժերու անվթար պահպանումին։ Այս իրողութիւնը անտակասելի չափազանցուած գնահատութիւն մը պիտի համարէր, եթէ, սարեւոյն ընթացքին, այս կոչդի սպասող յոգնութիւնները հազուագիպ եղելութիւններ միայն ըլլային. բայց, երբ գիւղացիին ամենօրեայ կեանքը՝ սրչալոյսէն մինչեւ մութ, նոյնիսկ կիրակի օրեր ալ, այս եղանակով ընթանալու գասապարտուած կը կիրակի օրեր ալ, այս եղանակով ընթանալու գասապարտուած կը նկատուի, այն ատեն, այս անսահման գործնական հետեւանքները ծանրացեալ գիւղի կը գասնան ժողովուրդին վրայ, ազելով անոր կենսաւնակութիւնը, և կրճատելով ամէն ինչ որ պիտի նպաստէր անոր սեռղջ և գործունեայ երկարակեցութեան։ Ասիկա երբ անհատին համար անվիճելիօրէն ճիշդ է, անվիճելի է նաեւ անհատներով կազմուած գիւղացի կամ ոչ գիւղացի ժողովուրդի մը համար ալ։

Կառուղի գոյութիւն չունի. միակ հասարակաց պզտատան, ուրկէ պետական հազորդակցութիւնները կը կատարուին ջրբխներով կամ ձիերով, Խարբերդէն Կարին երկարող ուղին է, որ Բալուի գաչաերը, արեւելքէն արեւմուտք կտրելով կ'անցնի, առանց լայն պզտատայով Բալուի քաղաքին հետ կապուած ըլլալու, և առանց նոյնիսկ կամ բեւեր կայաններու։ Կայանները՝ անոր երկայնքին վրայ գտնուող գիւղերն, ինչպէս՝ Կիւլիկէր, Աբդեան Թուրքերէն Եարըմճայ, Նորգեղ, Նոր գեղայ Մրզուայ, Նորշնակ Թրքաբնակ գիւղը և ուրիշներ։

Հազորդակցութենէն մասին խօսելու պահուն, պետական օրէնքներու և անոնց գործադրութեան նկատմամբ լսելը իրազեկութեան պատճառները սքողել պիտի ըլլար, ու, պատճառներն սքողելով, ճշմարտութիւնները առեղծուածային պիտի մնային։

Ժողովուրդը, ըլլայ հոյ, քուրդ կամ թուրք, իր սեռղջապահական պէտքերու մէջ, կառավարութեան ներկայութիւնը երբեք չզգար. սա հարկահաւաքութեան, ու սարքերու գանձումներուն, զինուորագրութեան և բերքերը սասանորդելու միջոցին իր ներկայութիւնը կ'զգայնէ։ Ան՝ ժողովուրդը, կը կարծէ թէ ինք ամէն ինչ կ'ընէ։ Ան՝ ժողովուրդը, կը կարծէ թէ ինք ամէն ինչ պարտաւոր է կառավարութեան տալու, իսկ կառավարութիւնը ո՛չ մէկ բան։ Քաղաք մը, որ չուրջ երեք հարիւր մեծ ու փոքր գիւղերով չրջապատուած ոչ նուազ ընդարձակ գաւառակներէն կը կազմէ. ո՛չ բժիշկ ունի, ո՛չ դեղագործ և ոչ իսկ դեղարան։ Թաղապետութիւնը գէթ բժիշկ մը ունենալու էր, ըստ օրինի

Չեն, ասկից, մանրավաճառներ են դեղագործներ և իրենց կրպակները՝ դեղատուններ։ Առանք կը վաճառեն կամ կը պատրաստեն նոսոպեռական բժշկութեան վերաբերեալ բուսական կամ հանքային դեղօրաններ, որոնց չափը, կշիռը և կիրառութեանց պարագաները գնահատող միակ հեղինակութիւնը ունին՝ ասիրիչ-ասամնատրայիներ, ժողովրդական համբառնալ բժիշկներ, նոյնինքն իրենք մանրավաճառները, որոնք ո՛եւէ պատասխանատուութեան իրիկուղը չունին, որովհետեւ, պետական օրէնքներու իրաւացի անզմանութեան ենթակայ չեն։ Բարե մէկն է եղած այն չատ մը գաւառականներէն, որոնք օամ. կայսերական նախկին կեդրոնական կառավարութեան հանդէպ չատ պարագաներու առիթ գրեթէ անպատասխանատու տպրած են. ի տարիկ ներկայ հանրապետական կառավարութեան մասին չէ իմ դիտողութիւնս։

Բսի թէ թոզապետութիւնը, առողջապահական տեսակէտով սակ բարոյական կամ պետական անուանակոչութիւն մըն է, երբ ժողովուրդին առողջապահական պայմաններուն վրայ իր օրինական հսկակչիռը ի գործ չի դներ։ Ան, մահերու և ծնունդներու արձանագրութիւններ ունեցած չէ երբեք, և այս պատճառաւ գաւառը ճշմարիտ մարդահամար ալ ունեցած չէ. երբ մէկը կը մեռնի, առանց ձեռնհաս պաշտօնեան քննութեան, և անոր մահը առդրոշ տեղեկագրին և հրամանագրին, նոյնիսկ ննջեցեալին անչէնամոլէն երկու կամ երեք ժամ յետոյ վերիվայրման կը գրուի։ Ոճրագործութեանց պարագային երբ աննկատ դատախազ մը տեղւոյն դատարանին ամբաստանութիւններ ներկայացնէ, դատաւորին որոշմամբ, կառավարութիւնը՝ պագըր-մասհիլի թոզապետական բժիշկը կը հրաւիրէ, որ գոյ և տեղեկագիր տայ։ Բժիշկը, սովորաբար երկու օրէն կրնայ հասնիլ Բալու, և ապրանալը գերազանցէն հասնիլ տալով դիտողութիւնը կը կատարէ և կատայ տեղեկագիր մը, որ դատավարութեանց իրրեւ փաստաթուղթ պիտի ծառայէ։

Գաւառին բնակչութեան,— հայ, Թուրք, քուրդ անխտրօրէն սոնելով,— ամման կամ նուազութեան մասին ոչ մէկ տեղեկութիւն և ոչ իսկ հաստատութիւն ունեցած է կառավարութիւնը։ Մ՛եր կը ենայ որ ժողովուրդին առողջապահական պայմաններուն մասին հաղորդ գտնուէր։ Այս տեսակէտով, դիւղացի ժողովուրդը կատարելապէս ինքնաբաւ եղած է..., այսինքն ինքն իր գլխուն լքուած է. գիւղախտարար, իր գլուխն ալ անբուժական եղած է օրըստօրէ բան մը ուելցնելու իր առողջապահական գիտակցութեան վրայ։ Գիւղացին երկարակեցութեան առասրող իր գլխաւոր ապրակ կը ենան օդը և ջուրը, և մասամբ ալ՝ սնունդի որակը։

Սակայն, վիճակագրութիւն մը ցոյց պիտի տար անմիջապէս

թէ՝ այս երեք ազդակները անբաւական ենացած են սնոր՝ ոչքի զարնող առողջութիւն մը ապահովելու. եթէ գտնուած են 120–130 տարեկան ծերունիներ, սանք հաղուագիպ իրողութիւններ պէտք է համարել, որոնք մէկ երկու դարու ընթացքին, քառասուն դիւղերուն մէջ հազիւ մէկ երկու անգամ երեան կուգան։ Իրողութիւններ, զորոնք ամբողջ ժողովուրդը մասնակից պիտի ընէր իբրեւ ազգական դէպք։

Առողջապահական բաժինը դեռ ունի իր մասին խօսելիք նիւթեր. բսի թէ՝ դիւղացին, մանաւանդ հայ դիւղացին՝ անսահման հաղուստասէրն է, կարասիներու, մահիճի մաքրութեան տեսակէտով գովելի նախանձախնդրութիւն մը ունի։ Աւար հակառակ, կայ պարագայ մը, որ պիտի կրնար հակառակութիւն մը հաժարուիլ, այդ նախանձախնդրութեան, առաջիր ձգելով անոր մաքրասիրութեան վրայ։ Բոլոր դիւղերուն մէջ ալ,— խօսքս միայն հայ դիւղերու մասին է,— սխտորները, գոմերը, Էոզերը տանելու յարակից մասը կը կազմեն, անոնց դուռները ցնծոյ տուներու մէջ կը բացուին, կամ անկէ ո՛չ չատ հեռու կը գտնուին։ Խճողուած կենդանիներու չունչը, խրիքներու գարշահոտութիւնները ամբողջ տան մթնոլորտը կ՝ապականեն ձմեռնային եղանակին մէջ։ Իսկ ամառնային եղանակին մէջ դռնակները կը գաւնան եղներու, կովերու, գոմէշներու, էշերու և ոչխարներու մակաղատեղի, գորգոմները բացօդեայ կ՝ըլլան մնծ սասք։ Զարտախը ուր կը գիտէք տան բնակչութիւնը, կը գտնուի գորգանին եզերքը, այնպէս որ սաք եղանակին, ապականիչ օդը անկէ չարտախ կրնայ տարածուիլ և գիւղացին առողջութիւնը խաթարելու պատճառ դառնալ։ Քաղաք գիւղերու մէջ, ընդհակառակն սխտորներուն մէկ մասը, մանաւանդ ոչխարներու գոմերը՝ գիւղերէն 5–10 վայրկեան հեռու կը գտնուին։ Այս պարագան հայ գիւղացիին անձնական չէ, բայց ան ուելի կը մասնագիտի ապահովելու համար, նոյնիսկ իր բազմամարդ տունէն ներս, չիջատելու համար, որ գոմիշներով, հարկադրուած է արտուն հակի, գիւղերն պատուած իր գոմիշներով, հարկադրուած է արտուն հակի, գիւղերն

բուն, իր կենդանիներն ու կարասիները գիւղական գղերու տուրի չտալու համար։ Գողեր ոչ միայն պատերէն վեր մագլցելով, կամ դուռին դուռը քանալով ներս կը մանին, այլ նոյնիսկ սխտորներու պատերը կը ծակեն և անկէ կենդանիներ կը փախցնեն...։ Ահա պատճառը, որով ստիպուած է գիւղացին՝ իր սխտորներն կամ գոմ ունի կից ապրելու։

Առողջապահութեան մասին գրելու առեն, հարկ է յիշել նաեւ այն հիւանդութիւնները, որոնք ծանօթ են հայ գիւղացիին իրենց մասնաւոր անուններով։ Այդ հիւանդութիւնները հետեւեալներն են. դող, բարակ ցաւ, տարs, դեղնուրիւն, լուսնոտութիւն, խելագարու-

բիւն, խորոզիկ կամ կապոտիազ, հար, բեռնիար, խոցոտուկ (*խոտաուկ*), տարուկ, կապ, վարցաւ, փորցաւ, կողատապ, աչի ցաւ, ձմրուկ, ջրծաղիկ, ծաղիկ, նարսանիեր, գուշպօղան, ջղաձգութիւն կամ խաղցնել, ֆօրուտ (*անգամալուծիւն*)։

Դալը, Բալուի մէջ, ամէնէն չատ տարածուած,— այս յաղագութիւնը անբաւական է, պէտք է ըսել ամբողջ գաւառին մէկ ծայրէն միւսը տարածուած հիւանդութիւնն է,— գաւառին պատահարը։ Այս հիւանդութիւնը կ'սկսի ամրան վերջերը կամ աշունը, ու կը վերջանայ ձմրան սկիզբները, ամանց վրայ ասկի երկար կը տեւէ։ Ընդհատագ տենդով մը կը յայտնուի։ Հիւանդը նախ՝ տարապայման ցրտութիւն մը կ'զգայ, կը մսի, կը դողայ, յետոյ ջերմի կը փոխուի այս մսիլը. նախ գլխի պալ ջուրով կը լոգցնեն և յետոյ անկողնի մէջ կը պահեցնեն։ Իրրեւ դարման, ամանք, վերջին ժամանակները սիլիթաթ ալ քննին և լուծողական մը կը դործածէին, իսկ չատեր ոչինչ կը դործածէին կամ իրրեւ դեղ մայրամ խոտի չատ դառն արգանակը կը խմէին։ Հետաբար գիւղերը, դողկապ ալ կ'ըսեն. այսինքն քանանայէն օրհնուած պատրոյգ մը կ'տանեն և հիւանդին պատահին չուրջը կը կապեն։ Այս պատրոյգին վրայ հօթը հանգոյցներ կ'ընէ քահանան կամ ալօթողը, և ատով հօթը տարի տեւող դողը, որ ամէնէն յամառն է դողերուն, կտրատած կ'ըլլայ։ Ամէն տարի գիւղի մը բնակչութեան մեծագոյն մասը այս հիւանդութեամբ կը վարակուի, և մերթ, տուն մը, մէկէ ասկի հիւանդներ կ'ունենայ երբ մէկ երկուքը կ'ապաքինին, միւսները կը հիւանդանան, ով որ մինչեւ ցուրաքանչն սկսիլը դողցուցած չէ, այդ տարի չրջանին իր հիւանդանալու կարգը անցուցած կ'ըլլայ։ Ճշմարիտ պատահարն է ատ ամբողջ գաւառին համար, մանաւանդ այն գիւղերուն համար, որոնք դաչտային ու չրատար վայրերով չրջապատուած են, իսկ՝ բարձր լեռներու վրայ գտնուղ գիւղեր որոնք այնքան պարադներ չունին համեմատաբար քիչ կը տառապին այս հիւանդութենէն։

Բարակ-ցաւ.— Գաւառին մէջ, Թոքախտը, դոնէ այս անունով կամ բառով անդամօթ կը մնար մինչեւ վերջին ժամանակները, բայց այն հիւանդութիւնը, զոր բոլորին բարակ-ցաւ անունով ճանչցած է, հաւանօրէն Թոքախտը եղած ըլլայ։ Բարակ ցաւ անուանած է, որովհետեւ սար ցաւեր չի պատճառեր հիւանդին, որ ասկից, հետզհետէ կը ծխրի, ախորժակ չունենար, կը նիհարնայ, կը գաւնատի ամէնօրեայ տենդի մը ազդեցութեան տակ, և քոյխի մը պէս տաքնամաբար կը Թօչնի, հուսկ ուրեմն մահը անխուսափելի կը դառնայ։

Դեղ կամ դարման անօգուտ կը դառնան, և արդէն այդ միջոց-

ներուն չեն դիմեր կամ դիմելու տեղ չունին, որովհետեւ բժիշկ չկայ։ Հիւանդին տխուժակը ինչ բանի որ յաճախ կը կերցնեն տատից խնայելու։ Բայց արքավայրեր կը դիմեն, ուխտեր կ'ընեն, խաչխարեր կամ տաճարներ կը լաւանն, նարեկի, Աւետարանի ընթերցումներ ընել կտաան ինչպէս բոլոր միւս տեսակ հիւանդութիւններով բռնուածներու, նոյնպէս ալ այս հիւանդութեամբ տառապողներու վրայ, մինչեւ որ «հոգոց»ը կարդան։

Դիւղացին այս հիւանդութենէն չի տակար, որովհետեւ չատ տղաւագիպ է ան. հիւանդութեանց կամ մահերու չարքին մէջ աննչան համեմատութիւն մը միայն կ'ունենայ։

Կայ հիւանդութիւն մը, որմէ Բալուի հոյ դիւղացին կը տակայ, տարտն է, ֆրանկախառն։ «Տարտս է, տարտ ը տաէր» ըսելով կը հասկցնեն թէ ֆրանկախառնաւար է, կամ այդ տխառ վարակուած է։ Տարս ունեցող մը չտխազանց կ'զգուչանան. տնոր ձեռքէն ո'ւեչ բան չեն առներ, տնոր դպալով, տնոր պահկէն կամ տնոր հետ չեն ճաշեր, տատիկ վարակիչ և յոյժ վտանգաւոր հիւանդութիւն մը կը համարեն զայն։ Երբ մէկը մսրմնայն այլ և այլ մտերմաբար վոյ վերքեր ունենան, և տնոր ձայնը խռպոտ ըլլայ կտակածելի կը համարեն զայն, «տարտ ը տաէր» կ'ըսեն։ Այս հիւանդութեան բռնմարեն զայն, «տարտ ը տաէր» կ'ըսեն։ Այս հիւանդութեան բռնմանն համար, զարմանալի մտածում, ալօթքի, ուխտի չեն տպաւիներ, սուրբերու մատաղ չեն խոստանար, այլ՝ ուղղակի բժիշկ կը կոչեն, և կատարեալ համակերպութեամբ կը յանձնուին ժողովուրդին մէջ համբաւ ունեցող ժողովրդական բժիշկներու, որոնք, տակայն, հազուագիւտ ալ են։ Անոնց պատասխանները կամ բժշկական տակայն, հազուագիւտ ալ են։ Անոնց պատասխանները կամ բժշկական տեղեկութիւնները կէտ առ կէտ կը հետեւին, որպէս տատուածային պատգամի մը։

Բարեբախտաբար, ժողովրդական բժիշկներէն ամէնքն ալ յանձնառու չեն ըլլար այս հիւանդութիւնը դարմանելու, գոնէ հակցած ըլլալով թէ կեանքի հետ վտանգաւոր խաղարկութիւն մը պիտի ըլլար այսպիսի յանդգնութիւն մը։ Մեր օրերուն, Բալուի Սպրամի գիւղին մէջ կար տոխրիչ մը, Պատրտ Թորոս ազգաւ, որ չնորհիւ իր ձեռքը գտնուած բժշկական ձեռագիրի տառաւ հաստրի մը, գտնուած թեթեւ հիւանդութեանց դեղեր կը տանմանէր։ Ան, տարտը չէր դարթեթեւ հիւանդութեանց դեղեր կը տանմանէր։ Ան, տարտը չէր դարմաներ, ինք տակայն, գաւառին լուսադոյն տառնեռոյժն էր, տկատ

նաւնով, որ իր ծննդավայրն եղած է։ Հաքիմ կամ Հէքիմ Գեւօ, տարին անգամ մը Խարբերդէն Բալու կ'այցելէր կամ հարկը պահանջուած տանն կը հրաւիրուէր, մանաւանդ այդ տխուր բաժինը կատարելու համար, վախարէն կ'առնուար ցաւին կամ պրոմ։

Ան, որպէս միակ զէզ, անդիկը կը գործածէր իր պարզ վիճակին մէջ, ուրիշ նեխիկներ հետ խառնելով և զեղահատներ ձեւին վերածելով։ Հիւանդը, այս զեղահատները պիտի գործածէր՝ խիտ պահեցողութեան մը չէջանային, հրաժարելով թթու, կծու, տլի կերակուրներէ, պակ ջուր խմելէ, տաքարական հացի տեղ բազարջ հացը կը յանձնարարէր։ Նեխկէն զեղ գործածելու տեղ, երբեմն անդիկը կըրակի վրայ լեցնելով շնչել կուտար։

Հաքիմ Գեւոյէ զատ կար նաեւ Խարբերդ պրակտիկան փոխ հիւպատոս Գրիգոր պէյ, որ գաւառական բժշկութեան համաձիւն ունեցողի մը համբաւը կը վայելէր, ունէր իր արամագրութեան տակ բժշկական ձեռագիր աւելի առատ հատոր մը, որուն օգնութեամբ կը պարապէր բժշկութեամբ, հակառակ որ Խարբերդի Թաղապետութիւնը իր վկայեալ պաշտօնական բժիշկն ունէր։ ու կային նաեւ ուրիշ մանաւանդ մէկէ աւելի վկայեալ բժիշկներ և զեղագործներ։ Գրիգոր պէյ, ասկայն, Բալուի օգտակար չէր կրնար ըլլալ, տարը զարմանալու առաջին։

Տարը, բազդատմամբ բարակ ցաւին, աւելի տարածուած է, բայց, բազդատմամբ գողին, աննշան համեմատութեան մէջ գտնուած է։ Շատ անգամ չսխալանցուած է անոր գոյութիւնը ըստ Թիւի։ ուրիշ հիւանդութիւններ, յաճախ տրեան անմաքրութեան կամ ուրիշ պատճառներով մարմնոյն այլեայլ մասերուն վրայ գոյացող վէրքերը տարի սխալմամբ հոմարուելով, իբր այն գարմանացած են։ Քանի մը դիւղերու, և իւրաքանչիւր գիւղի մէջ հազիւ մէկ երկու վարակուածներ գտնուած են, ան ալ՝ բաժուած կամ իբր թէ բաժուած վիճակի մէջ։ Ատոնք, Պալխ, իրենց պահպանութեան միջոցին վարակուած և հոն տեղւոյն վրայ գարմանուածներ են, որոնք ապա հայրենիք գարձած են, ինքզինքին բոլորովին ապաքինած համարելով։

Կայրերու, խաւերու Թիւը հազիպէս աննշան է, ինչպէս նաեւ խելագարներու և լուսնոտներու։ Ամբողջ գաւառին մէկ մէկ երկու խելագար, քանի մը պակասամիտ և քանի մը լուսնոտ հազիւ գըտնուած են մեր ժամանակներս. սակայն, մտածելը, չէր կրնար իրը ապացոյց ծառայել՝ հաստատելու համար թէ՝ տարը գաւառին մէջ տարածուած չէ եղեր չօչափելի համեմատութեամբ։ Կարելի է ըսել թէ՝ հայ գիւղացին որ պահպանութենէն քանի մը օգտակար քայլեր է, վնասակար ալ քայլեր է անկէ։ ու այդ վնասակարէն մէկը այս հիւանդութիւնն է։ Լուսնոտները, որոնք պահպանութիւններ կամ տարապնագութիւններ ունեցած չեն, այլ ապրած են միայն իրենց լեռներու առանձնութեան մէջ, գիրթ մնացած են վարակութիւններէ։ Ջմռնանք ըսելու թէ կիներու մէջ տարը ունեցող գտնուած չէ, կամ լըսուած չէ. սա ևս հիմ է, կարելի պիտի ըլլայ այն տանն ըսել թէ՝ այդ տխուր թէեւ փոխադրուած է Բալու, բայց հոն տարածուած չէ, կամ գտնուած է վարակատներուն՝ հայրենիք վերադարձէն առաջ, և այս կերպով անոնց ընտանիքները վարակուած չեն։

Աչքի ցաւը միայն տարան նշանակին չատ կը պատահի գիւղերու մէջ մանաւանդ կալերու աշխատութեան կամ հնձոքի չըջանին. յաճախ խոցաւոր կ'ունենայ, կը կարմրի, կը ճայրատի։ Աչքի հիւանդութեան գլխաւոր գեղերն են. լուսուս բուսած բոյսին արմատին կաթը, պապղեղ և հաւկիթի դեղնուց, ազոխի թթու։ Շերը կամ պապղեղը և հաւկիթին դեղնուցը լաւ մը իրար կը խառնեն, և երեկոյին պառկելէ առաջ, աչքին վրայ կը կապեն, մինչեւ առաւօտ ցաւը կը դադրեցնէ։ Իսկ լուսուի կաթը մէկ քանի անգամ կը կաթեցնեն ցաւող աչքին մէջ։

Դեղնութիւն.— Գիւղացիին համար այս հիւանդութեան սխալանիշներն են աչքին առնելիին դեղին գոյն առնուելը, և դէմքին գունատիլը։ Ասոր չատ մը գարմանները կ'ընեն, գլխաւորը հետեւեալն է. առանի մը մէջ քանի մը հատ չորցուած ծիրան կը գնեն, վրան մարգկային մէզ կը լցնեն և երեկոյին, բացօդեայ տեղ մը կը գընեն։ Մինչեւ առաւօտ կը մնայ այդպէս. առաւօտեան, անօթութ, հիւանդը թրջուած այդ ծիրանները կ'ուտէ։ Առիկա մէկ երկու անգամ կը կրկնեն։ Դեղերու վրայ այնքան վստահութիւն չունի գիւղացին. կան դեղնութիւն կտրող համբաւեալ անձեր, որոնք մանուկ բանաձեւեր ունին գործելու իրենց ազօթք կ'արտասանեն, և հիւանդը կը բժշկուի...։

Դեղնութիւնն ալ հազուագիւտ է. և կը կարծեն թէ վախէ առաջ կուգայ։

Հարը հարբուխն է, որուն համար սխալ գեղ չունի գործածելու. ակռիլը, գարգանալը և մեղմանալը մինչեւ ապաքինում սովորապէս վեց-եօթը օր կը տեւէ, ոչ աւելի։

Տարուկ կամ տարուեցնակը վէրք մըն է՝ որ յատուկ է՝ Բալուի, ինչպէս Խարբերդի, Տիգրանակերտի նման։ Այս վէրքը տարի մը կը տեւէ, հակառակ բոլոր տեղական գարմանումներուն։ Ատոր իրը գարմանը կը գործածեն կապոս էարի ալիւրը զոր խմորի հետ խառնելով վէրքին վրայ կը դնեն։ Սուրճի ալիւրն ալ կը գործածեն. սակայն պարզապէս վէրքին վրայ կը ցանեն։

Կապ. Այս հիւանդութիւնը տեսակին անկարողութիւնն է. գիւղական

փոքրաւոբմիւններէն ասոր դէմ մնէ դիզ չունին. անոնցմէ անկարողութիւն մը առիթագած է մանաւանդ թմիչկի դիմելու։ Կապլը եակուլներ ալ կան որոնք կ'ազօթեն և խազըլի վրայ հանդիպումներ ընելով հիւանդին կը յանձնեն։

Յայտուկ կամ ցեյռուկ.— Առանձ դէմքի վրայ դոյացող չոքաւոր վէրքեր են, որոնք չորանալն միջոցաւ կը ասրուածանին դէմքին զանազան մասերուն վրայ։ Կարագ խազով սիւլիւլը կը չորցնեն և վէրքին վրան կը քսեն։ Այս դեղը կը ցամքեցնէ։ Սիւլիւլը կարմիր ուռնուռաբ փոշի մըն է. որով կ'օձնն նաեւ երկաթհալէնները, որպէսզի խոնաւութեան դէմ պաշտպանուի, ու չժանգոտի։

Վարցաւ.— Աչքի երկարաւոր հիւանդութիւն մըն է. ամիսէն աւելի կը տեւէ։ Հիւանդին տաքութիւնը չընդհատիր. քիչ մնգամ ինքզինքը կը ճանչնայ, հիւանդութեան սկզբնական մասը կ'անցնի գիտակցութիւնը կորսուած վիճակի մը մէջ և զառանցումներով։ կը կերցնեն մածուն, մերթ կորիտաւ ապուր. կը խմցնեն առատօրէն մածնախառն և ջուր քան հիւանդին ախորժակին։ Հիւանդին ախորժակին կը հետեւին ընդհանրապէս։ Երբ ան ինքզինքը գտնելով պահ մը ուշքին կ'ուզէ, առանց մերժելու՝ ուզածը կը կերցնեն. ուշքէն յետոյ գործել կ'ընկղմի անգիտակցութեան ու զառանցումի մէջ։ Այս վիճակը կը չորեքշաբթի 20-25 օր. որմէ յետոյ ապաքինումը կ'սկսի, ու կը տեւէ 20-30 օր նմէ դարձ չընէ հիւանդութիւնը։

Դիզ չունին այս հիւանդութիւնը բուժելու համար, բայց կ'ազօթեն, սուրբերուն մատաղներ կը խոստանան, արբանեղներ կը լուսնեն, համալլի բակել կուտան վրան, Նարեկ, Աւետարան կը կարդան։

Այս հիւանդութեան չրջանին մահը հազուագէպ է. հազիւ թէ տարիքէն մէկը միայն մեռնի։ Քիչ մնգամ երեսան կուգայ ան. միայն 1896ին էր որ համաճարակի ընոյթ առաւ, և ամբողջ գաւառին հոգ պիտկոտն մէջ ասրուածացաւ։ Թարմութեամբ հետեւանքով (1895) գիւղացիներ անկողին մնգամ չունէին. հիւանդները կը պահէին խոտերու վրայ պատառուածներով, ցնցոտիներով ծածկուած։ Այդ թուականին, գերման միսիոնարութեան մը պատկանող, նորատասմոյց յանձնախումբ մը, Բալուի հոգ կարօտեալներուն նպաստ բաշխելու եկած էր։ Յանձնախումբին թմիչկները գիւղերը այցելութեան կ'երթան, բոլոր վարցաւոյ պատկողներուն՝ անբացառապէս, մածնախառն խմցնել կը յանձնարարեն։ Այդ հիւանդներէն հազիւ 2-3 մոնոր պատահեցան մինչ հիւանդներուն թիւը 300է աւելի կը հաշուէր։

Ուրիշ կարեւոր նկատողութիւն մը։ Այս ծանր հիւանդութեան

միջոցին, հոգ գիւղացին վարակումի մասին բնաւ չի մտածեր. ան կը կարծէ թէ միայն տարեկան է որ կը փոխուի (կը վարակուի), հետեւաբար, մեծ ուշքը, առանց վարանումի, առանց երկիւղի հիւանդէն չեն հեռանար։

Գուշ պօղան, հաւանօրեն տիֆերէի.— Այս հիւանդութիւնն ալ կոկորդի մէջ երեսան կուգայ բորբոքումով մը։ Կոկորդին ներսի կողմը կ'ուռի. Տաքութիւն կ'ունենայ հիւանդը թուքը չի կրնար կլնել. «Պօղազը լցուեր ըս» կ'ըսեն։ Առար դարմանը հետեւեալն է. ջուն փիլիս կը չորցնեն, պէտք է որ ճերմակ ըլլայ ան, ալիւրի կը վերածեն, և մառուրայի մէջ քիչ մը լեցնելով անկէ, հիւանդին կոկորդը կը փչեն պարբերապէս քանի մը անգամ։ Միակ դեղը սա է, որուն բարերար ու արագ ներգործութեան վրայ հաստատ ունին։ Եթէ պարանոցին դուրսի կողմը ուռցած ըլլայ, ծխախոտի տերեւին վրայ մեղր քսելով վրան կը կապեն քանի կը անգամ։ Աչքի ուռցքը կը ցրուէ։

Ծաղիկ.— Աչքի ծոլկախտն է, զոր պարզապէս ծաղիկ բառով կ'անուանենք։ Ծաղկիկ բայը բացի իր սրշ իմաստէն, կը նշանակէ նաեւ ծաղկախտի բռնուիլ։

Այս հիւանդութիւնը կը ճանչնան սա հետեւեալ նշաններէն։ Վարակուածը նախ տաքութիւն կ'ունենայ, աչքերը կը կարմրին, կը հազայ, և, ուռլի կամ նուազ վէրքեր «բիս» կը հանէ մարմնոյն վրայ։ Հետզհետէ այդ բիսերուն ամանք կը չինի (կ'անհետին) և նորեր կ'երեւնեն։ Այս վէրքերուն «մարաթը» կայ, որ նմէ աչքին մէջ երեսան գայ, զայն կը կուրցնէ։

Հարկ եղած դարձաբժիշկները ի գործ կը դնեն, որպէսզի հիւանդը առաջ պահուի, անոր առաջարկէս քաղցրիզէն կը կերցնեն, հանդը առաջ պահուի, անոր առաջարկէս քաղցրիզէն կը կերցնեն, ուռլի օշարակ կը խմցնեն. այն համոզումով թէ, քաղցր կերակուրները՝ հիւանդութիւնը դարձ, մորթին վրայ վանելու բնութիւն ունեն, և նմէ հիւանդութիւնը դարձ չի ասր, վատնգաւոր կը դառնայ։

Պատուաստը կամ փարփիւր, գիւղերու մէջ փոքրաւոր և տարէց կիները կ'ընեն, հետեւեալ կերպով։ Ծաղկախտով վարակուած մէկուն վէրքէն առնլի ծայրով թարախ կ'առնեն, և ալ ճեղքի բժիշկ մտնին ու ցուցամատին միացած տեղը աջ ոտկոր չկայ, դնելով կ'սկսին կամաց կամաց առնլին առաջ ծայրովը ծեծել, մինչեւ որ արիւնին հետ հազորդակցութեան մէջ մանէ. այն առեն չամիչ մը ճղրիճներ

անգլին, մինչեւ քառասուն օր։ արմէ յետոյ դեռ ժամանակ մըն ալ կ'զգուշացնեն ապաքինողը պահպանելէն։

Նուէրիկը հիւանդութիւն մըն է հանուելու սխտոռնիկներով. գլուխը, դէմքը ամրողջովին կ'ուռչին մօրթը կը մթագնի սովորականէն աւելի, և այլանդակ կամ տարօրինակ ազդու երեւոյթ մը կ'առնուայ հիւանդը։ Կ'ուռննայ նաեւ սովորականէն աւելի աղքութիւն, և կ'սահպաձի անկողնոյ մէջ անցընել գոյն։ Այս հիւանդութիւնը 15–20 օր կը տեւէ մինչեւ առջի երեսլը։ Առջի երեսլէն յետոյ գլխուն քովը մազերը կը թափին, և հետզհետէ նորէն կը բուսանին, նոյն գոյնով ու խտութեամբ։ Մէկը որ այս հիւանդութեամբ անգամ մը վարակուած ըլլայ, միշտ ենթակայ կ'ըլլայ նոյն հիւանդութիւնը ունենալու, մարդ կայ որ տարւոյն մէջ երկու անգամ կամ անգամ մը, կամ երկու տարի մէկ անգամ այս ախտէն կը բռնուի. սաոր հանդոյր ալ զգուշութիւններ կ'ընեն. թէեւ չեն դիտեր թէ ի՛նչէն տաջ կուգայ, և ինչով կը դարմանուի

Այս հիւանդութիւնը Բալուի գիւղերուն մէջ հազուագիւտ է այնքանոր բնակչութեան մնծագոյն մասը անոր անունը անգամ չի գիտեր. Ինորերդի ասկի ծանօթ է քան Բալուի։

Հարսանիքը, կը յաճախուի չկրճայ կամ տաքութեամբ, և մարմնոյն վրայ տաջ եկած կարմրութիւններով։ Հիւանդը տաք կը պահեն, ընդհանրապէս քաղցրեղէն կը կերցնեն։

Խաղցնել, խաղ ըլլել կ'ըսեն անոր որ ջղաձգութեան նոպաներ կ'ունենայ (սխազմոս)։ Խուլ ըլլել ալ կ'ըսեն այս հիւանդութեան, աչքերը կը կորանցնեն իրենց անտազութիւնը, գետին կը պառկի, ցնցումներ կ'ունենայ, բերանը կը փրփրի, մէկ վայրկեանի չափ այդ վիճակով տառապելէն յետոյ, ինքզինքը կը գտնէ։

Այնպէս կը կարծեն թէ՝ ալիերը հանդիպում մը կ'ընեն ենթակային, և զայն կը խաղցնեն. ընդհանրապէս ջուրի հոսանքներու մօտերը տեղի կ'ունենան այդ գիւղային հանդիպումները, և կը կարծեն թէ ալիերը կամ դեւերը աւազներու երթքները կը բնակին։ Այս նախապաշարումով, այդ հիւանդութեան ենթակայ անձերը, կ'զգուշանան որքան որ հնարաւոր ըլլայ, աւազներու մօտէն անցնելու։

Ալքերը երբ մէկը խաղցնեն, ո՛եւէ դարմանի չեն դիմեր հիւանդին մարդիկը, միայն նոպայի չրջանին գլխուն վրայ պաղ ջուր կը սրսկեն, և Նարեկ ազօթամատեանէն ազօթքներ կ'արտասանեն։

Դաւառին մէջ այս հիւանդութիւնը չատ հազուագիւտ է։

Գիւղացիները՝ հիւանդները խնամելու իւրաքանչիւր հիւանդութեան մասնաւոր եղանակներ չունին։ Գլխաւորապէս մաքուր կը պահեն, ձերմակեղէնները, անկողինը, վերմակը, և, ամառնային եղանակին մաքուր օդի մէջ կը պառկեցնեն, իսկ ձմեռը ներսի տան

մէկ անկիւնը, իրենց միւս անկողիններէն անջատ։

Կերակուրներու մէջ քիչ մանգամ զգուշացութիւն կը դնեն. կը կերցնեն հիւանդին ինչ որ անոր ախորժակը ուզէ. ընդհանրապէս տանձ, խնձոր, կորկոտ ապուր կուտան. կաթը անտես կ'ընեն, թան կը խմցնեն, ձմերուկ կը կերցնեն։ ու, պարմանալի է որ ձմերուկը ամէնէն աւելի անվնաս նկատելով անոր քովէն անպակաս կ'ընեն։

Դրացիներ, ազգականներ, երբ հիւանդ տեսի կ'երթան, հետերնին կ'առնեն նաեւ ուտելիքներ, կերակուր ու մանգէն, մրգեղէններէն ձմերուկին է զոր ամրան ու աշնան եղանակներուն առատօրէն կ'ուտեն, սակէ յետոյ կուգայ ձմրուկ տանձը, որ քիչ մը թթուաշ է և հաճելի համ մը ունի։

Լուացքի մասին թէեւ սակէ առաջ յիշատակութիւններ ըրած եմ, սայց աւելորդ պիտի չըլլար քանի մը մանրամասնութիւններ ալ աւելցնել հոս, ծանօթացնելու դիւղացիին աշխատանքին ու աշխատելու եղանակը այնպէս ինչպէս որ է։

Լուացքին օրը, կիները, հարսները և ալջիկները, գիւղին մեծ ու փոքր ալբիւրները կամ գիւղին քովէն երկարող ուռուներու եղերքը կ'երթան, լուացքի վերաբերեալ բոլոր առարկաները՝ կոմաններ, պոչով թաս, քաւրակ, օճառ, կաղնիի մոխիր, փայտ, կշգռար, ձեռ և լուացուելիք լաթերը իրենց հետ առնելով։ Հոն, խաչարկի քարերով օճախներ կը չինեն, և կոմաններուն անոնց վրայ գետեղել տեղ կը վտանի, անոնց մէջէն ջուրը եռացնելու համար։ Ամէն յետոյ կը վտանի, անոնց մէջէն ջուրը եռացնելու համար։ Ամէն լուացք ընող, երկու պղինձով ջուր կ'եռացնէ. մէկուն մէջ մոխրաջուր, իսկ միւսին մէջ պարզ ջուր։ Կոմաններուն մօտ գետեղուած ջուր, իսկ միւսին մէջ պարզ ջուր։ Կոմաններուն մօտ գետեղուած է տափարակ և չկուռն երեսով մեծ քար մը։

Եռացած մոխրաջուրէն դոյլ դոյլ կ'առնեն, անոր մէջ ազատ լաթերը կը թրջեն լուա մը, կը ճմռեն, և գանազ քարին չկուռն մակերեսին վրայ դնելով թակով կը ծեծեն կամ իրենց բռնուով՝ կը թակեն։ Թակուած այս լաթերուն վրայ տեղակ մը գորչագոյն կաւ կը քսեն, այս կաւը ազատը լուծելու բնութիւնն ունի. սաոր կ'ըսեն լաթերը կաւել։ Այս լաթերը յետոյ պղպ ջուրին մէջ թափելով անոնց կաթերը կաւել։ Մուգոյ ընելու թէ լաթերը կը լուան ու գործելով կը թակեն։ Մուգոյ ընելու թէ լաթերը կը լուան ու գործելով կը թակեն։ Այս ամէնը ընելէ յետոյ քանի մը վայրկեան ևս յետոյ կ'օճառեն։ Այս ամէնը ընելէ յետոյ քանի մը վայրկեան ևս յետոյ կ'օճառեն, և յետոյ պղպջրելով, կը քամեն։ Քամելու գործողութիւնը հետեւեալ կերպով կ'ընեն. նախ լուացքին կամ ենթակային մոխրաջուրովը կ'եռացն

որովհետեւ, ոչ միայն կառքը մեծ է, այլ կառքն ալ անպատեհ տեղ կառնէ ըլլալով առատ կոյս մը կը ձեւացնէ։ Այսպէս, քանի մը տող կը չորցնէ։

Ձմրան եղանակին մէջ, լուացքը առժամանակ կ'ըլլայ։ Երբ ձիւնը կը ծածկէ գետինները, լուացարար կիները ո՛չ առուներու եզերքները եւ ոչ ալ աղբեւրները կրնան երթալ, եւ կ'ստիպուին գործածութեան մէջ լուացք ընել։ Հարեւան ու աղբիւրները, յաճախ բոլոր ազբիւրէն ջուր կը կրեն, մինչեւ որ ան վերջ գտնէ։ Դիւրացի կին սեւեռն չորքաշաբթիները չատ մեծ է. բայց աւելի մեծ է այն հոգեկան վիճակը, որ այդ ամէնը իրեն առնելի ճակատագիր մը համարելով, անպատանջ ու սիրայօժար կ'ենթարկէ իր անձը՝ անոնց։

Լուացուած լաթերը չորանալը կը վտանգ։ Ձմեռնային եղանակին, չորացումը օրեր կը տեւէ, բայց եթէ ստիպողական ըլլայ, տաքցուած թոնիրներու մէջ ալ կը կախեն, ուր քանի մը ժամէն կը չորնան։

Ի. Զ. ԳԼՈՒԽ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԵՒ ԿՐԹԱԿԱՆ ԷՋԵՐ

Բալաքիները կրճատեր են։ Սարքերու եւ ախտաւոր վիճակներու անուններն՝ իսկ երկիւղածութենէ մը կը յիշատակին անունը։ Սրբուհիներու չատութիւնը, ախտաշնորհութեանց յաճախութիւնը՝ անոր կրճատութիւնը կ'ապացուցանեն։ Շատ մը գիւղեր, իրենց եկեղեցիով չեն թատրոնացած, այլ, գիւղին չորքը, անկէ գոնէ հեռու, իր սահմաններուն մէջ, ունեցած են մէկէ աւելի սրբատեղիներ, հնադիրական ժայռեր, ծառեր, աղբիւրներ, պարզ, քրիստոնէական չչջանեն փոխանցուած, ու սարերի մը անունով յարչարչուած, ապրած են հետաքրքիր ժողովուրդին բերան մէջ, եւ, խմբական կամ բացէ չորքի երեկոները քաղաքին ու ախտաւորներ, մեծ մասամբ հարեւ ու ազբիւրներ, հետաքր գիւղերէ կ'այցելեն այդ վայրերը, կը լուսեն, կ'ազօթեն, եւ խնդրատուքներ կը մատուցանեն, եւ երբ արբուհայրը մատուռ ունի կանգուն վիճակի մէջ, հոն գիշերելով, կիրակի առաւօտեան պատարագ կատարել կուտան քահանային, մատաղ կ'ընեն, կ'եփեն, կ'ուտեն ու յետոյ իրենց գիւղերը կը դառնան։

Նշանաւոր ախտավայրերն են՝ Բալըքեսիոյ Ս. Աստուածածնայ կամ Հաւատու վանք, իր մօտ գտնուող Հաւատու գիւղին անուանով կամ Թլոյ վանք իր մօտ գտնուած Թիլ կամ Թիլք նոյ. Խաչոյ կամ Թլոյ վանք իր մօտ գտնուած Թիլ կամ Թիլք գիւղին անուանով. Հայտարա, որ տարա նշանակած, և, առաջնորդ Բարթողիմէոս Պաղտանի վարդապետին Ս. Սարգիս(*) անուանով օծուած. Զէյթ գիւղին արեւմտեան լերան մը գագաթը կը պըտոյտ, Սարը Մարտուզ, ուր գաւառին մէջ տարած ուխտագնացութեան մը համաձայն, Սարը Մեսրոպ աղօթած, ձգնած և հոգ տարեր գտած է։ Ասիկա մատուռ մատուռ չունի. իր բարձրաբերձ գագաթին վրայ իսարու կից երկու երկաք քարաշիկ սենեակներու կիսաւեր հետքերը կը կանգուն կը մնան, և, գոյք մը մէջէմէջ վիմախոր սենեակ, լերը կանգուն կը մնան, և, գոյք մը մէջէմէջ վիմախոր սենեակ, լ-

(*) Սրբավայրին ժամկոչին անուանովը, որուն գերեզմանը կայ մատուռին եետը։

բան գագաթէն՝ անոր հիւսիսային արեւմտեան ուղղաձիգ կողին վրայ, 7–8 նոր սահմանումով մը մատչելի։ Այս ամրոցին գլուխը կը գտնուի մէկուկէս երկու մէթր բարձրութեամբ եւ մէկ մէթրէն աւելի լայնութեամբ բեւեռագիր արձանագրութիւն մը։

Ամառնային եղանակին, գետնին ամէն կողմերէն խուռներամ ոսկի կ'երթան այդ վանքերը կամ արբանեակները, ինքնաբերին իր անուան ծնունդառութեան օրը, ըստ եկեղեցական ծնունդարդութեան։ Առնցմէ Հայպատ մանուկը օր չունի, որովհետեւ, ծնողք սուրբերուն չարքին մէջ «Հայպատ» անունը գոյութիւն չունի, բայց ամէն չաթաթ, երեկոյեան արեւը մարը մանկլէն յետոյ ուխտաւորներու խումբեր լեռը կը բարձրանան եւ հոն կը գիշերեն, վրանելքը կէս ժամէն աւելի կը տեւէ։ Ձէթ դիւղը, 110 տուն գոա հայ բնակչութեամբ, բայի իր Ս. Թորոս քարուկիր ու կամարաւոր եկեղեցիէն, հինգ արբանեակներ եւս ունի. Սուրբ Խաչ՝ դիւղին հարաւային ծայրը՝ անկէ 100 մէթր հեռաւորութեամբ մը անջատուած, Հայպերդքար, «Հայպատի քայրը», Աբեւմտեան մուտքը, Հայպատի ճամբուն ոտքը, Թուխ մանուկ եւ ուրիշ մը արեւելեան կողմը եւ Հայպատ։ Առնցմէ ամենք քանդուած հինաւուրց եկեղեցիներու մնացորդներ եղած են, ինչպէս դիւղացիներու պնդումներէն երեւան եկող հիմերէն յայտնի եղած է։

Այս արբանեակներէն ինքնաբերին մանուկներ կը վերագրուին, ինչպէս Հայպատը՝ ամուլ կիներու, և չոխտաւոր աղջիկներու բաղձանքները կատարող սուրբ մը ճանչցուած է։

Գիւղացիներու ջերմեռանդութիւնը ապացած է նաեւ քարդերու և թուրքերու վրայ։ Կը պատմեն թէ՝ Բալուի Նէճիպ փաշայի կինը սարիներէ ի վեր ամուլ կը մնայ. զաւակ ունենալու համար ուխտագնացութիւն մը կը կատարէ դէպի Հայպատ, ծնրադիր մինչեւ լերան գագաթը բարձրանալով։ Այս ուխտագնացութենէն յետոյ երկու արու զաւակներ կ'ունենայ յաջորդաբար, Իպրահիմ և Բիւշրի պէյեր անուններով, որոնք, ապա, Բալուի ամբողջ բնակչութեան, անխտիր՝ հայու, քուրդի, թուրքի և նոյնիսկ կառավարութեան չափերուն պատուհանները գործան մինչեւ 1914 թուականը։

Բալուի հայ գիւղացին, իր այս կրօնասիրութեամբ եկեղեցին նոյնպէս մը նոյնացած է որ, անկէ դուրս ո՛չ ոք, որ քահանայ չէ, ոչ մէկ ալօթարան, որ եկեղեցի չի նմանիր, անզօր կը մնայ գինքը իր գործառոյ գործունէութենէն բաժնելու, ոչ մէկ յարմարատնական քարոզութիւն կրնայ խափանել իր անդրդուելի հաւատքը գոր այդ գիւղացին ունի իր սուրբին զօրութեան ու անոր բարեխոսութեան վրայ, ո՛չ ոք կրնայ զայն հեռացնել իր քարերէն, նուի-

բական ծառերէն, ու կենդանատար ապրիւրներէն, որոնք գինքը անխորտակելի ցանցի մը մէջ կը պահէին։

Տալով այսպէս անոր հաւատաւորութեան նկարագիրը, պիտի կրնամ ըսել թէ՝ պատճառներէն մին է ան, որով ո՛չ մէկ յարմարատնութիւն յաջողած չէ այդ գիւղերէն ներս թափանցել՝ անոր նոր քրիստոնէութիւն մը տարվեցնելու..., զայն ճշմարիտ Աստուածպաշտութեան դարձնելու համար...։

Պարսկ միսիոնարութեան Խարբերդի ճիւղը չատ ճիգեր թափած է, քարոզիչներ ղրկած, ձրիաբար տուրք գիրքեր չատ յօրէն բաշխած, սրպէսզի, այդ գիւղերուն մէջ ալ բողոքական եկեղեցիներ հաստատէ։ Բայց հայ գիւղացին կը նկատէր որ, նախ, անոնց կրօնական երգերը ո՛չ մէկ կերպով իր չարականներուն կը նմանէին, անոնց երաժշտութիւնը յատկ ազգութիւն կ'ընէր իր գեղարուեստական ճաշակին վրայ. անոնց քարոզիչները՝ գիւղի Կրպոյեն, Մրապէն, Սրգոյեն տարերութիւն չունէին, ու նոյնիսկ Աւետարանի, մանաւանդ Նարեկի գրաբար ընթերցուածը չէին կրնար ընել. հետեւաբար հոգեկան չատ քնական անտարերութիւն մը, նոյնիսկ արհամարհանք մը ունեցաւ միշտ անոնց հանդէպ, որովհետեւ չէր կրնար հաւատալ թէ՝ Աստուծոյ Աւետարանը այնքան թեթեւօրէն փոգոցներու անկիւնը պիտի քարոզուէր, փոխանակ արբանեակներէն ներս, ու Աստուծոյ Նը պիտի քարոզուէր. փոխանակ արբանեակներէն ներս, ու Աստուծոյ մարդոց միջոցաւ քարոզուելու։ Գործը այսքանով վերջ չի գտներ։ Երբ, այդ քարոզիչները, գիւղացիներէն աւելի ռամիկ, ոգեղակի դէմ եղան աւրբերու գոյութեան, անոնց բարեխօսութեան, յայտնապէս արհամարհելին՝ չատ հաստատակ մարդերու կարգը դասելով Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը. Ս. Մեսրոպը, ուրացան Հայորդութիւնը, ծաղրելին Պատարագը, այն աստն ատ գիւղացին երես դարձուց բոլոր

ծածած է հազուագիւտ օրէն), Պ. Յակոբ Սիմոնեան տար անօրէն՝ Խարբերդի և Մէղրէի Կեդր. վարժարաններուն, Օհան Վարժապետ, Համբարձում Կարուկեան՝ գրող ու երգիծախօս, Յովհաննէս Մանուէլեան՝ ուսուցիչ և գրող, Յակոբ վարժապետ Վարժապետեան, և վեր. ուրիշներ, ասոնցմէ զատ ալ երկրորդական գիծի վրայ գանուած ամէն տառապանքի մտաւոգականութիւն մը։ Ասոնք ճշմարիտ պատկէր մը կը կազմէին գիւղացիին չարչրջը զոյն պաշտպանելով յարատեւանութեանց հետամտութիւններուն դէմ։

Պարտի միխիթարութիւնը, ի գին նիւթական չատ զոհողութիւններու յաջողեցաւ քաղաքին մէջ միայն, 20–25 տունէ բաղկացեալ համայնք մը կազմելու, որուն վրայ ուշ լացաւ. 1896ին, նպատակներու բաշխուելի չրջանին, ընտանիք մ՚ալ, որ ապագայն, 1897, երբ նպատակ բաշխող գերման միխիթարութիւնը հետացաւ, ու նպատակ գաղրեցաւ, այն տանն հրաժարեցաւ բաղդատականութենէ...

Կրօնական այս վիճակին առատած է նաեւ գիւղական ընտանիքներու մէջ սիրուն նահապետական դրութիւնը։ Ընտանիքի մ՚ուէ անդամ չէր կրնար՝ առանց իր տան մնծին հետանութեան, գործատան փոփոխութեան դիմել։ Ընտանիքի մնծերը սորէց ըլլալով, սորիներէ ի վեր իրենց համագործին մէջ անքատնելիօրէն ամրապնդած, գիւրութեամբ չէին կրնար սորերը կազմ թևքանիներ ունենալ։ Իրենց հոգեբանական վիճակը սորերը չէր հաստատակ գիւզացիներու վիճակին. մ՚ալ կ՚ըլլար Խարբերդէն եկող եղբայր Միհաս մը, կամ Մըսաբը Հայլըր մը, որուն լեզուին վրայ թուալով հայ բառերը գլխիվար կը չրջուէին, որուն չնչաղ ծիծաղելի էր իրեն համար, որ պիտի քարոզէր իրեն. նաեւ անպատճառ ազօթարաններ, ինչպէս ըսի, չէին կրնար քանդել այն խմացական հոյակապ չէնքը, որ կառուցուած էր նիւթական պահպանդուղ չէնքերու եաին։ Տան նահապետը, որուն մէկ հրամանէն կախում ունէին տան բոլոր անդամներէն, երկմտութիւն իսկ չունենար, պահ մը, իր հաստատքին՝ իր պատմութեան մէջ գնդեւելու։

Ես չեմ խօսիր գաթոլիկ եկեղեցւոյ մասին, որովհետեւ, անոր կազմէն ոչ մէկ փոքր եղած է մեր գիւղերուն մէջ սորերու գաւառներուն սորոծելու։ Անշուշտ, մարգորսութեան այս եղանակը անցեալին կը պատկանի, յետոյ ասկայն Խարբերդ եկան ճշմարիտ միսիոնարներ ալ, որոնք յաճախ քարոզութիւններով հայ գիւղացին հասկցուցին թէ իրենց սիրոտ անոր սրտին չատ մօտիկ կը տրտիչը։ Լեզուն անոնցմէ ոմանք, որոնք հայ գիւղացին քաջալերեցին, որպէսզի աւելի փորի իր հաւատարմութեան ձեւին, թէեւ միսիոնարական եկեղեցին անոնց վրայ գորովալից աչքով չնայեցաւ. ասկայն հայ գիւղացին գոնուք հայ եկեղեցւոյ ու գոնուք սրտով սիրեց։

Ինչ եղած է Բալուի կրթական վիճակը։

Մօտլէ ատաջ, մանաւանդ, Բալուի մտաւորականութեան մասին, նախ տարկ է նկատի առնուած գաւառին կրթական վիճակը։ Մինչեւ 1870 թուականը, Բալուի քաղաքէն զատ, գիւղերու մեծ մասը իր վարժարաններն ունեցած է։ Ոմանք՝ եկեղեցիներու կից մասնաւոր չէնք մը, ոմանք ալ նոյնիսկ եկեղեցին, կամ անոր բակը, կամ հազուագէպ պարագաներու տակ ալ, ախոռներու սահուններ իբրեւ վարժարան գործածած են, ուր, Հոկտեմբերէն մինչեւ Ապրիլ ամիսը, գիւղին մանուկները և մինչեւ 15–16 տարեկան աղջիկները կը յաճախեն եղեր, գիւղին քահանային կամ ուխտաւորական վարժապետ մը խնամքին տակ՝ Քերականի, Հնգամատն, Սաղմոս, Նարեկ, Ջէն Հոգեւոր, Կրօնագիտութիւն, Հաշիւ (Թուաբանութիւն) և Երաժշտութիւն ուսանելու։ Դասերու ժամանակացոյց չկար ընդհանրապէս, վարժապետին կամքէն կախում ունէր գաւառապետին ճչդումը, պէս, վարժապետին կամքէն կախում ունէր գաւառապետին ճչդումը, տեւողութիւնը և օրը. ժամացոյցը՝ արեւը, ծաւերուն առատը, նախընթաց դաշտ մեկնիլը կամ դաշտէն գառնալը էին։

Աշակերտները գետինը տապտանելու վրայ կը նստէին կարգ, և իրենց տրեխները կամ եմեկիները գաւիթը կը չարէին։ Գաւիթ ըսուածը բան վարժարանէն բազրիքով կը պատուէր։ Հոն կը դնէին նաեւ, ձմրան եղանակին չուրերն ատիրները։ Ուսուցչին տեղը մէկ մէկուկէս քառակուսի մէթր տարածութեամբ և գետնէն 20 սանթիմէթր բարձրութեամբ գահաւանդ մըն էր, ուր փոխթ մը, տար վրայ տապատ մը փռուած, և կրթնելու համար ալ բարձ մը դրուած կ՚ըլլային։ Հոն կը նստէր վարժապետը, իր մէկ կողմը կը գահաւէր ծխնելոյզով օճախը ուր, ձմեռը կրակ կը վառէին, չնաւսգահաւէր ծխնելոյզով օճախը ուր, ձմեռը կրակ կը վառէին, չնաւսդանութեան համար։ Վառքը աշակերտները կը հայթայթէին կարգաւ, իւրաքանչիւրը իր տունէն մէկ երկու խուրձաւ, քանի մը ձեփ, քանի մը քարկտուր, ձղեր եւն բերելով։

Ուսուցիչը. իբրեւ տարեկան վարձք, 600–1000 կամ 1500 ղրշ. կ՚առնէր, վճարումը՝ ընդհանրապէս ցորնով կ՚ըլլար, գլուար պայմանագրութիւն չի կար։ Վարժապետը, տակաւին, ուրիշ աւիթներով մանուկներէն կը վարձատրուէր. տանուկիններէն երբ հաց եփէին, վարժապետին մէկ երկու հատ կը ղրկէին։ Շատ անգամ՝ սեր, կարագ, մեղր եւն մէկ երկու հատ կը ղրկէին։ Շատ անգամ՝ սեր, կարագ, մեղր եւն մէկ երկու հատ կը ղրկէին որպէսզի իրենց զաւկին և խաւտուտայ ինչպէս նաեւ օղի կը ղրկէին որպէսզի իրենց զաւկին երկու աչքով նայի... Վարժապետը փոքրիկ գառով պատիճոն (պահարան, տոլապ) մը ունէր իր մօտը, ուր կը գնէր մանաւանդապէս օհարան, տոլապ) մը ունէր իր մօտը, ուր կը գնէր մանաւանդապէս օդիին համար՝ վարժապետին ներելի էր խմել, դիին չիշը (1)։ Գիւղացիին համար՝ վարժապետին ներելի էր խմել, դիին չիշը (1)։

(1) Օղիին չիշը, ընդհանրապես համոզ կ՚ըսուհր, ասիկա ճողէ չինուած եւ fարմարացնկով օծուած, ոսպնեակի մը ձեւն ունի, իր բերանը եզերին վրան կը գտնուի. կարելի է հագաղակ անուանել զայն։

եթէ չի խմէր, կը հարկադրէին զինքը որ խմէր մանաւանդ կոչնեքներու առնն։

Վարժարանի օրէնքները առաջ թիւ մը չէին կազմեր։ Լաւ թիւն, աչքերը զրքին էջին վրայ յառած պահել, կէս օրին անպայման քնանալ, և, առանց հրամանի դուրս չելնել։ Սիւնէն վար միշտ պնակիա մը կախուած կ'ըլլար, ասոր մէկ կողմը գլխագիր խոշոր Գ տառ մը գրուած էր, որ կը նշանակէր «գնա՛», իսկ միւս կողմը՝ Մ տառը, որ կը նշանակէր «մի՛ երթար»։ Երբ աշակերտ մը պէտք համար դուրս երթալ ուզէր, վարժապետէն հրաման կամ արտօնութիւն առնելու պէտք չունէր, պնակիային Մ տառը կը դարձնէր աշակերտանոցին կողմը ու կ'երթար։ վերադարձին, անոր նստելէ առաջ, պարտաւոր էր պնակիային Մը սիւնին կողմը դարձնելու, իսկ Գը՝ աշակերտանոցին կողմը։ Որքան առեն որ պնակիային Մը աշակերտանոցին կողմը դարձած գտնուէր, ո՛չ ոք կրնար դուրս ելնել վարժարանէն, որքան ալ դուրս ելնելը անհրաժեշտ ըլլար։

Վարժարանին պատիժները հետեւեալներն էին. ոտքի վրայ կեցընել ծանր առարկայ մը, «Յայսմաւուրք»ի պէս մեծ գիրք մը տալով ձեռքը, յանցաւորը զայն պարտաւոր էր բարձր բռնելու։ Մեծ՝ ձեռքին վրայ. ձկուն մոլեռով, և փալախչայ, որ մէկ մէթր երկայնութեամբ չկտուած դիմացկուն և հաստակոկ փայտ մըն էր։ Իր վրան իրարմէ որոշ հեռաւորութեամբ երկու ծակեր ունէր, որոնց միջոցով դիմացկուն չուանի մը երկու ծայրերը փայտին հետ կը հանկուցուային։ Պատժապարտը կրնակի վրայ կը պառկեցնէին, անոր երկու ոտքերը քալէ քալ բերելով և անցնելով չուանէն ներս կը պրկէին ամրապէս, երկու աշակերտներ պրկող գաւազանին երկու ծայրերէն բռնելով վեր կը բարձրացնէին. այն ատեն ուսուցիչը, երկայն ու ճկուն մոլեռով, անոր ոտքերուն հնարքեւին, ուզած թիւով ու թափով հարուածներ կը փակցնէր։ Փալախչան միշտ սիւնէն կախուած կը մնար աշակերտներուն առջեւ, և կարգապահութիւնն ու լռութիւնը անթերի կ'ըլլային...։

Կը պատահէր սակայն որ ուսուցիչն ալ գիւղացիներէն ծեծ ուտէր։ Ուստի ան, յաճախ կ'զգուշանար ազդեցիկներու զաւակները ծանր պատիժի ենթարկելու...։

Ամրան կէսօրներէն, այն վարժարաններէն, որոնք ամառնային ալ բաց մնալ կը չարաճճակին, բոլոր աշակերտները՝ պարտաւոր էին կարգա պահելու և քնանալու, գոնէ ժամա մը չափ։ Ուսուցիչը կամ վարժապետը չարքերուն մէջ անցնէին գաւազանը ձեռքը չարաճճակ կ'երթար ու կը դառնար, եթէ անցնդմէ մէկուն աչքերը բաց գտնէր, անոր ոտքերուն չրմխ մը կը վակցնէր, պէտք էր որ, հակառակ պարտադրային աչքերը փակելով քնանալ կեղծէր...։ Երբ ժամանակը հասած նկատէր վարժապետը՝ կը հրամայէր, ու ամէնը մէկէն ոտքի կ'ելնէին, կարգա, աղբիւրը կ'երթային, կը լուացուէին ու յետոյ վարժարան կը դառնային դասերով պարապելու համար, մինչեւ երեկոյ, երբ ևկեղեցւոյ զանգակը կամ կոչնակը հնչէր, այն ատեն, դարձեալ կարգա, ևկեղեցի կ'իջնէին, և ժամերգութենէն ետոյ իրենց տուները կը գրուէին։ Միւս, այնինքն աւարտուածէն յետոյ իրենց տ

քը, սարսափահար, հետ մը կը նայի այն սեւ խոչին, որ տակաւին էջին ճակատը կը գրաւէ, և որուն տակը նոյնիսկ կարմրութիւն, ա, բ, գ, տեղծուածային նշանները մինչեւ և, օ, ֆ, ու հետ մ՛ալ կը նայի սիրուելիկ յօնքերուն տակէն երկայն մօրին, որ կը ճօճի վարժապետին ձեռքին մէջ...։

Աշակերտները կ՛ունենային կատէ կարուած քառակուսի պարսակ մը, զոր կապով մը՝ ձախ ուսէն ազ անութին տակ կը կրէին. անոր մէջ կը դնէին իրենց Քերականը կամ Հեգտարանը։ Իսկ Տարերք Քերականութեան և Ջէյն Հազուարին պարզաւորները խոշոր կ՛ըլլային։ Կազմուած, մեծուն, գրիչ... օհ տանջք հազուագիւտ էին. ան կը յիշեմ մեր դասընկերներէն մէկուն հայրը Պոլսէն կազմած մը և գրիչ մը ղրկած էր. կազմած ըսուածը դեղարանի պարզ փոքրիկ տիւ մը, որուն մէջ աչքի ջուր կը լեցնեի։ Ամէնքս ալ կը բաղձայինք անկէ ունենալ, և ունեցողը կատէ պարկիկի մը մէջ կը պահէր, և ձեռք չտանելու համար ամէն հազուագիւտին չէր խնայեր։ Հապա երէ նիճրաց գրչածայրը կտրէ՞ր... ինչ մեծ ապէս... ո՛րպէս կրնար հետ մ՛ալ զայն ունենալ... իրաւ է թէ քալաքը կը ծախուէր, բայց այդ թուականներուն, երբ գիւղացին փոխանակութեամբ կ՛ապրէր, չարաքներով առանց մը իսկ չէր ունենար դրամը. և փոխանակութեամբ գնելու համար երկու երեք գրչածայրեր մէկ չափ յորեն պիտի արժէին իրեն վրայ չուրջ՝ 5 դրչ. կամ աւելի քան մէկ ֆրանք։

Մանչակազդոյն կամ մոու մելան ալ հազուագիւտ էր։ Երբեմն չափահաս ազատներ սիկնուակ կամ հարսնուկ ըսուած ծաղիկը կ՛եռացնէին և հետը խառնելով զաճ ըսուած հանքային նիւթը կապոյտ գոյնով մելան մը կը չինէին. սակայն առօրեայ գործածութենէն չէր բաներ։

Սակայն, 1880էն սկսեալ, վարժարաններէն ներս քարեշրջումը կ՛սկսի, և օրէ օր զգալի կը դառնայ գլխաւոր գիւղերուն ու քաղաքին մէջ։ Կը չինուին գրատեղաններ, կը կազմուին դասատանգութեանց ժամանակացոյցեր, և գիւղերու բազմամարդութեան համեմատ, մէկէ աւելի ուսուցիչներ կը պաշտօնավարին միեւնոյն վարժարանին մէջ, կ՛ունենան նաեւ ազկանց վարժարան, վարժուհիներով կատարուած։ Հարկ ըսել թէ եղական սեռի դասախոսակութիւնը ուշ սկսած է Բալըէի մէջ։

1880 թուականէն սպրն, քալաքին, Աշմամթ և Չոլաս գիւղերու վարժարանները Հայոց Միացեալ Ընկերութեան ղեկավարութեան կը յանձնուին, և կրթական նոր ձեւ և նոր ոգեւորութիւն մը կ՛սկսի։ Ուրիշ գիւղեր ալ հետզհետէ անոնց օրինակին հետեւելու կը պատրաստուին, երբ 1895 թուականը այդ գնացքը կը կանգնէ։ 1888 թուականին, Պօղոս Պէշիկթաշ ատենապետին մէջ կը կազմուի 30–40 տունէրէ բաղկացեալ Սգամ գիւղացի պանդխտներու միջեւ ընկերութիւն մը, ղեկավարութեամբ Մարտիրոս Զանիկեանի անձնուէր աշխատութիւններուն։ Առիթ իր ներքինական օժանդակութեամբ կ՛ապահովէ գիւղին վարժարանին 40–50 մանուկ ժանդակութեամբ կ՛ապահովէ գիւղին վարժարանին 40–50 մանուկներու դասախոսակութիւնը, և 1895էն յետոյ, Պատրիարքարանի միջնորդութեամբ, հոգածուած այդ ընկերութեան պատրաստ գրամը պարբերապէս նոյն վարժարանին կը ղրկուի, հանդուցեալ Օրմանեան պատրիարքի հոգածութեան շնորհիւ։

1896ի գարունը քաղաքացիները, թէեւ խռովուած, և դեռ անապահովութեան սարսափներուն տակ, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ վարժարանը վերստանալու փորձ կ՛ընեն։ Ուսուցիչ չէր պակաս, և Զէյթ գիւղացի վիրաւոր ուսուցչի մը կը յանձնեն զայն վերակազմելու գործը։ Երբ սակայն անգամ վարժարանին գանձն ներս կը մտնեն ուսուցիչ ու աշակերտ, վարժարանին պատերուն վրայ կատաղածներուն արեան հետքերը դեռ անջինջ կը գտնեն։

Ամէն տարի մը յետոյ, միւս թաղի Ս. Աստուածածնի եկեղեցւոյ վարժարանն ալ կը վերաբացուի. իսկ երկու տարի յետոյ՝ Հաճու Զէյթ, Եազմամթ, Սգամ, Սագրամթ, Շնամ և դեռ ուրիշ գիւղերու մէջ նոյն չարժամը կ՛սկսի, և մինչեւ 1911 թուականը, 1895 ի ազատուած հետեւանքները կ՛անհետանան բոլորովին։ Առաջ մըն էր ներսէն հետեւանքները կ՛անհետանան բոլորովին։ Առաջ մըն էր կատարած վերանորոգութեան, որ տեղի ունեցաւ շուրջ տասնեւվեց տարուան մէջ. և Օամ. Բ. Աստմանապետութեան 4–5 տարիներու չբռնանին, գիւղերը կերպարանափոխուեցան, ինչպէս անակնկալ, նոյնպէս ալ կրթական տեսակէտով։

Բուսական անկելով Բալըէ կրթական գործին նկատմամբ այդքան մը ծանօթութիւնը, կը դառնամ հետ մ՛ալ, անոր մասնաւորականութեան, որ ուշագրաւ եղած է, աւելի ճիշդը, չրջակայ չատ մը գաւառներուն մէջ, առաջնորդզի գեր մ՛ունեցած է 1860 թուականներուն սկսեալ, թեեւ ան աւելի հետաւոր անցեալէն ի վեր։

Նախորդ հատուածներուն մէջ, Բալըէի գիւղացիներուն կրօնափոխութեան մասին գրելու առիթով, յիշատակութիւնն ըրի նաեւ, գաւառին մէջ իրենց մասնաւորական մեծ հարթուն տարածք մը անձնուրաց անուններուն, հետ մ՛ալ պիտի ուզէի ազգակից անդրադառնալ այդ շարքին հասկնալու համար թէ՝ մասնաւորական բնոյթ ինչ տարողութեամբ կիրարկուած է յանձին այդ գիւղացիներուն՝ ինչպէս կը պատշաճի անոնց չալուարին ու արեխին... զի անոնք մեծ մասամբ գիւղէն անբաժան մնացած, տարաբախտ տարագրութենէն մեծ մասամբ գիւղէն անբաժան մնացած, տարաբախտ տարագրութենէն պարտէզի, այդիի աշխատանքները բռնած են և իրենց գերբաղ և-

բևեռյին ու կոչնառատած անգամները մասնորակութեան ոչ մէկ յայտարար նշան չէին մատներ։

Անդրէաս Վարժապետ կատարիկեան, մէկն էր գասատուներ զաւակներէն. կարճահասակ, գլխի տարօրինակ ապրող, սակաւախօս, նուազ ժպտադէմ, թաւ յօնքերու տակ ծածկուած խոհուն աչքերով, որոնք յաճախ դէպի վ՛ր կը հակէին, քան վերջ։ Թաղնուած արժանիք մըն էր։ Ինք եթէ յիշողութիւնս պիտ չվրիպեցնէր, արհեստով տատզագործ մըն էր, և ի Պոլիս իր պանդխտութենէն չվերջանար, այդ արհեստով ապրած էր։ Իր գիւղին մէջ ուսուցչութիւն ալ ըրած։

1897 թուականին, որպէս քահանայ Խարբերդի Ս. Յակոբ թաղին, Թլկատինցիի վարժարանին կրօնի ուսուցիչ կարգուած էի, միանգամայն կը հետեւէի Հայերէնի և Գիտութենէն դասաւանդութիւններուն։

Գիտութենէն ուսուցիչը ինդրեց ինձմէ դրաբար պարբերութեան մը քերականական վերլուծութիւնը։

— Տէ՛ր հայր ըսաւ ան, խնդրեմ բացատրեցէք ինծի թէ «Տէ՛ր Աստուած մեր, որոյ կարողութիւնդ անքնին է, և փառք՝ անհասանելի, որոյ ազգութիւնդ անչափ է, և գթութիւնդ՝ անբաւ, գո՛ր ըստ առատ մարդասիրութենդ քո...» պարբերութեան մէջ, քերականօրէն ինչպէս կը բացատրէք «որոյ կարողութիւնդ»ի, «գո» տառը ինչու, ինչ կանոնով դրուած է գոյականին վրայ, ևս կը նկատեմ թէ՝ ապազրական սխալ մ՛ըլլալու է...։

Ես, նոր սկսած էի դրաբարի հետեւելու, բնականաբար պիտի չկրնայի գոհացում տալ այս հարցումին. ուստի Թլկատինցիին դիմեցի։ Այս վերջինը՝ «սա ճարտասանական ոճով յօրինուած նախադասութիւն մըն է» և ոչ աւելի պատասխանեց։ Ես տարակոյսի տակ մնացի։

Նոյն օրը կէսօրին, դիմեցի Անդրէաս Վարժապետին, որ այդ օրերուն Խարբերդ կը գտնուէր։ Պարզեցի խնդիրը անոր և լուծումը խնդրեցի։ Անդրէաս Վարժապետ գլուխը վեր առաւ և աւանդ ոեւէ վարանումի, կարծես թէ արդէն պատրաստուած ըլլար այդ հարցումին պատասխանելու, պայծառ յիշողութեամբ մը և նուրբ ժպիտով մը ըսաւ. «Տէ՛ր հայր, Հայր Բազրատունիի Տարերք Քերականութեան մէջ— յիշելով նաեւ էջը — «որոյ յատկութենական դերանուան մասին կանոն մը կայ, ըստ որում, ան յօդ չառնէր, բայց իր յօդը իր գոյականին կուտայ։ Արդ, փոխանակ՝ «Տէ՛ր Աստուած մեր, որոյդ կարողութիւն ...»ըսելու, «գո» դիմորոշ յօդը տալով իր գոյականին կազմած է՝ «Տէ՛ր Աստուած մեր, որոյ կարողութիւնդ անքնին...» նախադասութիւնը։ Ուրիչ կանոն մ՛ալ բացատրեց՝ որ կը վերաբերի

որ յատկութենական երկրք դէմքերու տակ՝ կիրառութիւնն։

Շնորհակալութեամբ բամնուեցայ իրմէ և անկէ ուղղակի վարժարան վազեցի...։ Գտայ Թլկատինցին, որ կը գտնուէր ուսուցչական խումբի մը հետ, անոր հաղորդելի Անդրէաս Վարժապետի բացատրութիւնը։ Թլկատինցին իր հիացումը յայտնեց անոր մասին ըսելով «Վա՛յ քեաֆիդ...։ Ինչպէս միտքը պահեր է այնպիսի ժամանակի մը մէջ, ուր Տարերք Քերականութիւն անուան անգամ մատնուելը է.... Անդրէաս Վարժապետ այդ թուականին տարէն 65 տարեկան էր։

Աչխատասէր լեզուով իր գրելու կարողութիւնն ալ տկար չէր։ Երբ կը յիշեմ, 1883 թուականներուն, ան «Արեւելք»ի մէջ սկսաւ Երաժշտութեան վերաբերեալ յօդուածներ, որոնք ամփոփուած էին գեղեցիկ կերպով ու հասուն բացատրութիւններով խմբագրուած։

Ուրիչ տարեց մտաւորական մ՛ալ, Վարդան Վարժապետ կամ Ծեր Վարժապետ անունով ծանօթ, կ՛ապրէր Սպրաթի գիւղին մէջ։ Իմ Վարժապետ անունով ծանօթ, կ՛ապրէր Սպրաթի գիւղին մէջ։ Իմ մանկութեանս օրերուն տարէն խոր ծերութեան մէջ էր և երբ եւ աշակերտ եղայ իր որդւոյն Յակոբ Վարժապետի, հայրը՝ Վարդան արդէն մեռած էր։

Յակոբ Վարժապետ, ինքն ալ իր հօրը, Մեծ Վարժապետին ունակութեան մը չէր հասնիր։ Բազմակողմանի մտաւոր մըն էր ան, ոչ միայն լաւ գրչակատած էր։ Բազմակողմանի մտաւոր մըն էր ան, ոչ միայն լաւ գրաբար գիտէր, այլ և մայրենի լեզուին չափ հմուտ էր նաեւ թուրքերէն լեզուին և օրէնագիտութեան։

Ուշիմ, հանգարտ ու զսպարթ խառնուածքով, բարձրահասակ և նուրբ կազմով անձ մըն էր։ Իր քաղցր բնաւորութեամբն ու աչքառու կարողութեամբը մեծ ազդեցութիւն ունէր գիւղի կառավարական գործոց վրայ։ Դատական խնդիրներու համար ամէն գիւղէ չրջանակներուն վրայ։ Դատական խնդիրներու համար ամէն գիւղէ իրեն կը դիմէին. գանոնք անչահախնդիր յաժարութեամբ կ՛ընդունէր և անոնց կ՛օգնէր իր խորհուրդներով, ցուցմունքներովն ու միջամտութիւններով։

Իպրահիմ պէյ, որդին Ղէճալ փաչային, որ այն ժամանակները Խարբերդ Բալուի իխտիզ մեկ ոյժն էր, զոր իրեն ամենօրեայ խորհրդակիցն ըրած էր։ Յակոբ Վարժապետ չատ հեզ առիթը կ՛օգտագործէր ի նպաստ գիւղացիներուն միջամտութիւններ ընելով։

Գործեր ի նպաստ գիւղացիներուն միջամտութիւններ ընելով։

Գիրքը, զոր ամէնէն աւելի կը սիրէր, եղնիկի եղջ Ազտզոյն էր։

Վերջին տարիները ուսուցչական ասպարէզէն քաշուելով գասական գործերով կը պարապէր։ 1897ին իր մահկանացուն կնքեց Սպրաթի մէջ։ Իր գիւղացիները իրրեւ երախտագիտական արտայայտութիւնով մեռուցած անչահախնդիր ծառայութեան համար, գիւղին վարժարանին մէկ անկիւնը թաղեցին, գերեզմանաքարին վրայ՝ ասպանդակներ

ուած ձուածեւ մարմարիոնի սալասակ մ՚ագուցանելով։ Աթիկա պիւզացիներուն համար յարգանքի և գնահատութեան բացառիկ ձեւ մըն է, որովհետեւ ոչ մէկ պիւղի եկեղեցիին կամ պարտէզին բակերուն մէջ տնկուելու թոյլատուած չէ բնաւ։

Պօղոս Վարդապետ Նահանեան, Բալըէ Առաջնորդական փոխանորդը, Յակոբ Վարժապետի մասին, իր Արեւմտահայոց դրքոյկին մէջ անոգնաստ նկատողութիւններ ըրած է. այդ նկատողութիւնները պայքարներէ առաջ եկած թիւրիմացութենէ արդիւնք են։ Յեղինակը՝ քաղաքական չուտ ուելի պղտոր ժամանակներու մէջ, Յակոբ Վարժապետ, հայրենասէր մը սեպուած է, բայց՝ լա՛ւ հայրենասէր մը։

Թըրիէ կամ Թրիէ գիւղին մէջ ապրած է, 1840 թուականներուն կամ ուելի առաջ, Մարգար Մարգարեան անուն վարժապետ մըն ալ, որուն դիրքերն ու ձեռագիրները միայն կրցայ կամ անցնել, առանց միջոց ունենալու անոնց արժէքին մասին գաղափար մը կազմելու։ Իր թոռը նշմարէր Մարգար Մարգարեան Խարբերդի Սիմոնեան թաղի վարժարանին մէջ պաշտօն վարած է և 1895ի գէպքերուն զոհուեցաւ։

Անդրէաս, Վարդան և Յակոբ վարժապետներու գծին վրայ գըտնուող ուրիշ չուտեր ալ կ՚ամբողջացնեն մտաւորականութեան այս չարքը, որուն առաջնորդները եղան՝ ուրիշ երկրորդ գծի մը վրայ գտնուող մտաւորականներու առաւել խումբի մը։ Անոնք, տպագրասի, պնա՛յիսի, փալախչայի վարժարաններու գլուխները եղած են և իրենց աշխատութեամբը, անմոռնալի ինքնուխոհութեամբը յաղթած են խլացնել այն ամէնը, զոր ոչ իրենց վարժարանները, դպրոցները, ո՛չ ալ իրենց գլուխը կրնար ապրիլ։ Գլուխը կլանքի մը չէր, ո՛չ ալ նոհանդ մը (անճաղ), այլ գլուխակ մը, ու նոխազէս գիւղախումբ կամ ուան մը, որ խոնարհագոյն ասպետնան կառավարիչով մը կը կառավարուէր։

Ժամանակագրական կարգով, անմիջապէս անոնց կը յաջորդեն ուրիշներ ալ, որոնց գլխաւորները իրենց ուսումը Պոլսոյ ազգային վարժարաններուն մէջ առած են։ Յովհաննէս Մանուէլեան, Սպասիկ, ունեցած է յօդուածներ Պոլսահայ թերթերուն մէջ, եղած է ուսուցիչ հայ լեզուի (աշխարհաբարի), պաշտօնավարած է՝ Բալըէ, Ակն, Ասպարիկիր, Երզնկայ։ Մեռած է 1903ին իր գիւղին մէջ։ Յակոբ Սիմոնեան, Հալուեցի, անուշէն Խարբերդի Ս. Յակոբի թաղային վարժարանին, պաշտօնակից Թլկատինցիի, ապա անուշէն՝ 1897-1903, Մէզրէի կեդրոնական վարժարանին, ուր կը պաշտօնավարէր նաեւ Ռուբէն Զարդարեան։ Քաղաքական պատճառներով 1903ին, իր մէկ ուսկերտին կողմէ ի՚պանուած գիշեր մը, երբ, ուսուցչական ժողովէն եկած առեն կը վերադառնար՝ առաջնորդութեամբ երիտ լապտերակիր աշակերտներու, նոյն միջոցին, երբորդ մը պաշտօնապար ի՚ընկ դոյն։ Մեռաւ 50 տարեկան հասակին մէջ։

Առանցքէ և ուրիշ չատ մը ուսուցիչներէ զատ, ժամանակին մէջ կային արհեստաւորներ, որոնք մատքար հայերէն կը խօսէին. ունէին հատուն գաղափարներ, հմուտ էին Ազգ. Սահմանադրութեան կանոնները. դիւղացի արմատներ մը. ամբողջ Նարեկ ազօթագրքը գոց ներուն. դիւղացի արմատներ մը. ամբողջ Նարեկ ազօթագրքը գոց արուած էր։ Իր ներքինի ասեն կը ցաւէր որ քանի մը գլուխները մոռցած էր։

Կարելի է ըսել թէ դիւղացիներէն հարիւրին քանը գրել կարդալ գիտէր, մինչդեռ իր դրացիներուն հազարին մէկը հազիւ կարդալ գիտէր, գրել գիտէր։ Այս անհաւասարութիւնները անկարելի է բազդատել գրել գիտէր։ Այս անհաւասարութիւնները անկարելի է բազդատել թուերքերուն և քուրդերուն հետ, որոնք ամբողջ գաւառին մէկ պետական նախակրթարան ունէին։

Քահանաներ ալ կային որ բաւական զարգացում ունէին. Սարգիս Տ. Ղեւոնդ քահանան, որ մասին 1889 թուականին Մելքոն եպիս. Տ. Ղեւոնդ քահանան, որ մասին 1889 թուականին Մելքոն եպիսկոպոսի, այս ալ Հալուեցի, (Հրանդ ծածկանունով) Պոլսոյ թերթերուն մէջ ներկայացուցած է անոր անձնական հայերէնով մը արտայայտութիւնը, գրուածքով նաեւ անոր կենցաղագիտութիւնը և արտայայտելը, գրուածքով նաեւ անոր կենցաղագիտութիւնը և արտայայտելը, վարկածները։ Քաղաքին Տ. Գրիգոր քահանան, յայտնի բնութեան

Այս կարեւոր ու դժուարին գլուխը արժանաւորապէս կարենալ ներկայացնելու համար, անհրաժեշտ նկատեցի, սկսելեան տրուեանին տնօրէն եւ գաւառին գեղարուեստական ճաշակին, ու պայմաններուն չատ մօտէն ծանօթ անձի մը աջակցութեան դիմելու։

Հայրենակիցս Պ. Ա. Գօլդեան, ինքն ալ նոյն գաւառակին արժանաւոր զաւակներէ մէն, հաճելով բազմանքիս գոնացուիլ սոյն տեսուհալ կուռ ուսումնասիրութիւնը գրի առնել այս գրքին համար։ Այս ուսումնասիրութիւնը երեւան կը բերէ տնտեսութեան ու փորձառութեան տեսանելաւոր լծորդութիւն մը, որ, զերծ արուեստին թշնամի կարկանդակներէ, իրականութենէն ճշգրիտ պատկերը կուտայ։

Ահա այդ ուսումնասիրութիւնը։

« Բալըի հայ գիւղացին, թերեւս ամէնէն ուժի հակում ու ընդունակութիւն ցոյց տուած է դէպի գեղարուեստ, դէպի երաժշտութիւն մանաւանդ։ 1870 թուականներէն ասդին, չատ անգ ուսանդութիւններ, մօտէն իրազեկ եղած ենք յայտնութիւններու, որոնք յոյս կուտան մեր ուշադրութիւնը գրաւած են, ու մեզի տուած են այն համոզումը թէ՝ այդ յայտնութիւնները, հակառակ այդ գաւառին վարչական ու աշխարհագրական ժրաջան պայմաններուն, բաւական պիտի ըլլային՝ գաւառներու երաժշտական պատմութեան մէջ՝ անոր ուշագրաւ դիրք մը տեսնելու։

Ան մը ժողովուրդ, սեղմուած խնայողութեամբ՝ անպտուղ եւ հոգիով անհաղորդական գրացիներէ, որոնցմէ ոչինչ կրնար քաղել իր մտքը, հոգին ու ճաշակը սնուցանելու համար, երբ, պատահութեամբ մը, ուրիշ բեզուն միջավայրի մը հմայքներուն դէմ յանդիման գտնէ ինքզինքը, դէպի գեղարուեստ, դէպի երաժշտութիւն կը հակի, այս ընտրութեամբ, մեզի, իրաւամբ ենթադրել պիտի տայ թէ՝ այդ հակումը հետեւար ժառանգականութեան մը ճառագայթումը կրնայ եղած ըլլալ, որ, պատմական չրջաններէն սկսելով, սերունդէ սերունդ անչէջ անդրադարձումներով չարունակած է վերապրիլ չնորհիւ գիւղացիներու սուրգ յիշողութեան, վառ երեւակայութեան և քնահաւական յատկութիւններուն։

Պիտի կրնայինք ըսել թէ՝ այդ գիւղացիները արդէն վարժապետ, ձարտարապետ և երաժիշտ կը ծնին, ժառանգականութիւնն իրենց իրրեւ ուսուցիչ ունենալով։

Մեր նպատակը՝ բնական գործած այս հակումին հոգեբանական ազբիւրներուն վերլուծումն ընել չէ, այլ՝ ծանօթանալ է նոյն այն հոգեկան վիճակներուն նեղգործող ազդակներուն, որոնք կը կազմեն երաժշտական պատմութեան մը այլազան հանգրուաններն իրարու միացնող երկիրը։ Այս կերպով պիտի կրնանք մօտենալ անոր, գիտնալ, կատարած գերին, իր և չրջակայ գաւառներուն մէջ։

Քանի մը կարեւոր գիւղեր՝ Հավսա, Զէյթ, Սգամ, Սագրաթ, Նշմաթ, չատ կանուխէն, Պալաց հետ անբնդհատ չփման մէջ գտնուած են, տեսակական պայմաններու հարկադրութեամբ։

Զաւգար-Զէյնիի պանդոկին բոլոր մեծ ու փոքր անեակները, որոնց թիւը վաթսունէն պակաս ըլլալու չէ, միչտ չէն ճնացին մեր դիտողութիւնները բնակութեամբը։ Այդ պանդոկը անոնց երկրորդ տունը, երկրորդ հայրենիքը գտած էր։ Հոն ապրելան, բազմութիւնը, երկրորդ հայրենիքը գտած էր։ Հոն ապրելան, բազմութիւնը, երթեւեկը, ու ապրեցուցին իրենց գաւառին կենցաղը, սովորոյթը, երգերը, պարերը։ Այդ կեանքին մէջ, հակառակ իրենց հանապատորդ

ցիչներ, մին՝ Ղազարոս Ուլուճեան, իսկ միւսը՝ Կիրակոս Վարժապետեան, որոնք՝ գաւառին մէջ հմուտ հայկաբանի համբաւ վայելող Տաճարիկեան Անդրէաս վարժապետի, իրենց երաժշտական հմտութիւնը խորացնելու բաղձանքով Պոլիս կը դիմեն։ Ուլուճեան Մայր Դպրոցին մէջ միայն Հայ Եկեղեցական երաժշտութիւնն դասերուն կը հետեւի, իսկ Վարժապետեան Կիրակոս, նոյն դպրոցին երաժշտական դասերուն հետեւելէ զատ, առաջնորդութեամբ իր հայրենակից Մելքոն Կիւրճեանի (1) (Հրանդ) խորհուրդներուն, Սամաթիոյ Թաղային Վարժարանին դասընթացքին ալ կը հետեւի և Թուղէա Պ. Փոստալէ մեծապէս կ'օգտուի չափագիտութեան մէջ բաւական հմտութիւն ձեռք բերելով։

Երեմէ երեք տարի կը տեւէ իրենց ուսումնական չրջանը։ Նիկողայոս Թաշճեան հայրական հոգածութեամբ մը չրջանք չի խնայեր՝ անոնց եկեղեցական երաժշտութիւնը և Հայկական Զայնագրութեան եկեղեցական ճիւղը (2) ուսուցանելու։

Ուլուճեան և Վարժապետեան, բաւական համարելով այլեւս իրենց եռամեայ զոհողութիւնները, ձայնագրուած եկեղեցական եղանակներու առաջար պաշարով մը իրենց ծննդավայրը կը դառնան։ Առանք կ'ըլլան Բալաբի առաջին երաժշտագէտները, որոնք Զայնագրութիւնը այդ գաւառին մէջ կը ծանօթացնեն։ Թէեւ տասնք տարի իրենց դէմ կը գտնեն յիշողութեան վարպետներ, ասկոյն, լուրջ դժուարութիւններու չեն բախիր իրենց նուաճումներն ընելու։

Այս զոյգին վերադարձովը, Բալաբի եկեղեցական երգեցողութիւնները, միօրինակութիւն ու նոր դրոյմ կ'առնեն, պոլսական հայ եկեղեցական երաժշտութեան Թաշճեան դպրոցին (3) երաժշտական ոճն ու կշռականութիւնը իւրացնելով։

---

(1) Այդ թուականներուն, Մելքոն Կիւրճեան, Սամաթիոյ վարժարանին հայերէն ճիւղին ուսուցիչն էր։

(2) Հայկական Զայնագրութիւնը երկու ճիւղերու կը բաժնուի, Եկեղեցական եւ *քաղաքային*, հաղաբայիները այն ճիւղն է որուն մէջ կը գործածուին Արեւելեանի բրմական հաստուածին բոլոր չափերը, ասոնց հազարաւոր եղանակներ ձայնագրուած են։

(3) Պոլսոյ հայ եկեղեցական երաժշտութիւնը, 1860ին ասդին, երաժշտագէտներու միջեւ, կը շարունակէր պայքարի ճիւթ դառնալ. եւ մամուլը ոտեպ առձագանգ կուտար անոր։ Երկու տեսակէտներու շուրջ տեղի կ'ունենային վիճաբանութիւնները։ Առաջին տեսակէտը պատպաշտողներուն՝ որ բերանացի աւանդուած, ու ապա ձայնագրուած շարականի եղանակները հարազատ ու վաղնջական են, եւ պէտք է գանոնք անվրայ պահել։ Այս խումբին գլխաւոր հետեւորդներն էին

Պէտք է այս տեսիլով ըսել թէ՝ գիւղացին կը ծնի, բայց քաղաքացին կ'արժեցնէ։ Գիւղերը, մեծ մասամբ, երաժշտական կազմակերպութեան մը տասնեակ չէին կրնար ունենալ, և մեծ ու փոքր կերպարանքի մը տասնեակ երաժշտագէտներ միշտ իրենց գործունէութեան իրը բնական ասպարէսատեղիներ միշտ իրենց գործունէութեան իրը բնական ասպարէս։ Եւ, այսպէս ալ եղաւ, Բալաբի քաղաքը պիտի ընտրէին։ Եւ, այսպէս ալ եղաւ, Բալաբի քաղաքը նախապէս օգտակար անունդմէ։ Անկէ յետոյ՝ Մարբերդ քաղաքը, Կեղրանը, և անոր կարեւոր արուարձանները Հիւսէյնիկ, Ղէզիլ, Լիչպէ քաղաքին Ս. Յակոբ, Ս. Կարապետ Թաղերը իրենց երկարատեւ կայանները եղան, ուր երգեցողութիւնները կանոնաւոր կերպարանք առին և երաժիշտ ուսուցիչներ ընդհն և ուսուցանելով՝ հեռաւոր գիւղերու ալ երաժիշտ ուսուցիչներ հասցուցին։

Ուլուճեան, 1894 Յունուարին, երաժշտապետութեան պաշտօնով, Կարին կը կանչուի, Դիւանդ եպ. Շիշմանեանի առաջնորդութեան չրջանին ու անոր հրաւէրով։ Երբ, Կարին՝ իր նոր պաշտօնատեղին հասնելու համար երզնկա կը հանդիպի, կը խուզարկուին իր գործերը, որոնց մէջէն Ձայնագրեալ հայրենաբարական երգ մը կը գտնուի։

պան, 1870ին ասդին, Համբարձում Չերչեան, իր մեծատաղանդ աշակերտը Լ. Խանճեան եւ դեռ ուրիշներ։ Ասոնք, ընդունելով Աբիսակես Յովհաննիսեանի այն վարկածը ըստ որում, ան կը յայտարարէր թէ Ձայնագրութիւնները տաղաչափեալ են, եւ պէտք է որ եղանակներն ալ ասոնց տաղաչափութեան համեմատ բաշխուին, նոյնութեամբ մեծ երաժշտապետին կարծիքին կը հետեւէին, եւ, շարականի վրայ կատարուած յաւելումներ, կամ փոփոխութիւններ *քաղաքական* երաժշտութեան անհարկի պատուասոումներ կը համարէին։

Միւս խումբը սակայն, որուն վերջին, բայց կարեւորն հետեւորդը կը հանդիսանայ Նիկողայոս Թաշճեան, ծգտումն ունէր ապացուցիչը կը հանդիսանայ Նիկողայոս Թաշճեան, ծգտումն ունէր ապահովելու եղանակները *քաղցրալուր* հետաքննութեան մը վերածելու համար, ջնջել անչափակցութիւնները, եւ դիւրաւոր շրջանցութեան կենց, բայց ո՛չ իսկ, Ն. Թաշճեան։ Անոր՝ էջմիածին (1875) հրատարակուած ձայնագրեալ շարականին մեկ օրինակին վրայ մատիտով կատարած փոփոխութիւնները մինչեւ 1890 թուականը Մայր եկեղեցւոյ Դպրանոցին մէջ կը մնար, եթէ այդ օրինակը տակաւին կը մնայ, բաւական պիտի ըլլայ երաժշտական այս ուղղութեամբ կատարելիք ուսումնասիրութեան մը արժանահաւատ աղբիւր տալու։

Թէ այս երկու բաժանումներէն ո՞րը իրաւունք ունի, ասիկա մեզ մեր հետքին բոլորովին պիտի հետացներ որովհետեւ շատ ընդարձակ ուսումնասիրութեան մը հետ կրնայ ըլլալ։

կառավարութիւնը գ՝ին վճռական դրութիւն մը հաստատելով, պատասխանատու կը բռնէ զինքը, և երեք տարուան բանտարկութեան կը դատապարտէ 1894ին, կամ 1895ի նախօրեակին։ 1897ին իր բանտարկութեան պայմանաժամը կը լրանայ, և, այլևս փոխանակ կարեւոր երթալու, իր ծննդավայրը կը դառնայ, և չատ չանցած՝ զարձեալ Խարբերդ պաշտօնի կը հրաւիրուի։ 1902 թուականին չրպտութեան հիւանդութեամբ անկողին կ՝իյնայ, և հակառակ Տօքթ. Միքայել Յակոբեանի բժշկական խնամքներուն, եղէգի պիղծին մէջ իր մահկանացուն կը կնքէ։

Կիրակոս Վարժապետեան կը չարունակէ իր երաժիշտ ուսուցչի պաշտօնը՝ Խարբերդի Ս. Կարապետ Թաղին մէջ, 1897 թուականին, Բաղեշի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ երաժշտապետ կը կարգուի, և 1902 թուականին, նոյն եկեղեցւոյն վրայ քահանայ կը ձեռնադրուի։

Ան դասնանք դէպի 1882 թուականը։ Զոհս մանուհիներ, երեքը Զէյթ գիւղացի, և մէկը, Մարթիրոս Աթթիկեան, Հալաւ գիւղացի, Պոլիս կը սորուին իրենց ծնողներուն խնամքին տակ, և Պէզճեան Մայր Վարժարանին ծաղկոցին իրենց ան տրամադրել կը սրուին։ Երկու Զէյթ գիւղացիները հազիւ մէկ երկու տարի կը հանգիստ իրենց վարժարանին, և կը հրաժարին, Մարթիրոս Աթթիկեան, թէ ուշիմ, և թէ՝ իր գիւղին մէջ կանոնաւոր դպրոց տեսած էր թէև, բայց հազիւ երեք տարի կը չարունակէ, ու դժբախտութեան մը պատճառաւ, ինքնաւարա կ՝ելլայ։

Միւսը, Զէյթ գիւղացին, իր գիւղին մէջ, մինչև Տարերք քահանայութեան կարգուելու չափ առաջացած էր երբ կը ներկայանայ ծաղկոցի դասախօսին, Միւսի Մաքսուտի, մուտքի քննութեան մը ընդունելու համար, իրեն կը հարցնէ թէ ո՞ւր սորված ես։

— Բալուայ Զէյթ գիւղացի կը պատասխանէ, յանկարծ ու անվրդով։

— Ինչ կարգացած ես, կը հարցնէ։

— Սաղմոս, Զէյն Հոգևոր, Նարեկ և Տարերք Ինքնանուիրութիւն... կը պատասխանէ առանց կեցրով...

Այս պատասխանին վրայ, դասախօսին չրթունքներէն թեթև ժպիտ մը կ՝անցնի, և կը հարցնէ «Մատուռք Բանի»ն քանի հատ է, ու քննութիւնը վերջ կը գտնէ։ Ծաղկոցի երրորդ դասարանին մէջ տեղ մը կը տանտնուի իրեն, և ձեռքը կը տրուի Դ. Տարի Մայրենի լեզու մը, և Գարագաշեանի Համառօտ Քերականութիւնը։

Աւիկա իր ուսանողութիւնը կը չարունակէ, և տարի կ՝անցնայ, չնորհիւ իր քաղցրալուր ձայնին, և՝ իր ծնողքին բուռն բազձանքին տակ, երաժիշտ աչակերտներու չարքին մէջ արձանագրուելու։ Աւիկա իրեն պատանութիւն մը կ՝ընծայ մեծանուն երաժշտապետ Նիկողայոս Թաշճեանի աչակերտը ըլլալու։ Նոյն տարին, տրդէն, երաժիշտներու առաջին դէմն վրայ կ՝ուսնուի։ Թաշճեան միայն երաժշտութիւն ու իր կեանքի վերջին տարիներուն ալ եւրոպական ձայնագրութիւն դասախօսելով իր մահկանացուն կը կնքէ։ Այս մարը չատ կը յուզէ փոքրիկ երաժիշտը, բայց իր հայրը կը քաջալերէ զինքը ըսելով՝ չատ կարող երաժշտապետ մը պիտի ունենայ քանի մը օրէն, իրրև ուսուցիչ։

Աւիկ յետոյ Համբարձում Չէրչեան և Լ. Խանճեան կը յաջորդեն տարոյ ալ կ՝աչակերտի, և, կ՝ակսի եկեղեցական եղանակները մեծ յաջողութեամբ ձայնագրել։ Լիւտն Խանճեան, տեսնելով այդ դէպ 13 տարեկան պատն յաջող ձայնագրելը, մանաւանդ իր նամբ ուսուցչական կը դարձնէ, և, ոչ միայն եկեղեցական, այլ նաև զարկայ

հմուտ էր Բիւզնդիկ. Ջմյռնագրութեան, և անոր կը հասկնայ թէ իր ներկայացուցած ուսմունքը կը փոխարկի հետեւիլ Յոյն Ջմյռնագրութեան։

Քահանան յաժարութեամբ յանձն կ'առնէ սորվեցնել. բայց, ուսմունքը յաջողիլն անձամբ կ'ըլլայ, իսկ քահանան ալ գէթ թուքերէն խօսելու թոթովին անհանգիստ կ'ըլլայ։

Առաջին դասով բարձրացնող և վայրէջ ձայնանիշերուն տասիանական արժէքները կը բացատրէ յաջողութեամբ.... բայց դիտելով որ իր աշակերտը ո՛չինչ կը հասկնայ իր խօսածէն, երկրորդ փորձով իւրաքանչիւր ձայնանիշի արժէքը երգելով բացատրելու կը նշանակէ։ Երբ քահանան կ'աւարտէ, ինք նոյնութեամբ կը կրկնէ... քահանան զարմացած տետրակին կը նայի, և գլուխը կը չարժէ։ Դասերը կը չարունակուին։

Մէկ կողմէն, չարաթը մէկ երկու անգամ, Լեւոն Խանճեանի մօտ կ'երթայ, չարունակելու համար ընդօրինակութիւնները, որոնց թիւը մինչեւ 189 թուականը քանի մը հազարի կը հասնի։ Այդ միջոցին կը ձայնագրէ իր հայրենակիցներէն հայրենիքին մէջ երգուող ջերւերը, մեծ մասամբ թուքերէն։ Անկէ կ'ուսանի նաեւ ջութակահարութիւն։

Ապրիլ ԺԹ-ին կանոնաւոր Պէյնիկթաչի Մաքրուհեան վարժարանին, և աշակերտը Ն. Թաշճեանի, մեծ համարում կ'ունենայ անոր մասին. բայց, անշուշտ, Խանճեանի օրօք էր մրցակից, թաքուն սրտակցութիւն մը կ'ունենայ երբ նոյն վարժարանին մէկ աշակերտը, երաժշտութիւն ուսանելու համար այլեւս կը դիմէ, և վարժարանին երաժշտական դասերուն կը հետեւի պարզապէս կարգապահութեան և փոխկանոնաւորութեան համար։

1889ին իր ընթացքը կ'ուսումնասիրէ, երգնկայէ, և ապա Ապրակիրէ պաշտօնի կը հրաւիրուի, կը մնայ երեք Մաքրուհեան Վարժարանի Տնօրէնութեան կողմէն նոյն վարժարանին մէջ քանի մը դասեր կը յանձնուին, բայց երկար չի տեւեր այս պաշտօնավարութիւնը. 1890ին, օրօք քաղաքական յանգուսար կը ձերբակալուի, իր երաժշտական բոլոր աշխատութիւնները կը գրաւուին, ու այլեւս ան չունի գործելիք հակառակ, ասիկանութեան նախատար Նազըմ փաշայի մասնագրած մէկէ աւելի ինդրանքներու։ Այս աշխատութիւններուն մէջ կային նաեւ, Հայկական Ջմյռնագրութեան դասագիրքի մը ձեռագիրը՝ իր կազմէ պատրաստուած, Տաճկական եկեղեցական և Ջաֆիրու Բացատրութիւնները, Յունական Ջմյռնագրութեան կանոններ եւն։ Շուրջ վեց ամիս ասիկանութեան բանտը մնալէ յետոյ, 1891ին կայսերական հրամանով կ'ազատուի Ապրիլեան Տրիպոլիս, ուրիշ երկու քաղաքական ազատականներու հետ (*)։

(*) Մարգար Մամիկեան՝ Սեբաստացի, եւ Սարգիս Տօֆթորեան՝ Տիվրիկցի։

1893ին ազատամարտը փախչելով Խարբերդ կը մնայ, և քանի մը ամիս հիւր կը մնայ պատանական վոխ հիւպատոս Գրիգոր պէյի մօտ, և 1895ին գարնանը, երբ օր մը Մէզրէի բանտը ուրիշ քաղաքական յանցանքով դատապարտուած բանտարկեալներու այցելութեան կ'երթայ, դռնապետին յանցանքով դատապարտուած բանտարկեալ մը գինքը մատնանիշ կ'ընէ բանտին հարիւրապետին։ Ասոր վրայ, նոյն օրը կը ձերբակալուի։ Բայց, նոյն օրն իսկ, քաղաքական յանցանքով ձերբակալուածներու և գեղ դատական վճռի չենթարկուածներու կայսերական ներքամ կը չնորհուի, ասկէ ինք ալ կ'օգտուի։ Երկար չի տեւեր այս ազատութիւնը. 3-4 ամիս յետոյ, երբ 1895ի կատարածները, ատելութիւնները և հրձիգութիւնները կ'կսին, գինքը դարձեալ կը ձերբակալեն ու կը բանտարկեն Մէզրէի բանտը գինքը ամբաստանելով որպէս հրատարակիչը «Դաս» անուամբ թերթի մը։ Հարցաքննութիւնները ու վկայութիւնները ձերբակալեալին նպաստաւոր ըլլալով, բանէն կ'արձակուի թէեւ, բայց ենթարկուելու ըլլալով. բանակէն կ'արձակուի թէեւ, բայց ենթարկուելու ըլլալով. ասիկանական հսկողութեամբ Բալու կը ղրկուի. ուր, 40 օր յետոյ դարձեալ կը ձերբակալուի և հարցաքննութեան կ'ենթարկուի։ Կացութիւնը յուսահատական կը դառնայ, կը հասկնայ թէ այդ գաւառակին մէջ արդարութիւնէն օգտուիլ չատ դժուար պիտի ըլլայ, հարցաքննութեան ենթարկուիլ կը մերժէ։ Այս յանդգնութիւնը մերժումը խոր ապստրոփութիւն մը կ'ընէ հարցաքննիչ դատաւորին (մուհասիպէճի) Իպրահիմ էֆէնտիին վրայ, որ մեծ ըզգուշութեամբ զսպուած հոգեկան խռովանք մը ընդունելով կազատ գուշութեամբ զսպուած հոգեկան խռովանք մը ընդունելով կազատ բանտարկեալին, իբրեւ թէ համամիտ գտնուած ըլլալը անոր մերժումին.... Ցետոյ կը հասկնայ թէ հարցաքննիչը կրօնափոխ հայ մըն է, 93ի դէպքերուն միջոցին խռովիչը կոտակալին (Տիգրանակերտ) կը ներկայացնէ. և անոր հրամանով, գատական իշխանութիւնէն ասիկանութեան կը վերադարձուի քննութիւնը, և բանտարկեալը Արզնի Մատէն ատրեւելով, պարզ ձեւակերպութեամբ մը ազատ կ'արձակուի։ Քանի մը ամիսէն Բալու կը դառնայ։ Այս բանտարկութիւնները պատճառ կ'ըլլան որ վերջապէս իր ծննդավայրը դառնայ և անոր ծառայէ։

1896 Օգոստոսի վերջերը քաղաքին վարժարանը՝ դէպքերէն յետոյ, առաջին անգամ ըլլալով կը վերաբացուի, և անոր վիճակագրութիւնը իրեն կը յանձնուի։

Այս պաշտօնավարութիւնը երկար ու կէս տարի կը տեւէ, երբ ժշտութիւնը կը կրէ կարեւոր փոփոխութիւններ, մանաւանդ Պատարագի արարողութեան մէջ եղանակներու նորութիւններ կը ներմուծուին։ 1899ին Խարբերդ կը հրաւիրուի։ Այս պաշտօնավարութիւնը իրեն տարի կ'ընծայէ՝ տարի քահանայէ մը տարեկան

սովրելու և սաների եկեղեցական եղանակները ձայնագրելու, հոգ և սաների երգեցողութեանց մասին խղճամտական ուսումնասիրութիւն մը կատարելու խոստանքներով։ Սարի քահանան ալ իրմէն Հայկական Ձայնագրութիւն կ'ուսանի։

— Ինչո՞ւ սաներէն կը սովրիս և սաների եղանակները կը ձայնագրես, կը հարցնէ օր մը իրեն այցելած Եփրատ Քոլէճի հայերէն ճիւղի ուսուցիչ, սարի Պ. Աչոբ։

— Իմ մայրենի լեզուս ու եկեղեցիս երաժշտութիւնը լաւ կերպով ուսանելու համար, կը պատասխանէ...

1903ին՝ Պագըր-Մսաէն և 1906ին Տիգրանակերտ կը հրաւիրուի։ 1910ին Տիգրանակերտի կաթողիկէ հայոց վարժարանին կազմակերպութիւնը իրեն կը յանձնուի համաձայնութեամբ Չէլէպեան Գերապայծառի և հոգաբարձութեան։ Հոն երաժշտական դասերուն վերին հոգը իրեն կը թողուի։ Մինչեւ 1913 թուականը։ Տիգրանակերտի պաշտօնավարութեան շրջանը սակայն մը կ'ըլլայ իրեն, քաղդէացիներ հետաքրքրելու գոյն նկատելով որպէս չարաճճիութիւնը սարերէն։

Կարգն է այժմ երեւան հանելու այն գերը, զոր այս երիտասարդ ուսուցիչը կատարած է, Բալուի, Խարբերդի, Պագըր-Մսաէնի և Տիգրանակերտի հայ և հայ կաթողիկէ եկեղեցիներէն ներս մատուցուած։

Ըսենք թէ՝ Ուրմիոյ և Վարժապետութեան սրբէն կարեւոր գեր մը կատարած էին երաժշտութիւնը Բալուի և Խարբերդի մէջ տարածելու համար։ Սակայն խոտորէն ուռճացած են իրենց պաշտօնավարութեան ընթացքին. ուռճացած ու տարօրինակ են ինչ որ Պոլսէն բերած էին կամ ապա մերթ Պ. Գրիգոր Մէհէբլեանէ կ'ուսանէին։

Չէթ Գիւլպենկեան գերը սարերու եղաւ։ Սակայն, չարակամները նպատակութեամբ պահելու կռվարարի էր սա տեսակէտով որ, անոնք աւելի կամ պակաս հնութեան դրոշմ մը ստացած են, և կրնան ուսումնասիրութեանց կարեւոր տարրեր տալ։ Իսկ Պատարագի երգեցողութեանց մասին կ'ուսանինայ յանդգնութիւններ, զոր նախորդները չունեցած էին։ Կը յօրինէ՝ «Սո՛ւրբ, սո՛ւրբ», «Աւետա լուսոյ», «Տէր ողորմեայ», «Ամէն հայր սուրբ», «Քրիստոս պատարագեալ» չուռ մը եղանակներ, որոնց ընթերցումը կը տարտնուի թողուր այդ շրջաններու եկեղեցիներէն ներս։

Նաեւ, Թափօրի չարականներուն տեղը, ինք եղաւ որ՝ Կրասեր Պապա Համբարձումի (Չէրչեանի) Աճեմ Բաւսելիճ «Աւետա լուսոյն» երգելը տարօրինակութիւն գտնուեց։

Սակայն անշուշտ յանդգնութիւններ են, բայց անհանգիստ չեն պատճառեր պատկանելով ուսուցիչներուս, փոխանորդներուս, թալա-

կան խորհուրդներու և նոյնիսկ Չէլէպեան Արդիւնաց Գերապայծառի։ Ժողովուրդը հանդգնաբար կ'ուսնդրէ, իսկ երաժշտութեան ուսուցիչներ, օգնականներ իրենց արժէքաւոր կարծիքը կը փոխանցեն։

Որպեսզի կարելի ըլլայ անոր հեղինակութեանց մասին գործնական գնահատութիւններ ընել, «Քրիստոս պատարագեալ»ի երեք ձայնագրեալ տուները իրրեւ նմոյշ կը ներկայացնենք հոս։

Չաւիտեան

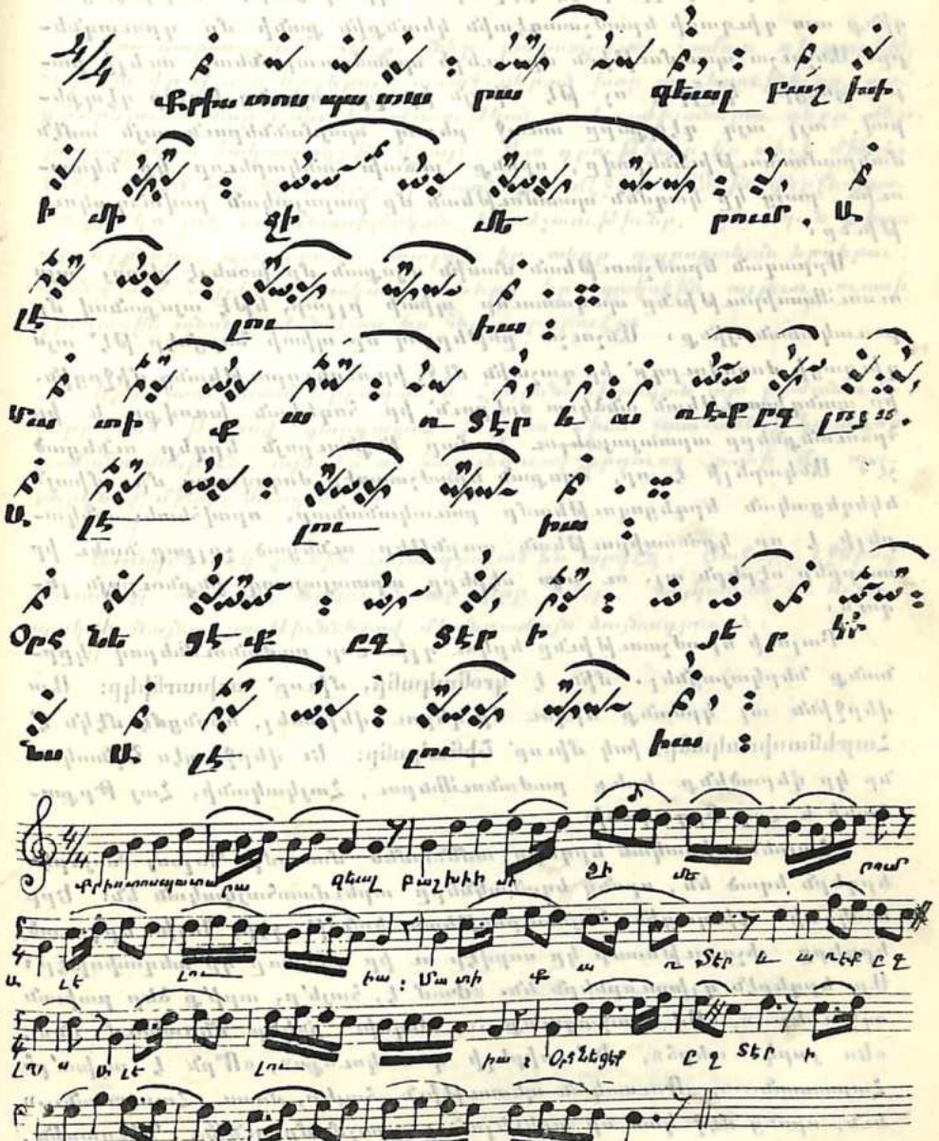

Առանցմէ զատ, ունեցած է չատ մը գպրոցական երգեր ալ, որոնք, մրցանակաբաշխութեան և ուրիշ գպրոցական հանդիսութեանց յայտագրերուն մաս կը կազմէին։ Դժբախտաբար, պարբերական ուժգին փոփոխութեանց պատճառաւ մեծ մասամբ կորսուած են։

Թէև ո՛չ ամբողջ, բայց գիշ մը ուելի լոյսօրէն ներկայացուցինք այս գիւղացի երաժշտագէտին կեանքին քանի մը դրուագները։ Անշուշտ պատմութիւն մը ուելի պատճառաբանեալ, ուելի բացատրիչ կ՚ըլլայ ոչ թէ միայն իր գրչատուքեց խոշոր դէպքերով, այլ այդ դէպքերը ուսած բերող պայմաններուն այն ամէն մանրամասնութիւններովը, որոնք յաճախ անկարեւոր կը նկատուին, բայց կը կազմեն պատմութեան մը բարոյական բովանդակութիւնը։

Սրբազան երաժշտութեան մասին այսքան մը խօսելէ յետոյ այս ուսումնասիրութիւնը պակասաւոր պիտի ըլլար, եթէ այսքանով մը բաւականանայինք։ Անշուշտ ընթերցող մը պիտի հարցնէր թէ՝ այս գիւղացի ժողովուրդը՝ իր գաշտին մէջ, իր ուղեւորութեանց միջոցին, իր պտնգիաութեան անձկոտ օրերուն՝ իր հոգեկան խաւերը և իր տրտմութիւնները արտայայտելու համար ինքնուրոյն երգեր ունեցած չէ՞։ Անկարելի է որ, այսքան երաժշտասէր ժողովուրդ մը, միայն եկեղեցական երգեցողութեամբ բաւականանար, որովհետեւ անկարելի է որ կրօնասիրութեան սուրբեր ունեցած չըլլար նաեւ իր տարրեր աչերին ալ, ու այս աչերը արտայայտող՝ ինքնուրոյն լեզուն։

Հարկ է երաժշտութիւնը երկու գլխաւոր բաժանումներով կըրնանք ներկայացնել. մին է կրօնականը, միւսը՝ աշխարհիկը։ Այս վերջինն ալ կրնանք երկու ճիւղերու վերածել, որոնցմէ մէկն է՝ Հայրենասիրականը, իսկ միւսը՝ Ընկերականը։ Եւ վերջապէս Շինականը կը վերածենք երեք բաժանումներու, Հոյկականի, Հայ Թրքականի և Հայ Քրդականի։

Հայրենասիրական երգերը ամենամեծ մասամբ Պոլսոյ հայերէն երգերն եղած են, որոնց եղանակները արեւմտահայկական են։ Երբ տակաւին գիւղացին ձայնագրութեան ծանօթ չէր, Պոլիս երգուած երգերը յիշողութեամբ կը սորվէր ու իր գաւառը կը տեղափոխէր։ Այս երգերէն գլխաւորներն են. «Ժամ է, հայե՛ր, արի՛ք ձեր քահանային...», «Ով քաջազունք...», «Ազնիւ ընկեր մեռանում ես», «Ես տարկս պերճ», «Իմ սիրելի գաւակներս», «Ո՞րն է ազնո՛ւ Հայաստան...», «Թուական պետութիւն, հայեր, մտաւ Հայաստան...» եւն, որոնց մէջ կան որ արեւելահայ գրչով մը ունին Գիւղացին, այս երգերը կ՚երգէր չափական ճշդութեամբ մը, կամ անկարեւոր տատասկումներով. բայց կ՚երգէր ան զանոնք իր հոգւոյն բովանդակ

թափով. անոր ամենքէն կը թուէր թէ առանց եռանգի նոր սրտալոյս մը կը ծագի։ Իրեն համար գանձեր էին անոնք, կը գաղտնաբար անոնց վրայ, և իր ձեռագիր երգատետրին մէջ, ծոպկագիր վերտառութիւններով կը դրոշմէր անոնց գլխագիրերը։ Երգարանը մասնաւ մըն էր գիւղացիին համար...

Հոս գտնուելուս չինք ըներ բացատրելու համար գիւղացիին հոգւոյն վրայ այս երգերուն ազդած խոր ազդեցութիւնը, բացատրելու համար նաեւ երաժշտութեան ու երաժիշտներուն գերը՝ մեր քաղաքական ձակատագրին վրայ։ Այս գրութիւնը կը սահէ մինչեւ 1888—1895 թուականները՝ գաղտնի մէջ, և 1895ին վերջնական նպատակ կը լաէ հայրենասիրական երաժշտութիւնը, պետական խնամք երգեցողութեան պատճառաւ, տալով իր տեղը գպրոցական երգերու, որոնց մէջ հայրենասիրական քաղերը կը պակսէին այլեւս, ազատ գիւղացին անոնցմով նուազ կը հետաքրքրուէր։

Երաժշտութեան՝ Սրբազան և Հայրենասիրական այս բաժանումները մեծ թափով զարգացան ի վնաս միւս չատ ուելի կարեւոր բաժանումներուն, այնպէս որ հոյ լեզուով երգուող քանի մը սրբերգներ միայն մնացած են։

Առանցմէ մէկ քանին ձայնագրուած են արդէն։ Ցաջորդ էջերով կուտանք անոնցմէ երկու հատը իրը նմոյշ, հոյկական ու եւրոպական ձայնագրութիւններով մեղեդասոյն ձայնագրուած։

Դ.

Ցորդոր

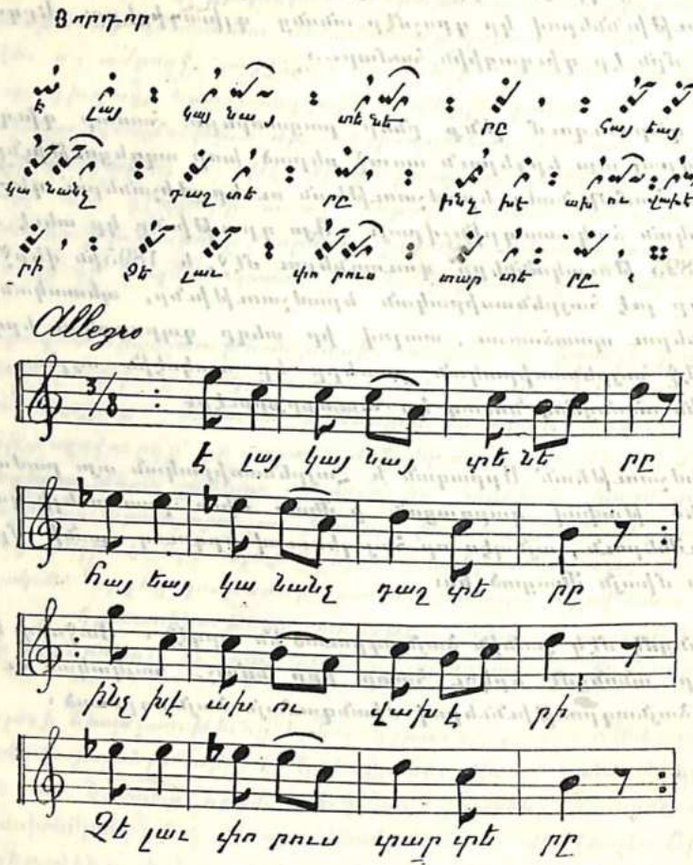

ՊԱՐԵՐԳ

Ելայ կայնա տեներր (տանիմ),
Նայա՛ (նայեցայ) կանանչ արտերը,
Ինչխա (որչափ) ախ ու վախ էրի
Չ'ելաւ փորուս տարտերր:

Էլլամ տեներս լ'ինչ էնիմ
Վարդ մանուշակ չորցրնիմ
Ես պուլպուլիկ հարս մրնս իմ
Մորուօք արիկն լ'ինչ էնիմ:

Օվան Բալուայ (Բալուի դաշտեն) ժերաւ նովը,
Տարին Թադկանց բնկէ (աղուոր) կովը,
Թադիկ Օղլի պատրդ ցածցուր
Սառան մուրազին հասցուր:

Սառան նստեր փողոցը,
Հայլին զարկեր կրծոցը
Անա, կանչէ տղոցը
Ուզգա (ուրիկ) կուգաս լծո՞ցը (ատս հերկելէն),
Ինչ բան ունիմ հու ծոցը:

Գ.

Չափուտր Յորդոր

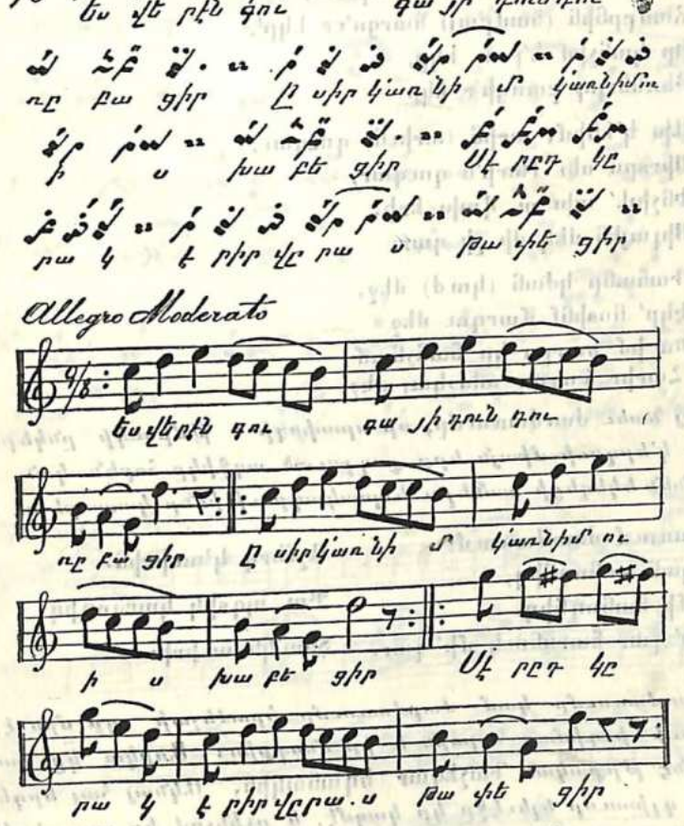

Ես վէ ռէն գուգալի (գալ) դուն դուռը բացիր,
Չեռքդ ծոցըդ դրիր, ախ էրիր լացիր,

Ըսիր կ'առնիմ, կ'առնիմ ու իս (գիս) խաբեցիր,
Սերդ կրակ եւիր, վրաս վաթեցիր (թափել):

Մեր պաղչան (պարտէզ) գառնուկ մի մրտաւ
Ախորիս մէջ ցա՛ւ մի մրտաւ
Ինչեմ (գացեմ) մօրս բսեմ,
Ախջիկդ եա՛ր մի պրտաւ:

Մայրամ չասըր զարկեր բ բարսը (բարձր) լեռներէ
Մէկդին սուրուն (հօսը) կ'արծի (արաճիլ), մէկդին՝ գառներ,
Եարդ գնաց Մայրա՛մ, մինակ մնացիր,
Լալով լալով աչերդ կուրցուցիր,
Հերի՛ք լաս Մայրամ, աչուիս կ'աւիրի,
Քեզ պզտիկ կարգողին, ցնակն աւիրի:

Եարըս էկը՛, ըո՛ւս էկը (եկուր),
Ձամբրնին (ճամբայ) հարցո՛ւր էկը՛,
Կը կանչիմ ե՛լ ու էկը,
Բեռներդդ բանցի՛ր էկը:

Ախ կ'էնիմ, արիւն (արիւն) գուզար,
Սիրտս սեւ խարի՛ն գուզար,
Ինչխե՛ ախ ու վախ էրի,
Սիլայեն մեկ մի չի պար:

Ոտիանը կժան (կուժ) մէջ,
Էկը՛ նստիմ մարդու մէջ
Ես իմ եարս կը ճանչնամ
Հարիւր հազար ախջկայ մէջ:

Կայ նաեւ ժարժառումը, որ սրտիպի և Թիֆլիսի ընկերակցութեամբ կ'երգուի միայն երբ քաղքուած աղջիկը հօրենական տունէն կը բաժնուի ամուսնութեան ապահովութիւնը կատարելու համար՝

Ժառում ժառժառում: Աչերդ կ'աւիրին.
Էկան տանողնիդ, Քու պզտիկ կարգողիդ
Աչերի հանողնիդ. Ցնա՛կն աւիրի:
Մի՛ լար հարսնուկ մի՛ լար.

Ժառժառումը կամ ժարժառումը հրաժեշտի ողբ մըն է, ու կը նուագուի ի դիմաց հարսին և իր ծնողքին: Ասիկա կը համապատասխանէ Թիֆլիսի Դաչխազար եղանակին, Ակնայ հայ երգեցողութեանց գլխաւոր ելեւէջը կը կազմէ, և ոչինչով կը տարբերի Ասպ Աբրամի պիչիրը՝ Ամուսնութեան անունով երգուող ողբերէն, իր երաժշտական յօրինուածոյթեամբը:

Բաւական գիւղացիները, հայ – Թիֆլիսի երաժշտական ճիւղին պատկանող եղանակ մ'ալ ունին. ան է որ միշտ կ'երգեն իրենց պանդխտութեան օրերուն, կամ ուրախութեանց միջոցին, անոր յարմարցնելով Թուրքերէն լեզուով բանաստեղծութիւն մը: Ո՛չ միայն ամբողջ գուսանին, այլեւ չրջակայ ժողովուրդներուն ալ ծանօթ է ան, և, մանաւանդ յորջորջմամբ մը նարբուբ Հալասի կ'անուանեն: Հոս, ի վիճակի ենք ընթերցողներուն տալու անոր ձայնագրութիւնը, որ եզեռնակը կ'ապացուցանէ իր բոլոր նրբութիւններովը:

Չաւխաւտար – Յորդոր ♩. = 1 *Անդնդելիորդ*

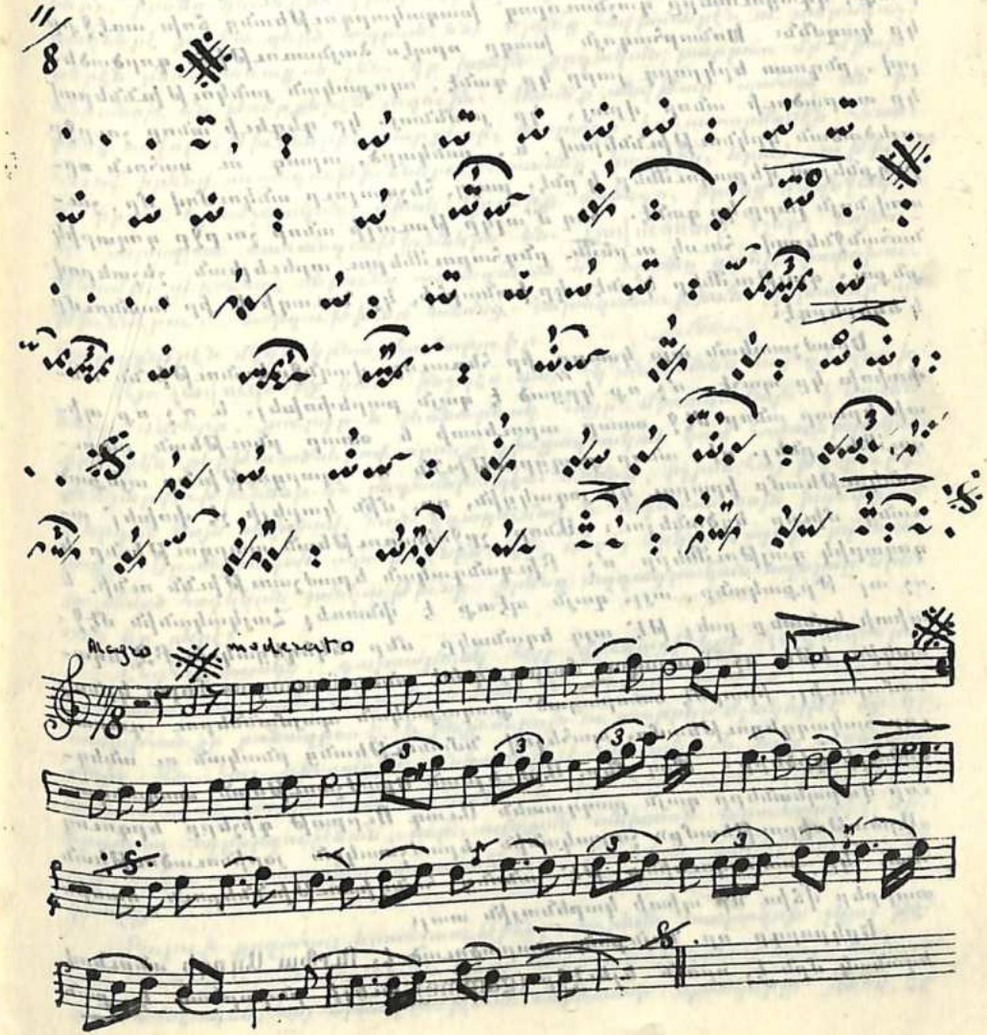

Անա գեղեցիկ մեղեդի մը։ Երաժիշտ տրաւեստագէտ մը՝ պարզ ակնարկ մը պատճառով զայն պատկերացնող խազերու յօդակցութեան վրայ, խոցոտ պիտի վկայէր թէ՝ քիչերը միայն պիտի կրնային զայն երգել։ զայն կարենալ երգելու համար՝ ճկուն, բարձր, շատ վարժ, և, երաժշտական քաղցրալուր հնչականութեամբ օժտուած ձայն մը ունենալ անհրաժեշտ է։ Սակայն, երգողը զայն կ'երգէ, հեղ մը որ երգէ, հոգեկան խոր յուզումներով. ան կը փոթորկի, ունկնդիրը չվնասելու կ'ուզէ, և, փղձկումներու անզուսպ ալիքներու վէմէ մը կ'զգայ իր չրթունքներուն վրայ, երբ, մոնոտոնը, պոնթիֆիկեան մէջ գտնուած ըլլայ։

Այս եղանակին մէջ ուրոպական երկու լարեր միայն կան, որոնք, զգացումները դաշնաւորող խազակարգութեանց ճոխ տէյլը կը կազմեն։ Մոնարհագոյն խազը որպէս ձայնաւորութիւն գործածելով, ընդհատ երկրորդ լարը կը գտնէ, ազգային յանկուցիչներով կը տարածուի անոր վրայ, կը յամենայ. կը զգեցնէ անոր չուրջը ալեծածան կրկնութիւններով, և, յանկարծ, արագ ու ահռելի ոլորքներով վերացումներ կ'ընէ. բայց, հնչապատրանքով մը, չուտով նայն լարը կը գտնէ. հեղ մ'ալիկը թաւալի անոր չուրջը գողարիկ նոտանշներով, հնարագ ուրուն, ընդհատումներու արհեստական չեչտերով քնքուշ գայթումներ կ'ընէ, կը խոնարհի, կը նուագի և իր տոհմովը կ'ողբերգէ։

Երաժշտական այս կաղապարը իր հետաքրքիր վարդապետութիւնն անփոփոխ կը պահէ. ո՛չ ոք կրցած է զայն բարեփոխել, և ո՛չ ոք պիտի կրնայ անոր մէջ օտար արուեստի և օտար բնութեան ազդեցութիւններ ընել. պի, անոր քաղցրութիւնն ու պարզութիւնը այնքան յանկուցիչ են, որ, մին կարելի չէ փոխել՝ առանց միւսը եղծանելու։ Անոր չրջանաւորութեան պարզութիւնը և գողարիկ գայթումները ո՛չ Բիւզանդական երաժշտութիւնն ունի, և ոչ ալ՝ Թրքականը, այլ, զայն պէտք է փնտռել Հայկականին մէջ. պիտի կրնանք ըսել թէ՝ այդ եղանակը մեր եկեղեցական ՔՋ եղանակին եթէ ոչ հարազատ մայրը, գոնէ անոր հարազատ հոյրը կրնայ համարուիլ. իրարմէ օտարացած՝ քաղաքական պայմանները դարաւոր հակազդեցութեամբ, պահելով նմանութեանց բնական ու անեղծանելի գիծերը։ Թող մնայ, Արեւելեան երաժշտութեան տատանգաւոր վարպետները զայն բազդատեն Աւագ Ուրբաթ գիշերը երգուող «Արծաթախրութեամբ» չարականին երաժշտական յօրինուածքին հետ. կը տարակուսինք թէ՝ անոնց հանդիսութիւններուն մասին տարբեր վճիռ մը պիտի կարենային տալ։

Երկրորդը որ նայնքան տարածուած է, Ուրֆա Այրքի անունով եղանակ մըն է, որուն եւրէյջը (gamme) աւելի ընդարձակ է քան

նախորդինը, ան, բարձրագոյն խազէն կ'սկսի, և ձորդաստիճանական արագ յաջորդութիւններով կը գտնէ իր խոնարհագոյն լարը, ուր տարագ վրայ կը վերջանայ։ Այս եղանակը մեզի համար օտար է, և նոյն ժամանակներու յօրինուածքին մը ունի։

Քրտահայ երաժշտութիւնը. անա մեր նիւթին ոչ նուազ կարեւոր մասնիկը։ կարեւոր է ան ա՛չ թէ իր հնագոյն արուեստի և հանրաստութեան տեսակէտով միայն, այլ նաեւ՝ Հայ երաժշտութեան հետ իր ունեցած սահմանական սերտութեան համար։

Քուրդ կամ Գրմանճ անուան տակ ապրող և մահմետական Բալուճ լեռներն ու հովիտներուն բարձունքները գրաւող գիւղացիները, իրենց կեանքին վրայ ներգործող արտաքին կամ օտար ազդակներէ յաւէտ զերծ ապրած են, իրենց հովիտներէն ու սարերուն վրէն դուրս հեռացած չեն. կը խօսին քրդական բարբառ մը միայն, անծանօթ են Թուրքերէն լեզուին։ Ասոնք անվթար պահած են իրենց աւանդութիւնները, բարքերը, սովորութիւնները, ու իրենց երաժշտական միակ գործիք սրինգը, իրենց ժողովրդական հարազատ ժառանգութիւններն են. լաւուկներ (չեր) նոյնութեամբ, սերունդէ սերունդ աւանդուած են ասոնց զգալի փոփոխութիւններու։ Պարզութիւնը՝ անոնց հարազատութեան գլխաւոր պայմաններէն մէկը կրնայ համարուիլ։

Այս լաւուկները կամ ինչպէս զայն կ'անուանեն հայ գիւղացիները, շեչերը, քուրդը և լիճարնակ հայը միանգամայն կ'երգեն՝ քրդերէն քերթուածներով որոնք գիւղացիական կամ հովուերգական քնարերգութիւններ են ընդհանրապէս։ Անոնք, ըլլան հայ թէ քուրդ կ'երգեն նոյն սեւեռով, նոյն զգացումով և հոգեկան նոյն խառնիխուրով։ Երաժշտական այս բաժնին մէջ, ան՛, երկու ժողովուրդներու յարատած հոգեկան յանկութիւնը իրենց ազգագրական սովորութիւնները կը բերէ։

Ընդհակառակն, գաշտաբնակ հայ գիւղացիները լաւուկներու նկատմամբ արհամարհանք մը ունին, չեն սիրեր զանոնք։ Այս արհամարհանքը բանագլօս է, և ինքնութեան ու տարբեր մշակոյթէ մը կը բխի։ Ան, հայ գիւղացին անկարելի է որ չզմայլի, երբ ունկնդրէ փոխաստական կարճ երխասարդին և իր նչանածին՝ սրինգի վրայ երգուող ողբերգութեան, ուր, այնքան անխառն տրուեստով, ախ ու վայ երկու տարտամ տատրակները մտնուան գիրկը իրար կ'անչեն...։

Բալուճ քրդահայ երաժշտութիւնը, ուրեմն, տարակոյս չկայ թէ՝ զան հնագոյն երաժշտութիւնն է, որ մեզի պիտի կրնայ տալ նախաքրիստոնէական հայ երաժշտութեան մերձաւոր պատկերը։ Անով կը

տարբերութ մտածելու թէ՝ Հայաստանի մէջ, նար կրօնին տարածուելէն վերջն իսկ, երկու ժողովուրդները իրարու հետ ունէին սերտ յարաբերութիւններ կապուած են եղեր, ունէի առաջ երթալով պիտի ըսէինք թէ՝ այսօրուան բոլշեվիկեան քրիստոնեակ դիւղերու բնակիչները նախնիներէն նոյ եղած են։ Այս ենթադրութիւնը առյզ վարկած մը ըլլալու կը մօտենայ, երբ նկատի առնուի թէ՝ այսօրուան չատ մը քուրդ դիւղերու անուններն, պատկան տրձնաղրութեամբ իսկ չատերէ ազած, հայերէն անուններ են. ինչպէս՝ Սարալար = Սարալեռ, Քարար = Քարեր, վարպենիկ = վարդենիք, Գամ, Նորշնակ, Դոգըզ = Դոդիկ եւն, որոնք այսօր միայն քրիստոնեակ դիւղեր են։

Սակէ զատ, այս երաժշտութիւնը չունի ո՛չ բիւզանդականին, և ո՛չ ալ Թրքականին դիմագծութիւնը, բայց կը պահէ հայկականին հետ նանգիստութեան որոշ յատկանիշներ մը։ Այսպէս, սովորաբար երգուող լավագներ կան, որոնց կազմութիւնն ու ճաշակը չատ կը նմանի մեր եկեղեցական ԴՋ եղանակին յօրինուածոյութեան՝ իրենց գլխաւոր խազի ընտրութեամբն ու չրջանառութեամբը։

Կարելի չէ մտածել թէ՝ ասոնք բնած են այն ազգերէն, ուրկէ բնած է մեր Արեւոպալի երգեցիկն մանաւանդ «Ո՛չ, Արարի՛չ լոսոց...» փառաբանական երգը։ Սակայն, թէ՛ իր բանաստեղծութեամբը և թէ՛ իր երաժշտութեամբը՝ քրիստոնէական մկրտութեամբ մը նոյնպիսի ծնունդ մը վերապրեցաւ չէ՞ արդեօք Աբեղեան, անոնք որ պիտի ուղէին նոյ երաժշտութեան վերլուծումն ընել, զայն մերկացնելու իր յետագային դարերու ընթացքին կրած փոփոխութիւններէն, և անոր նախատիպը գտնելու համար, անդրադարձած է որ ուսումնասիրութեան իրը լրացուցիչ ազբ ասոնք քրիստոնեայ երաժշտութիւնը, որ կ՛ապրի դեռ Բալուի և չրջակայ գաւառներուն, ու մանաւանդ քրդական կեա անկախ չրջաններու մէջ։

Բալուի հոյ դիւղացին ընութենէն օժտուած է քաղցրալուր ձայնով մը, որ ունի երաժշտական ամէն յատկութիւն։ Անիկա սովորաբար երիք ութնեակ բարձրութիւն կ՛ունենայ ու չատ ճկուն է։

Հոյ և քրիստոնեայ երաժշտութենէն մէջ ինքնատոյն եղանակներով կ՛արտայայտուի ան։ Առաջինին մէջ երկարող խազի մը տեւողութիւնը առանց մանուկան թրթռումներու՝ միակերպ, միապաղաղ ատիճանով կ՛արտայայտուի, մինչ երկրորդին մէջ մէկ մանրակրկիտ աւետարանութեամբ միևնոյն ատիճանը չորս նոյնանման խազերու վրայ տեւողութեամբ և իւրաքանչիւրը զգալի չեշտումներով յարդարելով կ՛արտայայտուի, այսինքն թրթռուն է։

Զայնը, ուրիշի, բոլոցիներու երաժշտական ընդունակութեան

մէկ յատկանիշը կրնայ համարուիլ, այնպէս որ, մերի ան քաւական համարուած է չատերու, որպէսզի, առանց արուեստի, առանց ուսուցչի, իբրեւ երաժիշտ ճանչցուին, մեզի ըսել տալու առիթան թէ Բալուի պիւլպիլն երաժիշտ կը ծնի։

Ա. Գրիգորեան

Երաժշտութենէն յետոյ, կարեւոր է տալ բոլոցիներու յատկութիւններուն և հիւրասիրութեան մասին հակիրճ ծանօթութիւններ, անոնց բարոյական հակ սրտգրին գլխաւոր գիծերը երեւան հանելու համար։

Գիւղացիներու յարաբերութիւնը կը առնմանափակուի թէեւ, մասնաւորապէս, տգգակոնական և ընտանեկան չրջանակներու մէջ, բայց, առօրեայ գործերու բերումով, կրնան անյատիկ յարաբերութեան մէջ ըլլալ իրենց գրացիներուն կամ գիւղին տեղ ընտանիքներուն հետ։ Իրենց խօսակցութիւնները անկեղծ ու անվերապահ նկարագիր մը կ՛ունենան. հանդիպ կ՛ըզգան երբ, իրենց անմիջական գործերուն մէջողին, իրենց կատարած գործերուն մասին ծանօթութիւններ առնելու Գազախարներ կը փոխանակեն ընթացիկ գործերու չուրջ, և իրարու հանդէպ կ՛արտայայտուին այնպէս ինչպէս որ են. ուշադրութեան է մանաւանդ որ մեծ զգուշութիւններ կ՛ընեն, հաւատքական տեսակցութեանց ընթացքին, պարկեչտութեան առնմանութեան անդին չգոյթելու, իրենց կատարներու առնմանը գիտնալու, այն հաւատքներուն մէջ. ուր մանուկներ, կիներ և ապչիներ կը զբաղեցնեն մէջ. ուր մանուկներ, կիներ և ապչիներ կը զբաղեցնեն։

Աչնան եղանակին, յաճախ կը հաւաքուին դրացիներէն մէկուն տունը՝ խնկեն հաւելու, բամպակ կրնելու ատիթներով։ 15–20 անձեր կ՛ընեն։ Անանցմէ մէկը առասպելական պատմութիւններ, հէքեաթներ կը պատմէ, միւսները կ՛ունկնդրեն հետաքրքրութեամբ, և կը պատահի որ հէքեաթը երկար ըլլայ, այն ատեն չարունակելի կը թողուն յաջորդ գիշերուան համար։ Այս առասպելական պատմութիւններուն մէջ ալ զգուշաւոր են. անպատկառ դէպքեր չեն պատմեր. մեծերէն փոքրերը խոր զգուշաւորութիւն մը, և փոքրերէն ալ դէպի մեծերը յարգանք մը կը տիրեն իրենց խօսակցութեանց ու կատակներուն մէջ։

Կը խօսին՝ արաերու բարեկեցութեան, չաբի առատութեան կամ

նաւազութեան, անձրեւի և ալեվտանգներու, բուսակտուբեան ամման, տուրքերու գանձումներուն, հարկապահանջներու զրկանքներուն ու բնութիւններուն, Սարդիս ամէն գոմիչին կամ կարիճ ընճուղին, Նորայենց գալխեղդ գոմխնդրուն քաղգործութենէն, կամ գողութիւն չտեսակաբերութիւններուն. ամիրաններու ներդաւոր ու գաւազիր հալածանքներուն և դեռ ուրիշ շատ բաներու՝ և, ասոնցմէ իւրաքանչիւրին հետ ալեվտանգ անձերու, դէպքերու և վիճակներու չուրջ,— և, գիւղացիին համար նըճար կը պակսի,— լուռ թիւնը կը սերտագործ, ժամերը արագապէս կը սահին, խօսողներուն չրթունքէն կը կախուին ամէնն ալ, և ահա, յանկարծ աքաղաղները կը կանչեն: «Ո՜հ, կէս գիշեր է», կ'ըսէ մին, ուրիշ մ'ալ կը հառաչէ. մանուկները ամանք գլուխնին իրենց մօր ծունկերուն վրայ դրած կը քնանան, մեծերը մեկնելու որոշումը կ'արձակեն, և ամէնքը իրենց տաղերը կը դառնան: Պէտք չէ մոռնալ թէ՝ խմել չկայ, կամ քիչ անգամ մէկ երկու գաւաթ գինի կը հրամցուի:

Գիւղէ գիւղ յարաբերութիւններ կ'ըլլան մանաւանդ պատքերէ զատ, Տաղաւարներու, Բարեկենդանի, Տարեգլխի, այգեկութի, նշանառքի և ուրիշ տաիներով:

Ըսի թէ իրարու հանդէպ անկեղծ ու անվերապահ են. ուրիշ անառակ վատանութիւններ ունին իրարու նկատմամբ: Ցաճախ փոխադարձութիւններ կ'ընեն իրարմէ՝ առանց մուրհակի և առանց տակաւ. քիչ կը պատահի որ այս վատանութիւնը չարաչար գործածուի: Իրարու գետին կը վճռանան, վճռաւանան գործողութիւնը կատարեալ արձանագրութեամբ վաւերական գործելու պէտքը անկարելի կը համարին: Կասկածամիտ չեն, միայն քաղաքացիներու հանդէպ չունին նոյն վատանութիւնը: Իրենց մուրհակը կամ կալուածագիրը՝ Աւետարանի վրայ երդում է:

Եթէ հայր մը՝ իր զրկիներէն մէկը ժառանգազուրկ ընէ, զրկուելը գատարանի, օրէնքի չի դիմեր, եթէ շատ զայրոյթ իր հոգիը գործած անարատութեան դէմ, «Աստու կը բողիմ իմ դատս, բողս Աստուած դատ ու դատաստան ենը. կ'ըսէ ու կը մոռնայ եղածը, իր հօր հանդէպ, ապահոն, կը պահէ իր խոր յարգանքն ու սիրտութիւնը անոր նկատմամբ:

Ապահովականութիւնը՝ գալուցիներու նկարագրին ուշքառու մէկ գիծը կը կազմէ: Ագռաւանիի ամէն տիրը գոնուող երկու գիւղեր միմիայն, օտարականներու նկատմամբ կատածոտ վերաբերում մը ցոյց կուտան. և հետեւաբար դժուարութեամբ պատապարան կուտան անցորդներու. այս առանձնակի, այս երկու գիւղերը՝ գետէն անդին գոնուող Ագրիգրդի գաշտին քանի մը գիւղերուն չատ կը նմանին: Ասիկա, անառարակոյս, իր պատճառն ունի: Ցիշուած գիւղերը՝ Ագրդէն կարճ երկարող մեծ պողոտային եզերքը կը գտնուին, ամէն կարգի ու ազգի ուղեւորներու յաճախ անցքաղանի հանդիպումներուն ձանձրացած կամակատարներ ու անհրաժեշտ գործեր են: Երկրորդ պատճառ մ'ալ կայ. այս գիւղերը ինքնաբուխ ըլլալու վարժուած են. պանդխտութեան, երկրէ երկիր երթալով գրամ չտեսնելու պատմանեներուն անընտելի, սահմանած են իրենց գիւղի մէջ երկրագործութեամբ միայն բաւականանալ. և հետեւաբար, ծայրագոյն ինքնաբաւութեամբ մեկուսացած են իրենց նահապետի մէջ և անոր մտածումներուն:

Մի՞ս գիւղերը՝ ասոնց հակապատկերը կը կազմեն: Երեկոյին, ժամէն ներս գիւղ յետոյ, երբ օտարական մը, անծանօթ անցորդ մը ժամէն դուռը կանգնած տեսնեն, մէկը կը հրաւիրէ զայն, տան կը տանի, կը պատապարէ, կը կերակրէ, և, երբ առաւօտ ըլլայ, անոր ուղեւորելիք պարտ ալ տալով ճամբան կը դնէ, ո՛վ որ ալ ըլլայ ուղեւորը:

Ո՛չ միայն գիւղացիները, այլ քաղաքացիներն ալ նոյնքան հիւրասէր են: Շատ թէ քիչ ծանօթ օտարական մը անկարելի է որ պանդոկի մէջ թողուն. տան կը հրաւիրեն և արժանավայել կերպով մը կը հիւրասիրեն զայն:

Գիւղացիները ծանոթամարդութիւններ չունին. բայց, ձմեռնային եղանակին, Ծնունդի սեթևեթքի ընթացքին, կամ ուրիշ առիթներով տեսնելին մէկը կը հաւաքուին և ուտելով ու խմելով ուրախութիւններ կ'ընեն: Այս հաւաքոյթներուն մէջ, իրրեւ ընդհանուր, միայն գինի կը խմեն. օղիի գործածութիւնը հազուագիպ է:

Բազաքացիները սակայն ունին ծանոթամարդութիւններ կատարելու յաճախ առիթներ: Ամէն տարի, զոր բնաւ զանց չեն ըներ, 1895ի Մեծաժամ կոչուած մըն է ան: Եկեղեցական գլխաւոր ծանրը ուրբաթ կը զուգադիպին՝ Յակոբ, Թորոս, Կարապետ, Մկրտիչ հոն տեղ կը զուգադիպին՝ Յակոբ, Թորոս, Կարապետ, Մկրտիչ հոն նուիրներուն, այդ անուններ կրող անձերը՝ ցերեկին հրաւէր կ'ուղղեն իրենց ազգականներուն, խնամիներուն, ծանօթներուն, որոնց հետ գործի բերումով հանդիպած յարաբերութիւններու մէջ կը գտնուին, անոնց կ'իմացնեն թէ իրենց անուններն ծանոթամարդութիւնը պիտի կատարեն, և թէ կը փափաքին որ իրենք ալ այդ հանդիսութեան ներկայ ըլլան: Նոյն հրաւէրը կ'ուղղեն նաեւ՝ պանդոկներու անկիւնը օթևանող օտար հայ հիւրերու ալ որոնք իրրեւ առևտրական կամ պաշտօնեայ կարեւոր տեղ մը կը գրաւեն:

Արեւը մարը մանկլէն ժամ մը յետոյ, հրաւիրեալները, 15 — 20 — 30 անձեր, հետզհետէ կը հաւաքին. եթէ պատահի որ ամանք յամենան, երկրորդ հրաւէր մ'ալ կ'ուղղուի: 30—40 անձերու բաւելու

չափ ընդարձակ դահլիճը գորգերով փռուած կ'ըլլայ. չաբլոնակի՝ թանձր ասպառանելով երկար բազմոցներ կը ձեւացնեն, փռոցներով ծածկուած, ու սոնց վրայ ալ, կրծնելու համար մաքուր բարձեր շարուած՝ վերէն վար: Իսկ ճակատի բազմոցին երկու անկիւնները վարակ փետուրներով լեցուած մէկական ասպրատ եւս կը փակն դարգին վրայ, և բարձերուն վրայ մէկական գիրք բարձիկներ կ'ա-ձլցնեն: Այս անկիւնները, ինչպէս նաեւ ճակատի ամբողջ բազմոցը երիցագոյներուն նստելու կը յատկացուի: Իսկ, երկու կողմնական բազմոցներուն վրայ միւս կոչնականները տարիքի և դիրքի կարգով կը նստին: Առանք իրենք կ'որոշեն իրենց տեղը:

Ճախհաս պատանիները ոտքի վրայ են. դուրսի դրան առջեւ ինչպէս նաեւ դահլիճին մէջ պատրաստ կ'սպասեն, հրաւիրեալները դիմաւորելու և զանոնք դահլիճը առաջնորդելու համար: Մինչեւ որ բոլոր կոչնականները ամբողջանան: Գրեթէ մէկ ժամու չափ ժամանակ կ'անցնի լուրջ խօսակցութիւններով, որոնք տեղի կ'ունենան ընդհանրապէս քաղաքական խնդիրներու մասին. Ռուսիա, Անգլիա, Գերմանիա իրենց զօրաթիւամբը, մրցակցութիւամբը, և հայկական գործի նկատմամբ իրենց դիրքով, Ապահով Համիտ, Իթթիհատը իրենց հզօրանալութիւամբը ուսումնասիրութեան ճոխ նիւթեր կը գտանան: Կը գովեն այսինչ կամ այնինչ կառավարիչը որ արդարութեամբ կառավարած է գաւառը՝ հաւասար աչքով նայելով հասոյթ, խոզերի և գորգի վրայ: Կառավարիչ (գայմագամ) հանգուցեալ (1897 և մեռած) Ալի Իհվի էֆէնտի մէկն եղած է այն քաջ քիչերէն, զորոնք հայ ժողովուրդը չէր մոռնար իր գործարձութեանց պատճառաւ իսկ:

Մէկ ժամը, նուիրուած այս խօսակցութիւններուն, արագապէս թռած կ'ըլլայ. սպասարկող պատանիները և ծառան անգործ չեն մնար. անոնք մը, ծածկուած ձիւնի պէս սպիտակ ու չոր մաքուր ծածկոյթով դահլիճին վարի անկիւնը կը լարեն, վրան կարգով կը շարեն օղիով լեցուն չինկերը, սոնց քով փոքրիկ գաւաթները, որոնք, անսովոր չքեղութեամբ լուսաւորուած միջոցին մէջ, բիւրեղային ցոլքեր կը տարածեն իրենց չուրջը, սոնց քով ալ փոքրիկ ու սիրուն պնակներով աղանդերները կը հանդչին: Այս ամէնը չորուած են մեսողեայ մեծաստչի (սիսէ) մը մէջ, որ կը հանդչի սեղանին վրայ: Դահլիճը կը լուսաւորուի ջահով, լամբարներով և աչառնակներով:

Պատանիներէն մին, օղիի փոքրիկ գաւաթները կը լեցնէ, մեսողեայ փայլուն ու ձուռնձեւ տաշտի մը վրայ կարգով կը շարէ, և, անկերէն բռնած կը մօտենայ, պատշաճաւոր լրջութեամբ, կոչնականներէն երիցագոյնին, կը հրամցնէ անոր, յետոյ քովը նստողները, ապա՝ միւսները, ամէնուն՝ ճոխ կարգով: Ամէն մէկ հիւր, ձեռքը պատրաստ վիճակի մէջ կը քաշուի, և տաշտը ձեռքէ ձեռք պտտելու կանգնի՝ պարպուելիք գաւաթները հաւաքելու: Բոլոր բազմականները, օղիով լեցուն գաւաթները իրենց ոտ ձեռքը բռնած կ'ողջունեն: Երիցագոյնը բարեմազթութիւններու կ'սկսի. «Էյ՛հ, Սարգիս աղա, (կամ էֆէնտի եթէ), անասելագ ծերութիւնդ, չոր տարիներ ապրիս, կեանքդ երկար ըլլայ, երջանկութեամբ և առողջութեամբ, տունդ չէն ու ճայ...»: Սարգիս պատ., որ ամէնէն վար նստած է, չնորհակալութիւններ կը յայտնէ յարգալից ձեւերով, յետոյ բոլոր միւսները կը յայտնէ «կենա՛ դո, կենա՛ դո» ըսելով գաւաթները կը պարպեն: Սպասաւորը իսկոյն կը մօտենայ և տաշտը կը մօտեցնէ բազմականներուն մէկ կարգով, ինչ կարգով բաժնած էր, և հրաւիրեալները պարպած գաւաթները տաշտին վրայ կը դնեն, սպասաւորը տաշտը կը դնէ սեղանին վրայ, ու գաւաթները դարձեալ կը լեցնէ որպէսզի պատրաստ ըլլան: Տօնախմբութիւնը «անո՛ւշ հրամցիք» մը կ'ըսէ. միւսները չնորհակալութիւններ կը փոխադարձեն:

Կը պատահի որ, կոչնականներէն գանուին մանուկ, որոնք իրենց հանդէպ քէն ունեցած ըլլան. պէտք է որ ծնողները հաշտուած դուրս գային: Երիցագոյնները, որոնք բոլոր ներկաներէն բացառիկ յարգանք վայելողներ կ'ըլլան ընդհանրապէս, հաշտարարի ձեւեր կ'առաջարկեն, կը միջամտեն, քէն ունեցողները իրարու մօտ կ'ընեն, իրրեւ թէ չուզէին հաշտուիլ, բայց, այդպիսի չքեղ հանդիսութեան մը ապտուրուք իրենց չէին ուզեր ազդուած, կը լսեն. երիցագոյնները մին կը հրամայէ, անոնք տաքի կ'ելլեն օղիով լի մէկական գաւաթ իրենց ձեռքը բռնած, մին անոնցմէ աւելի հեռու գտնուելով իր ոտքին մօտենալու տաշտը քայլը կ'առնէ, ներկաները կը դրուատեն զինքը, միւսն ալ կը մօտենայ: Մեծերուն հրամանին վրայ, անոնք իրենց բազուկները իրարու մէջ անցուցած, գաւաթները իրենց շրթունքներուն դէմ կը բռնեն. ուրախութեան փոթորկուած մըն է որ դահլիճը կը լեցնէ, և, կեցցէներու մէջ հաշտուելու գաւաթները կը պարպուին: Բազուկները օղիակը կը քակուի, գինւ աւելին կայ. պէտք է որ հաշտարարները իրենց դարձեալ գաւաթները իրարու զոյգանն. մին կը ջանայ որ իր գաւաթին շրթունքը իր նախկին ոտքին գաւաթին խոնարհագոյն մասին դպցնէ, և՝ փոխադարձաբար: Աւելի՛ յարգանքի և խոնարհութեան սրտառուչ արտայայտութիւն մըն է որ երկու սիրտերուն իրարու մօտեցած ըլլալը կը հռետորէ: Օղիի մատուցումը քանի մը անգամ կրկնուած կ'ըլլայ մինչեւ այդ և ծնողներուն այս առջին շրջանը որ մէկ ժամէն աւելի կը տեւէ վերջ կը գտնէ:

Երկրորդ շրջանը կ'սկսի

Ոգեւորութիւնը կը չեշտուի տակաւ. ամէնքը սէլ սւելի զբաղած են, խօսելու, կառակելու և մերթ վիճելու եռանդուն տրամադրութիւն ցոյց տալու կ'ակսին, բայց տակաւին կարգը ու մտադրութիւնը կը պիրեն։ Այս երկրորդ չրջանը՝ իրար պատուելու նոր եղանակով մը կը յատկանշուի. գաւաթները պարպելէ յետոյ կ'ակսին իրարու նեանէ. այն՝ որուն գաւաթ մը կը նեանուի, պարտաւոր է ընդունելու և խմելու՝ նեաղին չնորհակալութիւն յայտնելէ յետոյ. երբ սա ալ կը պարպէ զայն ուրիչի մը կր նեանէ, այսպէս գաւաթները կկոցի պէս դահլիճին մէկ անկիւնէն միւսը կ'երթան։ Սպասաւորները ակտիւ են, այս անգամ օղիի չիշը ձեռքերնին՝ առաջարկ գաւաթներուն եանէն կը հասնին, կը լեցնեն զանոնք ու եան կը քաշուին։ Ճանկարծ դահլիճի մը կողմնակիներ լեցուն գաւաթներով առաջ կ'երթան, թիւ թիւ մէջ անցնելով չրջանակ մը կը կազմեն, կը խմեն, և զանոնք իրարու դպցնելէ յետոյ՝ ուրիշներու կը նեանեն. կը հասին։ Ոգեւորութեան սահմանը սէլի բարձրացած է. անոնք որ երգել գիտեն, մէկ մէկ չեր կամ շարքի կ'երգեն, ևթէ նուագածուներ բերուած ըլլան, նուագերգութեանց կ'ընկերանան։

Երրորդ չրջանը կ'ակսի։

Այս չրջանին տեղափոխութիւններ կ'ըլլան։ Վեր նստողները վար կ'իջնեն, և վար նստողներն ալ վեր կը հրամցուին, տակիտ կ'ընեն ցոյց տալու համար՝ հաւասարութեան հոգեկան խոնարհամիտ յարգանք մը։

Ամէն հինգ վայրկեան հեղ մը օղիի գաւաթները կանոնաւորապէս չրջան կ'ընեն. կարգը կը խանգարուի միայն այն ատեն երբ իրարու գաւաթ կը նեանեն. ատկից, սպասաւորները ուշադրութեամբ կը հակին, ու կը տեսնեն անվրէպ թէ որո՞նք իրենց կարգին կը խմեն և որո՞նք չեն խմեր։

Մինչ դահլիճին մէջ, զբաղմութիւնները կը զարգանան տասնամեայ, խոհանոցին մէջ, կիները սենեակ աշխատութեամբ ոգեւորուած, բազմատեսակ կերակուրներու պատրաստութեամբ կ'զբաղին. արդէն քանի մը հատը նախօրօք պատրաստուած կ'ըլլան, վերջին օրուան աշխատութիւնները կրճատելու համար։ Մեծ ու պզտիկ ամանները, տապակները կրակարաններու վրայ կ'եռան, պէտք է որ բազմականներուն լաւ գնահատութիւնները չսխին կերակուրներուն որակին ու քանակին, պնակներու, դգալներու, պատառաքաղներու մաքրութեան համանմանութեան ու վայելչութեան նկատմամբ։ Անձեռոցներու թիւը կը ճշդեն, լուվիկը (ըսլրիտ) և կոնքը պէտք է որ ըլլան նոր ու մաքուր և զուլջ ջուրով լեցուն։ Կիներու համար այդ ժամերը մատնոգութեան ու բծախնդրութեան ժամեր են։

Գտանք այժմ դահլիճը։ Արդէն բաւական քանակութեամբ օղի սպառած կ'ըլլայ չորս հինգ ժամերու ընթացքին. գլուխները տաքցեր են. ոմանց ձունգերը դանդաղելու կ'սկսին. ժամանակը հասած կը համարուի.

— Է՛հ, Սարգի՛ս ազա, կը քաւէ այլեւս, կ'ըսէ երիցագոյնը։

Սարգիս ազան, կը հասկնայ «կը քաւէն», ու, յարդանքով.

— Շա՛տ լաւ, չա՛տ լաւ, կը պատասխանէ, հրամանը ձերն է...

Սակայն դեռ օղիի գաւաթներուն չրջանառութիւնը, կը շարունակուի պահ մըն ալ։

Հրամանը կ'երկրորդուի։

Սարգիս ազան, կառավարի համար, այսօր հոս պիտի մնաք, կ'ըսէ. մինչ միւս կողմէն ազատարկուները սեղանները լրելու պատրաստութիւններուն կ'սկսին։ Սեղանները հեռաւորներն են։ Բոլորաձեւ, արտրէ չինուած սիներ, որոնց չուրջը կրնան տասը անձեր քաղորուիլ, այս սիները քառատահի և 40 սանթիմէթր բարձրութեամբ աթոռակներու վրայ կը դրուին։ Անոնց վրայ կարպատ կը չարուին պատկինները, իւրաքանչիւր անձի մէկ պատկ, դգալները, պատառաքաղները, և անձեռոցները ծոլուած վիճակով։

Տօնախմբութեան չորրորդ չրջանը ընթրիքն է, որ առաւոտեան գիշերուան ժամը 12ին կամ առաւօտուն առաւոտեան լուսանալէն մէկ ժամ առաջ տեղի կ'ունենայ, և մինչեւ որ ընթրիքը վերջ գտնէ արդէն լուսցած կ'ըլլայ։

Առաջին անգամ յանձնարարուող սկսնակներով՝ բրինձով ապուրները կը բերուին սեղանի վրայ. մնծերը՝ հրամեցէ՛ք, հրամեցէ՛ք. ըսելով դգալները վեր կ'առնեն։ Չորս քանի մը դգալ ապուր կը խմեն, սկսնակները կը վերցուին. քաղաքավարի անձ որ կ'ուզեն իրենց ախորժակին համեմատ, ապուրը վար դնել, ապուռ են։ Ապուրէն յետոյ կը բերուի ձուկ ու միսով ընցուած դդումի, կամ որթատունկի և կամ կաղամբի տերեւներով փաթթուած լիցքը կամ ըստ գրագէտներու պիտի ըսէինք խնողակը։ Աւոր կը յաջորդէ բանջարեղէն մը, բանջարեղէնին՝ տապակուած ձուկ, fուցթայ, յետոյ՝ բրինձով և հասմինիներով լեցուած կողվայ (գապարիայ) կարմրցուած, վերջապէս ուրիչ կերակուրներ որոնց կարգին նստե՛ նստե, տնդկահաւ։ Բոլոր կերակուրներու պնակները երկերկու վայրկեան հապիւ կը մնան սեղանի վրայ, բացի կողվրայէն, նստէն և տնդկահաւէն, որոնք մինչեւ վերջ պէտք է որ սեղանին վրայ մնան։ Առանցին դուռ միւսները երկրորդական կերակուրներ կը հասնուին, սակայն չուզեր որ հրաւիրեալները անուշցնով կշտանան, որպէսզի կարենան կողվրայէն և տնդկահաւէն իրենց ուզածին չափ ուտել։

Ընթրիքը, գոր, սւելի ճիշդ պիտի ըլլար ճախաճաշին ճախա-

նաբը անուանել, երբ սկսի, այլեւս օվիի մատուցումը կը դադրի։ Կարգը գինին կուգայ։

Արդէն օվին այնքան խմած են չսահերը որ, գինի խմելու այլեւս անկարող կ'զգան ինքզինքին, հազիւ մէկական կամ երկուական սկահակ կը պարպին, ու վերջ կուտան։

Տօնախմբութեան վերջին հանգրուանը լուացումով մը կ'աւարտի։ Աղջիկները կը վերցնեն, հրեաիլեակները իրենց տեղերը, բազմոցներուն վրայ կը քաշուին եւ լուացարի կարգին կ'սպասեն։ Սպասաւորուհիները, երկու կամ երեք չափահաս պատանիներ, կոնքը եւ գաղջ կամ պաղ ջուրով լեցուած լուվիկը (ըպրիճ) ձեռքերնին, անձեռոց մ'ալ ուրիշ մը բռնած կը մօտենան երիցագոյներուն. իր մէկ ծունգը գետին դրած, կոնքն ալ՝ հրաեիլեակին առջեւ, կը նստի այն որ ջուր պիտի լցնէ լուացարուհին ձեռքերուն։ Առաջին բազմականը կը լուացուի, անձեռոց կրտը իսկոյն մոքսր անձեռոց մը անար ձեռքերուն վրայ կը ձգէ։ Աւելի մինչ կը սրբուի, կոնքը միւսին առջեւ կը փոխադրուի, և այսպէս կը շարունակուի մինչեւ վերջը, դիրքի, հանգամանքի և երիցութեան կարգով։ Լուացումը կ'աւարտի. հանդարտութիւն կը տիրէ, աւելի թմրութեան նշան է. երկու վայրկեանէն լոյսի սուրճը կը մատուցուի դարձեալ նոյն կարգով, նոյն փոխկանկատութեամբ, և, հինգ վայրկեանէն առաջին գոսպնելը կը պարպուին այլեւս ընդհատ կամ բռնազբօս խօսակցութիւններու մէջ։

Ամէնը մէկէն ոտքի կ'ելլեն. հիւր մ'ալ առնուիրոյ բարեմաղթութիւններ կ'ուղղեն իրարու հրաժեշտի խօսքեր, որոնց վայելչօրէն ու աւելի փաղաքշօրէն կը պատասխանէ առնէլը։ Երիցագոյնները, դէպի դուռ կ'ուղղուին, անոնց ետեւէն միւսները՝ մեկնողներու տոպրակը կ'ամբողջացնեն։ Դուրսը սրդէն լապտերները վառուած պատրաստ դրուած են. ամենց ապրուստրները եկած են իրենց տէրը տուն առաջնորդելու, ամենք ալ իրենք իրենց կ'երթան։ Իսկ եթէ գիւղաքին, ինչպէս յաճախ ալ կը պատահի, ամենք, որ օվիի ազդեցութեան տակ անկարող ըլլան քալելու առանց գայթումներու, առնուելով եղբայրները, կամ չափահաս տղաքները գետնէն կ'առնեն տուն ու կը դնեն։

Տօնախմբութիւնը վերջացած է այլեւս, բայց անոր ազդեցութիւնները քանի մը օր կը տեւեն...

Ուշագրաւ է սա պարագան թէ՝ այդ 8–9 ժամ տեւող գիշերոյթին ընթացքին, օվիի չափազանցութեան ազդեցութիւնը կռիւ, ծեծկռտուք առաջ չի բերեր, փոխկանկատութիւնը սկիզբէն մինչեւ վերջը կը շարունակուի, քաղաքական հաւատարակշռութիւնը արթնամտօրէն կը պահպանուի, նոյնիսկ կարծես աւելի կը չեշտուի, իսկ

սակցութեանց ու կառավարու միջոցին անպատշաճ չեզուններ չեն կատարուիր, և, կարծես թէ, ընկերային տարբերութիւնները անան վար թոի մը կ'տանան այդպիսի հաւաքոյթներու միջոցին։ Այն հաւաքոյթները կամ խնջոյքները ուրիշ տեսիլներով ալ տեղի կ'ունենան և պատճառ կը դառնան բարերար հանգիպումներու, ուր թիւրիմացութիւններն ու կասկածամտութիւնները կը փարատին, ու վոխադարձ օգնութեան պատրաստութիւնները կը յայտնուին անոնց։

Ահա քաղաքացիներու ուսումնասիրութիւնը, որ հետաքրքրական է նաեւ, նոյն ձեւով, Տիարպէքիրցիներու, և Պազրը Մատէնի հայ ժողովուրդին նաեւ անկէ ուսումնասիրել այդ ժողովուրդին հոգեկան յատկութիւնները, ու առանձին՝ անոր քաղաքական նկարագիրը։

Հարեւան հայ քաղաքացին, այս գիրքին մէջ չատ բաժին չունեցաւ, իր գիւղացի հայրենակիցներու կողքին, հարկ է զայն առանձին ուսումնասիրել։ Ան կը տարբերի գիւղացիներէն իր լեզուովը, իր տարազովը, նոյնիսկ իր սովորութիւններովն ու նկարագրովը։ Եւ այս տարբերութիւնը անձնական կարողութենէն վեր գալով, թողած զայն իբր հայրենասիրական աշխատութեան բաժին մը՝ մեր հայրենակից քաղաքացիներուն։

Վերջացնելէ առաջ կ'ուզենամ թէ գիւղացին՝ վերջին ծայր չերմեռանդ է կրօնի հանդէպ, չափէն աւելի պարզամիտ, դիւրահաւատ, և սակայն հարթ է, ոչ յամառ, մանաւանդ։ Հաւատարիմ ընտանեկան յարկին, ըլլայ այր, ըլլայ կին, կեղծել չեն գիտեր, անվերապահ են։ Քաղաքացին, որպէս քաղմապատանի ու բարդ կեանքի մը մարդը կը տարբերի անկէ, օգտակարչէն տաժ է նկատի ընդրի տարբեր գիծերով. և տանը անհրաժեշտ են տարբերու գոյութեան պահպանման համար, երբ ուրիշ միջոցներ կը պահանջեն քաղաքակրթութեան պարագան մէջ տարեցնելու համար։

Լ. Գ. ՄՈՒՐԱ

ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐ

Բալաբ, քաղաքային յաճախամասի, թէեւ գիւղախմբային վիճակ մը կամ ատան մը (նահիէ) եղած է, սակայն չորրորդ 70 տարի առաջ, բայց կազմած է առանձին առաջնորդութիւն եւ անկէց ետք է առաջնորդարան մը, որ կ'սկսի, 1775 թուականներէն եւ անընդհատ կը շարունակուի մինչեւ 1915 թուականի նախօրեակը։

1895էն վերջ, երբ հարկ տեսնուեցաւ՝ ամառոցական պատճառներով, թեմերը վերակազմել, այն ատեն՝ Բալաբ, Արզնի, Արզնի-Մաճկէն, Ջերմուկ եւ Զնգրուշ գաւառակները միացնելով մէկ առաջնորդութիւն մը կազմից Ազգային Պատրիարքարանը։ Առաջնորդը Բալաբ կը նստէր, բայց, պարբերական այցելութիւններով կը հովուէր նաեւ յիշեալ քաղաքներն ալ։ Աթիկա, սակայն, անուանական կարգադրութիւն մնաց միշտ. որովհետեւ, հարկը պահանջած ատեն, յիշեալ քաղաքներու թաղական խորհուրդները ուղղակի Պատրիարքարանի հետ կը հաղորդակցէին յաճախ, առանց առաջնորդներու տեղեկութեան։ Անշուշտ գործնական կերպն ալ սա էր, յատաբերութեանց մէջ դանդաղութիւն կամ յապաղումներ առաջ չբերելու համար։

Տնտեսական պատճառներ ըսինք. սակայն չատ պարզ է, 1895ի տագնապները մեծապէս ազդեցին գաւառներու ժողովուրդին նիւթական կացութեան վրայ։ Վանքապատական կալուածներու՝ ինչպէս նաեւ զանազան հաստիներ զգալապէս նուազեցան, եւ Բալաբ, առանձին, առաջնորդութիւն մը պահելու անկարելիութեան առջեւ գըտնուեցաւ։ Պատրիարքարանը ուրեմն, պահելու համար այդ հաստատութիւնը, այդ միջոցին դիմեց։

Ինչ եղած է առաջնորդութեան դերը Բալաբի ժողովուրդին մէջ, զարգացման ու առաջդիմութեան տեսակէտով, դժուար պիտի ըլլար պատասխանել այս հարցումին։ Անշուշտ վարչական այս հաստատութիւնը, հայ իրականութեան մէջ, կարեւոր առանձնաշնորհումի մըն էր, որ պիտի կրնար օգտակար դառնալ, գաւառին որքան կրօնական ու կրթական վիճակին ու ձեռնարկութեանց, նմանապէս անոր քաղաքային յարաբերութիւններուն տեսակէտներով։ Վայելելով առաջնութիւններու պերատներով արուած իրաւունքները, միշտ, կրնային յարաբերութիւններ մշակել կառավարիչներու, դատաւորներու, եւ բոլոր բարձրաստիճան պաշտօնեաներու հետ, եւ այս յարաբերու-

թիւններով անշուշտ չատ մը խնդիրներ, գաւառին, հոգեյին, եւ կրթական, չատ դիւրութեամբ գաւառին մէջ լուծել, վերանայ կեդրոնական կառավարութեան պաշտօնեաները հասցնելու, որ յաճախ Պատրիարքարանն իսկ անլսելի կը մնար։ Անշուշտ, առաջնորդները, միւս կողմէն յարաբերութիւն մշակելով անդամ պետութեան, հարթասահարիչ աստիճանաւորներուն հետ, կրնային մեծ պաշտօն կատարել օգտակար դառնալ հայ, քաղաք, թաղ պետութեան միանգամայն։

Առաջնորդները՝ որպէսզի կարենային այս դերը լրիւ կատարել, պէտք էր որ իրենց հանգամանքին պահանջներուն համաձայն պատրաստուած ըլլային։ Պէտք էր որ լաւ թաղերէն դեռնային եւ օրէնսդրութեան բաւական հմտութիւն ունեցած ըլլային. չէր բաւեր ֆրանսերէն գիտնալ, չէր բաւեր քարոզել վարժ ըլլալ, չէր բաւեր լաւ յօդուածներ ու քերթուածներ առարկել. դժբախտաբար այս առաքինութիւններէն առաջինները բացարձակապէս կը պակսէին, եւ իրենք չէին կրնար կառավարութեան վրայ բարոյական ազդեցութիւն ունենալ, իրենց շրջանը համակրութիւն ու պատկառանք առեղծել։ Առաջնորդական պերատը առաջնորդներու գլուխ առեղծել։ Առաջնորդական պերատը առաջնորդներու գլուխ չէր, բայց, արժեցնել պէտք էր զայն։

Կը յիշեմ, հանգուցեալ Օրմանեան, իր պատրիարքութեան օրերուն, 1896էն յետոյ, երբ Պատրիարքարանի յարաբերութիւնները Բ. Դրան հետ լոկ իրր պաշտօնական ձեւակերպութիւն դարձած էր, կը գրէր Պագըր – Մատէնի, Տիգրանակերտի առաջնորդներուն. «Աշխատեցէ՛ք խնդիրները տեղւոյն վրայ, տեղական կառավարութեան միջոցաւ լուծել եւ մինչեւ կեդրոնական կառավարութիւնը չգլուխ պիտի հանել...»։ Բայց Օրմանեան դիտէր նաեւ թէ՝ այդ ատեն առաջնորդները, քանի մը բացառութիւնները չհաշուելով, անկարող էին հասկնալու նոյնիսկ պատրիարքին այդ թելադրութեան խորհուրդը...։

Բալաբի մէջ, ուրեմն, ժողովուրդը ունեցաւ առաջնորդներ, որոնք զինքը արժանաւորապէս ներկայացնելու անկարող եղան, անկարող եղան այլասիրաբար, ու ոչ իր սորվելով կազմուած կառավարութեան մը վրայ բարոյական ազդեցութիւն առաջ բերելու, ժողովուրդը, անխտիր, անոնց, և զանոնք ալ ժողովուրդին մօտեցնելու։ Ուրեմն, իրենց հանգամանքին քաղաքային մասը անպատուհաս մնաց, ուրեմն, իրենց կրօնա-մշակութային պատասխանատուութիւնը, ընդհակառակը դարձաւ։ Գալով իրենց կրօնա-մշակութային պատասխանատուութեան մասին, սակայն մնաց միշտ կայուն, ինքնակոչ ժողովրդային կամքին մասին, սակայն մնաց միշտ կայուն, ինքնակոչ ժողովրդային կամքին վերին, վերանայ առաջնորդական գիր մը ունենալու։ Վարժարաններու վերին, վերանայ առաջնորդական գիր մը ունենալու։ Վարժարաններու վիճակին նոյնիսկ անտեղեակ մնացին, չհետեւեցան վիճակագրութեան վիճակին նոյնիսկ անտեղեակ մնացին, չհետեւեցան վիճակագրութեան

չքննեցին կրթական հաստատութիւններու ընթացքը. բայի մէկ երկաքէն, որմէ էր Պօղոս վրդ. Նաթանեան, որու մանրամասն վիճակագրութիւնն է որ այսօր գաւառի հայութեան վիճակը բաւական մանրամասնութեամբ կը պատկերացնէ։ Անոնք դիւղերու վիճակին անաւղեակ մնացին. Իրենց բնակութիւնը հաստատեցին քաղաքը և Քաղցրահայեաց Ս. Աստուածածնայ վանքը, անոր կից առանձնարանը, ջուրը և պէտքերի անհրաժեշտները վայելելու. առանց անոնց քան մը ապրուստ։

Առաջնորդարանի հաստիքները հետեւեալներէն կը բաղկանային.

Վանքերու կառավարութեան ներառնելը։ Վանքերը ընդարձակ կալուածներ ունէին, բայց անխնամ թողուածնէն, անոնք հետզհետէ ոչնչացան եթէ այլեւեւներէ կը բաղկանային, և պէտքէ գրաւուելուն եթէ արտերէ կը բաղկանային։ Պատ. տասիկ առաքը մըն է զոր գիւղացիները նուէրի ձեւի տակ կը վճարէին վանքին. այդ, ոչխար, արմաւեք, գրամ եւն. և, առաջնորդարանի տարօրինակ ներառնելը պահակի, խոտման, մկրատութեան տուիմներով։ Ուշացած են ժողովները, բայց յաճախ գործերը վարած են առաջնորդները՝ միացած քահանաներ կամ դիւղերու ամէնէն ազդեցիկ անձերուն հետ։

Հոս կը ներկայացնեմ ցանկ մը՝ առաջնորդներու, տեղապահներու և փոխանորդներու, որոնցմէ չատերուն մեռնելու տարին յայտնի է առանց կարեւոր գործերու։

1775—1802 առաջնորդ եղած է Գրիգոր եպիսկոպոս
1835—1839 » Գէորգ վրդ. Էօսէմիչցի, նախորդ առաջնորդ կաթողիկոսի
1840—... » Յարութիւն վրդ.
1841—... » Պետրոս վրդ.
1843—... » տեղապահ Մանուէլ վրդ.
1844—1859 » » Ոսկան վրդ.
1859—... » » Մանուէլ վրդ. Կ. Պոլսեցի
1860—63 » » Մկրտիչ վրդ. Տիգրանեան Հրաշագործ
1863—... » » Սարգիս վրդ. Վարդապետեանց
1868 » փոխանորդ Զաքարիա վրդ.
1868 Մայիս 15 » » Սարգիս վրդ. տեղապահ կրկին
1869—73 » Պետրոս վրդ. Բագրատեան
1873—75 » » » » տեղապահ կրկին
1876 փոխանորդ Տ. Պօղոս քհյ.
1877 տեղապահ Պօղոս վրդ. Նաթանեան
1880 » Բարթուղիմէոս վրդ. Պաղճեան
1883—85 առաջ. փոխ. 3րդ անգամ Սարգիս վրդ. Վարդապետեանց

1887—89 տեղապահ Թէոդորոս վրդ. Տիվրիկեան
1890—9 » Յովհաննէս վրդ. Բզնունի
1892 » Գրիգոր քհյ. Տ. Նիկողոսեան
1893—94 » Սարգիս վրդ. Վարդապետեանց 4րդ անգամ
1898 » Եղնիկ վրդ. Գալփաղճեան
1901—902 » (10 ամիս) Նիկողոս վրդ. Ֆրանկլեան
1902 փոխանորդ Տ. Սաբէն քհյ. Տէրոյեան
1902 միայն ընտրուած Ազան վրդ. Համամճեան (Աղթամարի)
1903 » Խոսրով վրդ. Պէրպէրեան
1903—905 տեղապահ Կորիւն վրդ. Եսայեան
1905—906 փոխանորդ Տ. Սաբէն քհյ. Տէրոյեան
1906 տեղապահ Երեմիա վրդ. Խաչատուրեան
1907—8—9—10 փոխանորդ Տ. Սաբէն
1911—14 տեղապահ Եղնիկ եպիսկոպոս Գալփաղճեան

Առանցքէ քանի մը հատը միայն իրենց գործերով ծանօթ են. միւսներուն միայն անուններն կը գտնենք արձանագրութիւններուն մէջ։ Անոնք, որոնք իրենց գործերով ծանօթ են, հետեւեալներն են.

Պօղոս վարդապետ Նաթանեան որ 1877ին ընտրուած է իբրեւ առաջնորդական տեղապահ, բայց թեմին համար։ Ասիկա իր պաշտօնը կը վարէ հազ դրեթէ մէկ տարի չափ։ Նաթանեան վարդապետը իր «Վարսոյր Հայաստանի» ծանօթ գրքույկով մեզի կը ներկայացնայ իբր թեմին հայրենասէր մը և պաշտօնեայ ժողովուրդին կատարած իրաւունքներուն։

Ցանկէն եղած է ան իր բոլոր գործերուն մէջ, չէ ընկճուած երբեք այս կամ այն հարուածին ազդեցիկ դիրքէն, այլ իրեւա կեցուածքով մը զոյն արձանագրելու անվախութիւնն ունեցած է։ Սկզբունքին վրայ հաստատ, նկարագիրը ուժեղ, խառնուածքը յարմարական, բարոյականը մաքուր, վարքը, բարքը անբասիր և իր համազումներուն մէջ յամառ ու անպարտելի, ահա Նաթանեան Պօղոս վարդապետը՝ իր հարազատ դիմագրով։

Վան քաղաքին մէջ ծնած է։ Իր պաշտօնավարութեան օրերուն Նաթանեան և Սարգիս Վարդապետեան կառավարութիւն մը սկսած կուսակցութիւններ կազմած, իսկ մեծը հարուածած և ապրելիք դասակարգէն։ Նաթանեան Պօղոս վարդապետ կրճնած էր հասարակ դասակարգին, մինչդեռ Սարգիս վարդապետ՝ հարուածներուն։

Երկու կողմերու կիրքերը այնքան սաստկացած էին, որ երբեք չէին խնայեր պիտոյ վիրաւորելու համար ամէնէն անպարկեշտ բա-

ակրը գործածել, ու երբ ազդեցիկներու պարագլուխներէն Քիւ-
ռեան Դաւիտ ապան և ուրիշներ Սարգիս վարպետը կ'առաջար-
դէին դէպի Առաջնորդարան իրենց խնդրագրը Նախանձախն, նոյն
միջոցին Նախանձախի կառավարիչներէն, հարուստները ստրատիկոս
Կիւրեղեան Յակոբ անուն ազգայինը, դանակը քաշած կը կենայ այն
նեղ փողոցին մէջ, ուրկէ Սարգիս վարպետը իրեններով պիտի
անցնէր երթալու համար Առաջնորդարան, կը պոռայ ըսելով. «Ո՛վ
որ Նախճուանն է, ալ կռիւս թող անցնի, իսկ ով որ Սարգիս վար-
պետեանն է, ձախ կողմս», և կը յարձակի հարուստներուն վրայ ի-
րենները հետ միասին, որոնք այս վերջիններուն հարուածներուն
առջեւ չդիմանալով, ետ կը դառնան Սարգիս վարպետի։ Այս էր
առիթ ուած կացութիւնը Բալու քաղաքի ազգայնոց մէջ Պօղոս վար-
պետ Նախճուանի պաշտօնավարութենան առթիւ։

Պօղոս վարպետս Նախճուան Բալուի մասին գրած իր տեղե-
կութեան մէջ, քաղաքի հայ ժողովուրդին բարոյական նկարագիրը
վերլուծած ատեն, առհասարակ լաւ չի խօսիր անոր մասին և վի-
րաւորիչ են իր խօսքերը, մանաւանդ Բալուի բարեպաշտ կիներուն
անդամ, իր դիչին հարուածներէն զերծ չեն մնացած, իբր թէ անոնք
այր մարդերէն աւելի արբեցող են եղեր զրոյ անուած է ինք իր այ-
ցելութիւն։ Բայց դիւրաւ այս սմբռատանութիւնը, այս անպատուարեր
վերագրումը, որ ուղղուած է տեղացոց կողմէն, պղտոր ակ
ազգութեան մը և յատկապես հոգեւորականի անարժան են, և
սխալ։

Արդարեւ, Պօղոս վարպետս Նախճուան, ազգասէր մը եղած
է. անշահախնդիր ազգասէր մը, որ մինչեւ ճամբայ ուենցած չէ ա-
կայն. և ժամանակին ու պայմաններուն՝ չատ հետեւած է. ո-
այս պարագան ի նկատի առնելով պիտի ըլլար իր ազգասիրական
ձգտումներուն զարգացման ու տարածումին։

Բայց, նկատի է խոստովանիլ, որպէսզի ըլլասը համար, թէ առաջ-
նորդներուն, տեղացոց, փոխանորդներուն շարքին մէջ, մեկին
եղած է, որ հետաքրքրուած է գաւառին վիճակով՝ կրթական ա-
կրթական տեսակէտով. փոխանակ այն մանրակրկիտ վիճակագրութիւն
է, զոր կազմած է մեկ տարուան իր պաշտօնավարութեան ընթաց-
քին, ինչ որ ուրիշները տասնեակ տարիներու չջնանին չեն ըրած և
ազգին ու հասարակութեանն անծանօթ պահած են գաւառներու ա-
մէնէն կարեւոր իրականութիւնները։

1880ին Նախճուան Պօղոս վարպետին կը յաջորդէ Պօղոսեան
Բարթողիմէոս վարպետը։ Պօղոսեանը ընդհ պրանդի, ծնած է
Գաւ-Գախու Թաղը Մայր Վարժարանին մէջ կ'առնէ իր ուսումը
և Ս. Լուսաւորչեան վարժարանի հայերէնի և ֆրանսերէնի ուսուցիչ
կ'ըլլայ։ Շուտ չջնջուած տեղերը մասնաւոր գործ կատարէ է, ինչ-
պէս նաեւ ուսուցիչ եղած է Փանոսեան-Ագապեան վարժարանին մէջ
(1870—74)։

1864ին Ամմենակ Հայկազեանի հրատարակած Մուսայի Մասեաց
Ձայն Ընկերասիրական հանդէսին մէջ հրատարակուած էրնէստ Ռընանի
Վարք Յիսուսին, ինք թարգմանած է, անուշա իրը պարզ գրազումի
մէջտեղ և ոչ թէ իրը համզման խնդիր։ 1871—2ին Մանզումէի մէջ
հրատարակած է տասնեակներ և ուրիշ գրքեր թարգմանած
և ինքնագիր։

Թարգմանած է նաեւ Բալ ու Գոգի Եղբայր Յակոբոս անուն
վէպը (1875) և Կիճ, խազ, գինի (1880) որ իր վարպետանալէն
ետոյ ապահած է իր ուխտարկան կարողութեան պտղեանն անունով։
Վարպետ ձեռնադրուած է 1877 Յուլիս 10ին Տէրէն արքեպիսկոպոս
Նազարեանէն։

1877—1880, երեք տարի քարոզչութիւն կ'ընէ Պօղոս մէջ,
մանաւանդ Եէնի-Գիւղ, 1880ին Բալու կը դրկուի իրը առաջնոր-
դական տեղապահ։ Բալուի մէջ երկու տարի պաշտօնավարելէն ե-
տոյ, կը հրաժարի և նոյն պաշտօնով կը հրաւիրուի Զմիւռնիոյ,
ուր կը մնայ մինչեւ 1886։ Ետոյ նոյն պաշտօնով Բալու կը դրկուի
ուր կը մնայ միայն մեկ տարի։ Վերջապէս ուր որ կը դրկուի պիտ-
քը, հանդիպում և տասնոց տրտունջի կ'երթայ Պօղոսեան վարպետը,
ինչպես Բալուէն ետոյ Երզնկա, Բարիզ, Ռոտոսթոյ ու ամէնէն
վերջը Պուլկարիա իրը այցելու հովիւ կը դրկուի։ Այս պաշտօնա-
վարութիւնը իր կեանքին քաղքցրեմը կ'ըլլայ։ Պուլկարիոյ հո-
վարութիւնը իր ստամպուլեանց և հասնուած քին չատերը պաշ-
տօն մը չէր, վանդի երկար տասն տնտիւ մնացած և նկատելական
դարձերը առանց որոշ ուղղութեան վարուած թեմ մը, ձերբազան
հասակի մէջ չատասիւ կերպով չջնան պաշտօնավարութեամբ մասա-
կարարել իր գործը չէր։

Այս պաշտօնը ձախողուած մը եղաւ։ Վերջ տուաւ իր ստացու-
թիւնը և չաս բան ալ՝ իր հարստութեան։

Յիվիքտալէն քաղքցուած դրկուած 1902ին կ. Պոլիս և Ազգ. Հի-
ւանդանոցին մէջ թշուառ մնաւ 1904 Յունիս 2ին։ Անպատիւ և

զգաշտաւոր մարդ, մշանջենական անվստահ և կնճռոտաբնեռց յարգարիչ։

Միայն Ռուսաստանի մէջ միայն պաշտօնավարութիւն մը կ'առնենայ, ինչպէս Պալատ Թերթերը գրեցին այն առեն։ Զորս տարի Ռուսաստանի մէջ պատրիարքական պաշտօն վարելէն յետոյ, 1897 Հոկտեմբեր 18ին գետնատուած գետնական ժողովը գինքը պատրիարքական վարդապետութենէն գադարեցուց կը հաչակէ անկարողութեան վերագրութեամբ։

Պալճեան վարդապետին այս «անկարող» վերագրութեամբ գարմանք պատճառած եղաւ անոնց, որոնք անոր կարողութիւնը ճանչցած էին, գուցէ իր յառաջացեալ տարիքին և գետնականներուն մէջ չատ յոգնած ըլլալուն բերմամբ գործելու անկարողութիւն ցոյց տալ սկսած է Ռուսաստանի մէջ։ Պալճեան վարդապետին համատօտ այս կենսագրութենէն վերջը, պիտի խօսիմ Բալաեի առաջնորդական ոխմանին վրայ իր պաշտօնավարութեան մասին, որ կը տեւէ լման երկու տարի։ Պալճեան վարդապետը անակնկալ մը կ'ըլլայ Բալաեի հասարակութեան համար, ճիշդ յարմար առենին կը հասնի ան հոն, ուր տակաւին քէնն ու տեսութիւնը կը չարաշահուէին հալածանքի ու հասարակ ժողովուրդին մէջտեղ։ Հարեւան գետակարգը կը յաւար թէ Պալճեան վարդապետը իր կոչը բռնելով իր ուզածին համեմատ պիտի գործէ, նոյնը կը մտածէր հասարակ ժողովուրդը։ Երկու դասակարգն ալ վարդապետին չարչքը կը գտնան զայն իրենց կողմը չանելու համար։

Բայց Պալճեան վարդապետը երկու կողմերը մեկ ընելով կը հակառայ անոնց նպատակները, ու յետոյ ինք կ'ուզի գործել անոնցմէն առերես ծրագրով մը, այսինքն, համերաշխութեան, սիրոյ և միութեան ծրագրով։ Երկու կողմերու պատասխանատուն կը մօտենայ անձամբ անոնց քովը երթալով, զանոնք համոզելու կը ջանայ, կիրքերը մարելու, իրարու մօտ բերելու հաշտեցնելու աշխատութիւն կը թափէ։ Յետոյ, երբ կը յաջողի երկու կողմի հակառակորդներու կիրքերը սառեցան մը մեղմացնել, իր ճարտար և հոգեխօսքերով, զանոնք Առաջնորդարան հրաւիրելով իրարու հետ համբերութեան, հաշտութեան կոչը զանել կը ժամադէ, և կը յաջողի։ Նոյն առեն կը հակընդ անոնց թէ ինք Բալաեի առաջնորդական աթոռին վրայ նստելու համար իրր պերճանք չէ գացած, կը հակընդ թէ ինք առանց ժողովուրդին միացեալ ուժերուն, և առանց իրեն հետ գործակցութեան ոչինչ կրնայ ընել։

Ու երբ ամբողջ ժողովուրդը մէկ հոգի, մէկ սիրտ ըլլալով իրենց բարոյական և նիւթական կարելի եղած օժանդակութիւնը արտայայտելու հանդիսաւոր խոստումներ կ'ընեն Պալճեան վարդապետին, անոնց առջեւը կը գնէ Ազգ. Ասեհանագրութիւնը որուն հրահանգներուն համաձայն կազմուելիք ժողովները կը կազմակերպէ ու կ'սկսի գործել։

Նախ, քաղաքին և գիւղերուն վարժարանները բարեկարգելու կ'սկսի, եկեղեցիներուն երգասացութիւնները կը կանոնաւորէ, առաջնորդարանի գիւանը կը վերակազմէ, պարքի գանձումներուն ընդհանուրը կը վերահսկողէ, եւն։

Բարթողիմէոս վարդապետ բնաւորութեամբ, խառնուածքով հանգարտ էր, եկարողները մաքուր, հեզանգի, անչահախնդիր, իր պաշտօնին նուիրուած մըն էր, սակայն համար, ուր որ գրկէին գինքը առանց ստանջալու կ'երթար։ Բարթողիմէոս վարդապետ բաւական ընդհանուր խնամակալը Տէրվիշ մըն էր։ Գրամ գիզելու համար նաեւ խնամակալը Տէրվիշ մըն էր։ Գրամ գիզելու համար նաեւ հնարամտութիւնը չունենար ան երբեք։ Փառքի, պերճանքի, անձնասիրամոլ

Պաղճեան Բարթողիմէոս վարդապետին հրաժարելէն վերջը Բալուէն, իբրեւ կը յաջորդէ Սարգիս վրդ. Վարդապետականութիւնը իրրեւ առաջնորդական անդամ, այս ընտրութիւնը կը կատարուի 1883ին եւ կը տեւէ մինչեւ 1885։ Այս վարդապետը չորս անգամ Բալուի առաջնորդական աթոռին վրայ բազմելու պատիւին կ'արժանանայ դանազան տարիներու մէջ։ Ուստի, զարգացած չունէր ան, այլ ունէր քիչ շատ փորձառութիւն եւ տեղական պայմաններուն յարմարելու կարողութիւն, որովհետեւ անոր էին անոր ունեցած բոլոր պաշտօնները։ Անկէ զատ, հարուստ դասակարգի հոգեբանութեան ծանօթանալու, դանազան ախորժանքներ, մանաւանդ անոնց կամակատարն ըլլալու կերպը լաւ տարած էր։ Անկա Նաթանեան Պօղոս վարդապետին մրցակիցն եղաւ հարուստներուն կողմը բռնելով։ Երբ Բալուի առաջնորդական թեմը վարելու համար Պալէնն կամ ուրիշ տեղերէ քիչ շատ բան հասկցող առաջնորդ կամ տեղապահներ կուգային եւ դանազան պատճառներով կը հրաժարէին այդ թեմէն, Սարգիս վրդ. Վարդապետեանցը կը հրաւիրուէր ի Բալու առաջնորդական աթոռը ծածուկ չի մնալու, մանաւանդ հարուստներուն հաշուոյն գործելու համար։ Եթէ ոչ, արժանիք մը չէր նկատուներ բնաւ ան։

Սարգիս վարդապետէն յետոյ 1887ին կ'ընտրուի Թէոդորոս Տէվրիկեանը իբր տեղապահ, որ կը վարէ մինչեւ 1889։ Այդ երկու տարուան մէջ Տէվրիկեան վարդապետը ոչինչ ըրաւ։ Ինք, թէ պէտեւ Թուրքերէն լեզուին մէջ կ'ըսէին թէ բաւական վարժ էր եւ յարաբերական ընթացիկ գործերուն մէջ ալ փորձառու, բայց երբեք չի կրցաւ հետեւիլ Պաղճեանին գծած ազգային շահերուն։ Անոր հակապատկերն էր ան բոլորովին։ Թող ներուի ինձ ըսել որ Տէվրիկեանին ո՛ր տեղացի ըլլալը եւ ո՛ր միաբանութեան վերաբերիլը չեմ գիտեր։ Ես միայն գիտցայ եւ իմացայ Բալուի առաջնորդական աթոռին վրայ տեղապահի հանգամանքով։ Յաղթամարմին մէկն էր ան, մեծախօս, չաղակեր, չոռնոխնգիր եւ ապիկար։

Անոր չոռնոխնգրութեան մէկ պարագան պիտի պատմեմ, որ բաւական հետաքրքրական է։ Թրխէ գիւղին Տէր Թորոս քահանան խնդրելով առնէն կը փոխէ ու կ'երթայ դէպի գետը։ Իր փոխան անմիջապէս քահանային հետէն վազելով կը ջանայ հասնիլ որպիսզի որ քահանան ինքզինքը գետը չի նետէ. բայց տակաւին ինք քահանային չհասած, ան կ'լսէայ գետը եւ կը խեղդուի։ Հակառակ այնքան ճիգերուս, անոր դիակը չի գտնուիր որ թաղեմ։

Տէվրիկեան վարդապետը խանդավառ այս պարագան, քահանային փոխան Առաջնորդարան կը կանչէ ազատական նամակով մը. երբ այս վերջինը կը ներկայանայ Առաջնորդարան, Տէվրիկեանը երկու հարիւր դահեկան կ'ուզէ անկէ, առարկելով թէ ինք իբր տեղապահ, Առածաձիի մէջ խեղդուող հանճարային յուղարկաւորութիւնը կատարած է, Առածաձիի մէջ միւռոն թափ ընելով, ուր գտնելը կը յաջողի անկէ այդ գրամը։ Այս Սիմոնականութիւնը ապառնելի գայթակղութիւն մը առաջ կը բերէ Բալուի մէջ, եւ իր վրայ շատ սուղի կը նստի։

Ա՛յս էր Տէվրիկեանը, ո՛չ այդ պաշտօնին մարդն էր ան, ո՛չ ալ թեմին կրթական եւ կրօնական կանոնաւորութեանց վրայ հսկելու, անոնց ուղղութիւն տալու սիրան ու զգացումը ունէր։ Անոր միակ նպատակն էր գրամ ունենալ, հոգ չէ թէ անիկա միջոցներով, կը բաւէր որ իր գրպանին մէջ լցուէին անոնք, ո՛չ թէ Առաջնորդարանի մնառուկին մէջ։ Մեզքիս վրայ, իր հետ գրագիր մ'ալ բերած էր կարապետ անունով, նշանաւոր էր ան ալ իր ճարպիկութեան մէջ։ Կ'ըսէին թէ վարդապետը առանց իր գրագրին խորհուրդներուն դործ չի տեսներ, որդէն փորձելն ալ նոյնը կը հաստատէին։

Վերջապէս Տէվրիկեանը հետացաւ Բալուէն, առանց իր հետը թողլու գոնէ ազգօգուտ պզտիկ գործի մը յիշատակը։

1890ին առաջնորդական տեղապահ կ'ընտրուի վարագայ վանքի միաբաններէն Ներսէս վարդապետ Բզնունին։ Այս վարդապետը այդ Թուականին Նշպրէի գիւղին վարժարանին ուսուցիչն ու եկեղեցւոյ հովիւն էր։ Իրրեւ մարդ, պատուական էր, բայց իբրեւ առաջնորդական տեղապահ, անփորձ էր. վանդի առաջին անգամն էր որ կ'առանձնէր այդպիսի փշոտ եւ պատասխանատու պաշտօն մը, վանական կեանքէն դուրս գալով։ Մէկ տարի մը տեւեց անոր պաշտօնավարութիւնը, առոր պատճառը միայն իր անփորձութեան վերագրելու չէ, այլ առաւելապէս Թուրքերէն խօսիլ չգիտնալուն։ կառավարութեան մէջ, ինչպէս ամէն գաւառի նոյ առաջն. կամ տեղապահ, նոյնպէս Բալուինն ալ աթոռ մը ունէր, ուր պիտի նստէր ան պաշտպանելու իր ժողովուրդին իրաւունքները, յետոյ, կառավարութեան հետ ունեցած բարւոք յարաբերութիւնները պահել պիտի դիմաւոր, վարչական եւ դատական օրէնքներու մասին համաձիւն պէտք էր որ ունենար, դժբախտաբար, Բզնունի վարդապետը զուրկ էր այդ կարեւոր յատկութիւններէն, իր եկեղեցագիտութիւնն ու տնտեսութիւնը միայն, չէին բաւեր վարելու համար այդ թեմին քաղաքական գործերը։ Թէպէտեւ սիրուելու ու յարգուելու ժողովրդին, որովհետեւ մաքուր եկեղեցական մըն էր, ոգելից բարոյ ուղղին, այլ չէր գործածեր, ոչ ալ կը ձգէր, աշխատելու համար, կրօնական չէր գործածեր, ոչ ալ կը ձգէր, աշխատելու համար, կրօնական

չէր պակաւր իրմէն, կրթական գործին բարեկամ, բեմը կենդանի պահող, թեմին այցելութեան գացող, ակեղեցւոյ և վարժարանաց կանոնաւորութեանց վրայ հսկելու նախանձախնդրութիւն ունեցող մէկն էր Բզնունեաց վարդապետը։

Բայց ինչպէս ըսի, առաջնորդի մը վրայ մեռաւոր էն կարեւոր յատկութիւնները չունենալուն համար, այդ պաշտօնին վրայ մնալը, ինք աւելորդ սեպեց և հեռացաւ Բալուէն։

1892ին առաջնորդական փոխանորդի պաշտօնին կը կոչուի Բալու քաղաքի քահանաներէն Տ. Գրիգոր Նիկողոսեանը, որ իր ժամանակի անզուգական քահանայութեան մէջ արժանաւորն ու յարմարագոյնն էր այդ պաշտօնին համար։ Իրրեւ կարողութիւն, գիտէր հայերէն և թուրքերէն և բաւական խօսելու ալ՝ կարողութիւն։ Քաղաքին բնիկն ըլլալուն համար, անզուգական յարաբերութիւններ, մարդկութեան բարքերը, բնաւորութիւնները ազէկ մը ուսումնասիրած էր։ Հայ հարստահարին, և թուրք մեծամեծներուն հետ վարուելու, յարաբերուելու կերպերը գիտէր։ Սիրուած ու յարգուած դէմք մըն էր այս քահանան, ոչ միայն իր լեզուին ճարտարութեամբը և իր խոհական վարուողութեամբը կրցեր էր ինքզինքը վեհանալ տալ չատ մը գործերու համար, այլ իր բարձրահասակ և պատկառելի դէմքն ալ բաւական ազդեցութիւն գործած էին բոլոր դատակարգերուն վրայ։

Շատ մը ևկող գացող առաջն. կամ անզարտնեներուն հետ չբռնուած ու գործակցած ըլլալով, վարչական գործերու մէջ քիչ չատ հմտացած էր։ Երբ փոխանորդի պաշտօնը առանձնաց Տ. Գրիգոր քահանան, բնաւ զգալի չըրաւ առաջնորդի մը պակսը։ Առաջնորդարանի գործերը վարեց ձեռնհասօրէն, արժանաւորելով պաշտօնական մարդոց գնահատանքներուն։ Եւ որովհետեւ անզուգական պզտ. գործոց համար իր Պոլիս երթալուն անհրաժեշտ պէտքը առնուեցաւ, ոտիկանեցաւ անգի առ այդ հարկադրանքին առջեւ և ուզեւորուեցաւ դէպի Պոլիս։ Բայց Առաջնորդարանի գործերը իրենց բնականոն վիճակը չկորանցնին, Տ. Հօր բացակայութեան միջոցին, 1893ին կ՚ընտրեն դարձեալ Սարգիս վրդ. Վարդապետեանցը, որ կը վարէ այդ պաշտօնը մինչեւ 1894։ Սարգիս վարդապետին արժանիքի մասին, նախորդ էջերուն մէջ հարկ եղած բացատրութիւնները առած եմ։

1894էն մինչեւ 1898ը Բալուն առանց առաջնորդի կը մնայ, 1895ի աւելի ունեցած ընդհանուր չարդին հետեւանքով։

1898ին վերջապէս առաջն. անգ. կ՚ընտրուի քնիկ պոլսեցի և հարէն եպիսկոպոս Աշըգեանի օրով, նախկին Սրմաշական եղնիկ վարդապետ Գալփաքճեանը, որ կը վարէ զոյն մինչեւ 1901 թուականը։

Գալփաքճեան վարդապետը Բալուէ հանգլուն պէս գործի կը ձեռնարկէ նախ ժողովները կազմակերպելու, և անկէ յետոյ Առաջնորդարանի դիւանը կը կազմէ ու կ՚սկսի տալ անոր կանոնաւոր ընթացք։

Եղնիկ վարդապետ ճիշդը խօսելու համար ունէր արժանիքներ, այսինքն, վարչական գործերու մէջ բաւական վարժուած էր։ Կառավարութեան հետ յարաբերուելու եղանակն ալ իրեն անծանօթ չէր և կ՚ըսէին, թուրքերէնը պահանջուած տաղիման ծանօթ էր իրեն և կը խօսէր բաւական տոհուն։ Աչխատասէր էր և գործելու մէջ ալ տաք։ Ինք ալ իսկոյն, վաւելուն, հասունցած վարդապետ մըն էր։ Իր օրուան սակայն, գլխէն երեք տարիէ չափ, իր պաշտօնավարութեան մէջտեղին չի կրցաւ ան յիշատակելի գործ մը անունել գժբախտաբար, ոչ թէ որովհետեւ միջոցներ կը պակսէին իրեն, այլ որովհետեւ օրուան քրքական քաղաքականութեան հետ վարուելու զգուշական հարկն էր անշուշտ որ չի համարձակեցաւ կտակածի տակ ձգել իր գործունէութիւնը։ Այս խոհական ընթացքը Գալփաքճեան վարդապետին համար արժանի գովեստ մըն է մանաւանդ այդ տարաւորի օրերուն մէջ։

Այսպէս կը տրտմանէին այն տեսն վրնքը մօտէն ճանչցողները և անոր գործունէութեան իրազեկ եղողները, բայց տխկա ո՞րքան այդ կրնայ ըլլալ չեմ գիտեր, միայն սա գիտեմ որ, իր գործունէութեան մասին այն տեսնուած Աբրահիմի առաջնորդ Մուշեղ վրդ. Սարգիսեանը որ պատրաստ եղած էր Բալուի թեմին միացուած Արզնկա Մամախէն, Արզնկի, Զնգըլ և Զերմուկ գաւառները, լսեց չատ մը գանգատներ և դժգոհութիւններ, զորս նոյնպէս լսել հրաւիրակութեան առաջ Պոլսոյ Սուրբ Նշանդակ օրիորդարանի մէջ, տխկա յոգնած ծաչարք մըն էր որ երեւցաւ նոյն օրիորդարանի մէջ, ամբաստանելով վանահայրերէն եղնիկ վարդապետին ծանր յանցապարտութիւնը։

Եղնիկ վարդապետին անձնական ու անոր գործերուն հետաքրքրուղները կ՚սպասէին որ իր դէմ եղած այդ հրապարակային ամբաստանութիւնները հերքուէին իր կողմէն հրապարակաւ. հերքուեցաւ թէպէտեւ, բայց այդ հերքումը չէր այն պատասխանը, ինչ որ պէտք էր ըլլալ։ Պաշտօնավարութիւնը դժբախտաբար եղնիկ վարդապետին, այդ թուականին Բալուի միացած վիլը յիշատակ գաւառներուն մէջ, իրեն համար նպաստաւոր վկայութիւն մը չի տար. հան, իր կատարած գործունէութեան վրայ վարագոյրներ կան ձգած, որքան որ Մուշեղ Սերոբեանը զանազ բանալ փորձեց, բայց կրկին գոցուեցան անոնք։

Գալփաքճեան վարդապետ Բալուի առաջնորդական անզարտնեութեան պաշտօնէն կը հրաժարի և իրեն կը յաջորդէ 1901—1902

(միայն 10 ամիսի չափ) Ֆրանկիւլեան Նիկոդոս վարդապետ։

Բոլսեի առաջնորդական սիմոնին վրայ իմ յիշած թուականնե-
րէս ապին, գուցէ առաջ ալ, չեմ կարծեր որ այս վարդապետին
չափ ուսումէ, գործի հակացողութենէ զուրկ մէկը նստած ըլլայ։
Մարմնով գաւառկուքիւն մը, որ անհնար ուսոզ մըն էր, գիակէր
Հայկական Զայնագրութիւն։ Բայ թէ այս եկեղեցականը 10 ամիս
տակաւ մնաց Բոլսե աստղ որեւէ գործ մը անհնարս հոն։ Տիմրիկ-
լեանին ճիշդ ու ճիշդ պահակն էր մարմնական զանգուածով, բայց
ոչ անոր գործելու ձեռնհասութեան։ միայն առաւելութիւն մը ունէր,
խոչոր կազմ և անկուշտ ստամոքս։ Բոլսեցին վերջապէս չուտ հաս-
կցաւ իր խաբուած ըլլալը և հրաժարեցուց զայն վրկելու համար
առաջնորդական սիմոնը այդպիսի նմանը չհանդուրժած ապիկարէ մը։

1902ին առաջնորդական փոխանորդ կարգուելուս քաղաքի քա-
հանաներէն Սուրէն քհյ. Տէրոյեանը։ Տէրոյեան քահանան ծնած է
Բոլսեի Հալաս գիւղը, ուր նախակրթարանի ընթացքը աւարտելէն
յետոյ, Պոլիս կ'երթայ իր ուսումը կատարելագործելու համար, հոն
քանի մը տարի դասընթացքի մը հետեւելէն վերջը, կը վերադառ-
նայ հայրենիք և կ'ընդգրկէ ուսուցչութեան ասպարէզը, նախ գիւ-
ղերուն ապա քաղաքներուն մէջ աստղ ուսուցչի պաշտօններ կը
վարէ և կ'արժանանայ «Ատաւր Պատուէր» սիմոնին։ Լաւ սոր-
ված էր հին և նոր հայերէն լեզուները զոր կը դասաւանդէր յաջող-
պէս, կը դասախօսէր նաեւ թուրքերէն լեզուն, որուն քերականական
կանոններուն վրայ բաւական ծանօթութիւն ունէր։ Վերջապէս իր
ժամանակի կարող ու զարգացած վարժապետներէն մէկն էր ան։ Ոչ
միայն Բոլսեի մէջ իր ձեռնհասութեան համբաւը տարածուած էր,
այլ չրջակայ գաւառներուն նոյնիսկ, մանաւանդ Խարբերդի պէս
կրթական կեդրոն դարձած գաւառ մը, զայն գնահատելով, ուսուց-
չական պաշտօնի հրաւիրից գինքը Մէզրէի ազգ. վարժարանին հա-
մար, ուր նախ ուսուցիչ, յետոյ տնօրէն եղաւ անոր, և իրը այն ժամուն
մինչեւ անոր քահանայանալու թուականը։

Սուրէն քահանան իրրեւ հարազատ մէկ զաւակը Բոլսեի, լաւ
սերտած և ուսումնասիրած էր իր հայրենակից հայ և թուրք բոլսե-
ցիներուն հոգեբանութիւնը, անոնց բարքը, վարքը և սովորութիւն-
ները։ Որոնց հետ տարած ու չխուսած ըլլալով գիտցած էր իրեն
յատուկ քաղաքականութեամբ մը անկէ համեմատ ըլլալ պղտչ և
խոհեմ։ Այս խոհեման ընթացքովը անիկա կրցաւ ժողովուրդին բա-
րեր գործակցութիւնը ձեռք բերել և ունե-
նալ իր արժանի դիրքը։

Ահա, Տէրոյեան Սուրէն քահանան, որուն մէկէ աւելի յատկու-
թիւններուն համառօտ նկարագրութիւնն է որ իր անձի պիտոյքին

մէջ ներկայացնելու փորձն ըրի հոս, հակընդդէմ թէ երբ
Բոլսեն այսպիսի արժանաւոր քահանայ մը ունենալու պատիւն ու-
նէր, բնական էր որ Ֆրանկիւլեաններ չվախճան կրնային ապրիլ հոն
պատանի վրայ։

Սուրէն քահանան առաջնորդական փոխանորդի պաշտօնը կը
վարէ մոտ յաջողութեամբ, եկեղեցիներու, դպրոցներու յառաջդի-
ման և պայծառութեան համար իր կարելին կ'ընէ, ժողովներու կա-
տարուած նիստերուն կը նախագահէ։ Վարչական գործերու մէջ իր
փորձառութեամբը իր խօսքերը միշտ կչիռ ու արժէք կ'ունենան ժո-
ղովներուն մէջ, և կը գնահատուին մինչեւ իսկ Պատրիարքարանէն,
այնպէս որ իր գործունէութեամբը զգալի ընծայ չի տար առաջնորդի
կամ տեղապահի մը պէտքը ընթացիկ գործերու համար, եթէ կա-
ռավարութեան առջեւ Բոլսեի հայ հասարակութիւնը ներկայացնող
վեղարաւոր եկեղեցականի մը պէտքը անհրաժեշտ չըլլար կատարե-
կան ֆերմանով և Պատրիարքարանի պաշտօնագրով ուժտցած։ Այս
ու ուրիշ պատճառներէ հարկադրուած, բոլսեցին 1902ին վերջերը
կ'ընտրէ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-
րեալ Սզան վրդ. Չամամճեանը (Աբծրանի), իրրեւ առաջն. տե-
ղապահ, բայց չընդունիր և միայն ընտրուած կ'ըլլայ, 1903ին կ'ընտ-

կենցաղին։ Եւ այս կործանուած թերութիւնները իր կողմէն, եղան իրեն ծաղրանքի, քօչքչուքի առարկաներ, կարծես թէ բալուցին կիսավայրենի ժողովուրդ ըլլար, որուն մէջ գործելու համար վարդապետը, ինքզինքը արժանի չէր սեպեր։

Երբ մէկը չսիրէ իրեն յանձնուած ժողովուրդը և անոր ապրած միջավայրը, բնականաբար անոր օգտին չի գործեր ալ, ինչպէս եղաւ Եսայեան վարդապետը, որ ունեցաւ իր դէմ ժողովուրդին դժգոհութիւնը օր օրի, մանաւանդ այն ժողովականները որոնց հետ ինք պիտի գործէր, քաշուեցան հեռացան իրենց պաշտօններէն, ձգելով զինքը առանձին առաջնորդարանի սրահին մէջ։

Եսայեան վարդապետը չուզեց զբաղիլ երբեք այդ ամենուն վրայ, ժողովուրդին ցաւերովը, երբ այդ մասին տեղատարափ գանգատներ կը թափուէին Առաջնորդարան. մինչդեռ ինք ասոնց հանդէպ փոխանակ գործօն քայլ մը առնելու, Պատրիարքարանը կ'զբաղեցնէր իր յաճախակի հրաժարականներովը Բալուն ձգելու համար, և եթէ չեմ սխալիր, կը կարծեմ թէ առանց սպասելու Պատրիարքարանի հրամանին, լքեց թեմը և ուղևորեցաւ դէպի Պոլիս։ Տարօրինակ էր Եսայեան վարդապետը, անոր տարօրինակ մարդ մը ըլլալուն մէկ նմոյշը պիտի պատմեմ. օր մը երբ ես Առաջնորդարան կը գտնուէի իմ մէկ գործիս համար, վարդապետը ինծի հետևեալը խօսեցաւ. «Թէ այս բալուցիները երբ եկեղեցի կուգան, իրենց քիթերուն աղտեղութիւնը եկեղեցւոյ աւագ դրան առջև կը թափեն իրենց մատներովը, և մատներուն վրայ մնացած աղտոտութեան մասերը նոյն դրան ճակատին վրայ կը քսեն. նոյն մարդիկը երբ եկեղեցիէն դուրս կ'ելլեն ժամերգութենէն յետոյ, միևնոյն դրան ճակատը կը համբուրեն, որ աղտոտած էին քիչ առաջ իրենց քիթերուն աղտեղութիւնովը»։ Եւ ասիկա կ'ըսէր ոչ միայն ինծի, այլ իրեն այցելող բալուցիներուն. ինչպէս ժողովուրդին բարեպաշտական զգացումները կը վիրաւորէր իր անզուսպ լեզուովը և իր անխոհականութեամբը, և ասոր պէս ինչե՜ր...։

Եսայեան վարդապետ արդարև երկու տարի մնաց Բալու իր պաշտօնին վրայ, բայց չի գործեց բնաւ, ամենևին զբաղ. ինք չէր որ ընթացք կուտար Առաջնորդարանի գործերուն, այլ՝ առաջն. փոխանորդ Տ. Սուրէն քահանան։ Կարծեմ վարդապետին շատ երիտասարդ ըլլալը չէր պատճառը անշուշտ, իբրև անյարմար այդ պաշտօնին, ոչ երբեք, անոր խառնուածքը, անփորձութիւնը, վարչական գործերէ չհասկնալը, ինչպէս ըսի վերը, բոլորովին հակառակ բաներ էին առաջնորդական պաշտօնին բազմաթիւ պահանջներուն։ Չեմ ուզեր անոր ազգային ցնորքներուն անդրադառնալ, զոր գրած «Մատուռքներու» և Սողոմոնի «Երգ երգոց»ի վերլուծ...

բաժնեմամբ, և յետոյ Պոլսոյ Կրօն. Ժողովին առջև յետս կոչում ը-րաւ։ Այս ծանրակշիռ պարագաները ինքնին ապացոյցներ են թէ, ինչպիսի մէկն էր Եսայեան վարդապետը, որ Բալուի առաջնորդական թեմին գործերը վարելու պաշտօնը պիտի արժեցնէր զայն ար-դիւնաւորելու համար։

Եթէ իր առած ուսման հետ միացնէր լրջութիւն, համբերութիւն, կենցաղագիտութիւն և վերջապէս կարգ ու սէր, Բալուի թեմը շատ պիտի օգտուէր կրթական, եկեղեցական և այլ կարգի գործերու տեսակէտներով։

Իր հեռանալէն վերջը Առաջնորդարանի գործերը վարելու պաշտօնը կրկին Սուրէն քահանայ Տէրոյեանի յանձնուեցաւ 1905ին, մինչև 1906 թուականը զայն վարելէն յետոյ, տեղի կուտայ նոր առաջնորդի մը ընտրութեան։ Սուրէն քահանային կը յաջորդէ Երեմիա վարդապետ Աշտարակեան։ Կը ցաւիմ ըսելու որ հակառակ ջանքերուս չեմ կրցած հասկնալ թէ ո՞վ էր այդ վարդապետը, ո՞ր տեղացի էր, ո՞ր միաբանութեան կը վերաբերէր ուսում ունէ՞ր թէ ոչ, ինչ գործունէութիւն ցոյց տուաւ Բալուի մէջ իբրև առաջն. տեղապահ և վերջապէս որքա՞ն տևեց իր պաշտօնավարութիւնը հոն։ Միայն աս գիտեմ որ Երեմիա վարդապետին Բալուէն հեռանալէն յետոյ, ալ առաջնորդի ընտրութիւն չըլլար այդ թեմին համար մինչև 1911 թուականը։ Նոյն թուականին կ'ընտրուի գործօնեայ Եղնիկ վարդապետ Գալֆաքճեանը իբրև առաջն. տեղապահ, որ կը վարէ այդ պաշտօնը մինչև 1914։

Բալուի առաջնորդութեան հայաբնակ գիւղերը 1878էն մինչև 1914։

Սրբազնաձեռնից Գարեգին եպիսկոպոս և Նաթանեան Պօղոս վարդապետ Բալուի հայաբնակ գիւղերը ցուցակագրած են ժամանակին, բայց անոնք ճշգութեան չեն համապատասխաներ, նոյն թուականներուն մէջ ապրող հայ գիւղերը կողմնակ ճշգրիտ թիւերուն վրանգի-, գիւղացիները որքան որ կարելի է իրենց գիւղերու տուն թիւերը քիչ ցոյց տուած են որպէսզի կառավարական և ազգային իրենց վրայ դրուելիք զանազան տուրքեր ժողովուրդի թիւին բաղդատմամբ թեթև ըլլան։

Բալու քաղաքը ունէր այն ատեն, այսինքն 1878ին, 600 տուն։

				տուն	հայ	
Սղամ	1	Եկեղեցի	Ս. Խաչ	»	»	45
Ջէթ	1	»	Ս. Թորոս	»	»	10
Խարփկարուկ				»	»	20
Հալլըգամ				»	»	20

Դաւթի Մրզա		տուն հայ	25
Պաչարթի		»	15
Քեռնկեան լի		»	30
Խաճատ		»	20
Ուզունոպայ		»	30
» Մըրզա		»	10
Կաւլիչկոր		»	35
Արմբճան		»	55
Նոր Գետ		»	25
» Մըրզա		»	30
Նորշընակ (1)		»	6
Մրջամի Մեղրէ	1 հկեղեցի Ս. Գէորգ	»	30
Խարապարք կամ Խարապորք	1 հկեղ. Ս. Աստուածածին	»	25
Արթըխան	1 հկեղեցի Ս. Մինաս	»	40
Խամիչլու		»	15
Տէվէճի		»	15
Ապրանք		»	25
Շնաղ	1 հկեղեցի Ս. Յակոբ	»	50
Սագրաթ	1 » Ս. Թորոս	»	65
Խոչմաթ	1 » Ս. Աստուածածին	»	90
Խապէկ		»	35
Գումպաթ		»	25
Թախոյ	1 » Ս. Մինաս	»	50
Ղամբար Շէյխ (*)		»	3
Տիլմիլի (*)		»	4
Կրպոյ կամ Կրպոյիկ (*)		»	8
Խարախոյ (*)		»	1
Քուրդիքան (*)		»	4
Տէմըրճի (*)		»	2
Խաչարի Մեղրէ (*)		»	2
Եզ կամ Օխու	1 հկեղեցի Ս. Կիրակոս	»	40
Հալաւ	2 » Ս. Աստուածածին և կաթողիկէ	»	210
Թիլ	1 » » »	»	35
Թրեք	1 » Ս. Սարգիս	»	60
Նաճարան	1 » Ս. Նշան	»	30
Սրբին	1 » Ս. Աստուածածին	»	25
Պաղին	1 » »	»	120
Նըպրշի	1 » »	»	25

(1) Վերջին մեկ տուն մըն էր, որ կար:

(*) Այս ասդրանիւթ կրող գիւղերը ներկայ լրելով ներառնան Ե.:

Ե.Ը. ԳԼՈՒԽ

ԵՐԴՈՒՄ, ԲԱՐԵՄԱՂԹՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՆԷԾՔ

Հաւաստիացնող երդում

Աստուած (Աստուած վկայ, կամ Աստուած խաբիմ
Սըրբութիւնը » »
Ասէ օր . . .
Աչերըս քաշեմ օր ես չիմ . . .
Ձեռքըս չորնայ օր ես տասն ըլլիմ
Շըլլիս վըրիդ մեռա իմ
Ոտքըս կոտրի » (թիմէ) ես հոն գացած իմ
Ներըս չի ուխտ (տեղամ) մեռա իմ
Երէսըս սեւ ըլլի » »
Բերանըս չորնայ » ես քանի իմ
Տղաս խէրը չի տեսնայ » չես հաւատնար (հաւատայ)
Արեւս » » » առա իմ
Ջընդ վազը չի լուացընիմ » »
Թող Աստուած աչերս ուրիը » ես բրնի իմ
» » » գոցը » » »
Տաներս թող բըրըչակ ըլլի » » անասր իմ
» » սեւ հաւը կանչը » » խոտորո (լուր) ունիմ
Փորըս » խոտոռակ ընկնի » » կերնիր իմ
Վազուս » չորնայ » » քանի իմ
Մեղքըդ չըլլիս օր չիմ գիտեր (չիմ գիտեր)
Մօրըս կաթը հարամ ըլլի ինծի
Ջառնամ, քո՞ւ տպրիմ
Աստուած պատա տայ
Օրը վըրաս չի մըթնի
Կավատս (տարմինըս) ջըրջըրանք ընկնի
Սիրտըս խըչխիչ ընկնի
Դուռէ դուռ մուրամ
Եօթը գըրան հանէ մընամ
Տըղաս հարսէքը քաչիմ

Դաստառանին օրը կապ ըլլիմ եւաջըդ (առջևը)
Ճաշակը աչքըս քօսցընէ
Օր արեւ չի ուիյամ
Ձեռքովըդ պառանքըս կարես ըկըր չես հաւաքնար
Մարմինըս եարա փարայ ըլլի » » » (այսինքն վէրքաոի)

Աձեմ կամ «պեթրա»

Լաչըդ տաէն գայ, թթուն մընտաս, անե խոպալդ առնիմ, առնդ աւիրի, դուաղ վակուի, մուխդ մարի, օճաղդ քօսնաս, առչմընին խըշմին ռասա գաս, Աստու սրին (թուրին) հանդիպիս, Աւտած պալդ տայ, քօսնաս, քօս ապրիս, ձեռքըդ բանիմ՝ քուչան օլրցնիմ, անե չուտիկ էլլաս, տարպէ տարպ ըլլիս, տունդ չիվան ըլնի, պօյըդ վեր չելլայ, ըտ պօյըդ մնաս, չան փայ ըլլիս, աչքըդ ճամբան մնայ, աչքըդ քօսնայ, թաթար խոմին էլլաս, ձեռքըդ քաչուի, չըլլիդ կայրի, մեւելի մես ծամես, եղիաի խըշմին հանիս, քօքըդ չօրնայ, գլոխ գլխաս չի տաս, քէօսիդ տակը ծակի, հլըսիս ջրջրանք կըլրիս, բամպըկով ջուր խմցընեն, տանըդ խէրն ու պարտքատը, կըլրի էրթալդ ըլլի գալըդ չըլլի, հոտած չուն, կաշիդ կրծես, տարպ ու տապըդ չորնայ, թաս մի ջուր տաւոդին հարտաթը (հարբէթ) քաշես, եարտնոզ հարսի ըտաթի գաս, լեռ լեռ՝ ձորէ ձոր ըշխիս, ձեռքըդ ջուրը մանայ՝ չոր գայ, անե հաւըդ կանչը, տունըդ բըրըչակ մնայ պօլամ, էրեսդ սեւնայ, կերածդ քնթէդ-բերնէդ գայ, գէյր դամպարակ ուտես, հարամ չան թարախ ըլլի, չոր տահաթի գաս, ռէզիլ մարտոզ ըլլիս, գեաինը անդնիս՝ պօլաքմըզ, էտիդ էօչիդ ջուր ըլլի, պօյըդ պօսըդ վեր չելլայ, ճահնամին ընդի պուճաղն էրթաս, Աստու ումմիչ կէնիմ մուխդին մըխտաճ ըլլիս, տաւշմընիս գլոխը չեկածը գլոխդ գայ, ձեռքիդ տամարը չորնայ, օճաղըդ ու պուճաղդ անդնի, Աստու կած ու կրակը վրադ թափի, ճանճ ըլլիս՝ պատը փակիս, խածոնդի հարտաթ մնաս, աչքիդ պիպիկը էլլայ, չի ուտես՝ չի խնդաս, տանդ նստիր խրտիդն էրգայ, չի վայլես, ազատութիւնը չի ժառանգես, կածկըլտաւկի գաս, խոտաւկիդ բանէ, թաթար խոմի, չօս, քըպըլը նոգի՝ մուխի վրադ, անտէրթեաչան, անտէր մնաս, տէրտրտուն տամ, պատանգըդ կարնի, պատանգըդ ըլլի քիզի, մարտէրը փարադ չելլայ, տակիս՝ ջուր տաւոզ մի չըլլի, գլոխդ ու կառախդ ուտը, գլոխդ չանգտ անդընես՝ գաւէ գաւ ընիս, տակն մարդ մէկ հատ կանուխ։

Օրինեմ, օրենեմ, օղորմիս

Էրկան տրես ըլլիս, պատկդ պագնեմ, Աստու օրնէնքը վրադ

ըլլի, ձեռքդ չորը մանես (նետես) ջուրը գայ, չիւանի էրես չի տիյաս (չի տեսնաս), օճաղդ չէն ըլլի, Աստած քիզի տակիկ նչանած մի տայ, մէկ թագով՝ մէկ պատկով ապրիս, առչմընիդ գլոխը օտիկ (ոտք) տակն ըլլի, Աստած սրտիդ մուրազը տայ, մուխանոզին մըխտաճ չըլլիս, թուրըդ կըլրուկ ըլլի, տես օր չի տիյաս, ձեռքդ կանչընայ, հալալ կաթ ծծած հանդիպիս, էրեսըդ պիտակ ըլլի, ապրիս, ղօրանաս, ծերանաս, տես պիտակ (ճերմըկի), կտնակդ գետին չի գայ, Աստած թեւիդ խուվաղ տայ, առչմընիդ էրեսը գետին քցածիլ, քէսադ (քսակ) պէրէքէթլի ըլլի, խոնավ խանջով (սեղան) առնդ դամ, Աստած սրտիդ կօրայ տայ, Աստած չպատնէրդ քիզի պահչէ էնը, պէյը (պահէ)։ Աստած քիզի տագիդ (տղդ) մուպարէդ էնը, ինէչէս գուն տագիդ կը հայիս՝ ըմպէս ալ Աստած քիզի հայի, Աստած խարխնիորուդ քանին-գործին խէրլի աջողութին տայ, Աստած պղորմի մօրդ ու պապուդ հոգուն, քարդ ու քէսդըդ տայմա ամպատկա ըլլի, գուաըդ տայմա բայ ըլլի, Աստած մաքիդ էզածը կատարը, ինչ սրտով օր (որ) գուն ինծի կը հայիս՝ Աստած ա (ու) քիզի ընպէս հայի, տատլիկդ բանուկ ըլլի։

Պայմանական բառեր եւ խօսքեր

Հեռու նատիր, կը նշանակէ խաչդ կարէ։ Վրան գնա — խծպէ։ Ծակ սուդը—կկղծ կար։ Եղ էրթանք — գոզգիր։ Վատ ի վերտաս — սպրանքը փոխէ, կկղծը տաւ։ Քաֆածքը բեր — կկղծածը տաւ։ Պիղատաս — գատաւոր։ Տանտէր—գատաւապետ։ Թաւ, խառդ, հաւ — անկոչ հիւր։ Ուտեցած — յղի։ Ուրտաւ— քրիստոնեայ հոգեւորական։ Սեւտաւոր, սեւագլուխ— (նոյնը)։ Մոզ—խլամ հոգեւորական։ Մօխի հոտը — մաքսաւոր։ Թղթած փէնճիրէ — կայր, չի նկատող, լուն ու գէշը որոշելու անընդունակ մարդ։ Նալ—մէճիտիյէ։ Ջաձ կամ ձեռք — քաւորդ մէճիտիյէ։ Մաս — գահեկան։ Կուա — վարտ (1/40 գահեկան)։ Եզա աչք—լիրա, ռակի։ Ծառդ է — չի խորուիր, Դեւրաւ չի համոզուիր։ Էվուշը— կը համոզուի։ Խոխուաը—վատնդեւրաւ է։ Շարմաղն ընկաս—կը գիջանի։ Նէրս առնել — վիրաւորուիլ, ցաւիլ, վշտանալ, քէնառիլ։ Փերդել—կոպտաբար։ Կարկուտ—Տրացնռաձգութիւն։ Կարքընճիլ — պատերազմական փող հնչեցնել։ Լազուտ—սուր։ Թմբուկ—հրացան։ Օձի լեզու — գայռոն։ Աչք — գընդակ։ Մուր—վատօդ։

Աղօթքներ

Տէրունական աղօթք—Հայր մեր երկինք=Հայր մեր որ յերկինս

Օրհնեալ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս ամէնից։ Հայր մեր յերկինս, սուրբ եղիցի անուն քո. էկեսուք արքայութիւն քո. եղիցի կամք քո, որպէս յերկինս եւ յերկրի. զհաց մեր հանապազ զոր տուր մեզ այսօր. եւ թող մեզ պարտս մեր, որպէս եւ մենք թողումք մերոց պարտապանաց. եւ մի առներ զմեզ ի փորձութիւն, այլ փրկեա զմեզ չարէն։ Զի քոյ է արքայութիւն և զօրութիւն և փառք յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։

Ձաճեի վերջը,—Հացին եսքը

Օրհնեալ Տէր մեր եւն, Հայր մեր երկինս եւն։

Հազար անգամ չափսոս քիզի, Տէր երկնաւոր Աստուած։ Դուս խէր ու պարագիտի տաս իմ հացիս։ Դուս լիացնես, Հայր Աբրահամս անգամն էնես, օղլուչաղիս հասիքը խրամիդը տաս, ճամբաս... վարազ-վասաբկովքին, ցանգ-քաղգովքին, էշտղ-կևրցնովքին, բանին-գործին խայրի յաջողութիւն տաս...։ Դուս հարաբմէի ըլլիս ֆահիր ֆահխարայքին, լսիս մի հարասիքը քաչաղնեղուն, դաւէ դաւս, կամ դաւէ դաւս մարդացող խնգճ ազգասանեղուն..., օֆ, Տէր Աստուած, դուս միզի ազատես գալըմ - գաւլումին, քնաֆիր - մահամնամբին ձևաւոյը...։

Գիշերուան աղօթք—եկեսուհ—եկեցի

Աստուած քահանայքս մեղաւոր (ևրնէք անգամ — (Աստուած քահանայ գիս զմեղաւորս)։

Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած, դուն ամէնքդ խոհու-պարագէդ ազգասիս ըս գիշեր, չար առաջնի ազգը կայրնս մեր չէմիքէն, օր գիշերս ամմիզգէ անցընինք...։ Դուս սուրբ Բարի-լուսուդ անուն արժանի էնես, տարբաց ժամուդ-պաշտամիդ լայէս էնես... դուն հատնես, գուն օղորմիս ըն խզճահարներուն։ Վալ (ով-որանք) օր կայր մի խըսիր, հա փորս չունի տակը ձգելու, հա գրան առնելու... ա՛ն խոստագ առնիմ, երկնաւոր Աստուած, ոճոխ-քանի ֆահխարանիդ իրկուանս անօթի ծորս ե պիտի պուակին ու չտրցըրնին... ընանց հատնես, ընանց օղորմիս, ընանց և բանաս Քու օղորմածնանդ դուռը, օղորմածնանդ խուրտան, Աստուած, Աստուած, էհատաջ ընանց հատնես, ասնը (յիսուց) իմ առնես-տակը, մաղս-մուղը, չօլուղս-չօճուղս ազգասիս պիշերուան հազար ու մէկ փորձանքներէն...։

Տէր դուս հանգիստ քուն առս միզի։ Դուն պահապան կայնես մեր գլխուն վրայ, որ մահամնամբին ձևաւը միզի չի դիպի... օրհնեալ Տէր մեր եւն։

Առաւօտեան աղօթք—Բարի-լո առ աղօթք

Բարի լոս, Բարի Քրիստոս Աստուած, հազար չափսոս քիզի, որ մեր վրայէն անցուցիր ըս գիշերը ու միզի աղէ-առողջ պէյեցիր։ Ընդունակ ինք Քու մինէդ (քիզնէ) օր սուրբ արևը,— արևս, արեւս, խաւրան ըլլիս սուրբ էրըսիդ,— սուրբ լուսը ցամքցուցիր մեր վրայ, օղորմածնանդ միանիս, Աստուած, օր առանց չես մատնար միզի պէս մեղաւորներդ ու օղորմածնանդ դուռը կը բանաս։

Ռամա կէնիս քիզի, երկնաւոր Աստուած, սուրբ արևս, դուս իմ մեղքիս, մեղացս թողութիւն առս... ձեռքիս, առքիս, աչքիս, մէջքիս խաւսիս առս, օր ըս օր թէչմիրկուն բանիս ու օղլուչաղիս ազատական վատաբկիս...։

Զալըմ-դաւսումին բնդանը փակիր ու Քիզի փառք առս։ Մէրիս փախարէն, խէրլի սըքիթս մի ճամբես (ապիկ չան մը), խրամէիս հագցնիս. . Զազանեղաւս աչքը էլիս ձեռքը չի հայիս...։

Օրհնեալ, կամ օյնեալ եւն, Հայր մեր եւն։

Երեկոյեան գոռճաթաղի—Բաճրոպի աղօթք

Եկեղեցւոց զանգակներդ զօզանչելու առն— կօչնըկին (կոչնակ)

Օրհնեալ էս Աստուած (ևրնէք անգամ—օրհնեալ ես Աստուած)։

Փառք Քեզ Աստուած, օր ֆահխր ֆահխարայքին ազգասիս կը ճամբես անկուսան տեղերէն։ Աստուած պէն պէն պարագիտ տայ։ Ըսօր և առանց բանի չի թողիր, ըսօր և խրամէդներս հատուցիր։ Ինձէյս ինձի հազար ու օղորմածնանդ դուռը բացիր, ըմմպէս և օղորմիր տրամ աչխըրքիս...։ Միզի առյմս կ'ապրցընես, Աստուած, ֆէխէդ, նայա նայա գաւսլինէր—վկվ գիտը (ավ գիտէ) չի կայցան, չի կըլցան (չի կրնայ) ըսօր ազգիտ մի էնիր։ Ընանց հատիր, ընանց չատս մի էրր, ընանց աստուածան ճամբը։ Տիրուհի, Տիրուհի... Փառք Քիզի էօր միզի պէքեաստար պէյեցիր ու իրկուայ կօչնըկի ձէնն ըլ լսելս լայէս էրիր... Սուրբ Աստուած, սուրբ էս ըզօր, սուրբ էս ամմս (անմահ), օղորմիս մեզ։

Օրհնեալ Տէր մեր եւն, Հայր մեր երկինս եւն։

Լ. Թ. ԳԼՈՒԽ

ՏԱՐԱԶ

Բալաբի ժողովուրդը գիշատչի թէ քաղաքացի, գեռ կը պահէ զգեստի վ ընջական իր առարկը։ Նորաթխնները կ'արհամարհէ ան, մանաւանդ եւրոպական առարկը՝ որ իրեն համար նորաթխիւն մըն է։

Տեղական չորս գլխաւոր առարկներ կան. երկուքը՝ հայկական, մէկը՝ քրդական, իսկ չորրորդը թրքական։

Եւրոպական առարկով կը հագուին, հայ ուսուցիչներէն մեծ մասը և քանի մը հատ Պալէն վրկուած պետական պաշտօնեաներ, որոնց կանոնաթիւնը չհաշուելով։

Այս չորս առարկները իրարմէ չատ որոշ առանձնաթիւններ ունին, այնպէս որ, անոնցմով կարելի կ'ըլլայ, իսկոյն, հիւսիսային հայը՝ հարաւային հայէն, և քուրդը, թուրքը, հայը իրարմէ զանազանել՝ առանց չփոթուելու։

Նախ ըսենք թէ՝ զգեստներուն նիւթը, չատ անհնչան բացառութեամբ մը, տեղական արտադրութիւն է և ոչ թէ ներածեալ ապրանք։ Կտաւը դուրսէն գնելու պէտք չունին. գիւղացիները, իրենք են որ կը մշակեն բամպակը, կը մանեն, կը հիւսեն, կը ձեւեն, կը կարեն ու կը հագուին։ Հակադնելու համար թէ մէկը զգեստի առատակով ինքնաբուխ է, առածի ձեւով կ'ըսեն. այս մարդուն հագածը «մօր մանած, պապու գործած ը»։

Գիւղացին ուրեմն, այր՝ թէ կին, գլխէն մինչեւ ոտքը, «մօր մանած, պապու գործած» կը հագնի։ Քաղաքացիները են միայն, որ ձերմակեղէնի և կնոջական առարկներու համար եւրոպական կտաւներ, ապածաններ և կերպասներ կը գործածեն։ Քաղաքացիին գրպանը դրամով լի է. մինչ գիւղացիին գրամը՝ կալը, ախոռը, այգին ու դաշտն են. յաճախ ախպուած կ'ըլլայ փոխանակութեամբ իր պէտքերը գոհացնելու. ամիսներով անոնցմէ չտեսնուած գրպաններուն անկիւնները կարելի չէ ուսը փորայ իսկ գանել։

Այրերուն հագուստները կը բաղկանան հետեւեալ մասերէն. ապխակ չապիկ մը, որ մինչեւ ծունգերը կ'երկարի, երկու քովերը մէկտեղ կարճ ձեղքերով։ Ասիկա մէկ կոճակ միայն ունի, իր օձիքին վրայ։ Թեւերու երկայնութիւնը մինչեւ դաստակը կը հասնի։ Կիներուն չապիկն ալ այսպէս է, բայց ան միշտ կապոյտ ներկուած

կ'ըլլայ, ամօթ կը համարուի երբ անոնք ապխակ չապիկ հագնին։ Այս մասին յետոյ։ Ձերմակ վարտիք մը, որ մէջքէն մինչեւ սրունակները կը ծածկէ, այն է ստաքերան և ծունգին միջին կէսը։ Ուռի խոնեղարձ մը վերին եզերքին վրայ. ասիկա անոյք մըն է որուն մէջէն խոնճան (մէջքի կապը) կ'անցուի։

Անդրավարտիքը, (չալուար՝ ըստ հիւսիսայինոց, իսկ չլուար՝ ըստ հարաւայնոց) յարմանան վարտիքին՝ ձեւով ու մեծութեամբ, կը բազկանայ՝ խոնեղարձէն, փոքուկն կամ դաստակէն և սոնակէն կամ սրտքէն։

Սոնակեղարձը՝ չլուարին վերին եզերքն է, որ մէկուկէս սանթիմէթը լայնութեամբ երիզի մը պէս, ինք իր վրայ չրջուելով կարուած է, և կը ձեւացնէ անոյք մը, ուրկէ խոնճան, (մէջքի կապը) կ'անցուի։ Շալուարին եռանի մասը, համաչափօրէն իրարու վրայ դարձած չատ մը փոթիկ, գաւակը կամ բարձերը վայելչօրէն ծածկելով մինչեւ սրտքները (փաչա) կ'իջնան, և հան փոթիկուկ կայտ մը կելով մինչեւ սրտքները (փաչա) կ'իջնան, և հան փոթիկուկ կայտ մը կելով մինչեւ սրտքները կը կազմին։ Քալելու ատեն այդ կայտը, ալ ու ձախ սրունքներուն կը կպչնուի։ Այս փոթիկուկ կայտը դաստակով սրունքներուն մէջէն վեր կը բարձրանայ և առջեւի մասը ծածկելով կը հասնի խոնճան։ Դարձը։ երկու քովերը բնաւ փոթ չեն թողուր՝ հագնելու ատեն, ասիկա ձիծաղելի կ'ըլլայ։ Շալուարին ստորին մասը կը պատահի որ փոթուռ չունենայ, կամ՝ ատանց փոթիկուկ վերջանայ, այն ատեն, սարսմասը կամ նաստակին առանձին քսանկիւն պատառով մը դոցուած կ'ըլլայ, ասիկա դաստակ կը կոչուի։ Քուրդերուն հագած չալուարները միշտ այսպէս կ'ըլլան, ինչպէս նաեւ հայ կիներուն վարտիքները։

Իսկ ատամը երկու կողմերը ձգուած այն լայն անոյքերն են, ուրկէ սրունքները կ'անցնին։

Հիւսիսայիններուն չալուարին փոթուռը մինչեւ սրտքները կը հասնին, իսկ հարաւայիններունը՝ ընդհանրապէս մինչեւ ծնգամէջը (ծունկին հակառակ կողմի մասը) կը վերջանայ, այն է սրտքէն վեր։ Այս վերջինին փոթուռն ալ ատեար չէ և երբեմն իսկ պարզ դաստակ մըն է, որ կը ծածկէ յատակը։

Մանուկներուն հագած անդրավարտիքը ձեւով չի տարբերիր չալուարէն։ Ասիկա բոլորպայ կ'անուանուի։ Իսկ կիներուն հագածը, որուն ատեամասը խաս է (գանատեար բոլորպան, գաստակաւորը է

անկարելի է, անպատճառ կը համարուի, և ամբողջ գաւառին մէջ ծաղր ու ծանակի առարկայ կը դառնայ։

Շատուն ալ պէտք է որ կապոտոյն բլլայ։ Սպիտակ կը հագնին անթացառապէս բոլոր քաղաքները, և բացառապէս չքաւորներ կամ դաշտի աշխատաւթեամբ պարապողներ միայն։ Ուխտագնացութիւններու, հանդիսական օրերու և բացառիկ ուրիշ պարագաներու համար հարկաւոր պէտք է որ կապոյտ չալուար հագնին։ Լեռնականները ձմեռնային եղանակին մէջ, մազէ կամ բրդէ հիւսուած չալուար կը հագնին։

Ռուճը կարճ պարանոցով գաւաթան է, որ կ'ըլլայ եղանակին համեմատ թանձր կամ նուրբ հիւսուած, մերթ զարդարուն և գեղեցկահիւս։ Կայ նաեւ զանկապանը, որ պարզ բրդահիւս պարանոց մըն է և կը ծածկէ ամբողջ պրտքը, այսինքն՝ ականի երեսէն մինչեւ ծոծրակը։ Զանկապանին տակ կ'բանն անուն։

Զարոխը կամ արխալը՝ տեւմ կամ խազախորդուած կտիէ չինուած մուճակ մըն է։ Եաեւի մասը բոլորակ կտրուած, իսկ առջեւի մասը՝ ուղղանկիւն։ Այս կտիէն ամբողջ եզերքը, իրարմէ հազիւ մէկական սանթիմէթր հեռու ծակեր բացուած են։ Ուղղանկիւն կտրի երկու ծայր ընդելով եզերքները իրարու հետ արխալով կը կարին (արխալ, կտիէ պատառն), ասիկա չորսթին ինքն է։ Բիլէն սկսելով երկու կողմերը ծակերէն վոխադակի եաեւէն ու առջեւէն արխալը անցնելով կը հասնին մինչեւ կրտնկը, երբ երկու կողմի արխալները իրարու հանդիպին, այն ատեն կը պրկին զանոնք և՝ եզերքները վոխելով կտիէն կը դոգաւորեն։ Մէջտեղը կամրջակի պէս մնկ եզերքէն միւս եզերքը արխալ մ'ալ կ'անցնեն, ասիկա պէտքին համեմատ կը պրկուի կամ կը թուլցնայ. և կամ կրտնկին կապուած երկու արխալները ականի վէգերուն վրայէն դարձնելով կը բերեն ականի առջեւի կողմը և հոն կը հանգուցեն (հանգոյց կ'ընեն)։ Թէ՛ սա և թէ՛ միւսը քալելու ատեն չեն թողուր որ չորսթը ականէն ելնէ։

Հիմա կտիէ չինուած չորսթները ամառնային եղանակին չեն յարմարիր, որովհետեւ չափազանց կը կոթթռանան և ականը կը սեղմեն, մինչ խազախորդուած կտիէ չինուածները միշտ իրենց կակղութիւնը կը պահեն։ Չարխները եթէ ծակին, արխալով կը կարկանեն՝ կտիէ կարկատանով գոգելով բացուածքը։

Կայ նաեւ եմենին, հանդիսաւոր օրերու համար։ Քաղաքացի կօչկորը (կօչկակարը) կը կարէ զայն եւրոպական կարմիր երեսնելով մերթ սեւ ալ կ'ըլլան։ Բիլը սրածայր է ու քիչ մը վեր դարձած, կրտնկ չունի, յատակը ամբողջովին տերթ հաստատ է։

Յիշենք, այս առիթով, զաւարճալիք մը։

Գիւղացին քաղաքացիէն երբ կօչիկ պիտի գնէ, կօչկորը ինչ

է որ ատար համար կ'ընտրէ զայդ մը ըսելու կօչիկ, և կը ներկայացնէ անոր։

Գիւղացին կը հարցնէ «ըսպկա՞ս, ըս եմէնիդ գիմացկո՞ւն է»։

Կօչկորը կը պատասխանէ, հը՛, ծո՛, գիւղացի, չատ գիմացկուն է, կալէ կ'ալ կ'երթայ (կը գիմանայ)։ «Կալէ կալ երթալ գիւղական ոճ մըն է որ կը նշանակէ մէկ տարի, կամ մէկ ամառէն մինչեւ յաջորդ ամառը։ Կը նշանակէ նաեւ մէկ կալատելիէն միւս կալատելին, հազիւ 5–10 քայլ հեռաւորութեամբ իրարմէ բաժնուած...։

Այս կերպով քաղաքացին արամազրէն գիւղացիին պարզմտութիւնը կը փորձէ...։

Քալաքացիները ընդհանրապէս եմէնի կը հագնին. կան քաղաքացիներ և գիւղացիներ ալ որոնք կօչիկ (գռնատարայ) կը հագնին։

Իսկ քահանաները կարմիր երեսնելով եմէնի չեն հագնիր, այլ սեւ կամ թխագոյն կ'ըլլան անոնց կօչիկները։

Զաուիկը եմէնիին նման է, միայն կարմրագոյն երեսնելով, ասիկա ունի երկաթեայ կրտնկ մը, որ չաուիկին կրտնկին կը գամուի և երեք ցցուած քիներ ունի 1–1 1/2 սանթիմէթր բարձրութեամբ, ասոնք կը ցցուած քիները կ'անուանուին։ Զաուիկը կիներու կօչիկն է, կայ նաեւ կա ճալչա կ'անուանուին։ Զաուիկը կիներու կօչիկն է, կայ նաեւ կա ճալչա կ'անուանուին։ Մնացածը, որ կակուղ քեմոխաէ կը կարուի, առանց պարանոցի։ Մնացածը, որ կակուղ քեմոխաէ կը կարուի, առանց պարանոցի։ Ծոկրնկները իրենց գուլպային վրայ կը հագնին, ատն մէջ, իսկ տուրնկները իրենց գուլպային վրայ կը հագնին, ատն մէջ, իսկ տուրնկները դուրս, ատոնց վրայ իրենց կօչիկները կը հագնին։ նէն դուրս, ատոնց վրայ իրենց կօչիկները կը հագնին։

Հաղաթաթը յատուկ է մարդն եկեղեցւոյ մէջ հագնելու։ Հաղաթաթը յատուկ է մարդն եկեղեցւոյ մէջ հագնելու։

Շապիկին վրայ, ոյրերը, կը հագնին անթեւ բաճկոն մը, զոր տեղացիները եւրոպական կ'անուանանին։ Երկին առջեւի երկու եզերքները, տեղացիները եւրոպական կ'անուանանին։ Երկին առջեւի երկու եզերքները, ոճիքին ծայրերէն սկսելով մինչեւ առոյին ծայրը, խոռ կոճակներու և օղակներու երկու չորքեր կը ծածկեն, և հագնելու ատեն այդ երկու չորքեր կը ծածկեն, և հագնելու ատեն այդ բոլոր կոճակներն ալ կը կոճկեն։ բոլոր կոճակներն ալ կը կոճկեն։

Կոճակները՝ գիւղացի հարսները կամ աղջիկները կը չինեն. առանք քուրջի կտորներէ փոքրիկ գնդիկներ կը չինեն, առնց մանր

բուն անցքին մեծութիւնը կոճակին մեծութեան կը յարմարցնեն։

Այս կերպով պատրաստուած թէ օղակը եւ թէ կոճակը սարքելու կը դիմանան, այնքան որքան կաուէ զգեստը, յաճախ նոյնիսկ անկէ աւելի։

Ելակին երկայնութիւնը՝ մինչեւ մէջքը կը հասնի եւ սարին եզերքները կ՚ամփոփուին չալուարին խոնճեզարձին տակ։ Սարը օձիքը, զինուորական համազգեստներու վերարկուներուն օձիքին պէս, մէկ անգամէրը բարձրութեամբ պատռոտը կը պահէ, եւ մանաւանդ աւելցագործութեամբ մը զարդարուն կ՚ըլլայ։

Ելակին վրայ կը հագնին զոլաւոնը։ Անիկա կը բաղկանայ երեակ մը, որ չրջակայ գաւառներու սրատգրութիւնը կ՚ըլլայ ընդհանրապէս։ Սեւ գծաւոր է, եւ սատաէ, որ անզգական ապխտակ կաուէ կ՚ըլլայ։ Սարը երկայնութիւնն ալ ելակին չափ կ՚ըլլայ, կամ հազիւ քանի մը սանդիմ անկէ երկայն։ Կ՚ամփոփուի խոնճեզարձին տակը։

Զոլաւոնին երկու լանջեզրերը, ինչպէս նաեւ օձիքին եզերքը, մետաքսեայ կամ սովորական ու կապոյտ ներկուած զոյգ մը խայթոնով վայելչօրէն եզերուած կ՚ըլլան։

Հագնելու ատեն սարը մէկ եզերքը չետնով մը կը կապուի միւսին լանջամասին սատաէին կարուած չուռնին, իսկ միւս եզերքով կը ծածկուին սատջինին կրծամասը։ այնպէս որ, պատռոտչէն սկսեալ մինչեւ սարնքները անկիւնաձեւ բացուածք մը կը մնայ, ուրկէ կը տեսնուին ելակին կոճակներուն վերէն վար երկարող չարքին կէսը։ Անիկա վայելչութիւն կուտայ կուրծքին։

Գօտին՝ չուրջ երկու մէթր երկայնութիւն եւ 30–35 սանդիմէթր լայնութիւն կ՚ունենայ։ Պատռտ մըն է բրդէ կամ բամպակէ հիւսուած։ Բրգահիւս գօտին կ՚ըլլայ գունաւոր, իսկ բամպակէ հիւսուածը կապոյտ ներկուած կամ սպիտակ կ՚ըլլայ։ Սպիտակ գօտին քրդական կիրառութիւն ունի, ազգային գիւղացիներն ալ զայն հարկադրուած կը գործածեն։

Գօտին կապելէ առաջ երեք ծալք կ՚ընեն, կամ երկու ծալք։ այս կերպով անոր 10–15 սանդիմէթր լայնութիւն տալէ յետոյ մէջքերնին կը կապեն, այնպէս որ չալուարին խոնճեզարձը ամբողջովին անհետանալի մնայ։ Պատահի որ անոր մէկ մասը միայն գօտիէն դուրս մնացած ըլլայ, սովորութենէ կամ պատշաճութենէ դուրս բան մը կը համարուի, հետեւաբար ծիծաղելի կ՚ըլլայ։ այդպիսի մէկը թափթփած մարդու կարգը կը դասեն։

Գօտին մէթր կ՚ըլլայ արժէքաւոր ցխիէ (չալ) որ անդունդ վրայ չարտադրուիր։ Նեղածեալ օտար ապրանք է։ Ընդհանրապէս պարս-

կական ճարտարարուեստի գործ, եւ կը գնուի Կարնոյ առեւտրական հրապարակէն։

Վերջապէս, զոլաւոնի վրայ կը հագնին սալթայ։ Անիկա թեւով կարճ վերարկու մըն է, եւ իր երկայնութիւնը ելակին չափ է։ կը ծածկէ թիկունքէն մինչեւ գօտին, այնպէս որ գօտին կը մնայ անոր սարին եզերքին տակ։ Կրծեզրերը, օձիքին եւ սարին եզերքները, ամբողջովին կապոյտ ներկուած խայթոնով եզերուած պէտք է որ ըլլան, եթէ սալթան կապոյտ ներկուած կաուով չնուած է, իսկ եթէ կապոյտ սուրիով չնուած է, խայթոնը մետաքսեայ կ՚ըլլայ նոյն գոյնը կ՚ունենայ։ Օձիքը 1 1/2 սանդիմէթր բարձրութիւն ունի, եւ ճարտարօրէն ձեւուած ու կարուած կ՚ըլլայ։

Գլխարկը կ՚ըլլայ գառակ մը կամ թաղիքէ գլխանոց մը կամ ֆէս։

Գառակը, հասակալ կանի ձեւով, սանդռապրծուած գլխանոց մըն է։ Քաւակուան ծակերով, եւ քաւակուան լիցքերով համազրուած զարդեր ունի, ընդհանրապէս երկկողմնազոյգ եւսանկիւններու ձեւով, որոնց սարին խարխիններէն իրարու միացած չրջանակի մը վրայ դէպի վեր ցցուած համաչափ եւ համազիր բուրգերու չարք մը կը ձեւացնեն։ Այս չարքերը կ՚ըլլան երկու կամ երեք։ Կրնայ ըլլալ որ սանդռապրծութեան յարմարող երկրաչափական ուրիշ կանոնաւոր ձեւեր ալ խուզեն այս բրդաձեւ զարդերուն։ Սակայն գործածական ընդհանուր ձեւը սատջինն է։

Այս գլխարկը կը գործածեն մանուկներ, պատանիներ եւ երիտասարդներ, որոնք վրան գունաւոր եզամա մ՚ալ կը փաթթեն երբեմն, իսկ սարէցիները ֆէս կամ թաղիքէ գլխանոց կը գործածեն միշտ վրան եզամա մը փաթթելով։

Քահանաները՝ վրան սեւ եզամայ փաթթուած թաղիքէ գլխարկ կը գործածեն՝ աչխատութեան ատեն, իսկ ուրիշ ատեն՝ փակոց։

Լեռնաբնակ հայերը, քուրդերու հետ յարաբերութիւն մէջ գտնուելով, սարսռալ եւ հագուելու ձեւով չատ կը նմանին անոնց։ Նուիրեալ հայուն միտքը պիտի ըլլար ըսել թէ իրենց վաղնջական սարթիւրեան սովի ձիշդ

հանկնալ նայն այդ գլխարկը կրող քաղաքին տարիքը։ Իսկ գլխարկին գագաթին վրայ, չռաներ, ալէհանկէր, վառնգներէ, վնասակար առարկաներու խայթուածներէ, և գիշատիչ գազաններու յարձակումներէն զերծ մնալու համար յատկացնելիք կարեն։

Կիներուն գլուխը ծածկող հագուստեղէնները հետաքրքրական կը բազկանան. գոակէ մը որուն տարիքին հարցը՝ հազմանելի ոլորուած շրջանակ մը կը փաթթուի։ Այս շրջակապը տիկնայ կ'անուանուին։ Տիկնային վրայ կը ձգուի բարակ ու թափանցիկ մանի կապոյտ գոյնով շղարշ մը, որ կը ծածկէ հինգ գլուխը, մինչեւ ուքերը, բերանը, եթէ մանկամարդ կամ նոր ամուսնացած է։ Այս շերտը լայնակ կ'անուանուի։ Կինը եթէ տարեց է՝ կամ հասուն հասակի մէջ, լայնակը մինչեւ ծնոտները կը ծածկէ. քիթը, աչքերը, ուքերը, բերանը բաց կը մնան։

Անոնց գոտին նրբահիւս և գեղեցիկ ցփոխ կը բազկանայ, զոյն իրենց մէջքը կը կապեն, եռեւի մասին եռանկիւն ձեւ մը տալով։ Գոտիին այս եռանկիւն մասը վայելչօրէն կը ծածկէ գեղակոները։ Գոտիին վրայ կը կապեն գոգնոցը որ պարունակէն մինչեւ ծունգերէն վար կ'երկարի, տարբերէն 10–20 սանտիմէթր միասին վար մնալով։ Գոգնոցին մէջքին վրայ կը կարաւի երկայն, երիզաձեւ նոպր։ Ամսիկ քարակ և գեղեցիկ բրգեայ թելերով կը հիւսուին, չորս կողմէն մէթր երկայնութեամբ, և 3 1/5 սանտիմէթր լայնութեամբ երիզ մըն է։ Երկու գործուած մէջքին չորսը փաթթուելէն յետոյ, երիզի ճիւղերը իրարու վրայ կը հասաւանին փոքրիկ կեռով մը, ձախ կողմը, և ծայրերը կ'երկարին մինչեւ ծունգերէն վար։

Նոր հարսերը, ձմեռնային եղանակին մէջ, մանաւանդ կիրակի և տօնական օրերը, իրենց վրայ կը կրեն մեծ առատ մը, երկայն, նուրբ, որուն երկու ծայրերը մինչեւ իրենց ոտքերը, ծածկելով թիկունքը, գլուխը մինչեւ ծունգը։ Ասոր ալ քողք անունը կուտան։

Կիներուն չապիկները կապոյտ ներկուած պէտք է ըլլան. ան կ'ուզենայ կէսկիսուած պատկերներ, իր տարբեր եղերքներուն վրայ չուրջանակի, ինչպէս նաեւ թեւերուն ծայրերը, որոնք երկար կ'ըլլան, և գոտակին չորսը գործելով, փոքրիկ կեռով մը կը հանգրիճուին։ Այդ կեռը զարդասեղի դերը կը կատարէ և կ'ըլլայ ընդհանրապէս արծաթէ։

Այս չապիկները կուսակալման չապիկ կը կոչուին (տես բառարանը, կուսակալ)։

Հարսներուն վերարկուն, ֆուրդիման անուամբ, կ'ըլլայ մետաքսահիւս ընաիր կերպասէն, որ զոյն մըն է, ուսերէն մինչեւ ոտքերուն երեսը կ'երկարի։ Ասոր վրայ ուրիշ վերարկու չեն հագներ։

Հասարակ պարագան, խոսք ըսած գոյ գոյն գիծեր ունեցող կտաւով կը չինուի, չրջկլորը ամրակռուի խայթոցով եղերուած։ Կնոջական գերեզման տարբերութիւն չունի այրերու գերեզմէն, միայն սովորաբար անոնք կը հագնին ամէնէն նոր հիւսուած տեսակները, որոնք մերթ, կլնան մրգիլ ճարտարապետական գեղանկարներուն հետ նրբաքանդակութեամբ ու ծալիկներու գեղեցկաձեւութեամբ, և կը գերազանցէ մանաւանդ՝ իր տակաւնաքանդութեամբը. ընաիր գերեզման հիւսուած այսպիսի գերեզման մը կլնայ մէկ տարի անընդհատ աշխատելով։

Գերեզման երբ կը ծակի գործածութեամբ կամ ուրիշ պատճառով մը, բացուած ծակը հիանալով կը գոյնի, այս գործողութիւնը լեցնել, գերեզման լեցնել կը կոչուի։

Ծանօթ.— Այս լուսանկարներով ներկայացուած տարազները ճշգրտին համապատասխան չեն հիւսիսցոց տարազին, երիտասարդը որ հագած է սպիտակ տարազը, կը ներկայացնէ քրիստոնեը կամ լուսնականը. իսկ միւս՝ սեւ զգեստները առաւելապէս կը նմանին քաղաքացիներու զգեստներուն. մանաւանդ չալուարը, որուն փութուք ստելի բարձր կը մնայ. քաղաքացիները աշխատութեան միջոցին, իրենց շուկաներուն մէջ այդպէս կը հագուին։ Իսկ գլխանոցը բոլորովին քաղքինի է։

Գերեզման կնոջական զգեստներուն, նախ՝ գոգնոցը, որ պարանոցէն սկսեալ պիտի երկարէր մինչեւ ոտքները, կը պակսի։ Սակայն գոտկանը պէտք է որ ստելի երկար ըլլայ. ճոպը կը պակսի։

Այս տարազներուն մէջ գեղջկական քիչ բան կայ։

Գերեզման գերեզմանին, զոր բուռն կ'անուանեն, տակաւ ձմեռնային գերեզմանին ձեւը և հիւսուածքը կը ներկայացնէ իր գործիքները։ Ձմեռնային գերեզմանները հասարակ գերձանկերով կը հիւսուին և են՝ թանձր ու կոշտ. մինչ ամառնայիններուը նրբահիւս և ճաշակաւոր կ'ըլլան ընդհանրապէս, մանաւանդ երբ բրգեայ գերձանով հիւսուած ըլլան։

Այս տարազները ձեռք բերել յաջողցայ 1931ին երբ Պէյրութ հանդիսացայ օգտագործութեան տակիմով. հոն, տարագիրներէն պ. Բարսամ Ռուկիէնան սիրայօժար յանձն առաւ օգնել ինծի գժուարութեամբ հայթայթելով զանոնք. հագուստը նոյն ինքն այդ երիտասարդն է, իսկ կինը՝ Տիկին Խաչատուհն. կլնայ ուրիշին ընտրեցողը մտածել թէ՝ այդ զգեստները բուռն իսկ իրենց վրայ ձեւաւորուած ու պատրաստուած զգեստներ չեն. այս պատճառաւ կարելի չէ

որ պատկերներու վրայ գլուխ մը կարենայ տարազներուն փայելչութեան մասին յստակ գաղափար մը կազմել։

Կօշիկներն ալ տարբեր են, ինչպէս կը տեսնուի, ի հարկէ տարագրութեան տասն և վեց տարիներէն յետոյ Պէյրութի մէջ կարելի չէր պալուցիներու հագած կօշիկներուն նմանը գտնել։

Գուլպայի առջեւի երեսը

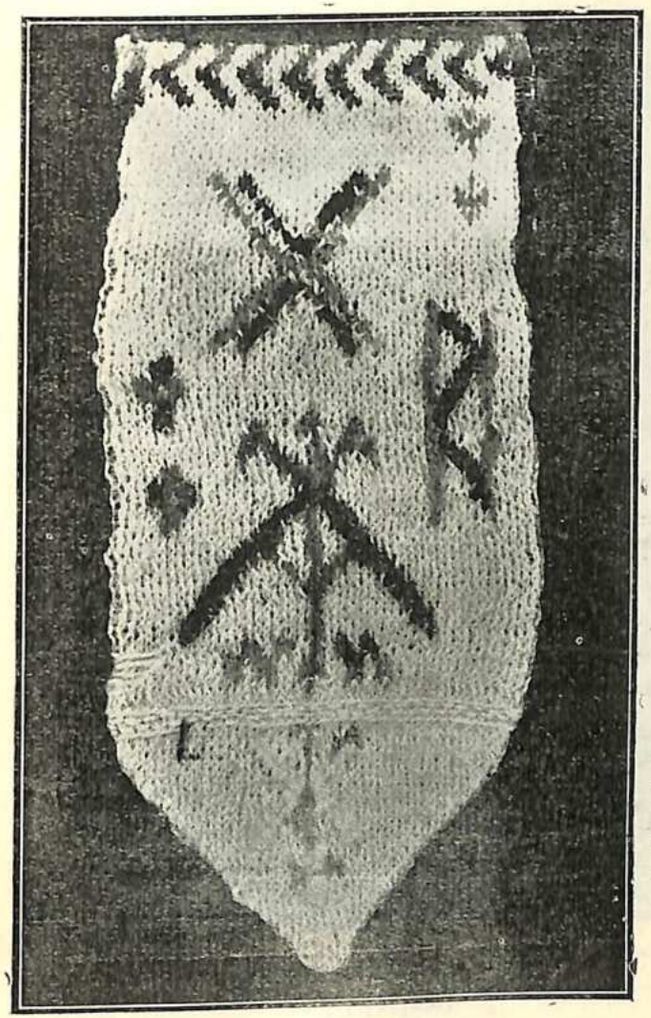

Գուլպայի ետեւի երեսը

Լեռնականներու տարազը
(Նրգա յան)

Հնոջա՛ … րզ տարազ զոր կը հագ
… խատուրեան միջոցին

Արական տարազ զոր կը հագնին աշխատութեան միջոցին։

Հարսնութեան տարազ

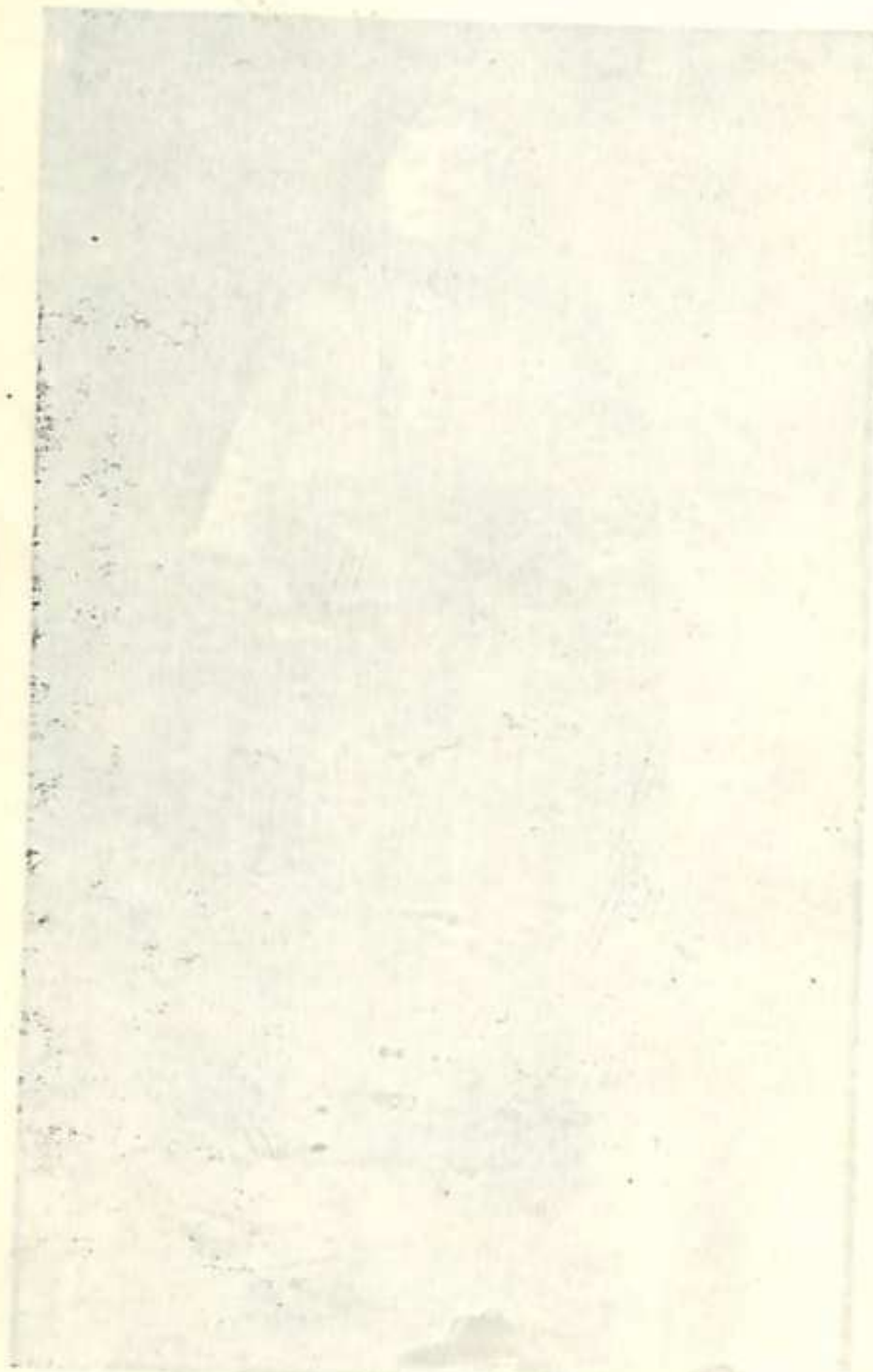

ԳԵՂԱԿԱՆ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆԻՒՆՆԵՐ

ԱՐՏԵՐ ԵՒ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ

Ագրըններ
Ջիթախ
Փըշմըջեր
Վերի Կալեր
Կալկըններ
Քարտակ
Երկան (երկայն) Լարեր
Ջրնուտ
Լարեր
Ադօթկամ
Ջըւեր
Քարըըկներ
Ճախին
Մնուշներ
Քարկըններ
Բաղդխար
Սեւհատի

Ակնիք
Քասղրիր
Վարդաղբրիկ
Խլաղբիր
Սեւակ
Բռնչիներ
Սըրկընուց
Սալուքար
Օձկընի
Մամխենուտ
Քարաղբիր
Թռնիր
Բարանձոր
Սիղուտ
Սիղուտնի
Խուռչ
Խուռչնի

ՄԱԿԱՆՈՒՆՆԵՐ

Մանուկանց
Մելիքենց
Մխանց
Գիղոենց
Խաչիկանց
Նարօենց

Միքայենց
Մրանեանց
Թզայենց
Սահականց
Տէրաըրանց
Զարգարենց

ԱՅՐ ՄԱՐԴՈՑ ԿՐՃԱՏՈՒԱԾ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Արթայ, Արութ—Յարութիւն
Գալոյ, Գիգոյ—Գրիգոր

Սրգոյ—Սարգիս
Պօղոյ—Պօղոս

Կրպոյ—Կարապետ
Օճոյ, Օհան—Յովհաննէս
Մրկոյ—Մարկոս
Մրտոյ, Մարտիկ—Մարտիրոս
Ռըբոյ—Ռուբէն
Խչոյ, Խաչիկ—Խաչատուր
Առքոյ—Առաքել
Տոնոյ, Տոնիկ—Տոնապետ
Կուրղոյ, Կուրղիկ—Կիւրեղ
Գեւոյ—Գէորգ
Մչոյ—Մկրտիչ
Թորոյ—Թորոս
Դուլոյ—Դաւիթ
Կիկոյ, Կոկոյ—Կիրակոս
Աստոյ, Աստուր—Աստուածատուր
Խոփոյ, Խոսփ—Յովսէփ
Ակոյ, Էկոբ—Յակոբ
Սուգոյ—Սուքիաս
Մուսեղ—Մուշեղ

ԿԱՆԱՆՑ ԿՐՃԱՏՈՒԱԾ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Եղսոյ, Եղսո—Եղիսաբեթ
Ճուփար—Գոհար
Մրոյ—Մարիամ
Էթոյ—Եթեր
Զնոյ—Զանիկ
Զառոյ—Զառիկ
Սաոյ, Սաթիկ—Սառրա
Սրբիկ—Սրբուհի
Մաքոյ, Մաքիկ—Մաքրուհի
Օղսոյ—Յուղիտ
Մարան—Մարինա
Վարդոյ, Վարդիկ—Վարդուհի
Զըրթոյ—Զարդար
Աննիկ, Աննոյ—Աննա
Շամն—Շահէնա
Շուշոյ—Շուշան
Օղիկ—Իւղաբեր
Օսկոյ—Ոսկուհի
Զէմպիլ—Զապէլ
Թուրոյ—Թուրվանդա
Հըփոյ—Հռիփսիմէ

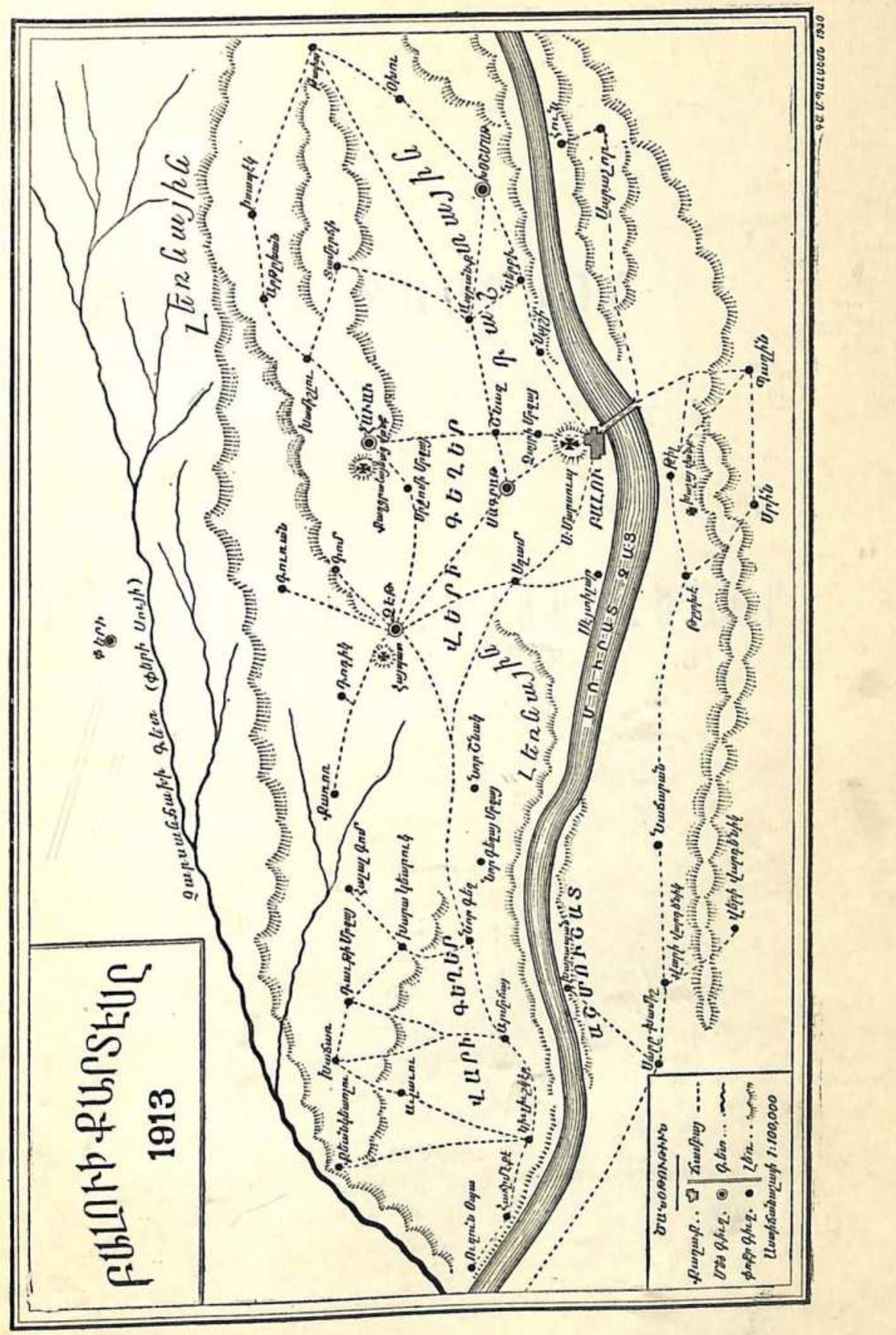

ԲԱԼՈՒԻ ԲԱՐԲԱՌԸ

□□□□□□

ԲԱՌԵՐ, ՈՃԵՐ ԵՒ ԱՍԱՑՈՒԱԾՆԵՐ

ԲԱԼՈՒԻ ԲԱՐԲԱՌԸ

ԲԱՌԵՐ, ՈՃԵՐ ԵՒ ԱՍԱՑՈՒԱԾՆԵՐ

Ա.

Ա. *Բալուի բարբառին մէջ, այն ձայնաւորը՝ հնչական երկու արժէքներով կը գործածուի․ իբրեւ պարզ ձայնաւոր, եւ՝ իբրեւ բաղադրեալ ձայնաւոր։ Իբրեւ պարզ ձայնաւոր, կուտայ այն հնչումը, որ ծանօթ է գրական արդի լեզուին մէջ․ իսկ, իբրեւ բաղադրեալ ձայնաւոր՝ Է եւ Ա տառերուն միացեալ հնչումը կ'արտայայտէ, մանաւանդ՝ Կ, Գ եւ Ք տառերէն անմիջապէս յետոյ։*

Արածանիի աջափնեայ գիւղացիներ իբրեւ պարզ ձայնաւոր կը հնչեն, իսկ ձախափնեայ գիւղացիներ, մանաւանդ լեռնականներ, քաղաքացիներէն ալ շատեր միասին առնելով, իբրեւ բաղադրեալ ձայնաւոր կը գործածեն։

Օրինակ․ Աջափնեաններ կ'ըսեն․ կուգամ, կ'ըսեմ, կ'երթամ։

Ձախափնեաններ՝ կիգեամ (կուգեամ), կ'եասեմ, կ'երթեամ։

Ա. Ա՛. *Միատառ բառ մըն է աս, որ, մերթ շեշտեալ, եւ մերթ առանց շեշտի, բայերու հետ կը գործածուի, անոնց՝ ներկայ եւ կատարեալ ժամանակներուն յաջորդելով։ Անոնց կուտայ արաշ կամ մերձաւոր ժամանակի մը իմաստը։ Գուցէ՝* ահա, ահաւասիկ *մակբայներուն կրճատուած մէկ մնացորդն է։*

Օրինակ․ Կը գրե՛մ ա, գրեցի՛ ա, կ'երթա՛մ ա, կը խօսի՛մ ա․ կը գրե՛մ կոր, գրեցի՛ ահա, կ'երթամ կոր, կը խօսի՛մ կոր, նշանակութեամբ։

Երբեմն, նոյն ժամանակներէն առաջ կը դրուի, եւ Հ տառին յաւելումովը աճում մը կ'ունենայ, եւ կ'ըլլայ՝ ՀԱ՛։ Օրինակ․ Հա՛ կուգամ, հա՛ եկայ, հա գրեցի։ Ահա կուգամ, կուգամ

կոր, հիմա պիտի գամ, հիմա պիտի գրեմ: Անցեալ կատարեալը, մերձաւոր ապառնիի փոխած է (1):

Աբար. 1. Ագռաւ, մեծ եղջայր: Յարգական բառ մը, զոր փոքրերը կը գործածեն, երբ իրենցմէ մեծերուն խօսք ուղղեն, կամ անոնց մասին խօսին: Կըռպռպար=Կարապետ ագռաւ, Մըլքոպար=Մելքոն ագռաւ: կը համապատասխանէ նաեւ Թուրքերէն ալա բառին: 2. կը գործածուի նաեւ հայրիկ բառին տակ: Օրինակ. Աբա՛ր, լինի գիրք մի առ=Հայրիկ լինի գիրք մը առ:

Հոլովում աբոր, Աբոր մինէ, Աբոր հետ, Սըրգաբոր, Սըրգաբոր մինէ, Սըրգաբոր հետ=Սարգիս աբոր, Սարգիս աբորմէ, Սարգիս աբոր հետ:

Ագռամէջ. մէջի. մէջէ: Սառոյն արտայայտին՝ արուեստներուն հետ միացած տեղը. երանգ:

Ագուգայ. Ագռգի, ագռգէ, յոգ. ագռգանի, ագռգանու, ագռգանէրէ: Տան արտաքին պատին առջեւը մանուածոյ թոզաւած անցք, ուրկէ բակին ջուրերը դուրս կը հոսին:

Ագը. Ոսոգիտնակութեան գործիք մը, որ՝ ակէջները, հիւսելու միջոցին, երկու մասերու կը վերածէ, մաքոքին անցք տալու համար:

Աթար. Աթարի, յոգ. աթարնի, աթարնու: Կամ՝ աթարներ, աթարներու: Ախտաներու յատակը ծածկող սալաքարերու ձեւով կարծրացած քակոր, որ կը կազմուի կենդանիներէ կախկռտուած թրիքի մնացորդներէ՝ յարդի, հողի և գանազան նիւթերու հետ խառնուած: Աւելի հազուադիւտօրէն իբրեւ վառելանիւթ կը գործածուի՝ միայն հողէ ամաններու թրծելու համար:

Ալալանկ. լընկի, է: Գիւղերու մէջ, ոռոգմանց ջուրերու՝ պարբերական համոյնացում: Մանաւորապէս գարնան ու ամրան եղանակներուն, ամիսը՝ երկու կամ առ աւելն երեք անգամ միայն, հազուադէպ, կամ ոչ-երկրագործ գիւղացիներ՝ իրենց ածուները կամ բանջարանոցները ոռոգելու համար, գիւղին բոլոր ջուրերէն օգտուելու իրաւունք ունին: Ուրիշ օրեր, երկրագործ գիւղացիները միայն իրաւունք կ'ունենան, օրերու կարգով, ջուրերը իրենց միջեւ բաժնելու՝ արտերը և ծառատունկները ոռոգելու համար:

Ծանօթ.— Ոչ-երկրագործ գիւղացիներն ալ, թէեւ արտեր չունին, բայց կ'ունենան ընդհանրապէս այգիներ և ծառատունկներ, որոնց մէջ ածուներ չհնարելով բանջարեղէն կը մշակեն:

— Ալալընկի օր. «Քա օր ալալընկի օ'ր ը» այսօր ալալանկի օր է կ'ըսեն: Գիւղերու ձեռակոչման կարգին սահմանուած օրեր, ուր, ոչ-երկրագործ գիւղացիներ միայն արտաքնութիւն կ'ունենան գիւղին բոլոր ջուրերը իրենց միջեւ բաժնելու՝ ոռոգումներ ընելու համար: Ալալանկի օրերը միշտ գրեթէ կիրակի օրերուն կը զուգադիպին:

Ալեվլայ. Կազանդ, կազանդի օր, տարեցոյց առաջին օրուան նախընթաց իրիկունը:

Ալիր. ի. է: Ալիւր:

Ալոճ. Վայրի պտուղ մը՝ կաղինի մեծութեամբ, գեղնագոյն, և կլոր, որուն մեծագոյն մասը կը կազմուի՝ զոյգ մը կորիզ:

Ալոճենի. Ալոճի ծառ՝ որ լեռներու, և լեռնային այգիներու ցանկերուն մէջ կ'աճի, անջրդի գետիններու վրայ:

Ալվա. Դարձեալ, նորէն: Ալվա էկան գարնայ էրկան օրերը,

Ալվէ. Նոյն, ալիս: Առնիմ եարս, էլլամ կանանչ լեռները....

Ալրտուճ. տան, տուճէ: 1. Ջրաղացքին երկրորդ յարկը. տարբեր յարկին մէջ են երկանաքարերը, և հոն է որ արմաւիքը ալիւրի կը վերածուի: 2. Երկանաքարերուն առջեւ չհնուած՝ 70-100 սանդիմէթր երկայն և 50-60 սանդիմէթր լայն ու հոյնքան խոր փոս մը, ուր կը հաւաքուի երկանաքարին տակէն ցայտող ալիւրը:

Ալֆ. քու, քեր: Զար ոգիներ, որոնք մարդկերը, մանաւորապէս գիւղ չմկրտուած յոյր երեխաներուն կը փոխեն, ա՛ւ անոնց տեղ կը դնեն, ճղազած, հիւանդոտ երեխաներ:

— Ալֆու փոխած. Դեղնած, ճղազած, վախ, հիւանդոտ մարդ, երեխայ:

Ածան. Հաւ որ հաւկիթ ածելու չրջանին մէջ կը գտնուի:

Առած.— Ածան հաւը գարգըճան կ'ըլլի: Այդիանք տուռդը չուտ ակնկալութիւններ կ'ունենայ ուրիշներէն:

Ածիլ. ն. ը. կ'ածիմ, ես ը ածեցի ցիր եց, հաւկիթ տալ, հաւազ-

(1) Այս մասնիկը կամ բառը, տարբեր եղանակաւորութիւններով, բայց գրեթէ նոյն իմաստով կամ զօրութեամբ՝ ուրիշ գաւառական բարբառներու մէջ ալ կը գործածուի:

Արարկիրի բարբառին մէջ.			կը գրե՛մ կը, կ'երթա՛մ կը, կ'առնե՛մ կը:
Զմշկածագի	»	»	կը գրի՛մ ը, կ'երթա՛մ ը, կ'առնի՛մ ը:
Ամասիայի	»	»	կ'երթա՛մ կա, կ'ուզի՛մ կա, կ'ուտի՛մ կա:
Տրապիզոնի	»	»	կ'երթա՛մ կու, կամ կ'երթա՛մ Էր:

գիներու և տղուններու համար մխոցաձոյն կը գործածուի:

— Հակիք Ածել. 1. Ածել. 2. գործ մը կատարել, բան մը ընել: Ըս մարդը քաղաքը գնաց, տեսնենք ինչ հակիթ պիտի ածէ: Այդ մարդը քաղաքը գնաց, տեսնենք թէ ինչ պիտի կրնայ ընել:

Ածիլի. Ածելի:

Ածիլել. ն. բ. Ածիլել:

Ածիլուածք ենել. Ածիլելու գործողութեամբ պարապիլ:

Ակ. 1. Աղբիւրին բղխած տեղը: 2. Թանկագին քարեր որոնք դետեղուած են մատանիի, օղի, և ուրիշ զարդեղէններու վրայ:

Ակիշ. Մէկ ձեռքով գործածելի թիակ, որով հաւաքուած աղբը կամ մոխիրը կը փոխադրուի մասնաւոր ընդունարանի մը մէջ՝ այլուր փոխադրելու համար: Սակիշ օճախին անհրաժեշտ գործիքն է, որով կրակը կ'անթեղեն, անթեղը կը բանան, մոխիրը կ'ամփոփեն կամ կը ցրուեն:

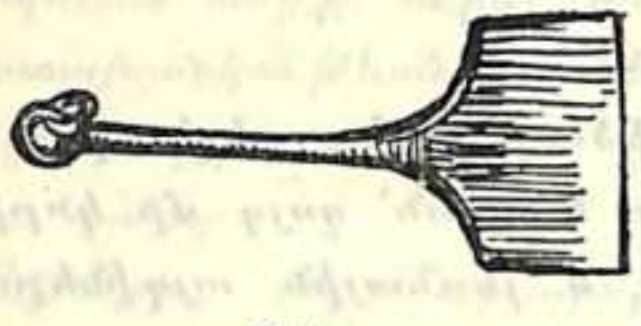

Ակիշ

Ակլինան

Ակլինան. Գուլպայի բոլորաձեւ զարդ մը:

Ակնիք. Ակնիկ. 1. Ճահճային վայրեր, ուր, չոր մը տեղերէ ջուրեր կը բխին և ծածկուած են սէզերով: 2. Գոչտային յատուկ անուն, որով գիւղացին կը ճանչնայ գիւղը շրջապատող վայրերուն որոշ մէկ մարզը:

Աղալ. ն. բ. ամ, աս, այ, անք, աք, ան, աղցայ, ցար, ցաւ, ցանք, ցաք, ցան, աղցի՛ր, աղցէք, աղցած: 1. Արմտիքը ալիւրի վերածել: 2. Մանրել երկանաքարով՝ ձաւար, ծեծած, սալ և ուրիշ ընդեղէն:

Աղուն աղալ. Արմտիքը ալիւրի վերածել:

Աղաս. Ազար, ամէ: Փայտի ճիւղերով, ընդհանրապէս արմատունկի

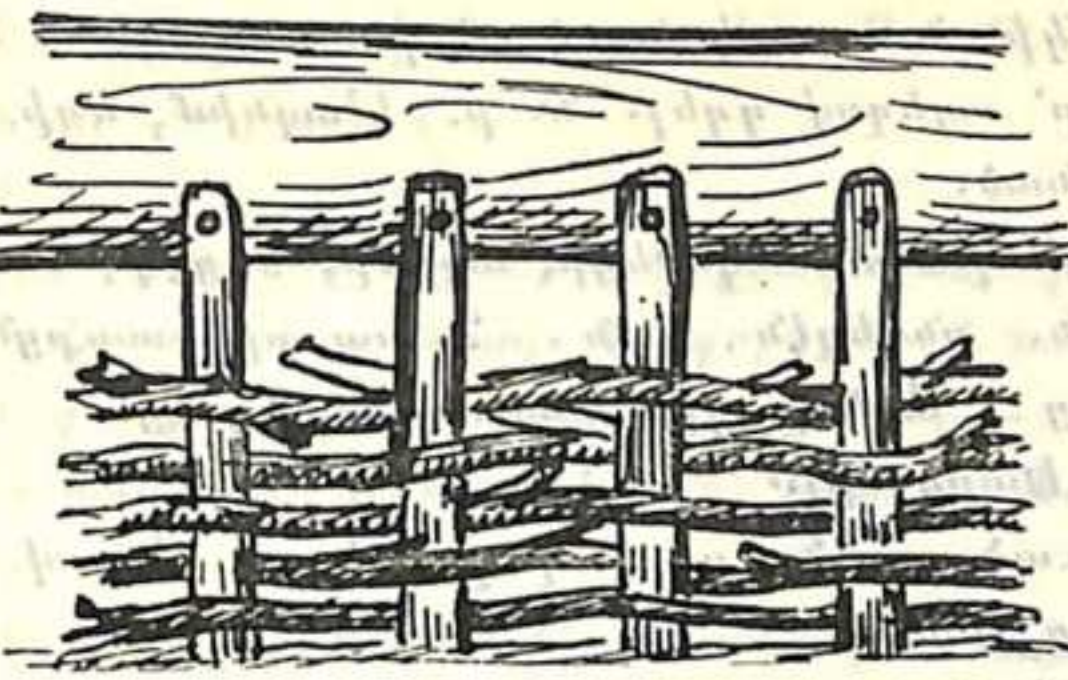

Աղաս

բազուկներով հիւսուած պատ: Ամառնային տունը կը բաղկանայ երկու իրարու ուղղահայեաց պատերէ և ծածքէ մը. միւս երկու կողմերէն մէկը կիսով չափ աղասով կը փակուի:

Աղբար. Եօր, բորմէ. եղբայր:

Աղբել. Արտը պարարտացնելու համար աղբ փոխադրել, որ ամբողջ մոխիրէ կը բաղկանայ:

Աղբընէ. Ցառուկ անուն: Այն արտերը որոնք ամէն տարի կը պարարտացուին:

Աղբիր. Աղբիւր, աղբրէ: Աղբիւր:

Աղբիրուկ. Աչքին այն երկու ծայրամասերը, որոնք քիթին երկու քովերը կը գտնուին:

Աղբուն. Արտ որ աղբուած է, պարարտացած է:

Աղբուկ. Եղբայր բառին փաղաքշական ձեւն է:

Աղեղ. Բամպակը գզելու յատուկ գործիք մը: Կը բաղկանայ ձողէ մը, որուն մէկ ծայրը տափնանուար կը կորանայ. միւս ծայրին վրայ ամրապէս ագուցուած է լայն տախտակ մը, որ լարին իբր յենարան կը ծառայէ: Լարը, հաստատուած կար

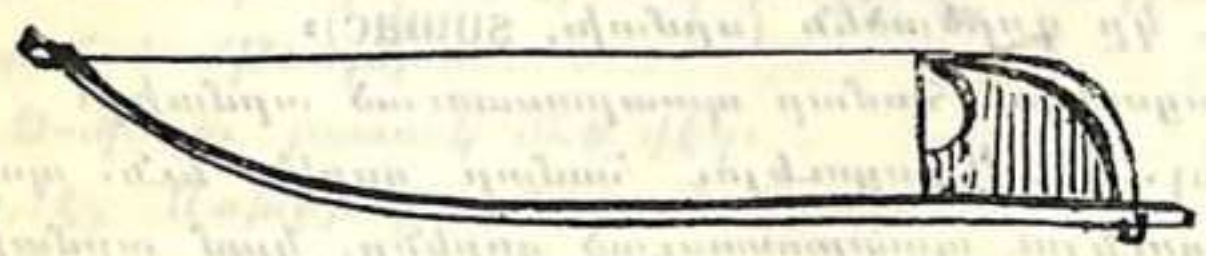

Աղեղ

ծայրին վրայ, կ'երկարի մինչեւ յենակը, և անոր վրայէն կ'երթայ և ձողին վրայ բացուած ծակէ մը կ'անցնի և հոն պրկուելով կ'ողխաղխուի 2. Տես խուլինճակ:

Աղկեկ. Աղուոր, գեղեցիկ:

Աղկեկնալ. բ. չ. Աղուորնալ:

Աղկէկուկ. Աղկէկին նուազականը կամ փաղաքշականն է։

Աղնել. Բամպակը աղեղով զգել. ն. բ. կ'աղնիմ, եցի, աղնը, աղնեցէք, աղնած։

Աղընձել. ն. բ. Կ'աղնձիմ, աղնձեցի, աղնձը, ձեցէք, ձած։ 1. Խարկել՝ ցորեն, ընդեղէն, եւն. 2. սաստիկ տաքցնել։ Արեւը գլխս աղնձեց = Արեւը՝ գլխս սաստիկ տաքցուց։

Աղընձիլ. բ. չ. Խարկուիլ։

Աղընձիկ. Աղնձուած ցորեն, զոր աղալէ յետոյ, բաղով և ասուղով փոխինձ կը շինեն։

Աղընձուիլ. Աղնձիլին կրաւորական ձեւը։

Աղընփառ. Ուռնաձեւ փայտ մը, որով բամպակը աղնելու ատեն, աղեղին լարը կը թակեն, չարունակ։ Լարը՝ անոր բախումներուն տակ չարունակ կը թրթռայ և իրեն հետ շփման մէջ գտնուող բամպակը փրփուրի նման անօսր ծուէններու կը վերածէ։ Տես նաեւ Զաֆ։

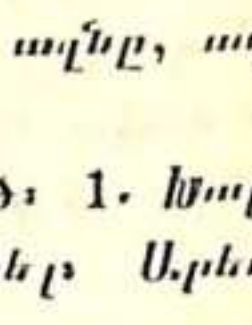

Աղընփառ

Աղինակ. Զինները (որոշ թուով ասէջներ) իրարմէ զատելու համար գործածուող երկճղի փայտ մը։

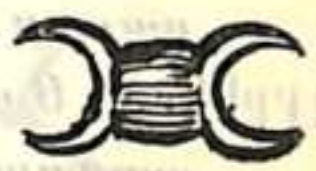

Աղինակ

Աղու. Թոյն։

— Աղու տալ մեկուն. Թունաւորել մէկը, թոյն խմցնել։

Աղուրնուկ. Աղուընկոյ, յոգ. աղուընկընի։ Աղուէսի։

* Աղտ. Նոր ծնող կովկային պատեանը, որ ծննդաբերութենէն քիչ յետոյ արգանդէն դուրս կուգայ։

Աղտոր. Հազիւ կէս մէթր բարձրութեան հասնող բազմաճիւղ թուփ մը, որ, թթու թփերով ծածկուած մանր ու կարմիր հատիկներ կ'ունենայ։ Ասոր թթուն՝ պահք օրուան կերակուրներուն համեմելու կը գործածեն (սըմախ, sumac)։

* Աղուն. Աղացուելու համար պատրաստուած արմտիք։

— Աղուն բռնել. 1. Աղացուելու համար ցորեն եւն. պատրաստել։ 2. Աղացուելու պատրաստուած ցորենը, կամ արմտիքը քուրձերու մէջ լեցնել։

Աղպրների. Սպիտակ խաղողի տեսակ մը, որ ամէնէն առաջ կը հասուննայ։

— Աղտել. Որթատունկի ճիւղերով պատ հիւսել. ն. բ. կ'աղտիմ, եա, ը, աղտեցի, ցիր, եց, աղտը՝ տեցէ՛ք, աղտած։

Աղօր. Աղօթք։

Աղօր ընել. 1. Աղօթել։ 2. Գոհ ըլլալ։

Աղօրկամ. Արեւելք։

Աղօրկամը ճերմկիլ. Արշալոյսը բացուիլ։ Աղօթկամը ճերմկեր ը = Արշալոյսը բացուեր է։

Աղօն. Նոյն։

Անըռել. Աղիւսի, ամանի չինութեան զանգուածը լաւ մը շաղել որպէսզի մածուցիկ դառնայ։ Կը գործածուի նաեւ ալիւրի թըրջուած զանգուածին կամ խմորին համար։

Անուկ. յոգ. անկընի։ Սրունքներուն՝ իրանին հետ միացած տեղը, երանք։

Անուկը ըյնիլ. Անուկները ցաւիլ։ Անուկներու մէջ ցաւ առաջ գալ։ Կը կարծուի թէ գործարանային խանգարումի մը հետեւանքն ըլլայ այդ ցաւը։

— Անկնին վերցնել. Անուկներու ցաւը դարմանելու համար կատարուած մարձում։ Մարձումը հետեւեալ կերպով կը կատարուի։ Որովայնին՝ սրունքներուն հետ միացած կէտէն սկսեալ, մատներու ծայրերով, զգուշութեամբ դէպի վեր կը շփեն։ Այս գործողութիւնը քանի մը անգամներ կը կրկնեն, մինչեւ որ ցաւը դադրի։ «Հարսին անկընին ընկած ը, վերցնել տալու գնաց»։

Աման չաման. Մանր ու խոշոր ամաններ, աման ու ամանի նման առարկաներ, ամենը միասին։

Ամընել. ն. բ. Ուտելիքները ամաններու մէջ լեցնել։

Ամըշնալ. բ. չ. Ամչցայ, ամըչըցայ. ամչցեր, ամըչըցեր։ Ամչնալ, խորշիլ։

Ամպակ. 1. Անհամ. 2. ըմպելի կամ օշարակ որուն շաքարը նուազ է. 3. ըմպելի որուն ալքոլը նուազ է. «Էս գինին ամպակ ջուր ը» = Այս գինին ջուրի պէս է։

Ամպըկնալ. Անհամնալ. ջուրի պէս ըլլալ։

— Ամպակ ամպակ խօսիլ. Անհամ, անիմաստ խօսքեր խօսիլ։

Ամպգող. Խոնաւ մթնոլորտ, որ անձրեւականէն աւելի առաջ կ'ըլլայ։ Ամպամած մթնոլորտ։

Անագայ. Խաղալու յատուկ մեծ վէգ։

Անթեղ. ի, է, Մոխիրով ծածկուած կրակ։

Անթեղել. ն. բ. Կ'անթեղեմ, եա, ը, թեղեցի, ղեց, անթեղը՝, թեղեցէք, անթեղած։ 1. Կրակը ամփոփելէ յետոյ մոխիրով լաւ մը ծածկել, որպէսզի երկար ատեն չմարի։ Կրակը կ'անթեղեն երեկոները պառկելէ առաջ, կամ ցերեկը երբ քանի մը ժամու համար կրակի պէտք չեն ունենար։ 2. Ծածկել։

Անթեղ ընել. Անթեղել։

Անթեղուիլ. կ. և չ. բ. Ծածկուիլ. ինքզինք ծածկել։

Անթըփել. 1. Թոնիրին կողերը երբ պահանջուած բարեխառնութիւնը չեն ունենար, եփուելիք խմորը չփակչիր, կամ փակչելէ քիչ յետոյ, դեռ հում վիճակի մէջ, թոնիրին յատակը կը թափի կտոր կտոր։ Աս է անթփելը։ Թոնիրը կ'անթփը = Թոնիրին կողերը՝ խմորը չեն բռներ։ 2. Մեռնիլ։ Հիւանդը անթփեց = Հիւանդը մեռաւ (անարգական)։

Անլի. 1. Կերակուր՝ որուն աղը նուազ է։ 2. Անհամ (խօսք)։

— Անլին ալին ճայիլ. Համեմել, գիտնալու համար թէ կերակուրին աղը աւելի կամ պակաս է։

Անիծ. Ոջիլի սերմ, կամ ձու։

Անիծ թափել, անիծ ձգել. Ոջիլներուն ձու ածելը։

Անծոտ. Աղտոտ մարդ, ոջլոտ մարդ։

Անծոտիլ. բ. չ. անցայ, ցար, ցաւ, ծոտիր, եցէք, ած. գլուխը կամ մարմնոյն զանազան մասերուն վրայ անիծ գոյանալ։

Անկ. Ամաններու վրայ հաստատուած կամրջակ, որ կը ծառայէ ամանը բռնելու կամ վերցնելու։

Անկաճ. անկըճի, յոգ. անկըճուի։ 1. Ականջ լսելիք։ 2. Ջաղացքին գլուխին ցիցերու մէջ անցուած երկու ակօսներ, որոնց մէջ ճաղը անցուած է։ 3. Ճըրճըռին անիւին խարիսխին տակ դրուած փայտ կամ քարէ կտոր որ կը ծառայէ՝ ըստ հարկին խարիսխը անիւին առանցքին աւելի մօտեցնելու, անիւին և խարիսխին առանցքին միջեւ գտնուած անջրպետը այնքան մը նեղցնելու որ, բամպակին կորիզը բամպակին հետ միասին չանցնի անկէ։ 4. Գետափները կազմուած ջուրի այն հատուածները, որոնք, ցամաքին մէջ, գետին ի վեր կ'երկարին գետին զուգահեռական ուղղութեամբ։ Ասիկա գետային ձկնորսութեան յարմարագոյն վայրը կը համարուի, ուր ձուկերը կը հաւաքուին արածելու համար։ Գետախորշ, ծոցիկ։

Անկաճ կախել. Մտիկ ընել։ Բոլոր ըսածներուն անկաճ մի՛ կախեր = Ամէն ըսածներուն կարեւորութիւն մի՛ տար։

Անկըճուին կախել. Տրտմիլ, մտածել տրտմութեամբ։ Ծօ՛, ինչ Բեհրամին իշուն պէս անկճուիդ կախեր ես։ Ծօ՛, Բեհրամին իշուն պէս ինչ կը մտածես, ինչո՞ւ տրտում ես։

Անկըճի եսեւ նետել. Զանց ընել, ուշադրութիւն մը խնդրանք մը

» » թողել. լսել, բայց չկատարել։

Անկըճըռզ. Ականջին տակին մասը, ուր ծնօտը և պարանոցը իրա-

Անկըճճոշ. րու կը միանան։

Անկել. բ. ն. Զարդակիններու անկ փակցնել։

Անոփ. Շուրջ հինգ սանդիմէթր լայնութեամբ 3-4 միլիմէթր հաստութեամբ փոկ, որ գրաստներու պոչին տակէն կ'անցնի, և

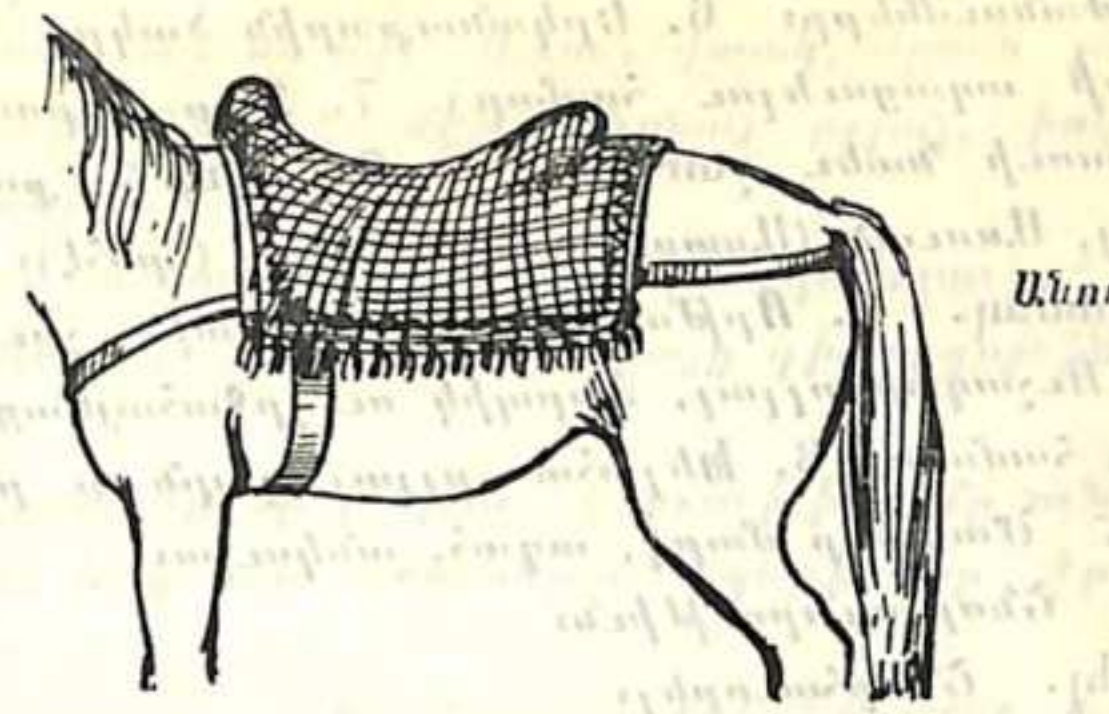

Թաշիկ

համետին ետեւի երկու եզերքներուն հետ կը հանգուցուի։ Աս-տոր դերն է՝ չթողուլ որ բեռը գրաստին պարանոցին վրայ սահի, երբ ան զառիվարէն իջնէ։

Անուխ. Անանուխ։

Լեռայ անուխ. Վայրի անանուխ, որ մանրիկ և կծուահամ տերեւներ ունի, հաճելի հոտ մը կը բուրէ։ Տերեւները իբրեւ համեմ կը գործածուին. իսկ ցողուններէն, որոնք հազիւ 50 սմ. երկայնութիւն կ'ունենան, աւելներ կը կապեն։

Անուխ աւել. Նոյն։

Անփուտ. 1. Փայտ՝ որ չի փտիր, 2. փայտ որ փտած չէ։

Այրիլ. 1. Մորմոքիլ, 2. ցաւիլ (վէրք), 3. այրիլ։

Այրուկ. Չափէն աւելի տաք ջուր, կերակուր ևն։

Այրուկնալ. Չափէն աւելի տաքնալ։

Այրուկցնել. Չափէն աւելի տաքցնել։

Այլախ. Թաշկինակ։

Աշխիլ. բ. չ. աշխայ, աշխար, աշխաւ, աշխի՛ր, աշխեցէ՛ք, աշխած։ Կերակուրի նեխիլը, հոտիլը։

Աշխուկ. Աշխած, նեխած, հոտած։

Աշմախ. Աշմըխի, յոգ. աշմըխնի։ Կիներու, հարսներու քօղ։

Աչք. յոգ. Աչուի։ 1. Աչք, ակն. 2. յոգ. աչքեր։ Բազմակամար կամուրջի մը անցքերէն իւրաքանչիւրը։ Աս կամուրջը տասներկու աչքեր ունի։ Այս կամուրջը տասներկու մանակոն կամուրջներէ կը բաղկանայ, կամ տասներկու անցքեր ունի։ 3. Որթատունկին արմատին քով կամ շուրջը բացուած փոս։ Գարնան եղանակին կը բանան այդ փոսերը, որպէսզի անձրեւներու ջուրերը հոն լճանան և երկար ժամանակ հողին խոնաւութիւնը պահուի, և թէ արմատին օդաւութիւնը դիւրանայ։ 4. Կշռաքարի մը բաժանումները։ 5. Տան մը

բաժանումները։ 6. Երկանաքարին ծակը, ուրկէ ցորենը կը հոսի ալացուելու համար։ 7. Զար զօրութիւն, որ մերթ ի՛ըսուի նաեւ չար աչք։ «Քա՛, կնի՛կ, քու վրադ չար աչք կայ, Աստուած (Աստուած) քեզ պէյը (պահէ)։

— Աչքը բանալ. 1. Որթատունկին արմատին չուրջը փոս բանալ։ 2. Ուշադիր ըլլալ, ճարպիկ ու չրջահայեաց ըլլալ չխաբուելու համար։ 3. Խելօնար ըլլալ, չարն ու բարին գիտնալ։

Աչքը ծակ. Ծակաչք մարդ, ագահ, անկուշտ։

Աչքը լոս. Շնորհաւորութիւն։

Աչքը լուսել. Շնորհաւորել։

Աչքը լուսի հերթալ. Շնորհաւորութեան երթալ։

Աչքը սեւ ջուր էջնալ. Կաւրնալ, ատանց կաւրութեան արտաքին նշանի։

Աչքերդ սեւ ջո՛ւր էջնա՛. Անէծք. այքո՛ղդ կաւրնայ։

Աչխա լուսին չեմ իտար. Շատ կը սիրեմ։

Ապակ. ապի, յոգ. ապանի. կապայ, 1. բրդահիւս թանձր և ջուրի անթափանց վերարկու, զոր ձմրան և անձրեւներու եղանակին կը հագնին ցուրտէն ու անձրեւէն պատսպարուելու համար։ 2. Պատուոյ վերարկու, զոր մծռաւոր անցեալին մէջ դիւղերու մեծերը կը հագնէին։

Ապրնիկ. Համբարձման ատեն կերակուր, զոր կ'եփեն առաւօտէ ղուրա, դաչտերը կամ լեռներու կողերու վրայ։

Ապրնիկ եփել. Համբարձման կերակուր պատրաստել։

Ապրճաճի. Ապարանջան։

Ապրճուճ. Ապրշում, մեռաք։

Աջիջաս. (Աչխցաս). բժժանք, յուզում, զանազան ձեւով ու գոյներով ալեւոններ, որոնք կը կախուին կենդանիներու կամ մանուկներու պարանոցէն, որպէսզի ակնահարութիւններու դէմ պահպանուին։

Աջիջատ

Աջիջ ըլլիլ. (աչխ ըլլիլ) Ակնահար ըլլալ։

Առէջ. Հիւսուածքի մը երկայնութեան ձգուած թելերը, հիւս։

Առէջ. Նոյն։

Առնել. (Առնուլ). 1. Առնել. 2. ակսիլ։ բ. ն. կ'առնեմ, ես, ը, ա-ի, իր, առաւ. քան ձախողեալ գիւղացիներու, առայ, առար, առաւ, առանք, առաք, առան. ա՛ս, առէք, առած։ Արգիւն առաւ. ձիւնը առեր կուգայ. անձրեւն սկսաւ. ձիւնը սկսեր է գալ։ Ուրիշ պարագաներու մէջ սկսիլ բայը կը գործածուի, խոնարհուելով արդի քերականութեան ցոյց առած խոնարհումին նման. սկսայ, սկսար, սկսաւ. հրամայականը սկսի՛ր, սկսէք. անց. ընդունելութիւնը սկսած, սկսեր կ'ըլլայ։

Առու. Աւազի, աւազէ, աւ ու ալ։ Աւազ, վտակ, որուն լայնութիւնը աւ աւազէն մինչեւ մէկ մէթր կրնայ ըլլալ, խոր խորութիւնը կէս մէթր։

— Առած. Գետը անցաւ, առուին մէջ խեղդուեցաւ = Դժուարի գործը յաջողութեամբ կատարեց, բայց դիւրագոյնին մէջ ձախողեցաւ։

Առուի կարօս. Ագան մը որ թեթեւ կծռաւթիւն մը ունի, ասիկա ինքնաբոյս է, և կ'ուժի աւազներու եղերքները, չրաւ վայրերը միայն։

Առուտուր. Առաւօտ բոյսը, որ իր մատղաչ վիճակին մէջ երբեւ խաշոն կը գործածեն, և կ'ըլլայ համով կերակուր մը՝ իւղով ու հաւկիթով տապկելէ յետոյ։ Իսկ երբ խաշարնոյ ծովկերու չրջանին մէջ, կը քաղէն, կը չորցնեն և կենդանիներուն կը կերցնեն ցորեկ և քուն հետ խառնելով։ Թարմ վիճակին մէջ եթէ կենդանիները ուտեն, իրենց առատ քանակը կ'ուռեցնէ։ Այն ատեն հարկ կ'ըլլայ կենդանին վազցնել. Տես փրփռիլ = փրփռիլ բառը։

Առուտս-ապուր. Չաւարով, խարկուած մխալ, և աւազաւոյտով եփուած եղինձ։

Առուտս-չոր. Չորցուած մատղաչ աւազայտ, զոր ձմեռնայոյն եղանակին կը գործածեն, անով կերակուրներ եփելու համար։

Առուտս-տեղ. Աւազայտի արտ, որ միշտ ծառերով ու մացառներով չրջապատուած կ'ըլլայ գիւղերու մերձաւոր առիմներուն մէջ։

Առուտս-քար. Աւազատի հունձք։

Առջիճեկ. Անդրանիկ, անդրանիկ զաւակ։

Ասխ. (ասղ)=Աստղ։

Աստիխիկ. Աստղ. յոգ. աստըխկներ։

Ասխրճի. (ասղնի) Կիներու պարանոցէն կախուող և մինչեւ կուրծքը երկարող, արծաթի չղմանելով չինուած զարդիզէն մը։

Ասղրճատ. բ. չ. միայնակ. կ'ասղնամ՛յ, ասղնաս՛յ, ասղնաց։ Մարմնոյն անդամներէն մին թմրելէն յետոյ, խայտառակ մը կ'ունենայ. ասղնատը. վազ վազ ըլլալ, ասիղ ասիղ ըլլալ։

Ասղրճատ. Մարմնոյն մէջ ասիղներու չարչառքի նման ցաւեր կամ խայտառակներ։

Աստւած. Աստծու, Աստծով, աստծմէ։ Աստուած։

Արախ արախ. Օդի։

Արախ նստել. Օդի պատրաստել։

Արարիճ. Կաշիէ հատ փոկ, որով լուծը՝ արօրին ձողին հետ կը կապուի։

* Արդար եղ. *Կարագը հալելով ալէն կը զատուի. ալէն զատուած այս կարագին է որ արդար եղ կ'անուանուի. Ա՛ս է որ կերակուրներու համար կը գործածուի, մինչ ազատած կարագը անգործածելի է։*

Արդուկ. *Արդար (վազաքշական կամ նաւազական բառ)։*

Արեղ. *Սայլին երկու գերաններուն, որոնց երկու ծայրերը իրարու*

Արեղի. *կը միանան եռանկիւնի մը երկու կողմերուն նման, որոնց*

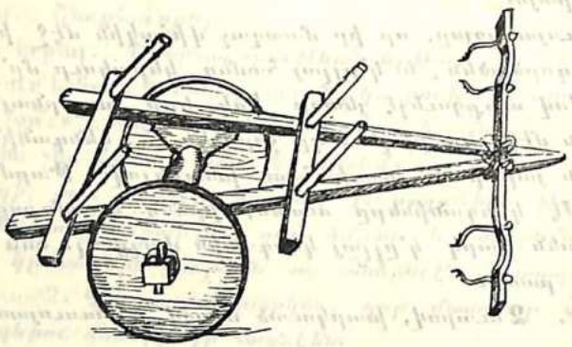

Արեղի

վրայ կը հաստատուին գերանները, առանը, ցիցերը և առամները։

Արեգի. *Լեռներու այն կողերը, որոնք դէպի արեւելք կը նային, և օրուան մեծ մասը արեւին տակ են։*

Արեգդեմ. *Նայիս։*

Արիգակ. *Արեգակ։*

Արեւ. 1. *Արեւ.* 2. *կեանքի օրեր։*

Արեւել. *Արեւին տակ վառել ցամքեցնելու, չորցնելու համար։*

— Արեւը ձիզի. *Օրերը ձեղի, մխիթարական խօսք, որ կ'ուղղուի ազատրներու։*

Արեւելածաղիկ. *Արեւածաղիկ։*

Արիգուկ. *Արեւ։*

Արզամաճ. *Նաւէր։*

Արզայ. *արզի, արզանի։* 1. *Ակռայ։* 2. *Սայլին արեղներուն վրայ հաստատուած երկու զոյգ ցիցեր, որոնց մէջեւ կը թաւալի գերաններուն նեռը (առանցք)։*

— Արզայ արդի վրայ են. *Շատ չքաւոր են, չատ աղքատ են։*

Արզայ արդի վրայ դնել. *Շատ խնայողութեամբ ապրիլ, նեղ ապրիլ, զրկանքներով ապրիլ։*

Արմբկուկ. *Դաւլպայի զարդ մը, որ բեհեզով գիծէ մը կը բաղկացած։*

Արմբկուկ

Աւել. *Աւել։*

Աւել կապել. *Աւել չինել։*

Աւիլել. *Աւլել. կ'աւլիմ, ես, ը կ'աւլինք, լեր, աւլեցի, ցիր, եց։ Բոլոր ժամանակներուն մէջ ալ «Ի» տառը կը պահուի։*

Աւիլաղբ. 1. *Աւլուած, հաւաքուած ալբ.* 2. *Ազբանոց։*

Աւիլաղբը տալ. 1. *Ազբանոց նետել բան մը։* 2. *Անպէտ, անիմաստ բան մը ըսել։*

» ենել. *Լոր համարել մէկը։*

Աւիլուկ. *Մեչոր ասրեւներով, մանուշակի ասիլով, ինքնատոյց բանջարեղէն մը, որ իբրեւ խաշոն կը գործածուի։ Աւտաւրէն կ'ուտի ազբանոցներու չուրջը։*

Աւիլուկ

Ափսօս. *Ազօթք, զոր կընեն, հմայիչներ կ'ընեն ապուռներու խաթթուած քները և ուրիշ վէրքեր բուժելու համար.* 2. *հմայելով ապուռները թմրեցնել։*

Ափսօսել. *Ն. ք. եց, նը՛ նեցէք, սօռած, սօռելը. ազօթելով թմրեցընել.* 2. *բուժել։*

Ափսօս ենել. *Նոյն։*

Բ.

Բ. Բեն, այն բաղաձայն տառը, Բոլսի այբուբենին մէջ Փ էն նուրբ, իսկ Պ էն թանձր հնչիւն մը ունի։ Ամէն բոլսցի թէ կը լսէ, և թէ կ'արտաբերէ, որուն զանազանութեամբ, այն երեք տառերուն հնչական արժէքները։

Բաբ. 1. Փոքր ու կլոր խճաքար։ 2. Խաղ մը, զոր աղջիկները միայն կը խաղան։

Բաբ խաղալ. Խաղ մը, զոր աղջիկները կը խաղան կլոր քարերով։

Բաբար. Խեղճուկրակ մարդ. Թափթփած, անճարակ մարդ։

Բադիկ. Բադի նմանութեամբ աման մը, զոր մանուկները կը գործածեն իբրև խաղալիկ։

Բադիկ

Բազուկ. 1. Որթատունկի և ուրիշ սողացող տունկերու երկայն ճիւղեր։ 2. Բանջարեղէն մը։

— Տակի բազուկ. Բանջարեղէն մը։

Բալաբըշիլ. բ. չ. միադէմ. մորթին ուռիլը։ Այրուելով մորթին ներքև ջուր կը հաւաքուի, և մորթը կ'ուռի. այս ուռիլը բալաբըշիլ կ'անուանեն։

Բալաբուշ բալաբըշիկ. Մորթի ուռեցք։

Բալախ. Խոտ մը զոր կենդանիները կ'ուտեն, փոքր ու փափուկ տերևներ ունի։

Բալախ

Բալաւար. Դրան վերին սեմը. բարաւոր։

Բալլի. Բալլիք. Բանալի. յոգ. բալլիտան։

Բալլի

Բամպկիլ. Բորբոսիլ. հացին երեսը, կամ մէջը սպիտակ ու կանանչ բամպակի պէս բորբոս գոյանայ։

Բամպոս. Բամպոշ. Ծաղիկ մը, որ ձիւնածաղիկէն յետոյ կը բուսնի, և ուտարժան է։ Ծաղիկին ծայրերը դէպի դուրս դարձած գաւարներ կը ձևացնեն։ Սպիտակ է, դեղնագոյն տաջներով։ Իսկ ծաղիկներուն ծայրերուն մօտ դեղին կամ կապոյտ գոյներու մէկական շերտ ունի։

Բան. 1. Իրերու տեղ գործածուող անորոշ անուն մը. 2. գործ. զբաղում։

Բանալ. 1. Բանալ. 2. տարածել. Զարաֆը բացէք օր թուղթ թօթվէնք մէջը։

Խմոր բանալ. Խմորը սեղանի վրայ բարակ նկանակներու վերածել եփելէ առաջ։

Բանիլ. բ. չ. բանայ, ար, ու, բանի՛ր, բանէ՛ք, բանած։ 1. Աշխատիլ, գործել։ 2. Գէշ ազդել. ընոր աչքը բանու ինծի=անոր աչքը գէշ ազդեց ինծի։

Բան բանիլ. Գործով պարապիլ.—հայրդ ո՞ւր է, ծօ'.— բան կը բանի=կ'աշխատի, գործով կը պարապի։

Բանը գիտէ. Գործին յարմարութիւնը ինչպէս որ բերէ։

Բանդ գնա՛. Գործիդ նայէ, գործիդ գնայ, իմ գործիս մի խառնուիր։

— Բանիդ բէ օր ձեռք կուտայ. Եթէ գործիդ կուգայ։

Բան գործ չենել իրեն. Ոգի ի բռին բանի մը հետամուտ ըլլալ։

Բանը բանէն անցաւ. Ուշ հասաւ, յապաղեցաւ։

Բանեցնել. 1. Աշխատցնել. 2. գործել տալ։

Բանող. Աշխատութեան դադար։

Բանբող եմել· Աչխատասիրութիւնը դպրեցնել· ժամանակաւոր դպրոց։
Բանճար. Բանջար։
Բանճրասոր. Բանջար քաղելու գնացողներ։
Բամպասակ. Ջաւթամաքոս, կատակախոս մարդ։
« անջ. Մգլածասիրութիւն։
« անջիլ· Մգլիլ։
Բանջոս. Մգլած։
Բանջոսիլ· Մգլիլ, բորբոսիլ։
Բանջ կապիլ· Բորբոսիլ։
Բանիս. 1. Բանտ. 2. կարժերու կապոց· ընդհանրապէս չորս կարժը մէկ կապոց կամ բանտ մը կ'ըլլայ· 3. ջայրին գլանը
Բաշ. Գլխու մազ· կիներու գլխուն մազերը։
Բառնալ. Բեռցնել· կը բառնամ, բառցայ, բառցի՛ր, բառցէք, բառցած, բառցեր։
Բարդ. Ձոի մը· երեսնեակ· բարդ մը հաւկիթ = 30 հատ հաւկիթ· բարդ մը խոտ = երեսուն փիլայ = (խուրձ) խոտ, բարդ մը սեւ, 30 խուրձ կալնի փայտի տերեւ եւն։
Բարդել· Դիզել· իրարու վրայ կուտակել։
Բարկ. Սատիկ· կը գործածուի՝ կրակի, թխուելու համար։ Բացատը բարկ ը. թոնիրը բարկ ը = սատիկ տաք է· կը գործածուի նաեւ ալքոլասար հեղուկներու համար. օղին բարկ ը։
Բարկացնալ· Զայրացնալ։
Բարակ մաղել· 1. Նազ ընել· 2. մանրակրկիտ կերպով հետեւիլ,
« մանել· բծախնդրութեամբ հետեւիլ բանի մը· 3. հիւանդի երեսոյթ ուսումնասիրել։
Բարկըցնալ· 1. Բարակնալ· 2. նրբանալ, քանազբոս ձեւեր ընել։
Բարկըցոս. Բարկացոս։
Բարկենցաւն. Բարկենթանի. բարեկենդան։
Բարձ. 1. Բարձ։ 2. Սայլին երկու առանիներուն անջրպետին՝ ուռերը
Բարս. Բարձր։
Բարսհայել· Բարձրահասկաց· յատկապէս կը գործածուի Բարձրահասկաց Ս. Աստուածածնի վանքին համար՝ իր բարձր դիրքին պատճառաւ։ Բարձրահասկ վանքը, բարձրահասկ ուխտի գնին։ Բարձրահասկաց վանքը, բարձրահասկաց ուխտի գոյին։
Բարսրցնալ· 1. Բարձրանալ· 2. Տպարտանալ· Շատ մի՛ բարսրցնար = չատ մի՛ տպարտանար։
Բարսրցընել· 1. Բարձրացնել, վեր հանել· 2. գովել, փառաւորել։
Բարսեն երթալ· Հպարտանալ· ինքզինքը գովել։
Բեխ. Յայր, գէր, գիրուկ։
Բացէ. ի· քեր։ Բացատան. Չարտախին աչքեհները տորտածուած

տանիք, ուր կը գիչերեն՝ ամառնային եղանակին գիչերները։
Բերան. բերնի. յոգ. բերբերնի. 1. Բերան։ 2. Գետակին առաջ հոսելքը։ 3. Փողի խազակի առաջացայրը։ 4. երգ, եղանակ· բերան մը գալ երգը։ 5. Անգամ· առջի բերան, առաջին անգամ, նախ։ 6. Գետին, առուին վերջացած ծայրը։ 7. եզերք։ 8. Գրչածայրին ծայրը = խոյրին բերանը = գրիչին ծայրը։ Խոյրին բերանը, ուրագին բերանը, գաբին բերանը, այսպէս ունի քառմանիչ գործածութիւններ։
Բերբնտ. Բերանը անցնելիք գայլ, վայաբ չրջանակ։
Բզել· Ն· բ· կը բզիմ, բզեցի, բզը՛ բզեցէք, բզած, բզեր։ Պառաւել, երկար տեր ընել, լաթ, կերպաս, թուղթ։
Բզիլ· չ· բ· Պառաւիլ։
Բզիկ բզիկ եմել· Պառաս պատառ ընել։

Բզուզ

Բզուզ· Փոքրիկ սանդ, կարասի ձեւով։
Բերբնիար. Բերնի հիւանդութիւն։
Բերբնցաւ. Նոյն։
Բերբնփոխ. Փոփոխութիւն՝ կերակուրի։
Բերբնփոխ եմել· Փոխել՝ ուտելիքները։
Բիբիկ· 1· եղէգէ չինուած նուրբ լեզուակ· զոր կ'անցնեն սրտափողին (զուռնայ) ծայրը և բերան առնելով կը փչեն, չունչին ազդեցութեան տակ լեզուակը կը թրթռայ և երաժշտական ձայն կը հանէ։ 2. Աչքին բիբը։
Բիբիկը սազել· Նուագելու, երգելու սկսիլ։
Բիժ. բժի. Աչքին կոպերուն եզերքները կարծրացած չորուած։
Բիժոսիլ· բ· չ· միագէմ. Աչքերուն կարծրացած չորուած ծածկուիլը։

Բիճ. նոյն. Անչքի ողորմութիւն։
Բնոտիլ. մխրճել բոյս կոպերուն բիճերով ծածկուիլը։
Բըլըխտալ. (
Բըլըխ բըլըխ եփիլ. (Եռալ, սաստիկ եռալ։
Բըխբըխիկ. Խմորեղէն մը։ Իւղով եփուած խմորեղէն մը, առանց շաքարի։

Բլուրդ. 1. Կաղնի ծառին պտուղը որ գլանաձեւ է, Եթէ հում ուտէ մէկը բերանը կը տապի, բայց քաղցր համ մը կ՚ունենայ եթէ խարուի։ Թիչ անգամ միայն մանուկներ կը խորովեն ու կ՚ուտեն։

Բլուրդ

Բղուղ. Փոքրիկ կարաս, շուրջ չորս լիտր պարունակութեամբ։
Բղող. նոյն։ Այս վերջինը առաւելապէս Խարբերդի մերձակից գիւղերը կը գործածեն։ Իսկ առաջինը՝ կը գործածեն բոլոր վերի (Արածանիի աջափնեայ) գիւղերը։
Բղիկ. Նոյն։
Բշիկ. Փոքր այտուցներ, որոնց ներքեւ ջուր հաւաքուած կ՚ըլլայ։
Բշիլ. Ուռիլ։
Բուշ. Բշտիկ։
Բնաղուն. / Բնաղօն. Մէկ տարուան բանելու չափ, աշնան եղանակին պատրաստուած ալիւր։
Բոզկեկ. Փոքր, բազմաճղի, նուրբ, մթագոյն ծղօններով՝ երբ չոր է, շատ մանր ծաղիկներով բոյս մը, որ առատօրէն կ՚աճի խոտաններու եւ կորդերու մէջ։ Զարմանալի դիւրավառ է, բաւական է վառուած լուցկի մը ձգել աշնան եղանակին անոնց մէջ, մէկ վայրկեանի մէջ բոցերը կը ծաւալին ամբողջ դաշտին երեսը։

Բոզկեկ

Առած.— Բոզկեկի պես՝ կը բռնկի ու կ՚էջնայ։ Շուտ կը բարկանայ եւ շուտ ալ կը հանդարտի։
Բոթ. Մէկ ծայրը՝ ուղիղ անկիւն մը ձեւացնելու չափ ծռած բեւեռ մը, որ արօրին առաջմին վրայ կը զարնուի, եւ ծռած մասը բթամատի պէս կ՚իյնայ խոփին եղերքին վրայ։ Ասոր պաշտօնն է չթողուլ որ խոփը շարժի։
Բոթմատ. Բթամատ։
Բոլոր. 1. Ամէնը. 2. շուրջը 3. բոլորտիքը։
Բոլորտանք. (
Բոլորտիք. (Շուրջը։
Բոլոր դառնալ. Շուրջը դառնալ։
Բոլրել. Շրջապատել, պաշարել։ Ամէն կողմէ գլխ բոլրեցին = շրջապատեցին։
Բոլրիլ. բ. չ. 1. Բանկիլ. 2. գրգռուիլ, յանկարծ բարկանալ։
Բոլրուիլ. 1. Շրջապատուիլ. 2. շրջապատել. ամէն կողմն բոլրուեցան, գլխ շրջապատեցին, ներգ. բայի իմաստով։
Բոլրտել. Շրջապատել ամէն կողմէն։
Բոլոմբնեկ դառնալ. Ինք իր վրայ դառնալ մէկ ոտքի վրայ։
Բոն. Բոյն։
Բոշայ. 1. Գնչու. Թափառական ցեղ մը, որոնք ամառն ի բուն գիւղէ գիւղ, ծառաստաններու մէջ կ՚օթեւանին չադրներով։ Այրերը ծուլօրէն կը նստին ու միայն մաղ շինելով կը պարապին, իսկ կիները մէկ մէկ երկայն գաւազան ձեռքերնին, գիւղերը կը թափառին փարաայ ընելու (մուրալ), մաղ ծախելու. այս կերպով կ՚ապրին, եւ կ՚ապրեցնեն իրենց այրերն ու զաւակները, շուները ու էշերը, որոնք իրենց անբաժան ընկերները կ՚ըլլան, ուր որ ալ երթան անոնք։ 2. Պառացող, կանչուըռատող, համարձակ, խօսք չհասկցող կին։
Առած.— Բոշան բազարին կնիկ ը եղեր, անոր պարտէզին ծառին նայելով՝ «Ըս ինչ աղկեկ մաղ կ՚ըլլի», ըսեր ը։ Կը նշանակէ թէ՝ բնութիւնը չի փոխուիր, գիրքը որքան ալ փոխուի։
Բոռ. Եռք, քոս։
Բոռոտ. 1. Եռքոտ, աղտոտ. 2. քոսոտ։
Բոռոտիլ. 1. Եռքոտիլ. 2. քոսոտիլ։
Բոռբոս. Երբ հացը երկար ատեն մնայ կը բամպկի, գոյացող բամպակի պէս սպիտակ եւ կանաչ նիւթը բորբոս կ՚անուանեն։
Բոռբոսիլ. / Բոռբոստիլ. Բամպկիլ։ Նեխիլ։
Բոռբոքիլ. 1 Զայրանալ, բարկանալ. 2. բոցավառիլ։

Բութակ. *Բութկի, բութկնի։ Ջաւթակին անխիղճ առանցքին ծայրը հաստատուած, ուղղահայեաց դիրքով փայտ մը, որուն մէջ կ՚անցուած մանիչը։*

Բութիլ. *Ն. ք. եցի, եիր, եց, ենք, բութիցէք, բութած, բութիր։ Մաշին ճիպերուն ծայրերէն կարել, որպէսզի ճիւղը զօրանայ։*

Բութմանց. *Բութուած, կարուած։*

Բութուիլ. *Կ. ք. ուաս, ուիր, ուաւ, ուիր։ Ցօտուիլ, կտրուիլ։*

Բուլբուլ. *1. Մանկիկ կենդանիներու հաստատուիլ ապրին անդին ուտելիք փնտռելը. 2. Թռչուիլ ապրին անդին թռչքան նպատակներով, քան մը փնտռել կը բաւնցամ, բաւնցացի, բաւնցան՛, բաւնցացէք, բաւնցացած, ցկր։*

Բուճ. *քճի, բճկր կարճ պարանոցով գոլոպոյ։*

Բուճկալ. *բաւնկըլի, յոգ. բաւնկըլնի։ Ածան հաւերու բոյնը թողուած մէկ կամ երկու հաւկիթ, որուն վրայ հաւը կը նստի ածելու համար. եթէ բաւնկալ չդրուի, հաւը կը մոլորի և ուրիշ տեղ կ՚ածէ։ կը պատահի որ երկու հաւ միասին բոյն կը մտնեն ածելու համար. երկուքին ալ մէկական բաւնկալ անհրաժեշտ է։*

Բուճ

Բուճ. *Մանուկին քալել սկսելու փորձը։*

Բուճ երթալ. (
» ըլլիլ. (*Մանուկին փորի վրայ ապալը։*

Բուդր բամպկի փոխել. *Սաաթիկ յանդիմանութիւններու տակ մէկը ընկճել։ Քիչ ընտկ գղեց օր, բուդդ բամպկի փոխեց։*

Բուրիկ. *Շատ մանր, և չատ աւազէ աչքերու միայն տեսանելի օդիլ որ մորթին կը փակչի և դժուարաւ կը զտնազատուի անկէ։*

Բուրիկ ըլլիլ. *Ողլտաիլ, մանր օդիլ, բուրիկ դոյտալ։*

Բուռ. *Ափ։*

Բուռ մի. *Ափ մը, քիչ մը։*

Բռինչ. *Լաւուա, պտուղ մը չատ փոքր ու կլոր։*

Բռընչի. (
Բռընչենի. (*Բռինչի ծառ։*

Բռնաք. *Մաճին վրայ հաստատուած, հորիզոնական դիրքով փայտ մը, զոր լծվարը կը բռնէ՝ արօրին ուղղութիւն տալու համար։*

Բռնել. *1. Պատուաստին յաջողիլը. 2. Ծառի մը պտուղ տալը. 3. սաղմնաւորիլը. 4. առկայ ինքզինք բռնել չփլչկելու համար. 5. մակարդումը յաջող անցնել. 6. արմատ բռնել տունկի մը. 7. փակչիլ, միանալ։*

Բռնել. *Մանրել հաց մանուածապատէ։*

Բռդիկ. *Գետլպայի գործ մը որ սաբր անկիւնէ մը և անկեան մէջ դրուած փոքրիկ հատնկիւնէ մը կը բաղկացնայ։*

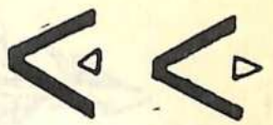

Բռդիկ

Բռդուճ. *Հացի կտորներ։*

Բռդոս. *Մազոտ, ապուամազով ծածկուած։*

Բռդոտիլ. *Ապուամազով ծածկուիլ։*

Բռդօճ. *Պատառ՝ ուտելիքի։*

Բեւկի. *Բեւեհնկին։*

Գ.

Գ. *Սոյն բաղաձայնը գեմ կ'անուանուին, և կը հնչեն «Ք» էն նուրբ իսկ «կ» էն թանձր։*

Գաբ. *Խաբթիլ. քանջար մը։*

Գաբոս. *Ջար ոգի, որ քնանալու տանեն մարդուն վրայ կը նստի և չի թողուր որ չունչ առնէ. յոգ. գաբոսնի, գաբոսներ։*

Գագայ. (
Գագակ. (*Հաւկիթ. մանկական բառ։*

Գագացնել. *Գարգնճել. չ. բ. ցուցի, ցուց, ցուր, ցուցէք, ցուցած, ցուցեր։*

Գագրպել. *Կաքաւին երգելը։*

Գազ. *Փչուտ, հալանոցաձեւ, խիտ ճիւղերով և խտուտ թուփ մը, որուն բունը եւամեայ տունկի մը հաստութիւնն ունի, մինչ բարձրութիւնը հազիւ կէս մէթր կ'ըլլայ։ Աղիկա իրրեւ վառելանիւթ կը գործածուի։ Առատօրէն խէժ կ'արտադրէ։ Աղիկա կը հաւաքեն ու կը վաճառեն մեծ քանակութեամբ։*

Խզուտ ճիւղերը կը ծեծեն, կը մանրեն և կենդանիներուն ալ կը կերցնեն, յարդի ու խոտի հետ խառնելով։

Գազպէ. *Բնական մեղր, որ կը գտնուի կաղնի ծառին տերեւներուն վրայ. կամանչ գոյն մը ունի։*

Գալ. 1. *Գայլ, գիշակեր չնազգի կենդանին։* 2. *Քթի ապտտուռթիւն։* 3. *Անկանոն գալ բայը. կուգամ, գայ, գայիր, գնայ, գայինք, գայիք, գային, գնա՛, գէ՛ք, գացած կամ գեր։* 4. *Ընդ. եկող։*

Գալբոճ. *Գայլի բոյնը։*

Գնքի գալ. *Ժլատ մարդ։*

Գալխբեել. 1. *Միսը խաչել, թերխաշ եփել.* 2. *ծեծել, տաստիկ ծեծել։*

Գալխբեիլ. *Եփիլ, թերխաշ ըլլալ։*

Գանկաս. *Գանգատ։*

» *էրթալ. Գանգատելու երթալ։*

Գանկտիլ. *կը գանկտիմ, գանկտայ, գանկտար, տուռ, գանկտի՛ր, գանկտէ՛ք, տած, տեր. գանգատիլ։*

Գաո. 1. *Ընկոյզի, նուշի նման պտուղներու միջուկ։* 2. *Փուչ մը, փչուտ խատ մը, զոր էշերը կ'ուտեն. կառն։*

Գաո

Գարգրնճել. *Հաւերու կարկաչելը։*

Գափանիճ. *Գոփընքի. 1. տանիք աւազնորդող անգուսխին գլուխը չինուած ծածք, որ դուռով մը կը փակուի, ըստ հարկին։* 2. *Տանիքին վրայ յուսատուտ, ծածքով։*

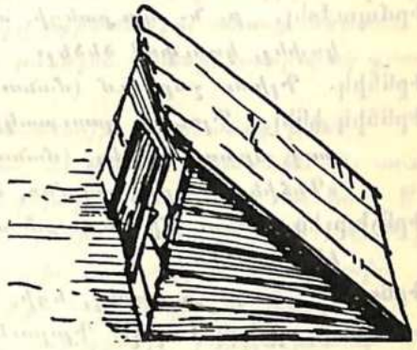

Գափանք

Գեռաճ. *գէրնի. Աձնուազն քսան սանդիմէթր տրամագծով ձող կամ ճիւղերէն մաքրուած ծառ, որ տան մը երկու հանդիպակաց պատերուն վրայ կը զետեղուի։ Աղոր վրայ կը շարուին, իրարմէ 20–30 սանդիմէթր անջրպետով կցակոները կամ գարձիկները, խոչաձեւ, տան ծածքը կազմելու համար։ Կցակոներուն վրայ կը շարուին մարդակոները. մարդակոներուն վրայ կը լեցուի փիթրունքը, և փիթրունքին վրայ ալ հողը։*

Գեկեզնալ. (
Գեռեկնալ. (*Շատ ապշիլ, չատ խնդրել, պղտատիլ։*

Գեռիել. *Ն. բ. փեցի, ցեր, ես. գերիր՛, փեցէք, փած, փեր. կոզոպտել, աւարի տալ։*

Գեռիրօտիլ. *Աւար ուտել. զեղխօրէն ուտել. ն. բ. չուտեցայ, չուիր, չուտած, չուտեր։*

Գեռրնտու. *Մեծ մանգաղ։*

Գզել. 1. *Խածնելով ատեւները, մազերը փրցնել. չուներու համար կը գործածուի.* 2. *բուրդը կակուղցնել ատուաերքով.* 3. *ծանր կերպով յանդիմանել։*

Գզուիլ. *փոխգ. բայ. իրարու հետ կռուիլ։ չուներու համար կը կը գործածուի։*

Գզուըտիլ. Իրարու հետ կռուիլ, կը գործածուի շուներու համար. 2. կռուիլ՝ մարդոց համար նախատական իմաստով։
Գզուըտուք. Կռիւ, շուներու։
Գըդըռ. (
Գըդըռիկ. ((գդըռ) Ջոր, չոր հաց։
Գըդըռցնել. Չոր հաց ուտելու ատեն գդը՛ռ գդը՛ռ ձայն հանել։
Գըմըռտալ. բ. չ. շուներու սպառնական մռլտուք հանելը։
Գըմըռտուք. Շան մռլտուք։
Գըմպուք. Կռուփ։
Գըմպուքտել. բ. ն. պուքտեցի, տեցիր. եց, տը՛, տեցէք, տած, տել. կոփել, կռուփով ծեծել։
Գընճիկ. Գլխու շարժում (մանուկներու)։
Գընճիկ ենել. Գլուխը պտուտակի պէս աջէն ձախ, և ձախէն աջ արագ արագ հոլովել, (մանուկներու համար կը գործածուի)։ «Գնճիկ մի էրը՛, տղա՛ս», կ'ըսեն։
Գընչխըլեզ. Բոյս մը ուտարմատ։ Արմատը քաղցր է. մանուկներ կ'ուտեն զայն։
Գընտըլել. ն. բ. գլտորել, եցի, եց, լը՛, եցէք, ած, եր։
— Գընտըլ գընտըլ քալել. Գլորուելով քալել, կը գործածուի երեխայոյր մանուկներու և կարճահասակ գիրուկ մարդերու գնացքը իմացնելու համար։
Գընտըլուիլ. բ. չ. և կ. 1. Գլորիլ, գլորուիլ. 2. քալել։
Գըռդալ. բ. չ. ացի, ցեր. աց, ա՛, ցէք, ցած, ցեր։ Սառնոքին կազերուն կոկորդէն դուրս ելնելու ատեն գըռդ գըռդ ձայն հանելը։
Գըռդուկ. Գըռդալը։
Գըռդուկը գալ. Գագալու վիճակին մէջ գտնուիլ։
Գինձ. Համեմուար ընդեղէն, զոր կը գործածեն կերակուրներու ապրցուին հետ խառնելով։
Գինուկ. Տեսակ մը սեւ խաղող որմէ գինի կը պատրաստուի։
Գիր. 1. Տառ. 2. Նամակ։
Գլան. Սայլի անիւ։
Գլգըլիկ. Ջուրի սափոր, որուն պարանոցը մաղի պէս է և ջուրը այդ մաղին ծակերէն անցնելու ատեն գըլգըլ ձայն կը հանէ։
Գլել. Գլորել։
Գլիկ. 1. Փոքրիկ գլան։ 2. Թել փաթթելու գլան (մախաթայ)։ 3. Տես Տիկ։

Գլիկ

Գլխաւոր. Ամուսին. կիները կը գործածեն. փոխանակ՝ էրիկս, էրիկդ ըսելու, գլխաւորս, գլխաւորդ կ'ըսեն։
Գլխել. Կատարել. աւարտել։
Գլխէ գլուխ. Ծայրէ ծայր։
Գլխէ հանել. Մոլորեցնել, չար ընթացքներու մէջ ձգել։
Գլխըծեծ. Այլազեններու աղօթելը, երկրպագութիւն, նամազ.
» ենել. երկրպագել, աղօթել (նամազ ընել)։
Գլխըկեր. Չարաչուք մարդ, աղետաբեր մարդ, որուն երեսէն կամ չար ազդեցութեան տակ մարդ կը մեռնի։
Էրաւ չէրաւ, ախըր գլուխը կերաւ։ Այնքան վիշտ ու նեղութիւն պատճառեց որ մարդը չդիմանալով մեռաւ։
Գլխըտէ. Սայլին գլուխը բարձր բռնելու համար, անոր տակ դրուած մայթ, ցից։
Գլխըցաւ. 1. Գլուխի ցաւ. 2. ձանձրոյթ պատճառող բան։
Գլուխ. գլխու, գլխէ. 1. գլուխ. 2. կատար, գագաթ. 3. առարկայի մը, շինուածքի մը, գործիքի մը ծայրը, աւարտ։ Սայլին գլուխը, լերան գլուխը, գեղին գլուխը, կ'ըսեն։ 4. Իւրաքանչիւր, անձնիւր։ Անձ գլուխ, մարդ գլուխ, տան գլուխ։
Գլուխդ ու կառափդ ուտը. Անէծք, հայհոյութիւն=սատկի՛ս։
Գլուխ հանել. Գլխել, աւարտել, յաջողցնել, յաջողութեամբ վերջացնել գործ մը։
Գլուխը ուտել. Մեռցնել, առանց սպաննելու, այլ վիշտ ու նեղութիւն պատճառելով։
Գղթոր. Կաղնիին վրայ գոյացող, կլոր և վրան ելունդներ ունեցող, առանց միջուկի փայտացած ընկոյզ, որ մէկ կողմին վրայ ընդհանրապէս փոքրիկ ծակ մը կ'ունենայ։ Ասիկա աղաղ կը պարունակէ, և կը գործածուի, փոշիացնելով, խաղախորդութեան մէջ։
Գճկերուկ. Խաղ մը, որուն մէջ մէկը կը գճկի, և ուրիշներ վարէն կը ցատկեն մէկ կողմէն միւսը։ Ան որ չկրնայ ցատկել, ինք պիտի գճկի և միւսները իր վրայէն պիտի ցատկեն։ Կայ այս խաղին ուրիշ մէկ տեսակն ալ։ Գճկողը՝ որոշ հեռաւորութեան մը վրայ կը կենայ, բոլոր ցատկողները՝ այդ հեռաւորութիւնը մէկ ոստումով անցնելէ յետոյ պիտի ցատկեն նաեւ գճկողին ալ վրայէն։ Այս հեռաւորութիւնը, ամէն շըրջանի սկիզբը, խաղացողներու առաջին ցատկողը կ'աւելցնէ։ Ան որ չկարենայ ցատկել, պիտի գճկի, և խաղը կը վերսկսի։
Գճկիլ. բ. չ. կայ, կար, կաւ, կի՛ր, կէ՛ք, կած, կեր. ծռիլ։ Երկու ձեռքերը ծունկերուն դնելով ծռիլ, այնպէս որ իրանը ստո-

րին անդամներուն, սրունքներուն հետ ուղիղ անկիւն մը կազմէ։

Գոլ. 1. ած. ջերմ, գաղջ. գոլ ջուր=գաղջ ջուր. 2. գոյ. ջերմութիւն. 3. շոգի։

Գոն. Գոյն։

Գոն տալ գոն առնել. 1. Մարմինէն շիկնիլ. 2. ամօթէն գոյնը նետել։

Գոն թափ ըլլիլ. (
Գոն բրփիլ.) Գունաթափ ըլլալ, (կերպաս ևն)։
Գոնը նետել. (

Գոռ. Այլազգիներու գերեզման։

Գոռալ. Որոտալ. (երկինքի)։

Գոռել. ն. բ. եցի, իր, եց, ա՛, եցէ՛ք. ած, եր։ Թաղել այլազգէն ննջեցեալ մը։

Գոռգալ. բ. չ. միագէմ. որոտալ (ամպերու)։

Գոռգըռուկ. 1. Պատենակիր փոքրիկ ճճի մը, որուն սեւ պատեանին վրայ կարմիր բիծեր կան։ Ասիկա, կ'ըսեն, երբ ամպերը գոռան, այն ատեն միայն երեւան կ'ելնէ։ 2. Ամպերու որոտում։

Գոռգըռտում. Նոյն։

Գոռեխ. Խոշոր մարախ։

Գոռոն. գոռճի, գոռճէ, յոգ. գոռճընի, գոռճընու։ Կենդանիներու քակորէն շինուած, հաստոլ կոնի ձեւով կամ գոյլի նման ամանր մը, որուն ներքին երեսը կուպրով ծեփուած կ'ըլլայ ընդհանրապէս։ Ասիկա կը գործածուի՝ ղղը կամ մոխիրը փոխադրելու համար։ Ատոր մէջ կը պահեն նաեւ խաղող ձմեռնային եղանակին համար։

— Գոռոն բերան. Լայն բերան, մեծ բերան մարդ, աղայ։

Գորս. 1. Երկակենցաղ կենդանին։ 2. Փականք՝ իր բոլոր մասերով։ 40-50 սանտիմէթր երկայնութեամբ և 30 սանտիմէթր լայնութեամբ կոճղի մը կէսը, որուն ամփակցուած երեսին լայնութեան վրայ 10 սանտիմէթր լայնութեամբ և 5 սանտիմէթր խորութեամբ ուղղանկիւն փոս մը բացուած է, այս փոսին մէջ կը սահի ետ առաջ ըստ հարկին, սողնակը։ Նոյն փոսին վրայ

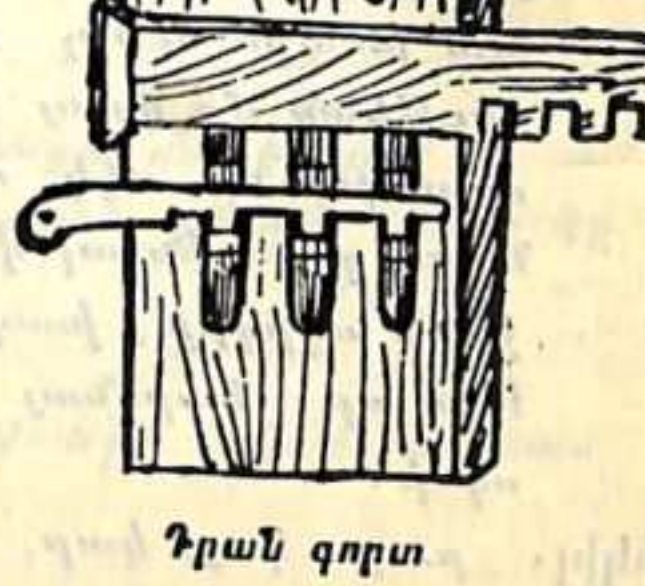

Դրան գործ

ուղղահայեաց կերպով կան 2-3 փոքր փոսիկներ, որոնց մէջ կը զետեղուին լախկները (լեզուակներ)։ Ասոնք դիւրաշարժ են և ըստ հարկին կ'իյնան՝ սողնակին վրայ բացուած տամնաձեւ փոսերու մէջ, և չեն թողուր որ սողնակը բացուելու համար, դէպի ետ շարժի։ Սողնակէն քիչ վեր ու անոր զուգահեռական դիրքով կայ բանալիին յատուկ անցքը։ Գորսը կը գոցուի, խոշոր բեւեռներով, դրան ետեւը ճիշդ անոր եզերքին վրայ սողնակին դէմ։

Գործ. 1. Ոստայնանկութիւն։ 2. Աշխատանք։

Գործիլ. (
Գործ ենել. (Կտաւ հիւսել։

Գործլոր. Դանակի շեղբի նման փայտեայ սալ, որ ոստայնին ձողին ծայրը կ'անցուի։ Փոկը ասոր ասկէն անցնելով ձողը լուծին հետ կը միացնէ։

Գորտընբուրդ. Կանանչ գոյնով և ջուրերու եզերքները գտնուող շատ երկայն, բամպակի նման մամուռ։

Գոց. 1. Ած. գոցուած։ 2. Մեծ գերան, որ իբրեւ փականք կը գործածուի։ Ասիկա դրան ետեւը կ'երկարեն, երկու ծայրերը պատերուն մէջ հաստատելով. այնպէս որ եթէ դուռը կեղծ բանալիներով (մաղէ բալլի) յաջողին սողնակը բանալ, դարձեալ դուռը բանալ անկարելի կ'ըլլայ։ 3. մութ գոյն։

Գոցել. բ. ն. 1. Դուռը բանալիով փակել։ 2. Ընդհատել, դադրեցնել՝ խօսք, պատմութիւն ևն։ Հերի՛ք, գոցը՛, ասը քարոտ է։ Ա՛լ մի խօսիր, ընդհատէ, որովհետեւ հոս խնդիրը հասկցող ուրիշ մարդ կայ։

Գտակ. գտկի, գտկընի։ 1. Տղաքներու, պատանիներու յատուկ ասեղնագործուած ծակոտկէն գլխանոց, որ գոյլի ձեւ ունի։ 2. Սեւնագլուխ, խոյակ։

— Պտիկ գտակ. Գտակ՝ որուն գագաթին վրայ գտնուող քառակուսի փոքրիկ ծակեր, սեւ թելով լեցուած։ Այս գտակը գլուխնին կը դնեն նշանուելու տարիքին մէջ գտնուող պատանիները։ Զափահասները այդ գտակը չեն դներ։

Գչէ, գեաչէ. Բուրդի աղջիկ։

Գուդիկ. գուդկի, գուդկընի։ 1. Շան լակոտ. 2. փաղաքշական իմաստով մանուկներու համար ալ կը գործածեն։

Գո՛ւդը. Վանդակաւոր բան, շան ձագը վանտելու համար կը գործածուի։

Գո՛ւդօ, գու՛դօ. Շան ձագը կանչելու համար գործածուող հրամայական մը։

Գուլ. 1. Բութ. 2. բթամիտ։

Գուլճալ. չ. բ. միագէմ. գաղջանալ, (ջուր, կերակուր)։
Գուլցնել. ն. բ. Տաքցնել՝ գաղջ ըլլալու չափ։
Գուճղ. կարծր հողակոյտ. հողի կարծր կտոր
Առած.— Գուճղը ցստեր՝ fարը կուլայ։ Մարդիկ, որ իրենց ոչ-բաւլի վիճակին առանց նայելու, իրենցմէ զօրաւորներու վիճակին վրայ կ'ոլբան։
Գուռ. գառն, 1. Ագռիբին ապակեա զետեղուած արտաքաչ խոռոչա-

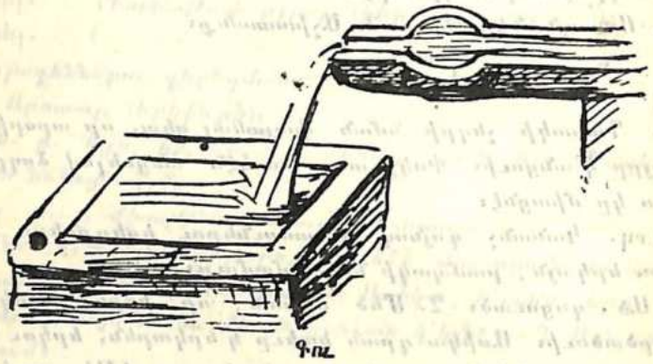

Գուռ

ւոր քար մը, որուն խոռոչէն անցնելով ջուրը՝ աւազանը կը թափի։ 2. Փոքրիկ աւազան, ամանաձեւ։
Գո՛ւռօ. Հոբդի լակո՛տ. կոչական բառ մը։
Գռալ. բ. չ. Աակրոթիւն ունենալ, ոխ պահել։ կրպոն՝ Հմպոյին կը գռայ, տեսնանք ինչ պիտի էնըր։
Գռօ. Նախատական բառ զոր կ'ուղղեն խօսք մը դժուար ըմբռնող մէկու մը։ Խօսք՝ Ծօ՛, գռօ էս ինչ էս, կ'ըսիմ, կ'ըսիմ, չես հասկնար։
Գռբբճիկ. 1. Ծայր մարդ. 2. Թարմ, կը գործածուի վարուհկի կոճթայի և պատուհաններու համար։
Գրկրտուիլ. փ. բ. Իյար գրկիլ։
Գօշ. Միակտուր փայտէ՝ փորուած 50 սանտիմէթր տրամագծով տաշտ որուն մէջ Թրջուած հաց կը դնեն։ Ասիկա, կը Թուի Թէ լեռնաքնակ քուրդեր կը չինեն, և հայ գիւղացիներուն կը ծախեն։ Նուազ գործածական է։
Գօս. Գէշ, գարշ։
Գօս հոտիլ. Գարշելի հոտ արձակել։ Ասիկա կը գործածեն մանուկներու և մարդերու համար որոնցմէ մէկի հոտ կուգայ։ «Վրադ գօս կը հոտի» = վրայէդ նեխումի հոտ կուգայ. մէկի հոտ կուգայ։
Գօսեկախ. Նոր ասրուց նախորդ երեկոն, ուր աղաքներ գօսիով

պայուսակներ կը կախեն երդիքներէն վար, նոր ասրուց առաթիւ նուէրներ առնելու համար։
Գօտի. գօտու, ներ։ 1. Գօտի. 2. գրան առանցքին ուղղահայեաց և իրարու հորիզոնական դիրքով գերաններ, որոնց վրայ կը գամուին գրան տախտակները։

Դ.

Դ. Դա։ Սոյն բարբառը, բալուցիները, «Թ» էն՝ նո՛րը, իսկ «Տ» էն ուժգին կը հնչեն։

Դաղձ. Անանուխ նմանող խնկահոտ բանջարեղէն մը, զոր Թանա-

Դաղձ

պուրին մէջ կը մանրեն։ Անհամ բոյս մըն է։ Կ'աճի ջրաւատ տեղեր։

Դաղզիլ. 1. Կապվիլ. (շուներու համար). 2. բարկանալ, (մարդոց համար)

Դաղզուն. / Դազղուն. 1. Կապուած. 2. զայրացած։

Դայ, դան. Հնչել Յ տառը։ Կարծր, տարէց կենդանիի միս, կամ բանջարեղէն, որ շուտով չեփիր։

Դայեալ. բ. չ. Կարծրանալ։ Միսի և բանջարեղէնի համար կը գործածուի։

Դայեայ. Ամանները լուալու և ցամքեցնելու յատկացուած քուրջ։

Դան. Բայց, հետոյ, անջատ. հառ։

— Դան գնա՛. Հեռացի՛ր։

Դանէն դասէն. Հոնկէ, հոսկէ։

Դաւս. Մշակուած և մշակելի արտեր ամէնը միասին առնելով։

Դաւտէնակ նոտիլ. Ծալապատիկ նստիլ. գետինը։

Դաւտոն. Տաշտ։

Դաս. 1. Եկեղեցւոյ դասը, ուր դպիրներն ու քահանաները կը կենան։ 2. Հա. մակբայ. դաս էկը, ծօ՛, հաս եկուր, ծօ՛։ 3. Դաս. դատախօսութիւն։ 4. Ծեծ. ընանք դաս մի տուի ըսոր օր...։ Այնպիսի դաս մը տուի անոր որ...։

— Դասը էլնալ. Դպիրներու կարգը անցնիլ. եկեղեցական երգեցողութեանց մասնակցիլ. երաժիշտ ըլլալ։

Դար. հ. 1. Բարձր տեղ, հողաբլուր։ Սովորաբար այս անունը կու-

տան այն հողաբլուրներուն, որոնք, հեթանոսական անցեալին մէջ գերեզմաններ եղած են։ 2. Երկար, դար մի օր եղաւ, դար մի տարի եղաւ։ Օրը երկար տեւեց, տարին երկար տեւեց։

Դարբնալ. Ոստայնանկութեան վերաբերող գործիք մը։

Դարձել. Դուկաններ, որոնք գետնին վրայ համաչափ հեռաւորութեամբ կը շարուին՝ գետնին ուղղահայեաց դիրքով՝ կողմնելու համար տան մը ծածքը։

Դարվար. Ջուխլար։

Դարվեր. Ջուխլեր։

Դարտակ. 1. Դատարկ, պարապ. 2. ունայն. դարտակ կարաս. դարտակ խօսքեր կը խօսի։

Դարտկել. Պարպել, դատարկել։

Դարտկիլ. Պարպուիլ, դատարկուիլ. բ. չ.։

— Դարտակ գլուխ. Անխելք, ունայնամիտ։

Դարտակցնել. Ն. բ. Պարպել։

Դգալ. դգլի, յոգ. դգալնի։ Դգալ, սովորաբար բոլորաձեւ կ'ըլլայ և ո՛չ թէ հուկթաձեւ։ Տանձենիի և խնձորենիի փայտէն կը շինեն։ Այս փայտերը տաշուելու և յղկուելու շատ յարմարութիւններ ունին։ Տօսախ չկայ Բալուի մէջ։

Դգալլոց. դգալնոց. տախտակէ շինուած տուփ, որուն մէջ դգալ-

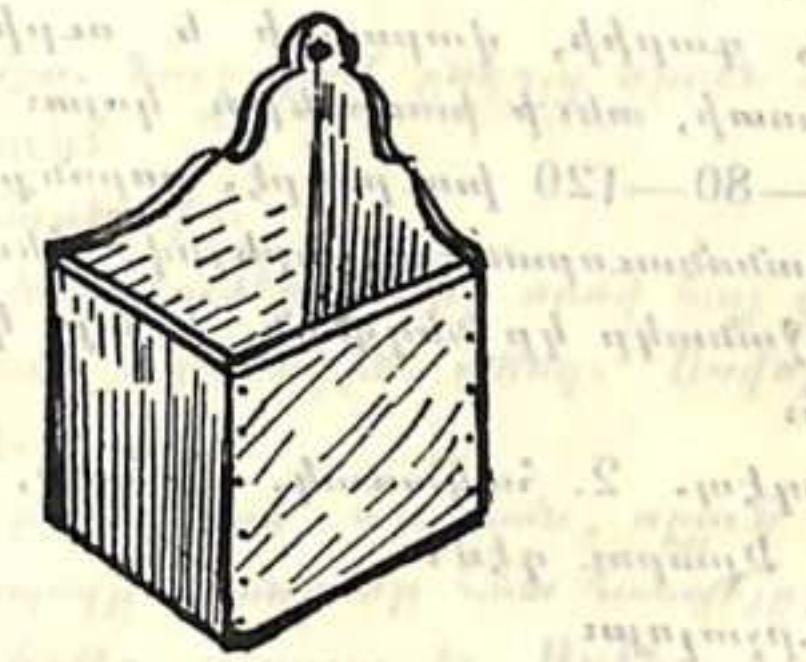

Դգալլոց

ները կը դնեն լուալէ յետոյ, և պատէն վար կը կախեն։

Դգալուկ. Գորտի ձագեր, որոնք դգալի կը նմանին իրենց երկար տատանումն ու կլոր գլուխովը։

Դգալտել. Արագ արագ կերակուր ուտել։ Ն. բ. տեցի, եց, ալ՛, տեցէք, տած, տեր։

Դգալբեր. Դգալ փորելու յատուկ կոր կտրոց մը։

Դդմուկ. Բոյս մը, որուն տերեւները սագի թաթի կը նմանի. ու-

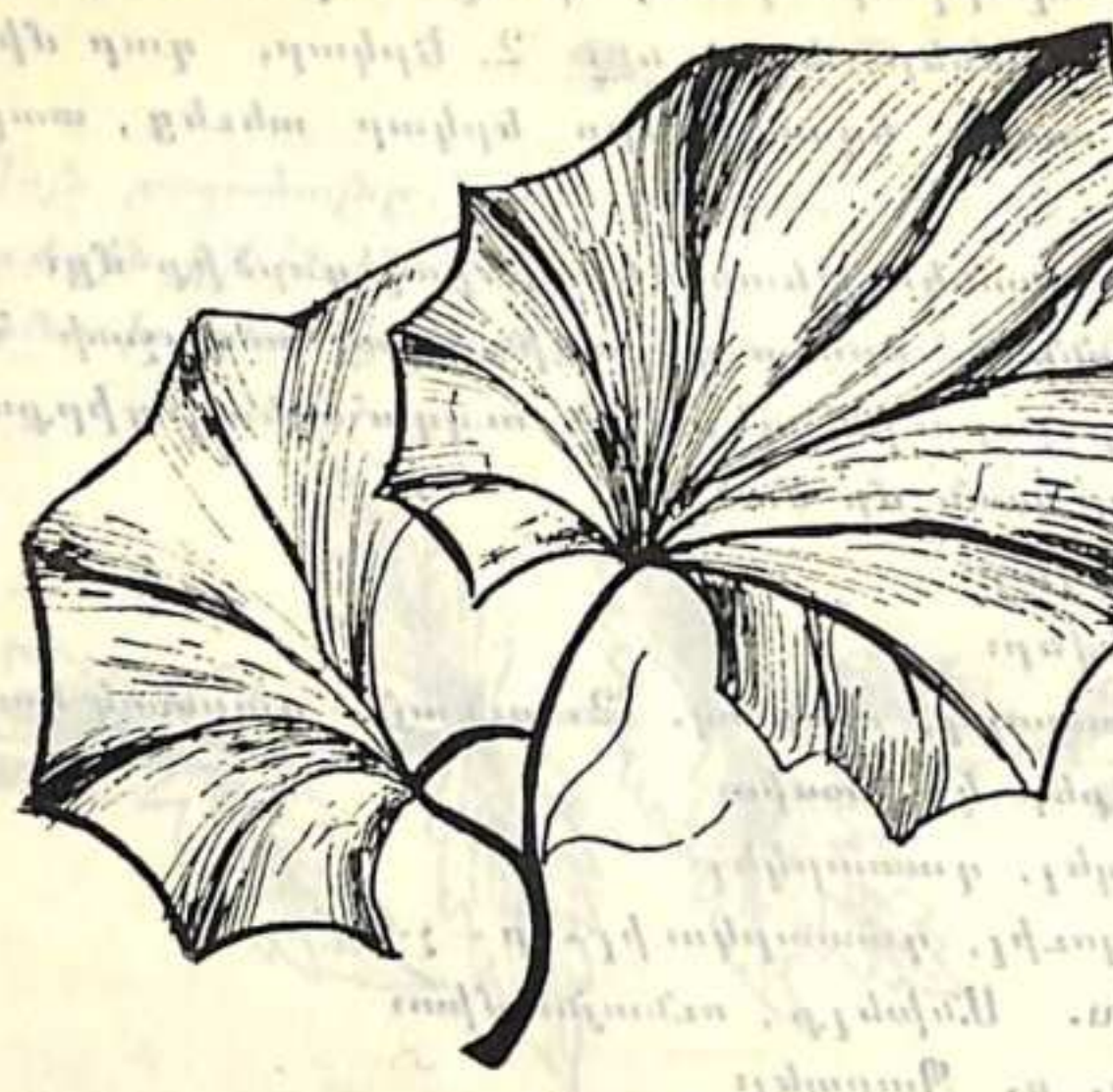

Դդմուկ

սեկա, գաւառական բժշկութեան մէջ, պալարներու վրայ կը կապեն, որպէսզի պալարին մէջի թարախը դուրս քաշէ։

Դդմբչոր. Տերտուած ու չորցուած դդում, զոր ձմեռնային եղանակին, կերակուրներու հետ կը գործածեն։

Դեզ. Ցորենի, գարիի, վարսակի և ուրիշ ընդեղէններու ինչպէս նաև խոտի, սեւի խուրձերու կոյտ։ Մէկ դէզը կը բաղկանայ 40—80—120 խուրձերէ, զորոնք բոլորակ խարիսխի մը վրայ կանոնաւորապէս շարելով, հետզհետէ, քանի բարձրանան շրջանակը կը նեղցնեն, և այս կերպով կոն մը կը ձեւացնեն։

Դեմ. 1. Հանդէպ. 2. հակառակ. 3. տեղ, երկիր, հանդերձեալ։

Դեմ դիմաց. Իրարու դէմ։

Դեմ լուս. Արշալոյս։

Դեմ լուսուն. Արշալոյսին, կանուխ, առտուն կանուխ, դեռ լոյսը չծագած։

Դի. դիի, դիէ։ Կազմ։

Դիզել. Իրարու վրայ կանոնաւորապէս շարել։

Դիմադարձութին. Ըմբոստութիւն, յանդգնութիւն։

» ենել. Ըմբոստութիւն ընել, յանդգնիլ։

Դիմաւորել. ն. բ. ցի, ցէք, բած, ընդառաջ երթալ՝ հարսնեւորներու, հիւրի, վերադարձող պանդուխտի։

Դիմացը երթալ. Նոյն։

Դիր. 1. Տախտակ. 2. տախտակէն տախտակ տեղ. 3. հրմ. դնել

Դիրել. Ցորդորել գետինը

բոյնն, դարձուր, դուռը դիր, դուռը դարձուր։

Դիւուրիլ. չ. բ. 1. Ապաքինիլ, կազդուրուիլ. 2. նիգլինքը գանել անտեսապէս. 3. վրան գլուխը չիսկել, չխակատուիլ։

Դիրք. Ջափ մը՝ ծեծուելիք ցորենի, չաւչմայի և ուրիշ ընդեղէններու։ Ըս օր հինգ դիրք կառւատ աղնեցի, ծեծեցի ու ձէթն ըլ հանեցի։ Մէկ անգամ ծեծուելու համար երկու գրիւ կամ քառասուն ութը օխա ցորեն պէտք է. ուրեմն մէկ դիրքը, շուրջ 40-50 օխայ է։

Դմզրմցնել. Դատարկ, անիմաստ խօսքեր խօսիլ։

Դմըշխե. Պարապ գլուխ, միամիտ մարդ։

Դմոյ. Նոյն։

Դըմպել. բ. ն. Թոնիրին բերանը դաւմպով գոցել։

Դըմպըլիկ. Փոքրիկ թմբուկ։

Դըմպըլցընել. Թմբուկ զարնել։

Դոլ. Ջափ մը արմտիքի. մէկէն մէկուկէս լիտր պարունակութեամբ աման մը նուրբ տախտակէ շինուած։

Դոլ

Դոլիկ. Փոքր դոլ մը։

Դոլոն. Մէջը պարապ փայտ. նաւ կամ ընկոյզ որուն մէջը պարապ է, կ՚ըսուի նաև փուն։

Դոլոնիլ. Պարպուիլ, դատարկուիլ։

Դող. Շատ սովորական հիւանդութիւն մը, որով հայ գիւղացիները կը վարակուին աշնան եղանակին. տենդ։ Սովորաբար ընդմիջուող տեսակէն է. ջերմ։

Դողկապ. Օրհնուած պատրոյգ կամ աւատան, որուն վրայ քահանան կամ դող կապողը քանի մը հատ հանգոյց կ՚ընէ, հանգոյցներուն թիւը եօթը ըլլալու է։ Ասիկա կը կապեն դող ունեցողին աջ դաստակին շուրջը։ Եւ հիւանդը կը բժշկուի։

Դողը կապել. Պատրոյգին վրայ դողկապի աղօթքները կարդալ

Դողկապ ենել. պատրոյգը օրհնել։

Դողցնել. Դողի հիւանդութենէ բռնուիլ։

Դոնգել. Իրարու վրայ կուտակել խմոր, ցեխ ևն։

Դորդան. գորգընի, գորգընու. յոգ. գորգըննի. բակ։

Դումպ. Թոնիրի յատակ խուփ։

Դուրեր

Դուր. Փայտ ծակելու համար երկաթեայ գործիք։

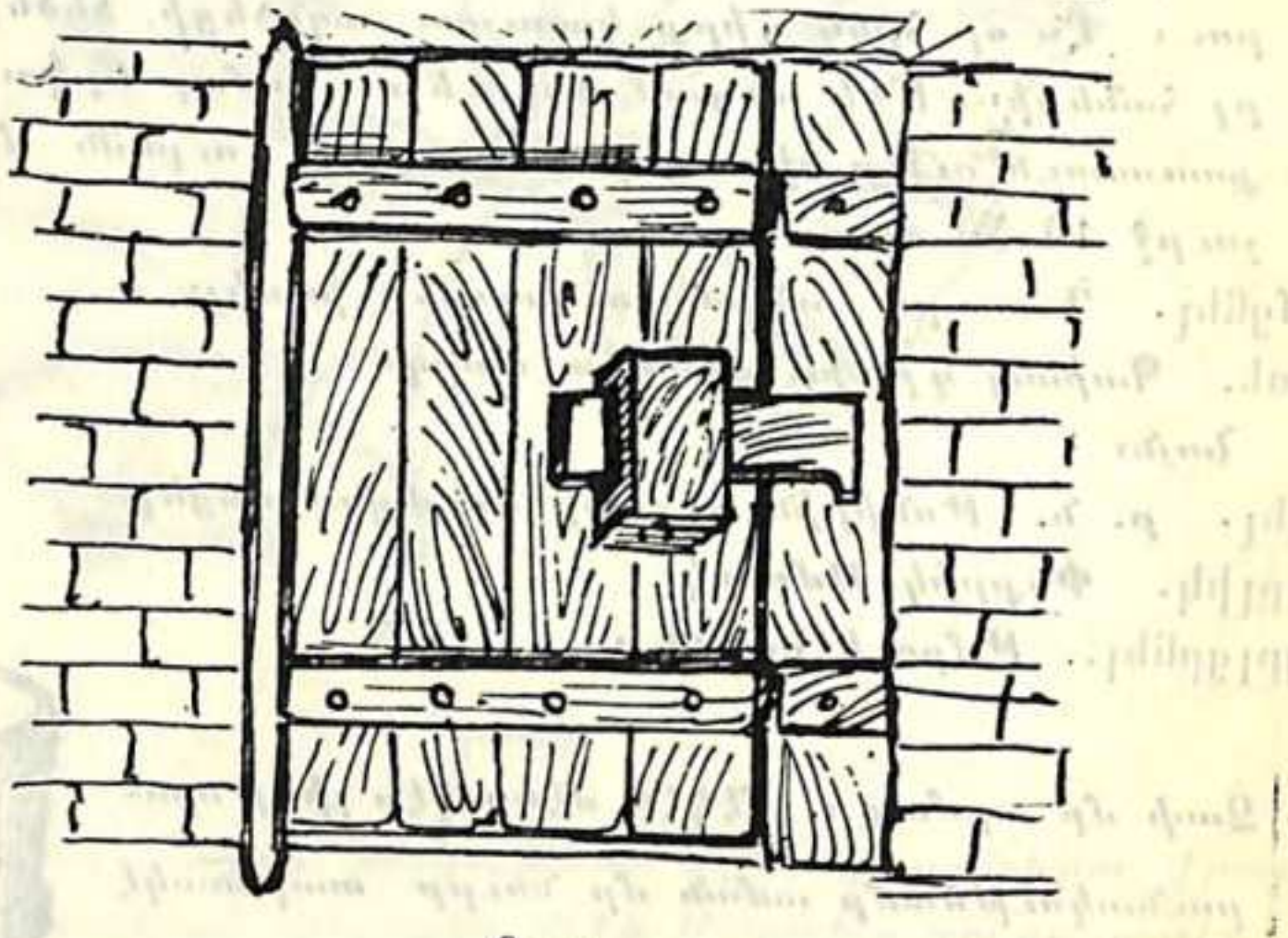

Դուռ

Դուռ ծեծել.
Դուռ զարնել. Դուռը բախել։

Դողբուլ. բ. չ. Ձայն՝ զոր ճեղքուած տախտակ մը կամ նուագարան մը կը հանէ։

Դողբուկ. Ճեղքուած տախտակի ձայն։

Ե.

Ե. Կը կարդացուի ԵՀՋ և ոչ ԷՋ ըստ Ակնայ բարբառին։ Սոյն ձայնաւոր տառը, բառերու սկիզբը, միրթ «եէ», և միրթ «է» կը հնչուի. իսկ բառերու մէջ՝ միշտ արդէն է կը հնչուի։ Բացառութիւն ըլլալով, Ա. լծորդութեան բայերուն, ներկայ ժամանակին, եզակի և յոգնակի Ա. դէմքերուն մէջ միշտ «ի» տառին կը փոխուի հնչումով։ Օրինակ կը գրիմ, կը գրինք, կը չինիմ, կը չինինք։ Ծաղրելի կ'ըլլայ այն, որ կը գրեմ, կը գրենք. կը չինեմ, կը չինենք կը հնչէ։ Հեգնանքով կ'ըսեն, «Հա՛ Խասամզօլ գցեր ը, բարկըցեր ը, գրաբար կը խօսի— Պօլիս գացեր է, բարակցեր է...»։

Եդ. Ըթ. «Ը» տառին անունը։

Եզան աչք. Խաղողի տեսակ մը։

Եզնակ. Ոստայնանկութեան կազմածքին մէջ գործիք մը, որուն վրայ կը յենու հենքը, պրկուած մնալու համար, կամրջակ։

***Եզնարօս.** Եզնարած։

***Ելնալ.** 1. ելնել, 2. բարձրանալ, 3. բուսնիլ, 4. ծագիլ, 5. յայտնուիլ։

Եղ. Իւղ, արդար իւղ։

Եղաման. Իւղ դնելու աման։ Աման որուն մէջ իւղ լեցուած է։

Եղել. Իւղ քսել, մեքենայ են իւղոտել։

Եղիթայ. Բոյս մը։

Եչ. «Ե» տառին անունը։

Եղջուր. Կարագը հալելէ յետոյ մնացած աւելորդ մասերը՝ աղ, ջուր ալիւր։ Եղջուրով՝ իւղով հաց կ'եփեն։

***Եռաչ.** Առաջ։

***Եռաջք.** Ջարատախին առջեւները տա-

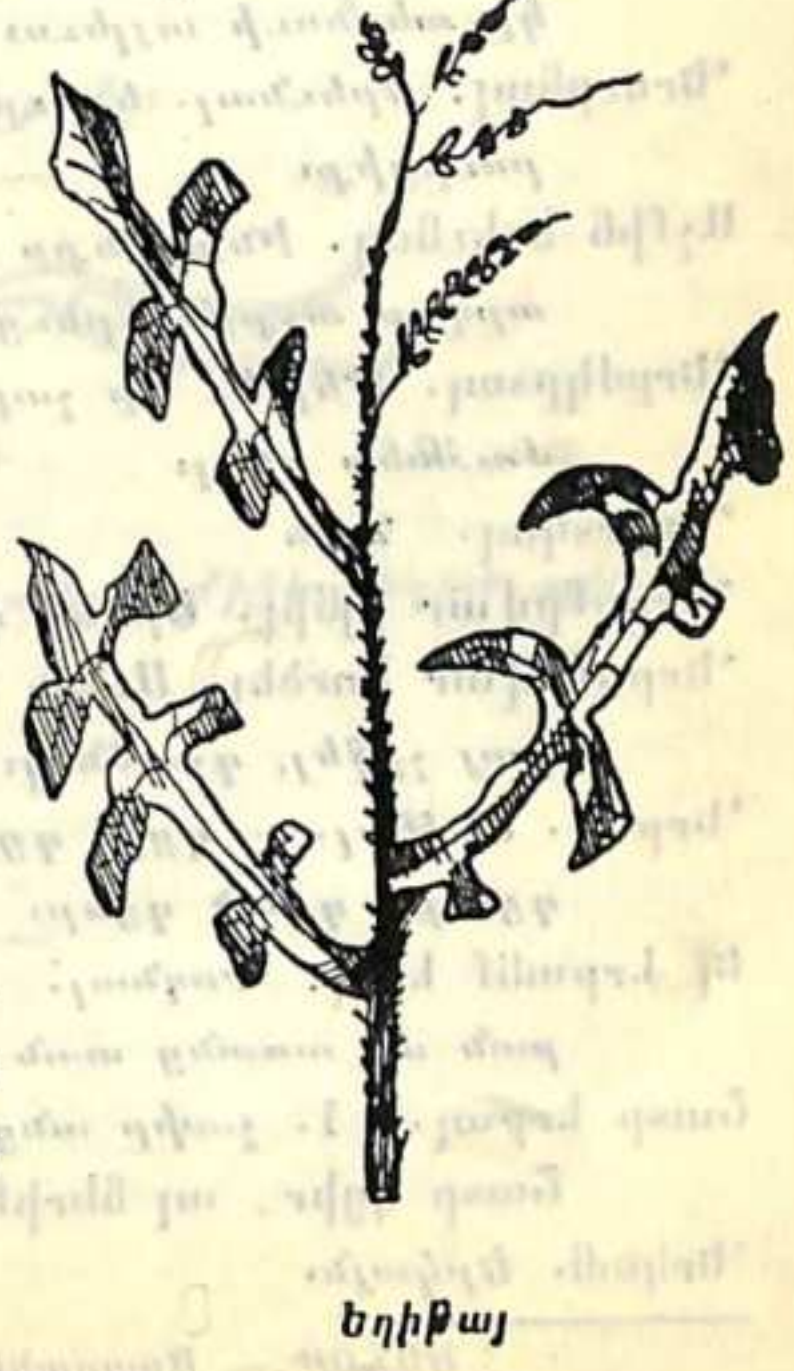

Եղիթայ

*Եռաջուց. *Առաջուբեմ*։
*Երբուանց. *Երբէն իվեր*։
Եբ. *Ե՞րբ*։
Եբոր. *Երբոր*։
*Երդիք. *Էրդիք. Տանիքին վրայ թաղուած միակ լուսամուտը, ուրկէ ձմեռնային առաւօտները՝ ներսիստուն, լոյս կ'առնէ*։
Երես, 1. *երես*, 2. *մակերեւոյթ*, 3. *էջ*, 4. *վերմակի արտաքին պատառ, ապածոյ*։
Երեսը ժիր. *Պզրես, չամչցող*։
Երեսը ժ ել. *Ամչնալը մէկդի դնել*։
Երեսը կախել. 1. *Տրամիլ*, 2. *քէն ընել*։
Երես դարձնել. *Մերժել, չընդունիլ*։
Երես դարձ ընել. 1. *մերժել*, 2. *ներկայացնել*։
Երեսը սեւցայ. *Անիծեալ ըլլայ*։
Երեսը սեւ ըլլի » »
*Երեսաց. 1. *կեղծաւորութեամբ*, 2. *մակերեսային*։
*Երեսպաշտ. *Կեղծաւոր*։
*Երեսպաշտութիւն. *Կեղծաւորութիւն*։
» ընել. *Կեղծաւորութիւն ընել, չոզոքորթիլ*։
*Երեւուկ. *Ձամբու մը այն կէտը, ուրկէ դիւղ մը կամ քաղաք մը կը տեսնուի սկիզբ։ Ճոպքին երեւուկը հասանք, իրկուն եղաւ*։
*Երուբցալ. *Երեւնալ. երուբցայ, —ցար, —երուբցաւ, երուբցիր, երուբցիք*։
Աչքին երեւցալ. *Ինքզինքը ցուցնել, վախցնել, սպասնալ. Հիզ մի տըվար աչքին երեւցի՛ր—սպասնա՛, վախցուր*։
*Երժկըտալ. *Թևթեւ մը չարժիլ. քունէն արթընցնելու թևթեւ չարժուձեւներ ընել*։
*Երբոկալ. *Նայիլ*։
*Երբոմբվար բլլել. *Երեսի վրայ իյնալ*։
*Երբոմբվար կոծել. *Աման մը հակառակ կոպմէ, չրխնձքնելու վրայ չրջել, դարձնել*։
*Երթալ. *Երթալ*.— *գալ, գիլիր, գնաց. գլինք, գլիք, գլին. գնա՛, գէ՛ք, գացած գլեր*։
Ել երթալ ելեր. *Գոչնալ. իբր բարեկամ մէկու մը տուն երթալ և բան մը տանից տան տիրոջ գիտութեան*։
Շատ երթալ. 1. *չափը անցնելու, չափը անցնիլ*. 2. *չափազանցել*։ Շատ գլիր, ալ ելերիք. *ալ կը բաւէ, չափը անցուցիր*։
*Երկան. *Երկայն*։

ՇԱՆՕԹ.— Ատգանիշ ունեցող տառերուն սկիզբը գանուող և տար ոը պէտք է հնչել։

*Երկանական. *Իշ, իչու նման մարդ*։
*Երկանականբնաւ. *Նոյն*
*Երկանիք. *Երկոնաքար*։

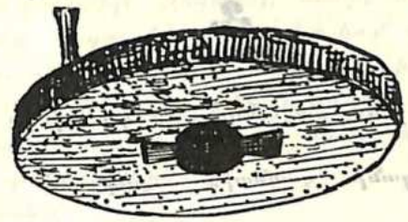

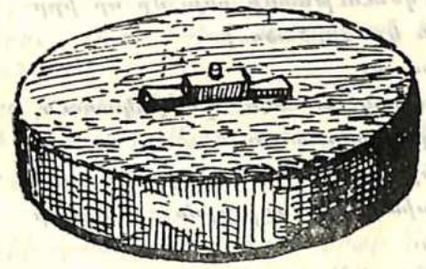

Երկանք

*Երկեկ. *Երանի*։
*Երկու մասնի. *Երկրագործական գործիք մը*։

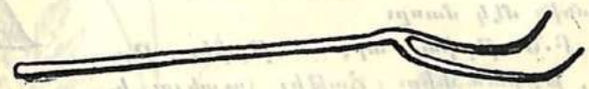

Երկու մատնի

*Եսիմ. *Եսիմքուան. կէսօրուան և երեկոյեան միջեւ եղած պահը*։

Զ.

Զ. Զա կ՚անուանեն այն բաղաձայնը. և կը հնչուի Ս տառէն աւելի թանձր։

Զաղայ. Զաղի, զաղանի, զաղնաքի. բրդական ցեղ մը։

Զաղանակ. Զաղայերէն։

Զամպուր. Թեթեւ կծուութեամբ բոյս մը որ իբր բանջարեղէն կը գործածուի։

Զանկ. Զանգ, զանգակ։

Զանկատուն. Զանկատան, տունէն. զանգակատուն, եկեղեցւոյ զանգակատունը։

Զըլզըլալ. Փայլփլել, աստղերու համար կը գործածուի։ Աստղերը կը զըլզըլան=աստղերը կը փայլփլին։

Զըլլիկ. Ծիլ, ծլիկ (ոսկի, ասուրի են), առաւելապէս քրդերէնի մէջ կը գործածուի. քիչ անգամ հայերէնի մէջ։ Քրդերէն. Ըզըլիկը բիւլազ հող ալըքըմ=ես ոսկին ծլիկը շատ կը սիրեմ։ 2. կանանց սեռային գործարանին մէկ մասը։

Զըխթըփիլ. Բ.Ն. Թըփալ, ար, ու. Թըփիր, Թըփէք, Թըփան փիր։ Ձաթիլ (ուտելու իմաստով) այս բառը կը գործածուի զայրոյթի արտայայտութիւնը ցոյց տալու։

Զամպուր

Զմփըրիկ. Զմփըրկի, չէ. յոգ. զմփըրկընի։ 1. եղեամ. 2. սառ, սառոյց։

Զմփըրիկ դառնալ. } 1. սառիլ, 2, Թաց լաթի մը ցուրտէն կարծրանալը, սառիլ։
" ըլլալ

Զնկըլիկ. Զնկըլիկ, փոքրիկ զանգակ, նաեւ բոժոժ, զոր ջորիներու փոքրիկ ուլերու, զանուկներու պարանոցէն կը կախեն։ Կարաւանի մը առջեւէն գնացող ջորիին վիզէն կը կապեն խոշոր զընկըլիկներու չորք մը, որպէսզի միւս ջորիները անոնց ձայնին հետեւելով կարգով քալեն։

Զրնկըլտալ. Զընկըլիկին ձայն հանել։ Միաչէմ բայ։

Զրնկըլտուք. Զընկըլիկի ձայն։

Զոգ. Զոյգ։

Զոգզոգ. Զոյգ զոյգ մակրայ։

Զոգուկ. } Զուգաւորիլ։ Զոգուայ, ուար, ուաւ, զոգուկիր, զոգուեց, զոգուած, զոգզուեր կամ զուգուած, զուգուեր։
Զուգուկ.

Զուխուռել. Նոր. ուեցի, ուեց, զուխուռը՛, զուխուռեցէք, խուռած, խուռեր. նեղը գնել, նեղ անկիւն մը մէջ մէկը թխմել, հրել։

Զուկուրայ. Զուկութի, զուկութանի. մատային ծայրը ագուցուած սրածայր գամ։ Խթան։

Զուկուրել. Խթանել։

Զպուն. Զպնի, զպնէ. յոգ. զպունի։ Պատմուճան՝ արանց և կանանց։ Առջեւը վերէն վար բաց. ասորին եզերքին վրայ, երկու քովերը, աջ ու ձախ, 15ական սմ. խորութեամբ երկու ճեղքեր ունի։

Զպտըլել. Այծերու և ոչխարներու թռչելը։

Զպտուլ. Զպտըլի, զպտըլնի։ Այծի, ոչխարի, ուլի, գառնուկի թռիչք։

Զրդի. Գինի ցրդի։

Զրդենի. նոյն

Զրդիպտուղ. Ցրդիի պտուղ, որ սխտորէն փոքր կ՚ըլլայ և կլոր, զոր օղի թարելու սանեն միայն թարմօթին մէջ կը դնեն, կամ թութին հետ միասին կը խմորեն, օղիին հաճելի համ մը կուտայ։

Զրէն. Խոտ մը։

Զրէն

Զոր. Պնդում, ճնշում, բռնադատութիւն, ստիպում։

Զոր էնել. Ստիպել. բռնադատել։

Զորել. Կարող ըլլալ, կարողութիւնը հասնիլ։ Իմ ուժս չի զորեր բու գերանը վերցնելու։

Զոռով. 1. *բռնութեամբ, 2. հազիւ, դժուարութեամբ։*
Զօրպայ. *Բռնադատող ։*
Զօրպայութիւն ընել. *Բռնակալութիւն ընել։*
Զօռ. 1. *Կարողութիւն, ույժ, զօրութիւն, 2. դժուար։* Խուրպան ըլլիմ զօռիդ զօռացը=*կարողութեանդ մեռնիմ։*
—Զօռ առնել. *Զինուորագրել։*
—Զօռ ժողվել. *Զինուոր հաւաքել։*

Է.

Է. *Այս ձայնաւորը, յաճախ, Ա. և Ե ձայնաւորներուն, ՅԱ և ԱՅ սկզբնատառներին տեղը կը գրուէ, Բոլուի բարբառին մէջ, և իբրև պարզ ձայնաւոր կը հնչուի։*
Էգ. *Բած. կենդանիներու համար կը գործածուի։*
Էգեկիր. *Այգեկութք։*
Էգեկուր. *Այգեկութ։*
Էգի. *էգու, էգիէ. յոգ. էգիստան, այգի։*
Էգի բանալ. *Այգիին որթատունկերու արմատին շուրջը փորել։*
Էգին թօփլել. *Գարնան եղանակին, որթատունկին ճիւղերը հողին տակէն դուրս հանել։*
Էգին կըյրել. 1. *Որթատունկերը յօտել, 2. տասանորդել։*
Էմենալ. *չ. բ. էմեցայ, ցար, ցաւ, էմեցի՛ր, էմեցէ՛ք, էմեցած, է-մեցիր. յամենալ, ուշանալ։*
Էմեցնել. *ն. բ. յամեցնել, ուշացնել. էմեցուցի, ցուցիր, ցուց, է-մեցու՛ր, էմեցուցէ՛ք, էմեցուցած, ցուցեր։*
Էջնալ. *էջայ, էջար, աւ, էջի՛ր, էջէ՛ք, էջած, էջեր։* 1. *Իջնալ.* 1. *ցածնալ ջուրերու, գիներու ևն.* 3. *խոնարհիլ.* 4. *հանդարտիլ (պարկութիւն)։*
Էռաջ. *Առաջ, նախ, սկզբան։*
Էռաջուց. *Առաջուընէ։*
Էռջինեկ. *Անդրանիկ։*
Էրդ. *Յարդ։*
Էրդել. *Կենդանիներուն յարդ, կեր տալ։*
Էրած. *Իրազ, էրծի, յոգ. էրծնի։*
Էրծանան. *Երազահան գիրքը։*
Էրկնցնել. 1. *Երկնցնել.* 2. *շատ խօսիլ։*
Էրկննալ. 1. *Պառկիլ.* 2. *երկարիլ.* 3. *երթալ քալել, կամաց կամաց երթալ տեղի մը երկայնութեամբ։*

Ը.

Ը. ԵԴ կը կոչդան։ Աւելի յաճախ Ա և Ե ձայնաւորներուն և ու բաղադրեալին տեղը կը դրուէ։

Ըլ. Ալ. չակատ. Իսկ մակբայ ըլլալու պարագային Ա՛Լ կը գրուի և կը կարդացուի։ Ե՛ս ըլ կուգամ ձեզի հետ. եա՛ ա՛լ չեմ կրնար քալել, խնճեցայ։

Ըղունկ. յոգ. ըղընկուի, ըղընկուընու։ Եղունգ։

Անէծք. Առուած քիզի քոս ասյ, ըղունկ չի տայ կը մաղթեմ որ առակալի ատնջուխս, քոսատիս, բայց քերելու և հոգը ամոքելու համար, եղունգ չունենաս։

Ընկիլ. ր. չ. կ՚ընկիմ, նիս, նի, ընկայ, ընկար, ուս, ընկիր, ընկէք, ընկած, ընկեր։ 1. Իյնալ. 2. վիճակիլ, վերաբերիլ։ Քիզի ընկեր ը՛ ըս գործը էնել, քիզի՞ ինայեր է...։

Ընկոզ. պլ, պէ, յոգ. ընկոզնի, ընկոզնու. 1. ընկոյզ. 2. բամպակի դեռ չբացուած խոզակ։

Ընճուղ. ընճղի, յոգ. ընճղընի։ Արու հորթ, միամեայ եզ, որ դեռ արօրի լծուած չէ։

Ընտացու. Հաստնցած վարունկ, կուժայ, եղն, որոնց կոտը իրրեւ սերմ կը գործածուի։

Ընտնուխի. Ամրանալ, գործածելի վիճակի մը հասնիլ (թրծուած ամաններուս համար կը գործածուի)։

Ընդի. Անգի։

Ընդի դեմ. Անգիի աչխարհ, հանգլերէնալ։

Ըսի. Ասգի։

Ըսի դեմ. Ասգիի աչխարհ, այս աչխարհ։

Ընցն. Լաւ, ազէկ։ Այս բառը առաւելապէս քրիստական գործածութիւն ունի։ Միայն Արտաշիսի ձախակողմեան հայ գիւղացիները կը գործածեն։ Ձյակողմեանները դրեթէ բնաւ չեն գործածեր։ Թիւռ ըսը՛նա ը. դու ազէ՞կ ես (քրդերէն)։

Ընցնցալ. Ազէկնալ, ապաքինելու կոչում ըլլալ։

Ընձաւոտիլ. 1. Կաւոտնելու, Մարտ ամսուն, մերձաւորութեան ցանկութեան զարթնումը, զոր կ՚արտայայտեն կովկողագին մրափներով։ 2. Ցանկասէր ըլլալ, ցանկութենէն հիւանդանալ։

Ընձղնող. Կարմրորակ մազեր կաւ մը, զոր կը խառնեն եռացող քացուքին հետ, անոր աւելորդ նիւթերը զտելու համար։

Ընճնկ. Առանկ։

Ընսնկ. Առանկ։

Ընխ. Աւր։

Ընկի. Անգի։

Ընցկ. Այսպէս. Նահե՝ ընցեղ։

Ընցկ. Այսպէս. Նահե՝ ըսցեղ։

Ընցրել. Ձորներ մաքրել. ցորենին՝ քարերը, օրմնները, կոպիճները հերը լեռն. գտնել։

Ընցրտուք. Ձորներ մաքրելու գործողութիւն։

» հնել. Ձորները մաքրելու գործողութեամբ պարապիլ։

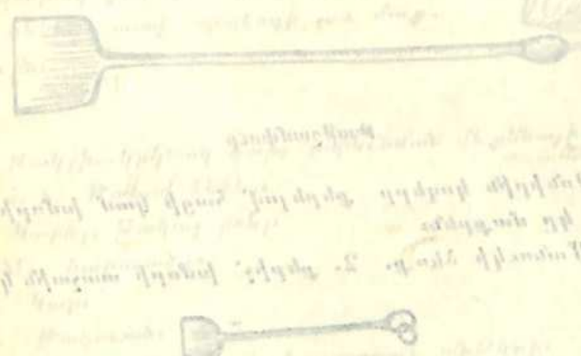

Թ.

Թ. Թոյ կամ թօ կ'անուանեն այս բաղաձայնը, զոր, ընդհանրապէս «Դ» տառէն թաւ կը հնչեն։ Հազուադէպ պարագաներու տակ «Տ» տառին հնչիւնը կ'ունենայ։

Թա՛. Մինչեւ, ծայր, վախճան։

Թա՛ օր, բա՛ որ. Մինչեւ որ։ Թա՛ օր գիրս գրեցիր, հոգիս հանեցիր=մինչեւ որ նամակս գրեցիր…։

Թաք. 1. գոյ. Թաթ ձեռքի, ոտքի, գուլպայի. 2. զգեստի թեւին ձեռքի վրայ երկարող աւելորդ մասը. 3. ած. կակազ որ կարգ մը տառեր իրենց ուրոյն ձայնովը չի կրնար հնչել։ Օր. գուզաս=կուզաս։

Թաքար. 1. ած. Արագաշարժ, առոյգ, յարաշարժ. 2. ան. սուրհանդակ։

Թաքար խամի. Խոցոտուկ կամ մահացու խիթ կուշտի, որովայնի,

Թաքար խոսուկ. ստամոքսի, նոյն խիթ։

Թաքար խամի՛ առնես. Անբուժելի խոցաւորներո՛ւ բռնուիս. (անէծք)։

Թաքար խոսո՛ւկը բռնը ընգ. նէծք)։

Թաքշամփուր. Շամփուր, որուն մէկ ծայրը լայն թաթ մը ունի. ա-

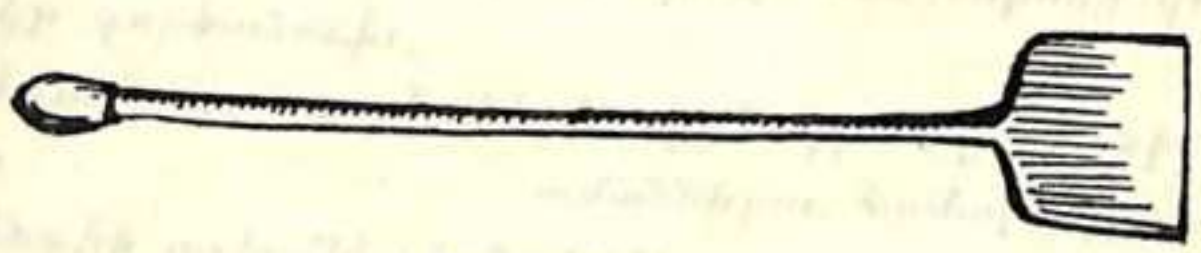

Թաքշամփուր

սով թոնիրին կողերը քերելով՝ հացի կամ խմորի մնացորդներէն կը մաքրեն։

Թաքիկ. 1. Մանուկի ձեռք. 2. քերիչ՝ խմորի տաշտին կողերը քե-

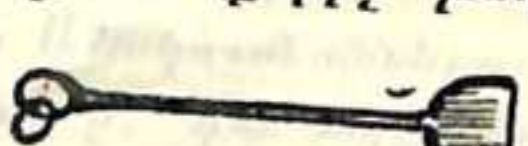

Թաքիկ

րելով մաքրելու համար։

Թալերլիլ. բ. չ. Թլալ, թլած, թլեր։ Անձկութենէն մարմրիլ. հիւանդի մը արգիլեալ կերակուր ուտելու ցանկութիւն ունենալը։

Թալթլիլ. Տես Թալերլիլ։

Թախտիկ. Բանջարեղէն մը, զոր, խաշելէ յետոյ իւղով կը տապ-

Թախտիկ

կեն։ Ասիկա ինքնաբոյս է։

Թակ. Փայտէ տափիչ, որ կը գործածուի, անձրեւներու եղանակին, տանիքները տափելով ամրացնելու և զանոնք ջուրի անթափանց դարձնելու համար։ Լուացքի տան զգեստները մոխրաջուրի մէջ եռացնելէ յետոյ տափարակ քարերու վրայ կը դնեն և կը ծեծեն ասով որպէսզի լաւ մաքրուին։

Թակ

Թակալ. Թակլի. կրկնակ կար. յաւելման մեքենայի կարերուն։

Թակել. բ. ն. Թակով ծեծել։

Թակլել. Կարել, թակալ ընել։

Թակլուածք. կարուածք։

Թակլուք. Կար։

Թակմած. Թակուած։

Թամ. 1. Լման, ամբողջ. 2. կատարեալ, անթերի։

Թամամ. Նոյնպէս տես Թամ։

Թամամնալ. Ամբողջանալ։

Թամամցնել. Ամբողջացնել։

Թամամիլ. Աւարտել, ամբողջանալ։

Թան. Ջուրով հարուած և կարգը զատուած մածուն։ Մածունը իր երեք անգամը ջուրով խառնուած խնոցիի մէջ լեցնելով

կ'սկսին ետ առաջ շարժել մինչեւ որ կարագը մածնաջուրէն երեսը կոյտեր ձեւացնէ։ Անկէ յետոյ կ'սկսին խնոցին աջ ու ձախ շարժել պտուտակաձեւ. այս շարժումով կարագի կոյտերը իրարու միանալով գունդ մը կը ձեւացնեն։ Այս կերպով հաւաքուած կարագը կը զատեն, մնացած հեղուկը՝ թան կը կոչուի։

Թանալ. ն. բ. թանացի, նաց, նա՛, նացէք, նացիր։ Հենքը հենելէ առաջ, մանածի կարժերը՝ շրէշի մածուցիկ լուծոյթով լաւ մը թրջել, որպէսզի հենելու եւ հիւսելու միջոցին առէջները եւ հիւսքը չթնճկոտին։ Մանածը թանացի՞ր, Կրպո՛։

Թանապուր. պրի պրէ։ Մածնաթանով եւ ձաւարով եփուած ապուր, որուն հետ կ'եփեն նաեւ դաշտ բուսած բանջարեղէնը։ Տկար ստամոքս ու խանգարուած աղիք ունեցողներու օգտակար եղող ապուր մըն է։

— Թանապուր խառնել. Թանապուր եփել։ Թանը, որոշ համեմատութեամբ ձաւարի հետ խառնելէ յետոյ կրակին վրայ դնեն, ու կ'սկսին ոփիշերք բռնած փայտով անդադար խառնել մինչեւ որ եռալու սկսի։ Եռալու սկսելէն յետոյ կը դադրին խառնելէ։ Եթէ չխառնեն, թանը կը կտրի։

Թանբերան. Մարդ մը որ առանց մտածելու, անիմաստ խօսքեր կը խօսի։ Բացբերան, թոյլբերան մարդ։

Թանխաշ. խշի։ Սմբրակիով (ձաւարի մանրուք) եւ մածնաթանով եփուած լոյծ եղինծ. որու հետ կարագ ալ կը խառնեն։

Թանս. Մեծ տաշտ։

Թանջուր. Ջրի մածնաթանը եռացնելով կը կտրի. այսինքն պանիրը եւ ջուրը իրարմէ կը զատուին։ Այս ջուրը թանջուր կ'անուանեն։ Ջերմի հիւանդութիւն ունեցողները այս ջուրով կը լոգցնեն, եւ յետոյ ուռենիի թարմ տերեւներով փաթթելով անկողնի մէջ կը պառկեցնեն։ Քիչ յետոյ հիւանդը կը քրտնի եւ ջերմը կ'անցնի։

Առած.— Տունը չունի թանջուր, եսեւեն կախեր ը չանչուր: Տունը ուտելիք չունի, բայց ճոխ հագուստներով, արդուզարդերով կը պճնուի։

Թապլել. ն. բ. 1. Նետել, արձակել (քար, փայտ). 2. տապալել։

Թապլըման. Թաւալած, շրջուած, նետուած։

Թապլիլ. բ. չ. լաւ, լած, լէր։ Ոտքին՝ ոլոքէն դառնալը. ոտքս թապլաւ = ոտքս դարձաւ։

Թապըլցնել. ն. բ. 1. Գետինը թաւալեցնել (մարդ եւն). 2. հաւը փետուրներէն մաքրելէ առաջ, եռացած ջուրի մէջ ընկղմե քանի մը երկվայրկեանի չափ։

Թապըլտիլ. բ. չ. տաւ, տած, տէր։ 1. Գետնի վրայ պառկած՝ անդին անդին թաւալիլ. 2. գեղջականներու, մանաւորապէս էշերու մախրանոցներու կամ կանանչութեանց վրայ տապալըկիլ։

Թապլտուք. Թաւալում՝ մարդու եւ կենդանիի։

Թապլուածք. Նետելու եղանակ։

Թառ. Սիւնէ մը հաստատուած եւ գետնէն 1-2 մէթր բարձր ձող, որուն վրայ հաւերը կը գիշերեն։

Թառիլ. ռաւ, ռեր, ռած։ 1. Բարձր տեղ մը նստիլ. 2. թառի վրայ ելնել։

— Թառը ելլալ. 1. Թառիլ. 2. բարձրանալ (հեգնական)։

— Թառը հանել. 1. Բարձրացնել գովելով. 2. անկարելին ընել։

— Թառը դնել. Գործ մը գլուխ չհանել, զանց ընել։

Թառմիլ. բ. չ. մաւ, մած, մեր։ Թոռմիլ։

Թառմած. Թոռմած։

Թառմըտիլ. մաւ, մած, մէր։ Թոռմիլ։

Թառմըման. Թոռմած։

Թառմտուկ. Թոռմած։

Թառլիկ. լիկի։ Ասեղնագործուած գտակ։

Թաս. 1. Ջուրի գաւաթ. 2. կաղնիի բլուրդը ճիւղին հետ միացնող գդակաւոր կեղեւը։

Թաս

Թասիկ

Թասիկ. Բոյս մը, որ թասի նման ծաղիկներ ունի։

Թասուկ.

Թարախ կապել. Վէրքի մը թարախնալը։

Թարախոտիլ. Թարախով աղտոտիլ։

Թարխիլ. խաւ, խեր։ Թարախ կապել, պալարի հասունանալը։

Թարզ. 1. Թանձր, հաստ. 2. կարծր, կամ հաստատուն։

Թարզընալ. 1. Թանձրանալ. 2. հաստընալ։

— Լեզուն թարզընալ. Խօսելու կարողութիւնը կորսնցնել. բանի մը

տառերը ամբողջովին արտայայտող լեզուի ճկունութիւնը կորսնցնել։

Թարգըցնել. 1. Հաստցնել՝ զգեստ, սաւան, անկողին ևն. 2. Թանձրացնել՝ կերակուր, օշարակ ևն եփելով։

— Լեզուն թարգըցնել. Խօսելու ատեն յուզումէն ինքզինքը կորսնցնելով կցկտուր խօսքեր ընել։

Թարթափ. Ապաքինման մէջ եղող հիւանդին կերակուր ուտելու ցանկութիւնը, բացառիկ ախորժակ։

Թարթափը անցընել. Ուտելով՝ ուտելու ցանկութիւնը անցնել։

Թարթիչ. Կոպերուն եզերքը զարդարող մազերը։

Թարթել. Աչքը բանալ գոցել։

— Աչքը թարթելու չի թողել. Ժամանակ չտալ. յանկարծակիի բերել։

Թարթումն. Աչք թարթելու եղանակ։

Թարխանայ. Խմոր։ Թանով կամ ջուրով եփուած, խմորուած և ապա չորցուած ծեծած, որով, ձմրան եղանակին կերակուր կ'եփեն։

Թարխանայ-ապուր. Թարխանայով եփուած ապուր։

Թարխոս. Թարախոտ, աղտոտ։

Թարկ. 1. Թողում. 2. լքում, ապահարզան։

Թարկը տալ. Մէկուն օճիքը թողուլ, զատուիլ, հեռանալ։

Թարկել. 1. Թողուլ, լքել. 2. ապահարզան ընել։

Թարկըման. Ապահարզան եղած։

Թարկումն. Ապահարզան։

Թարկուիլ. 1. Ամուսնալուծուիլ. 2. իրար թողել։

Թարկըտուիլ. Իրար թողել։

Թարպիս. Խոնաւութիւն, թացութիւն (արտերու)։

— Թարպիս ընել. Մշակութեան յարմարագոյն ատենով խոնացընել՝ արտ մը, պարտէզ մը ևն։

— Թարպիս ըլլիլ. Խոնաւնալ (արտ)։

— Թարպիսը անցնիլ. Խոնաւութեան ատենը կորսնցնել, մշակելութեան յարմար խոնաւութիւնը պակսիլ։

Թացան. Հացի հետ ուտուելիք պատրաստ պանիր, համ բանջարեղէն ևն։

Թաւ. 1. Ջուր, խոնաւութիւն կաշիի ևն. 2. գործողութեան մը կատարելու ճիշդ ատենը. 3. ջերմութեան աստիճան՝ ուր երկաթը պէտք է ծեծել՝ անոր ձև տալու համար։

— Թաւ առնել. Երկաթին մխուիլը։

— Թաւ տալ. Երկաթին ջուր տալ, երկաթը մխել։

— Թաւր գտնալ. Ջերմութեան, խոնաւութեան որոշ աստիճանի մը հասնիլը։

— Թաւին բերել. 1. Բան մը ճիշդ ատենին ընել. 2. յանկարծակիի բերել։

— Թաւի՛ն ը. Թաւին է, թաւին ըլլալ. ժամանակն է՝ մէկը անակնկալի բերելու։

Թափ. Ոտնաձայն։

Թափել. 1. Իրր աղէտ նետել. 2. լեցնել. 3. պարպել՝ ն. բ. թափե՛ց, թափեցի՛ր, ած, եր։

— Ջուր թափել. Միզել։

Թափիլ. 1. Թափուիլ. 2. հիւանդութեան մը հետևանքով մարմնոյն մէկ մասին փառութեամբ թափիլը. 3. ձուլուէն ընդարմանալ. 4. զանուիլ. 5. գինովութենէն զգաստանալ, խելքը գլուխը գալ. 6. վէրք գոյանալ։

Թափըփած. 1. Անճարակ. 2. անճոչակ հաղուող մարդ. 3. անհոգ. 4. ցրուած՝ ասդին անդին։

Թափըփիլ. 1. Ցրուիլ. 2. վէրքերով ծածկուիլ։

Թափըփուկ. Թափթըփած։

Թափըփուն. Թափթըփած։

Թափըփուկ. Անպէտ իրեղէններ։

Թափօն. Թափուելիք, անվաճառելի ապրանք։

— Կար թափած փսիկ. Ցանցառ՝ որ իր յանցանքը գիտնալով ամօթահար կ'ըլլայ։

Թել. 1. Դերձան. 2. չարաճակութիւն։

Թելոտիլ. Հիւսուածքի մը երեսը կարծր առարկայի մը քսուելով ծուատիլ, ծուէն ծուէն ըլլալ։

— Թելթել ըլլիլ. 1. Ծուատիլ. 2. զավեսաններէ մեծամանիլ, հարպատանալ։

Թելխաս. Հիւսուածքի մը մէջէն առէջներէն մէկը կամ մէկ քանին քաշուած հանուած։

— Թել փախցնել. Հիւսելու ատեն թել, կամ կուժ պակաս թողուլ։

Թեղ. Կամնուած արմտիքի կամ ընդեղէններու կոյտ, որմէ յարդը պիտի զատուի հանելու գործողութեամբ։ Ասիկա կ'ըլլայ մէկ, մէկուկէս մէթր բարձր, երեք մէթր երկայն և մէկուկէս մէթր լայն խարխալով դէզ մը։

Թեղել. բ. ն. Կամնուած արմտիքը կամ ընդեղէնները հանելէ առաջ դէզի վերածել։

Թեղ ընել. Թեղել։

— Թեղը հանել. Յարդը՝ արմտիքէն կամ ընդեղէններէն զատելու գործողութիւնը կատարել, հովի կամ մեքենայի միջոցաւ։

Թեղի. Ծառ մը որուն փայտը կարծր է, մութ կանանչութեամբ

աերեւոյթներ կ'աւետեցնայ, և բարեխիղճ մը նման բարձր կ'ըլլայ։ Թեզաչ։

Թեզիկօճ. Պատուհակաւոր և աղղագիծ դիրքով հաստատուած գերան մը որ լծակի գեր կը կատարէ։ Առաջ վրայ անցուած է երկու հակայ գերաններու ծայրերը կրող պատուհակաւոր կամրջակ մը, իսկ առաջին մասին վրայ հաստատուած, գետնէն կէս մէթր բարձրութեամբ, և 0,75 սանտիմէթր հաստութեամբ երկանաքար մը։ Այս երկանաքարը ամէն կամ ձախ իր առանցքին վրայ պտտուելով կը փոխէ նաեւ Թեզիկօճը կոչ պատուհակաւոր գերանը, որուն վրայ հաստատուած կամրջակը վեր կը բարձրանայ կամ վար կ'իջնէ, գերաններուն միւս ծայրերուն միջոցաւ ճնշում առաջ բերելու կամ ճնշումը դադրեցնելու համար։ Տես ձիթհանքի մասին արուած բացատրութիւնները, էջ՝ 79—82։

Թեպուր. պրէ, պըրնի։ Փետուր։

— Թեպրփոխ ըլլիլ. Փետուրները թափիլ և նոր փետուրներ աճեցնել։

Թեպրփոխուիլ. Նոյնը։

Թեպրփոխած. Փետրափոխուած։

Թեռ. 1. Մանուած բաւղէ գործան. 2. բրգէ։

Թեռէ. Բրգեայ։

Թեւ. 1. Ձըմճըռին, չահրակին անխնելը զարձնող լծակ. 2. Անիւի մը մասը այն որուն վրայ զօրութիւն մը կը ճնշէ. 3. օգնութիւն. 4. Թեւապրութիւն. 5. Թեւ։

— Թեւ տալ մեկուն. Մէկը քաջալերել կամ թեւապրել՝ զայն վատակար գործի մը մղելու համար։

— Թեւ քիկուճ ըլլիլ մեկուն. 1. Օգնել մէկուն. 2. դրդել։

Թեւովը բռնիլ (մեկուն). Գործ մը կատարել մէկուն օգնութեան պատրաստելով։ Առաջ նեռութիւն։

Թեւաւորիլ. 1. Թռչունի ձագերուն թեւերուն նոր բուսնիլը. 2. օգնութիւն գտնել։

— Թեւ առնել (մեկէն). 1. Մէկէ մը զրգռիլ, մղուիլ. 2. երես առնել։

Թեւբռալ. բ. չ. 1. Թռչնոց ձագերուն թռչելու փորձ ընելը, թեւերնին իրարու բախելը. 2. բան մը ընելու անյաջող նախնական փորձ կատարել։

Թեր. 1. Կողմ. 2. տափարակ փոքրիկ քար, որով մանուկներ նշանառութեան խաղ մը կը խաղան։ 3. քիչ, նուազ ատ.

Թեր ելլնալ (մեկուն). Գոլմնակցութիւն ընել։

Թերխաղ. Մանուկներու խաղ մը։

— Թեր խաղալ. Թերթով նշանառութեան խաղ խաղալ։

Թերխաւ. 1. Մին, որ լաւ եփուած չէ. 2. հարս որ երկար երեք տարի առաջ ամուսնացած է. 3. այրի հարս։

Թերխաւ ելնել. Թեխեւօղին եփել կերակուրը ու թողել իր վիճակին մէջ, ուրիշ աւելով անոր եփը չարունակելու մտածումով։

Թերխըտուկ. Չհասած հարս (փոպոքչաների բառ)։

Թեվ. 1. Արմաւենին կեղեւը, զոր կը գործեն և կենդանիներու կը կերցնեն. ցօրինի, վարսակի, ձաւարի. սակայն Թեվիները յորդի են իրենց կենդանիներուն տալու։ Ասիկա ամէն ջաբի հետ խառնելով կը հարեն, և, երկուքի նոր ազատող մայր չորքոտանիներուն կը կերցնեն. տես լաւ։ 2. Մարմնոյն մորթէն քաշուող աւելորդութիւններ։ 3. Ջուկերու մորթը ծածկող կարծր ու բոլորաձեւ չիրաներ։

Թ փոխլ. բ. չ. առ, առած, առեր։ Թեվի գոյանալ։

Թլխտիկ. Արծաթեայ հասարակաձեւ զարդ մը, զոր կիներն իրենց պարանոցէն կը կախեն։

Թխխմոր. Համոր, խմորիչ հոյս։

Թուբգաղ. Փիչ մը թմրեցնելու համար։

Թուբգրլուկ. Նոյնպէս։

Թուխլ. բ. չ. ուաւ, ուած, ուեր։ Թխու հետ առնուել. 2. խըմորուիլ. 2. չափէն աւելի խմորուիլ։

Թի. Թխու, Թխէ. յոյգ. Թխյանի։ Թխյակ, Թխ։

Թիզ. Երկայնութեան չափ մը որ կը հաշուուի բթամատին ծայրէն մինչեւ ցուցամատին ծայրը։

Թիյայ. Թխ։ Ասիկա կը գործածուի միայն փորուած հողը վերցնելու, և ոչ Թէ գետինը փորելու։

Թիս. Անձայն փուք։

Թմբրիս. Հոտ որ մարդուն վրայ Թմրութիւն առաջ կը բերէ։

Թմբրիս ուտել. 1. Շատ քնանալ. 2. միչտ Թմրած վիճակ ունենալ։

Թմիլ. բ. չ. մաւ, մած, մեր։ 2. Հառնիլ. 3. ուտրտիլ, վերջանալ։

Թմցընել. 1. Հառցնել. 2. ուտրտել, վերջացնել։

Թնկկեցնել. Մազերը խառնչակել։

Թնկկիլ. 1. Մազերուն իրարու հետ խառնուելով հանգոյցներ ձեւացնելը. 2. խառնչակոտիլ (գործի մը)։

Թնկուկ. Մազերու խառնչակոտիքներ։

Թնցալ. բ. չ. 1. Շարժիլ, տեղէն չարժիլ Թեթեւ մը, 2. Թնդալ։

Թոզլուխ. Զանկատան։

Թոլ. 1. Թոյլ. 2. տկար։

Թոլբերան. Անվերապահ մարդ. առանց մտածելու ամէն ինչ յայտնող, խօսող մարդ։

Թոլնալ. բ. չ. 1. Թուլնալ. 2. կորովը կորսնցնել, տկարանալ զինուորութեան մը կամ վիճաբանութեան մը մէջ։

Թոլցնել. Թուլցնել՝ կապ, մեքենայի մը մասը, պտուտակ ևն։

Թոմաս. Կարագով, սերով և թարախով շաղուած խառնուրդ մը որ տիկերու մէջ կը պահեն սեղմուած և յետոյ իբրև պանիր կը գործածեն։ Ասիկա Բոլուի ընտրելագոյն պանիրն է։

Թոյրեզերք. Բակին այն մասը, ուր թոնիրը թաղուած է. հոն կը կատարուին խմորը բանալու և հաց եփելու գործողութիւնները։

Թոնիր. Թոնրի. յոգ. Թոնըրներ. հաց եփելու հնոց։ Ասիկա ընտիր կաւով կը շինուի, և յետոյ կը թրծուի։ Տակին մասը լայն

Ծործ

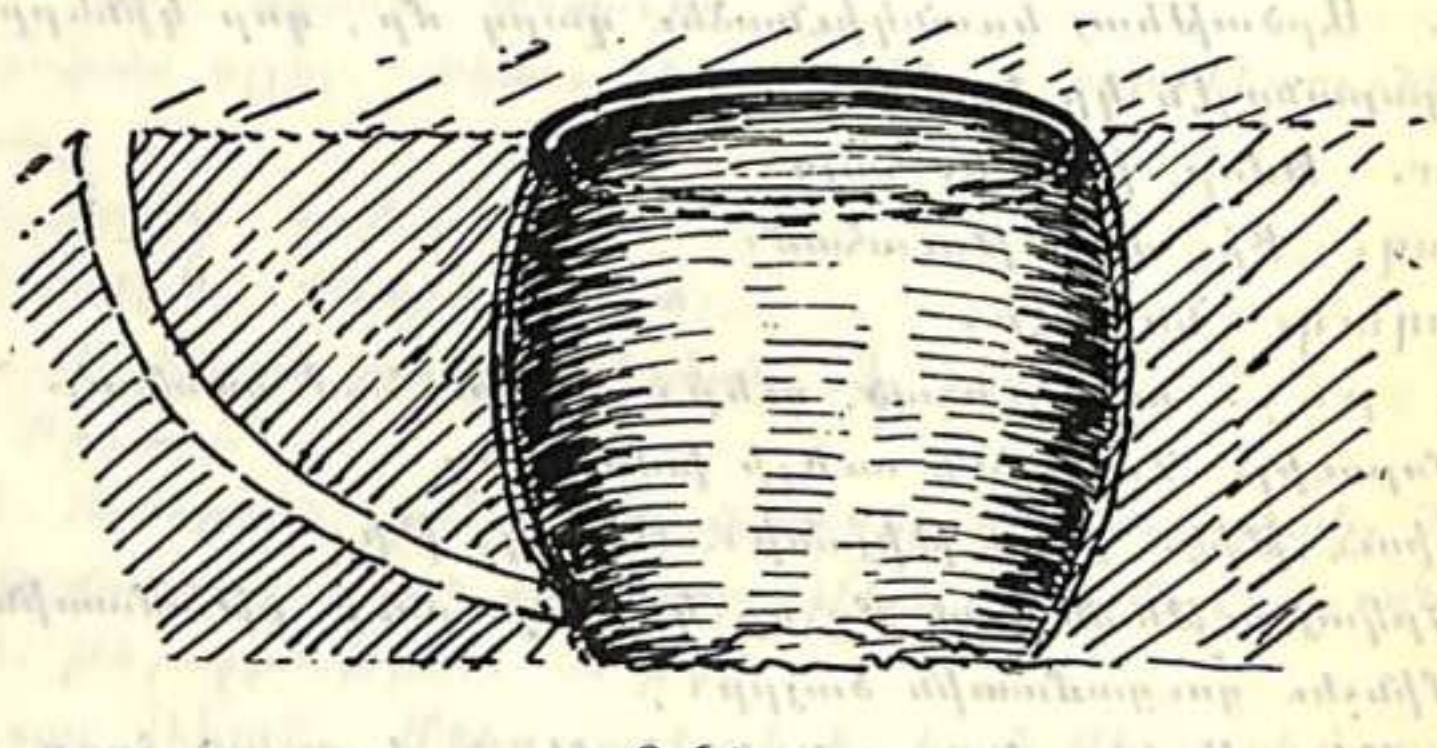

Թոնիր

է, իսկ վերի մասը՝ աստիճանաբար նեղ։ Տակին մասին վրայ ծակ մը ունի, որ անցքով մը գետնին մակերեսին հետ հաղորդակցութեան մէջ կը գտնուի։ Ասիկա ծործ կ'ըսուի։ Ծործին պաշտօնն է թոնիրին կրակը արծարծել կամ մեղմացնել։ Երբ արծարծել ուզեն ծործին բերանը բաց կը պահեն, իսկ եթէ մեղմացնել ուզեն, զայն կը գոցեն։

Թոնրտուն. Տես Թոյրեզերք։

Թորախ. Մածնաթանը եռացնելով կը կորեն. այս կորուած թանին պանիրը կ'առնեն քամելով։ Այս սպիտակ ու թանձր մասը թորախն է։

Թորախ ըլլիլ. Խայտառակուիլ. ամօթահար ըլլալ։

Թորախ ընել. 1. խայտառակել, 2. թանը կորելով քամել։

Թորթ. Բանջարեղէն մը զոր իբրև խաշօն կը գործածեն։ Այս խոտին տերևներուն ու արգանակին բուժիչ յատկութիւններ կը վերագրեն ռ. եղնալեզու։

Թորթ

Թորխպտիկ. Թարախ պահելու համար մասնաւորապէս պատրաստուած տիկ։

Թոսբոս. Իւղոտ ու համեղ ձուկ մը, որ փշոտ չէ։

Թուխ. Սև։

Թուղբ. 1. Նամակ. 2. թուղթ. 3. յաւայթ, բժանք, կախարդական գրութիւն. 4. պարունակութեան չափ մը, չուրջ 25 դրամ, մանաւանդապէս ձէթի համար կը գործածուի։

Թուղբ ընել (մեկուն). Կախարդել մէկը չար ազդեցութեան ենթարկել. խելքը գլխէն հանել։

Թուղբ նայիլ. Գուշակութիւն ընել։

Թումպայ. ոլի։ Անդրավարտիք։

Թունս ելնալ. Վախնալ, սիրտը դող ելնալ։

Թունս հանել (սիրտը). Վախցնել։

Թունչ. Կզակ, ցռուկ, մարդու և կենդանիի։

Թուռ. Այտերուն տակին մասերը։

Թուրզ. Ամանները թրծելու գործողութիւն. թուրծ։

Թուրզ դնել. Թրծել։

Թուփ. 1. Տերև. 2. գրքի կամ տետրակի թերթ մը. ծօ՛, Ասօ՛, Սալմաւէն քընի՞ թուփ կարդացած ես։

Թուփը ծրջել. Էջը դարձնել։

Թռիլ. 1. Թռչիլ. 2. ցատկել բանի մը վրայէն, կամ բարձրէն ցած. 3. արտիլ. 4. փախչիլ՝ առանց գիտցնելու։

Թռիլ սիրտը. Սիրտը դողալ, վախնալ։

Թռուրտիլ. Ցատկռտել։

Թռտել. Թուրով չառ մը տեղերէ վիրաւորել։

Թրզել. ն. բ. զեց. Թրծել։

Թրիք. Կենդանիներու քակոր։

Թրէսման. *Բաղիրթ, ալիք։*
Թրէլ. *բ. չ. միադէմ։ Պէտքը ընել, փորը պարպել։*
Թրէփաղոց. *Մառնաւոր տեղեր, ուր կը կուտակեն, ձմրան եղանա-կին ախոռներու թրիքները։*
Թրէքչուր. *Թրիքի ջուր։*
Թփրտալ. *Ոտքի ձայն ելնել։*
Թփրտուկ. *Ոտքի ձայն։*
— Անկրենի թփրտցնել. *Ցիշեցնել։*
Թփրտցնել. *Ոտքի ձայն հանել։*
Թօրվել. *ն. բ. 1. Ցնցել. 2. վար թափել. 3. փուք արձակել։*
— Թուր թօրվել. *Թթենիին հասուն թութերը հաւաքել։*
— Շուշմայ թօրվել. *Շուշմայի հատիկները իրենց չորցած պատեան-ներէն դուրս թափել ցնցելով։*
— Էգին թօրվել. *Արմատանիկին ճիւղերը, գարնան ակիզբները, հո-ղին տակէն դուրս հանել։*
Թօրվըթիլ. (*անդր. բ. 1. Ինքզինքը թօթվել, իր զգեստները*
Թօրվըտուլ. (*թօթվել. 2. թեթեւ շարժում մը ընել. 3. փոքր ճիգ մը ընել։*
Թօփ. *ած. 1. Հաւաքուած, ամփոփ. 2. գոյ. գնդակ. 3. թնդա-նօթ. 4. կոճակ, հինքի որոշ երկայնութիւն մը, որ կը հա-ւասարի 21 արշինի. 5. բոլորը։*
Թօփալ. *Կաղ։*
Թօփել. *Հաւաքել, ամփոփել։*
Թօփըլտալ. *Կաղալ։*
Թօփըլտուք. *Կաղ քալուածք։*

Ժ.

Ժ. *ժէ։ Այս բաղաձայնը Ս և Շ բաղաձայններուն միջին ձայնը կ'արտայայտէ Բալուի բարբառին մէջ, և յատկապէս կը զա-նազանուի անոնցմէ։*
Ժաժ. *ի, է, եր։ Երկրաշարժ։*
— Ժաժ ելնալ. *Երկրաշարժ ելնել։*
Ժաժալ. *չ. բ. ժամ, ժաա. ցի, ցիր, աց. ժա՛, ցէք, ցած, ցեր։ 1. Շարժիլ. 2. յարատեւօրէն շարժիլ (գլուխ, աչք), ջղային հի-ւանդութեան մը հետեւանքով։*
Ժաժացնել. *ն. բ. կը ժաժացնեմ, ես, է. ցնենք, ցնէք, ցնեն. ցու-ցի, ցիր, ցուց, ցո՛ւր, ցուցէք, ցուցիր, ցուցած։ 1. Շարժել. դողացնել (գլուխը, աչքերը). 2. դողացնել։*
Ժախ. *ի, եր։ 1. Փոքրիկ ձողա (չէօփ). 2. լուցկիի մեծութեամբ ձողա մը, որ կը մնայ ճրագին մէջ, ըստ հարկին, լոյսը ար-ծարծելու համար. անով պատրոյգը առաջ, ճրագին քթէն դուրս կը մղեն, որպէսզի այրումը դիւրանայ։* Տես լուսել ճրագը։
Ժամ. *մու, մեր։ Եկեղեցի։ Եկեղեցի բառը շատ քիչ կը գործած-ուի, և՛ անոնցմէ միայն, որոնք Պոլիս մնացած են երկար ատեններ։*
Ժամ կանչել. *1. Եկեղեցի հրաւիրել. 2. եկեղեցւոյ զանգակին հնչ-ելը։*
Ժամ զարնել. *Եկեղեցւոյ զանգակը հնչեցնել։*
Ժամկոչ. *Ժամկոչ և լուսարար միանգամայն։*
Ժամուոր. *Եկեղեցի գնացողներ։*
Ժամուց. *Քահանայի նուէր։*
Ժանկ. *ի. Ժանգ։*
Ժանկ կապել. *Ժանգոտիլ։*
Ժանկ բռնել. *Նոյն։*
Ժանկառ. *Պղնձի ժանգ, պղնձի ծծմբատ, ասիկա կը գործածեն բրդեղէնները ներկելու համար։*
Ժանկոտ. *Ժանգոտ։*
Ժանկոտիլ. *բ. չ. 1. Ժանգոտիլ. 2. երեսը թթուեցնել, քէն ընել։*
Ժանկոտած. *Ժանգոտած։*
Ժանկոտման. *Ժանգոտած։*

Ժառժառում. (ժարժառում) Ի. է. ներ։ Հարսը պսակի արարողութեան տանելու համար երբ հօրենական տունէն դուրս ելլելի հանեն եկեղեցի առաջնորդելու, բաժանման տխուր եղանակ մը կը հնչեցնեն սրնփողով (զուռնայ)։ Այս եղանակը ժարժառում կ'անուանեն Բաժանման ողբերգ։

Ժառժառում փչել. Ժարժառումը երգել, հնչեցնել։

Ժիժի. Ի. իէ։ Ճիճու։

Ժիր. 1. Կարծր, պինդ. 2. առողջ, ուժով. 3. ամուր։ Ունեցածը ժիր է (կարծր)։ Ան ծերը ժիր է (առողջ)։ Դուռը ժի՛ր գոցէ =դուռը ամուր մը գոցէ։

Ժմրնցնել. Ն. բ. ցուցի, ցո՛ւր, ցուցէք, ցուցած, ցուցիր։ 1. Ճի՛շդ ժամանակին հասցնել բան մը. 2. Ճիշդ ժամանակին գործերը աւարտել, ուրիշ գործողութիւն մը ընելու համար։

Ժմնիլ. Բ. չ. ժմնայ, նար, նու, ժմնիր, ժմնէք, ժմնած, ժմներ։ Ժամանել, հասնիլ, ճիշդ առենին հասնիլ։ Ուրիշ առիթներով կը գործածուի հասնիլ բայը, քաղաքը հասայ, մարդուն հասայ եւն։

Ժում. 1. Անգամ, հեղ. 2. ճաշ. 3. ժամանակ, պահ։

Ժում մը. Անգամ մը, հեղ մը։

Ժուր. Իւղ։ Ըս ապուրը անժուր ը=իւղոտ չէ։

Ժուրել. Կերակուրի մը իւղը բաւական ըլլալ։

Ժրել. Ն. բ. ժրիմ, ես, ը, ինք, էք, են. ժրեցի, ցիր, եց, ժրը՛, ժրեցէք. ժրած, ժրեր։ 1. Ամուրցնել. 2. համարձակիլ, յանդգնիլ. ամչնալը մէկդի դնել։ Ըս մաքինին գամը ժրը օ՛ր բաւ բանի։ Էրեսս ժրեցի (համարձակեցայ)։

— Էրեսը ժրել. Զամչնալ. համարձակիլ։

Ժրիլ. 1. Ապաքինիլ. 2. ուժովնալ։

Ժրած. Ժրած, ուժովցած։

Ժրուորել. Չ. բ. ժրուորայ, րար, րու, ժրուորիր, ժրուորէք, րած, րեր։ Ապաքինիլ, կազդուրուիլ, ուժովնալ։

Ի.

Ի. Ինի։

Իլիկ. Իլկի, իլկէ, իլկընի, իլկընու։ 1. Բուրդ մանելու պարզ գործիք մը, որ կը բաղկանայ՝ գըլուխէ մը, կոթէ մը, և պոչէ մը։ 2. Մարմնոյ մէջ գտնուած ծուծաւոր ոսկոր։

Իլիկ

Ինճիր. Ամառականէն քաղցր ու կլոր թուզ մը, որ ճերմակ կ'ըլլայ։ Թուզ բառը ընդհանուր գործածութիւն մը ունի։

Ինծիր. Տեսակ մը թութ։

Ինչխէ. Որչափ։

Ինչտուր. Ինչպէս։

Ինչտեղ. Ինչպէս։

Իշկանկառ. Վայրի կանկառ, մեծ գըլխով և երկայն փուշերով, զոր էշերը միայն կուտեն։ Տես խաւխազ։

Իշկանկառ

Իշթութ. Տեսակ մը թութ, զոր չեն ուտեր։ Անկէ միայն օղի կը հանեն։

Իշվար. Ի. Իշու պէս։

Իշուկ. Փոքր էշ։

Իրան. Իրեն։

Իրանց. Իրենց։

Իշխաւող

Իշխաւող. Իշխալող, հողարչ։

Իրեքուկ. Երեք տերեւով առուոյտ։

Իրեք. Երեք։

Իրք. իրքուն, իրքէն, իրքերը, իրքերուն։ Անորոշ անուն մը որուն ուղղական հոլովը թէ անձերու եւ թէ իրերու համար կը գործածուի. իսկ միւս հոլովները սովորաբար անձերու տեղ կը գրուին։ Այսինչ, այնինչ, բանը...։ Ծօ՛, կրպօ՛, իրքը հոս բեր=այսինչ բանը հոս բեր։ Մենք իրքոնց տունն էինք... Այսինչներու տունը։

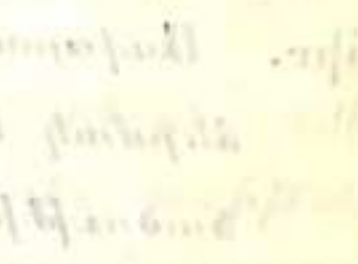

Իրեքուկ

Ինտոր. Ի՞նտոր, ի՞նչպէս։

Իրկուն. Իրկուան, իրկուընէ, իրկուընով. իրկուըներ կամ իրկուընիր։ Երեկոյ։

Լ.

Լիւն. Կը կարդացուի լիան։

Լակ. Կենդանիներու, մանաւանդ շուներու կերակուր որ լոյծ ապուրէ կը բաղկանայ։

Լակաման. Հողէ աման, որով շուներուն կերակուր կուտան։

Լական. լականի. յոգ. լականներ։ Տաշտ, պղնձեայ անօթ կերակուր լեցնելու համար 5-6 անձերու բաւելու չափ։

Լակել. Տես լկել։

Լահանայ. լահանի Կաղամբ։

Լահանուկ. Բանջարեղէն մը, զոր խաշած կ'ընեն։

Լամլում. Ասարկութիւն. անոտի տարկութիւն, բողոք։

Լամլում ենել. Ծամծմել, որոշ պատասխան չտալ։

Լայլակ. Լայլըկի. յոգ. լըկներ։ Արագիլ։

Լան. Լայն։

Լանք. Լայնք։

Լանքին տալ. Համտալ, գիրնալ։

Լար. Աստառ՝ մանածէ կամ աղիքէ շինուած։

Լարել. Ն. բ. Յարդարել՝ գործիք մը կամ որոգայթ։

Լարման. Լարուած։

Լարտիլ. 1. Լայն նստիլ շատ տեղ գրաւել. 2. յարդարուիլ։

Լափ. Ծննդաբերութենէ նոր ազատած չորքոտանիներու տրուելիք ապուր, որ թեփի եւ գաղջ ջուրի խառնուրդ մըն է։

Լափայ. 1. Տաշ. 2. լոյծ կերակուր։

Լափել. Անյագօրէն ուտել։

Լեզու. ուի. յոգ. ուընի։ 1. Լեզու. 2. բամբասանք. 3. դրան կղպանքին մէկ մասը, սողնակ. 4. գետափները՝ ցամաքին մէկ մասը, որ գետին մէջ կ'երկարի գետին եզերքին զուգահեռական գիծով։

Լեզու փարել. Համոզիչ խօսքեր խօսիլ։

Լեզուն դուրս ընիլ. Յոգնութենէն շնչասպառ ըլլալ. սաստիկ յոգնիլ։

Լեզուն դուրս ձգել. Սաստիկ յոգնիլ։

Լեզուն իրեն քաշել. Լռել, կարճ կապել, մեծին հանդէպ զգոյշ ըլլալ։

Լեզուն երկնցնել. Յանդգնիլ, լրբութիւն ընել։

եղուն կարճլլցնել. *Տես լեզուն իրեն քաշել։*
Լեզուանի. *Խօսելու յաւակնութիւն կամ կարողութիւն ունեցող։*
Լեղեճալ. *Լեղիի վերածուիլ։*

Լեղի աւել

Լեղի աւել. *Լեզուահամ բոյս մը, որմէ աւել կը չինեն։*
Լեճալ. *բ. չ. 1. Լեցուիլ. 2. ուռիլ. 3. Թեթեւօրէն դիրնալ։*
Լեռ. *1. գոյ. Լիա. 2. ած. մեծ, տհաղին. լե՛ս մի մարդ ես եղեր =չատ մեծցեր ես։*
Առած. Առուած կը հայի լսողը, կը դնը բնաբ։ Կենդանին ճամբու համեմատ կը բնագրի։ Ամէն մարդ իր վիճակին ու դիրքին համապատասխան ցաւեր կ'ունենայ։
— Լեռնեն գուգայ. *Վայրենի է։*
Լեսաճ. *լեռնի. Ներքեւնտա քար որով գռնակներ կամ տուֆ հատարակ կարցոններ կը սրեն։*
Լեսաճել. *Սրել։*
Լեսաճիար. *Ցեռնատաքար։*
Լերդ. *Լեարդ։*
Լեցնել. *Ն. բ. 1. Լեցնել՝ աման ևն. 2. գետլսոյ մչուած կամ ծակած տեղերը հիւսելով գոցել։*
Լեցուբիլ. *Գիրնալ։*
Լեցուբուիլ. *Թեթեւօրէն գիրնալ։*
Լեցուիլ. *չ. բ. 1. Գիրնալ. 2. ուռիլ՝ մարմնոյ մէկ մասին. 3. կ. բ. կամ կրկպ չ. լեցուիլ. 4. Թափիլ, հասիլ։*
Լեցուկ. *Լեցուած։*
Լթխլթխալ. *1. Շարժիլ (առարկայի մը). 2. լըխլըխ ձայն հանել։*
Լթխլթխուկ. *Դրան սողնակին չարժիլը։*
Լթխրտալ. *1. Դրան չարժիլը և լըխլըխ ձայն հանելը. 2. ծերբռնիի պէս քալել։*
Լթխրտուկ. *Դրան, սողնակի, բանալիի ցնցոտմի ձայն։*
Լթխրցնել. *Դուռը, սողնակը, բանալին չարժելով կամ ցնցելով ձայն հանել։*
Լրնկ. *Ոտք սրունք. մանաւորապէս մէկ ոտքի մէկ սրունքի իմաստով։*

— Լրնկ խաղալ. *Խազ մը, զոր կը խաղան մէկ ոտքի վրայ միայն կենալով ու տեղափոխուելով։*
— Լրնկ ելլալ. *Մէկ ոտքով քալել։*
Լրնկի վրայ կայնիլ. *Մէկ ոտքի վրայ կանգնուն մնալ։*
Լրնկրտալ. *Կաղալ։*
Լրնկրտուկ. *Կաղ գնացք։*
Լրնճկիլ. *կաւ. Թարախի, արիւնի, չարաչ թանձրանալը. անչարժանալ։*
Լժել. *Բան մը սաարկայի մը քաշով մաշեցնելը։*
Լժիլ. *» » քաշելով մաշիլը։*
Լժման. *Մաշած՝ քար, վայր, զգեստ։*
Լիզել. *Լիզել։*
— Լիզել պըռքրներ. *Բանի մը ցանկալ։*
Լիզուրտիլ. *1. Ինքզինքը լիզել. 2. բանի մը ցանկութիւն յայտնելու երեւոյթներ ցոյց տալ։*
Լիզուրտիլ. *Տե՛ս, լիզուբրտիլ։*
Լիզուրտուք. *Լիզուբրտուք։*
Լիլ. *Ջուր, ամպրիք։*
Լիսեռ. *Ոսկորէ կամ եղջիւրէ չինուած յղկուն ուլուն, որ չահրատներ կին ճաղին վրայ կ'անցնեն, պուրքայիին և անկճին մէջեն՝ և ճաղին հոլովական չարժումը կը դիւրացնէ։*
Լիսեռնիկ. *Նոյնը։*
Լիր. *Ծանրութեան չափ մը, որ մեզ օգտակար է։*
Լիցք. *Զրոյն պաշար, ուտելիս։*
Լխիկ. *Դռան մէջ գետեղուած չարժական լեզուակ, որ սողնակին ուղղանկեան դիրք կ'ունենայ, և անոր վտակուած մէջ իյնալով զայն փակ վիճակի մէջ կը պահէ։*

Լխիկ

Լխկիլ. *բ. չ. կաւ, կած։ 1. Աւրուիլ, ջրտիլ, նեխիլ (պատուղի, բանջարեղէնի ևն). 2. տկարանալ, ինքզինքը չի կրնալ բռնել. 3. Թոխթխիլ։*
Լծել. *Լծել՝ արօր, սայլ։*
Լծկան. *Վարող, հերկող կենդանի։*
Լկամ. *1. կենդանիի տանձ. 2. գունչ։*
Լկել. *Ուտել, խմել (չնազդինելու համար կը գործածուի)։*
Առած. Ուր օր լկը, հո՛ն կը հայէ։ Ուր որ ուտէ, հոն կը հայէ։
Լման. *Ամբողջ։*
Լմնալ. *Աւարտիլ, ամբողջանալ։*
Լմնցնել. *Աւարտել, ամբողջացնել։*
— Գործը լմնցնել. *Գազանապէս սպաննել։*

Լճալ. *Տեա լճցնել։*
Լոլան. *Յորդ անձրեւ ու ձիւն։*
Լոլիկ. *Ոսկեխնձոր։*
Լոլոզել. *Համոզել, խաբել։*
Լոխլոխս խալել. *Յոգեւոյժ քակիլ (գրաստ)։*
Լոխլոխս վազել. *Հեծեալը անհանգիստ ընդ վազք ունենալ։*
Լոկ. *Զգրաստ թուղթ։*

Լոփաս

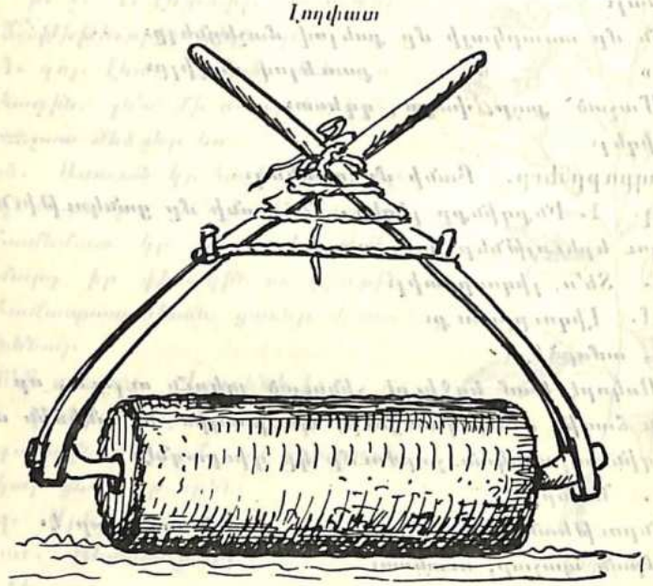

Լող

Լող. *Բարէ մնձ գլան։*
Լողել. *Տանիքը, գետինը ամրացնել և յարդարել քարէ գլանով։*
Լողուիլ. *կ. բ. ուշ։ 1. Ամրացուիլ, յարդարուիլ։ բ. 2. Անկողնին վրայ ապին անպին թուալիլ։*
Լողուածք. *Լողելու եղանակ։*
Լողուածք ունել. *Լողելու աշխատութեամբ գրաւուիլ։*
— Լող խաչել. *Լողալ։*
Լողխար. *Լող։*
Լողփաս. *լողիքան։ Աշխատանք իրարու մէջ ապուցուած երկու փայտեր, որոնց ծայրերը կոր են, ու այս կոր մասին մէջ հատ առատած են երկու ցիցեր։ Այս երկու սեպերը կամ ցիցերը, կ'անցընեն լոկին երկու խարխանիներուն կեդրոնին վրայ փուռած մանուածոյ ծակերուն մէջ, և յետոյ պարանով կը պրկեն։ Ասով լոկը կրնան թուլցնել, ուր որ պէտք ըլլայ։*

ոռ. *Նորածին կենդանիներու կամ ձուն չծնուած պտիղ։ Այս կարգի կենդանիին ձագերուն չեն կերցներ, որովհետեւ վնասակար կը համարեն։ Կենդանին քանի մը անգամ կթելէ յետոյ կ'սկսին ձագերը մօր աղիքովը դիպցնել։*
Լոս. *Լոյս։*
— Լոս ելնալ. *Հրաշքով լոյս ծագիլ։*
— Լոս տալ. *Լուսաւորել։*
— Լոս ըլլիլ. *Լուսնալ։*
— Լոս եմել. *Լուսաւորել, լոյս տալ։*
— Լո՛ւդ պակսի. *Անէծք. կաբնա՜ս։*
Լոսնալ. *Լուսնալ։*
Լուլայ. *լուլի. յոգ. լուլանի. 1. Փուղ հրացանի. 2. Թնդանօթ։*
Լուլիկ. *Փոքրիկ սափոր։*
Լուսաղբար. *Ուխտաւոր ազգայրակից։ Յարութիւնն առնելն առաջն, մանուկներ կամ պատանիները արտք ազգայրանալ ուխտած են, ակնկալութեան կ'ուրթան, և իւղաբերից Աւետարանչին ընթերցուածէն յետոյ զայն կը համբուրեն։ Այս կերպով իրենց ազգայրակցութիւնը անքակտելիօրէն կնքուած կ'ըլլայ։ Մինչեւ վերջ այլեւս անոնք իրարու պատի չծնանանան և իրար պատի պաշտպանեն։*

Լուլիկ

Լուսաւոր. *Կայր։*
Լուսիկ. *Կայծակիկ։*
Լուսիլիլ. *Արշալոյսին բացուելու նշան տալը։*
— Աչքը լուսել. *Բարեմասնութիւններ ընել, չնորհաւորել։*
Աչքի լուսի երթալ. *Նոյն։*
Ձրագը լուսել. *Ձրագին լոյսը տրծտրծալ։*
— Սուրբը լուսել. *Սրբատեղին մոմ վառել՝ ուխտի համար։*
Լոր. *Լօրամարգի։*
Լոճ. *Օճառի կտղտպոր մը։*
Լմել. *ն. բ. 1. Թրջել. 2. տես լմիկ էնել։*
Լմիկ. *Հաւկիթի դեղնուցով խառնուած պղպեղի ալիւր, որով մասնաւոր բամպակը լաւ մը օծելէ յետոյ խոցոտուկ ունեցող աչքը քերուն վրայ կը կապեն երեկոյին պառկելէ առաջ։ Ցաւը կը դադրեցնէ։*
— Լմիկ եմել. *Աչքերը լմիկով դարմանել։*
Լսաճ. *Սուր լսողութիւն ունեցող։*
Լսուկ. *Շուտով լսող։*

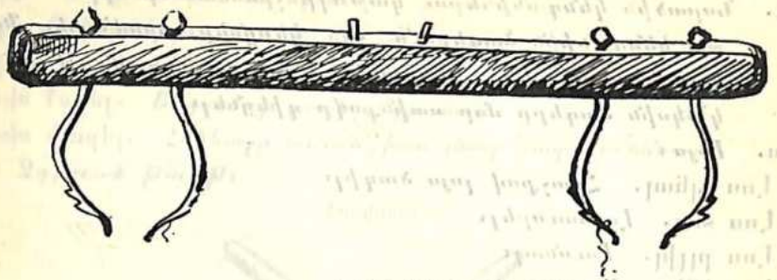

Լուծ

Լուծ. *Լուծ։*

Լուծք. *Մշակութիւն, երկրագործութիւն, վարուցան։*

— *Լուծքի երթալ. Վարելու, հերկելու երթալ։*

— *Լուծք հլլալ. Հերկամի սկսիլ։*

Լրանոց. *Մէկ լիարնոց ծանրութիւն. վնց օխանոց։*

Լփլըփալ. *բ. չ. Գոյն մը յայտնելու, կամ բան մը ձեռք ձգելու համար ամէն միջոցի դիմել։*

Լփլըփուկը հլնիլ. *Յաջողելու համար ինչ ընել չընելը չգիտնալ։*

Լփրտալ. *Անշնորհք խօսիլ։*

Լփրտել. *Արագապէս ուտել։*

Լփրցնել. *Անշնորհ եղանակով ուտել, խօսիլ։*

Խ.

Ս. *Ամէ բառածայնը «Ղ.» էն ետև կը հնչուի։*

Խաբել. *ն. բ. 1. Խարել. 2. առել։*

Խաբրտել. *ն. բ. Համոզել, լսցնել։*

Խաբոց. *1. Սուտ. 2. խաբեբայ։*

Խաբխըբել. *Խարել, համոզել։*

Խազրլ. *Մազով հիւսուած առարկան։*

Խազըլիլ. *բ. չ. լաւ, լաւ. Ջգտնալ, կշտնիլ (ախորժելու համար միայն կը գործածուի։*

Խար. *Ծալ։*

Խար խար. *Ծալ ծալ։*

Խար հնել. *1. Ծալիլ. 2. իրարու վրայ դնել չարնել։ կը գործածուի նաեւ ծալել բառը, երբ ընդհանուր խմաստով մը արտայայտել հարկ ըլլայ։ Բայց երբ հաւասար երկու երկք մտաբերու վերաբանելու գործողութիւնը ուզեն հատկացնել, այն ատեն «խարի հնել» կ'ըսեն, հետը միասին երկու երկք իմաստան ամսականներուն ալ միացնելով։ Ասոր ակռը կը գործածուի նաեւ «առակ» բառը, երկու առակ հնել=երկու խարի ընել=երկու մտաբերու վերածել։*

— Երկու խար ըլլալ. *1. Երկուքի վերածուիլ։ 2. մէկ քը յաճախ յարձակման հետեւանքով։*

Խաբել. *բ. ն. եղ, ած, երլ. Խոյթել՝ ազատելու և միջամտելու խոյթելուն համար կը գործածուի։*

Խաբխա. *Կամ նկղէն. մածուն, կարագ, խոտոր, սեր եւն։*

Խաբման. *Խոյթուած։*

Խաբուածք. *Խոյթուածք։*

Խաբուիլ. *կ. բ. Խոյթուիլ։*

Խաբուն. *Մեծ սիկին, առնամիկին։*

Խալաթ. *Նուէր, պարգեւ, պար կուտան նշանակուած ազգէն. մանչին ծնողքի կողմէն տղայութեան օրերուն։*

Խալաթիլ. *ն. բ. Նշանուածելու նուէր պրկել, տղայութեան տարիքով։*

Խալք. *Ծանր սխալ, (չատ գործածական չէ այս բառը)։*

Խալթախ. *1. Բեռ կրող էշերու համար տախտակէ կամ ձողերէ շինած*

ուած համեմ. 2. ած. կին՝ որ լաւ համբաւ չունի, խեւ, անհնազանդ:

խալխ. Ուրիշ, օտար:

խալկել. Դատարկ:

խալվար. 1. Հանդարտ, խաղաղ. 2. ամայի, անմարդի:

» կենալ. Հանդարտիլ, անկարգութիւն ընելէ դադրիլ (մանուկներու համար կը գործածուի):

խալվացնալ)
խալվըրնալ) մ. բ. Խաղաղիլ, ամայանալ (փողոցներու, դաշտերու):
խալվըրել)

խախայ. Ագռաւ:

— Բոշի խախայ. Սպիտակ ու սեւ փետուրներով և երկայն պոչով ագռաւ:

խախուտ. 1. Խախտած. հին, փլչելու վիճակին մէջ գտնուող շէնք. 2. Բան մը անհաստատ կերպով տեղ մը դրուած:

խախ-ել. Տեղէն շարժել:

խախտըմած. Տեղէն շարժած. բան մը որ իր բնական դիրքէն դուրս կը գտնուի՝ դիպուածի մը հետեւանքով:

խախտիլ. Տեղէն շարժիլ (յօդուած):

խած. Պատառ:

— խած մը. Պատառ մը:

խածուկ. Խածուած, կերուած (մասամբ) հաց եւն:

խածունք մը. Խած մը:

խածն-ել. ն. բ. 1. Խածնել. 2. սիրել՝ կին, աղջիկ. բան մը:

— Աչքը խածաւ. Սիրեց, հաւնեցաւ:

խածուիլ. Խածնուիլ:

խակ. Տհաս պտուղ:

խաղ. ու, է: 1. Պար. 2. խաղ, զբօսանք. 3. նենգութիւն, խաբէութիւն. 4. սիրերգ, ոչ-կրօնական երգ:

խաղ ըսել. Երգել:

խաղալ. բ. չ. ցու, ցած: 1. Զբօսնուլ. 2. պարել. 3. մարմնոյ մէկ մասին ակամայ շարժիլը:

— խաղ խաղալ մէկու մը գլխուն. Մէկը խաբել. որոգայթի մէջ ձգել:

խաղ ընել. 1. Պարելու սկսիլ. 2. գործի մը մէջ մտնել առանց հրաւիրուելու. 3. Ջղաձգութեան հիւանդութիւն ունենալ:

— Աչքը խաղալ. Աչքին զանազան մասերուն ինքնաբերաբար շարժիլը, որ բարի կամ չար դէպքի մը յայտարար նշանը կը համարուի:

խաղբ. Հանգոյց:

խաղբ էնել. Հանգուցել. հանգոյց ընել:

խաղբ ըլլիլ. Ինքնիրեն հանգուցուիլ:

խաղցնել. բ. ն. և անց. 1. Խաղցնել, զբօսցնել. 2. խաղի իբր ընկեր ընդունիլ. 3. պարել տալ. 4. ջղաձգութիւն ունենալ: Իբր թէ չարոգիներ կը հանդիպին ենթակային, որ ջղաձգական դողդողումներ կ'ունենայ, յանկարծ աչքերուն գունդերը անբնական թաւալումներ կ'ընեն, հիւանդը գետին կ'իյնայ, ցնցումներ կ'ընէ անգիտակից, բերանը կը փրփրի, և այս վիճակը մէկ վայրկեան կը տեւէ: Իբր անմիջական ու միակ դարման, գլխուն վրայ ջուր կը սրսկեն, և կ'աղօթեն վրան:

Գետերը, առուները, ձորերը, մասրենիի արմատներուն մօտերը՝ այդ չար ոգիներուն յաճախութեան վայրերը կը համարուին. ուստի՝ այդ հիւանդութեան ենթակայ եղողներ ըզգոյշ կ'ըլլան այդ վայրերէն անցնելէ, որքան որ կարելի ըլլայ:

խաղք. 1. Խայտառակութիւն, 2. խայտառակ:

խաղք ըլլիլ. Խայտառակուիլ:

խաղք էնել. Խայտառակել:

խաղքութիւն. Խաղքութիւն:

խայթան. Վեց եօթը դերձաններով հիւսուած առասան:

խայթան գործել. Հիւսել:

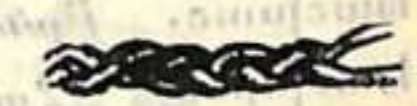

խայթան

խայմայ. Թրքական հին թղթադրամ մը:

խամ. 1. Համբակ. 2. չջրուած կոկող երկաթ:

խամութիւն. Անփորձութիւն:

» քաշել. Անփորձութիւն ունենալ:

խամծին. Կենդանիի մը առաջին անգամ ծնիլը:

խանկառ. 1. Զկրտուած չներքինացուած կենդանի, եզ՝ նոխազ եւն. 2. անմաքրելի աղտ, աղտ որ զգեստներուն վրայ անլուծելի կը դառնայ:

խանկռեցնել. ն. բ. 1. Կերակուրի մը եփելու կանոնին հակառակ ձեւի հետեւելով, զայն աւելի կարծրացնել. 2. աղտը զգեստներուն վրայ հաստատել:

խանկռիլ. բ. չ. առ. 1. Կերակուրի մը եփելու ընդունակութիւնը կորսնցնել. 2. աղտին լաթերու վրայ հաստատուիլը:

խանձ. Խանձ, այրուածք՝ կերակուրի, մազի, բուրդի:

խանձել. բ. ն. առ. 1. Այրել՝ կերակուր, մազ, բուրդ. 2. չափէն աւելի տաքցնել:

խանձըմած. Խանձուած, այրած:

խանձիլ. 1. Այրիլ. 2. չափազանց տաքնալ:

Խաւծրծեցնել. *Այրել, կեբակուրը։*
Խաւծրծիլ. *Այրիլ, (կեբակուրի)։*
Խաւծրմհոս. *Մանր ցրտաձիւն հոս։*
Խաւծուխ. *Մանր ծուխ։*
Խաւնատակ. *Մանր գոմաղբ։*
» զարնել, բանալ, փոռել. *Արտերուն եղերքները խոր ակոսներ բանալ, ամիսկ կ'ընեն, արտերուն ճահճային մասը չորցնելու համար, ակոսները ջուրերը ստորգետին կը հոսեցնեն փոսին մէջ։*
Խաւնտիկել. *Շատ մը խոտոգներ փորել։*
Խաւս. *Այծի, ոչխարի եղան. հարթի եփուած ապուր, պլուխ, քաղրիթ։*
Խաւ ձգել) *Խաչ եփել։*
Խաւ եփել)
Խաւել. *Ն. բ. ած. եր, ած. 1. Խաչել. 2. խաչօն քնել, բանջարեղէնները խաչել առանց իւղի կամ միսի. 3. սատիկ ապտրնել. 4. չարչարել, նեղել։*
Խաւբրփիլ. *1. Կեբակուրը այրել. 2. յոռի չեփիլ կամ թերի եփիլ. 3. նեղել, չարչարել։*
Խաւբփիլ. *1. Խաչիլ, լաւ չեփիլ. 2. սատիկ ապտրնուիլ։*
Խաւիլ. *1. Սատիկ ապտրնալ. 2. խաչիլ, եփիլ։*
Խաւխաւ. *Բանջարեղէն մը։*
Խաւխաբել. *Հարեւանցի մը խաչել։*
Խաւխաբիլ. *1. Հարեւանցի մը խաչիլ, եփուիլ. 2. Այրիլ, մրկիլ։*
Խաւխարտել. *Տնտ խաչխըչել. թերի կերպով եփել։*
Խաւխարտիլ. *Թերի կերպով եփիլ։*
Խաւհաճ. *Խաչուած։*
Խաւեջուր. *Լուացքի ջուր, որով լաթերը կ'եռացնեն։*
Խաւօճ. *1. Բանջարեղէն որ խաչուելու համար պատրաստուած է. 2. խաչուած բանջարեղէն։*
Խաւօճջուր. *Խաչուած բանջարեղէնի ջուր։*
Խաւօճուղու. *Բանջարեղէն որ իբրեւ ձմրան պաշար կը պահուի։*
— Խաչ հանել. *Խաչահինքել։*
Խաչբրակել. *Ծիծաղները իրարու հետ անցնիլ, կարկամիլ։*
— Սրդանին խաչբրակել. *Ակռաները իրարու հետ անցնիլ, կարկամիլ։*
Խաչբուռ. *Արտի մը հնձուած մէկ որոշ մասը։*
Խաչկոզ. *Տեսակ մը անբ խոզող, որուն պկգոյզը խոչոռնիւ կ'ըլլայ։*

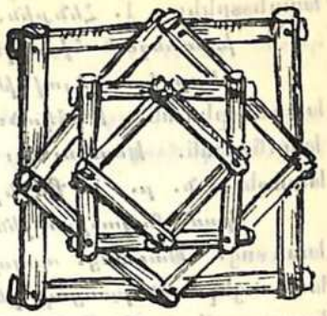
Խաչը

Խաչ. *ի. եր. Տանիքին մէջտեղը խոզուած լաւատեսակ ծածկող քառակուսիներու ամբողջութիւնը։ Այս քառակուսիները հոսս ու հոս արբուռաչ երեսներով չինուած են, և մեծութեամբ ատիճանաբար իրարմէ կը տարբերին։ Մեծագոյնին մէկ կողմը առնուազն մէկ մէթր երկայնութիւն կ'առնենայ։ Իսկ վերջինը քառակուսիին մէկ կողմին առնելագոյն երկայնութիւնը 45 սանթիմէթր մինչեւ կ'ըլլայ։ Այս քառակուսի չրջանակները իրարու չորս են. նախ մեծագոյնը կը գամուի գոհանոցներուն վրայ։ Աւար վրայ իրմէ գոյնը կը գամուի գոհանոցներուն վրայ։ Աւար վրայ իրմէ անմիջապէս փոքրը կը գամուի, և այսպէս յաջորդաբար բոլոր քառակուսիները յաջորդաբար ուղղանկիան ձեւը առնուին։*
Միջանկեալները յաճախ այս խաչէին ներքեւը կը չինուին իբրեւ բոյներ։
Խաչէր կապել) *Խաչքը չարել, չինել։*
Խաչէր ելնել)
Խաչէտր. *Բարեր, որոնց վրայ խաչեր փորուած են։*
Խաչմուկ. *Գուլպայի զարդ մը։*
Խաւախաւուայ. *1. Եռաղել՝ խառնիխուռն անցքերով լի. 2. զառանցում հիւանդներու՝ կարմիր ապրեցութեան առթիւ. 3. ա'չ-բարենչան դէպք, անախլէք։*
Խաւախաւուացեռու մէջ ըլլալ. *1. զառանցել. 2. եռաղել, վրդովեալ քէն առնելու։*
Խաւխրռել. *Խառնել՝ հոս հոն բան մը փընտռելու համար։*
Խաւցակիչ. *Խաւխարտ, քաւ։*
Խաւցել. *Ն. բ. 1. Խառնել. 2. յուզել, խառվռթիւն ստեղծանել. 3. թնճկեցնել (մարդը)։*
Խաւցակուբիւն. *Խառվռթիւն, քաւթիւն։*
» ձգել. *Խառվռթիւն ստեղծանել, գժտեցնել։*
Խաւցակչուբիւն. *Խառվռտրուքիւն։*
» եղել. *Խառվռտրի դէպ կատարել։*

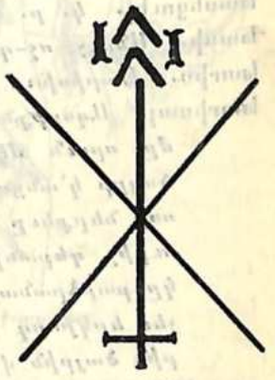
Խաչբռնիկ

Խառնցնել. 1. Հունքին, մանուածին սեէջներըը, թևիլը իրարու հետ խառնելով հիւանդութիւնը դժուարացնել. 2. մարդը խառնելով մնճկեցնել։

Խառնուրկան. Թնճկած։

Խառնիմաև. Խառնուած։

Խառնել. ն. բ. 1. Թևիլ. վոյալը, երկաթը խարտել. 2. կարծր կամ մազախիւս չհնուած պղեղանիւթն մալ մինչև քսուելը։

Խառտոց. Խարտոց. պղպղակաձև նրբաքսոմ։

Խառտոցել. Խարտոցով քերել՝ վոյալ, երկաթ եւն։

Խառտոցուիլ. Քերթուիլ։

Խառտուկ. Խարտուած։

Խառտուք. Խարտուածքի թևիք։

Խաս. 1. Անուշ, ոչ-դառն. 2. հարթագոյն գաւառ, ծնող, ազգական. 3. նաբբ, ընաիր (ալիւր)։

Խասար. Կառնելը չրէզէն հանելու և ապխտակցնելու գործողութիւն։

— **Խասար դնել**. Կառնելը ճերմկցնելու համար «մայիա»ի մէջ դնել։

— **Խասար հնել**. Կառնելը ճերմկցնել։

Խասեցնալ. բ. չ. Անուշնալ. գառնութիւնը անցնիլ։

Խասեցնիլ. ն. բ. Անուշցնել. ծիրանի կորիղին մէջտեղը մսխթաջուրով եռացնելով գառնութիւնը անցընել։

Խասեցուիլ. կ. բ. Մսխթաջուրով եռացուիլ։

Խասի. Անուշ, ոչ-դառն. ծիրանի ոչ-դառն մէջտեղ։

Խարխս. Խարխափ։

Խարխապ. Ագօրիքներու մէջ գերան մը որուն մէջ անիւին առանցքը կ'անցուի։ Խարխափ Սասոր նեղքեւը կը գտնուի ծայրը ուրիշ գերանի մը, որ, չեզակի կը բարձրանայ ագօրիքին մինչեւ երկրորդ յարկը։ Սասր վերին ծայրին վրայ երբ ճնշում կ'պատճ գրաւի, սասրին ծայրը խարխափ վեր կը բարձրացնէ, սասր անիւը կը բարձրանայ, և իր հետ կը բարձրացնէ նաեւ վերին երկանաքարը, և ալիւրը այնքան նուրբ չըլլար։ Ընդհակառակն, ճնշումը երբ նուազի, խարխափը և անիւը վար կ'իջնեն, և վերին ու սասրին

Խարխապ

երկանաքարերուն անջրպետը կը նուազի և ալիւրը նուրբ կ'ըլլայ։

Խարխաս վերցնել. 1. Խոչոր ալալ. 2. խիտ ըլլալ։

Խարխաս իջեցնել, ցածցնել. 1. Մանր ալալ. 2. լեզուն կարճ կապել։

Խարխզեն. Խորհուած գործի ճեռնարկ։

Խարսել. ն. բ. Խոտոր ընել։

Խարսրմաև. Ձերմկցուած։

Խարսուածք. 1. Խոտոր ընելու գործողութիւն. 2. հնոտիք։

» **հնել**. Կառս ճերմկցնելով պատրաստել։

Խարտալ. Բոյս մը։

Խարտալ

Խաս. 1. Գոհնաւոր կառսի տեսակ մը զոր տեղացիները կը հիւանդ գոյնզգոյն գերձանիներով ձևնի, երկայնքին վրայ զուգահեռական գիծեր։ 2. Գոհնագոյն մորթով ձուկ մը։

Խաս գործել. Խոտ հիւսել։

Խատուկիկ. 1. Գոյնզգոյն. 2. սեռ ճերմակ չխտակով զարդարուած իր՝ մորթ։

Խաւ. 1. կերպասին երեսը ծածկող ծուէններ. 2. արեւթ. դիւրավառ նիւթ մը զոր կը չինեն՝ ծառերու վրայ գոյացած մամռանման այառուցները մոխրաջուրի մէջ եփելով։ Նոյն կերպով արեւթ կը պատրաստուի նաեւ քարէրի հին կտորներէն։

Խաւրնճիլ. Բանջարեղէն մը, որ միայն լեռներու մէջ կ'աճի, հաճելի թթուութիւն մը ունի և մոլէսի իրանին կը նպաստէ, եղկերուն եղկիրներուն պէս ճիզոտութիւններով ծածկուած։

Խաւրծիլ. Նոյն։

Խաւխազ

Խաւխազ. Փշաւոր խոտ մը, զոր էշեր կը սիրեն ուտել։

Խաւուրմայ. Խարկուած միս։

Խել. Ներքնոյք, որով սան մը ձմեռնային բոլոր իժա-նուէները՝ գորգանին տեղ հազարգակցութեան մէջ կ՚ըլլան։ Ասիկա՝ նեղութունը, ախտը, մարքը և գորգանը իրարու կը մոցնէ։

Խել մը. 1. Շատ. 2. չատ երկար. խել մի օր, խել մի տարի ետև=երկար օր, երկար տարի։

Խելաբոլ. ած. չ. Նուազուածէ յետոյ խելքը գլուխը գալ. ինքզինքը գտնել։

Խելաբրոցել. Խելքը գլուխը բերել։

Խելաբրուտաց. Խելքը գլուխը եկած, ինքզինքը գտած։

Խելացը ըլլիլ. Խելքը կորնցնել, չուարիլ։

Խելառ. Խենդ, խենդուկ։

Խելբոխի. Խելքը գլխէն երթալ. ինքզինքը կորնցնել։

Խելիր գլխեն բոցնել. Նայիլ։

Խեչափառս. Խեչեփառս։

Խեր. 1. ած. Բարի. 2. գոյ. Նոյուածին կենդանիին ստացուին անգամ կթուած կաթը զոր ապքցնելով կը կարեն ու կ՚ուտեն։

Խեր ըլլիլ. Բարեյաջող ըլլալ։

Խեւ. Խենդ, փախուկ։

Խեւնալ. Խենդենալ, փախուկնալ։

Խեւուկ. Փախուկ։

Խեւուկնալ. Փախցնել, խենդենալ, խեթեւեւութիւններ ընել։

Խզար

Խզար. Մեծ ազդ որով ախտակ կը չինեն։

Խզարել. Փայտը ազդելով կտրել։

Խզարուիլ. Ազդուիլ։

Խզարուտ. Ազդուածքէ առաջ եկած փայտի թեփ։

Խզարտել. Կտրտել ազդելով։

Խզար հանել. Ազդելով զրպտիլ։

Խզեն. Մուտան։

Խզիմ. Արմաւիքիին մէջ գտնուած անպէտ հատիկներ, պոչիկ։

Խզմայ. Խզմի։ Արծաթեայ փոքրիկ գործ մը, զոր քաշոյ կինները իրենց քթին ստորին վրայ կ՚անցնեն։

Խզմայել. 1. Քիթը խզմայ անցնել. 2. ծակծկել։

Խզմատել. Ծակծկել։

Խզնել. Մուտանի մէջ ամխուիլ։

Խզտել. 1. Պոռտել. 2. մեծ մեծ կարդալ։

Խէչ. Քամի։

Խըխրր. Խազաղ։

Խըխրր ըլլիլ. Խազալու ենթակայ ըլլալ։

Խըխրրալ. Խազալիլ։

Խըխրրցնել. Խազացնել։

Խըլր. Կարճակով, կըլկըլով, գարիով խառն ցորեն. կը գործածուի թէ իբրեւ զոյական թէ իբրեւ ածական. խըլր հաց = խառնուրդ հաց։

Խըս. 1. Երկմանի երկայն կոթով, զոր ձկնորսները՝ գիշերային ձկնորսութեանց միջոցին կը գործածեն, անով, գետափին մօտ անցող ձուկերը սպանելով որսալու համար. 2. մահ։

Խըս ըլնել. Մորթիլ, սպանուիլ։

Խըսել. ն. ք. Մորթել դանակով։

Խըսիկ. Կենդանիներու պարանոցին վրայ գոյացող մսեղուք վէրք։

Խթել. Ծոմը բանալ։

Խթուիմ. Պահոց վերջաւորութիւն։

Խթուիմ ելնել. Ծոմապահութենէ յետոյ առաջին անգամ ըլլալով ուտելիքի կերակուր ուտել։

Խժալ. 1. Խըժ խըժ ձայն հանել չնչառութեան միջոցին. 2. բոլոր ուժով պռատալ. 3. անախորժ ձայն հանել։

Խժիկ. Խըժիկ։ Դնգին ու փայլուն փետուրներով թռչուն մը, որ խը՛ խըժ ձայնով կ՚երգէ։

Խժոս. 1. Խժռուա, կպչուն. 2. ուռկի կամ ձկան թանձրութիւնը։

Խժոտիլ. 1. Խէժոտիլ. 2. Ձայնը խըժխըժ ընել։

Խժուկ. Տես Խժիկ։

Խժուս. 1. Անմաքուր (կաթ, ձայն). 2. Անհամով պռէչուռք. 3. Ընկոյզ, որուն միջուկը կարելի չէ առանց մանր կտորներու վերածելու, կեղեւէն զատել։

Խիժ. Խէժ։

Խիլք. Տես Խոլք։

Խլաղբիւր. Աղբիւր որու՝ խլութիւնը բուժող յատկութիւն կը վերագրուի։ Այս յատկութիւնը ոչ թէ բժշկական կամ քիմական, այլ զրպնական կը համարուի։

Խլի) Քիմի աղտոտութիւն։
Խլիճ)

Խլլոս. 1. Աղտոտ մարդ. 2. անճարակ մարդ։

Խլլոսիլ. Քիմի յանձախակի հոտուած ունենալ։

— Առած. Խլլոսին՝ ցուրտը մահանայ։ Ապիկարը՝ անոսի պատճառներով ինքզինք արդարացնել կը փորձէ։

Խլոր. 1. Կորեակի չափ մանր կարկուտ կամ եղեամ. 2. ցորենի մէջ գտնուող կորեակի մեծութեամբ չատ կարծր հատիկներ, որոնք տարբեր կամ խախտառատ բոյսէ մը կը գոյանան։

Խլորիկ) Տե՛ս Խլոր։
Խլորուկ)

Խխում. Բոլորովին թաց։

Խխում ընլիլ. Սաստիկ թրջիլ։

Խխմիլ. Թրջիլ։

Խծիպ. Կառեղէնի եզերքին երկայնութեանը վրայ երկրորդ կարճ նախ կառեին եզերքը ինք իր վրայ դարձնելով կը կարեն որպէսզի հիւսուածքը չքակուի, կամ չթևլոտի. յետոյ այդ դարձուած եզերքները իրարու վրայ դնելով կը կարեն իրարու հետ։ Այս երկրորդ կարն է որ խծիպ կ'անուանուի։

Խծպել. Կերպասին երկու ծայրերը իրարու հետ կարել։

Խճճ. Բամպակի հատուցած և բացուած խոզակ, որուն կճեպները այլեւս չորցած կ'ըլլան։

Խճճ ընլիլ. Հատուցնել (խոզակի)։

Խճճ բաշել. Խէժին բամպակը կճեպէն զատել։

Խճճ ժողվել. Բամպակի խոզակները քաղել։

Խճճ չալխատուիլ. Խէժը լեցնել մեծ ու գլանաձեւ, և առանցքի մը միջոցաւ, երկու սիւներու վրայ հորիզոնաձեւ դրուած ասպատի մը մէջ, արագապէս թաւալեցնելով՝ մաքրել հողերէ և զանազան աղտոտութիւններէ. խէժը հարելով մաքրել։

Խճճը կըլլել. Խէժի բերքը տատանուիլ. Պաշտօնեան գիւղացիներուն հետ ատոր աչքէ անցնելով անոր բերքին քանակը վերահսկոյ կը գնահատէ և այս գնահատութեան վրայ տատնպրի տարբերին քանակը կ'որոշէ։

Խճճը կրտել. Բամպակին տատկին գագաթները կարել. տատով բամպակին բերքը տատա կ'ըլլայ։

Խճիկ) Մանր ու տափերնով տանձ մը։
Խճիկ տանձ)

Խմաւ. Արբեցող, միշտ խմող։

Խմել. 1. Խմել. 2. ծծել. 3. ծխել. 4. արբենալ։

Խմելու երթալ) Ըմպելի խմելու համար հատուքայի տարբերի։
Խմելու ցատել)

Խմոլիլ. 1. Ըմպելի ընլլալ. խմուելու յարմարիլ. 2. խմոլիլ։

Խմնեցնել. Ամչցնել։

Խմնիլ. Ամչնալ=կը գործածուի յաճախօրէն նաեւ ամբչնալ բառը։

Խմնոս. Ամչկոտ։

— Երեսը խմնիլ. Ամչնալ։

Խմոր. Հայս, ալիւրի թրջուած զանգուած։

— Խմոր շաղել. Հայս պատրաստել։

— Խմոր բանալ. Հայսին գունակերը գլանակով չատ նօսրը և թոլորակ նկատակներու վերածել։

— Խմորը բթուիլ. Հայսին խմորումը։

Խնամի. Նշանուած տանեկին ընտանիքները, և տանց միմեանց ազգականները։

Խնամի ընլլիլ. Խնամութիւն հաստատել։

Խնամութիւն եղել. 1. Խնամութիւն հաստատել. 2. խնամիական պարտաւորութիւններ կատարել փոխադարձօրէն, խնդրելով «վայ» տանելով, և հարեանցիին ընտանիքին, տղան տրուելիք տյցնութիւններ տալ։ Աղջկան ծնողքը արժանաւոր ընդունելութիւններ կ'ընէ, առանց խոսքի կամ նօսր փոխադարձելով։

Խնձոր. Խնձոր։

Խնձորենի. Խնձորենի։

Խնձորիկ. Գօրտայի գարգ մը։

Խնձորկես. Խնձորի չորցուած չերտ, զոր ձմրան եղանակին կերտ կուտեն պատրաստութեան մէջ կը գործածեն։

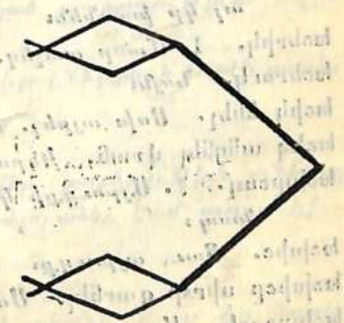

Խնձորիկ

Խնձորուկ. Հոյս մը։

Խնկենի. *Բնեհնկն։*

— Խնկի ծառ. *Բնեհնկն։*

Խնձիկ. 1. *Թռչկինակի՝ զոր հոպոպին գլուխը կը կոպչեն.* 2. *Թռչկինակ զոր հարթներըը, իրրեւ զալդ իրենց ալ կալմը՝ գոտիէն վար կը կախեն։*

Խնձիկտել. *Գլուխը թռչկինակներ կոպկոպել։*

Խնոցի. *Ընտիր կաւէ չինուած և լաւ մը թրծուած, գլանաձեւ ամանի մը մէկ մէջքէ աւելի երկայնաձեւութեամբ ուռած կեդրոնին արամագիծը 30–40 սանտիմէթր է։ Մինչեւ ծայրերը, արամագիծը հետզհետէ կը փոքրնայ. մէջտեղին վրայ ունի բերան մը։ Երկու ծայրերէն 10 ական սանտիմէթր հեռու ակօսներ կան, ուրկէ պարաններ անցնելով առաստաղէն կը կախեն։ Խնոցիով մածունը կը հարեն և անոր կարագը կը զատեն։*

Խնոցի

— Խնոցի հարել. *Կարագը մածունէն զատելու համար խնոցին ճօճանակաձեւ չարժել, և ապա՝ ալեկոծաձեւ։ Հարաւայիններըը, և, մասնաւորապէս լեռնականներըը սիկ կը գործածեն, փոխանակ կաւէ թրծուած խնոցիի։*

Խշալ. *Իւղին եռալու ձայն հանելը։*

Խշիկ. *Իւղի մէջ տապկուած սոխի մանրուք, զոր կերակուրներու վրայ կ'անցնեն։ Երբեմն խշիկին հետ մանր կարմիր պղպեղ ալ կը խառնեն։*

Խշերիկ. 1. *Մանր առուակ.* 2. *մանր մանր վայրի կարտներ։*

Խշերուկ. *Նոյն։*

Խշիկ ելել. *Սոխ տրել. սոխուած ընել։*

Խշիկ անցնել վրան. *Կերակուրին վրայ սոխուած լեցնել։*

Խշխըռալ. 1. *Այրուելքի կամ կորուած բի ցաւ.* 2. *հոգեկան տագնապ։*

Խշխիւ. *Ցաւ, այրուելք։*

Խշխիւը սիրտը գարնել. *Սաստիկ ցաւիլ։*

Խշխըռուկ. *Այրուելք, ցաւ։*

Խշրտալ. *Տերեւներու ձայն հանելը։*

Խշրտուկ. *Զարցած տերեւներու ձայն. չրշիւն։*

Խշրցնել. *Տերեւները չարժելով ձայն հանել։*

Խոզան. *Խոզի, խոզընդեղ Հնձուած արտ կը գործածուի միայն ցորենի, գարիի, կորեկի արտերուն համար։*

Խոզիբ. *Խոտի մը վրայ գոյացած և ամէն կողմէն չրջապատուած կակուղ բայց փակչուն վնասելով հոտիկներ արմնք զգեստներուն կը կառչին, գժուարութեամբ կը վրիպին անոնցմէ։*

Խոզիբուկ. *Բոյս մը, որուն վրան խոզիբ ասուչ կուգայ։*

Խոլ. *Խոտ, մարթի տակ գոյացող պալ և անցաւ ուռ։*

Խոլլուռել) *Նայուածքին չոլրտել) բաչուք արտայայտութիւն մը տալ։*

Խոլոռ. *Դժնեայ, չարաչուք (նայուածք)։*

Խոլորձ. *Խոտ մը։*

Խոլոփ. *Ամրողջ, ամրողջ միջուկ. (ընկոյզի, նուշի)։*

Խոլոփ ելնալ. *Միջուկը ամբողջութեամբ ատանից կտրտուիլ եկնել։*

— Խոլոփ նայիլ. *Լայնաբերբ նայել, աչքերը մեծ մեծ բացած նայիլ։*

Խոզիբուկ

Խոլոփիկ. *Խոլոփ։*

Խոխոռ. *Զարցած կեղեւի ներքին գոյացած պարապութիւն. հողին մակերեսին տակ գոյացած խուռչ։*

Խոխոռիլ. *Դատարկանալ. կեղեւը բժժուելով ներքինի մասէն բարձրանալ։*

Խոխոռցնել. *Դատարկացնել։*

Խոն. *Մեծ սեղան Հազիւ 30 սանտիմէթր բարձրութիւն ունեցող չորս ոտքով սեղան, որ կ'ըլլայ բոլորաձեւ կամ ուղղանկիւնաձեւ։*

Խոնիր. *Գլխու վրայ գարձ, թաւալում։*

Խոնիր տալ. *Գլխու վրայ թաւալիլ. հարթ գետնի վրայ կը նշանի ծալապատիկ, և ոտքերուն բթամատները ամուր մը բռնելով*

երկու ձեռքերով, գլխու վրայ թաւալելով առաջ նրհալ։

Խոնքրպլիկ դառնալ. *Խոնթ տալ։*

Խոնճ. *Խոնջ, յոգնութիւն։*

Խոնճայ. *ճի, ճանի վարաիքի մէջքին կապը։*

Խոնճեդարձ. *Վարաիքին կամ շալվարին վերին եզերքին վրայ թաղուած մանուածոյ անցք, ուրկէ խոնճան կ'անցընեն։*

Խոնճեն բոլ. 1. *Կամքի ամէն չեզող մարդ, դիւրահաւան.* 2. *դիւրաթաթաք կին, կին որ չուառով մոլորելու հակամէտ է։*

Խոնճեվիաս. *20-25 սանտիմէթր երկայն-բարակ փայտ մը որով խոնճան խոնճեդարձին մէջ կ'անցընեն։*

Խոնչ. 1. *Նոխազ արու, այծ, քոչ.* 2. *յաղթական նոխազ.* 3. *յաղթական կարմիր կամ գունակական հաւկիթ։*

Խոնչայ. *չի, չանի Սեղան կերակուրի։*

Խոնչայ դնել. *Սեղան պատրաստել։*

Խոնչին գլոխը. *Սեղանին առջեւ պատուոյ տեղը։*

Խոնչ հլլալ. 1. *Կռիւի մէջ յաղթական ելլել (կենդանիներու).* 2. *հաւկիթի գարնելու մրցումին մէջ յաղթական ելլել։*

Խոռ. 1. *Ծուռ.* 2. *կոր տեղ.* 3. *պատկառ անհարթ մասերը.* 4. *արգելք, խոչընդոտ։*

Խոռ ցայիլ մեկուց. *Ծուռ նայիլ, չսիրել, հակակրիլ։*

Խոռիլ. *բ. ն.* 1. *Փռացնել.* 2. *գոգաւորել, փռացնել.* 3. *պակսեցնել.* 4. *գաղնալ։*

Խոռիլ. 1. *Փռնալ.* 2. *պակսիլ։*

Խոռոչ. *Ջուրի հոսանքէն բացուած փոս։*

Խոռում. *Ջանձախարիթ. բնակրիկի մէջ կռխուած մոլրի ծուէններ։*

Խոռչել. *Փորել, փռացնել (ջուրի հոսանքին համար կը գործածուի)։*

Խոռչրման. *Ջուրի հոսանքէն փորուած։*

Խոռչուածք. *Փորուածք. խորտուբորտ տեղեր, որոնք հեղեղներէ գոյացած կ'ըլլան։*

Խոսբկոտիլ. *Խիթ ունենալ։ Խիթ ունեցողը պղպջ ջուրով կը լոգցընէն ու անկողնի մէջ կը պառկեցնեն, մէկ երկու վայրկեանէն խիթը կ'անցնի։*

Խոսուկ. *Խիթ՝ ասոնց փորոտութիւնն։*

Խոսուկը փակի (մեկուց). *(Անէծք) խիթէ չորչորուիլ։*

Խոսուկը փակի (մեկը). *Նոյն։*

Խորթ. *Անհարազատ՝ հօրէ, կամ մօրէ։*

Խորթ ցայիլ (մեկուն). *Հակակիրք ըլլալ մէկուն, չսիրել մէկը։*

Խորխորոճ. *Տես խուլինճակ։*

Խորմել. 1. *ն. բ. Խորտակել.* 2. *փայտը առաքցնել՝ ուզուած ձեւը առնելու համար տնօր։*

Խորմիլ. *բ. չ. Խորտակիլ։*

Խորմուկ. *կ. բ. Խորտակուիլ։*

Խորոմ. *Խոռոչ կոյս. երբ գաշտի մը խոռոչը քալէն, զանոնք փոքր կոյտերու վերածելով՝ ծանրիկի քարերու տակ կը պահեն մինչեւ աւուն կամ կոլ փոխադրելու օրը. սա է խորոմը։*

Խորոտուիֆ. 1. *Մորթային բարբոքում, հոգ և մանր մազեր բշխիկներ.* 2. *ալիւրը մաղելէ յետոյ մնացած խոշոր մասը որուն տակունք ալ կ'ըսուին։*

Խորոտուիֆ թափիլ. *Բորբոքիլ բշխիկներ առնելով մորթին վրայ։*

— Խորոտուիֆ ալիւր. *Ագրիւր, որուն չափով քաղցրաջրի կամ խորշունքը կը բուժէ։*

Խորուն. 1. *Խոր (տար, ջուր).* 2. *խելացի. մարդ։*

Խորունցնալ. *բ. չ. Խորնալ, խորանկնալ։*

Խորունցնել. *ն. բ. Խորացնել։*

Խոց. *Ուռեցք, որուն մէջ ջուր կամ շարաւ լճացեր է. վէրք։*

Խոցոտ. *Վէրքեր ունեցող, վէրքերով ծածկուած։*

Խոցոտել. *Վէրքերով ծածկել։*

Խոցոտիլ. *Վէրքերով ծածկուիլ։*

Խուլինճ. 1. *Թիկունք.* 2. *թիկունքի ցաւ։*

Խուլինճ ըլլիլ. *Թիկունքի ցաւ ունենալ։*

Խուլինճ զարնել. *Թիկունքի ջուրը գոլորշիանալ՝ մանուածոյ բանուածներ արտադրելով և թիկունքը բուժելով։*

Խուլինճակ. *Սոխ մը որուն չուրջը հօտը փետուրներ խրուած են՝ ինչպէս նետ մը ունար վրայ ալ նետ մը։ Մեծ Պոհոց առաջին երկուչաբթին սոխը երդիքին խաչքէն վար կը կախեն. սոխին չաբթուան ընթացքին փետուր մը կը պակսեցնեն անկէ. և Զատկի խթանման օրը սոխը վար կ'առնեն։ Մեծերը կը հրահանգեն մանուկներուն որ իրենց պահքը չեւրեն ապա թէ ոչ խուլինճակը իր սղոցովն ու նետովը կը պատժէ զիրենք։*

Խուլինճակ

Խուլխ. 1. *Բնութիւն.* 2. *արտադրութիւն.* 3. *երկայնամտութիւն։*

Խուլխ ընել. *Երկայնամիտ ըլլալ։*

խուլիս ուզենալ· 1. երկայնամիտ ըլլալ· 2. հաճելի գտնել մէկը·
խուլիսը տելը ըլլիլ· Լայն արտաքսութիւն ունենալ·
խուղ· Այգիներու մէջ չորս ուղղաձիգ գերաններու վրայ չինուած և ծռեի ճիպոտով ու ասրիւներով հիւսուած հիւղակ, որ կ'ունենայ 7–8 մէթր բարձրութիւն, և կ'իյնէ ամրողջ այգեստանին վրայ· Այգեպանը ամէն կը կտուրէ իր հսկողութիւնը·
խուղ զարնել· Հիւղակ չինել·
խուղը վաս առնել· Հիւղակը քանդել·
խում· Խմուածքի համ (ծխախոտ, ըմպելիի)· ըս ծուխին խումն անուշ ը=այս ծխախոտը հաճելի խումի մը ունի· համ·
խույ· 1. Բնաւորութիւն· 2. Չղաձգութիւան հիւանդութիւն·
խույ հնել· Ջախտիլ՝ մէկէ մը, ընթացքէ նէն·
խույ բլլիլ· Չղաձգութիւան հիւանդութիւան քանուիլ·
խույատար· 1. Չղաձգութիւան հիւանդութիւն ունեցող· 2. անհաճոյ, անատնելի բնաւորութիւն ունեցող·
խուշապ· Ջամիչով, թուզով և ծիրանով եփուած օշարակ·
խուշխել· Ն· բ· Խուչքի տալցածել ախոռին յատակը որպէսզի խոնաւութիւնները ծածկուին, և կենդանիները հանգիստ ընեն·
խուշխի· Յարդի, խոտի, և ուրիշ չոր նիւթերու խառնուրդ մը, զոր կը տարածեն ախոռին գետնին վրայ, զոյն նախապէս ուլելէ ու մաքրելէ յետոյ·
խուռուռ· Տես խռռուռ·
— խուռուռ ձախել· Հպարտանալ· սիրտ պակասիլ հովեր առնել·
խուրձ· Խուրձ· Ցորենի, գարիի, կտաւատի, նաեւ փայտի ճիպոտներու կապոց·
խուրձ կապել· Հունձքը ընդել յետոյ քաղուածները խուրձերու վերածել·
խուրձ զարնել· Խուրձ նուիրել· Երբ ուղեւոր մը հնձողներու մօտէն անցնի, հնձողները ցորենի խուրձ մը կը տնկեն անոր ուղեւ իբր նուէր· Անցորդն ալ այս մասուցումին փոխարէն նուէր մը կուտայ·
խոռոճ· Քուրձ, ճուալ·
խոփ· Սրածայր երկաթ, զոր տրօրին առաջին վրայ կը հասաստեն հերկելէ առաջ·

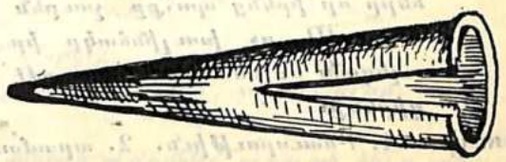

Խոփ

խոփան· կը հնչուի նաեւ խոպան· անմշակ տեղ·

խոփել· Ն· բ· Խոփերը տրօրներուն վրայ անցնել·
խուփ· Ամանի կափարիչ·
խուսալ· Ինանալու տեղն խոր խոր ձոյն հանել·
խուրզ· Բրդոտութիւն հնչուի, տես խռիլ·

Խոնդատա

խոնդատա· Բոյս մը·
խոնճիկ· Խոչափոշ·
խոնճուկ· Նոյն·
խոպիկ· 1. Կոկորդին վերին մասը· 2. ականջ առնելու և ձուկներու·
խոպոպուկ· Խոպոպ չորեքնակաին ձոյն·
խոպոպալ· Շորաձնակ խոռոպ·
խոպոպալ ·բ·չ· Արտչիլ, վախնալ (ընդհանրապէս էշերու և ջորիներու համար կը գործածուի)·
խոպոպացնել· Ն· բ· Վախցնել խրտչեցնել·
խոռոչ· Անճատակ ծերուկ·
խոռովութիւն· Վրդովում, խառնակութիւն·
խոռովութիւն ձգել· Խառնակել·
խոռուկ) Բանջարեղէն մը·
խոռունկ)
խոտոռ· 1. Հազիւ 5–6 սանթիմէթր բարձրացող բոյս մը, մասամբ արմատով, որուն կարմիր ցօղով աչքերու մէջ կը կոխկռտեն, երբ խոցոտուկ ունենան· 2. մանր ձուկ, զոր նախ ապերով մասամբ կը գործածուի Խարբերդի բարբառին մէջ, անկէ անցած է սահմանամերձ գաւառներուն·
խոռոտ· Թեւաղրութիւն, ընդհանրապէս չոր թեւաղրութիւն·
խոռոտ տալ· Թեւաղրութիւն ընել·
խոռոտել· Մէկը չոր գործի մը մղել թեւաղրութեամբ·
— Ասած· Հոց տուող քիչ կայ, խոռոտ տուող շատ կայ=չեն օգներ բայց կը թեւաղրեն·

Երխըցնել. *Մխոցէ մը դուրս*: 1. *Վռնչել ձիու*. 2. *առնականութիւն, քաջութիւն ցոյց տալ*:
Երխըցնուկ. *Վռնչիւն*:
Երձել. *Ն. բ. Մեռած կապել*:
Իսիլ. *Ն. բ.* 1. *Գոյել, փակիլ*. 2. *զարնել*:
Իսօ. *Անուշ, համեղ*:
Իսօին գալ. *Համոյք զգալ*:
Իսօին էրթալ. *Համոյք պատճառել*:
Իսօկապ. *Նշանաւոբի անպոչաձև համառձեղնութիւն*:
Իսօկըլլուս. *Նոյն*:
Իսօկապ ընել. *Նշանաւոբի մասին համառձեղնիլ*:
Իսօմի գալ. *Մեծ հաճոյանալ, համակրիլ*:
— Իսօմ տալ. *Մոռանալ*:
Իսօն. 1. *Գարեջուր*. 2. *Չոր փայտի կտորներ*:
Իսօնխայ. *Չոր փայտի կտորներ, որոնք գետափները կը պտտեն: Գարնան եղանակին հեղեղները լեռներէն մոլորանքներ կը լեցնեն գետին եզերքները, և գետին ջուրերը երբ կը ցածնան, այդ մոլորանքները ցամաքին վրայ կը մնան և արեւին ջերմութեամբ չորնալով շատ դիւրավառ կը դառնան*:

Ծ.

Ծա. *«Ց» էն նուբրը և «Զ» էն թաւ կը հնչուի: Երբեմն, բառերու ուղղագրութեան մէջ, Ց առաջ կը փոխանակուի Ցնծալ = ծնծղայ*:
Ծագիլ. *բ. չ. գաւ. Արեւուն ծագիլը: Այս բառին տեղ յաճախ ելնել բայը կը գործածուի*:
Ծածկել. *Ն. բ. ծածկ՛. 1. Վերմակով, քողով ծածկել մէկը. 2. պահել գաղտնիք մը*:
Ծածկըմանն. *Ծածկաւոր*:
Ծածկուիլ. *բ. չ. Ինքզինքը ծածկել՝ վերմակով, քողով եւն*:
Ծաժուկ. *գող, գաղտնի. ըս խօսքը ես ընող ծաժուկ ըսի կը գործածուի նաեւ, հոգի խմաստով, գաղտուկ բառը*:
Ծածկ. 1. *Տան մը առաստաղը. 2. չորսանկի առաստաղ որուն երկու կողմերը թաց են*:

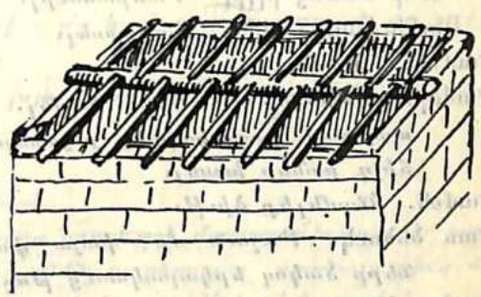

Ծածկ

Ծակ. 1. *Անցք. 2. ծակ. 3. բոյն՝ ազռաւներու և վայրի պտուտներու*:
Ծակամուս. *Վարպետորդի, ճարպիկ, ամէն տեղ սպրդող մարդ*:
Ծակաչէ. *Ագահ, անյագ, անկուշտ մարդ*:
Ծակըլմուս. *Տե՛ս ծակամուս*:
Ծակաչէութիւն. *Քենցաթիւն, ագահութիւն*:
» *ընել. Ագահութիւն ցոյց տալ*:
Ծակել. 1. *Ծակիլ. 2. փորել*:
Ծակիլ. *բ. չ. 1. Ծակիլ. 2. պատառիլ, զգեստ, պաստպայ*:
Ծակուիլ. *կ. բ. Ծակուիլ*:
Ծակամիկաս. *Շռաւոտ լաւ*:
Ծակծրկել. *Ծակծակ ընել*:
Ծակծրկիլ. *բ. չ. Ծակծակ ըլլալ*:
Ծակծրկուիլ. *կ. բ. Ծակծակ ըլլալ ուրիշ մը*:
Ծակծրկիր. *Ծակծո՛ւկ ըլլաս... (անէծք)*:

Ծակուծուկ. *Ամէն անցք, ասանց բացառութեան:*

Ծաղիկ. 1. *Ծաղիկ.* 2. *բոբրոս.* 3. *ծաղկախառ.* 4. *կնոջ ամաւամներ.* 5. *բանջարեղէն մը.* 6. *բոյս մը, որմէ աւելի կը կապեն:*

Ծաղիկ աւել. *Ծաղիկ խոտէն կապուած աւել:*

Ծաղկեցնել. *Զարգարել, բարգաւաճ ընել:*

Ծաղկիլ. 1. *Ծաղկիլ.* 2. *ծաղկախառի բանուիլ.* 3. *հոգին բարեփոխիլը:*

Ծամել. 1. *Ծամել.* 2. *բերքի մկրատելին կէսքառասը չկարենալ կարելը.* 3. *երկանաքարերն՝ հատիկները չկարենալ մանրելը.* 4. *ճրագներն կթխելու միջոցին բամպակի կտաւեն գլխուն ասկէն մէկ կողմէն միւս կողմը անցընելը: Կարիքը բամպակէն զատել չկարենալ:*

— Միսը ծամել. *Բամբասել:*

Ծամոց. *Ծամելիք իր. ձիւթ. կ'ըսեն նաեւ՝ ձիթ:*

Ծամոց մը. *Ծամելու չափ, մէկ ծամոց:*

— Բերնի ծամոց ըլլիլ. *Բամբասուիլ:*

— Բերնի ծամոց եղել. *Բամբասել:*

Ծամոտ. *Ծամոտած:*

Ծամծմել. *բ. ն.* 1. *Շատ ծամել.* 2. *խօսիլ տարտամ գազափարներ յայտնելով.* 3. *անճիղդ բաներ խօսիլ:*

Ծամօճ. *Ծամելիք ձիւթ:*

Ծառ ծեծուկ. *Թուչուն մը, փայտ փոր: Ծառները ծակող երկարակտուց թռչուն:*

Ծափ. *Ծափ.*

— Ծափ զարնել. *Ծափահարել:*

Ծեծ. 1. *Ծեծ.* 2. *հարուած.* 3. *ձողի կարճ քաշնով երկու երկայն ճիւղերով.* 4. *գաւազան որ քան հարկին գետնին մէջ խրելով իրրեւ ցից կը գործածեն և անոնց վրայ հենք կ'ընեն.* 4. *ծեծելու գաւազան:*

Ծեծ ըլլալ) *Ծեծել:*
Ծեծ տալ)

Ծեծած. *Թեփէն զատուած ցորեն:*

Ծեծած ապուր. *Ծեծածով և խարկուած միասով եփուած եղինձ:*

Ծեծել. *ն. բ.* 1. *Ծեծ քաշել, ծեծել.* 2. *դռռիլ՝ ամենք, գետնի ամրացնելու համար.* 3. *արմաւիքներու և ընդեղէններու թեփը զատելու կամ իւղատար հատիկներուն իւղը հանելու համար, երկանաքարով ճնշել զանոնք.* 4. *բաղխել (դուռ).* 5. *հատիկները պատեանէրէն զատել.* 6. *խառնել (հարթաց).* 7. *թակել (լուացուելիք լաթերը):*

Ծաղիկ աւել

Ծեծկուիլ. *փոխ. բ. Իրարու հետ կռուիլ:*

Ծեծկուրտիլ. *Ծեծկուիլ:*

Ծեծկուրտուք) *Ամբոխային կռիւ:*
Ծեծկուտք)

Ծեծմած. *Ծեծուած, ճմլուած, ճնշուած արմաւիք եւն:*

Ծեծոց. *Սանդի փայտ:*

Ծեծխել. *կը հնչուի նաեւ ցեցխել.* 1. *կացնահարել.* 2 *խիստ վարուիլ աստրակարգեալի մը նկատմամբ չարաճնակ զայն քննադատութեանց նչուսակ դարձնելով. յանդիմանել չարտճնակ:*

Ծեծխրման նաեւ դառնալ. *Յանդիմանութիւններէ ընկճուիլ:*

Ծեփ. 1. *Շաղախ.* 2. *վառելանիւթի կենդանիներու քակորով պատրաստուած:*

Ծեփ կողել. *կենդանիներու քակորը ջուրով չոգնել ելոյ, զայն համաչափ ու բաղարձեալ կտորներու վերածել գետնի վրայ տարածելով կամ պատերու վրայ փակցնելով՝ չորցնելու համար:*

Ծեփել. 1. *Շաղախել.* 2. *խիստ մը կամ լոյծ զանգուած մը չափէն աւելի լցնել տակ մը:*

Ծեփման. 1. *Ծեփուած.* 2. *լոյծ իր մը չափէն աւելի լցնել տակի մը վրայ:*

Ծեփուիլ. *կ. բ. Ծեփուիլ:*

Ծեփուածք. *Ծեփուելու եղանակ:*

Ծիլ. 1. *Բոյսի մը՝ հողէն դուրս նոր ելած մատաղ ճիւղը.* 2. *բազմատերեւ բոյսի մը կեդրոնէն բարձրացող սրածայր ճիւղ մը.* 3. *հրամայական մը, ոգեբական. առի՛ եւ խնամով կը պարծանաի առի վրայ կենալ փորձող մանուկներու համար.* 4. *վէրքին խոտչոտուր խարխարը. տարտակ խարխարին դամ կ'ըսեն:*

Ծի՛լ բուն. *Ձիլ կեցիր. ոգիդ կեցիր:*

Ծիծ. *Առնիք. մարդոց և կենդանիներու համար հաւատարմակէս կը գործածուի. իսկ մանուածոյակէս կենդանիներու համար ՈՒՐ բառը կը գործածուի:*

Ծիծի. *Ծիծ. վաղաքչական:*

Ծիծիկ. *Ծիծ. նոյն:*

Ծիծ տալ. *Դիւցնել:*

Ծիծ ուտել. *Առնիքը ծծել:*

Ծիծ կերցնել. *Դիւցնել:*

Ծիճ. *Ջնուիդ:*

— Հինուժիները. *Սերսէնդը։*

Ծիրս. 1. *Թռչունի ապր.* 2. *Աչքի սպիտակ ապտակութիւն. կը գործածուի նաեւ բիծ բառը։*

Ծլիլ. *Ա. չ.* 1. *Միլ արձակել.* 2. *յանկարծ երեւան գալ.* 3. *բիւրեղանալ։ Թթի՛ ուռկը, ուռկը ծլեր ը = ուռկը բիւրեղացեր է։ Աւազի պէս չոքարի հատիկներ գոյանալ քաղցրեղէնի մէջ։*

— Ծիլ տալ. *Ծլիլ (բոյսի մը)։*

Ծծել. 1. *Ծծել.* 2. *խողովակի մը միջոցաւ հեղուկ մը պարպել.* 3. *ներս առնել, խրտչիլ։*

Ծծիկ. *Տե՛ս ծիծ։*

Ծծկան. *Մանուկ որ դեռ ամբոխով կը դիւցուի։*

Ծծկեր. *Դեռ ամիսով դիւցուող մանուկ։*

Ծծմար. *Ծիծ տուող մայր։*

Ծծուիլ. *Հեղուկի մը մարմինի մը մէջ թափանցելը։*

Ծծուկ. *Բոյս մը որ չուտ փոքր ու կապարակ ծաղիկներ ունի, և ասոնք կը պարունակեն քաղցրահամ հիւթ մը։*

Ծղեճակ. *Ցորենի ծղօտներով հիւսուած պակաճեւ փոքրիկ առարար մէջ կը դրուին մանուկներ քալայ, պատրոյդ և ջանրին վերաբերեալ մանր մունր գործիքները, ինչպէս ճաղ, պուքրայ, անկաճ եւն։*

Ծուակ. 1. *Լեռներու այն կազմերը որոնք օրուան մեծ մասը արեւին դէմ չեն դառնար.* 2. *չուք տեղ.* 3. *զով կամ ցուրտ վայրեր։*

Ծնիլ. 1. *Ծնիլ. կը գործածուի մարդոց և կոթնատու կենդանիներու համար հաւատարապէս։ Շուներու, գրասեներու և կատուներու համար «ցըմիլ» բառը կը գործածուի.* 2. *երեւան գալ, յանկարծ յայտնուիլ։*

Ծնծղատալ. *Մաքրութենէն փայլիլ։*

Ծոմ. *Ծոմապահութիւն։*

Ծոմ կեցնալ. *Ծոմապահութիւն ընել։*

Ծոմ պէյել. *Նոյն։*

Ծոմբաց. *Մանուածոյապէս Ս. Սարգիսի և Ս. Յակոբի պահքի չորեքշաբթին կ'իներ, հարսներ և չոխահաս ազջիկներ երկուշաբթի օրուընէ սկսեալ մինչեւ չորեքշաբթի կէսօր և չորեքշաբթի կէսօրէն մինչեւ ուրբաթ երեկոյ պահք կը պահեն, այսինքն երկուք ու կէս օր բնաւ չեն ճաշեր, և ջուր իսկ չեն խմեր։ Միսկ ճաշը չորեքշաբթի կէսօրին պ'պիտի ընեն։ Հրաւէր կուտան իրենց դրացի և ազգական կիներուն։ Ասոնք պահոց կերակուրներ միասին առնելով ծոմապահին տունը կ'երթան և միասին կը ճաշեն։ Այս ճաշը ծոմբաց կ'անուանուի։ Այս բառը ծոմիոց եւս կը հնչուի ոմանց կողմէն։*

Ծոմբացի երթալ. *Ծոմը լուծելու համար հացկերոյթի երթալ։*

Ծոռ. *Թոնիրին յատակին հետ հաղորդակցութիւն ունեցող խողովակաձեւ անցք, ուրկէ օդի հոսանքը թոնիրին հետ կը հաղորդակցի, և կրակը կ'արծարծէ։*

Ծոռնակ. *Ծորակի։ Ծոռակ, վիզին եռաեւ մասը։*

Ծոց. 1. *Ծոց.* 2. *անկողին։*

Ծոցը պառկիլ. *Մէկուն հետ միասին մէկ անկողնի մէջ պառկիլ։*

Ծոցուար. *Ցղի, կ'ըսուի նաեւ՝ էրկու հոգուց։*

Ծոցուարիլ. *Ցզանալ։*

ԵՒռած.— *Ջեմ ուտեր, ծոցս գրէ՛ք=ես թէեւ չեմ ուզեր, բայց դուք տուէ՛ք...։*

Ծուխ. *Պատառ։*

Ծուխ ծուխ ըլլալ. *Պատառիլ (զգեստ եւն), ծուէն ծուէն ըլլալ։*

Ծուռ. 1. *Շեղ.* 2. *սխալ, ծուռ կարդալ, ծուռ խօսիլ եւն.* 3. *կոր։*

ԵՒռած.— *Ծուռ նայինք, չխոսակ խօսինք = ամէն պարագայի տակ ճշմարտութիւնը խօսինք։*

Ծուռ նայիլ. 1. *Շեղ նայիլ.* 2. *գէշ, չար մտքով նայիլ (ինչի)։*

Ծուռուտուռու. *Ծամբակած։*

Ծռել. 1. *Շեղել ճամբան.* 2. *սխալ ճամբէ երթալ.* 3. *կորացնել։*

— Ձամբան ծռել. 1. *Խոտորիլ.* 2. *ամպարշատութիւն ընել։*

— Միտքը ծռել. *Դիտաւորութիւնը փոխել։*

Ծռիլ. *չ. բ.* 1. *Ծռիլ.* 2. *խոնարհիլ.* 3. *կորանալ.* 4. *խոտորիլ (ճամբէ, ուղղութենէ).* 5. *ցածնալ, գնկիլ.* 6. *ձերբազատիլ կռիւ։*

Ծռմաճ. 1. *Ծռած.* 2. *կորացած։*

Ծռուկ. *Ծռած։*

Ծռմրռկիլ. *Անկանոն կերպով փայտ մը ծռիլ։*

Ծռմրռկիլ. *Անկանոն կերպով ծռիլ։*

Ծրարել. *Փաթթել։*

Ծրարուիլ. *Սեղմուած նստիլ, կուք նստիլ. ինքզինքը ամփոփել։*

Ծրտել. *չ. բ. Թռչունները ապրիլը։*

Ծրտոց. 1. *Ազատ.* 2. *աչքերը անդադար մարդ։*

Ծրտոցել. *Ազատիլ։*

Ծրտոցիլ. *Ազատիլ։*

Ծրտոցմաճ. *Ազատուած։*

Ծօ՛. *Ո՛վ, կոչական բառ։ Բազաբերն բնակչութիւնը ՏՍ՛, ՏՍ. ԵՕ՛ կը գործածէ. իսկ հարուստներն ու, այսինքն գեաւոխնականները, մանաւանդ կանոկոնները ԾՍ՛ կը գործածեն։*

Կ.

Կ. Կեն։ Բ և Գ տառերէն աւելի նուրբ կը հնչուի. երբեմն, կամ հազուադէպօրէն Գ տառին տեղ կը գործածուի. ինչպէս գու-գամ=կուգամ։

Կար. 1. Կաթ. 2. Թարմ արմտիքէն հանուած հիւթ. 3. բոյսերու տերևներուն ու արմատներուն մէջ գտնուող ալխտակ հեղ՝ որ կ'ըլլայ՝ քաղցր, դառն, անհամ կամ թունաւոր։

— Կար տալ. Դիեցնել։

Կաքեցնել. ն. բ. Կաթիլ կաթիլ լեցնել, պարպել։

Կաքիլ. 1. Կաթիլ. գոյ. 2. միացեմ բայ. կաթիլ կաթիլ հոսիլ։

Կաքիլf. Տանիքէն անձրևի ջուրին թափանցումը։

Կաքիլf ընել. Տանիքին ջուրը ներս թափանցելով տատասաղէն ներս կաթկթել։

— Տեները կաքիլf կ'ընէր. Տանիքը ջուր կ'անցնէ. ջուրը ներս կը կաթի։

Կաքիկ. Կաթ. մանկական բառ։

Կաքիմաճ. Համ սեր։ Կաթը եթէ քանի մը ժամ տաշտ հանգստի պահուի, երեսը սերաման թանձր խաւ մը կը գոյանայ. այս սերը կաթիման կ'անուանեն գիւղացիները։

Ամառնային տաք եղանակին եզներուն ոտքերը և սը-րունքները, ինչպէս նաև եզներուն երեսները տաքէն, բոյ-սերու կամ մացառներու հպումէն պատռուածքներ կը գոյա-նան։ Ասոնց վրայ կաթիման կը քսեն և քիչ մը ատեն կրա-կին մօտ կը բռնեն։ Մէկ երկու անգամ այս ընելէ յետոյ տաք ջուրով կը լուան։ Այդ պատռուածքներուն միակ դար-մանը կաթիմանն է։

Կաքկըրքիլ. մ. բ. Կաթիլ. կաթիլք ընել։

Կաքկըրուկ. Կաթիլք։

Կաքճաղբար. Մանուկ մը՝ որ ուրիշ մանուկի մը մօրմէն դիեցուած է անոր կաթնաղբարը կը համարուի։

Կաժ. Կարժ։ Թուլայ մը բամպակ մանելէ յետոյ, ջահրակին ծողին

ԾԱՆՕԹ.— Կ տառը՝ Զնրուշի (Բալուէն շուրջ 72 քիլոմէթր հարաւ արեւմուտք) բարբառին մէջ ճ տառին հնչումն ունի։ Ինչպէս. ո՞ւր ճերթաս = ո՞ւր կ'երթաս. ի՞նչ ճըսես=ի՞նչ կ'ըսես. ճաճեատ=ճակատ. Մճրտիչ=Մկրտիչ։

վրայէն մանուած դերձանը կարժաւի վրայ կը փաթթեն։ Ա-սիկա կարժ կ'անուանեն։

Կալ. 1. Յարդարուած ու կարծրացուած գետին ուր արմտիքը կը կամնեն, և յարդէն կը զատեն։ 2. Ձիթհանքին մէջ, բոլ-

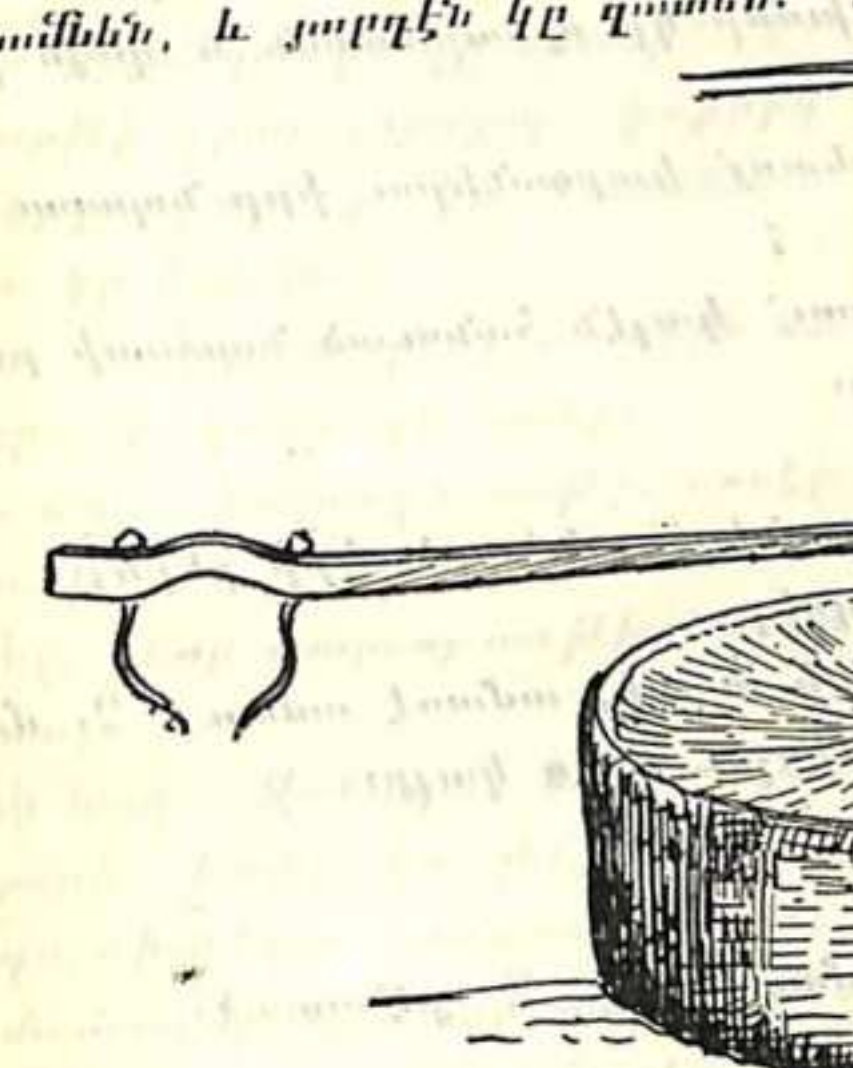

Ձիթհանուց կալ

որաձև ու շուրջ մէկ մեթր բարձրութեամբ և մէկուկէս մեթր տրամագծով քար, որուն վրայ, տատասկին ու քարին կեդ-րոնին մէջ ագուցուած առանցքի մը շուրջ երկանաքար մը կը դառնայ։ Այս քարը, դէպի կեդրոնը հետզհետէ կը գոգ-աւորուի։ Կալին վրայ կը ճնշեն խառնուցուած արմտիք անոնց թեփը հանելու համար և կը ճմլեն բազուար աղացուած հա-տիկները, որպէս անոնց իւղը հանելու համար։

Կալ հանել. Կամնումի, հանելու, չափելու գործողութիւններն ա-ւարտել։

Կալ ռուել. Կամնուած արմտիքին յարդը զատել։

Կալ չափել. Թեղը հանելէ, յարդը զատելէ յետոյ, արմտիքը կամ ընդեղէնը կոնաձև կոյտի մը վերածելով կը կնքեն, և պաշ-տօնական հրամանի մը համաձայն, մասնաւոր պաշտօնեայի մը ներկայութեան կը չափեն զայն տասանորդի տուրքը ճշդելու համար։ Այս գործողութիւնն է կալ չափել, զոր գիւղացին լայն խմատով մը կը գործածէ։

Կալը վերցնել. Չափելու գործողութիւններէն յետոյ արմտիքը տուն փոխադրել։

Կալը վրայ տալ. 1. Կամնուելիք շորեքին ցրուած մասերը ամփոփել. 2. գրգռել։

Կալը վրայ ենել. *Կամուրջի գործազուրկներուն միջոցին, մաս մը չարչէն բոլորակին դաբա կը ձգուի. ասոնք հաւաքել և կամրջին մէջ նետել։*

Կալախոս. *Ագռաւնա, բոյս մը գարչոտուտ, զոր կ'ուտեն և փոչին ասնելով տեսակ մը խմոր կը պատրաստուի և գոյն լուսոյքի մէջ կը գործածեն։*

Կալամաս. *Կալը չափելէն յետոյ՝ կարօտներուս իրը նպաստ արուած արմաւք։*

Կալամաս ճաշել. *Կարօտներուս՝ կալէն հանուած նպաստի բաժին։*

Կալամաս տալ. *Նպաստ տալ։*

Կալաբար. *Տե՛ս կալախոս։*

Կալմէջ ենել. *Պաչարել, նեղը դնել, յանկարծակիի բերել։*

Կալուար. *Կալի մէջ աշխատաղներ։*

— Կալէ կալ երթալ) 1. *Մէկ տարի, տարէ տարու.* 2. *մէկ կա-*
— Կալէ կալ դիմացալ) *լէն մինչեւ միւս կալը։*

Կախ. *Կախուած։*

— Բիլթը կախ)
— Էրեսը կախ) 1. *Տրտում, մտածկոտ.* 2. *քէն ունած։*
— Ըռոջը կախ)

Կախաղդ. *Վհուկ. կախարդ։*

Կախաղդութիւն. *Կախարդութիւն։*

— Կախ ձգել. *Յապաղեցնել։*

— Ոտը կախ ձգել. *Յամենալ. դիտաւորեալ յամենալ։*

Կախել. 1. *Բան մը բարձրութենէն մը կախել.* 2. *կախաղան հանել.* 3. *վար դնել, յամեցնել։*

Կախկիկ. *Հողէ փոքրիկ աման մը կարասի ձեւով, որ 2–3 լիտր պարունակութիւն ունի՝ կ'ուտենայ. երկու ուսերուն վրայ մէկական անկ կայ։ Կարագ, մածուն ևն կը լեցնեն մէջը, բարձր տեղէ մը կը կախեն անկերէն չուան մը անցնելով։*

Կախկիկ

Կախարան. *Կախուած։*

Կախուիլ. 1. *Կախուիլ. բաց. ինձ.* 2. *փարիլ մէկուն մը.* 3. *սաստիկ թախանձել։*

Կած. *Կայծ։*

Կածակ. *Կայծակ։*

Կածակին կիւռակեն. *Աւետման աօնին հանդիպող կիրակին։*

Կածակ ըլլիլ. *Կայծակ իյնալ։*

Կածակ զարնել. *Կայծակնահար ըլլալ։ Գեւոյենց Մրտօն կածակը զարկեր ը = Մրտօն կայծակնահար եղեր է։*

— Կածը աճ ել. *Գործ մը փայլուն յաջողութեամբ մը վերջացնել։*

Կածկըլտալ. 1. *Փայլատակիլ.* 2. *վառիլ կայծակի պէս (աչքեր)։*

Կածկըլտուք. *Փայլատակուք։*

Կածուկ. 1. *Տեսակ մը փշալից խոտ, որ իշկանակաբոյն կը նմանի.* 2. *մարմի վրայ գոյացող փոքրիկ վէրքեր, որոնք կը հասունանան ու կը ծակին։*

Կածուկ

Կաղաց. 1. *Նոր տարուայ առաջին օրը.* 2. *կաղանդի նուէր։*

Կաղաց տալ. *Կաղանդի առթիւ նուէր տալ։*

Կաղըցել. *Նոր տարուայ առթիւ նուէր տալ։*

Կաղըցի հաց. *Զանազան ձեւով (տապրի, խոպի, կարկեւի և ուրիշ գործիքներու նմանութեամբ), մանաւանդ տարեկան նոր տարուայ առթիւ պատրաստուած հացեր, զոնքանք, նոր տարուայ գիշերը, արշալոյսին չուտ առաջ, ալրիքերին մէջ թրջելով տուն կը տանին, և զանազան մինչեւ իսկ իրենց կենդանիներուն ալ կը կերցնեն նոյն օրը։*

Կաղբեւայ. *Բոյս մը. կաղանչան. թուռնուտար և տատա կոթ մը ունի, երբեմն չգիտնալով անոր խոտանիչ բնութիւնը, իբրեւ լուծողական կը գործածեն, գլխուհատերու ձեւին տակ, և մէկ երկու չտրեթ անոր ծանր հետեւանքները կը տառապին։ Ցօղունները կերնագոյն են։*

Կաղճել. *Գետինը, պատերը կազճով ճերմկցնել։*

Կաղճի. *Ընծիր կաւ մը, որ բացառապէս չալափի համար կը գործածուի, անկէ կը չինեն նաեւ թոնիր և հողէ ամաններ։*

Կաղբենայ

Կաղնի. Շատ կարծր փայտ ունեցող ծառ մը որ միայն իբրև վառելանիւթ կը գործածուի։

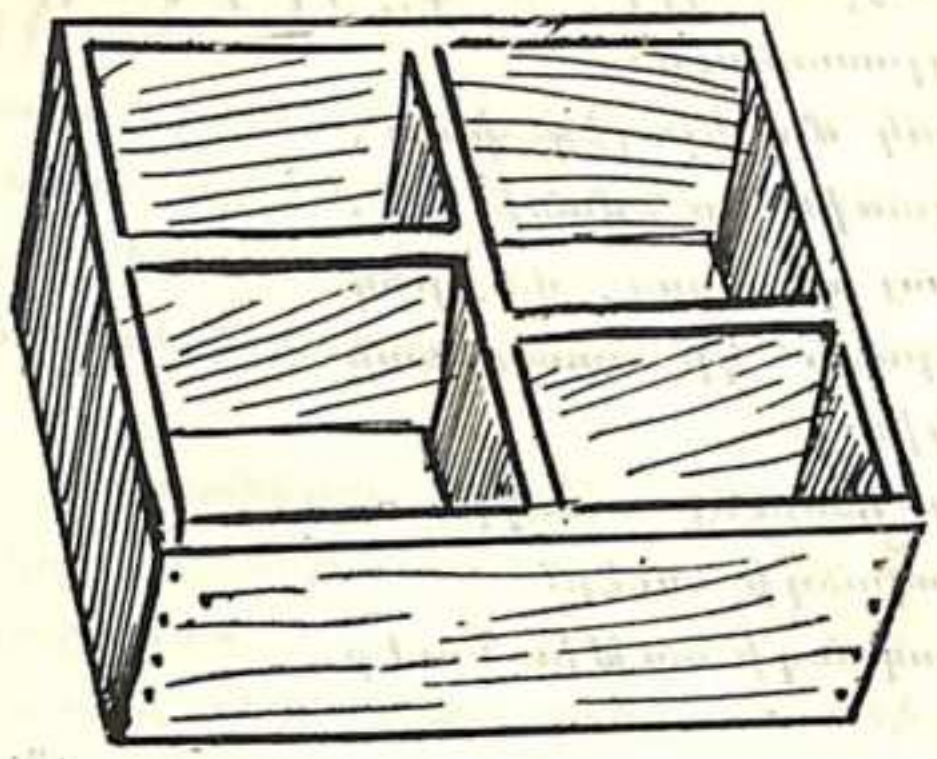

Կաղպար

Կաղպար. 1. Կաղապար՝ ալիւսի. 2. կաղապարուած կղմուր։
Կաղպրել. Կաղապարել։
Կաղպրիլ) Կաղապարուիլ։
Կաղպրուիլ)
Կաղպրուած. Կաղապարուած։
Կամ. Մայրի տախտակէ շինուած կամնատալ՝ շուրջ 4-5 սանդիմէթր հաստութեամբ, 50 սանդիմէթր լայնութեամբ և մէկ ու կէս մէթր երկայնութեամբ իրարու միացուած տախտակներ, որոնց առաջամասը դէպի վեր բարձրացած է։ Ասոնց ներքևի երեսը կը ծածկեն համաչափ հեռաւորութեամբ և հաւասար բարձրութիւններով՝ սուր գայլախազերու շարանք, որոնք կամնուելիք արմտիքին ցողունները մանրելու կը ծառայեն։

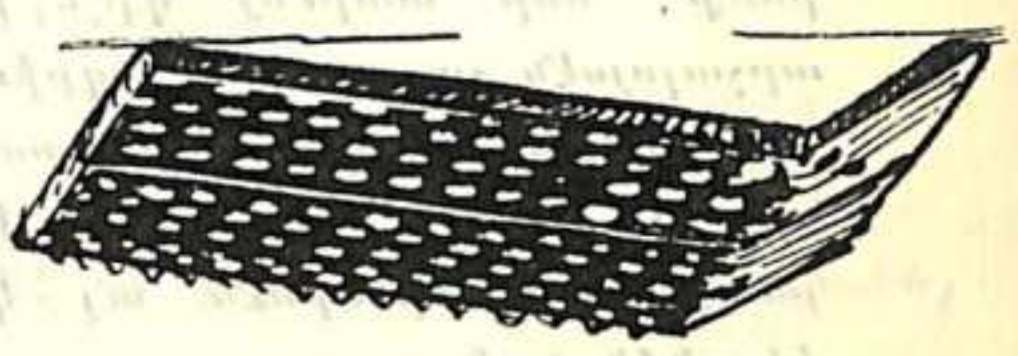

Կամ

Կամակ. Հիւանդատեսի կերակուր. հիւանդի կերակուր։ Հիւանդներու այցելութեան առող կիներ, ընդհանրապէս, հիւանդի կերակուրներ կամ պտուղներ կը տանին. այս կերակուրները և պտուղները կամակ կը կոչուին։
Կամանց. 1. Մեղմ. 2. ցած ձայնով. 3. յամրօրէն։
Կամանց կամանց. 1. Մեղմօրէն, յամրօրէն. 2. ծանր ծանր (խօսել, ընել). կը գործածուի նաև՝ ուշիկ ուշիկ։
Կամանցուկ. Նոյն։

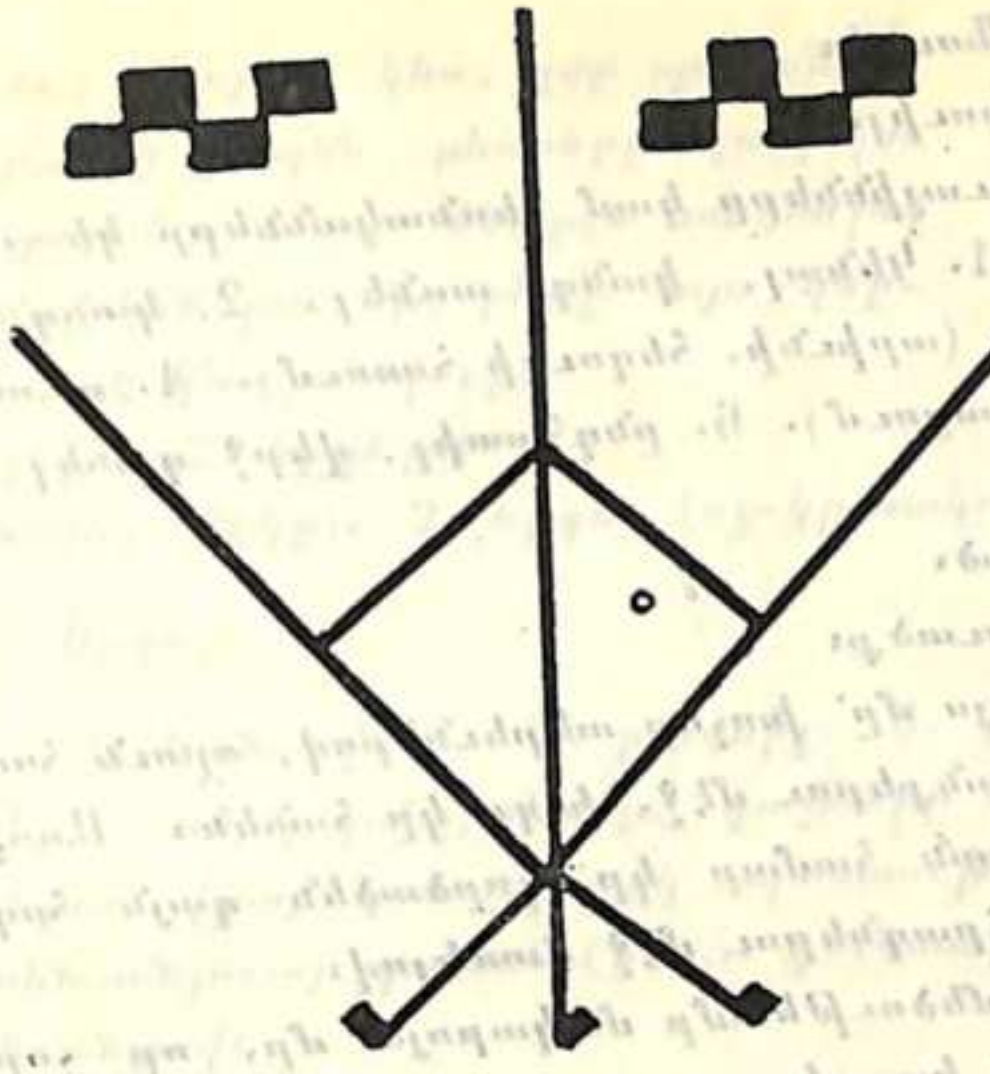

Կամարուկ

Կամարուկ. Գուլպայի տանդնագործական գործ։

կամընտէ

Կամ

Կամընէկ. Կամը լուծին հետ միացնող ձող որուն մէկ ծայրը կեռաձև է։
Կամի քար. Գայլախազի սուր եղերքներով չերտ, զոր կամին ներքև կ'ագուցանեն։
Կամը քարել. Կամին ներքև գայլախազեր ագուցանել։
-- Կամը գետին հանել. Կամնելու միջոցին կամը շուրջէն դուրս, գետին հանել։
Կամնել) Կամով արմտիքներու և ընդեղէններու ցողունները
Կամ կամնել) մանրել, յարդի վերածել։
Առած.— Ըս մարդը՝ ըս կամին եզը չէ = Այս մարդը՝ այդ գործին յարմար մարդը չէ։
Կամնուածք. Կամնուածքի մանրուածք արտ։

Կամըրմաճ. *Կամնուած։*
Կամնուլ. *Մանրուիլ։*
Կայ. *Կոյ. տարուայինները կամ լեռնականները կեայ կը գործածեն։*
Կայնիլ. *բ. չ. 1. կենալ, կանգ առնել. 2. կանգնիլ, անկուիլ. 3. դադրիլ (արիւնի, հեղուկի հոսում). 4. սպասել. 5. ընդհատիլ (եռացում). 6. ընդհատիլ, վերջ գտնել (ձիւնի, անձրեւի)։*
Կայնըրմաճ. *Կեցած։*
Կայնուածք. *Կեցուածք։*
Կանակերչաք. *Բոյս մը՝ խոշոր տերեւներով, որուն հունտերը ճմլելով ձիթհանքերու մէջ, իւղը կը հանեն։ Ասոր իւղը լուսաւորութեան համար կը գործածեն գոյն հողէ շինուած ու թրծուած ճրագներու մէջ վառելով։*
Կանայ. *Մլուկի մեծութեամբ մակաբոյծ մը, որ չորքոտանիներու մորթին կը կառչի։*

Կանանէփ. *կանեփի, կանեփընի։ 1. Կանեփի սերմ. 2. կանեփի հատիկ, զոր աղնելով կ'ուտեն։ Կանեփի սերմին ցօղուններ ջուրի մէջ ընկղմուած կը պահեն մէկ երկու օր. անկէ յետոյ անոնց վրայի՝ կեղեւը կը զատեն, որմէ մանր թելեր հանելով պարաններ հիւսելու կը գործածեն զանոնք։ Ասկէ կը շինեն նաեւ կենդանիներու կապեր, եւ առասան։*

Կանանէփ

Կանանչ. *1. գոյ. Բոյս, բուսականութիւն. 2. ած. կանաչ (գոյն)։*
Կանանչ կարմիր. *Ծիածան. կը գործածեն նաեւ ծիրանի գօտի։*

Կանկիչ. *Երկճիւղ փոքր կեռ, զոր պարաններու ծայրը կը կապեն, բեռները կապելու ատեն՝ պարանը անոր ճեղքէն անցնելով զայն կը պրկեն լաւ մը, բեռը այս կերպով ցրուելէ կ'ապահովուի։*

Կանկիչ

Կանչ. *1. Կանչելը. 2. երգելը։*
Կանչել. *1. Կանչել (մէկը). 2. երգել (ոչ-կրօնական երգ մը)։*
Խաղ կանչել)
Տէր կանչել) *Երգել։*
Կանչիլ. *բ. չ. 1. Կանանչնալ. 2. բուսնիլ. 3. կանանչ բոյսերով ծածկուիլ = սարը կանչըցեր ը, դաշտերը կանչըցեր են. 4. սափորներու վրայ կանանչորակ ապտատութիւն գոյանալ երկար ատեն անլուայ պահուելէն. 5. գունատիլ հիւանդութեան մը հետեւանքով։*
Կանիսկ. *Ուռենիի ճիւղերով հիւսուած, կլորադրաձեւ մեծ սափոթ, որուն ներքեւը՝ կերակուր եւ կաթնեղէններ կը պահեն. կատուներու եւ մուկերու դէմ ապահովելու համար։*
Կանկուն. *Կանգուն. երկայնութեան չափ մը, որ մէթրին աւելի է։*
Կանփուկ. *Կանեփի նմանող բոյս մը։*
Կապ. *յոգ. կապանք, կապեր։ 1. Զուան երկճղի, որով կենդանիները, իրենց մայրերուն աջեւ, ցիցի մը հետ կը կապուին. 2. կապ արեխի որ կօշիկէ կը շինուի. 3. անկարողութեան հիւանդութիւն. 4. լեզուին բռնուիլը. 5. մեղարգելութիւն։*
Կապ ըլլի. *Սեռային անկարողութեան մատնուիլ։ Կ'ըսեն թէ նախանձորդ կիներ, նոր ամուսնացող պատանիներու համար, վըհուկներու միջոցաւ թուղթ կ'ընեն։ Խնդրոյ առարկայ պատանին թուղթին գիւթութեան ազդեցութեան ենթարկուելով իր ամուսնական պարտաւորութիւնները չի կրնար կատարել։ Անոր ծնողքը կամ ազգականները ուրիշ վհուկի կը դիմեն կապը՝ յուռութքով քակելու համար։*
Կապ դնել)
Կապ անցընել) *Կապել։*
Կապան. *կապանի, կապընի։ Լեռներու մէջ նեղ ճամբայ։*
Կապել. *1. Կապել չուանով, պարանով. 2. մէկը վիճաբանութեան մէջ անկարողութեան մատնել. 3. սեռային անկարողութեան ենթարկել յուռութներով։*
Կապկըպել. *Կապել չատ մը կողմերէ (ծրար)։*
Կապոց. *Կապոյտ, ծուխ։*
Կապոց քար. *Կապոյտ քար, պղնձի ծծմբատ։*

Կապոս աչուի. Ծաւի աչքերով։
Կապոցնալ. 1. Կապուտնալ. 2. Տարուած իւեւեւանքով մարմինին ուռնալը։
Կապոցնել. Կապուտցնել։
Կապոս հալ. Կապուտիկ հազ. Ի՛ըանն նուաւ խորոզուկ։
Կապուիլ. 1. Կապուիլ. 2. Վիճաբանութեան մէջ անձրկիլ. 3. Վախէն լեզուն բանուիլ։
Կատաղ. Ա.քալալին գլխուն վրայ մանդէն կարմիր գործանակը։
Կատղեցնել. Սաստիկ զայրացնել։
Կատղիլ. 1. Սաստիկ զայրանալ. 2. Կենդանիներու կատաղութեան հիւանդութենէ բանուիլը։
Կար. 1. Կար. 2. Վէրքի, այրուածքի հետք։
Կարագ. Մածունէն հանուած իւղ որ դեռ ոչ սպուած և ո՛չ ալ հեղուած է։
— Անլի կարագ. Դեռ չպզուած կարագ։
— Աղի կարագ. Աղուած կարագ։ Կարագը մածունէն հանելէ յետոյ սպով լաւ մը կը չպշեն և հոդէ ու թրծուած ամանիներու մէջ քանի մը ամիս կը պահեն. յետոյ զոյն կը հալեցնեն։ Հալուած և սպէ ու աւելորդութիւններէ զատուած մնացած կարագին արդար իւղ կ՛ըսեն, կարագ բառը լման չեն գործածեր այս պարագային։

Կարաս. կարսի. յոգ. կարսընի. Հոդէ չինուած ու թրծուած մեծ աման որուն մէջ ապրուստ կը լցնեն։

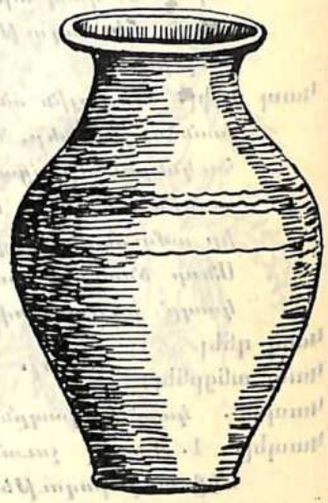
Կարաս

— Գինու կարաս. Գինիի համար մասնաւոր կարաս, որուն ներքին երեսը ամբողջապէս, սեւ ձիւթով օծուած կ՛ըլլայ։

Կարգել. Ամուսնացնել։ Միայն այս իմաստով կը գործածուի։

Կարգուիլ. չ. բ. Ամուսնանալ։
Կարգուիլ. Ամուսնացած։
Կարգուկ. Ամուսնացած։

Կարգել. Փայտէ լայն անօթ՝ որով փակը լուծին հետ կը միացուի։

Կարգել

Կարժ. Տես կաժ։
Կարժան. Գործիք մը որուն վրայ կը փախաին մանուած պէրճանը, և կարժերու կը վերածին։
Կարժել. Ջահրակին ճակին վրայէն պերճանը կարմանին վրայ փախանիլ։
Կարել. Կարիլ։
Կարիճ. Հոգին մէջ գանուող անթիւաս ու կակղամարթ սողուններ, որոնք թունաւոր չեն։
Կարմուճ. 1. Կամուրջ. 2. Կամին գօտիին տակ անցք ուրկէ պարանը անցնելով կամը կամընտէին հետ կը կապեն։
Կարմուճակ. Ձիւդ մէկտեղը քաշուելու ծակով, վարդ կամ երկաթ, որ սպօրիքներու անէին առանցքին ծայրը, կամ երկանաքարին առարկ քարին ցիցին վրայ կ՛անցուի։ Սպօրիքներու մէջ վերին քարը ստորինին մէկտեղ թէ՛ դարձնելու և թէ նէրքեւի քարէն քիչ մը բարձր բանելու կը ծառայէ, իսկ երկրորդին մէջ երկու քարերուն միջեւ որոշ անջրպետ մը պահելու, որպէսզի ալիւրը ճամբէքը չսիրէն ուրիշ չմանրանայ։

Կարմուճակ

Կարմրկրտալ. Կարմրագոյն երեւնալ։
Կարմրուկ. Կարմիր։
Կարմրաճ. Կարմրած։
Կարուիլ. Կարուիլ։
Կարուկ. Կարուած։
Կարուկուր. Ամէն տեսակ կարի վերաբերեալ գործերուն։
Կախաւ. Թաչման մը. որսի թաչման։
Կախուլնակ) կաքաւի նման։
Կախուրնակ)
Կախուրնակ խալել. Սիգալով քալել։
Կախուուկ. Խոտ մը։
Կաւ. Թխտակ, կպչուն ընսիր հող մը։ Կը գործածուի մանաւանդ չպպելի համար։ Կիները այս կաւով իրենց գլուխը կը լուան։ Ոչ միայն իւղը կը լուծէ, այլեւ թեփերը կը մաքրէ, և մորթին բորբոքումները կը բուժէ։ Աւիկա թուքով կը չպչեն, և բորբոքումներէ առաջ եկած վէրքերու վրայ կը քսեն։
Կաւամանի. Փոքրիկ լայնաբերան հոդէ գաւաթ, որուն մէջ կիները

լուծուած կամ չպղտոած կաւ կը պահեն իրենց գլուխը լուալու համար։

Կաւաւ. կաւախ, յոգ. կաւքանի։ Կորիին վերին եզերքը թպղտած փոքր անցք, ուրկէ աւազին ջուրը կ'անցնի և կը տարածուի կորիին վրայ։

Կաւաւ

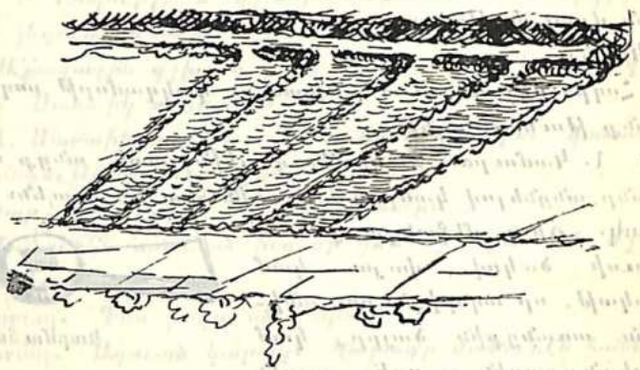

Դարի

Կաւաւը գաղցնել)
Կաւաւը փոխել) երբ մէկ կորիին աւազումը աւարտի, ջուրին
Կաւաւը գոցել) անցքը կը փակեն, և միւս կաւաւը բանալով հո-
Կաւաւը բանալ) անքը յաջորդ կորիին վրայ կը դարձնեն։

Կաճ. Սպառնալիք։
Կաճ կրլել մեկուն. Սպառնալ։
Կակկեալ. Երկար ձողի մը ծայրը կապուած պարկաձեւ ուտեստ։
Կալուռն. Փոքրիկ յատուց։
Կալուռնակ. Նոյն։
Կեղպել. Կեղևը զատել (ծառի, պտուղի)։
Կեղպրմաճ. Կեղպուած։
Կեղպուիլ. Կեղևէն զատուիլ։
Կեղտ. 1. Ազա զգեստի. 2. ախանջի ապտ
Կեղտ կապել. Ազտոտիլ։
Կեղտկոռուս. Ազտոտութիւնը չկուզեցող գոյն։
Կեղտոտ. Ազտոտ։
Կեղտոտել. Ազտոտել։
Կեղտոտիլ. Ազտոտիլ։
Ծանօթ.— Ազտ բառը բնաւ չի գործածուիր։

Կեղալուճակ

Կեմ. Խոբելուս կապ։ Ցորենի երկար ցօղուններըը նախապէս, քանի մը ժամ ջուրի մէջ ընկղմած կը պահեն, յետոյ անոնցմէ ոսթիկան կամ տանտկան առնելով ծայր ծայրի կը հանկուբցնեն։ Ան է կեմը։ Այս բառը բնաւ տարբեր պարագաներու մէջ չի գործածուիր։

Կեմ կապել. Կեմ չինել։
Կեմը ջուրը դնել. Ցորենի ցօղուններըը կակուղցնելու համար փոքր մը ժամ ջուրի մէջ պահել։
Կեռ. 1. Կեռ. 2. անասի մը կռնակի վրայ կառուցուած կեռ արուի զգեստներու այլեւայլ մասերը կը հանգրուանեն։ Առիկա երկայն առէ մըն է, որուն մէկ ծայրը սուր է, իսկ միւս ծիւղին տակ փոքրիկ արծաթեայ գրամ մը կամ ուրիշ ձեւով զարդ մը փակցուած է։

Կեռ

Կեռալ. Եռք ունենալ։
Կեռեաս. Կեռաս։
Կեռիւճ. Վէրքերու վրայ գոյացող կեղեւ։
» կապել. Կեղեւ գոյանալ։
Կեռիչ. Տես կեռիչ։
Կեռշամփուր. Շամփուր որուն մէկ ծայրը կեռով մը կը վերջանայ։ Առիկա կը գործածուի մանրիկին հաց հանելու համար։

Կեռշամփուր

Կեր. Կենդանիներու կերակուր։ Առիկա միայն չորքոտանի կենդանիներու համար կը գործածուի։
Կերկոխ. Ցաւագար, փորը ուռած տառապագ մարդ։
Կերկոխ ըլլալ. Կերածէն անուշ չգտնել, և փորը ուռիլ։
Կերմըռոտիլ. Ագռնօրէն ուտել (նախատական կամ յանդիմանական բառ)։
Կերցաւ) վէրք, որուն հետեւանքով անդամահատի մահացու վը-
Կերեւարայ) տանգիւն մը կը տարածուի։
Կեսկես. 1. Երկկերես մարդ. 2. Ներքուստ քրիստոնեայ և արտաքուստ մահմետական։ Մէկը որ երկու կրօնի կը ծառայէ։
Կես օր. Օրուան այն պահը, երբ ծառերուն տաւերնները անոնց տարածեն մօտ կ'ամփոփուին։
Կես գիշեր. Գիշերուան այն պահը, ուր ագռաւներըը առաջին անգամ երգելու կ'սկսին։
Կըկըլ. Կորեակէն փիչ մը խոշոր արմանք մը, որուն բոյնը մինչեւ մէկուկէս մէթր կը բարձրանայ, ուրկէ չկրճի պէս խոշոր ան-
բուն համագրած ազուզանման գլուխ մը կը ձուացնեն։ Ակէ
քուրգները հաց կը չինեն, իսկ հայերը կենդանիներու կը կեր-
ցընեն զայն։

Կրկրալ. *բ. չ. կըլ, կըլ ձայն հանել. Ձայնի անտիպար ընդհատումներով երգել։*

Կրկրուկ. *կըլ, կըլ ձայն։*

Կրկրցնել. *կըլ, կըլ ձայն հանել։*

Կրմկրմալ. *Անարոյ խօսքեր ընել։*

Կրմկրմցնել. *Բերնին մէջէն խօսիլ, կարգալ, առանց բան մը հասկցնելու։*

Կրմկրմուկ. *Անարոյ խօսակցութիւն։*

Կրցրել. 1. *Կարել.* 2. *ոլոկել.* 3. *դալարցնել դիպուածով.* 4. *գնահատել բերքի մը քանակութիւնը, ապրանքի մը արժէքը.* 5. *արշել.* 6. *ջուրի հոսանքը դարձնել ուրիշ կողմ.* 7. *կարոտնալ. աչքս կը կըլրը օր ու գիշեր գործը բնեմ.* 8. *յօժել՝ այգիի,* 9. *վճռել։*

Կրցրիլ. *բ. չ.* 1. *Կարիլ.* 2. *դալրիլ.* 3. *ուրուրիլ՝ կարիի.* 4. *ըլլալ, գոհանալ։*

Կրցրուածք. *Կարուածք։*

Կրցրմանց. *Կարուած։*

— Եգիւն կրցրել. 1. *Ակռին առաւնորդել,* 2. *յօժել։*

Կրցրուկ. *Սուր, հասուռ։*

Կրան. *Կամ առուղ, կիմուղ կենդանի։*

Կրել. 1. *Կիմել կենդանի.* 2. *խաղալ քարկի.* 3. *բամպակի խճճնները հատաքիլ, քարկել։*

Կրմանց. 1. *Կիմուած.* 2. *հատաքուած։*

Կրուիլ. 1. *Երմուիլ.* 2. *հատաքուիլ.* 3. *հիմուիլ։*

Կժտեղ. *Գործերը վաճառելու համար ատեն մէջ մատուցուր տեղ։*

Կժիկ. *Փոքրիկ առամ (մանկական բառ)։*

Կժիկ ելնել. *Յածնիլ (մանկական ոճ)։*

Կժտուճ. *Առիւրներ դնելու համար մատուցուր տեղ։*

Կիծ. *Յայիոց մէջտանելու։*

Կիճ. *Յայիոց մէջտանելու և սղոչնելու։*

Կիսաբաց. *Կիսով չափ կամ քիչ մը բաց՝ աչք, խուփ, դուռ ևն։*

— Կիսաբաց ելնել. *Կիսով չափ բանալ։*

Կիսախոսիլ. *Յուշով՝ ամենին բերանը կիսով չափ գոցուած։*

» ելնել. *Կիսով չափ գոցել։*

Կիսեփ. *Կիսով չափ եփուած. թերեփուշ։*

» ելնել. *Կիսով չափ եփիլ։*

Կիսախեղդ. *Մեռնելու մօտ։*

Կիսախեղդ ելնել. *Մեռցնելու սահմանի հասնիլ։*

Կիսապատ. *Պատին երկայնութեանը կիսուած քիս ուր մանր մանր առարկաներ կը դնեն (ոսֆ)։*

Կիսաւեր. *Կիսով չափ աւերուած. քանդուած։*

Կիսափուլ. *Կիսով չափ փլփլկած։*

Կիսուիլ. *Կէսսակէս իրարու միջեւ բաժնիլ։*

Կիսուկ. *Կիսուած։*

Կիսամած. *Կիսուած։*

Կիստել. *Կէս կէս ընել, կէսերու վերածել։*

Կիստուկ. 1. *Կիսուած.* 2. *կարճահասակ մարդ։*

Կիրիրալ. *Կրկալ։*

Կծել. *Ծածնել, խայթել։*

Կծիկ. *Փաթթուած գլգան։*

Կծիկը դնել. *Փախչիլ։*

Կծի ելնել. *Ծածնել (մանուկի համար կը գործածուի)։*

Կծկել. 1. *Գլգանաձեւ փաթթել.* 2. *փախչիլ։*

Կծղիլ. 1. *Գարիին ցօղաննելուան չտնտալով բնականաւս գառնալը.* 2. *գարիի հունձքին յամենալը։*

Կճել. *Մէջտանելու խայթիլը։ Օձերու և կարճնելու համար խայթիլ բառը կը գործածուի։*

Կճեպ. *Կեզեւ պատրի, բամպակի խազակի։*

Կճուածք. *Խայթուածք։*

Կճպուճք. *Աչքի հիւանդութիւն, կոպերու բորբոքում, որ նոք կ'ուռնեցնայ։*

Կճպուճք ըլլիլ. *Կոպերու բորբոքում ուռնեցնալ։*

Կճտել. *Մազերը կարել, կը գործածուի մէկ մարդոց և մէկ կենդանիներու համար հատատրաշել։*

Կճտուիլ. *Կարուիլ (մազերու)։*

Կճտրան. *Մազերը կարուած։*

— Գլխուն կճտել. *Գլխուն մազերը կարել։*

— Ոխչարը, մաքին, եբը կճտել. *Խուզել։*

Կճտուածք. *Խուզուածք։*

Կճտուածք ելնել. *Մազ կարելով, խուզելով զբաղիլ։*

Կղուր. *Կենդանիներու թրիքէն պատրաստուած վաճառիք կապարպրուած գունդուած։*

Կղուր տար, հոցը աս. *Միամիտ գիւղացիք մարդ, որու կրնաս հարցի տակ հշդար կերցնել...։*

Կղուր կոզել) *Թրիքի գունդուածը չոգելով կապարպրնելու ձեւին*

Կղուր ծեփել) *տակ գնել։*

Կղպրտուճ. *Կղզար չարաճիք մատուցուր անուտակ։*

Կող. *Ոգկոյզ։*

Կոզ կոզ. *Ոգկոյզ ոգկոյզ։*

Կոր. *Բանակ, բան՝ գտնակի, երկանաքարի, սրածի, սպոցի*

Կոթել· 1. *Կոթ անցնել, կոթոցներու*· 2. *մկուռն պլեռուն խող խաղալ*։

Կոթմաճ. *Կոթ անցուած*։

Կոթճիմ. *Ախմախքին թևերը հասկ հասկնելէն ու յորդէն պառ կը մնայ մատ մը որ յօղուածներէն կը բազկանայ, և որ իւր կամնուած չըլլալով հասկնելու հետ մրցած կը մնայ։ Թևերն ակռաներ*։

Կոթճիր ձեծել· *Կոմկիքը և չմանրուած հասկերը երկրորդ անգամ կամնել՝ հասկիններն զատելու համար*։

Կոլ· *Լիճ. անչափ ջուրի կոյտ*։

Կոլկոլ· *Գետրպայի վրայ առնշագործուած զարդ մը*։

Կոլիլ· *Լճանալ*։

Կոլմաճ. *Լճացած ջուր*։

Կոլլոյ· *Ամբողջ խող մը*։

Կոլլոյ եճել մեկուճ. *Խարել*։

Կոլոզ· *Մարգկային արուեստալր քակոր*։

Կոլոզել· *Պէտք ընել*։

Կողոսկրայ· *Սեռ խազող մը, որմէ մրայն գինի կը պատրաստուի, Թանձր ու կարծր կեղեւ մը ունի*։

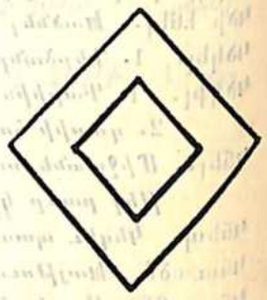

կոլկոլ

Կոխել· 1. *Ոտնակոխ ընել*· 2. *մխել*· 3. *բանի մը մէջ լծցնել առանց պատրաստ ակռ ձգելու*։

Կոխտիլ· 1. *Ոտնակոխ ըլլալ*· *սեղմիլ լցցուիլ*։

Կոխմաճ. *Կոխուած*։

Կոխուճ. *Լեցուն. լեմ լեցուն. Տիկերը կոխուն են=Տիկերը չափէն աւելի լեցուած են*։

— Կոխո ճ տուճ. *Հարուստ առնն. ունեւոր ընտանիք, որ ամէն ինչ լիուսուս ունի*։

Կոկ· 1. *Հարթ մակերես*· 2. *բարեձեւ*։

Կոկաճ. 1. *Ցար (քարկոծումի քար)*· 2. *բոլորանձեւ ու յղկուն քար չուրջ մէկուկէս երկու քիլոկրամ ծանրութեամբ, զոր նոր չխնուած թռնիրները հարթելու կոկելու կը գործածեն*։

Կոկել· *Յարդարել, հարթել՝ աման, թռնիր, կար*։

Կոկճել· *Կոկել*։

Կոկրճտել· 1. *Մէկը քարկոծել*· 2. *քարերով կռուիլ*։

Կոկոզ· *Նասուածք, ուսանց գործակները գետին դնելու*։

Կոկոզիլ· *Նասիլ՝ ազդրերուն ու ծունգերուն յնդլով*։

Կոկոզմաճ. *Նասած*։

Կոկոզուկ· *Նասած*։

Կոկոլայ· *Հաւերուն ճանկերուն վրայ կազմուած՝ ապրելու կարծր գնդիկներ, որոնք անանց քալելուն խոչընդոտ կ'ըլլան։ Տանտիկիններն քարով զգուշութեամբ կը փչրեն զանոնք, ուսանց ճանկերուն վնասելու*։

Կոճիճ. *Մանր ոչխար*։

Կոլ· 1. *Կող, կաթնքին կազմնական մասերը, որոնք անուքէն մինչեւ մէջքը կ'երկարին։ Վանդակէն անմիջապէս վերջը կուգայ էն է*· 2. *Լերան գագաթէն մինչեւ ստորոտը ստրածուող մասը*։

Կողել· 1. *Պատին երեսը կամ գետնի վրայ ծեփ, կշգուր փակցնել*· 2. *կշգուրի զանգուածը պատրաստել*· 3. *Թռնիրին կզկերան վրայ խառնի նկանակներ փակցնել*։

Կողկողցնել· *Երաժշտական բառ ձայն հանել*։

Կողմաճ. *Կողուած*։

Կողուիլ· *Պատրաստուիլ (կշգուր)*։

Կողվրայ· *Ոչխարի, այծի կող, որուն մէջ հասնելիքով խառն ու խզով ստացուած ձուար կը լեցնեն, կը կարեն, նախ կ'եփեն մխի պարզ արգանակով, և ապա արդար խզով ստացուելով կը կարմրցնեն*։

Կողմ· *Կողմ*։

Կոճ. 1. *Կոճղ*· 2. *հատակին ու կարճ գերան*· 3. *ծանր ու հսկայ ցուպ, զոր, մեծ ու զժուարաշարժ չափերու պարանոցէն կը կախեն*· 4. *համեմատաբար արմատ. կոճապղպեղ*։

Կոճակ· *կոճկի, կոճկընի. Տեղական ձեւափոխուած կոճակ, որ գնդաձեւ է, ասեղնագործուած մանկեակով*։

Կոճել· *Ծառին ճիւղերը՝ բաշխն մասէն կտրել. Բաժին բառն ալ կը գործածեն*։

Կոճիկ· *Երկու երեք սանդիմէթր տրամագծով բուսական արմատ մը, որ կազմուած է նեարդահիւս բուսական ջանգիրե յատկորեթեամբ մը։ Ասիկա չորնալէ յետոյ չատ դիւրաւոտ նիւթ մը կը դառնայ։ Ջոյն կրակարանին քովէն անցական կ'ընեն՝ իբրեւ կպցանք գործածելու համար*։

Կոճկրմաճ. *Կոճկուած*։

Կոճկուկ· *Կոճկուած*։

Կողմ· *Կողմ*։

Կոմ· *Կողմ, կուչ*։

— Աջիկ կոմ· *Աչ կողմը*։

Կոմայ· *Բրգական կերպարանք մը, 5–6 քիլոկրամ ալիւրով չաղուած հայս, զոր կիսապատիղ ձեւով թռնիրի մէջ կ'եփեն մեղմ բռնխանութեամբ, յետոյ, վրան արդար խզ կը լեցնեն ուսանէ

տառ։ Աֆրիկա քաղաքական ամէնէն յարգի կը սիրուի է, լեռնաբնակ Հայերն ալ կ'ենթարկուին դայն։

Կամայ ձգել. *Կամայ ենթարկել։*

Կայիլ. *Կատիլ։*

Կոչիլ. 1. *Կատիլ։* 2. *Փրփուրին անհետիլը՝ քացախի մը երեսէն գրեթէ։*

Կոչրմաճ. *Կատրուած։*

Կոչրուածք. *Կատրուածք։*

— Միրսը կոչրիլ. *Արտասուկ ըլլալ, վշտանալ։*

Կոչրուկ. *Կատրուած։*

Կոճկոտ. 1. *Ճամբաններուս վրայ չորցած՝ մեծ չոր քաղաքացիներուս քարկոտ. եղէգ, կաղամբ, ծամէշի, հորթուտ՝ չորցած թրիքը, որ կը ժոլվին և իրենց վառելը կը պատրաստեն։* 2. *ապակեպատիճան մարմնոյ վրայ։* 3. *Վէրքերը ծածկող չոր ու թանձր կեղեւ։*

Կոճկոտ կապել. *Վէրքերուս վրայ չոր կեղեւներ գոյանալ։*

Կոճկրտուն. *Մանուածոյ անհնազանդ, ուր կաչկռտուքը կը դիմեն, իրենց վառելանիւթի։*

Կոճռ. 1. *Միսի կտոր։* 2. *կտոր՝ ընդհանրապէս ուռմամբ կակուղ զանազանութիւններուս։* 3. *կտոր։* 4. *մսրրնիկ։* 5. *չկակուած։*

Կոճռ կոճռ. *Կտոր կտոր (խմոր, ցեխ եւն)։*

Կոպ. *Աչքին կափարիչներուն եղերքները. յոգ. կոպեր կամ կոպաներ։*

Կոպտել. *Ն. ր. Փայտը առչ լար՝ առարկայի մը նախնական ձեւը պատրաստել, ապա չարն կակուղ գործիքներու համար։ Դիպուկ կոպտել, կը նշանակէ՝ փայտը առչելով՝ անոր դիպուկ մը նախնական ձեւը տալ։*

Կոպտրտաճ. *Կոպտուած, հարիւանդի մը ձեւատուած։*

Կոպտուիլ. *Կոպտուելու յարմարութիւն առնել (փայտի)։*

Կոռոփ. 1. *Մշտոր զանգուած՝ թրիքի, ալքի, ցեխի։* 2. *խոշոր զանգուածներ։*

Կոռոփ մը քուր. *Մեծ քուր։*

Կոռոպեկոռոպ ըլլալ. 1. *Աւանդական ըլլալ։* 2. *անյայտ գործողութիւն առնել (անեծք)։*

Կոռփել. *Մշտոր խոշոր թրիքի։ Ծամէշը կոռփեր ը = ծամէշը թրիքեր է։*

Կովացիս. *Ծուլ քալի պատ։ Շատ մը պատմողներ, մեծ մեծի առիթով անցուցած, համարձակութիւնով՝ ետ առած չարժուածներ ընելով՝ չրջանակածեւ դառնալը։*

Կովացնս խաղալ) Պարել խմբովին։
» խաղել)

Կովրժուած. *Թռչնատեսակ խոշոր մողէս, որուն մասին կ'ըսեն թէ՝ մարդուն երեսը կը ցամքէ, և թէ՝ մինչեւ որ հօթը գամէշներ չքարոզչին, անկէ չի փրթիր։ կ'ըսեն նաեւ թէ օձը՝ իր ոզոն կովրժուածէն կ'ուտէ։*

Կովկիթ. *Կով կթող կին։*

Կովսօճ. *Ծնծղուած կատուաթ, չուշմայի դիրքը, զոր կենդանիներուն կը կերցնեն. չատ անդադար ու դիրցնող կեր մըն է անոնց համար։*

Կոս. 1. *Հողէ թրծուն սափոր, որ նեղ պարանոց չունի թերները լայն է։ Ասոր մէջ ապրցուք, ընդհղէն և կարագ կը պահեն։* 2. *պարունակութիւնն չոր մը, չուրջ երկու լիտր ծաւալով։ Բաւրդերը քանի կ'անուանեն։*

Կոս

Կոսեմ. *Բոյս մը, որ իրենց ոզոն կ'ուտուի։*

— Ադուի կոսեմ. *Ադուներու եղերքը սեղ բանջարեղէն մը, որ կ'ըսուի նաեւ Չրկաեմ։*

Կոսոճ. 1. *Եղջիւր. եղջիւր բառը գիտեն չի գործածիր։* 2. *եղջիւրէ չինուած փողային դործիք մը, որով սարիչները արեան կը քաշեն մարմնոյն տեւէ մէկ նշանակեալ տեղէն։ Նախ մարմինը սաթ սեղիով կը ծեղքուին, յետոյ կոսոչին լայն եղերքը մարմնոյն դնելով՝ մեծ քարակ ծայրէն բերնով ծծելով օդը կը պարպեն. սակէ վերջը զգուշաբեմամբ մը, մանուածոյ կտորով մը արիւնը կը փակեն։ Այս վիճակին մէջ կը մնայ, մինչեւ որ բաւականաչափ արիւն առնուի։*

Կոսոճ

— Կոսոճ հաւել. *Կոսոչով արիւն առնել։*

Կոր. 1. *Կարիճ. Թռչնատեսակ կենդանի մը։* 2. *ցած. կտրացած։*

Կոր բնել. *Կտրտիլ, գլուխը ծռել։*

Կոր ըլլալ. *Կտրտուիլ, գլուխը ծռել։*

Կորդ. 1. *Մսոտ, չհերկուած տեղ։* 2. *երկու սրտերը իրարմէ զատող Թռեմը։*

Կորդբեար. *Կորդ ըլլալ, անմշակելի մնալ։*

Կորդ բռնել. *Ասրը մէկ երկու սորի չհերկել, որպէսզի զօրանայ։*

Կորդ տալ. 1. *Կորդ Թողել։* 2. *սրտերու միջեւ սահման Թողուելու տեղ։*

Կորեկ. *Կորեակ։*

Կորեկ հաց. *Կորեկի ալիւրով պատրաստուած հաց։*

Կորեկ ալիւր. *Կորեկի ալիւր։*

Կորի. *Արաբ մը հաւատար բաժանումները, որոնք ուղղումի գործողութիւնը կը դիւրացնեն։*

Կորիլ. *բ. չ.* 1. *Կորսուիլ. անհետանալ.* 2. *մոլորիլ. ճամբան չգտնել։*

Կործել. *ն. բ.* 1. *Տապալել. կործանել.* 2. *հակառակ կողմը չրջիլ աման մը։ Շրջել բայն ալ այս իմաստով կը գործածուի։*

— Երբմը վար կործել. *Աման մը հակառակ կողմը չրջել։*

Կործուիլ. *չ. բ.* 1. *Շրջուիլ.* 2. *իյնալ ծառի մը.* 3. *փլչիլ առնչմը։*

Կորկոս. *Մեծուած և ալացուած ցորեն. քան հարթայիններու։*

Կորկոս ապուր. *Կորկոսով և միսով կամ իւղով եփնած։*

Կորկուկ

Կորկուկ. *Կորեկի նմանութեամբ բոյս մը։*

Կորճալ. *բ. չ. կորճայ։* 1. *Պրտճալ.* 2. *ուռիլ. չարաճնակ ուռիլ. ուռիլէ չդադրիլ։*

Կուբ. 1. *Կարի մէկ քայլը.* 2. *քիր մը։*

Կուբայ. *Տեսակ մը վարսակ, որ ի երիւսնութեանը ունի զանգհատական ակօսի պէս գիծեր. կ'ուսնուայ մինչեւ կէս մէջը երկարութեան։*

Կուժ

Կուժ. *Խոշոր սափոր։*

Կուժ կոյրուկ. *Տեսակ մը ծակիկ, գրնան առաջին ծաղիկը, սպիտակ թերթերով, ու սոխորանեւ. Ո'վ որ սիկա առնէ սանի, հան գանուազ սոխորներուը կը կարծրին։*

Կուժուրտալ. 1. *Հիվանդի խուլ ձայներ հանել.* 2. *սկանջի ձայն։*

Կուժուրտուք. *Սկանջի բզզիւն։*

Կումաճ. 1. *Ծոյս.* 2. *կարծիք։*

Կումաճ ելնել. 1. *Կարծել.* 2. *Յուսալ։*

Կումաճ բլլիլ. 1. *Ծուսալ.* 2 *կարծել. կումաճ իմ օր... = կը յուսամ թէ...։*

Կումաճով բլլիլ. *Ցվի բլլալ։ Հայը կումաճով ը' = հարսը յվի է։*

Կուշ. 1. *կուչտ յագեցած.* 2. *ալ կարիք այն մասը որ վանդակին սարբին կողմը կը գանուի։*

Առած.— *Կո'ւշան անօթուն մայր կը բերէ. կուչտը՝ անօթիին մասնը մանր կը բրդէ. կուչտ եղողը անօթիին վիճակը չի հասկրնար։*

Կուշտ բլլիլ. *Կուշտի ցաւ ունենալ։ Այս ցաւը երբեմն վազելէն առաջ կուգայ։*

Կուշտ վերցնել. *Ցաւող կուչտը մատներով ճնշելով՝ դէպի վանդակ հրել, ցաւը դադրեցնելու համար։*

Կուռ. *Անգ. կուռ նասէք=սեղմ երթալու մասնասէք։*

Կուռայ)
Կուռեկ) *Հոգէ չկնուած թրծուն կաւէ գաւաթ։*
Կուռիկ)

Կուռայ

Կուջիլան. *Տանիքներու ցուխքներուն վրայ հաստատուած կիսակառոյց խողովակ, որէիէ, անձրեւներու առեն տանիքներու վրայ հաւաքուած ջուրը վազոց կը ցայտէ։*

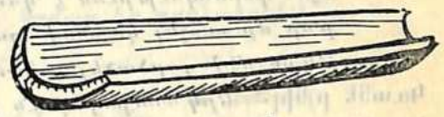

Կուջիլան

Կուս. 1. *Կուա կորիզ.* 2. *Հաւերու կակր.* 3. *հացի թերեփ կասր։ Հայը՝ երբ խմորին կողը կը փակցնէն, երբեմն անյարմար բարեխառնութեան պատճառաւ կ'անթափ (խմորը դեռ չափած կողէն փրթելով մաս մը կրակին վրայ կը թափի և հան կը մնայ մինչեւ որ եփի)։ Սա է կուսը։*

— Կուս կուսը, լեռը կ'ելլայ. *Սաասիկ կը զայրանայ։*

Կուսկապ. *Կնոջական սպիտակ չոպիկին սարբին եզերքը, չորքառակի, 10-20 սանդիմէթր լայնութեան վրայ, կասւը փոքրիկ*

կոյտեր ընելով՝ գերձանով ամբողջն կը կապեն։ Այդ միջոցին մէջ շաղիկը կը նեխին։ Նեխը չի կրնար թափանցել կապուած գնդիկներէն ներս. ուստի ներսը չորնալէն յետոյ, երբ կապերը կը քակեն, անոնց ամէն փոքրիկ, կլոր ու ըսպիտակ զարդեր մը երեւան կու գան. կուտկապը աս է։ Մասնաւոր կիներ միայն կրնան կուտկապ ընել. որովհետեւ այդ փոքրիկ գնդիկները այնպիսի ձեւով կը կապեն որ, անոնց համադրութեամբը զանազան պատկերներ կը կազմուին։

Կուտկապ էնել. Կուտկապի աշխատութեամբ զարդարել։
Կուտկապման. Զարդարուն (շալիկ)։
Կուֆ. 1. Անգամ, ինքզինք ամփոփած. 2. խորունկ մտօ։
Կուֆ նստել. Խորունկ մտօ նստել, ինքզինքին ամփոփել։
Կպիլ. 1. Փակիլ. 2. բռնկիլ։
Կպցնել. 1. Փակցնել. 2. բռնկցնել. 3. զարնել։
Կպցանք. Դիւրավառ նիւթ, որու միջոցաւ կրակ կը չինեն։
Կռան. Մուրճ, որուն մէկ թաթին եզերքը սուր տափակով կը վերջանայ, միւսը սրածայր է։

Կռան

Կռանել. 1. Երկաթաքար կոփել։ Աղօրիքին քարերը երկար ատեն խորունկ չխփուելով կը լմին, այսինքն կը յղկուին ու այլեւս չեն կրնար հատիկները ալիւրի վերածել. այն ատեն հարկ կ'ըլլայ զանոնք կռանով ծեծել, փոքրիկ փոսերով ծակկելու համար։ Այս գործողութիւնն է կռանելը. 2. քար մը տաշել կռանով զայն շինութեան մէջ գործածելու համար։
Կռանէ ըլլիլ. Երկաթաքարերուն լմիլը, յղկուն վիճակ ստանալը։
Կռանման. Կռանուած։
Կռանուածք. Կռանելու ձեւ։
Կռանուել. կ. բ. Կռանով կոփուիլ։
Կռանտիլ. Կռանել։
Կոփնն. 1. Փոթ. 2. ծակոտի խորշում. 3. չորցած տ'րեւներու կծկում։
Կոփնն կոփնն ըլլիլ. Փոթ փոթ ըլլալ։
Կոկրալ. Հաւերու կըւ կըւ ձայն հանելը։
Կոկրուկ. Կոկալու ձայն։
Կոկրցնել. Կոկալ բ. չ.։
Կոճիկ. Ականջին կարծր մասը։

Կոճիկ բուր. Ջրոյն ալս ալքատ թաւթ մը, որ մինչեւ աչուն կը մնայ ծառին վրայ։
Կոնակ. 1. Կռնակ. թիկունք. 2. իրի մը գլխուն մը եւեւի մասը. 3. օգնող նեցուկ։
Կոնակ ըլլիլ մէկուն. Մէկու մը նեցուկ ըլլալ, մէկը զօրելով գործի մը մղել։
Կոնակ տալ. Նոյն։
Կոնակ դարձնել. Երես դարձնել, մէկուն յաւ ընդունելութիւն չընել։
Կոնակի վրայ ըլլիլ. Ուրախութենէն ձաթիլ։
Կոնակի վրայ բանալ (դուռ). Բոլորովին բանալ։
Կոնակի վրայ բացուել. Բոլորովին բացուիլ։
Կոնակի վրայ չի գալ) Իր գիրքը անվթար պահել։
Կոնակը գետին չի գալ)
Կոնակ կոնակի տալ. Միաբան մնալ, իրարու օգնել։
Կոննիլ. Փոթ փոթ ըլլալ։
Կռունկ. Փուլայաի զարդ։
Կռկիծ. 1. Մորմոքող ցաւ. 2. վիշտ։
— Կռկիծը սիրտը զարնել. Կռկիծը սիրտը զարկաւ = սաստիկ ցաւ ունենալ։

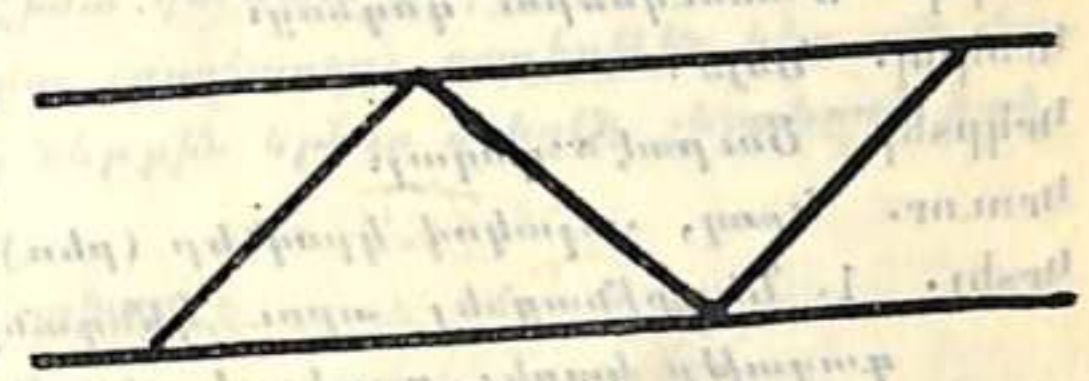
Կռունկ

Կսկծալ. 1. Ցաւիլ. 2. վշտանալ։
Կսկծանք. Վիշտեր։
Կսկուծ. Փխրուն հող. գերաբերկ չոր հող։
Կտալ. Կտաւ, կեր փնտռել (հաւերու համար կը գործածուի)։
Կտաւ. Բամպակէ հիւսուածք։
Կտաւ գործել. Կերպաս գործել։
Կտաւաս. 1. Քթանի բոյսը. 2. քթանի հունտը։
Կտաւտի հունտ. Քթանի հունտ, որմէ ձէթ կը հանեն եւ լուսաւորութեան համար կը գործածեն։
Կտուռծի. 1. Այրող քուրջ. 2. լաթի կտոր զոր իբրեւ կպցանք կը գործածեն. 3. այրած կտաւի մոխիր՝ զոր դանակով կըտրուած վէրքերու վրայ կը դնեն արիւնը դադրեցնելու եւ բուժելու համար։
Կտըտալ. Կտալ, ատքին անդին թափառելով կուտ, կեր փնտռել։
Կտնտման. Հաւերուն ստամոքսը։
Կտնտուք. Կտնտման։
Կտնել. Տես կթնել։

Կտոս) Կտուս) *Կառւա, չատ կորիզ ունեցող պտուղ։*

Կրել. 1. *Շալակով փոխադրել։* 2. *գրաւաւով կրել։*

Կրնճ. *Հոդէ սմանի կամ բնկոյնեաց։*

Կրծել. *Ուտել։*

Կրծօճ. *կաչառք։*

Կրծօճ տալ) Կրծօճ ճեռւ բերանը) *Կաչառել։*

Կրճամաճ. *Հոդէ սմանի որով հագուրդ՝ ջուր, կաթուղիները և չունեցրու կերակուր կը գրուի։*

Կռունկ. 1. *Ուռքին եանեի ծայրը։* 2. *գրան սանդիքը, որուն վրայ գաւառը կը գաանայ բացուելու գոցուելու միջոցին։*

Կռունկի վրայ պառնալ. *Իր չարքը գաանալ։*

Կռունկը վերցնել. *Ափսոս քալել։*

Կրբնկտել. *Ատրագապէս վախչել։*

Կրծիկ. *Մանուկներու գոգնոց։*

Կրծկալ. *Նոյն։*

Կրկրտել. *Ցուրտէն դողալ։*

Կռուռր. *Կրազ, չալակով կրազնեալ (բնա)։*

Կրտել. 1. *Ներքինացնել արու կենդանիները.* 2. *բամպակի բոյսին գագաթը կարել, որպէսզի բերքը աւտա ըլլայ։*

Կրտիլ. *Ընդհակէնին եկեղեցու սանդն կարծրանալը։*

Կրտրամաճ. 1. *Կրտուած. կարծրացած.* 2. *Ներքինացուած։*

Կրտուիլ. *Ներքինացուիլ։*

Կցակ. *Դուկան. կցակները գերանները վրայ կը չարուին խաչաձեւ՝ իրարմէ 20-30 սանդիմէթր անջրպետով. սանդ վրայ եւս մարգակները կամ սախտակները քով քովի կը չարուին։*

Կցել. *Իրարու մի ցնել, պարանի մը երկու ծայրերը իրարու հետ կապել։*

Կցրան. *Իրարու միացած։*

Կցուիլ. *Իրարու միացուիլ։*

Կցուրթիլ. *Զուգաւորիլ՝ կենդանիներու և սաղմոններու։*

Կցուրթրան. *Զուգաւորուած։*

Կցուրթուիւն. *Զուգաւորութիւն։*

Կցուկ. *Կցուած։*

Հ.

Հ. *Հայ. բառերու սկիզբը, իր բուն ձայնովը կը հնչուի, իսկ բառերու մէջ, երբեմն «յ» տառին կը փոխարի։*

Հա՛. 1. *Այո՛.* 2. *անա.* 3. *մանրիկ՝ որ բայերու անորոշ ներկային սկիզբը կը գրուի, և որչեալ կամ միջնաւոր գործողութիւն մը կը ցուցնէ։ Իսկ անցեալ կատարեալին սկիզբը կը գրուի, և գոյն միջնաւոր ապառնիի կը փոխէ։ Նամակը գրելիք.— Հա՛ կը գրիմ = Հիմա պիտի գրեմ։ Ծո՛ ապագ չուտ հոս էկը.— Հա՛ էկայ = Իսկոյն պիտի գամ։ 4. ապառնական մանրիկ, որ բային վերջը կը գրուի, և երկար չեշտ կ՚առնենայ։ Հիմա քալե՛ կուգամ հա՛։ Հիմա կուգամ քալե՛ հա՛։ Տես, Ա։*

Հազարթերթիկ. *Կենդանիներու (որոճացող) բազմերթին կից այն փոքրը պարկերը, որոնց ներքին երեսը մանկան չբաւակով ծածկուած է աւտմոքս։*

Հազ. 1. *Հազ.* 2. *հաճոյք, ախորժ։*

Հազ ևնել. *Ախորժիլ, սիրել։*

Հազկե. *Մինչեւ որ... հազիւ գոեն աւտն էկաւ, խնամին գնաց։ Մինչեւ որ գոեն աւտն եկաւ, խնամին արդէն գացած էր։*

Հալել. *Ն. ը. եց, լը, լեցէ՛ք. լած, լելու* 1. *Լուծել.* 2. *հալեցնել։*

Հալիլ. *ը. չ. լաւ, լիր, լէ՛ք. հալած, հալման, հալելու* 1. *Լուծուիլ.* 2. *հալիլ.* 3. *հինաբնալ, մաշիլ։*

Հալիմաճ. *Կերակուրը երբ չատ եփի, կպչուն կամ մածուցիկ հոյզ մը կ՚առնենայ, այս հոյզը հալիմաճ կը կոչուի։*

Հալիմաճը ձգել. *Լաւ եփիլ։*

Համայլի. *Ած, ներ. Հմայեակ։ Մէկ երկաւ մէջր երկոքնութեան ուղեցող թուղթի վրայ գրուած ազօթքներ։ Այս թուղթը կը փաթաթեն խնամքով, կաւէ պայուսակի մէջ դնելէն յետոյ պարանին կը կախեն, ոչ ոք կրնայ անոր ձեւաք գտնել, բացի վարժապետէն ու քահանայէն, կամ տիրացուներէն, որոնք, խոչակնքելէն յետոյ երկիւղածորէն կը բանան զայն, ըստ հարկին։*

Համայլի բանալ) *Համայլի ճուլել*) *Ծանր հիւանդներու վրայ, որոնց վիճակը յուսահատական կը գտնուայ, քահանան կը կանչեն, որ համայլի կարգայ։ Այս սրբազան թուղթին արդիւնքը վճռական կ՚ըլլայ. 24 ժամէն հիւանդը կամ կը մեռնի և կամ ա-*

պաքենման՝ համբառն մէջ կը մանէ։ Դիւզացին խոր հաւատք ունի սուրբ վրայ։

Համտես ելնել. Կերակուրին համը նայիլ։

Համտեսել. Ն. ը. եցի, ուսը, ուցէք, տուած, ուտելը։ Համը նայիլ, կերակուրին անկին, ալին նայիլ։

Հանկուրց. Հանգոյց։

Հանկուրցել. Ն. ը. եցի, ուց, ցը. ցուցէք, ցած, ցիր։ Իրարու հետ կապել, հանգոյց ընել։

Հանկուրցուած. Հանգոյցուած։

Հանց. 1. Ջրի, սանդց վախտիէն. 2. սանդց նպատակի, կատակ։

Հաչուկ. Հօրեղբօր կին։

Հապիկալ. Տապիկի, կանթ։ Բահեղէմ։

Հաս) Ջամտոնս կամ սմուռնաստրս սարիքին մէջ եղող պա-
Հասուկ) տանի. 2. օրինապէս թոյլտարիլ սմուռնաթիւն։

Հաստ. Հաստ, թանձր։

Հաստիր. Հազէ սման որ աւելի սեղ կը գործածուի։

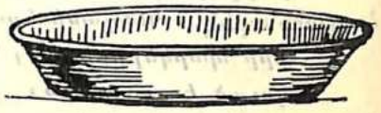

Հաստիր

Հաս. Մէկ։

Հաս հաս) 1. Մէկ մէկ. 2. սրոշ
Հասիկ հասիկ) յատակ, ծանր ծանր։

Հասիկ. Խաշուած ցորեն, որուն հետ կը խառնեն նաեւ ընկոյզի միջուկ, չաքար եւն. և կ'ուտեն։

Հասիկ խաշել. Երբ մանուկը իր առաջին ակռան ծակելու վիճակին մէջ կ'ըլլայ, սրսկուզի դիւցաթիամբ դաբ դան ակռաները, անցքիները հասիկ կը խաչեն, դրացի կիները կը կանչեն, և մանուկին չորջը բոլորելով հասիկը անոր վրան կը սրսկեն և յետոյ իրենք ալ ուտելով ուրախութիւն կ'ընեն. ասոր կ'ըսեն հասիկ խաչել։

Հասիկ ձգել. Հասիկները միջօրէ բոխտ նայիլ։

Հար. 1. Հարբուխ. 2. բորբոքում բերնի. Տես Բերճիար. 3. հայր։

Հար բլլիլ) Հարբուխ ըլլալ։
Հար առնել)

Հարել. ը. Ն. հարեցի, հարիցիր, ից, րեցէ՛ք, ած, եր։ 1. Շարժել միակերպ ձեռ մը, աման մը անոր պարունակած հիւթը հեղուկի մէջ լուծելու համար. 2. մածունը զարնել անոր կարագը առնելու համար. 3. ցնցել, օրօրել։

Հարուիլ. կր. ը. ուայ, ուար, ուիր, ուէ՛ք, ուած. հարմանդ, հարուեր։ 1. Օրօրուիլ, չարժիլ. ը. չ. չարժակիլ, օրօրուելով քալել։

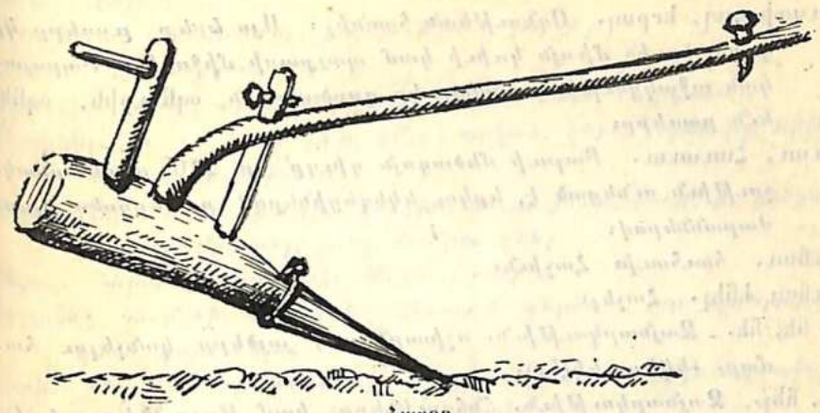

Հարօր

Հարօր. ի, հարօրին։ Աւրօր։

Հացալիր. Հաց պատրաստելու համար մաղուած ալիւր։

Հացիկ. Հայ, նուագական կամ մանկական բառ։

Հացբդօճ. ի. Հացով եփուած ճաշակեղ։

— Հոգու հաց. Ննջեցեալի մը հոգւոյն համար կերակուր։

» » տալ. Ննջեցեալը թաղելէն յետոյ անոր հոգւոյն համար բարեկամներու և ազգականներու ճաշկերոյթ տալ։

Հաւկոր. Աչքի հիւանդութիւն մը, զոր ունեցողը, երեկոյին արեւը մարը մտնելէն յետոյ այլեւս տեսողութիւնը կը կորսնցնէ, դարմանը՝ ոչխարի լեարդէն կտոր մը կը տաքցնեն և գողջ բարեխառնութեան մէջ, աչքերուն վրայ կը կապեն գիշերը, պահելէ առաջ։

Հաւկոր բլլիլ. Հաւկոյր, հաւկոբի հիւանդութիւն ունենալ։

Հաւ. Առած.— Միեղեւ or կովը ճախռւճ գոյ, ճաւը խճամին կը ճամբը։ Տնտեսութեան մէջ հաւը նոյնքան կարեւոր է որքան կովը, հաւիթը պատրաստ կերակուրի մը կարգին է։

Հաւնոց. ի, նի. Գամ, ուր հաւերը կը թառին գիշերը։

Հաւբնկրտալ. բ. չ. կըտաց, տա՛, տացէ՛ք, կատացած, ցեր։ Յօրանջել։

Հաւբնկրտուիլ. Յօրանջում։

Հաւտալ. բ. չ. տացի, ցիր, տաց, տա՛, տացէ՛ք, տացած, ցեր։ Հաւաստել մէկուն խօսքին։

Հա տալ. բ. չ. նոյն. Աստուծոյ հաւատալ։

Հաւտացնել. Ն. ը. ցուցի, ցո՛ւր, ցուցէ՛ք, տացուցած, ցուցեր։ Համոզել մէկը։

Հաւար. ի. Օգնութիւն։

Հաւար կանչ ել. Հաւար պոռալ, օգնութիւն կանչել։

Հաւարի գալ, երթալ. *Օդնուիթեան հասնիլ։ Այս երեք բառերը կը գործածուին միայն կռիւի կամ պայքարի միջոցին։ Բարոյական աջակցութեան համար կը գործածուին օգնութիւն, օգնել եւն բառերը։*

Հաւաւ, Հաւաւու. *Բալուի մեծագոյն տիպը՝ որ 210 տուն բնակչութիւն ունեցած է, երկու եկեղեցիներով ու երկաս վարժարաններով։*

Հաւհաւ. *Հաւհաւի։ Հաչիւն։*

Հաւհաւ ընել. *Հաչել։*

Հէ, հե, հի. *Զայնարկութիւն. ոչխարները, այծերը կանչելու համար. (եկէք, եկէ՛ք)։*

Հել, հել. *Զայնարկութիւն. ճնճղուկները, կամ թռչուններ փախցնելու համար. (գնացէք, կորսուեցէք)։*

Հեկո. *ի. 1. Բէն. 2. տեղութիւն. 3. զայրոյթ։*

Հեկոտալ. *բ. չ. ցի, տեր, տաց, ցե՛ր, ցէ՛ք, տացած, տացեր։ Ցառաւմի տաստակութինէն կ'իստագագ լալ։*

Հեկոտուիւ. *Ցառաւմի արտայայտութիւն, հոգոգալին լաց։*

Հեկոր fեել մեկուն դեմ. *Անհաչա ոխ անուցանել մեկուն դէմ։*

Հեմ. *Մանածը թոնալէն յետոյ (չրէզի լուծոյթի մէջ թրջել) գործելու համար ձողերուն վրայ ձգուած թելերը։*

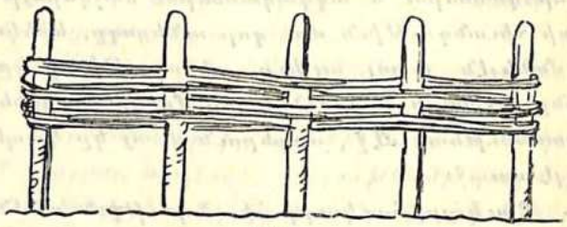

Հեմը

Հեմը երկու գիծերու վրայ զարնուած ցիցերու վրայ կը պարզեն, որպէսզի չորնայ, և կտաւ հիւսուելու պատրաստ ըլլայ։

Հեմեել) Ն. բ. ևց, հենը, հեմեցէ՛ք, հեմեցի, հեմած։ Մանածեմ հեմել) *հերու կարժերը թոնալ, մատուռներու վրայ փոխոխել ու անկէ ալ ցիցերու վրայ տարածել, չորցնելու համար։*

Հեռու. *Հեռու։*

Հեռու գնա՛. *Հեռացիր (ինծմէ)։*

Հեռու կեցնել. *Յարաբերութինէ զգոյշ ըլլալ։*

Հեռուացց. *Հեռուէն։*

Հեռեցնել. *Ն. բ. ցուց, ցո՛ւր, ցուցէք, ցուցած, ցուցեր։ 1. Հեռացընել. 2. բաժնել, քշել, վանել։*

Հերս. *Զայրոյթ։*

Հերս էլլալ. *Զայրանալ, բարկութիւնը չտիժել։*

Հերսոց. *Զայրացկոտ։*

Հերսոցիլ. *ա ա, ա՛ր, ա՛ք, ած, ասման, աներ։ Բարկանալ։*

Հերտլկիլ. *բ. չ. կաս, կի՛ր, կէ՛ք, ալկած, կեր։ Կոտրտիլ, երթալ (նախատական բառ)։*

Հերտլկցնել. *բ. ն. ցուցի, ցուցիր, ցուց, ցո՛ւր, ցուցէ՛ք, ցուցած, ցուցեր։ վանտել, քշել, ճամբու դնել։*

Հերու. *Ներքոյ, հերուբնէ։ Անցեալ տարի։*

Հեւանձ. *Հեւընձի, հեւընձնիլ։ Հենուած գործոն, որ պատրաստ է կտաւ գործուելու։*

Հեմի. *Հեղ մի, հեղ մը։ Հեմի օր գլոխս ըս փորձանքէն ազատեմ... Հեղ մը որ այս փորձանքէն ազատեմ...։*

Հզազ. *ի, զազնի։ Խոհեմաբար գործել։ Լեռներու կազերը, որոնց ներքին խուերուն մէջ ջուրի անսովոր կուտակումներ տեղի կ'ունենան և չրջապատող բոլոր խուերուն մէջ կը տարածուին, այդ վայրերը կը խոխոջին և յամրօրէն գետի վար կը սեզմոխոխուին։ Այս երկրաբանական խոխոջումները, հզազ կը կոչուին։*

Հզազ էլլալ. *Խոհիլ։ Ըս տարի խուոչները հզազ էլեր ը = այս տարի խուոչները (յատուկ տեղական անուն) գետինը խոխոջեր է։*

Հըլրաճ. *Դուրգան, հոգիս, սիրելիս։*

Հըլրաճ բլլիլ. *Հոգուն մատաղ ըլլալ։*

Հըլրել. *Ն. բ. հըլրեցի, ցիր, րեց, հըլրը, հըլրեցէ՛ք, րած, րեր։ Արմաւիրի ընդհղէններու մէջէն անոյշ նրբերը մաքրել. ապուր պատրաստելու համար։*

Հըլրուիլ. *ուռա, միսդէմ լայ։ Մաքրուիլ։*

Հըլրուածք. *Հըլրելու գործողութիւն։*

Հըլրուածք եեել. *Հըլրելու գործողութեամբ պատրաստիլ։*

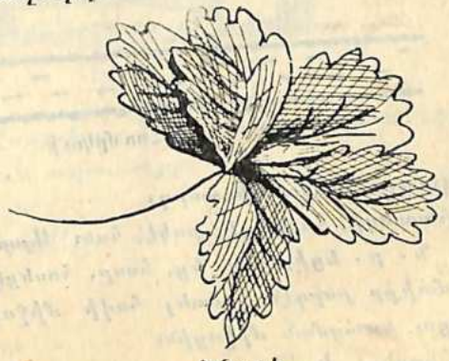

Հընգուկ

Հըլուճ. *Հընի, հըլուճնի։ Ուլուճ։*

Հընկուկ. *Հինգտերեւան բոյս մը։*

Հրճոտիլ· բ· չ· տաբ, տիր, տէք, տած, տեր։ 1. Հատեննալ (մարտնիգ, հեն)· 2. փորը տաբատպահանօրէն մեծնալ· տառատնալ։

Հրճոտ. վարունգ, կոթայ, որոնց մէջ կուտը չափէն աւելի կ'ըլլայ։

Հրճտրել· Տես, հրյրել։

Հիսկել· Հիւսել մազերը։

Հիսկըմաճ. Հիւսուածք։

Հրճցեխ. Այնպէս։

Հրպը՛· Հապա՛։

Հոգի՛... Զարմացական և մեղադրական ձայնարկութիւն։

Հոգեդարձ ըլլիլ· Մահամերձ վիճակէն, ապաքինման նշաններ ցոյց տալ։

Հոգի տալ· 1. Հոգին աւանդել, հոգեվարք ըլլալ, 2. հոգիրութիւն։

Հոլել· բ· ն· եց, լը՛, լեցէք, լած, հոլիր։ Ալ ու ձախ չարժել ձեռքը՝ ճանճերը վանելու համար, գուլպանը՝ զարնելու համար, կամ յարձակումի մը վանելու համար։

Հող· 1. Հող· 2. երեխաներու ներքնի փաուելիք մազուած կաւ։

Հող հնել· Երեխաներու համար հող պատրաստել։

Հողդար· ի, նի· 1. Արուեստական հողաբլուրներ, որոնք հեթանոսական չրջաններու գերեզմաններ եղած են, ասոնց մեծագոյնը, որ Սկամ գիւղին է չուրջ 30 մէթր բարձրութիւն ունի և 80 մէթր տրամագիծ· 2. այն վայրը, ուրկէ կը հատթայթեն չաղախի համար պէտք եղած հողը։

Հողմ· ի· Գերեզման· կը գործածուի նաեւ գերզման, գերզմըներ։

Հողմը բանալ· Ննջեցեալը թաղելու համար գերեզման փորել։

Հողը գլխուդ· Վա՛յ քեզի, անճարա՛կ։

Հողը վրայ տալ· Բացուած փոսին հողը դարձեալ իր տեղը ամփոփել։

Հողմկութ

Հողմկութ· Գուլպայի զարդ։

Հոս· հոստեղի, հոստեղէ, ըսկէ, հոս։ Այստեղ։

Հոսել· ն· բ· եցի, ցիր, եց, հոսը, հոսեցէք, հոսած, հոսեր։ 1. Արմաիքը յարդէն զատել հովի միջոցաւ· 2. կերակուր, քաղցու եռացման միջոցին։

— Թեղ հոսել· Կաւնուած արմաիքը հոսելով վեր վեր նետել, որ պէսպի հովին հոսանքէն, յարդը հատիկներէն զատուի· յարդը և հատիկները իրարմէ զատել։

Հոսելի· իի, հոսելիատ· 6–7 մատներով վերջացած գործիք մը,

Հոսելի

որով խուրձեր կը տեղափոխեն, չարչ կ'ընեն, թեզը կը հոսեն եւն։

Հով· հովու· 1. հով· 2. գովութիւն։

Հովել· չ· բ· եցի, ցիր, եց, վը՛, վեցէ՛ք, հովա՛ծ, հովեր։ Հով տալ հովհարով։

Հովցուցիմ· Տաք ջուրին մէջ պաղ ջուր լեցնել, որ բարեխառնուի։

Հովցուցիմ հնել· Ջափէն աւելի տաք ջուրը պաղ ջուրով բարեխառնել, լոգանքի համար։

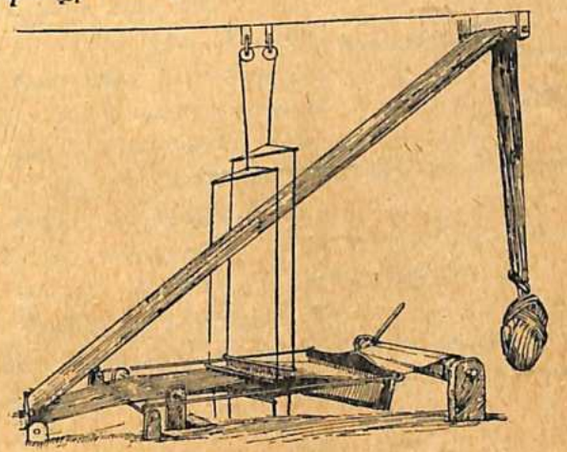

Հոր

Հոր· հորը, հորեր· 1. Հոր, փոս· 2. ջրհոր· 3. ոտաստինակութեան բոլոր գործիքներուն տրուած քրջ։

Հոր գործել· կատա հիւսել։

Հորդել· ն· բ· եց, դը՛, դեցէ՛ք, դաւ, դեր։ Ծասին աւելորդ ճիւղերը կտրել, յօտել։

Հորթ· Թուլ կովի ձագ։

Հուճար· Ճարտարութիւն։

Հուճարուոր· Ճարտար։

Հուճարով. Ճարտար։ Այր կամ կին որուն ձեռքէն բան կուգայ, որ բարեմասնութիւններ ունի։

Հուճս. Հողին տակ ցանուելիք սերմ. սոխի, սխտորի, սեխի եւն։

Հուպուպ, հպուպ) Ընդհէնները լեռնաց կերակուր մը։ Հարաւա-

Հըպըf) յիշներուն բառն է։

Հուսա. Հոս, սա տեղը։

Հուտա. Հոտ, այդ տեղը։

Հուճա. Հոն, այն տեղը։

Հրել. Քչել, մղել։

Հրուճf. ի, նի։ Դարձածուած օճառի փոքրիկ կտոր, որ այլեւս լուացքի եւ ձեռք լուալու չի գործածուիր, այլ լիքի մէջ կը լեցնեն լոգանքի տեղ գործածելու համար։

Հօ՛. Եղները քշելու համար գործածուող ձայնարկութիւն (դնա՛)։

Ձ.

Ձա. կը հնչուի, «ց» էն նուրբ իսկ «ծ» էն քիչ մը թաւ։

Ձագ. գռ, գէ, տիք, գեր, րուս։ 1. Թռչուններու և հաւազգիներու պզտիկ ձագ։ Իսկ չորքոտաններու համար հազուադէպ գործածութիւն ունի, կը գործածուի վայրի գիշակերներու համար. իսկ ընտանի կենդանիներուն ձագերը մանաւանդ անուն կու տան. 2. տիւս, «քարբիճ» որ «մար»ին կէսն է տասնաւորութեամբ. իր ձեւն է ուղղանկիւն զուգահեռոտն։

Ձագ հանել. 1. Թխսել, հաւկիթէն ձագ հանել. 2. տեղ մը դադար ընել, մնալ։

Ձագառ. ձագռի, ձագըռնի։ Զաղար։

Ձաղկ. ի, ձաղկէր։ Տես՝ ձեռ։

Ձաղկ

Ձաղկել. ն. բ. ացի, ցիր, աց, կը, ացէք. կած, կեր։ 1. Բամպակը, բուրդը՝ ապնելէ կամ ատաղձէ առաջ գաւազանով ծեծել, մաքրելու և քիչ մ՛ալ կակուղցնելու համար. 2. վայտով անխնայ ծեծել մէկը. 3. յանդիմանել։

Ձաղկուիլ. կ. բ. ուաս, ուիր, ուէք, ուած, ման, ուեր։ Կակուղցուիլ, բուրդ, բամպակ, և յանդիմանուիլ։

Ձաղկուածf. Ձաղկելու գործողութիւն։

» էնել. Ձաղկելու գործողութեամբ պարապիլ։

Ձայն. Շարականի եղանակներուն ուժը բաժանուածներուն յատուկ բառ։

Ձաո. ի, ներ։ Ձայն։

Ձաո տալ. 1. Պատասխանել. ձայն տալ իր ներկայութիւնը ճշդելու. 2. խօսիլ։

Ձաո հաճել. Խօսիլ։

Ձաճել. բ. չ. աց, նը, նեցէք, ած, ներ։ Ձայնել, ձայն տալ։

Ձաճծ. ի, եր։ Ցորենի, վարսակի, գարիի ցօղուն։

Ձեճել. Ձայնել. հարաւայիններու գործածութիւն։

Ձէր. ի. է. թեր։ 1. Կաուսաին հանուած իւղ որ լուսաւորութեան համար կը գործածուի. 2. Բալուի երկրորդ կարեւոր գիւղը, որ ունեցած է 110 տուն գուսա հայ բնակչութեամբ

թիւն, մէկ եկեղեցիով և մէկ վարժարանով։ Կը հոլովուի այսպէս. Ձէթ, Ձիթոյ, Ձէթէ։

Ձէն. Ձայն. հարաւայիններու գործածութիւն։

Ձգել. բ. ն. գեց, գը՛, գեցէ՛ք, գած, գէր։ 1. Թողուլ, ազատ թողուլ. 2. տապալել մէկը. 3. ձգել, նետել։

Ձըգըռտալ. բ. չ. մխոզէմ, ալ, ցած, ցիր։ Ձայն հանել, ձըգ ձըգ։

Ձըգըռտուք. Ձգտալ, ձըգ ձըգ ձայն հանել (հաւերու և վառեակներու համար կ'ըսուի)։

Ձըգձըգել. ն. բ. եց, գը՛, գեցէ՛ք, գած, գէր։ Յապաղեցնել, գործ մը ժամանակին չկատարել։

Ձի. ձիու, ձիեան, ձիանաւք։ Ձի։

Ձիաւոր. ի, նի։ Հեծեալ։

Ձիաւորուկ. Խոշոր սեւագոյն մրջիւն մը, որ արագ արագ կը վազէ։

Ձիր. Ձիւթ, ծամոց։

Ձիթել. ն. բ. եց, թը՛, թեցէ՛ք, թած, թիր։ Ձէթով օծել։ Պատուհանին թուղթը աւելի թափանցիկ դարձնելու համար կը ձիթեն։

Ձիթուկ. Մանր ծաղիկներով կըպչուն բոյս մը, որուն ծաղիկները քաղցր հոյզ մը կ'ունենան։

Ձիթաման. ամընի։ Ձէթ լեցունելու յատուկ հողէ աման։

Ձիթհանք. Ձէթ հանելու աշխատանոց, ուր կը պատրաստեն նաեւ կորկոտը, չիրիկը. կը ծեծեն ձաւարը եւն, կ'աղնծեն շուշման, կտաւատը և կը ծեծեն գանանք։

Ձիթհանոց քար. Ձիթհանքի երկանաքար մէկ մէթր տրամագծով և կէս մէթր հաստութեամբ, որով ցորենին թեփը կը զատեն։

Ձիթոտ. Ձէթով աղտոտած։

—ոտել. բ. ն. եց, տը, տեցէ՛ք, տած, տէր։ Ձէթով աղտոտել։

Ձիթուկ

Ձիթոտիլ. չ. բ. տւ, տիր, տէք, ած, ման, տէր։ Աղտոտիլ։

Ձիթպան. ձիթպընի, ձիթպաններ։ 1. Ձիթհանք բանեցնող. 2. Աղտոտ մարդ։

Ձիթպընի լաք. Մանաւոր զգեստ զոր ձիթհանքին մէջ աշխատողը կը հագնի։

Ձխըրբիկ. ի, իկնի։ Ծղրիթ։

Ձմռուկ. 1. Ձուքի հիւանդութիւն մը. ձմրան ցուրտին ձուքերը կ'ուռենան. ասիկա ձմռուկ կ'ըսուի. 2. տանձ մը որ թթուաշ համ ունի, աշնան վերջերը կը հասուննայ։

Ձին. ձնի. Ձիւն։

Ձինը կը մաղը. Բարակ բարակ կը ձիւնէ։

Ձին կուգայ. Կը ձիւնէ։ Ձիւնել բայը անծանօթ է այս բարբառին։

Ձոն. Տես, ձին։

Ձող. 1. Ջրաղացքին մէջ խարխան բարձրացնող կամ ցածցնող փայտ մը շուրջ երկու մէթր երկայն. 2. արօրին երկայն ու կորաձեւ (երկար նշանին նմանութեամբ) գերանը, որ լուծին կը միացուի վարելու ատեն. 3. կաշիի չերա։

Ձողուկ. Տեսակ մը բանջարեղէն։

Ձողտել. (Հարաւայինները «զոլ» կ'ըսեն. զոլ մը կաշի) ն. բ. տեց, տը՛, տեցէ՛ք, տած, տէր։ Կաշին երկար շերտերու վերածել, անոնցմով թէ արեխ կը կարեն և թէ արօրիք (փոկ) կը պատրաստեն լուծն ու արօրը միացնելու համար։

Ձոր. Ձորու, ձորեր, ձոր, որուն երկու եզերքները լեռներ կամ բլուրներ կը կազմեն, և ուր կը միանան մանր մունր առուակներ։

Ձորմէջ. Ձորին ամբողջ միջոցը. հովիտ. հովիտ բառն ալ կը գործածուի, մերթ իբրեւ յատուկ անուն։

— Ցամաք ձոր. Հեղեղատ. ձոր, ուր անձրեւի ատեն միայն հեղեղներ կը կազմուին, ու անկէ ձորը կը թափին։

ճ.

ճաղ· *ի, եր։* 1· Երկու յղկուած ձողեր, մէկուկէսականն մէթր երկայնութեամբ, և ծայրերը բոլորաձեւ փոսացած, որոնք կը կապուին բեռ կրող գրաստներու համաձին երկու քովերը։ Առանց հետ պարաններով կը կապուին փոխադրուելիք խուրձեր, փայտ եւն. 2· մետաղեայ ճաղ, որով գոլպայ կամ գլուտակ կը հիւսեն. 3· գուլպաններ, որոնք վանդակ մը կը կազմեն. 4· ջահրին (ջահրակ) այն ասեղը, որուն վրայ մանուած թելը կը փաթթուի. 5· գագաղ։

ճաղդուռ· *դան.* Պարտէզի դուռ. ճաղերով չինուած դուռ։

ճաղփաս· *ի. նի.* Գագաղ։

ճաճ· *ի. ներ.* Վէգ։

ճանկ· *ի. ուբնի.* Ճանկ։

ճանկըլոզ· *ի. նի. Սարդ.* երկայն ու չատ ճանկեր ունեցող կենդանի։

ճանիկ· *Ոտքը սրունքին հետ միացնող յօդուածին մէջ գտնուող այն կլոր ոսկորը, որ դուրսէն յայտնի կը տեսնուի։*

ճանկիկ

ճանկիկ· Գուլպայի զարդ։

ճանճիկ ապուր· *Մրտիկով և թանով եփուած ապուր։*

ճաոճ· *ճաչուան, ճաչքէ։ կէսօր։*

ճար· 1· Պարտէզներու, ցանկերու մէջ բացուած անցք. 2· *միջոց, հնար։*

ճարճարակ· *Միջոց։*

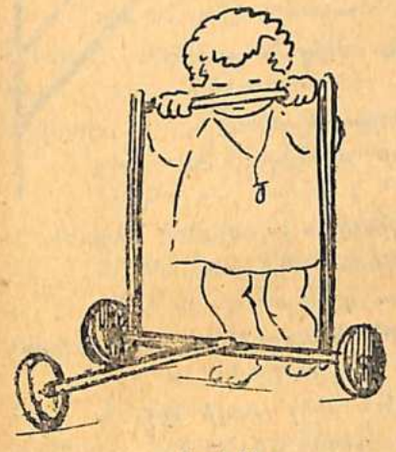

ճաքխիկ

ճարխիկ

ճարխիկ· 1· Երեք գլաններու վրայ հաստատուած քառակուսի մը, որ, նոր քալել սկսող մանուկները բռնելով քալելու փորձեր կ'ընեն. 2· *բայս մը՝ մանր և սպիտակ ծաղիկներով։*

ճեղ· 1· Ճիւղ. 2· *ճիւղահամար, կամ պրտատհամար՝ զոր կ'ընեն ամուսնութեան օրինականութիւնը ճշդելու համար.* 3· *ած. քիչ մը = ճեղ մի փատ։*

ճեղճ· *Պատռուածք, ծերպ։*

ճեղճել· *Երկուքի բաժնել։*

ճեճճ· *ի.* 1· Իւղ. 2· *անմաքուր իւղ։*

ճեճճոտ· *Իւղոտ, անմաքուր։*

ճեճճոտել· *բ. չ. տաւ, տիր, տեցէք, տած, տեր, ման։ Իւղոտել, աղտոտել։*

ճեռ· *ի.* 1· Փոքրիկ ոչկոյղ. 2· *ոչկոյղի մը մէկ ճիւղը խաղողով միասին։*

ճիկ· *Զայն, չչուկ։*

ճինի· *ի. Աղիքներու որդ մը (սօղլուման)։*

ճիմիլայ· *Ռուպով, հացով և արդար իւղով պատրաստուած կերակուր։*

ճինտ· 1· *Զար ոգի.* 2· *սաստիկ մութ։*

ճիրիք· *ի. Գաւազան, երկար գաւազան։*

» խաղալ· *Մականով խաղ մը. ճիերու վրայ հեծած իրար կը*

հալածեն, իրարու մոտ նետելով։

ձիւնիւ. Գոլպայի զարդ մը։

ձիւնիւ եղել. Ձիւ ճիւ ձայն հանել։

ձիւ. 1. Սրունք, ճուիր. 2. Թռչունի, հատի ձայն։

ձղայ. Ճղի, ճղանի։ Զարդասեղ, զոր հարսները իրենց գլխանոցին վրայ կը զարնեն։

— ձղայ պիտի եղիմ, գլոխս զիմիմ բեզ. Այդքան յարգի մէկն ես։

ձղեր. ի. նիւ. 1. Պարտէզներու կամ դաշտերու մէջ, ագռին անդին ցանցուած չոր ճիւղեր. 2. վառք։

ձիւեիւ

ձղեր ժողվել. 1. Վառելու համար դաշտերէն չոր ճիւղեր հաւաքել. 2. վիճաբանութեան մէջ անհրկիզ և անոտի, ակար փաստերու դիմել։

ձղրզ. Ասղի մէջ անհարկի, անիրաւ բծախնդրութիւն յարուցանող։

ձղրզկութիւն. Անիրաւ տատրակութիւն՝ խաղի մէջ։

» եղել. Անիրաւ տատրակութիւն ընել խաղի մէջ։

ձղել. բ. ն. քեց, քը՛, քեցէք, քած, քեր. Ճեղքել։

ձղիլ. բ. չ. քաւ, քիր, քած, քեր. Ճղքիլ։

ձղուիլ. բ. կ. ուաւ, ուած, ուէք. Ճեղքուիլ։

ձղրտուիլ. բ. չ. Ամէն ուղղութեամբ պատռուիլ, ճախճախ, դերան, մարմին եւն։

ձղրտուք. Պատռուածքներ։

ձղօճ. Ճեղք։

ձնու. Նկանակ. փոքրիկ նկանակ մանուկներու համար։

ձմեցնել. ն. բ. Թևքել, ծռել. ցուցի, ցուր, ցուցէք, ցուցած, ցուցեր։

ձմիլ. Գաւազան մը իր երկու ծայրերուն վրայ ճնշուելով թևքուիլ. մաւ, մը՛, միցցէք, ճմած, ճմիր, ճմիմ։

ձմռել. ն. բ. Ից, ը՛, ռեցէ՛ք, ռած, ռեր. Ձեռքով սեղմելով արտրել։

ձմռտել. Կոխկռտել (ոտքով)։

ձնդիկ. Սառուկ մոլթ։

ձնտրլոս. Խենդուկ։

ձնտրլոտիլ. բ. չ. տաւ, տի՛ր, տէ՛ք, տած. Խելագնալ, խենդուկնալ։

ձնղկաճացիկ. Բանջարեղէն մը, կլոր ու փոքրուած տերեւներով որ կոճակի նմանութեամբ, փոքրիկ մսեղէն գլուխներ ունի (էպէմ կէօմէճի)։

ձնղուկ) 1. ձնդուկ. 2. փոքրիկ ճախարակ, որուն մէջէն կ'անձնղուղ) ցրնեն ապրը, ոճան, սանտրերը կրող առատաններըը։

3. իրարու զուգանակով մը միացած երկու փոքրիկ փայտէրէ ոքցան, որով լուացուած լաթերը պարանին վրայ կը տատանեն։

ձնդրնալ. լայ. չ. նաց, նա՛, ցէք, ցած, ցեր. Հիւանդութեան ատեն զառանցանքի անխմաստ ձայներ հանել. 2. զրպարտի մէջ, անգիտակից մեղսակցութիւն ընել։

ձնդնուք. Անխմաստ ձայներ, զառանցանքի արտայայտութիւն։

ձող. Հետք, երկար չափով։

ձողտալ. բ. չ. տաց, տա, տացէք, տած, ցեր. 1. երկրքին մէջ լուսաւոր մարմիններու կարճատեւ լուսեղէն հետք մը ձգելով կը թռչին. ասիկա է ձողտալը, լուսեղէն սլացք. 2. մածուցիկ խմոր կամ քաղցու, որմէ երբ դգալով մաս մը վերցնեն ձիւթի պէս կ'երկարի, հետք մը կ'ունենայ. 3. տատիպ մարմնի մը երկարիլը։

ձողուիլ. բ. չ. ուաւ, ուեր, ուէք. ուած, ուիր. 1. Երկարիլ. 2. մեռնիլ, երգիծական կամ նախատական խօսքով։

ձոն. ի. վարսակ։

ձոնձող. Երիտասարդ, երկնցած, տարածուած։

ձոնձղիլ. բ. չ. զաւ, զիր, զէք, զած, զեր. Երկննալ, ձգտիլ, տարածուիլ (մարդու)։

ձոպ. Գոյնզգոյն նկարուած բրդեայ թևկերով հիւսուած 3–4 սանթիմէթր լայնութեամբ և 2 1/2 3 մէթր երկայն գօտի մը, դիմէթր լայնութեամբ և 2 1/2 3 մէթր երկայն գօտի մը, զոր կիները իրենց մէջքը կը կապեն չրջազգեստին վրայէն, այնպէս որ երկու ծայրերը ազատ կը մնան և ալ կողմէն 20–30 սանթիմէթրի չափ վար կը կախուին։

ձորալ. բ. չ. աց, ա՛, ցէ՛ք, ցած, ցեր. Ալ ու ձախ չափչփելով, օրօրուելով քալել, սիպսլ։

ձորճրալ. Նոյն, նազելաճեմ ընթանալ։

ձուլ. 1. Հին ցնցոտիներ, հին տապատ. 2. հին լաթեր. ճլոյ, ճլներ։

ձուլպանիս. պլընտի, պլընտին. Բուչնայի տեսակ մը. ատոր հատիկները կ'ապան և պահոց կերտակուրներ կը պատրաստեն անով։

ձուկ. Ծուռ, կոր։

ձուկ ճուկ ըլլիլ. 1. Ծռմռկիլ. 2. կեղծաւորութիւն ընել, չղջքորթել. 3. նազելաճեմ քալել։

ձուկումուկ. Ծռեռումռեռ (զիկզակ)։

ձուկումուկ ըլլիլ. Ծռմռկիլ։

ձուռեկ. Կլոր, ազնուաձեւ։

» ուրագ. Ոլորագ, որուն բնական կլոր է, ասիկա կը գործածուի փայտերու մէջ փոսեր փորելու համար։

ձուռ. ճաշ, ճաշի, ճաշերնի. Սրանք։
ձուլրտալ. Ձաւալ բ. չ։
ձուլալ. բ. չ. ճաւաց, ճաւալ, ճաւացէք, ճաւացած. 1. Մանուկին լալը, սաաղիկ լալ. 2. պռաւալ։
ձոփ. ի. Մահակ, հատա գաւազան։
ձոպլըտկիլ. բ. չ. կաւ, կիր, կէք, կած, կեր. Թևթևալ մը չարժիլ (քաշի մէջ)։
ձոպլըտուկ. Թևթևալ չարժուած (պահած վիճակի մէջ)։
ձոբրփել. ն. բ. ցի, ցիր, ից, փր՛, փիցէ՛ք, թփած, փիր. 1. Կաոր կաոր ընել կրկիտուածները (փայտ եւն). 2. րզբաել (թշնամին)։
ձոբրփիլ. բ. չ. ալ. փիր, փիէք, փած, փիր. Թրխման. Երկայնուածները ճիզքաիլ, չաա մը ճիզքիր ունենալ։

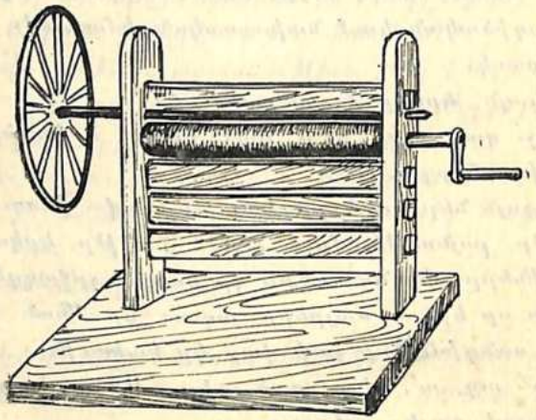

ձրուցրու

ձռնըու ի. նի.) Համպակը խճճելն զատելէն յետոյ կառուցը բաժ-
ձրճրու » ») նոզ մեքենայ։
ձռիկ ճռիկ վազել. Քիչ քիչ հասիլ, ընդհատօրէն հասիլ։
ձռիկ. 1. Քթի հատառ. 2. քիչ քիչ։
ձռզած. Նիհար, վախա և մանուկ։
ձռզիլ. բ. չ. զաւ, զիր, զէք, զած, զիր. Նիհարնալ, չաա վախա ըլլալ։
ձռպոս. Ազատա երևիթայ, մանուկ եւն։
ձվալ. ի. նի. Քուրձ։
ձվալակ. ճվալկի, ճվալկընի, կամ ճվալկըներ. Գիւղացիներ, որոնք հողագործութիւնեամբ կը պարապին։

ձրագ

ձրագ. ի. նի. Հոգէ չհնաւած փոքրիկ աման մը, լայն քերանով որուն մէկ եզերքէն գէպի դուրս կ'երկարի փոս, կաւեցի նըբաուն մէկ եզերքէն գէպի դուրս կ'երկարի փոս, կաւեցի նըբաուն մէկ եզերքին

Մ.

Մ. կը հնչուի Մեն: Է նաեւ մանրիկ մը մանրամասնութիւն կամ ամբողջութիւն ներկայացնող, կը գործածուի բառը կրկնելով ու վերջը դրուած բառին սկզբնական բաղաձայնին կամ ձայնաւորին տեղը գրաւելով. օրինակ. հաց մաց, կին մին, ազ մազ, երթալ մերթալ, գալ մալ:

Մազ. ի. եր. 1. Մազ, միակ բառն է գործածուող առանց ուրիշ հոլովքին կամ օտար հոմանիշի. 2. մանրիատականներուս գաղափար (գաղափ):

— Բանին մէջ մազ փնտռել. Բծախնդիր ըլլալ:

Մազոս)
Մազուս) Մազոտ, շատ մազ ունեցող:

Մազրըփիլ. բայ չ. ու, ած, եր, միայէմ. Մազերը թափիլ:

Մազկաոs. Մազ չունեցող, գլուխը լերկ, անպեխ:

Մալեզ. ի. նի. 1. Ալիւրը առաջ ջուրի մէջ կը լուծեն լաւ մը եւ մէջը հացի ծալիկ (փոքր ու մանր ծալիկ որ քրքումի գոյն ունի), չուչմայ եւ սեւուկ հնաիկ կը խառնեն, հացին բարակ նկանակներուն երեսը լաւ մը քսելէ յետոյ թոնիրին կողը կը փակցնեն. ետիւէն յետոյ հացին երեսը փայլուն գոյն մը կ'ունենայ: 2. կերակուր մը, զոր կը պատրաստեն առուպին հետ ալիւրը եփելով եւ վրան ալ արդար իւղ լցնելով. 3. խաղողի քաղցուով եւ ալիւրով եփուած անուշեղէն մը, որուն մէջ կը թաթխեն ընկոյզի, նուշի չարոցներ եւ առճիկ (առճուզ) կը պատրաստեն. 4. թեփով եփուած լոյծ կեր մը, զոր գաղջ վիճակի մէջ ծննդաբերութենէ նոր ազատած կովերու, մատակներու, այծերու եւ ոչխարներու կը կերցնեն, ներքին ցաւերը կ'մաքրէ. 5. Առաւօտամօր ճաշ. ալիւրը ջուրով կ'եփեն, հետը քիչ մ'ալ արդար իւղ կը խառնեն եւ ծննդաբերութենէ ազատող կնոջ կը կերցնեն. ասիկա կ'անուանուի նաեւ տղացկանի ճաշ. 6. ած. լոյծ եւ կպչուն (ուրէ նիւթ):

Մալեզկըտալ. ար, ա՛, ել՛ք, ցած, ցեր. Քաշուիլ, քաքաւուիլ, իր բաղձացած իրը կամ ուտելիքը ունենալու համար:

Մախաթ. մախթի, մախթըն. Մեծ ասեղ, որով քուրձեր կամ թոնդր կաուներ կը կարուին:

Մախթել. ն. ը. եց, թը՛, եցէ՛ք, թած, թեր. Մախթով թեղիւ մը կարել:

Մաղ. ի. եր. 1. Մազ. 2. ատն մը բաժանուածը. Ջոխ մը, որով ատն մը մնծութիւնը կամ ընդարձակութիւնը կը բացատրուի: Մէկ գերանով աստառուղ ունեցող ատն մը երկու մաղ կ'ուենայ, երկու գերանովը՝ երկք, երկք գերանովը՝ չորս. 3. իրրեւ պատուհանութիւնան չափ. օրինակ. մաղ մը խանձ, մաղ մը ընկոյզ, մաղ մը չամիչ կ'ըսէն եւն.

Մաղել. ն. ը. եց, մաղը՛, ղեցէ՛ք, ղած, ղեր. 1. Մաղով բանի մը, օրինակի համար ալիւրին խաչար մասերը մանրին զատել. 2. յետոյքը չորցնելով քաղել. 3. բան մը մանրամասնօրէն քննել:

— Բառակ մաղել. 1. Բանի մը բծախնդրութեամբ հետամուտ ըլլալ. 2. սկզբով քաղել:

Մաղուխ. կ. ը. ուսւ, ուեր, ուէ՛ք. մազուած, մազմոն, մազուեր. 1. Մազափիլ, ցորենի, ալիւրի, հողի եւն. 2. չ. բ. օրօրուելով քալել. 3. մեղմօրէն տեղալ, անձրեւ, ձիւն:

Մաղմաղ. մշմըղի. Շրաչէկ մոխիր:

Մաղմաղը ըլլիլ. Շատ հետաքրքիր ըլլալ:

Մաճ. Աւրօրին առաստաղին եւեւի մասին վրայ ապուրուած ցից. չորս մէկ մեթր բարձրութեամբ:

Մայիս. Ձորքառանի կինգանիներուս (կով, ոզ, հարթ) Մայիս առան քակորը զոր խառարի մէջ կը գործածեն:

Մայիսել. Ձերմիցուելիք կառները լոյծ մայիսի մէջ ընկղմել:

Մայիսոսել. Թրջուիլ, մայիսով թաշուլ:

Մայր. ի. եր. 1. Մարդ (առարկաններուս համար). մայր ու մնծ բարեւներ տղոներուս, մանուկներուս համար). մայր ու մնծ բարեւներ կ'էնեմ:

Մայրավոտ

Մայրավոտ. Շատ գառնատամ բոյս մը, որուն հատէն, կ'ըսեն, օձերը կը վախչէն:

Մայրել. ն. ը. եց, ըը, ելցէ՛ք, մայրած, մայրուր. 1. Մարդել. 2. փշրել. 3. չարպիլ. 4. բրդել (հաց):

Մայռուիլ· բ· կ· ուաւ, ուիր, ուեցէք, մայրուած, մայրըման, ուեր· 1· Մանրուիլ, կաոր կաոր ըլլալ· 2· բ· չ· փշրուիլ· 3· Ջարդուիլ· 4· բրդուիլ·

Մայրըման· 1· Մանրուած· 2· փշրուած· 3· Ջարդուած· 4· բըրդուած·

Մայրուբ· 1· Մանրուք· 2· մանրիկ·

Մանած· գոյ· Դերձան ած· մանուած բամպակ·

Մտնել· ն· բ· եց, նը, մանեցէք, մանած, մանելու· 1· Բամպակը, բուլդը, մազը բարակ թելերու վերածել· 2· Նեաել (քար) քան հարուածելով·

— Բարակ մտնել· Բծախնդիր ըլլալ·

Հասա ու բարակ մէկ գին ը, վ՚ին ը էկեր բարակ մանուղին· Անօգուտ մանրակրկիտ հոգածութեամբ գործ մը կատարել·

Մանբաբայ· չի, չանի· 1· Ապարանջան· 2· դրան ծղնի·

Մանիման· Մանուած·

Մանուիլ· բ· կ· ուաւ, ուիր, ուէք, ուած, մանման, ուեր· Մանուիլ·

Մանճաճի· իմ· մանճաքիաան· Կարմրորակ, ուռած ու կարծր ցորեան, որմէ ապրցու (պղպուր) մոյն կը պատրաստեն·

Մանճուբել· բ· ն· եց, ճը՛, եցէք, ած, եր· Պարանը փաթթաել ուիք (8) թուանշանին ձեւով·

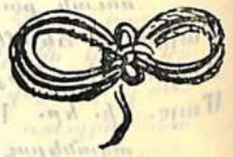

Մանճուբել

Մանիչ· 1· Փոքրիկ փայտ, որ ճախարակին բաժակին մէջ կ՚անցնին, և իբրեւ բռնակ կը գործածեն թոկը դարձնելու համար· 2· ասլմինին ծայրը անցուած լծակը, որով ասլմինը կը դարձնեն, գործուած կտաւը վրան փաթթելու համար·

Մանկաղ· մանկպի, մանկըղնի· Մանգաղ·

» Հաղել· Հնձել·

Մանկղուոր· բռ, նուռ· Այր կին որոնք հռնձքով կը պարապին·

Մանկղտել· ն· բ· 1· Մանգաղով չուտ չուտ հնձել· 2· Եւանգով հնձել·

Մանտրթիկ· Մանր, մանրիկ·

Մառնալ· Մոռնալ·

Մառցնել· Մոռցնել·

Առած·— Անցուկը մոռցուկ կ՚ըլլի = ամէն ինչ որ անցնի կը մոռցուի·

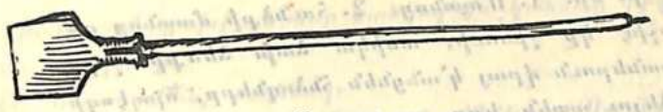

Մասայ

Մասայ· սի· ասնի·) Երկայն գաւազան, որուն ծայրը սրածայր

Մասուսայ· սուսի· ասնի·) դամ մը ապուգուած է, սակայն գրասանները կամ եղնելը կը խթին քալեցնելու համար· Խթան·

Մասսատել· ն· բ· եց, ած, ուեցէք, ուած, ուեր· Մասայով ծնծղել·

Մաս· ի· եր· 1· Բաժին· մաս· 2· պատարագէն յետոյ հաւատացեալներու բաժնուած հաց· 3· քէմոխէ չինուած հոզնթոփ, զոր հարսները կը հագնին·

Մասուլ· ի· նի· Տասանորդ, պատուղի, ընդեղէնի, խաղողի եւն·

Մաս ասել· Անկողնի կարելու համար մանուածոյ ասեղ որ սովրականէն մեծ կ՚ըլլայ·

Մասուր· ի· նի· Մասրենիի պտուղը, որ սրմսուխ մեծութիւն ունի և կարմրագոյն է, կը բազկանայ մտուա մտէ մը· կուտերէ, և մեծ մասամբ մազմզուքներէ· Թթուաշ համ մը ունի· գործածական պտուղ մը չէ·

Մասուրայ· ի· անի· 1· եղէգէ կարուած փոքրիկ փղերը, որոնց վրայ դերձանը կը փաթթանի, անկէ հնդքը հնդելու համար· 2· չափ մը, հասնի ջուրի քաշակութիւնը ցոյց տալու, չորրկէս սանտիմէթր տրամագծով խողովակ· 3· տրակտ սահմանադամ·

Մաս· ի· ներ· 1· Ձեռքի, ոտքի մատ· 2· սանդուխի տախտան· 3· երկայնութեան չափ մը 4–5 սանտիմէթր երկայնութեամբ· 4· լերան կողին վրայ երկու ձորերու միջեւ գտնուող բնական թռուք·

— Մատր չքալ· Ծանկարծակի վրայ հասնիլ·

Մատակ· մտակի, մտակընի· Էգ գոմէշ· Գոմէշ բառը միայն արուին համար կը գործածուի· Իսկ մտակ բառը միայն գոմէշին էգին համար կը գործածուի մինչեւ որ ձագը մեծնայ· Ապա անոր անունն ունի·

Մատաղ· մտաղի, մտաղընի· 1· Ձոհուած կենդանի· 2· զոհի միսով կերակուր·

Մատղբցու· Ձոհի կենդանի, որ կ՚ըլլայ արու կճղակաբաչխ կենդանի մը·

Մատաղ ելնել· 1· Ձոհ մատուցանել· 2· մատաղի կերակուր պատրաստել·

» ապուր· Ձոհի միսով և ճաւարտով եփուած ապուր·

Մատնոց. ի. նխ. 1. Մատնոց. 2. հունձքի մատնոց որ կաշիէ կը չինուի, ասիկա ձախ ձեռքի չորս մատներուն վրայ կ'անցնին հնձողները, որպէսզի հնձելու ատեն երբ բուռ բուռ ցորենի ցօղունները բռնեն մանգաղով կարելու համար, փուչը չէն ապտռելուած ըլլան։

Մատնոց

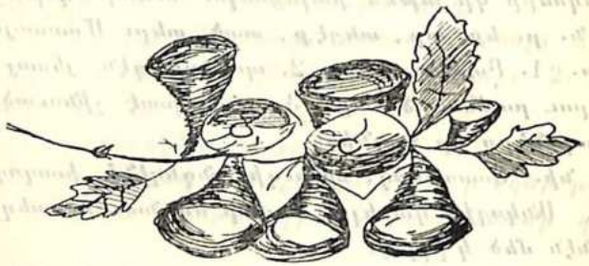

Մատնոցուկ

Մատնոցուկ. Բոյս մը, որուն ճիւղերը մատնոցի նման ծալիկներով կը վերջանան։

Մատուտակ. Ցողցրտամած բոյս մը։

Մար. ի. եր. 1. Մայր. 2. ալիւր որ չուրջ 30 անգիմէթր կտրմով քառակուսի տարածութիւնն ուներ, մէկ անգիմէթրէ քիչ մը աւելի հաստութիւնով. 3. քացախին երեսը կազմուած մաշկաձեւ խուճ։

Մարդակ. մարդըկիկ, մարդըկնիկ. Մանուածոյ ձեւ և չափ չունեցող ճիւղեր, որոնք, աւտատողը ծածկելու համար քով քովի կցակներուն վրայ կը չարեն։

Առած.— Ըկքր դու մարդ էղար, ես մարդակ ըլլիմ=մարդ ըլլալիք չունիմ։

Մարի. 1. Էգ խոչուն. 2. էգ կատու։

Մարել. 1. Մարել ճրագ, կրակ. 2. առնիք քանդել։

Մարիլ. 1. Մարիլ. 2. Նուազիլ. 3. բընական ըլլալ (ընտանիքի)։

Մատուտակ

Մարխ. ի, եր. Ցորեկին երկար ծածկով մաշկամման փրփուր։

Մասամառ. Մարմար։

Մարմրիլ. Նուազումներ ունենալ։

Մարմրցնել. բ. միապէմ. մարմնեցնց, մարմնեցներ. (ոտքերը և ձեռքերը ցաւերի ազդեցութեան տակ) ուռիլը, ցաւիլը։

Մարմրցնուիլ. Ուռեցք և ցաւ անդամներու՝ ցաւերի ազդեցութեան տակ, ատլնուելը։

Մաս ըլլալ. Ապշահար ըլլալ, յանկարծակիի գալով։

Մաւուիլ. (Պէտք է ե տառը եչ կարդալ) բ. չ. մեռուիլ, կը մեռուիլ. Մըռիլ։

Մաթոր. Ոչխարէ յղիացն, որուծոյր, և ատոնց անկիւնաձիծեռու գործիք մը, մէջ տեղը ունի անցք մը, ուր կը զետեղուի մուտրան, մէկ կողմին վրայ ունի ծակ մը, ուրկէ մուտրային վրայ վոմմուած թելին ծայրը կը քակուի հիւսելու ատեն։

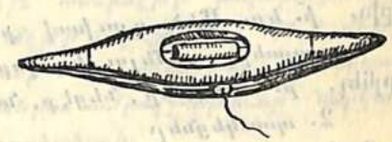

Մաթոր

Մաթոր ընել. կտաւ գործել։

Մաթոցել. ն. բ. նց, ար, ուցէք, ուած, ուր. Արագ արագ հիւսել, կտաւ գործել։

Մելես. ի. նխ.) 1. Տեառնընդառաջի ասն. 2. Տեառնընդառաջի

Մելեմես. ի. նխ.) խորոյկ։

» վառել. Խորոյկ վառել։

Մեղա՛յ. Չարմացական ձայնարկութիւն. Ա՛հ, ինչ յոռի, ինչ սարսափելի, ինչ անակնկալ։

Մեղուբոյն. Մեղու չուտ գանուած վայր. մեղուներու բոյներ։

Մեռել. ի. նխ. Ննջեցեալ։

Մեռելտուն. ասն. Ննջեցեալի տուն։ Տուն, որ ննջեցեալ ունեցած է։

Մեռամաւ. Մեռած։

Մեռցնել. Սպաննել։ Սպաննել բառը չի գործածուիր։

Մեղ. ի. Մեղր։

Մզալ. բ. չ. գաց, գա՛, գացէք, գած, գեր։ Բան մը ձեռք ձգելու ցանկութիւն ունենալ, առանց դիտմանելու. կրպօն՝ Մրաւոյնց ապրնին կը մզայ կարապետը՝ Մարախրոսանց ապրկան ուչք ուներ։

Մզեղ. եզի. նխ. 1. Մաի թել. 2. քցեմ։

Մզեղել) բ. ն. ուց, ար, ուցէք, ուած, ուր. Մզեղ մզել, թել

Մզղըտել) թել ընել. ափուած միաը։

Մզմզգալ. բ. չ. ացի, ա՛, ցէք, ցած, ցեր։ Յաւել, ապշանալ ցաւրաի կամ թմրութեան պատճառած տակ. մատուցնիս կը մզմզան ցաւրատէն։

Մզմզգուք. ի. Ապշանաքը, ցաւ անդամներուն։

Մէջ. ի. Մէջքը։

Մէջը լոլ. Մէջքի ակարութիւն, որով մէկը չի կրնար իր մէզը բռնել։

Մժեղ. ի. նե. Մժղուկ։

Մժղրիկ. բ. չ. լաւ, լիր, լէք, լած, լեր. Մանուկի պատիլը։

Մժղրլցնել. բ. չ. ցուց, ցուր, ցուցէք, ցուցած, ցուցեր. Զբաղեցնել (մանուկ)։

Մլխ. ի. ևր. Միճ գլուխով քառանկիւն սեպ, որ ընդհանրապէս պայտերը գամելու կը գործածուի։

Մլյնել. բ. ն. ևց, նը՛, նեցէք, նած, ներ. 1. Տաքնալ փառել (լոթ). 2. պառկեցնել։

Մլյնուիլ. բ. չ. ուաւ, ուած, մանր, ուիր, ուեր, ուէք. 1. Պառկիլ, երկինքով պէտք եղածին պէս. 2. կ. բ. տարտնուիլ, փառիլ (լոթ)։

Մխել. ն. բ. ևց, խը, խեցէք, խած, խեր. Նետս խոթել։

Մխուիլ. չ. բ. ուաւ, ուիր, ուէք, ուած, ուեր. 1. Հրմշակելով նետս ապրիլ. 2. Նետս մացուիլ։

Մխթել. ն. բ. ևց, թը, թեցէք, ած, եր. 1. Խըթանել. 2. մչակել։

Մխախ. Մոտակայ։

» բոխր ևնել. Մէկը չորդորթելով պայքարի մղել։

Մկլեզ. Մողէզ։

Մկրկալ. Այծերուն, ուխտրուն մայելը։

Մկնփուշ. Տեսակ մը փշուտ խոտ, լեզուանամ, զոր կամելով քառ կը չինեն և կենդանիներուն կը կերցնեն, ձմեռնային եղանակին յորդի հետ խառնելով, աննպատակ, և

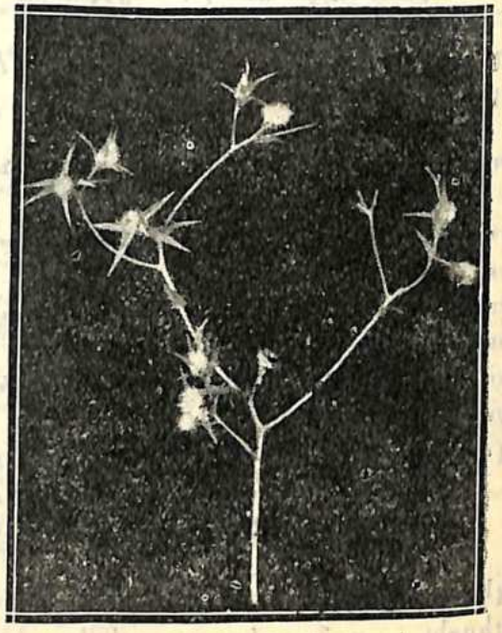

Մկնփուշ

կարեւոր պաշար մըն է կենդանիներուն համար։

Մղմըլալ. բ. չ. ցաց, ցա՛, ցացէք, ցած, ցեր. 1. Սաստիկ ծեծի ցաւէ յուզուած տակ գալորուիլ. 2. վիշտէն սաստիկ տառապիլ։

Մղմըլցնել. բ. ն. ցուց, ցուր, ցուցէք, ցուցեր, ցուցած։ Սաստիկ ծեծել։

Մղոտիլ. բ. չ. տաւ, տի՛ր, տէք, տած, տեր. Ոչխարներուն, այծերուն, ուխտրուն և գառնուկներուն չրթունքներուն ծայրը վէրքեր գոյանալ։

Մշարայ. մշարի, մշարանի. Ած. պարտէզի, բանջարանոցի բաժանումներ, իրարմէ 1 – 1 1/2 մեսխէթեր բարձրութեամբ թումբերով անջատուած, մէկ մէթր լայնքով և 1 1/2 2 մէթր երկայնութեամբ։ Կը գործածուի նաեւ ածու բառը, հաւատարապէս։ Սակայն ածու մշարաններու ամբողջութիւնը ներկայացնելու համար յաճախ կը գործածուի։

Մշարտել. Մշարանները վերածել (գետինը)։

Մոզ. ի. ևր. Հայրմոզ ճանճ մը, որ անասուններուն չատ նեղութիւն կը պատճառէ։

Մոզ առնել. կենդանիին մոզ ունենալը։ Աւիկա յայտնի կ'ըլլայ, երբ կենդանին կատաղաբար ադին անդին կը վազվռտէ։

Մոզի. ի, ներ. Էգ հորթ, մէկ երկու տարեկան. գետատի կով, որ դեռ ծննդաբերութիւն ունեցած չէ։

Մոլ. 1. Բարակ ու ճկուն ճպոտ, զոր՝ վարժապետները, ուլտրածները և խաչնարածները կը գործածեն. 2. ճազկ, զոր ոտայնները կը գործածեն, պրկուած հենքը ծեծելու համար, որպէսզի թելերու թնճուկները քակուին։

Մոլրիլ. բ. չ. լաւ, լըրիր, մլորէք, մոլրած, մոլըրեր. 1. Մխալիլ. 2. ճամբան կորանցնել, մոլորիլ. 3. խարել։

Մոլրցնել. ն. բ. ցուց, ցուր, ցուցէք, մոլըրցուած, ցուցեր. 1. Խաբել. 2. սխալեցնել. 3. ճամբան կորանցնել. 4. գլխէ հանել։

Մոծիր. իի. նե. Շատ փոքր կայծ, որ կը ծնայ մոխիրին մէջ. մազմազին մէջ ծնացած փոքրիկ կայծ։

Մոծիլ. Նոյն։

Մոլ. ի. ևր. Շատ համով ճուկ մը, որուն չրթունքներուն երկու քովերէն մանգէն լարեր կը կախուին։

Մամել. ն. բ. ևց, մամը՛, մամնեցէք, մամած, մամման, մամեր. 1. Լափը կամ կաւէ կաորը հալուած մեղրամոմի մէջ թաթխել, ջուրը անթափանց ընելու համար. 2. գոգնոց կամ չապիկ մոմել։

Մոմլաթ) *Մոմուած լաթի կտոր (մուշամպայ), զոր երեխային հո-*
Մոմճոր) *ղին տակը կը փռեն, որպէսզի մէզը խանձարուրին լա-*
թերուն չի հասնի։

Մոմմաճ. *Մոմուած։*

Մոմպաս. *Վառելու համար մոմուած առատանի փաթոյթ։*

Մոմուածք. *Մոմելու զգծպզութիւն։*

» *ենել. Մոմելու զգծպզութեամբ պարապիլ։ Մեղրամոմը ճրագի մը մէջ կը հալեն, վրայէ յօղուննելով երկուքը միա-*
սին, կամ չորսը միասին կապուած, կը թաթխեն հալուած մո-
մին մէջ, ու մոմուելիք լաթին վրայ կէսաւր կը դրաշմեն։ Այս
կէսերը մոմնուար ձեւեր կ'ունենան։ Կ'ըլլան եռանկիւն և
կը կազմեն թուչուններու պատկերներ։ Ցետոյ մոմուած լա-
թը կապոյտ կը ներկեն, ներկուած կտորը չորնալէ յետոյ,
մոմերը մշրելով կը հանեն, և կը մնան սպիտակ կէտերով
կազմուած պատկերներ։

Մոմփաս. *Երկու բարակ վայտեր, իրարու կապուած, որով գոգ-*
նոցներ կը մոմին։

Մոճէ. *Ի. նե. Հրեայ։*

Մոճի. *Շուրջ երկու մէթր երկայն տուներկը, որոնք հերթաման եր-*
կայն աթոռներ կ'ունենան։ Անկէ ցախաւել կը կապեն, ա-
խոռնները ուլելու համար։

Մոռ. 1. *Բառար. բռատր արհնագոյն երանգով։ 2. կապոյտ։*

» թուբ. *Աչքը ուր հիւթառատ թուէթ մը, որ մուէթ կարմիր է, և*
թթուաշ համ մը ունի։

Մոռնալ. *Բ. Չ. ցաւ, ցած, ցկր. Կապուտնալ։*

Մոս մոռ ըլլիլ. *Բոլորովին կապուտնալ։*

Մոռցնել. *Ն. Բ. ցուց, ցուցած, ցուցեր. Կապուտցնել։*

Մորմ. *Ի. Եր. Մոր. մորենիի պտուղ, փոքր բռատրագոյն հատիկնե-*
րով կազմուած, թթուաշ համ մը ունի։ Բայց գժուարամարս
է. ուրիշ տեսակ մ'ալ կայ, որ կարմրագոյն է։

Մորմենի. *Ի. ներ. Մորենիի տունկը, որ փուշերով ծածկուած մա-*
յուռ մըն է, և մեծ ուռուցքներուն պարուզներու ցանկեր կը
կազմելով, և անթափանցելի կը դարձնէ։

Մորոս. *Ի. է. Այտառար. կուռը պակաս։*

Մորմրբալ. *Բ. Չ. ոց, ո՛, ցէ՛ք. ցած, ցկր. Մորմոքիլ։*

Մորմոր. 1. *Մորթային հիւանդութիւն, որ կարմրութեամբ և եռ-*
քով կը յայտնուի։ Դարմանն. հիւանդին երկայն շապիկ մը
միայն կը հագցնեն, և կը լցնեն կրակի վրայ լցուած ձա-
ւարէն ծուխին վրայ, այնպէս որ ծուխը ամբողջ մարմինին

տեղ հասնի մէջ կը մնայ քանի մը վայրկեան։ Կը լաւնայ
ժամ մը յետոյ. 2. մօրաքոյր։

Մորմոր ըլլիլ. *Մորքորի հիւանդութիւն ունենալ։*

Մորմոտիլ. *Բ. Չ. տաւ, տկր, տէք, տած, տկր. Մորթայկին բորբո-*
քում ունենալ։

Մուզ. *Բիչ մը լոկի։*

Մուզ զարնել. *Լոկի ըլլալ, թեթեւ լոզիութիւն ունենալ։*

Մուկը ծակը չընդոդուիր, *ցախաւելը եւին կը կապէ. Անկարելին*
կ'ընէ։

Մուր. 1. *Մուր. 2. ձանձախարիթ։*

Մուրս ի վրաղ, գլխուդ. *Վա՛յ քեզի, անճարակիպ։*

Մուրճ. *Երկաթեայ դոյր, որով քարեր կը կոփեն, կամ կը ծակեն։*

Մուրս. *Խաս մը։*

Մռճան. *Մռճանի, մռճաննի. Բուսատ. բուսակէ հլուններ։*

» թուբ. *Սպիտակ թուէթ մը, որ խիստ համեղ է։*

Մռմրռալ. *Բ. Չ. ոց, ո, ցէք, մռացած, ցկր. 1. Ցաւիլ. 2. վիշտ*
ունենալ։

Մռմրռուկ. *Փուչերու խայթուածքէ առաջ ելած ցաւ։*

» խոս. *Շատ մանր և խիտ փշիկներով ծածկուած խոտ մը,*
որ երբէք մարմնոյն դպի, կը պատճառէ մռմռուկ մը, որ ժա-
մերով չմոռցուիր։

Մռմռուռ. 1. *Մռմրռուկ. 2. ճկռուն (մոլ)։*

Մռմրոցնել. *Բ. Չ. ցուց, ցուր, ցուցէք, ցած, ցկր. 1. Ցաւցնել։*
2. ճկռուն մղոլով ծածկել (տղայ)։

Մռուզ. *Ի. Շրթոսնք։*

Մռուզը կախել. *Բէն ընել (մանուկներու համար կը գործածուի)։*
— Մռուզ ապայ. *Պատուոյ վերարկու զոր գիւղացիները կը հագ-*
նին։

Մոջոմ. *Ի. նե. Մրջիւն։*

Մոջոմբոն. *Նե. Տներ. 1. Մրջիւնի բոյն. 2. մարթին վրայ կար-*
մրութիւն, շատ մանր հատիկներով, որ եռք ու այրուցք
կ'ունենայ։ Դարման, կ'ախտանէն, այսինքն կ'ազօթեն, կը
թքենն կաւին վրայ, կը չորնայ և բորբոքած տեղը կը քանի։

Մոսր. *Մրոի, մըրոցնի. Մոսր։*

Մրխեմ. *Ի. նե. Շատ մանր և չնկոգոյն մրջիւն։*

Մրճիլ. *Բ. Չ. ու, իր, չեցէք, մրշած, մրշիր. Մարիլ, մոխրանալ։*

— Օճախըզ մարի, մրճի. *Անէծք. տո՛ւնդ քանդո՛ւի։*

Մրճեցնել. *Բ. Ն. 1. Կրակը մեղմացնել. 2. քանդել, ուրել (տունը)։*

Մրեղ. *Շատ մանր յորդ, զոր կենդանիներուն չեն կերցներ, կը*
գործածեն՝ չալախի, ալիւսի զանգուածին մէջ։

Մրեղտել. բ. ն. եց, ալ, ակցէք, մրեղած, մրեղեր. Ցրուել ցիր-ուցան ընել, ցանցնել։
Մրեզ. Մոխրագոյն։
Մրգին. բ. նի. 1. Արմատ. 2. արմատին վրայ գանուող կամ ար-մատը ձեւացնող նուրբ նեարդներ։
Մրոտ. Սեւցած։
Մրոտել. եց՛, ալ, ակցէ՛ք, ած, եր։ 1. Սեւցնել. 2. զրպարտել, անուանարկել։
Մուր ձգել վրան. Զրպարտել։
Մրոտիլ. բ. չ. ուե, ուեր, ակցէք, ուած, ման, ուեր. 1. Սեւնալ, աղտոտիլ. 2. բ. կ. անարգուիլ, զրպարտուիլ։
Մուր ըլլիլ. Սեւնալ ծուխէն։
Մրթմրթալ. Տրտնջալ, ինքնիրեն խօսիլ։
Մրթմրթուկ. Տրտունջ։

Յ.

Յելուկ

Յելուկ. Դանակի շեղբի նման լայն ու երկայն տերեւներով բանջարեղէն մը, որ մածու-ցիկ հոյզ մը ունի, այս տերեւները քով քովի ուղղակի վեր կը բարձրանան կարճ բունի մը՛ վրայ։ Շատ համեղ բանջարեղէն մըն է։

Յօշկի. Տեսակ մը կաղնի (հարաւային)։

Յօտոց

Յօտոց. բ. նի. Մանգաղի ձեւով կորաշեղբ փոքրիկ կտրոց, որով ծառերը եւ որ-թատունկերը կը յօտեն։

Ն.

Ն. Նաե. *ո՛եւէ փոխոխութիւն չի կրնար այս բազաձայնը իր բոլոր դիրքերուն մէջ։ Իբրեւ յոգ. քիչ անգամ կը գործածուի։*

Նազ. *Նազ, քնքշանք։*

Նազ հնել. *Նազ ընել, չիացածութիւն ցոյց տալ, դժուարանաճ ըլլալ։*

Նազ կ'ըներ, հազ կ'ըներ. *Զուզեր, բայց՝ կ'ուզէ...։*

Նազուկ. *Նազկի, նազկընի կամ նազկընիկ։ Ոսկեմանկութեան վերաբերող գործիք մը, որուն վրայ կարժը կ'անցնեն, անկէ մետաքսանելու վրայ փոխանելու համար։*

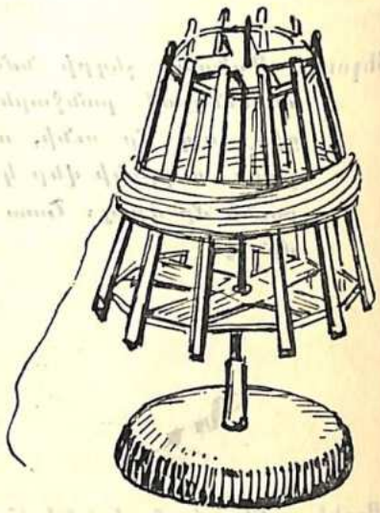

Նազուկ

Նախրդ. *Նախաբ, նախբընի, նախիր։ Գիւղին բոլոր կենդանիներու հոտամակը՝ ձի, կով, ընճուղ, մաղի, միամեայ հորթ։ Առանցմէ դուրս կը մնան ոչխարը, այծը, որոնք զոս հոտամակ կը կազմեն մրտանին։ Իսկ՝ ուլերը, գառնուկները և փոքրիկ հորթերն ալ՝ զոս հոտամակ։*

Նախրդեկ. *Ճոռ, նեղ։ Նախրդը արտադուղ վարելու ճառայ։*

Նախրդեղ. *Գիւղին առնմանեալ տեղը, ուր կը հաւաքուին նախրդի կենդանիները, նախրդաճին հակոդութեան տակ արօտավայր տարուելու համար։*

Նախրդր բեել. *1. Նախրդը արօտավայր մնկնիլը չ.բ.։ 2. ն.բ. յարձակիլ (հրոսակները)։*

Նալ. *Պայտ։*

Նալել. *Պայտել։*

Նալչայ. *չի. չանի. կիներուն կօչիկներուն կրունկին տակ դամուող կոր երկաթ, պայտանման։*

Նանա. *Նանայի. Մայրիկ։*

Նաչար. *Նաչրի. 1. Խեղճ, տգրատ. 2. անճարակ։*

Նաչարը՝ կերեր ը բանճարը. *Նեղը մնացողը կ'ամիսոսի կարեւորութիւն տալ անկարեւորին։*

Նարտիվան. *տիվնի, վոտաիք. Ամանոսի։*

Նեղ. *1. Նեղ, փոքր. 2. անձուկ (վիճակ)։*

Նեղը դնել. *Ճնշել. նեղել։*

Նեղկուճիկ. *Շատ նեղ (անցք, ծակ)։*

Նեղութիւն. *Նեղութիւն. նեխոխական անձկութիւն։*

Նեռ. *ի. եր. 1. Կարճ փայտ մը, որ խաչելութեան ատեն վրայէն տախին մէջ կը խրի. 2. ասլլին երկու անիւները իրար միացընող առանցքը։*

Նեռել. *1. Նետել. 2. իբրեւ անպէտ թափել։*

Նեռուիլ. *1. Նետուիլ. 2. թափուիլ իբրեւ անպէտ. 3. խոյանալ։*

Ներսիդի. *1. Ներսի կողմը, ներքին երես. 2. մարդու մը բուն բնաւորութիւնը, ներքինը։*

Ներսիտուն. *տան. Ձմեռնային տուն։*

Նորել. *1. Նորոգել. 2. կրկնել։*

Նորելուկ. *1. Նոր բան. 2. Նորահաս։*

Նոսրնալ) *բ. չ. ցած, ցիր, ցէք, ցած. 1. Անօսրանալ, ցանNորսրնալ) ցառնալ. 2. խելքը պակսիլ, թեթեւամտութիւն ընել. 3. լուծական, ծարական դառնալ։*

Նորս. *1. Նօսր, ցանցառ. 2. խելքը պակաս. 3. ծարական։*

Նոսրցնել) *ն. բ. 1. Ցանցառցնել. 2. ծարական դարձնել, թանձր*

Նորսրցնել) *հեղուկի մը հետ (օշարակ) ջուր խառնել։*

Նործին. *Առաջին ծննդաբերութիւն ունեցող կենդանի։*

Նորեւն. *Նոր չինուած։*

Նորբնակ. *Գիւղի մը անունն է։ Առնօք ատր բնակչութիւնը հայ էր։ Վերջին ժամանակները հայերը լքած են զայն և թուքերը մնացած են հոն։ Նորչնակայ։*

Նորտուկ. *Միամեայ անկուսած, կամ առաջին անգամ պտուղ տուող այգի։*

Նուկի. *Հեղուկներու յատուկ պարունակութեան չափ մը, չուրջ կէս օխա։ Մէկ նուկին չորս թուղթ է, և մէկ թուղթը 25 տրամ։*

Նուկեկ. *ի. 1. Քիմիականքերու մէջ մեծ երկարաքար մը, որ իրեւ լծակ կը դործէ պատառակաձեւ առանցք մը ուղղաձիգ դիրքով հատատուած։ Այս առանցքին երկու քովերը հատատուած են երկու հակայական գերաններու ծայրերը, որոնք պատատակին միջոցաւ կը բարձրանան կամ կը ցածնան։*

Այս գերաններուն միւս ծայրերը կը յանգին իրարու վրայ չարուած մազէ չինուած պարկերու վրայ, որոնց մէջ լեցուած

է աղնծուած և մանրուած չուչմայ, կաուստա եւն։ Գերմաներուս ճնշումին տակ անունդ իզդը կը մղուի փոքրիկ ուռազանի մը մէջ. 2. քար մը, զոր կը կապեն հենքին ծայրէն՝ գործելու ատեն, զայն պրկուած պահելու համար։

Նուիկ) Անիկա։
Նուիկա)

Նսխլ. 1. Նաիլ. 2. գործածելի ախոմին լոյծ վիճակ առնուլը, յարակցիլ. 3. հաստատուն վիճակ առնուլ (հիմ, պատ, չէնք)։

Նստուածք. Դիրք, նստելու ձեւ։

Նեոց. Պէտք չի կրնար ընել կատարելապէս, ալիքի հիւանդութեան պատճառաւ։

Նեսւկ. Պէտք ընելու ներողութիւն։

Շ.

Շ. Շաւ։

Շագ. Ուզիլ, ուզղաձիգ դիրք։ Այս բառը կը գործածեն մանուկները վէգի խողի մէջ։

Շագ կայնիլ. Վէգին ուզղաձիգ դիրքի մէջ կենալը։

Շաւփուր. Շամփուր։

Շաւփրիկներ) Համառատեղութիւն մը՝ Մեծ Արջ։
Շաւփրկընի)

Շաւփուր զարնել, շամփուրին վրայ զարնել. Միսը եւն շամփուրին վրայ անցնելէ ետքը կամ խորովելու համար։

Շաւ. Աչքի գունդերուն ծուռ կամ չեղ ըլլալը։

Շաւ նայիլ. Ծուռ նայիլ, ուզիղ նայիլ, բայց աչքին գունդերուն չեզոքութեամբը կարմնալ տեսնել։

Շապոք. ի. նխ. Համով ձուկ մը, որ սակայն մեծ դժուարութեամբ կ'որսացուի։

Շառ. ի. եր. Զրպարտութիւն, չարախօսութիւն։

Շառ ներել) մեկուն վրայ. Մէկը զրպարտել, մէկու մը անիրաւ
» ձգել) վերագրումներ ընել։

Շասուոր. Բազմաթիւ. Մարդոց համար միայն կը գործածուի։

Շասը գնաց, իիչը մնաց. Համբերութիւն ունեցէք։

Շարմաղ. մղի. մղնի. Շատ մանր հիւսուած մալ, որով ալիւրին ամէնէն մանր մասը կը զատեն, սակայն կը չխնուի ձիու պոչին մաղերով։

Շարմըղէ անցընել. Շարմաղով մաղել։

Շարմըղտել. ն. բ. ևց, ար, անցէք, տած, տեր. Արագ արագ մաղել։

Շարոց. ի. նխ. Թևլի վրայ չարուած բանջարեղէն, չոր մրգեղէն, ընկոյզ, նուշ եւն. օր. չարոց մը կանկառ, չարոց մը յեղուկ, թուզ եւն. Ձուկն ալ չարոցով կը վաճառուի երբեմն, չարոցին երկայնութիւնը՝ պատզներու և ձուկի համար հազիւ 70 սանթիմէթր կ'ըլլայ, իսկ բանջարեղէնինը՝ սեւլի երկայն կ'ըլլայ։

Շարոց եղել. Պատղը, բանջարը, ձուկը եւն թևլի, առատանի կամ երկայն սէզերու վրայ անցնել չարոց կազմելու համար։

Շաւիլ. Չաքլի, քիլիմ։ Տերեւ, ծառի, առնկի։

Շեխախ. *ի. հի.* Շապախ։
» հնել. Շապախել։
Շեխել. *ն. բ.* ևց, խը՛, ցէք, խած, խել. Շապախել։
Շեխուխլ. *բ. կ.* 1. Շապախուխլ. 2. *բ. չ.* աչքերուն թարթիչները՝ աչքէն վազած չարաճներուն չդնալուն հետևանքով իրարու փակչիլ։
Շեմ. *ի. եր.* Սեամ։
Շեմիք. *ի. հի.* Սեամ։
Շեո. *ի. եր.* Մէզ։
Շեր. *ի. եր.* Երգ. գեղջուկ երգ։
Շեր կաճչել)
Շեր խսել) երգ երգել։
Շեր հաւել (մեկուն վրայ). Մէկուն արարքը դրուատելու կամ պարսաւելու խնամով երգ յօրինել։
Շեն. 1. *ած.* Ուրախ, զուարթ. 2. մշակուած, խնամուած այգի, մրգաստան եւն. 3. փարը կուչ. 4. կարօտութիւն չունեցող տուն։ Ունեւոր։
Շեն մնաս) Միշտ ուրախ ըլլաս, բանի մը կարօտութիւն չքաշես
Շեն կեցիր) (բարեմաղթութիւն)։
Շենցնել. 1. երեսի վրայ ճգուած այգի, պարտէզ խնամել. 2. տուն մը բարգաւաճ ընել։
Շիլ. Աչքին գունդը ծուռ, անուղիղ, չիղ։
Շինել. 1. Գործ մը դլուխ հանել. 2. կառուցանել. 3. բան մը չհինել։
Շիպ. *ի. եր.* Պապղեղ։
Շիպ) *ի. եր.* Քամահելէ յետոյ խաղողին ճնշուած կորթը մա-
Շիւ) սերը։
Շիպիլեխ. Պապղեղի և հաւկիթի դեղնուցով պատրաստուած զանգուած, զոր խոցուած ունեցող աչքերու վրայ կը կապեն։ Սասով ցաւերը կ'ամոքուին։
Շիս. Փոքր վէրք, վէրքի հատիկ, որ կը հասունցնայ և թարախ կը կապէ։
Շիտակ. 1. Ուղիղ. 2. ճշմարիտ. 3. զգեստին արտաքին եռեւը։
Շիտկել. 1. Ուղիղ յարմար դիրքի տալ հետքի մը. 2. ուղղել՝ սխալը. 4. կարծիքները չհակիլ։
— Շրջօք շիտակ խօսիլ. Ամենայնիվ խօսիլ։
Շիտկուել. 1. Ուղիղ, յարմար դիրքով նստիլ. 2. ուղղուիլ։
Շիտ թափել. Մարմինին վրայ չհաւը գոյանալ։
Շիւայ. *յի. հի.* Խաղողէն քամուած քաղցու, հոյզ։
Շիւայ հանել. Խաղող քամել։

Շիւայ եփել. Խաղողին քաղցուն եփել, ուռով պատրաստելու համար։
Շիւիկ. Շաչմայի խէզ, զոր կիրակնօրեներու համար կը գործածենք։
Շիւիկ հագ. Շիւիկով հիւսուած խմորեղէն։
Շլլի) *ի.* վիզ, պարանոց։
Շլլիք) *ի.*
Շլլիդ փրթի. (Անէծք) մեռնիս, սատկիս։
Շնորհիկ. *չխրատկ.* Թիթեղէ չինուած բժժուռիկ խաղալիկ մը, զոր մանուկները ձեռքը կառնան, զանազան մկրտելու համար. երբ չարժեն չըխ չըխ ձայներ կը հանէ։
Շնորհցն լ. *բ. ն.* ցուց, ցուր, ցուցէք, ցած, ցկր. Շնորհիկը չարժելով ձայն հանել։
Շնորհտալ. Շըխ չըխ ձայն հանել։
Շնորհուկ. Շըխ չըխ ձայն. տերեւներու կամ գոզանի պատռտուածութիւն։
Շնորհտց. Նոյն։
Շոլմրդտալ. *ն. բ.* ատց, ատ՛, ատցէ՛ք. ցած, ցկր. 1. Ճարակիլ նուազ սխորհակով, գանչը խոտերուն մէջ պտտցնել բայց չտանել գլուխ խոտ. 2. հիւանդութենէ ապաքինման շրջանին մէջ նզոզ մը, կ'ակռի քիչ քիչ ուտել՝ կը չզմռսայ կ'ըսեն, քիչ մը կ'ուտէ։
Շոլմրդուճ. Թիթեւօրէն ուտելը, ճարակիլը։
Շնաւոր. Շնորհաւոր։
Շնաւորել. *բ. ն.* Շնորհաւորել։
Շնաւորուճ. Փեսան՝ պսակուելէ առաջ, հարազատներու տրտրտուքին, որ կը կատարուի երգելով շնորհաւորներով գայն։
Շնծեր. Վարպետարդի, չարագործ ծերուկներ։
Շնկուլ. Կազ։
Շնկուլտալ. *բ. չ.* ատց, ատ՛, ատցէք, ատցած, ցկր. Կազ քաշել։
Շոգ. 1. Շոգի. 2. շոգիի ջերմութիւն. 3. խոնաւ տաքութիւն, տաք օդ։
Շոգեթեց. Շոգիով հիւսուած միս։
Շոլըրիլ. *բ. չ.* րուս, սևր, րէք. րած, ման, րլր. Մարիլ հնալով տաքէն, հարսնալ։
Շոլըրցնել. *բ. ն.* ցուց, ցո՛ւր, ցուցէ՛ք. ցուցած, ցկր. Մարեցնել, հնալեցնել ձմեռուան։
Շող. 1. Արեւի ճառագայթ. 2. *ած.* տաք (միայն օդի համար)։
Շողոտիլ. *բ. չ.* տաս, տիր, տէ՛ք, տած, տևր. Օդին տաքութենէն ջերմանալ, տարապայման տաքութեան զգալ։
Շողիք) Ներկի ջուր, լուծանք։
Շողիկ)

Շուղոտուց. *ած.* Ջրապատքին սարին յորկը, ուր հատատաւած է անիւը, որուն վրայ կը ժայթքէ ջուրի հոսանքը։

Շուղտուց. Նայն։

Շոճխիլ. *բ. չ.* խաւ, խիր, խէք, խած, խեր. Տարածուիլ, ինքզինքը թողուլ. մանկէ յետոյ ևրբ աւաք տեղ մը գտնուի, ինքզինքը կծկելու, սեղմուելու ճիգ չըներ, և կը տարածուի. թողուլ ինքզինքը։

Շոճխած)
Շոճխուկ) *Թուլցած մարդ, ինքզինքը ձգած։ Թուլցած անգամ։*

Շոր. *ի. բեր.* 1. *ած. Ալի.* 2. *գոյ.* լաթի կտորներ, որոնք երեխային տակը՝ հողին վրայ կը փռեն, հետ մ'ալ փորուն վրայ, և յետոյ խանձարուրը կը վոխեն. 3. *յոգ.* հին լաթեր. հին լաթ։

Շորախ. *չորխի, չորխընի.* 1. Ալի կերակուր. 2. ապի ապրիւր, ուր կը լոգցնեն մորքոր, կամ մորթոյին ուրիշ հիւանդութիւն ունեցողներ։

Շորթել. *Խաբելով յափշտակել։*

Շուն. *չան, չնոյ, չընուրսաք.* 1. *գոյ.* Շուն. 2. *ած.* սոսմանոյ, վարպետորդի։ Էկորը չ'ուզեր մարդը։

Շուշմայ. *չուշմի. չուշմայի.* Կնճիթ։

Շուշմայ բօրվել. Շուշմային հատիկները գտնել, անոր չորցուած առնկը ցնցելով։

Շուխս) Գիտասիրաբ ոգի մը, որ մանաւանդ Տէտանընդառաջի
Շուտս) գիշերը առնները կ'այցելէ։ Անկարգութիւն ընող մանուկները կը վախցնեն ըսելով. Ձան մի՛ հանէք, չուտոը կուգայ։

Շուլալ. *ի. նխ.* Մոչոր կոր, որով երկու կտորներ իրարու կը միացընեն, յետոյ վերջնականապէս կարելու համար։

Շուլալ ենել. Չարեւանդի մը կարել։

Շուլալտել. *բ. ն.* ուց, ու՛, ուցէք, ուած, ուր. Մոչոր մոչոր կարել. արագ արագ կարել։

Շուլել. *բ. ն.* լաց, լացէք, լած, լիր. 1. Թևթեւ մը կարել, պատռուածք մը կարել. 2. սուր, նուրբ բան մը՝ ասեղ, փուշ եւն, մարմնոյն մէջ մխել. 3. մոչոր մոչոր կարել։ Ճվալին կամ ճվլին բերանը չուլեցէք։ Քուրձերուն բերանները կարեցէք։

Շուլուխիլ. *կ. բ.* ուաւ, ուիր, ուէք, ուած, ուեր. Կարուիլ, մոչոր մոչոր կարուիլ. 2. *չ. բ.* մխուիլ միսին մէջ՝ ասեղ, փուշ եւայլն։

Շուտիկ. 1. Ջար ոգի, կռոզ. 2. գէշ մարդ։

Շուտիկը տանը... Կռոզը տանի։

Շպել. *ն. բ.* ևց, ը, ցէք, պած, չպեր. 1. Խազպին հոյզը ծծել և կեղևը գտնել. 2. կրիայէն՝ խազպին պատեղները կրծել, կէս կէս ուտելը։

Շռաճ. Այն որ չի կրնար մէզը բռնել, վրան կը միզէ։

Շռել. Միզել (միզել բառը ծանօթ չէ)։

Շոլլտալ. *չ. բ.* Ցորդ յորդ հոսիլ, ցայտել, անձրևիլ, ջուրիլ։

Շռտուճ. *ած.* Միզասան, միզանօթ։

Շրեզ. Մաժուճիկ հիւթ ունեցող արմատի մը փոչին, որ քօղայի տեղ կը գործածուի։

Շրեզել. *ն. բ.* ևց, զը, զած, զեր. 1. Շրեզով փակցնել։ Շրեզով թրջել։

Շրջել. *բ. ն.* ևց, ջը, ցէք, ջած, ջեր. 1. Դարձնել թևերը, էջը. 2. զգեստին երեսը արտաքին ընել, և արտաքինը՝ ներքին. 3. կամնուած արմատին խոշոր չմանրուած մասերը վրան հանել, որպէսզի կոմը վրայէն անցնելով մանրէ. 4. արտը կրկին հերկել։

Շրջել երեսը. Երեսը թթռուիցնել, տհաճութիւն արտայայտել։

Շրջուածք ենել. 1. Հերկուածք ընել, կրկին վարել. 2. կալին կամնուած ձանձերը վրայ տալ, տակէն վրայ հանել. 3. զգեստին երեսը ներս դարձնել։

Շրպոր. Տես չոպոր։

Շրջօք. Շրջուած. զգեստին ներքին երեսը դուրս դարձուած։

Շրջօք ճիտակ. Երկերես մարդ, կեղծաւոր։

Ո.

Ո. *կը հնչուի վՈՁ և մերթ «Օ»։*

Ոճ. *ի. եր.* 1. *Արտերու չափ մը, տրտաւար.* 2. *ած. լայն խոշոր։*

Ոճ մը տալ. *Արտավար մը արա։*

Ոճ մը բանալ բերանը. 1. *Բերանը անասվար կերպով բանալ.* 2. *չափչփէն, տանմանէն անպէտ անցնիլ, գլխէն վեր խօսիլ։*

Ոռնալ. 1. *Ոռնալ (շանի գայլի).* 2. *անշնորհ կերպով լալ։*

Ոռ. *ի. եր. Ամանի մը յատակը։*

Ոռը առնել. *(կերակուրը) կերակուրին ամանին յատակը վակիլը, կերակուրը ոսքը առնէր ը = վակեր է։*

Ոռը բլթել. *Յատակը վրթիլ (քուլակին)։*

Ոտ. *ի. առաւ.* 1. *Ոտք.* 2. *կերան, ծառին առորտը.* 3. *անդամախի տափճան.* 4. *զառիվերներու վրայ փորուած կամ յարդարուած տեղեր որոնք տափճաններ տեղ կը ծառայեն.* 5. *չափ, ոռնուչափ։*

Ոտիերը չուխտրկել. *Մեռնիլ (հնգնական կամ նախատական)։*

Ոտ տալ մեկուն. *երբ մէկը քալելու համար ոտք կը վերցնէ, ուրիշ մը իր ոտքը անոր վեր բարձրացուցած ոտքին դէմ կ'երկնցնէ զանոն տապալելու նպատակաւ։ Ախիկա է ոտք տալը։ Ախիկա կ'ընեն կռտակի մէջտղիներ նաեւ զօանմարտաւթեան ընթացքին ալ այս խորամանկ ձեւը կ'օգտագործեն։*

Ոտ հլլալ. *Մանուկին նոր քալելու սկսիլը։*

Ոտի հլլալ. *Ոտքի ելնել, կանգնիլ։*

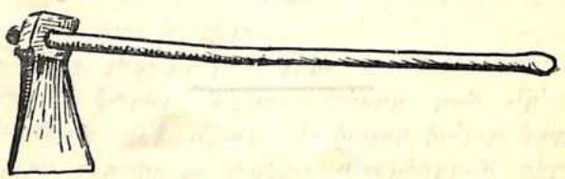

Ոտնաւրագ

Ոտքնաւրագ. *երկու ձեռքով գործածելի ուրագ՝ գերաններ տաշելու յատուկ։*

Որթոս. *ի. նխ. (կարգալ օրթոս) Որթատունկ։*

Ոռն. *Արու կենդանի (մխայն չորքոտանիներու յատուկ)։*

Ուզաճ. *Մէկը որ պնդերես է, և միշտ մէկէ մը բան մը կ'ուզէ։*

Ուզել. *Ն. բ. ևց, ուզը, ուզած, ուզեր.* 1. *Ուզել.* 2. *պահանջել.* 3. *սիրել, սիրտիլ մէկէն։*

Ուզուրթիլ. *վ. բ. Իրար ուզել։ Մարզական խաղերու մէջ երկու մրցակից խումբեր, կեռ անկազմ վիճակի մէջ իրենց խումբը կազմելու համար, իրենց ընկերները կ'ընտրեն։ Երկու ուսուցչ նորզոզ ազատ խումբին մէջ դէմ դէմի կուգան, և, մին՝ «ես այնինչը կ'ուզեմ», միւսը՝ «ես այնինչը», այս կերպով կ'որոշեն իրենց խաղի ընկերները։ Խաղի ընկերներ ընտրել։*

Ուլ. *ի. եր. Այծի ձագ։*

Ուլովճի. *ի. ներ. Ուլտած, ուլերու հովիւ։*

Ուլիկ. *Ուլ (նուազական)։*

Ուշ. 1. *Ուշ.* 2. *ձայնարկութիւն, ո՜ւշ, վա՜յ, հեգնանքի, տարակարծութեան արտայայտութիւն։*

Ուտ. 1. *Անցած ուտեցք.* 2. *կռճղերու դուրս ցցուած մաս։*

Ուռիլ. *բ. չ. ռաւ, ուիր, ռած.* 1. *Ուռիլ.* 2. *հպարտանալ.* 3. *բարկանալ։*

Ուռենալ. *բ. չ. ցաւ, ցիր, ցէք, ցած, եցման, ցեր.* 1. *Ուռենալ.* 2. *հպարտանալ.* 3. *բարկանալ։*

Ուր. *ի. եր. կենդանիներու սաթնք։*

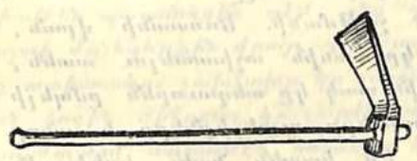

Ուրագ

Ուրագ. *ուրքի. Տաշելու գործիք։*

Ուսմուրայ. *բի. բանի. Պղնձէ ըմպանակ, կամ թանի ու կաթի յատուկ սման մը, որ միշտ գործածական է սառնոց համար։*

Զ.

Զ. *Զա, կամ Զայ, իր բուն ձայնովը կ'արտասանուի Հալուի բառերուն մէջ, որոշապէս զանազանուելով իր լծորդներէն։*

Զ՛. *Որ կը հնչուի նաեւ ԶՐ՛ կամ ԶԽ՛։ Ժխտական մասնիկ կամ բառ, «ոչ»ի իմաստով գործածուելով։—Մարդը տեսա՞ր. — Զը՛, փոխանակ ըսելու՝ «ո՛չ»։*

Զաբ. *ի. եր. 1. Ջայն. փայտի կամ տախտակի կտորուած ձայն. 2. մէկէ աւելի ճամբաներուն իրար կտրած տեղը։ Սպասող ճամբուն չափը իրարու հանդիպանք։ Սպասէ դիւղը տանող ճամբուն այն կէսը, ուրկէ կը բաժնուի ուրիշ դիւղի մ'ալ ճամբան։*

Զաբալ. *չաբլի. չաբալնի. 1. Երկուքի բաժնուած ճիւղ. 2. երկճղի փայտ մը որուն վրայ խայծան կը հիւսանին։*

Զաբալ նախշ. *Գուլպայի զարդ մը։*

Զաբալ նախշ

Զաբճամբալ. *բռ. բանի. Մէկէ աւելի ճամբաներու իրար կտրած տեղը։*

Զաբմալ. *չաբմի. չաբմանի. Եռատանի վրան, զոր գալա կը տանին աշխատելու տանն, ուսոր չուքին տակ կը տեղաւորուին ըմպելի ջուրի տափոնները, ուտելիքները և անոր սիւներուն կը կապուի նաեւ երեխայի օրօրոցը։*

Զաբմալել. *Ներգ. բ. յե՛ց, յը՛, ցէ՛ք, յա՛ծ, յեր. Փայտերուն ծայրերը իրարու կրճտցնելով կեցնել կանգուն կամ չեզ դիրքով։*

Զաբմալուկ. *1. Զաբմալուած. ծռնդները վեր ցցած և իրարու հետ սեղմելով նստած. 2. ձողերու ծայրերը իրարու միացուած։*

Զաբմալուիլ. *կ. բ. ռաւ, ուիր, ուէք, ուած, ման, ուեր. 1. վրան սիւներու պէս անկուիլ. 2. բ. չ. կռնակի վրայ պառկելով ծռնդները վեր ցցել. 3. ոտքերը լայն բանալով կենալ. 4. ծռնդները ցցած նստիլ։*

Զաբմալման. *Զաբմալուած։*

Զաբոտալ. *բ. մ. ատց. Զաբ չաբ ձայն հանել։*

Զաբոտուբ. *Զաբ չաբ ձայն։*

Զաբոցնել. *1. Ն. բ. ցուց, ցուր, ցուցէք, ցած, ցեր. Զաբ չաբ ձայներ հանել՝ երկու առարկաներ կամ ծափերը իրարու բախելով. 2. մեծ մեծ ջարդել, մեծ մեծ խօսիլ։*

Զալել. *Ն. բ. ևց, լը, լեցէք, լած, լեր. 1. Հնչեցնել. 2. նուագել. 3. թմբուկ զարնել. 4. կռիւ բռնել։ Օր. դու Մանուկը պիտի կռիւէն կը չլլնա՞ս։ Դու Մանուկ ալիւր կուտը կամէն կը չլլնա՞ս։ Դու Մանուկ ալիւր կուտը կը բերնա՞ս։ 5. բ. չ. նմանիլ։ Ան գոնը կարմիր կը չլլը = Ան գոյնը կարմիրի կը նմանի. 6. Ն. բ. կարել փայտ մը յօտացով։*

Զալիկ. *չալկի, չալկընի. 1. Խնչոկ. տունկը կարելէ յետոյ հողէն դուրս մնացած մասը 10–20 սանտիմէթր բարձրութեամբ. 2. տակուռ, չարքաշ։*

Զալկրման. *Կարուած. տես բառիդ։*

Զալկրտիլ. *Ն. բ. 1. Տունկերը կարաւել, արմատին մօտերէն յօտել. 2. աշխատանք մը արագ ու եռանդուն կերպով առաջ տանիլ։ Ա՜հ, քաղաքները ընտնկ կը չալկրտեն օր, օրը իրկուն չեղած, մանկապը կը լմնայ։*

Զալուածք. *Երգիծ. նուագելու ձեւ ևզանակ։*

Զախչախ. *ի. նե. Տախտակ մը, որուն մէկ ծայրը հատատուած է՝ հարիւրնոցիր ձողի մը հետ, իսկ միւս ծայրը ապօրիքին հոլով քարին վրայ կը յանգի։ Այդ ձողին մէկ ծայրը կը յանգի, տախտին պարանոցին դէմ, չեզ դիրքով կախուած փոքրիկ առչաի մը եզերքին վրայ։ Երբ ապօրիքին քարը կը հոլովի, այդ տախտակը, չախչախը կը չարժէ, ան ալ իր հետ հատատուած ձողին միջոցաւ կը չարժէ նաեւ փոքրիկ առչաին մէջ։ Այս չարժումով տախտին ցորենը, կամ ապացուելիքը։ Ան տարմախքը քիչ քիչ կը հոսի առչային մէջ, ու առչաէն ալ երկանքարին ծակին մէջ։ Տարմախքին հոսումը կը կանոնաւորուի, առչային չեզութիւնը աւելցնելով կամ պակասեցնելով։ Եթէ չեզութիւնը աւելցուի, տարմախքին հոսումը մեծ քանակութեամբ տեղի կ'ունենայ. իսկ քանի չեզութիւնը նուազի կամ հարիւրնոցին դիրքին մօտնայ, այնքան նուազ կ'ըլլայ։ Հետեւաբար ալիւրը աւելի մանր կ'ըլլայ։*

Առած.— *Ջուրը ջաղա՛րջն ը տարեր, չախչախը ջուր ի վեր կը փնտրը։ Գործը գործէն ածցած է։ Ընդունա՞յն հետամտութիւն։*

Զալ. *ի. Հասակ, տարիք։ Ես ձեր չալը եղած տանիս, երբ ես ձեր տարիքն ունէի։*

Զալալ. Զալալալ. *չալալի, չալալնի. Փոքր մանուկ, երեխայ։ չալալալի, չալալանի. Տակաւին խակ պտուղ, ծիրան, նուշ, տալոր։*

Զամեայ. չամճի. ճանի. Երկայն պոչով մեծ գդալ, որով կերակուրը կը խառնեն, կամ կը բաշխեն։
Զամչուկ. Բնական չամիչ. չորցած խաղող՝ ողկոյզի վրայ։
Զայ. Գետ. կը գործածուի նաեւ զեն բառը։

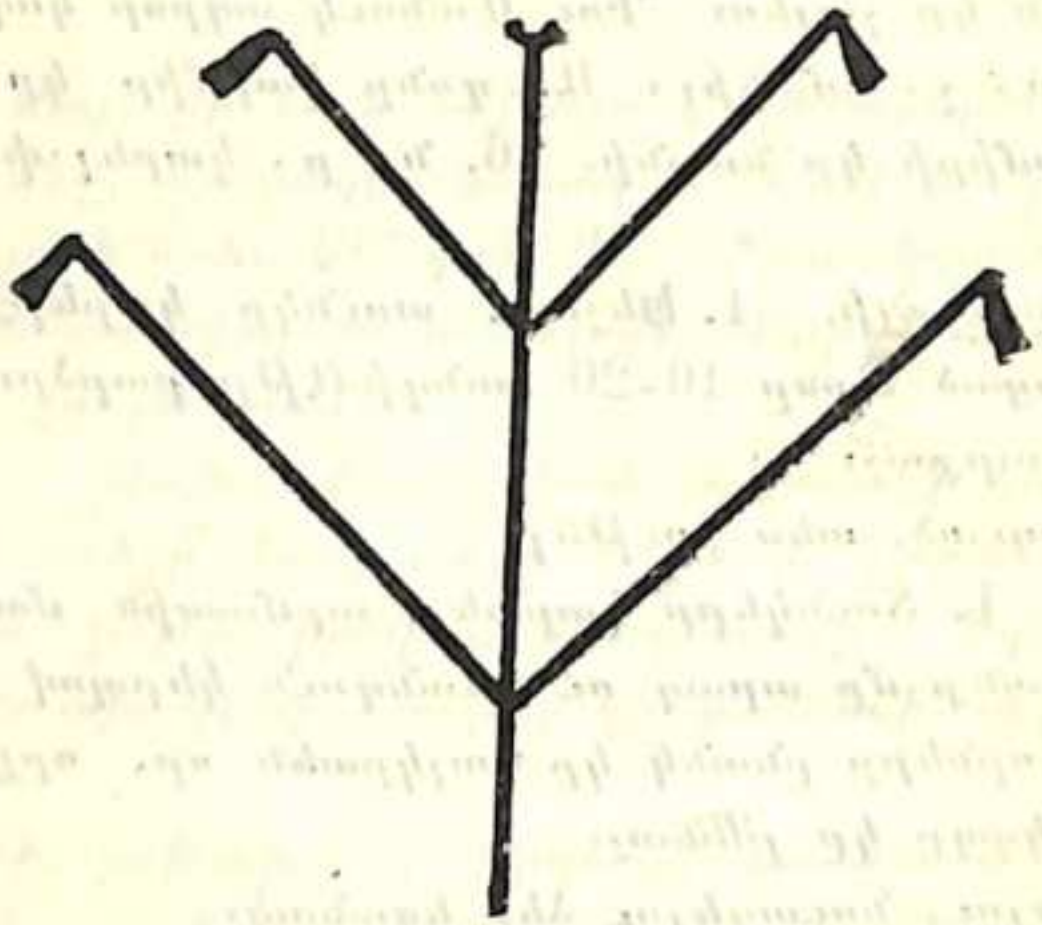

Զանկոլ

Զանկոլ. Գուլպայի զարդ մը։
Զանչ. ի. եր. 1. Գլուխ. 2. գլխու հարուած. 3. կարճ փայտ մը, որուն մէկ ծայրը, մէկ կողմի վրայ միայն տափակցուած կ'ըլլայ։ Այս փայտը գետինը կը դնեն, տաշուած կողմը ներքեւը դարձած, և գաւազանով այդ ծայրին կը զարնեն ուժգին, փայտը կը ցատկէ, դեռ օդին մէջ եղած միջոցին, արագ ու ճարտար նշանառութեամբ մը, անոր մէջտեղին հարուած մ'ալ կուտան, որով այս անգամ հորիզոնական չափամամբ հեռուները կը նետուի։
Զանչ խաղալ. Զանչով խաղալ. տես չանչ։
Զանչ զարնել. Կենդանիներուն՝ գլուխով զարնելը։
Զանչին վրայ առնել. Գլխուն վրայ առնել։
Զանչել. ն. բ. Եզան, կովուն, գոմէշին՝ գլուխը առջին անդին կատաղօրէն շարժելը։
Զանչուկ) չանչուկ, լանի. 1. Պատերէ, տաստաղներէ կախուած
Զանչուլայ) սարդի ոստայնի երկար թելերու խուրձ. 2. ընէրիկներու պատերէն կախուած ճանճախարիթ։
Զատիկ. չատկի, չատկընի. Կնոջական կօշիկ։

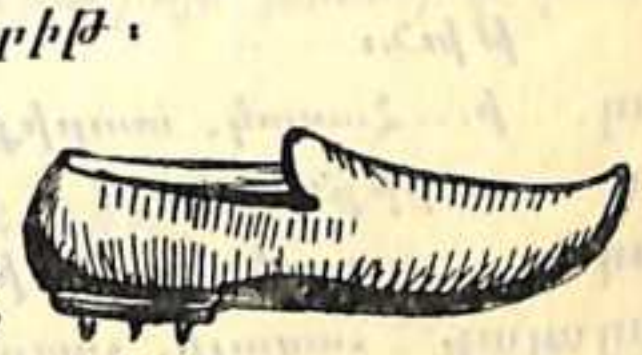

Զատիկ

Զարանալ. բ. չ. ցաւ, ցի'ր, ցէք, ցած, ցեր. Նախանձիլ մէկու մը վրայ, կամ մէկուն։ Ինծի կը չարանայ։

Զարեկ. ի. Արմտիքի կամ ընդեղէնի չափ մը. մէկ չարեկը 16 օլչակ է, մէկ օլչակը չորս չափ է. մէկ օլչակը ըլլալով չարչ 2½ օխայ, չարեկը պիտի ըլլայ 384—400 օխայ։
Զարխ. ի. եր. 1. Անիւ. 2. ճռաճռուն անիւը, որուն տանիքը կը դառնէ թոփը. 3. յեսանաքար բոլորաձեւ, որ տանիքի մը վրայ կը դառնայ. 4. Ջրաղացքին անիւը, որ կազմուած է հետեւեալ կերպով. հաստատուն գերան մը, որուն ստորին կռունկը կը յենի գետինը հաստատուած և իբրեւ խարխուխ ծառայող գերանի վրայ բացուած փոսի մը մէջ։

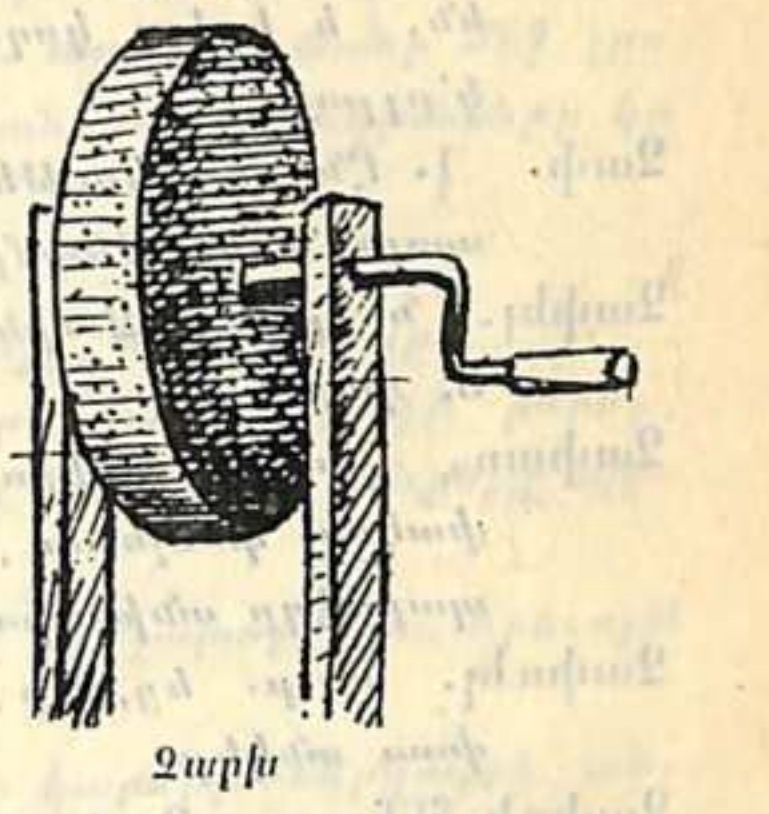

Զարխ

Վերին ծայրը շողտան ատտամղէն անցնելով կը հասնի երկրորդ յարկը և իր վրայ հաստատուած է կամուրճակը։ Մէջտեղը ագուցուած է աւելի հատ բոլորաձեւ կոճղ մը, որուն բոլորտիքը հաստատուած են ճառագայթաձեւ դիմացկուն թեւեր. ճիշդ ջրամբարին յատակի ծակին դէմ։ Ջուրը որ սիլլիկանէն կը ցայտէ ուժգնօրէն կը զարնուի թեւերուն և կը դարձնէ չարխը, ալ իր կարգին աղօրիքին քարը. 5. դուրգ, բրուտի չարխ. 6. յեսանաքար։
Զարխել. ն. բ. եց, խը, ցէ'ք, խած, խեր. Պաշարել (միշտ ամէն կողմերէ)։
Զարխըէաց. Զարխէ անցուած, յղկուած։
» ընել. Զարխէ անցունել, յղկել (ածուն եւն)։
Զարոխ. ի. նի. Տրեխ։
» բերան. 1. Լայն բերան, մեծ բերան. 2. անկիրթ խօսքեր խօսող։
Զարչ. ի. չեր. Կալին վրայ, բոլորաձեւ տարածուած կամնուելիք խուրձեր (ցորենի, գարիի, մկնիկուչի եւն)։
Զարչել. եց, չը', ցէք, ցած, ցեր. 1. Տարածել. 2. կամնուելիք խուրձերը, բոլորաձեւ մակերեսով ցրուել և հաւելով, իբրու հետ կը խառնեն հաւասար բարձրութեան տալով։ Այս կերպով պատրաստուած կ'ըլլայ կամնուելու։
Զարչ ընել. Տես, չարչել։
Զարչը վրայ տալ. Զարչին եզներքները ամփոփել։
Զարչը օրչել. Զարչը բաւական մը կամնուելէ յետոյ, ներքեւի չմանուած մասը վրան դարձնել։

Զարչի. *Գիւղերը պատող փերեզակ։*

Զարտախ. *չարաբախի, աբլահի. Երկրորդ յարկի վրայ կառուցուած ամառնային բնակարան, որուն երկու կողմերը պատուած են, և երկու կողմերէն՝ մէկը բաց, իսկ միւսը ապատուած կ'ըլլայ։*

Զափ. 1. *Ընդհանրապէս չափ մը արմաւիքի համար չուրջ 4 օխա. պարունակութեամբ.* 2. *չափ մեծութիւն։*

Զափել. *Ն. բ.* 1. *Զափել.* 2. *իբրեւ գոռարկապորա թափառիլ.* 3. *զարնել։*

Զափառ. *չափի, չափերուն կամ չափերուն. Պարէնեղերու չուրջը փակող փուչերու, մացառներու և փշաթելերու շարքը, որ պարէզը անթափանցելի կը դարձնէ։*

Զափռել. *Ն. բ. ևց, ած, ցէք, ուած, ուր. Պարէզին չուրջը չափառ անկել։*

Զափռի ճիճուղ. *Զափռաներու մէջ բոյն դնող փոքրիկ ճնճղուկ մը։*

Զափռուիլ. *բ. կ. Զափռաւ փակուիլ. չրջապատուիլ. ուաւ, ուիր, ուեցէք, ուած, ման, ուեր։*

Զափառ fաշել (*բոլորաիքը*). *Ցանկապատ քաշել։*

Զափռրմաճ. *Զափռրուած. ցանկով չրջապատուած։*

Զաf. *ի. եր.* 1. *Տես՝ ազնիfաւ.* 2. *ձիապիներու սեռային սրձ անդամը։*

Զաfչաfու. *ի. նի. Մարախ։*

Զեչ. 1. *Մեղրով լեցուն բջիջ.* 2. *ծակոտ։*

Զեչ մեղր. *Բջիջէն չզատուած մեղր։*

Զեչոտ. *Ծակծկոտ։*

Զեչոտ երես. *Երես որուն վրայ ծաղկախտի հետքերը անհետացած չեն։*

Զեչոտիլ. *Ծակծկոտ ըլլալ։*

Զեչ fար. *Ծակոտակէն քար մը, որ չուրէն թեթեւ կ'ըլլայ։*

Զէ) *Ո՛չ, չկայ։ Էկողը էկա՞ք քալքէն։— Զը՛, էկած չը.* 2. *մխուա-*

Զը) *կան ձեւ Գ. դէմք «է»ին։*

Զէ՞ճ. *Հրամայական մը. կեցի՛ր. կ'ուզղուի էշերուն միան։*

Զըղըր. *ի. նի.* 1. *Ձիւնի մէջ կոխկռտուելով բացուած անցք կամ ճամբայ.* 2. *հետք ոտքի հետք, ձիւնի կամ խոտուտ գետնի վրայ։*

Զըղըր բանալ. *Ձիւնի վրայ ճամբայ բանալ։*

Զըղըրդ բռնելով երթալ. *Մէկուն հետքին հետեւիլ, ճամբան հետեւիլ։*

Զըռ. *ի. ուեր.* 1. *Խոզ մը զոր ոչխարները ու հարսնները կը խուզան.* 2. *գետերու ծանծաղուտ, ուրկէ կարելի է ջուրը մըտնելով անցնիլ մէկ եզերքէն միւսը, հուն.* 3. *փոքր ջրվէժի մը եզերքը։*

Զըռիլ. *Անոյք (գետերու մէջ)։*

Զըռ խաղալ. 1. *Զրռի մարզախաղը խաղալ.* 2. *ազատօրէն, աներկիւղ տպին անդին վազվռտել։ Օր. մուկերը տունը մէջ չըռկը խաղան։ Մուկերը աներկիւղ տան բոլոր անկիւնները կը վազվզեն։*

Զրf. *ի. եր. Հին կօշիկ, կարսած կօշիկ։*

Զրfէ ըլնիլ. *Կօշիկին եռուի մասին ծալուիլը, տափակնալը։*

Զրել. *Ն. բ. ևց, թը, թևցէք, ած, թևր.* 1. *Ցամ քովի բերել, գուգել՝ գերձան, պարան եւն. գոյգ ընել.* 2. *յօնքերը պըռատել։*

— Ընfուին չրել. *Երեսը կախել. այցելուէ մը չխորժելու հիւսոյթ ցոյց տալ։*

Զիր. *չիր, չիրեր.* 1. *Տպածոյ կտաւ.* 3. *կարմիր ներկուած տերեւաձեւ կտաւ, որուն վրայ պատկերներ ալ կ'ըլլան։*

Զլայ. *չլի, լանի.* 1. *Հենքին ուէջներուն որոշ թիւը, որով կտաւին լայնութիւնը կը սահմանուի։ Մէկ չլան քառասուն ուէջներէ կը բազկանայ։ Կտաւը այնքան լայն կ'ըլլայ, որքան չլաներուն թիւը ուելի ըլլայ.* 2. *քառասունք տպաչխարհեան զոր կը պահէ քահանան ձեռնադրութենէն յետոյ։*

Զոկաճ. *չոկնի, չոկընի. Գեւազան։*

Զոկաճակ. *ի. նի. Գեւազան։*

Զողաճ. *չողնի. Օշնան. տրմատ մը որ տաք ջուրի մէջ, օճառի պէս կը փրփրի։*

Զոմախ) *ի. նի. Ծայրը հատ, կամ գալարուած կարճ ուռնակ*

Զոմպախ) *պիսի, պըճնի. որով թմբուկ կը զարնեն։*

Զոմպախտել) Զոմպխտել) *Զոմպախով արագ արագ զարնել (թմբուկ)։*

Զոպաճ. *նի. անի. Հովիւ՝ ոչխարներու և այծերու։*

Զոռ. *չուռ, եր. Պաճարախտ՝ համաճարակ և մահացու։*

Զոռ ըլնիլ (*մէջ*). *Համաճարակ հիւանդութիւն ուռած գալ։*

Զոռ. *ած. Խիտ, կոշտ, անկիրթ մարդ. անվերապահ ու կշտամբելու։*

Զոռթութիւն. *Կոշտութիւն։*

Զոռոս. *Հիւանդոտ մարդ։*

Զոռոտիլ. *բ. չ. տուաւ, տե՛ր, տած. Հիւանդանալ, տարաբախտիկ հիւանդութիւն ունենալ։*

Զոր. 1. *Խոնաւ չեղող.* 2. *կարծր։*

Զորակ. *չորկի, ակնի. Խմորեղէն։*

Ջորր. *Կոչտ, կոչտ մարդ։*
Ջորրութիւն. *Կոչտաբարքութիւն։*
» *Ելել. Կոչտաբարքութիւն ընել։*
Ջորրան. *Թըմբի, թմոնի. Ջորրուած թմոնս կարագէն զատուած մածնամթոնը, եւացնելով կը կարմրի, այսինքն պանրիքը եւ չիհուկը կը զատուին։ Կաւէ տապրակի մէջ կը լեցնուին։ Թանջուրը կը մզուի, կը մնայ թմոնի պանրիքը, զոր գնգակնուրս վերածելով չուքլին մէջ կը չորցնուին։*
Ջորրան ապուր. *Մնածածով ու չորթմոնի լուծույթով եփուած ապուր. անս թմոնապուր։*
Ջորրան հարել. *Ջորրմոնը թմոնի վերածել։ Հոլէ ամանի մէջ չորթմոն եւ գոպէ ջուր միասին մանուածար չհչքարով մը չորուռնակ կը խառնեն, մինչեւ որ կարծր չորթմոնին գնդակները լուծուին։*
Ջորրընկան. *Ջորրմոնէն պատրաստուած մածնախմոր։*
Ջորրընկար. *Ի. նե. Մանուածար չհչքար մը, որով չորրմոնը կը հարեն։*
Ջորանկան. *Չորանկրճի. Փչուած, անհամ ձուկ մը։*
Ջորնալ. *Բ. չ. ցուս, ցիր, ցած, ցըմոն. 1. Ցամքիլ. 2. սառկիլ մնռնիլ. ալեկոծութեանց եւ չորացուցիչներու համար կը գործածուի, ինչպես նաեւ մանուածարապէս չուներու եւ գազաններու համար. 3. չորնալ։*
Ջորսոցն. *Ի. էնի. Ջորքոտանի. իրրեւ նախատական բառ կը գործածուի մարդոց համար։*
Ջորցնել. *Ն. բ. ցուս, ցուր, ցուցէք, ցուցած, ցուցեր. 1. Ցամքեցընել խոնաւութիւնը, թացութիւնը լաթի եւ այլնի. 2. սառկեցնել, մեռցնել. 3. սառակ ձնձել մկիը։ Ծօ՛, թէ օր քուկդ գամ քեզ կը չորցնեմ հա՛։*
Ջուաճ. *Առուտուր։*
Ջուաճել. *Առուտուրով կապկպել։*
Ջուբ. *1. Ջոյգ. 2. և կուտրեակ։*
Ջուխս
Ջուխտակ *1. Ջոյգ. 2. երկուտրեակ։*
» *ծնիլ. Երկուտրեակ ծնիլ։*
Ջուխտրկել. *Բ. ն. կնց, կը՛, ցէք, կած, կեր. Ջոյգ ընել, միացընել։*
— *ոտուին չուխտրկել. Մեռնիլ (երգիծական կամ նախատական զօրութեամբ)։*
Ջուխտրկուիլ. *Փոխադրչ բայ. ուաւ, ուէք, ուեր, ուած. 1. Միանալ. 2. զուգաւորիլ (սոզոններու)։*

Ջուփ. *1. Ջուրի ճայն. 2. տես՝ ժախ. 3. ճոլփիւն։*
Ջուփչուփ ելել. *Լոգնալ, ջուրին ճայնը հանելով։*
Ջուփ լցնիլ. *Լոգանքի համար բարձրէն ջուրին մէջ նետուիլ։*
Ջուփել. *Թեթեւօրէն լոգցնել։*
Ջուփուլ. *Լոգնալ։*
Ջոճալիկ. *Ի. նե. Տիկերու մէջ պահուած սիսակ մը պանիր։*
Ջոպսթել. *Բ. ն. սից, սը՛, սիցէք, սած, սեր. Գետազատով զարնել առանց ալ ու ձախ խնայելու. ծեծել։*
Ջոպուխ. *Չոխի, չոխընի. 1. Ուղեւորի հատ գետազան. 2. որթատունկի յօտուելիք մոլորը, ճիւղեր. 3. կերպասի կամ տպատունկի յօտուելիք մոլորը, ճիւղեր. 4. կերպասի կամ տպածոյի վրայ գոյնի երիզներ։*
Ջուալ. *Ի. նե. Հին կօշիկ։*
Ջուալճել. *Բ. չ. Կօշիկը գետինը քսելով քալել։*
Ջօ՛. *Հրամայական բառ. գնա՛, (էշերու համար միայն կը գործածուի)։*

Պ.

Պ. Պէ:
Պագ. ի. եր. Համբոյր:
Պագնել. Համբուրել. համբոյր, համբուրել բառերը չեն գործածուիր
բնաւ:
Պակ. ի. եր. Պէյ, մեծաւոր:
Պաղիլ. 1. Մսիլ. 2. սառիլ. 3. մնանիլ:
Պաղըշկեցնել. Զովացնել:
Պաղըշկիլ. Զովանալ:
— Սիրտը պաղըշկիլ. Թշնամիի մը ձախորդութեան լուրը առնելով
ուրախանալ:
Պաղչայ. Ծառաստան. մրգաստան և բանջարանոց:
Պաղչապան. Պարտիզպան:
Պաղջրել. 1. Տաք ջուրով լուացուած լաթերը վերջին անգամ պաղ
ջուրով ալ լուալ. 2. խաշուած բանջարը եփով տապկելէ ա-
ռաջ պաղջուրով լուալ:
Պան. ի. եր. 1. Կանանչ պղպեղ. 2. ած. դայրացկոտ մարդ, աղայ:
— Աղի պան. Պահի թթուեւկ:
Պանի. Բոյր, քուրդ կիներու համար կը գործածուի միայն:
Պանիկ. Բուն (մանուկներու բառ):
» ընել. Բնանալ. պահիկ էրը ձագս, օր գալը չի գայ քիզ առ-
նելու:
Պանուկ. 1. Բակլայի, քուշնայի նման ընդեղէններու պատեան, ո-
րուն մէջ հատիկները կը պարունակուին մէկ շարքի վրայ.
2. խոտ մը, որ լուբիայի նման է, բայց անկէ փոքր պատե-
նաւոր հատիկներ ունի, և այս հատիկները կ'ուտուին գետ-
նաղաշ վիճակի մէջ եղած ատեններ:
Պայ. Պահ, քիչ մը ժամանակ:
Պայ մը. Պահ մը:
Պայել. ն. բ. եց, յը՛, յեցէք, յած, յեր. 1. Պահել. 2. պահպանել.
3. դանդաղկոտ ըլլալ:
— Ճամբան պէյել. Դարանակալ ըլլալ մէկուն:
Պայիկ. Պահիկ:
Պայիկ մի Պահ մը:
Պայուըտիլ. Պահուիլ, թաքնուիլ:

Պայուիլ. Պահուիլ, ինքզինքը պահել:
Պայուըտուք. Պահուըտուք. խաղ մը, աչկապուկ:
Պայնորդ. Պահապան:
Պայնորդութին. Պահնորդութիւն:
Պայրոգ. ի. նի. Պատրոյգ:
Պայրոս. 1. Պատրոյս. 2. պատուաստ (ծառի):
» ընել. 1. Պատրուսել. բամպակը մանելու առեն երբ թելը
կտրի, երկու ծայրերը իրարու վրայ դնելով կ'ոլորեն, և
կը միացնեն. 2. պատուաստել
այս կերպով երկու ծայրերը կը միացնեն
(ծառ):
Պայրուգել. բ. ն. գեց, գը, գեցէք, գած, գեր. Ագնուած բամ-
բակը պատրոյգներու վերածել: Որոշ չափով ագնուած բամ-
բակէն յղկուած սեղանի մը վրայ, պահանջուած երկայնքն ու
հաստութիւնը առլէ յետոյ, բարակ ձող մը կը դնեն անոր
երկայնութեանը վրայ, որպէս առանցք, ձեռքով բամպակը
այդ ձողին վրայ պլորելէ յետոյ, ձողը մէջէն կը հանեն:
Պայրուսել) ն. բ. եց, ըը, ցէք. 1. Պատրուսել կտրուած թելին
Պայրուսել) երկու ծայրերը ոլորելով իրարու փակցնել. 2. պատ-
ուաստ ընել (միայն ծառերու համար կը գործածուի այս երկ-
րորդ իմաստովը):
Պանս. ի. եր. 1. Տես՝ ջրպանս. 2. Թումբ, որով ջուրին հոսանքը
ուրիշ կողմ կը դարձուի: Աւելի կը գործածուի մեծ առու-
ներու կամ գետակներու համար, որուն ջուրը մաս մաս գա-
նազան ուղղութեամբ կը տարուին:
Պանս կապել. Թումբ շինել: Գիւղացիներ կ'երկարեն ջուրին հոսան-
քին դէմ, այս գիւղացիներուն անջրպետները կանանչ տերեւնե-
րով ծածկելէ յետոյ, քարերով, ցեխով կը ծածկեն: Այս կեր-
պով ջուրը բարձրանալով կը հոսի այն առուէն, որ նախապէս
բացուած է արդէն:
Պանցու. Կնոջական արծաթեայ զարդ, զոր կիները իրենց գլուխը
կը կապեն:
Պաշախ. Հասկ:
» ընել. Հունձքէն յետոյ մնացորդ հասկերը հաւաքել: Հունձ-
քէն յետոյ աղքատ կիներ, խաղողները կ'երթան, և հոս հոն,
խուրձերէ ինկած հասկերը կը ժողվեն:
Պաշախուոր. Հասկաքաղ ընողներ. ի. նի:
Պապ. ու, եր. Հայր:
Պապա. 1. Մեծ հայր. 2. ծեր մարդ հայր ալեւոր:
Պապի. Արու թռչուն, մանաւանդ արու կաքաւ, աղաւնի:
Պապու մօրուք. Բանջարեղէն մը:

Պապօ՛. *Ձայնարկութիւն. 1. վիշտ ցաւ յայտնող. 2. չափազանցութիւն յայտնող:*

— Վայ պապօ՛. *Նոյն: Վա՛յ պապօ՛..., ըս ծառը ինչքար բա՛րձ ը: Ա՛յս ծառը ո՛րքան բարձր է:*

Պառկեժամ. *ժամ. Պառկելու երեկոյեան պահը:*

Պառկուկ. *Պառկած:*

Պառկեսեղ. *Պառկելու անկողին:*

Պառռիլ. *բ. չ. 1. Պառաւիլ, շատ ուտելէն ծոթիլ. 2. ճեղքուիլ:*

Պառռօն. *1. Ճեղք. 2. ծակ:*

Պաստեղ. *խի. Խաղողի կամ թութի ռուպով պատրաստուած մաչէգով չինուած քաղցրեղէն մը: Մաչէգի նուրբ խաւ մը կը տարածեն երկայն ու մաքուր կտաւներու վրայ ծեփիչներով, և չորնալէ յետոյ կտաւէն կը զատեն և քառակուսի ծալքերու կը վերածեն: Կ'ըսեն ծալ մը պաստեղ, ասլարակին գործածութեամբ:*

Պաստեղ քաշել. *Կտաւներու վրայ եփուած քաղցրան տարածելով պաստեղ չինել:*

Պաստալիր. *ի. նի. Ալրամանէն ալիւրը հանուելէ յետոյ, անոր պատերուն վրայ, կամ երկանաքարերուն քովերը, անկիւնները մնացած ալիւր, որ ջաղացպանին կը վերաբերի և ոչ թէ յաճախորդին:*

Պատանք. *ի. նի. Պատանք:*

Պատանքել. *ն. բ. Պատանքի մէջ առնել ննջեցեալը:*

Պատել. *1. Պատ հիւսել. 2. անգք մը փակել պատ հիւսելով:*

Պատիճոն. *ի. նի. Պատին մէջ մասնաւորապէս բաց թողուած փոս, որուն չինելով երրեմն գանձ մըն ալ, երբ պահարան կը գործածեն:*

Պատնել. *ն. բ. նեց, պատնը, ցէք. Ննջեցեալը պատանքի մէջ ամփոփել:*

Պար. *1. Խաղ մը, պար: Երկսեռ խումբ մը, ձեռք ձեռքի բռնած շրջանակ մը կը կազմեն, և ոտքերու աջ ու ձախ համաչափ շարժումներով, կը դառնան պարերգի համաչափութեամբ. 2. բամպակի բերք, արդիւնք:*

Պար պարել. *Պարել:*

Պար կցել. *Պարողներու շարքը կազմել. առիկա ակզի կ'ունենայ էն չափահաս կիներուն և այրերուն կողմէն, որոնք կ'առաջնորդեն գեղջուկ հարսերը, աղջիկները և երիտասարդները:*

Պարան. *պարնի, պարաննի. 1. Այծի մազէ հիւսուած հաստ չուան, 5-6 մէթր երկայնութեամբ և շուրջ երկու սանդիմէթր տրամագծով. 2. այգիներու մէջ որթատունկերու շարքը, որով*

այգիի մը մեծութիւնը կը ցուցուի: Օր. հինգ պարան, ութը պարան, տասը պարան էգի ունի:

Պարզ. *Անպզտոր, մաքուր: Երկինքը պարզ ը:*

» ընել. *Պայծառ ըլլալ:*

Պարզել. *Երկինքի ամպերուն փարատիլը:*

Պարզենալ. *բ. չ. ցաւ, ցիր, ցէք, ցած, ցեր. Պարծենալ:*

Պարզենկոտ. *Պարծենկոտ:*

Պարզենցնել. *ն. բ. ցուց, ցուցէք, ցուցած, ցուցեր. Գովել, մեծցընել:*

Պարզունակ. *Փայտեայ անօթ, որ արօրին ձողին ծայրը բացուած ծակին մէջ կ'անցուի, և լուծին հետ միացնող փոկը անոր չուրջը կը փաթթուի:*

Պարկցում. *Պարի առաջին կազմութիւնը:*

Պարկցումի կիրակի. *Բարեկենդանի նախորդ կիրակին, ուր բարեկենդանի քառօրեայ պարերուն սկզբնաւորութիւնը կ'ըլլայ:*

Պարկցում ընել. *Պար կցել, պար կազմել:*

Պարնել. *ն. բ. եց, նը, նեցէք, նած, ներ. Պարանով կապել բեռ, հակ ևն:*

Պարնտել. *ն. բ. Պարանով կապկպել:*

Պարոշ)
Պարտոշ) *Պղնձեայ մեծ կաթսայ, պուտուրդ:*

Պարս. *Մեղուներու խումբ:*

» տալ. *Մեղուներու ձագ հանելը:*

Պարսեր. *ի. Պարսատիկ:*

» քար. *1. Պարսատիկ. 2. պարսատիկի քար:*

Պարտապանց. *Անճոռնի, մեծ, անհեթեթ:*

Պարտեզ. *Սեխի, ձմերուկի, վարունկի, կուժայի արտ:*

Պարտիզպան. *Պարտէզի պահապան:*

Պեր. *Մայիս ամսուն, շաբաթը մէկ անգամ, ոչխարներն ու այծերը, կէսօրէ 3 ժամ առաջ, գիւղ կը բերուին արօտատեղիէն, ալաքարերու վրայ աղ ցանելով կը կերցնեն, և, կթելէ յետոյ արօտատեղի կը տարուին դարձեալ: Աս է պերը: Ոչխարներու և այծերու աղ տալը:*

Պեր գալ. *Աղ ուտելու համար ոչխարներու տուն վերադարձը:*

Պերզիլ. *բ. չ. չաւ, չի՛ր, չէ՛ք, չած, չեր. 1. Ձանձրանալ, չախորժիլ. 2. յոգնիլ:*

Պզկալ. *բ. չ. կաց, ցեր. Մզուիլ. Ջուրը կաթիլ կաթիլ քամուիլ զգեստէն:*

Պեյել. *ն. բ. յեց, յը՛, յած. 1. Պահել: 2. խնամել. 3. դարմանակալ ըլլալ. 4. հսկել:*

Պեյնորդ· *Պահնորդ։*
Պեյնորդութիւն· *Պահնորդութիւն։*
Պեյուածք· *Պահուածք· խնամք։*
Պեյուբտիլ· *բ· չ· Պահուքաթիլ։*
Պեյուբտուք· *Պահուքատուք։*
» խադալ· *Պահուքատուքի խաղը խաղալ։*
Պժիկ· *Մխա (եփուած) մանկական բառ։*
Պժպժալ· *Մխային խորովուելու ատեն պիժ պիժ ձայն հանելը։ բ·*
Պիժ· *Մխա (մանկական բառ)։*
Պիլայ· *Նոյնիսկ· մինչեւ իսկ։*
Պինց· *Պինդ։*
Պինտերես· *Պնդերես· չքաշուող, աներես։*
— Երեսր պինտել· *Չքաշուիլ, չամչնալ։*
Պիչ· *Մխա· եփուած մխա (մանկական բառ)։*
Պիպիկ· 1· *Աչքին բիբը։* 2· *ապակիի կտոր։*
— Դալու պիպիկ· *Փայտոյները ցանուած գանուածոյ չհներու կտոր։*
Պիտակ· *Ապխտակ։*
» փուշ· *Տեսակ մը փշուտ խոտ։*
Պիտկրհող· *Ապխտակ հող մը, որով սուեներու պատերը կը ճերմկցնեն։*
Պիտկիլ· *բ· չ· կաւ, կիր, կած, կեր· Ապխտակիլ։*
Պիտկրցնել· *ն· բ· յուշ, յուշած· Ճերմկցնել (կաւ եւն)։*
Պիտկուշ· *Ապխտակուշ (հաւկիթի)։*
Պիտու· *Պիտանի։*
Պլալ· *Լոմի մը երկու եզերքներէն մէկը միւսին վրայ դնելով փոխանակել, անոր վրայէն կոր անցնելու համար։ Կատարները իրարու միացնող կոր։*
Պալ եղել) *Երկու կատրնակէն մէկուն եւ·*
Պլալտել) *զերքը միւսին վրայ դարձնելով կոխել։*
Պլեղ· *բ· ն· 1· Փոխանակել, թեւ եւն· 2· խոնձարբերը փոխանակել։*
Պլըզել· *Պէտք ընել (մանուկներու պէտքին համար կը գործածուի)։*
Պլոր· 1· *Մանր գնդիկ (քուքիայ)· 2· վատոցի գլուխ, ծեփուկ· 3· հաւկիթի գնդուց։*

Պիտակ փուշ

Պլոռել· *ն· բ· բնց, լայ· Ջանգուածը երկու ափերուն մէջ թաւալեցնելով գնդիկ չինել· կլորել։*
Պլոռուածք· *Կլորցուածք։*
Պլոռուիլ· 1· *կ· բ· Դառնդիլու վերածուիլ·* 2· *չ· բ· ինքիր վրայ կծկուիլ։*
Պլուածք· *Փախուածք։*
Պլուբտաճ· 1· *Կպչուն·* 2· *ինքզինքը սիրցնող։*
Պլուբտիլ· 1· *Իրարու փախուիլ·* 2· *մածուցիկ նիւթի մը ամանի մը կողերուն վրկչալը·* 3· *ինքզինքը սիրցնելու նպատակուքնքուտուիլ։*
Պլուիլ· 1· *չ· բ· կ· բ· Փախուիլ·* 2· *փ· բ· գերկընդհատաբար կուգալ, մինամոյտիլ·* 3· *ապատուիլ, քաշուիլ· խոխուիլ։*
Պլոց· *Փախուած իր, ծրար։*
Պլոցել· *ն· բ· Փախցնել, ծրարել։*
Պլոցուիլ· *ն· բ· Գալտրուիլ (օձի)·* 2· *փախուիլ, կծկուիլ։*
Պլոռուկ· *Միջատ մը, որուն կռնակը կարծր եւ յօդուածաւոր կեղեւ մը կը պատէ, իսկ փորուն վրայ ունի բազմաթիւ ատքեր· ասիկա հրուռնի պէս կը գալարուի։*
Պլուզ· *ի· նի· Մանուկի սրածայր քակոր։*
Պլպլալ· 1· *Փայլիլ· ճրագի լոյսին երերալը, ատղերու լոյսին բացուելի գացուիլը·* 2· *չոլալ թեւերուքին։*
Պլտոյ· *Անպտղ հաւ։*
Պուկ· 1· *Վիզ, պարանոց·* 2· *բերնին բռնանդակութիւնը, պարունակութիւնը·* 3· *ուռմպ մը։*
Պուկ մը· *Ուռմպ մը։*
Պկել· *ն· բ· Բերան մը ջուր կուլ տալ*
Պլինճ· 1· *Պլինձ·* 2· *կոխոտ, խոշոր կոխոտ։*
Պճեղ· *պճեղի, պճեղնի·* 1· *Կճղակ·* 2· *սխտորի չերտ, սխտորի գըլուխը կազմող չերտերը·* 3· *մաս մը, կտոր մը, չերտ մը։*
Պճղրտել) *ն· բ· Սխտորին չերտերը իրարմէ պոկել։*
Պճեղտել)
Պճրլտալ· *բ· չ· ատց, ատցած· Շարժակիլ, չարժիլ չտեսնուած։*
Պճրլտուք· *Շարունակական չարժուք։*
Պճկել· *Ուտել (նախատական)։*
Պճպճալ· *բ· չ·* 1· *Շարչիլ (մանուկի)·* 2· *ջուրի մէջ չարժում առած գալ՝ նաւելու սկսելու մօտ·* 3· *վէրքի մէջ եռք։*
Պճլիկ· *Փոքրիկ։*
Պճպճուք· 1· *Եռք·* 2· *չարժուք։*
Պճակ) *ի· նի· Պնակիտ· ատխատակ՝ վրան Ա· ու Բ գրուած, որ*
Պճակիս) *մանուկներու ձեռք կը տրուէր երբ ին տասերը*

ճանչցնելու համար, փոխանակ Բերականի:

Պոզ. 1. Մոխրագոյն, մրճղ. 2. խարտեաշ:

Պոզիկ. Խարտեաշ (փաղաքշական):

Պոզոյ. յի. Մարդ որուն պեխերը, յօնքերը և գլխուն մազերը ամբողջովին սպիտակի մօտ խարտեաշ են:

Պոզնալ. բ. չ. ցաւ, ցած, ցեր. Գունատիլ, սպիտակնալ:

Պոլոնիկ. ճկըն՛ի. Հաւերը՝ սիրտը, ստամոքը, երիկամունքը և լեարդը:

Պող. Հարսին ու փեսին հարսանեկան զգեստներուն ծրարը, զոր հագուեցնելէ առաջ մէջտեղ կը դնեն օրհնուելու և ապա շնորհաւորուելու համար:

Պողել. ն. բ. եց, ած, եր. 1. Տանիքներու վրայ կուտակուած ձիւնը վար, փողոց թափել. 2. ձիւնին մէջէն քալել թաղուելով:

— Ձին պողել. Տանիքներու ձիւնը թափել:

Պողմաննայ. ի. յոնի. Արծաթէ շինուած զարդեղէն մը, զոր կիները, հարսները իրրեւ մենեանդ իրենց պարանոցէն կը կախեն:

Պոչ. 1. Կոթ. 2. պոչ տառը. 3. աւելորդ ինքնակոչ ընկեր, հետեւորդ. 4. աչքին արտաքին ծայրը, որուն քունքը կը յաջորդէ:

Պոչով աղ. Գիտուոր:

— Աչքին պոչովը նայիլ. Կողմնակի նայիլ, նայիլ առանց գիտցնելու:

Պոչիկ

Պոչիկ. 1. Ողնայարին ստորին ծայրը. 2. աւելորդ բոյս մը որ ցորենին հետ միասին կ՚աճի:

Պոչիկը ըլնիլ. Պոչիկի ցաւ ունենալ:

Պոչիկը վերցնել. Պիչիկին ցաւը դարմանել մարձումով:

Պոչով թաս. Ջուրի մեծ թաս որ երկայն կոթ մը կ՚ունենայ. կը գործածուի կաթսայէն եռացած ջուր առնելու՝ լուացքի ատեն:

Պոչուտ թութ. Սատտ քաղցր պարունակող թութ մը:

Պոպոզ. Նստուածք:

Պոպոզ ենել) Նստիլ առանց գաւակները յենարանի մը վրայ դնելու:
Պոպոզիլ)

Պոպոզուկ. Նստած:

Պոպոք. 1. Ուռեցք. 2. աչքին գունդը:

Պոպոքիլ. բ. չ. քաւ, քած, քեր. Ուռիլ (դապարմիչ ըլլալ):

Պոռ. Լքուած անմշակ գետին:

Պոռալ. բ. չ. աց, ա՛, ցէ՛ք, ցած, ցեր. Աղաղակել, բարձր ձայնով կանչել:

Պոռպըռալ) Աղաղակել, խանխճողանճ կերպով աղաղակել:
Պոռպըռտալ)

Պոռուք) Պոռչտուք:
Պոռպըռտուք)

Պոռանի. Մածունով, սխտորով և խաշուած փրփրեմով կերակուր մը:

Պորտ. ի. եր. 1. Պորտ. 2. վերմակի արտաքին երես, որ ընդհանրապէս ապաթէ կտաւէ կը կարեն:

Պորտ ենել. Պարելու ատեն պորտը դուրս ցցելով շարժումներ ընել:

Պորտը կըյրել. Նորածին մանկան պորտը ներքին մայրական գործարաններուն միացնող լարը կտրել:

Պորտը ըլնիլ. Պորտի ցաւ ունենալ:

Պորտը վերցնել. Պորտի ցաւը ամոքել մարձելով:

Պուզմայուածք. 1. Ամփոփուածք. 2. փոթ:

Պուզմայել. ն. բ. յեց, յէ՛, ցէ՛ք, յած, յեր. 1. Ամփոփել՝ շրթունք. 2. ինքզինքը կծկել. 3. կտաւը փոթ ընել կարելու համար:

Պուզմայուիլ. բ. չ. 1. Ամփոփուիլ, քղանցքները ժողվել. բ. կ. 2. փոթուիլ:

Պուլուզ. 1. Գլխանոց, արծաթյա դագաթով. 2. քարերով շինուած փոքրիկ աշտարակ:

Պուղայ. պուղի, պուղանի. 1. Արու եզ. ընձուղ, որ սերնդագործութեան համար կը սնուցուի. 2. զօրաւոր եզ, գոմէշ, ընձուղ:

Պուղի գալ. Կովերու, երինջներու, մատակներու, այծերու, ոչխարներու զուգաւորութեան շրջանին մէջ գտնուիլը:

Պուտ. 1 Կաթիլ. 2. բիծ:

Պուտուկ. Պտուկ. հողէ աման մը, որ ընտիր հողէ շինուած և լաւ թրծուած կ՚ըլլայ:

—Պզտիկ պուտկիկ, մէջն անուշիկ. Փոքրիկ՝ բայց գեղեցիկ պտուկ:

Պուտուկ

Պուֆրայ

Պուֆրայ. րի. րանի. Եղջիւրէ շինուած, չուրջ տասը սանտիմէթր երկայնութեամբ, պտուտակ մը որ ջուհրին ձողին վրայ կը հաստատուի և իր վրայ կը կրէ լարերը, որոնք թաւալման շարժումը թօփէն ընդունելով, ձողին կը հաղորդեն։
Պոֆ. ի. եր. Սոխին տերեւներուն միջեւ բարձրացող այն ցօղունը, որուն գլուխը՝ մաշկի մը մէջ ամփոփուած հունտերը կը բովանդակէ։
Պըրզիլ. չ. բ. Նստիլ՝ ծունկերուն վրայ միայն յենլով։
Պըրզուկ. Նստած։
Պըրզցնել. ն. բ. Մանուկը նստեցնել, որպէսզի պէտք ընէ։
Պըուն. Փայլուն սարկայ, խաղալիկ։
Պռթունք. ի, նի, կամ պութըներ. 1. Շրթունք. 2. ամանի մը բերանին եզերքները։
Պռթունք ընել. Մէկէ մը երես դարձնել։
Պռթունքը խածնել. Զարմանալ, ապշիլ։
Պսալ. բ. չ. աց, ա՛, ցած, ցեր. Փայլիլ, շողալ։ Աչքերը կը պսան ուրախութենէն։
Պսպըսալ. բ. չ. Փայլիլ։
Պսպրսիկ. Փայլուն մետաղեայ զարդերիկ։
Պսուն. 1. Մաքուր. 2. փայլուն։
Պսպըսուն. Փայլուն, շողշողուն։
Պտըլիկ. Փոքրիկ։
Պտիկ. 1. Փոքրիկ կաթիլ, պտիկ մը ջուր. 2. գտակի տեսակ մը հախչ. 3. խաղ մը, մարդախաղ։
Պտիկ խաղալ. Պտիկ խաղը խաղալ։
Պտղի. Վանական կամաւոր տուրք, զոր տարուէ տարի վանահայրերը կամ իրենց կողմէն ղրկուած կրօնաւորներ գիւղէ գիւղ պտտելով կը հաւաքէին։ Այս տուրքը կը բաղկանար բերքերէ, կթան կենդանիներէ և դրամական նուէրներէ։
Պտղիլ. բ. չ. 1. Մեռնիլ, ձէթի եւն թուղթի վրայ տարածուիլը։ 2. բ. ն. զաւակ ծնիլ։
Պտղըտել. 1. Ողկոյզին վրայէն խաղողի հատիկները փրցնել. 2. կրիայի, թռչուններու՝ ողկոյզները պտղատելը։
Պտղըտիք. Խաղողին հատիկներուն թափիլը։
Պտղըտման. 1. Ողկոյզ, որուն պտուղները մասամբ թափած են. 2. ցրուած բեղ, մեղան։

Պտոտ. ի. 1. Հոլովում, բանի մը իր առանցքին վրայ դառնալը. 2. ջուրի յորձանք. 3. ձիւնին պտուտակի պէս դառնալով տեղալը։
Պտոտ ընել) Ցորենը կամ ուրիշ արմտիքներ, մաղելու ատեն, մա-
Պտոտել ն. բ.) ղը բոլորաձեւ շարժել, այս շարժումով օտար նիւթերը կամ կոթնիկը կեդրոնը կը հաւաքուին, որով դիւրին կ՚ըլլայ զանոնք ձեռքով (ափով) վերցնել։
Պտոտուածք. Պտոտ ընելու գործողութիւն։
Պտոտուիլ. բ. չ. 1. Դառնալ իր առանցքին վրայ. 2. մաղուիլ բոլորաձեւ. 3. քալել ոլոլալով։
Պտուկ. պտկի, պտկընի. 1. Ստինքի ծայր. 2. կոկոն. 3. մարմնոյն վրայ գոյացած (մանաւանդ երեսին վրայ) պտկաձեւ ելունդներ, որոնք ցաւ կը պատճառեն։
Պտուղ. պտղի, պտղընի. 1. Պտուղ, միրգ. 2. խաղողի հատիկ։
Պտուղ պտուղ ըլլիլ. Կաթիլ կաթիլ ըլլալ։
Պրնել. ն. բ. եց, ած, ծեր. 1. Թողել. 2. մանուկը քնացնել, պառկեցնել։
Պրնըման. Անկողին մտած, օրօրոցի մէջ դրուած։
Պրնուիլ. բ. չ. 3. Պառկիլ. կ. բ. 2. Թողուիլ։
Պրուն. պրճի, պրճնի. 1. Փոս որ ձմեռնային տան երդիքին դէմ կը գտնուի, ուր կը հաւաքուի, երդիքէն վար իջնող անձրեւը կամ ձիւնը. 2. ախոռներու մէջ գտնուող մեծ փոս, ուր աւլուած թրիքները կը լեցուին, անկէ ալ դուրս, թրքախորոց փոխադրուելու համար։
Պքիր. պքրի, պըքրընի. Գոմէշի ձագ։

Զ.

Զ. Ջէ. *աբեղի Դաւթի կը հնչուի քան «Ջ» տառը։*

Զաղարջ. *Ջաղջի, Ջաղջնի. Զրաղայք։*

Զաղջիպաճ. *Ջաղջիպանի, պանդխ. Ջաղացպան։*

Զաղջիպանութիւն. *Ջաղացպանութիւն։*

Զաղջի մուկ. 1. *Ալիւրի մէջ թաթխուած մարդ. 2. մէկը որ իր կեանքին մեծագոյն մասը ջրաղացներու մէջ կ'անցընէ։*

Զաղջի fար. *Աղօրիքի երկանաքար, որ զոյգ կ'ըլլայ. մէկը վրայի քար, միւսը տակի քար կը կոչուի։*

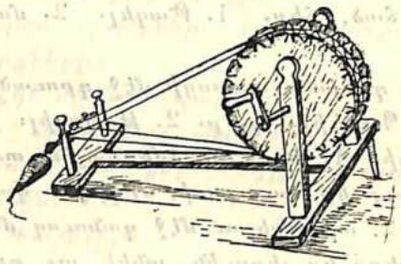

Ջայր

Զայր. *Մանելու կազմածք, ճախարակ, Ջանրակ.*

Զդալ. *բ. չ. Ճաթելու աստիճան պռաւալ. կը պռաւամ, կը Ջդամ, լաւ Ջըլլիր։*

— Մասը Ջդալ. *Խոհոյն տեղեկութիւն առնել, յանկարծ վրայ հասնիլ։*

Զդրուիկ. *Փոքրիկ կայծ, զոր կարգ մը փայտեր վառելուատեն կ'արձակեն, ինչպէս՝ թթենին, ուռենին։*

Զդրտալ. *բ. չ. 1. Փայտին վառելու ատեն չոթ չոթ ձայն հանել. 2. պռաւալ։*

Զդրտուկ. *Զդրտալու ձայն, ճարճատիւն, աստիկ որատում։*

Զդրտցնել. *բ. ն. 1. Պարելու ատեն բթամատին և ցուցամատին չիռւոմով չոթ չոթ ձայն հանել. 2. մնապարծութիւն ընել, մեծ ծեծ Ջարդել։*

Զեղ. *Չիզ. Ջղի, Ջղեր։*

Զեղ ջեղի վրայ ելնալ. *Գայթուոմով Չիզերու ցնցում առաջ գալ։*

Զղախտոս. *Բոյս մը որ սագի ոտքին թաթին նմանութիւնն ունի և տակուն Ջիլեր ունի։ Անիկա պատրաստելու վրայ կը դրուի, վէրքը բանալու համար։ Տես՝ դիմուկ։*

Զըճըխել. *1. ն. բ. խեց, խած, խեր. Ջախջախել՝ գլուխ։ Օձուն գլուխը Ջնջխեցին. 2. ճզմել, տրորել՝ սոխի գլուխ, ուտելէ առաջ. ճմելիով կտրելէն կը նախնտրուի սոխը կոտրիլով ճըզմելը։*

Զըճըխուիլ. *կ. բ. ուաւ, ուիր. 1. Ջախջախուիլ. 2. ճզմուիլ։*

Զլբալ. *բ. չ. Ճոպիրիլ. Ջուրի կաթիլին բարձրէն գետին իյնալած ատեն Ջըլբ՝ Ջըլբ ձայն հանելը։*

Զլվլայ. *Ջրախառն խորկուած միասի և հաւկիթով եփուած կերակուր։*

Ջղախտոս կամ կաքաւու խոտ

Զլջլալ. *Չիլ Չիլ ձայն հանել. բ. չ. Ջուրի ձայն հանելը։*

Չիլ չիլ ելնել. *Մրիլ (մանկական բառ)։*

Չի՛լ չի՛լ. *Մէզ (մանկական բառ) կը գործածուի հրամայականի իմաստով։*

Զլատել. *ն. բ. Ծառերուն ճիւղերը կոտրտել. եց, ած, տեյէք. ատ, տեր։*

Զոր. *և. ներ. Հին զգեստ, պատառոտած զգեստ։*

— Հացի Ջոր. *Մանաւանդ զգեստ, զոր հաց եփող տիկիններ կը հագնին հաց եփելու ատեն։*

Զոթուռիլ. *ն. բ. լաւ, լրիր, լուծ, մանր, լուեր. Հին լաթեր հագնիլ։*

Զոթռռայ. *ռի, ռանի. Հագուստակ. կաշիէ Ջուրի ամանի, զոր ճամբորդութեանց ատեն կը գործածեն։*

Զոջ. *Մեծ։*

Զուխս) Տես՝ Ջուխսակ եւն։
Զուխսակ)

Զուր. *Ջրի, Ջրեր. 1. Ջուր. 2. գետ, գետակ. 3. ած. թաց, խոնաւ. 4. գ. բնաւորութիւն, նկարագիր. 5. մէզ. 6. չորաւ. 7. քրտինք։*

Զուր տալ. *1. Շոյել, փաղաքշել, կեղծաւորել. 2. (եկամիին) մխել*

երկաթը. 3. ոռոգել. 4. արբուցանել, ջուր խմցնել կենդանիներու. 5. ջուր տալ։

Ջուրթափ. Մէզ։

» ընել. Միզել։

Ջուրթափը բռնել. Միզարգելութիւն ունենալ։

Ջուր նետել (մեկուն վրայ). Ջուր սրսկել մէկուն վրայ՝ Վարդավառի առիթով։

Ջուրը կտրել (վրայէն). Ջուրին հոսանքը ուրիշ կողմ դարձնել։

Ջուրը կապել (վրան). Ջուրին հոսանքը (արտին վրայ) դարձնել։

Ջուրը նետել (մեկը). Ջուրին մէջ նետել, ձգել մէկը, բան մը։

Ջրբադիկ. Միշտ ջուրերուն մէջ խաղալ սիրող մանուկ։

Ջրծուն. 1. Կուլբ. 2. ոձ. սաստիկ թրջած, զգեստով միասին ջուրով ողողուած։

Ջրովը երթալ. Յարմարիլ, չհակառակիլ, համաձայն երթալ՝ չզայրացնելու համար։

Ջուր ի վեր. Հոսանքէն դէպի վեր։

Ջուր ի վար. Հոսանքէն վար, հոսանքին ուղղութիւնը։

Ջուրին տալ (մեկը, բան մը). 1. Ջուրին հոսանքին տալ. 2. անկարեւոր համարել գործ մը, բան մը, մէկը։

Ջուրն ի վար տալ. Անկարեւոր համարել բան մը, մէկը։

Ջուրին պղտոր նետել. 1. Տանկլի բնաւորութիւն ունենալ. անոր ջուրին շատ պղտոր չի նետուիր. անոր բնաւորութեան կարելի չէ շատ վստահիլ. փափախամիտ. 2. գիւրոսր, ոլք ըլլալ. 3. յարափոփոխ բնաւորութիւն ունենալ։

Ջուր վերցնել. Դիւ. վիճելի ըլլալ։ Օր. գործը տանա շատ ջուր կը վերցնէ։ Այդ գործը դեռ ուշ կը կարգադրուի։

Ջրբերան. բերնի. Ջուրի հոսանքին դէմ գանուող (վայ)

Ջրբոս. ի. նի. Դեռ նոր կանանչցած ցանք։

Ջրդում. գգմի, գգմընի. Դգում, որուն մէջը դատարկ և կեղեւը կարծր կ՚ըլլայ։ Կը գործածեն լուղորդներ ընկղմելու վտանգէն ազատելու համար։ Նաեւ մէկ կողմին վրայ բերան մը բանալով իբրեւ պաշարեթաս կը գործածեն մեծ կաթսաներէն գինի առնելու համար։

Ջրդում

Ջրել. ն. բ. եց, ոձ. 1. Ջուր խմցնել կենդանիներու (մարդոց համար եթէ գործածուի նախատինք կը համարուի). 2. երկաթին ջուր տալ, մխել. 3. ոռոգել. 4. թրջել. 5. շնորհաւորել նոր զգեստ մը։

Ջրկոտեմ. Առուներու եզերքը աճող կոտեմ։

Ջրոտ. Ջուրը շատ, ջրառատ տեղ, կերակուր։

Ջրոտել. ն. բ. Թրջել։

Ջրոտիլ. բ. չ. 1. Ջուր կարիլ, ջուր դառնալ. 2. շարաւոտիլ. 3. քրտնիլ. 4. թրջիլ։

Ջրչրանք. Շարաւոտութիւն։

Ջրչրանք ըլլալ. Շարաւոտիլ (վէրք)։

Ջրչըրնել. ն. բ. 1. Կենդանիներուն վրայ ջուր նետել լուացնելու համար, լուացնել. 2. Վարդավառին մէկու մը վրայ ջուր սրսկել։

Ջրտուածք. Ոռոգում։

» ընել. Ոռոգումով զբաղիլ։

Ջրտունք. Ոռոգում։

» ընել. Ոռոգել։

Ջրտուոր. ի. նի. Ոռոգումի գործով զբաղող մշակներ։

Ջլջըլիկ. Կնոջական սեռային գործարանին մէկ մասը։

Ջրպանտ. ի. նի. Ջրաղացքին ջրամբարին բերանէն քիչ մը անդին առուին մէկ կողմին վրայ թողուած անցքը փակող տախտակ, փակող որով ջուրին անցքը կը փակեն, և ջուրը ջրամբարին մէջ կը թափի. եթէ աղօրիքը կեցնել ուզեն, կը բանան, և ջուրը իր ուղղութիւնը կը փոխէ, փոխանակ ջրամբարին մէջ երթալու։

Ջրջրոտիլ. բ. չ. Ջրջրանք իյնալ. վէրքը շարաւոտիլ։

Ջըքնիկ)
Ջըքնիկ մաս) Ճկոյթ։

Ռ.

Ռ. *Ռա։ Այս տառով սկսող բոլոր բառերը գրեթէ Պոլսի բարբառին մէջ, իրենց սկիզբը յաւելուածական «Ը» ձայնաւորով մը կը հնչուին։*

Ռասամ. *ի. նի. Արօրին այն մասը, որ հողը կը փորէ։ Անոր վրայ հաստատուած են ձողը, մաճը և խոփը։ Կարդալ* րասամ։

Ռպընի. *յոգնակի, անեզական. Կնոջական զարդ մը՝ արծաթէ շինուած, զոր մանկակի տեղ կը գործածեն։ Կարդալ* րպընի։

Ռուպ. *(րուպ) պի. նի. Խաղողի կամ թութի հիւթէն պատրաստուած քաղցու։*

Ռօկուիլ. *բ. չ. (րօկուիլ) Սեղմուիլ տեղի մէջ, ամանի մը, բանի մը մէջ եւն։*

Ռաս) *Գիւղական, ըստ հարուստնոց։ Հիւսիսայինները այս բառը*
Ռես) *չեն գործածեր, անոր տեղ* մելիք *բառը կը գործածեն։*

Ս.

Ս. *Սէ։*

Սազ. *ի. Սէզ։*

Սազել. *ն. բ.* 1. *Պատրաստել.* 2. *զարդարել.* 3. *լարել։*

Սազընդ. Տես՝ սիզուտ։

Սազուածք. 1. *Պատրաստութիւն.* 2. *զարդարանք.* 3. *կարգ ու սարք։*

Սազուիլ. 1. *Զարդարուիլ.* 2. *պատրաստուիլ։*

Սաքալ. *յի. նի. Որթատունկին բունին վրայի նախորդ տարուան ճիւղ։*

Սալ. *ի. եր.* 1. *Սայլ.* 2. *սալաքար, տափարակ քար։*

Սալ կրել. *Սայլով բեռ կրել։*

Սալել. *Բարայատակ ընել։*

Սալ բառնալ. *Սայլը բեռցնել։*

Սալման. *Բարդայատակուած։*

Սալուոր. *ի. նեե. Սայլով բեռ կրողներ։*

Սալք. *ի. եր. Մեծ տաշտ, ուր խաղողը կը ճմլեն անոր քաղցուն առնելու համար։*

Սալանախ. *Տես՝* ջրալանս։

Սալմին. *ի. Բատակուսի սանդղք մը, երկու ցիցերու վրայ հորիզոնաձև հաստատուած, որուն վրայ հեռզհեռէ գործուած կերտուը կը փոթթուի։*

Սան. *Բարակ զինկէ բոլորաձև թիթեղ, որուն վրայ բարակ հաց, ինչպէս նաև մառ կ'եփեն։*

Սանիճաց. *Շատ բարակ հաց, զոր խմորեղէններու համար կը գործածեն։*

Սամի. *ի. սամիտառն, կամ ներ. Կոր, տակուն մալեր, որոնք. երկուական, լուծին երկու ծայրերը կ'անցուին։ Ասոնց միջև կ'առնուի լծուելիք եզին կամ գոմէշին պարանոցը, և, երկու ծայրերը իրարու վրայ դրուելով կը կապուին. սամ կենդանին լծուած կ'ըլլայ։*

Սամեչուան. *սամեչըսնի, անի. Մազէ հիւսուած առասան, որ կապուած է սամիներուն ծայրը։ Ասով է որ սամիներուն երկու ծայրերը իրարու կը կապուին։*

Սայլուկ. *Թեթևամիտ, թեթևութիւններ ընող։*

Սայր. *ի. եր.* 1. *Սանտր գլուխ սանտրելու.* 2. *կաուագործութեան վերաբերեալ գործիք մը։ Երկու զուգահեռական մալերու մի-*

ջեւ քով քովի անցուած եղէգներ առնար մը կը ձեւացնեն, ապա ծղօտներն ալ մանրելէն ետքը առէջները. առար պաչօնն է մաքրելու չարած հիւսքի թեւերը խառնելու:

Սայել. ն. բ. ին, իր՛, րած, րեր. 1. Առնարել՝ գլուխ. 2. գդել՝ բաւիղ, մազ:

Սայրմաճ. Առնարուած:

Սայրուածք. Առնարելու գործողութիւն, եղանակ, առնարուածք:

Սայրիկ. ի. նխ. 1. Տախակ, լայն և գլուխը ճուակ մը, որ առնարի նման թեւեր ունի. 2. գետպոյի գործիք մը:

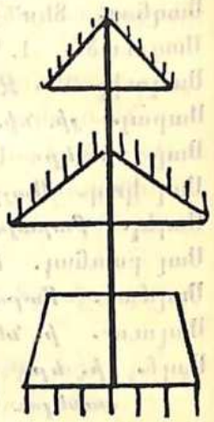

Սայրիկ

Սայդել. ն. բ. ևց. 1. Թղթել, ապատ արձակել. 2. ջուրին հոսանքը կասեցնող արգելքը՝ թուխ, ջրատնտ վերցնել:

Սայդուիլ. կ. բ. 1. Ազատ թղթել, արձակուիլ. 2. ջուրին հոսանքը լաւ ձգուած:

Սանար. Առնահայր, հնգամայր:

Սանբրար. Առնամայր, հնգամայր:

Սանս. Առնգ:

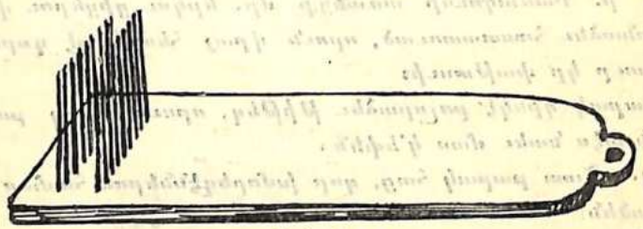

Սանտերք

Սանտերք. ի. նխ. Գործիք մը որով բուրդ կամ այծի մազ կը գզեն:

Սանտիաս. ի. Առնգի ձեռոց:

Սառաս. սառաի, սառաընի. Խոշոր ծակերով մաղ, որով հող կը մաղեն:

Սառել. ն. բ. ևց, առաձ, առեր. Սառառով հող մաղել:

Սառտուածք. Սառաելու եղանակ:

Սատանայ. անի, անանի. 1. Սառանայ. 2. ապիտակ խնդի մը, որ խղուհձի կը նմանի. 3. ած. չարաճճի, խորամանկ:

Սատանութիւն. Խորամանկութիւն, վարպետութիւն:

Սատանկութիւն հնել. Խորամանկութիւն բանեցնել:

Սատըր. ի. նխ. Ծրած հանդակ, որմէ քան հարկին կը վերադրեն յարմարագոյն ածուելու կամ մշակուելու մէջ:

Սատըր զարնել) Սատրը ուրիշ ածուի մէջ անկել:
» տնկել)

Սար. ի. եր. Լեռ. սովորաբար կը գործածուի լեռ բառը:

Սարբինայ. բնի, նանի. Գաւազան, որ իրրեւ մոյթ կը անկուի որթատունկին ճիւղերուն տակ, զանոնք վեհանէն բարձր բանելու համար:

Սարբինայ զարնել. Սարբինայ անկել:

Սարբինել. ն. բ. նից, նած, ներ. Այգին սարբինել. որթատունկին ճիւղերը հողէն դուրս հանել, և զանոնք սարբինաձեւ վրայ երկարել:

Սարբինուած. Սարբինուած:

Սարբինաձիւ ժողվել. Աշնան եղանակին, որթատունկի ճիւղերը հատով ծածկելու համար, անոնց տերեւները հանել:

Սաւան. սաւանի, սաւաններ. 1. Սաւան, զոր կիներք իրենց գլուխն վրայ կ'առնեն. 2. քառակուսի կտոր, չուրջ երկու մէթր կողմով, որուն մէջ կը ծրարին պաչտ տարուելիք ուտեստները, զգալ եւն. կը գործածեն նաեւ, անոր մէջ թուխ թօթուելու համար:

Սաւանել. Սաւանի մէջ ծրարել:

Սաֆու. 1. Դաւանելու տեղիւ, հազէ չհիւսուած լայնոց. 2. սխտոր ներու մէջ, գետնէն մէկ մէթր բարձրութեամբ և բազիւիքով չրջապատուած անկառկ, ուր ձմեռնոյին եղանակին մէջ, բազմազան եղող ընտանիքներու մէկ մասը կը պատսպարուի: կը ծառայէ նաեւ իրրեւ ժողովատեղի գիւղացիներու հանդիպումներուն, գիւղին հասարակական խնդիրներուն չուրջ խորհրդակցութիւններ կատարելու և որոշումներ տալու:

Սգլիլ. բ. չ. լաւ, լեր, լած. 1. Դարմանակալ ըլլալ (կատաւի, լանի մը վրայ խոյանալու համար). 2. վախէն կծկուիլ:

Սգըլցնել. ն. բ. ցուց, ցուր, ցուցած, ցուցեր. Սարսափեցնելով մէկին ինքզինքը ամփոփել տալ:

Սգըլմուկ. Մուկի պէս սգլող, խորամանկ մանուկ:

Սեկ. ի. եր. Մամուռած չոր, զոր կը վանեն երեխայքն վըրան ու ներքեւը, զոյն պատկերացնելու տանն, որպէսզի խանձարուրին միւս չորերը անոր մէջէն չթրջին:

Սեկպան. սեկպընի, սեկպընի. 1. Սպասաւոր, կալուածատէր ամբաններու, պէյերու. 2. առաջնորդող լրտեսող գործակալ, որ պէյէն կամ ամիրայէն առաջ ճամբայ կ'ելնէ, և վտանգները

կ՚խմցնէ իր մեծաւորին։ Ամիրայ մը, կամ գէլ մը կ՚ունենար բազմաթիւ հայկական կամ պարսկական սեկրաններ, որոնք կը ծառայէին իրենց տէրոջ, մինչեւ սերագործութիւն, տալով անոնց բոլոր հրամանները, մասնակցելով գինու գաւաթներուն նոյնիսկ երկու ամիրաներու միջեւ պատահող բոլոր կռիւներուն։ Ալեմի, սանք, ծառայ, թիկնապահ եւ միապաղամոյն գինովներ էին։

Սէրմ. ի. եր. 1. Արմտիքին կամ ընդեղէններուն ընտրելագոյն մասը քարերէ եւ զանազան խառնուրդներէ մաքրուած, զոր կը վերապահեն սերմանումի. 2. սերնդագործական չիճուկ։

Սէրմ ցանել. Սերմանել։

Սէրմըցու. Արմտիք կամ ընդեղէն՝ սերմանումի համար վերապահուած։

Սեպել. ն. բ. եց, ը՛, ած, եր. Համարել, նկատել։

Սեպը՞ տր. Համարէ՛ թէ...

Սէզ

Սէզ. Խոտ մը, որ երկայն ու յօդուածաւոր արմատ մը ունի։ Ասոր ջուրը, եռացնելով կը խմեն իբրեւ զօրացուցիչ։ Կ՚ըսուի նաեւ սազ:

Սիզուտ. Շատ սէզ արտադրող տեղ, արտ։

Սիլիկոն. ի. նի. Տախտակ մը որ կիսաբոլորակի ձեւով փոքր ծակ մը ունի։ Ասիկա կը դրուի ջրաղացքին ջրամբարին յատակին հետ։ Ջուրը մեծ ճնշումով կը ցայտէ այդ ծակէն եւ զարնելով ուժգնօրէն չարխին թեւերուն, զայն կը դարձնէ։ Դամերու տանն սիլիկոնին ծակին կոր եզերքը վեր խոկ ուղիղ եզերքը կամ տրամագիծը վար կը բերեն։

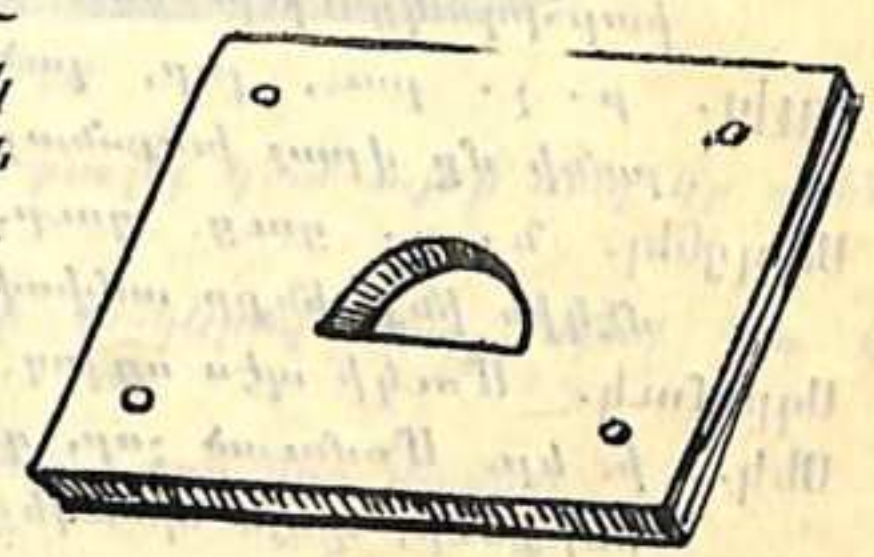

Սիլիկոն

Սին. անի. աներ. Սիւն։

Սիւս. արաբ. արաբ. Կարմրագոյն հող մը։ Ասիկա կը գործածեն երկայնութեան աղացուելիք ցորեններու վրայ, լարերու միջոցաւ, ուղիղ գիծեր գրոշմելու, որպէսզի աղալու տեղն կարենան հետեւիլ տրուած ուղղութեան։

Սլալ. բ. չ. Ականջ լարել բան մը լսելու համար, խոր հետաքրքրութիւն ունենալ։

Սլուլլալ. Ականջը աղէկ անդին դարձնել, բան մը լսելու համար։

Սլուլսալ. Սլուլլալ։

Սռել. ն. բ. եց, ալ, ած, եր. Սիրտով կարմրցնել։

Սիրտ. 1. Ծիրտ. 2. քաջութիւն, համարձակութիւն։

Սիրտը փլիլ. Փղձկիլ։

Սիրտը առնել. 1. Միխիթարել. 2. տարկութիւնը իջեցնել։

Սիրտ առնել. Քաջալերուիլ, համարձակութիւն առնել։

Սիրտ կոտրել. Սրտաբեկ ընել։

Սիրտ շինել)
Սիրտ սուքել) Ցածուրեցնել՝ խնդրելով համոզելով։

— Օձու սիրտը. Շատ թանկագին՝ վայրի արմատ մը սոխի ձեւով, որ բերանը կ՚այրէ, կ՚ուռեցնէ եւ սաստ լորձունք կը վազցնէ, թերեւս բոգը ըլլայ։

Սիրտըծեծ. Սիրտը ճմլելու համար փայտ. սանդխատ։

Սիրտը ծեծել. 1. Սիրտը սանդի մէջ տրորել. 2. կողալ։

Սիրտ՛ր ծեծը օր խաչ ուտես. Աշխատէ՛, անգործ մի՛ նստիր, ծուլութիւն մի ընեք։

Սոխանց. ի. նի. Սոխի արտ։ Արտ՝ ուր սոխ անկուած է։

Սոխառած. Տես՝ խաշիկ։

Սոխին անուշը չըլլիր. Թուրքին լաւը չըլլար։

Սեր՛ը եկեր սոխանցը. Սոխանցին մէջ սէր եկեր է։ Երկու անձերու միջեւ սիրային անակնկալ յարաբերութիւն. կ՚ըսուի նաեւ երկու հակառակորդներու սիրային յարաբերութեանց նկատմամբ՝ ակնարկելով անկարելիութեան։

Սըմբըտիկ. Ջաւարին ամենամանրը։ Երեք տեսակ է ձաւարը. եղինծի ձաւար, որ խոշորագոյնն է, կլորակի (քուֆթա) ձաւար, որ աւելի մանր է, եւ սըմբտիկը, որ ամէնէն մանրն է, սաւ մալէզի նման եղինծ մը կ՚եփեն որ շատ ուշ կը պաղի։

Սըմբըտիկ սպուր. Ապուր մը։

Սնիլ. բ. չ. անաւ, անած, աներ. 1. Հողէ ամանին կամ թոնիրին հաստատանալը, գործածութեամբ փորձուած ըլլալ. 2. յղկուիլ, կոկուիլ բ. կ։

Սնմալ. Ցղկուած, ամրացած, ջուրի անթափանց դարձած աման։

Սոթել. *Ն. բ. թեց, ած, թեր.* 1. *Բղանձքները թեւերը հանգըրճել, վեր առնել.* 2. *մերկացնել.* 3. *եփելու առեն միսը ոսկորէն զատուիլ։*

Սոթոր. *Միսը ոսկորէն զատուած։*

Սոթուիլ. *բ. չ.* 1. *Եփուելու առեն միսին ոսկորէն անջատուիլը.* 2. *կ. բ. ուաւ, ուիր, ուած, ուեր. Ձգեսանեբուն զանազան մսեղը ամփոփել, կամ հանգրճիլ գործ մը կատարելու համար։ Սեկպանը սոթուելով ջուրը մտաւ։ Աւաչնորդը զգեստները վեր առնելով գետը մտաւ։*

Սոթուրտիլ) *անր. բայ. տաւ, տուաւ, տիր, ուեր, ուած, տուած.*

Սոթուրտուիլ) 1. *Տես՝ սոթուիլ.* 2. *պատրաստուիլ՝ գործ մը կատարելու համար։*

Սողնակ. *Նըկէր, նըկնիկ. Փակոց, որով դուռը կը փակուի։*

Սողնծակ. 1. *Դրան պատին մէջ բացուած ծակ, ուր սողնակը կը մտնէ երբ դուռը գոցուի.* 2. *գորտին անցքը, ուր կը մնայ սողնակը։*

Սոր. *ի. եր. Ջոր, հովիտ. գործածուած միայն գեղջուկ բանաստեղծութեան մէջ։*

Ալվա եկան գարնայ երկան օրերը
Սարերն ու սորերը կանանչ դառնեցեր
Առնիւ եարս էլլամ բարար լեռներ...

Սորղուց. *Ուռենիի երկար ու չատ ճկուն ճիւղ, որով սակաւներ կը հիւսեն։*

Սուսու. *ի. նխ. Մանկական սոսկալի, կանանչ ուռենիի ճիւղէ չինուած. Թարմ ճիւղը կը կարուի, վրայի կեղեւը առանց պատռելու կը հանուի, փայտին ծայրը քիչ մը կը տափակցնուի և փոսիկ մը կը բանայ ճիւղ կեղեւին վրայ բացուած ծակին դէմ։ Փայտը թուքով թրջելէ յետոյ կեղեւը վրան կ'անցնուին՝ ծակը փոսին դէմ բերելով։ Ցետոյ ծայրը բերանին առնելով կը փչեն։*

Սուսու

Սուսու հանել. *Սուսու չինել։ Ուռենիի թարմ ճիւղը կը կարեն և որոշ երկայնութիւն մը առնելով կեղեւը չրջանակաձեւ կը կարեն։ Ցետոյ դմելիին կոթովը կեղեւը կը ծեծեն այնպիսի դգուշութեամբ մը որ չճմլուի. վերջապէս թեթեւ մը մատներով դարձնելուն պէս, կեղեւը փայտէն կը բաժնուի։*

Սուսու փչել. *Սուլել։*

Սուսուլ. *Սրածայր։*

Սուսուլիկ. *Սրածայր։*

Սուսուլցնալ. *Սուրնալ (ծայր) բ. չ։*

Սուսուլցնել. *Ն. բ. ցուց, ցուր, ցուցած. Ծայրը սուրցնել։*

Սուր. 1. *Խելացի, սրամիտ, չուառով ըմբռնող.* 2. *հատու։*

Սուրալ. *Սասիկ սրտգութեամբ վազել, ուղիղ գծով ընթանալ։*

Սուրբ. *գոյ. ի. եր.* 1. *Սրբասէր, ուխտատեղի.* 2. *ծնելի, աստուածահաճոյ անձնուիրութիւն։ Բարգութեան մէջ կը կրճատուի հետեւեալ կերպով. Սրբակոր = Սուրբ Յակոբ, Սրբխաչ, Սրբգէորգ եւն։*

Սրբել. *Ն. բ. եց, ած, եր. Մաքրել՝ աման, տուն եւն։*

Սրբրման. *Սրբուած։*

— Բերանը սրբել. *Ձխտասովանիլ, ուրանալ։*

Սրբուիլ. *ուաւ, ուեր. Մաքրուիլ։*

Սրբուաւ, մեկդի նստաւ. *Բոլորովին ուրացաւ ճչմարտութիւնը, եղելութիւնը։*

Սուրել. *Ն. բ. եց, քը. քած, քեր. Շինել, կատուցանել։*

Սուրուիլ. *կ. բ. Շինուիլ, կատուցուիլ։*

Սուրուկ. *Շինուած։*

Սուրուածք. *Կատուցուածք։*

Սուրման. *Շինուած, կատուցուած։*

Սպրկիկ) *Սառուն, յդկուն։*

Սպրուկ)

Սպրցնել. *Ն. բ. ցուց, ցուցած. Ցրկել, արծնել։*

Սպրիլ. *բ. չ. բաւ, բած, բեր. Ցրկուիլ։*

Սպրբխիլ. *բ. չ. Գայթիլ, սահիլ։*

Սպրբխցնել. *Ն. բ. Գայթեցնել, սահեցնել։*

Սպրբխիկ. *Սահուն։*

Սուօն. *ի. ններ. Կերակուր մը։ Հայսը չատ նուրբ բանալով սոճի վրայ կ'եփին. կը ծալին (ութածալ), ամանին մէջ իրարու վրայ կը չարին այսպէս ծալուած հացերը, կեդրոնը անցք մը ձգելով։ Ցետոյ ձեծուած սխտոր խառնելով չորթըճթանի հետ ինչպէս նաեւ արդար իւղի հետ աւատօրէն կը լեցնեն չորուած հացերու վրայ, այնպէս որ ոեւէ մէկ պատառը չոր չի մնար։*

Սրբութիւն. *Հալորդութիւն։*

» առնել. *Հալորդուիլ։*

Սրբո՛ւթիւն. *Երդում, Ս. Հալորդութիւնը վկայ։*

Սրել. *Ն. բ. րեց, րած, սրեր, սրման. Սուրցնել, դանակ, կացին և այլն։*

— Աղաւնիները սրել. 1. *Ուսելու ցանկութիւն արտայայտել.* 2. *բան մը ընելու ցանկութիւն ունենալ։*

Սրիմ. *սրմի, սրմիի. կայիէ հանուած աւազան, որով արեւմներ, հաւանլիներ կը կարուին և աւազաններ, մագեր կը չինուին։*

Սրիմ բաշել. 1. *Սրիմ կարել կաչիէ.* 2. *աչխատիլ՝ մարդ ըլլալու համար, անգործ չնստիլ։ Ասիկա բոչանելուն առածն է։*
Սրմբտել. *Սրիմով կարկանել։*
Սրմբտիկ. *Նիհար, փոքր բայց ջղուա մանուկ։*
Սրսրփալ. *բ. չ.* 1. *Սարսռալ.* 2. *դողալ.* 3. *հետամուտ ըլլալ ի բոլոր սրտէ։*
Սրսրփցնել. *ն. բ.* 1. *Դող պատճառել.* 2. *սարսուռ պատճառել.* 3. *բ. չ. ոգևոբին հետամտիլ։*
Սրսրփուկ. 1. *Դող (անդի պատճառաւ).* 2. *սարսուռ։*
Սրսուռ. *Հատիկ հատիկ. սրսուռ փիլաւ մը էփեց տանտիկինը։ Սրսուռ հոզ կ'ըսուի նաեւ, որ մազուած, հատիկ հատիկ է եւ հետը քնաւ քար կամ ուրիշ նիւթ չի գտնուիր։*
Սրտաւերք. *Սրտխռտնաք (յղի կիներուս)։*
» ըլլիլ. *Ցաւերնան չրջանին սրտխռտնաք ունենալ։*
Սրտադեղ. *Նախաճաշի պահ։*
Սեւերես. 1. *Ցանցառար.* 2. *ամօթահար։*
Սեւուկճարեկ. *Սեւ ագռաւ մը։*
Սեւկեւիլ. *յն. նի. Սերկեւիլ։*
Սեւուց. *ի. նի. Լեարդ։*
Սօս. *Ագռաւ (սերթէմ), անխելք։*
Սօս ըլլիլ. *Ագռաւնալ։*

Վ.

Վ. *Վէվ։*
Վազան. 1. *Շատ վազող.* 2. *ամէն գործի համազ։*
Վազուկ. *Անխոնջ գործունեայ։*
Վազ պալ) *Զեռք քաշել, հրաժարիլ գործէ մը։*
Վազ անցնիլ)
Վաթել. *ն. բ. ից, ըը', թած, թիր. Թափիլ հեղուկ. կը գործածուի նաեւ «թափիլ» բառը ընդհանուր իմաստով։*
Վաթիլ. *Թափիլ. յ. բ. թաւ, թիր։*
Վառ. *Վառելանիւթ, փայտ, կշգաբ, ծուխ։*
Վառ ենել. *Ձմրան համար վառելանիւթ պատրաստել։*
Վառը երթալ. *Վառք պատրաստելու համար լեռը երթալ։*
Վար. 1. *Վար, ցած.* 2. *ժամն, առաջին։*
Վար բաշել. *Լռեցնել, կարճ կապել տալ։*
Վարել. *ն. բ. ից, ըը, րած. լիր. Գետինը հերկել, մշակել (միայն այս իմաստով կը գործածուի)։*
Վարուիլ. *կ. բ. ուաւ, ուիր, ուեր, ուած. Հերկուիլ, մշակուիլ։*
Վարոխ. *ի. նի. Սեւ ցորեն (հնդկաձի, չմաստր)։*
Վարցաւ. *Թոքախտ, մահացու հիւանդութիւն։*
Վարցաւը պառկիլ. *Մահացու հիւանդութիւն ունենալ, թոքախտ ունենալ։*
Վարցաւոտիլ. *բ. չ. Թոքախտաւորիլ։*
Վարդավառ. *ի. Վարդավառ։*
Վարժապետ. *ի. նի. Ուսուցիչ և դաստիարակ։ Միակ բառը որ այս իմաստներով գործածուած է։ Յետոյ, բողոքականութեան չըրջանին հայազգի պօղոսեան «պատուելի» բառը գործածուած է ատոր հետ նոյն իմաստով։*
Վարպետ. *ի. նի. Շինութեանց մէջ աչխատող գործաւորներուս պետը. փոխ ճարտարապետ։*
Վարի դուռ. *Գիւղական տուները երբեմն երկու դուռ կ'ունենան, մէկը բակին վրայ կը բացուի որ փողոց հանող դուռն է, միւսը տանիքներու (ցած) վրայ կը բացուի կ'ըսուի նաեւ վերի դուռ կամ չարաքնի դուռ, որ տանիքէ տանիք տանելով փողոց կը հանէ։ Ասիկա կ'ունենան այն տուները որոնք լերան մը կողին կրթնած են։*

Վարի տուն. Զմեռնային տուն. կ'ըսեն նաեւ ներսիտուն:

Վարնոց. Սառքին:

Վա՜յ ինծիս. Մե՜ղք, ափսո՜ս: Երբ մէկու մը վրայ մեղքնան, այս ձայնարկութեամբ իրենց ցաւակցութիւնը կը յայտնեն:

Վայնասուն փրցնել. Վիճակին մասին դժգոհութեան աղաղակ բարձրացնել:

Վե՞վ. Ո՞վ:

Վո՞վ. Ո՞վ:

Վերի դուռ. Ցած տանիքներու վրայ բացուող չարտախի դուռ. տես՝ վարի դուռ:

Վերնալ. բ. չ. ցաւ, ցի՛ր, ցէք, ցած, ցեր. 1. Բարձրանալ. 2. սատկիլ. 3. անհետանալ:

Վերցնել. ն. բ. 1. Բարձրացնել. 2. գողնալ. 3. անհետացնել. 4. մեռցընել. 5. փոխադրել, տեղափոխել. 6. փառաւորել:

Վերնակ. Առաստաղին հետ հաստատուած ձող մը, որ երբ յենարան կը ծառայէ ներքնակէն բարձրացող հնոցին:

Վերվեր նետուիլ. Ուրախութենէն չկրնալ ինքզինքը զսպել:

Վերցուիլ. կ. բ. ուաւ. 1. Վերցուիլ, բարձրացուիլ. 2. անհետացուիլ. 3. փոխադրուիլ, տեղափոխուիլ. 4. սատկիլ. 5. առնուիլ:

Վերցուելու. Սատկելիք մարդ:

Վզուկ. Ուռենիէ չինուած լեզուակաւոր նուագարան սրինգի նմանութեամբ:

Վզուկ հանել. Սրինգ չինել ուռենիի թարմ ճիւղին կեղեւովը: Որոշ երկայնութեամբ ճիւղ մը կը կտրեն, անոր վրայ, նախապէս քանի մը ծակեր կը չինեն տաշելով. յետոյ, առանց ճմլելու, զմելիին կոթով կը ծեծեն ամէն մասերուն վրայ, որպէսզի կեղեւը փայտէն անջատուի: Այն ատեն մասերու թեթեւ ճնշումով հոլովում մը տալով, փայտը եւ կեղեւը կը բաժնուին իրարմէ, զգուշութեամբ, որպէսզի կեղեւը չպատռի, փայտը կը հանեն մէջէն: Կեղեւին մէկ ծայրը կը քերեն այնպէս որ կը մնայ ներքեւի բարակ մաշկը: Ասիկա կ'ըլլայ ձայնահան լեզուակը, որ փչող շունչին տակ թրթռալով ձայն կը հանէ, բացուած ծակերը կուտան ձայնատրճանները:

Վզուկ փչել. Վզուկով նուագել:

Վզվըզալ. միազէմ. Ճանճի պէս վըզ վըզ ձայն հանել:

Վզվըզուկ. Ճանճի լալու ձայն:

Վզըրըտալ. բ. չ. 1. Լալ, մանուկներու համար կը գործածուի Ա. դէմքերը չեն գործածուիր. 2. պարսաքարին նետուած ատեն ձայն հանելը. բզզալ:

Վզըրցնել. ն. բ. 1. Արձակել, նետել՝ քար, գնդակ. 2. լացնել:

Վժիկ. վժկի. Ծակուած փոքրիկ փայտ մը, որ անցուած է առասանի մը վրայ, որ երկու ծայրերէն կը բռնեն նախ առանց պրկելու եւ փայտը՝ քանի մը շրջան ընելու պայմանաւ կը թաւալեցնեն, առասանը կ'ոլորուի, յետոյ երկու ծայրերէն կը պրկեն ու կը թուլցնեն յաջորդաբար, փայտը անիւի պէս սաստիկ արագութեամբ կը դառնայ վը՛ժ վը՛ժ ձայն հանելով: Ասիկա տղաներու խաղալիկ մըն է:

Վժալ. բ. չ. Վըժ վըժ ձայն հանել:

Վժվժալ. Նոյն:

Վժվժուկ. Վժալու ձայն:

Վլվըլուկ. Աղմուկ, անհամեմատ տարաձայնութիւն խնդրոյ մը նըկատմամբ:

Վլվըլուկ հանել. Աղմուկ բարձրացնել:

Վնկրտալ. բ. չ. Կաղկանձել, լալ:

Վնկրտուք. Կաղկանձիւն:

Վնվնկալ, Հարուածի ազդեցութեան տակ կաղկանձել:

Վրայի քար. Աղօրիքի շարժուն կամ դարձող քարը, դարձող երկանաքար:

Վրայ տալ. 1. Գրգռել. 2. հաւաքել, ամփոփել (կալ եւն):

Վրայ բերել. Աւելցնել (խօսք):

Վրան իյնալ. Հետաքրքիր ըլլալ:

Տ.

Տ. *Տիմն։ Տիւն հնչումով։ Կոչուի՝ Դ, Թ և Ծ տառերուս։*

Տա՛. *Տա՛յ, Բալուի քաղաքին մէջեն յառաջ էր։ Գիւղացիները կը հեգնեն, կը ծաղրեն և կ՚արհամարհեն տարօրինակութիւնը։ Գուցէ՛ «տղայ» բառին աղաւաղն է։*

Տա՛ եօ՛. *Ծօ՛, տղա՛յ (քաղաքացիներուս յատուկ)։*

Տալ. *բ. ն. տուի, տո՛ւր, տուած, տուէր. 1. Տալ. 2. վճարել, հատուցանել. 3. անցողականի վերածող օժանդակ. 4. գոյ. կնոջ մը ամուսնոյն քոյրը։*

Տախտկուկ. *Գուլպայի զարդ մը։*

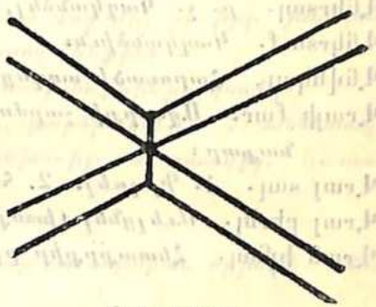

Տախտակուկ

Տակ. *1. Ներքեւ. 2. Ծալ (թուղթը կամ պատառը չորս տակ ըրաւ). 3. ձակնդեղ։*

Տակ տակ եմել. *Ծալել։*

Տակի բազուկ. *Ձակնդեղին տերեւները։*

Տակեն մտաւ վրայէն ելաւ. *Ամբողջովին ապառնց (հարստութիւն), մսխեց։*

Տակի ջուր. *1. Աչուած ձակնդեղի ջուր. 2. անհամ ըմպելի։*

Տակի fար. *Աղօրիքներուս ներքեւի քարը, որ անշարժ է։*

Տանկնակ. *Պատուհանաձեւ ներկուած բիր։ Ծաղկազարդի օրը մատնաւոր կեղեւուած բիրեր կը չինեն և զանի կարմիր ներկով կը ներկեն պատուհանաձեւ, մէկ ծայրէն մինչեւ միւս ծայրը։*

Տանկրնակ կռուրցնել. *Ծաղկազարդի նախորդ երեկոյին բոլոր տանձկնակ ունեցող պատանիները եկեղեցիին մօտը կը հաւաքուին։ Մէկը իր տանձկնակը չեզակի կը կրծոցնէ պատին, ուրիշ մը իր տանձկնակովը կը զարնէ անոր մէջտեղին. որ մէկը որ կտրի, այդ կտորները եկեղեցիին կը թողուն որպէսզի տոնոցմով Ծաղկազարդի մասը եփուի։*

Տանկնալ. *բ. չ. Պատռիլ բարկանալ։*

Տանկրցնել. *ն. բ. 1. Մէկը կրծնափոխ ընել. 2. պատռիլ բարկացընել։*

Տաղ. *1. եկեղեցական երգ. 2. կրակով (տաքցուած երկաթով) մարմնոյ վրայ կազմուած դրոշմ. 3. ասեղով մարմնոյն վրայ ծնծուած պատկեր։*

Տալ դնել. *1. Ասեղով մարմինը ծակծկելով դրոշմել. 2. չմռնալ։*

Տաղ զարնել. *Տաքցուած երկաթով մարմինը այրել նշան դնելու համար։*

Տաղել. *ն. բ. 1. Այրելով նշան մը դրոշմել մարմնոյն վրայ. 2. նեղել, չարչարել. 3. խիզը այրել սոխով միասին, որպէսզի խիզին կծուռութիւնը անցնի։*

Տաղուածք. *Դրոշմ, այրուածք։*

Տաւր. *տաւրի. Կարդալ մկուկիս վանդ։ Ծիծեռնակի նման թռչուն։ Առանք գարունը կուգան, ձագ կը հանեն և ամառը չվերջացած կ՚երթան։*

Տաւրր. *(երկու վանդ) երկաթ. կը գործածուի նաեւ յաճախ էրկաթ բառը։*

Տաւել. *ն. բ. 1. Տանիլ. 2. հանդուրժել. 3. չնախանձիլ։ Ընի գիս չի տաներ = ան ինձի կը նախանձի։*

Տաւ վրայ երթալ. *Հարստութեան մարտնց որպէս մէկ անդամը ըլլալ, և իբր այն ամուսնանալ։*

Տապակ. *տապկի. Տապակ։*

Տապկել. *ն. բ. 1. Տապակով եփել. 2. խորկել։*

Տապկուիլ. *1. Խորկուիլ. 2. տառապիլ. 3. ինքնաբուխ ըլլալ։ — Իր եղովը տապկուիլ. Ինքնաբուխ ըլլալ։*

Տապղիկ. *Սահպղիկ։*

Տատայ. *այի, անի. 1. Մեծ հայր. 2. քալելու այլեւս անկարող ծերուկներ։*

Տաւսիկիկ. *Տան երեցպատկան կամ աւագ սիկինը, որ կը հրամայէ հարսներուն։ սիկնոջ։*

Տատաւ. *ի. Տատասկ, փուշ։*

Տաւել. *ն. բ. 1. Տաշել. 2. կոփել, քար կոփել. 3. մէկուն կողմը բռնել։*

Տաւուլ)
Տաւհղ) *Տաշեղ։*

Տաւմաւ. *Տաշուած։*

Տարեդող. *Դող կամ տենդ որ տարի կը տեւէ։*

Տարմաւ. *Դարման։*

Տարուկ. *Վէրք մը, որուն բուժումը տարի մը կը տեւէ, եթէ իր վիճակին թողուի։ Բայց տեզացիները կապոյտ քարը, պղնձի ծծմբատա կը գործածեն իբր միակ և լաւ արդիւնք տարուց դարմանի։*

Տարուենակ. *1. Միամեայ. 2. տես տարուկ։*

Տարտ. 1. Գէշ հիւանդութիւն, Գողիկան ախտ. 2. վիշտ, ցաւ, տառապանք:

Տարտ ըլլիլ մէկուն. 1. Մտահոգութիւն, տաղտուկ պատճառել մէկուն. 2. տաղտկալից հետաքրքրութիւն պատճառել: Ինչո՞ւ ընոր էրթալը՝ քիզի տարտ էղաւ:

Տարտ առնել. Գողիկան ախտով վարակուիլ:

Տարտղնել. բ. ն. 1. Ցրուել, հող, յարդ, կենդանի. 2. քանդել, աւրել, տուն, պարտէզ եւն. 3. իրարմէ փրցնել, անջատել, թերթ:

Տարտղնուիլ. չ. բ 1. Ցրուիլ. 2. իրարմէ բաժնուիլ, ցիր ու ցան ըլլալ:

Տարտոտ. Ախտաւոր, փրանկախտաւոր:

Տարտոտիլ. Ախտաւորիլ:

— Աստուած տարտ տայ, տարման չի տայ. (Անէծք) Ձարաչար տառկի անբուժելի հիւանդութեամբ տառապելով:

— Մարդ մարդու տարտ չի գիտեր, կես գիշերուն ժամ կը կանչէ. Մեծ մեծ բաներ սպասել մէկէ մը, առանց անոր վիճակը նկատառութեան առնելու:

Տափ. Տափակ:

Տաւար. տաւրու, տաւըրնի. կենդանի:

Տափիլ. բ. չ. 1. Պահուըտիլ. 2. հորսնցուն, երբ տունէն դուրս, իր նշանածին կամ անոր մերձաւոր ազգականներէն մէկուն հանդիպի պատահմամբ, կը նստի և գոգնոցով գլուխը կը ծածկէ մինչեւ որ անոնք հեռանան: Ասոր կ'ըսուի տափիլ:

Տափուկ. 1. Տափած. 2. տափակ:

Տափման. Պահուըտած:

Տափտեփլուկ. Պահուըտուք:

» խաղալ. Պահուըտուք խաղալ:

Տափսալ. Տափակ քար եւն:

Տափըրլուկ. Նոյն:

Տափըլցնել. Տափակցնել:

Տափըլիլ. Տափակնալ:

Տեղ. 1. Տեղ. 2. անկողին:

Տեղաց տեղ. Անկողինները շարելու մասնաւոր տեղ:

Տեղանը ձգել. Անկողինները փռել, պատրաստել:

» վերցնել. Անկողինները ժողվել, ամփոփել:

Տեղը ենել. Գաղտնիք մը երեւան հանել: Գործի մը, կամ բամբասանքի մը հեղինակը գտնել:

Տեղ ենել. Տեղ պատրաստել:

Տեղացի. Երկրորդ անգամ ամուսնացած կին:

Տեղտ. Տուղտի բոյսը:

Տեղտի ծաղիկ. Տուղտի ծաղիկ: Սանկա խաշելով ջուրը կը խմեն հազը ամոքելու համար:

Տեներ. տնիրի, տէյրըընի. Տանիք:

— Բարսի տեներ. Զարտախին տանիքը, որ տան մը բարձրագոյն մասը կը կազմէ:

Տեփրել. բ. ն. Տեփուրով արմտիքը մաքրել: Մաքրուելիք արմտիքը, մաս մաս, տեփուրին վրայ լեցնելով վեր վեր կը նետեն: Արմտիքը օդին մէջ բարձրանալու և դարձեալ տեփուրին մէջ իյնալու միջոցին, թեփերը կամ յարդի մնացորդները զատուելով դուրս կը թափին, իսկ քարերը, մէջ տեղ կը հաւաքուին:

Տեփուր. Տախտակով շինուած, շուրջ 75 սանդիմէթր տրամագծով գոգաւոր աման մը, որուն աւելերոգոյն գոգաւորութիւնը 5 սանդիմէթր կ'ըլլայ:

Տեփուր

Տեփրըւածք. Տեփրելու ձեւ, եղանակ: Տեփրելու գործողութիւն:

Տեփրըւածք ենել. Տեփրելու գործով պարապիլ:

Տէ. Թէ:

Տէ որ. 1. Թէ որ. 2. մինչեւ որ:

Տէօմ որ. Մինչեւ որ:

Տէրտէր. տէրտարոջ. Քահանայ: Քահանայ բառը հանրածանօթ չէ:

Տըլ) Դատարկապորտ կին, որ շարունակ փողոցէ փողոց տունէ
Տըլլը) տուն կը թափառի:

Տիրացու. Երաժիշտ երգիչ, եկեղեցւոյ:

Տիրացութիւն. Երաժշտութիւն:

» ենել. Երաժշտութիւն ընել:

Տիկ. տկի, տկեր. 1. Տիկ. 2. յարդով լեցուած ուլի մորթ, որուն վրայ խալթան կը հիւսեն:

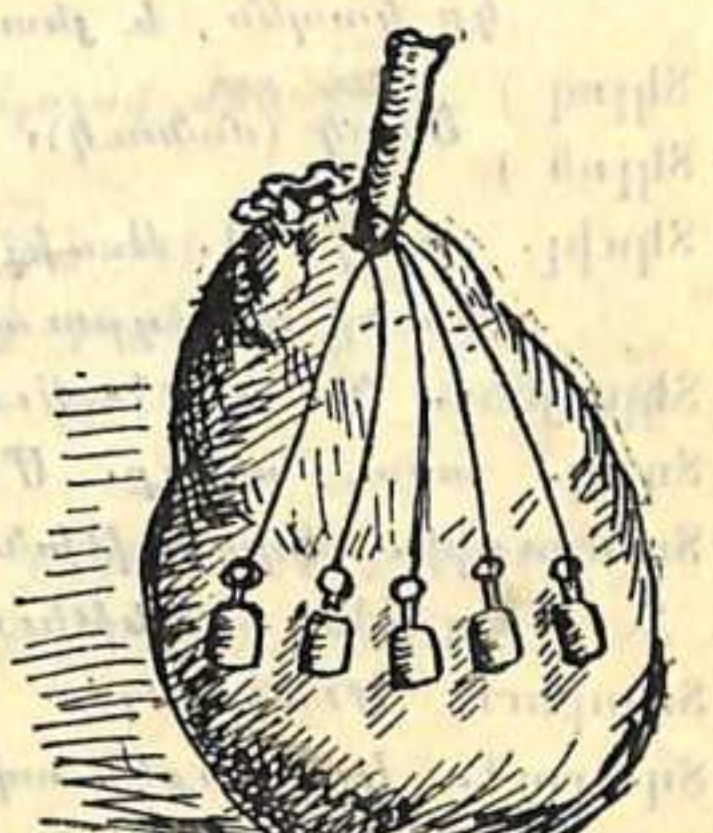

Տիկ, գլիկներ

Տիկ հանել. 1. Կենդանիին մորթը իբրեւ տիկ ամբողջութենէն հանել. 2. սաստիկ ծեծել. 3. ուռեցնել. 4. չորչորել, լլկել։

Տիկին. Պաճուճապատանք, փոքրիկ աղջիկներու խաղալիք։

Տիկնուկ

Տիկնուկ. Բազմագոյն վարդանման ծաղիկ մը։ Մանուկներ քաղելով զայն կ'եռացնեն, հետը քիչ մ'ալ պղնձի ծծմբատ խառնելով կապուտագոյն գեղեցիկ և անջնջելի մելան մը կը շինեն. տես հարսնուկ։

Տկել. ն. բ. Չափէն աւելի ջուր խմել։

Տկուռք. 1. Դիրտ հեղուկի. 2. մաղելով ալիւրէն զատուած աւելորդ նիւթեր։

Տկզար. Փորը ուռած մարդ, տղայ։

Տինկայ. յի. ռմի. Ոլորուած լաչակ, զոր կիները իրենց ճակատը կը կապեն, և յետոյ քօղով կը ծածկեն իրենց գլուխը։

Տկլոզ)
Տկլոն) Մերկ (մանուկ)։

Տկռիլ. բ. չ. 1. Ուռիլ (փոր). 2. քէն ընել. 3. ծուռնալով մեծնալ (ջուրի մէջ դրուած փայտ)։

Տկռացնել. ն. բ. 1. Ուռեցնել. 2. յղացնել։

Տղայ. տղու, տղաք. Մանչ։

Տղայութիւն. Տղայութիւն, թեթեւամտութիւն։

» ընել. Թեթեւութիւններ ընել։

Տղաբերք. Ծննդում։

Տղարուք. Երկունքէն ազատելէն յետոյ մայրը շնորհաւորելու համար կիներ կը հաւաքուին և ուրախութիւններ կ'ընեն։ Շնորհաւորական խնդակցութեանց հաւաքոյթ։

Տղարուք ընել. Խնդակցութեան այցելութիւններ կատարել։

Տղացկան. 1. Յղի կին. 2. ծնած կին։

Տնտրնալ. բ. չ. Դանդաղիլ։

Տոլչայ. չի. չանի. Տախտակէ շինուած ջուրի գուռն։

Տողուկ. Բարակ և աղիքանման շատ երկայն ջրային կենդանի մը, որուն ոչ գլուխը յայտնի է և ո՛չ ալ պոչը, գլխիները կ'առ-ձայն մը կը հանէ։

Տորպակ. պըկի, պըկնի. 1. Տոպրակ, պարկ. 2. մազէ հիւսուած բոլորաձեւ և կեդրոնը բաց պարկ մը, որուն ծակէն մէջ կը լեցնեն աղծուած չուչման, կամ ուրիշ իւղատու հատիկներ և յետոյ ճնշումի կ'ենթարկեն իւղը հանելու համար։

Տոնխ. Կոշտ (մարդ)։

Տուն. տան, տուներ. 1. Բնակարան. 2. կալին այն մասը, ուր ընդունելիք խուրձերը կը շարեն. 3. գրքի պարբերութիւն, տուն մը տաղի կարգայի. 4. վէրք. 5. տան մը բովանդակութիւնը, կահկարասի ամէն ինչ։

Տուն կապել. Ուռիլ, թարախալի. դեռ չհասունցած վէրք գոյանալ։

Տնաւեր. Տունը աւրուած, քանդուած։

Տնաշէն. 1. Տունը շէն, 2. տուն շինող։

Տնշէն. Նոյն։

Տուն տեղ ըլլալ. Ընտանիք կազմել։

Տունը գլխուն վրայ փլի. (Անէծք) Տունը քանդուի։

Տուն գլուխ. Իւրաքանչիւր տունի...։

Տնուոր. Տանի, բնակիչ։

Տոփնել. ներգ. բայ. 1. Տանիքները թակել, գետինը ամրացնելու կամ ջուրը անթափանց դարձնելու համար. 2. ծեծել (մանուկ)։

Տոփնըրման. Տոփուած, ծեծուած։

ոփիչ. Երկու ձեռքով գործածելի երկայն պոչով մեծ թակ։

Տոփնուածք. Թակուածք։

Տոտիկ. Ոտք. մանկական կամ փաղաքշական բառ։

Տոտիկ ընել. Քալել (մանուկներու համար կը գործածուի)։

Տոտել. բ. չ. 1. Հիւանդին կամաց կամաց քալելը. 2. մանուկին նոր քալելու սկսիլը։

Տոտոզտալ. բ. չ. Պարելու համար թերի, պակասաւոր շարժումներ ընել. միայն թեւերը և իրանը շարժել, առանց ոտքերու համաչափ տեղափոխութեան։

Տոտոզտուք. Անպէտ, աններդաշնակ շարժում։

Տորոն. տորնի, տորոնի. Շատ ծանօթ արմատ մը, որմէ կարմիր ներկ կը հանեն բրդեղէնները ներկելու համար։

Տորտալ. *բ. չ. Թեթեւօրէն չարժիլ։*
Տորտուկ. *Թեթեւ չարժում։*
Տորտցնել. *ն. բ. Թեթեւօրէն չարժել։*
Տուլլուկ. *Սրինգ (ռիւռիւկ)։*
» փչել. *Տուլլուկով նուագել։*
Տուռզայ. *ի. Երկայն և հաստ վզուկ, որ բամբ ձայն կը հանէ։ Ձէյդօրէն վզուկին պէս կը չինուի։*
Տուռզայ փչել. *Նուագել տուռզայով։*
Տուռ. *Լայնանիստ կին։*
Տուիկ. *Յատքառուք կենդանիներու ձագերու, ինչպէս քուռակի, ուլի, գառնուկի, հարթի։*
Տուիկ ննել. *Յատքառել։*
Տուրկել. *բ. չ. 1. Յատքառել. 2. վազել։*
Տուիկը հանել. *Զարչարել, հոգին հանել։*
Տուրուալ. *բ. չ. Նկատողութիւն խօսքեր խօսիլ։*
Տուտրճել. *ն. չ. բ. Անպէտ, նկատողութիւն խօսքեր խօսիլ։*
Տուրուկ. *Նկատողութիւն խօսք։*
Տրզուկ. *Տղրուկ։*
Տրընկտալ. *Դռզալ ձուրաչեն։*

Տըփ շերբ

Տըփ շերբ. *Թանապուր խառնելու տափարակ փայտ։*
Տխալ. *Դժուար չնչառութիւն առնելով հիւանդութեան կամ ծանրութեան ազդեցութենէն։*
Տխուկ. *Տքալը։*
Տխոց. *Նոյն։*
Տխացնել. *Նեղել, նեղը գնել։*
Տեւ. *Կաղնի տերեւ, զոր այծերուն կը կերցնեն։*
Տօր. *Խոնաւ տաքութիւն, տաքնոցին ներսուկին մէջ։*
Տօր ենել. *Խոնաւ ու տաք ընել։*
Տօն. *Ծննդեան և Աստուածայայտնութեան օրերը։*
Տօն գլուխ. *Ութօրէք, ութերորդ օր Ծննդեան։*
Տօն տօնել. *Տօնել։*

Ց.

Ց. *Ցայ կը հնչուի, և «Ձ» տառին հնչումէն որչափէս կը զանազանուի. մանուանդ բառերու սկիզբը։*
Ցադուկ) 1. *Ճանճերու ծիրտ, 2. միջատներու տապ, որմէ,*
Ցարուկ) *տապ, որդեր կը պոյտանան։*
» ձգել. 1. *Ծրտել, 2. տապ ձգել։*
Ցախ. *ի. եր. 1. վառելու համար մանր ճիւղեր կամ տունկեր, 2. տունկեր, որոնք չինուելնան իբր տաղձ չեն գործածուիր մացառներ։*
Ցախը երթալ. *Ցախ հաւաքելու երթալ, վառքի համար ցախ հաւաքել։*
Ցախաւել. 1. *Ցախերէ, գլխաւորապէս մոշի տունկերէ, կապուած աւել, մէթրէն աւելի երկայն, որով ախոռները կ'աւլեն։ 2. Երկայն ու թաւ մօրուք (հեգնանքի համար կը գործածուի այս իմաստով)։*
Մուկը ծակը չըտոկուիր ցախաւելն ըլ պոչին կը կապը = *գլխէն վեր գործեր կ'ընէ։*
Ցաճ. *ի. եր. Սերմանուած արմտիք, որ տակաւին հասունցած չէ։*
Ցաճել. 1. *ն. բ. սխալ, 2. սերմանել։*
Ուռմ ցաճել. *Խառնաթիւն սերմանել։*
Ցաճուիլ. *կ. բ. 1. սերմանուիլ, 2. տարաղնուիլ, ցրուիլ։*
Ցաճցառ. 1. *խիտ չեզոք (մազ, բոյս ևն), 2. ծանծաղ։*
Ցաճցճել. *ն. բ. ցիրուցան ընել, թափթփել։*
Ցաւեղ. *ն. բ. Արդէն լուացուած աման մը երկրորդ անգամ, գործածելէ առաջ, պարզ ջուրով ցողուել, կը գործածուի նաև ցօղուել։ Չարեւանցի լուալ։*
Ցաւուխ. *Անմաքուր ջուր, որով ամանը լուացուած։*
Ցաւալ. *չ. բ. 1. ցաւիլ (վէրք ևն), 2. ցաւ զգալ, մեղքնալ մէկուն։*
Ցաւուիլ. *կ. բ. լուացուիլ։*
Ցաւցնել. *ն. բ. 1. ցաւ պատճառել, 2. վշտացնել։*
Ցաւ. *Երկրագործական գործիք մը ցախերով հիւսուած, որով սերմանուած սկօսները կը յարդարեն ցանուած արմտիքը հողով ծածկելու համար։*
Ցաւել. *ն. բ. 1. սերմանուած արտը յարդարել, սկօսները գոցել, 2. ծածկել, պահել, ուրիշին չդիտցնել։*
Ցաւսուխ. *Յատքառուածք*

Յատկուկիւ հնել· 1· յատկելու գործողութեամբ գլապիլ, 2· գործ մը տարեւանցիօրէն կատարել երեւոյթնելը վրկելու համար։

Յեռ· Մարդկային լոյծ քակար։

Յեց· 1· Որդ, որ կերպանները կամ լոթիները ուտելով կը ծակծկէ· 2· ած· չատակեր մանուկ։

Յեցոտիլ· բ·չ Զոր դերանելուն մէջ ցեց դոյանալ։

Յիլ· 1· Գետինը անկուած փայտ· 2· պատին մէջ հորիզոնական դիծոր մխուած փայտ, ուրկէ առարկանները կը կախեն, 3· Սայլին առնը չորս անկիւնները հաստատուած երկայն փայտեր որոնք բեռցուած խուրձերուն վար իջուելը կ'արգիլեն։

Յրյնիլ· Ծնիլ· միայն կենդանիներու (չուն, կատու, գայլ եւն) համար կը գործածուի· երէկ մարդոց համար գործածուի նախատական կը համարուի։

Յրյնող· Ծնող (նախատական)։

Յգել· Յիլի պէս անկիլ։

Յիլը զարնել· 1· Յիլը հանել, 2· չարչարել, նեղել (սպառնական խօսուածով)։

Յորնուկ· Յորնի նմանող բոյս մը։

Յոցրուկ· Շատուտ վէրքեր, որոնց չորուքը, կ'ըսեն, մարթին որ մսեին որ պոլի, հան ալ վէրք կը գոյանայ։

Յոցրուկիլ· բ·չ· Վէրք գոյանալ։

Յոցրուկ րյնիլ· Յոցուկիլ։

Յոցրուկը ֊ Փորհարութիւն ունենալ։

Յուցաւիլ· 1· Հրէշ, 2· Փորձանք։

Յճտիլ· բ·չ· 1· Ինչքը գլխէն երթալ, խելագոյս ըլլալ, բարկութենէն, 2· ցնդիլ։

Յճտեցնել· բն· Բարկացնել։

Յճղել· 1· Սրակել, 2 Ցնցել։

Յճղուիլ· բ·կ· 1· Սրակուիլ· 2· չ·բ· Ցնցուիլ։

Յուաճ· 1· Մարդ որ չատախ բնական պէտք կ'ուշնենայ և չկրնար իր գործերը բռնել, 2· ապիկար անճարակ մարդ։

Յուել· Պէտք ընել (փորհարութիւն ունեցողի համար կը գործածուի)։

Յորնուկ

Յոլ· ի· լեր· Բամպակի, կտաւեղի քաղուած և չոր ծղօտներ կամ տունկեր։

Յոլի· ի· եր· 1· Լոյս, ճառագայթ, 2· ցոլացեալ լոյս։

Յոլալ· բ·չ· 1· Փայլիլ, 2· ցոլանալ։

Յոլցուկ· Փայլփլուկ։

Յողուել· ն·բ· 1· Բերանը ցողուել, 2· Աման մը տարեւանցի լուալ, ցարել։

Յողուրուիլ· ա·բ· 1· Լողնալ, 2· կ·բ լուացուիլ, ցարուիլ։

Յողուուի· 1· Յողուելու լուացքի ջուր, 2· Ջուր որով լոգանք կատարուած է։

Փ.

Փ. *Փիւր, զոր կը կարդան «փիւռ», հնչումը աւելի ծանր կամ թաւ է քան «Բ» տառին հնչումը:*

Փաթ. 1. *Փաթթուածք, չրջան փակի, պարանի ևն, 2. Փակին՝ լուծին վրայ ալ կամ ձախ անզափխուելիքը՝ ծանրութեան կէսը զօրաւոր լծկանին մօտեցնելու և այսպէսով երկու լծկաններուն այները հաւասարակշռելու համար.*

Փաթփաթուկ. *Բոյս մը:*

Փաճ. 1. *Բաժին, 2. կազապուա, զոր կերուզակներ սմոյի ճամբաններու վրայ սպասելով ճամբորդներէն կը վերցնեն՝ անոնց անցքը չարգիլելու համար: Կ'ըսուի նաեւ «ճամբու փաճ»: Ցերուզակներու կազմէն՝ անցորդներէ տեղնուած ապօրէն տուրք:*

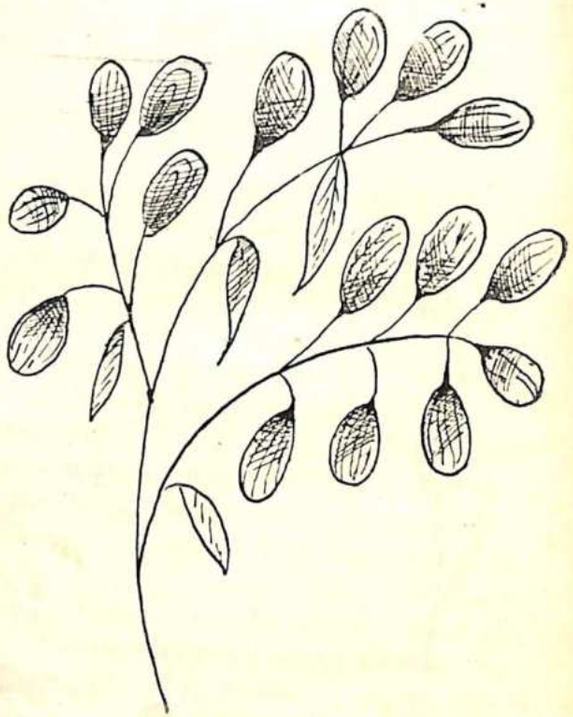

Փաթփաթուկ

Փայ. 1. *Բաժին, 2. Հարստացուի նըւէր, զոր ամէն տաղաւարի տութով փեսացուէն ծնողքին կը մատուցուի, գեռ ամուսնութիւնը չկնքուած: կը բազկանայ գլխաւորապէս, թաչկինակներէ, քօղէ, զարդասկիներէ (սամ. հին ասկիներ) կամ արծաթեայ զարդեղէններէ նաեւ պատշներէ, ինչպէս խնձորէ, տանձէ, նուշ չէ, չամիչէ և այլն:*

Փայել. *Բաժնել:*

Փայ հանել. *Բաժին հանել:*

„ տանել. *Հարստացուելին նուէր տանիլ:*

Փայտուր. *Փայ տանող պատուիրակութիւն:*

Փայ հանուելին փայ չմնաց. *Առատօրէն, վճռանձնօրէն բաչխուած կատարել ինքզինքը զրկելով:*

Փաձկլտալ. *Փայլիլ (տախտիի, մետալի՝ ջուրի):*

Փաձկլտուք. *Փայլփլիք:*

Փանալ. *փռնգալ, փնթ. Ախոյէն չհնազած կեղծ գրամ, որ վրան զարդեր մխայն ունի, ասիկա կը գործածուէր նկեղեցիներուն մէջ, տասը հատը մէկ մէթալիքի արժողութեամբ:*

Փառ. 1. *Բացախին եփուած կտղմուած նուրբ մաշկ, 2. ասլմինին մէկ անգամ նալմոյիը. 3. քաղաքի երկայնութեամբ հիւսուած կտաւ:*

Փաս. *Փայտ:*

„ կըլրիլ. *Տես՝ փասնիլ*

„ հանիլ. *Վատևալ խիթ պատրաստել:*

Փասիլ. 1. *Դրան հաւա պերան կամ քար գնել, որպէսզի դրսէն չի կարենան բանալ, 2. ծեծել, գրկիւեա կ'ըսուի:*

Փատուիլ. *Գացածիլ, գացուած գրան ամրացուիլը:*

Փատուռ. *ի նի. 1.Լեռը՝ վատևթափայա հայթայթելու համար ուխտատուր կիներ, չափառոտ ազգիներ և այլեր, 2. ասոիկան:*

Փարչ. *Փոքր սափոր:*

Փարչուկ. *Փարչի նմանող ծաղիկ մը:*

Փարչ

Փարս ըլլիլ. 1. *Խելքը գլխէն երթալ հարուածի ազդեցութենէն տակ, ուշակորոյս ըլլալ: (սէրթեմլէմիշ ըլլալ) 2. Տարտնուիլ գետին իյնալ՝ առքի արգելքի մը հանդիպելու հետեւանքով:*

Փարս ենիլ. 1. *Գետին տապալիլ 2. Ուշակորոյս ընել:*

Փարսայ. *սի. Մուրոզութիւն. ասիկա կը գործածուի բռչտանելու համար, որոնց կիները գիւղերը կը պըտ-*

Փարչուկ

արաբին և ուսելիք կը հատաքեն:

Փարսայ ենել. *Մոռթալ (բոչաներու):*

Փարսի էլնալ. *Մոռթալու երթալ:*

Փարսայ փուրսայով ապրիլ. *Մոռթացկանութեամբ ապրիլ:*

Փարս. *Հետս, անջատ, զատ:*

» ընել. *Բիչ մը հետս նսեմիլ, քովքովի չնսեմիլ:*

Փարտել. 1. *բ.ն. իրարմէ զատել բաժնել,* 2. *բ.չ. հայց. հոլ. բնութեան խնդիր կ'ուտնէ. պառիլ, խոխոտիլ:*

Փարտիչ. *Բուրջի, կառ, որով թոնիրին կողերը կը մաքրեն խմորի նկանակները փակցնելէ առաջ:*

Փարտուիլ. *կ.բ. իրարմէ բաժնուիլ, զատուիլ:*

Փարփիճ. *ի. մանուհիներու պառաւասար:*

» ենել. *Պառաւասարել (մանուհիներու). Ծպտիկին թարախէն կաթիլ մը կը դնեն բժռտան ու ցուցամատը միացնով մաշկին վրայ և սաթ ասելով կը ծեծեն, յետոյ չամիչ մը ճիպքելով վրան կը դնեն ու կը կապեն:*

Փարփիճել. *Ն.բ. Մանուհիները պառաւասարել:*

Փեբակ. *փիթկի, փիթկընի, 1. Կաւէ չթնուած բայց չթրծուած չուռմարան արմաւիքի և ալիւրի, մէկ մէթր խաչխաչ, և չուրջ երկու մէթր բարձրութեամբ ուղղանկիւն զուգահեռաման:*

Մեղուի փեբակ. *Կաւէ չթնուած գլանաձեւ փիթակ, ուր մեղուներու պարսը կը բնակի:*

—Փեսայ փախցնել. *Պառկոզրութենէն երկու օր յետոյ փեսան կընքահօր տունը իրրեւ հիւր կը տանին, հոն երեք օր պահելէ յետոյ, կնքահօր արտօնութեամբ միասին, իր տունը կը տանին և այդ գիշեր տեղի կ'ունենայ անոր՝ առաջաւոր մուտքը:*

Փեսա մանուկ. *Փեսամանկաիք, տոյք, հարսանիքին ընթացքին միշտ փեսային ընկերացող և զայն առաջնորդող երիտասարդներ կամ պառաւներ, որոնք կ'ըլլան նաեւ փեսային խորհրդականը:*

Փեսաս. *Կացին, փայտ կարելու ծառայող կացին: Բառիս Հարաւահայոց, իսկ Հիւսիսահայերները կացին բառը կը գործածեն, որուն մէկ կողմը փորելու իսկ միւսը կարելու կը ծառայէ:*

Փեսել. *Ն.բ. փեսաել՝ մազ. հաւ ևն:*

Փեսուածք. *Փեսելու գործողութիւն:*

Փեսուիլ. *կ.բ. մերկացուիլ, մազերէ փեսաւրներէ:*

Փեսուք. *Փեսուածք:*

» ենել. *Փեսելու գործողութեամբ զբաղիլ:*

Փեսրտել. *Փետրտել:*

Փեսրտուք. *Փետրտուք:*

Փեսրպափ. *Փեսաւրները թափած:*

Փեսրպափ ըլլալ. *Փետրթափ ըլլալ:*

Փերփեր. *Փրփրիմ:*

» ալ լար. *Փրփրիմով, ծեծածով և ուրիշ ընդհէնեներով պատրաստած պտնդ կերակուր:*

Փեն. *ի. 1. ուս, 2. կռնակին վերին մասը:*

Փենը առնել. (

» դնել. (*ուս՝ փինել:*

Փընչըտ. *Բարակ և ճկուն փայտէ չինուած անուր զոր կամնող կնդանիները դանիներու դունչը կ'անցնեն և չսանամով ետիքերին կը կապեն որպէսզի չկրնան ուտելի չուսէ կամինուած արմաւիքէն և չի ձլատուի:*

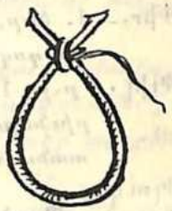

Փընչըտել

Փընչըտալ. *բ.չ. կնդ անիին՝ դունչը թօթվելը, ցընցելը չոլիք, թուք ցայտեցնելով:*

Փընչըտուք. *Փընչըտալու գործողութիւն:*

Փրոչլոս (

Փրոչլուս (*կարատած զգեստներ, ցնցոտիներ հագնիլ:*

Փրոչլոտիլ. *բ.չ. պատռտիլ (զգեստ, կտաւեղէն):*

Փր՛ես. *Կտրուէ՛, (կտաւներու կը գործածուի):*

Փր՛ե փր՛ե (*Եկո՛ւր, եկո՛ւր, (կտաւներու համար միայն կը գործածուի):*

Փր՛ս փր՛ս (*ծածուկ):*

Փրռուճ. (*ի. նի. ցեխ, տիղմ, որ կը լեցնէ մարգակներէն ծածկելէ որ հազիւ կը ծածկուի. Այդպէս, ասոնց մէջ ծածքը հետեւեալ մասերէն կը բազկանայ. նախ գերաններէն կը գետեղուին, ասոնց վրայ կը ցանկերը կամ գարձիկներէն կը չարաչին. ասոնց վրայ մարգակներէն կը լեցնեն և մարգակներուն վրայ քեավալաններ (տերեւներ, ճիւղեր) տերեւներուն վրայ կը լեցնեն փիթռուճքեայ հողը. և վերջապէս չաղախը:*

Փրռուճ. (*կող տերեւներուն վրայ,*

Փրռտալ. *բ.չ. փոթ փոթ ձայն հանել:*

Փլլայ. *յս, անի. ոլորտած խոտ: Խոտը քաղել յետոյ իրարու վրայ դնելով կ'ոլորեն. երկու երեք մէթր երկայնութեամբ և յետոյ երկու ծայր կ'ընեն: Այս վիճակով կը փոխադրեն տուն և չորցնելէ յետոյ կը դիզեն իրարու վրայ:*

Փլլայել. *Ն.բ. 1. Խոտը ոլորել: 2. Խոշոր պատառներով հագուստ ուտել:*

Փիլայուիլ. *բ.կ. Ոլորտուիլ:*

Փիճել. *Ն.բ. Ուսին վրայ դնել:*

Փին. *Շունի, կատուի ատր: կ'ըսուի նաեւ ծնփին. կը գործածուի խաղախորդութեան մէջ, ասով կոչնները կը կակուղցնեն ասով քերծուքի գործողութիւնը կը գիւրանայ: Գուշ ալան հիւանդութեան դէմ =կեղծմակ= կը գործածեն ասոր փոչին հի-*

ւանդէին կոկորդը կը փչեն, արդիւնքը արագ և փրկարար կը դառնայ։

Փինայ. յի, նի, իբրեւ կարկտան ծառայող կաշիի կտոր։

Փինայել. ն.բ. հին կօշիկին կարկտան կարել։

Փինաճել. Կօշիկը թէթեւօրէն կարկտել։

Փինայ ձգել. Կարկտան ձգել կօշիկին ներքեւ։

Փինաչի. Հնակարկատ կօշիկի։

Փինչ. Ցռուկ, կզակ, դունչ։

Փինչ քինք ենել. 1. մէկէ մը երես դարձնել, 2. մէկու մը, բանի չհաւնիլ, 3. անհաճութիւն ցոյց տալ դէմքի ծամածութեամբ։

Փիր. 1. ծեր, շատ ծեր. 2. մեծաւոր, վարպետ, գլխաւոր։ Ըս մարդը դողերուն փիրն ը։

Փլիլ. բ.չ. 1. փլչիլ, 2. արիւնիլ, քթի։ Քիթս փլաւ = քիթս արիւնեցաւ 3. Փղձկիլ։ Սիրտս փլաւ։ 4. Սրտաբեկ ըլլալ. վշտանալ։

Փլուկ (
Փլման (Փլած, քանդուած։

Փլցնել. 1. քակել, քանդել, 2. արիւնել, 3. փղձկեցնել։

Փլցուիլ. կ.բ. քանդուիլ։

Փլըստիկ. Կենդանիներուն մարսողական գործարաններու ամբողջութիւնը։

Փլըստկել. Աւերել, փլցնել, քակել։

Փլըստկիլ. բ.չ. Աւրուիլ՝ քակուիլ։

Փլփլկիլ. Քայքայուիլ, խալխլիլ։

Փնիլ. բ.չ. 1. փճանալ (միջուկ՝ ընկոյզի, նուշի են), 2. անճխտուիլ 3. կուրնալ, ոչնչանալ (աչքերու), 4. ցամքիլ (անասունի գործարաններու), 5. դատարկուիլ։

Փնուկ. Դատարկուած։

Փնել. ն.չ. ալբել, պէտք ընել (չուներու և կատուներու համար կը գործածուի միայն)։

—Փսկանըսրին փինդ դեղ ը, ընի տորաւ խորուն բալեց = Կատուին ըսին թէ աղբդ դեղ է, ան, ա՛լ աւելի խորունկ թաղեց՝ քանքարաթաքոյց ըլլալ։

Փնճիկ. Ծառի մը արմատը, որ դիւրալոյծ է և իբրեւ կպցանք կը գործածուի չորցուելէ յետոյ։

Փնճրկտել. ն.բ. փունջ փունջ խլել, փրցնել։

Փնչըստէ. տես՝ փընչըստէ։

Փնչըլոտիլ. Զայրանալ։

Փշատ (Փշոտ ծառ մը, որ շատ մանր, դեղին և շատ անուշ հոտ
Փշատի (ունեցող ծաղիկներով ծառ մըն է։ Կ՚աճի պարտէզներու

ցանկերու մէջ։

—Փշատի պտուղ. Սպիտակ փոշիով ծածկուած, ձիթապտուղի մեծութեամբ պտուղ մը, որ իր մէջ ունի կորիզ մը ձիթապտուղի կորիզին նման ու անոր մեծութեամբ, համը թէև քիչ մը տտիպցնող բայց հաճելի է։

Փուշ. 1. փուշ. 2. փշալից խոտ մը, կենդանիներուն կը կերցնեն։

Փուշ փուշ ըլլիլ. 1. տրտմալ. քամնիլ։

Փշփշիկ (Փշալից խոտ մը. զոր իբրեւ բանջարեղէն խաշած կ՚ը-
Փշփշուկ (նոյն։

Փշքալ. Փուչիքալ, հունձք։

Փշքաշ. Գործիք. որով մազեր կը քաշեն, քթի մազերը կը մաքրեն (ճըմբըղ)։

Փոխինտ. Աղնձուած ցորենի ալիւրով շաղուած կամ եփուած մաղէզ, որու վրայ աուզ և արդար իւղ ալ կը լեցնեն ու կ՚ուտեն։

Փոկ. Կաշիէ չինուած և ոլորուած հաստ կապ, որով լուծը արօրին հետ կը կապուի։

Փողոց. փողցի. փողցընի. 1. տան շրջակայքը որոշ տեղ մը ուր մոխիրը կը կուտակեն, 2. փողոց։

Փողցնին չափել. Դատարկ, անգործ պտտիլ։

Փողցի քուռակ. (
„ շուն (Փողոցները պտտող ալտառ ալայ։

Փոշեփողոց. տես՝ փողոց

Փոշեչուր. Մոխրաջուր զոր լուացքի ատեն կը գործածեն, կամ խաղողը չամիչ չինելու համար կը գործածուի։

Փոշեջրել. ն.բ. 1. Լուալիք լաթերը մոխրաջուրով եռացնել, օճառով լուալէ առաջ, 2. խաղողը եռացած մոխրաջուրի մէջ թաթխել, չամիչ չինելու համար։

Փօշի. Մոխիր (մոխիր բառը անծանօթ)։

Փօշին գլխուդ. Մե՛ղք քեզի որ...

Փոռիկ. փոռկի, կընի. Ճակտին թողուած աւելորդ մազի փունջ մը։

Փոռիկ բողել. Ճակտին վերև մազի փունջ թողուլ։

Փուք. 1. Մորթ, 2. կակուղ մորթէ վերարկու, 3. ծեփուկ։

Փուք հանել. Սաստիկ ծեծել։

Փոր. 1. Որովայն, 2. Ձաւարով, սոխով միսով և համեմներով եփուած կերակուր մը՝ եղէնծին նման, 3. կերակուրի լիցք (տոլմա), 4. պատի մը գոգաւորուած տեղը, 5. ամաններու՝ կարասի. պուտուկի, տակառի ուռած մասը, որ կը գտնուի պարանոցին և տակին միջև։

Փոր ենել. 1. ուռիլ գոգաւորիլ։ Ըս պատը փոր էրած ը, ծռած գոգաւորուած է, 2. փորը ըռուած կերակուրը պատրաստել։

Փսրիկ. *Փոր կերակուրը։*
Փոթ. 1. *Կուրծ.* 2. *խորշոմ ճակատի։*
Փոթել 1. *Փոթ փոթ ընել.* 2. *տապեցնել (բերանը).* 3. *երեսը թըթուեցնել։*
Փոթիկ. *Տապկին թևերուն այն մասը, զոր փոթ փոթ կ'ընեն, անոր լայնութիւնը չափաւորելու համար։*
Փոթուիլ. *կ. բ. Փոթ փոթ ըլլալ կնճիլ։*
Փոթուկ. *Տապեցնող, խակ պտուղ։*
» տանձ. *Տեսակ մը տանձ որ տապեցնող է և չոր ձմեռը կ'ուտեն։*
Փոթոյ. *Կարճահասակ և գիրուկ մարդ։*
Փոթուռ. *Տոբրա, չալվար։*
Փեթի. *Աղտոտ։*
Փեթոտել. *Աղտոտել։*
Փեթոտիլ. *Աղտոտիլ։*
Փոթոտ. *Տապեցնող։*
Փոթուտ. 1. *Տապեցնող.* 2. *փաթեր ունեցող։*
Փոթփոթիլ. 1. *Փոթ փոթ ըլլալ.* 2. *խորշոմիլ, կնճիլ։*
Փորցաւ. 1. *Որովայնի ցաւ, խիթ.* 2. *հակառակութիւն.* 3. *չարժութիւն հակառակութեան։*
Փորցուոտիլ. *Իրար անցնիլ։*
Փորֆաճ. *Որովայնի մաշկ։*
Փորֆճուկ. *Փորհարութիւն։*
Փորը ֆճել. *Փորհարութիւն ունենալ։*
Փուլ. 1. *Ջախջախ.* 2. *փլուզումէ առաջ եկած թումբ.* 3. *գետի կամ առուի, կամ հեղեղի քանդումէ առաջ եկած ուղղաձիգ բարձրութիւն, որ անմատչելի է։*
Փուս. 1. *Մառախուղ.* 2. *աչքի մթար, պղտորութիւն։*
— Աչքին դէմ փուս ը եկեր. *Աչքը պղտոր կը տեսնէ։*
Փուն. 1. *Դատարկ (խօսք).* 2. *ընկոյզ, նուշ որոնց միջուկը չկայ կամ փճացած է։*
Փուստ. *Վրիպում (հաւանօրէն կռնակ)։*
» տալ. *Յարձակումը վրիպեցնել, ճարտարօրէն խոյանքի մը ուղղութենէն շեղելով յանկարծ. այնպէս որ յարձակողը չկրնալով յանկարծ իր ուժգին թափը զսպել, ծանր անկում մը կ'ունենայ։*
Փուտ. *Փտած։*
» փատ, *Կարծր, չոր։*
» ըլլիլ. 1. *Կարծրանալ.* 2. *սառիլ.* 3. *մեռնիլ.* 4. *զգայնութեան ու ճկունութիւնը կորսնցնելով քար կտրիլ։*

Փուր. *Կեղեւ՝ կուտի, սեխի, պտուղներու ևն։*
Փուռչ. *Պատառոտուած կտոր, լաթի կտոր։*
Փոչլոտ. 1. *Ցնցոտիներ հագած.* 2. *հին՝ կտոր կտոր եղած զգեստ։*
Փոչլոտիլ. *Զգեստները կտոր կտոր ըլլալ։*
Փոտել. *ն. բ.* 1. *Գետինը փորել բան մը փնտռելու համար.* 2. *հաւերուն՝ ոտքերով գետինը փորելը։*
Փսոր. 1. *Կտոր.* 2. *կորուած կաթի, թանի կարծր մասերը։*
Փսորել)
Փսոր փսոր ընել) 1. *Ծեծել.* 2. *կտոր կտոր ընել.* 3. *մանրել։*
Փսորիլ. 1. *Կտոր կտոր ըլլալը.* 2. *ուրուիլ (կաթի ևն)։*
Փսորտիլ. *Կաթը երբ տաքցնեն կը կտրի և պանիրը չճռուկէն կը բաժնուի կայտ կայտ ըլլալով. աս է փսորտիլը։*

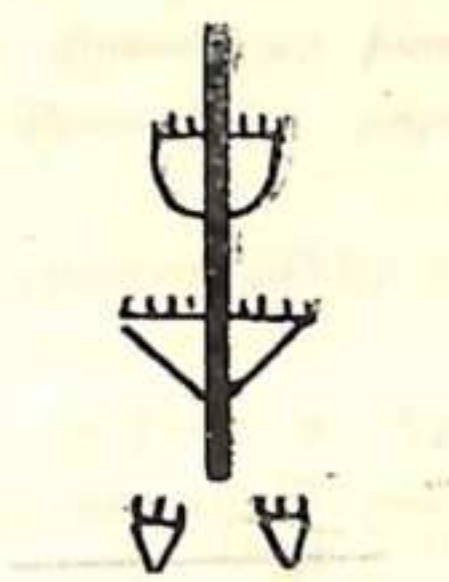

Փսկայ Նսրտիվան

Փսկայ Նսրտիվան. *Գուլպայի զարդ մը։*
Փսորտուֆ. *Փոր փոր եղած կաթ, այտ ևն։*
Փստիկ. *Ներքին գործարաններ։*
Փստիկը հանել. *Ծեծելէն հոգին հանել։*
» ելնալ. 1. *Սաստիկ պարտասիլ.* 2. *անհամեմատ ճնշումի տակ աղիքները դուրս թափել։*
Փստոնել. *ն. բ.* 1. *Վժել.* 2. *բ. չ. վրիպիլ, նպատակէն շեղիլ.* 3. *յանկարծ գայթիլ.* 4. *դուրս ցատկել։*
Փտիլ. *բ. չ.* 1. *Փտիլ (փայտ, ոսկոր, ծառ ևն).* 2. *բոլոր ուժերը սպառիլ։*
Փտեցնել. 1. *Փտեցնել.* 2. *կենսունակութիւնը կորսնցնել տալ, երկարատև և ծանր աշխատութեանց հետևանքով։*
Փտուկ. *Փտած։*
Փտման. *Փտած։*
Փրել. *ն. բ.* 1. *Կեղևը հանել.* 2. *կուտ ուտել (ձմերուկի, սեխի)։*
Փրթիլ. *բ. չ.* 1. *Խլուիլ.* 2. *կտրիլ (չուանի, պարանի).* 3. *բաժնուիլ (ժայռի կտոր), անջատուիլ։*
Փրցնել. *ն. բ.* 1. *Խլել.* 2. *քաշելով կտրել (պարան, դերձան ևն)։*

Փցուիլ· կ· բ· 1. Ուլուիլ (բոյսի ետեն)· 2. կարուիլ։
Փռեել· 1. Փչրել, մանրել· 2. բրդել (հաց, գունձ)։
Փռիլ· Մանրուիլ չ· բ·
Փռուիլ· Փչրուիլ մանրուիլ կ· բ·
Փռուցիմ· Հացի մանրուք, փշրանիներ։
Փռոս· Կեղեւ ունեցող։
Փռոտիլ· բ· չ· 1· Կեղեւ կազմիլ (վէրք)· 2· ոգեւորուիլ կազդուրուիլ (հիւանդի)։
Փռփռիլ· 1· Փրփուր առած բերել· 2· սաստիկ զայրանալ· 3· յորդիլ (գետի)։

Ք.

Ք· Քէ· իր բուն հնչումով կ'արտայայտուի Բալուի բարբառին մէջ· մերթ «կ» ով փոխանակուելով։
Քա՛· Ժխտարկութիւն զարմացական· ո՛վ, ա՞։
Քա՛· Կոչական մանիկ· ո՛վ, քա՛, աղջիկ, դո՛ւ, աղջիկ։
Քախաւիմ· Բամպակի արտերը եւ ածուներուը անպէտ եւ վնասակար խոտերէն մաքրելու գործողութիւն։
Քախաւիմ ենել· Աւելորդ ու վնասակար խոտերը մաքրել։
Քախսել· Ն· բ· ից, նը՛· վնասակար բոյսերը արմատէն հանելով արտը մաքրել։
Քախքիմուոր· Քախանքով զբաղող կիներ (կիներն են որ քախանքը կ'ընեն)։
Քամ· 1· Քամուք· 2· քիչ մը ջուր, որ կը մնայ, առուին մէջ, իբրեւ վերջին մնացորդ, ոռոգուելուու աւարտումէն յետոյ։
Քամուխ· Նոյն։
Քամար· քամրի, քամրնի· 1· Հարսերուու համար մանուածոր զարդ, որ իբրեւ գօտի, իրենց մէջքը կը կապեն· 2· կամար չէնքի, աղբիւրի։
Քանցել· Ն· բ· 1· Քանդել աւերել սեխի, ձմերուկի արտ, սոխնոց, բանջարեղէնի ածուներ, վերջին արդիւնքը առնելէ յետոյ· Մնացածները հաւաքուած ըլլան կամ ոչ, կը քաղեն, իրենց առնկերով միասին, ու այս կերպով արտը մաքրելով պատրաստ կ'ընեն առաջիկայ հերկուամի· 2· աւերել, քայքայել առն, բոյն եւն։
Քանցուխ) Քանդելու գործողութիւն։
Քանցուածք)
Քած· Էգ· կը գործածուի՝ չունի, կատուի, էշի, սեռերը յայտնելու համար։ Ուղիրու, գառնուկներու, եղի, գոմէշի, ձիի համար՝ էգուկ կամ էգ կը գործածուի, իսկ մարդոց համար աղջիկ կը գործածուի։ Քած բառը երբ աղջիկի տեղ գործածուի, նախատական իմաստով կ'առնուի։
Քաճ· 1· Մարմնոյն այն մասը, որ մորթէն ու միսէն ու ջլերէն կը բաղկանայ, ինչպէս կենդանիներու սրունքին ու որովայնին մէջեւ գտնուող մասը· 2· մանուածոր ձեւով հողամաս· բարակ երկայն, որ խոպանուածին կը միանայ։

Բաշել. 1. ն. բ. Բաշել. 2. պրկել. 3. առատապէս հիւանդութեամբ. 4. համբերել. 5. էգ կենդանին զուգաւարել տալ:

Բաշել տախտակ. Թերանը սղոցելով տախտակի վերածել:

Բաշիկ. Հինգ մանդիմէքը լայնքով կաշի, որ գրասեղն որոյտներն ներքեւէն, առջեւի ոտքերուն մօտէն անցնելով համեմատ երկու կողմի եղերքներուն կը կապուի, և թոյլ չի տար որ բնաւ ալ կամ ձախ թեքուի:

Բաշուիլ. 1. բ. կ. Բաշուիլ, պրկուիլ. 2. զուգաւարուիլ էգ կենդանիի. 3. բ. չ. անպատշաճութեամբ (ոտքի, ձեռքի). 4. հանդուրժելի, տանելի ըլլալ. 5. հետամուտ եղբայր տեղէ մը. 6. սպառնալ զարնելու չարժուեմ ձեւ առնել:

Բաշուըցիլ իրարու վրայ. Իրարու զարնելու համար սպառնական ձեւեր ընել:

Բաշուըցուիլ. Սպառնական ձեւ:

Բար. 1. Բար. 2. հեգնութեան անուղղակի խօսք. 3. ճաարակի մէջ գործածուած քար կամ փայտ. 4. մայր:

Բար ճեռել մեկուն. Մէկուն՝ մեզապրական, ծագրական կամ յանդիմանական բազմաթիւ խօսքեր ուղղել:

Բարբակ. Ճամբաններու եղերքը, կամ արտերու մէջ հաւաքուած քարերու դէզ:

Բարել. Ծանր քարի տակ դնել ճնշելու նպատակով:

» դուռը. Դրան հաւս մեծ քար դնել, որպէսզի դուրսէն անկարելի ըլլայ դուռը բանալ:

Բարբին. Հաւմ ապիւս:

» կըլլել. Հաւմ ապիւս կազապարել:

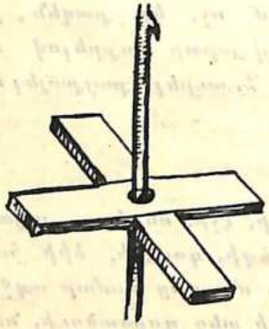

Բարման

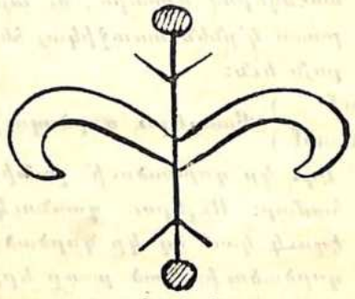

Բարի մնուկ

արման. Գործիք մը, որով բուրդ կը մանեն:

» մանել. Բուրդ, մազ մանել:

Բար ի մնուկ. Գուլպայի զարդ մը:

Բարխոց. Կրանկին մէջ գոյացող խոց, որ սովորապէս մարմին տակ ջուր հաւաքուելով կը գոյանայ:

Բարկապոս. Թխագոյն: Այս բառը կը գործածուի միայն այն ձիերուն համար, որոնց մարմինը թխտակն է և մուխ գոյն ծղակնելով պատռած է:

Բարկզուր) Կարծր կչգուր, որուն կրակը աւելի քարկ և աւելի
Բարկշուր) դիմացկուն կ'ըլլայ:

Բարմահոս ենել. Սառակ ձեռնել:

Բարղաճ. Հազէ չհնուած և լաւ թրծուած սկահակ:

Բարդան

Բարոտել. Ն. բ. Բարկածել:

Բարպուղուզ. Իրարու վրայ չտրուած քարէ աշտարակ, կամ կոյտ, զոր գետափին մօտ կը չինեն, որով ուղեւորները կը հասկնան թէ գետին տունը ո՛ւր է, (տունին դէմ կը չինեն): Դաշտերու մէջ ալ կը չինեն, ո՛եէ նշան մը տալու համար:

Բարհաւ. Ճակերով չհնուած գործիք, որով քար կը կրնան:

Բարհրուս. Բարերով լեցուն գաշտ, ճամբայ:

Բախանձեղ. Սպխտակ ոգռաւ:

Բաճ. Կերակուրին փրփուրը, որ կը պարունակէ ազահզութիւներ ալ:

Բաճը առնել. Կերակուրը երբ եռալու մօտ ըլլայ, անոր մակերեսը կուռակուռ փրփուրը վերցնել:

Բաճկիր. Փրփրակալ:

Բեաչալ հաւ. Գիշակեր, սպիտակ թռչուն մը, որուն կտուցը կոր է:

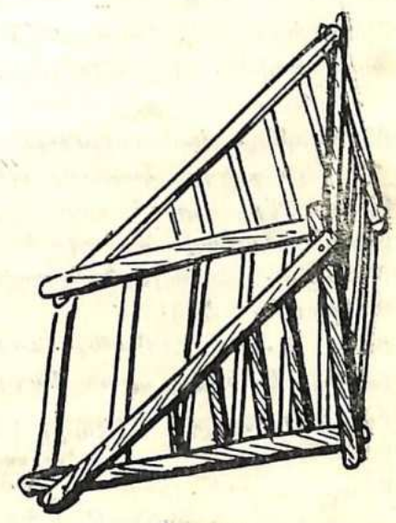

Բարրաշ

Բեարբ. Փայտի վրայ սըղոցուած փոս. չհնուած ատաղձ:

Բեարթ

Բեարխրուճ. Վարակոտ, ոսոտոտ:

Բեարվաճ. Կարաւան:

Բեարվաճ կորուս. Համատեղութիւն մը, որ կ'ըսէ նախ լուսուճ ապրը, լուսուտը ատաղ մը, որ արշալոյսին ծագելէն առաջ

տեսնելի կ՚ըլլայ, և ճամբորդներ կը հասկնան թէ տատու ըլլալու մօտ է։

Բըրքրալ. բ. չ. 1. Նաւլու երեւոյթ, որ ջուրին վրայ կը տեսնուի. 2. Թեթեւ եաք։

Բըրքրուկ. 1. Նաւլու երեւոյթ. 2. եաք։

Բըխս. Մանկական բառ. Գէշ աղտոտ։

» ը. Աղտոտ է։

Բընծ. Բան զ...։

Բ՛ծ մեզ աղեկնի. Մենէ աղէկները. ազնիւր, որոնք գեռ չմկրտուած կամ քատսունքը չլրացուցած երեխաները կը փոխեն, անոնց տեղ դնելով ճաղած, նիհար, վատառողջ երեխաներ։

Բինք. քնթի, եր. 1. Բիթ. 2. բնական բարձր դիրքի մը դէպի դուրս սառցուած մաս. 3. գետափներու վրայ դէպի գետ առջցուած մաս, անկիւն. 4. պտուղի մը ծաղիկին տեղը, որ առոջ հետքը կը պահէ։

Բինք քնքի. Գլուխ գլխի (խօսիլ) զաղանի։

Բինք էնել (մեկու մր). Ջհանիլ մէկը։

Բինքր կախ. 1. Հիւանդի երեւոյթ. 2. տրտում. 3. քէնով։

» կախել. 1. Տրտմիլ. 2. քէն ընել. 3. հիւանդի երեւոյթ ունենալ։

Բնքին դնել. Կարեւորութիւն տալ։ Իմ բոլոր աշխատանքս քնթին չի դրեց = կարեւորութիւն չտուաւ, ու ոչինչ համարեց։

Բխալ. Բըխ քըխ հոգալ։

Բխուզք. 1. Հոտ. 2. հոտի ձայն։

Բխքըխալ. Հոտալ, ընդհատօրէն։

Բխքըխուկ. Հոտ։

Բմել. ն. բ. 1. Բամել. 2. ճնշել։

Բմած. Մածուն, որուն ջուրը քամուած է, թորախ։

Բմուկ)
Բմման) Բամուած, ջուրը հանուած։

Բմոց. Կտաւէ շինուած կոնաձեւ փոքրիկ պարկ, որով կոթ, մածուն, և մածնաթան կը քամեն։

Բմոցէ անցընել. Բամել քմոցով։

Բնրնել. Մրափել։

Բնրնուկ. Մրափում, մրափել։

Բնրնուկը գալ. Մրափելու պէտքը զգալ։

Բնըրքախ. Բունը գլուխը։

Բնուկ. Բնացած, քուն։

» մնալ. Ժամանակին չարթննալ։

Բնքօալ. Բան մը ունենալու թաքուն ցանկութիւն ունենալ. տեսկա մանուկներու համար կը գործածուի. երբ բան մը ուտելու ցանկութիւնը կը ցուցնեն, բայց չեն համարձակիր, կամ կ՚ամչնան յայտնապէս ուզելու։

Բէնց. Ծակոտչք. անկուշտ։

Բէնցութին. Ծակոտչքութիւն, անյագութիւն։

» էնել. Ծակոտչքութիւն ընել։

Բորալել. ն. բ. Նետել՝ քար եւն։

Բոզ. 1. Անթեղուած տաստ կրակ. 2. հաւնոց. փոքրիկ սենեակ, ուր հաւերը կը թառին կամ ուլերն ու գառնուկները կ՚արգելուին։

Բոլիկ)
Բոլսիկ) Եղջիւր չունեցող այծ, ոչխար, ուլ։

Բոռ. Կոյր։

Բոռայ. յի. նի. Որամ։

Բոռայոտ)
Բոռատուտ) Որամուտ։

Բոռբ. Փոս փոս (երես, տեղ)։

Բոռնալ. բ. չ. 1. Կուրանալ. 2. աղբիւրի ակին ցամքիլը կամ խափանուիլը. 3. տրտի մը ցանքի մը ուրիշ անպէտ բոյսերով խափանուիլը. 4. փակել խցել անցք մը։

Բոռցնել. ն. բ. 1. Կուրցնել. 2. խափանել. 3. ուրել ջուրի ակ, քանդել. 4. խցել։

Բո՛ռնալու. Անէծք (ձայնարկութիւն)։

Բոռտիկ. Ընկուզի միջուկը և սխտորը չափուոր աղով կը տորեն և ջուրի հետ խառնելով կ՚ուտեն պահքի օրերուն։

Բոռտիկ ապուր. Ընկոյզի միջուկով կերակուր մը։

Բոս. 1. Մորթի տարափոխիկ հիւանդութիւն, քոս. 2. ած. մէկէ մը չզատուող, մէկու մը օձիքէն չզատուող, հայկատակ։

Բոս ըլլիլ. Մէկու մը հետեւիլ, անկէ չբաժնուելու պայմանաւ։

Բոս աղբիւր. Հանքային աղբիւր, ուր մորթային հիւանդութիւն ունեցողներ կը լոգնան։

Բոսայ. Անմազ. այն որ դէմքին ուէ մէկ մասին վրայ մազ չունենայ։

Բոսոտ. 1. Բասախտաւոր. 2. աղտոտ մարդ. 3. անճարակ մարդ, ազդեցութենէ զուրկ մարդ։

Բոստիլ. բ. չ. 1. Բոս ունենալ. 2. նախկին ազդեցիկ դիրքը կորսնցնել. 3. հարստութիւնը կորսնցնող մարդ։

Քուլակ. քուլէկ, կընի. Բարակ տախտակով շինուած գոյլի նմանութեամբ ունկաւոր աման, որուն մէջ՝ ջուր, կաթ, մածուն, թան կը լեցնեն։

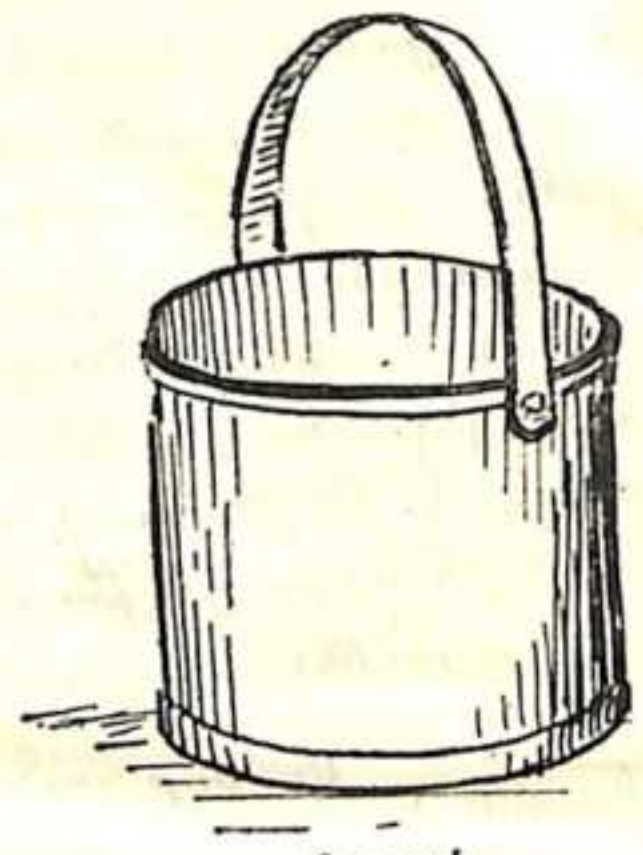

Քուլակ

Քուլայ. լի. լանի. Պատրոյգներու հանգոյց։ Բամպակը ոլորելէ յետոյ համաչափ պատրոյգներու կը վերածեն, այս պատրոյգներէն 6–7 հատը միասին ոլորելով հանգոյց մը կը շինեն, այս հանգոյցը քուլայ կը կոչուի։

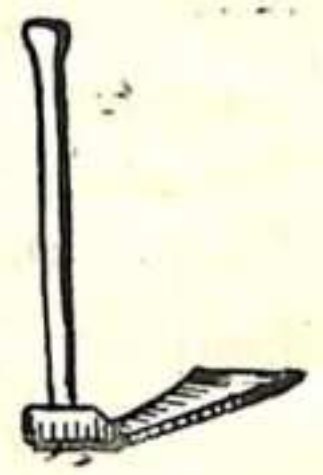

Քուլպայ

Քուլպայ. քուլպի, պանի. Փոքրիկ բրիչ, որով արտերը կը քաղհեն, կամ ածուներու ուղղման ատեն կը գործածեն։

Քուշնաման. 1. Աման ուր քուչնայ կը լեցնեն. 2. ստամոքս, զօրաւոր ստամոքս։

Քուրանալ. Արծարծիլ (կրակի)։

Քուրացնել. Կրակը արծարծել։

Քրած. Երեսը փոս փոս եղած։

Քրել. Հարսանիքի կարել։

Քսուիլ) բ. չ. Մէկու մը մօտէն հեռանալ, ակնկալութեան մը

Քսուրտիլ) համար։

Քրքիր. Կակուղ։

Քրքրիլ. Կակուղնալ։

Քրքրցնել. 1. Կակուղցնել (հաց). 2. գզել՝ բուրդ բամպակ։

Քրտընխաշ. Քրտինքէ առաջ եկած մարմնոյն բորբոքում։

» ըլլալ. Մարմնոյն բորբոքում ունենալ։

Քցխայ. քցխի. Շատ մանր սոխ, որ երբեմն սերմնացու կը գործածուի։

Քձխայ տնկել. Սոխ ցանել, սերմանել։

Քօրի. 1. Տկար, անզօր. 2. Թոյլ մարդ։

Քօրութիւն. Տկարութիւն։

» ընել. Ծուլութեամբ գործի մը հետամուտ չըլլալ։

Օ.

Օ. Այս տառը, Պոլսոյ բարբառին մէջ, բառերուն սկիզբը, ընդհանրապէս Ո տառին տեղը կը գործածուի։

Օլըրել. 1. Ոլորել՝ թել, առասան, պարան եւն. 2. խօսքը փոխել, խօսքէն շեղիլ. 3. դարձնել. 4. հոլովել. 5. շեղել. 6. թաւալել (անիւ եւն)։

— Ճլլին օլըրել. Հաւ մորթել, մորթել։

Օլըրուիլ. 1. Ոլորուիլ. 2. պատիլ. 3. դառնալ՝ անկիւնէ մը. 4. հոլովուիլ՝ պառաւակի. 5. թաւալիլ՝ երկնաքարի, անիւի եւն։

Օլըրտիլ. 1. Պատիլ. 2. թափառիլ. 3. մուրալ։

Օլըրտող. Թափառական մուրացիկ։

Օլըրծուն. Լաւ ոլորուած, սեղմօրէն ոլորուած (թել, առասան, պարան)։

Օլոխ. Ջրաղացքի ջրամբար, քառանկիւն հաստեալ բրգաձեւ շտեմարան, որուն փոքր խորխոլը դէպի վար շրջուած շեղակի կը յենու զանիւերի մը։ Ասոր տակին խորխոլը կը փակէ սըլիկոնը, որուն ծակէն ջուրը սաստիկ թափով կը ժայթքէ անիւին թեւերուն վրայ եւ անոր կուտայ հոլովական շարժում։

Օլոր. Ոլոր, ոլորուածք՝ թելի, պարանի։

Օլոր տալ. Ոլորել։

Օլոր մի տալ. Մէկ անգամ ոլորել։

Օլոր մոլոր. Ջիկզակ, դարձդարձիկ ճամբայ։

Օլոռուկ. Ճամբու մը այն կէտը, ուր անկիւն մը կը ձեւանայ։ Ճամբուն կորացած տեղին արտաքին մասը, գագաթը։

Օլոռուկը դառնալ. Ճամբուն գագաթին միւս կողմը անցնիլ։

Օլոռուկէն դառնալ. Ճամբուն կորացած մասէն անցնիլ, երթալ։

Օլոք. 1. Ոլոք. 2. միսով միասին եփուած ոսկոր։

Օկ. Տեսակ մը մածուցիկ հիւթ՝ պատրաստուած հաւկիթով, ձէթով եւ կաւով, որով ճեղքուած հողէ ամանները կը փակցնեն, կամ սափորներու ծակերը կը լցնեն։

Օկել. Սափորին ծակը օկով լցնել, ճեղքուած ամանները փակցնել։

Օկուիլ. Կրաւորական ձեւ օկելի։

Օկուկ) Օկուած։

Օկման)

Օխչար. *Ոչխար: Այծ. խակ ոչխարին մազի կ'ըսեն:*

Օղիկ օղիկ ըլլիլ) *Ջախջախուիլ ապակեայ, կամ կաւէ անօթ ըլ-*
Օղիկ օղիկ գալ) *լալ ապակիով:*

Օճ. *Հնձելի արտին մէկ մասը, զոր, հնձելու սկսելէ առաջ, հնձողները առանձնարգելը կը առնմանէ: Հնձողները, առաջ, կրնան գիտնալ թէ ինչ ուղղութեամբ պիտի հնձեն, և ո՛րքան տեղ:*

Օշ. *Գնա՛, կորսուէ՛, կը գործածուի միայն չոքելու համար:*

Օ՛շ օ՛շ. *Եկո՛ւր, կը գործածուի չոքելը կանչելու համար:*

Օշօշուկ. *Դեղին կոկոնով ծաղիկ մը, որուն կոկոնին եղերքը չբոլանակաձեւ կը վակուն սպիտակ ու համապատի թերթեր:*

Օշօշուկ

Օ՛շգըշ. *բայի մը հրամայականը. Յարձակէ՛ (չոքելու համար):*

Օշգըշցնել վրան. *Օշգըշ օշգըշ ըսելով չոքելմէկու մը վրայ յարձակելու գրգռել:*

Օ՛չ. *Ոչ:*

Օ՛չ տայ, օ՛չ առնր. *Սատկի, չան ատամակ ըլլայ (անէծք):*

Փ.

Փ. *Փէ:*

Փաս. *Փէս գլխարկ:*

Փիր. *Ընդհոգին մը, զոր կենդանիներու կը կերցնեն:*

Փշալ. *Փըշ փըշ ձայն հանել: Մոզալու ձայն:*

Փսրտալ. *Ինանալու առեն քիթէն փըս փըս ձայն հանել:*

Փսրտուկ. *Փըս փըս ձայն:*

ՏԵՂԱԿԱՆ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Մամխենուս. *Տեղ մը, ուր մամոխի (վայրի տատր) ծառեր չատ կը դտնուին:*

Սիզուտնի. *Սեզ չատ գտնուած տեղ:*

Խոռոչնի. *Խոռոչներ:*

Բոսաղբիւր. *(Հանքային ապրիւր):*

Աւզնոց. *(Նշանակութիւնն անծանօթ):*

Գբներ. *Գուբեր:*

Սալոճար. *Լերան մը անունը:*

Հայպաթ. *Ուխտատեղի մը, ուր բարձր լերան մը գագաթը կը գըտնուի:*

Ակնիկ. *Ջրառատ տեղեր:*

Խլաղբիւր. *Ապրիւր, որուն ջուրը խաւլերուն կամ ոչանձի ցաւ ազնեցնելուն օգտակար է:*

Սկրնուց. *Լեռ մը:*

Բաղդաղբիկ.

Շուրախ. *(Ալի ապրիւր). Շամիրան. Նայ:*

Սրբ Մարտուպայ լեռ. *Սուրբ Մեսրոպի լեռ, որ քաղաքին արեւմտեան և հիւսիսային կողմը կը բարձրանայ մէկ կողմէն միայն մատչելի: Գագաթը կան մէկ երկու չէնքեր: Բեւեռագիր արձանագրութիւն մը, որուն տառքէն նեղ ու վտանգաւոր տեղ մը կ'երկարի մինչեւ վիմափոր երկու սենեակները:*

Պաղ աղբիւր.

Շախշախնի.

Բարակլար. Լարեր.

Սղամայ դար. *Բլուր մը, հազարերա, հին գերեզման, որուն գագաթին վրայ սրբավայր մը կը գըտնուի:*

Գոմ. *Քիւրտ գիւղ մը:*

Սարաչար. *(սարջուր քիւրտ գիւղ մը):*

Հայպըբոր. *Սրբավայր մը (Հայպաթի քոյրը) որ կը գտնուի Հայպաթի ստորոտը:*

ՄՈՌՑՈՒԱԾ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

Աղլրապանծ. Տես Բառարանը

Լեռայ անուխ. Տես Բառ-

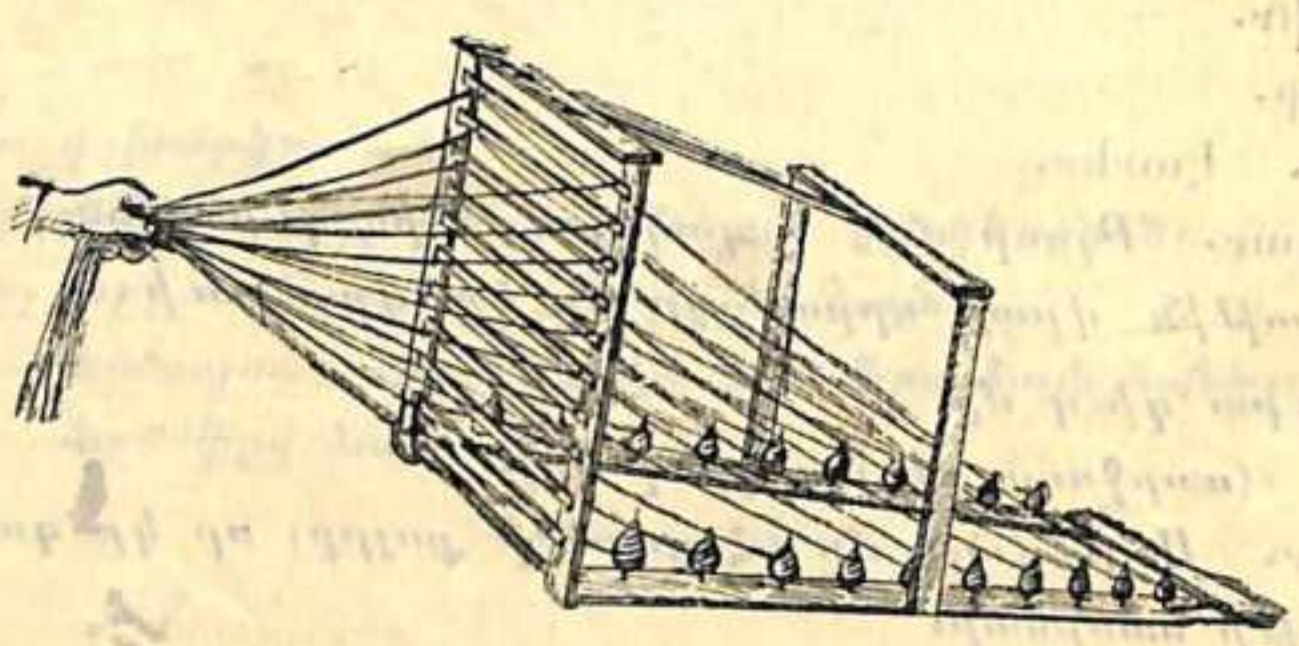

Տաստանաղ . *Ոստայնանկութեան գործիք մը, որ հնուք ընելու մի- ջոցին կը գործածուի. Տես էջ 64-65 ։*

Խոլնդաս

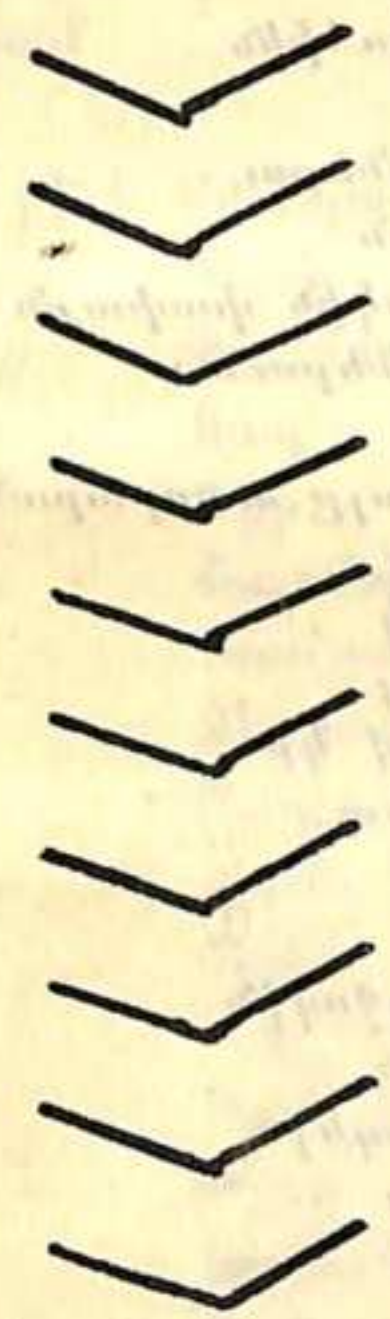

Օզոռուկ. *Գուլպայի զարդ մը:*

Օռամ. *Որամ:*

Թխրիկ. Տես Բառարանը

Ջանչ. Տես Բառարանը

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

ԷՋ	ՏՈՂ	ՎՐԻՊԱԿ	ՈՒՂՂԵԼԻ
9	33	ագլեր	ալքեր
12	7	ըլլայ	ըլլի
16	1	ախուժակով	ախորժակով
16	1	թարկին	թոնիրին
31	18	ողեր է	էղեր ը
33	15	խորխոլոզ	խորխոլոզ
40	33	առղ	գող
41	8	պապուճ	տէր պապուճի
41	11	(գցինք)	(գացինք)
48	26	անոնք	անոնց
50	5	ճըւճըւճին	ճըւճըւճիին
50	28	րայ	վրայ
51	23	ապուտնողներու	ողնողներու
58	7	հեքենն	հենքեն
59	21	կը կարի նաեւ խեղճ ստացուածքին փոխարքն ալ	
61	32	էատմներուն	ատամներուն
62	38	ուղիք	ուղիղ
67	29	գխնատարաքանին	գխնալը տարրաքանին
72	11	ծեցուծ	ծեծած
127	35	կրնակ	կռնակ
164	4	քաղել	թաղել
170	40	չուտալ	չուտալ կը
180	18	մաղեկպ	մաղկեպ
180	26	կը	մը
202	5	պաղն	պայն
202	6	ամբոջովին	ամբողջովին
207	8	ձեղունք	ձեղուն
216	8	րուպել	դրուպել
251	25	Մրգուայ	Մրգայ
303	26	գիծերով	գիծեր
305	22	էր	էին
415	1	ու	լու
443	14	կարջեւ	կարգեւ
483	16	փաթանն	փաթթեն
548	13	մանուկներո	մանուկներու
548	18	փիթկի	փեթկի
548	30	բանձն	բաւ
550	8	ձուոկ	ցուկ
550	30	փակնըբին	փակն ըսին
556	23	բուսոյ	բանալ
556	26	արիման	Թարիման
558	13	աջագած	առաջացած

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Յառաջաբան — Էջ Ա—ԺԹ
Նշանաւոր եւ հարսանիք — 1
Ծննդաբերութիւն — 8
Լոգանք — 10
Տղարուք — 11
Կաղանդ — 13
Տեառն ընդ առաջ — 17
Բարեկենդան — 21
Մեծ պահք — 31
Վիճակ — 39
Մշակութիւն Բամպակ — 43
Գարի — 69
Բուշնայ — 70
Ոսպ — 72
Ֆիք — 73
Շուշմա — 74
Կտաւատ — 76
Ձիթահանք — 79
Բակլա — 82
Կորեկ — 83
Ցորեն — 8[illegible]
» — 95
Կամ, չարչ — 101
Թութ — 121
Որթատունկ — 139
Այգի — 147
Այգեպանութիւն — 153
Էգեկիթ (այգեկութ) — 158
Խաղողի հաշտարագործութիւն Ա. — 165
» » Բ. — 169
» » Գինի — 174
Բանջարեղեններ — 179
Կարճեղէն — 199
Նաւք — 205

Ատրպաս	էջ	207
Երդագործութիւն		210
Ձկնորսութիւն		218
Բալուի շինութիւնները		229
» գիւղի տուները		233
Առողջապահական պայմաններ		239
Բարոյական, իմացական եւ կրթական էջեր		263
Առաջնորդութիւն եւ առաջնորդներ		304
Բառարան		

ՏՊԱՐԱՆ «ՍԱՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊ» ԳԱՀԻՐԷ

Հեղինակին հասցէն՝

ԾԱՐ. ՓՀՆ. ՄԱՐԳԻՄԵԱՆ

c/o Patriarcat Arménien,

179 Ave. de la Reine Nazli,

Le CAIRE - EGYPTE.

ԳԻՆԵՐ

ՕԳՒՊՏՈՍ	30	Ս.Գ.
ԱՄԲԻՒՆ.	1.50	ՏՕԼ.

PRINTED IN EGYPT BY

SAHAG-MESROB PRESS

25 SH. TEWFIK, CAIRO.

Հայաստանի Ազգային գրադարան

19252